الدار العربية للعلوم ناشرون
Arab Scientific Publishers, Inc.

بە دەم ڕێگاوە گوڵچنین

چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی ڕۆژنامەوانیی کوردی

1898 - 1958

نەوشیروان مستەفا ئەمین

کتێبی دووەم
بەرگی یەکەم

نەوشیروان مستەفا ئەمین

بەدەم ڕێگاوە گوڵچنین؛
چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردی
1898 -1958

کتێبی دوەم- بەرگی یەکەم

الدار العربية للعلوم ناشرون ش.م.ل
Arab Scientific Publishers, Inc. SAL

2013 زاینی

ISBN: 978-614-01-0575-1

الدار العربية للعلوم ناشرون
Arab Scientific Publishers, Inc.

الدار العربية للعلوم – ناشرون
بناية الريم، شارع ساقية الجنزير، عين التينة، ص ب 5574-13
بيروت-لبنان
تەلەفون: 785107-785108-786233-860138-(961+1)
فاکس: 786230 (961+1)
پۆستی ئەلەکترۆنی: asp@asp.com.lb

نوسەر: نەوشیروان مستەفا ئەمین
دیزاینەر هونەری: Houssein Atwe
بەرگ: Ali Kahwaji

ناوەرۆک

بەشی یەکەم:

چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردی

1918 – 1898

پێشەکی

ئائێستا زۆر باس و بابەت و لێکۆڵینەوە لەسەر مێژوی رۆژنامەوانی کوردی، بە کوردی و بە زمانی تر، بە تایبەتی لەم چەند ساڵەی دواییدا نوسراوە. بێگومان ئەمانە هەریەکەیان بە جۆرێ ئەو کۆشکە بەرز و پیرۆزەیان رازاندۆتەوە. مێژوی رۆژنامەوانیی کوردی بەشێکە لە مێژوی نەتەوەی کورد، لە گەڵ جوڵانەوەکەدا رۆیشتوە و تێکەڵاوی بوە، کاری لە جوڵانەوەکە کردوە و جوڵانەوەکە کاری لەو کردوە. رۆژنامەی کوردی لە 114 ساڵی رابوردودا، سەرچاوەیەکی بە نرخ و باوەڕپێکراوی لێکۆڵینەوەی لایەنی سیاسی، رۆشنبیری، کۆمەڵایەتی، ئابوری، ئەدەبی، پەروەردەیی... ژیانی گەلی کوردە.

ئەم چەند لاپەڕەیە، بەشێکە لە پرۆژەیەکی گەورەتر بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوی رۆژنامەوانیی کوردی. لەم بەشەدا و، لە بەشەکانی تریدا هەوڵم داوە، پرۆگرامێکی نوێی لێکۆڵینەوە بەکاربهێنم کە زۆرتر گرنگی بدا بە زیندوکردنەوەی ناوەرۆکی بڵاوکراوەکان و، پۆلێنی بابەتەکان و شیکردنەوەیان و، بەستنەوەیان بە روداوە سیاسییەکانی سەردەمەکەیانەوە. لەم کارەدا تا چەند ئامانجم پێکاوە ئەوە بە جێ ئەهێڵم بۆ شارەزایانی ئەم مەیدانە. ئەگەر کەسێ سەرنجێکی جیاواز، تێبینییەکی پێچەوانە، یان رەخنەیەکی هەبێ لە کارەکە و پرۆگرامی لێکۆڵینەوەکە، یان هەڵەیەکم بۆ راست بکاتەوە، پێشەکی ئەڵێم: منەتبارم ئەکا.

سلێمانی، 25 ی 10 ی 2001
نەوشیروان مستەفا

1. سەرەتای رۆژنامەوانی لە ئەوروپا

چاپ داهێنانێکی ئەوروپاییە. هەروەها رۆژنامە. دەرکردنی رۆژنامە بە بێ دەزگای چاپ کاری نەکردەیە.

ساڵی 1436 گۆتنبێرگی ئەڵمانی چاپی داهێنا. لەگەڵ بڵاوبونەوەی دەزگای چاپ بە وڵاتانی ئەوروپیدا، ئیتر لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمەوە رۆژنامەی رۆژانە لە ئەوروپا دەستی کرد بە دەرچون: لە 1615 دا فرانکفۆرتەر جۆرناڵ لە ئەڵمانیا و لە 1631 دا بە هاندانی کاردینال ریشیلیۆ بۆ خزمەتکردنی دەرباری لویسی چواردەهەم رۆژنامەی لا گازێت و، دوای ئەو لە 1777 دا ژۆرناڵ دو پاری و، لە 1605 دا رۆژنامەی نیوتیدیگین لە بەلجیکا و، لە 1620 دا لە هۆڵەندا و، لە 1641 دا رۆژنامەی ریڤیو لە بریتانیا. ریڤیو رۆژنامەیەکی رۆژانەی دو لاپەڕەیی بو. لاپەڕەی یەکەمی بۆ دەنگوباسی پارلەمان و هی دوەمی بۆ هەواڵەکانی رۆژ تەرخان کرا بو. لە 1785 دا تایمس دەرچو کە تائێستایش بەردەوامە. لە 1703 دا رۆژنامە لە روسیا پەیدا بو. لە ئەمەریکایش لە 1690 دا ڕاکردویەکی ئینگلیزی لە بۆستن رۆژنامەیەکی بڵاو کردەوە. ئەگەرچی ئەم رۆژنامەیە داخرا و کابرایش خۆی خرایە زیندانەوە. بەڵام لە 1704 ەوە بۆستن نیوز لێتەر رۆژانە کەوتە دەرچون. بە دوای ئەم سەرەتایەدا، ئیتر هەزاران رۆژنامەی رۆژانە لە سەرانسەری ئەوروپا و ئەمەریکا، بە زمانی جیاواز دەرچون و، خوێندنەوەی رۆژنامە بو بە نەریتێکی رۆژانەی هاووڵاتی ئاسایی.

2. سەرەتاکانی چاپ و رۆژنامە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا

ئەگەرچی لە سەرەتای سەدەی شانزەهەمەوە ئەوروپاییەکان حەرفی عەرەبی و فارسییان داڕشت. سەرەتا کتێبە پیرۆزەکانی ئینجیل و هەندێ کتێبی ئاینی تریان بە زمانەکانی گەلانی ڕۆژهەڵات پێ چاپ کرد، بەڵام کاربەدەستانی عوسمانی و قاجاری، لە ژێر کاریگەری و گوشاری پیاوانی ئاینیدا کە چاپیان بە (رجس من عمل الشیطان) دائەنا، تا ماوەیەکی زۆر نەیانهێشت ئەم دەزگا تازە داهێنراوە و بەرهەمە چاپکراوەکانی بێنە وڵاتەکانیانەوە. لەبەرئەوە رۆژنامەیش نەبو.

بۆ یەکەمین جار گەلانی نەموسوڵمانی وەکو جولەکە، ئەرمەنی، یۆنانی و، مژدەدەرانی دینی مەسیحی، چاپخانەیان هێناوەتە ناوچەکەوە. کتێبی ئاینی و ئەدەبی و مێژوییان بە زمانەکانی خۆیان و بۆ گەلەکانی خۆیان پێ چاپ کردوە. ئەمانە لە سەرەتادا رێگە نەدراون کتێب بە زمانەکانی گەلانی موسوڵمان چاپ بکەن.

بۆ یەکەم جار جولەکە دەزگای چاپی بردوتە تورکیا. ساڵی 1546 تەوراتیان بە حەرفی عیبری پێ چاپ کردوە. دوای ئەوانیش ئەرمەنی و یۆنانی چاپخانەیان دامەزراندوە. لە ئێرانیش بۆ یەکەم جار باوکە کەرملیەکان لە نێوان ساڵانی 1611-1620 دا دەزگای چاپیان بردۆتە ئەسفەهان. لە پەرستگاکەی خۆیاندا هەندێ دوعایان بە عەرەبی و فارسی پێ چاپ کردوە. ئەرمەنی‌یەکانیش ساڵی 1640 لە جولفا چاپخانەیان دامەزراندوە.

ساڵی 1702 قەشە مەسیحی‌یەکان چاپیان لە حەڵەب دامەزراند.

ساڵی 1712 بە فەرمانی سوڵتان رێگە درا بە سەعید ئەفەندی دەزگای چاپ دابنێ، بەو مەرجەی قورئان و تەفسیر و حەدیس و فیقه و کەلام چاپ نەکات.

ساڵی 1733 شەمماس عەبدوڵڵا ئەلزاخیر لە گوندی شویر لە جەبەل لوبنان لە دێری مار یۆحەنا ئەلصایغ، دەزگایەکی چاپی دانا. ئەمانە کاسۆلیک بون. ئەرسەدۆکسەکانی لوبنان بۆ مونافەسەی ئەمان، ساڵی 1750 لە بیروت دەزگایەکی تری چاپیان دانا. لە 1834 یشدا چاپخانەی ئەمەریکی و لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمدا چاپخانەی باوکە یەسوعی‌یەکان (مطبعة الآباء اليسوعيين) دامەزرا کە لەو کاتەدا گرنگترین دەزگای چاپی ناوچەکە بو. تا ئیستایش ماوە.

2. 1. یەکەمین رۆژنامە بە عەرەبی

ناپلیۆن لەگەڵ لەشکرکێشی‌یەکەیدا بۆ سەر میسر (1798- 1801) کۆمەڵێ زانا و پسپۆری برد بو. دەزگایەکی چاپیشی برد بو حەرفی لاتینی، یۆنانی و عەرەبی هەبو. کۆڕی زانیاری میسری، کتێبخانە، دو قوتابخانەی بۆ منداڵی فەرەنسی‌یەکان دامەزراند. دو رۆژنامەی بە فەرەنسی و رۆژنامەی (التنبيه)ی بە عەرەبی دەرکرد. رۆژنامەی (التنبيه) یەکەم رۆژنامەی چاپکراوە بە زمانی عەرەبی.

محەممەد عەلی پاشا. کردنەوەی قوتابخانە و، ناردنی بەعسە بۆ ئەوروپا و تەرجومەی کرد بو بە ڕێبازی پێشخستنی میسر. لە 1821 دا چاپخانە کۆنەکەی ناپلیۆنی نوێ کردەوە. بە ناوی (المطبعة الأهلية) کە پێیشی ئەوترا (مطبعة بولاق)، ئەوراقی رەسمی‌ی حکومەتی چاپ ئەکرد و لە 1828 دا کەوتە بڵاوکردنەوەی (الوقائع المصرية).

هونەری چاپ لەناو موسوڵماناندا لە چاو گەلانی نەموسوڵماندا زۆر دواکەوتوە. یەکەم چاپی حەرفی عەرەبی ساڵی 1728 براوەتە ئەستەمول. ساڵی 1817 لە سەردەمی وەلیعەهد عەباس میرزادا لە تەورێز و، ساڵی 1838 لە شیراز و، ساڵی 1844 لە ئەسفەهان دامەزرا و، ساڵی 1840 لە ورمێ مژدەدەرانی مەسیحی چاپخانەیەکی خاوەن حەرفی سریانی، عەرەبی، فارسی، ئینگلیزی‌یان دامەزراند.

2. 2. یەکەمین رۆژنامە بە تورکی و یەکەمین رۆژنامە بە فارسی

یەکەمین رۆژنامە کە لە تورکیا بە زمانی تورکی دەرچوە (تەقویمی وەقایع)ە، کە ساڵی 1831 بۆ بڵاوکردنەوەی فەرمان و هەواڵە رەسمی‌یەکانی بابی عالی دەرکراوە.

یەکەمین رۆژنامە بە زمانی فارسی لە ئێران دەرنەچوە، لە هندستان دەرچوە. ئەو سەردەمە هندستان ژێردەستەی ئینگلیز بوە و، کۆمپانیای هندی شەرقی وڵاتەکەی بەڕێوەبردوە. هەر ئەوان چاپخانەیان بردۆتە هندستان و بۆ یەکەم جار ساڵی 1780 بە ئینگلیزی رۆژنامەیان لە بەنگال پێ چاپ کردوە. ئەوسا زمانی فارسی لە هندستان بەکارئەهێنرا. ساڵی 1820 رۆژنامەی (مرات الاحوال) بە فارسی لە کلکتە چاپ کراوە. بە دوای ئەویشدا چەند رۆژنامەی کەی فارسی دەرچون و، هەندێ رۆژنامەیش بەشێکی بە زمانی ناوچەیی خۆیان و بەشێکی بە فارسی نوسراوە.

لە ئێران سەرەتای ڕۆژنامەوانی ئەگەڕێتەوە بۆساڵی 1837 کە میرزا ساڵحی شیرازی (کاغذ اخبار) ی لە تاران بۆ بڵاوکردنەوەی هەواڵی ناوخۆ و دەرەوە و هەواڵەکانی شا و دەربار و بڕیار و ڕێنماییەکانی دەرکرد. میرزا ساڵح بۆ خوێندن نێردراوەتە لەندەن و فێری هونەری چاپ بوە. دیارە هەر ئەویش (Newspaper) ی ئینگلیزی بە (کاغەزی ئەخبار) وەرگێڕاوە. (کاغذ اخبار) ئەگەرچی بڵاوکراوەی رەسمیی دەربار بوە، بەڵام دوای چەند ساڵێ داخراوە.

دەیان ساڵی پێ چو تا جارێکی تر لە سێیەمین ساڵی سەڵتەنەتی ناسرەدین شادا، لە سەردەمی صەدارەتی موسڵیحی گەورە میرزا تەقی خانی ئەمیر کەبیر دا کە (دارالفنون) ی لە تاران دامەزراند، دوەمین ڕۆژنامەی فارسی لە ئێراندا دەرچێ. هەر بە دەسپێشکەری و سەرپەرشتی ئەمیر کەبیر لە 7 ی شوباتی 1851 دا (روزنامه وقائیع اتفاقیه) حەفتانە وەکو ڕۆژنامەی رەسمیی حکومەتی ئێران، هەندێ جار بە 4 لاپەڕە و هەندێ جاریش بە 6 و 8 لاپەڕە، بە چاپی سەنگی دەرچو. (روزنامەی وەقائیعی ئیتیفاقیە) هەواڵی ڕوداوەکانی پایتەخت و ولایەتەکان و هەندەران و، وتاری ئەدەبی و زانستی و نرخی کەلوپەل و خۆراکی بڵاو کردۆتەوە. لە پاش چەند ساڵێ ناوەکەی کراوە بە (جەریدەی عیلمیەی دەوڵەتی ئێران).

پێش ئەم دو ڕۆژنامە رەسمیە لە قەڵەمڕەوی عوسمانی و قاجاریدا بە دەیان ڕۆژنامە بە زمانی گەلانی ئەموسوڵمانی ئەو وڵاتانە، بە زمانەکانی ئەرمەنی، بولغاری، یۆنانی، ئاسوری، تەنانەت بە فەرەنسی و ئینگلیزی بڵاو ئەکرانەوە.

2. 3. یاسای ڕۆژنامەوانی

لە دەوڵەتی عوسمانیدا قانونێکی تایبەت بە ڕێکخستنی ڕۆژنامەوانی نەبو. لە هەندێ حاڵەتدا، بە تایبەتی لە حاڵەتی جەنگدا، وەزارەتی مەعاریف و ناوخۆ سانسۆریان ئەخستە سەر ڕۆژنامەکان. ئەم وەزارەتانە بە ناوی بابی عالیەوە بڕیار و فەرمانیان دەرئەکرد و مەکتوبچییان دانابو بۆ چاودێری ڕۆژنامەکان. ئەگەر یەکێ هەواڵێکی بنوسیایە و بە دڵی مەکتوبچی نەبوایە، لە سزای ئەوەدا فەلاقەیان ئەکرد.

کە ساڵی 1858 قانونی سزادان دەرچو، هەندێ مادەی تێدا بو تایبەت بە ڕۆژنامەوانی. لە یەکێ لە مادەکانیدا نوسیبوی: "ئەوەی کتێب و چاپکراوی زیانبەخش دژی سەڵتەنەت و حکومەت و میللەتانی ژێر دالای ئیمپراتۆری لەو چاپخانانەدا کە بە فەرمان و موافەقەتی دەوڵەت دامەزراون، چاپ یا بڵاو بکاتەوە، سزا ئەدرێ بەوەی دەس بە سەر چاپکراوەکەدا ئەگیرێ و، بە پێی رادەی تاوانەکەی بۆ ماوەیەک یان بە یەکجاری چاپخانەکە دائەخرێ و، لە نێوان 10 تا 50 لیرەی زێڕی مەجیدی غەرامەی لێ ئەسێنرێ."

ساڵی 1863 سوڵتان عەبدولعەزیز قانونێکی تایبەتی بۆ ڕێکخستنی کاروباری ڕۆژنامەوانی دەرکرد کە هەندێ ئازادی سنورداری دابو بە ڕۆژنامەکان. بە پێی ئەم قانونە ئەبو بۆ دەرکردنی ڕۆژنامە ئیزن لە حکومەت وەربگیرێ. وڵاتانی ئەوروپایی لەو سەردەمەدا بە دەوڵەتی عوسمانییان ئەوت پیاوە نەخۆشەکە. بۆ ئەوەی ئەمە بە درۆ بخەنەوە ئەبو ڕۆژنامەکان باسی سوڵتان و داوودەزگاکانی بە چاکە بکەن و، باسی کەموکوڕی نەکەن و رەخنە نەگرن.

2. 4. والیەکانی عوسمانی و ڕۆژنامەی عەرەبی

دەرچونی ڕۆژنامەی رەسمیی حکومەت، دەرگای کردەوە بۆ دەرکردنی هەرچی زۆرتری ڕۆژنامە بە زمانەکانی تورکی و عەرەبی نەک هەر لە پایتەخت دا، بەڵکو لە ناوەندی ولایەتەکانیشدا. والییەکانی تورک لە ولایەتەکانی خۆیاندا، بە تایبەتی لە ولایەتە عەرەبییەکاندا، ئەوانیش دەزگای چاپیان دائەمەزراند و

ڕۆژنامەی ڕەسمییان بە تورکی و عەرەبی دەرئەکرد. ژمارەیەکی زۆری ڕۆژنامەوانانی عەرەبی شام، بیروت، بەغداد، موسڵ و بەسرە، لەو ڕۆژنامە ڕەسمییانەدا کە لە ناوەندی ولایەتەکاندا، بۆ نواندنەوەی سیاسەتی حکومەتی ناوەندی و تۆمارکردنی بڕیارەکانی والی و هەواڵ و ڕوداوەکانی ولایەتەکە، بە دو زمانی تورکی و عەرەبی دەر ئەچون، فێری هونەری ڕۆژنامەوانی بون و دەرکەوتن.

ساڵی 1865 والی شام ڕۆژنامەی (سوریە) ی بە تورکی و عەرەبی لە دیمەشق دەرکرد تا 1918 بەردەوام بو.

ساڵی 1867 والی حەلەب (غدير الفرات) ی لە حەلەب دەرکرد و، پاش 2 ساڵ ناوەکەی بو بە **(فورات)**، سەرەتا بە زمانی تورکی و عەرەبی و ئەرمەنی دواتر بو بە تورکی و عەرەبی.

ساڵی 1869 مەدحەت پاشا دەزگایەکی چاپی لە پاریسەوە هێنایە بەغداد ناوی نا (مطبعة الولاية). لە 15 ی حوزەیرانی 1869دا یەکەمین ژمارەی (الزوراء) ی بە 4 لاپەڕە، 2 لاپەڕەی بە تورکی و 2 لاپەڕەی بە عەرەبی، پێ دەرکرد. سەرنوسەرەکەی، ڕۆژنامەوانی تورک ئەحمەد مەدحەت ئەفەندی بو. (الزوراء) یەکێکە لە ناوەکانی شاری بەغداد. (الزوراء) حەفتەی جارێک بڵاو ئەکرایەوە. تا داگیرکردنی بەغداد لە لایەن ئینگلیزەوە (1918)، لە ماوەی 49 ساڵدا 2606 ژمارەی لێ دەرچوە. لە هەندێ ژمارەی **(الزوراء)** دا هەواڵی کوردستان بڵاوکراوەتەوە.

ساڵی 1885 کاربەدەستانی عوسمانی بە تورکی و عەرەبی، جەریدەی (الموصل) یان لە موسڵ دەرکرد.

ساڵی 1895 کاربەدەستانی عوسمانی بە تورکی و عەرەبی، جەریدەی (البصرة) یان لە بەسرا دەرکرد.

2. 5. ڕۆژنامەی ئەهلی

یەکەم ڕۆژنامەی عەرەبی زمان کە لە ئەستەمبوڵ دەرچو، ساڵی 1855 ڕۆژنامەی (مرات الاحوال) بو کە (رزق الله حسون حلبي) دەری کرد. بە دوای ئەودا لە قاهیرە لە 1857 دا (اسكندر شلهوب) بۆ خۆشناوکردنی سوڵتان و بەدناوکردنی خدێوی (السلطنة) و، (خليل الخوري) لوبنانی لە 1858 دا لە بیروت (حديقة الاخبار) و، (كونت رشيد الدحداح) لە پاریس (برجيس باريس) یان دەرکرد.

ئەگەرچی ڕۆژنامە بە زمانەکانی تورکی، عەرەبی، فارسی، یۆنانی، ئەرمەنی، تەنانەت بە ئینگلیزی و فەرەنسی دەرئەچو، کەچی کوردی لە ڕیزی ئەمانەدا بەشی نەبو. نە هیچ والیەک کردی بە زمانی دوەمی ڕۆژنامەی ولایەتەکەی و، نە ڕێگەیشیان بە ڕۆشنبیرانی کورد دا لە تورکیا ڕۆژنامە بە کوردی بڵاوبکەنەوە.

3. سوڵتان عەبدولحەمید و ڕۆژنامەوانی

کە عەبدولحەمید هاتەسەر تەختی سەڵتەنەت، ئەو ئازادییە سنوردارەی کە ڕۆژنامەکان هەیان بو، زیاتر کۆت و پێوەند کرد. گرتن و ڕاونان و کوشتن و دزی و بەرتیلخۆری زۆر زیادی کرد. عەبدولحەمید، کە لە بەر زۆرداری و خوێنڕێژی ناو نرابو سوڵتانی سور، ڕەنگە یەکێ لە باشترین وەسفەکانی ئەو سەردەمە بۆی، لە قەسیدە بە ناوبانگەکەی حاجی قادری کۆیی دا بخوێنینەوە، کە لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:

قسەیێکم هەیە دەیکەم مەڵێ بێ تەجرەبەیە
باوجودی ئەوی ئادانە لە لای وەک گەمەیە
ئینجا ئەڵێ:
حاکمی ڕێگری مەعمورەیە، قازی دزی ڕۆژ.

وزەراو وکەلا گورگە، ڕەعییەت گەلەیە

لە بەیتێکی تردا ئەڵێ:

زانی و شاریب و لۆتی دەگرن. والی دەڵێ:

بەری دەن پارەی خۆی دایە. چ عەیبێکی هەیە

تا ئەگاتە ئەوەی ئەڵێ:

زوڵمیان عامە لە سەر عاممە، ڕەعییەت فەوتا

تۆ مەکە مەنعی عەوامیل، کە خەتای گای بنەیە!

بێگومان مەبەستی لە (گای بنە) سوڵتان عەبدولحەمید بوە.

شێخ ڕەزای تاڵەبانی چەندین شیعری لە ستایشی عەبدولحەمیدا داناوە. بەڵام کە سەفەری ئەستەموڵ ئەکات و لە نزیکەوە شارەزای دەزگاکەی بابی عالی ئەبێ، لە شیعرێکی فارسیدا ئەڵێ:

کاشی یک روزم بمابین همایون ره دهند

تا حمید خان را بگویم: ای (حمیر المؤمنین)

بعثت تو بر خلاف بعثت پیغمبر است

انت ما ارسلت الا زحمة للعالمین

واتە: کاشکی یەک ڕۆژ ڕێگەیان ئەدام بچمە مابەینی هومایون

تا بە (حەمید خان) بڵێم: ئەی (حەمیری مونمینین)

ناردنی تۆ بە پێچەوانەی ناردنی پێغەمبەرەوەیە

تۆ بۆ ئازاردانی خەڵک ئەبێ بۆ هیچی تر نەنێردراوی

وشەی (حمیر المؤمنین) ی لە باتی (امیرالمؤمنین) بەکارهێناوە کە لەو کاتەدا بە سوڵتانیان وتوە.

لە ئەستەموڵ ڕۆژنامەیەکی ئەدەبی بە زمانی فارسی بە ناوی **(اختر)** دەرئەچو. قەسیدەیەکی لە ستایشی سوڵتان عەبدولحەمیدا بە بۆنەی لە دایکبونیەوە بڵاوکردبوەوە. لە بەیتێکیدا رستەی **(نەتیجەی ئالی عوسمان)** ی نوسی بو. سانسۆر ئەمەیان بە (نیهایەتی ئالی عوسمان) لێک دابوەوە. لەسەر ئەوە ڕۆژنامەکەیان بۆ ماوەیەک داخست. لە کاتێکدا شاعیر لە (نەتیجەی ئالی عوسمان) مەبەستی (نەوەی ئالی عوسمان) بوە.

3 .1. ڕێنماییەکانی بۆ ڕۆژنامەکان

لەم سەردەمەدا ناوبەناو هەندێ ڕێنمایی لە بابی عالیەوە ئەنێردرا بۆ بەڕێوەبەرایەتی ڕۆژنامەکان کە بە تەواوی ئازادی لێ زەوت ئەکردن. لێرەدا بە کورتی هەندێکیان ئەنوسم:

- ئەبێ بە باشی تەندروستی سوڵتان و پێشکەوتنی بەروبومی کشتوکاڵ و پیشەسازی و بازرگانی لە مەملەکەتدا، باس بکرێ.
- نابێ بە بێ ڕەزامەندی وەزیری مەعاریف، هیچ بابەتێ بڵاوبکرێتەوە.
- نابێ وتاری درێژ، هەرچی بابەتێ بێ، بڵاو بکرێتەوە. بە هیچ جۆرێ نابێ وشەی (ماوێتی) بنوسرێ.
- لەبەرئەوەی بەجێهێشتنی بۆشایی و ڕیزکردنی نوقتە ئەبێتە هۆی لێکدانەوەی جۆراوجۆر، بە هیچ جۆرێ نابێ لە هیچ وتارێکدا ڕێی پێ بدرێ.
- نابێ ڕێ بدرێ بە تانە لێدانی هیچ کەسایەتیەک و، نابێ ڕێ بدرێ باسی دزی و بەرتیلخۆری و کوشتن بدرێتە پاڵ هیچ والی و موتەسەڕیفێ.

- قەدەغەیە زۆرلێکرانی کەس و کۆمەڵ لە ئەنجامی ڕەفتاری خراپی کاربەدەستانی دەوڵەتدا باس بکرێ. هەروەها قەدەغەیە کە ڕۆژنامەکان ئیشارەت بدەن بەوەی ئەم جۆرە سکالایە، گەیشتۆتە گوێی زاتی شاهانەی پیرۆز.
- ناوبردنی وشەی ئەرمەنستان و وشەی جوگرافی و مێژوویی لەو بابەتە بە تەواوی قەدەغەیە.
- بۆ ئەوەی خەڵک ئاگادار نەبێ، نابێ هەواڵی هەوڵی کوشتنی شای وڵاتانی بێگانە و دەنگوباسی پشێوی و ئاژاوە و خۆپیشاندانی موفسیدەکانی ئەو مەملەکەتانە بڵاوبکرێتەوە.
- بۆ ئەوەی هەڵپەرستەکان نەتوانن ئەم ڕێنماییانە بەکاربهێنن، نابێ لە ڕۆژنامەکاندا باس بکرێ و هیچی لەسەر بنوسرێ.

3. 2. کۆچی ڕۆژنامە بۆ تاراوگە

تەنگهەڵچنین بە ڕۆژنامەوان و ڕۆژنامەکانیان لە هەردو دەوڵەتی عوسمانی و قاجاری دا. ژمارەیەک لە ڕۆژنامەوانەکانی ناچار کرد وڵاتەکانیان بە جێ بهێڵن و ڕو بکەنە شوێنانی تر. لەوانە قاهیرەی پایتەختی میسر و کەلکەتە و بەمبەی لە هندستان و پایتەختەکانی وڵاتانی ئەوروپی. قاهیرە لەو سەردەمەدا ئازادییەکی زۆرتری تێدا بو، چونکە لە ژێر دەسەڵاتی سوڵتاندا نەما بو، کەوتبوە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزەوە. هەندێ لە ڕۆژنامەوانەکانی ولایەتەکانی بێروت و شام، کە هێشتا لە ژێر دەسەڵاتی عەبدولحەمید دا بون، ئەوانیش ڕویان کردە قاهیرە. قاهیرە بو بە گرنگترین ناوەندی ڕاگەیاندن لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا.

بە سەدان ئازادیخوازی عوسمانی و ئێرانی، لەبەرئەوەی لە وڵاتەکانی خۆیاندا ئازادی دەربڕینی بیر و ئازادی ڕۆژنامەوانی‌یان نەبو، ڕویان کردبوە دەرەوە.

ڕۆژنامە ئێرانی‌یەکانی (حبل المتین) لە کەلکەتەی هندستان، (حکمت) و (ثریا) و (پرورش) لە میسر و، (قانون) لە لەندەن و (اختر) لە ئەستەموڵ دەر ئەچون.

ڕۆژنامە عوسمانی‌یەکانی (مشورت) و (میزان) و (عوسمانلی) یش لە قاهیرە و ئەوروپا دەرئەچون.

3. 3. کوردستان: یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی

کورد ڕێی نەدرا لە قەڵەمڕەوی عوسمانی‌دا ڕۆژنامە دەربکات. لەبەرئەوە بەدرخانی‌یەکان بۆ بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەی کوردستان (**کردستان**) چونە قاهیرە. کە لەوێش تەنگیان پێ هەڵچنین، ڕویان کردە ئەوروپا.

یەکەمین ڕۆژنامە بە زمانی عەرەبی ناپلیۆن لە قاهیرە و، یەکەمین ڕۆژنامە بە زمانی تورکی لە ئەستەموڵ بابی عالی و، یەکەمین ڕۆژنامە بە زمانی فارسی لە ئێران دەرباری قاجار دەریان کردوە. بەڵام یەکەمین ڕۆژنامە بە زمانی کوردی، کوڕی بنەماڵەیەکی زۆرلێکراو، بەڵام شۆڕشگێر و گەورە، بە پارەی خۆی، لە وڵاتێکدا کە هی خۆی نەبوە، دەریکردوە.

ژمارەی یەکەمی غەزەتەی کوردستان لە 22 ی نیسانی 1898 دا لە قاهیرە لە لایەن میقداد مەدحەت بەگی کوڕی بەدرخان پاشاوە دەرکراوە. کە ئەم بە هۆی نەخۆشیەوە دەس لە کارەکەی هەڵئەگرێ، عەبدولڕەحمان بەگی برای درێژە بە دەرکردنی ئەدا و، لەتاو تەنگ پێهەڵچنینی پیاوەکانی سوڵتان عەبدولحەمید، گواستویەتیەوە بۆ جنێڤی سویسرا و فۆلکستۆن لە بریتانیا. تا ساڵی 1902 بە هەموی 31 ژمارەی لێ دەرچوە.

4. کورد و ئینقیلابی مەشروتەی ئێران (1905)

شای ئێران لە ژێر گوشاری خەڵکدا، بە ناچاری دەستور (قانونی ئەساسی) ی قبوڵ کرد. لە ئەنجامی ئەوەیشدا بوارێکی فراوان بۆ ئازادیی رۆژنامەوانی رەخسا و، دەیان رۆژنامەی ئازاد و ئازادیخواز لە تاران و تەورێز و شارەکانی تری ئێراندا بڵاوکرانەوە. هەڵبژاردەی کورد لەو سەردەمەدا لە تاران هەبونێکی بەرچاوی نەبوە، بە تایبەتی کە بەشێکی گەورەی سەرانی بزوتنەوەکە ئاخوندی شیعە و زۆرایەتی کوردی ئێرانیش سوننە بون. لە ئەنجامی ئەوەیشدا دەورێکی دیاری لە ئینقیلابی مەشروتەدا نەبوە.

ئاستی خوێندەواری و رۆشنبیریی کورد لە ئێراندا بە گشتی زۆر نزم بوە. هۆشی نەتەوەیی کز و ئاگاداری‌یان لە روداوەکانی ئێران و دنیا کەم بوە. لەبەرئەوە بەشداریشیان لە بزوتنەوەی مەشروتەدا و کەڵک وەرگرتنیشیان لە دەسکەوتەکانی، یان هەر نەبوە یان زۆر کەم بوە. هەر بەو پێیەش کورد هیچ کەڵکێکی بۆ کاروباری رۆشنبیری لەو کەشە ئازادە وەرنەگرتوە کە ئینقیلابی مەشروتە لە سەرانسەری ئێراندا خوڵقاند بوی. هیچ رۆژنامە یان بڵاوکراوەیەکی کوردی لە تاران یا لە هیچ شارێکی کوردنشین دەرنەچوە. پێناچێ هیچ کوردێ هەوڵی دەرکردنی دابێ، یا تەنانەت بیریشی لێ کردبێتەوە.

5. کورد و ئینقیلابی عوسمانی (1908)

5. 1. هەڵبژاردەی کورد لە ئەستەموڵ

تەنگهەڵچنین بە رۆژنامە و رۆژنامەوانەکان بەردەوام بو تا ساڵی 1908 شۆڕش دژی سوڵتان کرا و دەستور (قانونی ئەساسی) ی بە سەردا سەپێنرا. داوای هەمو ئازادیخوازانی عوسمانی، سەرەرای جیاوازی نەتەوەیی‌یان، بریتی بو لە: حوریەت، عەدالەت، ئوخوەت. ئینقیلابی عوسمانی‌یش هەر لە ژێر ئەم دروشمانەدا رویدا، کە دروشمەکانی شۆڕشی فەرەنسی بون. سەرەتا خەڵک بە ئازادی شاد بون. ئازادیی رۆژنامەوانیش دابین کرا، کوردیش کەڵکی لەم ئازادی‌یە وەرگرت.

هەر لەو کاتەوە کە میرایەتی‌یە کوردەکان روخێنران، بابی عالی زۆری منداڵی میر و مەزنەکانی کوردی بە زۆر برد لە ئەستەموڵ دای نیشاندن. زۆر لەمانە چونە بەر خوێندن و پیاوی گەورەیان تێدا هەڵکەوت و پلە و پایەی بەرزیان لە دەزگاکانی دەوڵەتدا وەرگرت. ئەمانە لە گەڵ بیری تازە و ژیانی نوێی ئەوروپا ئاشنایەتی‌یان پەیدا کرد. دو کەس لە دامەزرێنەرانی بزوتنەوەی تورکانی لاو (ژۆن تورک) و رێکخراوی ئیتیحاد و تەرەقی کە ئاڵای چاککردن و نوێکردنەوەی دەوڵەتی عوسمانی‌یان هەڵگرت بو: عەبدوڵڵا جەودەت و ئیسحاق سیکوتی، کورد بون و لە ئەوروپا خوێندبویان.

هەڵبژاردەی کوردی لە ژیانی سیاسی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی‌ی دەوڵەتی عوسمانیدا، چالاک و بەرچاو بو. لەبەرئەوە کە ئینقیلابی عوسمانی بو، جگە لەوەی کورد لە مەجلیسی مەبعوسان و مەجلیسی ئەعیان و لە وەزارەتدا بەشدار بون، هەڵبژاردەی کوردیش لە ئەستەموڵ کەوتە چالاکی بۆ سەلماندنی مافی نەتەوەیی کورد. رێکخراوی سیاسی، کۆمەڵایەتی، رۆشنبیریی تایبەتی‌ی خۆیان دامەزراند. قوتابخانەی کوردی‌یان کردەوە، رۆژنامە و گۆڤاریان دەرکرد.

ئەوەی جێگەی سەرنجە هەمو ئەو رۆژنامە و گۆڤارانەی لەم ماوەیەدا دەرچون، ناوی کوردستان یان کوردیان پێوەیە. ئەوەیش نیشانەی هەوڵدانە بۆ سەلماندنی ناسنامەی نەتەوەیی گەلی کورد و، جیاکردنەوەی لە نەتەوەکانی تری عوسمانی.

5. 2. قانونی چاپەمەنیی عوسمانی

ئیتیحادیی‌یەکان، دوای ڕاگەیاندنی مەشروتییەت، لە 16 ی تەموزی 1325 ڕۆمی (29 ی 7 ی 1909) دا قانونی چاپەمەنی‌یان دەرکرد کە تا ساڵی 1931 یش بەهەندێ دەسکاری‌یەوە لە عێراق کاری پێ کراوە. یاساکە لەچوار فەسڵ پێکهات بو: فەسڵی یەکەم، 7 مادەیە تەرخانە بۆ (چۆنیەتی بڵاوکرنەوە). فەسڵی دوەم، 17 مادەیە تەرخانە بۆ (حوکمەکانی سزادان). فەسڵی سێیەم، 6 مادەیە تەرخانە بۆ (زەم و جنێو). فەسڵی چوارەم: 3 مادەیە تەرخانە بۆ بابەتی جیا جیا.

لە فەسڵی یەکەم دا کە تەرخانە بۆ چۆنێتی بڵاوکردنەوە:

لە مادەی 1 دا،

دایناوە، ئەبێ هەمو ڕۆژنامە یا گۆڤارێکی ڕۆژانە و هەمو کاتنامەیەک بەڕێوەبەرێکی بەرپرسی هەبێ و،

لە مادەی 2 دا،

کردویەتی بە مەرج کە بەڕێوەبەرێکی بەرپرس ئەبێ هاووڵاتی عوسمانی بێ و، 21 ساڵی تەواو کردبێ و، هیچ لەکەیەکی ئەخلاقی و یاسایی بەدواوە نەبێ و، دەرچوی قوتابخانەیەکی بەرز یا خاوەن بڕوانامەی قوتابخانەی ئامادەیی بێ. خاوەنی ئیمتیازی بڵاوکراوەی سیاسی ڕۆژانە لە ئاستانە ئەبێ 500 لیرە و لە ولایەتەکاندا 100 لیرە، بۆ کاتنامەی سیاسی لە ئاستانە 200 لیرە و لە ولایەتەکاندا 50 لیرە بارمتە دابنێ.

ئەم مادەیە کۆسپێکی گەورەی لە بەردەم ڕۆشنبیرانی کورددا دروست کرد، ئەوانەی ڕۆژی کورد و بانگی کوردیان دەر کرد. لە بەر ئەوەی ئەو تەئمیناتەیان پێ دابین نەکرا، نەیانتوانی ڕۆژنامە یا کاتنامەی سیاسی دەر بکەن.

مادەی 3 ئەڵێ:

ئەوی بیەوێ ڕۆژنامە و گۆڤاری ڕۆژانە یا کاتنامە دەربکات، ئەبێ داواکاریی‌یەک بەئیمزای خۆی و بەڕێوەبەری بەرپرس بداتە وەزارەتی ناوخۆ لەئاستانە، یا والی و موتەسەریفەکان لە ویلایەتەکان، ناونیشانی بڵاوکراوەکە و شوێن و کات و زمان و بابەتەکانی و، ناو و شوهرەت و تەمەن و شوێنی ژیان و جنسیەی داواکار و بەڕێوەبەری بەرپرسی تێدابێ.

مادەی 4 ئەڵێ:

ئەوی بەبێ ئەو داواکارییەی پێشو ڕۆژنامە یا گۆڤار بڵاو بکاتەوە، دادگا 5 تا 50 لیرەی لێ ئەسەنێ و، ئەگەر دوبارەی کردەوە بە 10 تا 100 لیرە غەرامە یا 24 سەعات تا مانگێک زیندانیکردن، سزا ئەدرێ.

مادەی 5 ئەڵێ:

جەریدە و گۆڤاری ڕۆژانە و کاتنامە موڵکی خاوەنەکەیەتی و ئەشێ مڵکایەتی‌یەکەی بە یەکێکی تر ببەخشێ. ئەگەر خاوەنەکەی مرد، ئەبێتە موڵکی میراتگرەکانی. ئەگەر خاوەن ڕۆژنامەی مردو خۆی بەڕێوەبەری بەرپرس بوبێ، میراتگرەکانی ئەتوانن درێژە بە دەرچونی بدەن، ئەگەر بەڕێوەبەرێکی بەرپرسیان دانا مەرجە قانونی‌یەکانی تێدا بێ.

مادەی 6 ئەڵێ:

نابێ ناوی جەریدە یا گۆڤاری کاتنامە بە جۆرێ بێ کە ببێتە هۆی سەر لێ تێکدان. ئەشێ ناوی ڕۆژنامەیەکی داخراو دوای 15 ساڵ بەکاربهێنرێ ئەگەر ڕۆژنامەکە بەردەوام ساڵێک دەرچوبێ.

مادەی 7 ئەڵێ:

ئەگەر بەڕێوەبەری بەرپرس دەستی کێشایەوە یا مرد یا حوکمی بەسەردا دراو لە بەڕێوەبەریی کەوت، یان ئەگەر زانیاری‌یەکانی مادەی 3 گۆڕانکاری‌یان بەسەردا هات، ئەبێ ئەوپەڕەکەی لەماوەی 5 ڕۆژدا ئەم

هەواڵە بدرێتە لایەنی بەرپرس. ئەگەر دریژەی بەدەرچون ناو پێڕەوی ئەم مەرجانەی نەکرد، ماددەی 4 ئەیگرێتەوە.

ماددەی 17 ئەڵێ:

سزای قانونی بە هۆی ناوەڕۆکی بڵاوکراوەکەوە، یەکەم بەڕێوەبەری بەرپرس یا نوێنەرەکەی ئەگرێتەوە و، دوەم نوسەرەکەی و سێیەم چاپکەرەکەی و چوارەم فرۆشیار و بڵاوکەرەوەکانی.

ماددەی 23 ئەڵێ:

ئەشێ بڵاوکراوەکە بە بڕیاری ئەنجومەنی وەزیران بۆ ماوەیەک دابخرێ، ئەگەر شتێ بڵاو بکاتەوە کە ئاسایشی ناوخۆ یا هی دەرەوەی دەوڵەت تێک بدا.

ئەم ماددەیە بیانویەکی باشی دابوە دەست کاربەدەستان بۆ داخستنی هەر ڕۆژنامەیەک کە لە گەڵ سیاسەتی ئەواندا نەگونجێ.

دوای ئەمە یاسایەکی تر بڵاوکرایەوە، لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکاندا نوسینی لە کارمەندانی سوپا بەگشتی قەدەغە کرد.

یاسای چاپەمەنی تا هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانی 5 جار دەستکاری کراوە.

6. گاتنامە کوردیەکان

6. 1. کوردستان (ئەستەموڵ 1908)

خولی دوەمی درێژە پێدانی یەکەمین جەریدەی کوردی (کوردستان 1898-1902) بوە. سورەیا بەدرخان ساڵی 1908 لە ئەستەموڵ دەری کردوە.

وەکو لە سەروتاری یەکەمین ژمارەی خولی سێیەمینی کوردستاندا نوسراوە، ئەم ڕۆژنامەیە بەردەوام بوە تا مەحمود شەوکەت پاشا لە نیسانی 1909 دا بە لەشکرەوە چوە ناو شاری ئەستەموڵ و کودەتای کرد و ژمارەیەکی زۆر لە نەیارەکانی خستە زیندانەوە لەوانە سورەیا بەدرخان و، ڕۆژنامەکەیان داخست.

تا ئێستا هیچ ژمارەیەکی ئەم ڕۆژنامەیە لە بەر دەس دا نیە.

6. 2. کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی (ئەستەموڵ 1908)

غەزەتەیەکی کوردی- تورکی بوە. ساڵی 1908 جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد (کرد تعاون و ترقی جمعیتی)، لە ئەستەموڵ دەری کردوە. جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد دوای ئینقیلابی عوسمانی ساڵی 1908 لە کۆبونەوەی هەڵبژاردەی کوردەکانی ئەستەموڵ، لە شەمزینی و بەدرخانی و بابانی، بە سەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی دامەزرا. بۆ سەلماندنی مافی نەتەوەیی کورد لە ناو چوارچێوەی جامیعەی عوسمانیدا. ئیتیحادیەکان، کە سیاسەتی تورکاندنیان بەرامبەر نەتەوە نەتورکەکان گرت بو، ڕێکخراوەکەیان قەدەغە کرد و ڕۆژنامەکەیان داخست و، چالاکەکانیان گرت و دایانە بە دادگا.

دوای جەریدەی کوردستان ئەمە دوەمین غەزەتەی کوردی و یەکەمین بڵاوکراوەی کوردیە کە لە ئەستەموڵ دەر چوبێ. کوردستان هەموی بە کرمانجی سەرو نوسراوە. بەڵام ئەم بە هەردو لەهجەی سەرو و خوارو نوسینی بڵاو کردۆتەوە. نوسەرەکانیشی سلێمانەیی و هەولێری و دیاربەکری و هەکاری تێدا بوە.

ژمارەی یەکەمی لە 11 ی زیلقەعیدەی 1326 کۆچی، 22 ی تشرینی دوەمی 1324 ی ڕۆمی، کە ئەکاتە 22 ی تشرینی دوەمی 1908 دا دەرچوە.

دوا ژمارەی کە نۆهەمە لە 8 ی موحەڕەمی 1327 ی کۆچی، 17 ی کانونی دوەمی 1324 ی ڕۆمی، کە ئەکاتە 17 ی کانونی دوەمی 1909 دەرچوە و ئیتر داخراوە. بە سەر یەکەوە هەموی 88 لاپەڕەیە.

خاوەنی ئیمتیاز و بەڕێوەبەری، سلیمانیەلی تەوفیق/پیرەمێرد(1867-1950) و سەرنوسەرەکەی ئەحمەد جەمیل دیاربەکری (1872-1941) بوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

6. 3. ڕۆژی کورد (ئەستەموڵ 1913)

جەمعیەتی هێڤی، کە کۆمەڵەیەکی خوێندکاری بوە،ساڵی 1913 لە ئەستەموڵ بە کوردی- تورکی دەری کردوە. خاوەنی ئیمتیاز و بەڕێوەبەری بەرپرس عەبدولکەریمی حاجی عەبوڵڵای کەرکوکلی زادە (عەبدولکەریم سلێمانی) بوە.

ژ1 ی لە 6 ی حوزەیرانی 1329 ڕۆمی و ژ4 ی کە دوا ژمارەیەتی لە 30 ی ئاغستۆس (ئاب) ی 1329 (1913) دا دەرچوە.

لە سەر بەرگی ژ1 وێنەی سەلاحەدینی ئەیوبی و،

لە سەر بەرگی ژ2 ی وێنەی کەریم خانی زەند و،

لە سەر بەرگی ژ3 ی وێنەی بەدرخانی حسێن کەنعان پاشا و،

لە سەر بەرگی ژ4 ی وێنەی شاری ئەرزرۆمی چاپ کردوە.

لە بەشی کوردیەدا بە هەردو زاراوی کرمانجیی خوارو و کرمانجیی سەرو وتار و شیعریان نوسیوە. ئیتیحادیەکان پاش چەند ژمارەیەک دایان خستوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

6. 4. هەتاوی کورد (ئەستەموڵ 1913)

کە (ڕۆژی کورد) داخراوە جەمعیەتی هێڤی بە ناوی (هەتاوی کورد) هوە دەریان کردۆتەوە. ئەمجارەیان عەبدولعەزیز بابان خاوەنی ئیمتیازی و بەڕێوەبەری بەرپرسی بوە.

ژ1 ی لە 23 زیلقەعیدەی 1331، 11ی تشرینی یەکەمی 1329 ی ڕۆمی (تشرینی یەکەمی 1913 ز) لە ئەستەموڵ دەرچوە.

ژ10 ی لە 9 ی شەعبانی 1332، 20 ی حوزەیرانی 1330 ی ڕۆمی (حوزەیرانی 1914 ز) دەرچوە. تا ژ3، یەکی 32 لاپەڕە و مانگانە بوە. لەوە بەدوا تا ژ10 ی 16 لاپەڕە و نیو مانگی بوە. بە هۆی هەڵگیرسانی جەنگەوە داخراوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

6. 5. بانگی کورد (بەغدا 1914)

بڵاوکراوەیەکی کوردی- تورکی نیومانگی بوە. جەمالەدین بابان لە بەغداد دەری کردوە.

ژ1 ی لە 26 ی کانونی دوەمی 1329 ڕۆمی (1914) و

ژ4 ی لە 24 ی مارتی 1330 دا دەرچوە.

بە هەر 4 ژمارەکەی 96 لاپەڕەیە. لە گەڵ هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانیدا ڕاوەستاوە.
لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

7. هەڵگیرسانی جەنگ و ڕاوەستانی چالاکیی ڕۆژنامەوانیی کورد

هەندێ لەم ڕێکخراو و ڕۆژنامانە بە پچڕ پچڕی لە چالاکیدا بون تا هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانی. لە بەر ئەوەی هەمو ئەوانەی لەم ڕێکخراوانەدا کاریان ئەکرد ڕاپێچ کران بۆ مەیدانەکانی جەنگ. لە چالاکی کەوتن و، ئیتر لە سنوری قەڵەمڕەوی عوسمانیدا تا کۆتایی جەنگ هیچ ڕۆژنامە و گۆڤارێ بە زمانی کوردی دەرنەچوە.

سەچاوە:

1. بۆ نوسینی ئەم باسە کەڵک لە هەندێ سەرچاوە وەرگیراوە لەوانە:
1. 2. فائق بطي. صحافة العراق: تاريخها وكفاح أجيالها. مطبعة الاديب البغدادية، 1968
1. 3. فائق بطي. الموسوعة الصحفية العراقية. بغداد، 1976
1. 4. اديب مروة. الصحافة العربية: نشأتها وتطورها، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت، 1961
1. 5. وزارة الاعلام. مديرية الاعلام العامة: دراسات في الصحافة العراقية، 972
1. 6. قيس عبدالحسين الياسري. الصحافة العراقية والحركة الوطنية. بغداد، 1978
1. 7. عبدالرحمن خضر. مجموعة قوانين المطبوعات والمطابع وحق التأليف. بغداد، 1929
1. 8. لغت نامەی دهخدا
1. 9. محيط طباطبائي. تاريخ تحليلي مطبوعات ايران. موسسه انتشارات بعثت. تهران. بلا
1. 10. گوئل کهن. تاريخ سانسور در مطبوعات ايران (جلد يکم از 1253 ه. ق. تا صدور فرمان مشروطيت). موسسه انتشارات آگاه. تهران 1360

2. غەزەتەی کوردستان 3 جار چاپ کراوەتەوە:
2. 1. بۆ جاری یەکەم، د. کەمال فوئاد ساڵی 1970 زۆری ژمارەکانی (کوردستان) ی، لە گەڵ پێشەکییەکی کورت و پوخت، لە بەغداد سەرلەنوێ بە ئۆفسێت چاپ کردۆتەوە.
2. 2. بۆ جاری دوەم، محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان ساڵی 1991 چاپەکەی د. کەمال فوئادی سەرلەنوێ لە ئۆپسالای سوید بە ئۆفسێت لە 2 بەرگدا چاپ کردۆتەوە و، هەمو نوسینەکانی هێناوەتە سەر ڕێنوسی لاتینی.
2. 3. بۆ جاری سێیەم، مەحمود زامدار ساڵی 1998 بە بۆنەی یادی سەدساڵەی کوردستانەوە چاپەکەی د. کەمال فوئاد و، 2 ژمارەی تازە دۆزراوە و، یادێکی خۆی، سەرلەنوێ لە هەولێر چاپ کردۆتەوە.
2. 4. بنکەی ئەدەبیی و ڕوناکبیریی گەلاوێژ ساڵی 2000 لە سلێمانی هەمو وتارە تورکییەکانی خولی یەکەم و خولی سێیەمی جەریدەی کوردستانی بە کوردی بڵاو کردەوە، بەڵام هەڵەی چاپ هەندێ لە وتارەکانی شێواندوە.
وەرگێڕانی بەشە تورکییەکەی: شێرزاد عەبدولکەریم و، پێداچونەوەی: مستەفا زەنگەنە و عوسمان محەممەد هەورامی، کردویانە. د. کەمال فوئاد (سوپاس و پێزانین) و، د. فەرهاد پیرباڵ و مەلا بەختیار دو (پێشەکی) یان بۆ نوسیوە.

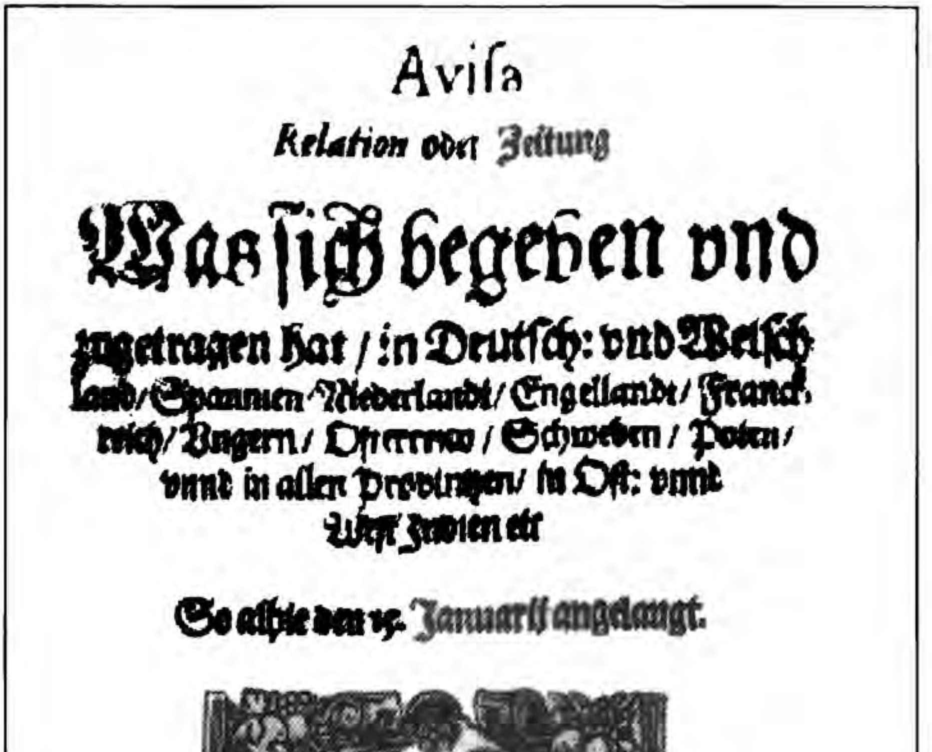
3. محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان هەر 9 ژمارەکەی (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) بە ئۆفسێت لە ئۆپسالای سوید ساڵی 1998 چاپ کردۆتەوە و هەمویشی بە حەرفی لاتینی نوسیوەتەوە و پەراوێز و پێشەکی بۆ نوسیون.

4. دەربارەی ڕۆژی کورد
4. 1. جەمال خەزنەدار 3 ژمارەی (ڕۆژی کورد) ی ساڵی 1981 لە بەغداد بە ئۆفسێت سەرلەنوێ لە گەڵ پێشەکی دا چاپ کردۆتەوە.
4. 2. سدیق ساڵح، لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ دا لە سەر ژ 4 ی نوسیوە.
4. 3. عەبدوڵڵا زەنگەنە، لە ژێر سەرناوی: (ئایا گۆڤاری ڕۆژی کورد یەکەم گۆڤاری کوردی بووە؟) باسێکی پڕ لە زانیاری لە ژ3491 ی ڕۆژی 19 ی 9 ی 2001 ی ڕۆژنامەی برایەتی دا بڵاوکردۆتەوە.
4. 4. ژ4 ی (ڕۆژی کورد) م لە مامۆستا ڕەفیق ساڵح وەرگرتوە.

5. دەربارەی هەتاوی کورد
5. 1. مەحمود زامدار. لە ژێر سەرناوی: (هەتاوی کورد و سەردەمی راپەڕین) دا وتارێکی لـە سـەر ژ3 ی هـەتاوی کـورد نوسیوە. زۆری ناوەرۆکی ژ3 ی بە لێدوانەوە. لە گەڵ وێنەی چەند لاپەڕەیـەکی، بڵاوکردۆتـەوە. بڕوانـە: مـەحمود زامدار. گەشتێک لە نێو بزاڤی رۆژنامەگەری کوردیدا. هەولێر. 1998. ل 13- 49.
5. 2. ژمارەکانی 1 و 2 و 4 - 5 و 10 ی (هەتاوی کورد) م لە مامۆستا رەفیق سالح وەرگرتوە.

6. دەربارەی بانگی کورد
6. 1. ئومێد ئاشنا، لە ژێر سەرناوی: (چەند رۆشنایی‌یەکی نوێ بۆ سەر گۆڤاری بانگی کورد) وتـارێکی لـە سـەر ژ1 ی بانگی کورد نوسیوە. زۆری ناوەرۆکی ئەم ژمارەیەی بە لێدوان و پەراوێزەوە، لە گەڵ وێنەی چەند لاپەڕەیەکی، لە ل 58- 66 ی ژ119 ی ئەیلولی 1988 ی گۆڤاری (رۆشنبیری نوێ) ی بەغدادا بڵاوکردۆتەوە.
6. 2. سدیق سالح، لە ژێر سەرناوی (گۆڤاری "بانگی کورد 1914" ساخکردنەوە) لێکۆڵینەوەیەکی لە سەر ژمارەکـانی 1 و 3 و 4 ی (بانگی کورد) بە دو بەش لـە ژ2517 و 2518 رۆژانـی 29 - 30 ی 7 ی 2001 ی رۆژنامـەی کوردستانی نوێ‌دا بڵاوکردۆتەوە.
6. 3. ژمارەکانی 1 و 3 و 4 ی (بانگی کورد) م لە مامۆستا رەفیق سالح وەرگرتوە.

7. هەندێ سەرچاوە باس لە هەندێ جەریدەی تر ئەکەن بە ناوی (یەکبون) و (شرق و کردستان) و (پیمان) کـە ئـەبێ لـەو سەردەمەدا دەرچوبن. بـەڵام لـە بـەر ئـەوەی هـیچ ئاگاداریی‌یـەکی بـاوەڕپێکراو دەربـارەی دەرچـون و وەسـتان و ناوەرۆکی ئەو رۆژنامانەم لە بەر دەسدا نەبو. ناوەکانیانم نەخستە ریزی بڵاوکراوەکانی ئەو زەمانەوە.

Avisa

Relation oder Zeitung

Was sich begeben vnd zugetragen hat / in Deutsch: vnd Welschland / Spannien / Niederlandt / Engellandt / Franckreich / Vngern / Osterreich / Schweden / Polen / vnnd in allen Provintzen / in Ost: vnnd West Indien etc.

So alhie den 15. Januarij angelangt.

Gedruckt im Jahr / 1609

له رۆژنامه یه‌كه‌مه‌كانی ئه‌ڵمانی ساڵی 1609

THE

Boston Gazette

Published by Authority.

ژمارە 3 ی رۆژنامەی بۆستن گەزەت

THE

New-York Weekly JOURNAL

Containing the freſheſt Advices, Foreign, and Domeſtick.

MUNDA April 8th, 1734.

New-Brunſwick, March 27, 1734.
Mr. Zenger ;

I Was at a public Houſe ſome Days ſince in Company with ſome Perſons that came from *New-York* : Moſt of them complain'd of the Deadneſs of Trade : ſome of them laid it to the Account of the Repeal of the *Tonnage Act*, which they ſaid was done to gratify the Reſentment of ſome in *New-York* in order to diſtreſs Governour *Burnet* ; but which has been almoſt the Ruine of that Town, by paying the *Bermudians* about *l.* 12,000 a Year to export thoſe Commodities which might be carried in their own Bottoms, and the Money ariſing by the Freight ſpent in *New-York*. They ſaid, that the *Bermudians* were an induſtrious frugal People, who bought no one Thing in *New-York*, but lodg'd the whole Freight Money in their own Hand, by which Means, ſince the Repeal of that Act, there has been taken from *New-York* above *l.* 90,000 and all this to gratify Pique and Reſentment. But this is not all ; this Money being carried away, which would otherwiſe have circulated in this Province and City, and have been paid to the Baker, the Brewer, the Smith, the Carpenter, the Ship-Wright, the Boat-Man, the Farmer, the Shop-Keeper, *&c.* has deaden'd our Trade in all its Branches, and forc'd our induſtrious Poor to ſeek other Habitations ; ſo that within theſe three Years there has been above 200 Perſons have left *New-York* ; the Houſes ſtand empty, and there is as many Houſes as would make one whole Street with Bills upon their Doors : And this has been as great a Hurt as the Carrying away the Money, and is occaſioned by it, and all degrees of Men feel it, from the Merchant down to the Carman. And (adds he) it is the induſtrious Poor is the Support of any Country, and the diſcouraging the poor Tradesmen is the Means of Ruining any Country. Another replies, It is the exceſſive High Wages you Tradesmen take prevents your being imployed : learn to be contented with leſs Wages, we ſhall be able to build, and then no need to employ *Bermudians*. Very fine, replied the firſt, now the Money is gone you bid us take leſs Wages, when you have nothing to give us, and there is nothing to do. Says another, I know no Body gets Eſtates with us but the Lawyers ; we are almoſt come to that Paſs, that an Acre of Land can't be conveyed under half an Acre of Parchment. The Fees are not ſetled by our Legiſlature, & every Body takes what they pleaſe ; and we find it better to bear the Diſeaſe than to apply for a Remedy that's worſe : I hope (ſaid he) our Aſſembly will take this Matter into Conſideration ; eſpecially ſince our late Judge hath prov'd no *Fees are lawful but what are ſetled by them*. I own a ſmall Veſſel, and there is a Fee for a *Lett-paſs*,

ڕۆژنامەی نیویۆرک ویکلی جۆرناڵ

... ربیع الاولی ... — ... دار الخلافه طهران ...

اخبار ممالک محروسه

[illegible]

روزنامهٔ وقایع اتفاقیه بتاریخ جمعه ششم شهر جمادی الثانی مطابق سال تنگوزئیل سنه ۱۲۶۷

نمره هفتم
هر کس در این دولت علیه
این روزنامه را بخواهد
در بازار [illegible]
بگیرد [illegible]

قیمت
یک نسخه ده شاهی
[illegible] دینار
شش ماهه دوازده هزار
یکساله بیست و چهار هزار

اخبار داخلهٔ ممالک محروسهٔ پادشاهی

دارالخلافهٔ طهران

چون که بنای اعلیحضرت پادشاهی [illegible] جلوس بر تخت [illegible] دانی
اکنون ممالک محروسه را سیاحت [illegible] فرموده‌اند [illegible] خسروانی [illegible]
که انتظام ولایات و آسودگی رعایا از برای اینچنین شاهانه فرموده چون
اقتضای [illegible] و مبارک روشنی بخشای [illegible] و گردید عموم رعایا
در سایهٔ رأفت و [illegible] رسندی و آسودگی و [illegible] کردی
[illegible] نمایند لهذا [illegible] مبارک [illegible] سیاحت ممالک [illegible]
[illegible] قرار داده [illegible] رفتن و شرکت تمام بولایات
حرکت [illegible] ولی اعلیحضرت پادشاهی که شوکت و [illegible]
[illegible] و [illegible] و آسایش و رفاه [illegible] و [illegible]
[illegible] و [illegible] از زیادتی [illegible] و حرکت [illegible] رعایا [illegible]
باین [illegible] که [illegible] قراول [illegible] مبارک و [illegible] لازم
[illegible] از سایر [illegible] خسروانی [illegible] شاهانه
بعزم سیاحت [illegible] اصفهان [illegible] خواهند شد
انشاء الله تعالی [illegible] سفر [illegible] عموم اهالی ولایات محروسه
[illegible] خواهد گردید

تذکره [illegible] سابقاً قرار [illegible] در این دولت علیه داده شود

در [illegible] باشند [illegible] که [illegible] دفتر [illegible]
رفته و [illegible] قرار شده است که [illegible] از ولایات [illegible] بی تذکره
[illegible] لازم است [illegible] روز [illegible] دیگر [illegible] تذکره
مرقوم است تذکره بگیرند

[illegible] کشتی [illegible] شده بود [illegible]
و [illegible] کتاب [illegible] آمده [illegible] شد
و [illegible] تماشا [illegible]
فرموده‌اند

[illegible] دارالخلافه [illegible] خارستان [illegible]
از [illegible] شاه [illegible] آنجا [illegible]
و [illegible] آب [illegible] جاری نشده بود [illegible] اوقات که
اول بهار است [illegible] کم آبی کشیده [illegible]
حال آب [illegible] جاری [illegible] رسیده بود
[illegible] رعایا [illegible] دولت [illegible]
[illegible] سنگ [illegible]
[illegible] آب [illegible]
[illegible] کم [illegible]

﴿ شماره ﴾ ۱ ﴿ سال بیست و یکم ﴾ ۱

(مطبعه و اداره خانهٔ اختر)

اسلامبول خان والده در دائرهٔ مخصوصه است کارهای متعلق بدیره (؟) محمد طاهر راجع است

اسامی وکلای کرام در ممالک دور و نزدیک گاهی در صفحهٔ آخرین نگاشته میشود

سه شنبه ۶ محرم ۱۳۱۶
۲۸ حزیران ماه رومی سنه ۱۳۰۹
۱۰ ژوئیه ماه فرنگی سنه ۸۹۴

اختر

۱۲۹۲

L'AKHTER

(تعرفه بهای سالیانه)

در سلطنت ۸ مجیدی سیم
دیگر ممالک محروسهٔ عثمانی ۵ مجیدی
ممالک محروسهٔ ایران ۲۵ قران
ممالک هندوستان و بنادر ۱۲ روپیه
ممالک روس و قفقاز ۱۰ منات
ممالک اروپ ۲۵ فرانک
یک نسخه ۶۰ پاره است
اجرت پوست همه جا بعهدهٔ اداره است

منشی اول حاجی میرزا مهدی تبریزی است

(در این روزنامه از هرگونه وقایع و اخبار و سیاسیات و پولیتیک و علوم و ادب و دیگر منافع عمومی سخن گفته میشود. مقالهٔ یکی از مطبع)
(دیگر مواد اوراق و نوشتهای سود مند را با امتنان میپذیریم. در نوشتن کاغذهای که از خارج میرسد اداره مختار است. کاغذی را که)
(نوشته نمی شود صاحبش حق استرداد آنرا ندارد کاغذ هایکه پول پوست نداده گرفته نمی شود .)

﴿ فهرست مندرجات ﴾

﴿ عرض مخصوص ﴾

سپاس خدای را که مارا توفیق کرامت فرمود بدین سال بیست و یکم انتشار اوراق روزنامه که خادم حقیقی اسلامیت و انسانیت است .

بزرگان ملت را پوشیده نیست که از آغاز تأسیس این نامه از مقصود اصلی که خدمت بعالم اسلامیت و انسانیت است بقدر قوه انحراف نورزیده ایم و پیشرفت آن مقصود مقدس را بر همه چیزی مقدم داشته با وجود صدمات متوالیه بقدریکه مقدور بوده بحصول آن مقصود همت گماشته ایم . و این بار گرانرا در ظرف این مدت طولانی بتنهایی بدوش کشیده چون سایر روزنامها از هیچ طرف وظیفه و ممری نداشته ایم مگر معدودی از بزرگان ملت که گاهی باقتضای قدر شناسی و بلندی همت مبلغی اعانت فرموده اداره را مرهون [illegible] داشته اند که تا حیات داریم انسانیت ایشانرا فراموش نکرده زبان از ستایششان کوتاه نخواهیم داشت.

از هموطنان محترم که در ممالک محروسهٔ عثمانی و خطهٔ وسیع هندوستان و مملکت قفقاز اقامت و تجارت دارند و از مشترکین روزنامه هستند نیز نهایت تشکر را داریم زیرا که این جوانمردان باقتضای بصیرتی که در وضع خارجه دارند بیش از دیگران از مراتب منافع روزنامه آگاهی حاصل نموده و جه روزنامه را مانند سایر ملل پیشکی میپردازند که در حقیقت پیشرفت امور اداره از این رهگذر است . بالعکس از مشترکین محترم ممالک محروسهٔ ایران در بعضی نقاط اداره یکساله بلکه چند ساله طلبکار است و سبب عمدهٔ این معنی نیز مسامحهٔ وکلای محترم است و گرنه مشترکین گرامی باور نداریم که در ادای این مبلغ جزئی تا این پایه ایستادگی نمایند . زیرا که میدانند بسبب تنزل

زوراء

کاتنامە کوردیەکان:

لێکۆڵینەوەی تایبەت

8. کاتنامە کوردیەکان: لێکۆڵینەوەی تایبەت

8. 1. جەریدەی کوردستان: سەرەتای رۆژنامەوانیی کوردی

ژوبر ١ | سالا عوڵى | عدد ١

نحيى كاغذك ڤى ربكه
دڤى ربكٹ مصرى سر
ناڤ خوبى ڤى جريده‌بى
" بدرخان پاشا
مقداد مدحت بكى
هرجار دوهزار جريده‌يا
بى پره ازيسه دبكم
كردستانى د بدين خلكى
پازده روزا جاركي نيت
ڤيساندن

كردستان

١٣١٥

عنوان
مصرده كردستان جريده‌سى
صاحب ومحررى بدرخان
پاشا زاده
مقداد مدحت
هر گونده ٢٠٠٠ نسخه كردستان
ولايتلرينه ارسال ويرلر
قرا ... تقسيم ايله جكدر
كردستان خارجنده هر بر
ايچون سنه‌لك ابونه بدلى
٨٠ غروشدر
كردستان داخلنده خصوصى
استلرى مجانا كوندريلور

كرداني ايقاظ وتحصيل صنايعه تشويق ايچون شمديلك

اون بش گونده بر نشر اولنور كردجه غزته‌در

روزا پنجشي‌ده ٣٠ ذوالقعده سنه ١٣١٥ پنجشنبه‌ڤى ٩ نيسان سنه ١٣١٤

بسم الله الرحمن الرحيم

صد هزار شكر وحمد ژخدى تعالى‌ره آم مسلمان خلق كرن. وطالبيتا علم ومعرفتيره هش وزكا دامه. درحقا عليانديا علم ومعرفتيره گلك آيتين جليله واحاديث شريفه هنن دنيابده چقاس مسلمان هين گوند وباژيرين تمياده مكتب ومدرسه وجريده هنن دنيابده چه دبه چه تابه جريده دڤيبين. چقاس نيت ژكرداره كرد ژگلك قوما زيده‌تر خوبى هش وزكانه جابرن دبين خومده راست وقوربه خورتن وديسا وكه قوميت دي نه خوندانه نه‌داندن دنيابده چه دبه چيران وان موسقوف چلوه‌به وى چه بكه نظانن لوما ربلمخدبده من آڤ جريده باها ڤيسي باذنا خدى تعالى پاش نهو هر پازده روژاده جاركي ازي جريده‌كي بنڤيسم. ناڤ ڤى من كريه (كردستان) ڤى جريده‌بيده ازى بحثا قنجيا علم ومعرفتا بكم ايكودرى مروف دڤله ايكودرى مدرسه ومكتبين قنج هنه ازي نشا كردا بكم لكودري چه شر دبه دولتين معظم چه دكن جاوه شر دكن تجارت جاوه دبه ازي حيا حكايت بكم حتى نهو كسى جريده‌كي مرلى نڤيسيه آڤ جريده‌يا مناها يا عوڵى‌به لوما وي گلك كيابى هبين. ازميڤي دكم كيابا جريده‌بى زمنره بنڤيسن حمى تشت وكي نو چه دبن ايكين پاشى دچه دكوه ربده آڤه ايدى ازى دست مقصدى بكم. (ومن الله التوفيق)

حضرت پيغمبر عليه الصلوة والسلام گوتيه «العلماء ورثة الانبياء» انكو علما وارثين انبيانه ژطرف خدبده مامورن وعظ ونصيحتى بدن خلكى ربا قنج نشا وان بكن لوما گلى علمايين كردا چاوه اون وعظ ونصيحتا غيرى ددن ولى دڤى اون ببر وآغا وكرمانجين دتلسن وان تشوبقا طالبنا علم ومعرفتى بكن ربا قنج نشا وان بكن ههكى اون وي نكن گنهى حيا سطوعوه‌به

عدد ۳۱ — سال ۱

صاحب و محرری
میرخان پاشا
اوغلی
عبدالرحمن

درج اولنیان اوراق
اعاده اولنماز

Adresse
« KURDISTAN »
GENEVE
(Suisse)

کردستان خارجنده هر یرلیچون
سنه‌لک آبونه بدلی
۸۰ غروشدر

کردستان داخلنده حصوصی
استه‌یانره مجاناً گوندریلور

کردستان

۱۳۱۵

۱۵ گونده بر کره نشر اولنور کردجه غزته‌در
کردلری تحصیل علوم و فنونه تشویق ایدر صنایع و احوالات کردلری
و آیده برینه حوادث کردجه و ترکجه مندرجدر

KURDISTAN

غزته‌نك مسلکنه موافق هر نوع مکتوبلر ممنوناً درج اولنور

دوشنبه ۲ محرم سنه ۱۳۲۰ — ۱ نیسان سنه ۱۳۱۸

قونغره

بری سالەکی لاوین محمود پاشا اعلان کرکو وی مؤتمرکی تشکیل بکی .
... وعما ولی لاو ا هات خلق نمنون کر وزرا انه حموی ساله هنده مره
... ولات حوه‌ده و ناف ولاتین لدرویی نه هنده دفعه ... وقتی
... کلک تمره اتحاد نکرن اه حی انتظارا وی وعدی ولی لاو ا چی .
... دو هیفا و لن اجانین محمود پاشا صباح الدین بك و لطف الله
... بیرن دعوتنامه له کلک احرارین عثمانیه ره ویکرن . احرار حی له
پریس اجتماع کرن . سالا ... هزار و نه صد و دو ... پاریس مؤتمر
تشکیل کر . ام جل اعضا هبی او طائن حکومتا ... دکی مسلم و
غیر مسلم ز حبا دو سی اعضا هبن . ... مقصداده اوره
کو جماعتی احرار ... آغاز بکی و مقصدا حووه ... ژ ...
... داروژه‌کی اولیان ... امل ... .

... زاوا احتیاج کر الکن او جل اعضا کو مقصدا ولی حمی ...
... ن مذاکراتین ولن ... اجتماعده ... معاملا ادکرلده ...
... . اول اعضا ... امثال حووره ... هست ...
... مؤتمره دو ... اقسام کر ... اقسام ... ...
... کرنا ... .

لازی ... ژ صورت تشکیل و ... مؤتمری ...

مؤتمر ... صباح الدین بك دو ... کر ... زمان ...
... موقع مذاکره‌پی . ... کلک ... مسلمات ...
... ز ... حمیت اداره دکر کلک احوالین مؤسسه ... کر
... کلک ... تزیین کرن حق ... کلک ... قرشه کی
نهایت استماع کرن .

... مؤتمری ... هی کلک ... تشکیلات اعضا ... روژی

... کو مذاکرات به زمانی ترکی و فرنسوی جریان و حتی جاری دو
... مذاکره به فرنسوی .

... مؤتمر اجتماعات عثمانی اعضایین وی ... حی ... لوما
... ژ ... فرنسوی ... کریت ... جلس ترجمان
دو ... فرنسوی به ترکی ترجمه دکر الکن ... ترجمه
... فرنسوی ... اعضا ... فرنسزی ... ...
... مشروع ... ... موجودی .

... کلک کریت له مؤتمری موجودین : ... اعضایین موجود
... اعضا ... کلک ... . مذاکراتیده ...
... کلک ... دکر ... اعضایین ...
... فکر ... دکر . ... مسئلا ژ ... ...
... اعضایین مؤتمره ده مذاکرات ... ...
... کر . کلک ... ... اعضایین طالب
... طرفداری طلب و فکری دکرین ... حل ...
... ژ ... اعضایین ... طرفداری طلب ...
... کو ... اعضایین موجود ... اصلاح بکا . ...
... تأثیرا کلک خراب ... کر ... ...
... دعوت کری ده ... کو ... دعوت
... جواب ... :

... اعضایین ... دعوت کر ... ... مسئوله ...
... و ... لازمه کو ... کی
... .

... اعضا ... تأثیر ... . کلک ...
... مقصد ... مذاکره دکن ... او ...
... تشکیلات ... کو ... اعضا

8. کاتنامە کوردیەکان: لێکۆڵینەوەی تایبەت

8. 1. جەریدەی کوردستان: سەرەتای رۆژنامەوانیی کوردی

1. دەرچون و بڵاوکەرەوەکانی

ژ1 ی لە 22 ی نیسانی 1898 لە قاهیرە و

ژ31 ی، کە دوا ژمارەی ئەم خولەیەتی. لە 14 ی نیسانی 1902 دا لە جنێڤ دەرچوە.

میقداد مەدحەت بەگی کوڕی بەدرخان بەگ، میری پێشوی جزیرەی بۆتان. دەری کردوە.

لە ژمارەی شەشەمەوە ئەوڕەحمان بەگی برای لە دەرکردنیدا جێگەی گرتۆتەوە.

لە ژ6 دا نوسیوێتی:

"ئەم جەریدەیە هەتا ئیستا برای من میقداد بەگ دەری ئەکرد، بەڵام لە بەر ئەوەی خونکار (مەبەستی لە خونکار سوڵتان عەبدولحەمیدە) نەیهێشت ئەو لە میسر دانیشێت گەڕایەوە ئەستانبول، لە ئەستانبول نەیتوانی جەریدەکەی دەر بکا... چونکە پیاوە گەورەکانی دەوری خونکار هەمو خائین و بێ ئەسڵ و نەسەبن. ئەیاری جەوانمەردانن... یەکێکیان ناوی ئەبولهودایە... لە هەمویان زیاتر ئەیاری ماڵی بەدرخان بەگە، ئەو ئەیاری هەمو کوردانە، ناوی باش لە کورد بێ ئەو خونکار ئەخەڵەتێنێ. بە راستی ئەو ئەبولهودا نیە و ئەبولزەلالە (ابوالضلال)، لە فسق و حەسەدا بێ هەڤاڵە. ئەو ناهێڵێ کوڕانی بەدرخان بەگ جەریدەیەکی وەها حەز بکەن ببێتە مایەی باشی کوردان... منیش کە کوڕی بەدرخان بەگم، لە بەر تەعەسوب و حەمییەتی خۆم، لە مولکی خونکار دەرچوم. هاتمە دیاری غەریبی تا ئەم خزمەتە بە وەتەن و میللەتەکەی خۆم بکەم. لە کەرەمی خوا هیوادارم کە کوردیش بە هۆی ئەم جەریدەیەوە لە خەوی گرانی چەند ساڵەی هوشیار ببێتەوە".

ئینجا باسی ئەوە ئەکا کە جەریدەکەی بە نامەیەکەوە ناردوە بۆ خونکار. لە نامەکەیدا بۆی نوسیوە چونکە ئەو نەیهێشتوە براکەی لە مولکی ئەودا جەریدەکەی دەربکا، ئەم لە مولکی سوڵتان دەرچوە تا بە هۆی ئەم جەریدەیەوە خەبات بکا بۆ چاکەی کورد.

ئەم جەریدەیە خۆی بە خاوەنی پەیامێکی سیاسی زانیوە بۆ گەلی کورد، بۆیە لە لاپەڕەی یەکەمی جەریدەکەدا و، لە ژێر سەرناوەکەیدا نوسیوێتی:

"هەر جارەی 2 هەزار رۆژنامە بە خۆڕایی رەوانەی کوردستان ئەکا تا بیدەن بە خەڵک" و،

لە وتارێکی تردا لە ژ26 دا ئەڵێ:

"ئێوە ئەزانن من کوڕی ئەو پیاوەم کە بە شیر بۆ سەعادەتی ئێوە غیرەتی زۆری نواند. منیش ئەمڕۆ بە موقتەزای زەمان بە قەڵەم ئەو خزمەتە ئیفا ئەکەم."

بۆ چاوترساندن و دەستەمۆکردنی ئەورەحمان بەگ پێنج لە براکانی: ئەمین، عەلی، موراد، حەسەن، کامیل، لە ئەستەمووڵ گیراون. سوکایەتی‌یان پێ کردون و ئەشکەنجەیان داون.

لە عەرزوحاڵێکی کراوەدا کە بۆ سوڵتانی نوسیوە، لە ژ7 دا بڵاوی کردۆتەوە ئەڵێ:

"ئەگەر مەبەست لە زیندانی کردن و ئەشکەنجەدانی ئەو برایانەم بەو شێوەیە بۆ (بە) لاوە نانی بیروباوەڕ و عەزم و، گەڕاندنەوەم بێت بۆ ئەستەنبوڵ، قەسەم بە خودا، ئەو تەگبیرە لە بەهێزترکردنی عەزم و خۆڕاگریم بەولاوە هیچی تر نابێت. (شێر هەرچەندە بریندار بێت چنگی توندوتیژتر دەبێت)"

2. مەبەست لە دەرکردنی

سورەیا بەدرخان لە سەروتاری یەکەمین ژمارەی سێیەمین خولی جەریدەی کوردستاندا (1917)، کە ئەویش هەر لە قاهیرە دەرچوە، چیرۆکی دەرکردنی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردستان بەم جۆرە ئەگێڕێتەوە:

"... هەمو سوڵتانەکانی تورک نە تەنیا لە وڵاتی کورد هیچ کارێکی باشیان نەکرد، وڵاتی تورک یەعنی وڵاتی ئێمەشیان خراپ کرد، لە زەمانی میرانی کوردا لە وڵاتی کورد هەمو شتێکی باش هەبو، بەرە بەرە هەموی خراپ بو. تورکەکان دو صەد ساڵ بو ئەیان ئەزانی لە ئەدرنە تا ئەستەموڵ ڕێیەک دروست بکەن، ئیتر چۆن بزانن ڕێگا و شتی باش لە وڵاتی ئێمەدا دروست بکەن؟ پێش دو سەد ساڵ حاڵی وڵاتی ئێمە لە ئێستا خراپتر نەبو. پادشاهانی عوسمانی بینی‌یان بە باشی ناتوانن وڵات بگرن، تۆوی خراپەیان فرێ دایە ناومانەوە. بەرە بەرە هەمو وڵات وەک جێگەی شەڕی لێ هات. میرانی کورد کە حکومەتی عوسمانی بە زۆر هێنابونی بۆ ئەستەموڵ ئەم حاڵەیان دی. بینی‌یان حکومەتی عوسمانی هەر ڕۆژە ئەڵێت بۆ چاکەی وڵات هەوڵ ئەدەم، هەر ڕۆژەی درۆیەک ئەکات و شتێکی باش ناکات. وتیان مادام حکومەتی عوسمانی خۆی خراپ ئەکات بۆچ ئێمەش لە گەڵ ئەو خراپ ببین. لە ساڵی 1313 (1896) دوە بۆ چاکەی وڵاتی کورد بە نهێنی کەوتنە کار. بۆ ئەوەی لە پێناوی چاکەی کوردا تێ بکۆشێت، ڕێی ڕاست و باش بە ئێمە بڵێت، ساڵی 1314 (1897) کوڕی میر، جێگای بەهەشت بێت، مەدحەت بەگ کوڕی میر بەدرخان لە (بنەماڵەی) بۆتان چو بۆ میسر. لە قاهیرە ڕۆژنامەی کوردستانی دەرکرد. پاش ساڵێک مەدحەت بەگ نەخۆش کەوت. برای ئەو عەبدولڕەحمان بەگ چوە سویسرە. سەرلەنوێ ڕۆژنامەی کوردستانی دەرکردەوە. کاتێک سوڵتان حەمید هەمو ماڵی بەدرخانی بەند کرد، کەس ئەما ئەو ڕۆژنامەیە دەر بکات... "

لە سەروتاری تورکی هەمان ژمارەدا ڕونتر ئەنوسێ:

"لە بەر ئەوەی سوڵتانە گەورەکان... ماکیاڤیلیەکان، دەستیان کرد بە دوبەرەکی خستنە ناو ئەو میللەتانەی کە دەوڵەتی عوسمانی‌یان لێ پێکهاتبو و، ئەو ئیدارە هەڵەیە کاریگەریەکی زۆری کردە سەر کوردەکان، بۆیە هیچ هیوایەکیان ئەما و دەستیان لە چاکبونی بار و دۆخەکە شت. هەندێ لە سەرکردەکانی کورد بۆ ڕزگارکردنی کوردەکان لە دەست زوڵم و زۆرداری ئەتەوەکانی عوسمانی، ساڵی 1313 کۆمەڵەیەکی نهێنی‌یان دامەزراند. مەدحەت بەگ کوڕی خانەدانی بەڕێزی بۆتان و دوا حوکمداری جەزیرە حەزرەتی ئەمیر بەدرخان، جێگای بەهەشت بێت، بۆ بڵاوکردنەوەی بیروبۆچونی ئەو کۆمەڵەیە ساڵی 1314 ڕۆژنامەی کوردستانی لە قاهیرە دەرکرد..."

مەدحەت بەگ لە سەروتاری یەکەمین ژمارەی کوردستان دا نوسیوێتی:

"بە داخەوە کورد کە لە زۆر نەتەوە زیاتر خاوەنی بیر و هۆشن، جوامێرن، لە ئاینی خۆیـان دا ڕەوا و بەهێزن، بەڵام وەکو نەتەوەکانی دیکە خوێندەوار و دەوڵەمەند نین. نازانن دراوسێکانیان چۆنن و چی ئەکەن و ئاگایان لێ نیە. بۆیە پشت بە خوا ئەم ڕۆژنامەیەمان نوسی و بە پشـتیوانی خـوای گـەورە لەمـەودوا هـەر پانزە ڕۆژ جارێک بڵاوی دەکەمەوە.

"ناوی ڕۆژنامەکەشمان ناوە کوردستان و لەم ڕۆژنامەیەدا سودەکانی زانست و زانیاری باس دەکەم، لـە چ جێگایەک مرۆڤ فێر دەبێت، لە چ جێگایەک خوێندنگای باش هەیە پیشانی کوردی دەدەم، لە چ جێگایـەک شەڕ ببێت هەڵوێستی وڵاتانی گەورە چی دەبێ و چۆن شەڕ دەکەن. چۆن بازرگانی دەکرێـت، هـەمویان بـاس دەکەم. تا ئێستا هیچ کەسێک ڕۆژنامەیەکی وەک ئەمەی بڵاو نەکردۆتەوە."

لە مانە هەموی ڕونتر مەدحەت بەگ لەو کارتەدا، ئامانجەکانی خۆی بە ئاشـکرا نوسـیوە، کـە لـە گـەڵ ژمارەی یەکەمی ڕۆژنامەکەیدا بە فەرەنسـی نوسـیوێتی و ناردویـەتی بـۆ ئەوانـەی ڕۆژنامەکـەی بـۆ ڕەوانـە کردون:

"گەورەم!

زۆر بەختیارم بەوەی کە ژمارەی یەکەمی ڕۆژنامەی کوردسـتان‌تان بـۆ دەنێـرم، ئـەوی هـەر ئێسـتا لـە قاهیرە دامەزراندوە.

"نەتەوەی من، کە نەتەوەی کوردە، ژمارەی 6 ملیۆن کەسە لە ئاسیای بچوکدا. زمانیـان گـەلێک کۆنـە. ئەمە یەکەمین جارە کە بەم زمانە ئەم ڕۆژنامەیەم بڵاو کردۆتەوە. بۆ مەبەسـتی تێگەیانـدنی زانیـاری و گیـانی خۆشەویستی لە ناو ڕۆڵەکانی نەتەوەکەمدا و هاندانی کوردەکان بۆ ئەوەی ڕێگەی پێشکەوتن و شارسـتانێتی نوێ بگرن، لە هەمان کاتیش دا ئەدەبی نەتەوەیی خۆیانیان پێ نیشان بدەین.

"باوکم، میر بەدرخان، لە جەنگی سەربەخۆیی کوردستاندا بەشـدار بـو، دژی حکومـەتی عەبدولحەمیـد. ئەو کەسەی کە ژیانی لە بنەماڵەی ئێمە قەدەغە کرد لە نیشتمانی خۆمان دا. لە بەر ئەمە ڕوم کـردە قـاهیرە، وە هـەر ئـەوەی دەمـەوێ نیـزام و ئاسـایش بـاڵ بـە سـەر کوردسـتان دا بکێشـێ. بڕیـارم دا لـە ڕێگـەی ئـەم ڕۆژنامەیـەوە هـەمو توانـای خـۆم لـە دورەوە تـەرخان بکـەم بـۆ هـەمو کارێـک کـە قـازانج و بـەختیاری و پەروەردەکردنی بیری تێدا بێت بۆ هاووڵاتیانی کورد. میقداد مەدحەت"

نـاوەڕۆکی بـاس و بابـەت و وتارەکـانی کوردسـتان بەڵگـەی ئـەوەن، هـەم مەدحـەت بـەگ و هـەم عەبدولڕەحمان بەگ دو کەسی بیرئازاد و دو ڕۆشنبیری گەورە و هۆشیار و ئاگاداری سەردەمی خۆیان بون.

بڵاوکەرەوەکانی ئەم ڕۆژنامەیە پێیان وابوە پەیامێکی پیرۆزیان بۆ نەتەوەکەیان پێیە لـە ڕێگـەی ئـەم ڕۆژنامەیەوە پێی ڕائەگەیەنن. کاتێ کە فەرمایشتە بە ناوبانگەکەی پێغەمەر: (کلکـم راع و کلکـم مسـئول عـن رعیتە) ئەکا بە ناونیشانی سەروتاری ژ3 ی ڕۆژنامەکە و، نوسیوێتی:

"ئەمەش لە حەدیسـی: (کلکـم راع...) بـە دەر دەکـەوێت کـە منـیش بـەم فەرمودەیـەی پێغەمـەر (د. خ) مەئمورم و دەبێت خزمەتی چاکـەی کـورد بکـەم و ڕێی ڕاسـت و ڕەوانیـان پیشـان بـدەم و لـە خراپـەکاری بیانپارێزم، چونکە دەوڵەت ڕێ نادات هیچ کەس لە ئێمە بچێتە کوردستان. بۆیە وەک ئەرکی سەرشانم ئـەوەی پێم بکرێ لە ڕێی ئەم ڕۆژنامەیەوە ئەیکەم تا یارمەتی خۆمان و هەمو موسوڵمانان بدەم".

دواتریش لە ناواخنی چەندین وتاردا دوبارەی ئەکاتەوە، بە ئاشکرا ڕو لە سوڵتان ئەکا و ئەڵێ:

"... لە بەر ئەوەی خۆم بە یەکێک لە ئومەرا بەرزەکان دەزانم و خۆم بە لێپرسراویان دادەنێم، بە پـێی فەرمودەی پێغەمەر کە دەفەرموێت: (کلکم راع و...)".

هەروەکو لە تورکیا بواری دەرکرنی نەبو. لە قاهیرەش کەوتنە راونانی. رۆژنامەی کوردستان لە ناو تورکیادا قەدەغە کرا و، مەدحەتیش حوکم درا و. براکانی گیران بۆ ئەوەی ناچاری بکەن دەس لە دەرکردنی کوردستان هەڵبگرێ و بگەڕێتەوە تورکیا و. ئەگەر نەگەڕێتەوە داوا لە کاربەدەستانی میسر بکرێ تەسلیمی بکەنەوە.

کوردستان سەرەتا بە زمانێکی نەرم لە گەڵ سوڵتان و دەسوپێوەندەکانی ئەدوێ و تکا ئەکا و ئەپاڕێتەوە. بەڵام کە ئەم زمانە سودی نابێ. ژمارە لە دوای ژمارە زمانەکەی توندوتیژتر ئەبێ و. گۆڕینی سوڵتان ئەبێتە ئامانجی سەرەکی و. هۆی چارەسەری زوڵم و فەساد لە دەوڵەتی عوسمانیدا. ئەبەرێکی سەختی سیاسی دژی سوڵتان و دەسوپێوەندەکانی دەس پێ ئەکا.

3. بابەتی سیاسی

3. 1. هاندانی کورد بۆ خوێندن و فێربون

لە وتارێکی درێژی ژ1 یدا نوسیویتی:

"حەزرەتی پێغەمبەر (علیە الصلواة والسلام) گوتویەتی: (العلماء ورثة الانبیاء) زاناکان وەرەسەی پێغەمبەرانن لە لایەن خواوە مەئمورن وەعز و نەسیحەتی خەڵکی بکەن و رێی راستیان نیشان بدەن. بۆیە گەلی زانایانی کورد چۆن وەعز و نەسیحەتی نوێژ ئەدەن ئەبێ ئێوە ئەو میر و ئاغا و کرمانجەی ئەیانناسن تەشویق بکەن بۆ زانینی عیلم و مەعریفەت و رێی راستیان نیشان بدەن. ئەگەر ئێوە ئەوە نەکەن گوناحی هەمویان لە ئەستۆی ئێوەدایە."

لە بەشێکی تریدا ئەڵێ:

"دیسان حەزرەتی پێغەمبەر وتویەتی: (العلم علمان علم الابدان وعلم الادیان) واتە زانست دو جۆرە یەکێکیان زانستی لەشە، یەکێکیشیان زانستی دین و ئیمانە. زانستی لەش حەکیمییە.

"گەلی میر و ئاغایان! تا ئێستا کێ لە ئێوە گوێی دایە ئەم فەرمانەی پێغەمبەر؟ کێ لە ئێوە منداڵەکانی خۆی، براکانی خۆی، مرۆڤەکانی خۆی ناردوە بۆ خوێندن؟ کێ لە ئێوە لە گوندەکەی خۆیدا، لە شارەکەی خۆیدا، مەکتەبێ، مەدرەسەیەکی کردۆتەوە؟

"گەلی عولەما! ئێوە بۆچی ئەو حەدیسانە بۆ میر و ئاغایان ناخوێننەوە؟ ئێوە بۆچی جەریدەی عەرەبی ناخوێننەوە تا ئێوە بزانن چی لە دنیادا ئەبێ؟

"لەمساڵانەدا لە ئەستەموڵ مەکتەبێ کراوەتەوە. ناوی مەکتەبی عەشائیرە. جگە لە منداڵی عەشایەر کەسی کە وەرناگرێ. لە بەغدا و شام و لە یەمەنەوە شەممەر و عەنەزە، هەمویان منداڵی خۆیان ئەنێرن بۆ ئەستەموڵ لە مەکتەبی عەشائیردا بخوێنن. هەر ساڵ دو مانگ ئەچنەوە ماڵی خۆیان پاشان دێنەوە لە شەش حەوت ساڵان دا زانای باشیان تێدا هەڵئەکەوێ و ئەچنەوە گوند و شارەکانی خۆیان. دەوڵەت هەمو مانگێ پارەیان ئەداتێ و ئەبن بە مەئمور هێندی هێندی ئەبن بە موتەسەریف و والی.

"گەلی میر و ئاغایان! گوناهی منداڵەکانتان لە ئەستۆی ئێوەدایە. ئێوەیش منداڵەکانتان بنێرن بۆ خوێندن دەوڵەمەند بن. لە گوندەکان دا مەکتەب بکەنەوە لە رێی خوادا خێر بکەن."

لە جێیەکی تردا ئەنوسێ:

"من زۆر شوێن گەڕاوم. ئێستایش لە میسرم. لە هەمو جێیەک منداڵی چەرکەس و ئەرناوود و عەرەب ئەبینم کە باوک و براکانیان ئەیاننێرن بۆ مەکتەب پێیان ئەخوێنن. لە میسر لە جامیعەی ئەزهەر توشی هەندێ کوردی سۆران بوم هەندێکیان کەرکوکین و هەندێکیان هی لای سلێمانین، هەمو ئەخوێنن. بەڵام من

هیچ جارێک و لە هیچ کوێیەک توشی خەڵکی بۆتان، غەرزان، شێروان، هەکاری نەبوم. لە هیچ مەکتەبێک تا توشی مرۆڤی خێڵەکی کورد نەبوم. من چەند جار توشی پیاوی ئەم عەشیرەتانە ئەبم. هەمویان رەنجبەرن، هەژارن، ڕەبەنن، سنعەتێک و هونەرێک نازانن."

بۆ ئەوەی کورد هان بدا بە منداڵەکانیان بخوێنن، چەندین وتاری درێژی نوسیوە و، وتارەکانی بە نایەتی قورئان و حەدیسی پێغەمبەر و قسەی ئەستەق ڕازاندوتەوە. لەوانە:

سەروتاری ژ2 کە دو لاپەڕە و نیوی جەریدەکەی گرتۆتەوە.

سەروتاری ژ3 کە ئەویش دو لاپەڕەی گرتۆتەوە.

لە ژ4 دا (فضیلة العلم) و

لە ژ5 دا (فضیلة التعلم)

لە ژ8 دا (هل یستوی الذین یعلمون والذین لایعلمون)

لە ژ9 دا (رتبة العلم اعلی الرتب)

سەیری دڵسۆزی ئەم پیاوە و سەیری ئەم ئاگاداریە:

"لە یەکەم ژمارەی جەریدەکەدا نوسی بوم کە من کوڕی بەدرخان پاشام. ئەلحەمدولیلا ئیستا ئەوی لە دنیادا ماوین حەڤدە براین. هەمو خاوەن پلە و پایەین. هەمویشمان ئەخوێنین و ئەنوسین. لە ناو ئێمەدا پاشا و ئەفسەری عەسکەرییش هەیە. سپاس بۆ خوا عیلم و مەعریفەت فێر بوین. هەندێکمان لە شام و هەندێکمان لە ئەستەموڵ و هەندێکیشمان کاربەدەستن لە وڵاتان. ئێمە لە باوەباپیرمانەوە میری بۆتان و گەورەی کورد بوین بۆیە دەینە لە سەرمان کە خەبات بۆ چاکەی کورد بکەین. ئەبێ ئێمە وەکو منداڵی خۆمان بیر لە منداڵی کورد بکەینەوە. بۆیە لە خەڵکی کوردستان کێ منداڵی خۆی بۆ خوێندن بنێرێتە ئەستەموڵ، بینێرن بۆ لای براکانی من لە ئەستەموڵ. ئەوی بیشینێرێ بۆ میسر ئەبێ لە پێشەوە نامەیەکم بۆ بنێرێ لە سەری بنوسێ: (بمصر نجل المرحوم بدرخان باشا مقداد مدحت بک) ئەو کاغەزە بگاتە دەستی من ئەبێ بزانم وەڵامی ئەم نامەیە بۆ کوێ بنێرم. بۆیە لە نامەکەدا ئەبێ شوێن و ناوی خۆی بنوسێ."

لە ژ1 دا بۆ ئەوەی گرنگی خوێندن و زانین و پێشکەوتن و پیشەسازی دەربخا، باسی شەڕی میسر و سودان و، بەراوردی هێزەکانیان ئەکا و ئەڵێ پیاوێکی سودانی بە 10 میسری ئەچێ بەڵام ئێمە هەمو رۆژێ لە رۆژنامەکاندا ئەخوێنینەوە "10 لە میسری ئەکوژرێ بەڵام 50 لە سودانیەکان ئەکوژرێ. هۆی ئەمەش خەڵکی سودان ئەخوێندەوارن، فڕوفێڵی شەڕی ئەم زەمانە نازانن. تۆپ و تفەنگی ئەم زەمانەیان نیە، هەیشیان بێ نازانن بەکاریبهێنن..."

لە ژمارەکانی تریشدا هەمیشە، کە هەواڵی شەڕ و گەلان ئەگێڕێتەوە، پێ لە سەر ئەوە دائەگرێ کە لەو سەردەمەدا باڵادەستیی تەکنۆلۆجی و پێشکەوتنی پیشەسازی و هونەر بۆ کورد پێویستە.

3 .2. دژایەتیی زوڵموزۆری عەبدولحەمید

لە سەروتاری ژ11 ی‌دا لە ژێر سەرناوی (واعتصموا بحبل الله جمیعا ولاتفرقوا) نوسیویەتی:

"گەلی کوردان!... ئەگەر ئێوە ئیتیفاق نەکەن، لە ژێر زوڵمدا وڵات و دین و ناموسی خۆتان ون ئەکەن. پێتان بڵێم ئەو کاربەدەستانەی خونکار ئەیاننێرێتە کوردستان، چۆن تەعین ئەکرێن و لە چ فکرێک دان و چی ئەکەن؟

"خونکار بیست سی هەزار زێڕ بەرتیل لە وەزیرێک ئەسێنێ ئەیکاتە سەدری ئەعزەم، دوای ئەوە سەدری ئەعزەم چەند هەزار زێڕ بەرتیل ئەسێنێ وەزیر ئەکاتە نازر. پاشان پاشایەک هەزار زێڕێک بەرتیل ئەداتە سەدری ئەعزەم ئەبێتە مەسەلەن والیی دیاربەکر. ئەو والیە بۆ ئەوەی ئەو پارەیەی داویتیە سەدری ئەعزەم دەربهێنێتەوە ئەبێ بەرتیل بخوا. هەرچی بەرتیلی زۆری دایە ئەیکا بە موتەسەڕیف. ئینجا موتەسەڕیف بۆ ئەوەی پارەکەی خۆی دەربهێنێتەوە ئەوی پارەی زۆری بداتێ ئەیکا بە قایمقام، قایمقامیش بۆ ئەوەی پارەکەی کە داویتی بە موتەسەڕیف دەربهێنێتەوە لە کوردی بەسزمانی ئەسێنێ."

ئینجا نمونەیەک ئەهێنێتەوە کە چۆن لە جزیرە قایمقام ئەکاتە سەر کابرایەک کە ڕانەمەڕێکی هەبوە چۆن قایمقام ئەیگرێ و سەرەنجام ئەوەندە ئەیگرن و ئەیهێنن و ئەیبەن و بەرتیلی لێ ئەسێنن، نابوت ئەبێ.

لە ژ13 دا لە ژێر سەرناوی (کاغەزێ کە لە کوردستانەوە هاتوە) بە ئیمزای (لە ئەشرافی دیاربەکر ش. م) بە کرمانجی نوسیویتی:

"ئەمە دوسێ مانگە جەریدەی کوردستان دێتە وڵاتی ئێمەوە، بەڵام مەئمورەکانی حکومەت ناهێڵن بە سەربەستی بیخوێنینەوە. بە دەستی هەر کەسێکەوە بیبینن ئەیگرن و ئەو کەسەیش ئەگرن و ئازار ئەدەن. لە گەڵ ئەوەیشدا کرمانج هەمو گەلێ مەیلی ئەکەن." لە جێیەکی تردا ئەڵێ سوڵتان عەبدولحەمید باشی ئێمەی ئەوێ بەڵام وەکو نوسیویتی: "ئەو والی و قایمقام و مدیر و، حاسڵی چەند مەئمور ئەنێرێتە سەرمان گەلێ زاڵم و بێ ئینسافن، ئەوان کوردستانیان وێران کرد و، کەس حاڵی نەماوە. ئەو گوندانەی لە سەردەمی باوکتا 100 خانو بون، ئیستا 10 ماڵی نەماوە، ئەویش ڕەبەن و هەژارن. زۆر کرمانج لە کوردستان هیجرەت ئەکەن. هەندێکیان ئەچن بۆ ناو عەجەم و هەندێک بۆ ناو تورک، هەندێکیشیان لە بەر ڕەبەنی لە ناو ئەچن و لە برسا ئەمرن."

ئینجا ئەڵێ: "ئێمەی کورد هیواداریین کە تۆ لە جەریدەکەی خۆت دا بە تورکی بۆ خونکاری بنوسی:

"عەرزی خونکار بکەی مەئموری ڕاست و عادل بنێرێتە کوردستان. ئەگەر ئەم حاڵە وەها دەوام بکا کوردیش تەحەمولی ئەم زوڵمە ناکەن و ئەبنە هەڤاڵی ئەرمەنی و پێکەوە داوای ئەسبابی عەدالەت ئەکەن.

"هیوادارم ئەوەش بنوسی ئەو شوێنانەی بەمنزیکانە لە دەس خونکار دەرچون وەکو بولفارستان و کرید سەبەبەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ زوڵمی مەئمورەکان. ئەوە مەعلومی عالەمە کە عەدالەت لە کوێ بێ مرۆڤ ڕو لە وێ ئەکا.

"بە خونکار بڵێ: (العدل اساس الملک)، حەیفم لێ دێ، مەئمورەکانی ئەو ناعادلن، زاڵمن، خائینن، بێ ئینساف و مروەتن، نەفعی خۆیان لە فەلاکەتی ئێمەدا ئەبینن.

"بە خونکار بڵێ: ئەی ئەمیرەلموئمنین! حەزرەتی پێغەمبەر ئەمری کردوە کە: (الامام مسئول علی الناس عن رعیته) بۆچی ئەم ئەمرەی پێغەمبەر جێبەجێ ناکەی، ئەگەر تۆ فکری حاڵی تەبەعەی خۆت نەکەی تۆیش عیندەڵڵاە مەسئولی. جەزای تۆ لە هی هەمویان زیاترە.

"بڵێ: ئەی پادشا تۆ نازانی (عدل ساعة خیر من عبادة سبعین سنة)" لە کۆتایی نامەکەی دا ئەڵێ باووباپیری تۆ شمشێر بە دەستەوە پێش لەشکرەکانیان ئەکەوتن و دنیایان ئەلەرزاند تۆیش خزاویتە ناو سەراکەی خۆتەوە و دەرناچی. ئینجا ئەڵێ: 'سەری خۆت هەڵبڕەو ئەختێ سەیری دەوروبەری خۆت بکە، تا تۆ بیبنی عەبدەکانی خوای تەعالا چ زوڵم و غەدریکیان لێ ئەکرێ و چۆن ئەناڵێنن. تا تۆ بیبنی چاوی هەتیو و ژن چۆن باران ئەبارێنن. تا تۆ کوردستان ببینی کە وەکو جەنگیز و تەیمور پیا تێپەڕی بن، یا وەکو زەلزەلە لێی دابێ، وێران بوە. لە ئاوەدانی ئەسەرێ نیە. ئەو ژن و مناڵ... ڕوت و برسی ماونەوە. بڵێ: ئەی خەلیفە حقوقی ئەم عەبدانەی خوا بە تۆ سپێردراوە!"

نوسەری کوردستان سەروتاری ژ13 ی بۆ ناوەرۆکی ئەم نامەیە تەرخان کردوە و، هەروەکو داوایان لێ کردوە بە تورکی ڕاستەوخۆ روی دەمی کردۆتە سولتان عەبدولحەمید. هەر لەم ژمارەیەدا وتارێکی تری بە کرمانجی لە سەر هەمان نامە نوسیوە روی دەمی ئەکاتە زانایانی کورد و داوایان لێ ئەکا خەڵک هوشیار بکەنەوە بۆ ئەوەی زوڵموزۆری مەئمورەکانی حکومەت قبوڵ نەکەن و، لە رویاندا ڕاپەڕن.

لە سەروتاری ژ30 دا کە بۆ باسی (ئەساسی نیفاق لە کوردستان) دا تەرخان کراوە. رونی ئەکاتەوە بە هۆی نەبونی قانونیی ئەساسی و، زۆرداری خونکار و کاربەدەستەکانی‌یەوە، مافی هاوولاتی‌یان پایەماڵ بوە و، بۆتە بەهانە بۆ دەستێوەردانی دەوڵەتانی روسیا و ئینگلیز و فەرەنسە لە کاروباری ناوخۆی دەوڵەتی عوسمانی‌دا. باسی خراپی ئەو ئیمتیازاتە ئەکا کە بە وان و بە مسیونەرە مەسیحیەکان دراوە. دەوری خراپی مسیونەرەکان رون ئەکاتەوە.

لە ژ31 دا دو ریپۆرتاجی، یەکێ بە کرمانجی و یەکێ بە تورکی لە سەر کۆنگرەی نارازیخوازانی عوسمانی نوسیوە. ئەم کۆنگرەیە بە سەرۆکایەتی ئەمیر سەباحەدین بەستراوە، بۆ باس و لێکۆڵینەوەی دانانی ڕێوشوێنی کۆتایی هێنان بە دەسەلاتی عەبدولحەمید. پێ ئەچێ عەبدولرەحمان بەگ، چالاکانە بەشداری کۆنگرەکە بوبێ.

3. 3. زیندوکردنەوەی یادی مەدحەت پاشا

لە ژ21 دا بە زمانی تورکی بابەتێکی لە سەر مەدحەت پاشا و هەڵاتنی کوڕەکەی نوسیوە.

لە ژ22 دا نوسیوێتی:

"ئەوە چەند مانگێکە کوڕی شەهید مەدحەت پاشا، عەلی حەیدەر بەگ کە لە ئیزمیر نەفی بو نەیئەتوانی لەوێوە بۆ هیچ جێیەک بچێ، لە زوڵم و ئیستیبدادی پاشا بێزار بو... خۆی لە وڵاتی خونکار رزگار کرد ئەویش هەڵات هاتە میسر...

"بەری 20 ساڵ خونکار بابی ئەو و هەندێ وەزیری تری نارده تائیف لەوێ نەفی کرد بو، دواتر دوسێ کەسی جەلادی بە نهێنی نارده ئەوێ، ئەو وەزیرە غەیورەی بە شەو لە ناو جێدا بە دزیەوە خنکاند."

عەلی حەیدەری کوڕی مەدحەت پاشا ژیننامەی باوکی نوسیوەتەوە و بڵاوکردۆتەوە. کوردستانیش لە ژ22 ەوە دەستی کردوە بە تەرجومەی کوردیی ئەم کتێبە و بڵاوکردنەوەی. لە لاپەڕەی یەکەمی ژ22 و 23 و 24 و 25 دا چاپ کراون. کۆتایی باسەکەی بەمجۆرە نوسیوە: "خوا رەحمەت لەو پاشایە بکا و، خوا جەزای خونکار بدا و، خوا زو لە سەر ئەم موڵک و میللەتە لای ببا، تا موسوڵمانان هەمو لێی رزگار بن".

مەدحەت پاشا لە تورکیا بە باوکی نارازیخوازان و رەمزی تێکۆشان لە دژی زوڵموزۆر دائەنرا. عەبدولحەمید ناوبردنی مەدحەت پاشای بە تاوانێکی گەورە دائەنا دژی خۆی.

3. 4. پێوەندی کورد و ئەرمەن

بەدرخانی‌یەکان، ئەگەرچی کوردپەروەر بون و نەتەوەکەی خۆیان خۆش ویستوە و، هەوڵی بەدیهێنانی مافی نەتەوەیی کوردیان داوە، بەڵام دژی گەلانی تر نەبون. لایەنگری برایەتی و پێکەوە ژیانی گەلانی عوسمانی بون، سەرەڕای جیاوازی دین و نەتەوەیان.

لە ڕێکەوتننامەی بەرلیندا مادەیەک دانرا بو بۆ پاراستنی ئەرمەن لە دەستدرێژی کورد. بابی عالی ئەیویست ئەم مادەیە بەکاربهێنێ بۆ وروژاندنی کورد لە دژی ئەرمەن. تەنانەت ڕۆشنبیری گەورە و تێگەیشتوی وەکو حاجی قادری کۆیی‌یش کەوتبوە ژێر کارتێکردنی ئەم جۆرە پروپاگاندانە. لە یەکێ لە شیعرە نەتەوەیی‌یە بە ناوبانگەکانی‌دا ئەڵێ:

خاکی جزیر و بۆتان، یەعنی وڵاتی کوردان
صەد حەیف و صەد مەخابن، دەیکەن بە ئەرمەنستان
وا ڕێگەتان دەبەستێ عێلاتی جاف و بڵباس
گەر مردوون لە گەرمێن مەمنوعە بچنە کوێستان
کامی کچ و هەتیوی شیرین بێ، ڕای دەکێشن
هاوار دەبەنە بەر کێ پەشمە دەخیل و ئامان
مەسجید دەبێتە دێرە، ناقوسیان موئەزین
مەتران دەبێتە قازی، موفتی دەبێتە ڕەهبان

ئەورەحمان بەگ لە ژ26 دا وتارێکی بە کرمانجی لە ژێر ناوی (بۆکوردان) لەو بارەیەوە نوسیوە. ئەڵێ:

"من... لە سەر مەسەلەی ئەرمەن مەعروزی سەرزەنش بوم. واقیعەن مـن ئـەزانم کە هەندێک ئەرمەنی ئەیانەوێ کوردستان بۆ خۆیان بکەن بە ولایەتێک و جیای بکەنەوە".

لە جێیەکی تردا ئەڵێ:

"بەڵێ لە ناو ئەرمەنی‌دا هەندێک هەن نەیاری ئێوەن. لاکین ئەم میقدارە گەلێک قەلیلە. ئەرمەنی‌یەکانیش لەوان نارازین، بەڵام باش بزانن کە نەیاری ئەسڵی ئێوە خونکاری ئێوەیە. ئەو خونکارەی کە ئەوە 25 ساڵە بە پارەی خۆی و بە جاسوسەکانی خۆیەوە ئەتانخاتە خراپیەوە".

لە هەمان ژمارەدا بە تورکی وتارێکی لە ژێر سەردێڕی (کورد و ئەرمەنی) دا نوسیوە.

ئەورەحمان بەگ لە وتارەکانی‌دا، هەردو گەلی ئەرمەنی و کوردی بانگ کردوە بۆ برایەتی و هاوکاریی دژی زوڵموزۆری سوڵتان و، بۆ ئەوەی عەبدولحەمید نەتوانێ کورد بۆ کوشتنی ئەرمەن بە کار بهێنێ. باسی ئەوە ئەکا کە لە ناو هەردو گەلدا هەن حەز بە هەڵگیرسانی شەڕ و، کوشتنی یەکتری ئەکەن و، داوا لە کورد و ئەرمەن ئەکا کە هوشیار بن و، ئەم فێڵەیان بە سەردا تێ نەپەڕێ. لە هەمان کاتدا سەرنجی کورد ڕائەکێشێ بۆ ئەوەی کە دژایەتی کورد بۆ ئەرمەن ئەبێتە هۆی ئەوەی ڕای گشتی ئەوروپا و دەوڵەتەکانی دژی خواستە ڕەواکانی کورد ڕابوەستن.

لە ژ13 دا لە وتارێکدا کە بۆ بەدرخان بەگ تەرخان کراوە لە کۆتایی‌یەکەی‌دا نوسیویتی:

"لە بەر ئەوەی ئەرمەنی ئاگاداری ئەم حاڵە بون کار ئەکەن بۆ ئەوەی خۆیان لە ژێر زوڵمی مەئمور دەربێنن. هەندێکیان لێ کوژرا، هەندێکیشیان لە ناوچون، بەڵام دیسان بە غیرەتەوە درێژەی پێ ئەدەن. ئەبێ کوردیش لە گەڵ ئەوان ڕێک بکەون، چونکە ئەرمەنی‌یش و کوردیش مەزڵومی عەبدولحەمیدن. بەڵام کورد جاهیلن ئەم ڕاستی‌یە نازانن بۆیە ئەرمەنی ئەکوژن. بەڵام ئەم حاڵەی کوردە بە پێی دین، عەقڵ و عادەت ناجائیزە. ئەگەر کورد و ئەرمەنی ڕێک بکەون کاربەدەستان ناتوانن زوڵم لە کوردستان ئیجرا بکەن. سەد حەیف کە خێڵەکانی کورد نەیاری یەکترین. کاربەدەستانیش بەلاوازی نیفاقی ئەوان بون بە بەلا بە سەریانەوە."

لە سەروتاری ژ27 دا کە بە کرمانجی نوسیوێتی ئەڵێ:

"تورک و خونکار چ ناو و عینوانێک بە خۆیان ئەدەن با بیدەن. لاکین خوا کوردی بۆ خزمەتی ئەوان خەلق نەکردوە... من مەوسوق بیستومە کەوا عەبدولحەمید، وەعدی ئێوە، یەعنی وڵاتی کوردستانی، بـە روسـیا داوە، جا ئەگەر لە ئیستاوە نەکەونە خۆ پاش چەند ساڵێکی تر ئەکەونە بن لنگی عەسکەری مسقۆف. لە باتی ئەوەی خەبات بکەن بۆ تەئمینی حەیات و ناموسی خۆتان، یەکتری ئەکوژن و، ژن و مناڵی بێتاوانی ئەرمـەنی ئەکوژن. پێغەمبەر وتویەتی (بشروا القاتل بالقتل) دەوامی ئەم حاڵە و نیهایەتەکەی ئەبێ بە موجیبی کوشـتاری هەموتان. ئێوە ئیتاعەتی ئەمری عەبدولحەمید ئەکەن ئەرمەنی ئەکوژن. بۆچی ئەمری عەبولحەمیـد لـە حەدیسـی پێغەمبەر مەزنترە؟ لە ئەمری خوای تەعالا ئەقدەمترە؟ عەبدولحەمید ئەڵێ کە ئەرمەنی ئەیاری ئێوەن بەم قسـەیە ئیغفالتان ئەکا. بۆچی ئێوە نازانن ئەرمەنی ناتوانن ئەیاریی ئێوە بکەن؟ ئەیاری ئێـوە ئـەو خونکارەیـە کـە وەعدی وڵاتەکەی ئێوەی بە مسقۆف داوە."

لە درێژەی ئەم وتارەدا نمونەیـەک لـە هەڵوێسـتی سـەرکردەی ڕاپـەڕینی گـەورەی 1880 ی کـوردان ئەگێڕێتەوە و ئەنوسێ:

"من ئەزانم پێش چەند ساڵێ لە وان مەجلیسێ تەرتیب بو تا ئەرمەنی بە کورد بە کوشت بـدەن. شـێخ عوبەیدوڵڵای مەرحوم لەو مەجلیسەدا حازر بو. شێخی مەرحوم مرۆڤێکی زۆر عـالم و موتـەقی بـو، ئیعتیـرازی لەم ئەمرەی خونکار گرت. جـوابی دایـەوە: (ئەگـەر ئـەمڕۆ ئێمـە ئەرمـەن بـێ سـەبەب بکـوژین، ڕۆژێـک دێ میللەتێکی تریش ئێمە بکوژێ)"

لە سەروتاری ژ29 دا لە ژێر سەرناوی (وەزعیەتی ئیسـتا و پاشـەڕۆژی کوردسـتان) دا بـە کرمـانجی نوسیوێتی:

"... ئەمە دە ساڵە بە ئیفساد و تەشـویقی خونکـار شـەڕی گـەورە لـە کوردسـتان ئەقـەومێ و، کـەس ئاسایشی نەماوە. کەس ئومێـدی چاکـە ناکـا. خـەڵک هـەمو چـاوەڕوانی گـۆڕینی ئیـدارەی حکومـەتین. بـۆ سەلامەتیمان هیچ ڕێگەیەکی تر نەماوە."

3. 5. ئالاّ سواریەکانی حەمیدی

لە سەروتاری ژ28 دا بە کرمانجی لە ژێر سەرناوی (ئالایین سوارین حەمیدی) دا نوسیوێتی:

"ئەم ئالا سوارییانەی حەمیدی وەکو هەمو ئیجرائاتێکی تری خونکار بە نیەتێکی فاسید دانراون. مـن لەم جەریدەیەی خۆم دا ئەو مەسەلەیە تەشریح ئەکەم".

لە شوێنێکی تری وتارەکەیدا نوسیوێتی:

"ئەسڵی مەقسەد لە تەئسیسی ئەم سوارانە ئەوە بو لە وەقتێک دا کە ئەرمەنی لە زوڵمـی حکومـەت زۆر بێـزار بون عەدالەتیان خواست. زەکی پاشا ترسا کە کوردیش لە تاو زوڵمی حکومەت خۆیان بدەنـە لای ئەرمـەنی و هـەردو میللەت پێکەوە دەس بکەنەوە، لە بـەر ئـەوە عـەرزی خونکـاری کـرد ئیزنـی دامەزرانـدنی ئـەم ئالایانـەی خواسـت. خونکاریش ئەیویست نیفاق بخاتە ناو میللەتان و ئەفرادی بندەسـتی خـۆی، بۆیـە فکرەکـەی زەکـی پاشـای گـەلێک موناسیب بینی و، تا کورد جەلبی لای خۆی و لە ئەرمەنی دور بخاتەوە زو فەرمانی دامەزراندنی ئەم سوارانەی دا".

هەر لەم وتارەدا باسی ئەوە ئەکا کە سوارەی حەمیدی چۆن دەستدرێژی ئەکەنە سەر مافی خەڵک و لـە تالان و دزی و ڕاووڕوت داپونگێنەوە و، خەڵک چەندی شـکات ئەکـەن و هـاوار ئەبەنـە بـەر کاربەدەسـتانی حکومەت کەس لە شکاتەکانیان داپرسێتەوە. لە هەمان ژمارەدا وتاریکی درێژتـری بـە هـەمان ناونیشـان، بـۆ هەمان مەبەست، بە تورکی نوسیوە.

4. بابەتی ئەدەبی

4. 1. بڵاوکردنەوەی مەم و زین

کوردستان لە پلەی یەکەمدا بۆ مەبەستی سیاسی دەرچوە. لە بەر ئەوە زۆرتر بابەتەکانی سیاسی بون و کەمتر ئەدەبی. لە ژ3 یدا نوسیوێتی کەوا هەندێ میر و ئاغای کورد نامەیان ناردوە داوایان کردوە کە باسی هەلومەرجی ئیستایان بۆ بنوسن و شیعر و بەیتی کرمانجی بڵاو بکەنەوە، ئەویش بەڵێنیان ئەداتێ کە بەیت و شیعر و حیکایەتی قنجیان بۆ بنوسێ. هەر لەو ژمارەیەشەوە دەستی کردوە بە بڵاوکردنەوەی (مەم و زین) ی ئەحمەدی خانی. ئەو نوسخەیەی کە ئەم شیعرەکانی لێ وەرگرتوە، وەکو نوسیوێتی، لەو کاتەدا کە ساڵی 1315 ک/1898 ز بوە، 210 ساڵ لەوەوپێش نوسراوەتەوە. ئەگەرچی لە چاپی ئەم شیعرانەدا هەڵە و کەموکوڕی هەیە، بەڵام بێگومان لە بەر کۆنی ئەم دەسنوسە، بۆ ساخکردنەوەی مەم و زین گرنگیەکی گەورەی هەیە. ئیستا چارەنوسی ئەم دەسنوسە دیار نیە.

4. 2. باسی حاجی قادری کۆیی

هەر بە هۆی جەریدەی کوردستانەوە ساڵی مردنی حاجی قادری کۆیی دۆزرایەوە. تا ژ3 ی کوردستان نەدۆزرایەوە کەس بە ڕاستی ساڵی مردنی حاجی قادری نەئەزانی.

لە ژ3 ی کوردستاندا شیعرێکی حاجی قادری کۆیی بڵاوکردۆتەوە. لە پێشەکی شیعرەکەدا نوسراوە: "عالمێک لە سۆران هەبو ساڵی ڕابوردو وەفاتی کرد، ڕەحمەتی خوای لێ بێ و خوا لە گوناهەکانی خۆش بێ، ناوی حاجی عەبدولقادر بو. ئەم پیاوە تا لە ژیان دا بو خەباتی زۆری کرد بۆ فێرکردنی عیلم و مەعریفەت، زۆری بەیت و شیعری کرمانجی ئەنوسی، ئەیناردەوە بۆ سۆرانی وڵاتی خۆی..." بەوەدا کە ئەم ژمارەیەی ڕۆژنامەکە ساڵی 1898 ز دەرچوە و ئەڵێ حاجی ساڵی ڕابوردو وەفاتی کرد، ئەوسا زانرا حاجی قادر ساڵی 1897 مردوە.

ئەو شیعرەی لە گەڵ ئەم پێشەکیەدا بڵاوکراوەتەوە بەمجۆرە دەس پێ ئەکا:

زەمانە ڕەسمی جارانی نەماوە
چراغی نازم و مونشی کوژاوە

ئەم شیعرە، دوای ئەوە، چەند جارێ بڵاوکراوەتەوە و لە دیوانەکەیشیدا هەیە.

4. 3. بابەتی تر

جگە لە مەم و زین و ئەو شیعرەی حاجی قادر، کوردستان شیعرێکی تری کوردیی بڵاوکردۆتەوە کە ستایشی ڕۆژنامەکەیە. لاوی شێخ فەتاح لە شامەوە بۆی ناردون. هەروەها چەند شیعرێکی تورکیشی بڵاو کردۆتەوە.

کوردستان لە ژ3 دا باسی کتێبی (الهدية الحميدية في اللغة الكردية) بەم جۆرە نوسیوە: "هەندێ خالیدی هەن لە قودسی شەریفن، یەکێ لەوان خاوەن فەزل و کەرەم شێخ یوسف زیائەدین پاشایە، خوا عومری درێژ و عیلمی زیاد بکا. پێش شەش ساڵ کتێبێکی داناوە ناوی (الهدية الحميدية في اللغة الكردية) یە. ئەم کتێبە وەک عەرەبی، باسی ڕێزمانی زمانی کرمانجی ئەکا. وشەی کرمانجی کۆکردۆتەوە و لەم کتێبەدا نوسیونی. ماڵی ئاوا بێ بنچینەیەکی بۆ زمانی کرمانجی داناوە. من هیوادارم کە عالم و میر و پاشاکانی کورد ئەم کتێبە پەیدا بکەن. کتێبێکی زۆر باشە. لازمە عالمەکانی کوردیش بۆ زمانەکەی خۆیان شتێ بنوسن."

5. بابەتی مێژویی

5. 1. مێژوی میرانی جزیرە

لە ژ8 ەوە دەستی کردوە بە بڵاوکردنەوەی مێژوی حاکمەکانی جزیرە کە باوباپیری خۆی بون. سەرچاوەکەیشی وەکو خۆی ئیشارەتی پێ ئەدا چاپەکەی روسیای شەرەفنامەی ئەمیر شەرەفخانی بتلیسییە. ئەم بابەتە بە زنجیرە لە چەند ژمارەیەکیدا درێژەی هەبوە.

5. 2. باسی بەدرخان بەگ

لە ژ13 دا وتارێکی مێژویی بە کرمانجی لە سەر بەدرخان بەگ و.

لە ژ14 دا وتارێکی تری بە تورکی نوسیوە.

ئەم دو وتارە بایەخێکی مێژویی گرنگیان هەیە، چونکە ئاگاداریی بەنرخ و نەزانراویان تێ دایە لە سەر دوایین شەرەکانی بەدرخان بەگ لە گەڵ هێزەکانی عوسمانی و، گیران و دورخرانەوەی بە خاووخێزانەوە بۆ کریت و، ئینجا بۆ شام، تا لەوێ کۆچی دوایی ئەکا.

5. 3. هەواڵی تر

لە سەر کوردستان و، شەڕی نێوان سودان و میسر و، لە دەسدانی کریت و ئەلبانیا و بولغارستان چەند هەواڵ و لێدوانی تێدایە، کە ئەکرێ کەڵکیان لێ وەربگیرێ.

6. لە روی هونەری رۆژنامەوانییەوە

6. 1. شێوە و روخساری

ئەگەرچی جەریدەی کوردستان لە میسر و سویسرا و بریتانیا ئامادە و چاپ کراوە، بەڵام لە بەر ئەوەی لە هەلومەرجێکی نائاساییدا دەرکراوە و، هەمیشە لە گوێزانەوەی ماڵ و چاپخانەکەیدا بوە، خاوەنەکەیشی راونراو بوە، نەیتوانیوە بە رێکوپێکی لە کاتی خۆیدا دەربچێ. هەرچەند ژمارەیەکی لە وڵاتێک و لە چاپخانەیەکدا چاپ کراوە. ئەم جەریدەیە دەوری بەیاننامەی سیاسی بینوە.

روخساری دەرەوەی قەشەنگ و، ناوی جەریدەکە بە خەتێکی گەورەی جوان نوسراوە. لە ژێرناوەکەیدا 1315 کە ساڵی دەرچونێتی، نوسراوە.

بۆ ناساندنیشی لە ژێر ناوەکەیدا بە تورکی نوسراوە: (بۆ راپەڕاندنی کوردان و هاندانی بۆ فێربونی صنعەت).

لە لای راستی بە کرمانجی نوسراوە: "هەرچی کاغەز بنێرێ، بینێرێتە میسر بە ناوی خاوەنی ئەم جەریدەیە: لاوی بەدرخان پاشا میقداد مەدحەت بەگ. هەر جارێ دو هەزار جەریدە بێ پارە مـن ئەنێرم بۆ کوردستان تا بیدەن بە خەڵک. پانزە رۆژ جارێک ئەنوسرێ."

لە لای چەپی بە تورکی نوسراوە.

ژ1- 3 ی لە میسر لە (مطبعة الهلال) و.

ژ4- 5 لە میسر لە (مەتبەعا جەریدەی کوردستان) و.

ژ6- 16 کە لە جنێف دەرچون لە چاپخانەی (جەمعیەتا تفاق و قنجیا موسولمانا) و.

ژ20- 21 لە میسر چاپکراوە بێ ناوهێنانی چاپخانەکەی و.

ژ23 لە (هندیة مطبعة) و.

ژ24 کە لە لەندەن و،
ژ25- 27 لە فۆلکستن چاپکراون. بێ ناوهێنانی چاپخانەکە و،
ژ28- 30 کە لە فۆلکستن و
ژ31 کە دوا ژمارەیەتی لە جنێف، دەرچون لە چاپخانەی (انتقام) چاپ کراون.

هەندێ لەو ناوانە ڕەنگە بۆ شوێنونی بێ لە جاسوسەکانی سوڵتان. ئەم هەمو گوێزانەوە و ڕاونـران و جێگۆڕینە، بـەڵام نەبـەزین و کۆڵنـەدانی ئـەم کەڵـەپیاوەی کـورد، دەری ئەخـەن کـە ئـەورەحمان بـەگ تـا چ ئەندازەیەک ئاشقی کورد و کوردستان و. باوەڕی قوڵی بە پرسـی گەلەکـەی و ڕەوایـی خواسـتەکانی هـەبوە. خاوەنی جەریدە بە تەما بوە هەر پانزە ڕۆژ جارێک ژمارەیەکی لێ دەر بکـا. بـەڵام لـە بـەر ئـەو هۆیانـە، لـە ماوەی 4 ساڵ دا تەنیا 31 ژمارەی لێ دەرچوە.

هـەمو ژمارەکـانی 4 لاپـەڕەن و قـەوارەی ژمارەکـانی بـە گشـتی 25،50 32 50.x سـم ن. هـەمو لاپەڕەکانی دابەش کراون بە سەر دو ستونیدا. جگە لە ژ20- 23 کە لاپەڕەکانی دابەش کراون بە سـەر سـێ ستونیدا. هەمویان بە حەرفی عەرەبی و بە ئیملای فارسی نوسراون.

ناونیشانی جەریدەکە لە هەر کوێ بوبێ، لە لای چەپی لاپەڕەی یەکەمیدا نوسـراوە. ئـەو ژمارانـەی لـە ئەوروپا دەرچون، لە گەڵ هەندێ لەو ژمارانەی لە میسر دەرچون، ئەدرەسی جەریدە و خاوەنەکـەی بـە حـەرفی لاتینی نوسراوە.

6. 2. زمانەکەی

تا بڵاوکردنەوەی کوردستان زمانی کوردی تەنیا بۆ ئاخافتن و هۆنینەوەی شیعر بەکارئەهێنرا. جگـە لـە عەقیدەنامەکـەی مـەولانا خالیـدی نەقشـبەندی (1779- 1827) و، مەولودنامەکـەی شـێخ حسەینی قازی (1791- 1870) بە کرمانجی خوارو و، چەند نوسینێکی مێژویی و فۆلکلۆریی مـەلا مەحمودی بایەزیدی (1799-1867) بە کرمانجی سەرو، بەرهەمێکی تر نیە بـەم زمانـە نوسـرابێ و ئێستا لە بەر دەس دا بێ. کوردی هێشتا نەبوبو بە زمانی نوسینی نامـە و پەخشـان. خوێنـدەوارانی کورد لە نـاو خۆیـان دا بـۆ نامەنوسـین زمـانی فارسـی یـان تورکیـان بـە کـار ئـەهێنا. جەریـدەی کوردستان، سەرەتای دەسپێکردنی نوسینی بابەتی سیاسی و ئەدەبی و کۆمەڵایـەتی و مێژوییـە، بـە زمانی کوردی.

3 ژمارەی یەکەمی هەمویان بە کرمانجیی زاراوی جزیـرە و بۆتـان نوسـراون. بـەڵام لـە ژ4 ەوە هەم بـە کرمـانجی و هـەم بـە تـورکی بـاس و بابـەتی بڵاوکردۆتـەوە. کوردییەکـەی ڕەوان و پـاراوە و، هەڵبژاردنی وشەکانی و داڕشتنی ڕستەکانی، بەڵگەی شارەزایی و زانایی هەردو بران لە زمانی کـوردیدا. سەیر ئەوەیە ئەم دو برایە، کە هەردوکیان لە گەڵ بەدرخان بەگی باوکیان بـون، لـە کوردسـتان و لـە نـاو کۆمەڵی کوردەواریدا نەژیاون، بەڵکو هەمو تەمەنیان بە دەسبەسەری و دورخراوەیی لە کریـت و، شـام و، ئەستەموڵ بە سەر بردوە، کەچی ئەو کوردییە جوانەیان زانیوە. هـەروەکو لـە خوێندنـەوەی بابەتـەکانی کوردستاندا دەرئەکەوێ، پێ ئەچێ هەردو برا، زۆر چاک شـارەزای زمـانی تـورکی و عـەرەبی و فارسـی بون و، ئەبێ زمانی ئەوروپی بە تایبەتی فەرەنسییشیان زانی بێ. لە نوسـینەکانیاندا ئایـەتی قورئـان و حەدیسی پێغەمبەر و، مەسەل و شیعری فارسی و عەرەبییان بە کارهێناوە بۆ ئەوەی بابەتـەکانیان بـەهێز و بەڵگەکانیان ڕەتنەکراوە بن.

6. 3. بڵاوکردنەوەی

ئەگەرچی ئەم جەریدەیە لە دەرەوەی قەڵەمرەویی عوسمانی دەرچوە و، لە ناو دەوڵەتی عوسمانیدا قەدەغە بوە و، کە بینرا بێ دەستی بە سەردا گیراوە و، خەڵکی لە سەر گیراوە، لە گەڵ ئەوەیشدا توانیویتی خۆی بگەیەنێتە دەستی خوێندەواران لە زۆر شوێنی وڵاتەکەدا و پێوەندییان لە گەڵ دروست بکا:

لە ژ2 دا تەقریرێکی کوردستانی بڵاوکردۆتەوە کە لە شامەوە بۆی چوە.

لە ژ5 دا نامەیەکی تاهیر بۆتی نوسیوەتەوە کە لە ئەدەنەوە پێی گەیشتوە. باسی گەیشتنی جەریدەکە و پێخۆشحاڵی کوردەکانی ئەوێ بە دەرچونی و، داوا ئەکا ژمارەی زۆرتری بۆ بنێرێ.

لە ژ8 دا نامەیەکی عەلی کوڕی حسێنی ئامەدی بە ناوی زاناکانی ماردینەوە بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ13 دا نامەی یەکێ لە ئەشرافی دیاربەکر کە نارەزایی لە زوڵموزۆری کاربەدەستان دەرئەبڕێ و،

لە ژ14 دا نامەیەکی مەلا ساڵحی جزری لە مادینەوە کە هێرش ئەکاتە سەر سوڵتان و،

لە ژ15 دا نامەیەکی موسڵ کە باسی نائارامی و تاڵان و راووروت ئەکا لە ناوچەکەدا، چاپ کردوە.

لە ژ16 دا نامەیەکی عەرەبیی شێخ حەسەن، سەرۆکی کۆمەڵەی ئیسلاحیەی، کە لە تەرابلوسی شامەوە پێ گەشتوە بڵاوکردۆتەوە. ئامادەیی خۆی دەرئەبڕێ بۆ هاوکاری بۆ ئیسلاح و نەهێشتنی زوڵم.

لە ژ13 دا باسی گەیشتنی پارەی یارمەتی بە جەریدەکە لە دیاربەکر و سلێمانی و ئەتەنە ئەکا و، هەروەها باسی گەیشتنی نامەی شێخ محەمەد و ناردنەوەی وەڵامەکەی ئەکا.

ئەم پێوەندییانە جێگەی سەرنجن. دور نیە ئەو رێکخراوەی سورەیا بەدرخان باسی ئەکا، دەستی هەبوبێ لە رێکخستنی پێوەندی نێوان رۆژنامەکە و خوێندەوارەکانیدا.

کوردستان، وەکو خۆی نوسیویتی، جگە لە کورد، لە گەڵ چەندین زانای ئەڵمانی، نەمسایی، ئینگلیزی پێوەندی هەبوە. رۆژنامەکەیان بۆ چوە و ئاڵوگۆڕی نامەی لە گەڵ کردون. لەوانە زانای ئەڵمانی مارتین هارتمان.

7. پایەی لە جوڵانەوەی کوردایەتیدا

جەریدەی کوردستان، وەکو یەکەمین تەقەلای دەرکردنی رۆژنامەی کوردی و، وەکو نوێنەرەوەی ئایدیۆلۆجیی سیاسیی هەڵبژاردەی ئەو سەردەمەی کۆمەڵی کورد. وەکو داهێنانی شێوەیەکی نوێی خەبات لە پێناوی سەندنی مافی نەتەوەییدا، کارێکی ئەوەندە گەورەیە، ئەگونجێ بە نوقتەی وەرچەرخان دابنرێ لە مێژوی بزوتنەوەی رزگاریی نەتەوەیی کوردا.

چەند تێبینییەک:

1. ئەو کارتەی کە مەدحەت بەگ لە گەڵ یەکەمین ژمارەی کوردستاندا بە فەرەنسی بڵاوی کردۆتەوە، د. فەرهاد پیرباڵ دۆزیویەتیەوە و کردویەتی بە کوردی و، وێنەی فەرەنسییەکەی و تەرجومە کوردییەکەی بڵاوکردۆتەوە.
2. د. کەمال فوئاد، لە وتارێکدا کە بۆ ژ1 ی گۆڤاری (روناکی، بەغداد، 1969) ی نوسی بو، بۆ یەکەم جار پشتئەستور بە نوسینەکەی کوردستان، ساڵی مردنی حاجی قادری کۆیی راست کردەوە.
3. زۆری تێکستەکانی وەرم گرتون، ئەوانەیشیان کە بە لەهجەی کرمانجیی ژورو نوسراون، گۆڕیوە بۆ لەهجەی کرمانجیی خوارو. بەڵام بە زۆری وشەگەلی ئەسڵی وتارەکانم بەکارهێناوەتەوە. ئەوانەیان کە لە تورکییەوە کراون بە کوردی، لە بڵاوکراوەکەی بنکەی گەلاوێژ وەرگیراون.

4. ئەو سەردەمە زاراوەگەلی (کۆوار) و (گۆڤار) و (ڕۆژنامە) وەکو زاراوەی ڕۆژنامەوانی نەزانراو بوە. زاراوەکانی (غەزەتە)، کە لە (گازێت) ی زمانە ئەوروپاییەکان و. (جەریدە)، کە لە (الجریدة) ی عەرەبییەوە، وەرگیراوە. بە کار هێنراون. ئەوان خۆیان چ زاراوەیەکیان بەکارهێناوە بۆ بڵاوکراوەکانیان. منیش هەمان وشەم بە کار هێناوە. پێم باشە وەکو بەشێ لە مێژوی ڕەوتی زمانی ڕۆژنامەوانیی کوردی، ئەم وشەگەلە. لە زمانی کوردیدا بە زیندویی بمێننەوە.

کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی

کرد تعاون‌و ترقی غزتسی

8 .2. کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی

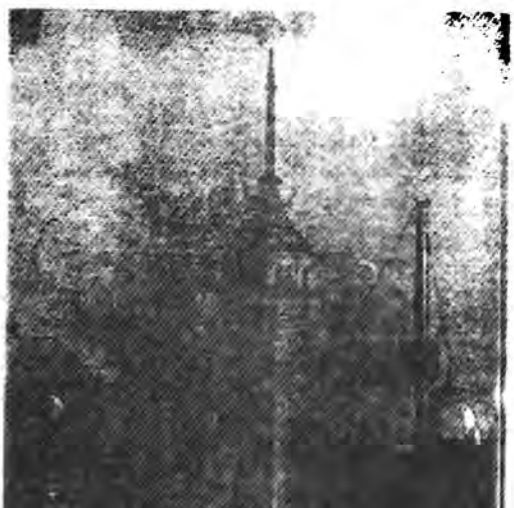
كُرد
تعاون وترقی غزته‌سی

۱۳۲٤

جمعیتك ناشر افكاریدر

تاریخ تأسیسی ۱۳۲٦ – ۱۳۲٤

نومرو ۱ ✠ شمدیلك هفته‌ده بر دفعه نشر اولنور دینی، علمی، سیاسی، ادبی، اقتصادی غزته‌در ✠

استانبول مناظرندن

جمعیت طرفندن منتخب
صاحب امتیاز ومدیر ومحرری
سلیمانیه‌لی توفیق

شرائط اشترا
ممالک عثمانیه ایچون سنه‌لکی پوسته اجرتیله
برابر ٨٠ ، والتی آیلغی ٤٥ غروشدر

نسخه‌سی بر غروشدر

کرد
تعاون وترقی غزته‌سی

سر محرری دیاربکرلی احمد جمیل

کرد اولمیانلردن وقف ماهانه جمعیتجه
آلینیر

درج اولنمیان اوراق واعاده اولنماز

ادارەخانه‌سی ورزنه‌جیلرده کرد تعاون
وترقی مرکز عمومیسیدر

اعلانک اسطری جمعیته اوکلامیانلردن
بش غروشدر

١٣٢٤
جمعیتک واسطهٔ نشر افکاریدر
تاریخ تأسیسی ١٣٢٦ — ١٣٢٤

نومرو ١ — شمدیلک هفته‌ده بر دفعه نشر اولنه‌جق دینی علمی سیاسی ادبی اجتماعی غزته‌در — جلد ١

کرد قومی آرزو ومعالیسیه عثمانلیلقده
بیجاق طاشیدیغی زمان بر حکومت استبدادیه‌نک ،
حیثیت سارق ، قیجلاری خطوط جوهریه‌سی
اولوبور . با احجک ترتیباتلری اغفال ایدن
از رکبرمی حق شیعالقمه ، اشتهار سلامتده ،
اقطار جولنده ایله‌ایلیه‌ردی . اوت بر خیال
دوربیننک منبعهٔ کیردارندن طوفان کردلر
بتون دورهٔ حیاتلرینی بو اوزره بر حیات الکمده
کچیرمشلر و بناءً علیه مبارزهٔ حیاتده سلامت
دیگه ، حالت لطر جدیده برلیکلر آماسلرلر ؛
دورهٔ معال ایتمده‌لیلی مدنیت کتلی
حیالک دیکر برصفهٔ رنکیلی اولوره ، آنجق
الله طالعسزلک بو جهتکر کردلرنده کوزلری
حق مواری ایله القشده حجیا برلمه ،
طبیعتلین ، ایدیه تورله - بر حالده طلور
ظهور بر سلکده ایرلاده سرو تاکیر کوجلیچلر بر
کرد عثمانلیلک مدنیهٔ اکثاریلی قالقدیرلردنکی
برسلهٔ کتلیده سربست برشهرله ترایده پایدله
هوای ایلرینده کوریورز .

بز بوکجه سنه کوز ایلکلرنک ومدارینه ،
آتیلرینه بهسل برحالده جرئت ، جرئت بر
طریق توسل بوله‌بیورز وکینه علوم وفنون
ماهیتلرینیلدیرن کردستانی وکرد جماعتدن
کتوره بیلدیکی بر علوم دینیه کتابی هیجانیله

توطکی بر واقع سطرلی استنساخ ایدرک اولایت
سیرات بر اولیور بر جول حیم ایلمسلر ایچون
بر بریدره تعلق ، ابدرکن جیولقرینک مودیل
ویقلبیله مهمارلیرینی یلکن بر قانقده یاسه‌رق
(الشاقول علی الکامل) تیکدن جاهل بر آسیه
مطلوب بر . کوندیر وتکمیلاتی او آمله
کروه حوالی ایدرز . ایشته مطلوب ایچون
قومی بو مدحتی ارالقلده ، بو آمالی ایکیده
کوردن (کرد تعاون وترقی جمیعتی) بوکه بر
ماده‌جه ایچون آنلایه انقلاب وحفظ استقلال
ایچون کرد کرد عثمانلیلک بر مشر ایستمارینی
عثمانیلی شرفنک ایلک چالشکان مولان کرد
لرماهلر بلده مرکز کرد تیبی ، لمانیسیمارلی
مجلال ، مساعی وابلاغ عثمانلیلر عام یادنی
استلکنده اکتساب ساحلی ایچون یولده بر عزیم
ایلمشدر وبیکل آمانه کیمسه‌لر شوعزم وتشبثلرله
کردستانه ، سلامت بر وزن حسی ، ملکت مهجور
غزته‌نی تحریر ایدر . ایشه‌ده توافق توفیق

جمعیتک پاطیامه‌سی

« کرد تعاون وترقی » جمعیتک مقصد
تشکیل نظامنامهٔ مخصوصنده بیان ووصریح
اولندیغی اوزره برات سلامت ملک وملت

اولان واحکام شریعته مستند بولنان قانون
اساسینک محافظهٔ احکامیه اوشلیده کرمقوم
کیدیلک احتیاجات معصرجه وتحصیلی معارفه
اسباب ترقی وسعادتنی تشکیل وتیکر
وتشکلاتلرله وسیا ارمنیلرله تزاید اتلافانه
مدنیه وحسن معاشرت قومیلرلی استحصال
خصم میارمه وتعاون اساسینک مرکزه کلرلی
خلقنه وتأمینی واتحاد ملکا دولت عثمانیه‌که
محافظه‌سی اولمورده ، ایتار خدمهٔ جیلیه اولان
نزم وجزوم حق ده‌ینک برکلهٔ تبهٔ محافظه
تأییدأییدی اشبوهمت سعرف اولمقلرکی
جلس مبعوثانک کندیه بولکی جمعیتلرله معام
موجودیتلری حقت واخوه ارف سیاسیه ؛
٦ یعنی کلیب اولدیجی معلک سیاسیه دخی
مقام جلیل خلافت اسلامیه وسلطنت سنیهٔ
شاهانه‌کمال برنده کردمسجی حقوق مشروعه
ایرالمتمه اتیجه ولاقیلنیور بر اوله
دیکر برابر اوزره برکوه لیلسانی حائز
اولمسی وولایته توسیع مأذونیت اصلاحی
اقسارینه مستنداً ملک دولتک احتیاجات
مدنیه‌سیه متعلق مواقق اولاسی تأمین ایلمنک
مبعوثان جلس مبعوثانک قانون اساسیه اوزره
کردستانک مرکز تملاند وتشکلاتی حقوقک
متانتیله تقسیل ومترکی مستلزم کافهٔ تصورات

8. 2. کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی

1. شۆڕشی دەستوری لە تورکیا

لە ئەنجامی ئەو جوڵانەوە سیاییەدا کە تۆرکوی تورک لە سالۆنیکەوە دەستی پێ کرد و گەیشتە ئەستەموڵی پایتەخت، سوڵتان عەبدولحەمید ناچار بو، ئەوە قبوڵ بکا کە سەرلەنوێ قانونی ئەساسی (دەستور) ڕێکەیەنێ و (سەڵتەنەت) (مەشروتە) بێ. هەڵبژاردنی مەبعوسی ناوچەکان کرا. مەجلیسی مەبعوسان و مەجلیسی ئەعیان پێک هاتن و، لە 24 ی تەموزی 1908 دا کۆبونەوە. هەر لەو ڕۆژەدا ڕۆژنامەوان و نوسەرەکانی پایتەختیش کۆبونەوە و، بڕیاریاندا ئیتر پرۆڤەی نوسینەکانیان بۆ سانسۆر نەنێرن. بەمجۆرە دوای 30 ساڵ سانسۆر و دەمکوتکردن، وتار و هەواڵ لە ڕۆژنامەکانی عوسمانیدا بە ئازادی بڵاوکرایەوە.

بەهاری ئازادی دەستی پێ کرد. لە چەند حەفتەی یەکەمدا ژمارەی ڕۆژنامەکانی ئەستەموڵ، کە لە پێش شۆڕشدا تەنیا 3 ڕۆژنامە بون، بون بە 15 ڕۆژنامە و، ڕۆژنامەی سیاسی و ڕۆژنامەی حیزبی دەستیان کرد بە دەرچون. کوردیش کەڵکی لەم ئازادییە وەرگرت.

2. کورد تەعاون و تەرەقی جەمعیەتی

هەڵبژاردەی کوردەکانی ئەستەموڵ، لە شەمزینی و بەدرخانی و بابانی، بەسەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی ساڵی 1908 ڕێکخراوێکیان دامەزراند بە ناوی (کرد تعاون و ترقی جمعیتی) واتە جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد)، بۆ هەوڵدان بۆ سەلماندنی مافی نەتەوەیی کورد لەناو چوارچێوەی جەمیعەی عوسمانیدا. ئەم ڕێکخراوە بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕەکانی خۆی بڕیاری دا غەزەتەیەکی حەفتانە بە تورکی و کوردی لە ئەستەموڵ دەر بکا و، لە ولایەتەکاندا لق دابمەزرێنێ. خوێندنگایەکی بۆ منداڵانی کورد لە ئەستەموڵ کردەوە. ئەم کۆمەڵەیە بە تەمابوە ببێتە حیزب (فیرقەی سیاسی). بەڵام ئیتیحادییەکان لەباتی ئەوەی ڕێگەیان بدەن ببن بەحیزبی سیاسی، کۆمەڵەکەیان و غەزەتەکەیان و خوێندنگاکەیان پێداخستن.

شێخ عەبدولقادری سەرۆکی کۆمەڵە، کوڕی شێخ عوبەیدوڵڵای شەمزینی، لە ڕاپەڕینی ساڵی 1880 دا سەرکردەی قۆڵی موکریان بو. دوای تێشکانی ڕاپەڕینەکە، لە گەڵ باوکی دورخرایەوە بۆ تائیف لە حیجاز. چەندین ساڵی بەدەربەدەری و دەسبەسەری لەحیجاز و ئەستەموڵ بە سەر برد بو. یەکێ بو لە ئازادیخوازە دیارەکانی دەوڵەتی عوسمانی و یەکێ بو لە تێکۆشەرە گەورەکانی ڕێگەی ڕزگاری کوردستان. لە 1908 دا

کە مەجلیسی ئەعیان لە ئەستەمووڵ پێکهێنرا ئەم کرا بە ئەندامی. لە 1925 دا لە گەڵ شێخ سەعیدی پیران و هاوڕێکانی لەسێدارە درا.

3. کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی

ژ1 ی لە 11 ی زیلقەعیدەی 1326 ی کۆچی، بەرامبەر 22 ی تشرینی دوەمی 1324 رۆمی (1908) دەرچوە.

دوا ژمارەی کە نۆهەمە لە 8 ی موحەرەمی 1327 ی کۆچی، 17ی کانونی دوەمی 1324ی رۆمی (1909) دەرچوە و ئیتر داخراوە. بەسەر یەکەوە هەموی 88 لاپەڕەیە.

خاوەنی ئیمتیاز و بەڕێوەبەری، سولەیمانیەلی تەوفیق/پیرەمێرد (1867-1950) و سەرنوسەرەکەی ئەحمەد جەمیل دیاربەکری (1872-1941) بوە. پیرەمێرد لە وتارێکیدا نوسیویتی، ئەڵێ:

"بەوە دەنازم کە غەزەتەی کورد لە ئەستەمووڵ من خاوەن و سەرنوسەری بوم."

3. 1. هۆی دەرکردنی

کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی بۆ مەبەستێکی سیاسی دەرکراوە. لەژێر ناوی غەزەتەکەدا بە تورکی نوسراوە: "جمعیتک واسطە نشر افکاریدر" واتە: "هۆی بڵاوکردنەوەی بیروڕای کۆمەڵەیە".

سولەیمانیەلی تەوفیق، کە ساحێبی ئیمتیازی غەزەتەکە و مدیر و موحەڕیری بوە، لە سەروتاری ژ1 یدا بەتورکی مەبەستی لە دەرکردنی رون کردۆتەوە.

لە دوالاپەڕەی هەمان ژمارەدا بەیاننامەکەی جەمعیەت کە لە لاپەڕەی یەکەمیدا بەتورکی نوسراوە، بە کوردی لە ژێر سەرناوی: (مەقصودی گردەوەبونی جەمعیەت) دا نوسیوەتەوە. لەم بابەتەدا ئامانجی کۆمەڵەکەی بە رونی باس کردوە و، نوسیویتی:

"جەمعیەتی ئێمە ئیزامنامەی بۆ هەمو تەرەفێ ناردوە، وەکو لە وەدا نوسیویە مەقصودمان ئەمەیە: حوکمی قانونی ئەساسی کە لە گەڵ شەریعەتدا رێ دەکەوێ محافەزە بکەین. ئەوی لازمە بۆ تەرەقی قەومی ئەجیبی کورد هەموی رێک بخەین. مەعاریفیان، حاڵ خۆشییان، رێک کەوتنی ناوخۆیان، ئاشتبونەوەی لە گەڵ هاووەتەنیان، باخصوص لە گەڵ ئەرمەنیان، بێنینە جێ. لە رێی محافەزەی دەوڵەت و میللەتی عوسمانیدا بە عەزمێکی مەحکەمی دینی، بە یەک وجودی میللی رۆح ببەخشین. ئەگەر لەپاش گردبونەوەی مەجلیسی مەبعوسان ببین بە فیرقەی سیاسی، گۆڕینی قانونی ئەساسی بە رەنگێ قبوڵ دەکەین ئەو حەقی مەقامی گەورەی خەلیفەی موسوڵمانان و سەڵتەنەتی عوسمانیان نەگۆڕێ، هیچ میللەتێ خۆی لە میللەتێکی تر زیاتر نەگرێ.

"جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی عوسمانی ئەو دەستورولعەمەلە کە نوسیویە بۆ سەلامەتی وەتەن، بۆ تەرەقی هەمومان، زۆر چاکە، ئێمەیش وا دەچین بەڕێوە."

3. 2 نوسەرەکانی

نوسەرەکانی هەردو بەشی تورکی و کوردی غەزەتەی (کورد تەعاون و تەرەقی) لە کوردە ناسراو و ناودارەکانی دانیشتوی ئەستەمووڵ بون و، خەڵکی ناوچەی جیاوازی کوردستان بون. لەناو ئەوانەدا خەڵکی سلێمانی، هەولێر، دیاربەکر، ئەرجیش، مەلاتیە، بتلیس، ئەرزنجان، هەبون.

سولەیمانیەلی تەوفیق، کەدواتر بەحاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرد ناوی دەرکرد، کە خاوەنی ئیمتیاز و بەڕێوەبەر و نوسەری غەزەتەکە بوە، هەڵگری بڕوانامەی حقوق بوە. بەر لە دەرکردنی ئەم غەزەتەیە بە تورکی و فارسی لە رۆژنامەکانی ئەستەمووڵ و تاراندا باس و بابەتی بڵاوکردۆتەوە و، بە تورکی شیعری سەرکەوتوی نوسیوە. ماوەی 4 ساڵ خاوەنی ئیمتیازی غەزەتەی (رسملی کتاب) ی تورکی بوە. لەم غەزەتەیەشدا، وەکو دەرئەکەوێ، دەوری سەرەکی هەبوە.

جگە لە سولەیمانیەلی تەوفیق، چەند کەسێکی تریش هەر بەناوی سولەیمانیەلی سەیفوڵڵا، سولەیمانیەلی فەتحی، سولەیمانیەلی ع. حیلمی، بابەتی سیاسیيان نوسیوە. من خۆم پێم وایە ئەم ناوانەیش هەر هی پیرەمێرد بون، بەڵام بۆ شوێنونی ئەم ناوانەی بەکارهێناوە، چونکە دواتریش لە رۆژنامەی (ژین) دا هەمان کاری کردوە، بەناوی جیا جیاوە شیعر و وتاری بڵاوکردۆتەوە.

دیاربەکرلی ئەحمەد جەمیل، کە سەرنوسەری غەزەتەکە بوە ئەویش بەشداری‌یەکی دیاری هەیە بەناوی خۆیەوە لە زۆری ژمارەکانیدا بەتورکی وتاری نوسیوە.

ئیسماعیل حەقی بابان، کە یەکێ لە کوردە ناسراوەکانی ئەستەمووڵ و، مامۆستای زانکۆ بوە، ئەویش چەند وتاری بە تورکی تێدا نوسیوە:

لە ژ1 دا (کوردەکان و کوردستان) و،

لە ژ3 دا وتارێکی تر و

لە ژ4 دا (شوێنی جوگرافی وسیاسی کورد).

رەنگە بۆ خوێنەری کورد شتێکی تازە بێ، کە دو لەو نوسەرانەی لەم غەزەتەیەدا بابەتی سیاسیيان نوسیوە و داکۆکی‌یان لەمافی کورد کردوە، لەمێژوی کوردا بە کوردپەروەر نەناسراون. یەکێکیان سلێمان نەزیف و ئەوی تریان بەدیع ئەلزەمان مەلا سەعیدی کوردی‌یە.

سلێمان نەزیف بە ئیتیحادی‌یەکی تورکپەرستی دژی کورد و، بەدیع ئەلزەمان بە شێخێکی کۆنەپەرستی تەریقەتی نەورەسی ناسراوە. کەچی بەدیع ئەلزەمان مەلا سەعید کوردی لە زۆری ژمارەکانی غەزەتەی کوردا چەندین وتاری بە کرمانجی و بە تورکی نوسیوە، ئامۆژگاری کورد و، مەبعوسەکان ئەکا، گیروگرفتەکانی کۆمەڵی کورد شی ئەکاتەوە و چارەیان بۆ دیاری ئەکا. سلێمان نەزیفیش لە چەندین وتاریدا بەزمانی تورکی باس لە کورد و کوردستان ئەکا و، رەخنە لە کاربەدەستان ئەگرێ سەبارەت بەوەی کوردستانیان پشت گوێ خستوە.

حەیدەری زادە ئیبراهیم، کە خەڵکی هەولێر بوە، لە ئەستەمووڵ گەیشتۆتە پلەی شێخولئیسلام و، دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق لەبەغداد بوە بە وەزیر، یەکێکی تر بوە لەوانەی بە شیعر بەشداری غەزەتەکەی کردوە.

هەروەها مەلاتیەلی بەدری، ئەرزنجانلی حەمدی سلیمان، حسین پاشازادە سلێمان، رکانی زادە سەید محەمەد عیصمەتوڵڵا، ئەوەی شەرەفخانی بتلیسی ئەحمەد، مەزهەرزادە مەزهەر و، چەند کەسێکی تر، باس و بابەتیان بەتورکی تێدا نوسیوە.

جگە لە پیرەمێرد کە شیعر و وتاری بە کرمانجی خوارو بڵاوکردۆتەوە، یەکێ لە نوسەرە بەبڕشتەکانی بەشی کوردی، کە لە زۆری ژمارەکانیدا بابەتی بە کرمانجی‌ی سەرو نوسیوە، کەسێکە بەناوی: سەیاح ئەحمەد شەوقی، کە خەڵکی ئەرجیش بوە. هەروەها محەمەد تاهیر جزری و، موتکی خەلیل خەیاڵی.

3. 3. زمانەکەی

غەزەتەی کورد تەعاون و تەرەقی بەتورکی‌ی عوسمانی و کوردی نوسراوە. کوردی‌یەکەی هەردو شێوەی تێدایە. بەشە کوردی‌یەکەی لە چاو بەشە تورکی‌یەکەیدا زۆر کەمە. دیارە ئەمەیش ئەبێ چەند هۆیەکی هەبوبێ:

یەکەم،

هەڵبژاردەی سیاسی کورد لە ئەستەموڵ لەرێگەی ئەم غەزەتەیەوە ویستویانە کار لەهەڵبژاردەی سیاسی‌ی عوسمانی بکەن و، هەر بەم زمانەیش ئەیانتوانی بیروڕا و بۆچون و خواستەکانی خۆیان دەربڕن.

دوەم،

ئەوسا زمانی کوردی هێشتا وەکو زمانی نوسین لە قۆناغی سەرەتایی‌دا بو، نە ئەوەندە نوسەری کوردینوس پەیدا بوە و، نە ئەوەندەیش خوێندەواری کورد هەبوە. دوای غەزەتەی کوردستان (1898-1902) ئەمە دوەمین غەزەتە بوە بە کوردی شتی تێدا بنوسرێ.

کوردی‌یەکەی هەردو زاراوی کرمانجی‌ی سەرو و خواروی بەکارهێناوە. دیارە نوسەری کرمانجی‌ی خوارو سولەیمانیەلی تەوفیق (پیرەمێرد) بوە، کە هەم وتار و هەم شیعری بەم شێوەیە نوسیوە. ناوی کەسێکی تر بەرچاو ناکەوێ کە بەم زارەوەیەی نوسی بێ، لەکاتێکدا ناوی چەندین کەس بەرچاو ئەکەوێ کەبەزاراوی کرمانجی‌ی سەرو نوسیویانە، وەکو: بەدیع ئەلزەمان مەلا سەعیدی کوردی، سەیاح ئەحمەد شەوقی، محمەد تاهیر جزری.

من تورکی نازانم تا بتوانم لە ناوەرۆکی بابەتە تورکی‌یەکان بکۆڵمەوە. بۆز ئەرسەلانی بڵاوکەرەوەی غەزەتەکە، ئەگەرچی هەمو بابەتەکانی خستوتە سەر ڕێنوسی لاتینی، بەڵام نە بابەتە تورکی‌یەکانی کردوە بە کوردی و، نە بابەتە کوردیەکانیشی کردوە بە تورکی. خۆزگە کەسێکی شارەزا ئەم کارەی ئەکرد. بەمەیش خزمەتێکی گەورەی مێژوی سیاسی و رۆژنامەوانی‌ی کوردی ئەکرد.

لێرەدا من هەر لە بابەتە کوردیەکانی و، ئەوەندەی بە چاو سەرباسی بابەتە تورکی‌یەکان ئەبینم و، ئەوەندەی بۆز ئەرسەلان لە پێشەکی‌یەکەیدا باسی هەندێ لە بابەتە تورکی‌یەکانی کردوە، باس ئەکەم. لەبەر ئەوە بێگومان ئەم لێکۆڵینەوەیەم ناتەواوە.

4. بابەتەکانی

4. 1. بابەتی سیاسی

غەزەتەکە بۆ مەبەستی بازرگانی، یان ئایینی، یان ئەدەبی دەرنەکراوە. بۆ مەبەستێکی سیاسی و، بۆ بڵاوکردنەوەی بیر و بۆچونی سیاسی‌ی رێکخراوێکی کوردی، لە وەرچەرخانێکی مێژویی گرنگی ناو دەوڵەتی عوسمانی‌دا، دەرچوە.

4. 1. 1. یەکێتی‌ی ریزەکانی کورد

خۆخۆری کورد و ناکۆکی ناوخۆی، کە بە درێژایی مێژو دەردێکی کوشندەی ناو جوڵانەوەی کورد بوە، نوسەرانی غەزەتەی کورد ئەم دەردەیان کردوە بە یەکێ لە بابەتە سەرەکی‌یەکانی غەزەتەکەیان و، لەچەندین وتاری تورکی و کوردی‌دا باسیان کردوە و داوایان لە گەلی کورد کردوە: یەکگرتو، یەکدڵ و یەکدەست بن.

مەلا سەعیدی بەدیع ئەلزەمان لەوتارێکدا کەبەکرمانجی لە ژ1 یدا نوسیویەتی ئامۆژگاریی‌یەکانی بە (ئەی گەلی کورد) دەست پێ ئەکا و، ئەڵێ:

"ئەی گەلی کوردان! لە ئیتیفاق دا قوەت، لە ئیتیحاددا حەیات، لە برایەتیدا سەعادەت، لە حکومەتدا سەلامەت هەیە.. باش گوێ بگرن، من شتێکتان پێ ئەڵێم: ئێوە بزانن 3 جەوهەرمان هەیە پاراستنی خۆیان لە ئێمە ئەوێ.

یەک، ئیسلامیەت، کە خوێنی هەزاران شەهید لە نرخەکەیدا دراوە.

دو، ئینسانیەت، کە لازمە ئەم خۆ ئەزەرا خەلقی دە بە خدمەتا عەقلی و جوامێرانی و ئینسانیەتی خۆ نیشانی دونیا بدەین.

سێیەم، میللیەتا مەیە."

ئەبێ کورد 3 شت بپارێزن: ئیسلام و ئینسانیەت و قەومیەت و، ئەڵێ کورد 3 دوژمنی هەیە ئەیانەوێ لەناوی بەرن:

هەژاری، کەبەڵگەکەیشی ئەوەیە 40 هەزار حەماڵی کورد لە ئەستەموڵ دان. نەزانی و نەخوێندەواری، بە دەلیلی ئەوەی لە هەزار کەس تەنیا یەکێ ئەتوانێ رۆژنامە بخوێنێتەوە و، ناکۆکی و دوبەرەکی و دوژمنایەتی کە کورد لاواز ئەکەن و هێزی تێدا ناهێڵن.

مەلا سەعید بۆ بەگژاچونی ئەم 3 دوژمنە، پێی وایە، پێویستمان بە 3 شمشێر هەیە: شمشێری عەدل و مەعاریف، شمشێری پێکهاتن و تەبایی نەتەوەیی، شمشێری پشت بەخۆبەستن نەک پشتبەستن بە بێگانە. لە کۆتاییدا بەمجۆرە ئامۆژگاری کوردان ئەکا: "خوێندن، خوێندن، خوێندن و، دەستی یەک گرتن، دەستی یەک گرتن، دەستی یەک گرتن!"

سەیاح ئەحمەد شەوقی، لە ژ1 یدا لە ژێر سەردێری: (ئەی گەلی کوردان) دا نوسیویەتی: "هۆشیار بن! ڤێ فرسەتا هایێ تەرەقیێ وندا نەکەن. تەرەقی دبێژنە زانینا سنعەت و مەعاریف، خوێندن و خۆش دەرباس کرنا وەلاتیە. ئیتیحاد دبێژنە ئیتیفاقا ب وەلاتیا خوە را. برا فلە بێ. لاکین دین ژ هەمی تشت موشەرەفترە. لازمە شەریعەت چ ئەمر کریە، بوی رێ هەرین. شەریعەتا موحەمەدی زوڵم، غەدر، دزی، تالان، خراپ، بێئیتیفاقی مەنع کریە.

"هەتا نوها وان زوڵمێ مەئمورا هەمو شۆڵ ب مە کرن. ب مە دانە کرنێ ژێ. خودێ کەرەم کر، حوریەت دەرکەوت. حوریەت مینا چیایێ قاف کەتیە پێشیا هەمو خرابیا. ب وی شەرتی ئەم دینێ موبینێ ئەحمەدی موحافەزە بکەن. دابیرا دیندا هەمو شۆڵێن قنج، وەلاتیا خوەیێ فلە را خۆش دەرباس کرن. خودێ ل مە ئەمر کریە. لەورا خەراج ددنە حکومەتێ. هەرچی کەسێ ئەمری حکومەتێ نەگرێ، دینێ وی زەعیفە. خودێ ئەمر کریە: (اطیعو الله والرسول واولي الامر منکم). دیندارییا کوردستانێ ل هەمو جییا تونە. دزی، تالان، بێ ئیتیفاقی شەریعەتێدا حەرامە، حکومەتێ ژی مەنع کریە. موسلمانێ دایما ل حەرامییا بخەبتێ، ئیفلاح نابێ. ئیستیبداد ژ وە را فەتسانەیەکە. زەمانێ ئیستیبداد چ قاس خرابی دبو. لەورا مەئمورێد مە، ئەکسەر، دینی وان زەعیف بو.

..."

4. 1. 2. پشتیوانی لە شۆڕشی مەشروتە

پێ ئەچێ رۆشنبیرانی کورد و تێکۆشەرەکانی بە شۆڕشەکە و، دانانی قانونی ئەساسی زۆر خۆشحاڵ بوبن و، ئومێدی گەورەیان لەسەر هەڵچنی بێ. بەهیوا بون زوڵمورزۆر و ئیستیبداد نەمێنێ، حوکمی قانون و

ئازادی و یەکسانی، لە نێوان هاووڵاتی‌یـان و لـەنێوان نەتـەوە و ئاینـە جیاوازەکـان دا بچەسـپێ. هیوایـەکی زۆریان بەمەجلیسی مەبعوسان هەبوە، بە خۆشیەوە باسیان کردوە و پشتیوانی‌یان لێ کردوە.

لەبەرئەوە غەزەتەکە هەوڵی ناساندنی کـورد و خواسـتەکانی بـە کاربەدەسـتانی سـەردەمی شـۆڕش و ناساندنی شۆڕشی دەستوری بەکورد داوە. لەچەند وتاری تورکی و کوردی‌دا باسی زوڵموزۆر و ئیسـتیبداد و بەرتیلخۆری و خراپی مەئمورەکانی سەردەمی پێش ئیعلانـی دەسـتوری کـردوە و، باسـی ئـازادی و خۆشـیی سەردەمی نوێی کردوە. وێنەی سالۆنی مەجلیسی ئەعیان و مەبعوسان و پێشـوازی خـەڵک لـە نوێنـەرەکانی بڵاوکردۆتەوە. بەخۆشیەوە هەواڵی دانانی سەرۆکی کۆمەڵە شێخ عەبدولقادری شەمزینی بە ئەندامی مەجلیسـی ئەعیان و هەواڵی هـەڵبژاردنی ئەنـدامی کۆمەڵـە ئیسـماعیل حـەقی بابـان بـە نوێنـەری بەغـداد لـە مەجلیسـی مەبعوسان‌دا، نوسیوە.

لەبەشی کوردی ژ6 ی‌دا لە دیاربەکرەوە تەلفرافچی، محەمـەد تـاهیر جـزری نامەیـەکی تایبـەتی بـۆ پیرۆزبایی لە ژێر سەرناوی: "صەدهەزار سـڵاو و مەرحـەبا لـە جەمعیـەتا تـەعاون و تـەرەقی‌یا کرمانجـا" بەشیعر و پەخشان بۆناردون. هەردەم زاتە وتارێکی بە کرمانجی: (گەلی براکێن عەزیز و گەلی کرمانجـا) نوسیوە، ئەڵێ:

"هون هەمی زانن، حکومەتا مە بەری نهۆ حکومەتەکی موستەبید بو. ژ پێنج هەیڤا بهـوردا حکومەتـەک مەشروع و مەشروتەیە. لاکین تەحقیق هندەک ژ وە. چونکە حکومەتا کەڤن وەکـە مـال و جـانێ وە، عـەقل و چاڤ و گوهێ وەژی تالان کر بی. هون نزانن دمابەینا ڤا هەردو حکومەتا فەرق چیە، وە مـەعنا ئیسـتیبداد و حوریەتێ چیە؟

..."

واتە:

"ئێوە هەموتان ئەزانن حکومەتەکەی ئێمە پـێش ئیسـتا حکومـەتێکی موسـتەبید بـو. لـە پێـنج مـانگی رابوردودا حکومەتێکی مەشروع و مەشروتەیە. بەڵام بێگومان هەندێ لە ئێوە، چونکـە حکومـەتی کـۆن وەکـو ماڵ و گیانی ئێوە، عەقڵ و چاو و گوێی ئێوەشی تاڵان کرد بو، ئێوە نازانن لە مابـەینی ئـەم دو حکومەتـەدا فەرق چیە و، مەعنای زۆرداری و ئازادی چیە؟"

غەزەتەی کورد، کردنەوەی مەجلیسی مەبعوسانی لەسـەروتاری ژ3 دا بەجـەژنی گـەورەی ئـازادی گـەل داناوە و، دووانەکەی سوڵتان عەبدولحەمیدی، جگە لەوەی بەتورکی بڵاوکردۆتەوە، لە ژ4 ی‌دا لەژێر سـەرناوی: (صورەتی نوتقی هومایون) دا بەکوردی نوسیوەتەوە. لێرەدا وەکـو بەڵگەیـەکی مێژویـی و، وەکـو نمونەیـەک لەوەرگێڕانی کوردی و، نمونەیەک لەپەخشانی ئەو سەردەمە، وەکو خۆی ئەنوسمەوە:

"ئەعیان، مەبعوسان!

"وەقتێ کە هاتمە سەر تەخت قانونی ئەساسیم وەزع کردبو. لە پاشا لە خصوص تەتبیقاتیـەوە توشـی زەحمەت بوبوین، لە بەر ئەوە پیاوگەورەی ئەو زەمانە وایان لازم بینی کەوا بوەستێ تا مەعاریف تەرەقی دەکا و تا قابیلیەتی خەڵق دێتە جێ.

"ئێمەیش تەعلیقی وەقتیی خۆیمان کرد و، خەریکی تەرەقی مەعاریف بوین.

"شوکر ئەو مەقسەدە هاتە جێ. هەمو صنفی ئەهالی لە ریزدا سەرکەوت، ئارەزوی قـانونی ئەساسـی‌یان کرد. موتمەئین بوم کەئەم ئارەزوە باعیسی سەعادەتی موڵک و میللەتە، بە رەغمی زۆر کەس کـە دەیـان گـوت قانونی ئەساسی چاک نیە، هیچ سێ و دوم نەکرد، دڵم لە دڵ نەدا، قانونی ئەساسیم ئـیعلان کـرد و، ئیـرادەم کرد کە سەرلەنوێ پیاو هەڵبژێرن، مەجلیسی مەبعوسان گردبنەوە.

"کە ئەحواڵی ئیدارە گۆڕا، کامیل پاشام کرد بەصەدر. ئیرادەم کرد مەشغوڵی ڕێکخستنی مەجلیسی مەبعوسان بێ. لەو وەقتەدا پرنسی بولغار و والی ڕۆم ئێلی شەرقی، پرنس فێردیناند، هەرچۆنێ بو ڕوی لە صەداقەتی دەوڵەتی عەلییەمان وەرگێرا، ئیعلانی سەربەخۆیی کرد. ناوستریا و مەجارستان کە بە موافیقی عەهدنامەی بەرلین بە ئەمانەتی بۆسنە و هەرەسەکی بەدەستەوە بو، بەتەواوی خستیە سەر مەملەکەتی خۆی. لەم دو مەسئەلەیە زۆرم خەفەت خوارد. تەئەسوفم کرد. مودافەعەی ئەم تەجاوزە و، موحافەزەی حقوقی دەوڵەتمان، حەواڵەی ڕەئی هەیئەتی وکەلایە، موعاوەنەتی عمومی ئێوەیش ئارەزو دەکەم.

"دەوڵەتی عەلییەی ئێمە لە گەڵ هەمو دەوڵەتەکان ڕێکە، ئومێدم هەیە ئەوان موعاوەنەت بکەن ئەم مەسئەلەیە بەرتەرەف بێ.

"ئیشی موهیم: ڕێکخستنی مالیە، ئاوەدانکردنی مەملەکەت، ڕەفاهییەت و ڕاحەتی ئەهالی شاهانەم، زۆرکردنی مەکتەب و عیلم و مەعاریف، فەلاحی و صنعەت و مەعریفەتە. بەتەمەنای ئەوە کە خودا لە دەوڵەت و میلەتی موبارەک بکا ئەمڕۆ مەجلیسی مەبعوسانم کردەوە، بەچاو پێ کەوتنی ئێوە لە حزورم دا بەختیارم. عەزمم قەتعیە ناگۆڕێ. ئینشائەڵڵا مەجلیسی مەبعوسان ئیشی چاک بۆ موڵک و میللەت دەبینێ.

"خودا تۆفیقی هەمومان بدا"

سلێمان نەزیف، کە لە ناو کوردا بە تورکخوا و، دژی کورد لەقەڵەم دراوە، لەبەرئەوەی لەسەردەمێکدا کە والی موسڵ بو شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و هاوڕێکانی هەڵواسی، چەند وتارێکی سیاسیی پڕ بایەخی بە تورکی لەم غەزەتەیەدا نوسیوە. لە ژ2 دا لە ژێر سەردێڕی (کورد و کوردستان) دا و، لە ژ7 دا لە ژێر سەردێڕی: (ئیزمیر کوردستان نیە!) ڕەخنە لە نوێنەری ئیزمیر ئەگرێ لەسەر ئەوەی لە دووانەکەیدا لە مەجلیسی مەبعوساندا، کە باسی پشت گوێ خرانی ئیزمیر ئەکا، ئەڵێ ئیزمیر کوردستان نیە بۆچی پشت گوێ خراوە، واتە کوردستان لەبەرئەوەی کوردە ئەگەر پشت گوێیش بخرێ، جێگەی ڕەخنە نیە، بەڵام ئیزمیر چونکە تورکە نابێ پشت گوێ بخرێ.

4. 1. 3. بایەخدان بە خوێندەواری و پەروەردە

مەلا سەعید لە وتارێکدا کە لە ژ2 دا بڵاوی کردۆتەوە ئەپرسێ: کورد پێویستی بە چی هەیە؟ خۆی وەڵامی ئەم پرسیارە ئەداتەوە و ئەڵێ: "15 ساڵە من بیر لەم پرسیارە ئەکەمەوە، هیچی کەم نەدۆزیوەتەوە جگە لەم دو ڕێگایە: یەکەم، یەککگرتن. دوەم، عیلم و مەعریفەت. بە تایبەتی زانستە ئاینییەکان و ئەو زانین و هونەرانەی بۆ شارستانێتی ئەم سەردەمە پێویستن."

4. 1. 4. یەکێتیی گەلانی عوسمانی

و، پتەوکردنی پێوەندی کورد لە گەڵ گەلانی وڵات و، ئاشتبونەوە لە گەڵ ئەرمەن، یەکێ بوە لە ئامانجەکانی کۆمەڵە. غەزەتەکەیش کەزمانی کۆمەڵە بوە، بۆ ئەو مەبەستە چەندین وتاری بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ4 دا بەبێ ئیمزا لەژێر سەردێڕی (گەلو برا) نوسیویتی:

"ناوی میللەتا مە کرمانجە. کرمانج هەمو یەکن. بازارێ مە موقەدەسە. مەملەکەتا مە تابیعی حکومەت و دەوڵەتی عەلییەی عوسمانیەیە. ئم ژی تابیعی عوسمانلی نە. تورک، کرمانج، یەهودی، ئیزیدی، نەستوری ژ وان غەیرێ، یەکونێ میللەتا کە ملکێ عوسمانلی دە ڕونە، گش ئەم ب هەڤ ڕا بەرامبەرن، یەکن، مابەینا مەدا فەرق تونینە. ناڤێ مە و ناڤێ میلەتا غەیر تو جار عوسمانلییە و مەملەکەتا مە مەملەکەتێ عوسمانلییە.

"... ئەم ئەوقا کرمانج سائقن کە ب هەڤ ڕا سیلاح کشاندن و نەکوشتن، بەدەلی ئەو، خوە دەولەتێ عوسمانی ڕا تەسلیم بون، مەملەکەتێ مە تەرک کرن حکومەتێ عوسمانی ڕا موتیع، کە بو دەورێ زەمانێ ئیستیبداد دە، مالێ مە خەراب، جانێ مە سەراب، دلێ مە کەباب بو..

"برائین من!

"خودێ ڕەب ئەلعالەمینە، تەنێ ڕەب ئەلموسلمین نینە. موسولمانا، فلە ڕا هەمو خودێ خەلق کریە، خالقێ مە و وان یەکە. (بەنی ئادەم ئەعزای یەکدیگەرەند) دبێژن. ئەو گوتن چ قا ڕاستە، لزومێ ئیتیحاد تەئمین دکە. یەعنی دوها ئەقوامێ موختەلیفە ئیتیحاد حاسل کرنە، یەکدل و یەکدەست و، تەرەقیێ مەعریفەت و ئیعمارێ وەتەن ڕا چالشمیش بونە. ئەم ژی مینا وان چالشمیش بن. فلە، یەهودی، بیلا فەر ئیتیفاق و ئیتیحاد بکن، مابەینێ خوە دا ئیفاق هلینن، یەکوجود و یەکدەست بین. حکومەتێ زالمە کە خودێ هلانێ، مابەینی فلە و موسلمان ڕا توخمێ نیفاقێ زەرع کر بو، ئەو زەراعەت قەلع، توخمێ ئیتیحادێ زەرع بکن. مەئموریەتێ مەملەکەتا مە، تەربیە و عیلم و مەعاریفا مە. تەرەقی، سەنایع و تیجارەت و زەراعەتا مە تەوسیع کرن ڕا موتەفیق بن. گوندێ مە، بازارێ مە، ئالێ مە و مەملەکەتێ مە شاد بکن. فلەیێ ها ژی وەتەنداشی مەیە، ئەوانا ڕا دل بدن، ئیلتیفات، کەرەم و شەفەقەت بکن، ئیکرام ئوسا ب مێرانی بکن کە خودێ ژی مە ڕا موعاوەنەت، مەرحەمەت بکە، چونکی خودێ قورئانا عەزیمولشەئن دا: (تعاونوا..) فەرمان و ئیرادە کریە."

سەروتاری ژ9 یش لەلایەن حسێن پاشازادە سلێمانەوە بەتورکی لەژێر سەردێڕی (کورد و ئەرمەن) دا نوسراوە.

4. 1. 5. داکۆکی لە ئاڵای حەمیدی

ئەگەرچی لەناو ڕۆشنبیرانی کوردا ئاڵا حەمیدییەکان ناویان بەخراپی ڕۆیشتوە، بەتایبەتی لەبەر ئەو دەورە خراپەی لە کوشتاری ئەرمەنییەکاندا گێڕاویانە، کەچی غەزەتەی کورد داکۆکییان لێ ئەکا و داوا ئەکا بایەخیان پێ بدرێ، لە ڕوی مەشق و فێرکرن و پێ خوێندن و چەکدارکردنەوە چاودێری بکرێن.

سولەیمانیەلی فەتحی لە ژ1 و 2 و

بەدیع ئەلزەمان لە ژ2 دا کە ئەپرسێ (کورد پێویستی بە چیە؟) هەردو بەگەرمی لەسەریان ئەکەنەوە.

4. 2. بابەتی ئەدەبی

غەزەتەی کورد لەچەند ژمارەیەکیدا بابەتی ئەدەبی بەتورکی و بەکوردی، بەتایبەتی شیعری بڵاوکردۆتەوە:

پیرەمێرد بەناوی سولەیمانیەلی تەوفیق و. م. تەوفیق، لە ژمارەکانی 3 و 8 دا دو شیعری تورکی و،

ئیبراهیم حەیدەری شیعرێکی لامارتینی فەرەنسی کردۆتە تورکی و لەژمارەکانی 2 و 3 و 6 و،

محەمەد زیا لە ژ3 دا شیعرێک و

لە ژ9 دا شیعرێکی درێژی تورکی بێ ئیمزا. بڵاوکردۆتەوە.

پیرەمێرد بەئیمزای سولەیمانیەلی: تەوفیق، لە ژ1 و 2 دا دو شیعری کوردی خۆی بڵاوکردۆتەوە. شیعری یەکەمی وەکو من بزانم تا ئێستا لە دیوانە چاپکراوەکانیدا بڵاو نەکراوەتەوە. لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:

ئەمڕۆ کە ڕۆژی هەمومانە سەربەسەر
کوردیش لە گەڵ گەلان لە چلەخانە هاتنەدەر
سی ساڵ بو ڕۆژو، ڕۆژی بەساڵێ لەبەر دەچو

رۆژوی حەرام بو، خێری لەبەر شەڕ دەبو بە شەڕ
مەتبوع و تابیع، وەک مەم و زین بون لەرێگەدا
گورگ و چەقەڵ لە چڵقی بەکر مەرگەوەڕ بەتەر
میللەت نە دەنگ و رەنگی خەلیفەی دەدیی و دەبیست
مەزلوم نە حەدی بو بە شکات دەنگی بێتە دەر
عالم کە بوبوە خزمی خەزوری سەپانی شێخ
کورد دەستی گرت بون بەبێ نۆبەی نەکەوتە بەر
هەرچی کە بیوتایە ئەمن کوردم ئەو دەمە
رێگەی تەرابلوسی بە پێخواسی دەگرتە بەر

لە ژ2 دا شیعرێکی تری بڵاوکردۆتەوە کە گرنگییەکی ئەدەبی هەیە، چونکە لە وانەیە ئەمە یەکەمین هەوڵدانی نوێکردنەوەی شێوە و ناوەڕۆکی شیعری کوردی بێ. شیعرەکەی پیرەمێرد بەمجۆرە دەس پێ ئەکا:

لەسەر بەردێ هەڵۆیە هەڵفڕی کەوتە هەوا بێ غەم
هەوای صەید و شکاری کەوتە سەر، تا کەوتە سەر عالەم
هەوایێکی غروری کەوتە سەر، خۆی زۆر لە بەرز زانی
پەڕی گیف کردو، بای باڵ ئەدا هەرتاکو دەیتوانی

ئەم شیعرەی چەند جارێ بڵاو بۆتەوە و، لە دیوانەکەیدا هەیە.

هەندێ لە شیعرە تورکییەکان و شیعرە کوردییەکانی پیرەمێرد ئەچنە خانەی شیعری سیاسییەوە.

لە ژ7 یدا غەزەلێکی نالی بڵاوکراوەتەوە کەبەم بەیتە دەس پێ ئەکا:

ئەی جیلوەدەری حوسن و جیلوەبەخشی تەماشا
سەرڕشتەی دین بێ مەدەدی تۆ نیە حاشا

مەتنە کوردییەکەی بەیت بە بەیت نوسراوە و لەژێریدا تەرجومەی تورکی کراوە.

لە ژ8 یدا خەلیل خەیاڵی موتکی پەخشانێکی سیاسی و کرمانجی لەژێر سەردێڕی: (وەتەن و ئیتیفاقا کرمانجا) بەچەند پارچەیەک نوسیوە و، لەژێر هەر پارچەیەکیدا تەرجومەی تورکییەکەی نوسراوە. ئەم پەخشانە نرخێکی ئەدەبی بەرزی هەیە، لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:

"وەتەن! تۆ چە قا عەزیزی؟ تو چە قا لەتیفی؟ لالەزارێ تە ژ خونا شەهیدانە. سونبول و رەیحانی تە ژ رندیا چاڤێ عەگیدانە. وەختەکی هەر تەرەفی تە ئاڤا بو، هەر گۆشەی تە مەجمەعی سواران بو... "

4. 3. هەواڵ و دەنگوباس

غەزەتەی کورد زۆر هەواڵی ئەو سەردەمەی کوردستان، دەوڵەتی عوسمانی، ناوچەکە و جیهانی نوسیوە. لەناو هەواڵەکانیدا ئەوەی گرنگ بێ بۆ مێژوی کورد رەنگە بریتی بێ لەو هەواڵانەی پێوەندییان هەیە بە:

4. 3. 1. گردنەوەی لقەکانی کۆمەڵە لە ویلایەتە کوردیەکاندا

4. 3. 2. عەشیرەتەکانی کورد و دەوریان لەداوای مافی نەتەوەییدا

4. 3. 3. نەفی کردن و کوژرانی شێخ سەعیدی حەفید

لە ژ5 یدا رۆژی 4 ی کانونی ئەوەلی 1324. لە موسڵەوە (رەئیسی سادات حەفید ئەلسەید سەعید) بروسکەی پیرۆزبایی بەبۆنەی کردنەوەی مەجلیسی مەبعوسانەوە ناردوە.

بەڵام لە ژ6 یدا هەواڵی کوژرانی شێخ سەعیدی لە ژێر سەردێری: "شئونات: تأسف عظیم" بەداخێکی زۆرو بە پەژارەیەکی قوڵەوە نوسراوە. هەواڵەکە تورکییە بەڵام بەم بەیتە فارسییە کۆتایی هاتوە، کەروی دەمی کردۆتە خەڵکی موسڵ: "سهل کاری نیست خون ال احمد ریختن/خاک غم بر فرق فرزند محمد ریختن."

لە ژ7 یدا لە دو کورتە لێدوانێدا بە تورکی باسی کوژرانی شێخ سەعید نوسراوە و، بروسکەیەکی لقی موسڵی جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد لەم بابەتەوە بڵاو کراوەتەوە.

هەروەها ئەرجیشلی سەیاح: ئەحمەد شەوقی، لە ژێر سەردێری: (گەلی کورد) نوسویێتی:

"ژ ساداتی کیرام، ئەولادی ئەحمەدی کاک ئەحمەدی شێخ مەرحوم شێخ سەعید ئەفەندی، وقوعا وەفاتا وی، جەمعیەتا مە بهیست، ژ دلێ وان ئاگر بەر بو. تەمامی جەمعیەت ژ بۆ وی حالی تەئەسوفەک مەزن دکەن، لەورا ژ روی غەرەزێ خانەدانەکە وەها بێچارە کە مەحو بو، ئەلبەت کەسێ موسلمان بێ، باخصوص ئەهلی تەریق بێ، چەوا موتەئەسیر و مەحزون نابێ؟ جەمعیەتا مە ژ بۆ مەرحوم شێخ سەعید ئەفەندی حوزنا خۆ ئیزهار دکە. ئەز وە دەزانم کوردستان تەمام بە وی حالی دڵتەنگ بونە. تەنێ خودێ ئەو مەرحومە مەغفور موستەغرەقێ بەحرێ رەحمەتا خۆ بکە. ئامین. حکومەت ژ بوی سەبەبا وەفاتا شێخ سەعید ئەفەندی ئیزهارا حەقیقەتێ دکە. وێ حەقێ ئیجرا ژی بکە. کورد لازمە خۆ تەف ئەدت، حاکمێ حەقیقی خودێیە!"

5. لەروی هونەری رۆژنامەوانییەوە

5. 1 شێوە و روخساری

ئەگەرچی تا ئێستا وا باوە کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی رۆژنامە بوە و، خۆیشی نوسیویێتی غەزەتە. بەڵام دوای دۆزینەوەی 9 ژمارەی دەرکەوت کە لە شێوەی گۆڤاردا دەرچوە، نەک رۆژنامە. هەمو لاپەڕەیەکی 3 ستونی تێدا نوسراوە. شوێنێکی تایبەتی بۆ بەشی کوردی تەرخان نەکراوە، بەڵکو هەرجارەی لەشوێنێکدا نوسراوە و، تێکەڵاوی بابەتە تورکیەکان کراوە.

ژ1 و 2 لە (سلانیک مطبعەسی: چاپخانەی سەلانیک) و

ژ3 و 9 لە (مرکز مطبعەسی: چاپخانەی مەرکەز) چاپ کراوە. ئەدرەسی هەردو چاپخانە نوسراوە: (درسعادت: دەرگای بەختیاری)، کە مەبەستی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی، شاری ئەستەموڵ، بوە.

سەر بەرگی هەمو ژمارەکانی بەوێنەی جوان، کە بە زنگۆگراف کراوە، رازێنراوەتەوە.

سەربەرگی 1 هەمین ژمارەی بە وێنەی دیمەنێکی جوانی ئەستەموڵ و،

هی 3 هەمین ژمارەی بە وێنەی (مەبعوسان دائیرەسی) کە مەبەستی بینای پارلەمانە و،

هی 4 هەمین ژمارەی بەوێنەی سوڵتان عەبدولحەمید لە سەر دیوی پێشەوەی و وێنەی سالۆنی مەجلیسی ئەعیان لەسەر دیوی پشتەوەی و،

هی 5 هـەمین ژمـارەی بەوێنـەی سـالۆنی تایـەتی زاتـی شـاهانەی نـاو مەجلیسـی مەبعوسـان و لـە لاپەرەیەکی ناوەوەیدا وێنەی دیوی ناوەوەی (مسجد الاقصى) ی قودس و.

هی 6 هەمین ژمارەی بەوێنەی پردی موسڵ لەسەر روبـاری دیجلـە و، لەلاپـەرەی نـاوەوەیدا بەوێنـەی کریت و.

هی 8 هەمین ژمارەی بە وێنەی ئەندامانی مەجلیسی مەبعوسـان کـە بـە کۆمـەڵ لـە چـاوەروانی زاتـی شاهانەدان و

هی 9 هەمین ژمارەی بە وێنەی پێشوازی هەندێ لە مەبعوسەکان کە وەکو خۆی نوسوێتی گەیشتونەتە "دەری سەعادەت" و لە ل81 یدا وێنەی هەڵبژاردنی مەکتەبی سوڵتانیی و لە لاپەرەی ئـەم ژمارەیـەدا کـە دوا ژمارەیەتی بەوێنەی "خلیجی دەری سەعادەت"، رازێنراوەتەوە.

ژمارەکانی 2 و7 وێنەیان لە گەڵ نیە.

جا هەر لە ئەسڵدا وێنەیان لە گـەڵ چـاپ نـەکردوە، یـان ئـەو نوسـخەیەی دەس کـەوتوە لـێی دراوە، نازانرێ.

5. 2. ناوەرۆکی

نوسەرەکانی غەزەتەی کورد پیاوی شارەزای دنیای رۆژنامەوانی و سیاسی و ئەدەبی و، زانا و بەتوانا بون. ناوەرۆکی غەزەتەکە بەپێی پێوانەکانی ئەو زەمانە لە ئاستێکی بەرزدا بوە.

چەندین لێدوانی سیاسی تێدایە و، چەندین هەواڵی ولایەتە کوردیەکان، هەواڵی ئەستەموڵ و مەجلیسی ئەعیان، هەواڵی هەندێ لە کەسایەتیـیە ناسراوەکانی کورد، هەندێ لە هەواڵە گرنگەکانی دنیای بڵاوکردۆتەوە.

6. داخرانی

لە بەر ئەوەی بەڵگەکانی ئارشیفی تورکیامان لە بەر دەسدا نیە، وردەکاری داخسـتنی غەزەتـەی کـورد نازانین. هەروەها نازانین هەر ئەو 9 ژمارەیەی لێ دەرچوە و ئیتر داخراوە، یان زیاتری لـێ دەرچـوە. بـەڵام ئەوە دیارە کە سەرانی ئیتیحاد و تەرەقی زۆر زو لەو بەڵێنانە پاشگەز بونەوە کە بە گەلانی نەتورکیان دابـو. سیاسـەتی تورکانـدنیان گرتەبـەر و، ئـەو ئەختـە ئازادیـیـەی گـەلانی نـەتورک بەدەسـتیان هێنـا بـو، لێیـان سەندنەوە. لە ئەنجامی ئەم سیاسەتەدا بارەگاکانی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کورد لە ئەستەموڵ و، لقەکانی لە ولایەتەکاندا داخران و، غەزەتەکەیان و ئەو خوێندنگایەیش کەبۆ منالانی کوردیان کرد بوەوە داخرا.

پیرەمێرد چەند جارێ باسی گیرانی خۆی لە ئەستەموڵ گێراوەتەوە و، لە یەکێ لە شیعرەکانیدا ئەڵێ:

کاک ئەحمەدەکەی خۆشەویستی خوا
زۆر کەس لەسایەی تۆوە نان ئەخوا
لەوانە زیاتر من تۆم خۆش ئەوێ
هەر تۆی سەربەرزی قەومەکەت ئەوێ
کەلە زینداندیان تێکخزاندبوین
سێدارەیان بۆ داچەقاند بوین
تۆ چوبویتە لای بەدیع ئەلزەمان
مژدەت دابویە بە ژیان ومان
فەرمو بوت: "ئێوە نامرن، ئەمێنن

تا سەر ئازادی گەلتان ئەبینن"

ئەبێ لە گەڵ داخستنی غەزەتەکەیاندا پیرەمێرد و بەدیع ئەلزەمان مەلا سەعید کوردی، کە ئەویش لە نوسەرە بە بڕشتەکانی بوە، گیرابن.

7. چیرۆکی دۆزینەوەی

غەزەتەی کورد، تا ئەم ساڵانەی دوایی کەس هەواڵ و دەنگوباسی ژمارە ئەسڵییەکانی نەئەزانی. چەند وتارێکی لە سەر نوسرا بو، کە گرنگترینیان ئەوە بو جەلیلی جەلیل نوسی بوی. ئەویش خۆی غەزەتەکەی نەدی بو. بەڵکو پشتی بست بو بە نوسینی نوسەرێکی ئەرمەنی. ئیتر هەمو ئەوانەی کە باسیان کردبو خۆیان ژمارەکانیان نەدی بو. بەڵکو ئاگاداری‌یەکانی یەکتریان نوسیبوەوە، تا محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان سەرلەنوێ ژمارەکانی 1-9 ی بە ئۆفسێت چاپ کردەوە و هەمو نوسینەکانی هێنایەوە سەر پیتی لاتینی و. پێشەکی و پەراوێزی بۆ نوسی.

بۆز ئەرسەلان لە پێشەکی کتێبەکەیدا نوسیوێتی: دوای تەواوکردنی بەرگی یەکەمی ژین دانەیەکی بە دیاری لێ ناردبوە بۆ کوردناسی هۆڵەندی مارتن فان براونەسن. ئەویش ئاگاداری ئەکا کە 9 ژمارەی (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) و ژمارەی یەکەمی (هەتاوی کورد) لە ئینستیتوتی ڕۆژهەڵاتناسیی زانکۆی میونیخدا هەڵگیراون. ئاخۆ ئەم پێ ئەزانێ یا نە؟ وەکو بۆز ئەرسەلان خۆی نوسیوێتی ئاگای لە بونی ئەم غەزەتەیە نەبوە. بۆیە هەواڵەکە بە خۆشیەوە وەرئەگرێ و. داوای لێ ئەکا کۆپی‌یەکی بۆ بنێرێ و. پاشان دەس لە کارەکانی تری هەڵئەگرێ و. ساغکردنەوەی ئەم غەزەتەیە ئەخاتە پێش کارەکانی ترەوە و. ئەم کتێبە هێژایەی لێ بەرهەم ئەهێنێ.

بۆز ئەرسەلان، جگە لەم غەزەتەیە. پێشتر غەزەتەی (کوردستان: 1898-1902) ی بە 2 بەرگ و گۆڤاری (ژین: 1918-1919) ی بە 5 بەرگ. ساغ کردۆتەوە و هێناونیە سەر ڕێنوسی لاتینی و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نوسیون. لە گەڵ کۆپیی نوسخەی ئەسڵیدا سەرلەنوێ لە ئۆپسالای سوید چاپی کردونەتەوە. بۆز ئەرسەلان، لەم بوارەدا خزمەتێکی گەورەی بە مێژوی کورد کردوە، جێگەی سپاس و ستایشە.

8. جێگەی لە ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

غەزەتەی (کورد) بێگومان جێگەیەکی تایبەتی هەیە نەک هەر لە مێژوی ڕۆژنامەوانیدا بەڵکو لە مێژوی سیاسیی کوردا. ئەوەی تا ئێستا زانراوە ئەمە یەکەمین غەزەتەی کوردییە لە تورکیای عوسمانیدا دەرچوبێ، بیروباوەڕی ڕێکخراوی (تەعاون و تەرەقی) دەربڕیوە. لە ڕێگەی ئەم غەزەتەیەوە ئەتوانین بیروبۆچونی ڕۆشنبیران و تێکۆشەرانی ئەو سەردەمەی کورد بخوێنینەوە دەربارەی جۆری چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی کورد و. دواکەوتویی و بە جێ مانی کوردستان لە شارستانێتی. ڕێکخراوی (تەعاون و تەرەقی) خەباتی ئەکرد بۆ سەلماندنی مافی نەتەوەیی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا.

ڕۆژی کورد

روژ کرد

8. 3. رۆژی کورد

صاحب امتیاز : ومدیر مسئول عبدالكريم

تاريخ تأسيسی ١٣٣١

عدد : ١

جلد : ١

روژ كرد

١٤ رجب سنه ١٣٣١ | شيمديلك آيده بر نشر اولنور | ٦ حزيران سنه ١٣٢٩

سلطان صلاح الدين ايوبی

[حقوق مطبعه‌سی] بابعالی جوارنده ابوالسعود جاده‌سنده نومرو ١٩

صاحب امتیاز

ومدیر مسئول :

عبدالکریم

عدد : ٤

روژ کرد

تاریخ تأسیس :

غرهٔ رجب

١٣٣١

ژمار : ٤

١٠ شوال سنه ١٣٣١ شیمدیلك آیده بر نشر اولونور ٣٠ اغستوس سنه ١٣٢٩

کردستانك مستحکم بلادندن ارضروم شهری

8. 3. رۆژی کورد

1. رۆژی کورد

1. 1. دەرچونی

ساڵی 1912 خوێندکارانی کورد لە ئەستەموڵ ڕێکخراوێکی خوێندکاریيان پێکهێنا بە ناوی: (کرد گلبە هیوی جمعیتی: جڤاتا هێڤی فەقێی کوردان) ەوە. ئەم ڕێکخراوە دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی غەزەتەی تورکی-کوردی (روژ کرد: رۆژی کورد).

ساحێبی ئیمتیاز و مدیری مەسئولی: سلێمانی عەبدولکەریم (عەبدولکەریم حاجی عەبدولا کەرکوکلی زادە) بوە، کە دواتر لە سەردەمی دامەزراندنی دەوڵەتی عیراقدا بوە بە (حاکمی مونفەرید) لە کەرکوک و سلێمانی.

ژ1 ی رۆژی کورد لە 14 ی رەجەبی 1331 کۆچی، 6 ی حوزەیرانی 1329 ی رۆمی، بەرامبەر 19 ی حوزەیرانی 1913 زاینی، لە چاپخانەی (حقوق) و.

ژ2 ی لە 14 ی شەعبانی 1331 ی کۆچی، 6 ی تەموزی 1329 ی رۆمی، بەرامبەر 19 ی تەموزی 1913 زاینی، لە چاپخانەی (ئیجتیهاد) و،

ژ3 ی لە 11 ی رەمەزانی 1331 ی کۆچی، 1 ی ئاغستۆسی 1329 ی رۆمی، بەرامبەر 14 ی ئابی 1913 ی زاینی، لە چاپخانەی (محمود بەگ) و،

ژ4 ی، کە دوا ژمارەیەتی، لە 10 ی شەوالی 1331 ی کۆچی، 30 ی ئاغستۆسی 1329 ی رۆمی، بەرامبەر 12 ی ئەیلولی 1913 ی زاینی، لە چاپخانەی (رەسملی کیتاب) لە ئەستەموڵ چاپ کراوە.

1. 2. ئامانجی

سەروتاری ژ1 ی بە تورکی بە ئیمزای (روژ کرد) لە ژێر سەرناوی: (غایە، مسلک) واتە (مەبەست، ڕێباز) بۆ ڕونکردنەوەی ئامانجی گۆڤارەکە تەرخان کراوە. لەبەر ئەوەی بە تورکییە و کوردییەکەی لە بەردەس دا نیە، ناتوانم کەڵکی لێ وەر بگرم. بەڵام لە وتارێکی کوردیدا کە خاوەنی ئیمتیاز (سلێمانی عەبدولکەیم) لە ژێر سەرناوی (عیبرەت) دا نوسیوێتی دەڵێ:

"لە داری دنیادا بەختیارم چونکە نیسبەتم بە قەومی کوردە. خۆم بە بەدبەخت دەزانم چونکە ئەو قەومە نەجیبە لە ساحەی تەکامولا دو هەنگاو نەچۆتە پێشەوە. بۆ دەفعی ئەم تەزانە، بۆ چارەی نـەجاتی ئـەم قەومـە دو ڕێگە ئینتیخاب کراوە: یەکێ جەمعیەتی کوردە کە مەقسەد و غایەی مونحەصیرە لـە سـەر خدمـەتی کـورد. دوەم، ڕۆژی کوردە، کە ئەویش دوبارە بۆ خدمەتی کورد هاتۆتە ساحەی نەشـرەوە. فەوائیـدی ئـەم جەمعیەتـە ئەوەندە زۆرە کە لە ژماردنی زبان عاجزە. ئەوەڵەن، ئەم جەمعیەتە قەتعییەن لە ئوموری سیاسەتا بێ دەخلە. بۆ نەشر و تەعمیمی مەعاریف، بۆ جەمع و تەدوینی ئەدەبیات، ئەشعار، بـۆ ئیجـادی قەواعیـدی لیسـانی کـوردی، تەشەکولی کردوە. فیکری، مالی، جانی، حەصر کردۆتە سـەر خدمـەتی کـورد. ڕۆژی کـورد وەزیفـەی زیـاترە، مەعلومە کە ئەوروپا دەڵێن: کورد زبانی نیە، بێ ئەدەبیاتە. وە لە ناو جیهانا عام فام بوە کـە کـورد ئەشـقیایە. وە مەعلومی هەمو کەسە کە کورد چەند پیاوی عالم، چەند شاعیر، چەند سیاسـی، چەنـد عابیـدی هەیـە. ڕۆژی کورد ئەم وەزیفانەی دەر عوهدە کردوە کە ڕەدی ئەم ئەراجیفانە بکا."

وەکو لە وتارێکی سالح بەدرخانا دەر ئەکەوێ پێ ئەچێ ویستبێتیان ڕۆژنامەیەکی سیاسی دەر بکەن. بەڵام دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی لەو بابەتە، بە پێی (یاسـای چاپەمـەنی عوسـمانی) پێویسـتی بـە دانـانی 500 لیرەی زێڕ بارمتە هەبوە، لە بەر ئەوەی ئەمان ئەو پارە زۆرەیان پێ نابین ئەکراوە بەم جەریدەیـە ئیکتیفایـان کردوە.

1 . 3. نوسەرەکانی

ڕۆژی کورد بە دو زمانی تورکی و کوردی دەرچوە. بەشە تورکی‌یەکەی زۆرترە لە بەشە کوردی‌یەکەی. ئەگەرچی بە ناو (جڤاتا هێڤی‌ی فەقێی کوردان) دەری کردوە، بەڵام پێ ناچێ هیچ کام لە نوسەرەکانی فەقێ یا خوێندکار بوبن، بگرە زۆریان نوسەری شارەزا و ناسراو بون.

ئەوانەی بە تورکی تێیدا نوسیویانە:

د. عەبدوڵا جەودەت، بابان زادە ئیسماعیل حەقی، بابان عەبدولعەزیز، محەمەد سالح بەدرخان (جگـە لـە ناوی خۆی، م. س نازیزی، ئەبو ڕەوشەن و، بابی ڕەوشۆی بەکارهێناوە) کەرکوکلی نەجمەدین، خـەرپوتلی ح. ب، فەخری، مەدحەت، سـلێمانیەلی مەسـعود، بولغارسـتانلی تۆغـان، لـوتفی فکـری، حسـێن شـوکری، ئەرغـەنی مەعدەنلی ی. ج، بەنی ئەردەڵانی ا. م.

هەندێ لەم نوسەرانە لە ناو کۆڕ و کۆمەڵە سیاسی و ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەوانی‌یەکانی ئـەو سـەردەمەی عوسمانی‌دا کەسایەتی ناسراو بون، بە تایبەتی دکتور عەبدوڵا جەودەت، ئیسماعیل حەقی بابـان، عەبدولعـەزیز بابان، سالح بەدرخان.

ئەوانەی بە کوردی تێیدا نوسیویانە:

سلێمانی عەبدولکەریم، دیاربەکری فکری ئەجدەت، فوئاد تەمۆ، محەمەد سالح بەدرخان، خـەلیل خـەیاڵی لە ژێر ناوی: (مودانی خ)، بەنی ئەردەڵانی ئەحمەد موحسین، زێوەر، فازیـل مـوخلیس لـە عەشـیرەتی ملـی، غ. سەری زەر.

نوسەرانی بەشی کوردی، وەکو نوسەرانی بەشـی تـورکی، تێکـەڵاون لـە کـوردی ناوچـە جیاجیاکـانی کوردستان. وتار و شیعری بە هەردو لەهجەی کرمانجی‌ی سەرو و خوارو تێ‌دا بڵاو کراوەتەوە.

ئەم باسە تەرخانە بۆ بەشە کوردی‌یەکەی. لێکۆڵینەوەی بەشە تورکی‌یەکەی بە جێ هێڵراوە بۆ یـەکێکی تورکی زان، یان بۆ کاتێ کە ئەو بەشەیش بە کوردی تەرجومە ئەکرێ.

1 .4. سەرچاوەی دارایی

ئابونەی رۆژی کورد وەکو لە سەر دیـوی دوا لاپـەڕی بەرگەکـەی نوسـراوە: "سـاڵی هەفتـدە قرۆشـە. شەش مانگ بە نۆ قرۆشە. قیمەتی یەکێ بە چل پارەیە."

گرنگترین سەرچاوەی دارایی رۆژی کورد ئابونەکانی بوە. لە دوا لاپەڕەی ژ2 یدا لـە ژێـر سـەرناوی (ئیعلان) دا نوسیویێتی: "سەرمایەی ریسالەی رۆژی کورد دا لە هەمو کەس مـەعلوم بـێ کـە زۆر بـێ بیزاعـە و کەمە. لە موشتەرییەکانی خۆمان رجامان وەهایە کە بەدەلی رۆژی کـورد لـە گـەڵ پۆسـتەدا زو بـە زو بۆمـان رەوانە بفەرمون."

هەندێ (ئیعلان) ی بڵاو کردۆتەوە پێ ئەچێ بە خۆڕایی بڵاوی کردبێتەوە. بۆ نمونە:

لە دوا لاپـەڕەی بـەرگی ژ1 و 2 دا: "ئـیعلان: هـەکیم حەیـدەری زادە ئەحمـەد بـەگ: هـەمو رۆژی یەکشەمبە بە خۆڕایی لە ئەجزاخانە (اچیق بـاش) لـە وەزنەجیلـەر کـوردە نەخۆشـەکان موعایەنـە دەکـا و عیلاجیش ئەدا."

لە دیوی ناوەوەی بەرگی ژ3 و 4 دا: "ئیعلان: لە مونتەسیبینی حقوق بابان زادە عەبدولعەزیز بەگ بـە ناوی (عثمانلی تسهیل مسـالح) دیدارەخانەیـەکی کردۆتـەوە. هەرچەنـد ئـیش و دەعـوا بیـێ بـە زۆر هـەرزان دەبیبنێ. ئەجمەدین ئەفەندی کەرکوکییشی لـە گەڵایـە. حـەمو کوردەکـان لازمـە ئیشـیان بدەنـە ئـەم کـوردە ئەجیبە."

2. بابەتە کوردیەکانی

1 .2. بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی نەتەوەیی

حاجی قادری کۆیی ئەو ماوەیەی لە ئەستەموڵ ژیاوە کاری لە زۆری رۆشـنبیرە کوردەکـانی سـەردەمی خۆی و ئەوەکانی دوای خۆیشی کردوە. لە دیوانی شیعرەکانی حاجی قادردا ئـەتوانین بەرنامەیـەکی سیاسـی گشتلایەنە بۆ رزگاریی کوردستان بخوێنینـەوە. کاریگـەری بیروبۆچونـەکانی حـاجی لـە بیروبۆچونـەکانی هەڵبژاردەی کوردا رەنگی داوەتەوە و دیارە. خەلیل خەیاڵی و سالح بەدرخان، کە دو رۆشنبیری ئەو سـەردەمە بون، لە چەندین وتاری خۆیان دا، بۆ سەلماندنی بیروڕاکانی خۆیان و، بەهێزکردنی بەڵگەکانیان، شـیعرەکانی حاجی قادریان کردوە بە شایەت.

موبانی. خ. (خەلیل خەیاڵی) لە ژ2 دا لە ژێر سەردێڕی (پیرۆزنـاوە) دا کـە مەبەسـتی (پیرۆزنامـە) یـە نوسیویێتی: "هەژمارا ئەوەلی رۆژناڤەی وە من خۆند. گەلەک پێ چاونور و دلخـۆش بـوم. صـەد ئافـەرین بـێ غیرەت و هیمەتا وە... خودێ تەعالا عومرێ وە درێژ. هیمەتا وە زێدە بکـا، هـون دزانـن کـو هیمـەتا مێـران چییـان دبـن تـێن. حاجـەت قسـە کـرن نیـە. ئـەدیبێ مـەزنێ مـە بنێـڕ چ گوتیـە." ئینجا یـەکێ لـە شـیعرە نەتەوەییەکانی حاجی قادری کۆیی ئەنوسێ کە بەمە دەس پێ ئەکا:

تـــا رێـــک نەکـــەون قـــەبیلی ئـــەکراد — هـــەروا دەبنـــە خەرابـــە ئابـــاد
ئـــەنواعی میلـــەل لـــە گـــەورە تـــا چـــوک — خـــەملیوە مـــەمالیکی وەکـــو بـــوک
هـــەر کـــوردن نەگـــەرچی پـــاکی مـــەردن — پامـــاڵی زەمانـــە میســـلی گـــوردن
هـــەر مانـــەوە بـــێ ئـــەواو و مـــەزلوم — وەک بـــومی خەرابـــەزاری مەشـــئوم
گـــەر باعیســـی ئـــەم دەپرســـی کامـــە — شـــەرتێکە کـــە بـــۆ هـــەمو تەمامـــە
ئـــەو شـــەرتە بـــە کـــوللی ئیتیفاقـــە — گـــەر مەرعـــەش و وانـــە، گـــەر عیراقـــە

لە جێیەکی تری وتارەکەیدا نوسیوێتی:"رۆژناڤەی وە پیرۆز بێ. پیرۆزکرن لە سەر من فەرزە. ئەز فەرزا خۆ بە چەند خەبەری بێ سەر و بن ئەدا دکەم. ژ من عەرز ژ وە قبول. غایەتا، هێڤیا من ئەوە کو ڤێ وەسیلە خیتابەیا جەنابێ حاجی بنویسم. رەحمەتا خودێ لێ بێ بفکرن چ ... ریتیە. روحی وی بە فاتیحەک شا کەن..."

ئینجا شیعرەکەی حاجی ئەنوسێ کە ئەڵێ:

کێ دەڵێ کوردەکان بە ئیدراکن   بەسە ئەم دەقسە گوێ لە من ناکەن

...

لە ڕۆژی ئەوەل، لە بەندە و ئازاد   خزمەتی خەلقە قیسمەتی ئەکراد

...

ئینجا ئەنوسێ: "خودان فەزل و کەمال، قەدر و قیمەتا حاجی دزانە. حاجی عالیجەنابەکە کو چاڤێ زەمانە ئەمسالی نەدیتیە. مە دریژ کر ئەم بێنە سەر مەقسەدا خۆ، ئەڤا خیتابەیا حاجی لە ژێر ریز دکەم."

لێرەدا شیعرە نەتەوەییە درێژەکەی حاجی ئەنوسێتەوە:

سلام اللە منی کل یوم   لە ئەسحابانی ساحیبی غیرەت و دین

...

چوار ملیۆنە کوردستان نفوسی   بە قسەی ئەهلی تەخمین کە نوسی

هەمویان شێری بێشەن، حاتەمی جود   لە شەڕدا کێوی جودی و بەحری مەحدود

وە لێکین فائیدەی چی هەرج و مەرجن   لە دەعوادا لە گەڵ یەکتر بە مەرجن

لە گوێی گا نوستوون، هەرچەندە شێرن   وەکو کەروێشکی چاو ئازا و کوێرن

...

کوڕێکی وا نەبو هەستێتە سەر پێ   بزانێ چۆنە هەرکەس کەوتە سەر ڕێ

بکا سەیری جەریدە و حاڵی میلەت   کتێبی تازە و تاریخی دەوڵەت

بزانێ تا چ قەوماوە لە ئەتراف   سەراپا ئاگرە ئەتراف و ئەکناف

ئەگەر کارێک نەکەن لەم بەینەدا زو   مەمالیک کاتەکی زانیت لە دەس چو

...

بە غەیری ڕۆمی و ئینگلیز و روسی   (بێ حەددن دەوڵەتان) ناویان بنوسی

لە جێی خۆیان هەلستاون بە غیرەت   لە دنیا نێوی خۆیان ناوە دەوڵەت

سەراپا ساحیبی سکە و سپاهن   وەکو جەم ساحیبی تەخت و کولاهن

لە تەدبیری ئومووری مڵکی خۆیان   شەریکن پینەدۆز و شاه و گاوان

لە هەر وەقتێ یەکێکی هاتە هاوار   لە جوتیار و شوان و ئەهلی بازار

لە جۆشین و لە ئێشا مێشی هەنگن   بە من چی کافرن یا نە فەرەنگن

وەکو بیستومە بۆ دەفعی مەصائیب   ئەمە تەدبیری کورت و فکری صائیب

(لە دەشت و دێ) و ولایەت بینە ئەحباب   وەکو شەخصێکی واحید بن لە هەر باب

لە ئەولاتر وەها ئۆش بێتە سەر دەی   لە بۆتان تا بەبان و سەرحەدی ڕەی

ببینە یەک لە تەعلیم و لە نوسین   جلوبەرگ و زبان و رەسم و ئایین

دوبانی دەنوسێ: ڕۆژنامەکەتان بە صورەتی سەلاحەدینی ئەیوبی خەملیوە. ئەو سەلاحەدینەی شەش صەد ساڵە ناو و، مێرانی و، عەدالەتی ئەو تەواوی دنیای گرتوە و، عالەم باسی کردوە و دەکا. کەچی کورد ئاگای لەو قسەیە نیە. هۆی ئەوەیش نەزانی و نەخوێندەوارییە. ئەگەر ئێمە خوێندەوار بوینایە، زانا بوینایە، شارەزای حاڵ و ئەحواڵی باووباپیرمان بوینایە، وەکو (گای بەش) لە ناو عالەم دا لە هەمو شت مەحروم نەدەبوین. ناوی باووباپیر و، شێخ و مەلا و موئەلیفی ئێمە ون نەدەبو. لە هەمو لایەکەوە لە ژێر تانەی دۆست و دوژمن دا نەدەبون، وەکو خەڵک ئەمانیش جەوهەری خۆیان پیشان ئەدا. لێرەدا دیسان شیعرێکی تری حاجی قادر بە نمونە ئەهێنێتەوە کە ئەڵێ:

ئەگەر کوردێک قسەی بابی نەزانی موعەیەن دایکی حیزە و بابی زانی

...

م. خ. (خەلیل خەیاڵی) لە ژ3 دا بە ناونیشانی (زمان) وتارێکی نوسیوە پرۆژەیەکی ڕۆشنبیری نەتەوەیی پێشنیار کردوە، ئەڵێ:

"ئەمڕۆ 3 صەد ملیۆن موسوڵمان هەیە هەمویان بە زمانی خۆیان ئەخوێنن و ئەنوسن. هیچ زیانێکیش بۆ دینی خۆیان فەرز و تەصەور ناکەن. بۆ پێشکەوتنیان چی لازمە ئەوە ئیجرا ئەکەن. ئێمەش لازمە وەکو ئەوان بکەین. لێرە بە دواوە بە زمانی خۆمان بخوێنین و بنوسین. چەند فەقێی کوردان، غیرەتی کوردی بەوان دا پەیدا بو، هەستان جڤاتا هێڤیڕیان دامەزراند، پاشان ڕۆژنامەی ڕۆژی کوردیان دەرکرد. بە دڵ و گیان خەبات ئەکەن. لازمە ئێمەش ناری ئەوان بکەین، ئەم ناری کردنە فەرزە و واجیبی لە سەر ئێمە. بێ ناری کردن لە دنیادا هیچ ناکرێ.

"ئەوی کوردە، عار و ناموس و غیرەتی کوردێتی تێدایە و، لە تانەی دۆست و دوژمن ئەقەهرێ و شەرم ئەکا، با ناری ئەوان بکا. ئەم ناری کردنە جۆراوجۆرە، هەندێک بە قەڵەمی خۆی، هەندێک بە عیلمی خۆی، هەندێکی کە بە ماڵ. هەمو ئەوەش بۆ پێشەوە بردنی کوردانە...

"کورد ئەمڕۆ موحتاجی چین ئێمە ئەوانە بڵێین:

"1. بۆ زو خوێندن و نوسین حەرفێک.

"2. لە سەر تەرزێکی نوێ ئەلفبایەک.

"3. بۆ زانینی تەواوی زمانی کوردی قاموسێک.

"4. عیلمی حاڵێک.

"5. تاریخی باووباپیرانە کورد و عەنعەنەیان.

"6. وڵاتی کوردان و عادەت و تەبعی ئەوان و میقدار و ناوی عەشیرەتەکانیان.

"7. کتێبی حساب.

"8. بۆ زمانی کوردان صەرف و نەحوێک.

" 9. تەرجومەی حاڵی گەورەکانی کورد.

"10. ئەدەبیاتی کوردان و ناوی شاعیرەکانیان."

داوا لە خەڵک ئەکا کتێبی کوردی چیان لە لایە و، مەلا و فەقێکان بەیت و چیرۆکی کوردی کۆ بکەنەوە و بۆیان بنێرن، تا چاپی بکەن.

خەلیل خەیاڵی (م. خ.) لە ژ3 و 4 دا لە (بەخت ڕەشی و مەحرومیا کوردان) دا ئەڵێ: "شێخ، مەلا، فەقێ، میر، سەرۆک و ریش سپییەکانمان ئەمڕۆ ئەزانن و هەستی پێ ئەکەن کە چوار دەوری ئێمە ئاگری گرتوە، چاک و خراپمان ئەسوتێنێ، کەس بە هاوارمانەوە نایە ڕزگارمان بکا. با ئەوان ڕابن دەست بدەنە دەستی

یەک، خاوەنی لە ئێمە: بەختڕەشان، دەربەدەران و مەحرومان بکەن و، لەو ناگرە بێ نامانـە خەلاسـمان بکـەن، ڕێگەی ڕزگاریمان نیشان بدەن. حوکمی ئایەتی کەریم (احسن كما احسن الله اليك) دەرهەقمان ئیجرا بکـەن. من گومان ناکەم کە گەورەکانی ئێمە غیرەت و هیمەتی خۆیان و ڕەحم و کەرەمی خۆیان لە ئێمە دریـغ بکـەن، ئێمە لەم زەلیلییەدا جێ بهێڵن. باوەڕ ناکەم کە گەورەکانمان بۆ پێشەوەچونی ئێمە و بـۆ بـە مرۆڤبـونی ئێمـە هەرچییان لە دەست بێ، بیدەنە دواوە." بەڵام بە گلەییەوە ئەڵێ: دڵی پڕ دەردی من ئەڵێ ئەگەر ئەوە راسـت بوایە یەکێکیان بۆ خاتری خوا و نەبی ڕائەپەڕی خۆی لێ نەکرد بە خاوەن و کوردی ئەخستە سـەر ڕێیـەک، هەتا مەحشەر ناوی لە سەرنامەی تارخدا نەما. بۆ سەلماندنی بۆچونەکەی خۆی بەشێ لـە دیباچەکـەی مـەم و زینی ئەحمەدی خانی بە شایەت ئەهێنێتەوە، ئەڵێ:

کرمـــــانج پـــــــڕ کـــــــەمالن	ئـــــەمما یـــــەتیم و بـــێ مــــەجالن
فـــی الجملـــە نــــەجاهیل و نـــەزانن	بـــــەلکو ســــەفیل و بـــێ خــــودانن
گـــەردی هــــەبویا مــــە ژێ خودانـــەک	عـــــالی کەرەمــــەک، لەتیفـــە دانــــەک
عـــیلم و هونـــەر و کـــەمال و ئیزعـــان	شـــیعر و غــــەزەل و کیتـــاب و دیـــوان

خانی لەم شیعرەیدا ناوی مەلای جزیری، عەلی حەریری و فەقێ تەیران ئەهێنێ. خەیاڵی ئەڵێ: "ئەمرۆ لە ڕوی ئەرزدا چەند دەوڵەت و میللەت هەیە.."

محەمـەد سـاڵح بـەدرخان (م. س. ئـازیزی) لـە ژ2 دا لـە ژێـر سـەرنێری (هشـیار بـن) چوارچێـوەی پرۆژەیەکی بۆ کاری ڕۆشنبیری نەتەوەیی کورد پێشنیار کردوە و ئەڵێ:

"ئەبێ باش بزانین کە ئەمڕۆ حاڵی ئێمە وەکو حاڵی نەخۆشێکە لە سەرەمەرگ دا بێ، دۆست چـاو بـە گریانە و دوژمن ڕو بە پێکەنین... هەرچی چاوی بریوەتە میراتی ئێمە یەکجار شاد و بە کەیفە، ئیتر ئێمـەش ئەبێ هەمو، زانا و نەزانای ئیمە هەمو، چاوی خۆیان بکەنەوە و دەس بدەنـە دەسـتی یـەکتری بـۆ سـەلامەتی کوردان تێ بکۆشن، وڵات لە تەهلوکە خەلاس بکەن، بۆ ئەوەی لەمەودوا ئێمەش لە بەردەم دۆست و دوژمـن دا سەری خۆمان بەرز بکەینەوە.

"ئەمرۆ شەش ملیۆن کورد زیاتر هەیە... بەڵام سەد حەیف ناویان لە ناو میللەتان دا نایەتـە وتـن. بـۆ کوردێک چەند شەرم ئەبێ وەکو ناوی گەلان دێ، کەس ناڵێ کوردیش هەیە. چونکە کورد نە خاوەنی عـیلم و مەعریفەتن. بۆیە ئیشی دنیا و سیاسەت نازانن. نە خاوەنی مەوجودیەتێکی بە هێـزن. لـە بـەر ئـەوە کەسـیش ئەوان ناناسێ.

"ئەمرۆ مێژویەکی کوردان نیە. کورد نازانن بەر لە ئیستا خاوەنی چـی بـون و، چ خزمـەتێکی نـەوعی خۆیان و ئیسلامەتییان کردوە.

"ئەمرۆ غەزەتەیەکی کوردی نیە. ناتوانن خۆیان لە تەعەدا، لە حیلە و دەسیەی سیاسەت خۆیان محافەزە بکەن. خوێندن و نوسینی کرمانجی نیە. تا ئیستا کەسێک کتێبێکی صەرف و نەحوی تەدوین نەکردوە.

"ئەمرۆ هیچ قەومێ نەماوە کە خاوەنی پازدە بیست جەریدە نەبێ. بەم جەریدانە حـاڵی خۆیـان بـەیان ئەکەن، دەردی خۆیان تەشریح ئەکەن، مەتلەبێکیان هەبێ داوای ئەکەن. جەریدە بۆ هـەر قـەومێ ئەبێتـە زمـان، هەر قەومێ بێ جەریدە بێ وەکو مرۆڤێکی لاڵە. نەئەتوانێ دەردی خۆی بڵێ و نەئەزانێ کـە حـاڵ و مـەوقیعی خۆی چیە.

"لێرە گەنجانی کورد کۆبونەوە و جەمعیەتێکی کوردانیان دامەزرانـدوە و ئیسـتا دەسـتیان کـردوە بـە دەرکردنی جەریدە. ئەم جەریدەیە باسی عیلم و مەعریفەت ئەکا، ناتوانێ باسی شتی تر بکا، چونکە لە قانونی

دەوڵەت دا مادەیەک هەیە دەڵێ هەرکەسێ جەریدەی سیاسی دەر بکا، دەبی 500 زێڕ ئەمانەت دابنێ. هەرچی کوردە عاجزە لە تەداروکی ئەو پارەیە. لە بەر ئەوە ئیستا بەم جەریدەی ڕۆژی کوردە ئیکتیفایان کردوە."

م. سالح بەدرخان لە ژ3 دا لە وتارێک دا بە ناونیشانی (بەری شیر قەلەم) باسی گرنگی عیلم و مەعریفەت و خراپی نەزانی دەکا کە چۆن کورد مێژوی خۆیان نازانن. زانا و گەورە پیاوان و مێژونوس و شاعیرەکانی خۆیان ناناسن و، بە درێژی باسی گرنگی ڕۆژنامە بۆ کورد دەکا. وتارەکەی بە دیباچەکەی (مەم و زین) ی ئەحمەدی خانی کۆتایی پێ دەهێنێ، کە یەکێکە لە شاکارەکانی ئەدەبی کوردایەتی.

لە ژ4 دا (کوردێ) لە وتاری (ئەصل و ئەسلی کورد) ا نوسیوێتی:

"کورد بەر لە نبوەت هەبون و مەوجود بون. کورد لە ئەقوامی ئاریەن. لە پاش بەعسەت قیسمێ لە ئەوان وەکو ئێمە، وەکو ئەفغان، وەکو ئێران، دینی ئیسلامیان قبوڵ کرد. وەلحەمدولیلا بوینە ئیسلام. قیسمێ لە ئەوان وەکو ڕۆم، وەکو ئەرمەن، وەکو ئەڵمان. لە سەر ڕێگەی جەهالەتدا مانەوە. چ ڕۆم، چ ئەرمەن، چ ئەڵمان، چ پۆرتوکیز، ئەمانە هەمو لە عیرقی کوردن.

"دیقەت فەرمون: خواردنمان، لیباسمان، عەنعەناتمان وەکو عەجەمە، لە بەر ئیختیلات لە گەڵ بەغدا جوزئی فەرقمان هەیە. فەقەت بە دیقەت ئەگەر تەعمیق بکرێت عەینی عەجەم حائیزی حەرەکات و سەکەناتین. عەجەم لە وەقتی خۆیا مەزهەبی سونی بو. فەقەت شاە ئیسماعیلی صەفەوی بە فکری خۆی ئەم مەزهەبی شیعەیەی ئیحداس کرد و مەقسەدی تەوحیدی قەومی عەجەم بو، وە ئیللا ئەساسەن مەزهەبمان یەک بو.

"ئەڵمان و زبانی ئەڵمان زۆر موشابەهەتی بە کورد هەیە. ئیمرۆ ئەگەر کوردێ بچێ بۆ ئەڵمان لە زەرفی دو مانگا فێری زبانی ئەڵمان ئەبێ. فەقەت ئەگەر تورکێ یا عەرەبێ بچێ بۆ فێربونی زبانی ئاڵمان متەوەقیفە سەر ساڵێک، چونکە زبانی ئاڵمان وەک زبانی کوردی گرانە. حەتا لە ئەڵمانیا دائیر بە عەنعەنە و تاریخی کورد زۆر کیتاب تەئلیف کراوە. ئینشائەڵا ئەگەر قلوبی کورد بە واسیتەی معاوەنەتی ئەربابی حەمیەت ئەختێ ببێ بە ساحیبی پارە، تەبیعی ئەم کیتابانە تەرجومە ئەکا بە کوردی و ڕەوانەی کوردستانی ئەکا. ئەو وەقتە تەحقیق ئەکا کە کورد چەند زەکی و چەند ئازان. ئیستا کە مادام کە ئیدیعا ئەکەین و دەڵێین ئەڵمان لە عیرقی کوردە، ئەسبابی چیە ئەو ئەوەندە تەرەقی کرد و ئێمە بە جاهیلی ماینەوە؟ ئەسبابی مەعلومە، چونکە ئەوان بەر لە هەمو چشت نیفاقیان ڕەفع کرد، دەستیان دایە دەستی یەکتری. معاوەنەتی یەکتریان کرد، مەکتەبیان گوشاد کرد، مەعاریفیان تەعمیم کرد، لە پاشانا مەیلیان دا بە صنعەت. کە ئیمرۆ ئەڵمان لە صنعەتا ئەوەندە موتەرەقیە کە ئینسان حەیرانی ئەفعالی ئەو ئەبێ. مەسەلەن تەیارە، باڵۆن دروست ئەکا بە قەدەر مەسافەی نیوەی عاسمان بڵند ئەبێ و کەشفی هەمو کائینات ئەکا. عەمەلەی ئەو فابریقە مانگی بە سەد لیرە نیش ئەکەن، چونکە چشتی وەک تەیارە دروست ئەکەن. ئەڵبەتە ئەگەر ئەو عەمەلە، فەعەلە، دو سەد لیرە تەلەب بکا کەمە.

"ئێمە حەق ئەلئینصاف ئیقرار بکەین: بە غەیری نیفاق، بە غەیری یەک لە عەلەیهی یەک، چ خدمەتێکی میلەتی کوردمان کرد، کە ئیمرۆ چاومان لەمە بێ کە ئێمە ببین بە مومەسیل، ئەوان ببن بە مومەسیل. چ ویجدانێ قبوڵی ئەکا، بە خولیای مەبعوسی هەمو شەو لە ناو جیگەی خومان بتلێینەوە. کەی چوار کەسمان جەمع بون و تەدبیری لە ئیسلاحی ئەم قەومە بەدبەختە کرد؟ کەی پارەدار بۆ تەعمیمی مەعاریف ئیعانەی دا؟ ئەمانە هەمو دەلالەت لە سەر ئەوە ئەکەن کە ئێمە بە خیلافی قسەی پێغەمبەر (صلعم) ئەکەین، چونکە ئەو ئەفەرموێ (حب الوطن من الایمان). ئەگەر ئێمە حوبی وەتەنمان بوایە بۆچی ئەوەندە سەرگەردان ئەبوین؟ یەکێ لە کوردان، کە ئیمرۆ بە واسیتەی کوردەوە بۆتە ساحیبی موڵک و عەقار لە بەر خاتری ئەمە کە چل پارە ئەدا بە نوسخەی ڕۆژی کورد، خیتاب بە یەکێ لە ئەعزای جەمعیەتی فەرمو بوی: ڕۆڵە من کورد نیم. دیقەت

فەرمون چەند پیاوی منەوەرمان هەیە (شێخ ئەوا گۆی هونەری بردەوە، کەشکەک سڵاوات) براگەل حاڵی ئێمە وەهایە ئەبێ ئێمە کە ئەم نەوعە چشتانەمان هاتە گوێ ئەرحاڵ ئانەن ئیبا لەم نەوعە کەسانە کەین. تا قامی قیامەت ئێمەش ئەو لە خۆمان عەد ئەکەین.

"وە موتەنەبیهـ بی خۆمان سەعی بۆ خۆمان کەین. ڕێگە ئەدەین کە ئەم نانکوڕانە لە ماڵ و حاڵی ئێمە ئیستیفادە کا. بە خودا قەسەم ئەخۆم کە ئەم زاتە کە فەرمو بوی (رۆڵە من کوردی نازانم) ئیمڕۆ بە غەیری کوردی زبانی تر نازانێ، چونکە لە هەمو عیلم و عیرفان مەحروم و بێ بەهرەیە. خودا ئیسلاحی حالمان کا."

لە ژ4 دا بەنی ئەردەلانی (لە تاریکی بۆ روناکی) نوسیویێتی: "شەوی درێژی بێ رەحم لە موحیتی ئێمەدا ئەمەندەی دەوام کرد، ئەمەندە ئومێدی مەحو کردەوە کە دڵی کۆمەڵی کورد، ئاوێنەی قەلبی هەمو، ژەنگی هێنا. هەمو کۆمەڵێ، بە دەرەجەی خۆی، لە تاریخی ئینسانیەت دا جێگایەکی بەرکەوت، تەئمینی مانی خۆی کرد. ئێمە هێشتا لە ناو تاریکیدا ئەجاتمان ئەبو. شاخ و داخی موحیتی کورد هێشتا وەکو مژی زەمانی سریانە و کلدانی لە سەر ماوە. دار و بەردی کوردستان هێشتا خەریکی سوجدە بردنە بۆ رابوردو."

لە شوێنێکی تردا ئەڵێ: "کە خەبەری بوەوە (مەبەستی کوردە) دەوراودەوری بە نوری عیلم و مەعریفەت رونەو بۆتەوە. وەزعیەت کە وای لێ هات، بۆ مانی خۆمان ئەمەندە بکۆشین، ئەمەندە هەوڵ بدەین، کە عەنعەنەی چەن هەزار ساڵەی کۆمەڵ ئەخەینە بەر پێی بێگانە، ئەبین بە ژێردەستەی ئەم و ئەو. شوبهەی تیا نیە کە هیچ کوردێ ئەم زیلەتە قبوڵ ناکات ..."

ئینجا ئەڵێ:

"ئینسان بە سایەی قسە کردنیەوە لە حەیوان جوێ ئەکرێتەوە، ئەگەر قسەی نەبێت لە حەیوان جوێ نابێتەوە. زمانی کوردی بەم شیرینی و نازکیە کە هەیە، نە قەواعیدێکی هەیە و نە کتێبێ. کۆمەڵی کورد بەم زۆریە و بەم کۆنیەوە کە هەیە تاریخێکی چاکی نیە. بەم سەبەبەوە کورد مەجبور ئەبێ وەقتی خۆی حەصر بکات بۆ فارسی، تورکی، زمانی کە و، لە زمانی خۆی مەحروم ئەبێ. ئەگەر هەوڵ بدرێت قەواعیدێک بهێنرێتە ناو، نە مەجبوریەتی فێربونی زمانێکی کە ئەبێت و نە کوردیەکەیشی لە ناو ئەچێت. بە زمانێ جوزنی منداڵ فێری خوێندن و نوسین ئەبێت..."

تا ئەڵێ:

"... بۆ ئەم مەسئەلە فیداکارانی کورد جەمعیەتێکمان کردۆتەوە بە ناوی (جەمعیەتی هێوی) بۆ بڵاو کردنەوەی مەعاریف، ئەوە کە لە دەست بێت کۆتایی ناکات فەقەت موحتاجە بە سێ چشت:

"1. هیمەت و بەرەکەتی مەشایەخ و عولەما و تەشویقیان.

"2. ئەشعار، ئەدەبیات، تاریخ، زەربولمەسەل.

"3. ئیعانە."

م. خ. لە ژ4 دا رو ئەکاتە گەورەکانی کورد (ژ مەزنی کوردان را) دوای ئەوەی گلەییەکی زۆریان لێ ئەکا و ئەڵێ:

"لە کوێیە ئالی ئەیوب و مەروانی کوردی، ئالی عەناز؟ لە کوێیە والی سەنەندوج و بەگزادەی رەواندز؟ لە کوێیە میری جزیر و بۆتان؟ لە کوێیە حاکمی سۆران و بابان؟ سەری خۆتان هەڵبڕن، حاڵی کوردان ببینن چۆن لە دەست کافری دور لە ئیمان، ئەو وڵاتەی کە ئێوە بە ماڵی خۆتان و بە گیانی خۆتان خاوەنیتان ئەکرد و، لە رێی موسوڵمانیدا خوێنیان ئەڕشت، مەدرەسەیان ئەکردەوە، ئەمڕۆ بێ خاوەن ماوەتەوە. ئەو کوردەی کە ئێوە لە گیانی خۆتان زیاتر خۆشتان ئەویستن ئەمڕۆ زەلیلە، لە بن پێیان دایە..."

لە وتارێکی تری دا م. خ. بە ناونیشانی (گلی و گازن) بە زمانی گوندنشینەکانەوە گلەیی لە دانیشتوانی شار ئەکا کە خۆیان بە زلتر ئەزانن و یارمەتییان نادەن لە نەزانی دەرچن.

لە ژ3 دا هەر م. خ. لە (تەفسیری شەریف) دا باس لە یەکگرتن ئەکا.

لە ژ3 دا سلێمانی عەبدولکەریم لە (بە فریا کەوین: معاوەنەت) دا باسی یاریدەدانی یەکتری ئەکا.

2. 2. نوێکردنەوەی سیستەمی پەروەردە

سلێمانی عەبدولکەریم لە ژێر سەرناوی (مندالْ بۆچ زو فێری خوێندن نابێ) دا داوای گۆڕین و نوێکردنەوەی سیستەمی خوێندن و پرۆگرامەکانی فێربون ئەکا و ئەنوسێ:

"لە شاری کوردە بەدبەختەکاندا مندالْ بۆچی زو فێری خوێندن نابێ و مندالْی فەرەنگ بۆچی بە شەش بە حەوت ڕۆژ فێری خوێندن و نوسین دەبێ؟ مندالْی ئێمە لە بەر چی لە مەکتەب را دەکا و مەیلی تەحسیلی نیە؟ ئەم دەردە توشی حەمو لایە بوە. دەوای ئەم دەردە ئاسانە کەس نایکات... دیقەت فەرمون جەهالەت چەند خراپە. ئینسان بە مەحزی ئەمە کە داخلی مەکتەب بێت وە یا نیسبەت بە مزگەوت پەیدا کا دابێ بە عالم. بەدبەخت فەقێ لە هەورامانەوە شەدی ڕیحال دەکا دێت بۆ تەحسیلی علوم، مەلای ئەو مزگەوتە ئەوەل ئەمر دەکا: جامی بخوێنە! فەقێ چەند سالْ لە گەلْ ڕەد و بەدەلی عصام الدین و عبدالغفور و عبدالحکیم و محرم ئەفەندیدا مەشغول دەبێ. نیهایەت ئەوەندە فێر دەبێ کە (دالی زید) بە چی (بۆرە) و (رائی عمر) بە چی (منصوبە) و (غلام بکر) بە چی (مکسورە)..

".. فەقێ دەبێ بە مەلا فەقەت مەحرومە لە حەدیس، بێ بەهرەیە لە تەفسیر، مەعنای شیعری عەرەبی نازانێ، لە عیلمی تەبابەت بێگانەیە، لە ئیدارەی مەعیشەت عاجزە. یەعنی بە غەیری ئیمامی ئەمەلێکی نیە..."

لە شوێنێکی تری وتارەکەیدا نوسیویتی:

"بۆ خاتری خودا ئەگەر هەزار کەس ماهی یەک بێچو بدا دەکاتە هەزار بێچو. بەم هەزار بێچوە چ موەرریس، چ تاریخ شناس، موعەلیمی جوغرافیا پەیدا دەبێ. ڕۆژی دو ساعەت لە یەک جێدا چەند فەقێ هەیە جەمعیان دەکا و بە جەمعیی ئەم دەرسە موفیدانە بەوان دەڵێن. حەیفە برای دینمان نەزانن مەعنای حکومەت چیە، مەجلیسی مەبعوسان وەزیفەی چیە، دەوڵەت چیە و ئەگەر موتلەقە بێ بۆچی خراپە، ئەگەر مەشروتە بێ بۆچی چاکە؟ ئەزافەت چیە، ئەگەر ئینسان محافەزەی ئەزافەت بکا دەبێ نەتیجەی چلۆن بێ؟ فائیدەی تاریخ و جوغرافیا چیە؟ بۆچ دەبێ ئینسان لە عیلمی حقوق، لە عیلمی ئیقتیساد شارەزا بێ. سەمەرەی چیە؟ قانون چیە، بە عەمەلی چی دێت؟ عیلمی زەراعەت بۆچی چاکە؟ ئەمانە یەک یەک خەزنەیە، کیمیایە. ئیمڕۆ پیاوێک کە موتەلیع بێ بە سەر ئەمانە تەئمینی ئیدارەیخۆی دەکات. برای دینی لە ئەو ئیستیفادە دەکات. فکری ئیسلام منەوەر دەبێ. موحتاجی گاور نابێ. موتەمەدین دەبێ. دەژی نائیلی رەفاه و سەعادەت دەبێ..."

لە شوێنێکی کەدا نوسیویتی:

"بێینەوە سەر بەحسی منالْەکان مەیل ناکا بە تەحسیل. حەقی هەیە چونکە لە مەکتەب و لە حوجرە فەلەقە هەیە، لێدان هەیە، شەق و زلە هەیە..."

موبانی خ. (خەلیل خەیالْی) لە ژ2 دا لە وتارێک دا کە بە کرمانجی لە ژێر سەرناوی (زمان و نەزانیا کوردان) نوسیویتی ئەڵێ:

"چەندی ورد ئەبمەوە لەوە تێ ناگەم مەلاکانی ئێمە، خوێندەوارەکانی ئێمە، بۆچی قسەی خۆیان بە کوردی ناکەن و لە مەدرەسەکان دا دەرس کە ئەخوێنن بە کوردی مەعنای لێ نادەنەوە، وەختێ کە پێویست

بێ کاغەزەکانی خۆیان و بەڵگەکانیان بە عەرەبی یا بە فارسی یا بە تورکی ئەنوسن و بە کوردی نایئنوسن؟... موتڵەق ئەبێ لەمەدا حیکمەتێک، سرێک، هەبێ کە ئێمە پێی نازانین. ئەگەر مرۆڤێ بە خێری دایک و باوکی خۆی ئەو حیکمەتە، ئەو سرە، بە ئێمە بڵێ، ئێمەیش بە منەتێکی گەورەی ئەزانین و لە سەر سەری خۆمانی دائەنێین و، لەو وردبونەوەیەش ڕزگار ئەبین.

"دەربارەی ئەمە هەرچی بڵێن و هەر هۆیەک نیشان بدەن بەرەدایی‌یە، بەرگەی هیچ شتێ ناگرێ، چونکە ئەمڕۆ لە دنیادا ئەوەندە میللەت و قەوم هەیە (کە ئێمە هیچ کامێکیان بە باشی ناناسین) حەد و حسابی نیە بە زمانی خۆیان ئەخوێنن و ئەنوسن، کتێب دائەنێن و، لە مەکتەب و مەدرەسەی خۆیان دا تەعلیمی زارۆکی خۆیان ئەکەن...

"ئەمڕۆ ئینگلیز، فرانسز، ئەڵمان، مسقۆف، ئیتالیا، بۆ هەر کوێ بچن، مەکتەب ئەکەنەوە، زمانی خۆیانیان فێر ئەکەن، سەبەبی ئەوە هەرچی‌یەک بێت ببێت، لەوەدا فائیدەیەکیان بۆ میلەتی خۆیان بینیوە، ئەگەر فائیدەیان تێدا نەبینیایە، بۆچی ئەوەندە مەسرەفیان ئەکرد و ئەوەندە خۆیان زەحمەت ئەدا."

ئینجا ئەپرسێ:

"ئەوان عاقڵن یان ئێمە؟ لە وەڵام دا ئەڵێ:

"ئەوە موحەقەقە کە ئەوان لە ئێمە عاقڵترن و لە ئێمە شارەزاترن. سەد پیاوی ناوداری ئێمە لە بەر دەم زارۆیەکی حەوت ساڵەی ئەواندا ناوێرێ دەمی خۆی بکاتەوە و قسەیەک بکا. سەبەبی ئەوەش وەکو ڕۆژی ڕون ئاشکرایە، ئەوان زانان و ئێمە نەزانین...

دیسان ئەپرسێ:

"ئاخۆ ئەوان مرۆڤن و ئێمە مرۆڤ نین؟ لە وەڵام دا ئەڵێ:

"بەڵێ ئێمەش مرۆڤین، بەڵام دەرحەقی ئەو دەردانە بێ غیرەت و بێ هیمەتین... شێخ و مەلاکانمان بۆ ئێمە، نەخوازەڵا بۆ کچ و کوڕەکانمان، بۆ شوان و گاوانەکانمان، چ فکرێ ئەکەن و، ئێمە لەم نەزانیە چۆن خەلاس ئەکەن؟ حوکمی (طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة) چۆن جێ بە جێ ئەکەن؟ ئیستا ئەمانەوێ بزانین بۆ زو خوێندن و نوسینی کوردی فکری شێخ و مەلاکانمان چیە؟

بۆ سەلماندنی قسەکانی (قوتبی دەوران) شێخ عوبەیدوڵای شەمزینی و کاک ئەحمەدی شێخ و شێخ محەمەدی فەرسافی، بە نمونە ئەهێنێتەوە کە کتێبیان بۆ کورد بە کوردی داناوە. ئینجا تکا لە شێخ عەبدولقادری شەمزینی ئەکا کە خوێندنگەی کوردی بکاتەوە و، داوا لە مەلاکانی موسڵ، دیاربەکر، بتلیس، وان، ئەرزرۆم، بەغداد، سنە، سلێمانی، کەرکوک، خەربەت، ئەکا بیروڕای خۆیان لەو بارەیەوە دەرببڕن.

موبانی خ. وتارەکەی بە شیعرێکی حاجی قادر کۆتایی پێ دێنێ کە ئەڵێ:

هەر کوردە لە بەینی کوللی میللەت	بێ بەهرە لە خوێندن و کیتابەت
بێگانە بە تەرجومەی زبانی	ئەسراری کتێبی خەلقی زانی
یەکسەر عولەما دەرشت و وردی	نایخوێننەوە دو حەرفی کوردی
ئوستادی خەتن لە ئەم سیانە	وەک گەیە زبانی خۆی نەزانە

...

لە ژ2 دا (خەبات و خوێندن)

لە ژ3 دا (زمان)

لە ژ4 دا (تەعلیم و تەربیە)

2. 3. گەشە پێدانی کشتوکاڵ

لە ژ1 ی ڕۆژی کورد دا ‌دیاریەکری نەجدەت لە ژێر سەرناوی (جوتکاری) دا بانگی کورد ئەکا بۆ ئەوەی بایەخ بە کشتوکاڵ بدەن، چاو لە فەرەنگستان بکەن بۆ فێربونی شێوەی نوێی کشتوکاڵ و مەکینە بە کار بهێنن و، منالەکانیان بخەنە بەر خوێندنی کشتوکاڵ.

لە ژ3 دا لە ژێر ناونیشانی (عەردی ئێمە) دا باسی زۆری ئەرز و ئاوی کوردستان و خێر و بەرەکەت، بەڵام دواکەوتویی و هەژاریی کوردستان ئەکا و، داوای پێشخستنی ئەکا.

2. 4. گەشەپێدانی تیجارەت

لە ژ1 دا سلێمانی عەبدولکەریم لە وتارێکیدا بە ناونیشانی (تاڵ و شیرین) نوسیویتی:

"تو خودا با هەمو بە یەک دەفعە ئیقراری گوناحی خۆمان بکەین و بڵێین: بە خودا بێ ئیتیفاق و پڕ لە نیفاق و شیقاقین. هەمو کەس نائیل بو بە نیعەمی مەعاریف. بو بە وەستای مەعاریف. لە ناو تاریکی جەهل دا نەجاتی بو. بە نوری مەعریفەت سەراپا شەعشەعەدار بو. عالەم و ئادەم لە ئەو موستەفید بون. بە واسیتەی عیلم و فنون و مەعریفەت حائیزی هەمو ئەوسافی حەسەنە بو هەم بە ساحیبی دنیا بو. چونکە لە سایەی قوەی حاکمەوە، چونکە لە بەر حال و ئیستیقبالی، چونکە لە بەری بەهرەی عیلم موتەلیع بو، لە سەبری ئەوزاع و ئەحواڵیدا دەزانێ تیجارەت چلۆن دەکرێ. دەزانێ ماڵ چ وەقت تەرەقی و تەنەزول دەکا. دەزانێ ئەگەر ماڵێک بفرۆشێت بە پارەی ئەو ماڵە چی دەکرێت. غایە و مەقسەدی خۆی بە سەهل دەزانێ لە بەر ئەوە زو بە زو دەبێ بە ساحیبی میلیۆن. وەک لای ئێمە وەقتی خۆی حەسر ناکاتە سەر چشتێ. مەسەلەن هەزار لیرەی هەیە ساڵ دوازدە ماهـ بەو هەزار لیرە موجەرەد توتن ناکرێت و لە زەرفی یەک ساڵ دا بە قازانجی ئەو ماڵە ئیکتیفا ناکا، چونکە عیلمەن، فەنەن، عورفەن، مەبنای تیجارەت دەزانێ سێ چشتە. ئەگەر ئەو سێ چشتە نەبێ هەرگیز تیجارەت قابیل نابێ:

"ئەوەل ئیعتیبارە. ئەگەر ئیعتیبار نەبێ تیجارەت مەفقودە. چونکە زۆر کەس هەیە لە ئوموری تیجارەت بە غایەت ماهیرە فەقەت سەرمایەی نیە. زۆر کەس ساحیب پارەیە فەقەت لە ئوموری تیجارەت هیچ نازانێ. ئەگەر پارەی ئەم بە ئەو نەدەین ئەم سەروەتە بێ عەفوا، ئەم پارەیە بێ سەمەرە لە ناودا دەڕوا چ جەمعیەتی بەشەریە، چ حکومەت موستەفید نابێ. ئەم ئەوعی چشتانە موتەعەلیقە بە هەیئەتی عمومیە.

"دوەم ئەمنیەتە. ئەگەر تەریق ئەگەر مەملەکەت ئەمین و ئومان نەبێ، هەر کەس لە تەداروکی نانی شەو عاجز دەبێ. ئەو هەیئەتە کە ئیمڕۆ جەمعە بە سەرگەردانی بە پەرێشانی ئیمراری وەقت دەکا. نیهایەت مەجبور دەبێ هیجرەت بکا لە وەتەن. لە کەسوکار مەحروم دەبێ هەر ڕۆژە بە لایە ئیلتیجا دەکا. لە بەر حەسرەت و غەمی دنیا دەبێ ساحیبی سیل و دیق.

"سێیەم سورعەتە. لە ئوموری تیجارەت دا مەسئەلەی سورعەت مەوقیعی بلندە. ئیمڕۆ دو توجار دەڕۆن بۆ مسقۆف. پیاسەی ماڵ وەک فسولی ئەربەعە متەنەویعە ئان بە ئان تەبەدول دەکا. "

ئینجا دێتە سەر باسی پێکهێنانی کۆمپانیای هاوبەش بە سەرمایەی تێکەڵاوی دەوڵەمەندەکان و ئەنوسێ:

"زۆر چشت هەیە کە بە سەرمایەی یەک شەخس ممکن نابێ. مەسەلەن ترەموای مجەرەد بە پارەی من نایێتە وجود، دەبێ ئەهالی متەفق بێ مشتەرەکەن دروستی بکا. شەریکات ئەنواعی هەیە، مەسەلەن (قۆلکتیف) کە عەینەن وەک شەرکەتی مفاوەزە وایە. مەسەلەن من چەند ماڵ و مولکم هەیە، زەیدیش چەند ماڵ و مولکی هەیە، هەمو دەیکەین بە سەرمایە، ماڵ دەکڕین و دەفرۆشین. دوەم (قومانـدیت) کە عەینەن لە قۆلکتیف

تەشەعوب دەکا. مەسەلەن من و زەید چەند ماڵمان هەیە. لە ئەو ماڵ و موڵکە خەلیتین. بەکر و خالیدیش دێن ئەوانیش یەکێ سەد لیرە سەرمایە دائەنێن دەبن بە شەریکی ئێمە. فەقەت فەرق هەیە لە بەینی ئێمەو ئەوانـدا. ئەوان مجەڕەد بە قەدەری سەرمایەی خۆیان کە دوسەد لیرەیە موتەزەڕیر و مونتەفیع دەبن. ئێمە بە غەیری سەرمایەی نەقد لە ماڵدا مشتەرەکین. مەسەلەن ئەگەر من ئیفلاسم کرد و سەرمایەم بۆ ئەو قەرزە کافی نەبو. موڵکم دەفرۆشن لە پارەی ئەو موڵکە قەرزم ئەدا دەکرێت. سێیەم (ئەنۆنیم) کە ئەم شەرکەتە لە هەمو لایە تەعمیمی کردوە، مەسەلەن ترەموای دروست دەکەن لە کەرکوکەوە تا سلێمانی. موحتاجە بە سەدهەزار لیرە. سەنەداتی حیسە دەکەنە دەرەوە. هەر حیسەی یەک لیرە. سەدهەزار حیسە دەکا. مشتەری بۆ ئەم حیسانە لە چینەوە تا ماچین تالب زهور دەکا و ئیشتراکی دەکا. لە زەرفی دو ساڵدا تەماشا دەکەیت کە ترەموای دروست کرا. با فکری خۆمان سەرفی ئیختیلاتی و مەشغوڵی مەجلیس و دیوەخانان نەبین. خۆمان ئیسلاح بکەین. خۆمان تەعمیر بکەین. وەئیلا مەحو دەبین"

هەر سلێمانی عەبدولکەریم لە ژ4 دا لە وتارێکی کەدا کە بە ناونیشانی (هەڵاتنی رۆژی ئیقبال) نوسیوێتی، داوا لە پارەدارەکانی کورد ئەکا یەکبگرن و. کۆمپانیای بازرگانی دابمەزرێنن و. بە سەرمایەی تایبەتی خۆیان پرۆژەی ئابوری و پەروەردەیی جێبەجێ بکەن کە هەم قازانجی خۆیانی تێدایە و هەم قازانجی وڵات و. ئەڵێ:

"بەڵێ ئەربابی حەمیەت هاتنە جۆش. موتەفیکران هاتنە خرۆش. بە قوەی عیلم و عیرفان. عەهد و پەیمانیان بەست و وتیان دەبێ وەک خەڵق ئێمەش محافەزەی خۆمان بکەین و بڵێین بەڵێ ئێمەش قەومی کوردین. پایەدار بێ کوردی مونەسیسانی جەمعیەت و مەکتەبی ئیبتیدائی کوردی بەغدا. خۆیان کرد بە مەنبەعی شوکری کورد..."

له شوێنێکی کەدا ئەڵێ:

"ئیمڕۆ فەرز بکەین کە یەگانە چارەی تەرەقی ئیسلام رەبتی مەملەکەتی ئیسلامە بە ئیسلام. رەبتی مەمالیک مەعلومە کە بە واسیتەی نەقلیە وەک شەمەندوفێر دێتە وجود فەقەت حکومەت بێ پارەیە. لیاقەت و قابلیەتی دروستکردنی ئەو شەمەندوفێرەی نیە. ئەهالی بۆ ئەم خدمەتە موقەدەسە و هەم بۆ تەوسیعی تیجارەتی خۆیان ئەگەر ئەوی ئیقتیداری مالیەی بێ. هەم لە بەر حەمیەتی وەتەنی هەم بۆ تەوسیعی تیجارەتی دێن جەمع ئەبن. شیرکەتێ عەقد ئەکەن. مەسەلەن ئەو شەمەندوفێرە بە دو ملیۆن لیرە قابیلە بێتە وجود. ئەوانەش سەرمایەی ئەو شیرکەتە ئەکەن بە دو ملیۆن و تەوزیعی ئەکەن بە سەر پارەدارا. نیهایەت دو ملیۆن لیرە جەمع ئەکەن بەو پارەیە ئەو شەمەندوفێرە دروست ئەکەن. زاتی ئەسحابی ئەو سەرمایە بە قەدەر ئەسلی سەرمایەکەی خۆی لە نەفعی ئەو شەمەندوفێرە مونتەفیع دەبێ. قیاس لە سەر ئەمە تەعمیمی مەعاریفیش وەهایە. مەسەلەن چەند کەسانێ جەمع ئەبن مەکتەبێ بە روخسەتی حکومەت گوشاد ئەکەن. بە پارەی خۆیان موعەلیمان جەلب ئەکەن. فەرز بکەین کە مەسرەفی ئەم مەکتەبە سەد لیرە بێ. واریداتی ئەم مەکتەبە بە گوێرەی ئەو مەسرەفە بێتە وجود. مەسەلەن ئعلان دەکرێت کە ئەم مەکتەبە لەیلیـیە. نانی، ئەلبیسەی ئەو تەلەبە کە داخلی ئەم مەکتەبە دەبێ هەموی لە سەر مەکتەب ئەبێ، بە شەرتێ کە ئەو تەلەبە ساڵی چوار سەد یا پێنج سەد تارانی ئەبێ بدا. تەماشا دەکەی لە زەرفی دو ساڵا ئەو مەکتەبە ئیلا ماشەڵا واریدات ئەدا لە عەینی زەمانا ئەو کەسانە کە مونەسیسی ئەو مەکتەبە بون ئستیفادە ئەکەن. چونکە ئەمەش نەوعە تیجارەتێکە..." ئینجا خوێندنگە ئەهلیـیەکانی ئەستەموڵ بە نمونە ئەهێنێتەوە.

هەر لەم وتارەدا باسی نەزانینی ڕێوشوێنی بەڕێوەبەرایەتی (ئیدارە) ئەکا و هۆیەکەی ئەگێڕێتەوە بۆ (بێ عیلمی) و. باسی هەندێ لە عالمەکانی کوردستان ئەکا و ئەڵێ:

"... ئەگەر بە ناحیە مودیری تەعین بکرێ میلەت بە قوڕا ئەباتە خوارەوە چونکە ئیدارە چیە نازانێ. خولاسە چارەی نەجاتی ئێمە مەعاریفە. مەعاریفیش بە قسەی وشک نابێ. مەلاکان هیمەت بکەن ئەوەڵەن، نەحو و صەرف بە کوردی دروست بکەن. سانیەن، هەمو ئیتیفاق بکەین و خەلقی ئیقناع بکەین کە لە هەمو قەزایەک، لە هەمو ناحیەیەک، مەکتەبی ئیبتیدائی و روشدی گوشاد بکەین و ئەو نەحو و صەرفە بە ئەولادی وەتەن تەدریس بکەین. لە پاش ئەمە کە مەعاریفمان ئەختێ ئیسلاح بو، تەشەبوس بە صەنایع بکەین. ئەوی ئەبێتە مەبعوس واجیبە لە سەری ئەوەڵەن مەکتەبێکی صەنایع گوشاد بکا چونکە کوردستان ئەگەر بڵێم لە صنعەت مەحرومە موبالەغە ناکەم..."

2. 5. بابەتی ئەدەبی

2. 5. 1. چیرۆک

فوئاد تەمۆ لە ژ1 دا چیرۆکێکی نوسیوە.

لە ژ2 دا دریژەی پێ داوە. ماوێتی بەڵام تەواوی نەکردوە. ئەوی لەم چیرۆکەدا سەرنج رائەکێشێ پاکی و پاراوی زمانەکەیەتی.

لە ژ4 دا بابی رەوشۆ (ساڵح بەدرخان) یش چیرۆکێکی بڵاوکردۆتەوە. ئەم چیرۆکانە بە کرمانجی نوسراون وەکو سەرەتای چیرۆکنوسی لە ئەدەبی کوردیدا نرخی مێژوییان هەیە.

2. 5. 2. شیعر

ە ژ1 دا چەند شیعرێکی نالی لە ژێر ناونیشانی (دیوانی شاعیری شەهیر حەزرەتی نالی) و شیعرێکی ـیاسیی فازیل موخلیس لە عەشیرەتی ملی لە ژێر سەردێڕی (خوێندن و خەبات) دا و.

ە ژ2 دا شیعرێکی شێخ رەزا لە ستایشی کاک ئەحمەدی شێخدا و.

ە ژ4 دا زێوەر لە سلێمانییەوە شیعرێکی بۆ ناردون کە ستایشی رۆژی کوردە.

هەر لە ژ4 دا ئەکرەم ناوێک یش بە کرمانجیی سەرو شیعرێکی بە ناونیشانی (بەری و نها) بڵاوکردۆتەوە.

عەبدوڵڵا زەنگەنە لە رۆژی کورد، ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەی عەبدوڵڵا زەنگەنە، بنکەی ژین، سلێمانی، 2005، ل91 دا گومان ئەکا ئەم ئەکرەم ناوە، ئەکرەم جەمیل پاشا بێ.

خەلیل خەیاڵی لە ناو نوسینەکانی خۆیدا چەردەیەکی باشی لە شیعرە نەتەوەییەکانی حاجی قادر و، ساڵح بەدرخان یش بەشێکی باشی لە دیاچەکەی مەم و زین بڵاوکردۆتەوە.

3. لە روی هونەری رۆژنامەوانییەوە

3. 1. زمانەکەی

بەشە کوردییەکەی رۆژی کورد وتار و شیعری بە هەردو لەهجەی کرمانجیی سەرو و کرمانجیی خوارو تێدایە. پێ ئەچێ زۆری وتارەکانی کە بە لەهجەی خوارو نوسراون (سلێمانی عەبدولکەریم) نوسیبێتی. بەڵام چەندین نوسەر بەشدار بون لە نوسینی وتارەکانی کە بە کرمانجیی سەرو نوسراون. سەرەڕای ئەوەی وشەی بێگانەی زۆریان تێکەڵاوە، بەگشتی زمانەکەیان رەوانە. بەڵام ئەوانەی بە کرمانجیی سەرو نوسراون زمانەکەیان پاراوتر و کەمتر وشەی بێگانەیان تێدایە. هەڵەی چاپ هەندێکیانی شێواندوە.

3. 2. ڕوخسارەکەی

ڕۆژی کورد بە پیتی عەرەبی و بە ڕێنوسی فارسی نوسراوە، ئەگەرچی خۆی جۆرێ جۆرێ لە ڕێنوسی تـازەی ناهێناوە و، لە ژ2 و 3 دا بڵاوی کردۆتەوە بۆ ئەوەی خەڵک بە کاری بهێنن. بەڵام خۆیان کاریان پێ نەکردوە و بڵاویش نەبۆتەوە.

هەر 4 ژمارە قەوارەیان وەکو یەکە و، 23.517.3 x سم ە. هەر ژمارەیەکیش جگە لە بەرگەکـەی 32 لاپەڕەیە. هەمو لاپەڕەکانی 2 ستونی تێدا نوسراوە. سەردێڕی بابەتەکان بە پیتی گـەورەتر نوسـراون و، لـە هەندێ ژمارەیدا لە سەروی باسەکاندا یا لە کۆتاییدا نەخش و نیگار هەیە.

ل1- 18 ی ژ1 ی تورکی و ل19 - 32 کوردی و،

ل1- 20 ی ژ2 ی تورکی و ل21 - 32 کوردی و،

ل1- 15 ژ3 ی تورکی و ل16- 32 کوردی و

ل1- 16 ژ4 ی تورکی و ل17 - 32 کوردییە.

سەربەرگی ژ1 ی بە وێنەی سەلاحەدینی ئەیوبی و،

سەربەرگی ژ2 ی بە وێنەی کەریم خانی زەند و،

سەربەرگی ژ3 ی بە وێنەی حسێن کەنعان پاشای بەدرخان و

سەربەرگی ژ4 ی بە وێنەی شاری ئەرزرۆم ڕازێنراوەتەوە.

ئەو بابەتانەی بڵاوی کردونەتەوە بە زۆری وتارن، لە گەڵ هەندێ شیعر و چیرۆک. ڕیپۆرتـاجی تـێدا نیە. هەواڵی تێدا دەگمەنە. یەکێ لە هەواڵەکانی لە ژ2 دا بە تـورکی و بـە کـوردی بـڵاوی کردۆتـەوە هـەواڵی کۆچی دوایی حسێن کەنعان پاشای بەدرخانییە.

3. 3. بڵاوبونەوەی

نوسـەرەکانی ڕۆژی کـورد تێکـەڵاون لـە کـوردی ناوچـە جیاوازەکـانی کوردسـتان. لـە بـەر ئـەوە جەریدەکەیان لە سەرانسەری کوردستاندا، بە هەردو بەشی عوسمانی و قاجارییەوە، بڵاوبۆتەوە. بۆ نمونە:

- سەرداری موکری لەو نامەیدا کە لە موکریانی کوردستانی ئێرانەوە بۆ هەتاوی کوردی نـاردوە لـە ئەستەموڵ، باس ئەکا کە ڕۆژی کوردی پێ گەیشتوە.
- زێوەر شیعرێکی بۆ ناردون، ئەوانیش بە ناونیشانی (لە سلێمانییەوە هاتوە) بڵاویان کردۆتەوە.

4. جێگەی لە ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

ڕۆژی کورد وەکو یەکێ لە پێشەنگەکانی ڕۆژنامەوانی لە چەند لایەنـەوە جێگەیـەکی تایبـەتی هەیـە لـە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا:

یەکەم،

وەکو هۆیەکی گرنگی بڵاوکردنەوەی هۆشی نەتەوەیی.

دوەم،

بۆ تێگەیشتن لە جۆری بیرکردنەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی هەڵبژاردەی کوردی ئەو قۆناغە.

سێیەم،

وەکو سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراو بۆ زانینی چالاکیـەکانی یەکـەمین ڕێکخـراوی خوێنـدکاریێ کـورد (جڤاتا هێڤی فەقێی کوردان).

هەتاوی کورد

هتاو کرد

8. 4. هەتاوی کورد

صاحب امتیاز
ومدیر مسئول :
بابانه عبدالعزیز

آثاره نوسری نەدریتو
عدد : ۱

هتاوکرد

تاریخ تأسیسی :
غرۀ ذی‌القعده
۱۳۳۱

درج اولنمیان آثار اعاده اولنمز
نمره : ۱

۲۳ ذی‌القعده سنه ۱۳۳۱ شیمدیلک ایده بر نشر اولنور ۱۱ تشرین اول سنه ۱۳۲۹

بابان امراسندن عبدالرحمن پاشا

آبونه بدلی :
سنه‌لکی پوسته اجرتیله
برابر ۳۰ ، آلتی آیلغی
۱۷ غروشدر .

هتاو کرد

سالی تی حق پوستی ۳۰
شش مه ۱۷ غروشه

عدد : ۱۰ | صاحب امتیاز ومدیر مسئول: بابانه عبدالعزیز | ژمار : ۱۰

۹ شعبان ۱۳۳۲ | شیمدیلک اون بش کونده برنشر اولنور | ۲۰ حزیران ۱۳۳۰

کرد مشایخ معظمندن و کرد مبعوثین کرامندن شیخ محمد نصرالدین افندی حضرتلری

ژی شیخان کران کو وژی مبعوثن کردان حضرت شیخ محمد نصرالدین افندی

ع. 4. هەتاوی کورد

. هەتاوی کورد

. 1. دەرچونی

هتاو کرد: هەتاوی کورد) لە دوای راگرتنی (روژ کـرد: رۆژی کـورد) دەرچـوە. ئـەمیش وەکـو رۆژی ـەـ لایەن (جڤاتا هێڤی فەقیێ کوردان: جەمعیەتی هێڤی تەلەبەی کوردان) دەرکراوە.

صاحیبی ئیمتیاز و مدیری مەسئول بابان عەبدولعەزیز (عەبدولعەزیز بابان) بوە.

تا ئیستا ژمارەکانی 1 و 2 و 3 و 4- 5 کە لە یەک بەرگ دا دەرچون و. ژ10 ی دۆزراوەتەوە.

ژ1 ی لە 23 ی زیلقەعیدەی 1331 ی کۆچی. 11 ی تشرینی ئەوەلی 1329 ی رۆمی. بەرامبـەر 24 ی تشرینی یەکەمی 1913 لە چاپخانەی (رەسملی کیتاب) و.

ژ2 ی لە 4 ی موحەرەمی 1332 ی کۆچی. 21 ی تشرینی سانی 1329 ی رۆمـی. بەرامبـەر 22 ی تشرینی دوەمی 1913 لە چاپخانەی (رەسملی کیتاب) و.

ژ4- 5 ی بە یەکەوە لـە 27 ی جیمـادی ئاخـەری 1332 کـۆچی. 10 ی مایسـی 1330 ی رۆمـی. ـەـبەر 23 ی مایسی 1914 لە چاپخانەی (نەجمی ئیستیقبال) و.

ژ10 یش لە 9 ی شـەعبانی 1332 ی کـۆچی. 20 ی حـوزەیرانی 1330 ی رۆمـی. بەرامبـەر 3 ی تەموزی 1914 لە چاپخانەی (نەجمی ئیستیقبال) چاپ کراوە.

ە ژ10 دا کە هەتاوی کورد یەکەم سالی تەمەنی تەواو کردوە بـەم جـۆرە نوسـیویتی: "رۆژناڤـەی مـە ـ عەوەلی یکی دقەدێنە

رند دەرکەتنی سالی تێ ل سەر هیمەت و غیرەتێ کوردا مایە.

ل رویی دنێ تەنێ رۆژناوەکی کوردا هەیە. ل رەغبەت کرن. ئابونە بون ل سەر حمو کـوردارا فـەرزە. ـونەان سالی چو. حەوجا کوبونا بنیرن سالی تـێ ژ رۆکـی بـەری قیمـەتی وی بشـێنن. ل هـەڤ ئـانین ژ حوێ. رەغبەت ژ حەمیەتی کوردا. خەبات ژ مە جوانی کوردا." واتە:

رۆژنامەکەمان سالی یەکەمی تێ ئەپەڕێنێ

باش دەرچونی سالی دێ لە سەر هیمەت و غیرەتی کوردان ماوە.

"لە ڕوی دنیا کورد تەنیا ڕۆژنامەیەکی هەیە. برەو پێدان و ئابونە بونی لە سەر هەمو کوردان فەرزە. ئابونەی ساڵی ڕابوردو، پێویست ئەکا کۆبۆنی بنێرن. ساڵی دێ لە پێشەوە نرخەکەی بنێرن. بە جێ هێنان لە خودا. برەو پێ دان لە حەمییەتی کوردان. خەبات لە ئێمەی لاوانی کورد."

هەر لە هەمان ژمارەدا لە ژێر سەردێری (ئیعتیزار) دا بە کرمانجی نوسیوێتی: "لە بەر هەنێک سەبەب ڕۆژنامەکەمان دوا کەوت. هیوای عەفو لە خوێنەرەکانمان ئەکەین و لە ساڵی دوەمیەوە باش دەرکردنی ..."

تا ئیستا ئاگاداریەک لە بەر دەس دا نیە کە ئاخۆ دوای ئەم ژمارەیەی، دەیەمین ژمارەی، (هەتاوی کورد) ڕاوەستاوە یان بەردەوام بوە.

1 .2. ئامانجی

(هەتاوی کورد) هەمان ئامانجی ڕۆژی کوردی هەبوە. بڵاوکراوەیەکی بازرگانی نەبوە بۆ دەسکەوتی دارایی و بۆ قازانجی مادی دەرکرا بێ. بەڵکو خاوەنی پەیامی نەتەوەیی بوە. هەوڵی داوە بۆ هوشیار کردنەوەی کۆمەڵانی خەڵک و، هاندانیان بۆ خوێندن و فێربون، بۆ بازرگانی و کشتوکاڵ و پیشەسازی و هونەر. بۆ نوسینەوەی مێژوی کورد و، ئەدەب. بۆ ڕێکخستنی فەرهەنگ و ڕێنوس و ڕێزمانی کوردی.

1 .3. نوسەرەکانی

هەتاوی کورد بە تورکیی عوسمانی و بە هەردو لەهجەی کوردی نوسراوە.

نوسەرانی بەشی تورکی:

د. عەبدوڵا جەودەت. کەرکوکلی نەجمەدین. مەولان زادە ڕەفعەت. باب ناجو. م. خ. (خەلیل خەیاڵی). خەرپوتلی ح. ب. تبلیسی شەهاب مالدور. سلێمان ئاصەف

نوسەرانی بەشی کوردی:

م. خ. (خەلیل خەیاڵی). زەهاوی زادە ا. م. بەنی ئەردەڵانی ا م. محەمەد نورەدین مارديني. زێوەر.

پێم وایە (زەهاوی زادە ا. م.) و (بەنی ئەردەڵانی ا. م.) نازناوی (محەمەدی میهری) یە کە کوردێکی سنەیی بوە. لە ئەستەموڵ قانونی خوێندوە. پاشان بۆتە پارێزەر و ڕۆژنامەوان. دوای بڕانەوەی یەکەمین جەنگی جیهانی، لە ئەستەموڵ ئیمتیازی گۆڤاری (کوردستان) ی وەرگرتوە.

1 .4. سەرچاوەی دارایی

سەرچاوەی دارایی هەتاوی کورد وەکو هەمو بڵاوکراوە کوردیەکانی پێش خۆی سەرمایەی دەرهێنەرەکانی و، ئابونەکانی بوە.

لە ژ2 دا نوسیوێتی:

(ساڵی هەفت دە قرۆشە. شەش مەهـ بە ئەهـ قرۆشە) و دانەی بە 40 پارە بوە.

بەڵام لە ژ4- 5 دا لە ژێر سەرناوی (شەرایتی ئیشتیرک) دا نوسیوێتی:

(ساڵی 30 قرۆشە. شەش مەهـ 17 قرۆشە). بەم پێیە ئابونەکەیان زیاد کردوە. ڕەنگە ئەم گۆڕینە پێوەندی بە زیادکردنی دەرچونیەوە بوبێ.

هەتاوی کورد هەندێ (ئیعلان) ی بڵاوکردۆتەوە.

2. بابەتە کوردیەکانی

2. 1. بڵاوکردنەوەی هوشیاریی نەتەوەیی

بەنی ئەرنەڵانی ا. م. لە وتارێکدا بە ناونیشانی (خەفتن بەسە لەمە زیاتر - بۆ سنەییەکان) بە لەهجەی سنە نوسیوێتی:

"فرمێسکی چاوم وەک لافاوی بەهار ئەپەڕێ. بە سەر دەموچاوما تێتە خـوارەو. دڵـم وەختـە بتـۆقێ. ڕەگ و ڕیشەم هاتگەسە لەرزە. بە ئاواتم جگێ زوتر گیانم دەرچێ. تاوێ زوتر لە ناو ئەم ئاگرا دەرچم.

"وەلێ هەی هاوار! هێشتا تەمامە بمێنم. هێشتا گەرەکمە منیش لەم دنیا ئـاواتێکم هـەس بیوەمـە سـەر. تاریکی بەرچاوم لاچێ. من کوردم، ئەرێ کوردم موسوڵمانم. ئەشێ وەک ئەمانـە کۆمـەڵ خۆیـان گەیانگەسـە لای ژورگە مەدەنیەت، تەکامول، منیش بیگەیێنم. چاوم بکەفێ بە (دار الفنون) ی کورد. بە شەمەندوفەری کورد، بە بەرزۆبونە کورد، (بیگرە جەریمەی بکە!) ئەمێنێ. لـە برسـا منالّمـان ئەفرۆشـگێ، لـە هـەژاریدا کوچەگـەل ئەسەموڵ پڕ ئەوێ لە بۆیەچێ، لە حەماڵ. لە جیـای پـەنجا هـەزار حـەماڵ و بۆیـەچی پانصـەد قوتاویمـان لـە مەرکەز مەدەنیەتا بوێ، بخوێنێ، صنعەت فێر بـوێ. وڵات خۆمـان هـەزار ئەوەنـەی تـر ئینسـانی تیـا جێگـە ئەوێتۆ، ئێمە ... فرەمان لە وڵاتگەلا ئەخولێتۆ، لە ناو سپیا ئەپرتوکێ.

"جێگەیەک وەک سنە بەو گەورەییە، قوتاوخانەیەکی تیا نیە بە تەرزی جەدید. خـودای تـەعالا جێگـەێ بەو جۆرە قەشەنگ و ئاودار و میوەداری بە ئێمە داگە، بە کەسی نەداگە. کەچی نە ماکینـەێ، نـە فابریقەیـەکی تیا نیە. ئەم گشت مەلا و شێخگەلمانە وەک داری وشک دانیشتگن. ناکەن بێژن بەم ئەهالیە هەژارە خودا وای فەرموگە، پێغەمبەر وای فەرموگە، ئێوە بەمجۆرە دامەنیشن. پول گردو بکەن. ماکینـە بێرنـە وڵاتەکـەی خۆتـان. وێڵ ئەملاو ئەولا مەوێن. ئەوەندە هەناسەم دا دوکەڵ کەفتە ناو زکم.

"هەر جۆگە و جێگەێکی کەوا سور و و سوێر بێ

"جێێ جۆششی گریانی منە و خوێنە ڕژاوە

"مەلا و شێخەکان ئێمە لە مزگەوتگەلا وەعزیان بدایە بۆ جاهیلەکان. بیاوتایە: مـاڵ یـەکتری خـواردن حەرامە، برۆن بخوێنن، فەن فێر بون، صنعەت فێر بون، ئیمرۆ ترس ئەوە ئەئەما (بەیاخ گاور) بێتە نـاو شـار موسوڵمان، باخصوص کورد وایە پێ ئەئەهات. ئیسەیچە مەلا و شێخ بنێرن لە ئەسـەموڵا موعـەلیم موسـوڵمان بوەنە وڵات خۆیان، منالّ بنێرنە ئەسەموڵ بخوێنن. صنعەت فێر بون. مەتبەعە بسـێنن، زوان خۆیـان ئیسـلاح بکەن. دا لەمە زیاتر نەکەفینە خوار گشت میلەتێکەوە.

ئێمە لە سەرمان وتنە!"

لە ژ1 دا شیعرێکی زێوەر کـە لـە سـلێمانیەوە پـەێ گەیشـتوە بـە ناونیشـانی (زەمـانی هوشـیاریە) بڵاوکردۆتەوە. زێوەر ئەڵێ:

خوابی خەرگوشی هەتا کەی؟ وەعدەی بێدارییە
دوشمنی خۆت و منالّت ئەژدەهای بێکارییە
وا بە جێ ماوی لە خێڵ. ناگەیتێ کوێستانی موراد
کورە ساتەی غیرەتێ! غیرەت ئەوەی بێدارییە
چاو لە موچە و تورەکانەی میرەی دائیم ئەی زەلام!
مایەی دنیا و دینت کەسب و صنعەتکارییە
سەد غرامافۆن فیدای هۆهۆی جوتیارێ بکە
جقەی شاهی بە پەنجەی خەمەتی جوتیارییە

...
بەسیە شۆربا خواردنی ناو تەکیەکان و خانەقا
ڕو لە دەرگاهی تەوەکول، بێ سەبەب بێ عاریە
...
مەغریبی باری گەیاندە مەنزڵی ئەمن و ئەمان
تۆش لە نێو قوڕدا چەقیوی، عەیش و نۆشت زاریە

لە ژ3 دا دیسان زێوەر لە سلێمانیەوە شیعرێکی تری بە ناونیشانی (بۆ گەورەکانی کورد) بۆ ناردوون، تێیدا ئەڵێ:
دنیا کە مەقامێکە دەبێ ڕو لە فەنا بێ
سا ئەو کەسە زۆر مەردە کە مەشغوڵی سەخا بێ
...
ئەملاکە بەسە، قەدرە بەسە، حورمەتە بەستە
دا ئەوبەتی جەلبی نەزەری خەلقی خودا بێ
کەوتوینەتە ژێر باری جەهل و عەتالەت
دا هیمەتی ئێوە سەبەبی دەفعی بەلا بێ
میلەت هەمو، بێ جوت و بە بێ قوت و ڕەشوڕوت
ماکینەیی بۆ بێنە هەتا کامی ڕەوا بێ
سوختە، هەمویان سوختن و بێ نان و کیتابن
بابی (نصر) دا بە دەستی ئێوە کرا بێ
...
خێرت کە لە بۆ میلەت و دەوڵەت نیە، غافڵ!
نەفعی چیە ئەستونی دەوارت لە سەما بێ

لە ژ4- 5 دا لە بەشە تورکیەکەیدا (کرد طلبه هیوی جمعیتی بیاننامەسی) و بابەتێکی لە سەر لقی لۆزانی جڤاتا هێڤی بڵاوکردۆتەوە. باسی خوێندنی زانکۆ و بەشەکانی و خەرجی لە زانکۆکانی سویسرا ئەکا. لە بەشی کوردیدا بەیانەکەی جڤاتا هێڤی بە هەردو لەهجە بڵاوکردۆتەوە. لە بەر گرنگی ناوەڕۆکی بەیانەکە لێرەدا هەموی ئەنوسمەوە:

"بەیاننامەی جەمعیەتی تەلەبەی هێڤی کورد

"لە زەمانی قەدیمەوە کورد بە شەرەف ژیاوە و، هیچ کوردێ نیە بە شەرەفی پێشو موفتەخیر نەبێ، ئەوەندە هەیە ئینسان ئیفتیخار بە میلەت کردنی و خۆشەویستنی میلەتی کیفایەت ناکا. لە سەر ئینسان لازمە خۆشەویستنی بە فیعل ئیسپات کا. بەڵێ کورد لە پێش دا زۆر پیاوی گەورەی پێ گەیانوە بە ماڵ و بە ڕۆح خدمەتی دین و دەوڵەتی خۆی کردوە. ئەمما لە گەڵ ئەمەش لە ناو میلەتانی ئیسلام دا لە دوایی ماوە. کورد ڕۆژ بە ڕۆژ تەدەنی دەکا و یەواش یەواش ئەو قودرەت و مەهابەتی پێشوی مەحو ئەبێتەوە و، دێتە حاڵێکی وا خدمەتی ئیسلامێتی پێ ناکرێ. حەمو ئیقراری ئەو حەقیقەتە بکەین: کورد بە عەکسی میلەتانی کەوە، یەعنی هەمو میلەتان ڕویان لە تەرەقیە، کورد ڕوی لە تەدەنیە. قابیلی ئینکار نیە چەند ساڵ لەمەوپێش مەلای چاترمان هەبو لە ئیستە. ئەو حاڵە ئیسپاتی ئەوە ئەکا کە کورد دائیمەن خەتومەئەنازی تەدەنیە. ئەمڕۆ دەمی

هەرچی کەس بکەیەوە ئەڵێ کورد وەحشیە. واقیعەن ئەم ئیسنادە ناحەقە. مەعەمافیهی لەم زەمانی تەرەقییە میلەتێ کە حەز بکا لە دائیرەی ناموسا بێ..... سەعی بکا، لە تەرەقی حازر نصیبەدار ببێ. زاتەن ئیسلامیەت ئامیرە بۆ تەحصیلی عیلم، بۆ سەعی کردنی تەرەقی. زۆری کوردان لە بەر بێ تەحصیلی ئەرکانی ئیسلامیەت بە تەواوەتی نازانن. وەرن براکان گشت پێکەوە بڵێین جاهیلین و، بە ئەم جەهالەتە موحەقەق بزانن زەرە ئێنن بۆ ئیسلامەتی. ئەمە بزانین ئەمڕۆ بۆ مودافەعەی ئیسلامیەتی تەنها سیلاح فائیدە نادا، وەقتێ فائیدی ئەدا لە گەڵ عیلم و مەعریفەت، صنعەت و تیجارەت بێ. ئەمڕۆ حەمو میلەتێ لە جیهەتی صنعەت و تیجارەت و زەراعەت و فەن تەرەقی کردوە. ئێمە بۆ گەینە میلەتانی کە لازمە شەو و ڕۆژ سەعی بکەین. ئەگەر بۆ ڕەفعی جەهالەتمان هیمەت نەکەین، لێمان موحەقەق بێ عاقیبەتمان وەخیمە.

"ئەم نوقتەیە لازمە لە دیقەت دوری نەکەین و بە ئەو گوێرەیە سەعی بکەین. شەبابی کورد ئەم نوقتەیەی دەرک کرد و، بە ئەو گوێرەیە دەسی کردە سەعی کردن. حەمو میلەتێ لە پێش دا بۆ تەرەقی میلەتیان جەمعیەتیان کردوە و بە ئەو سایەوە تەرەقییان کردوە. ئێمەش بە موساعەدەی حکومەت، بە ناوی (جەمعیەتی تەلەبەی هێڤی کورد) جەمعیەتێکمان تەشکیل کرد. دو ساڵە زۆر بە زەحمەت ئەم جەمعیەتەمان ئیدامە کرد و، مەقسەدی ئەم جەمعیەتە ئەوەیە کە عەرزتان ئەکەم:

- سەعی کردن بۆ تەدوین کردنی لیسان و ئەدەبیاتی کورد.
- لە کوردستان مەکتەب و مەدرەسە کردنەوە.
- بە منداڵی فەقیری کورد تەحصیلی عیلم و صنعەت و بیدانخاتە مەکتەب.
- لە کوردستان جامیە، تەکیە، مەدرەسە، مەکتەب، ئیتامخانە، خەستەخانە تەئسیس کردن.
- خۆلاسە سەعی کردن بۆ عیلم و صنعەتی کوردان.
- "سەعی لە ئێمە، تۆفیق لە خوا.

"براکانم! موندەرەجاتی مادەکان زۆر بە ئەهمیەتن، چونکو حەمو ساڵ تەلەبەیەکی زۆر ئێت بۆ ئەستەنبوڵ ... ئەو بێچارانە ئیستراحەتیان چاک نابێ. لە ئەستەنبوڵ، لە مەملەکەتانی کەش تەلەبەی کورد زۆرە، چونکو یەکتری ناناسین، معاوەنەتی یەکتری ناکەن. لە بەر ئەوە زۆر دوچاری مەشەقەت ئەبن. بینا لە سەر ئەمە تەحصیلیان چاک نابێ. لە بەر ئەوە جەمعیەت مەشغوڵی یەکتری ناسینی تەلەبەی کورد ئەبێ. حەمو میلەتێ لیسانێکی هەیە. بەو لیسانە قسە ئەکا، ئەنوسێ. کورد لە پێش دا بۆ نوسین و بۆ قسە کردن لیسانی هەبو، مەعەلتەئەسوف ئیستە ئەو لیسانەی لە فکرەوە چوە، مەگەر لە خاریجی مەملەکەت چەند دێیە ماوە بە لیسانی کوردی قسە بکا. ئەو قسانەش لە دائیرەی قەواعید نیە. لەم عەسرە بە لیسانێکی غەڵەت هیچ نایەتە وجود.

"لە بەر ئەوە جەمعیەت سەعی بۆ جەمع و تەبعی لیسانی کوردی ئەکا.

"لە ئەوەڵەوە گوتوبومان سەبەبی سەفالەتی کورد جەهلە، لە بەر ئەوە جەمعیەت مەکتەب بۆ منداڵی کورد ئەکاتەوە. خۆلاسە جەمعیەتمان بە تەمایە کورد لە جەهالەت قورتار بکا. لە زوڵمەتەوە بۆ نوریان بیا. غایەی ئێمە ئەمەیە تەرەقی کردن بە کورد. واصیل بون بەو غایە زۆر زەحمەت نیە. ئەمما تەوەقوفی بەستوە سەر فیداکاری کوردان. حەتا ئیستا نەبینراوە خیتابی میلەتی خۆیان بکەن، ئێمە ئەوا خیتابی ئێوە ئەکەین: ئەی عولەما و مەشایەخ و ئومەرای کورد! مەعروزاتمان ئێوە لە ئێمە چاتری ئەزانن. بینا لە سەر ئەمە ئێمە جورئەت ناکەین ڕێگە پیشانی ئێوە بدەین. عولەمای کورد ئەمڕۆ وەزیفەیەکی دینیە و میلیەیان هەیە. کە ئەو نیفاق و شیقاقە لە ناو کوردایە هەڵی بگرن (سید القوم خادمهم) ڕەئیسی قەوم ئەوەیە کە خدمەتی میلەتی خۆی بکا. (گوسفند از برای چوبان نیست/بلکه چوبان از برای خدمت اوست) عولەما بە مەزمونی ئەمە عەمەل بکا.

کوردی مەزڵوم لەم حاڵە قورتار ئەبێ. ئەی عولەما و ئومەرا دۆغری بڵێین: موقەدەراتی میلـەتی کـورد لـە دەس ئێوەیە. معاوەنەت کردنی کورد لە موقتەزای نەجابەت و فەزیلەتتانـە. ئەگـەر ئێـوە حـەز بکـەن کـورد قورتـار ئەکەن. ئەوە ساحەیەکی واسیع هەیە بۆ سەعی کـردن بـۆ کـورد. ئـەوە جەمعیـەتێکی حـازر هەیـە کـە نـاوی جەمعیەتی تەلەبەی هێڤی کوردە. ئیکە خەلاسی کورد تەوەقوفی بەستوە سەر حەمیەتی ئێـوە. ئەگـەر تەنـەزولی مەکتوب نوسین ئەکەن سەری زەرفەکە بەم نەوعە بنوسن:

"استانبولده

"شهزاده باشنده کرد طلبه هێوی جمعیتی"

لە ژ1 دا محەمەد نورەدین ماردینی لە وتارێکی درێـژدا بـە ناونیشـانی (هـەرە دوور وەرە خـۆش)، کـە پەندێکی کۆنە، کورد هان ئەدا واز لە خو و ڕەوشـتی خـراپ بهێـنن، واز لـە تـاڵان و ڕاووڕوت بهێـنن و، بـۆ تەرەقی و تەعالی خۆیان جەهد بکەن و، ئەڵێ:

"ئەمڕۆ ئەگەر لە گوندی ئێوە مەکتەب هەبوایـە نەدەگەیشـتن بـەم حاڵـە. دوەم، ئێـوە پێویسـتیتان بـە زەراعەت و جوت و تەوسیعی عەمارەت و ئاواکردنەوەی ئەرازی و، سێیەم، ئاوێتنی عیناد و تەعەسوب و نیفاق و هجوم و غارەت و تاڵانکردنی یەکتری..." داوا ئەکا هەم بۆ دنیای خۆیـان و هـەم بـۆ ئاخیرەتیـان سـەعی بکەن و هێرش ئەکاتە سەر (صۆفی غەیرە صافی) کە بۆ ساختەکاری و حیلەبازی خۆیان کردۆتە صۆفی.

لە ژ2 دا م. خ. لە ژێر سەرناوی (دەردی کوردان) دا نوسیوێتی:

"نازانم لە بەر چیە؟ لە دنیادا چەندە میلەت هەیە هەمو بـۆ پێشـەوە چـون و ڕۆژ بـە ڕۆژ بـۆ پێشـەوە ئەچن. لە نـاو ئەوانـەدا کـوردی ڕەبـەنی بەلـەنگاز بـە تـەنیا. سـەرەڕای مێرانـی و جـوامێری و غیـرەت. بـە پاشکەوتویی ماونەوە و ڕۆژ بە ڕۆژ بۆ پاشەوە ئەچن.

"پێم وایە کە هەر میلەتە لە وەختی خۆیدا هوشیار بۆتەوە. موحتاجی قەومەکەی خـۆی بینیـوە. زو بـە زو لە چارەی گەڕاوە. هەرچی لە دەستی هاتبێ کردویەتی و ئەیکا. کورد ... ماوە کە هیچ جارێ هوشیار بـون و پێشکەوتنی نەهێناوە بە بیری خۆیدا.

"ئەگەر هوشیاری و پێشکەوتنی بە بیری خۆدا بهێنایە. تا ئیستا وەکـو میلـەتانی تـر خـاوەنی زمـانی خۆی ئەبو. لە سەرەتاوە بە زمانی خۆی کتێبی دائەنا. بە زمانی خۆی ئەیخوێند و ئەینوسی.

"هەمو دنیا ئەزانێ کە قەومی بێ زمان وەکو مرۆڤێکی کەڕ و لاڵ ناتوانێ هیچ بڵـێ. ئەگـەر مـەلا و فەقێی کوردان ئەو غیرەتەی کە لە زمانی غەریبان دا کردویانە و ئەیکـەن. صـەدیەکی ئـەوەیان دەرحـەقی زمانی کوردی بکردایە. ئەمڕۆ لە ناو خەلقیدا بێ زمان و بێ مەعاریف نەئەبوین. هـەمو کـەس تانـەی لـێ نەئەدایـن.

"کورد لە بەر بێ زمان و خوێندن و نوسین ئەوەندە بە نەزانی ماوەتەوە کە میلەتی خۆی. باووبـاپیری خۆی. جنسی خۆی. وڵاتی خۆی نازانێ. مەلاکانیان شیرەتان لەوان ناکەن. دائیمەن بە دوای خراپی یەکتریدا ئەگەڕێن. چاویان دنیا و حاڵی دنیا نابینێ. نەزان ئەوە خـۆی نەزانـە. زاناکانیشـیان لـە زمـانی خۆیـان بـێ خەبەرن. لایان وایە کە زمانی هەمو میلەتانی عالەم لە ئاسمانەوە هاتوە. هی ئێمە بە تەنیا لە ئەرز دەرهاتوە. لە کاتێک دا زمانەکەی ئێمە لە گشت زمانی عالەم چاکترە و بە ڕەحـەتی دێتـە نوسـین و خوێنـدن. ئـەدەبیاتمان هەیە بەڵام بە هۆی نەزانی ئێمەوە بێ ڕەواج ماوە..."

بۆ سەلماندنی قسەکانی دو شیعری مەلای جزیری نوسیوە. لە کۆتـایی شـیعرەکانی مـەلای جزیـریدا نوسیوێتی:

"مەلای جزیری کە مەشهورە و خاوەن ناوە دیوانێکی گەورەی هەیە لە دیوانی حافزی شیرازی چاکترە. فەقەت فائیدەی چی کە کورد کوێرن نابینن دائیمەن چاویان لە ماڵی خەلقیە..."

لێرەدا شیعرەکەی حاجی قادر دەربارەی مەلای جزیری و عەلی حەریری و ئەحمەدی خانی و فەقێ تەیران ئەنوسێ. ئینجا ئەڵێ:

"ئەم بەیتی دەها پاک بخوێنن و جارێک لە فەساحەتی بنۆڕن، لە گەڵ زمانی خەلقی قیاسی بکەن. ئەگەر کەموکوڕیەکی تێدایە نیشانمان بدەن. ئەوسا چیتان ئەوێ بیڵێن ... خاوەنێتی لە زمان و بەیت و شاعیر و مەلای خۆتان بکەن. لە ناو خەلقیدا خۆتان لەم بێ غیرەتیە خەلاص بکەن. زمان تەرجومانی جەوهەری میلەتانە، بێ زمان هیچ ناکرێ. ئەمە موحەقەق بزانن. مەکتەب و مەدرەسە کە لە کوردستان بکرێتەوە بێ زمانی کوردی پێش ناکەوێ و منداڵەکانمان لەم نەزانیە رزگار نابن. لە ڕێی خوادا، بۆ غیرەتی موسوڵمانی، لەمڕۆ بە دواوە بە زمانی خۆتان بخوێنن و بنوسن. جڤاتا هێڤی بۆ ئەم مەبەستە تێ ئەکۆشێ. وشە چاک ئەکا، صەرف و نەحوی کوردیان داناوە، چاوەڕێی غیرەت و هیمەتی کوردانن. لە خەڵقی رابوردو عیبرەت بگرن، ناوێکی باش لە دنیادا بە جێ بهێڵن..."

دیسان شیعرێکی درێژی نەتەوەیی حاجی قادر کە سەرەتاکەی بەمە دەس پێ ئەکا:

"خەسرەو و کەیقوباد و ئەسکەندەر وەکو کیسرا و کاوس و قەیسەر

ئەنوسێتەوە و داوا ئەکا گوێی لێ بگرن.

2 .2. بابەتی ئەدەبی

لە رۆژی کورد و هەتاوی کوردا ژمارەیەکی زۆر لە شیعرە سیاسیەکانی حاجی قادری کۆیی بڵاوکراوەتەوە. ئەشێ ئەم دو غەزەتەیە بە کۆنترین و باشترین سەرچاوە دابنرێ بۆ ساغکردنەوەی شیعرە سیاسیەکانی حاجی قادری کۆیی.

لە ژ1 یدا م. خ. لە کۆتایی وتاری (ژ مەزنی کوردان رایە) ئەم قەسیدەیەی حاجی نوسیوە:

وا دیارە رەسم و قانونێکی دەوران دادەنێ کوردی ئێمەش گەردشی گەرمێن و کوێستان دادەنێ

...

هەروەها شیعرە درێژەکەی حاجی بە ناونیشانی (شاعیری بابان و سۆران) کە سەرەتاکەی بەم جۆرە دەس پێ ئەکا:

شاعیری کۆن و تازەی کوردان کە لە تیعدادی عاجزە ئینسان

ئەوی خۆم دیومە یانەخۆ ئەسەری ئەمەیە بۆت دەڵێم بە موختەسەری

...

ئەم شیعرەی ناو هەتاوی کورد لە گەڵ ئەوەی کە تا ئێستا لە دیوانەکانیدا بڵاوکراوەتەوە لە چەند رویەکەوە جیاوازی هەیە:

یەکەم،

لە پاش و پێش خستنی هەندێ لە بەیتەکانیدا. ئەوەی هەتاوی کورد لە ریزکردنی بەیتەکانیدا (مەنتیقی) ترە لە هی دیوانەکەی.

دوەم،

هەندێ لە وشەکانی جیاوازن.

لە کۆتایی ئەم شیعرەدا م. خ. نوسیویەتی:

"ئەڤا شاعیری بابان و سۆران ئەوە کو حاجی قادر ئانیە نەزمی، شاعیری کوردی دی ژی گەلەک هەیە، یەک بە یەک تەحقیق بکەن و بنویسن. ژ بۆ تەرجومەی حالی وان کتێبەک چێکرن لازمە. غیرەت و مێرانی‌یا کوردێتی ناهێلێ کو مەزنێ مە بێ ناڤ و نیشان بمێنن. خەلق تەعنان لمە بدە، ژ نزانی‌یا مە باس بکە."

هەتاوی کوردیش لە ژێر سەردێڕی (پاڕانەوە لە حەمیەتمەندانی کورد) لە بن هەمان بابەتدا نوسیویێتی:

"شاعیری گەورەی کوردان حاجی قادر ناوی هەمو شاعیری کوردانی لەم قەسیدەیا دەرج کردوە. ئێمەیش بە ناوی خودا سوێن ئەدەین کە ئاساری ئەم زاتانە بە لای هەر کەسێکەوە هەیە بینێرێت بۆمان تاوەکو گردی بکەینەوە و هەمو کوردێکیش لێی ئیستیفادە بکات و کوردیش بەم سایەوە شیعر و شاعیری خۆی بناسێت."

لە ژ2 دا بە ناونیشانی (قەسیدەی کوردیە ئەسەری مەحوی ئەفەندی سلێمانی) (لە وەصفی ڕۆژا) و (لە وەصفی شەودا) لە گەڵ (غەزەل) ی (بە نوری بادە کەشفی زوڵمەتی تەقوا ئەکەم چیبکەم؟) بڵاوکردۆتەوە.

هەر لە هەمان ژمارەدا م. خ. بە ناونیشانی (دەردی کوردان) بە هەندێ لێدوانەوە دو قەسیدەی مەلای جزیری و، چەند شیعرێکی حاجی قادری بڵاو کردۆتەوە. لەوانە شیعرە درێژەکەی کە بەم جۆرە دەس پێ ئەکا:

خەسرەو و کەیقوباد و ئەسکەندەر   وەکو کیسرا و کاوس و قەیسەر

...

هەروەها ئەو شیعرەی تری کە بەم جۆرە دەس پێ ئەکا:

خۆ دەزانن سولالەی ئەکرادلێرەوە بگرە تا دەگاتە قوباد

لە ژ3 دا لە (ئەشعاری مەرحوم نالی) 3 غەزەلی بڵاوکردۆتەوە. کە سەرەتای یەکێکیان بەم بەیتە دەس پێ ئەکا:

دڵ سیاسەنگ ئەبێ مایلی خاکی وەتەنە

خاڵی لەعلی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە

لە ژ10 دا: شیعرێکی مەلا ئەحمەدی جزیری کە بۆ پێغەمبەری وتوە. مەرسیەیەک بە کرمانجی. باب ناجۆ م. خ. تەرجومەی شیعرێکی تورکی بە کرمانجی. لە کەرکوکەوە لە ساداتی بەرزنجە تاهیر فوئاد شیعرێکی لە ستایشی هەتاوی کوردا بۆ ناردون. دیاربەکری فکری ئەجدەت (دلماین)

2. 3. بابەتی دینی

ئەو سەردەمە بە هۆی ئەو شەڕ و شۆڕانەی کە توشی دەوڵەتی عوسمانی بو، بابی عالی بەشێکی قەڵەمڕەوی عوسمانی لە دەس دا. دەوڵەتانی مەسیحی چاویان بڕی بوە میراتی پیاوە ئەخۆشەکە. ئەمە هەستێکی دوژمنانەی لە ناو ڕۆشنبیرانی عوسمانی‌دا دروست کردبو، سەرەڕای ئەمەیش قوڵکردنەوەی ناکۆکی نێوان کورد و ئەرمەن و کردنیان بە گژ یەکتری‌دا، بە تایبەتی کە ڕێکخراوە ئەرمەنی‌یەکان ناوچەیەکی فراوانی کوردستانیان بە نیشتمانی نەتەوەیی خۆیان دادەنا. هەستی ئیسلامەتی لە ناو ڕۆشنبیرانی کوردا بە هێز کرد بو. نوسەرانی هەتاوی کورد لە زۆری نوسینەکانیان‌دا شانازی بە ئیسلامی بونی خۆیان و کوردەوە ئەکەن.

لە ژ1 لە (ژ مەزنی کوردان رایە) م. خ. نوسیویێتی:

"گەلی شێخ و مەلا و ئاغای کورد! هەر شتە لازمە کە لە ئەوەل دا فکری لێ بکاتەوە، کاتێ قەوما و خراپ بو چاککردنی زەحمەتە. لە بەر ئەوە بە حوکمی ئەمری خودای تەعالا عەمەل بکەن. ئەو ئەیاری و دوژمنایەتی‌یە پیسەی لە ئەنجام دا ئەبێتە سەبەبی ئەمانی موسوڵمانەتی و کوردایەتی، لە ناو خۆتان دا لا ببەن. وەکو برا بن، سەیری ئەیارەکانتان بکەن ئەوان چۆن تێ ئەکۆشن ئێوەش وەها تێ بکۆشن." ئینجا دو ئایەتی قورئان و حەدیسێکی پێغەمبەر بۆ بەهێزکردنی ناوەرۆکی وتارەکەی تەرجومە ئەکا.

لە ژ2 دا ئەحمەدین کەرکوکی لە ژێر سەرناوی (وەعز) دا لە سەرەتای وتارەکەیدا ڕەخنە لە مەلاکانی کوردستان ئەگرێ و، بە ئەزان و ئەشارەزایان دائەنێ و، خۆی ئایەتێکی قورئانی بە درێژی لێک داوەتەوە.

لە ژ3 دا قازی زادە مستەفا شەوقی لە سابلاخەوە (تەرەقی دینمان دەوێ) ئەکاتە سەردێڕی وتارەکەی و نوسیوێتی:

"چەندێک لەوەی پێش بە واسیتەی رۆژنامەی هەتاوی کورد لە خسوس فائیدە و مەنفەعەتی مەکتەب چەند سەترێکم عەرز کرد بون. ئاغایانی موحتەرەم عەرزی ئێمەیان قبول فەرمو. وا دیارە کە ئەلحەمدولیلا حەمیەتی کوردان هاتۆتە جۆش. مەخسوس شوکر دەکەین.

"ئێمە کە موسوڵمانین ئیعانە کردنی یەکترمان لە سەر لازمە و حەتا پێغەمبەر (ص) فەرمویەتی: (من نفس علی اخیه کربة من کرب الدنیا نفس الله کربة من کرب یوم القیامة) یەعنی: کەسێک لە سەر برای خۆی، مەتلەب برای موسوڵمانە و چونکە هەمو موسوڵمان پێکەوە بران (انما المومنون اخوة)، غەمی دنیایە دەفع دەکا، خودا غەمێکی قیامەتی لە سەر هەڵدەگرێ و، خودا ئیعانەی عەبدی دەکا مادەمەکی ئەو ئیعانەی برای موسوڵمانی خۆی بکا…

"مولاحەزە فەرمون، چەند ساڵ پێشتر لە شاری سابلاغێ و ئەترافی وی، بە چ جۆرێک عیلم و فەزل دە تەرەقیدا بو. چەند مەلای وەکو: عەلی تورجانی، مەلای پێنجوینی و مەلای پیرەباب و مەلا وەسیم، بە وجودی خۆیان عالەمیان موزەیەن فەرمو بو. چەند کەس لە ئەهلی تەریقەت و لە پیرانی دڵڕوناک بە ئیرشادی خۆیان رەونەقیان بە دینی ئیسلامی دابو. دەگەڵ تەئەسوفی حاڵی حازر لە هەزار فەقێیان مەلایەکی وا و، لە هەزار موریدان پیرێکی وا نابێ. بۆچی؟ چونکە وەقت هەتا دێ خراپتر دەبێ. بەڵام ئایا ئێمە لە موقابیلی ویدا نابێ حەرەکەتێک بکەین؟ دەبێ هەروا مەئیوس و نائومێد بین؟ ئایا بە خراپی ئەو دەمی تەکلیفی شەرعیمان لە سەر وەلا دەچێ؟

"رجاو لێ دەکەم، چلۆن کرمانجانی لادێ کە لە هەزاریان دویان بە تەواوی فاتیحە و نوێژێ نازانن، دروستە پێیان بڵێی موسوڵمان؟ عولەمای ئێمە ئەگەر ئەمر بە مەعروفیان لە کن واجیبە، بۆچی بە بێ وەی کە ئاغایەک ساڵی سەد تەغار گەنمان نەدابێ، تا فاتیحە و نوێژیان پێ بڵێن. دیارە کە ئەوان کەمتر فکری پاشەرۆژیان هەیە، کرمانجی فەقیر زو مردویان، بە ئیستیلاحی خویان، بە بێ چەقۆ دەمرن و تەلقینیان نادرێ.

"ئێمە هیچ ناڵێین کە عیلمی دنیایە بخوێنن، دەگەڵ ئەوەش وا مەکەن کە عیلمی دینیشمان لە دەست بڕوا. ئەرمەن ئیستا ئینجیلیان بە کوردی تەرجومە کردوە. تو خودا ئەی ئەهلی ئینساف دیقەت بفەرمون، کوردێک کە ئەزانێ محەمەد کێ بوە و لە کوێ وەفاتی فەرموە؟ شەریعەت چیە؟ چلۆن دەتوانێ دینی خۆی ڕاگرێ و لە موقابیلی واعیزی فەرەنگیدا، کە بە زمانی دوسیان شەیتان هەڵدەفریوێنن، هەڵنەخەڵەتێن؟

"ئایا ئەگەر زەمانە وا دەوام بکا ئێمە چیمان لە خەڵکی دنیایە زیاترە، کە بە دو- سێ پشتان دەگەنە موسوڵمانان بۆ خۆشیان کافرن؟ لە یەکێکیان پرسی: نێوت چیە؟ دەڵێ: نیقوڵا. نێوی باپیرت؟ پەترۆس. نێوی بابی باپیرت؟ دەڵێ: ژۆرژ. نێوی باپیری باپیرت چیە؟ دەڵێ: محەمەد. دەگەڵ ئەوەی کە سێ پشتی پێشویان موسوڵمان بوە ئەوێستا کافرن.

"عیلاجی ئەو دەردە دو کەلیمەیەو بەس: کتێبی شەرعی بە کوردی تەرجومە بکرێ. ئیبن حەجەرێکی، فەقێی فەقیر پاش بیست ساڵ خوێندنی نایزانێ، چ عەیبێکی هەیە بە کوردی تەرجومە بکرێ و، بە دو ساڵان ئەو فەقێ فەقیرە فێری بێ؟ مەقسەدی ئێمە ئەوەندەیە…"

لە ژ10 دا (نهج الانام الکردي) لە نوسینی مەلا خەلیلی سعردی، بڵاوکردۆتەوە. ئەم نامیلکەیە پێنج (روکن) هەکەی باوەڕی ئیسلام بە کرمانجی رون ئەکاتەوە.

3. لە ڕوی هونەری ڕۆژنامەوانی‌یەوە

3. 1. زمانەکەی

هەتاوی کورد بە تورکی عوسمانی و کوردی دەرچوە. بە تیپی عەرەبی و بە ڕێنوسی فارسی چاپ کراوە. جاروبار بزوێنیان بەکارهێناوە. بەشی کوردی تێکەڵاوە لە هەردو لەهجەی سەرو و خوارو. نوسەرەکانی خەڵکی شوێنی جیاجیای کوردستانن. لە ناو ئەوانەدا دیاربەکری، خەرپوتی، ماردینی، وانی، سنەیی، سلێمانی، کەرکوکی، تێدایە. لە چەندین وتاردا ئەوە دوبارە کراوەتەوە کە پێویستە ڕێزمانی کوردی دابنرێ، ڕێنوسەکەی چاک بکرێ، ئەدەبی کوردی پێش بخرێ. کوردی بکرێ بە زمانی خوێندن. هەرچەندە وشەی زۆری بێگانەیان بەکارهێناوە، بەڵام بە گشتی زمانەکەیان ڕەوانە.

3. 2. ڕوخسارەکەی

سەربەرگی ژ1 ی بەوێنەی ئەورەحمان پاشای بابان و.

سەربەرگی ژ2 بە وێنەی خێزانێکی کوردی شام ڕازێنراوەتەوە.

سەربەرگی ژ4- 5 وێنەی تێدا نیە، بەڵام (مندرجات و تیا نوسراو) ی تێدا بڵاوکراوەتەوە.

سەربەرگی ژ10 ی وێنەی (ژ شێخانی گرانی تلو و ژ مەبعوسانی کوردان حەزرەتی شێخ محەمەد ئەصرەدین ئەفەندی) تێ دایە.

ژ1 ی 32 لاپەڕەیە، ل1- 16 تورکی و ل17- 32 کوردی‌یە.

ژ2 ی جگە لە بەرگەکەی ئەمیش 32 لاپەڕەیە، ل1- 19 تورکی و ل20- 32 کوردی‌یە.

ژ4- 5 پێکەوەن، جگە لە بەرگەکەی 16 لاپەڕەیە. ل1- 10 تورکی و ل11- 16 کوردی‌یە.

ژ10 ی جگە لە بەرگەکەی، ئەمیش 16 لاپەڕەیە، ل1- 9 تورکی و ل10- 16 کوردی‌یە.

زۆری لاپەڕەکانی دو ستون و، جارو بار هەندێکی یەک ستونی تێدا نوسراوە، بە تایبەتی لاپەڕەکانی پێشەوەی. حەرفی سەردێڕی وتارەکان درشتترن لە حەرفی مەتنەکانی. ئەگەرچی ئەوسا هێشتا ڕێنوسێکی تایبەتی بە زمانی کوردی نەبو، بەڵام هەڵەی چاپی زۆری تێ کەوتوە.

قەوارەی هەتاوی کورد وەکو قەوارەی ڕۆژی کوردە.

بەشی زۆری بابەتە کوردیەکانی وتارن. ڕیپۆرتاجیان تێ دا نیە. هەندێ هەواڵی بڵاو کردۆتەوە، بە تایبەتی لە بەشە تورکی‌یەکەیدا. هەندێ لە وتارەکانی موبانی خ. کە بیروبۆچونی خۆی تێکەڵاو کردوە بە شیعرەکانی حاجی قادر، ئەشێ بە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی دابنرێن.

3. 3. بڵاوکردنەوەی

ئەستەمولّی ئەو سەردەمە پایتەختی دەولەتی عوسمانی بوە، مەڵبەندی ڕۆشنبیری و پێک گەیشتنی شارستانێتی خۆرئاوا و خۆر هەڵات بوە. (هەتاوی کورد) گەیشتۆتە زۆر جێگا، لەوانە بەغداد و سلێمانی و کەرکوک لە خوارووی کوردستانی عوسمانی و، موکریان لە کوردستانی ئێران.

بانگی کورد کە لە بەغداد دەرچوە لە ژ4 یدا بە خۆشی‌یەوە هەواڵی دەرچونی بڵاو کردۆتەوە و، بە ستایشەوە باسی ئەکا و، داوا لە خوێنەرەکانی ئەکا بین بە ئابونەی. هەتاوی کوردیش لە ژ3 یدا بە بۆنەی دەرچونی بانگی کوردەوە وتارێکی بە تورکی نوسیوە.

لە سلێمانی‌یەوە زێوەر و، لە کەرکوکەوە لە ساباتی بەرزنجە فوئاد تاهیر شیعریان بۆ ناردوە.

لە ژ3 دا (باپیری، محەمەد حسێن خانی سەرداری موکری، کە حاکمی سابڵاخ بوە، پیرۆزبایی بۆ هەتاوی کورد ناردوە ئەڵێ:

"ئاقای من! چاوم کەوت بە ڕۆژنامەی هەتاو وا بزانە کە هەمو دنیایان دا بە من. چونکە تا ئیستە ئەو میلەتە، کە لە پێشدا، لە هەمو میلەتان مەشهورتر و ئازاتر بو، ئەوڕۆ بەدبەختی روی تێ کردوە و بەدبەختییان گەورەترە، ئەدەبیاتمان نەبو، منداڵی ئێمە کە بیانخوێندایە دەبو بە زمانی فارسی یا تورکی بخوێنن، شوکری خودا کە ئەمڕۆ لە ئەسەری قەڵەمی جەوانانی غەیوری ئێمە، دو ڕۆژنامە بە زبانی کوردی چاپ دەکرێ. لە سەر هەمو کوردان لازمە قەدری ئەو زاتە گەورانە بزانن و بە هەمو تەرزێ لە پێشرەفتی ئەو مەقسودە موقەدەسە، کە ئەو دو وجودە موحتەرەمە عەبدولعەزیز بەگ لە پێشیان کەوتوە کۆمەک بکا، بەڵکو ئینشائەڵڵا کوردیش بێتە عەرسەی تەمەدون و، بە زبانی خۆی نەشری مەعاریف و، تەئلیفی کتێب و، تەئسیسی مەداریس بکا، تا لەوە زیاتر لە خەوی غەفلەت دا نەمێنن. خواهیش و تەمەنا لە ئەو دو زاتە موحتەرەمە دەکەم، هەمو مانگان ڕۆژنامەی (هەتاوی کورد) و (ڕۆژی کورد) ڕەوانە بکەن، کە چاوم بە تەماشا کردنی ئەوان ڕون دەبێتەوە.

"قیمەتی ئابونەم ڕەوانە کرد، لە حاجی زەینەلعابیدینی تەورێزی وەرگرن. ئینشائەڵڵا لەوە بە دواوە ئیعانەش دەنێرم. بە گیان و دڵ بۆ هەمو خەدەمات حازرم."

لەو هێرشەدا کە ئۆردوی عوسمانی لە یەکەمین جەنگی جیهانیدا کردیە سەر کوردستانی ئێران، سەرداری موکری لە گەڵ چەند گەورەپیاوێکی کوردا، گرت. تورک تاوانباریان کردن بەوەی کە لە گەڵ روسیا ڕێک کەوتون، روس یارمەتی ئەمان بدا دەوڵەتی کوردی دابمەزرێنن. ئەمانیش یارمەتی روس بدەن لە شەڕدا دژی عوسمانی. بەو تۆمەتە هەموویان هەڵواسین.

هەر لەو ژمارەیەدا وتارێکی قازیزادە مستەفا شەوقی، کە ئەویشی هەر لە موکریانەوە پێ گەیشتوە، بڵاوکردۆتەوە.

4. جێگەی لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

ئەم ڕۆژنامەیە هێشتا هەمو ژمارەکانی لە بەر دەس دا نین. هێشتا وتارە تورکییەکانی نەکراون بە کوردی، تا لە هەمو رویەکەوە، گشت لایەنە، هەڵ بسەنگێنرێ. بەڵام تەنیا لێکۆڵینەوەی بابەتە کوردییەکانی ئەم و گۆڤارەکانی هاوزەمانی ئەم: (ڕۆژی کورد) و (بانگی کورد) ئەمان گەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە لەو سەردەمەدا کورد لە هەڵسانەوەدا بوە. هۆشی نەتەوەیی لای هەڵبژاردەی کورد لە خەملین و گەشانەوە دا بوە. هەڵبژاردەی کورد خەریکی خۆ ڕێکخستن و سازدانی مەلا و شێخ و میر و مەزنەکانی کورد بون، بۆ دانانی ڕێگە و شوێنی پێشکەوتن لە بوارەکانی خوێندن و فێربون و، چاککردنی ژیانی خەڵک و، کاروباری بازرگانی و، کشتوکاڵ و، پیشەسازی و، ماکینەدارکردنی وڵات دا.

دەرچونی (کورد تەعاون و تەرەقی غەزەتەسی) و (کوردستان) و (ڕۆژی کورد) و (هەتاوی کورد) و (بانگی کورد) قسەی ئەوانە بە درۆ ئەخاتەوە کە ئەڵێن ئەم زمانەی ئیستا ئێمە پێی ئەنوسین ئینگلیز دای هێناوە و سەپاندویەتی بە سەر کوردا، چونکە کاتێ ئەم غەزەتانە دەرچون و، بەم لەهجەیە نوسینی تێدا بڵاو کراوەتەوە، هێشتا ئینگلیز نەهاتبونە ئەم وڵاتەوە.

یەکەمین جەنگی جیهانی، هەروەکو کارەساتی بە سەر زۆر لە میلەتانی دنیا هێنا،ماڵی کوردیشی وێران کرد. کە دەوڵەتی عوسمانی تێکەڵاوی ئەو جەنگە بو، کورد بێ ئەوەی دەستی لە هەڵگیرسانیدا هەبێ، وڵاتەکەی بو بە مەیدانی شەڕێکی سەخت و، ڕۆڵەکانی ڕاپێچی مەیدانەکانی جەنگ کران و، زۆریان نەگەڕانەوە. هەمو ئەو پرۆژانەی کە هەڵبژاردەی کورد، بۆ ڕاپەڕاندنی کورد و پێشکەوتنی کوردستان دایان نابو، لە ناو تەپوتۆزی جەنگدا ون بون.

بانگی کورد

بانک کرد

8. 5. بانگی کورد: یەکەم بڵاوکراوەی کوردی لە عیراقدا

عدد : ١ | بغداد | ژمار : ١

صاحب ومدیر مسئول
بابان: جمال الدین

آدرس :
تسهیل امور ادارەسی

بانگی کرد

١٣٣٢

بدل اشتراکی
سنەلکی قرق بش آلتی
آلتی‌ایکری بش
فروشدر

سالی چل وپنج شش مانگ
بیست وپنج قروش

مسلکمزە مناسب مقالات نافعەیە ستونلر آچیقدر

٢٦ کانون ثانی ٣٢٩ | شمدیلک اون بش کونده برنشر اولنور | ١٢ ربیع الاول ٣٣٢

منەرجات

تیانوسراوە

نسخەسی التمش پارەدر

آداب مطبعەسندە طبع اولنمشدر

جمعه ایرتسی

بانگ کرد

١٣٣٢

هر اون بش کونده برنشر اولنور

مندرجات:

٢٤ - مارت - ٣٣٠ متالیك
٦

آداب مطبعه‌سی

8. 5. بانگی کورد: یەکەم بڵاوکراوەی کوردی لە عیراقدا

1. عیراق و سەرەتاکانی رۆژنامەوانی

پێش یەکەمین جەنگی جیهانی دەوڵەتێک نەبو بە ناوی عیراقەوە. عیراقی ئێستا پێکهات بو لە 3 ولایەتی جیاواز: ولایەتی بەغداد، ولایەتی موسڵ و ولایەتی بەسرا، کە هەر یەکەیان بە جیا بەسترا بو بە بابی عالییەوە لە پایتەختی دەوڵەتی عوسمانیدا.

یەکەمین رۆژنامە لە بەغداد (الزوراء) والی بەغداد، ئازادیخوازی گەورەی عوسمانی، مەدحەت پاشا، بە تورکی و عەرەبی دەریکردوە.

ژ1 ی الزوراء رۆژی سێشەمە، 5 ی رەبیعولئەوەلی 1286 کۆچی بەرامبەر 16 ی حوزەیرانی 1869 زاینی دەرچوە. ئەمە بە سەرەتای لە دایکبونی رۆژنامەوانی دائەنرێ لە عیراق دا. حکومەتی عیراقیش هەر ئەم بۆنەیەی کردوە بە رۆژی جەژنی رۆژنامەوانی لە عیراق دا.

الزوراء 49 ساڵ ژیاوە و بەردەوام بوە تا داگیرکردنی بەغداد لە لایەن ئینگلیزەوە لە رۆژی 11 ی ئازاری 1917 دا. لە دەرچونیەوە تا راوەستانی 2606 ژمارەی لێ دەرچوە. رۆژنامەی رەسمیی حکومەت بوە بۆ بڵاوکردنەوەی هەواڵ و قانون و فەرمان و بریارەکانی.

دوەمین جەریدە (الموصل) بوە لە 1303 ک/1885 ز دا لە شاری موسڵ حکومەت بە تورکی و بە عەرەبی بڵاوی کردۆتەوە. الموصل رۆژنامەی رەسمیی ولایەتی موسڵ بوە. بڵاوکردنەوەی بەردەوام بوە تا 1918 کە ئینگلیز لە کۆتایی یەکەمین جەنگی جیهانیدا موسڵی گرت.

سێیەمین جەریدە (البصرة) کە لە 9 ی جیمادی ئاخەری 1307 ک/1889 ز لە بەسرا بە تورکی و عەرەبی دەرچوە، ئەویش هەر جەریدەی رەسمیی ولایەتی بەسرا بوە. بەردەوام بوە تا لە سەرەتای یەکەمین جەنگی جیهانیدا لە 1914 دا ئینگلیز بەسرای گرت.

تا ساڵی 1908 لەو 3 ولایەتەدا، کە دوای یەکەمین جەنگی جیهانی دەوڵەتی عیراقیان لێ پێکهێنرا، تەنیا ئەم 3 رۆژنامەیە دەرئەچون کە، هەر سێکیان حکومەت دەری ئەکردن. ساڵی 1908 کە شۆرشی مەشروتە بو، دەستور (قانونی ئەساسی) راگەیەنرا. تا ئەو کاتە رۆژنامەکانی ئەستەموڵ ئەبو پێشەکی نوسینەکانیان بدەن بۆ سانسۆری حکومەتی تەماشای بکا دوای رەزامەندی ئەو ئینجا بۆیان هەبو بڵاوی بکەنەوە. رۆژنامەکان هیچ جۆرە ئازادییەکیان نەبو. دوای راگەیاندنی شۆرش رۆژنامەوان و نوسەرەکانی

ئەستەمولّ کۆبونەوە بڕیاریان دا چیتر نوسینەکانیان نەنێرن بۆ سانسۆر و، ڕۆژنامەکانیان بە ئازادی بڵاو بکەنەوە.

دوای 1908 لە ئەستەمولّ و لە سەرانسەری ولایەتەکانی عوسمانیدا ڕۆژنامەوانی زۆر پەرەی سەند. هەر لە ولایەتی بەغداد لە ساڵانی 1908- 1918 دا 51 جەریدە و 20 گۆڤاری جۆراوجۆری ئەدەبی، کۆمەڵایەتی، ڕۆشنبیری، دینی، سیاسی، گاڵتەجاڕی، بە تورکی و عەرەبی و فارسی و کوردی بڵاو کراوەنەتەوە، کە یەکێکیان (بانگی کورد) بوە. لە بەسرا 16 و لە موسڵ یش 6 بڵاوکراوە دەرچون.

2. بانگی کورد

عبدالرزاق الحسني لە ل35 ی (تاريخ الصحافة العراقية) دا ئەڵێ:

"ئەم گۆڤارە بە هەردو زمانی تورکی و کوردی لە بەغداد جەمالەدین بابان دایمەزراند بۆ ئەوەی هەر 15 ڕۆژ جارێ دەربچێ. ژمارەی یەکەمی لە 12 ی ڕەبیعولئەوەلی 1332 ک/8 ی شوباتی 1914 ز دەرچوە. ژمارەی لاپەڕەکانی 24 بو بە قەوارەی نیوە. دوای دەرچونی پێنجەمین ژمارەی ڕاوەستا بە هۆی هەڵگیرسانی ئاگری یەکەمین جەنگی جیهانی و چونی دامەزرێنەرەکەی بۆ بە جێ هێنانی ئەرکی سەربازی و، مەعنای (بانگی کورد) بە عەرەبی (نداء الکرد) ە."

ساحێب و مدیری مەسئولی بانگی کورد: بابان جەمالەدین بوە. ئێستا ژ1 و 3 و 4 ی ئەم گۆڤارە لە بەر دەس دایە.

جەمال بابان (1893- 1965)، حقوقی لە بەغداد خوێندوە. لە بیستەکان دا ماوەیەک حاکم و، لە سیەکاندا چەند جارێک لە پارلەمانی عیراق دا نائیب و، لە سییەکان و چلەکان و پەنجاکان دا چەند جارێک بۆتە وەزیر.

ژ1 ی بانگی کورد لە 26 ی کانونی سانی 1329 ڕۆمی، 12 ی ربیعولئەوەلی 1332 ک/8 ی شوباتی 1914 و، ژ3 ی لە 1 ی مارتی 1330 ی ڕۆمی و، ژ4 ی لە 24 ی مارتی 1330 ی ڕۆمی دا دەرچوە. هەر 3 ژمارەی کە لە بەر دەس دان لە چاپخانەی (آداب) لە بەغداد چاپکراون. ئەم 4 ژمارەیە بە سەر یەکەوە 96 لاپەڕە بون.

2. 1. نوسەرەکانی

ئەم گۆڤارە بە تورکی عوسمانی و بە کوردی (کرمانجیی خوارو) دەرچوە. بابەتە تورکیەکانی لە بابەتە کوردیەکانی زۆرترە.

ئەوانەی لە بەشی تورکیدا نوسینیان بڵاوکردۆتەوە: شکری الفضلي، جمال الدين بابان، بابان حقی بک، فکری، سلیمان توفیق، م. ک، خاکی بغدادی، رضوان بهشتی، ک. س، خطیب زادە عطا اللە، کمال زادە اکرم، بون. جگە لە جەمالەدین بابان کە خاوەنی گۆڤارەکە و زۆری بەشە کوردیەکەی بە نیمزای خۆیەتی، دو کەسی تر بە ناوی بەهەشتی و، صدقی دو وتار و، عارف صائیب و زێوەریش دو شیعریان تێدا بڵاوکردۆتەوە.

2. 2. بابەتەکانی

بانگی کورد وەکو لە سەروتاری یەکەمین ژمارەیدا نوسیویتی تۆخنی جەرەیاناتی سیاسی ناکەوێ، بەڵکو نیعلانی حەرب لە سەر عیلەتی موزمین: جەهالەت ئەکا و، هەوڵ ئەدا خۆی تەرخان بکا بۆ عیلم و

عیرفان و، بۆ پەروەردە کردنی فیکری و کۆمەلآیەتی کورد، بۆ ئـەوەی قـەومی کـورد لـە عائیلـەی عوسـمانیدا ئەندامێکی زیندوی بەهێز و رۆشنبیر بێ.

لە بەشە تورکی‌یەکەیدا شوکری فەزلی (1882-1926) لە هەر 3 ژمارەدا بابەتی مێژوییی بـە تـورکی لە سەر مێژوی کورد نوسیوە. شوکری فەزلی یەکێ لە رۆشنبیرە ناسراوە گەورەکانی ئـەو سـەردەمە بـوە. لـە بواری رۆژنامەوانیدا کاری زۆری کردوە. بە عەرەبی و بە تـورکی و بـە فارسـی وتـاری زۆری نوسـیوە. بـە کوردی شیعرێکی بۆ شێخ مەحمود نوسیوە کە بە یەکێ لـە شـاکارەکانی ئـەدەبی کـوردی دائـەنرێ. هـەروەها شەرە شیعری زۆری لە گەڵ شێخ رەزای تاڵەبانی کردوە.

ئیسماعیل حەقی بابان، رۆشنبیرێکی ناسـراوی ئـەو سـەردەمەی عوسـمانی بـوە، مامۆسـتایەتی زانکـۆ و مەبعوسی کردوە. وتارێکی بە ناونیشانی (کورد و کوردستان) نوسیوە. بەر لە بلآوکردنەوەی وتارەکەی مردوە.

جەمال بابان لە هەر 3 ژمارەدا وتاری تورکی نوسیوە. یـەکێکیان لـە سـەر (کـورد و کشـتوکاڵ) بـوە. نوسەرێکی تری (خاکی بەغدادی) یە لە ژ1 دا لـە سـەر (بەغـداد و بەغدادیـیەکان) و لـە ژ3 و 4 دا لـە سـەر (محیط معنوی) و، (بەهەشتی) لە سەر (اخلاق عمومیە) ی نوسیوە. هەروەها هەندێ شیعری تێدایە.

لە بەشە کوردییەکەیدا وتارەکانی تەرخان کردوە بۆ پیشاندانی رێگەی تـەرەقیی مـەعاریف، زەراعـەت، تیجارەت، عەدالەتی ئیجتیماعی. ئەو دو شیعرەش کە بلآوی کردۆتەوە هەر بۆ هاندانی کوردە لەم بوارانەدا.

3. بابەتە کوردیەکانی

3. 1. تەرەقیی مەعاریف

صدقی لە ژ1 دا لە وتارێک دا بە ناونیشانی: (حسـی مـەعاریف، فکـری تـەرەقی لـە نـاو کـوردان) دا، داوای گۆڕینی سیستەمی خوێندن و پرۆگرامەکانی ئـەکا. داوای خوێنـدنی زانسـتی نـوێ و هاوچـەرخ ئـەکا، داوای کردنەوەی خوێندنگای ئەهلی ئەکا و، نوسیوێتی:

"کەسێ کە بە ئەحواڵی کوردستان واقیفە لای مەعلوم دەبێ کە میلەتی کـوردان بـە قـەد میلەتـەکانی کـە موحیبی مەعاریفن. بەڵکو موحیبەتی مەعاریفیان لە ئەقوامی سائیرە زیاترە. چونکە ئەمڕۆ لە کوردستانا لە هەر شارێ چەند مەدرەسەیان بینا کردوە، بۆ ئەو مەدرەسانەش مودەریسیان تەعین کـردوە. لـە غـەریب و غورەبـا چەند تەلەبەیەکیش لەو مەدرەسانە خەریکی تەحصیلی علمن. خواردن و لیباسـیانیش لـە تـەرەف ئەهالیـیەوە دەدرێ. هەر فەردێک لە کوردان لای وایە خدمەتی ئەهل و تەلەبی عیلم فەرزە. شایەد کەسێ لـە حـەق تەلەبەیـە بێ حورمەتی ئیزهار بکا بە دەفعەیە ئەهالی ئەو جێگایە ئەو کەسە تەنفیر دەکەن، بە هـەموویانیش سەرزەنشـی دەکەن.

"ئیستا بەم ئەحواڵەیان سابیت بو کە کوردان موحیبەتی مەعاریفیان هەیە و بۆ خاتری تەرەقیی عیلم و مەعاریف هەرچی لازمە دەیکەن. ئەم مەسئەلەیە موصەدەقە، فەقەت حەیف، سەد هەزار حەیف، کە لـەم سـەعیەیە، لەم فیداکارییە، هیچ ئیستیفادەیە نایەتە وجود. فەقێی قوربەسەر لە دایک و باوک و مەملەکەتی خۆی مەحروم دەبێ، ئیختیاری غوربەت و زەحمەت دەکا، دێت بۆ تەحصیلی عـیلم، دە پـانزە سـاڵ تەحصـیل دەکـا، نیهایـەت دەزانێ کە (نصر فعلی ماضیە) و (ینصر فعلـی مضـارعە) ئیسـتیفادەی ئـەوەل و ئـاخری لەمـە زیـاتر نـابێ. ئەسبابی ئەمەش حەمو عەدەمی وجـودی وەسـائیتی سـەعیە. مـادامکی کـوردان ئەوەنـدە مـەیلی تـەرەقییان، موحیبەتی مەعاریفیان، هەیە، عولەماکانیان، دەوڵەمەندەکانیان، سەعی بۆ ئەمە بکەن، لە گەڵ ئەو کیتابانـەش کـە لە ناو کوردستانا مەشهورە و لەوانە زیاتر نیە، لازمە کە عیلم و مەعاریفی دەوری حازرمانیش تەحصیل بکەن و، بزانن کە ئیستیقبال چیە، شەرەفی مازی چیە، ئیحتیاجاتی زەمانەکەمان بە چ دەرەجەیەکە؟

"ئینسان لازمە بە موجیبی زەمانە حەرەکەت بکا. کوردان هەزار ساڵ لەمەوپێش بە چ حاڵێ بون، ئەمڕۆش ئەو حاڵەیان محافەزە کردوە. لە ئەجدادیان چییان دیوە، چییان بیستوە، ئەوانە تا ئیستا جاری، باقییە. لایان ئەم عاداتانە وەکو ئیعتیقادێکی دینی وایە لە عەقلیان دا ئەوەندە نفوزی ئیجرا کردوە کە مەنعی ئەو فکرە باتیلە سەعییەکی زۆر، مودەتێکی دەوێ. حاڵ وایە کە نازانن بەشارییەت بە سایەی تەرەقی بوە ئەو چشتە. ئەو فکرە کە ئەمڕۆ قبوڵ و ئیجرای دەکەن، سبەینێ بە نەوعێکی کە تەجەلی دەکا و فکری کە قبوڵ دەکەن، چونکە لە حەیاتا تەوەقوف نیە. جەمعیەت هەمو ڕۆژێ تەکامول دەکا و زەمانە کۆنانە رادەبورد. ئەوانی کە سەعی ناکەن بە نیسبەت ئەوانە کە سەعی دەکەن لە پاشەوە دەمێنن و بە دەرەجە دەرەجە ڕێیان دەچێ بۆ دیاری عەدەم.

"بینا لە سەر ئەمە بۆ کوردان لازمە: کە علومی جەدیدەی دەوری حازرمانیش تەحسیل بکەن. وەکو میلەتەکانی کە جەهد و غیرەت دەکەن ئێمەش جەهد و غیرەت بکەین، تاکی لە موجاهەدەی حەیات دا مەغلوب نەبین. ئومێد دەکەم لە مودەتێکی قەلیل تەرەقی بکەین چونکە عالەمە تازەکانمان هاتونە غیرەت (خوا لێیان رازی بێ) ئەوەتا خەریکی سەعیین. ئیش ماوەتەوە دەوڵەمەندەکانمان، ئەربابی عیلمانیش لە جەریدەی (بانگی کورد) دا ڕێگەی حەرەکەتمان پێ نیشان دەدەن والله الموفق."

جەمال بابان، بە چاوڵێکەری کوردەکانی ئەستەموڵ کە (جڤاتی هێڤی) و (نشر معارف جمعیتی) ان دامەزراندوە و، خوێندنگەی کوردییان بۆ منالانی کورد کردۆتەوە، داوای دامەزراندنی کۆمەڵێک ئەکا کە مشوری کردنەوەی خوێندنگەی نوێ بخوات. لە ژ 3 دا لە ژێر سەردێڕی (وەقت و نەقد) کە پاشماوەی ژمارەی پێشویەتی و، ئیستا ئەو ژمارەیە لە بەر دەس دا نیە، نوسیوێتی:

"مودەتێ لە مەوپێش، ئەو کەسە کە چەند قرۆشێکی بو دەیتوانی تاجیر بێ و تیجارەت بکا، فەقەت ئەمڕۆ ئەوانە کە لە ئەحواڵی پیاسە، لە حەوائیسی روزمەرە و، لە حاڵ و ئەتباعی مشتەرییەکان خەبەردار نەبێ، ئیقتیداری تیجارەتی نابێ. ئەگەر بیکاتیش لە زەرفی مودەتێکی زۆر کەم، ئیعلانی ئیفلاس دەکا و مەحکومی مەوتی مەعنەوی دەبێ.

"لە بەر ئەمە ئەم نەوعە ئینسانانە مەجبور فێری قەوانینی ئیقیصادیە و تیجاریە و عیلمی جوغرافیا بون. خۆلاصە ئەمڕۆ ئینسان هەر چیە دەبێ بێ، هەرچیە دەکا بکا، مەجبوری سەعی وکۆششی زۆر چشتێ بوە، چونکە لەمەوپێش ئەو ئیشانە کە بە ئاسانی دەکرا ئەمڕۆ موحتاجی سەعییەکی زۆر بوە. بەڵێ وایە! نوێنێ دەیانگوت کە (وەقت) نەقدە، حاڵبوکی ئەمڕۆ دەڵێن (وەقت) نەقد نیە حەیاتە. حەقیقەتیش وایە، ئەو وەقتانە کە رادەبورێ، لە عومرمان فەوت دەبێ.

"مادامکە وەقتەکامان ئەگەر بە زیلەت بێ، ئەگەریش بە سەعادەت بێ، هەر رادەبورێ، هیچ نەبێ بە صورەتی زۆر چاک ئیستیعمالی بکەین، کە لەو وەقتە فائیدەیە بێتە وجود، وە لە عومرەکەمانیش سەعادەتێ حاصل بکەین.

"لاکین ئێمە حەیف، سەد هەزار حەیف، کە بە وەقتەکامان، ئەکو بە قەدەر حەیات، بە قەدەر نەقدیش، ئەهمیەتی پێ نادەین.

"ئەو میلەتە کە ئەم حەقایقانە تەقدیر دەکا ئەلبەت و ئەلبەت تەرەقی دەکا.

"مەسەلەن ژاپۆنیا، ئەم قەومە پچوکە چی بو؟ بە خودا هیچ نەبو. فەقەت بە سایەی سەعی و تەقدیری قیمەتی وەقتەکەیان دەوڵەتێکی عەزیمی وەکو روسیەی شکان و تارومار کرد.

"مەسەلەن ئینگلتەرە، ئەمانەش وەکو ئێمە ئینسانن. فەقەت بۆچی ئەو نەوعە ئیختیراع و ئیجادە کە بە سایەی عەقل و فکریان دەیهێننە وجود ئینسانان شێت دەکا و حەمو کەسێ مەجبوری تەعزیم و تەقدیری شەخصییان دەکەن.

"بەڵێ ئەمانەش لایەنقەتیع سەعی دەکەن. وە وەقتەکەیان بە خۆڕایی فەوت ناکەن. بۆیە ئائیلی ئەم سەعادەت و قودرەتە بون بەو دەرەجەیە کە سیاحێ دەچێتە ئینگلتەرە، لەو جێگەیە چاوی بە سەرایەکی زۆر موتەنتەن و موبەدەب دەکەوێ، لەو وەقتەش ئینگلیزێ رادەبورێ، لێی دەپرسێ: ئەم جێگەیە چیە؟ کابراش لە بەر ئەوە کە سانیەیە لە وەقتەکەی بە خۆڕایی نەچێ پارەیەکی پێ دەڵێ و دەچێ. ئەمجا بۆچی ئەمانە تەرەقی، ئێمەش حەتاکو بێ تەدەنی نەکەین.

"لە گەر ئەمەش من ناڵێم وەکو پیاوێ لە سەر منارەیە خۆی بخاتە بیرێ، وا سەعی بکەین. هیچ نەبێ وەقتەکەمان تەقسیمی چەند قیسمێ بکەین و بە گوێرەی ئەو قیسمانەش حەرەکەت بکەین. یەعنی هەمو کەسێ وەقتی سەعی، وەقتی خواردنی، وەقتی خەوی، وەقتی عیبادەتی لای مەعلوم بێ.

"فەقەت دەڵێن کە بە چی سەعی بکەین و کێ سەوقی تەحصیلمان بکا؟ بەڵێ ئەمەش راستە. زاتەن ئێمەش لە بەر ئەمەیە ئەوەندە هاوار و داد و بێدادمانە، دەڵێین: لە بەغدادا جەمعیەتێ گوشاد بکەین، کە بە تەشویق و کۆششی ئەم جەمعیەتە لە حەمو جێگەیە مەکتەبێ گوشاد بکرێ و، قەومی کوردان لەم جەهالەتە تەخلیص بکا. دە بزانین کێ لە کوردان سەرهەڵگری ئائیلی ئەم شەرەفە عەزیمە دەبێ؟ فەقەت حەیف کە ئەم خدمەتە بە کەسێ بە دو کەس ناکرێ. ئەگەر وا بوبوایە لە بەغدادا زۆر کەسانێ هەیە کە دیدەدۆز ئینتیزاری ئەم خدمەتەیە. ئەمە انجق بە سەعی و تەشەبوسی جەمعیەتێکی زۆر دەبێ، چونکە بە بێ سەعی هیچ چشتێ ناکرێ، چونکە خوداوەندی تەعالا (لیس للانسان الا ماسعی) ی فەرموە. فاعتبروا یا اولی الابصار."

3. 2. تەرەقیی زەراعەت و تیجارەت

جەمال بابان، داوای پێشخستن و گەشە پێدانی کشتوکاڵ و بازرگانی ئەکا بەوەی کۆمپانیای هاوبەشی کشتوکاڵ و بازرگانی دابمەزرێنن، داوا ئەکا دەوڵەمەندەکان لەو کۆمپانیایانەدا کۆببنەوە، مەکینەی کشتوکاڵ لە دەرەوە بهێنن و کاری پێ بکەن و بە کرێێ بدەنەوە. سەبارەت بەم باسانە لە ژ1 دا لە ژێر سەردێری (قسەی خۆبەخۆیی) دا نوسیوێتی:

"ئەی کوردان موحتەرەمان!

"ئەمرۆ زەمانەکەمان زەمانی سەعی و غیرەتە. هیچ کەس ناتوانێ موقابیلی ئەم دو قوەتە راوەستێ. لە بەر دەم سەعی و مەراما بەخت مل چەوت دەکا. ئەو میلەتە کە تابیعن بە قانونی تەکامول بەرە بەرە (پەکەین) ئەگەر عەزم و مەرام بکەن مەوجودیەتی خۆیان محافەزە دەکەن. لاکین ئەو میلەتەی کە ئەم دو قوەتەی نەبێ هەرچی دەکا بکا، خۆی بکوژێ، مومکین نیە، زەمان ئەوە دادەرزێنێ و مەحوی دەکا. بە موجیبی قانونی تەکامول ئەو کەسە کە تابیعی موقتەزای زەمان نابێ و لە عادەتی کۆنی خۆیان ئیسرار دەکا فەلاح نابێ.

"مەعاریف، کە بو محافەزەی وەتەن ئەساسە و، نیشانەی شەرەفی میلەتە، بۆ هەمو کەسێ فەرزە کە سەعی بۆ تەرەقی ئەمە بکا، لاکین بەو شەرتە کە تابیع بە تەرەقیاتی زەمانە بێ.

"دیقەت بفەرمون! ئەمرۆ هیچ میلەتێک نیە کە بە ئیقتیداری خۆی تەرەقی نەکردبێتن. ئەمانە کە تەرەقیان کردوە، لە حەمو چشتێک تابیعی موقتەزەیاتی زەمانە بون، ئەمجا تەرەقیان کردوە.

"مەسەلی مەشهوریێک هەیە، دەڵێن: ئەگەر زەمانە تابیعی تۆ نابێ، تۆ تابیعی زەمانە بە! دەزانن ویردی زبانی ئێمە چیە دەڵێن: ئێمە کوردین دەخلمان چیە لەم تەرحە عەجایباتە. پارویەک نان دەخۆین و شوکری خوا دەکەین. بەڵێ برادەر، ئەم قسەیە راستە. ئینسان لازمە شاکیر و قانع بێ، فەقەت شەرتیشە کە سەعی بکا و جاهیل نەمێنێ و موحتاجی کەس نەبێ. خوداوەندی تەعالا چۆن کە فەرمویەتی شاکیر و قانع بن واش فەرمویەتی سەعی بکەن و عالم بن، جاهیل نەمێنن. چونکە ئینسان بە سەعی دەبێتە ئینسان. ئێمە کوردەکان،

ئەساسەن ئیقتیداری سەعی‌مان هەیە، موتەحەمیلی حەمو جەور و جەفاین، لاکین تەشەبوسمان نیە. دە فەرمون لە ناو ئەم کوردستانە عەزیمە کەسێکم پیشان بدەن کە ئەم پیاوە تەشەبوسی چشتێکی کردوە، کە لە ئەو چشتە یا خۆی یا ئەفرادی میلەتی یا جەماعەتی ئیستیفادەی کردبێتن.

"حاصڵی عاجز مەبن با راستی بڵێم: ئێمە کە کوردین، لە جوتیاری و فەلاحی زیاتر هیچمان لە دەست نایەت. فیلحەقیقە لە دنیادا لە زوراعی و فەلاحی و توجاری چاتر هیچ صنعەتێ نایەتە فکر. فەقەت ئێمەمانان ئەم صنعەتەش بە تەواوی نایکەین.

"جوتیارێکی قوڕبەسەر، هاوین و زستان، لە بەر ئەم بەفر و باران و هەتاوە، هەر لە سبحەینێوە تاکە ئێوارە، هەر هۆهۆیەتی، جوت دەکا، درەو دەکا، هۆلە دەکا. نیهایەت سەری ساڵ یا نیو وەزنە گەنم و جۆی دەست ئەکەوێ یا ناکەوێ. فەقیرە بەمەش خەریک دەمێنێ عەجەبا بیخوا یا بۆ تۆمی ساڵی کە هەڵی گرێ.

"ئەگەر سەعی بکەین و واز لەم تەمەڵیە بێنین، ئەڵبەت شیرکەتێ تەئسیس دەکەین کە بە واسیتەی ئەم شیرکەتە، هەم زەراعەتمان، هەم تیجارەتمان تەرەقی بکا و ئیحتیاجمان بە هیچ کەس نەمێنێ.

"ئیستا ئێمە بەم حاڵەش رازی بوین. مادام کە هەمومان زوراعین، فەلاحین، مەلاکین، هیچ نەبێ دەوڵەمەندەکانمان گردۆبن و ماکینەیەکی زەراعەت بهێنن. کە بە سایەی ئەم ماکینەیە نە ئەوەندە توشی زەحمەت دەبن، نەش ئەوەندە وەقتمان بە هەوا دەچێ، کە نیشمانیش تەواو بو بە یەکێ کە بە موقابیل پارە دەدەرێ بە زەمان، ماکینەکەش هەر ماکینەیە.

"ماکینە هێنان وەکو بزانن ئەوەندە مەسرەف و زەحمەتی نایەوێ. بە قیست دەیفرۆشن، پارەکەیشی بەرە بەرە دەدرێ، یەکێکیشی بە مانگانە دەیهێنن حەتاکو فێری ئیستیعمالی دەبن.

"ئێوە تەصەور مەکەن کە بێ ئیتیفاق چشتێ بێتە وجود. مەسەلەن فەرز بکەین ئەمڕۆ پیاوێ هەزار قڕانێکی هەیە، مەعلوم کە بەم هەزار قڕانە هیچی پێ ناکرێ. فەقەت چەند کەسێ لە گەریا ئیتیفاق بکا و سەرمایەیە دانێ بە مودەتێکی قەلیل، لاکین بە شەرتی سەعی، دەبێتە تیجارێکی گەورە. ئەگەر ئیتیفاقی لە گەرا نەکەن ئەو قوڕبەسەرەش نیهایەت مەجبور ئەبێ ئەو پارەیە بخوا، سەفیل بمێنێ.

"بینا لە سەر ئەمە لازمە کە دەوڵەمەندەکانمان، تیجارەکانمان، عالمەکانمان، دەست بدەنە دەستی یەکتری، سەعی بۆ تەرەقی مەعاریف و زەراعەت و تیجارەت بکەن، کە بەم واسیتەیە هەم ئەفرادی میلەتمان تەخلیصی ئەفسی خۆی لە جەهالەت دەکا، هەم پارویەکی نانی راحەتی دەخوا.

"وە ئیللا موستەحەقی لەعنەتی ئەحفاد و لایقی عیتابی باوک و باپیرمان دەبین."

3 .3. عەدالەتی ئیجتیماعیە

لە سەردەمی عوسمانی‌یەکاندا گەندەڵی بەڕیوەبەرایەتی لە ناو فەرمانگەکانی حکومەتدا گەیشتۆتە ئەوپەڕی. بەرتیلخۆری و دزی و دەستدرێژی کردنە سەر ماف و سامان و ماڵی هاووڵاتی‌یان لە هەمو جێ‌یەکدا بڵاو بوە. جیاوازی چینایەتی کۆمەڵی دابەش کردبو بە سەر هەژار و دەوڵەمەندا. چینە هەژارەکان لەوپەڕی هەژاری و کەساسی و بەشخوراوی‌دا بون. یەکێ لەو بابەتانەی لە ناو (بانگی کورد) ا بەدی ئەکرێ داوای جێبەجێکردنی جۆرێکە لە دادی کۆمەڵایەتی و چاککردنی باری گوزەرانی چینە هەژارەکان.

جەمال بابان لە ژ1 دا لە ژێر ناونیشانی (یاری) دا کە مەبەستی (یاریدە و یارمەتی دانە) نوسیوێتی:

"یاری دان وەزیفەیەکی دینی و ئیجتیماعی‌یە، لە بەر ئەمە فەرزە کە ئینسان یاری تەرەقی تەور و تەبیعەت و تەئمینی عومر و سەعادەتی موحتاج و سەفیلەکان بدا.

"ئەمڕۆ لە دنیادا فەقیر و سەفیلەکان عەدەدێکی زۆر گەورەیان تەشکیل کردوە. ئەوانەی کە لە هەرا و بگری حەیات دا دەشکێن و. لە پەیداکردنی نانی ئێوارەشیان عاجزن. بە نیسبەتی ئەو تالعدارانە کە عومرێکی زۆر خۆش و جوان رادەبوێرن. زۆرترن.

"بەرامبەر کەیف و شادمانی دەوڵەمەندەکان. فەقیرەکان شەو و رۆژ خەریکی ئاهـ و فەریادی ئیحتیاج و سەفالەتی خۆیانن.

"پارەدارەکان. بە دەر لە ئیحتیاجی خۆیان کە لە باڵاخانەی زۆر شیرین و عومرێکی لەتیف رادەبوێرن و لە ژیاندن لەزەت دەبینن، فەقیرەکان ناتوانن خانویەکی کۆن و خراپ پێکەوە بنێن.

"خۆلاسە لە مابەینی ئەم دو قیسمە مەخلوقاتە فەرقێکی زۆر گەورە هەیە.

"بە واسیتەی ئەم فەقیری و ئیحتیاجیە زۆر کەس مەحکومی مردن بوە، چونکە ناگەن بەو موساعەدە و موعاوەنەتی هاوجنسی خۆیان. بە هەژاری عومر رادەبوێرن. لە پاشا موحتاجی ئەوانە بۆ ئاخیرەت دەنێرێ. لە بەر ئەمە لازمە کە پارەدارەکان فکر بکەن کە ئەم سەفیلانەش هەروەکو خۆیان ئینسانن و موحتاجی معاوەنەتن، تاکو بێنە مەرحەمەت. باوەشی شەفەقەت و مەرحەمەتی خۆیان بۆ ئەم نەوعە سەفیلانە بکەنەوە. لە بەر ئەمە بەم یاری دانە (وەزیفەی ئیجتیماعی) دەڵێن.

"یاری دان بەوە ناڵێن کە لە کۆڵانێ یا لە بازاڕێ توشی سواڵکەرێ دەبن و دە پارەیەکی پێ ئەدەن. ئەم یاری دانە بۆ بەشەریەت نەکو موعاوەنەت بەڵکو باعیسی زەرەر دەبێ. چونکە ئەو دە پارەیە دەرد و ئالامی ئەو سەفیلە سوک ناکا و سەبەبی خەلاس بونی سەفالەتی نابێ. ئەم موعاوەنەتە بەڵکو سەبەب بۆ کەسی تر کە داخلی ئەم صنعەتە رەزیلە و سەفیلە دەبێ. زۆر سواڵکەر هەیە کە لە ئێوە و لە زۆر کەسی تر دەوڵەمەندترە لە گەڵ ئەمە واز لە سواڵکەری نایەنێ، چونکە لای خۆی لەم صنعەتە راحەتتر نیە. حەتا زۆر کەس هەیە خۆیان عەلیل و بە سەقەت پیشان ئەدەن تاکو پارە قازانج بکەن.

"کەواتا ئەم وەزیفەی معاوەنەتی خۆمان بە چ نەوعێک بە جێ بێنین؟

"ها بەڵێ بە دو نەوع بە جێ دەهێنرێ: ئەوەلی، سەعی و کۆشش کردن چاکبونی ئەخلاقی هاوجنسمان. دوەمین، تەئمینی ئیستراحەت و سەعادەتی بەنی نەوعمان.

"چونکە فەقیرەکان بە واسیتەی فەقیری و هەژاری لە تەداروکی مەعیشەت و ئەسبابی تەربیەی ئەخلاقیـیان عاجزن. ئەم معاوەنەتە هەم بۆ خۆیان هەم بۆ جەمعیەتی بەشەریـیە فائیدەیەکی زۆری هەیە. لە بەر ئەمە نەتیجەی ئەم فەقیریـیە کە زۆر لە ئینسانان مەجبور دەبن کە ئیشی خراپە بکەن.

"دوەمین، کە یاری دانی ئیستراحەت و سەعادەتی بەنی نەوعمانە، ئەمەش هەروەکو معاوەنەتی تەکامولی ئەخلاق وایە، لازمە بە هەر صورەتێ بێ ئەوانە کە لە ئیحتیاجی خۆیان پارەی زیادتریان هەیە معاوەنەتی ئەبنای جنسی خۆی بکا کە بەم واسیتەیە هەم لە دنیادا هەم لە ئاخیرەت دا مەسعود دەبێ."

لە ژ 4 دا لە ژێر ناوی (عەدالەتی ئیجتیماعیە) دا نوسیوێتی:

"عەدالەتی ئیجتیماعیە، لە هەرچی جەمعیەتێ، لە هەرچی عونصورێ دەبێ بێ، حورمەت گرتنی حقوقی ئینسانیەی بەشەریـیەتە.

"بەشەریـیەت لەو وەقتەوە هاتۆتە وجود ئەم حەقیقەتەیان تەسلیم و هەر فەردیانشی نائیلی حقوقێکی زۆریان کردوە.

"چونکە هەر قەومێ، هەر فەردێ، بۆ خاتری محافەزە و صیانەتی حقوقی خۆی، مەجبوری حورمەتی حقوقی هەمو کەسێکە. فەقەت ئەم مەجبوریەتە قەتعەن مەحدود نیە و نابێ. شەخصێ، کە مەنسوبی دەوڵەتێ یاخود قەومێ دەبێ، ئەو شەخصە نەکو بە ئەفرادی ئەو دەوڵەتە. ئەو قەومە. بە هەرچی دەوڵەتێ مەنسوب دەبێ

بین، حەز ئەکا گاور بێ، فەرەنگ بێ، مادام کە ئینسانە، مەجبوری ریعایەت و حورمەتی حقوقی ئەو شەخصەیە. چونکە ئەمە لە ئیجاباتی حقوقی ئینسانی‌یەیە، چونکە هەمو ئینسانێ فیترەتەن مەزهەری زۆر حقوقی بوە.

"لە گەر ئەمەش بەعزێ حقوقی هەیە ئەوە مەحدودە. مەسەلەن عوسمانلی‌یە انجق لە وەتەنی خۆیدا مالیکی حەقی ئینتیخابە، لە ئینگلتەرەدا ناتوانێ ئەم حەقە ئیستیعمال بکا، چونکە هەر شەخصێ لە وەتەنی خۆیدا مەسئولە.

"عەدالەتی ئیجتیماعیە لە 3 نوقتەی ئەسیاسیەدا ئیجمال ئەکرێ:

"1. ئەمنیەتی شەخصیە: چۆن کە حەمو کەسێ ئارەزوی تەئمینی حەیاتی خۆی هەیە، واش مەجبوری تەجاوز نەکردنی حەیاتی ناسە. حەمو شەخصێکیش ئەم ئیشتیاقەی هەیە. زاتەن لە بەر ئەم مەقصەدەیە کە ئینسانان لە حالی جەمعیەتا ئەژین و موتەحەمیلی حەمو تەکالیف و ئەوامیر بون.

"2. حوریەتی هەم جنسانە: مەعلومە کە حەمو ئینسانێ حورە، لە فکر و حەرەکاتی خۆیدا سەربەستە (فەقەت خاریجی قانونی هەیئەتی ئیجتیماعیە و بەشەریە نەبێ). بینائەن عەلەیهی، کەسێ حەقی موداخەلەی فکر و حەرەکاتی کەسی تری نیە، لازمیشە نەبێ.

"3. حەقی تەمەلوک: تەبیعی‌یە هەر کەسێ بە قەدەر ئیقتیداری خۆی ئەلبەت ملکێکی، چشتێکی، ئەبێ. لە بەر ئەمە حەز ئەکا، ئەو ملکەی، ئەو ماڵەی، مەعروزی تەجاوز نەبێ. حەمو شەخصێکیش مەجبوری ریعایەتی ئارەزوی ئەو شەخصەیە. چونکە ئەم ئارەزوە موتەقابیلە، لە مقاوەلەیە ئەکا کە لە مابەینی ئینسانان عەقد کرابێتن، حەمویان مەجبوری ئەحکامی ئەو مقاوەلەیەن. کە بەم مقاوەلەیە ئەربابی حقوق (مقاوەلەی ضمنیە) ئەڵێن.

"فەقەت ئینسان موجەرەد بە ریعایەتی ئەم حقوقانە وەزیفەی ئیجتیماعیەی خۆیان بە تەواوی ئیفا ناکەن چونکە ئەم وەزیفەیە هەر لە (عەدالەت) عیبارەت نیە. چاک بون، ئیشتیراکی مەصائیبی هەم جنسان، معاوەنەتی یەکەسەکان. ئەمانەش لە ئەساساتی وەزیفەی ئیجتیماعیەن. فەقەت گەورەی وەزائیفی ئیجتیماعیە چاک بون و عادل بونە.

"ئینسان لە مانە بە هیچ مەعزەرەتێ خۆی تەخلیص ناکا، فەقەت (معاوەنەت) وا نیە بە جێ هێنانی ئەمە ئیجرای موقتەزای شەفقەتە فەقەت بە جێ ئەهێنانیشی موجیبی مەسئولیەت نیە. لاکین لای من ئەو کەسە کە ئیقتیداری هەیە و معاوەنەتی هەم جنسی خۆی ناکا بێ ویجدانە، بێ حەمیەتە.

"چونکە عەدالەت ئەفرادێ مەجبوری تەجاوز نەکردنی حقوقی کەسێکی تر ئەکا، فەقەت معاوەنەت وا نیە ئەوە ئەمری یاری هەم جنسان ئەکا. ئەو کەسە کە موحتاجی معاوەنەت بێ ئەگەر نائیلی یاری نەبێ، مەجبوری تەعەروزی حقوقی شەخصی تر ئەبێ، کە ئەم حەرەکەتە وەزیفەی عەدالەت تارومار ئەکا.

"بینائەن عەلەیهی منیش بەم واسیتەیە، بەم موناسەبەتە، ئەربابی ئیقتیدارەکانمان ئەعوەتی یاری دانی یەکەسەکان ئەکەم، کە ئەوەش کوردە، جەهلی کوردە، وەحشەتی کوردە، بێ مەوقیعی کوردە، بێ ئەهمیەتی کوردە."

3. 4. ئەدەبیات

بانگی کورد لە شیعری شاعیرەکانی پێشو، لە ژ1 دا چەند شیعرێکی نالی و لە ژ4 دا شیعرێکی مستەفا بەگی کوردی بڵاوکردۆتەوە. بەڵام لە شیعری شاعیرەکانی هاوچەرخی دو شیعری بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ3 دا (صائیب زادە: سلیمانیەلی محەمەد عارف) لە بەشی (ئەدەبیات) دا نوسیویتی:

عالەمێ مەشغولی فیکر و کورد خەریکی وەحشەتە
خواردنم زوخاوی جەرگە، من لە داغ ئەم حەسرەتە
ئەمڕۆ دەورێکی ترە، مەیدانی عوشرەت تەنگ بوە،
وەقتی سەعی و غیرەتە هەنگامی بەزلی هیمەتە
خەتوەئەندازی تەرەقی بین لە ساحەی ئاسیا
چونکە ئەوروپا ئەڵێن کورد مایلی هەر وەحشەتە
کەسبی عیلم و مەعریفەت مەقبولی خودا و پێغەمبەرە
رەهبەری فەوزی دو عالەم مایەی صەد حورمەتە
بۆ تەرەقی موڵک و میللەت ئیتیحادمان واجیبە
صەرفی غیرەت چاکە، با غەیبی نەکەین ئەم فرصەتە
هەرچی لایق بێ بە گەورە ئەو بەجێ بێنین بە دڵ
بۆ وەتەن هەر لازمی شەئنی ئەوە ئەم خدمەتە
بۆ تەعالی شەئنی خۆمان هەر لە گەورە تا بچوک
جەهد و سەعی و ئیهتیمام وەڵڵا فەرزی زیممەتە
مەحفەزەی دین و شەریعەتمانە خۆ خاکی وەتەن
ئاوەدانی ئەو بە زۆری عیلم و فەن و صنعەتە
ئیش ئەگەر وابێ وەتەن نورانی و مەعمور ئەبێ
رستگاریمان ئەبێ ئێمەش لە دەست ئەم زوڵمەتە
دوشمنیی عیلم و مەعاریف خانەمان وێران ئەکا
زۆر خراپ و موهلیکە دەرمانی کەین ئەم عیللەتە
بانگ وەک بانگی شەرعی عالەمێ هوشیار ئەکا
کولی سەترێکی نەسیحەت. نوقتەشی هەر حیکمەتە
(بانگی کورد) جەدەن حەکیمی خەستەگی ئەم قەومەیە
با لە خوابی غەفڵەت و وەحشەوت خەبەرمان بێتەوە
پایەدار بێ تا قیامەت بۆ شفای ئەم میلەتە
حاڵ و ئەوزاعی زەمانە تەعنە. دەرسی عیبرەتە

لە ژ4 دا (سلیمانیەلی: زێوەر) لە ژێر سەردێڕی (بۆ شاگردانی مەکتەب) دا شیعرێکی درێژی بڵاوکردۆتەوە، لێرەدا بۆ نمونە چەند بەیتێکی ئەنوسمەوە:

ئەی گوڵی گەڵزاری دین. ئەی ئەونیهاڵانی چەمەن
ئەی لە مەعنادا بە قیمەت. یەک بە یەک دوڕی عەدەن
...
شێربەچەی بێشەی جەلادەت سەر لە لانت هەڵبڕە
سەیری ئەترافت بکە یەکبارە راوی تۆ دەکەن
...

ئەی جەوانانی وەتەن! ئەی روکنی پاکی مەملەکەت!
دەرسی تاریختان کە خوێند، جوغرافیا دیقەت بکەن!
...
تۆش ئەگەر فرسەت لە دەست دەی دەبیە مەملوکی کەسێ
شەو چرا هەڵگر دەبی، ڕۆژیش دەشۆی جام و لەگەن
...
خواجە ئامیر، ریحلە قەلعە، دوشمنت جەهلە ئەتۆش
وەک موحاریب دەفعی کە ئەم دوشمنە بۆ جیسم و تەن
...
شەو عەلاوەی ڕۆژ بکەن بۆ خوێندن و بۆ مەعریفەت
لەحزەیە غافل مەبن هەرگیز لە تەعلیماتی فەن

ئەم دو شیعرەی عارف صائیب و زێوەر لە روی ئەدەبی‌یەوە رەنگە نرخێکی ئەوتۆیان نەبێ، بەڵام لە باری کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری‌یەوە دو شیعری باشن. لاوەکان هان ئەدەن بۆ خوێندن و فێربون و کارکردن و، بە جێ نەمان لە کاروانی پێشکەوتنی گەلان.

4. لە روی هونەری رۆژنامەوانی‌یەوە
4. 1. زمانەکەی

لە بەر ئەوەی ئەم گۆڤارە یەکەم بڵاوکراوەی چاپکراوی کوردی‌یە لە عیراق و لە کوردستانی عیراقدا، بە سەرەتای رۆژنامەوانی‌ی کوردی دائەنرێ لە عیراقدا. هەر لە بەر ئەوە هەوڵم داوە زۆری وتارەکانی بۆ ئێرە رابگوێزم. لەمەیش دو مەبەستم هەیە:

یەکەم،
شارەزا بون لە جۆری کوردی نوسینی ئەو سەردەمە و بەراورد کردنی لە گەڵ هی ئیستا.

دوەم،
شارەزا بون لە جۆری بیرکردنەوەی رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە و تێگەیشتن لە بیروبۆچونەکانیان.

زمانی نوسینەکانی بانگی کورد ئەگەر بەراورد بکرێ لە گەڵ زمانی بڵاوکراوەکانی ئەستەموڵ دو جیاوازی تێدا بەدی ئەکرێ:

یەکەم،
کوردی‌یەکەی بانگی کورد بە تەنیا لەهجەی کرمانجی‌ی خواروی گرتۆتەوە، لە کاتێکدا ئەوانەی ئەستەموڵ هەردو لەهجە سەرەکی‌یەکەی تێدایە.

دوەم،
بانگی کورد هەندێ جار لە نوسینەکانیدا رێزمانی بێچوە لەهجەیەکی بەکارهێناوە، لە سەر زمانی کوردی ئاسایی رەوان نیە، وەکو: بیکاتیش لە باتی بیشی‌کات، لیباسیانیش لە باتی لیباسیشیان، هەمویانیش لە باتی هەمویشیان، ئەربابی علیمانش لە باتی ئەربابی عیلمیشمان، هەر فەرديانیش لە باتی هەر فەردێکیشیان، عەقد کرابێتن لە باتی عەقد کرابێ. هەندێ جاریش لە باتی وشەی (لە گەڵ) وشەی (لەگەر) و لە باتی وشەی (هەمو) و (حەمو) ی بەکارهێناوە.

ئەم جۆرە وشە و رێزمانە کە هی ناوچەیەکی پچوکی گەرمیان، بە تایبەتی هی کفرییە، تا ئیستایش لە قسەکردندا ماوە بەلام لە نوسیندا بەکارنەهێنراوە.

ئەم شتە پچوکانە بە هیچ جۆرێ لە نرخی نوسینەکانی بانگی کورد کەم ناکەنەوە. بە تایبەتی چونکە ئەمە یەکەمین هەوڵدانی کوردە لە ولایەتەکانی بەغداد و موسڵ دا بۆ کردنی کوردی بە زمانی رۆژنامەوانی و خوێندن.

4. 2. روخسارەکەی

بانگی کورد بە پیتی عەرەبی و بە رێنوسی فارسی چاپ کراوە. هەر ژمارەیەکی 24 لاپەرە بوە. هەمو لاپەرەیەکی دو ستونی تێ دا چاپ کراوە. سەردێری وتارەکانی بە پیتی درشتتر لە هی مەتنەکانی نوسراوە. نەخش و نیگار و وێنەی تێدا نیە. لە سەر بەرگی ژمارەکانی پێرستی باسەکانی لە ژێر وشەی تورکی (مندرجات) و وشەی کوردی (تیا نوسراوە) دا بلاوکراوەتەوە. بەوەدا ئەتوانرێ بە ئاسانی بابەتەکانی پۆلێن بکرێ.

بانگی کورد جگە لە وتار، هەندێ هەواڵ و دەنگوباسی بلاوکردۆتەوە. لەوانە هەواڵی مردنی ئیسماعیل حەقی بابان و عاسم بەگی بابان و، هەڵبژاردن لە هەندێ ناوچەی عیراق.

ئابونەکەی وەکو نوسیویتی: "ساڵی چل و پێنج، شەش مانگی بە بیست و پێنج قروش" بوە.

بانگی کورد لە چاو هەندێ لەو گۆڤارانەی کە هاوزەمان لە گەڵ ئەو لە بەغداد بە زمانی عەرەبی و تورکی دەرچون لە دواوەیە.

4. 3. بلاوبونەوەی

پێ ئەچێ رۆشنبیرانی کورد لە بەغداد و ئەستەموڵ ئاگایان لە یەکتری هەبوبێ و پێوەندییان لە گەڵ یەکتری بە هێز بوبێ.

لە دوا لاپەری ژ1 ی بانگی کوردا لە ژێر سەردێری (اجتهاد) ا بە تورکی ئاگاداری خوێندەوارەکانی ئەکا کە دکتۆر عەبدولا جەودەت لە ئەستەموڵ حەفتەنامەیەکی ئیجتیماعی، ئەدەبی، ئیقتیصادی دەر ئەکا و، داوا لە خوێندەوارەکانی ئەکا بین بە ئابونەی.

لە دوا لاپەرەی ژ4 یشیدا لە ژێر سەردێری (هتاو کرد) بە تورکی باسی ئەوە ئەکا کە گەنجەکانی کورد لە ئەستەموڵ بۆ خزمەتی تەربیەی فکریە و ئیجتیماعیە هەتاوی کوردیان دەر کردوە، بە (زۆر نەفیس و ئیستفادەلی) بە ئاسینی ئەدا و، داوا لە خوێندەوارەکانی ئەکا بین بە ئابونەی.

(هەتاوی کورد) یش لە ئەستەموڵ لە ژ4- 5 یدا لە ژێر سەردێری (بانک کرد) دا بە تورکی هەواڵی بلاوبونەوەی (بانگی کورد) ی لە بەغداد راگەیاندوە. بە ستایشەوە باسی ئەکا و، داوا لە خوێندەوارەکانی ئەکا بین بە ئابونەی.

5. جێگەی لە رۆژنامەوانیی کوردیدا

گرنگی بانگی کورد لەوەدایە کە یەکەمین رۆژنامەی کوردییە لە عیراقدا. ئەمە بە سەرەتای نوسینی کوردی دائەنرێ لە ناوچەکەدا. جگە لەوەیش بە هۆی لێکۆڵینەوەی ناوەرۆکی وتارەکانیەوە ئەتوانرێ جۆرێ بیرکردنەوەی هەڵبژاردەی کوردی ئەو سەردەمە، لە کێشە و گیروگرفتەکانی کۆمەڵی کورد و رێگەی چارەسەر کردنیان، بخوێنرێتەوە.

بانگی کورد زۆر بیری نوێی دەربارەی خوێندن و پەروەردە، خوێندنگەی ئەهلی، کاروباری ئابوری، بازرگانی و پێکهێنانی کۆمپانیای بازرگانی، کشتوکاڵ و هێنانی ماکینەی کشتوکاڵ، نادی کۆمەڵایەتی، دامەزراندنی ڕێکخراو، هێناوەتە کایەوە، کە بۆ ئەو سەردەمە هەموی تازە و بە سود بون و، بناغەی کۆمەڵێکی شارستانی‌یان دانەنا.

ڕۆژنامەوانیی کوردی

لە ساڵانی یەکەمین جەنگی جیهانیدا

9. ڕۆژنامەوانیی کوردی لە ساڵانی یەکەمین جەنگی جیهانیدا

هژمار ۱

[illegible]

مصر القاهره [illegible] پوسته‌یی ٥٠٨

جریده‌کی ۱ قرش‌ه

سالیانی ١٥٠ شش مهیانی

٨٠ قرش‌ه

نمره ۱

محل اداره‌سی

مصر القاهره پوسته قوطوسی ٥٠٨

نسخه‌سی ۱ غروشدر

سنه‌لك آبونه‌سی ١٥٠ آلتی آیلغی

٨٠ غروشدر

کردستان

[illegible] کرمانجی [illegible]

جریده‌یێ کرمانجیه

[illegible]

١٥ ذی القعده ١٣٢٥

آلی یا کرمانجی

[illegible]

[illegible]

[illegible]

عدم مرکزیت و [illegible] اداره‌ی

[illegible]

9. ڕۆژنامەوانیی کوردی لە ساڵانی یەکەمین جەنگی جیهانیدا

1. خاکی کوردستان: پامالّی جەنگ

لە 1 ی ئابی 1914 دا یەکەمین جەنگی جیهانی هەڵگیرسا. سەرەتا ئەڵەمانیا و نەمسا لە لایەک و ڕوسیا و بریتانیا لە لایەکی ترەوە لە شەڕدا بون. زۆری نەخایاند زۆربەی وڵاتانی ئەوروپی گرتەوە و، دەوڵەتی عوسمانی‌یش دایە پاڵ ئەڵەمانیا و تێکەڵاوی شەڕ بو. کوردستانی ئەو سەردەمە دابەش کرابو بە سەر تورکیای عوسمانی و ئێرانی قاجاری دا. کوردستانی ئێستای عیراق و ناوچە کوردنشینەکانی سوریا بەشێک بون لە دەوڵەتی عوسمانی. ئەگەرچی حکومەتی ئێرانی بە ڕەسمی بێلایەنی خۆی لەو جەنگەدا ڕاگەیاند، بەڵام هیچ لایەکی جەنگەکە ڕێزی ئەم بێلایەنی‌یەی نەگرت.

کورد بێ ئەوەی دەست یا دەسکەوتی لە هەڵگیرسانی جەنگەکەدا هەبێ، هەردو بەشی عوسمانی و قاجاریی نیشتمانەکەی بون بە مەیدانێکی گەرمی لەشکرکێشی و شەڕ و پیکادانەکانی سپاکانی عوسمانی، ڕوسیا و ئینگلیز. عوسمانی کە بو بە لایەنێکی سەرەکی جەنگ، هێزی مرۆیی سەرانسەری وڵاتەکەی سازدا و، هەرچی توانای چەک هەڵگرتنی هەبو ڕاپێچی مەیدانەکانی جەنگی کرد. ئەو داوودەزگا ڕۆشنبیری‌یانەی کورد لە ئەستەموڵ و بەغداد دای مەزراند بون، هەمویان تێکچون.

لە ساڵانی جەنگدا، لە قەڵەمڕەوی عوسمانی و قاجاریدا هیچ جەریدەیەکی کوردی دەرنەچوە. بەڵام لە دەرەوەی دەسەڵاتی ئەوان، لە قاهیرە (کوردستان) و لە بەغداد (تێگەیشتنی ڕاستی) دەرچون. یەکەمیان، نەتەوەپەروەرێکی کورد بۆ داکۆکی لە مافی نەتەوەیی کورد و، دوەمیان، دەسەڵاتی ئینگلیز وەکو بەشێ لە پرۆپاگاندەی جەنگ دەری کردوە.

2. جەریدەی کوردستان

کوردستان خولی سێیەمی هەمان کوردستانی قاهیرە (1898- 1902) و، کوردستانی ئەستەموڵ (1909) بوە. ئەمجارەیشیان لە بەر ئەوەی لە قەڵەمڕەوی عوسمانیدا نەیان توانیوە دەری بکەن. سورەیا بەدرخان ڕوی کردۆتە قاهیرەی پایتەختی میسر.

ژ1 ی سێیەمین خولی (کوردستان) لە 15 ی زیلقەعیدەی 1335 ک/12 ی ئەیلولی 1917 ز و،

ژ11 ی لە 15 ی ڕەبیعی سانی/28 ی کانونی دوەمی 1918 ز دەرچوە.

لە هەمو ژمارەکانیدا لە ژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نوسراوە: (پانزە ڕۆژا جارەکی دەربکەڤێت قنجیا کرمانج را دخەبتێت جەریدەیی کرمانجایە: پانزە ڕۆژ جارێک دەرئەچێ، بۆ چاکەی کورد تێ ئەکۆشێ، جەریدەی کوردانە)

ناونیشانەکەی وەکو خۆی نوسیویتی: (جهێ نڤیساندنێ مصر القاهرة عولبەک پۆستەیی 580: جێی نوسینی میسر قاهیرە. سنوقی پۆستە 580)

نرخی دانەیەکی 1 قەمەری و، بۆ یەک ساڵ 150 قەمەری و، بۆ شەش مانگ 80 قەمەری بوە.

2. 1. بڵاوکەرەوەی

لە بن سێیەم ستونی دوالاپەڕەی هەمو ژمارەکانیدا نوسراوە: (مدیر مەسئول: ئەحمەد ئازیزی). ئەم ناوە ناوی نهێنی ئەحمەد سورەیا بەدرخان بوە. سورەیا و جەلادەت و کامەران 3 برا بون و، کوڕی ئەمین عالی کوڕی بەدرخان پاشا و، برازای مەدحەت میقداد بەگ و عەبدولڕەحمان بەگی بڵاوکەرەوەی کوردستان، بون. بنەماڵەی بەدرخان پاشا کە لە باووباپیرەوە میری جزیرە و بۆتان بون بە بنەماڵەی (عەزیزان) ناسراون.

وەکو لە سەر وتاری ژ1 دا دەرئەکەوێ دوای ئینقیلابی عوسمانی (1908) کە بەدرخانییەکان لە زیندان ئازاد کراون و لە دەربەدەری گەڕاونەتەوە ئەستەموڵ، سورەیا بەگ ڕۆژنامەی (کوردستان) ی وەکو خولی دوەمی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی لە ئەستەموڵ دەرکردوە. بەڵام کاتێ کە مەحمود شەوکەت بەگ ئەچێتە ئەستەموڵەوە و دەس ئەگرێ بە سەر دەسەڵاتدا تاوانی کۆنەپەرستی بە پاڵ سورەیا بەگ ئەدەن و، ئەیگرن و ئەیخەنە زیندانەوە، ڕۆژنامەکەیش دائەخەن.

2. 2. ئامانج لە دەرکردنی

لە سەروتاری ژ1 دا بە ئیمزای دەستەی نوسەران ئامانجی لە دەرکردنی کوردستان بەم جۆرە ڕون کردۆتەوە: "لە یەکەم ڕۆژی شەڕدا ئەمانوت ئیستا کاتی ئەوە نیە لە دەوڵەتی خۆمان شتێک داوا بکەین. مادەم ئەو لە گەڵ نەیاران لە شەڕدایە ئێمە دەنگی خۆمان دەرناخەین. ئیمڕۆ ئەبینین کە شەڕ خەریکە کۆتایی بێت. ئێمە باش ئەزانین کە ئەگەر کەسێک بیەوێ هەقی خۆی بسێنێت پێویستە خۆی ئاشکرا بکات. دەری بخات کە شایانی ئەو هەقەیە. لە بەر ئەوەیە کە ئێمە ئەمڕۆ دەنگی خۆمان دەرئەخەین.

"هەمو دەوڵەتان ئەڵێن کە هۆی شەڕکردنی ئێمە ئەوەیە: کە هەمو خەڵک، پچوک گەورە، هەقی خۆیان بستێنن. خۆیان ببەن بەڕێوە. ئەگەر ئێمە لە ئیستاوە دەنگی خۆمان دەرنەخەین، نەڵێین ئێمەش هەقمان هەیە، پاشان لەو ڕۆژەدا کە هەقی خەڵکیان دا، بە ئێمە شتێک نادەن.

"لە بەر ئەمەیە کە ئێمە ئەمڕۆ ڕۆژنامەی کوردستان دەرئەکەین. تا ڕێی کورانی میری ئێمە: (میر بەدرخان) بگرین و، بۆ سەندنی هەق و ئازادی کوردان تێ بکۆشین."

3. بابەتەکانی

3. 1. بابەتی سیاسی

ڕەنگە کوردستان لە هەمو جەریدە و غەزەتەکانی پێش خۆی ئاشکراتر و وردتر، باسی مافی نەتەوەیی کورد و، جۆری ڕێکخستنی پێوەندی کوردستان و حکومەتی ناوەندیی عوسمانی کردبێ.

کوردستان لە ژ1 ی دا لە ژێر سەرناوی: (عەدەم مەرکەزێتی و موختارییەتی ئیدارەیی) دا نوسیوێتی:

"کاتێ مەشروتیەت ڕاگەیەنرا هەمو خەڵک وایان زانی کە ئیتر ڕۆژ ڕەشی ناهەقی تەواو بو، ڕۆژی ڕاستی لە وڵات دا هەڵات. زۆر خەڵکی عاقڵ وتیان چاکەی وڵات لەوەدایە کە واز لە هەمو شتە کۆنەکان بهێنین، دەوڵەت بە تەقلیدێکی نوێ دابمەزرێنین. زۆرترینی ئەو خەڵکانە وتیان کە بۆ چاکەی وڵات پێویستە واز لەم مەرکەزییەتە بهێنین کە هۆی هەمو خراپییەکە، عەدەم مەرکەزییەت بۆ وڵات قبوڵ بکەین. هەندێ خەڵکی تر وتیان بۆ چاککردنی وڵات عەدەم مەرکەزییەتیش بەس نیە، موختارییەتی ئیدارەیی پێویستە.

"شەڕی 31 ی مارت هەڵگیرسا. جەمعیەت (مەبەستی جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقیە) ئەمەی بە فرسەت زانی دەستی وەردایە هەمو کاروبارەکانی دەوڵەتەوە. خەڵکی عاقڵ و ڕاستی ڕەوانەی حەبس و نەفی کرد. هەمو باسێکی چاککردنی وڵاتی داخست.

"جەمعیەت وتی کە ئیتر کەس ناتوانێ دەمی بکاتەوە. دەستی کرد بەوەی هەمو خەڵکی وڵات بە زۆر بکا بە تورک. تا بتوانێ ئەمە بکا دەستی کرد بە ناحەقی کردن لە هەمو خەڵک.

"شەڕی کوردستان، حوران، ئەرناوت و شەڕی تری ناو بەینی وڵاتییان، هەموی لەم ناڕاستییەوە پەیدا بون و، بونە هۆی ئەوەی لە شەڕی بالقان دا شەرمەزار ببین و لە دەستی بدەین. تا ئێمە باش بزانین جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی لە وڵاتی ئێمەدا چی خراپە ئەکەن و ئەیانەوێ بە زۆر هەمو خەڵک بکەن بە تورک، بەسە ئەم فکرێ بکەین لە حاڵی دەوڵەتانی ئینگلیزی، ئاڵمانی، ئەمەریکایی، ئاوستریایی لە لایەک و، لە لایەکی کەوە حاڵی دەوڵەتانی موسقۆفی، چینی، فرانسزی، ئیتالیانی. چوار دەوڵەتی یەکەم وڵاتی خۆیان بە عەدەم مەرکەزێتی، موختارییەتی ئیدارەیی بەڕێوە ئەبەن، ئەوانی تر کاروباری وڵاتەکانیان بە مەرکەزێتی و موتڵەقێتی بەڕێوە ئەبەن.

"بەم پێیە بەسە تێ بگەین کە مەرکەزێتی نەک هەر بۆ دەوڵەتێکی وەکو هی ئێمە باش نیە کە دانیشتوانەکەی تێکەڵاوە، بە ڵکو بۆ ئەو وڵاتەیش کە خەڵکەکەی یەکە.

"ئەگەر سەرنجی کرمانجێ، تورکێ، عەرەبێ، ڕۆمێک بدەین و جارێک لە حاڵی ئەوان بفکرین، ئەزانین کە بۆ وڵاتی ئێمە مەرکەزییەتی ئیدارە باش نیە. لە نێوان ئەم خەلکەدا دژایەتی ئەوەندە گەورەیە، بە لامانەوە سەیرە چاوی گەورەکانی دەوڵەت ئەوە نابینن، کاتێ دەوڵەتی عوسمانی دامەزرا دەوڵەتێکی مەزن بو، هۆی ئەوەش ئەوە بو بە ئوسوڵی زەعامەت و تیمار کاروباری وڵات بە ڕێوە ئەچو. لەو ڕۆژەوە ئوسوڵی مەرکەزییەتی قبوڵ کرد وڵات تێکچو.

"لە ڕۆژی ڕاگەیاندنی مەشروتیەتەوە هەتا ئەمڕۆ ئەوەندە خراپی بە سەر وڵاتدا هات، هەموی بیری جەمعیەت بو، ئەو بیرەش ئەوەیە کە هەمو خەڵک بە زۆر بکەن بە تورک. جەمعیەت نایەوێ ئەم خراپییە ببینێ، دیسان هەوڵ ئەدا بمانکا بە تورک. پێش ئەوەی بڵێین عەدەم مەرکەزییەت و موختارییەتی ئیدارە کامیان بۆ ئێمە پێویستە، باسی عەدەم مەرکەزییەت ئەکەین کە چیە و، موختارییەتی ئیدارە بە چ شێوەیەکە؟"

ئینجا بە زنجیرە لە ژ10 بە شارەزاییەوە ئەم باسە تاوتوێ ئەکا و، بە شێوەیەکی زانستی (ئەناوەندێتی: عەدەم مەرکەزییەت) و (ئۆتۆنۆمی: موختارییەتی ئیداری) ڕون ئەکاتەوە. نمونە لە دەستور و قانونی چەندین وڵات ئەهێنێتەوە، وەکو فەرەنسە، ئەڵمانیا، ئەمسا. باسی جۆری بەڕێوەبردنی داگیرەکانی بریتانیا و فەرەنسە ئەکا و ... لە کۆتایی دوا وتاری ئەم بابەتەدا لە ژ10 دا نوسیوێتی:

"دەوڵەتێک کە دانیشتوانی لە یەک ئایین و لە یەک نەتەوەن ئەناوەندێتی بەسە تا خەڵک کاروباری خۆی بە باشی جێبەجێ بکات. بەڵام دەوڵەتێک کە دانیشتوانی لە ڕوی ئایینی و نەتەوەییەوە تێکەڵن ئەناوەندێتی بەس نیە، پێویستە ئۆتۆنۆمییان پێ بدرێ.

ئینجا لە ژێر سەرناوی (لە موختارییەت و عەدەم مەرکەزییەت کامیان بۆ ئێمە لازمە؟) ئەپرسێ و خۆی وەڵام ئەداتەوە: "ئەگەر ئێمە چاو بە وڵاتانی بێگانە و وڵاتی خۆمان دا بگێڕین ئەبینین لە وڵاتی ئێمەدا هیچ شتێ چارەی دەردی ئێمە ناکا جگە لە موختارییەتی ئیدارەیی.

"عەدەم مەرکەزییەت بە تەنیا بۆ ئێمە بەس نیە. ئێوە پێمان مەڵێن ئێمە زیادەڕەوی ئەکەین کە ئەڵێین عەدەم مەرکەزییەت بۆ ئێمە بەس نیە. لە عەدەم مەرکەزییەتدا دیسان حکومەتی مەرکەزی ئەتوانێ دەس بخاتە کاروباری وڵاتەکەی ئێمەوە.

"ئێمە کرمانج، لە حکومەتی ئەستانبوڵ ئەوەندە خراپی و ناکەسیمان دیوە، لە پاشا و نازری مەزنی عوسمانی ئەوەندە درۆمان دیوە، کە ئیتر ناتوانین قبوڵ بکەین کە ئەو مرۆڤانە تێکەڵاوی کاروباری وڵاتەکەی ئێمە بێن.

"گەورەپیاوانی عوسمانی ئەڵێن ئەترسین ئەگەر موختارییەتی ئیدارە بە کرمانج بدەین، لە پاشا ئەوان ئیستیقلالی خۆیان ئیعلان بکەن.

"ئێمە بەوانە ئەڵێین کە کرمانج قەت ناخوازن لە حکومەتی عوسمانی جودا ببن. بۆ ئەوەی لە گەڵ ئەوان‌دا بمێننەوە کرمانج لە هەمو کاتێکدا و لە هەمو جێیەکدا یارمەتی عوسمانی‌یان داوە هەمو شتێکیان قبوڵ کردوە تا لەوان جیا نەبنەوە. ئێمە ناڵێین کە ئێمە نامانەوێ لە وان جیا ببینەوە بە هۆی ئەوەی حەز لە تورک ئەکەین. ئێمە هەمو شتێک قبوڵ ئەکەین، هەمو فیداکارییەک ئەکەین بۆ ئەوەی لە گەڵ عوسمانی‌دا بمێنینەوە لە بەر ئەوەیە کە ئێمە ئەزانین ئەگەر ئێمە لە عوسمانی جیا ببینەوە بۆ ئێمە باش نیە. ئێمە باش ئەزانین کە ئەگەر ئێمە لە حکومەتەکانی ئەوروپا تەنیا بمێنین ئەو دەم مردنی ئێمەیە.

"ئێمە دیسان ئەڵێین کە ئەگەر حکومەتی عوسمانی دیسان لە سەر عینادی و ناحەقی خۆی بمێنێ، نایەوێ حەقی موختارییەتی کرمانج قبوڵ بکا ئێمەش ئیتر ئەڵێین: یا هەرۆ یا مەرۆ، ئەوەی کە ئێمە بە عوسمانی‌یەوە گرێ ئەدا ئەیشکێنین. خەبات بۆ ئیستیقلالی خۆمان دەس پێ ئەکەین.

"مرۆڤ ئەتوانێ بڵێ ئەگەر ئێمە ئەمە بکەین ڕەنگە مردنی ئێمەی تێدا بێ. بەڵێ ئەمە مردنی ئێمە بێ، ئەرێ لازمە ئێمە ئەوەش بزانین کە مردن سەد جار خۆشترە لەم حاڵەی کرمانج تابیعی پیاوی وەکو عەبدولحەمید و وەکو تەلعەت و ئەنوەر بێ.

"ئێمە با بمرین بۆ سەندنی حەق و ناموسی میللەتەکەمان."

ئەم وتارانە بە کوردی نوسراون لە هەمان کات دا بە تورکی‌یش بڵاوکراونەتەوە.

3. 2. بایەخدان بە مێژوی کورد

لە ژ1 دا لە ژێر ناونیشانی: (خبرکی دو) نوسیویتی: "تا نەتەوەیەک خۆی لە بیر نەکات، شتی باشی باپیرانی فرێ نەدات، پێویستە بزانێت تا ئەو ڕۆژە چۆن بەڕێوە چون. چییان کردوە، چۆن بون. نەتەوەیەک کە ئەم شتانە نەزانێت وەک منداڵێک وایە کە نەزانێت باوک و دایکی کێن، لە چ ماڵێکە، خۆی لە بیر ئەکات، وردە وردە نەتەوایەتی‌ی خۆی ون ئەکات.

"کورد تا ئەمڕۆ خۆی لە بیر نەکردوە. خەڵکی عەشائیر لە منداڵی‌یەوە لە دایکی خۆیان وەک چیرۆک ئەبیستن باپیرانیان چی بون، لە کوێوە هاتون، چۆن بەڕێوە چون؟ خەڵکی شار ڕەوشتی خۆیان لە بیر کردوە، لە تورک و عەرەب ڕەوشتیان وەرگرتوە.

"تا ئەمڕۆ کەسێک نەینوسیوە کورد لە کوێوە هاتون، چ مرۆڤێک بون، چۆن بەڕێوە چون. ئێمە باوەڕ ناکەین کە کورد وەک هەمو خەڵک خۆی نەناسیبێت. لە گەڵ ئەوەش دا کتێب کە لە بەر دەست دا نەبێت ئێمە

ناتوانین لەم ڕۆژی شەڕەدا بۆ هەمو شوێنێک نامە بنوسین. لە بەر ئەوە ئێمە ناتوانین ئیستا وەک ئەمانەوێت کتێب بنوسین. بەڵام ئێمە کتێبێکمان دی بە زمانی فارسی نوسراوە لە بارەی کوردەوە، لە کوێوە هاتون، چۆن بەڕێوە چون.

"ئەم کتێبە ئەوەندە باشیش نیە. هەمو شتێک بە ڕاستی و تەواوی نالێت. بەڵام ئێمە وتمان لە هیچی نەبو باشترە. لە بەر ئەوە ئێمە لە هەر ژمارەیەک دا بەشێکی ئەم کتێبە ئەنوسین. ئەم کتێبە ساڵی 1050 ی عەرەبی شەرەف خان کوڕی شەمسەدین خانی بدلیسی. جێگای بەهەشت بێت، بە دەستی خۆی نوسیوێتی. ساڵی 1860 ی فەرەنگی لە شاری پەترۆگراد ڤلادیمیر ڤلیامینوف زیرنوف چاپی کردوە. بەر لەوەی دەست بهاوینە کتێبەکە، پێویستە بۆ گیانی شەرەف خان فاتیحەیەک بنێرین چونکە ئەم کتێبەی بۆ خەڵکی خۆی نوسیوە. رحمة الله علیه رحمة واسعة.'

لە ژ2– 11 لە هەمو ژمارەیەکیدا بەشێکی لە شەرەفنامە، کە لە بنەڕەتدا بە فارسی نوسراوە، بە کرمانجی و، لە ژ2 - 10 بە تورکی بڵاوکردۆتەوە.

3. 3. نامەی خوێنەران

لە ژ3 دا کاغەزێکی (مەلا ا. کامی) کە لە (جامیعەی ئەزهەر) ەوە هاتوە بڵاوکردۆتەوە، ئەڵێ: کورد لە چوار ملیۆن زیاترن بەڵام لە ناو گەلاندا کەس باسیان ناکا. کاتێ میلەتان ئەژمێرن ناڵێن کوردیش هەیە و حەقی هەیە. سەبەبی ئەمەش ئەوەیە کورد بێ تاریخ و بێ جەریدەیە، ئیشی دنیا و سیاسەتی عالەم نازانن. ئینجا باسی دەرکردنی ڕۆژنامەی کوردستان و دامەزراندنی ڕێکخراوێک ئەکا کە بۆ مەزنی و بڵندی کورد تێ ئەکۆشێ. داوا ئەکا کورد مەکتەب بکەنەوە و، بە زمانی خۆیان بنوسن و کتێب دابنێن و، وڵاتی خۆیان لە دەس خەڵکی کە دەربهێنن و خۆیان ئیدارەی بکەن. ئەو ڕێکخراوە لە گەڵ ئەوروپاییەکان گفتوگۆ بکا تا بزانن لە دنیادا کوردیش هەیە و داوای حەقی خۆی ئەکا.

ئەو ڕێکخراوەی ئەم باسی ئەکا ئەبێ هەمان (حیزبی سەربەخۆیی کوردستان) بێ کە بارەگاکەی لە قاهیرە و ئەحمەد سورەیا بەدرخان سکرتێری بوە و، ڕاستەوخۆ دوای کۆتایی جەنگ چەند نامە و یادداشتی بۆ کاربەدەستانی بریتانی نوسیوە.

لە ژ4 دا (عەبدولستار ئەلکوردی) لە کاغەزێکی کەدا ئەویش باسی پێویستیی کردنەوەی مەکتەبێکی ئیبتیدائی بۆ خوێندنی کوردی و، چاککردنی حەرفی نوسین و، دانانی کتێبی صەرف و نەحو و، دەرکردنی ڕۆژنامە ئەکا. دامەزراندنی جەمعیەتی کوردی بە کارێکی باش دائەنێ.

لە ژ6 دا کاغەزێکی (مەلا کرمانج ا. کامیل) ی بڵاوکردۆتەوە. ئەمیش باسی خوێندن و نوسینی کوردی و کردنەوەی خوێندنگا ئەکا. دو بەیتی شیعرێکی حاجی قادر بە نمونە ئەهێنێتەوە. ئەڵێ:

هەر کوردە لە بەینی کولی میلەت
بێ بەهرەیە لە خوێندن و کیتابەت
میلەتی بێ کتێب و بێ نوسین
غەیری کوردان نیە لە روی زەمین

ئینجا ئەڵێ ئەگەر شەڕ و عەداوەت و شیقاق و نیفاق لە ناو ئێمەی کوردا نەبوایە، خوێندن و نوسینمان بە کوردی بوایە، هەمو کورد لە گەڵ یەک ڕێک بونایە، بێگومان ریاسەتی عالەم ئەکەوتە دەس کورد. بۆ پشتیوانی لە قسەکانی شیعرەکەی ئەحمەدی خانی ئەڵێتەوە:

گەر دی هەبویا مە ئیتیفاقەک
فیکرا بکرا مە ئینقیادەک
ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی
حەمیان ژ مەرا دکر غولامی
تەکمیل دکر مە دین و دەولەت
تەحصیل دکر مە عیلم و حیکمەت

ئەڵێ: بەڵام ئێمە: مەلا و مەشایخ و شاعیر و فەقیران چی بکەین. شتێ بە دەستی ئێمە نیە، عار و عەیب ئەمیر و حاکمی کوردان ئەگرێتەوە، ئەم بەیتەی خانی ئەڵێتەوە:

ناموسە لە حاکم و ئەمیران
تاوان چیە لە شاعیر و فەقیران

لە ژ7 دا میر ئەحمەد نازیزی وەڵامی مەلا کرمانج ا. کامیلی داوەتەوە. ئەمیش سوچی دواکەوتنی کورد ئەخاتە ئەستۆی مەلا و شاعیرەکان چونکە خەڵک هوشیار ناکەنەوە. بۆ سەلماندنی قسەکانی نمونە بە میر حسێن کەنعان و میر عوسمان، کە دو کوڕی بەدرخان پاشا بون. ئەهێنێتەوە کە 25 ساڵ لەوەوبەر چونە جزیرەی بۆتان تورکیان لێ دەرکرد. شەڕیان دژی عەبدولحەمید ڕاگەیاند. کەچی کورد لە بەر ناکۆکی ناوخۆی لایەنی تورکیان گرت. پاش چەند مانگ شەڕ تورک هەردو میریان گرت و هێنایانن بۆ ئەستەموڵ حەپسیان کردن. ئینجا ئەپرسێ: ئەم بێ ئیتیفاقیە لە کوێوە دێ؟ سوچی کێیە؟ من ئەڵێم سوچی مەلایە، هی شاعیر و عالمە.

لە ژ8 دا (ع. کوردی) بە ناونیشانی (دوخازم چەند کالکلا بکەم) ئەڵێ:

میلەت کە لە عەناصیری موختەلیف پێک هاتبێ. بڵند بونی ئەو میلەتە بە یەکبونی زمان و بە یەکبونی قانون نیە، بەڵکو بە یەکبونی مەنفەعەت ئەبێ. نمونە بە سویسرا ئەهێنێتەوە کە لە 25 کانتۆن پێک هاتوە و، هەر کانتۆنێکیش سەربەخۆیە لەوانی کە و قانونی تایبەتی خۆی هەیە.

لە ژ9 و 10 دا دو نامەی (مەلا تەها جزیری) بڵاوکردۆتەوە. ناوەڕۆکی نامەکانی ئەمیش وەکو کاغەزەکانی ترە.

3. 4. هەواڵەکانی جەنگ

(ژ شەڕێ چ دەقەومێ) گۆشەیەکە لە ژ1 و 2 و 3 تەرخان کراوە بۆ هەواڵەکانی جەنگ. دوای ئەوە ئیتر ئەم گۆشەیە بە کرمانجی نەماوە. بەڵام هەمان گۆشە بە تورکی (خلاصە اخبار حربیە: کورتەی هەواڵەکانی جەنگ) لە 1- 10 بەردەوام بوە.

لەم گۆشەیەدا بە کورتی دەنگوباسی مەیدانە جیاوازەکانی یەکەمین جەنگی جیهانی نوسیوە. هەواڵی شکانەکانی ئۆردوی عوسمانی لە مەیدانەکانی جەنگ دا باس کردوە و، ئۆباڵەکەی خستۆتە ئەستۆی سەرانی ئیتیحاد و تەرەقی.

لە ژ11 دا هەواڵی ڕێکەوتنی ڕوسیای سۆڤیێتی و ئەڵمانیای بڵاو کردۆتەوە.

4. لە ڕوی هونەری ڕۆژنامەوانییەوە

4. 1. زمانەکەی

کوردستان بە دو زمانی کوردی و تورکیی عوسمانی نوسراوە. بەشە کوردییەکەی هەموی بە زاراوەی جزیرەی بۆتانە. هەر 11 ژمارە لاپەڕەی یەکەمی بە کوردییە و، لە هەندێ ژمارەدا هەمو لاپەڕەی دوەمی و،

لە زۆری ژمارەکانیدا ستونێ یان نیو ستونی لاپەڕەی دوەمـی بـە کوردییـە، ئـەوی تـری تورکییـە. ئـەوەی سەرنج رائەکێشێ هەندێ جار لە باتی حەرفی کاف قافی بەکارهێناوە، وەکو: (قورِ: کورِ) و (قوشتن: کوشـتن) و (قانتۆن: کانتۆن).

4. 2. شێوە و روخساری

هەمو ژمارەکانی 4 لاپەڕەن، بە قەوارەی 28.5 x 41 سم. هەر لاپەڕەیەک 3 ستونی تێدا نوسـراوە. لە بن سێیەمین ستونی چوارەمین لاپەڕەی هەمو ژمارەکانیدا نوسراوە: (مطبعة ابـي الهـول بجـوار دار الكتـب الخديوية لصاحبها عثمان فهمي).

کوردستان وێنە و نەخشە و سەردێڕی درشتی تێدا نیە. بەڵام لە روی چاپ و رێکخسـتنی بابەتـەکانی و دابەشکردنی ستونی لاپەڕەکانیەوە، رۆژنامەیەکی جوانە و، هاوتای رۆژنامەکانی هاوزەمانی خۆی ئەبێ.

زۆری بابەتەکانی وتـاری سیاسـییە، تەنانـەت وتـارە قـانونی و کۆمەڵایەتییەکانیشـی بـۆ مەبەسـتی سیاسی نوسراون. وتارەکانی بە ناوەرۆک دەوڵەمەند و بـەنرخن. هـەواڵ و دەنگوباسـی زۆری مەیدانـەکانی جەنگی تێدایە. هەروەها نامەی خوێنەران. بابەتی ئەدەبی تێدا نیە.

5. جێگەی لە رۆژنامەوانیی کوردیدا

کوردستان لە هەلومەرجێکی مێژویی گرنـگ دا دەرچـوە. لـە سـەردەمێکدا بـوە کـە ئـەنجامی جـەنگ خەریک بو دەر ئەکەوت. لە لایەکەوە بریتانیا و فەرەنسە و روسیا بە نهێنی رێککەوتنی سایکس- پیکـۆ یـان ئیمزا کرد بـو، میراتیـەکانی دەوڵـەتی عوسـمانییان لـە نـاو خۆیـاندا دابـەش کـرد بـو، لـە لایـەکی تـرەوە پرنسیپەکانی ویلسن، سەرکۆماری ئەمەریکا، مژدەی ئازادبونی بە گەلانی ژێردەستەی تورک دابو. کوردسـتان لەو کاتەدا هاتۆتە مەیدانەوە بۆ داواکردنی مافی نەتەوەیی کورد.

کوردستان پێش تەواوبونی جـەنگ راوەسـتاوە. هـۆی راوەسـتانی دیـار نیـە. بـەڵام دوای جـەنگیش سورەیا لە چالاکی سیاسی نەکەوتوە. بە ناوی (سەرۆکی پارتی سـەربەخۆیی کوردسـتان) ەوە چەنـد نامـە و بیرخەرەوەی بۆ کۆنفرەنسی ئاشتی و کاربەدەستانی ئینگلیـزی نوسـیوە داوای سـەربەخۆیی بـۆ کوردسـتان ئەکا.

6. ئینگلیز و رۆژنامەوانی لە عیراقدا

6. 1. رۆژنامەکانی بەسرا

لە 22 ی تشرینی 1914 هێزی ئینگلیز لە بەسرا دابەزی و داگیـری کـرد. ئـەو دەم لـە پـاڵ (مطبعـة الولاية) ی موڵکی حکومەتدا، 3 چاپخانەی ئەهلی یش لە بەسرادا هـەبون. ئینگلیـز دەسـتیان بـە سـەر هـەر چواریاندا گرت و، کەوتنە دەرکردنی پەخشـەیەکی رۆژانـەی ئینگلیـزی و عـەرەبی. لـەم پەخشـەیەدا هـەواڵی مەیدانەکانی جەنگ لە رۆژهەڵات و رۆژئاوادا، بڵاو ئەکرایەوە. پاش ماوەیەک ئـەم پەخشـەیە کرایـە (جريـدة يومية سياسية ادبية مصورة: جەریدەیەکی رۆژانەی سیاسی ئەدەبی وێنەدار).

سـەرەتای سـاڵی 1915 کاربەدەسـتانی ئینگلیـز کەوتنـە بڵاوکردنـەوەی (Basra Times). ئـەم رۆژنامەیـە بـە 4 زمـانی: عـەرەبی، ئینگلیـزی، فارسـی، تـورکی ئەنوسـرا. چونکـە دەسـەڵاتی ئینگلیـز دوای برانەوەی جەنگیش هەر لە بەسرا مایەوە، ئەم رۆژنامەیەش ماوەی 5 ساڵ بەردەوام بو.

6. 2. رۆژنامەکانی بەغداد

هێزەکانی ئینگلیز لە 11 ی ئازاری 1917 دا چونە ناوشاری بەغدادەوە و داوودەزگای عوسمانییان لێ دەر کرد.

لە 4 ی تەموزی 1917 دا کاربەدەستانی ئینگلیز رۆژنامەی (العرب) یان دەرکرد. لە ژێر ناوەکەیدا نوسرا بو: (جريدة يومية سياسية اخبارية تاريخية ادبية عمرانية عربية المبدأ والغرض).

نوسەرە ناسراوەکانی بەغداد لەم رۆژنامەیەدا بەشدار بون. وەکو: باوە ئەنستاس ماری کەرمەلی، شوکری فەزلی، عەبدولحسەین ئەلئیزری، جەمیل زەهاوی، کازم دوجەیلی، مەهدی بەصیر.

لە 1 ی تشرینی یەکەمی 1917 یشدا کەوتنە بلاوکردنەوەی پەخشەی وێنەداری (صدى الحقيقة) بە عەرەبی کە تەرخان کرابو بۆ وێنە و هەواڵەکانی جەنگ. بەلام لە 23 ی حوزەیران دا ئەمیان راگرت و، (الملحق المصور لجريدة العرب: پاشکۆی وێنەداری جەریدەی عەرەب) یان لە باتی ئەو بلاوکردەوە.

کاربەدەستانی ئینگلیز بڕیاریان دا لە سەری ساڵی 1918 ەوە 3 رۆژنامەی تر دەربکەن. ئەوانەش: (بەغداد تایمس: Baghdad Times) رۆژانە بە زمانی ئینگلیزی، (ایران) حەفتانە بە زمانی فارسی، (تێگەیشتنی راستی) حەفتانە بە زمانی کوردی.

رۆژنامەی (العرب) لە ژمارەی رۆژی 7 ی کانونی دوەمی 1918 دا لەم بارەیەوە نوسیویتی:

"هەرئەوەندە پێی تورک لەم خاکە پیرۆزە بڕڕا سروەی بەیان گیان و بیری خەڵکی فێنک کردەوە، لەکۆت و زنجیر قوتار بون و لەم ولاتەدا بزوتنەوەیەکی روناکبیریی... ئەوتۆ دەستی پێکرد کە قەت لەوێنەیمان نەدیوە مەگەر ئەوە نەبێ لەرێگەی مێژوەوە دەرحەق سەردەمی ئاوەدانی عەباسییان بیستومانە.

"تورکان رۆشتن و لەپیسی بەولاوە هیچیان بەجێ نەهێشت بونیان بیرخاتەوە... ئەوان دوو رۆژنامەیان هەبو (زورا) کە تورکی و هی میری بو (الزهور) کە نۆرگانی کۆمەڵێ زۆردار و تاوانبار بو. هەردوکیان چ لەروی رێبازەوە چ لەروی زمان و شێوازەوە نزمترین رۆژنامەی جیهان بون.

"بەلام ئیمرۆ کار بەجۆرێکی تر بەرێوە دەبرێ. هەرئەوەندە تورکان رۆشتن ئەم رۆژنامەیە (واتە العرب) دەرچو. لە گەڵ هەڵهاتنی روی ساڵی نوێی 1918 یش لە بەغدا سێ رۆژنامەی تر کەوتنە دەرچون: یەکێکیان ناوی تایمسی بەغدایە، رۆژانە و ئینگلیزی زوبانە. دوەمیان (تێگەیشتنی راستی) و سێیەمیان (ئێران) ە ... ئەم سێ رۆژنامەیە هی ئەو نەتەوانەن کە لەم شارە دەژین: عەرەب و ئینگلیز، کورد و فورس. دەوڵەتی بەریتانیا هەمو نەتەوەیە هان دەدا بۆ دامەزراندنی هەر شتێ بیر و ئاواتی دەربرێ. سوپاس بۆ یەزدان کە دەوڵەتێکی پێ بەخشین چۆن پێویستە کار وا دەنرخێنێ و رێگەی هەموان دەدا بەهەوای خۆیان، تاخوا دەڵێ بەس، بنوسن."

العرب
١٠٥
جريدتنا العرب في عمرها الثاني

6. 3. تێگەیشتنی راستی

لە 1 ی کانونی دوەمی 1918- 27 ی کانونی دوەمی 1919 لە بەغداد بە زمانی کوردی و بە رێنوسی فارسی و بە حەرفی عەرەبی بە 4 لاپەڕە و بە قەوارەی 36 × 24 سم دەرچوە. لە ژێر ناوەکەی دا نوسراوە: (رۆژنامەیەکی سیاسی و ئیجتیماعی و خایمی یەکبون و سەربەستی کوردانە). بە هەموی 67 ژمارەی لێ دەرچوە. مێجەر سۆن سەرپەرشتی و بە هاوکاری شوکری فەزلی دەری کردوە. سەرەتا حەفتەی 2 ژمارە و دواتر حەفتەی 1 ژمارەی لێ دەرچوە. ئەم رۆژنامەیە کاربەدەستانی ئینگلیز وەکو بەشێ لە پروپاگاندەی جەنگ دەریان کردوە. کە جەنگ کۆتایی هاتوە ئەمیش راوەستاوە. گەلێ باس و بابەتی ئەدەبی، سیاسی، مێژویی، شیعری شاعیرەکانی کوردی تێدا بڵاوکراوەتەوە.

زماره (٦) ١٩ كانون ثانی ١٩١٨ | سی شمه | ٩ ربيع ثانی ١٣٣٦ سال یکم

تی کەیشتن راستی

بو ناو مملکت جوده‌موده
روپیه روپیه
بو ١٠٠ زماره ٦ ٨
بو ٥٠ زماره ٣ ٤
قیمتی هر زماره‌یکی آنه یکه

خارجه بو کل ادارەخانه روزنامه
دبی بکری زماره ١٢٥
نوسراوێک که موافق مسلکمان
بی دینوسین اگر نه بی ناگێڕینه‌وه
هر هفته دو جار دەردەچی له بغدا

روزنامه‌یکی سیاسی واجتماعی وعلمی یه بو نفع وسرپتی کرمانه

بقیهٔ نطق لورد جورج

دولتان مرکزی هیشتا پێ دنکن . وهر چند حکومتان عثوب وبی طرف دیانبزوینن لم شره جیال دوی پیان نا کن ، وخبرلهٔ بابه نداکه درحق بلجیکه فکریان چیه . اوی له‌اخبار مبهمهٔ شروط صلح دفامیرنوه امه یه که : المانیا له داوا کردنی مستعمره کانی خوی واز ناهینی . له امه‌ش وادیا کوی که فکر اداره‌ی خو بخوی اقوام هیچ دبینیتوه . چونکه له لفظ (بی ضم ملک وبی پاداش حرب) معنای اداره خو بخوی دسربست ماوه اقوام نافامرنوه . دولتان مرکزی دبی تی بکن که تا مدنیت عصر حاضر تواوو زورچاک تزانن درکای صلح کردنوه هیچ ممکن نیه . وقت معاهدهٔ (ویانه) روێن دزمانیک نعدی بسردانیبو . امرو ایمه تاتوانین پاری بمستقبل (اوروپا) و (مدنیت) بکین ومقدرات سیاسیه او پادشاهانه که نتیجهٔ مناکرتیک کوردن ، پر ذل وظلم وغرضهشی عائله‌وار پادشاه یا او انه بی بسپیرن . اوروپای تازه دبی له سر اساسیکی محکم حق وعدالت بنابکری که مستقبل له بریتان محفوظ بی . معاهده‌ی صلحی که امضا کتنده کانی بو احترام شرطه کانی هو فداکاری که لازمه اختیاری نکن البته لوکاغذه بیستر نابی که له سری دنوسری ،

له بابه امرو اول مطلب انکلتره ومتفقانی کرانه‌ی استقلال تواو (بلجیکه) یه، سیاسی واقتصادیه وبژاردنی او ضررانه که بتاوه کانی کیشت . ام ضمانه له‌پاداش حرب سال ١٨٧١ تاکا که بلدلرانی ودکیرا ولمش مقصد مان اوه نیه که پاداش حرب له دولتی بستینین وپکیک لری بدین . بلکو ایمه دمانەوی او کتانه بکرین که کوته اساسی قوانین اوروپا ودحق تعویض ضررمان بدی پیتین . چونکی بی ام دوانه صلح حقیقی ممکن نابی .

مطلب دوم : کراندنوه‌ی (صربیه) و (قره طاغ) واراضی (فرانسه) و (رومانیا) و (ایتالیا) یه چونکی اول شرطی آشتی لم جیکانه لشکر کیشانوه‌یه وپاداش ضرر دانوه‌یه .

ایمه له سرامه بین که هتاماوین دست فرانسه‌ی دیموقراطی بکرین دحق اوعماپانه بکین که له سال ١٨٧١ به فرانسزکان کیشت چونکی دو مملکت لو جوی کرابه‌ وه وبی آرزوی خلقه‌کی بایمپراطوری المانیا درا وله بنام ضرره (اوروپا) نیو عصر بی اسایش ما .

لمه حقیقه که تا هر کس بملکی خوی تنکا امور ملکی له سر خور بخوی ناکری وکس آشتی وراحتیکی عمومی چاوی نا کری . له مه خراپتر چیه که دولتی بزور لشکر مرقت خوی حق انتزاعی نزلیته ژیر بی .

تی که یشتن راستی

کسانی که معاهده‌ی (ویانه) یان امضا کرد هو وکلای پادشاهان بون . مرخص امت نبون . وله برامه او قرارانه که دیا هو مغایر آرزوی اقوام ومعاصر بو بویه زمانیک دریژ راحت اوروپای سلب کرد . بلی او طرزه اداره‌ی قدیمه که له پیش سال ١٧٨٨ بو ئاو اعاده نکراهوه . تنها چوار مملکت المان وحکومت (پاپا) نیو شاره کانی المانیا و (وندیك) و (جنوه) وحکومات کلیسا هو سال إصلی محافظه نکرد . وبسر حکومتان تمابش کرانه .

چەند تێبینییەک

1. 1. د. کەمال فوئاد ژ1- 11 ی خولی سێیەمی (کوردستان) ی ساڵی 1998 لە سلێمانی سەرلەنوێ لە گەڵ پێشەکییەکدا چاپ کردۆتەوە.

1. 2. شێرزاد عەبدولکەریم وتارە تورکییەکانی ئەم جەریدەیەی کردوە بە کوردی. بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ بە ناونیشانی (کوردستان: یەکەمین رۆژنامەی کوردی) بڵاوی کردۆتەوە. بەڵام ئەوەندە هەڵەی چاپی تێ کەوتوە هەندێ وتاری شێواوە.

2. ژمارەکانی رۆژنامەی (تێگەیشتنی راستی) لە بەر دەستدا نین*. بەرگێکی ئەم رۆژنامەیە لە کتێبخانەی ئەنستاس ماری کەرمەلییەوە گەیشتۆتە کتێبخانەی (مەتحەفی عیراقی). د. کەمال مەزهەر لە بەر ئەو بەرگە لێکۆڵینەوەیەکی بە نرخی نوسیوە و، لە کتێبێکدا بڵاوی کردۆتەوە. سەرچاوەی زانیارییەکانی ئێمە ئەو کتێبەیە. بڕوانە:

د. کەمال مەزهەر ئەحمەد: (تێگەیشتنی راستی: شوێنی لە رۆژنامەنوسیی کوردیدا)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، 1978.

*** دوای چاپی یەکەمی ئەم کتێبە، بنکەی ژین بۆ بوژاندنەوەی کەلەپوری بەڵگەنامەیی و رۆژنامەگەری، تێگەیشتنی راستی کۆ و چاپ و بڵاوکردۆتەوە.**

1. ئەستەموڵ

1. 1. کوردەکانی ئەستەموڵ

لە 30 ی تشرینی یەکەمی 1918 ز دا دەوڵەتی عوسمانی ئاگربڕی لەگەڵ دەوڵەتانی هاوپەیمانی یەکەمین جەنگی جیهانی ئیمزا کرد. ئەستەموڵ کەوتە ژێر دەسەلاتی ئینگلیزەوە. ئینگلیز جۆرێ لە ئازادیی سیاسی و رۆشنبیری و کۆمەلایەتی بۆ خەلک دابین کرد. ئەستەموڵ گەورەترین ژمارەی هەڵبژاردەی کوردی لێ بو. بە دەیان کەسایەتی سیاسی، سپایی، قانونی، دینی و کۆمەلایەتی تێدا کۆبوبوەوە، بە تایبەتی لە بنەماڵە ناسراوەکانی شەمزینان، بەدرخان، بابان.

لە سەردەمی جەنگدا، سەرکۆماری ئەمریکا، ویدرۆ ویلسن پرەنسیپەکانی خۆی، بە موافەقەتی هاوپەیمانەکانی بڵاوکردبوەوە، کە یەکێکیان سەلماندنی مافی ئازادیی بڕیاردانی چارەنوسی گەلانی نەتەوەکی ناو دەوڵەتی عوسمانی بو. لەو کاتەدا کوردەکانی ئەستەموڵ ئومێدێکی گەورەیان بە هاوپەیمانەکان بوە کە مافی نەتەوەیی کورد دابین بکەن. دوابەدوای راگرتنی جەنگ، هەڵبژاردەی کورد لە ئەستەموڵ کەوتە چالاکی جۆراوجۆری سیاسی، دیپلۆماسی، رۆشنبیری و کۆمەلایەتی.

1. 1. 1. پێکهێنانی رێکخراوی سیاسی

لە ژ2 ی 9 ی کانونی سانی 1919 ی (کوردستان) دا سەید محەمەدی شێخ عەبدولقادر (سالی 1925 ئەمیش لەگەڵ باوکی لە دیاربەکر لە سێدارە درا) لە ژێر ناوی: (ابناء ابناء الوطن) واتە: (دەنگوباسی رۆڵەکانی نیشتیمان) دا بە عەرەبی وتارێکی نوسیوە تێیدا ئەڵێ:

"ئێستایش دەوڵەتانی ئەوروپا بڕیاریان داوە ئەنجومەنێ لە پایتەختی فەرەنسەدا پێکبهێنن بۆ باسی ئەو کارە گرنگانەی پێویستن. لەوانە کە بە واتەوات بڵاوبوتەوە، نیازیان هەیە چارەنوسی کوردستان کە بریتیە لە 6 ولایەتەکەی ئەرزرۆم و سیواس و دیاربەکر و مەعمورەتولعەزیز و بەتلیس و وان... بێ ساردی بڕیار بدەن...

"هەمو عولەما و وزەرا و ئومەرا و توجار و پیشەکاران لە کوردە نەجیبەکان بە سەرۆکایەتی... شێخ سەید عەبدولقادری کوری شێخ سەید عەبدوڵلا، لە ئەندامانی مەجلیسی ئەعیان، کۆبونەوە و کۆمەڵەیەکیان پێک هێنا کە ناوی (جەمعیەتی کوردستان)ە بۆ لێدوان و هەوڵی ئەوەی لەم روەوە گرنگە... "

ڕێکخراوی (جڤاتا بلندیيا کوردستان) کوردستان تەعالی جەمعیەتی کە بە سەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی دامەزرا. ڕێبەرایەتی کوردەکانی ئەکرد و، لەبەردەم حکومەتی عوسمانی و، لە بەردەم نوێنەرانی هاوپەیمانەکاندا بە تایبەتی لە بەردەم حاکمی بریتانیدا لە ئەستەموڵ و، لە بەردەم کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریسدا نوێنەرایەتی کوردی ئەکرد. ئەم ڕێکخراوە سەرەتا هەمو کوردەکانی ئەستەموڵی سەرەڕای جیاوازی بیروبۆچون و ناوچە و ناکۆکی بنەماڵەیی لە خۆی کۆ کردبووەوە. بۆ ڕێکخستنی کاروباری ڕۆشنبیری و پیشەیی خوێندکاران و ژنان هەندێ ڕێکخراوی تری دامەزراند.

ئەم یەکگرتوییەی کورد زۆری نەخایەند، لە پاڵ ڕێکخراوی (جەمعیەتی تەعالی کوردستان: جڤاتا بلندیيا کوردستان) دا چەند ڕێکخراوی سیاسی تر دامەزران، لەوانە: (جەمعیەتی تەشکیلاتی ئیجتماعیە) بە سەرۆکایەتی ئەمین عالی بەدرخان، (پارتی دیمۆکراتی کورد) بە سکرتاریەتی مەمدوح سەلیم بەگ.

1. 1. 2. پێکهێنانی ڕێکخراوی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی

لەو ماوەیەدا چەند ڕێکخراوێکی ڕۆشنبیری و پیشەییان پێک هێنا، لەوانە: ڕێکخراوی خوێندکاری (جەمعیەتی هێڤی فەقێی کوردان) یان دامەزراندەوە، جەمعیەتی هێڤی ساڵی 1912 ز لە ئەستەموڵ دامەزرابو، بەڵام بە هۆی جەنگەوە لە چالاکی کەوت بو.

بۆ کردنەوەی خوێندنگە و بڵاوکردنەوەی خوێندەواری و چاپی کتێب، ڕێکخراوێکی ڕۆشنبیری و پەروەردەییان بە ناوی (تەعمیمی مەعاریفی جەمعیەتی) هوە پێک هێنا.

بۆ بایەخدان بە کاروباری ئافرەتان ڕێکخراوێکی تایبەتیان بۆ ئافرەتانی کورد بە ناوی (قادینلەر تەعالی جەمعیەتی) هوە دروست کرد. بێگومان ئەمە لە چاو هەلومەرجی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمەدا، هەنگاوێکی شارستانی گەورە بوە.

1. 1. 3. تەقەلای دیپلۆماسی

جڤاتا بلندیيا کوردستان دەسەڵاتی دا بە جەنەراڵ شەریف پاشای خەندان کە بە نوێنەرایەتی کورد گفتوگۆ لەگەڵ دەوڵەتانی ئەوروپی بکاو، بۆ سەلماندنی مافی نەتەوەیی کورد لە کۆنفرەنسی ئاشتی پاریسدا بەشدار بێ.

(ژین) لە سەر بەرگی ژ25 ی وێنەی شەریف پاشای چاپ کردوە و، لە لاپەڕەی 9 دا هەمان وێنەی دوبارە کردۆتەوە. لە ژێریدا بە کوردی و تورکی نوسیویێتی: "هەینەتا کو ل پاریسێدا حەقی کوردان و کوردستانرا خدمەتێ بکە، رەئیسێ وان جەنابێ شەریف پاشا".

شێخ عەبدولقادری شەمزینی و خۆی و هەندێ لە هاوکارەکانی، چەند جارێ کاربەدەستانی ئینگلیزییان لە ئەستەموڵ بینی و، لەسەر مافەکانی کورد و پاشەڕۆژی کوردستان گفتوگۆیان لەگەڵ کردون.

لە هەمان کاتدا چەند جارێ گفتوگۆیان لەگەڵ کاربەدەستانی عوسمانی کردوە.

1. 1. 4. دەرکردنی ڕۆژنامە

لە دوای ڕاگرتنی جەنگ، کوردەکانی ئەستەموڵ کەڵکیان لەو ئازادییە وەرگرتوە کە بۆیان ڕەخساوە. ئیجازەی دەرکردنی چەند ڕۆژنامەیەکیان وەرگرتوە:

1 . 2. کاتنامە کوردیەکانی ئەستەموڵ

1 . 2 . 1. ژین (1918– 1919)

ژ1 ی لە 17 ی تشرینی دوەمی 1918 دا، واتە 17 رۆژ دوای راگەیاندنی ئاگربڕی مودروس و، ژ25 ی، لە 2 ی تشرینی یەکەمی 1919 دا لە ئەستەموڵ دەرچوە. لە ژ1- 20 حەمزە (حەمزە موسکی) صاحیبی ئیمتیاز و مدیری مەسئولی بوە، لە ژ21 بە دواوە مەمدوح سەلیم بۆتە صاحیبی ئیمتیاز و مدیری مەسئولی.

لە ژێر ناوەکەی‌دا بە تورکی نوسراوە: (غەزەتەیەکی حەفتانەیە. مەجموعەیەکی تورکی- کوردیە بۆ باسی دین، ئەدەبیات، ئجتماعیات و ئیقتیسادیات).

تا ژ34 ی بە شێوەی گۆڤار دەرچوە. دوای ئەوە هەر مەمدوح سەلیم کردویەتی بە رۆژنامە. لەم کتێبەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لە سەر (ژین) هەیە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

1 . 2 . 2. کوردستان (1919–1920)

ساحیبی ئیمتیازی محەمەد میهری و سەر موحەڕیری ئەوراسی زادە (محەمەد شەفیق) بوە. ژ1 ی لە 31 ی کانونی دوەمی 1919 دا و، ژ19 ی لە 27 ی مارتی 1920 دا لە ئەستەموڵ دەرچوە. بە تورکی عوسمانی و، بەهەردو لەهجەی خوارو و سەروی کرمانجی و، هەندێ وتار و شیعری بە عەرەبی و فارسی تێدایە. بەمجۆرە بە تورکی خۆی بە ناسین داوە: (حەفتەنامەیەکی سیاسی، ئیجتماعی، ئەدەبی، عیلمیە).

ئەوەی تا ئیستا زانراوە، ئەمە چوارەمین غەزەتەی کوردیە بە ناوی (کوردستان) ەوە دەرچوبێ.

جاری یەکەم (1898- 1902 ز) کە میقداد مەدحەت بەدرخان لە قاهیرە، دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی.

جاری دوەم (1908) کە سورەیا بەدرخان، دوای سەرکەوتنی ئینقیلابی عوسمانی، لە ئەستەموڵ دەری کردوە.

جاری سێیەم (1917) دیسان کە سورەیا بەدرخان، لە قاهیرە دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی.

تا ئیستا هەمو ژمارەکانی نەدۆزراونەتەوە و نازانرێ چەندی لێ دەرچوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لەسەر ئەم غەزەتەیە نوسراوە.

1 . 2 . 3. بڵاوکراوەی تر

لەم ماوەیەدا هەندێ کتێب و نامیلکەی ئەدەبی و ئاینی بە کوردی لە ئەستەموڵ بڵاو کراوەتەوە، لەوانە: (ئەنجومەنی ئەدیبان) ی ئەمین فەیزی، (مەم و زین) ی ئەحمەدی خانی، (عەقیدا) مەلا خەلیلی سیعرتی، (عەقیدا) مەلا ئەحمەدی خانی، (گازیدا وەلات) و(پیەسی مەمی ئالان) و (عەقیدا کوردان) ی عەبدولرەحیم ئەفەندی.

1 . 3. کۆتایی چالاکی

هەڵبژاردەی کوردی قورسایی چالاکیەکانی خۆی خست بوە ئەستەموڵ. تا ئەندازەیەکی زۆر کوردستانی چۆڵ کرد بو، لە کاتێکدا مستەفا کەمال کوردستانی کرد بو بە ناوەندی چالاکیەکانی خۆی و، لەوێوە هەوڵی‌دا دەس بە سەر هەمو تورکیادا بگرێ. بە سەرکەوتنی مستەفا کەمال چالاکی کوردەکانی ئەستەموڵ کۆتایی هات. بگرە زۆریان بە یەکجاری پەرەوازە و دەربەدەری وڵاتان بون، دواتریش هەندێکیان لە سێدارە دران.

2. سلێمانی

2. 1. سلێمانی دوای یەکەمین جەنگی جیهانی

2. 1. 1. شێخ مەحمود: لە نێوان تورک و ئینگلیزدا

لە دەمە دەمــی بــڕانەوەی یەکەمــین جەنگــی جیهــانیدا، کە نیشــانەکانی شــکانی تــورک و سەرکەوتنی بریتانیا لە دەرکەوتــندا بــو. هەلومەرجی شــاری ســلێمانی و دەوروبەری زۆر خــراپ بــو. زۆری دوکان و بازاڕ و خان و خانو و کاروانســەرا و حەمــام و مــزگەوت و قوتابخانەکــانی وێــران بوبــون. وەکــو هەندێ سەرچاوە دەگێڕنەوە: لە 3 کەسی دانیشــتوانی ســلێمانی، 2 کەســی فەوتــا بــون، تەنیــا 1 کەســی بە زینــدویی مــابو. هێزەکــانی بریتانیــا خــوارو و ناوەڕاســتی عیراقیــان گــرت بــو، هەڵئەکشــان بەرەو موســڵ. هێزەکــانی عوســمانی لە بەردەم پێشــڕەوی ئینگلیــزدا ئەشــکان و ئەکشــانەوە. شــێخ مەحمــود ناســراوترین کەسایەتی سیاسی و دەسەڵاتداری نــاوچەی ســلێمانی بــو. لە ســاڵانی جەنــگدا 2 جــار هێــزی موجاهیــدینی کوردی برد بو بۆ بەشداری شەڕ. جارێکیان بۆ قۆڵی پێنجوین بۆ بەرهەڵستی هێزی روس و جارێکی تر بــۆ بەرهەڵستی ئینگلیز لە شوعەیبە.

شێخ مەحمود شــارەزای زوڵمــوزۆری کاربەدەســتانی عوسمانی بــو. هەروەهــا پرنســیپەکانی وێلســنی سەرکۆماری ئەمریکی سەبارەت بە سەلماندنی مافی ئازادی چارەنوسی گەلانــی نەتــورکی نــاو ئیمپراتــۆریەتی عوسمانی بیست بو.

کە هێزی ئینگلیز لە 7 ی مایسی 1918 دا گەیشتە کەرکــوک، شــێخ مەحمــود نــامەی بــۆ نوســین، بەڵام هێزەکانی ئینگلیز لە 24 ی هەمان مانگدا لە کەرکوک کشــانەوە. نــامەکەی شــێخ مەحمــود، لە بــاتی ئەوەی بگــاتە شــوێنی مەبەســت، کەوتە دەســت تــورک. لەســەر ئەوە شــێخ مەحمودیــان گــرت و حــوکمی ئیعدامیان دا. لەو کاتەدا باری تــورک گــلا بــو، لە ئیعــدام کردنــی شــێخ مەحمــود نەک هــیچ قازانجێکیــان نەئەکرد، بەڵکو ئەبــو بە هــۆی ئەڕەزایــی زۆرتــری خەڵــک لە تــورک. عەلی ئیحســان پاشــا، ســەرکردەی لەشکری تورک، شێخ مەحمودی بەخشی. کە کاربەدەستانی تورک سلێمانییــان بەجــێ هێشــت، کاروبــاری ناوچەکەیان بە شێخ مەحمود سپارد.

رەوتی شەڕ وەکو دیار بو بە قازانجی ئینگلیز و بە دۆڕانی عوسمانی تەواو ئەبــو. لە 25 ی تشــرینی یەکەمی 1918 دا هێزی ئینگلیز گەیشتە کەرکوک. ئەگەرچی لە 31 ی تشــرینی یەکەمــی 1918 دا شــەڕ لە نێوان عوسمانی و ئینگلیز دا راگیرا، بەڵام هێزەکانی ئینگلیز بەرەوژور پێشڕەوییان کــرد. لە 10ی تشــرینی دوەمــی 1918 دا چــونە نــاو شــاری موســڵەوە، بەمەیــش هەر 3 ولایەتەکەی عراقیــان خســتە ژێــر دەســتی خۆیانەوە.

شــێخ مەحمــود دوای پرســکردن و ڕاوەرگرتنــی کــۆمەڵێ لە پیاومــاقوڵانی ســلێمانی و ســەرۆکی عەشیرەتەکانی دەوروبەری، نامەیەکی بۆ کاربەدەستانی ئینگلیز نوسی، بە دەستەیەکی نوێنەرایەتیدا ناردی بــۆ کفری. شێخ لە نامەکەیدا داوای لێ کردن کە گەلی کوردیش لە ریزی گەلانی ئازاددا دابنێن و نوێنەری خۆیــان بنێرن بۆ سلێمانی. بریتانیا ئەودەم گەورەترین زلهێزی دنیا بو.

2. 1. 2. شێخ مەحمود: حوکمداری کوردستان

کاربەدەستانی بریتانی بە گەرمی پێشەوازییان لەم نامەیە کرد. کۆلۆنێل ویلسن حاکمی عامی عیراق، بە نوێنەرایەتی حکومەتی بریتانی، مێجەر نۆئێلی نارد بۆ سەردانی شێخ مەحمود لە سلێمانی. مــێجەر نۆئێــل لە کفرییەوە بە ڕێ کەوت بەرەو داریکەلی و لەوێوە بۆ سلێمانی. بە درێژایی رێگا خەڵک وەکو نــوێنەری هێــزی

نازادیبەخش و خۆشی هێن، پێشوازی گەرمیان لێ کرد. لە سلێمانی لە 17 ی تشرینی دووەمی 1918 لە کۆبونەوەیەکی جەماوەریدا کە زۆری سەرۆکی عەشیرەتەکانی ناوچەکە و دانیشتوانی سلێمانی تێیدا بەشدار بون، نۆئێل بە ناوی حکومەتی بریتانییەوە، شێخ مەحمودی بە حوکمداری کوردستانی جنوبی ناساند. نۆئێل خۆی بو بە موستەشاری سیاسی حوکمدار و، چەند ئەفسەرێکی تری بریتانیش بۆ مەشقی لەشکر و کاروباری بەڕێوەبەرایەتی لە سلێمانی دانران. ئەم هەنگاوەی بریتانیا دو کێشەی لە دوای خۆی بە جێ هێشت کە هەتا ئێستایش گەلی کورد لە عیراقدا بە دەستیانەوە گیری خواردوە:

کێشەی یەکەم:

ئینگلیز وڵاتێکی بە ناوی کوردستانەوە ناسی، بەڵام سنوری جوگرافیایی ئەو کوردستانە کوێیە؟. ئەوسا هیچ دەوڵەت، یا حکومەت، یان داوودەزگایەک هێشتا بە ناوی عیراقەوە نە هەبو، نە دامەزرابو. کوردستانی جنوبی وەکو ئەوسا پێی ئەوترا، بەشێکی لەسەر ولایەتی موسڵ و بەشێکی لەسەر ولایەتی بەغداد بو. ئینگلیز شێخ مەحمودی بە حوکمداری کوردستانی جنوبی ناسی، بەڵام سنوری جوگرافییان دیاری نەکرد. شێخ مەحمود لە سلێمانی و ناوچەکانی دەوروبەریدا مایەوە، دەسەڵاتی حوکمڕانی نەگەیشتە هەولێر و بادینان و گەرمیان.

کێشەی دوەم:

ئینگلیز مافی گەلی کوردی لە سەر بنچینەی حوکمدار و حوکمداریتی ناسی، بەڵام حوکمدار و حوکمداریتی چیە و، تەعریفی قانونی و سیاسی و بەڕێوەبەرایەتی ئەم زاراوانە چین؟. ئینگلیز ئەم وشە ناناشنایەی هێنایە کایەوە، لە کاتێکدا زاراوەیەکی لەو بابەتە لە قانونی دەستوریی عوسمانی یان ئینگلیزیدا نەبو.

ئەم دو کێشەیە کە بون بە هۆی تێکچونی پێوەندی شێخ مەحمود و ئینگلیز و هەڵگیرسانی شەڕ و شۆڕش، دواتر لە هەمو گفتوگۆکانی کورد و حکومەتەکانی عیراقدا رەنگیان دایەوە. سنوری جوگرافی کوردستان کوێیە و مافەکانی نەتەوەی کورد لە عیراقدا، تەنیا رۆشنبیری و بەڕێوەبەرییە، ئۆتۆنۆمییە، فیدراڵییە، یان کۆنفیدراڵییە، بە دیاری نەکراوی مایەوە.

2. 1. 3. شێخ مەحمود: دیلی ئینگلیز

شێخ مەحمود لە هەڵسەنگاندنی هێزەکانی خۆی و هێزەکانی بریتانیادا، هەروەها لە هەڵبژاردنی تاکتیکەکانی جەنگ و کات و شوێنی ڕوبەڕوبونەوەکەدا بە هەڵەدا چو. لەبەرئەوە شەڕەکەی دۆڕاند و، رۆژی 18 ی حوزەیرانی 1919 بە برینداری لە دەربەندی بازیاندا بە دیل گیرا. لە بەغداد لە دادگایەکی ئینگلیزی-دا، حوکمی هەڵواسینی درا.

شێخ مەحمود مادەی 12 هەمی پرنسیپەکانی ویلسن کە بەڵێنی مافی ئازادی بڕیاردانی چارەنوسی بە گەلانی نەتورکی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی دابو، کرد بە بنچینەی دیفاع لە خۆی و لە ناقانونی بونی دادگاکەی. لەندەن حوکمی ئیعدامی شێخ مەحمودی پەسەند نەکرد و گۆڕیان بۆ: ئەبەد و دورخستنەوەی بۆ یەکێ لە جزیرەکانی هیندستان، کە ئەوسا کۆلۆنییەکی بریتانی بو.

هێزی ئینگلیز سلێمانی داگیر کرد و، خۆی لە رێگەی ئەفسەرەکانیەوە راستەوخۆ کەوتە بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچەکە. مێجەر ئێدمۆندس کە ئەفسەری سیاسی هێزەکە بو، بو بە حاکمی سیاسیی کاتیی سلێمانی.

2. 1. 4. مێجەرسۆن: حاکمی سلێمانی

مێجەرسۆن، کە دوای مێجەر نۆئێل کرا بو بە مستەشاری سیاسىی شێخ مەحمود. بەرلەوەی شەڕ لە نێوان هێزەکانی شێخ مەحمود و ئینگلیزدا بقەومێ، بە ئیجازە سلێمانی بە جێ هێشت بو. دوای داگیرکردنی، گەڕایەوە و بو بە حاکمی سیاسىی سلێمانی.

مێجەرسۆن، سەردەمێک بە خۆگۆڕین لە کوردستان ژیا بو. زمانی کوردی بە قسە و نوسین ئەزانی. شارەزای مێژو، ئەدەب، زمان، شار و دێهات و خێڵەکانی، لەوەش گرنگتر شارەزای مێنتاڵیتەیتی، کورد بو.

2. 1. 5. یەکەمین چاپخانە لە سلێمانی

سۆن، ئەو کاتەی بو بە حاکمی سیاسىی سلێمانی، چاپخانەیەکی لە سلێمانی دامەزراند. ئینگلیز ئەم (پیاوەتی!) یەی بە تەنیا لەگەڵ سلێمانی نەکردوە، هەمو (لیوا) کانی ئەو زەمانەی کە دوایی (دەوڵەتی عیراق) یان لێ دروست کرد، سەرو چاپخانەیان لێ دامەزراند. ئەوەی سلێمانی لە هەمویان پچوکتر و کۆنتر بوە.

سۆن، پیاوێکی دڵسۆزی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتە کۆلۆنیالیەکەی بوە، ئەو دەوڵەتەی ئەو زەمانە ئەوەندە فراوان بوە ڕۆژ لە ئاڵاکەی ئاوا نەبوە. سۆن بۆ هەر مەبەستێ ئەم چاپخانەیەی هێنابێتە سلێمانی، ئەنجامەکەی بەوە شکایەوە ڕۆشنبیرانی سلێمانی ئەم چاپخانەیەیان کرد بە بناغەی دامەزراندنی قوتابخانەی ڕۆژنامەوانیی سلێمانی و، زیندو هێشتنەوەی زمانی کوردی و، سەرەنجام بڵاو کردنەوەی هۆشی نەتەوەیی کورد.

بە دوای پێشکەوتن‌دا کە سۆن دایمەزراند، ڕۆشنبیرانی سلێمانی سەرەڕای باری ناهەمواری پڕ لە شەڕوشۆڕ و بۆردمان و چۆلکردن، بەردەوام بون لەسەر دەرکردنی ڕۆژنامە و بەدوای یەکدا (بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، بانگی حەق، ئومێدی ئیستیقلال) یان دەرکرد.

2. 2. ڕۆژنامەکانی سلێمانی

2. 2. 1. پێشکەوتن (پیشکوتن)

ژ1 ی لە 29 ئەیلولی 1920ز دا دەرچوە. ژ118 ی لە 27 ی تەموزی 1922 ز دەرچوە. 4 لاپەڕە بوە، (32-20 x سم). هەموی بە کوردی نوسراوە. دەسەڵاتی ئینگلیزی دوای بەدیلگرتنی شێخ مەحمود و داگیرکردنی سلێمانی، بە هاوکاری ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمە، دەری کردوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر (پێشکەوتن) نوسراوە.

2. 2. 2. بانگی کوردستان (بانک کوردستان)

ساحیبی ئیمتیاز و مدیری مەسئول و سەر موحەڕیر: مستەفا پاشای یاملکی و موحەڕیری کوردی و فارسی: عەلی کەمال و م. نوری بون. ژ1 ی لە 2 ی ئابی 1922 ز دا و ژ13 ی لە 3 تشرینی دوەمی 1922 لە سلێمانی دەرچوە. خۆی بەمجۆرە بە ناسین داوە: (عیلمی، ئیجتماعی، ئەدەبی، غەزەتەیەکی حوڕ و سەربەستی میللیە. هەفتەی جارێک دەردەچێ). هەندێ ژمارەی 4 و هەندێکی 6 لاپەڕە بوە، (32-20 x سم). وتارەکانی بە کوردی و تورکی و فارسی نوسراون.

مستەفا پاشا لەبەرئەوەی لە کابینەکەی شێخ مەحمودا بوە بە ڕەئیسی مەعاریف (وەزیری پەروەردە)، وازی لە غەزەتەکەی هێناوە. بەڵام دوای ئەوەی شێخ مەحمود لە ئەنجامی هێرشی ئاسمانی و زەمینی بریتانیادا سلێمانی بە جێ ئەهێڵێ، مستەفا پاشا لێی جیا ئەبێتەوە و، دەس ئەکاتەوە بە دەرکردنی. ژ14 ی بانگی

کوردستان لە 8 ی حوزەیرانی 1923 لە سلێمانی و، ژ14- 1 ی لە 28 ی کانونی دوەمی 1926 و ژ14- 2 ی لە 15 ی شوباتی 1926 و ژ14 - 3 کە دوا ژمارەیەتی، لە 1 ی نیسانی 1926 دا لە بەغداد دەرچوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر (بانگی کوردستان) نوسراوە.

2. 2. 3. رۆژی کوردستان (روز کوردستان)

سەر موحەرِیر و مدیری مەسئول: م. نوری و موحەرِیر: عەلی کەمال بوە. بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: (سیاسی، ئەدەبی، ئیجتماعی، غەزەتەیەکی رەسمیە، هەفتەی جارێک دەردەچێ). 4 لاپەرەیە، (32 x 20 سم) ە.

ژ1 ی لە 15 ی تشرینی دوەمی 1922 دا و ژ 15 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 3 ی مارتی 1923 دا دەرچوە. زمانی حکومەتەکەی شێخ مەحمود بوە. بە هۆی پەلاماری ئاسمانی و زەمینیەوە بۆ سەر سلێمانی، راوەستاوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر (رۆژی کوردستان) نوسراوە.

2. 2. 4. بانگی حەق (بانگ حق)

بە هۆی هێرشی بریتانیەوە شێخ مەحمود ناچار بو لە سلێمانی بکشێتەوە. بەڵام لەگەڵ خۆی چاپخانەکەی برد و، لە ئەشکەوتی جاسەنە لە ناوچەی سورداش دایمەزراند، (بانگی حەق) ی پێ دەرکرد.

ژ1 ی لە 8 ی مارتی 1923 دا و ژ3 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 12 ی نیسانی 1923 دا دەرچوە. بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: "سیاسی، ئەدەبی، ئیجتماعی، غەزەتەیەکی رەسمیە لە قەرارگاهی عمومی ئۆردوی کوردستان تەبع دەکرێ".

هێزی ئینگلیز پەلاماری ناوچەکەی دا، ئەشکەوتی جاسەنەی گرت و چاپخانەکەی گێرایەوە بۆ سلێمانی.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لە سەر (بانگی حەق) نوسراوە.

2. 2. 5. بانگی کوردستان (خولی دوەم)

2. 2. 6. ئومێدی ئیستیقلال (امید استقلال)

هێزی ئینگلیز لە پاش چەند حەفتەیەک لە سلێمانی ئەکشێتەوە. هێزی شێخ مەحمود سلێمانی ئەگرێتەوە. بەرێوەبەرایەتی کوردی دەس ئەکاتەوە بە بڵاوکردنەوەی رۆژنامەیەک بە ناوی (ئومێدی ئیستیقلال) ەوە.

ژ1 ی لە 20 ی ئەیلولی 1923 ز و
ژ25 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 15 ی مایسی 1924 دا دەرچوە.
ژ1- 3 ئەحمەد سەبری،
ژ4 - 13 رەفیق حیلمی و

ژ14- 16 حسێن نازم، سەرنوسەری بون.
ژ17- 25 ناوی کەسی لەسەر نیە.
هێـزی هاوبەشـی ئینگلیـزی و عیراقـی بە هاوکـاری هێـزی ئاسـمانی بریتـانی پەلامـاری سـلێمانی ئەدەنەوە. ئەیگرنەوە و بە یەکجاری ئەیبەستنەوە بە حکومەتی عیراقەوە. ڕۆژنامەکەش ڕائەوەستێ.
لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر (ئومێدی ئیستیقلال) نوسراوە.

2. 2. 7. بڵاوکراوەکانی تر

سلێمانی لەو سەردەمەدا تەنیا یەک چاپخانەی حکـومەتیی پچـوکی لـێ بـوە. ئەویـش لەو هەلـومەرجە نائارامەدا کاری کردوە. جگە لە ڕۆژنامەکانی سلێمانی، کاروباری حکومەتیشی پێ جێبەجێ کراوە.
ژمـارەیەکی کەم نـامیلکە و کتێـب بڵاوکراونـەتەوە وەکـو: نـامیلکەی (تەعلیمـی تـاقم) کە بـۆ مەشـقی سەربازەکانی ئوردوی کوردستان نوسراوە، (دیوانی ئەشعاری مەحوی) کە عەلی کەمال باپیر کۆی کردۆتەوە.

3. ورمێ

3. 1. جوڵانەوەی سمکۆ

پێش هەڵگیرسانی یەکەمین جەنگی جیهانی، سمکۆی سەرخێڵی شکاک، ناسراوترین کەسـایەتی کـورد بو لە ئێران دا. سمکۆ و ئێلی شکاک لە ناوچەی ورمێدا ئەژیان، عەبـدولڕەزاق بەدرخـان بە یـارمەتی سـمکۆ، کۆمەڵەی جیهانبانی دامەزراند و لە خوی قوتابخانەیەکی کوردی کردەوە. لەو پرۆژانەدا کە بە دەستیەوە بو بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕش و ڕزگارکردنی کوردستان، پشتێکی بە سمکۆ ئەستور بو.
لە ساڵانی جەنگدا، سمکۆ ماوەیەک پشتیوانی لە عوسمانیەکان کـرد، بەڵام دواتـر هەوڵـی دا خـۆی لە ڕوداوەکان دور ڕابگرێ. کاتێ ڕوس ناوچەکەیان داگیر کرد سمکۆیان لەگەڵ چەنـد کەسـایەتیەکی کـورد دور خستەوە. پاش ماوەیەک ڕێگەیاندا بگەڕێتەوە ناوچەکەی خۆی.
بەر لە شۆڕشی ئۆکتـۆبەر (1917) سـمکۆ لەگەڵ سـەید تەهـای شـەمزینی (جەمعیەتـی ئیستخلاصـی کوردستان) یان دامەزراند و، پێوەندیان لەگەڵ ڕوسیا کرد بۆ ئەوەی گفتوگۆ بکەن لەسـەر هاوکـاری کـورد و ڕوس لە شەڕدا دژی عوسمانی. بەرامبەر بەوەی ڕوس یارمەتی کورد بدا بۆ ڕزگاری.
دوای تەواو بونی جەنگ بۆشایی دەسەڵات لە ناوچەکەدا دروست بو. سمکۆ کە هێزێکی چەکداری ئازا و شارەزای هەبو، هەوڵی دا ئەم بۆشاییە پڕ بکاتەوە و، دەسەڵات بگرێتە دەس. بۆ ئەو مەبەستە توشـی شـەڕ و پێکادان بو لەگەڵ هێزەکانی ئێران و، لەگەڵ ئاسوریەکان. ماوەیەک دەستی بە سەر ناوچەکەدا گرت. شـاری ورمێ و بەشێکی موکریان کەوتنە ژێر دەسەڵاتی. لەو ماوەیەدا لە ورمێ هەوڵی دەرکردنی ڕۆژنامەیەکی داوە.

3. 2. کورد (ورمێ، 1921)

تەنیا سەرچاوەی کە باسی ڕۆژنامەی کورد ئەکات، کتێبێکە بە ناوی: (محمد تمدن، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه، تهران، چاپ اسلامیه، 1350).
محەمەدی تەمەدون لە ورمێ خاوەنی چاپخانە بوە. ئازەریەیەکی شیعەی دژی سمکۆ و جوڵانەوەی کـورد بوە. سمکۆ بە کەرەستەی چاپخانەکەی ئەو چاپی کردوە و، وێنەی بەشی سەرەوەی ڕۆژنامەکەیشی لەو کتێبەدا بڵاو کردۆتەوە.
تەمەدون لە (ل369) ی کتێبەکەی دا نوسیوێتی:

"رۆژێکیان شێخ عەبدوڵڵا (لە کەسانی تێگەیشتوی سمکۆ و لە خزمانی سەید تەها) هاتە لام و، لەناو قسەکانیدا دەریخست ئاغا (واتە سمکۆ) لەبەرچاوێتی بە هۆی نەبونی بڵاوکراوە لە رەزائیە ئەم نوقسانیە نەهێڵێ و، لە رەزائیەش رۆژنامە بڵاوبکرێتەوە. ئایا بە رەئی ئێوە بە چ قەوارە و تیراژێ ئەتوانرێ رۆژنامەیەک لەم شارەدا بڵاوبکرێتەوە، کە هەم سەنگین و هەم جوان بێ و، هەم جێگەی سەرنجدان بێ؟ نوسەر لە وەڵامی شێخ عەبدوڵڵا دا وای رون کردەوە: بە داخەوە حەرفەکانی چاپخانەکەمان زۆر کەمە و، بۆ چاپی رۆژنامە بەس نیە. شێخ عەبدوڵڵا وەختێ ئەم وەڵامەی بیست، زۆر تێکچو و گۆڕا. منیش ترسام و هەستم بە هەڵەکەی خۆم کرد و وتم: ئەگەر لەگەڵ کرێکارەکانی دامەزراوەکەی خۆمان تەقەلا بدەین لەوانەیە کەموکوریەکانی نەهێڵین و چاپی رۆژنامەکە مومکینە. بەڵام ئەبێ زەحمەتی زۆر بکێشین تا کەرەستەی پێویست ئامادە بێ. لێرەدا قیافەتی شێخ عەبدوڵڵا گۆڕا و وەڵامی دەدایەوە. هەرچەندە ئەو بەڵێنی ئەدا کە هەقدەستی کرێکارەکان و کارکەرانی رۆژنامەکە بدا، بەڵام نەدەکرا لەو رۆژانەدا بڕوا بە قسەی کورد بکەی. لەبەر ئەوەی یاخیبون لە فەرمانی سمکۆ لەو هەلومەرجەدا یاری کردن بو بە گیان، پاش دو سێ رۆژ هەڵاتم..."

لە دوای راکردنی تەمەدون، سمکۆ رۆژنامەکەی بڵاوکردۆتەوە. تەمەدون لە شوێنێکی تری کتێبەکەیدا نوسیویەتی:

"تابلۆی (چاپخانەی تەمەدون) یان لابرد بو، لە جێگەی ئەو تابلوی (چاپخانەی غیرەت) یان لێ دانا بو. رۆژنامەیەکیان بە زمانی فارسی و کوردی بڵاو کردبوەوە. تەنیا بە ناوی رۆژنامەی هەفتەیی کورد لە ژێر ناوی (رۆژی کورد. شەوی عەجەم) کە دوایی تر بە ناوی (رۆژی کورد) و دوایی تر تەنیا بە ناوی (کورد) بڵاو کرد بوەوە.

"ژمارەی یەکەمی لە 12 ی مانگی شەوالی 1340 دا بە مودیریی محەمەد تورجانی بڵاو کراوەتەوە."

تائێستا دانەی هیچ کام لەو رۆژنامانەی تەمەدون باسیان ئەکا، نەکەوتۆتە بەردەس لێکۆڵەرەوەی کورد. ئەوەی رۆژنامەکەیشی دەرکردوە، دوای گەڕانەوەی لە جامیعەی ئەزهەر، بە ناوی مەلا محەمەدی قزڵجیەوە لە بەغداد نیشتەجێ بوە، دەیان ساڵ خەریکی مەلایەتی و دەرس وتنەوە بوە و هەرگیز خۆی نەکردوە بە خاوەنی ئەم باسە.

کاتنامە کوردیەکان:

لێکۆڵینەوەی تایبەتی

4. کاتنامە کوردییەکان: لێکۆڵینەوەی تایبەتی

4. 1. ژین

برنجی سنه — ۷ تشرین ثانی ۱۳۳٤ — عدد ۱

ژین

هفته‌لق غزته‌در

سنه‌لکی ۲۲۰ غروشدر، آلتی آیلغی ۱۲۰ غروشدر

ممالك ۲٤۰ غروش، نصف سالی ۱۳۰ «

مسلکمزه موافق مقالات مع الممنونیه درج اولنور.

درج اولونمیان مقاله‌لر اعاده ایدلمز

دین، ادبیات، اجتماعیات و اقتصادیاتدن بحث ایدر تورکجه کوردجه مجموعه‌در

مندرجات

نسخه‌سی ۵ غروشدر

نجم استقبال مطبعه‌سی

N° 20 — 21 Juin 19
JINE
Journal hebdomadaire kurde

ژین

۲۲ حزیران ۱۳۳٦

صلح مجلس عالیسی طرفندن تورکیه‌یه تبلیغ ایدیلن معاهده صلحیه‌نك كوردستانه متعلق موادی

1. هەلومەرجی دەرچونی

له كۆتايی تشرينی يەكەمی 1918 ز دا، نوێنەری دەوڵەتی عوسمانی له مودروس رێككەوتنی ئاگربڕی جەنگی لەگەڵ نوێنەری بريتانيا ئيمزا كرد، هێزی بريتانی چوه ناو ئەستەموڵەوه.

كوردەكانی ئەستەموڵ به هيوای بەڵێنی هاوپەيمانەكان و. مادەی 12 ی راگەياندنەكەی ويلسنی سەركۆماری ئەمريكا، كه بەڵێنيان دابو به گەلانی نەتوركی ژێر دەسەلاتی عوسمانی دوای كۆتايی هاتنی جەنگ مافی ئازادی بڕياردانی چارەنوسيان بۆ بسەلمێنن. كەوتنه چالاكی سياسی، رۆشنبيری و كۆمەلايەتی. (جەمعيەتی تەعالی كوردستان: جڤاتا بلندييا كوردستان) به سەرۆكايەتی شێخ عەبدولقادری شەمزينی دامەزرا.

جەمعيەتی تەعالی كوردستان له سەرەتادا هەمو كوردەكانی ئەستەموڵی. سەرەرای جياوازی ناوچه و بنەماڵه و بيروبۆچونی سياسی لێ كۆ بوبوەوه. پێوەنديان لەگەڵ دەسەلاتی ئينگليزی له ئەستەموڵ دامەزراندو. دەسەلاتيان دا به شەريف پاشا له كۆنفرەنسی ئاشتيی پاريسدا به ناوی كوردەوه گفتوگۆ و، داوای سەلمەندنی مافی نەتەوەيی كورد بكا.

ئەندامانی جەمعيەت غەزەتەی (ژين) و دواتر غەزەتەی (كوردستان) يان دەركرد. چەند رێكخراوێكيان بۆ خوێندكاران و ئافرەتان و پەخشی كتێب و خوێندنی كوردی دامەزراند.

1. 1. دەرچونی

ژ1 ی له 17 ی تشرينی دوەمی 1918 دا، واته 17 رۆژ دوای راگرتنی يەكەمين جەنگی جيهانی و ژ25 ی له 2 ی تشرينی يەكەمی 1919 دا له ئەستەموڵ دەرچوه.

ژمارەكانی 1- 20 حەمزه (حەمزه موكسی) صاحيبی ئيمتياز و مديری مەسئولی بوه.

له ژ21 ەوه وه مەمدوح سەليم بۆته صاحيبی ئيمتياز و مديری مەسئولی.

له لای راستی ناوەكەيدا به توركی و له لای چەپيدا به كوردی نوسراوه: "سالەک 220 قروشه. نيف سال 130 قروشه."

له ژێر ناوی كوردی (ژين) دا نوسيويەتی (حيات)، ئينجا به توركی بەمجۆره خۆی به ناسين داوه:

"هفتەلق غزتە"
"دین، ادبیات، اجتماعیات و اقتصادیاتدن بحث ایدر تورکجە - کوردجە مجموعە در"
ژین تا ژ 34 ی گۆڤار بوە، لەوە بە دواوە بەشێوەی ڕۆژنامە دەرچوە.

1. 2. ئامانج لە دەرکردنی

لەسەر دیوی ناوەوەی بەرگی یەکەم بە تورکی لە ژێر سەرناوی: (مەقصەدمز: ئامانجمان) نوسیویتی: "ژین بۆ مەنفەعەتی مادی دەرناچێ. ئامانجی بڵاوکردنەوەی زانینە لەسەر ژیانی مێژوی کورد، مافە نەتەوەییەکانی، ئەدەبیات و کۆمەڵایەتی کە چەند سەدەیە پشتگوێ خراوە. بە باوەڕی ئێمە بۆ ئەوەی نەتەوەی کوردیش جێگەی شیاوی خۆی لەناو کۆمەڵگای گەلاندا بگرێ، ئەبێ خەباتێکی ئەوتۆی بۆ بکرێ، کە لەگەڵ تێگەیشتنی ئێستادا بگونجێ. ئەزانین ئەم تەقەلایەی ئێمە خەباتێکی زۆر سەختی ئەوێ. بەڵام کاتێ کە ئەم ئەرکە گرانەمان گرتە ئەستۆ بە ڕاستی ئومێدمان بە یارمەتی و کارئاسانی مادی و مەعنەوی نەتەوەی کورد بو، کە لە پێناوی نیشتمان و گەلەکەیدا، هەمیشە بە قبوڵکردنی گەورەترین فیداکاری ناسراوە. سەرکەوتنیش لە خواوەیە."

1. 3. نوسەرەکانی

ژمارەیەکی زۆری ڕۆشنبیرانی ئەوسای سەرانسەری کوردستان کە لە ئەستەموڵ ژیاون، لە ژین کۆبونەتەوە. بە وتار و شیعر، بە زمانی تورکی و کوردی، لاپەڕەکانیان دەوڵەمەند کردوە.

1. 3. 1. نوسەرانی بەشی تورکی

ئەم زاتانە نوسەری بەشی تورکی ژین بون:

کوردیی بتلیسی، کەمال فەوزی، شەفیق ئەرواسی، حەمزە موکسی، مەمدوح سەلیم، عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، یوسف زیا، کامەران عالی بەدرخان بۆتانی، حلمی سیوەرەکی، ئیحسان نوری، سولەیمانیەلی تەوفیق (پیرەمێرد بە ئیمزای جیا جیا نوسیویتی، لەوانە: سولەیمانیەلی ویداد، سولەیمانیەلی مەحمود نەژاد، م. نەژاد. ویداد و نەژاد ناوی کوڕەکانی پیرەمێرد بون)، عەبدولعەزیز یاملکی، ئەمین فەیزی، ئیبراهیم حەیدەری و نەجمەدین حسێن.

1. 3. 2. نوسەرانی بەشی کوردی

بەشە کوردیەکەی ژین کەمترە لە بەشە تورکیەکەی. ئەمە بۆ ئەو کاتە شتێکی ئاساییە. ئەوانەی لەم بەشەدا نوسیویانە خەڵکی شوێنی جیاوازی کوردستان بون و، هەریەکەیان بە لەهجەی خۆی نوسیویتی.

لەناو ئەوانەدا عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری، کە ئەندامی دەستەی نوسەرانی ژین بوە، لە هەمویان زیاتر بەرهەمی هەیە. بەرهەمەکانی جۆراوجۆرن: شیعر و وتار و چیرۆکی شانۆی نوسیوە. بە تورکی یش چەند وتارێکی بڵاوکردۆتەوە.

قازی زادە مستەفا شەوقی بە چەندین وتار و شیعر بەشداریەکی دیاری هەیە. جگە لەمان: حیلمی سیوەرەکی، محەمەد میهری بە شیعر و بە وتار و، قازی لەتیف، زاخۆیی، ع. سابیت، دیاربەکری فکری نەجدەت، لاهوتی خانی کرماشانی، تەنیا بە شیعر بەشدار بون.

2. بابەتەکانی

2. 1. سیاسی

کورد هیوایەکی زۆری بە بەڵێنی هاوپەیمانەکان هەبوە.

لە ژ6 دا (ع. رەحمی: عەبدولڕەحیم رەحمی هەکاری)، کە لە دەستەی نوسەران (هەیئەتی تەحریریە) ی ژین بوە لە ژێر سەرنێری (حالی مەیی حازر) دا نوسیوێتی:

"ئەم کورد د ناڤ عوسمانیان دا صادقتر ژ هەمی میلەتان دەرکەتن. مە مالێ خۆ، جانێ خۆ، هەمی تشتێ خۆ د رێیا وی میلەتی دا. مە رۆژەکی ئیختیلالەک، بێ ئیتاعەتیەک نەکر. دایما ئەوان چی ئەمر کر مە ئەمرێ وان ب جی ئیناند. حەتا ڤێ حەربێ دا ئەم کورد ژ بەر حەربێ، ژ بەر هیجرەتێ، ژ بەر سەفالەتێ، ژ هەمیان پەرێشانتر بون. لاوێد مە د عەسکەرێ دا شەهید بون، مالێد مە یەغما بون. وەلحاصل ژ هەمی میلەتان خودان زەرەرتر دەرکەتن.

"مەعلومێ وەیە، هون هەر رۆژ غەزەتان دخوینن. تالعێ حەربێ ئەم مەغلوب دەرخستن. ئەم لەسەر وەعدا رەئیس جمهورێ ئەمریقایێ ویلسون مە دەعوا صولحێ کر، یانی موتارەکە گرێ دا، ژ بەر مە بولغار موتارەکە کر بو، پاشێ مە ئاوستریا و ئالمان ژی موتارەکە کر. دەمەک دنیا ژ حەماما خوینێ دەرکەت هەمی کەس نەفرەت ژ یەکدو کوشتنێ کر، هەر کەس ژ تەرەفێ خۆ ئەسبابێت سەعادەتا ئینسانی فکر کرن. ژوان هەمیان فکرا ویلسون دروستترە. لەورا ئەو دبێژت هەر میلەت دڤێت بە سەری خۆ شۆلێ خۆ چێ کەت. کەس خۆ تێکەڵ شۆلا یا دی نەکەت. یانی میلەت موقەدەراتا خۆ ب دەستێ خۆ حەل کەت، چی میلەتێ د خۆدا دبینت بلا بتە حکومەتەک. لەسەر ڤێ فکرێ ئەم وێ دبینن (عەرەب، جهو، فلە، گورجی...) هەر یەکێ ژ بۆ خۆ حکومەت چێکرن. نها شۆلا خۆ ب دەستێ خۆ چێ دکەن.

"بەلێ! ئەم کورد حەتا نها مە حس نەکر ژ بەر دەستێ حکومەتا تورکان دەرکەڤن، یانی ژ مەنزوما عوسمانیان دەرکەڤن.

"نها ئەم تەماشا دکەن ویلسون دبێژت جهێ تورک ئەبی دادەنە عوسمانیان. حال ئەوە کو لە جهێ مە دبێژنێ (کوردستان) غەیری دو سێ مەئموران، ئەو ژی ژ بەر مەئموریەتێ هاتنە جی بونە، بل وانا چو تورک چونینن.

"وەکی تورک چونینن، ما ئەرمەنی، مخەین، هندی ئەرمەنی نە، میقدارێ سەدان پێنجی مە نینە. مخەین ژی سەدان دو ب زۆر تەشکیل دکەت. پاش هنگی ژ غەیری کوردان چو میلەتی دی چونینن. وەکی وەیە کوردستان حەقێ کوردانە، ژ غەیری کوردان حەقێ کەسێ تێ نینە.

"صەد حەیف مە حەتا نها خۆ نەدایە زانین. ئەوروپا مە ناس ناکن و مە وەها مەزن نزانن و کوردستان تێکەل ئەرمەنیان دزانن حەتا هندەک خودان غەرەز مە ژ ئەرمەنیا زانت.

" وەکی مە خۆ دابا زانین لازمێ سەعی و غیرەتا گەلەک نەبو. ب هیمەتا هندەک مە دێ حەقێ خۆ دابا زانین (ئەم ژ صەدەدا خۆ دەرکەتن قصورێ نەفکرن).

"بەلێ حەقێ کوردانە کوردستان، ژ غەیری کوردان چو کەس خودان حەق نینە د کوردستانێ دا.

"فکرا ویلسون ژی حەقەک دایە مە کو ئەم د کوردستانێ ببنە خودان. ئەگەر ئەم نەبنە خودان، قەت شوبهەن نەکن، ئەرمەنی بت صەدان دەهێت مە دێ بنە خودانێ کوردستانێ و وەلاتێ مە دێ ژ خۆ بستینن.

"وەکی وەیە چی مەزن، چی بچوک، هەمی میلەت بە وەزیفا خۆ بزانت و دەست شۆلێ بکەت. وەختێ وەستانێ نینیە وەختێ خەباتێ یە. خودێ موعین بت."

ئیحسان نوری سەرکردەی دواتری شۆڕشی ئاگری، لە ژ15 دا وتارێکی بە تورکی لە ژێـر سـەردێڕی: (پرنسیپەکانی ویلسن و کورد) دا نوسیوە، ئەویش بە هیوای بەڵێنەکەی ویلسنە.

لە ژ21 دا دادوەر ئەردەلانی لە شیعری (هەموماں) دا دەڵێ:
"ژێر دەستەیی لە بۆ کورد شینە، زیلاتە،
بۆچی لە ژێر ئەمری خەڵقی بمێنین، ئەسیر بین؟
ئەقوام بە ئەمری حەززەتی ویلسون خەلاص بوە
سەربەستە، حورە، وێڵە لە زنجیری ئاسنین".

ژین لەسەر بەرگی ژ25 یدا وێنەی شـەریف پاشـای چـاپ کـردوە و، لە لاپەڕەی 9 دا هەمـان وێـنەی دوبارە کردۆتەوە و، لە ژێریدا بە کوردی و تورکی نوسیویەتی:" هەیئەتا کـو ل پاریـسێ دا حەقـی کـوردان و کوردستانرا خدمەتێ دکە، رەئیسێ وان جەنابێ شەریف پاشا".
لەبەرئەوەی زۆری وتارە سیاسیەکانی ژین تورکیە، بۆ ئەوەی لێکـۆڵەری کـورد کەڵکـی لـێ وەربگـرێ، پێویستە وتارە تورکیەکانی بکرێتە کوردی و، کوردیەکانیشی بهێنرێتە سەر ڕێنوسی نوێ.

2. 2. ئەدەبی

ژین بایەخێکی زۆری بە لایەنی ئەدەبی داوە، بە هەردو زمان شیعر و پەخشانی ئەدەبی بڵاوکردۆتەوە.
ع. رەحمی، پیەسـی کـوردی (مەمـی ئـالان) ی لە دو پەردەدا لە ژ15و 16 دا نوسـیوە کە ڕەنـگە ئەمە یەکەمین شانۆنامەی کوردی بێ.
ع. رەحمی، لە زۆربەی ژمارەکانیدا بە زاراوەی کرمانجی سـەرو (لەهـجەی هەکـاری) شـیعری سیاسـی نوسیوە. هەروەها قازی زادە مستەفا شـەوقی بە زاراوەی کرمـانجی خـوارو (لەهـجەی موکریـان). رەحمـی بە وەزنی خۆماڵی و شەوقی بە وەزنی کلاسیکی. ئەگەرچی شیعرەکانی رەحمـی لە وەزن و قـافیە و نـاوەرۆکـدا، جـۆرێ لاسـاییکردنەوەی حـاجی قـادری کـۆیی تـێدایە، بەڵام شـیعرەکانی هەردوکیـان لە روی شـێوە و ناوەرۆکەوە، نوێکاری جوانیان تێدایەو، هەتا ئێستایش تامی خۆش و نرخی ئەدەبییان ماوە.

ژین بۆ ناساندنی ئەدەبی کوردی بە خوێندەوارانی تورک، هەندێ لە بەرهەمـی شـاعیرەکانی چەرخـی رابوردوی کردۆتە تورکی.
مـحەمەدی میهـری (هەنـدێ نمـونەی لە ئەدەبیـاتی کـوردی) هەڵبـژاردوە، بە ئیمـزای (م. م) لە ژ2 دا نمونەیەکی لە شیعرەکانی نالی و، لە ژ7 دا نمونەیەکی لە شیعرەکانی خۆی کردۆتە تورکی.
پیرەمێردیش بە ناوی جیا جیاوە بە زمانی تورکی، شـیعری خـۆی و، وتـاری سیاسـی و، تەرجـومەی بەرهەمی کلاسیکیی شاعیرانی کوردی بڵاوکردۆتەوە.

لە شیعری کلاسیکیدا، لە ژ6 دا لە ژێر ناوی: (مەکتـوبی مەنـزوم) دا تێکسـتی کـوردی (گیـانم فیـدای سروەکەت...) ی نالی بە شیعر بە هەمان وەزن و قـافیە کـردەوە بە تـورکی و، لە ژ10 دا شـیعرێکی فارسـی مەولانا خالیدی بە پێشەکیەکی درێژەوە بڵاوکردۆتەوە و لە هەمان کاتـدا کردونـی بە تـورکی. بە پێشـەکیەکی درێژەوە (گڵکۆی تازەی لەیل) ی محەمەد ئاغای دەربەند فەقەرەی نوسیوەتەوە و کردەوە بە تورکی. لە شیعری

خۆیشی لە ژ5 دا شیعرێک و لە ژ8 یشدا شیعرێکی تری بڵاوکردۆتەوە. هەروکو بە تورکی هۆنیـوەتەوە. لە ژمارەکانی 4 و 7 و 8 یشدا چەند وتارێکی تورکی نوسیوە.

لاوی رەشید، لە زنجیرەیەک وتاردا لە ژمارەکـانی 3 و 4 و 5 و 7 و 8 دا، دەیـان پەنـدی پێشـینانی کوردی بە تەرجومەو لێکدانەوەوە بڵاوکردۆتەوە.

ژین بە تورکی نوسیویتی (لە ئەدیبانی بەرێزی کوردستانی ئێران شـاعیری شـوهرەت شـیعار لاهـوتی خانی کرمانشانی)، لە ژ23 و ژ25 دا دو شیعری سیاسی نوسیوە.

لاهـوتی لە هەردو شـیعردا بـاس لە ئێرانـی بـونی کـورد ئەکـا و، داوای لـێ ئەکـا لەگەڵ ئێـران یەک بگرێتەوە. لە ئێران ئەبولقاسمی لاهوتی کە کوردی کرماشان بوە، پیاوێکی بە ناوبانگ بوە. ئەفسەری پۆلیس و هەڵگری بیری چەپی رادیکاڵ بوەو، بەو بیروباوەڕە شیعری شۆڕشگێڕانەی بە فارسی زۆرە. بە هێزەکـانی پۆلیس ویستی لە تەورێز کودەتا بکا و دەسـتی بەسـەر هەنـدێ خـانوی حکومەتیدا گـرت. بەڵام هێزەکانی حکـومەت چـونە سـەری و شـکاندنیان و، لە ئێـران هەڵات. سـەرەنجام لە یەکـێ لە کۆمارەکـانی شـورەوی گیرسایەوە. تا مرد لەوێ بو.

بەم دو شیعرەیدا دەرئەکەوێ کە لاهوتی:

یەکەم، لە دانانی شیعری کوردیدا بە توانا بوە.

دوەم، پێئەچێ شارەزای ئەدەبی کوردی بە تایبەتی هی گۆران بوبێ.

بۆ زیندوکردنەوەی ئەدەبیاتی پێشوی کورد، لە ژ1 و 5 دا دو شیعری نەتەوەیی حاجی قـادری کـۆیی و، لە ژمارەکانی 1 و 6 و 23 و 25 دا چەند شیعرێکی نـالی و لە ژ9 دا دو شـیعری مەحـوی و، لە ژ12 دا شیعرێکی ئەحمەدی خانی و شیعرێکی سیاپۆش و، لە ژ14 دا شیعرێکی ئەحـمەدی جزیـری و، لە ژمارەکـانی 20 و 25 دا دو شیعری شێخ رەزای تاڵەبانی بڵاوکردۆتەوە.

2. 3. مێژویی

لە ژ16 و 17 دا، لاوی رەشـید بە تـورکی لەسـەر شۆڕسـی سـاڵی 1913 ی مەلا سـەلیم لە بتلـیس وتارێکی نوسیوە. رەنگە ئەمە یەکەمین سەرچاوەی دەستی یەکەم بێ کە باس لەو شۆڕشە بکا. شۆڕش شـکا، مەلا سەلیم و هاوڕێکانی پەنایان بردە بەر کۆنسوڵگەی روسیا لە بتلیس. چەند مـانگێ لەنـاو کۆنسـۆڵگەکەدا مانەوە. کە یەکەمین جەنگی جیهـانی هەڵگیرسـا، تـورک هەڵیکوتـایە سـەری و، مەلا سـەلیم و هاوڕێکـانی لە کۆنسوڵگە دەرهێناو، لە مەیدانێکی گشتی شاری بتلیسدا لە داری دان.

لە ژمارەکانی 9 و 11 و 13 و 15 و 18 دا عەبدولعەزیز یاملکی لەسەر میرایەتـی بابـان، بە تـورکی زنجیرەیەک وتاری نوسیوە. هەندێ زانیاری تازەی، لە چاو ئەو زەمانەدا، داوەتە زانین.

لە ژ23 و 25 دا ئەمین فەیزی لە سەر توانای جەنگی و زانستیی بابانی نوسیوە.

لە ژ25 دا بابەتێک لە سەر محەمەد ئاغای کەلهۆکی نوسراوە، پێئەچێ لە (شەرەفنامە) وەرگیرابێ.

2. 4. هەواڵی رۆشنبیری

لە ژ3 دا سپاسی ئەو رۆژنامە تورکییانەی کردوە کە بە بۆنەی دەرچونی (ژین) دوە پیرۆزباییـیان لـێ کردون، لەوانە: حادثات، ترجمان حقیقت، یکی کون، تصویر افکار، وقت، یکی استانبول، انقلاب، اجتهاد.

لە ژ11 دا هەواڵــی دەرچــونی (کوردســتان) ی بڵاوکــردۆتەوە، لە زۆری ژمارەکــانیدا بانگەشــەی بــۆ کردوە. لە ژ25 دا هەواڵی دەرچونی ژ 14 ی (کوردستان) ی نوسیوە.

هەواڵی چەند چاپکراوێکی کــوردی بڵاوکــردۆتەوە لەوانە: هەواڵــی دەرچــونی کتێبەکــانی ع. رەحمی، دیوانی شیعری (گازیا وەلات) و، پیەسی (مەمی ئالان) و، (عەقیدا کوردان).

وەکو مژدە هەواڵی لە چاپدانی (مەم و زین) ی ئەحمەدی خانی نوسیوە.

لەناو ژیــندا هەواڵــی دامەزرانــدنی ڕێکخــراوی هێڤــی خوێنــدکاران و ئافرەتــان و دەزگــای پەخــش ئەخوێنینەوە.

3. نرخی بەڵگەیی

ژین تا رادەیەکی باش چالاکی کوردەکانی ئەو ماوەیەی ئەستەموڵی لە روی دامەزرانــدنی ڕێکخــراوی جیا جیای کوردیەوە تۆمار کردوە و. لەو روەوە سەرچاوەیەکی بە نرخی زانیاریی دەستی یەکەمە.

جەمعیەتی کوردستان (جەمعیەتی تەعالی کوردستان):

لە ژ10 دا. کورد تەعمیمی مەعاریف جەمعیەتی بەیاننامەسی و.

لە ژ20 دا. کورد قادینلەری تەعالی جەمعیەتی و.

لە ژ21 و 22 دا. کورد تەلەبە هێڤی جەمعیەتی بەیاننامەسی، بڵاوکردۆتەوە.

4. لە روی هونەری ڕۆژنامەوانییەوە

4. 1. شێوەی

ژین لە شێوەی گۆڤاردا لە (نجـم اسـتقبال مطـبعە سـی) چـاپ کـراوە، هەر ژمـارەیەکی 16 لاپەڕە و لە شـێوەی کتێـب دایە. هەمـو جـار لە لاپەڕەی یەکەمـیدا بابەتەکـانی ژمـارەکە و نـاوی نوسـەرەکانی نوسراوە. بە ناوەرۆک دەوڵەمەن و بە روخسار قەشەنگە. هیچی لە گۆڤارەکـانی هاوزەمـانی خـۆی کەمتـر نیە.

4. 2. ڕێنوسی

ژین بە ڕێنوسی فارسی و عەرەبی نوسراوە. هەسـتی بە نەگونجـانی ڕێنوسـی عەرەبـی بـۆ نوسـینی کوردی کردوە. وەکو هەوڵـێ بـۆ چارەسـەرکردنی ئەم گـرفتە، لە ژ19 دا ڕێنوسـێکی پێشـنیار کـردوە لەگەڵ دەنگەکانی زمانی کوردیدا بگونجێ. بۆ ئەوەی خوێندەوارەکانی ئاشنا بکا بەو حەرفانە، لە هەمـو ژمارەکـانی دواتردا دوبارەی کردونەتەوە. ع. رەحمی هەندێ لە شیعرەکانی خۆی بەم ڕێنوسە نوسیوە.

4. 3. زمانەکەی

زمانی گۆڤارەکە تورکی عوسمانی- کوردی بوە. کوردیەکەی تـێکەڵاوە لە کرمـانجی سـەرو و خـوارو. بەشی زۆری وتارەکانی تورکین، بەڵام هەمویان رۆشنبیرانی کورد نوسیویانن. زۆری وتارە سیاسـیەکانی بـۆ داکۆکیە لە کێشەی کورد. زۆری وتارە ئەدەبیەکانی بۆ ناساندنی ئەدەبی کوردیە بە تورک.

وتارە کوردیەکانی ئەگەرچی بە لەهجەی نـاوچەیی نوسـراون، بەڵام رەوان و بـۆ تێگەیشـتن ئاسـانن، لێرەدا چەند نمونەیەک ئەنوسمەوە:

لە ژ1 دا قازی زادە مستەفا سەرەتای قەسیدەکەی (هاواری دایکێ) بەم پەخشانە ئەدەبیە، بە لەهجەی موکریان، دەس پێ ئەکا:

"سبەینێیەکێ زو، هەوا ساو و رۆژ تازە سەری هێنا بوە دەرێ. گونـدێکی روخاو لە دورەوە، سەحرایەکی واسیع، دە نێویدا شەقامەرێیەک بۆ لای رۆژئاوایە دەرۆیی. لە قەراغ رێگایەکی چۆمێکی بە خورپ دەهات. روی سەحرا بە گیای شین کراسێکی مەخمەری لە بەر کرد بو لەوێ کورێکی جوان هەیکەل بە خەوالویی راکشا بو. لەسەر سەری بە سیمایەکی ماتەمداری و بە جەبینی ئەصیلی دەردەدار، ژنێکی کوردی پیر بە ئەو مەقامانە خەریک بو کە لە خەوی هەڵستێنێ:... تاد"

لە ژ9 دا ع. رەحمی لە ژێر ناوی (وەلات) دا، بە لەهجەی هەکاری، نوسیویێتی:

"ئیرۆ کە د قەلبێ مە حەمیان ئەڤینەک هەیە، ئاگرەک هەیە. کو ئەم دائیما ب ڤێ عەشقێ، ب ڤێ عەڤینێ، د سۆژن، د قەلێ و ژ بەر ڤێ ئاگرێ ئەم نە خودان مالن، نە خودان حەیاتن. وەلحاصل حەمی تشتێ خۆ ئەم حازرن دڤێ رێی دا بدەن.

"ئەو چی عەشقە، چی ئەڤینێیە؟

"ئەلبەت ئەو ئەڤینیا وەلاتە!... تاد"

لە ژ16 دا کوردیی سیوەرەکی لە ژێر سەرناوی (گازندەک) دا، بە لەهجەی سیوەرەکی، نوسیویێتی:

"ژ مرا دبێژن کە ب کرمانجی مەقالە بنڤیسنینی. ل سەر کیژان زڤانێ کرمانجی؟ زڤانێ کرمانجی نە یەکە کە. خەلکێ سلێمانی زڤانێ هەکارییان نزانە، دوملی کرمانجی نزانە، خیلافێ وی ژی راستە. ئەز و هەمو کوردان دخوازن کە یەک زڤانێ مە هەبێ، هەر کەس ب وی زڤانی بخوینی، بنڤیسینی. ڤا شوغلا ل سەر پیێ جوانێ کوردان هێشتیە. برا وان بشوغلن. ئەزێ ل ڤێرا دە ب برایێ خۆیە کرمانج را گازندە بکەم..."

لە کوتایی وتارەکەیدا ئەڵێ:

"فەقەت کەسێ کی میلەتا من ژ خەوا دریژ راکە تونینیە. نیشتە ئەو شوغلا موهیم (جڤاتا بلندیا کوردستان)، (ژین) و (کوردستان) و جوانێ وان هەلگرتیە.

"گەلی کرمانجا!

"ئەز گازی و هاوار دکەم و دبێژم کە:

"رێیا کی ئەم هەیا نوکا لێ چوێ پێشیا وێ ژێرزەمینە. مە، وە، گشکان ب چاڤێ خۆ دیت. ڤەگەرین، ڤەگەرین. ژ وێ رێیا خوار و چەپی و مرنێ شونێ دا ڤەگەرین! ژ مە را ئیتیفاق لازمە. فاعتبروا ایها الاخوان!"

لە ژ18 دا دادوەر ئەردەلانی کە رەنگە نازناوی محەمەد میهری بێ، لە ژێر سەرناوی (چۆن بکۆشین؟)، بە لەهجەی ئەردەلانی نوسیویێتی:

"لە پاش پێنج ساڵ هەناسەکێشان و برسی و تینویی، ئاخری خۆم گەیاندەوە ناو برادەرانی کۆمەڵپەروەر و وەتەندۆس. من لە ژێر ئەم بارە ناهەموارەدا هەمو چشتێکم لە فکر چوبوەو. حەتا لە ژیانی خۆێ هەراسان بوبوم. ئەم گوت خدایا لە پاش ئەم ئاگرە کورد چی لێ دێت؟ لە مارین و موصڵەوە تاوەکو ئەستەمۆڵ هەمو کێو و بەرد پڕ بوبو لە موهاجیری کورد. یەکێ بەرەی ئەشکان. یەکێ خاکی هەڵئەکەن. یەکێ باری ئەکێشا. هەمو روتوقوت. هەر ئەمندە دەبو زۆری لە برسا ئەمرد و ئەبوە خۆراکی قەل و گورگ.

"ئۆف! کام دڵ لە پێش ئەم مەنزەرەی بەربەرژێنەدا تاتویتەوە؟ کام چاو لە بەرابەر ئەم سەفالەت و رەش بەختیەدا پڕ لە فرمێسک و ئاگر نابێت؟

"ئاخ ئەم بەختە رەشە!... تاد"

5. شوێنی لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

ژین و کوردستان کە دوا بە دوای ڕاگرتنی یەکەمین جەنگی جیهانی بە جوتە لە ئەستەموڵ دەرچون، چەندین بەڵگە و هەواڵ و وتار و لێدوانی سیاسی، مێژویی، ڕۆشنبیری گرنگیان تێدایە. لەبەر ئەوە بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوی ئەو قۆناغە بەهادار و پڕ بایەخن. بەڵام هیچ کام لەمانە دوای تێپەڕینی سەردەمەکەیان، کارێکی ئەوتۆیان بۆ سەر هۆش و بیری سیاسی و ڕۆشنبیری خوێنەواری کورد نەبوە و دەورێکی ئەوتۆیان نەبوە لە گەشەپێدانی بیری سیاسی و ڕەوتی ئەدەبی و ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەوانیی کوردا. نەک لەبەر ئەوەی ئەم بڵاوکراوانە بە ناوەرۆک دەوڵەمەند نین، بەڵکو لەبەر ئەوەی:

یەکەم:

لە ئەستەموڵ دەرچون و ئەستەمولیش لەو کاتەدا لە سەرانسەری تورکیا و کوردستان دابڕا بو. ئەستەموڵ لە ژێر دەستی ئینگلیزدا و ولایەتە کوردییەکانی تورکیاش لە ژێر دەستی مستەفا کەمالدا بوە.

دوەم:

هەر ئەو زەمانە کە دەستی مستەفا کەمال گەیشتۆتە ئەستەموڵ، سەرەڕای ئەوەی زمان و چالاکیی کوردی قەدەغە کردوە، هەمو ژمارەکانی ئەم بڵاوکراوانەشی بە جۆرێ لەناو بردوە کە تا ساڵی 1985 ز کەس هیچ ژمارەیەکی لە هیچ کتێبخانەیەکی گشتی یا تایبەتی دا نەدیوە. تەنانەت تا ئێستایش هەمو ژمارەکانیان نەدۆزراونەتەوە.

چەند تێبینییەک:

1. محەمەد ئەمین بۆز ئەرسەلان ژمارەکانی 1 - 25 ی (ژین) ی هێناوەتە سەر رێنوسی لاتینی. بە لێکۆڵینەوەیەکی درێژەوە لەگەڵ ئەسڵییەکانیدا لە ئوپسالا (سوید) ساڵانی 1985-1987 سەر لە نوێ لە 5 جلد دا چاپی کردوتەوە.
2. شێرزاد کەریم بەشێکی باشی لە وتارە تورکیەکانی کردوتە کوردی. سدیق ساڵح دایرشتۆتەوە و ئامادەی کردوە و لە حەفتەنامەی (ئاڵای ئازادی) و لە هەندێ گۆڤاردا بڵاوی کردوتەوە. لێرەدا لیستێکی بڵاوئەکەینەوە:

(حەیدەری زادە ئیبراهیم: دەمەتەقێیەک، ژ7 ی ژین) و. (کوردێک: کوردان ئەخەوتن، ژ7 ی ژین) لە ژ 15 ی 1999 و.

(کۆمەڵەی تەعالی ژنانی کورد، مەمدوح سەلیم بەگ، ژ20 ی ژین) لە ژ 2 ی تەموزی 1997 ی (گەلاوێژی نوێ، سلێمانی) دا و.

(لاوی رەشید: بە سەرهاتێکی مێژو: راپەڕینی بدلیس بە سەرکردەیی مەلا سەلیم، ژ61 ی ژین) لە ژ 4 ی حوزەیرانی 1998 ی (هەزارمێرد، سلێمانی) دا و.

(حیلمی سیوەرەکی: پەندی پێشینان لە کوردەواریدا. ژین) لە ژ 13 ی زستانی 2000 ی (کەلەپوری کورد، سلێمانی) دا بڵاوکراوەتەوە.

(کامەران عەلی بەدرخان: کوردستان و کورد، ژ9 ی ژین) لە ژ230 ی 1 ی 5 ی 1997 و.

ئیحسان نوری: (پرنسیپی ویلسن و کورد، ژ15 ی ژین) لە ژ231 ی 15 ی 5 ی 1997 و (لیستەیەک بە ژمارەی خانو و دانیشتوانی کورد و ئەرمەنی لە ویلایەتی وان بە پێی نوسراوی ساڵی 1889، ژ15 ی ژین) لە ژ232 ی 1 ی 6 ی 1997 و.

(کەمال فەوزی: بۆ منداڵە هەتیو و بەدبەختەکانی نیشتمانە بەفرینەکەمان، ژ16 ی ژین) لە ژ260 ی 22 ی 12 ی 1997 و. چاپی مەم و زین کۆتایی هات، ژ17 ی ژین لە 22ی 9ی 1997 و

(کەمال فەوزی: گوندێکی بێ مانگ، ژ20 ی ژین) لە ژ238 ی (14 ی 7 ی 1997 و. (کەمال فەوزی: دەردی وەرس ئەبون، ژ24 ی ژین) لە ژ 239 ی 21 ی 7 ی 1997 و. (چی لە کۆچ پێکراوانی کورد ماوە، ژ13 ی ژین) لە ژ233 ی 9 ی 6 ی 1997 و. (کرێکاری کورد لە ئەستەموڵ، ژ25 ژین) لە 263 ی 2 ی 2 ی 1998 و.

(نەجمەدین حسێن: لاوانی کورد ریاکار نین، ژ23 ی ژین) لە ژ 243 ی 18 ی 7 ی 1997 و.

(بەزاندنی سنوری فەرمانبەری، ژ24 ی ژین) لە ژ 261ی 5 ی 1 ی 1998 و.

(مێژویەک و بەختەوەر کردنێک، ژ24 ی ژین) لە ئاڵای ئازادی. سلێمانی، ژ253 ی 27 ی 10 ی 1997 و. (محەمەد ئاغای کەلهۆکی، ژ25 ژین) لە ژ29 ی 9 ی 1997 و. (عەزیز یاملکی: بە بۆنەی کۆڕی کۆمەڵەی تەعالی ژنانی کوردەوە، ژ25 ی ژین) لە ژ 245 ی 8 ی 9 ی 1997 و. (ئەمین فەیزی: توانایی جەنگاوەری کوردانی بابان، ژ23 ی ژین) لە ژ 236 ی 30 ی 6 ی 1997 و. (ئەمین فەیزی: توانای پیشەسازی و زانستی کوردانی بابان، ژ25 ی ژین) لە ژ 235 ی 23 ی 6 ی 1997 ی (ئاڵای ئازادی، سلێمانی) دا بڵاوکراونەتەوە.

هەروەها هەندێ هەواڵ و کورتە بابەتی تری وەرگێڕاوە و لە هەمان حەفتەنامەدا بڵاوبونەتەوە.

(لاوی رەشید: پەندی پێشینان لە کوردەواریدا، ژمارەکانی 3 و 4 و 5 و 7 و 8 ی ژین) وەرگێڕانی: شێرزاد کەریم. ب. لاس. لە ژ 9 ی تەموزی 2000 ی (پەیڤین، سلێمانی) دا بڵاوکراوەتەوە.

3. (رۆژنامەڤانی، هەولێر، لە ژ6_ 7 ی پایز و زستانی 2001 - 2002) دا نوسینەیەکی تایبەتی بۆ (ژین) تەرخان کردوە، چەندین باس و بابەتی لە سەر بڵاوکردوتەوە. بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە هیچ ئیشارەتێکی بەم وتارە تەرجومەکراوانە نەداوە.

پێشکەوتن

پیشکوتن

4. 2. پێشکەوتن

« پێشکوتن »

حکومتی ئینگلیز [illegible]

بو هەمو شوێنێك
بە ٣ مانگ یەك
بە شەش مانگ دو
سالێك چوار روپیە دەفعە
اعلان لە ئیشێکی خوب
لەبەر داوا ئیشلاحی بێ
هەفتەی ٣ آنە دە ... [illegible]

پێشکوتن

هەفتە جارێك

خوێندنەوە [illegible]

بو پێشکوتن

دە نوسری

یەکی بە ئینگلیزی [illegible]

(سال ١ ژمارە ١) دوو شەممە ١١ شعبان ١٣٣٨ ٢٩ ابریل ١٩٢٠)

— ئەمەو ماك يك باشتر ما كانە چاپە —

[illegible] پێشکوتن . چاپەمە لە هەمو شتێك جوانتر بکارتر هەر [illegible] ایش و کارمان زۆر بوراده پێ [illegible] . ولم اینشیا کانە کە [illegible] هەر کس بشی دەست دە کوێت . چونکە [illegible] من بی ... و تو نەبینی . و [illegible] عام [illegible] یکی [illegible] نەبو یە ئەی دەزانی خوێندن و نوسین [illegible] [illegible] و خو [illegible] بوایە [illegible] کتێب [illegible] کتێبە [illegible] یەك [illegible] مات لە چل [illegible] کر [illegible] کتێبێك [illegible] بە [illegible] یە لە هەمو ولاتدا یکێکی لای یەکێك هەبو [illegible] نکلکتیەکی زۆر زۆر خوش [illegible] [illegible] و [illegible] . [illegible] کرە [illegible] کتێبە ی [illegible].

[illegible] کتێب وا بە گرانی [illegible] اگر [illegible] مانیکی خو [illegible] ابو . کەو [illegible] تا [illegible] هزار [illegible] کس [illegible] روزە [illegible].

بلام پاو [illegible] هەمو وخت خوی لە ریکای ام [illegible] دانا . [illegible] دە [illegible] دو [illegible] [illegible] بون . چاپیان [illegible].

[illegible] دانا [illegible] نوسیبوی [illegible] لە [illegible] خوی [illegible] کری ، ام [illegible] راستیکی زور زل [illegible] . ام باوە کە خوی زور [illegible] ام چاپە زل زلیو . زور زور زل بو [illegible] ([illegible]) بو

بلام ابم هەر زلیەو بە قد حکومت وام حاکم وخته زل . چونکە هرچن [illegible] دنیا بلام ایش چاپەمەی داهێنا [illegible] (آدم) الب (ابوالبشر) بە (نوح) پش [illegible]

پاش طوفان [illegible] هەروا الین . ایمەیش بو [illegible] داین داهێنەر وبە [illegible].

بلام لە داهێنەری [illegible] هیچ [illegible] نزانین . چونکە [illegible] ایمەی [illegible] لو [illegible] دەزانی [illegible] . ایمە [illegible] کامانە و [illegible] حکومت [illegible] [illegible] باکا .

انجا ایمە [illegible] . و [illegible] زل زل [illegible] . چونکە [illegible] زور [illegible] . [illegible] حکومت [illegible] وامان [illegible] کری کە بتوانین [illegible] . [illegible] لە سایی حکومتەوە بو هەمو پێش کوتن هول بدەین [illegible] نازانین زانستە کامان بومان [illegible] . [illegible] اگر [illegible] دنیا ببینیت [illegible] . اگر [illegible] و [illegible] و دل [illegible] خو [illegible] ولات . او وختە بو [illegible] ناشین — [illegible] پێش کوتن [illegible] خو [illegible] — [illegible] بکین بە هواوە

— حکومت خەریکی چاك کردنی ریکاکا —

ریکای [illegible] رواش : لە [illegible] دەبر [illegible] اورکە [illegible]

ریکای [illegible] . [illegible] ریکا [illegible] دەبیتەوە . [illegible] وە [illegible] دەبیتەوە . [illegible] ریکایە [illegible] دەکرێ .

ریکای کفری — خەریکی [illegible] [illegible] کەوره یە [illegible] [illegible] تا [illegible] کرار

هەوشتیك
ه پیشکوتن
دە قرەمری
—
تی بە ئە ...

پیشکوتن

حفتە جاریك دەردەچیت

حکر بار
بوهەوشو یێك
بە ٣ مانك یك
بە شش مانك دە
بە سالیك چوار روپیە دەدا
اعلان یا ایشیکی خوبی
لە برە دوابیدا دە نوسریت
بوندەیر ٣ آنە دەسیێنریت

سال ٣　　نمارە ١١٨　　[پنجشنبە]　　٢ ذی الحجە ١٣٤٠　　٢٧ تمووزی ١٩٢٢

انتخابی اعضای تازە بو شار

لە اعضای محترمە مجلسی لوا کە لە طرف شاری سلیمانیە وە منتخب بون ابراهیم دە بان استعفایان کردوە عن قریب بو ام دو جی بە انتخاباتی تازە دەکریت .

ابراهیم بە هوی خوی جناب حاجی ابراهیم اغا نەیتوانیوە لە مجلس دا دوام بکات لە بغداد دە وە استعفای کردوە و جناب عبد الفتاح چاپی افندی ابراهیم کوتوشی ناساغی بوە بو قبول کردنی استعفای مراجعت بە حاکم سیاسی کردوە . مع التأسف حاکم سیاسی هردو استعفای قبول کرد .

بو نامزدبونی . و . رای دان لە لای مجلس لواوە ریبیکی تازە دانراوە و مواد و تفصیلاتەکی بواسطة ایرە ملدیە وە بە هەمو گوی شاردا بلاودەکریتە وە استە بای اوانە کە حق رأی یان هیە قیدەکریت وەچکەسیك تی رای هیە لازمە جاوی لی بیت کە ناوەکی لە استە تە خوی داگیرای .

§

رویتر

اظهارات مندوب سوویت لە لاهی

لندن ٩ تموز — لە بیانیك ورگیراوە کە وا دەچیتە حقلە وە لە نشریاتی امرو کە مجلس صادری کردوە لە پارس دردەکویت کە فراسین لە قسەکردن لکل میر ملیب لوید ژرم د تصریحی کردوە لە او نشریاتی رسمی یە مندوب سوویت لە لاهی دریکردوە بە لغو دەژمیریت و هیچ بنی پی ناکریت . لە رأی تاییتی خوی . کە ممکنە دانەوەی صدی نود لە املاک مخصوص الری دانرا بو خارج . و لو مندوبەکان رسماً الحاح یان ندکرد بو تسلیم نەکردنی اوە .

اصرار روسیە

مندوبەکان روس اصرار دەکن لەطلبی خویاندا کە قرضیکیان مدرف بیش اوەکە جوابیکی نهائی بدەنەوە لە خصوص قرض و دانەوە اوە کە واجبە لسر روس اعتراف یان پی بکات .

سوالی روزە قصوت

حموت با مدری ... نکوبی ... اماد ول

لەوەس تومیك نتکای گرد تەزیر ... ام عنوانەدا غلیان وە یە کە اعانە ... بکەنەوە بو اوانە کە منکوب و توشی ... ەو ن لەنادولی . صندوقی بچوك لیرەهی درکە دانرا .

—

1. یەکەمین چاپخانە لە سلێمانی

لەوکاتەدا چاپخانە نە لە سلێمانی و نە لە هیچ جێیەکی تری کوردستانی جنوبیدا نەبو. لەبەر ئەوە پیت ڕێکخەر و لێزانی چاپخانەیش نەبو. سۆن 3 کەسی خوێندەواری قایل کرد کە فێری ئەم هونەرە بین و کار لە چاپخانەکەدا بکەن. ئەوانیش: شێخ مەجیدی شێخ عارف، ئەدیب عەزیز و محەمەد زوهدی بون.

تەنیا یەک جار پێشکەوتن هەواڵی یەکێ لە کارکەرانی چاپخانەکەی بڵاوکردۆتەوە. لە ژ86 ی 15 ی نیسەمبەری 1921 دا نوسیویەتی:

"ڕۆیشتن: لە مئمورانی چاپخانە جەنابی عەبدولمەجید ئەفەندی لەم ڕۆژانەدا بۆ کڕین و تەواو کردنی حروف و لەوازیماتی چاپخانە چوە بۆ بەغداد. بەم نزیکانە بە موەفەقیتی و بە ئەشیای چاپەوە هاتنەوەی ئومێد دەدەین".

سۆن بەم چاپخانەیەو بەم چەند کرێکارە کاروباری ڕەسمی و حکومەت و پێشکەوتنی چاپ ئەکرد. چاپخانەکە بچوک و بە دەست کاری ئەکرد. سۆن بۆ هەر مەبەستێ ئەم چاپخانەیەی هێنابێ، خزمەتێکی گەورەی بە زمان و ڕۆشنبیریی کورد کرد. تا ساڵانێکی درێژ هەمو ڕۆژنامەکان و هەمو کتێب و بڵاوکراوەکانی سلێمانی، بەم دەزگایە چاپ ئەکران.

2. دەرچونی

ژ1 ی، لە 29 ی نیسانی 1920 و.

ژ118 کە دوا ژمارەیەتی لە 27 ی تەموزی 1922 دا دەرچوە.

ژ1- 96 ی 4 لاپەڕەیە و ژ97 - 118ی 6 لاپەڕە.

حەفتانە بە ڕێک و پێکی بە قەوارەی 32 x 20 سم دەرچوە. بە حەرفی عەرەبی و بە ئیملای فارسی نوسراوە.

لەسەر ناوی پێشکەوتن نوسراوە: " سلێمانی"

لە ژێر ناوەکەیدا نوسراوە " حەفتەی جارێک دەردەچێ!"

لە لای ڕاستی نوسراوە:

"هەمو شتێک بۆ پێشکەوتن دەنوسرێ"

"یەکی بە ئانە یەکە"

لە لای چەپی نوسراوە: "کرێیار بۆ هەمو شوێنێک بە 3 مانـگ یـەک بە شـەش مانـگ دو بە سـاڵێک چوار روپیە دەدا"

" ئیعلان یا ئیشێکی خۆیی لە پەڕەی دوایی دا دەنوسرێت. بۆ دو دێڕ 3 ئانە دەسێنرێت"

سەروتاری یەکەمین ژمارەی بە: (لە هەمو ماکینەیەک باشتر ماکینەی چاپ) ە دەس پێ ئەکا و ئەنوسێ:

"ئینجا ئیمەیش وەختمانە کە هەنگاوی زل زل بهاوین. چونکە لە پانایی پێشکەوتن زۆر لە.. حکومەتی ئەمرۆیش وامان باڵ دەگرێ کە بتوانین بە باڵیش بفڕین. ئەمرۆ وەختـێکە لە سـایەی حکـومەتەوە بـۆ هەمـو پێشکەوتنێ هەوڵ بدەین.

ئەوەی نازانین زانستەکانمان بۆمان بنوسن. چاپ ئەکرێت و هەتا دنیا بمێنێت ئەمێنێت...دەسا وەختە وەختی پێشکەوتن و لێخۆڕینە، لێخۆڕین، لێخۆڕین، لێخۆڕین، بە شکو بگەین بە هەوار."

لە دوا لاپەڕەی ژ1 دا (بۆ زانینی هەمو) نوسراوە:

"هەچکەس ئیشێکی بو بە پێشکەوتن بۆ دائیرەی سیاسی بنوسێت.

"هەچ کەس بۆ چاکی و باشی شتێکی چاکی بە بیر دا بێت بینوسێت، بە باش زاندرا چاپ دەکرێت.

"هەچکەس ئیشێکی خۆی بێ چۆنی دەوێت بینوسێت بە پارە بۆی چاپ دەکرێت. پێشکەوتن".

مێجەرسـۆن تـا ژ46 ی کە بە ئیجـازە کوردسـتانی بە جـێ هێشـتوە و ئیتـر نەگەڕاوەتەوە، خـۆی سەرپەرشتی نوسـینەکانی رۆژنـامەکەی کـردوە. هەنـدێ لە وتارەکانیشـی خـۆی نوسـیونی. بەم بـۆنەیەوە لە پێشکەوتنی ژ46 ی 10 ی مارچی 1921 دا نوسراوە:

"جەنابی مێجەرسۆن دو ساڵ زیاترە کە خەریکی خزمەتی ئەم وڵاتە بو. رۆژی شـەمو 5 ی ئەم مـانگە بە ئیزنی 6 مانگ لە سلێمانی بزوت. تەشریفی فەرمو بۆ لۆندرە.

"هەمو کەس ئەیزانێ بۆ بەرزبـونەوەی ئـێمە و وڵاتمـان چەن هەوڵـی داوە و چـۆن تـێ دەکۆشـا، لەم سەفەرە درێژە هەموان ساغی و سەلامەتی و خۆشی ئەو صاحیبەمان دەوێت.

"لە جێگای جەنابی مێجەرسۆن، جەنابی مـێجەر گۆلـد سـمیس بـۆ حـاکمی لیـوای سـلێمانی تەشـریفی هێناوە. لە هەوەڵی ئەم مانگی مارتەوە دەستی کردوە بە ئیش. جەنابی مێجەر گۆلد سمیس لەمەوپێش حـاکمی حلە و خانەقین و هەنێ جێگای تر بوە."

مێجەر گۆلد سمیس حاکمی سیاسیی سلێمانی، سەرپەرشتی رۆژنامەکەیشی کردوە. مسـتەفا مەزهەر کە یەکێ بوە لە رۆشنبیرە ناسراوەکانی سلێمانی و، دواتـر بـۆتە بەڕێـوەبەری مەعـاریفی (پەروەردە)ی سـلێمانی، هاوکاری مێجەرسۆن و دوای ئەو هی مێجەرگۆلد سمیس بوە، بۆ بەڕێوەبردنی نوسین و سەرپەرشتی چـاپ و کۆکردنەوەی ئابونەکانی.

پێشکەوتن، وەکو سەرەتای کاروانی ئەپساوی رۆژنامەوانیی کوردی لە سلێمانی، بگرە لە کوردسـتانی عیراق دا، ئەهێنێ لە چەند لایەنی جیا جیاوە لێکۆڵینەوەی پوخت و درێژی لەسەر بکرێ.

3. لایەنی رۆژنامەوانیی پێشکەوتن

3. 1. لە روی سیاسیەوە

پێشکەوتن دوای روخانی حوکمداریێتی کوردستان و گیرانی شێخ مەحمود و حوکمڕانیی ڕاسـتەوخۆی ئینگلیز، لە لایەن مێجەرسۆنەوە کە حاکمی سیاسیی سلێمانی بـوە، دەرچـوە. ئینگلیـز ئەیویسـت ئەم نـاوچە ئاژاوەیە ئـارام بکـاتەوە و ڕای گشـتی دانیشـتوانی بە لای خـۆیدا ڕابکێشـێ، زەمیـنەی بەسـتنەوەی لە روی سیاسی، ئابوری و بەڕێوەبەرایەتی‌یەوە بە بەغدای پایتەختی عیراقەوە، خۆش بکات.

هێشتا ئەمیر فەیسەڵ نەهاتبو بۆ عیراق و نەبوبو بە مەلیک، پێشکەوتن کەوتبوە ستایشی. شان بە شانی رۆژنامەکانی بەغداد بە شان و باڵیدا هەڵئەدا و زەمینەی هێنان و (بەیعەت) پێکردنی خۆش ئەکرد.

3. 2. هونەری رۆژنامەوانیی

3. 2. 1. لە روی روخسارەوە

لە روی شێوە و رێکخستنەوە ناتەواوە. هەمو لاپەرەیەکی دو ستونی تێدا نوسراوە و، هەمو لاپەرەکانی و هەمو ژمارەکانی لە یەک ئەچن. بە دەگمەن پێرەوی خاڵبەندی کردوە. وێنە و کلێشە و حەرفی گەورەی بۆ مانشێت و سەردێڕ تێدانیە. لاپەرەکانی دابەش نەکراوە بەسەر بابەتی جیاواز و، هەواڵی ناوخۆ و دەرەوەدا. وتار و ریپۆرتاج و هەواڵ و شیعر و چیرۆک و مێژو تێکەڵاوە. جاری وا هەیە شیعر ستونی یەکەمی لاپەرەی یەکەمی گرتوە و جاری وا هەیە سەروتار لە لاپەرەکانی ناوەوەدایە. هۆی ئەمەیش دو شتە:

یەکەم، چاپخانەکە پچوک و سەرەتایی بوە.

دوەم، شارەزایی نوسەر و پێت رێکخەری رۆژنامەکە لە بواری رۆژنامەوانیدا کەم بوە.

3. 2. 2. لە روی ناوەرۆکەوە

ئەگەر هەواڵ بە کۆڵەکەی هەرە گرنگی رۆژنامە دابنرێ، ئەوا پێشکەوتن یەکێ لە رۆژنامە سەرکەوتوە دەوڵەمەندەکانی ئەو سەردەمەیە. هەواڵی ناوخۆی سلێمانی و دەوروبەری، هەواڵی بەغداد و ناوچەکانی ناوەراست و خواروی عیراق، هەواڵی شۆرشی ساڵی 1920 (سەورەی عشرین) ی جنوب، شۆرشی ئیبراهیم خانی دەلۆ، هاتنی مەفرەزەی تورک بۆ رەواندز، هەواڵەکانی تورکیا و ئێران و میسر، هەواڵی بۆلشەویک و روسیای سۆڤێتی، هەواڵی جیهان. ئەمانە کە لە سەرچاوە تایبەتەکانی خۆیان و، ئاژانسی رۆیتەر و، رۆژنامەکانی بەغداد و ئەستەموڵ و لەندەن وەرگیراون، لە چاو زەمانەکەیدا هەواڵی تەڕ و تازە بون.

جگە لە هەواڵ چەند ریپۆرتاجی گرنگی تێدایە لەسەر هەڵبژاردنی ئەنجومەنی سلێمانی و شارەکان، لە سەر کۆبونەوەی ئەشرافی سلێمانی لەگەڵ حاکمی سلێمانی و گفتوگۆ و، را وەرگرتن لەسەر پاشەرۆژی سیاسیی کوردستان.

هەروەها ئاماری ورد لەسەر نفوسی سلێمانی و قەزا و ناحیەکانی و دەرامەت و خەرجی دەزگای بەرێوەبەرایەتی.

3. 3. سەرچاوەی دارایی

لە لای راست ناوی رۆژنامەکە نوسراوە:

هەمو شتێک بۆ پێشکەوتن دەنوسرێ. یەکێ بە ئانەیەکە. لە لای چەپیشی نوسراوە: کریار بۆ هەمو شوێنێک بە 3 مانگ یەک بە شەش مانگ دو بە ساڵێک چوار روپیە دەدا. ئیعلان یا ئیشێکی خۆیی لە پەرەی دواییدا دەنوسرێت، بۆ دو دێڕ 3 ئانە دەسێنرێت."

پێشکەوتن لە لایەن دەزگای حکومەتی ئینگلیز و لە چاپخانەی حکومەت چاپ کراوە. بودجەی رۆژنامەکە ئەوان دابینیان کردوە. زۆری موچەخۆرە گەورەکان و سەرۆکی عەشیرەت و بازرگانە ناسراوەکانی ناوچەی سلێمانی و دەوروبەری کراون بە ئابونەی رۆژنامەکە. هەمو ژمارەیەکیش چەند ئیعلانێکی تێدا بوە. لەگەڵ ئەوەیشدا لە چەند ژمارەدا داوای دانی ئابونەکەی لە بەشدارەکانی ئەکا و، کەسانی خۆی ناردوە بۆ کۆکردنەوەی.

لە ژ26 دا نوسیوێتی: "بۆ خـزمەت کڕیارەکـان: ئەوانەی بـۆ 6 مانـگ پـارەی پێشـکەوتنیان داوە لە ژمارەی 25 ەوە پارەکەیان تەواو بوە. هەچکەس دەیەوێت بە ڕێکی پێشکەوتنی بۆ بچێت، بۆ چەنی تـر حەز دەکات، بە پارەدان ناوی خۆی تازە بکاتەوە. ئەوانەیش هێشتا پارەیان نەداوە، یا هەر بـۆ 3 مانـگ داویـانە، چییان لەسەر ماوە بینێرن. تکا دەکەم مەهێڵن پاش بخرێت. مستەفا"

لە ژ33 دا نوسیوێتی: "بۆ کڕیارەکان: ئەوانەی هێشتا پارەیان نەگەیاندوە تکادەکەم لەمە زیـاتر پاشـی نەخەن. ئەوی پێشـکەوتنی بـۆ دەچێـت خـۆی دەزانـێ حسـابی چـۆنە. پێویسـت نـیە یەکە یەکە بنوسـرێتە خزمەتیان. کێ چی لە سەرە بینێرێت. مستەفا."

لە ژ43 دا نوسیوێتی: "بۆ کڕیارەکان: ئەوانەی بۆ 3 یا بۆ 6 یان بۆ 9 مانـگ پـارەی پێشـکەوتنیان داوە، دەمێکە پارەکەیان بڕاوەتەوە. ئەوی بۆ 3 مانگ پارەی داوە لە ژمارە 13 ەوە، ئەوی بۆ 6 مانگ پـارەی داوە لە ژمارەی 25 ەوە، ئەوی بۆ 9 مانگ پارەی داوە لە ژمـارە 37 ەوە قەرزدارە. تکـا دەکەم ئەوی پـارەی پێشکەوتنی لە خزمەتا هەیە بینێرێت. مستەفا."

لە ژ51 دا نوسیوێتی: "تکایە وا ساڵ تەواو دەبێ. ئەوانەی پارەی پێشکەوتن و ئیعلانیـان لە خزمەتـا هەیە، تکا دەکەم کەرەمی بفەرمون، تا حسێبی ساڵی رابـوردو لەگەڵ سـاڵێکی تـردا تـێکەڵ و پـێکەڵ نەبێـت. مستەفا"

لە ژ54 دا نوسیوێتی: "بۆ خزمەت کڕیارەکان: ساڵی پێشکەوتن هەتا ژمـارە 52 بـو. لە ژمـارەی 53 ەوە ساڵی تازەیە. تکـا دەکەم هەچـکەس پـارەی سـاڵی رابـوردوی لە خزمەتـا هەیە لەگەڵ هـی سـاڵی تـازەدا بینێرن. مستەفا"

لە ژ56 دا نوسیوێتی: "بۆ کڕیارەکان: ئەوەتەی ساڵی تازەی پێشکەوتن داهاتوە هێشتا بۆ ساڵی تازە پارەتان کەرەم نەفەرموە. هی ساڵی رابوردویش هێشتا لای هەندێک ماوە. مستەفا"

لە ژ65 دا نوسیوێتی: "بۆ خزمەت کڕیارەکان: بۆ کەرەم فەرمونی پارەی ساڵی تازەی کڕیارەکان هەتا ئێستا شتێکی وایان نەگەیاندوە. تکامان وایە ئەوی پێشکەوتنی بۆ دەچێت خۆی حسـێبی خـۆی دەزانـێ چ لە هی ساڵی رابوردو و چ لە هی ساڵی تازە. ئەوی لە خزمەتیا هەیە کەرەمی بفەرموێت و بینێرێت. پ"

لە ژ74 دا نوسیوێتی: "بۆ خزمەت کڕیارەکان: هەنـێ لە کڕیارەکـان پـارەی پێشـکەوتنیان لە خزمەتـا ماوە، لوتفەن بۆ کەرەم کردنی هیمەت بفەرمون. مستەفا".

لە ژ114 دا نوسیوێتی: "بـۆ خـزمەت کڕیارەکـان: لە ژمـارە 104 ەوە دوایـی دوەم سـاڵە. ئەوانە کە هێشتا لە حەقی دوەم ساڵ پارەیان لە خزمەتدا ماوە، لەگەڵ هی سێیەم سـاڵدا، وە ئەوانە کە هێشـتا لە حەقـی سێیەم ساڵ هیچیان نەداوە تکا دەکەین زو ئابونەکانیان بگەیەنن بە ئیدارە. پێشکەوتن".

گیروگرفتـی ئـابونە وەکـو سـەرچاوەیەکی دارایـی، لەو سـەردەمەوە کێشـەیەکی بەردەوامـی ژیـانی ڕۆژنامەوانیی کوردی بوە. چونکە ڕۆژنامەوانی نەبـۆتە دەزگـا و دامەزراو، هەمیشـە بە دەس ئەم کێشـەیەوە ناڵاندویەتی.

4. داخستنی

لەو کاتەدا کوردستان زۆر ناارام بو. چەکـداری کـورد لە زۆر شـوێن بەرهەنگـاری هێزەکـانی ئنگلیـز ئەبونەوە و بۆسەیان بۆ ئەنانەوە. لە چەند جێگا ئەفسەری ئینگلیز کـوژرا. مەفرەزەیەکـی حکـومەتی تورکیـا گەیشت بوە رەواندز و، لەنـاو خێڵەکـانی کـوردا لایەنگـری زۆریـان پەیـدا کـرد بـو. دەسـەڵاتی ئنگلیـز بـۆ

سەلامەتی خۆیان و نارامکردنەوەی ناوچەکە و دەرکردنی هێزی تورک. بڕیاریان دابـو خۆیـان بـۆ مـاوەیەک بکشێننەوە و دەسەڵات لە ناوچەکە بدەنە دەست پیاوماقوڵانی سلێمانی، تا شێخ مەحمـود لە مەنفـاوە دەگـاتەوە کوردستان.

هەر بۆ ئەو مەبەستە، رێگایان دا بە حاجی مستافا پاشـای یـامڵکی کە جەنەراڵێکـی خانەنشـینکراوی ئۆردوی تورک و تازە گەڕابوەوە سلێمانی، رێکخراوێک بە ناوی (جەمعیەتـی کوردسـتان) ەوە دابمەزرێنـێ و غەزەتەیەک بە ناوی (بانگی کوردستان) ەوە دەر بکات.

لە ژ118 ی 27 ی جولای 1922 دا، لە ژێر سەردێری (پێشکەوتن) دا نوسیوێتی:

"غەزەتەی پێشکەوتن کە هەتا ئێستا لە سلێمانی چاپ و نەشر دەکرا ئەمە ئـاخر نوسـخەیەتی. ئیتـر لەمەولا دەرناچێـت. ئەوانە کە پـارەی ئابونەیـان لەسـەر دائیـرەی پێشـکەوتن هەیە وا ناویـان و میقـداری پارەکەیان دەرج و دەور کرایەوە بۆ دائیرەی بانگی کوردستان. ئەگەر پێیـان خۆشـە لەگەڵ ئەوان دا حسـێبی خۆیان بکەن.

"خۆ ئەگەر ئەم تەرتیبەیان لا باش نیە جوابمان لێ بگێڕنەوە پارەکە بدرێتەوە بە خۆیان."

5. پۆلێنی هەواڵەکانی

5. 1. هەواڵی ناوخۆی سلێمانی

پێشکەوتن لە هەواڵی ناوچەی سـلێمانی و دەوروبەر بتـرازێ، هەواڵـی ناوچەکـانی تـری کوردسـتانی عیراقی بە دەگمەن بڵاوکردۆتەوە. هەواڵەکانی بە زۆری باس لە دروستکردن و چاککردنی ریگاوبانی بەسـتنی سلێمانی بە دەرەوە، هەواڵی شارەوانی و پاککردنەوەی کۆڵانەکانی ناو شار و، موسـابەقەی ئەسـپ سـواری و هەواڵی دزی و کوشتنە.

5. 2. هەواڵی تورکیا و کەمالیەکان

بە دەگمەن ژمارەیەکی هەیە کە هەواڵی تورکیای عوسمانی یا تورکیای کەمالی تێدا نەبـێ. هەواڵەکـانی ژێرانە هەڵبژێردراون و ژێـرانەش دارێـژراون، بـۆ ئەوەی کـار لە بیـروڕای گشـتی خوێنـدەوارەکانی بکـا و، تورکیا بە تایبەتی کەمالیەکانیان لە لا رەش بێ. لەو کاتەدا هێشـتا چارەنوسـی ولایەتـی موسـڵ بە لایەک دا نەکەوت بو. تورکیای کەمالی ولایەتی موسڵی بە بەشێکی لە جیـابونەوە نەهـاتوی ئـەرزی وڵاتەکەی دادەنـا و داوای ئەکرد بگەڕێتەوە بۆ تورکیـا. بەهانەکەیشـی لەم داوایەدا ئەوە بـو، کە ولایەتـی موسـڵ بە شـەڕ داگیـر نەکرابو، بەڵکو دوای ئیمزا کردنی رێککەوتنی ئاگربڕ هێزی بریتانی تێی چو بو. ئینگلیزیش ئەیویست بیکا بە بەشێ لەو دەوڵەتەی کە تازە بە ناوی عیراقەوە خەریکی دامەزراندنی بو.

5. 3. بۆلشەویک

بە دەگمەن ژمارەیەکی پێشکەوتن دەرچـوە هەواڵـی روسـیای سـۆڤێتی و بۆلشـەویکی تـێدا نەبـێ. لە سەرەدەمی جەنگـدا، روسیای قەیسەری هاوپەیمانی ئینگلیز بو. هێزەکانی هەر دو لا بە تەما بون لەسەر ئەرزی عیراق یەک بگرنەوە.

هێزەکانی ئینگلیز بەسرایان گرت بو بەرەو ژور هەڵئەکشان. هێزەکانی روسیای قەیسەری یـش لە لای سـەرەوە گەیشـتبونە رەوانـدز و، لە رۆژهەڵاتەوە گەیشـتبونە خـانەقین. لەو دەمـانەدا شۆڕشـی ئۆکتـۆبەر بە

سەرکردایەتی لینین قەوما. هێزەکانی ڕوسیا لە هەمو شەڕگەکان کشانەوە و ڕێککەوتنە نهێنیەکانی سایکس ــ بیکۆیان ئاشکرا کرد. ڕژێمی سۆڤیەتی بو بە گەورەترین مەترسی بۆ سەر وڵاتانی سەرمایەداری و. وڵاتانی ئەوروپی بە دوژمنی ژمارە یەکی خۆیان دادەنا.

بریتانیا کە هێزی سەرەکی ناو دنیای سەرمایەداری بو. بە هەمو ڕێگەیەک هەوڵی ڕێبڕینی تەنینەوەی بیروباوەڕەکانی شۆڕشی ئۆکتۆبەر و گەماڕۆدان و ڕوخاندنی ئەدا. یەکێ لە هەوڵەکانی شێواندنی بیری کۆمۆنیزم و بەدناوکردنی بۆلشەویک بو. لە چوارچێوەی ئەم سیاسەتەدا هەمو ژمارەیەک هەواڵێ یا زیاتری بڵاو کردۆتەوە. بە نیازی پیشاندانی لایەنی تاریک و خراپی ڕژێمی ڕوسیای سۆڤیێتی.

5 .4. هەواڵی عیراق

فەیسەڵ هێشتا لە سوریا بو. پێشکەوتن هەواڵەکانی بڵاوئەکردەوە و هەوڵی ئەدا لە بەردەم فەرەنسا و عەرەبەکانی عیراقدا پاکانە بۆ ئەم بکا. لەو شکانەی لە سوریا بە سەری هات بو. پاشتر زەمینەی بۆ خۆش ئەکرد کە گەلی عیراق بیکەن بە مەلیکی خۆیان. هەواڵەکانی سەورەی عشرینی بە شێواوی و بۆ ئەوەی ناحەزانی ئینگلز لەناو کوردا دڵی خۆیان بەم ڕوداوە خۆش نەکەن و نەبێتە هاندەرێک بۆ ڕاپەڕینی ئەوانیش. لە گەورەیی شۆڕشەکەی کەم ئەکردەوە. باڵادەستی هێزی ئینگلیز گەورەتر و شەڕی شۆڕشگێرەکانی پچوکتر ئەکردەوە. شۆڕشەکەی وەکو جوڵانەوەیەکی دواکەوتوی جەردەیی پێشان ئەدا. دڵڕەقی هێزەکانی ئینگلیزی نە ئەشاردەوە. بۆ چاو ترساندنی خەڵک. بەئاشکرا باسی بۆردومان و ویرانکردن و گوللەباران و کوشتن و ناو لێ بڕین... ئەکا.

5 .5. هەواڵی کۆڕ و کۆمەڵە ناودەوڵەتیەکان

5 .6. هی تر

جگە لەوانە. زۆر هەواڵی جۆراوجۆری وڵاتانی دنیای بڵاوکردۆتەوە.

6. لایەنی زمان

زمانی کوردی ئەگەرچی لە چەند سەدە لەوەو پێشەوە. شیعری پێ هۆنراوەتەوە. لە سەدەی نۆزدەهەمیشدا. هەندێ باسی دینیی عەقیدەی ئیسلام و مەولودنامەی پێغەمەر و باسی مێژوییی پێ نوسراوە. بەڵام نە لەناو خەڵکدا بەکارهێنانی باو بوە. نە لە ناو داودەزگاکانی حکومەتیشدا زمانی ڕەسمیی بەکارهێنان بوە. تا دامەزراندنی حکومدرایەتی کوردستان. بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود لە سلێمانی. ئەوسا ئیتر یەکەم هەنگاو نرا بەرەو ئەوەی زمانی کوردی ببێتە زمانی خوێندنگا و دادگا و داودەزگای حوکمڕانی.

حوکمداریتی یەکەمی شێخ مەحمود زۆری نەخایاند. لە سەرەتای تشرینی یەکەمی 1918 تا حوزەیرانی 1919ی خایاند. لەو کاتەدا سلێمانی هێشتا وێرانە بو. تازە لە کارەساتی گرانی و قاتوقڕی یەکەمین جەنگی جیهانی دەرچو بو. دانیشتوانی سلێمانی دو لە سێی فەوتا بو. سێیەکی مابو. زۆری دوکان و خان و خانو و مزگەوتەکان بوبون بە کەلاوە. باری ئابوری بازاڕ و کشتوکاڵ. باری ژیان بە گشتی زۆر خراپ بو. لەبەرئەوە هەڵساندنەوەی باری ئابوری و دابینکردنی لایەنی کەمی ژیان. بوبون بە خەمی پلە یەکی کاربەدەستان و خەڵک.

لەو سەردەمەدا لە هەمو کوردستانی جنوبیدا کە وەکو ئەوسا پێیان ئەوت. چاپخانەیەک نەبو. تەنیا لە سلێمانی خوێندنگایەکی ڕوشدی عەسکەری و خوێندنگایەکی مولکی هەبو. ئەویش بە هۆی جەنگەوە

هەڵوەشا بو. تەقینەوەی ناکۆکی لە نێوان شێخ مەحمود و دەسەڵاتی ئینگلیزدا، بو بە سەر باری خراپیی دۆخی ناوچەکە.

کە ئینگلیز سلێمانی داگیر کرد، لە داوودەزگاکانی حکومەتی سلێمانیدا، کوردی، زمانی رەسمیی بەکارهێنان بو. بەڵام ئەو داوودەزگایەی سەردەمی شێخ مەحمود هەڵوەشێنرایەوە و ئینگلیز سەرلەنوێ خۆی داوودەزگایەکی تازەی تێدا دامەزراند. زۆری رۆشنبیر و خوێندەوارەکانی سلێمانیی لەم دەزگایەدا جێ کردەوە. کوردی کرایە زمانی نوسینی نامەکاریی رەسمیی نێوان دائیرەکان. دەرکردنی (پێشکەوتن) یش ئەم بریارەی چاکتر جێگر کرد. ئەگەرچی کەرکوک و موسڵ یش لە ژێر دەسەڵاتی راستەوخۆی حاکمە سیاسیەکانی ئینگلیزدا بون، بەڵام بەکارهێنانی کوردی هەر لە سلێمانیدا قەتیس ما، نەتەنیەوە بۆ ناو شاری کەرکوک و ناوچە کوردنشینەکانی موسڵ لە دابینان. ئینگلیزیش نەیکرد بە زمانی رەسمی لەو شوێنانەدا.

نوسینی زمانی کوردی تازە خەریک بو زمانی ئەپژا. هێشتا رێنوسێکی تایبەتی خۆی نەبو. بە رێنوسی فارسی و عەرەبی ئەنوسرا. زمانەکەیش هێشتا لە باری رێزمانەوە نە خەملا بو. لە باری داڕشتنەوە پڕی بو لە وشەی تورکی، عەرەبی، فارسی.

(پێشکەوتن) کە هاتە مەیدانەوە خزمەتێکی گەورەی بە زمانی کوردی کرد:

یەکەم:

لە چەسپاندنی زمانی کوردیدا وەکو زمانی نوسینی رۆژنامەوانی و رەسمیی لە دائیرەکانی حکومەتدا.

دوەم:

لە هەوڵدانیدا بۆ بژارکردنی زمانی کوردی لە وشەی ناقۆڵا و ناداشنای بێگانە. هەر دو کار، بەرهەڵستی زۆری هەبو. تەنانەت لە ناو رۆشنبیرانی کوردیش دا هەبون، کە ئەم هەنگاوەیان پێ باش نەبو.

لە ژ5 ی 27 ی مەی 920 دا یەکێ بە ناوی ئەحمەد، نوسیویتی:

"بێینە سەر مەقسەد، وا دیارە کە ئەربابی نوسین جەنابیان خەریکن کە بە جارێ زبانی کوردی لە زبانی فارسی و عەرەبی ڕوت بکەن. بە جارێ سادە و ئازادی بهێڵنەوە. ئەمەش لە پڕا مومکین نابێ. لەبەر ئەمەی زبانی کوردی تەحرێک و نمونەیەکە و بۆ عەرەبیش عادەتا بوە بە موحتاج موحتاجی، خصوص زبانی عەرەبی زۆر دەوڵەمەندە، هەروا بە دەسوبردی ناتوانین ئیستیغنای لێ بکەین. هەرچەن ئەمە ئینکار ناکرێ، ئەمڕۆ لە کورد و عەشایری کوردەواری خۆمان کە جنوبیە، زبانیان هەیە زۆر سادە و نازادە. ئەگەر ئەربابی خۆی بگەڕێ و لێکی داتەوە، نزیکی ئیمکان دەبێ کە ئەمەندە ئیحتیاجی ئەنوێنین. سەربەخۆ زبانی ئێمەش رەنگ و شکلێک بە جوێ بۆ خۆی پەیدا بکا، بەڵام ئەو زەرافەت و ئەو جیناس و حەلاوەتەی کە هەیە تێک دەچێ نامێنێ. ئەمە لازمە نەک وا بە دەسوبردی.

"بە مانوکردنی فکر و هۆش، بە تەدریج زبانی خۆمان رێگای نوسین و وتنی بدۆزێتەوە و بە حەق خۆشی بکات. زاتەن دەبێ لەمەولا ئەربابی فەزیلەتیش حەمییەتێ هەوڵ بدا بۆ ئەم زبانە، وەکو زبانەکانی کە ئەساس و قاعیدەی بۆ بدۆزێتەوە و داینێ بۆی.

"لەبەر ئەمەی زبانی ئێمە زۆر لە دوا ماوەتەوە کە زۆریش ئستیعدادی پێشکەوتنی هەیە، وام نیاز و رجایە، وا دەمودەست بە یەکجارەکی زبانەکەمان دەستی لێ نەدرێ. هیچ نەبێ قیاس لە زمانی عوسمانی بکەین، ئەو بەو کۆهنەییە و بەم هەمو هیمەتەوە کە لێی کرا، ئەدەبیاتیشی بەم دەرەجەیە کە تەرەقی کردوە، جارێ هەر لە ئەسارەتی فارسی و عەرەبی خۆی پێ رزگار نەکرا."

لە ژ6 ی 3 ی جـونی 920 دا (م...) لە سـەروتاری رۆژنـامەکەدا لە وەڵامـی ئەم وتـارەدا لە ژێـر سەردێڕی: (بۆ خۆولاتیەکان بە حەمویەتی و بۆ ئەحمەد بەگ بە تایەتی) نوسیویێتی:

جاری پێشو لە پێشکەوتن دا لەسەر زمانی کورد شتێک درێـژە درا بـو: کـە ئەم زمـانە بە جارێـک لە عەرەبی و فارس ڕوت نەکرێت و ناکرێت.

بەڵێ خۆ دیـارە لە پرێکـدا کەس نابێـت بە کورێـک، بەڵام ئەوەی لە دەسـت بێـت و بکرێـت بـۆچ نەکرێت.

"وادەزانم ئەو نوسینانە کە عەرەبی و فارسی تێکەڵە، ئەگەر بڵێم زۆر کەسی وا هەیە کە تێ‌ی ناگا، درۆ نەبێت.

"وەک لە فەرمـودەکەی ئەحـمەد بەگ دا ئەم دێـرەی تیـا نوسـرا بـو: (ئەو زەرافەت و تەراوەتە، ئەو جیناس و حەلاوەتە) ئێوە بن و خوا، ئەمە کەی کوردیە؟ یەکێ لە عەرەبی زۆر شارەزا نەبێ لەمە چۆن دەگات؟ کوێخا و پیاوماقوڵەکانمان یەکە یەکە ئەمانەیان لێ بپرسنەوە باش دەرئەکەوێت کە درۆ نـاکەم. ئەو جـوانی و باشی و خۆشیە کە بۆ عەرەبی و فارسی دادەنرێـت، لەبەر ئەمەیە کە زۆر بێـژراوە و بـاش چـۆتە مێشـکەوە، ئەگینا کورد لە فارسیش کۆنترە. ئەگەر باش تەماشای فارسـی بکرێـت تیـا دەر ئەکەوێـت کە لە کـوردی زۆر وەرگرتوە، چونکە نوسینمان بە کوردی نەبو... زمانەکەمان پاش کەوت.

"بەڵێ براویش بەوە دەکرێت، بێتو زمانەکەمان ڕوت بکرێت لەوانی تر، بۆ ئەمڕۆی ئێمە گرانە، بەشکو زۆریش گرانە. ئەگەر ئێمە ئەم گرانیە لەسەر خۆمان فرێ بدەین، لە (رابوردوانە) کە ئەم گرانیەیان بۆ بە جـێ هێشتوین بێ جێتر دەکەین، چونکە بە یەکجاری دەیکوژێنینەوە، ئەوانەی پاش ئێمە دەکەون لێیـان ون دەبـێ، ئیتر بۆیان نادۆزرێتەوە.

خۆ دیارە چ لە ناو عەرەب و چ لە ناو عەجەم، لە ناو کورد و تورک، شـت بـۆیە دەنوسـرێت کە حەمـو کەس بتوانێ تێ‌ی بگات. هەچکەس بەو زمانە کە ئەیەوێت شتێکی نوسی کە حەمو کەس تێ گەیشت و توانی لە زمانێکی تر کەم یا هیچی تێکەڵ نەکرد، بۆچ ناشرینە؟.

"ئێوە دەڵێن جارێ بۆ ئەو زمانە ڕەنگێک برێژرێت ئینجا دەستی لـێ بـدرێت. بەڵـێ باشـە. بەڵام ئەم دەست لێ دانە ڕوخانن نیە، بەشکو نەهێشتنی دڵـۆپەی عەرەبـی و فارسـیـە هەتـا لە تـوانین دا بـێ کـون و قوژبنیشی بگیرێت."

لە ژ10 ی 1ی جولای 920 دا قەرەداغی مستەفا لە وتارێکی بێ سەردێڕدا نوسویێتی: "دەبێ زۆر پـێ خۆش بین کە دەوڵەتی فەخیمەی بریتانیا بە کوردستانی ئێمە ئەم ئیمتیازەی داوینێ: نوسین و خوێنـدنەوە و معامەلاتی رەسمیەمان بە زبانی خۆمان بێ. بەڵام پێشکەوتنی ئەم زبانی ئـێمەیە چەنـد شـتێکی دەوێ لە سـەر هەموان ویستەنیە هەوڵی بۆ بدەین.

1. بۆ جیا کردنەوەی قسەی ساغ و ناساغ وەکو زبانەکانی تر صەرفێکی دەوێ...
2. چونکە ئەم زبانە شێوەیەکی جیاوازی نیە، فێر بون و پێڕاهاتنی خوێندنەوەی بە شێوەی نوسـینی فارسی و عەرەبی بۆ هەندێ کەس گـرانە. بەڵام ئەگەر چەنـد کەسـێ لە ئەهلـی زانسـت و بیـردار خەریـک بـین مـوەکینە شـێوە نوسـینێکی بـۆ دانـێن بە چـاودێری حکـومەتەوە لە مەکـتەب و قوتابخانەکانا بە جێ بێنرێت، زۆر زو هەمو کەس فێری دەبێ...
3. هەمو ئیشێ بە چاودێری حکومەت ڕەنگ دەگرێ... "

پێشکەوتن و نوسەرەکانی گوێیان نەدایە ڕەخنە و نارەزایی. لە سەر ڕێبازی خۆیان ڕۆیشتن. لە ژ27 ی 28 ی ئۆکتۆبەری 920 دا پێشبڕکێیەکی ئەدەبی ساز کردوە و (بۆ زانین) ێکی بڵاوکردۆتەوە. بۆ ئەوەی خوێندەواری ئێستا ڕێنوس و ڕێزمان و شێوەی داڕشتنی نوسینی ئەوسا و ئێستا بەراورد بکا، بە هەردو جۆر لێرەدا ئەینوسمەوە:

بە ڕێنوسی ئەوسا:

"پیشکوتن خوی و کوملی لوساوە کە حز بە ژورکوتن و پیشکوتنی زمانی کوردی خومان دەکات. وا هیە کە نوسینی کوردی بکریت و بانکی اوانە دەکات کە حز لە نوسین دەکن.

1. بە 3 رنک پارەی داناوە بو کرینی ام نوسینە کوردیە بو (1) پنجاروپیە بو (2) 35 روپیە بو (3)بیست و پینج روپیە.
2. هتا رۆژ 10 نومبر 920 ام نوسینە ورنەکیرریت."

بە ڕێنوسی ئێستا:

"پێشکەوتن خۆی و کۆمەڵی لەوساوە کە حەز بە ژورکەوتن و پێشکەوتنی زمانی کوردی خۆمان دەکات. وا هەیە کە نوسینی کوردی بکرێت و بانگی ئەوانە دەکات کە حەز لە نوسین دەکەن.:

1. بە 3 رەنگ پارەی داناوە بۆ کرینی ئەم نوسینە کوردیە بۆ یەکەم 50 ڕوپیە. بۆ دوەم 35 ڕوپیە. بۆ سێیەم 25 روپیە.
2. هەتا ڕۆژی 10 ی نۆڤەمبەری 920 ئەم نوسینە وەردەگیرێت."

ئەنجامی پێشبڕکێ و دابەشکردنی خەڵاتەکانی بەم جۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"نوسینە کڕیاریەکان: لە ژ27 و 28 ی ئۆکتۆبەری 920 ی پێشکەوتن دا وتبومان کە نوسینی کوردی دەکڕین. ئەوانەی کە نوسینیان خستبوە ئەم بازاڕی پێشکەوتنەوە لە 11 ئەم 3 یانەی کەوا چاپ کراوە بە باشتر بینرا، چونکە 8 مکەی تر لە کتێب و بیستنی وەرگیرا بو. وەک ئەمانە کە هەر بە بیرا هاتوە چاک نەبینرا، چونکە وەرگرتن وەک خۆرێکخستن و داهێنان گران نیە. نازایی زیاتر لەوەدایە کە پیاو بە بیری خۆی ڕێکی خات نەک لەم و لەوی وەرگرێت.

"ئەو 3 یانە کە کڕران:

"یەکەمینیان، باسی جوت و گایە کە م. نوری وتویەتی، 50 روپیە وەردەگرێت.

"دوەمیان، بۆچروکی زەکی سائیبە، 35 روپیە وەردەگرێت.

"سێیەمیان، ڕۆژەوەبونێکی محەمەد جەمیلە، 25 روپیە وەردەگرێت.

"جوت و گاکەی م. نوری چونکە بە شیعر دایناوە، دیارە نازایی زیاترە لە بەر ئەوە پێش دوانەکەی تر کەوت. پێشکەوتن"

لە ژ42 ی 10 ی فێبریوەری 920 دا نوسیوێتی:

"جاران وا بە بیردا دەهات کە کوردی نانوسرێت و ناخوێنرێتەوە. کەچی دەرکەوت کە باش دەنوسرێت و دەخوێنرێتەوە. بەڵام وەک زمانەکانی تر لە پێشەوە ماندویەتییان تیا کێشاوە ئینجا بوە بە شتێک و جێگا و شوێنێکی باشی گرتوە. ئەمیش ماندویەتی دەوێت بۆ ئەمە کە جوانتر و باشتر بنوسرێت و بخوێنرێتەوە و جێگایەکەی بەرزتر بکرێتەوە. جا ئەویش لە سەر خۆوڵاتیەکان، لە سەر بیردارەکان و کوردە پەتیەکان کە یەک بگرن چی پێویستە بکرێت. کام لای ناتەواوە تەواو کرێت بۆ ئەو شتانەی کە وتنی لەگەڵ نوسینا جیاوازە... شتێک ڕێک خرێت و دانرێت..."

لە ژ44 ی 24 ی فێبریوەری 921 دا، م. نوری لە سەر: (لە یەکچونی حروف؟) نوسیویەتی. لە کێشەی ئەو حەرفانە ئەدوێ کە بە دو جۆری جیاواز ئەخوێنرێنەوە.

لە ژ87 ی 22 ی دیسمبەری 921 دا، ڕەسول ناجی کە ڕۆشنبیرێکی کۆیی بوە و لەو کاتەدا لە موسڵ فەرمانبەر بوە. لە وتارێ دا لە ژێر سەرناوی: (زمانی خۆمان لە بیر نەچێ) دا، نوسیویەتی:

"صەدایەک لە شەهری موصل: لە تاریخی تشرینی ئەوەلی 921 ی غەزەتەی (العراق) وەهای دەنوسێ: بۆ تەدریساتی لیسانی عەرەبی لە لای حکومەتی عەرەبیە لە سلێمانی مەکتەبێک تەشکیل دەکرێت.

سەبەب بەم خەبەرە عەجەلە بۆ مەنعی ئەم مەکتەبە حسیاتی میللیەمان کەوتە حەرەکەوە. وەقتەن کە لە دیاری کوردستان، بە ناوی ئیسلامیەت لە قەدیم دا کە تەحصیلی عەرەبی ئیتیخاز کرا بو، لە گەلێک مەملەکەتانی کورد ناوی کوردی شۆرا و، لە پاش ئەمە وەکو تورکەکان مەملەکەتانی ئێمەیان ئیستیلا کرد هەمیسان زمانی کوردی لە بەعزێ جێگا ون کرا و حەتا قەومی کورد بەم دەرەجە هاتوە لە قەومی عەرەب پرس بکەن: (کورد ماعندهم لسان) و، تورک هەمیشە دەبێژن: (کوردلرده لسانی رسمی یوقدر) ئەسبابی ئەمەش ئەساسەن ئەم حکومەتانەی لە وەقتی خۆی دا ئیجرای حوکمدارییان لە سەر حکومەتی کورد کرد، مەیدانیان نەدا بەم میللەتە کە تەحصیل بە زمانی خۆیان بکەن.

لەبەر ئەم بەعزە تەقەلوبات و تەغیرات کە لە حەق میللەتی کورد لەمەوپێش ئیجرا کرا، قەومی کوردی بەستەزمان قەومیەتی خۆیان لە بیر کرد و بۆ ئیستیقبالی خۆیان نەیانتوانی سەعی بکەن. لە سایەی حکومەتی موعەزەمەی بریتانیا ئەمرۆ قەومی کورد چاوی خۆیان کردۆتەوە. لەمەودوا ئەیەوێ حوڕ بژی و حاکمیەتی هیچ میللەتێکی تر قبوڵ ناکەن. قەومی کورد مالیک بە زمانی خۆیەتی. لە باتی ئەمە مەکتەبی عەرەبی لە وڵاتەکانی ئێمە تەئسیس بکرێ، تەدریساتی ئینگلیزی بۆ ئێمە لازمترە... "

ئەم وتارەی ڕەسول ناجی مشتومڕێکی زۆری ناوەتەوە لە نێوان کۆنەپارێزەکان و نوێخوازەکاندا. قەرەداغی مستەفا لە ژ89 و 90 دا لە ژێر ناوی: (باسی تەدریساتی عەرەبیە) دا، داکۆکی لە خوێندنی زمانی عەرەبی ئەکا لەبەرئەوەی زمانی قورئان و دینی ئیسلامە و ئەڵێ: (چونکە ئەکسەری خەڵق وای تێ دەگەن کە ئەمە لە عەلەیهی عالەم و علومی عەرەبیەیە، هەریەک بە دەنگێ و لە هەر لایە بە ڕەنگێ تەنقید کرا، بەڵام دیارە ئەو زاتانە کە لە موتەفەکیرینی قەومی کوردن مەقسەدیان هەر دەلالەت و ڕەهنمایی محافزەی حقوق و هەویەتی کورد بوە، خودا نەکردە نابێ مەقسەدیان تەعەسوب و مومانەعەتی تەدریساتی عەرەبیە بێ...".

م. نوری لە ژ91 دا لە سەر ڕەسول ناجی هەڵئەداتێ و بەرپەرچی قەرەداغی ئەداتەوە. لەمە زۆر توندتر. نوسەرێکی کە بە بێ ناو لە ژمارەکانی 92 - 100 بە وتارێکی درێژ بە زنجیرە لە ژێر ناوی: (بێ زمان - بەسەزمان) دا، بەرپەرچی بیانوەکانی قەرەداغی داوەتەوە و داکۆکی لە خوێندنی کوردی ئەکا.

لەو قۆناغەی ژیانی کوردا لەناو ئەو گۆڕانەی بە سەر نەخشەی سیاسی ناوچەکەدا هات بو، چەسپاندنی زمانی کوردی گرنگیەکی زۆر گەورەی هەبوە. لە ناوچەکەدا چەندین دەوڵەت- نەتەوەی تازە لە دامەزراندندا بون. فارسی زمانی نەتەوەیی ئێران و، تورکی زمانی نەتەوەیی تورکیا و، عەرەبی زمانی نەتەوەیی عیراق و سوریا و لوبنان و حیجاز و میسر بو. زمان بو لەو سەردەمەدا، لە پلەی یەکەمدا ناسنامەی نەتەوەیی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی دیاری ئەکرد. نەتەوە پەرستە شۆڤێنیەکانی تورک و فارس و عەرەب

بونی نەتەوەی کوردیان نەئەسەلماند. چونکە سەربەخۆیی و یەکێتی زمانی کوردیان نەئەسەلماند. تورک ئەیان وت کوردی زمان نیە. تێکەڵاوە لە تورکی و عەرەبی و فارسی. فارس ئەیان وت کوردی لەهجەیەکی ناوچەیی ئێرانی خاوێنە. عەرەبیش ئەیان وت کوردی زمان نیە چونکە پێی نەنوسراوە و تێکەڵاوە لە وشەی عەرەبی و زمانەکانی تر. لەبەرئەوە رۆشنبیرانی کورد هەوڵیان ئەدا، ئەم بیانوانە بە درۆ بخەنەوە و بیسەلمێنن کوردی لەهجەیەکی ناوچەیی ئێرانی یا زمانی تێکەڵ و پێکەڵی بێ سەروبەر نیە، بەڵکو زمانێکی رەسەنی سەربەخۆیە. بۆ ئەوەیش هەوڵیان ئەدا کە زمانی کوردی پاک بکەنەوە لە وشەی بێگانە، رێنوس و رێزمانەکەی رێک بخەن. ئەمەیش ئەرکێکی نەتەوەیی پیرۆز بو.

بونی وشەی زۆری بێگانە لە زمانەکانی تورکی و فارسیدا بۆ ئەوان بە کەمایەسی دانەنرا و خۆیشیان ئەوەیان بە خەوش دانەئەنا. هەرچەندە هەردو دەوڵەت کۆڕی زمانەوانییان دامەزراند بۆ بژارکردنی زمانەکانیان، بەڵام هەرگیز نەیانتوانی زمانەکانیان پاک بکەنەوە.

رۆژنامە هەرە گەورەکانی تورک ناوەکانیان عەرەبی بو: میللەت، حوریەت، جمهوریەت... هەروەها ناوی زۆر لە رۆژنامە گەورەکانی ئێرانیش هەر عەرەبی بو: حبل المتین، اطلاعات، شفق سرخ، صور اسرافیل. چونکە ئەوان خاوەنی دەوڵەتی خۆیان بون، هیچیان ئەمەیان بۆ بناغەی زمانەکانیان بە لاوازی و بۆ شکۆی نەتەوەییان بە نەنگی دانەئەنا، راستیەکەیشی ئەم جۆرە وەرگرتن و خواستنە زمان دەوڵەمەن ئەکا نەک لاواز. کەچی ئەوان چونکە کورد خاوەنی دەوڵەتی خۆی نەبو، ئەمەیان بە بەڵگەی نەسەلماندنی سەربەخۆیی و رەسەنیی زمانی کوردی دائەنا.

7. لایەنی ئەدەبی

جگە لە مستەفا مەزهەر (م. م) کە لە دەرکردنی رۆژنامەکەدا یاریدەی مێجەر سۆنی ئەدا، ژمارەیەکی زۆر لە نوسەر و شاعیرەکانی ئەوسای سلێمانی بەشداریی نوسینیان کردوە و بەرهەمەکانیان لە پێشکەوتندا بڵاوکردۆتەوە، لەوانە: شێخ نوری شێخ ساڵح (م. نوری)، جەمال عیرفان (ج. ع)، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، مستەفا سائیب (زەکی سائیب)، زێوەر بێخود، ئەسیری، سەعید کابان (سەعید سدقی)، رشید کابان (رەشید زەکی)، تۆفیق وەهبی، تۆفیق فایەق، مستەفا قەرەداغی، سەعید فەوزی، عەونی (عەونی حاجی گوروون)، شێخ محەمەد خالیصی تاڵەبانی، رەفیق حیلمی، عەلی باپیر ئاغا (عەلی کەمال)...

پێشکەوتن دەسەڵاتی داگیرکەر دەری کردوە. لەبەرئەوە هەندێ لەوانەی کە باس و بابەتیان بۆ نوسیوە سڵیان کردۆتەوە و بە ناوی خواستراوەوە بڵاویان کردۆتەوە، بە تایبەتی ئەوانە کە تانە و تەشەریان تێدایە بۆ لایەنگرانی شێخ مەحمود و ناحەزانی ئینگلیز. لەو سەردەمەدا زۆری خوێندەوارەکان، تەنانەت سەرۆکی هۆز و خێڵەکان دابەش بون بە سەر دو ئوردوگای دژی یەکتریدا: یەکێکیان، لایەنگری ئینگلیز بوە وەکو گەورەترین هێزی دنیا و خاوەنی شارستانێتی نوێ. ئەویتریان، لایەنگری تورک بوە وەکو دەوڵەتێکی ئیسلامی کە بۆ گاڵتە پێکردن بە جلخوار ناویان بردون. ئەم ناکۆکیە لە بیروبۆچون و هەڵوێستی خەڵکدا رەنگی داوەتەوە.

7. 1. پەخشان

یەکێ لەو بابەتانەی پێشکەوتن دایهێنا بو، گفتوگۆیەکی دو قۆڵی کورت بو لە ژێر ناوی (قسەی پڕوپوچ) و هەندێ جار بە (پ. پ) و هەندێ جار بە (قلی بلی) ئەیانوسی.

لەم بابەتەدا باسەکانی رۆژ بۆ مەبەستی سیاسی، بە زمانی گاڵتە و لاقرتێ و پەند ئەنوسرا، توانجیان لەم و لەو ئەگرت و هەوڵیان ئەدا هەندێ شت و هەندێ کەس لەبەرچاوی خەڵک سوک بکەن و، هەندێ جار لە

سنوری ئەدەب دەرنەچون. بابەتەکە لە ژێر ناوی خواستراوی (س. ف)، (ع. و ئەوی تر)، (ح. ف.) دا بڵاوکراونەتەوە.

نوسینی پەخشان تازە دەستی پێ ئەکرد. جگە لە دارشتنی هەواڵ و ریپۆرتاج، وتاری جۆراوجۆر لەسەر کشتوکاڵ و بازرگانی و خوێندەواری، هەندێ نوسینی تری تێدا بڵاوکراوەتەوە ئەچێتە خانەی پەخشانی ئەدەبیەوە. لەوانە: سکاڵای کوردێ. جەمال عیرفان لە ژ90 دا (لە دو سیمای تەزاددا سیاحەتی خەیالیە) و لە ژمارەکانی 94 و 96 دا (حەقایق) ی نوسیوە. لێرەدا بەشێ لە دو سیما.. بە ئیملا و ئینشای ئەو زەمانە وەکو خۆی ئەنوسمەوە:

"وکو چون حەقیقەتی مەحض مجهوله عیبارته له حس و خیال. خیالیش فکریش بعضا عبارەتە له حەقیقەت و بلکو هر عین حقیقته.

"من دەلیم چون سیاحتی جسمانی هیه. به فکر و حسیش سیاحت دەبی و قابله. سیاحت حس و فکر اه ای حسی ناسوتسوز و لاهوتی نوازی شرق. ای سبب عطالت و مانع تکامل مادی. ای جناح شیعر و اساطیر. مولد رومی و خیام و نالی."

عەبدوڵڵا گۆران کە ئەوسا صەبری بە نازناوی خۆی هەڵبژاردوە، دوایی بە گۆران ناوبانگی دەرکرد، پەخشانێکی رۆمانسی لە ژێر ناوی: (ئەسەفی مازی و ئەندێشەی ئیستقبالم) دا بە دو ئەڵقە لە ژمارەکانی 61 و 62 دا بە ئیمزای (شاگردی مەکتەبی هەلەبجە، لە هۆزی کاتب فارسی: عەبدوڵڵا صەبری) بڵاوکردۆتەوە. رەنگە ئەمە یەکەم بەرهەمی بڵاوکراوەی بێ، هەر لەوساوە نیشانەی بەهرەوەری و لێهاتوی پێوە دیار بوە.

7. 2. چیرۆک

نوسینی کوردی هێشتا لە سەرەتادا بو. هونەری چیرۆک نوسین نە بوبو بە باو. لە پێشکەوتندا هەندێ نوسین بڵاوکراوەتەوە کە ئەگونجێ بە هەوڵی سەرەتایی نوسینی کورتە چیرۆک دابنرێ. هەندێ نوسینی تریش بڵاوکراونەتەوە لە قاڵبی حیکایەتدا دارێژراون. هەندێ لەمانە بۆ مەبەستی سیاسی و بۆ تانەدان لەم و لەو نوسراون. لەوانە:

لە ژ4 دا (تەمەع چاوبرسی).

لە ژ5 دا (چۆنە بزانین).

لە ژ13 دا (کاروان لەگەڵ گوێدرێژ) ی م. س. ع.

لە ژ30 دا (بو چروک) ی زەکی سائیب و، (رۆژەوەبونێک) ی جەمیل سائیب.

لە ژ34 دا (حەقایەتی پشت کێوی قاف) ی م. ع. ن و، (بەیاخی جلدرو) ی م. ئەنوەر.

لە ژ50 دا (موفلیس و بێکار) ی س.

لە ژ53 دا (حیکایەتی پیاوی زۆرزانی پارە کەم و نەزانی پارەزۆر) ی ئادەم زادە قابیل.

پێشکەوتن بایەخی زۆری بە وەرگێران داوە. چەند داستانێکی لە ئەدەبی جیهانیەوە کردۆتە کوردی و، بە زنجیرە بڵاویکردۆتەوە لەوانە:

-لە ژ54 ەوە (لعبت ئەرمەن) بە چەند ئەڵقەیەک.

-لە ژ59 ەوە (نات پینکرتون. گەران لە خەودا).

-لە ژ78 ەوە (کۆلانێک لە فەنتەنە ئەرز) ی ئەلکساندەر دۆماس.

7. 3. شیعر

کورد بە گشتی ئالودە و شێفتەی شیعرن. بە تایبەتی ئەو کاتەی شیعر هێشتا تەنیا سەرچاوەی ئەدەب بو. رۆمان و چیرۆک و پەخشانی ئەدەبی هێشتا لە ئەدەبی کوردیدا دانەهات بون. لەگەڵ ئەوەیشدا پێشکەوتن ژمارەیەکی کەمی لاپەڕەکانی خۆی بۆ شیعر تەرخان کردوە.

لە پێشکەوتندا شیعری شاعیرانی چەرخی رابوردو، وەکو نالی و سالم و کوردی و مەحوی و مەولەوی و شێخ رەزا نابینرێ. هی شاعیرانی هاوچەرخیش ناو بە ناو لە چەند ژمارەیەکدا جارێک بڵاوکراوەتەوە. لە کاتێکدا ئەو سەردەمە نەوەیەک شاعیری مەزن و ناودار لە سلێمانیدا ژیاون.

م. نوری کە یەکێ لە شاعیرە بە تواناکانی ئەو سەردەمە و یەکێ لە نوێکەرەوەکانی شیعری کوردی بوە، سەرەتای دەست پێکردنی بڵاوکردنەوەی شیعرەکانی لە ژ10 ی پێشکەوتندا بە ستایشی دەرچونی رۆژنامەکە و چاپخانەکەی دەست پێ ئەکا. ئەڵێ:

"ئەم مژدە خۆشە، خەو بوە یا گوێم زڕایەوە
یا راستە پەردەی تەرەبە هەڵدرایەوە؟
یا ئەنجومی تەرەقی کوردە تلوعی کرد
یا نوری مەعریفەت لە وڵاتا پژایەوە
ناگەهـ نیدا لەغەیبەوە هات و وتی بڵێ:
(پێشکەوتن) ە لە مەملەکەتا دەنگی دایەوە"
تا ئەڵێ:
"واتێ مەگەن کە مەتبەعە بێ قەدر و قیمەتە
کارێزی عیلم و مەعریفەتی پێ ژیایەوە
بنوارە نوری مەعریفەت و لەمعەی کەماڵ
بەم مەتبەعەی حکومەتە چۆن شەوقی دایەوە."

لە چاو شاعیرەکانی تردا م. نوری لە هەمویان زیاتر بەرهەمی بڵاوکردۆتەوە. شیعری (جوت و گا شتێکی چاکە) کە لە پێشبڕکێی نوسینی کوردیی پەتیدا یەکەم بوە و 50 رۆپیەی بە خەڵات لەسەر وەرگرتوە. لە ژ30 دا بڵاوکراوەتەوە.

لە ژمارەکانی 33 و 78 و 79 و 81 و 82 و 99 و 114 دا چەند غەزەلی ئاشقانە و.
لە ژ41 دا (موسەدەس لەسەر دیوە شیعرێکی فارسی سوڵتان سەلیمی ئەوەل) و.
لە ژ51 دا (حیکایەت). ئەمانەی لەسەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە.
لە ژ76 دا (ئیستیقبال بۆ تازە پێگەیشتوەکان) و.
لە ژ92 دا (تەفەکور: تەرجومە لە رەجایی زادە ئەکرەم بەگەوە) جۆرێک لە تازەکردنەوەیان تێدایە.

زێوەر، کە بە هۆی تێکچونی هەڵومەرجی سلێمانییەوە لەگەڵ خێزانەکەی شێخ مەحمود دا ئاوارەی دیوی ئێران بوبو. پاش چەند حەفتەیەک بەرگەی ئەو ژیانە ناگرێ و ئەگەرێتەوە سلێمانی. بە مامۆستا دائەمەزرێتەوە. یەکەمین شیعری لە ژ20 دا و. دوای ئەوە لە ژمارەکانی 23 و 52 و 81 و 83 و 113 دا بڵاوکردۆتەوە. هەندێ لەم شیعرانەی بە ناوی: شاگردی مەکتەبی نمونەی سەعادەت محمد فائق (کە کوڕی گەورەی بوە) بڵاوکردۆتەوە.

عەلی کەمال باپیر لە ژ6 دا بە (یادی نـالی) شـیعرێک و، هەنـدێ غەزەلـی ئاشـقانە و هەنـدێ شـیعری نیشتمانی، لە ژمارەکانی 26 و 76 و 101 و 110 و 116 دا و.
حەمدی لە ژ32 دا وتاری (باسی زوراعەکـان و توجارەکـان) و، چەنـد شـیعرێکی تـری لە ژمارەکـانی 110 و 114 و.
بێخودیش چەند شیعرێکی لە ژمارەکانی 105 و 107 و 112 دا بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ4 دا بۆ یەکەمین جار شیعرێکی رەفیق (بـۆ تەزکیـری خـاتراتی شـاعیری شـیرین مەقـالی کـورد حەزرەتی نالی تـوحفەیە) لە پێشـکەوتندا نوسـراوە. لە ژ7 یـشدا دیسـان شـیعرێکی تـری (بە یـادی نـالی) نوسـیوە. رەفیـق ئەبـێ رەفیـق حیلمـی بـێ. لە ژ9 دا رەئـوف شـیعرێکی بڵاوکـردۆتەوە و، لە ژ19 یـش دا غەزەلێکی تر.

کاتب زادە عەبدولفەتاح وەهبی کە دیارە شیعری یەکەمی رەئوفی بەلاوە جوان بوە، لە ژ22 دا (نەزیرە) یەکی لەسەر داناوە. محەمەد رەشید (روشدی) لە ژ38،
جەمال عیرفان لە ژ88،
سەعد فەوزی لە ژی 104،
عیصامەدین لە ژ؟ و،
عەونی لە ژ112 دا هەریەکەیان شیعرێک و،
کەرکوکی (ئەسیری) لە ژ 118 دا، دو شیعری بڵاوکردۆتەوە.

یەکێ لەو شیعرانەی کە مشتومڕی خوڵقاندوە، شیعرێکی (خـالص) ە کە لە ژ50 دا بڵاویکـردۆتەوە. لە سەرەتاکەی دا ئەڵێ:
"چۆن ئەزانم خوا بەراستی حەقە یەک نیوەی دوە
ئەی سلێمانی ئەزانم تۆیش پەیت پێ بردوە
دەنگی دەف، نوکەی درۆی صوفی لە تەکیە و خانەقا،
ئیستەکەیش ماوە یا خو ئاشبەتاڵیان کردوە؟"
تا ئەڵێ:
"چاک لەفێڵیان تێگەیشتم، زو لە ناویان دەرپەڕیم،
بەندوباوم پێ نەئەکرا، ئامە بەر شەق ئەو خوە"
خالص کە نازناوی شیعریی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ رەزای تاڵەبانی بوە، بەم شـیعرەی زۆر کەس، بە تایبەتی لایەنگرانی شێخانی تەکیە و خانەقای توڕە کردوە. ئەحمەد ناوێـک بە شـیعر و بە توڕەبـونەوە لە ژ51 و 52 ی پێشکەوتندا وەڵامی ئەداتەوە، لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:
"ئافەرین ئەولادی دەروێش! فیکری چاکت کردوە
دەریەرینت لێ موبارەک، مەسلەکی نوێت گرتوە"
لە کۆتاییدا ئەڵێ:
"با بە کوردی پێت بڵێم یا شێخ لەباتی گشت کەسێ
ئەم قەوانی تازەیە بە خودا حەیاتی بردوە

تۆبەکە لەم حاڵە ئیتر. تەرکی ئەو ئەتوارە کە،
با لە کورتی ئیتتیهای بێ. لانە لەم خوڵق و خوە!"
زۆری ئەو شیعرانەی لە پێشکەوتن‌دا بڵاوکراونەتەوە، ئەگەرچی هەندێکیان هی شاعیرە گەورەکانی ئەو سەردەمەن، بەڵام نرخێکی ئەدەبی یا سیاسی‌یان نیە. هەنـدێ لەو شـاعیرانەیش، کە شـیعریان لە پێشـکەوتن‌دا بڵاوکردۆتەوە، کەسانی گومناو و بێ شوێنەواری ئەدەبین.

8. بابەتی جۆراوجۆر

8. 1. کشتوکاڵ

چەندین وتاری لەسەر توتن و لۆکە و بەروبومی تر بڵاوکردۆتەوە. زمانێکی دەوڵەمەندی هەیە:
لە ژ3 دا دەربارەی (کوللە و لە ناوبردنی).
لە ژ9 دا (زەراعەت و تیجارەت، م. م).
لە ژ15 دا (فەنی زەراعەت، م.)، لە ژ16 دا (زراعەت)
لە ژ32 دا (لۆکە، عەولهادی). لە ژ33 دا (توتن).
لە ژ43 دا (توتن، تۆفیق فایەق).
لە ژمارەکانی 44 و 45 دا (توتن و دوارۆژی، ع. ه).
لە ژمارەکانی 46 و 47 و 48 و 49 و دا (چاندنی لۆکە).
لە ژ53 دا (زەراعەتی لۆکە).
لە ژمارەکانی 64 و 65 و 68 و 70 دا (توتن، جەمال عیرفان).
لە ژ81 دا (توتن) لە ژمارەکانی 87 و 88 و 89 دا (توتن لە بەغا نرخی شکاوە، م. نوری) و
لە ژ90 دا نیسان (توتن، رەمزی).

8. 2. تیجارەت

لە بابەت بازرگانیەوە:
لە ژ16 دا باسێکی لە ژێر سەردێری (تیجارەت، م) و،
لە ژ47 دا باسێکی کەی بە ناونیشانی (تیجارەت گیانی وڵاتە) بڵاوکردۆتەوە.

8. 3. صەناعەت

لە ژ3 دا موراجەعەت بە حەمیەتی میلیە لە سلێمانی‌دا (مەکتەبی صەنایع بە قەڵەمی تۆفیق وەهبی).
لە ژ5 دا (صنعەت، بازنی ئاڵتونە لە دەستا صنعەت.م).
لە ژ8 (مەکتەبی صەنایع، محەمەد ناجی) و
لە ژ12 (عەقڵ و صنعەت بە بێ مامۆستا نابێ، م. س. ع).

8. 4. ژیانی کۆمەڵایەتی

لە ژ5 دا (ژن بە ژن دان و شیربایی یاخود کچ فرۆشتن، سەعید ئەدیب).
لە ژمارەکانی 6 و 7 دا (ژن هێنان و تەشکیلی عائیلە، ع. م). (زیافەت).

له ژ10 دا (جواب له وتنی ع. م له لایەن عیزەتەوە)، (لانێیی و بەقال، سەعید زەکی)،

له ژمارەکانی 12 و 13 دا (بۆچی دوا کەوتوین. ع. و ئەوی تر)، (کورد و میوانپەرستیان. کاپتن هۆلت)

له ژمارەکانی 20 و 21 دا (عەقل و زانست. ع.)،

زێوەر له ژ22 دا (بۆچی دەوڵەمەند نابین؟)،

له ژ23 دا (له شەرعا هاوکوفی بێ حیکمەت نیە) و

له ژ45 دا ئەحمەد حەمدی (ئەحوالی فقه و تەڵەی ناو مەزانخانە) ی لەسەر دەسبڕینی هەندێ له بازاڕییان بڵاوکردۆتەوە.

8. 5. گەندەڵی ی بەڕێوەبەرایەتی

له ژ2 دا (بەرتیل و دیاری)، بۆ خزمەت قائیمقام و مدیرانی کیرام ڕجای مەخصوص، م. فەزلی)، (بەلە جاف، حاکمی سیاسی چەمچەماڵ کاپتن هۆلت) و

له ژ12 دا (بەرتیل ئەمێنێ چاکە) ی بڵاوکردۆتەوە.

8. 6. پەروەردە و خوێندن

له ژ3 دا (خوێندن مدیری مەرکەزی چەمچەماڵ. عەلی کەمال)،

له ژ8 دا (ژن و پیاو و خوێندن. ع. هادی)، (عیلم و سەروەت کامیان چاکە؟ م. م)، س.ز) (خوێندن. ت. فایەق)،

له ژ15 دا (ڕاستی -چەوتی م. م)،

له ژ18 دا (مەکتەب و خوێندن. ڕەشید زەکی)،

له ژمارەکانی 63 و 64 دا (مەدرەسە و مەکتەب. ڕەشید زەکی) و

له ژمارەکانی 73 و 74 و 75 دا (موتالەعەی ئاساری ئەدەبیە، ڕەشید زەکی)، بڵاوکراونەتەوە.

8. 7. وەرزش و ڕابواردن

وەرزش نیشانەی ژیانی شارستانی‌یە و، بەشێکی پێویستی ژیانە.

له ژمارەکانی 58 و 60 دا باسی (ئەسپ تاودان) و،

له ژ104 ی 20 ی ئیپریلی 1922 دا ڕیپۆرتاجێکی لەسەر سەیرانی گەرەکی دەرگەزێن له سلێمانی بەم جۆرە نوسیوە:

"ڕۆژی یەک شەمە لە تەرەف گەرەکی دەرگەزێنەوە سەیرانێک ڕێک خرابو. ئوصولی قەدیم بۆ ئینتیزامی سەیرانەکە تەتبیق کرا. پادشاه و چەند نازرێک و شەهبندەرێک دانرا بو. لە مەعیەت پادشاهدا سوارە و پیادە چەند تاقمێک و، لەمعیەت شەهبندەریش دا چەند فەڕاش و فەڕاشباشیەک بە جلی ڕەسمی‌یەوە تەرتیب درابو. پادشاه، غەیری 50 نەفەر عەسکەری پیادە و 10 نەفەر سوارە 4 نەفەریش حەربەدار کە بە جلێکی سوری وەک خوێنەوە دایم لە ژور سەریەوە ئەوەستان لە مەعیەتیا هەبون. پادشاه سەعیدی دەوڵەت بو، صەدری ئەعزەم ڕەشیدی حاجی فەتاح. نازری حەربیە حەمە ئەجیبی حاجی مەحمود و، نازری خاریجیە فەرەجی حەمەی سمایل و نازری مالیە ئەحمەدی دایەنەکە بو، شەهبندەریش عەبدولڕەحمانی خامە بو. بۆ تەزیینی ئەم ئالایەش چەند بەیداخێک و تەپڵێکی ئیفلاتونی و دو بزن و حوشترێک و دو ئینسانی کڵاو و

دارایش پێک هێنرا بو. ئالا لە گەرەکی دەرگەزێنەوە بەم تەرتیبە بە دەهۆڵ و زوڕناوە ڕویان کردە دەشت و، لە جادەی هەڵەبجەوە هاتنەوە ناوشار.

سەرەی هەوەڵ	سوارەی مەعییەت
دوای ئەوان	پیادە
دوای ئەوان	حەربەداران
دوای ئەوان	پادشاە (بە سواری و جلی رەسمیەوە)
دوای ئەوان	فەراشانی ئێرانی
دوای ئەوان	شەهبندەر بە سواری و جلی رەسمیەوە
دوای ئەوان	بزن، حوشتر، ئینسان دارای داوکە و تفاق و سائیرە

بە جادەدا هاتنە دەشتی سەرا. لەوێ دا هەر بەو تەرتیبە صەفیان بەست و فۆتۆغرافیان دەرهێنرا. پاش ئەوەیش بە هەمو بازاڕدا و لەوێوە ڕۆیشتن بۆ ئاشی بیەکانی قرگە.

"لەناو بازاڕ و کۆڵان دا فەراشانی شەهبندەر گیرودارییان بە گەلێ کەس خستبو و، حوکم و زەبرێکی باشیان ئەنواند. لە جێی سەیرانەکە حەوت چادری گەورە و دوارێک هەڵدرا بو.

"ئەهالی، ئەشراف، لە مەئمورانیش بۆ ئەو رۆژە و بۆ رۆژی دوایی دەعوەت کران.

"وەزعیەت و رابواردنی دەشتیش بە خۆشی بەسەرچو. پادشا حوکمی ئەدا و دازرەکانی پەسەندیان ئەکرد و پۆلیس بە جێی ئەهێنا. 6 پۆلیسی رەسمیی حکومەت درابوە مەعیەت پادشاوە. شەهبندەریش زەبروزەنگی خۆی بە هەمو کەس ئەنواند. شاربەدەرکرن و جەریمە و فەلاقە و لە کۆت دان لای شاهبەندەر زیاتر بو. مەعە مافیهی لە هەمو کەسێکدا نەشئەیەک هەبو وە هیچ کەس بە غەرەز لەگەڵ کەس دا نە ئەجوڵایەوە.

"رۆژی سێشەمە لە ساعەت پێنج و حەوتەوە ئالا رێکەوت و هاتەوە بۆ شار."

8. 8. پرسیاری دینی

مێجەرسۆن بۆ هەندێ کاروباری شەرعی پرسیاری ئاراستەی مەلاکانی سلێمانی کردوە. پرسیارەکەی خۆی و وەڵامەکانی ئەوانی لە پێشکەوتندا بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ25 دا پرسیارێ لە (قازی ئەفەندی) لەسەر قومار و

لە ژ26 دا وەڵامی قازی سلێمانی ئەحمەد موختار.

لە ژ31 دا پرسیارێ لە سەر تەڵاق و

لە ژ33 دا وەڵامی مەلاکان و، لە ژ38 دا پرسیارێ لەسەر خەزێنەی حەمام و دەرکردنی غوسلی لەش و

لە ژ40 دا وەڵامی مەلاکانی، بڵاوکردۆتەوە.

مێجەرسۆن پێویستی بەم فتوا شەرعییانە نەبوە، رەنگە ئەوەی کردبێ بۆ ئەوەی پێوەندی لەگەڵ مەلاکانی سلێمانی کە پێشەوای دینیی خەڵک بون، دابمەزرێنێ.

8. 9. پرسە

پێشکەوتن هەواڵی مردنی هەندێ لە کەسایەتییە ناسراوەکانی داوە. وەکو:

لە ژ17 دا هەواڵی مردنی حەمە ئاغای حاکمی شاری کۆیە و شیعرێکی فارسی سەعید فەوزی بەم بۆنەیەوە و،

لە ژ49 دا هەواڵی مردنی مستەفا پاشای باجەلان و،

لە ژ52 دا هی مەلا مەحمودی مەزناوێ و.

لە ژ54 دا هی مەحمود پاشای جاف و.

لە ژ78 دا هی عەبدوڵڵا بەگی حسێن ئەفەندی بڵاوکردۆتەوە.

8. 10. تەندروستی

لە ژ6 دا لە سەر (پاک و تەمیزی).

لە ژ27 دا لە سەر (تاعون).

لە ژ38 دا لەسەر (خەزێنەی حەمام و راستەبازاڕ).

لە ژ57 دا لە سەر (صیحەتی هەمو) و

لە ژمارەکانی 97 و 103 یشدا لەسەر (ناوڵە و کوتان) ی نوسیوە.

9. لایەنی مێژویی

9. 1. وەرگێڕانی سەفەرنامەی ریچ

لە ژ19 ەوە، لە ژێر ناوی: (صەد ساڵ لەمەوپێش) دا بە زنجیرە دەستی کردوە بە بڵاوکردنەوەی سەفەرنامەکەی 1820 ی ریچ. سەرەتاکەی بەم جۆرە نوسیوە:

"صەد ساڵ لەمەوپێش، قۆنسولوسێکی ئینگلیس لە بەغداد ناوی میستەر ریچ بو، لەبەر ئەمە کە نەختێک ناخۆشی بو، سەفەرکردنی کوێستانی بە باش زانی. بە قسەی هەندێ لە مەئمورەکانی بەغداد، لەبەرئەوەی هەتا ئەو رۆژە هیچکەس لە مەئموری ئینگلیس بە خزمەت پاشاکانی سلێمانی نەگەیشتبو، سەفەری سلێمانی بە چاک دی. لە پاشا سەفەرنامەیەکی نوسیوە کە لێرەدا دەینوسینەوە.

"رۆژی 5 ی مایس گەیشتە دەربەندی بازیان لەوێوە لەسەر نوسینی خۆی دەڵێم، وا دەڵێت:

"ساعەتی 9 ی ئالافرانکە لە بەیانیدا گەیشتینە دەربەند لە بەردەمیا خانێکی پچوک هەیە و لەناو دەربەند کەلاوەیەک هەیە کە جێگا هۆدە و چاڵی ئاوی تیا دیارە... "

9. 2. وەرگێڕانی شەرەفنامە

لە ژ24 ەوە، سەبارەت بە مێژوی کورد (شەرەفنامە) ی کردۆتە کوردی.

سەرەتا کەی بەم جۆرە دەس پێ کردوە:

"خوا چاکتری دەزانێ بەڵام شەرەف خان کوری شەمسەدینی بدلیسی 332 ساڵ لەمەوپێش لە شەرەفنامە دا وای فەرموە:

"لە نەسەبی کوردان قسەی جیا جیا زۆرە. لەوانە هەندێک لەسەر ئەوەن کە لە وەختی زوحاکی ماران، کە پێنجەم سوڵتانی پێشدادییانە، لە پاش جەمشید لەسەر تەختی سەڵتەنەتی ئێران و توران و زیاتری دنیا جێگای گرد... "

دوای ئەم ئەڵقەیە لە ژێرناوی: (رەوشی کوردان) دا. بە زنجیرە کەوتۆتە بڵاوکردنەوەی شەرەفنامە.

شەرەفنامە کە یەکێکە لە گرنگترین سەرچاوەکانی مێژوی کورد، بۆ یەکەم جار مەلا مەحمودی بایەزیدی کردویەتی بە کرمانجی. بەڵام تا ئەم ساڵانەی دوایی کەس هەواڵی نەئەزانی و بە چاپ نە کراوی مابوەوە. دوای ئەو، رۆژنامەی کوردستان (1898 - 1902) چەند بەشێکی لێ کردوە بە کرمانجی و، ئەمەی پێشکەوتن سێیەمین هەوڵدانە بۆ وەرگێڕانی بە کوردی.

9. 3. نرخی بەڵگەیی

لەو ماوەیەدا کە پێشکەوتنی تێدا بڵاوکراوەتەوە، زۆر رووداوی گرنگ لە کوردستان و رۆژهەڵاتی ناوەراستدا رووی داوە. کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریس بەسترا و رێککەوتننامەی سیڤەر بڵاوکرایەوە. ئینگلیز بریاری دا دەوڵەتێک بە ناوی عیراقەوە لە ولایەتەکانی بەغداد و موسڵ و بەسرا لە ژێر مانداتی خۆیدا، دروست بکا. سەورەی عشرین رووی دا، لە ئەنجامی ئەوەیشدا حاکمی عامی عیراق گۆرا. حکومەتێکی ئەهلی لە عیراقدا دروست کرا. کۆنفرەنسی قاهیرە بەستراو ئەمیر فەیسەڵی کوری شەریف حسێن بۆ مەلیکاتی عیراق دیاری کرا. ئەمیر فەیسەڵ هێنرایە عیراق و کرا بە مەلیک. بەڵام خەڵکی سلێمانی بەیعەتیان پێ نەکرد. تورک کە ئەیویست ولایەتی موسڵ بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی، مەفرەزەیەکی بە هاندان و دەسکێشیی هەندێ لە سەرانی کورد ناردە رەواندز و، چالاکی دژی کاربەدەستانی ئینگلیز لە کوردستاندا پەرەیسەند. چەندین ئەفسەری بریتانی کوژران. دەسەڵاتی سیاسیی ئینگلیز بریاری دا سلێمانی بداتە دەست ئەنجومەنی شار و خۆیان بکشێنەوە. هەندێ لەم رووداوانە لە رۆژنامەکەدا رەنگیان داوەتە. لەو بارەیەوە نرخێکی مێژوویی گەورەی هەیە کە لێرەدا بە پۆلێنکراوی ئەیاننوسمەوە.

9. 3. 1. چارەنوسی کوردستان

ژ4 ی 20 ی مەی 920 لە ژێر سەردێری: (مەجلیسی ئاشتی) دا نوسیویتی:

"لە مەجلیسی ئاشتی پاریس دا دانراوە کە حوکمی سوریە بە دەست فەرەنسەوە بێت. حوکمی فەلەستین و عیراق بە دەست ئینگلیسەوە بێت. عیراق عیبارەتە لە ولایەتی بەصرە و بەغداد و موصل. شارە گەورەکانیشی ئەمانەن: بەصرە، بەغداد، موصل، کەرکوک، سلیمانیە، ئەربیل، سامەرە، دلێم، بەعقوبە، خانەقین، کەربەلا، نەجەف، حللە، کوت ئەل ئیمارە، عەمارە، دیوانیە، ناصریە، قورنە و ئەوانی تر."

لەم هەواڵەدا دروستکردنی دەوڵەتێ لە ولایەتەکانی: موسڵ و بەغداد و بەسرا، بە ناوی عیراقەوە لەژێر حوکمی ئینگلیزدا و، لکاندنی کوردستانی جنوبی بەم دەوڵەتەوە. واتە دیاریکردنی چارەنوسی سیاسیی کوردستان بە بێ پێچ و پەنا نوسراوە.

ژ6 ی 3 ی جونی 920 لە ژێر سەردێری: (حدودی عوسمانی) دا کە ئەبێ مەبەستی لە پەیماننامەی سیڤەر بێ، بابەتێکی بە ناروونی و تێکەڵ و پێکەڵی بەم جۆرە نوسیوە:

"لای رۆژئاوای کە ئەوروپایە دەریاچەی تەرقوس لەگەڵ استرانجە_ چتالجە دەبێ بە هی عوسمانی.

"لای رۆژهەڵات، جارێ حدودی ناو عوسمانی و ئەرمەنی لە وڵاتی تەرابزون، ئەرزرۆم، بتلیس، وانەوە لە ژێر تەماشاکردنە لەگەڵ گەورەی ئەمەریقا، جەنابی ویلسن، عوسمانی، ئەرمەنی، لەگەڵ ئیمزادانەرەکانی تر برانەوە (نەتیجە) ی ئەم قسە لێ کردنەیان دەوێت و قبوڵیانە. لای خوارو (جنوب) لە دەم ئەهری جەیحونەوە هەتا بوزانتی عوسمانیە، عەنتاب، ئورفە، جزیرەی ئیبن عومەر، وە لە وێوە بۆ گاورتاغی کە حدودی ئێرانە، ئەمانە هی عوسمانی نیە، لە عوسمانی بە دەرە. ئیزمیر لە ژێر حوکمی دەوڵەتی یۆنانی دەبێ. حدودی ئیزمیر تەخمینەن ئەکەوێتە ئاق حەصار و ئودەمش.

"شروت بۆ ئەستانبول: ئەستانبول هەرچەند بە دەست عوسمانیەوە دەمێنێتەوە، بەڵام دەوڵەتی عوسمانی ئەگەر بێتو بێوەفایی لە بەجێ هێنانی شەرتی ئاشتی بکات، رەنگ هەیە ئیختیاری ئەستانبولی بە دەستەوە نەمێنێت.

"لە بۆ بوغاز و ئاوەکانی بەحری سیاە و بەحری سفید، قۆمیسیۆنێکی تایبەتی دادەنرێت. ئیشی ئەم قۆمیسیۆنە ئەمەیە کە هاتوچۆ لەم ئاوانەدا بۆ حەمو کەس، چ لە وەختی شەڕدا چ لە ئاشتیدا، کراوە و بێ مومانەعەت بێ.

"مەحکەمەیە کە لەم ناوەدا هەیە، بۆئەوانە کە تورکن بە قانونی عوسمانی، بۆ یۆنانیەکان بەقانونی یۆنان. جگە لە ئەمانە هەچکەس لە مەحکەمەی قۆنسلۆس و شابەندەرخانەی خۆیان دا محاکەمە دەکرێن.

"کوردستانی ژورو، وەک وان، باش قلعە، خەرپوت و ئەوانیتر، 6 مانگ لەپاش تەماشاکردنی شەرتی ئاشتی قۆمیسیۆنێک لە لای دەوڵەتی فەرەنسە وئیتالیا و ئینگلیس لە ئەستانبول دادەنیشێت. ئەم قۆمیسیۆنە دەیانەوێت کە تەرتیبێکی وەها دامەزرێنن، بۆ ئەمە کە ئەهالی ئەوناوە و ئەو وڵاتانە کە لای دەوڵەتی عوسمانی دەمێننەوە، وە لە ئەویش دا ژمارەی کورد لە هی تر زیاترە، حکومەتێکی وەهایان بێ کە لە ئیشوکاری ناوخۆیان، ئەهالی شتێک هاوبیر بێ لەگەڵ حکومەت دا، بۆ ئەمەیش کە ئەوانەی کورد نین یەکجاری (محفوز) بپارێزرێن. قۆمیسیۆنێکی تریش دادەنیشێت لە ئینگلیس و فەرەنسە و ئیتاڵیا و ئێرانی و کورد. ئەگەر لە ساڵێک دا، پاش دانانی ئەم ئەوعە حکومەتە و لە پێش ئەوەی ساڵێک تەواو ببێ، خەڵقی کورد لەو شوێنانە کە لە سەرەوە نوسراوە، لای مەجلیسی دوەل بنوێنن، باس بکەن و بە مەجلیس بسەلمێنن کە قسە و وتنیان بە تەواوی لەسەر بیر و خەیاڵی حەمویانە، کە ئەهالی هەمو حەز دەکەن لە عوسمانی جیا بنەوە. وە لەپاش لێکدانەوە و چونە بنج و بناوانی، مەجلیسی دوەل زانییان کە ئەم ئەهالیە ئەتوانن حکومەتی خۆیان بێ نوقسانیەت و بە تەواوی تەمەدون بە خێو و ئیدارە بکەن و جیابونەوە لە عوسمانی هەم بە شایستە بزانن، وە لەو وەختەدا دەوڵەتی عوسمانی دەست کێشانەوە لەو جێگایانە قبوڵ بکات. بەڵام کە ئیش گەیشتە ئێرە بە جیا مقاوەلەی ناو عوسمانی و دوەلی موشتەریکە لە پاش تێ وردبونەوە (تحقیقات) و دریژەدان (تفصیلات) بە یەکێتی (بە اتفاق) ی دەوڵەتی عوسمانی و دوەلی موشتەریکە لە (شروط متفرقە) ئیمزا دەکرێت. ئەگەر هەروەها ئەم (اقداماتە) خەریک بونە بەجێ هات و قبوڵکرا و کوردستانی عوسمانی لە عوسمانی جیابوەوە، ئەو کوردانە کە لە ولایەتی موصلە بەو شەرت و دانانە (ترتیبە) حەمو بەیەکەوە لای مەجلیسی دوەل بنوێنن کە حەمو بە تەواوی ئەمانە پێیان خۆشە و دەیانەوێت بکەونە ژێرحوکمی کوردستانی ژورو وەک وان، باش قەلعە، مەعمورەتولعەزیز، خەرپوت... بێ کە بێژراو، لە وەختێکدا کە حکومەتی ئەو کوردستانی ژوروە ببێ و دامەزرا بێ، دوەلی موشتەریکە دواننی (اظهاری) ئەوانەیش چاودێری (ملاحظة) دەکات."

ژ54 ی 5 مەی 921 لەژێر سەردێری: (کوردستان) دا نوسیوێتی:

"بۆئەمە کەبیری ئەهالی سلێمانی و کوردستان چۆن تێگەیشتون و موقەدەراتی کوردستان چۆن بێ پێیان خۆشە و بە باشی دەزانن بۆ خۆیان بزانرێت و، وەختێ کە جەنابی حاکمی سیاسی تەشریفی چوە بەغداد بیگەیەنێت بە مەندوب ئەل سامی و، بۆ بەرزبونەوەی کوردستان هەوڵ بدرێت، ڕۆژی 26 ی ئەپریلی 1921 جەنابی حاجی حەسەنی ئەورەس ئەفەندی و، عەزەمی بەگی بابان و، حاجی سەعید ئاغا و، حاجی مەلا سەعید ئەفەندی و، محەمەد ئاغای عەبدولرەحمان ئاغا و، عەبدولکەریم ئەفەندی عەلەکە، دەعوەت کرانە ماڵی حاکم. عەزمی بەگ لەبەر نەخۆشی و حاجی مەلا سەعید ئەفەندی لە شار نەبو، ئەو دوانە تەشریفیان حاضر نەبو، بەڵام ئەوانی تر تەشریفیان چو، لە پاش قسەو گفتوگۆیەکی تەواو وایان دوان: کە لەگەڵ حکومەتی عیراق دا موناسەبەتێک و یەکێتیەکیان بێ، بەڵام چونکە کوردستان زۆر پێویستی یارییە و تەماشاکردنە، دەبێ شتێکی وا بکرێت کە حکومەتی عیراق زۆر یارییەی کوردستان بدا، بۆ ئەمە کە کوردستان باش ئاوا و زیندوببێتەوە، وە هەتا ئەختێک فێری ئیدارەو خۆ بە خێوکردن دەبێ، هەمو چتێک و ئیشوکارێک لە ژێر تەماشاکردنی مەئموری موفەخەمەی ئینگلیسی دا بێ."

ژ55 ی 12 ی مەی 921 نوسیوێتی:

"وەک لە خوارەوە نووسراوە تەلێک لە لایەنی جەنابی مەندوب ئەلسامیەوە بە هەمو لایەک دا بڵاوکرایەوە:

"حەزرەتی مەندوب ئەلسامی سیر پێرسی کۆکس صاحیب خەریکی تێفکرینی تەشکیلاتی دوارۆژی ئیدارەی حکومەتی قەزاکانی کوردیە کە لە ناو سنوری عیراقن.

"لەلایەنی مەندوب ئەلسامی نوێنراوە، کە لە هەنێ شوێن ترس هەیە کە نەکو پێشکەوتن و ئیستیفادەی کورد بە واسیتەی یەکێتی لەگەڵ حکومەتی بەغداد زەرەردار بێت. لەبەر ئەمە هەنێ ئەشخاص تەرەفداری ئیستیقلالی کوردن.

لەگەڵ ئەمەیش زانراوە کە گەورەکانی کورد حاڵی بون کە رەوابیتی تیجارەت و ئیقتصادی وڵاتەکەیان لەگەڵ بەغداد و عیراق پێکەوە بەستراوە، لە زەحمەت و زەرەری جیاواز بون لە عیراق بێ خەبەر نین. لەبەر ئەم ئەحواڵە حەزرەتی مەندوب ئەلسامی حەز دەکات کە هەتا مومکن بێت لەم خصوصەوە لە ویستنی ئەصلی میللەتی کورد موتەلیع بێ.

"ئەگەر یەکێتی لەگەڵ حکومەتی عیراق بە باش ببینن، حەزرەتی مەندوب ئەلسامی حازرە بۆ جێبەجێ کردنی ئەم ئیشە، سفارشی خوارو بە مەجلیسی وکەلای بەغداد بکات:

مادەی 1:

لە خصوص قەزاکانی کوردی لیوای موصل، کە لە ژێر نەزارەتی حکومەتی ئینگلیس دا هەن، لیوایەکی بچوک، عیبارەت لە قەزای زاخۆ و عەقرە و، دهۆک دادەمەزرێنرێت. ئەم لیوا بچوکە لە ژێردەستی موتەسەرپفێکی ئینگلیس دەبێت. موئەقەتەن قائیمقامانیشی ئینگلس دەبن. هەتا کورد یان عەرەبێ کە کوردی بزانێ و لایقی ئەم مەئموریەتە بدۆزرێتەوە. ئەم لیوا بچوکە کە هەمو مەسەلەیەکی عەدلیە و مالیەی عومەن لەژێر دەستی حکومەتی عیراق دەبێت، بە پێ ی قاعیدە مەبعوسان لەم لیوایەوە ئەنێررێت بۆ بەغداد. بەڵام بۆ ئیشی حکومەتیی تر قائیمقامەکان بە موتەسەرپفی خۆیان مراجەعەت بکەن. هەڵبژاردنی مەئموران لە پاش پرسیارێ لە گەورەکانی ئەو جێگایە لە لایەنی حەزرەتی مەندوب ئەلسامیەوە ئەکرێت.

مادەی 2:

جەنابی مەندوب ئەلسامی تەقەلا بدات کە لە قەزاکانی هەولێر و کۆیە و رەواندز صاحیب مەنصەبانی ئینگلیس لە دەوائیری حکومەت دا دابمەزرێنرێت. وە ئینتیزامێک بکات بۆ ئەمە کە لە پێش تەعین کردنی مەئمورانی ئەو جێگایانە ویستنی ئەهالی تەماشا بکرێت. لەمەودوا بە پێی تەوافوقی مەوقیع تەفصیلات دابنرێت.

مادەی 3:

لە لیوای سلێمانی دا موتەصەرپفێک لەگەڵ مەجلیسی لیوا دەبێت. موتەسەرپف لە لایەنی مەندوب ئەلسامیەوە تەعین بکرێت و موستەشاری ئینگلیسی لەگەڵ دەبێت هەتا وەختێک کە موتەسەرپفێکی کورد دادەنرێت حاکمی سیاسی ئینگلیس لە جێی ئەو ئیش دەبینێت. موتەسەرپف لەگەڵ مەجلیسی لیوا موخەیەر بێت یەکسەر موکاتەبە لەگەڵ مەندوب ئەلسامی بکات. لە پاش مەشوەرەت مەندوب ئەلسامی لەگەڵ موتەسەرپف و مەجلیسی لیوا و مەجلیسی وکەلای بەغداد ئیختیاراتی لازمەی تریش بۆموتەسەرپف و مەجلیسی لیوا دابنرێت.

قائیمقامەکانی ئینگلیس بن هەتاکو کوردی لایق و موناسیب دەدۆزرێنەوە.

مادەی 4:

حەزرەتی مەندوب ئەلسامی حەزنەکات کە ئەم خەبەرە بڵاوبکرێتەوە. وەک لەلایەنی مەبعوسانی ئینگلیس و عوسمانی لە قۆنفراسی لوندەرە دا. ئومێد نەوانراوە تەعلوقاتی دۆستانە لە بەینی ئینگلیس و حکومەتی عوسمانیی ئەنقەرە زو دابمەزرێتەوە. لەبەر ئەمە هەچ وەختێک ئەوضاعی مەملەکەت موساعەدە بکات لەشکری ئینگلیس لە زاخۆ و دهۆک و عەقرە بگەرێتەوە و. وەها قەرار دراوە کە لەباتی ئەمە لەشکرێکی عەسکەری کورد لەگەڵ صاحیب مەنصەبانی ئینگلیس موستەخدەم بکرێت. وەها ڕادەپەرمورێت کە لە ئەهالی ئەو ئەترافە میقداری کافی لەم لەشکری (لیوی) دا خزمەت بکەن. بەم واسیتەی موفیدە ئیزهاری ڕەزامەندی خۆیان بکەن لەم تەجویزاتەی حەزرەتی مەندوب ئەلسامی کە بۆ خاتری نەفعی ئەوان دەکرێت.

وەها دەناسرێت کە ئەم عەسکەری لیوایە هەر بۆ پاراستن و ئەمنیەت و ئاسایشی داخلیە. مەسئولیەتی موبافەعەی هجوم لە دەرەوە عائید بە حکومەتی ئینگلیسە."

ژ56 لە ژێر سەردێڕی: (تاقیکردنەوەی بیر) دا کە مەبەستی ئەو ریفراندۆم (ئیستیفتا) یە یە کە لەناو دانیشتوانی سلێمانی دا کراوە بۆ ئەوەی ڕەئی خەڵک وەربگرن کە: ئاخۆ لایان باشە بخرێنە سەر دەوڵەتی عیراق یاخود لایان باش نیە؟. ریپۆتاجێکی بەم جۆرەی نوسیوە:

"ئەو تەلغرافە کە جەنابی مەندوب ئەلسامی لە بەغدادەوە نوسیبوی. جاری پێشو لە پێشکەوتن دا چاپ کرا. بەجیاوازیش ئیعلان کرا بو. بۆ ئەمە کە بیری خۆولاتیەکان چۆنە و مادەی 3 یەمی ئەو ئیعلانەیان لا باشە یان نا؟ ئیعلانێکی تریش کرا کە لە ڕۆژی14 ی مەی دا. دوصەد و ئەوەندە کەسە بانگ کرانە دائیرەی سیاسی. لە ساعەت 6 ی ڕۆژەوە هەتا ساعەت 11 بیری ئەهالی وەرگیرا. بەو ڕەنگە. کاغەزی ڕەئی کە هەر یەکی دو خانە بو لە خانەیەکدا لام باشە و لە خانەیەکی تردا لام باش نیە بەقەد (بانگ) کراوەکان چاپ کرا بو. هەچکەس دەچوە دائیرەی سیاسی کاغەزێکیان لەوانە ئەدایە خزمەتی. جا بە بیری خۆی لە بەرامبەر لام باشە یان لام باشنیە چەپ و ڕاستێکی دەرکرد و کاغەزەکە بە پێچراوەیی دەخرایە ناو قوتویەکی داخراوی پۆستەوە. لە پاش کردنەوەی قوتوەکە کاغەزەکان جیا کرایەوە و 158 کاغەزی لام باش نیە و 32 ی لام باشە چەپ و ڕاست کرابو.

"بۆ ئەمەی بیری هەمو شاریەکان بزانرێت هەر ئەو ڕۆژە بۆ شەوێ بە پێی ئیعلان لە مزگەوتی گەورە و خانەقای مەولانا و خانەقای مەلا عەلی و خانەقای مەشوی و مزگەوتی سەید حەسەن و کە نیشتەی جولەکان. خەڵقی گەڕەک لە ساعەت یەکی شەوەوە هەتا دو کۆبونەوە.

"هەر گەڕەکێ موختاری خۆی لەگەڵ دو مەئمور و دو پۆلیسی بۆ دانرابو. پاش کۆبونەوەی ئەهالی پرسیاریان لێ دەکرا ئایەکو مادەی سێیەمی ئەو ئیعلانەتان لا باشە یان نا؟ بە پێی دوانـدنی بیری ئەهالی، پاش ژماردن بیری هەمو گەڕەکەکان دەرکەوت کە 1315 کەس باش نیە و 92 یش باشەیان وتوە.

"بیری قەزا و ناحیەکان هێشتا ماوە.

"لەو ئیعلانە کە کراوە نوسراوە جگە لەم بیر وەرگرتنە. هەر بیست کەس یا زیاتر دەتوانن بە مەزبەتە بیری خۆیان بگەیەنن کە چییان لا باشە بۆ وڵات".

بەم جۆرە زۆرینەی دانیشتوانی سلێمانی پێیان باش نەبو بخرێنە سەر عیراق. چونکە ئەیانویست سەربەخۆ بن. شێخ سەلام لەسەر ئەم (لام باشە و لام باش نیە) یە شیعرێکی بە ناوبانگی هەیە. بەناو جنێو بە هەندێ لەوانە ئەدات کە دەنگیان بۆ لام باشە داوە. هەر لە بەر ئەوە نەخراوەتە دیوانە چاپکراوەکەیەوە.

ژ59 ی جونی 921 نوسیوێتی:

"هاتنەوەی جەنابی حاکمی سیاسی لە بەغداد: جەنابی حاکمی سیاسی سلێمانی کە بۆ تەحقیـق کردنـی مەسئەلەی دوارۆژی سلێمانی چو بوە بەغداد بۆ چـاوپێکەوتنی حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی. رۆژی 5 ی ئەم مانگە تەشریفی هێنایەوە بۆ سلێمانی لەبەر دواندنی هەمو ئەهالی سـلێمانی حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی وای دامەزراندوە کە هەتا 3 ساڵ ئیدارەی حکومەتی سلێمانی لە هی عیراق جیاواز بێت. لە پـاش رابـوردنی ئەو 3 ساڵە دیسانەوە فرسەتێکی تر بە ئەهالی ئەم لیوایە ئەدرێت کە بە تەحریکی قەتعی بیری خۆیان بڵێن کە ئایـا یەکێتی لەگەڵ حکومەتی میللی بەغداد بەباش دەزانن یان نەء. پاش جەژن هەتا دەسـت بـڕوات. زو مەجلیسـی ئیدارە بۆ لیوای سلێمانی دادەنرێت واشی دەبینن."

لە ژ66 ی رۆژی 28 ی جولای 1921 دا لەژێر سەردێڕی: "رۆژی چوارشەمە" دا نوسیوێتی:

"لە ژمارەی 60 ی پێشکەوتن دا نوسرابو: هەمو مانگێک هەوەڵ و سێیەم رۆژی چوارشەموان جەنابی حاکمی سیاسی وەختی عەسر لە ماڵەوە دادەنیشێت. هەچکەس بیەوێت تەشریف بباتە ماڵی جەنابی حاکم بـۆ چاوپێکەوتنی. لەسەر ئەو قاعیدەیە رۆژی چوارشەمەی رابوردو 20 ی مانگ بە قەد 30 کەسـێک لە ئەشـرافی شار تەشریفیان چوە ماڵی حاکم.

لە ژ65 ی پێشکەوتن دا بە سەرلەوحەی (عیراق و ئەمیر فەیسەڵ) ئەو بەیانات و ئیعلاناتە کە کرا بون دیسان لەو کۆمەڵەدا باسی کرایەوە. لە لایەنی جەنابی حاکمەوە پرسیاریان لێ کرا:

"ئایا کو لیوای سلێمانی بۆ مەلەکییەتی ئەمیر فەیسەڵ رەئی ئەدەن یان نا؟

"ئەمیر فەیسەڵ بۆ مەلەکییەتی عیراق بە باشی ئەزانن یان نا؟

"لە لایەنی کۆمەڵەوە جواب درایەوە:

"چونکە لیوای سلێمانی جیاوازە لە حکومەتی عیـراق. پێویسـت نـیە رەئـی بـدەن بـۆ دانـانی مەلیـک. لەبەردوری لە ئێمەوە کردەوە و چۆنیەتی (حەزرەتی ئەمیر فەیسەڵ) یش نەناسراوە. جا لەبەر ئەوە بۆمان نـیە لەم روەوە بدوێین."

بەم جۆرە دانیشتوانی سلێمانی بەیعەتیان بە مەلیکێتی ئەمیر فەیسەڵ نەکرد.

9. 3. 2. چارەنوسی سلێمانی

لە ژ2 ی 6 ی مەی 920 دا نوسراوە: "17 ی ئەپریلی 920 رۆژی شەمە سەعات 10 مەجلیسی شـار لە ژێر ریاسەتی جەنابی حاکمی سیاسی دا کۆبونەوە:

رەئیس، جەنابی حاکمی سیاسی

ئەعزا، رەئیسی بەلەدیە بیکباشی عەبدوڵڵا بەگ

بیکباشی تۆفیق وەهبی بەگ

تیجار میرزا فەرەج

حاجی ئیبراهیم ئاغا

خواجە یونتوب

ئەوانەی کە لە ژێرەوە نوسراوە، خوێنرایەوە و قسەی لەسەر کرا بە باش دانرا:

1.بە ئیجارە دانی بارانە کە لە لای بەلەدیەوە لە نوقتەکان دەسێنری...

2. پارەی دەلاڵی باری تیجارەتی بە ئیجارە دان...
3. گۆڕینی حوقەکان بە کیلۆ...
4. دانی پارەی مڵک...
5. بۆ چاک و باشی حەمو روخاندنی ئەو خانوانەی لەسەر رێگان و نزیک روخانن...
6. پاراستن و ئاودانی ئەو چنارانە کە تازە رواندویانە...
7. روناککردنەوەی شار بە چرا...
8. عەرزوحاڵی حەمامچیەکان...
9. دانانی موهەندیس بۆ بەلەدیە بۆ خاتری ئەمە کە خەریتەیەکی رێک و باشی شار بگرێ و بۆ ئەمەی حەمو کەس شەقام بزانێ...

لە ژ4 ی 20 ی مەی 920 دا نوسراوە:

"مدیری سورداش ئیسماعیل حەقی ئەفەندی کرا بە مدیری سەنگاو. مدیری سەرچنار عەبدولمەجید ئەفەندی کرا بە مدیری تانجەرۆ. مدیری تانجەرۆ عەبدولرەحمان ئاغا کرا بە مدیری قەرەداغ. مدیری قەرەداغ عەونی ئەفەندی کرا بە مدیری سەرچنار.

"خۆ حەمو دەیزانین کە مەئمور هەر وەک لە ئیشێکدا دامێنێت لە شوێنێکیش دا دامێنێتەوە. ئەمرۆ لێرە مانگی بە دو صەد رۆپیە مدیرە سبەینێ لە شوێنێکی تر بە سێ صەد روپیە دەبێ بە مدیر. ئیشێکی باش دەکات و لە پرێکدا گەورە دەکرێت. یا لە شوێنێکی ناخۆشەوە دەچێتە شوێنێکی خۆش و لە شوێنێکی خۆشەوە دەچێتە شوێنێکی ناخۆش. هەر تەماشای ئیشەکەی کرد، مانگانەکەی کەم بێ یا زۆر، جێگاکەی خۆش بێ یا ناخۆش، هەر تەماشای ئیشەکەی دەکرێت و چاک بێت و خراپ هەر بە رۆژی خۆی دەگات. بۆ ئەم و ئەو نەهاتوە کە مەئمورێک لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر نێررا، بڵێین ئەمە لە پێش چاو کەوتوە یا عەزل بوە:

"بۆچ مێجەر گرینهاوس صاحیب کە لێرە رۆیشت عەزل بو؟ کە ئێستا حاکمی کرمانشاهە.

" کاپتن ماسترسن صاحیب کە رۆی و بو بە حاکمی خانەقین ئەمە بە عەزلی دادەنرێت؟.

"کەپتان هۆلت صاحیب هاتە شوێن کەپتان بۆند صاحیب بو بە حاکمی چەمچەماڵ، بەوە کەپتان بۆند صاحیب عەزل بو؟ یا خوا نەخواستە ئەمانە لە پێش چاوی حکومەت...

"ئەوەندە بزانن کە بەم قسە پروپوچانە ژان لە سک دەرناچێت. لە جیاتی ئەمە خەریکی شتێکی چاک بن. وە بە خۆرایی وەخت لە دەست ئەدرێت چاکە.

"ئەوانە کە خەریکی قسەکردن لە ئەم و ئەو دەبن. بێجگە لە ژان کردن هیچی تریان بۆ نامێنێتەوە.

"ئەگەر باش تەماشا بکرێت و لێک بدرێتەوە خۆمان ئەوەندە خراپمان هەیە. خەریکی چاک کردن و گۆڕینی ئەو کردەوانە بین. دامان پرژێتە سەر هیچی تر."

لە ژ18 ی 26 ی ئۆگستی 920 دا لە ژێر ناوی (گۆڕین) دا نوسیوێتی:

"مدیری پۆلیس حاجی ئاغا بو بە مودیری قەرەداغ. مدیری قەرەداغ محەمەد فوئاد بو بە مدیری تانجەرۆ. مدیری تانجەرۆ عەونی ئەفەندی بو بە مدیری پۆلیس. مدیری سورداش ئەحمەد بۆ مانگێک کە تەماشای هەنێ ئیشی خۆی بکات ئیزنی وەرگرتوە. کاتب تەحریری بەلەدیە کرا بە وەکیلی ئەحمەد بەگ. لە جێگای ئەحمەد عەبدولحەمید ئەفەندییش فەخری بەگی مەئمور مالی پێشوی ماوەت دانراوە."

لە ژ43 ی 17 ی فێبریوەری 921 دا لە ژێر ناوی (مدیرەکان) دا نوسیویێتی:

"حسین نازم ئەفەندی بو بە مدیری مەرگە. مدیری مەرگە جەمال بەگ بو بە مدیری سەرچنار. مدیری سەرچنار عەونی ئەفەندی لە دائیرەی جەنابی حاکمی قەزا ئیش دەبینێ. مدیری سورداش ئەحمەد بەگ بو بە مدیری قەرەداغ. مدیری قەرەداغ حاجی ئاغا بو بە مدیری تانجەرۆ. مدیری تانجەرۆ محەمەد فوئاد بەگ بو بە مدیری سەرچنار. مدیری سرۆچک ئیسماعیل حەقی ئەفەندی بو بە مدیری سورداش."

لە ژ44 ی 24 ی فێبریوەری 921 دا:

"هەواڵ: مدیری سورداش ئەحمەد بەگ کە کرابو بە مدیری قەرەداغ وازی هێنا نەچو. لە جێگای ئەو عەونی ئەفەندی بو بە مدیری قەرەداغ"

"هەواڵی مەئمور: جەنابی عەبدولرەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا بو بە قایمقایمی شاربازێڕ. جەنابی رەزا بەگ بو بە حاکمی قەزا. جەنابی عەلی ئەفەندی کاتبی موهەندسخانە لە مەولا لە جێگای جەنابی عەزیز خان ئیش دەبینێت. خوا لە هەمویان پیرۆز بکات."

لە ژ35 ی 23 ی دیسەمبەری 920 دا نوسراوە:

"سلێمانی: خەڵقی ئەم لیوایە چە لەبەر گەورەیی لیواکە چە لەبەر ئاگا لە یەک نەبون ئەوەندە شارەزای تەرتیبی حکومەتی نین. ئێستا بێ جێم نەزانی کە هەندێک لەمە بدوێم.

"ئیش بەدەستەکان ئەمانەن: حاکمی لیوا. لە پاش حاکمی لیوا شەش نەفەر حاکمی قەزاکان بەم رەنگەیە: حاکمی چەمچەماڵ، حاکمی رانیە، حاکمی هەڵەبجە. حاکمی قەڵادزە و پژدەر بابەکر ئاغا، حاکمی قەزای سلێمانی، حاکمی شاربازێڕ رەزا بەگ. یەکێکیش ئەحمەد بەگی عوسمان پاشا قایمقامی هەڵەبجەیە.

"20 مدیر ناحیە 97 لە مالیەدا 35 لە رێژی 27 لە گومرگ، 12 قازی 8 کورە مالیە لە قەزاکان 13 مەئمورماڵ 108 لە ئەجزای حکومەت 367 زەبتیە 439 عەسکەر لەگەڵ زابت 77 پۆلیس 8 موهەندیس 21 فەراش بەهی ئەم لاو ئەو لاوە ئەوانەی خەریکی ئیشی حکومەتن 1349 نەفەر کە 15 ئینگلیس و 1034 کورد و 10 هندین. مانگانەی ئەمانە لە ساڵێک دا نۆصەدو نەوەدو حەوت هەزار و شەش صەدو پەنجا (997650) روپیەیە.

لە ژ38 ی 13 ی جەنیوەری 921 دا بە ئیمزای (سۆن) نوسیویێتی:

"رەئیسی بەلەدیە:

"ساڵی پار بەلەدیە کەم هەوڵی ئەدا بو راستەی بازاڕ کە لە زستان دا بەشکو پاک بمێنێتەوە.

"لە وەختی رەئیسی غەفور ئاغا دا هەموی چەوریێژ کرا و جۆگەلەیشی بۆ کرا، ئەمساڵ دیسان زۆر تێک چۆتەوە و قوری زۆریش کۆ بۆتەوە، مەجلیسی بەلەدیە لە بیریانا هەیە سەر لە نوێ خەریکی راستەی بازاڕ ببنەوە، بەڵام دەبێت بیێژرێت کە تێک چون و خراپی بازاڕ لە هاتوچۆی وڵاغ و وڵاغدار بەبارەوە و فڕێ دانی لاسکە سلق و توێکڵە هەنار و شێلم و ئاغزە جگەرە... و شتی ترەوەیە. ئەمانە کۆ دەبێتەوە بەربەستی رایی بونی ئاوی باران دەکات ئاویش کە وێستا لەگەڵ کوتانەوەی پەیدا دەبێ بە قوڕ و لیتەیەکی زۆر بێگەن و پیس و چەپەڵ و ئەگەر وا ئەکرێت رەنگە راستەی بازاڕ چاک و رێک ببینرێت.

"دەبێت وڵاغی باری و گوێدرێژ و وڵاغی سواری رێگای هاتوچۆیان نەدرێت، لە کۆڵانەکانی پشت بازاڕەوە هاتوچۆ بکەن، هەتا پڕ کردن و رێکخستنەوەی تەواو دەبێ.

"ئەهالی خۆیان و هەمو دوکاندار بە تایبەتی دەبێ چاودێری بکەن و ورد بینەوە ئەوەندە پەڕ و پیت و شت نەهاوێژنە گوزەرەوە.

"ڕاستە کە بەلایە بیر و توانای ئەم ئیشەی شتێک هەیە بە قەد خۆی بەڵام هەتا ئەهالی چاودێری و موساعەدە نەکات شتی وا بە تەواوی چاک نابێت."

ژ76 ی 6 ی ئۆکتۆبەری 1921 نوسیویێتی:

"مەجلیسی ئیدارە:

"وەک لە لایەنی جەنابی مەندوب ئەلسامیەوە نووسراوەتەوە، ئیزن دراوە بۆ دانانی مەجلیسی ئیدارە لە سلێمانی.

"بۆ ئەعزای ئەم مەجلیسە بە بیری ئەهالی چوار لە ئەهالی هەڵدەبژێرێت چواریش لە مەئمورانی حکومەت و چوار لە ئەهالی قەزاکان دادەنرێت کە هەموی ئەکاتە 12 هەتا چەن ڕۆژێکی تر بۆ دانانی ئەم مەجلیسە چی پێویست بێ دەکرێت و مەجلیس دادەنرێت."

ژ77 ی 13 ی ئۆکتۆبەری 1921 نوسیویێتی:

"مەجلیسی تایبەتی بۆ لیوای سلێمانی

"وەک لە نوسخەی پێشوی پێشکەوتن دا بەیان کراوە بۆ مەجلیسی لیوای سلێمانی لە لایەنی ئەهالی شاری سلێمانیەوە چوار ئەعزا هەڵدەبژێردرێت. ئەوا بۆ هەڵبژاردنی ئەو چوار ئەعزایە ڕۆژی یەکشەمو 16 ی ئۆکتۆبەر تەعین کراوە. هەر وەک بۆ ئینتیخابی ڕەئیسی بەلەدیە تەرتیب کراوە، ئەو کەسانە کە خانوەکانیان قیمەتی لە لایەنی بەلەدیەوە بە هەزار ڕوپیە زۆرتر دانرابێت، بۆ دائیرەی سیاسی بانگ دەکرێن یەکە یەکە کە هاتنە دائیرە لیستەیەکی ئەو کەسانە کە بۆ ئەعزایەتی مەجلیس بە باش زانراوە دەدرێتە دەستیان. ئیحتیمالە کە ئەولیستە عیبارەت ئەبێ لە 30_ 40 ناو. تەکلیفی بانگ کراوەکان ئەمەیە کە لەو ئیسمانە چوار کەس هەڵبژێرن بۆ ئەعزایەتی کە لە لایان بە باش بینرا. لە پاشا لە تەنیشت ناوی ئەو چوار کەسانە، لە جێی مەخصوصیدا کە لەو لیستەدا چاپ دەکرێت، ڕاست و چەپێک بنوسن و کاغەزەکەی بخەنە ناو صندوق. هەر وەک جاری پێشو کرا.

"جگە لە چوار ڕاست و چەپ، نابێت هیچ ئیمزا یان شتی تر لە سەر کاغەزەکە بنوسرێت. ئەو وەقتە کە هەمو بانگ کراوەکان هاتن ڕاست و چەپی ئەوانە کە ناویان لە لیستەکەدا هەیە دەژمێردرێت و ئەو چوار کەسە کە ڕەئی زۆرتریان بۆ درابێت دەبن بە ئەعزای مەجلیس."

ژ87 ی 22 ی دیسەمبەری 921 نوسیویێتی:

"جەنابی حاکمی سیاسی سلێمانی مێجەر گۆلدسمیس ڕۆژی 17 ی دیسەمبەر لە بەصرە سواری پاپۆر بوە چۆتەوە بۆ ئینگلتەرە، لە ئاخری زستان دا یەتەوە بۆ سلێمانی."

ژ101 ی 30 ی مارچی 922 نوسیویێتی:

"هاتن: حاکمی سیاسی جەنابی مێجەر گۆلدسمیس صاحیب کە مەئزونەن تەشریفی چوبوەوە ئینگلتەرە، دوێنێ کە 29 ی مانگ بو تەشریفی هاتەوە بە خێر هاتنی دەکەین."

ژ118 ی 27 ی جولای 922 نوسیویێتی:

"ئینتیخابی ئەعزای تازە بۆ شار:

لە ئەعزای مەحتەرەمەی مەجلیسی لیوا کە لە تەرەفی شاری سلێمانیەوە مونتەخەب بون، لەبەر ئەمە دوانیان ئیستعفایان کردوە عەن قەریب بۆ ئەم دو جێیە ئینتیخابی تازە دەکرێت.

"لەبەر ئیشزۆریی خۆی جەنابی حاجی ئیبراهیم ئاغا نەیتوانیوە لە مەجلیس دا دەوام بکات لە بەغدادەوە ئیستیعفای کردوە و جەنابی عەبدولفەتاح چەلەبی ئەفەندی لەبەر ئەوەی کە توشی ناساغی بوە بۆ

قبوڵ کردنی ئیستعفای موراجەعەتی بە حاکمی سیاسی کردوە. مەعەلتەئەسوف حاکمی سیاسی هەردو ئیستیعفای قبوڵ کرد.

"بۆ نامزەد بون و بۆ رەئی دان لە لایەنی مەجلیسی لیواوە. تەرتیبێکی تازە دانراوە و مەواد و تەفصیلاتەکەی بە واسیتەی دائیرەی بەلەدیەوە بە هەموو گەڕەکی شاردا بڵاو دەکرێتەوە وە لیستەی ئەسامی ئەوانە کە حەقی رەئیان هەیە قەید دەکرێت و هەچ کەسێک حەقی رەئی هەیە لازمە چاوی لێ بێت کە ناوەکەی لە لیستی مەحەلەی خۆی داگیرا بێ."

9. 3. 3. نائارامی کوردستان

9. 3. 3. 1. ناوچەی سلێمانی

ژ9 ی 24 ی جونی 920 نوسیوێتی:

"رۆژی 14 ی جون شێخ قادر، شێخ غەریب و تۆفیق قادر لەگەڵ محەمەد فەتاح، رەوانەی بەصرە کران بۆ ناردنە هیندستان."

ژ65 ی 21 ی جولای 921 نوسیوێتی:

"ئیعلان

"لە بەر ئەمە لە ناو شاردا هەنێ قسەی درۆ بڵاو کراوەتەوە وا موناسیب بینرا کە ئیعلانی خوارو بڵاو بکرێت:

"هێشتا حکومەت هیچ نیەتی نیە بهێڵێت شێخ مەحمود بێتەوە بۆ عیراق یا کوردستان.

"شێخ عەبدولقادر و شێخ غەریب و سەید ئەحمەد ئێستا لە بەغدادن و لەوێ یش دەمێنن."

ژ21 ی 16 ی سەپتەمبەری 920 نوسیوێتی:

"لە ئەولاد و ئەتەوەی مەرحوم شێخ عوبەیدوللای شەمزینان. جەنابی سەید تەها ئەفەندی، دوسێ رۆژ لەمەوبەر بۆ چاوپێکەوتنی حاکمی سیاسی‌ی دەربەندی رانیە تەشریفی لە دەربەند بوە، لەگەڵ حاکمی شەهری قەلعەدزە جەنابی بابەکر ئاغا تەشریفیان چوتە کۆیە بۆ چاوپێکەوتنی حاکمی کۆیە. جەنابی سەید تەها ئەفەندی تەشریف دەباتە ئەربیل و موصل بۆ چاوپێکەوتنی حاکمانی ئەوێ."

ژ22 ی 23 ی سەپتەمبەری 920 نوسیوێتی:

"هەورامان: چەن رۆژ لەمەوبەر بە تەحریکی هەنێ لە دوژمنەکانی خان بەهادور عالە خانم لە ئەلەبجە، چەن ئەفەرێک بە شەو جەسارەتێکی وایان کرد کە چەن تفەنگێکیان دا بە خانوەکەیەوە. چونکە دەستبەجێ دەرکەوت کە ئەمانە لە ئەهالی دزلی بون. سبەینێ بەیانی دو تەیارە لە بەغدادەوە هێنرا چونە سەر هەورامان ئاوایی باراماوە و بەڵخە بە بۆمبا بە تەواوی خراپ کران تا ئەم لاتولوتانە ئەختێک تەنبیب ببن. لە پاشا جەعفەر سوڵتان و شێخ عەلادینی بیارە لەگەڵ محەمەد بەگ و ئەوانی تر هاتنە لای حاکمی ئەلەبجە داوای بەخشین و عەفو دەکەن لە لایەنی دزلیەکانەوە."

ژ117ی 20 جولای 922 نوسیوێتی:

"لەندەن 5 ی تەموز. میستەر چەرچل جوابی ئەو پرسیارەی دایەوە کە لە مەجلیسی عەوام دا لێیان کرد. وتی مەعلوماتێکی تری مست نەکەوتوە لە لایەنی کاپتن ماکانت و کاپتن بۆندەوە کە کەریمی فەتاح بەگی هەمەوەند لە 18 ی حوزەیران دا کوشتی. بەڵام لەم روەوە لەگەڵ مەندوب ئەل سامی عیراق دا موخابەرە هەر

هەیە. عەسکەری لیوای کە قوماندانیان زابتانی بریتانیە معاوەنەتی قـوەی هەوایـی (تەیـارە) دەکەن بـۆ نـازڵ کردنی عیقاب بۆ سەر جورمدارەکان. ئەوی موتەعەلیقە بە مەسئولیەتی حکومەت لە لایەنـی پاراسـتنی ئەمینـی، حکومەت لە وەختی قبوڵی ویصایەتەوە بۆ عیراق، محافەزەی تەرتیباتی کردوە بە ئیعتیمادی موراقەبەی سیاسی بە واسیتەی حاکمە سیاسییەکان و ڕونەسای عەشایەر. چونکە کوردەکان ئیتاعەتی مەلیک فەیسەڵیان نەکردوە. بەڵام ئومێدم وایە وەختێ کە ئیمزای شەرائیتی سوڵح لەگەڵ تـورک کـرا، تەرتیبـاتێکی وابکرێـت کە کـورد و عەرەب یەک بن لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ دا بە ڕەزای هەردوکیان."

9. 3. 3. 2. شۆڕشی ئیبراهیم خانی دەلۆ

لە ژ18 ی 26 ی ئۆگستی 920 دا نوسراوە:

"کەرکوک، 23 ی ئۆگستی 1920: عاصـی حسـێن عوبێـد کە لە جەبەل حەمـرینەوە هـاتبو، گەڕایەوە شوێنی خۆی لەوێ ئارامی گرت.

"هەمو مەشایخی تاڵەبانی مەجلیسێکیان گـرت و مەزبەتەیـان نـارد بـۆلای حکمـی سیاسـی کەرکـوک، ڕاستی و یەکێتی خۆیان نیشان دا. وە حەز بەمە دەکەن ئەو 5 ئاواییەی نزیک لەیـلان کە ویسـتیان تاڵەبـانی بەدناو بکەن تەمێ بکرێن."

لە ژ19 ی 2 ی سەپتەمبەری 920 دا نوسراوە:

"هەواڵ، 26 ی ئۆگستی 1920: ئیشی بەعقوبە بە تەواوی بڕایەوە و کەس دیار نیە. عەسکەر هاتۆتە قەرەغان کە ئەم لای قزلڕەباتە. دوێنێ نیوەڕۆ عەسکەری کەرکوک چونە لەیلان 3 دێیـان بە تەواوی سـوتان و تێک دا. چەن دزو جەردەیان گرت.

"27 ی مینهو: لەشکری عەسکەر لە کرندەوە گەیشتنە قزلڕەبات، کە لەگەڵ ئەو عەسکەرەی لە بەغدادەوە هاتۆتە بەعقوبە، یەک بگرن.

"28 ی مینهو: عەسکەر دوێنێ لە تاوغ دزوتن. لە ناو ڕێگـادا چـونە ئـاوایی ڕەفـعەت بەگـی داودە. لە پاش ساعەتێک شەڕ ڕەفعەت بەگ خۆی و سوارەی ڕایـان کـرد. ئـاوایی و دەغڵـودان، درەخـت و باغیـان، بە تەواوی سوتان کە هیچیان نەماوە. لە پاشا چـونە تـوز. هەنـێ داودە لەوێ بـون ڕایـان کـرد. سبەینێ ڕو لە کنگربان دەکەن عەسکەر.

"29 ی مینهو: ئەمڕۆ ئاوایی تریان لە توز سوتان. شـێخ حەمیـدی تاڵەبـانی لەگەڵ سـوارەکانی خـۆی هاتۆتە لای حاکمی کەرکوک. پیاویشی ناردۆتە ناو زەنگنەو داودە."

"تەل هاتوە

"31 ی ئۆگستی 1920: ئەمڕۆ حاکمی کەرکوک لەگەڵ عەسکەردا چـۆتە کفـرییەوە. ئەو عەشـائیر و سوارەی کە خراپەیان لەو ناوە دەکرد، هەمویان ڕایان کرد.

"31 ی ئۆگست: ڕەفعەت بەگی داودە خۆی و 3 کەسی تر ڕایان کردۆتە عەجەم."

لە ژ20 ی 9 ی سەپتەمبەری 920 دا نوسراوە:

"هەواڵ، 2 ی سـەپتەمبەری 1920: بـۆ ئاگـاداری عەسـکەری هنـدی لە کفـری دانـراوە. سـوارەکانی تاڵەبانی خەریکی سوتانن و شوێن کەوتنن. قەرەتەپە ئارام بوە.

"حاکمی کەرکوک خەریکی ڕێکخستنی ئیشوکاری حکومەتە و، چونەوە توز کە شەرتی تەسلیم بـون بە ئەوانەی کە بێ جێییان کردوە، بدا، چونکە دەخالەتیان ویستوە."

لە ژ21 ی 16 ی سەپتەمبەری 920 دا نوسراوە:

"کفری: ناحیەکانی قەرەتەپە و زەنگنە دیسان دانرایەوە و مدیر لە مەرکەزی خۆی دانیشتوە.

"ئەوی لە ئاوایی دەلۆ بو، لەگەڵ هەنێ لە ئاواییەکانی تر نزیک کفری بە تەواوی سوتا و تاڵان کران لە لایەنی حکومەتەوە."

لە ژ23 ی 30 ی سەپتەمبەری 920 دا نوسراوە:

"کەرکـوک، 25 ی سـەپتەمبەری 1920: جەریـمەی 35 هەزار روپـیە و 130 تفەنـگ لە سـەر داودە دانرا.

"شاری توزیش لەبەرئەمە تێکەڵی ئیشی خراپە بوبو 17500 روپیە جەریمە کرا.

"فارس بەگی بەیات بەخشرا بە جەریمەی 3 هەزار روپیە و 20 تفەنگ.

بەیاتی تر ئێستا نابەخشرێت.

"ئیبراهیم خانی دەلۆیی رایکردوە. خۆی گەیانۆتە عەشیرەتی عەززە لەوێ ون بوە."

لە ژ24 ی 7 ی ئۆکتۆبەری 920 دا نوسراوە:

"کفری، 29 ی سەپتەمبەر: ئەو ئاوایـیـانەی دەلـۆ کە لە قەزای کفـرییە سـوتانران. ئەهالیشـی لاکەوت. کوێخاکانی دەلۆ هەمویان گیراون. باریان کردۆتە ناو عەرەبی عەززە.

"کفری، 30 ی سەپتەمبەری 1920: رێگای ئاسن لە کنگربانەوە تا بەغداد لە ئەمڕۆوە ئیش دەکات."

لە ژ37 ی 6 ی جەنیوەری 921 دا نوسراوە:

"کەرکوک: تەلفرافێ لە کەرکوکەوە هاتوە کە ئیبراهیم خانی دەلۆ لە (تـل شـرف) نزیـک تـوز وەفـاتی کردوە. دیار نیە راستە یا نا."

9. 3. 3. 3. مەفرەزەی تورک لە رەواندز

ژ68 ی 11 ی ئۆگستی 921 نوسیوێتی:

"رەوانـدز: رۆژی 1 ی ئۆگسـتی 1921 کـۆمەڵێکی بچـوک لە چەتەی تـورک گەیشـتە رەوانـدز. دەربەندی باتازیان گرت. حکومەت بۆ دەرکردنیان و بۆ ئەمنـی و ئاسـایش چـی پێویسـت بـێ لە ئیقـدامات دەیکات.

"رانیە: رۆژی 3 ی ئۆگست لەو وەختەدا کە سوارەی حکـومەت ئەمـای گرتنـی فەتـاح بەگیـان کـردوە بەرامبەریی سوارەکانی کردوە. لەو روەوە فەتاح بەگ کوژراوە."

"تورکەکان لە رەواندز

"ئەو هەواڵەی کە لە لایەنی هاتنی کۆمەڵێک تورک بۆ رەواندز لە صەحیفەی سێیەم چاپ کـراوە دەبـێ بە تەعەجوبی هەنێ کەس لە بەر ئەمە کە لە حەقیقەتی ئەم مەسئەلەیە حاڵی نین.

"جارێ لەم روەوە ئیزتیراب بێ جێیە. ئەم کۆمەڵە لە 60 پیاو زیاتر نیە. هەرچەن بە دەمپاراوی دەڵـێن کۆمەکمان بۆ دێت. ئەوانە کە هەواڵی شکاننی لەشکری میلیونی ئەناتۆلی دەخوێننەوە بۆیان دەردەکەوێـت کە حکومەتی میللی ئەنقەرە ئیتر قوەتیـان نەمـا، کە بتـوانن کـۆمەڵێکی کەمـیش بـۆ ئەم کـۆمەڵی تـورکە بنێـرنە رەواندز. ئەمەیش بە تەواوی زانراوە کە نزیک رەواندز هیچ عەسکەری تری عوسمانی نیە.

"موحەققەقەن هەنـێ پیـاوخراپ لە لاتولـوت وەک نز و جەردە و هـی تـر مـولحەق بـون بەوان. بەڵام لەبەر فیشاڵ و تەعەهوتی بێ مەعنا کە لە لایەنی ئەوانەوە بڵاو دەکرێت بۆ ناو عەشایەری گەورەی کـن رەوانـدز، کەس تەفـرەی ئەخـواردوە و یاریـدەیان نـادەن. ئەم پیاوخراپـانە هەرچەن بە دەنگێکـی بەرز داوای حقـوقی میللـی و ئیستیقلال و پاراستنی دین دەکەن. بەڵام هەر مەقسەدیان تاڵان و روتکردنەوەی ئەهلی مەملەکەتەو هیچی تر.

"حکومەت بۆ دەفعی ئەم تورکانە چی لازمە دەیکات. قەت ناهێڵێت شتێکی وەها بقەومێت کە ببێ بە زەحمەت بۆ پێشکەوتن و بەرزبونەوەی مەملەکەت وەک لەم دوسـاڵەدا لە گرانـی و قەحتـی گەورەوە گەیشتنە دەرەجەیەکی باشی دەوڵەمەندی و ئاسایش."

ژ69 ی 18 ی ئۆگستی 1921 نوسیویێتی:

"ڕانیە و ڕەواندز

"ڕۆژی 13 ی ئۆگست جەنابی حاکمی سیاسی لەگەڵ عەسکەری سواریی لیوای سلێمانی گەیشتە ڕانیە. لە ڕۆژی 14 ی مانگ دا کۆمەڵێکی عەشایەری کـن ڕەوانـدز کە نزیـک 250 سـوار بـون لەگەڵ چەتەیەکی پیادە کە جلی ڕەسمیی تورکیان لە بەردا بوە ڕویان کردۆتە ڕانیە. لە پاش شەڕە تفەنگ عەسکەری سواری سلێمانی ئەوانیان شکان و بڵاوەیان پێ دان.

"وا دەزانرێت کە لە عەشایەری ڕەوانـدز 4 کەس کـوژران و 3 برینـدار بـوە. لە پشـدەری کە لەگەڵ عەسکەری سواریی سلێمانی بون یەکێ بریندارببوە. لە پاش ئەمە لە قەزای ڕانیە دا هیچی تر ڕوی نەداوە.

"حاکمی سلێمانی تەلغرافی هاتوە دەنوسێت کە عەشایەری ڕەوانـدز ڕۆیشـتنە مـاڵی خۆیـان. لە قەزادا ئەمینی دامەزرا و قایم بۆتەوە."

9. 3. 3. 4. هەواڵی سەورەی عشرین

لە ژ9 ی 24 ی جونی 920 دا نوسراوە:

"ڕۆژی 21 ی جونی 1920 لە والیی بەغدادەوە

"لە بەغداد ئیعلان کراوە

"چونکە زانراوە کە هەنێ کەس خۆیان خەریک ئەکەن بۆ داخستنی هەنێ دڕۆی تایبەتی، کە ئینگلیس عەسکەری خۆی لە عیراق ئەکاتە دەرەوە و چۆڵی ئەکات. وە دڕۆی تـریش بـۆ ئەمەی کە ئەوانەی کەم بیـر و ئەزانن تەفرە بخۆن توشی زەحمەت و زۆر بین.

"لەبەر ئەوەی من (سێر ئارنۆلد تالبۆت ویلسن ک. سی. ی. ی- سی. س. ای- سی.م.ک- د.س.و- حاکمی عامی عیراق) ڕەسمەن خەبەر ئەدەم بە حەمو کەس، چونکە دەوڵەتی ئینگلیس بە حـوکمی (مەجلیسی ئاشتی دوەل) مولتەزیمە بۆ ئاسایشی ناو عیراق کە حوکمی ئەو بە ئەم دەوڵەتە سپێرراوە و پاراستنی عیـراق لە دوشمنی دەرەوە، بە هیچ کلۆجێ بیری نیە نەفەرێکی عەسکەری لە عیراق بکاتە دەرەوە. جگە لەمەیش دەبێ وەک پێشو لەشکرێکی تەواو لە حەمو ڕەنگێک کە بەشی ئیشی خۆی بکـات ڕادەگرێـت. وە بـزانن لە حەمـو وەختێکدا کە پێویست بێ چ بۆ ڕێکخستنی ئیشوکاری ناوەوە، چ بۆ بەرامبەری و دەهێشتنی هی دەرەوە، ئەو لەشکرەی ڕاگرتوە کە یاریەی مەلیکە بدات".

ژ11 ی 8 ی جولای 920 لە ژێر سەردێڕی: (ئەی مردوی دڕۆتان مرێ) دا نوسیویێتی:

"دەمێکە زۆر زۆر دەمێکە ئەم منجە منج و ورتە ورتانە دەبـیەم، ئەڵـێن حکـومەت لێـرە نـامێنێ. هەروا بزانن دەرچو، بە جێی دەهێڵێـت. کەلوپەلیـان لە پێشـەوە ڕۆی. عەسـکەریان لە عیـراق نەمـا. هەرایە. دەسـت کرایەوە بە شەڕ.

"حاکم ڕۆیی یا ئەڕوات. ئەمانی تریش دەڕۆن. هەروا بزانە پاشـا بە لەشـکریەوە گەیشـت. بەم تەرحە ئێران و توران تێکەڵ ئەکرێ. لە چل و پێنج هەزار ئاش ئەکەن و شەش و فشێکی ئاماڵنەوە."

لە ژ15 ی 5 ی ئۆگستی 920دا نوسراوە:

"عیراق: رۆژی 31 ی جولای عەسکەر شوێن عەرەبەکانی لای حلەوە کەوتن چەن سەعاتێک شەڕ بو. عەرەبەکان رایان کرد. کە رۆژ بووەوە 149 لاشەی عەرەب نێژرا. دیل و بریندارێکی زۆریش گیرا. کوژراو و بریندار کە عەرەبەکان لەگەڵ خۆیان دا ڕفانویانە نەزانراوە چەن بوە.

"لە جەربوعیە دیسان پەلاماری عەرەبەکان دراوە. وا شکاون و راو نراون.

لەو شەوەدا پیا رانەگەیشتون کوژراوی عەرەبەکان بژمێرن."

لە ژ16 ی 12 ی ئۆگستی 920 دا نوسراوە:

"لای فورات: عەسکەر شوێن عەشایەری کن جەربوعیە و حلە کەوتون. ئەو دێهاتی کن رۆژهەڵاتی حلەیە کە عەرەبی عاصی تیا بوە هەموی سوتانرا. ئەهالی خۆیان دا بە دەستەوە. لە مەحمودیە کە دەرکەوت کۆمەڵێ عەرەب لە نزیک هەن عەسکەریان شوێن خرا. لە پاش نیو سەعات عەرەبەکان رایان کرد. بریندارو کوژراویان بە جێ هێشت."

"بەصرە: چوار ئالای تەواو لەگەڵ تۆپخانە و شتی تر لە لەشکری شەشەم گەیشتنە بەصرە. دوا بەدوا ئەوی تر ئەم لەشکرە یەت."

لە ژ17 ی 19 ی ئۆگستی 920 دا نوسراوە:

"بەغداد، لە بەغداد لەلایەنی قوماندانی عەسکەری بەم تەحرە ئیعلان کراوە. 12 ی ئۆگستی 1920 : لە مانگی رەمەزانەوە هەتا ئێستا هەنێ کەسی رقداری بیرخراپ کردویانە بە عادەت هەمو رۆژێکی جومعە مەولود دەکەن و رێک دەخەن کە لە پێش چاو بزانرێت بۆ دینە. هەرچەن دیارە کە بیری ئەمەیە دڵی خەڵک زەهراوی بکەن کە کردنی قەباحەت بدەنە پاڵ حکومەت و ئەمینی و ئینتیزام تێک بدەن.

"بۆ ئەمە کە کەس نەتوانێ بەهانە بگرێت و بڵێت حکومەت صوحبەت و هاتوچۆی سیاسی ناو مەخلوق دەگرێت و ناهێڵێت. تائێستا حکومەت چاوی پۆشی بو لەم ئیشانە. بەڵام ئێستا کە تەواو دەرکەوت ئەم نەرمی و ئازادییەیان بە حەرام دا و خەڵق تەفرە دەخۆن بەزمانی ئەم موفسیدانە. لە مەودوا ئەم تەحرە کۆمەڵانە نابێ و ناکرێت و، کردبونەوەی خەڵق بۆ باسی ئیشوکاری سیاسی هەر وەک بە قانونی عوسمانی ئەمە نابێ بێ ئیزنی حاکمی عەسکەری بغدادیش نابێ بێ. تەعقیبات و موجازاتی ئەمە زۆر زۆر گران دەبێ. مەحکەمەی عەسکەری یە بۆ پرسیاری ئەم ئیشە لە بەغداد دانراوە. هەچکەس تەحریکێکی کردبێ لەو مەحکەمەیەدا مەحکوم دەبێ.

"13 ی ئۆگست: وەک مەحکەمەی عەسکەرییە تەحقیقی حاڵی موفسید و موتەحەریک دەکات، ئەمرۆ 4 کەس مەحکوم بون. بە تفەنگ پێوەنان کوژران.

"لای فورات، 13 ی ئۆگست: لە کن حلە، موسەیەب، مەحاویل، ئەشقیا بڵاوبونەوە و ئەماون. نزیک مەحمودیە شوێنیان کەوتن 50 کەس لە عەرەب کوژرا.

"14 ی مینهو: عەسکەریان ناردە هندیە. ئەو عەشائیرانەی کە ئیختیشاشیان کردبو، ئاویان لێبرا، ناهێڵن ئاویان بۆ بچێت.

"14 ی مینهو: حکومەت ویستی یوسف سویدی، غەفار ئەبتەمن، عەلی بازرگان و ئەحمەد داود بگرێت. لەمانە ئەحمەد داود گیررا و نێررا بۆ هندستان.

"14 ی مێنهو: لە لەشکری شەشەم عەسکەرێکی زۆر گەیشتە بەصرە و بەغداد.

"14 ی مینهو: چەن کەسێکی کە لە بەغداد مەحکوم بون و کوژراون."

لە ژ18 ی 26 ی ئۆگستی 920 دا نوسراوە:

"بەغداد، 16ی ئۆگستی 920: عەرەب لای مەحمودیە حەزیان بە دەخالەت کردوە. میرزا محەمەد تەقی کەربەلا لە لایەنی عەشائیری نەجەف، کوفە، دیوانیە. وە ئەوانی ترەوە ویستویەتی کە یەکێ لە بەغداد بچێتە کەربەلا بۆ دانانی شروتی دەخالەت. لەبەرئەوە (کەرمنێل هاول نازری مالیەی عیراق) چۆتە کەربەلا بۆ دانانی شروتی دەخالەت.

"17 ی ئۆگست: شەمەندوفێر لە سبەینێوە، وەک پێشو، هەمو ڕۆژ ئیش دەکات بۆ هەڵگرتنی ڕێبوار و باری تیجارەتی لەناو ڕێگای حلە و بەغداد.

"22 ی ئۆگست 1920: میرزا محەمەد تەقی موجتەهید کە زورپیر و داکەوتبو و دەمێکە نەخۆشە، ڕۆژی 17 ی مانگی ئۆگست وەفاتی کرد لە کەربەلا.

"22 ی مینهو: دوێنێ لە دەوری بەعقوبە لە تەیارەوە بۆمبای زۆریان بەسەر عەرەبەکانی ئەو ناوەدا ڕژانوە."

لە ژ21 ی 16ی سەپتەمبەری 920 دا نوسراوە:

"شەهرەبان، 10 ی سەپتەمبەری 1920: لەپاش پرسیارو لە بنجوبناوان گەیشتن دەرکەوت هەنێ لە خەڵقی شەهرەبان خیانەتیانکردوە لە وەختی شێوانێی عەرەب. لەبەر ئەمە چەن کەسێک لە خەڵقی شەهرەبان کە هاوملی ئەم قەباحەتە بون ئیعدام کران و جەریمەیەکی گران خرایە سەر شەهرەبان."

لە ژ24 ی 7 ی ئۆکتۆبەری 920 دا نوسراوە:

"سێرپێرسیی کۆکس: جەنەراڵ سێر پێرسی کۆکس ڕۆژی 15ی ئەم مانگە گەیشتە بەغداد. دەستی کرد بە حکومەتی عامی عیراق.

"نوتقی سێرپێرسی کۆکس: لە گەورە گەورەی بەغداد کۆمەڵێک هاتن بۆ چاوپێکەوتنی حاکمی عام. لە پاش ئەمە کە بە خێر هاتنیان کرد. سێرپێرسی کاکس وتی: دەوڵەتی ئینگلیس منی ناردوە بۆ حکومەتی عیراق کە لەگەڵ ئەهالی عیراق مەشوەرەت بکەم، بۆ ئەمە کە حکومەتی عەرەب بۆ عەرەبەکان لە ژێر حوکمی حکومەتی ئینگلیس ڕێک بخەم. من بۆ ئەم ئیشە هاتوم. بەڵام هەتا دوزمان و موفسیدان بە تەواوی نەکوترێن دیارە هیچ شێک ناکرێت. لەبەر ئەوە دوایی خۆتان بە دەست خۆتانەوەیە."

لە ژ28 ی 4 ی نۆڤەمبەری 920 دا نوسراوە:

"بە دەستەوەدانی کەربەلا: چەن کەسێک لە کەربەلا دانرابون ڕۆژی 23 گەیشتنە خزمەت حاکم.

"بەخشینی خەڵقی کەربلا بەم ڕەنگەیە:

1. لە 24 سەعاتدا 17 پیاو کە لە کەربەلا هەن بدرێن بە حکومەت.

2. لە 3 ڕۆژدا 4 هەزار تفەنگ و 400 هەزار فیشەک، ئەگەر کەمتریان دا لە جیاتی تفەنگێک 20 لیرە و فیشەکێک ڕوپیە یەک بدەن.

3. هەرچی ماڵی حکومەتی چەپاو کراوە زو بیدەنەوە و غەرامەتیش جگە لەمانە بدەن.

4. سەرنەوانن بە هەرچی حکومەت دەیکات.

5. پەنا بە خاوەن قصوری تر نەدرێت.

6. ئەگەر لەو وەختانەدا کە لە 1 و 2 دا دانراوە بە جێ نەهێنرا، عەسکەر دەچێتە سەر کەربەلا.

وەکیلی کەربەلاییەکان ئیتاعەتیانکرد بە مانە."

"نەجەف: ڕۆژی 20 ی ئۆکتۆبەر کاغەزێک بە ئیمزای هەمو مەلا و گەورەی نەجەف گەیشت. وێستاون بە هەر ڕەنگێک حکومەت داینێت، ئیتاعەت بکەن و بیدەن هەر جەزایەک بێ قبوڵیانە."

لە ژ29 ی 11 ی نۆڤەمبەری 920 دا نوسراوە:

"بەغداد: لەسەر خواهشی حاکمی عام نەقیبی بەغداد قبوڵی کردوە کە کۆمەڵێ و دائیرەیەکی لە (پۆلەتیک و بیری) دەوڵەتی ئینگلیس دا دانرێت. بە یاریەی ئەوانەی کە حاکمی عام خۆی هەڵیان دەبژێرێت. لەسەر پێویستی عەسکەریە ئیشوکاری عیراق بە جێ دەهێنێت. تا وەختێ کە (کۆمەڵ) لە لایەنی خەڵقەوە دادەنرێت.

"ئەوانەی کە ئێستا بۆ (قابینە) دانراون ئەمانەن:

نازری داخلیە	سەید تالب پاشای نەقیب
نازری مالیە و محاسبە	ساسۆن ئەفەندی حسقیل
نازری محافەزە	جەعفەر پاشا ئەل عەسکەری
نازری عەدلیە	حەسەن ئەفەندی پاچەچی
نازری ئەوقاف	مستەفا ئەفەندی ئالوسی
نازری مەعاریف و صحیە	عیزەت پاشا
نازری تیجارەت	عەبدوللەتیف پاشا مەندیل

"ئەوانەی کە لە ویدا بێ ئیشێکی تایبەتی دادەنیشن ئەمانەن: حەمدی پاشا بابان، عەبدولمەجید ئەفەندی شاوی، ئەحمەد پاشا زوهێر، عجیل پاشا عەلی. محەمەد سەیهود ئەمیر بغیلە. سەید هادی قەزوینی، عەبدولرەحمان پاشا حەیدەری، عەبدولغەنی ئەفەندی کوبە، داود ئەفەندی جستاقانی، عەبدولجەبار پاشای خەیات، فەخری ئەفەندی جەمیل زادە.

"ئەم دەسگا و بەرە و حکومەتە، دەخلی بەسەر کوردستانەوە نیە."

لە ژ 47 ی 17 ی مارچی 1921دا نوسراوە:

"حلە: لە رۆژی 12 ی مانگی فێبریوەریدا جەنابی قوماندانی لەشکری ژمارە 17 ی حلە جەنابی شێخ ادعی الجریان، شێخی عەشیرەتی ئەبو سوڵتانی بانگ کردە لای خۆی بۆ سەر زیافەت. ئەم زیافەتە بە تایبەتی بۆ نواننی تەشەکورو مەمنونیەتی حکومەت لە یاریە و فیدایی جەنابی شێخ ادعی الجریان وەقتی ئیغتیشاشی هاوینی پاردا بوە. مەجلیس لە بەرامبەر قەلعەی حلە کۆبوەوە و هەنی لە ئەشرافی شاری حلە وەک سەید محەمەد عەلی قەزوینی و شێخ عمران الزمبور (لە عەشیرەتی بەنی عجیل) حازر بون. جەنابی قوماندان لە تەقریری بە خێرهاتن دا تەشەکوری حکومەتی دوان لە ئیشوکارە دانسراوەکان بۆ جەنابی شێخ ادعی وتی زۆر پێم خۆشە کە لەم مەجلیسەدا جەنابی شێخ عمران الزمبور و زۆر ئەشرافی تریش کە لە وەقتی هەراو هوریادا لەگەڵ حکومەت یەکێتیان ئەکرد حازرن. خزمەت و خۆشەویستی ئەوانیش لە لایەنی حکومەتەوە بە تەواوی ناسراوە و لە بیر ناچێت. جەنابی شێخ ادعی لە جوابێکی کورت دا منەتبایی کرد بۆئەم حەقناسین و ئیکرامی حکومەتیە لە پاش زیافەتەکەدا رەسمی ئەو هەموانە کە لەوێ کۆبونەوە گیرا."

پێشکەوتن هەر لەو ژمارەیەدا هەواڵی کۆنفرەنسی قاهیرەو. بەشداری کاربەدەستە بریتانیەکانی عیراق و وەفدی عیراقی بەم جۆرە بڵاو کردۆتەوە:

"جەنابی والی بەغداد سێرپێرسی کوکسی صاحیب:

"رۆژی بیست و دوەمی مانگی پێشو جەنابی والی بەغداد، سێرپێرسی کوکس صاحیب، لەگەڵ قوماندانی هەمو عیراق، سێرئیلمەر مالدین. لە بەغداد بزوتن رۆیشتنە قاهیرە بۆ باس و قسەکردن لەگەڵ ئەعزا و وەزیرە تایبەتەکان کە بۆ چاودێری ئیشوکاری میصر و بەیتەلمەقدیس و عیراق و کوردستان لە لوندرەوە دانراون. ئومێد وەها دەکرێت کە جەنابی میستەر چەرچڵیش (رەئیسی ئەم وەزیرانە) بۆ چاوپێ کەوتن و قسەکردن لەگەڵ ئەم هەیئەتە بێتە قاهیرە.

جەنابی ساسۆن ئەفەندی وەزیری مالیە و، جەنەرال جەعفەر پاشا وەزیری حەربیەی حکومەتی بەغـداد، لەگەڵ جەنابی والی پێکەوە چون."

لەم کۆنفرەنسە دا بڕیار درا دەوڵەتێ بە ناوی عیراقەوە دروست بکەن و عەرشی عیـراق بە فـەیصـەڵی کوڕی شەریف حسێن ببەخشن و، جەیشێک بۆ پاراستنی ئەم حکومەتە لە خەڵکی وڵاتەکە دروست بکەن.

ژ58 ی 2 ی جونی 1921 نوسیوێتی:

"تەلغرافـێ کە لە بەغـدادەوە هـاتوە: ئەمە نوسـخەی عەفـوی عمـومیـە بەوپـێ یە کە لە لایەنـی حەزرەتی پاشاهی بریتانیـاوە ئەمـر صـادر بـوە جەنـابی منـدوب السـامی ئیعلانـی دەکـات ئەمە عەفـوی عمومیـە بۆ مـوجریمینی سیاسـی دەسـتی پـێ دەکرێـت لە 30 ی مایسـەوە بەو پـێ یە کە لەلای خـوارو نوێنراوە:

"هەوەڵیـان عەفـوی ئەوانە کە لە هەرای 1920دا بـون، جـورمێکی وایـان لەسـەر بـێ کە پـێچەوانەی حکومەت بوبێ.

بە پێی موساعەدە بەرەڵاکردنی حەپس و ئەوانە کە گیراون و، ئیزن بۆ ئەوانە کە لە فیرار دان بێنەوە و، هیچ ترسیان لەسەر نیە کە محاکەمە دەبن. جگە لەمانە:

1. ئەو ئەفەرانە کە بە ئـوجرەت لە دائیـرەی حکـومەت دا ئیشـیان دەکـرد و لە هەراکەیشـدا هەبـون، ئەوانەیش هەچ کەس بەپێی خزمەت و ئیستیحقاقی تەماشای دەکرێت.

2. ئەو ئەفەرانە بە پێی تەعەدا و کردەوەیان پرسیان لەسەرە لەو جورمانەی کە کردویانە و، ئێسـتا لە عەدالەت ڕایان کردوە.

أ. شێخ ضاری و کوڕانی خمیس و سلیمان سرب و سلومی کوڕان مجبای، دهام کوڕی فرحـان، ئەمـانە هەمو لە عەشیرەتی زەوبەعن. هەمو موتەهەمن بە کوشتنی کولونێل لیچمن یا تەحریک بۆ کوشتنی.

ب. جمیل بەگ و حمید ئەفەندی دیبوتی، موتەهەمن بە تەحریک و یەکسەر کوشتنی یوزباشـی بـالو و مولازم ستیوارت و ئیش بە دەستانی تری حکومەت لە تەلعفەردا.

ج. جاسم المصیلی لە عەشیرەتی مەهدوجە، موتەهەمە بە کوشتنی یوزباشی بریکل.

د. محمد مەلا محمود لە الباهاشا موتەهەمە بەکوشتنی مولازم براور فیلد. حسن العبد و جاسـم العـود لە عەشیرەتی بەنی تەمیم کە موتەهەمن بە کوشتنی میستر بوکانن.

هـ. ناصر کوڕی اریضیر و علو الجاسم و کوڕی درهدی و، ئەو سیانە کە موتەهەمن بە کوشتنی هەنـێ ئەسیری بریتانی.

و. بسبوس کوڕی محاوی و نعمە کوڕی دمدنیە، هەردوکیان لە عەشـیرەتی جەوابیـرن و مـوتەهەمن بە کوشتنی هەنێ زابتی تەیارە.

ز. فالح کوڕی حاجی سفر العجویب لە عەشیرەتی جەوابیـر و مـوتەهەمە بە کوشـتنی مـولازم هـنکر و پێنج لە عەسکەری بریتانیا لەسەر پاپۆڕی کووین فلای.

"بەندی دوەم:

"ئەمە لە حەقی ئەوانەیە کە لە هەرای سـاڵی 1920 دا دەخلیـان نـیە، بەڵام قەباحەتیـان هەیە و ڕایـان کردوە لەبەر هەنێ شتی وا موتەعەلیقە بە جورمی سیاسی کە لە پێش ئەو هەرایە دا کراوە؛

"جەنابی مەندوب ئەلسامی خەریکە بۆ ئەمە کە شتێک بۆ ئەوانیش بکرێت، وە لەم عەفوە بەشیان ببـێ، بەڵام تەماشای ئیشی هەر کەسێک بەجیا دەکرێت.

هەچ کەس بەپێی کردەوەی خۆی.

"ئەوەی دەیەوێت رەسمەن داوای عەفو بکات، موراجەعەت بە نزیکترین مەئموری ئینگلیس یا جەنابی مەندوب ئەلسامی بکات.

"لازمە بزانرێت ئەم ئیعلانە بۆ ئەوانە نیە کە لە پاش تەواو بون و ئیقدامات لە عەسکەر لە سالی 1920 دا خراپەیان کردوە و هێشتا لە فیراردان.

پ. ز سیر پیرسی کۆکس مەندوب ئەلسامی"

لە هەمان ژمارەدا هەر لە ژێر ئەم راگەیاندنەدا (بۆ زانین) یێکیان بە ناوی پێشکەوتنەوە بڵاو کردۆتەوە، نوسویێتی:

"لە لایەنی ئەو ئیعلان و تەلغرافەی حەزرەتی مەندوب ئەلسامیەوە کە لەم نوسخەیەدا چاپ کراوە، جەنابی حاکمی سیاسی سلێمانی کە ئێستا لە بەغدادە، بۆ خسوس شێخ مەحمود لەگەڵ مەندوب ئەلسامی قسە و باسی کردوە، حەزرەتی مەندوب ئەلسامی بەردانی شێخ مەحمود قبوڵ ناکات."

9. 3. 5. هێنانی ئەمیر فیسەڵ

ژ15 ی 5 ئۆگستی 1920 نوسیویێتی:

"گرتنی شام بەم تەرحە بو:

"24 ی جولای پێش نیوەرۆی هەڵسان رویان کردە شاری شام. وەختی رۆژئاوا لە نزیک شامەوە توشی لەشکری شەریف دەبن. لەوێ ئەم لەشکری شەریفە بێ تەقریب دەشکێن 8 سەعات شەڕیان بوە. ئەمیر فەیصەڵ و عەشایەرێ کە لەگەڵ لەشکرەکە بون هەموی رایان کردوە. 9 تۆپی گەورە و 25 مەترالۆز و جبەخانەی زۆریان بە جێ هێشتوە. کوشتن و لەشەڕ پاشکەوتن بۆ لەشکری ئەمیر فەیصەڵ بوە. عەسکەری فەرەنسا رۆژی 25 ی جولای چۆتە شامەوە."

ژ17 ی 19 ی ئۆگستی 1920 لەژێر سەرناوی (ئیشی سوریە بە دەست چەوت و چەپەڵەکانەوە تێک چو) نوسیویێتی:

"رۆیتەر لە لەندەنەوە وەک لە خوارەوە دەنوسێ:

" ئەو راپۆرتانە کە لە سوریەوە گەیشتوە، لە پێش شکاندنی لەشکری ئەمیر فەیصەڵ وا دیاری دەدات کە ئەمە بە بوختان کردنی چەن کەسێکی لاساری، خۆویستی، میللەت تێکدەری، چەوت و چەپەڵی فیتنەباز بوە.

"لە پێش داواکەدا چەن ئیش و شتێک، لەناو حکومەتی لوبنان و بەیروت و تەرابلوس لە لایەک و، حکومەتی ئەمیر فەیصەڵ لەلایەکی ترەوە، هەبو.

"لەم ئیشانە دوانیان موهیمترە لە هەمو: هەوەڵیان جەردە و چەپاو خاکی حکومەتی فەرەنسا. دوەم نەهێشتنی بانقە نۆتی فەرەنسا لە خاکی شام.

"ئیشەکەی هەوەڵیان چەند مانگێکە دڵگرانی پێک هێناوە لەبەر دوژمنایەتی ناو (دروز ـ مارونی) چەپاو و کوشتنێکی زۆر بو. زۆر جار تاقمە جەردە لە دەرەی (بکعە) تێپەڕی حدودیان کرد بوە خاکی حکومەتی فەرەنسا. خراپەی زۆریان کردبو بە بیری ئەمە کە قەباحەتی خۆیان بدرێتە پاڵ تەبەعەی فەرەنسا و لەسەر ئەوان حلێب بکرێ. ئەم ئیشانە زۆر پەڵەی سەن لە وەختێکا کە عەسکەری ئینگلیس کول (حول) کە لە فەلەستینە چۆڵیان کرد. لە مانگی ئۆکتۆبەردا هەندێ هەرا بو بو لە ناو ژاندرمەی فەرەنسا و (بدوی، فضل) و شێخی ئەوان کە شێخ محەمەد فوناد چەند جارێک بروای کرد بو لە روی (مرج عبور) ناشرینی بکات. هەر ئەوساتەی کە عەسکەری ئینگلیس لای ژوروی فەلەستینی چۆڵ کرد. شێخ محەمەد فوناد وەها تێپەڕی حدودی

کرد تا شاری (سور) کە لەسەر لێوی بەحری سپیە تالآن و چەپاوی دەکرد هەروەها لە (حسیبە، فوس، انصاریە).

"لەبەر ئەمە حکومەتی فەرەنسا مەجبور بو کە شک بکرێت لە بیری حکومەتی شام، چونکە ئەم ئیشانە بە هیچ کلۆجێک لە لایەنی حکومەتی شامەوە پێشی نەدەگیرا لەبەر ئەوەی ئەمانە راجیع بە ئەمیر فەیصەڵ خۆی بو، کەس حەقی نەبو. بەڵام دەرکەوت کە مەئموران تەواو کەمتەرخەمی دەکەن. بەشکو حەزیان بەم ئیشانە دەکرد و بە باشیان دەزانی هەرچەن ئەمیر فەیصەڵ خۆی بەهیچ کلوجێک رەزای بەم تەرحە کردەوانە نەبو.

"داوایەکی تر ئەمەیە کە لە لایەنی شەمەندوفێری ناو (ریاک) و (حەلەب) بو. ئەم ڕێگا ئاسنە لەکۆنەوە هی هاوبەشی فەرەنسا بو وەک ئیمتیازی دەوڵەتی عوسمانی دابوی. هەرچەن ئێستا دەوڵەتی فەرەنسا داوای داگیری ئەم ڕێگا ئاسنەشی نەدەکرد، بەڵام داوای ئەوەی دەکرد: کە عەسکەری خۆی بەم شەمەندوفێرە بنێرێتە لای ژورو، لەبەر ئەمە کە ڕێگای عەینتاب و مەراش بەدەست مستەفا کەمال پاشاوە بڕا بو. لەم ئیشەدا هەرچەن ئەمیر خۆی تەواوی هاوڕێیەتی و یاریەدانی بو. بەڵام دیسان مەئموران بە تەحریک نەهێشتن و کردەوەی بێ جێیان کرد، کە دوایی بو بە دانانی دڵگرانیەکی تەواو. بەکورتی ئیش گەیشتە رادەیەک ژەنەراڵ گورۆ دەبوو (ئولتیماتوم) بدا بەم شەرتە:

1.نەهێشتنی تێپەڕی حدود و خراپ کردنی خەڵق.
2. جەزا و جەریمە و تەمێ کردنی پیاوی خراپ.
3. رەواجی بانقەنۆتی فەرەنسا.
4. کردنەوەی ڕێگا بۆ عەسکەری فرەنسا لە ڕێگای ریاک، حەلەب.
5. حکومەتی شام حوکمی مەجلیسی ئاشتی بەینی دوەل قبول بکات بۆ ئەوەی کە حکومەتی شام لەژێر حیمایەی فەرەنسایە.

"لە وەختێ کە ئەم قسانە دەکرا، ئەمیر فەیصەڵ خۆی و وزەرا و گەورە گەورە ئەو پیاوانە کە چاکە و خێری میللەتیان دەویست و، لە پێش چاوی میللەت ماقوڵ بون، وەک عەلی رەزا پاشا ئەلریکابی و عەبدولرەحمان شابەندەر و نوری سەعید و ئەوانی تر لێکدانەوە و تێفکرین و خەریک بونێکی تەواویان دەکرد کە ڕێگایەک بدۆزنەوە بەینی ئەم دو حکومەتە تێک نەچێت، بەڵام بە کردەوەی ئەو کەسانەی کە دڵڕەق و خۆپەرست و سەرگەرم و شەڕانی و میللەت تێکدەربون، خەریک بونیان بێ جێ مایەوە.

"... لە پاش گەیشتنی ئولتیماتوم هەتا دوا دەقیقەیش ئەمیر فەیصەڵ لەگەڵ وەزیرەکانی خەریک بون کە چارەیەک بدۆزنەوە کە خەڵق نەکەوێتە بەڵای شەڕەوە. دیسان خەریک بون و تێ فکرینیان لەلایەنی ئەو موفسیدانەوە تێکدرا. چونکە هەر لەو ساتەدا کە دوا مەشوەرەتیان دەکرد، لەشکری فەرەنسە دیسان وەستا بو کە دوایی مەشوەرەتەکە ببینن. ئەو دەستەی خۆپەرست و میللەت تێکدەرانە، بێ ئیزن و ئاگا لێبونی ئەمیر فەیصەڵ، کۆمەڵێکیان لە سەرسەری و فرومایە گرد کردەوە، بەبێ ئیزن و ئاگا لێبونی ئەمیر، خۆیان دا بەسەر لەشکرەکەی فەرەنسەدا. خەریکی شەڕبون، بە بیری ئەمە کە ئەمیر فەیصەڵ واتوش و تێکەڵ بکەن کە ڕێگای چونە دواوەی نەمێنێ. بە ناچاری لەشکری فەرەنسە خەریک بو شکانێکی بێ تەقریبی دا لەمانە و، لەشکری ئەمیر کە بە مەجبوری هاتە شەڕەوە هەروا شکانی خوارد، بە رەنگێکی وا کە ئەمیر فەیصەڵ خۆی پێی لێنا کە شکان و سەر شۆڕی ئەم حکومەتە لە دەست دوژمنی دەرەوە نەبو، بەشکو لە دەست دوژمنی ناوەوە بوە و، ئەم عیمارەتی حکومەتیە کەمن و وزەرام چەند ساڵێکە بە ماندوبون خەریکی بینا کردنی هەین، بە رۆژێک بەدەستی خۆمان تێکمان دا.

"بیری رۆژهەلآتی و رۆژئـاوایی لە ئیشـوکاری حکـومەتی و تەمەدون لە هەنـدێ نوقـات دا ئەختـالێکی تەفاوت هەیە. بەلآم پیاوانێ کە بیردار و لە پێشەوە هەن، لە چاکی و رێگای ئەصلی، هەمو یەکن.

"ئەمەیشـیان دەبـێ لە پـێش چـاوبێ کە لە پـاش ئـەوەی دەولەتـی ئینگلـیس لە هەوەڵ رۆژی شـەڕی گەورەدا گەنمی ناردە مەکە بۆ حاجیەکان و لەگەڵ شەریف و کوڕیا زۆر ئاشـنایی و دۆسـتایەتی و یەکێتییـان هەبو.

"هەروەک لای سەرو باس کرا، تا وەختـێ ئینگلـیس لە فەلەسـتین بـو لەبەر دۆسـتی نـاو ئینگلـیس و حکومەتی شەریف، هیچ ناخۆشی نەکەوتە ناویان. بەلآم لە پاش رۆیشتنی ئینگلیس ئەم ئیشانە سـەری گـرت، حەیفێ ئەم پیاوە گەورەیە، وەک ئەمیر فەیصەڵ بێ کە چاکبیر و دلڕون و باشە بەدەست ئەو موفسـیدانە بـێ تەقریبانەوە خراپ بوە.

"دەبێ تێ فکرێت کە فەرەنسە خۆیان دیسان لەم ئیشە وەها گەیشتون، کە لەپاش گرتنی حەلەب و شام ئیعلانیان کرد کە ئێمە هەرچەند دەبـو ئەم ئیشـە بکەیـن، دیسـان ئەمیرێتـی ئەمیـر فەیصـەڵ قبـوڵ دەکەیـن. رێکخستن و چاککردنی ئەم زەوی و شوێنانە بە هاورێیەتی خـۆی دەبـێ بیـن، چونکـە دەیـزانین کـە خـۆی حەزی بە خراپەی میللەت نەبێ، بە هەمو تەحرێک لە دواییدا، هەرچی بـێ هەمـو دەیـزانن و قبـولی دەکەن، کە هـیچ لەمە زیـاتر لە کـیس ئەهـالی نەدەچـو، کە بە دەسـت ئەو موفسـید و خراپـانە بـوە کە لە هەوەڵەوە هەر پێچەوانەی بیر و ویستنی مەبعوس و سەرکردەی خۆیان کرد."

ژ63 ی 7 ی جولای 921 نوسیوێتی:

"گەیشتنی ئەمیر فەیسەڵ بە بەصرە

"24 ی حوزەیران: تەلغراف لە مەندوبی خاصەوە هاتوە کە رۆژی پێنجشەمە وەختێ ئێوارێ سـاعەتی 5 ی ئینگلیسی گەیشتە بەصرە، وا دانرا کە بەیـانی جـومعە لە پـاپۆڕ بێـتە دەرەوە. بەلآم بەو تەحـرە نەکـرا ساعەتی 6 هاتە دەرەوە.

پێش ئەوە کە بێتە دەرەوە لە پاپۆڕ چونە پاپۆڕ بە پیریەوە قومانداني بریتانیا و موستەشـاری داخلـیە و مشاویری موتەصەریفی بەصرە ناجی بەگی سویدی و جەعفەر پاشای وەزیر و شێخ ئەحمەد ئەفەنـدی شـێخ داود و کۆمەلێکی تر لە بەغدادی و بەصرەیی سەلامیان لە حەزرەتی ئەمیر و هاوڕێکانی کرد.

"لە پاشـا حەزرەتـی ئەمیـر هـاتە دەرەوە تەماشـای قشـونی بریتانیـای کـرد. لە پاشـا یەکـێ لە قوتابیەکـانی مەکتەبـی بـەصـرە نـوتقێکی بەخێرهـاتنی حەزرەتـی ئەمیـری خوێنـدەوە. لە پاشـا سـواری ئۆتۆمۆبیل بو لەگەڵ موستەشاری داخلیە. ئەوانیش کە چوبون بە پیریەوە سواری ئۆتۆمبیل بـون لە دوای ئۆیۆمۆبیلەکەی حەزرەتی ئەمیرەوە کەوتنە بـزوتن. لەم لا و ئەو لای رێگـا دەسـتە دەسـتە ئەهـالی وەسـتا بون بەخێرهاتنی حەزرەتی ئەمیریان دەکرد. هەتا گەیشتە ئەو ماڵە کە موتەسەڕیف بۆی حـازر کـرد بـو. پـاش نـوێژی خەوتنـان دەسـتە دەسـتە ئەهـالی چـونە زیـارەتی. حەزرەتـی ئەمیـر بە ڕویەکـی خـۆش و زەردەخەنە مەحەبەتی دەنوان.

"لەوانە کە چونە زیارەتی شێخ کازم دوجەیلی دوانی کە مەلیکێتی عیراق هەر بۆ حەزرەتی ئەمیـر لایەقە چونکە خزمەتیان بۆ عەرەب لە دەمێکەوە بە ناوبانگە.

"حەزرەتی ئەمیر جوابی دایەوە کە شوکری هەموتان دەکەم کە ئەمەندە ئەزیەتتان کێشـاوە لە هـاتن دا. وە لە خوام دەوێت هەمو لا موەفەق بکات بۆ شتێکی وا خێری ولآتـی تیـا بـێ. ئەگەر بە خزمەتـی عەرەب بە ناوبەنگین ئەمە واجبێکە بە جێ هێنراوە. ئەمڕۆیش گەورە و بچوکمان نیە لە سەر هەمـوە خەریـک بـن. مـن بچوکترین خادمم بۆ شەعبێک.

"لە هەمو لایەکەوە چەپڵە لێ درا: بژی ئەمیر فەیصەڵ. بژی ئەمیر فەیصەڵ. بژی (جلالـة الملـک فیصـل) بێژرا."

"24 ی حوزەیران. بەصرە: حەزرەتی ئەمیر شەو ڕو دەکاتە نەجەف دە ئۆتۆمۆبیل حازر بکەن. ناجی

"بەصرە، 29 ی مانگ بەیانی حەزرەتی ئەمیر دەگاتە ئیستاسیۆنی بەغداد."

"قوتابی مەکتەبەکانی بەغداد گورج دەکرێن بۆ چونە پیری ئەمیر فەیصەڵ:

"ڕۆژی 22 ی جون نازری مەعاریف کۆمەڵێکی گرت بۆ گورج گرتنی قوتـابی مەکتەبەکـان بـۆ چـونە پیر ئەمیر فەیصەڵ."

"کۆمەڵی موصل بۆ چونە پیری ئەمیر فەیصەڵ:

وازانراوە کە کۆمەڵێک لە موصل خۆیان حازر کردوە بچنە بەغداد بە پیر ئەمیر فەیصەڵەوە."

"ئەو شوێنانەی کە لە بەغدادا دەرازێنرێتەوە لە ئیحتیفالی ئەمیر فەیصەڵ دا:

"تاقی نەصر دادەمەزرێت وەک لای خوارو:

"1. لە سەری کۆڵانی صالحیە لە کەرخ.

2. لە سەر جیسری مۆد لە کەرخ.

3. لە سەر جیسری مۆد لە رەصافە.

4. لەو شوێنە کە جادەی جیسری مۆد و شەریعەی تازە یەک دەگرێت.

5. لە شەریعەی تازە نزیک مزگەوتی مەرجان.

6. لە شەریعەی تازە نزیک جیسری پێشو.

7. لە سەر جادەی ئەکمەکخانە.

8. لەو سەری ئەم جادەیە. ئەم تاقانە بە تەحریکی ئێجگار جوان ئەڕازێنرێتەوە. بۆ ڕازانەوەیـان چەن زانستێک دانراوە. لە 2 ی جولایەوە دەست دەکرێت بە ڕازانەوەیان."

ژ65 ی 21 ی جولای 1921 نوسیویتی:

"عیراق و ئەمیر فەیصەڵ:

"ئەم مەقالەیە عیبارەتە لە تاریخی موختەصەری ئەو وقوعاتی سیاسـیـیە کە لە پـاش تەشـریف هێنـانی ئەمیر فەیصەڵ لە لایەنی حکومەتی بریتانیاوە و. قبوڵ بونی داوای ئەو بۆ تەخت و تاجی عیراق، قەوماوە.

"ئەوەڵەن، مەجلیسـی وزەرای بەغـداد کاغەزێکیـان نوسـیوەتە خـزمەت حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی و ئیستیدعایان کرد بو کە قانونی ئوصولی هەڵبژاردنی مەبعوثان زو صادر بکرێت تاکو هەڵبژاردن و ئینتیخابی مەبعوثان کتوپڕ بکرێت.

"حەزرەتی مەندوب ئەلسـامی جـوابی دایەوە و تـێ‌یـانی گەیـاندوە کە صـادر بـونی قـانونی ئوصـولی ئینتیخاباتی مەبعوثان هەر لەبەر ئیشکالاتی داهێنانی تەرتیبـاتی دوارۆژی قەزاکـانی کـوردی تەئخیـر بـوە کە هەنێ لەوان ئیرتیبات لەگەڵ عیراق لایان باش نەبوە. لاکین ئەگەر مەجلیسـی وزەرا قبـوڵ بـکەن کە قەزاکـانی کوردی، بێ ئەم شەراکەتە هـیچ تەئسـیری بینـێت لەسـەر قەراری ئـاخری ئیسـتیقبالی کوردسـتان، مەئـزون بە شەراکەتی ئەم ئینتیخابە بین. ئەوسا دەستبەجێ ئینتیشار کردنەوەی قانونی ئوصولی هەڵبژاردنـی مەبعوسـان هیچ مومانەعەتی نیە. لاکین حەزرەتی مەندوب ئەلسامی ئەمەشی نوسیوە کە وەزارەتی داخیلە وەهـا خەبەریـان دابو کە ئەقەلەن موهلەتی 3 مانگ لازمە بۆ تەواوکردنی ئینتیخابی مەبعوسـان و بـۆ کـۆکردنەوەی مەجلیسـی مەبعوسـان، وە ئەگەر ئەوان (یەعنـی مەجلیسـی وزەرا) ئەیانەوێـت زوتـر بـگەنە نەتـیجە لازمە کە خۆیـان تەجویزاتی لازمە پێشنهاد بکەن.

"لە پاش وصولی ئەم کاغەزە لە مەجلیسی وزەرادا بە بێ ئیعتیراز قەرار درا کە ئەمیر فەیصەڵ بە پاشای عیراق بناسرێت.

"لە جوابی ئەم قەرارەدا، حەزرەتی مەندوب ئەلسامی وتی پێش ئەمە کە تەصدیقی ئەم قەرارە بکەم لام وا موناسیبە کە رەئی عمومی مەملەکەت بزانرێت. وە ئێستە بە پێی ویستنی حەزرەتی مەندوب ئەلسامی سێر پێرسی کوکس صاحیب ئیعلانی خوارەوە بڵاوکرایەوە:

"ئیعلان

"لەبەر ئەمە کە لە جەلسەی پانزدەهەمی جولای مەجلیسی وزەرادا لە لایەنی حەزرەتی رەئیس وزەراوە تەجویزی ولایەتی عمومی ئەعزای مەجلیس قبوڵ کراوە، کە بەو شەرتە حکومەتی مەشروتیەت بێت، ئەمیر فەیصەڵ بە پاشاهی عیراق تەعین و ئیعلان بکرێت و، لە بەر ئەمە کە بە پێی موقتەزەیاتی ئوصولی ئەم قەرارە بۆ تەصدیقی حەزرەتی مەندوب ئەلسامی نێردراوە، حەزرەتی مەزکور ئەگەرچی یەقینی هەیە کە ئەم قەرارە ئینعیکاسی حەقیقی عمومی عیراقە، هەمدیسان بە فەرزی خۆی دەناسێت، لە پێش ئەمە کە خۆی تەصدیقی بکات، رەزایەتی عمومی میللەت تەحصیل بکرێت. بەم سەبەبە لە مەجلیسی وزەرا خواهیشی دواندوە، کە ئەوان بە وەزارەتی داخلیە تەبلیغ بکەن بۆ ئیجرای ئیقداماتی لازمە بۆ زانینی رەئی و بیری میللەت.

"وەسائیلی گرتنی رەئی میللەت لە پاش موهلەتی موناسیب ئیعلان دەکرێت."

"حەزرەتی مەندوب ئەلسامی بە حاکمی سیاسی سلێمانی ئەمری داوە بە میلەتی کوردی لیوای سلێمانی تێ بگەیەنرێت کە مەئزونن و بە کەیفی خۆیان ئەتوانن شەریکی ئەم رەئی دواندنە ببن و هەرچی لەوخسوسەوە (یەعنی لە خسوس شەریکی رەئی دواندن بون یا نەبون) بە موناسیب بزانن هیچ تەئسیر و دەخلی نابێت بە سەر تەرتیبات و ئینتیزاماتی دوارۆژی حکومەتی ئەم لیوایە. وەها زانراوە کە کاغەزی رەئی رەسمی لە پاش چەند رۆژی تر بگاتە سلێمانی."

ژ67 ی 4 ی ئۆگستی 921 نوسیویتی:

"ئەمیر فەیصەڵ

"رۆژی 25 ی جولای، حەزرەتی ئەمیر فەیصەڵ تەشریفی چو بۆ رومادی کۆمەڵێکی گەورە لە عەشیرەتی دلێم چون بە پیریەوە. لە چونی ئەمیر زۆر خۆشحاڵییان دواندوە."

ژ69 ی 18 ی ئۆگستی 1921 نوسیویتی:

"ئەمیر فەیصەڵ:

"وەک لە ئەخباری موختەلیف دەزانرێت ئیحتیماڵە کە حەزرەتی ئەمیر فەیصەڵ لە لایەنی عمومی ئەهلی عیراقەوە بە پادشاه هەڵ بژێررێت.

لە بەصرە و تکریت و موصل دا بە یەکێتی بیری هەمو بە پادشاه قبول کرا هەرچەن نەتیجەی رەئی گرتنی عموم هێشتا رەسمەن ئیعلان نەکراوە بە پێی ئەو خەبەرە کە هەمو رۆژێک لە غەزەتەکانی عیراق دا لە خصوص مەحەبەتی ئەهلی عیراق بۆ حەزرەتی ئەمیر چاپ دەکرێت ئەم قیاسە بێ جێ نیە کە بیلەئەخەرە ئەیکەن بە پادشاهی خۆیان."

ژ71 ی 1 ی سەپتەمبەری 1921 نوسیویتی:

"مەلیکی عیراق ئەمیر فەیصەڵ

"رۆژی 23 ی ئۆگستی 1921 رەسمی چونە سەر تەختی حکومەتی عیراق بو ملیک ئەمیر فەیصەڵ لە سەرای بەغداد ئیجرا کرا. لەوێ دا بە قەد هەزار کەس لە ئەشرافی عیراق و بەغداد و صاحیب مەنصەبانی

ئینگلیس و حەزرەتی مەندوب ئەل سامی سێر پێرسی کۆکس و قوماندانی عومومی حازر بون بە پـێی قاعیـدە تۆپ هاویژرا. لە لای پاشاهی ئینگلیسەوە تەلێکی موبارەکبادی بۆ حەزرەتی مەلیکی عیراق هاتوە."

ژ74 ی 22 ی سەپتەمبەری 1921 نوسیوێتی:

"وەزیرە تازەکان لە بەغداد

"ئەو تەلە کە لە بەغدادەوە هاتوە دەڵێت کە حەزرەتی نەقیبی بەغداد بە وەزیری ئەعزەم و، حامی رەمزی بەگ بە وەزیری داخلیە، سویدی ئەفەندی بە وەزیری عەدلیە، نـای ئەفەنـدی سـویدی بە وەزیـری مەعـاریف، تەعین کراون."

ژ78 ی 20 ی ئۆکتۆبەری 1921 نوسیوێتی:

"مەلیک فەیصەڵ لە موصل

"حەزرەتی ئەمیر فەیصەڵ ڕۆژی 10ی مانگ ساعەتی 12 ی زەوالی گەیشتە موصل. العراق"

ژ79 ی 27 ی ئۆکتۆبەری 1921 نوسیوێتی:

"چونەوەی حەزرەتی مەلیک فەیصەڵ بـۆ بەغـداد: ڕۆژی دوشـەمو 17 ی ئۆکتـۆبەر حەزرەتـی مەلیـک فەیصەڵ پاش سەفەری موصل و سامەڕە گەیشتۆتەوە بەغداد. حەزرەتی مەلیک ڕۆژێک لە سامەڕە و هەفتەیەک لە موصل ماوە و لە هەر دو جێدا هەمو ئەهالی لە هاتنی مەلیکی خۆیان زۆر زۆر کەیف خۆشی و مەسەرەتیان نواندوە لە وەقتی عەودەتدا لە ئیستاسیۆنی بەغداد دا هەیئەتێکی موعتەبەر کە حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی و قوماندانی عمـوم میسـتەر ایـامر هالـدین و ئەغـلەب وەزیرەکـان و ئەشـرافی گەورەی بەغـدادی تیـا بـوە بـۆ ئیستیقبالی حەزرەتی مەلیک حازر بون. تاقمێکی عەسکەری مل عەرەب یش لەگەڵ مۆسـیقایەکی ئینگلیـزی بـۆ ئیحترامی مەلیک لە ئیستاسیۆن ڕاوەستابون."

ژ85 ی 8 ی نیسەمبەری 1921 نوسیوێتی:

"تەشریف فەرمونی مەلیکی عیراق بە مونتەفیک

"تەلغرافی ناصریە بە تاریخی 21 ی تەشرینی دوەم هاتوە کە مەوکیبی مەلەکی گەیشـتە سـوق دوێنـێ سەعات 12 و 20 دەقیقە پاش نیوەڕۆ گەلێ لە جەماعەتی ئەهلی بە شـەوق ئیسـتیقبالیان کـرد هەتـا کەنـاری نەهر. هەمو لا نیشانەی سرور و کەیف خۆشیان نوان لەم نیعمەتی زیارەتە. مەقەڕی جەلالەتـی ڕازا بـوەوە بە تاقی نەصر و بە بەیاخی وەتەنیە کۆمەڵ و قەتاری ئەشراف صەف بەست بون سوارە پۆلیسیش لای ڕاست و چەپیان گرت بو ئەوانە لە ناصریەوە بۆ حەرەسی مەلەکی هاتبون. وەختێ کە جەلالەتی تەشریفی بردە سـەرای ئەوێ بە قەد صەد کەس موشەرەف بون بە موقابەلەی زاتـی ملـوکیە پـاش ئەو موقـابەلەیە قـاوەڵتیەکی فـاخر ئامادە کرا ئەوانە لە مەوکیبی مەلەکیدا بون و وەک ئەشراف و زابتی بریتانیا بێ حازر بون. پـاش قـاوەڵتی ئەقلی فەرموە خانوی حکومەت بە شەوکەت و عەزەمەتێکی گەورە ئەو ڕۆژە لەگەڵ گەورە ئەشـراف و شـیوخی قەبائیل ڕای بوارد. ئێواری بە صورەتی خصوصی تەناولی تەعامی فەرمو."

ژ86 ی 15 ی نیسەمبەری 1921 نوسیوێتی:

"جەمعیەتی کەرکوک لە بەغدادا

"لەو ڕۆژەوە کە ڕەئی عمومی دراوە بیری صاحیب ڕەئی لە کەرکـوک وا بـوە کە جەمعیەتـێ بچێـتە بەغداد بۆ خـزمەت مەلیـک و مەنـدوبی سـامی لەم ڕۆژانەدا جەماعەتێـک لە ئەعیـان و ئەفاضـلی کەرکـوک تەئلیف کـراوە و چـوە بـۆ بەغـداد لە 30 ی مـانگی ڕابـردودا گەیشـتونەتە بەغـداد موشـەرەف بـون بە زیـارەتی حەزرەتـی مەلیـک، مولاقاتیشـیان لەگەڵ حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی بـوە، بە قەد هەفـتەیەک لە بەغداد دەمێننەوە."

ژ91 ی 19 ی جەنیوەری 1922 نوسیوێتی:

"هەواڵی بەغداد

"لە بەینی دو مەلیک دا، صاحیب ئەلجەلالە مەلیک فەیصەڵی ئەوەل و مەلیک جۆرجی پێنجەم بە تەلغراف موبارەکبادی ساڵی تازەیان کردوەو. حەزرەتی مەلیک فەیصەڵ تەلغرافی لای خواروی نووسیوە:

"بۆ مەلیک جۆرج بە مناسەبەتی سەری ساڵەوە!

"بە مناسەبەتی حلولی ساڵی تازە بە ئیخلاصی قەلبی تەبریکات تەقدیمی جەلالەتتان و جەلالەتی مەلیکە و ئەعزا و ئەوەی مەلەکی دەکەم. تەمەنای زیادی سەعادەتی ئەهالی بریتانیا، تۆفیقیان لە ژێر حوکمی جەلالەتی مەجیدتان دەکەم. بە عینایەتی خوای تەعالا ئەمەلم وایە ئەم ساڵی تازەیە فـاتحی عەهـدێکی تـازەی وابێـت کە خۆشەویستی و یەکێتی بەینی بریتانیا و ئومەتی عەرەب بە عمومی و بۆ عیراق بە تایبەتی تیا زیاد بێ.

"جوابی صاحب الجلالە مەلیک جۆرج ئەمەیە:

بە ئەصالەت لـە جیـاتی خـۆم، بـەوەکیلی لـە جیـاتی جەلالـەتی مەلیکـەو، عائیلـەی ملوکیـەوە، شـوکری جەلالەتتان دەکەم لەسەر موراسەلەتان بە مناسەبەتی ساڵی تازەوە من لام مەوسـوقە کە سـاڵی تـازە بە خێـر و ئیقبال بێت بەسەر شەعبی ئێوەدا. بە صەحیحی رەغبەتم وایە کە عەلاقەی خۆشەویستی ئێسـتا دەوامـی بـێ و زیاد بکا. گەورەیی ئەحکامی لەسەر ئەحکام بۆ لەمەولا."

لە هەمان ژمارەدا

"دیاری حکومەتی بریتانیا

"عەسکەری خۆولاتی عیراق

"تێ گەیشتووبن کە حەزرەتی مەلیکی بریتانیا دو بەتاریە تۆپی شاخی بە هەمـو تەداروکـاتیەوە، وەک هیستر و شتی تر بێ، بە دیاری ناردویەتی بۆ حکومەتی عیراقی. فائیدەیە کە جەیشـی عیراقـی لەم دیـاریەوە مستی دەکەوێت پێویست نیە بەیان بکرێت. لە مانگی تەمـوزی رابـردوەوە بـۆ فێـر بـونی تـۆپچێتی شـاخی وەزارەتی دیفاع صنفێکی کردوّتەوە. ئێستا پیاوی وا حازرە کە ئەم تۆپانە بە کار بهێنێت. هیچ شک نـیە، لەم کەرەمەی حکومەتی بریتانیا شەعبی عیراقی، بە تایبەیت وەزارەتـی دیفـاع، مەسـرورن و بە بەرز بـونەوەیەکی جوانی دەزانن، چونکە عەسکەری خـۆولاتی وەک ئێسـتا ئیسـتیفادەی لـێ دەکەن. بـۆ لەمەولایـش عەلامەتـی مۆفەقیتیە. ئێمە تەبریکی جەعفەر پاشا دەکەین بۆ ئەم دیاریە. ئەمینـین کە شـەعبی عیراقـی مـوافیقن، نەک بە پێی قیمتی مادی، بەڵکو دەلیلە کە حکومەت و حەزرەتی مەلیکی بریتانیا رەغبەتی تەواویـان هەیە بـۆ یـاریە و بەرزکردنەوەی حکومەتی عیراقی بە هەمو تەحرێک.

"رەئیسی وزەرا کە بە دیاریەکەی زانی، بە ناوی ئەهـالیەوە بە حەزرەتـی مەنـدوب ئەلسـامی گەیـان کە منەت و تەقدیری ئەهالی بە حەزرەتی مەلیکی بریتانیا عەرز بکرێت."

ژ103 ی 13 ی ئەپریلی 922 نوسیوێتی:

"مەلیکی عیراق لە تەیارەدا

"حەزرەتی مەلیک سواری تەیارە بو سەعات نۆ و چارەکی بەیانی. رۆژی جومعە سەعات دە و چـارەک گەیشـتە رومـادی کۆمەڵێـک لە ئەهـالی ئیسـتیقبالیان کـرد. شـێخ عەلـی سـلێمان و زۆر لە شـێخی قەبائیـل و مەئمورانی حکومەت لە پێش ئیستیقبالچیەکانەوە بو. ئیستیقبالێکی زۆر جوان کرا پاشا تەشریفی فەرمـوە ئەو جێگایە کە بۆ ئیسراحەت رێک خرا بو. شێخ عەلی سلێمان قاوەڵتیەکی فاخیری کرد بـو. حەزرەتـی مەلیـک و مەندوب ئەلسامی و ئەوانی لەگەڵیان بو پاش قاوەڵتی ئەو ناوە گەڕان تەماشای ئەو مەنازیرە جوانەیـان کـرد. سەعات سێ و نیو سوار بونەوە سەعات چوار و چارەک گەیشتنەوە پایتەخت (بەغداد)"

ژ111 ی 8 ی جونی 922 نوسیویتی:

"قوماندانی عمومی ئینگلیس لە عیراق

"لەندەن 23 ی مایس. سێر جۆن سالمۆن دەبێ بە قوماندانی عمومی عیراق وەزیفە دەگرێتە دەست لە هەوەڵی تشرینی ئەوەڵ دا."

"لە مەجلیسی عەوامی بریتانیادا مەسئەلەی حیمایە لە عیراق

"لەندەن 23 ی مایس. میستەر چەرچل لە مەجلیسی عەوامدا ئەوەی بە درۆ خستەوە کە حەزرەتی مەلیک فەیصەڵ و وزەرای عیراق خەبەریان بە سێر پێرسی کوکس داوە کە ئەهالی عیراق ئینکاری قبول کرنی حمایەی بریتانیا لە عیراق دەکەن. میستەر چەرچل وتی: قەتعی ئیمتیازات لە مەنابیعی نەوت نەبوە لە ئیحتلالی بریتانیاوە ئەمەیشی وت کە شەریکەی نەوتی تورک داوای حقوقی خۆی لە مەنابیعی نەوت دەکات هی پێشتر."

ژ112 ی 15 ی جونی 1922 نوسیویتی:

"مەسئەلەی عیراق لە مەجلیسی عەوامی ئینگلتەرە

"لەندەن 30 ی مایس. مەندوبی حەزرەتی مەلیک فەیصەڵ حەداد پاشا لە وەختی قسەدا لەگەڵ ڕەوانەکەری ڕۆیتەر تەصریحی کردوە صعوبەتی تەواو کەوتۆتە موزاکەرەی موعاهەدە لەگەڵ بریتانیادا لەبەرئەوەی رازی نین بە ویصایەتی ئیستا. هەمو لا رەغبەتیان هەیە بە یاریدان لەگەڵ بریتانیادا. بەڵام مەلیک و ئەهالی دەیانەوێت موعاهەدەیەکی وا لە بەینی هەردولا عەقد بێ کە بە صورەتێکی واضح ئیستیقلالیەتی عیراق ئیعتراف بکرێت."

"لەندەن 31 ی مایس. میستەر چەرچل لەسەر پرسیاری کنورسی جوابی داوەوە کە حکومەتی بریتانیا لە مالیەی ئیمپراتۆریە شتێک نادا ئەگەر مەصاریفی حکومەتی عیراقی لە واریداتی زیاتر بو.

"لەو وەختەوە چونە عیراق هەتا ئیستا هەمو مەصاریفێکی ئۆردوی عیراقی و لیوی لە مالیەی ئیمپراتۆریە دراوە.

"میستەر هرمسورث لە لایەنی قوەتی جنوبی ئێرانەوە وتی کە ئەم قوەتە بەم نزیکانە داخل دەبێ ئەمجاریش لە مەجلیسی عەوام داوا دەکرێت ئیختیاری دانانی مەصرەفیان بۆ بکرێت."

ژ113 ی 22 ی جونی 922 نوسیویتی:

"کەمیی بودجەی عیراق

"کەمی بودجەی ئیستای عیراق بە حەوت ملیون روپیە تەقدیر کراوە. وەزیری مالیە ساسۆن ئەفەندی، وەزیری داخلیە تۆفیق بەگ خالدی، وەزیری پێشوی عەدلیە ناجی بەگ سویدی، لە ئیش بە دەستانی دائیرەی حەزرەتی مەندوب ئەلسامی میستەر سمول و موستەشاری عەدلیە میستەر داویدسن، وەکیلی موستەشاری مالیە میستەر سوان بە صیفەتی سکرتێری عیبارەتن لە مەجلیسێک بۆ ئەوەی کە وەسیلەیەک بدۆزنەوە بۆ زیادی واریدات و کەم کردنەوەی تەخصیصاتی هەنێ مەئمور. پێرێ هەوەڵ جار لە وەزارەتی داخلیە کۆبونەوە."

ژ118 ی 27 ی جولای 922 نوسیویتی:

"موعاهەدەی عیراق لە مەجلیسی عەوام دا:

"لەندەن 11 ی تەموز. میستەر چەرچل لە مەجلیسی عەوامدا وتی بە تەواوی ئیتیفاق نەکراوە لەسەر هەمو مەوادی موعاهەدەکە نیەتی عەقد کراوە لەگەڵ حکومەتی عیراقدا بەڵام موزاکەرە بۆ ئەم خصوصە لەسەر تەسریعی ئینتهائیە. ئەمەل وایە مەجلیس تەفصیلات بدا. یا لە پاش مودەیەکی کورت وەختێ کە ئیمزای معاهدە کرا دەدرێت بە پارلەمان. ئەمەیش وایە پاش هەفتەیەک یا دە رۆژ ئەوە تەواو بێ ئەگەر شتێکی وا

نەیەتە ڕێ مەنعی بکات. لە نیشەکەدا هەندێ نوقتەی تر هەیە حکومەت سەعی دەکات موافقەت لە بەینی ئەم نوقتانە و ڕەغبەتی ئەهالیدا بە سورعەتی مومکینە ببێ. صورەتێکی موعاهەدەکە دەدرێت بە عیصبەت ئەلئومەم، ئەویش بۆ ئەو تەعەهودانەیە کە حکومەتی بریتانیا گرتیە سەر خۆی.

"چەرچل لە لایەنی واجبی داردنی موعاهدە بۆ مەجلیسی تەئسیسی پێش ئیمزا کردن وتی ئومێد ناکرێت لە عیصبەت ئەلئومەم مەنعی تەصدیقی موعاهدە بکات چونکە نەتیجەی باش دەبێت لە هەمو ئەحوالی ویصایەت دا.

"لەسەر پرسیاری جوابی دایەوە کە عەرەب داوای لەغوی ویصایەت دەکەن بەم تەلەبەیان مەسئولیەت دەخەنە سەر بریتانیا ئەمەیشی وت کە عەرەب کەلیمەی ئینتداب (ویصایەت) دەکەرهێنن لە بەر ئەوە حەقیقەتی کەلەم کەلیمەیەدا هەیە هی فائدە دایزانن."

10. شوێنی لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

پێشکەوتن شوێنێکی گرنگ و بەیەخداری لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا هەیە.

پێشکەوتن سەرەڕای ئەوەی تۆمارێکی گرنگی ڕوداوەکانی ئەو سەردەمەی کوردستان و عیراقە، دەتوانین بڵێین ئەم ڕۆژنامەیە بو کە بەردی بناغەی قوتابخانەی سلێمانی لە ڕۆژنامەوانی کوردیدا دانا.

پێشکەوتن 118 ژمارەی لێ دەرچوە. تا ئەندازەیەکی باش بە ڕێکوپێکی و لە کاتی دیاریکراوی خۆی دا دەرچوە. بە دوای پێشکەوتن دا لە سلێمانی بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، بانگی حەق، ئومێدی ئیستیقلال، ژیانەوە، ژیان، دەرچون، هەمویان لە قەوارە و چاپ و ڕێنوس و زمان و ڕێکخستنی لاپەڕەکان دا لاسایی پێشکەوتنیان کردۆتەوە. ئەمەیش شتێکی سەیر نیە، چونکە پێشکەوتن ئەگەرچی دەسەڵاتی ئینگلیز لە سلێمانی دەری ئەکرد، بەڵام ڕۆشنبیرە نیشتیمانپەروەرەکانی سلێمانی دەوری کاریگەریان هەبوە لە نوسین و ڕێکخستنیدا. هەر ئەوانیش نوسەری سەرەکی بون لە ڕۆژنامەکانی دوای ئەودا.

چەند تێبینییەک:

1. دەربارەی یەکەم چاپخانە لە سلێمانی بڕوانە:

د. کەمال مەزهەر: چمکێک لە مێژوی یەکەم چاپخانەی کوردی لە شاری سلێمانی. کتێبی: چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی گەلی کورد، بەشی یەکەم، بەغداد. 1985

2. عەلی ناجی کاکە حەمە ئەمین عەتار و سیروان بەکر سامی، ساڵی 1998 لە هەولێر سەر لە نوێ وێنەی هەمو ژمارەکانی (پێشکەوتن) یان لەگەڵ پێشەکی و پێرستی ناوەڕۆکی ڕۆژنامەکەدا چاپ کردۆتەوە.

بانگی کوردستان

بانگ کردستان

4. 3. بانگی کوردستان

صاحب امتياز و مدير مسئول
مصطفى پاشا

محرر كوردى و فارسى
ملا كاك حمه نورى

هموو شتێك مراجعت
به صاحب امتياز بكرى

بانگ كردستان

محرر توركى
رفيق حلمى

بو خارج بدل آبونه‌ى
٣ مانگى دو ٦ مانگى چوار
سالێكى ٨ روپيه‌يه
اعلانات به دو دير
• آنه ده‌نوسريت

(زمان كوردزو وم وابوردو ايستا پالوان علمه)
(سلاح دسته صنعت نوزۀ تيغ ، مدان علمه)

نسخه‌يكى به ٢ آنه — علمى ، اجتماعى ، ادبى ، غزته‌يكى حر و سربست مليه
هفتۀ جاريك دردچى — ٢ آغستوس ١٩٢٢

سال ١ — ژماره ١ — [چوارشمه] ٨ ذى الحجه ١٣٤٠ — ٢ آغستوس ١٩٢٢

جژن قربانه

تقرب و حلول ام جژن قربان مبارکه که بو هموو ملت اسلام موجب فيض و رحمته بانك كردستان بواسطۀ ام روژه مباركه‌وه بو هموو افراد جمعيت و بو اهل كردستان له يزدان پاك تمنا و نياز نجات و سعادت و مرض جژنه پيروزى دكات .

بانگ كردستان

اوّل روژ جژن قربان پاش نو يژى جژن اعضايان دائمى جمعيت كردستان له مال جناب حاجى مصطفى پاشادا اجتماع دكن . بو جژنه پيروزى لگل يكتر لو وخته‌دا تشريف فرمون هموو افراد جمعيت كوردستان رجا ئكين .

∴

جمعيت كردستانه

لسر مراجعتى جناب سعادتمآب حاجى مصطفى پاشاى ميرلواى اركان حرب متقاعد و له سر مأذونيت و مساعدۀ رسمى حكومت سياسيۀ سليمانى له طرف بعضى ارباب حميت و افاضل و منورانه‌وه قرار درا كه له سليمانى جمعيتيكى كورد تشكيل بكا . بو امه چند روژى نويش اسامى علما و مشايخ و اشراف و سائر منوران و اهل كسبه به ترتيب حروف هجا داخل دفتر كرا و روژى جمعه ٢١ تموز ٩٢٢ پاش نويژى نيومرو له منزلت سيد حسن مفتى‌دا كرد بونه‌وه . له طرف جناب مصطفى پاشاوه نطقيكى افتتاحى داير به مقصد و غايۀ ام اجتماعه خوينرايه‌وه سامعين كه بيستيان غايۀ ام فكره بو ترقى و تعالى ملت و وطنه به كمال افتخار تبرايان فرمو .

بلاو كردنه‌وۀ ام فكره‌يش بواسطۀ ام غزته‌يه‌وه‌يه كه حكومت امتيازى داوه به جناب مصطفى پاشا و ايسا هفتۀ جاريك دردچى . اميد وايه انشالله بواسطۀ همت ارباب حميته‌وه ترقى بكات ذاتاً هموو شتيك ورده ورده زياد اكات .

صاحب امتیاز و مدیر مسئول
و سر محرر
مصطفی پاشا

اعلانات بدریك
۳ آنه ده سینرت

بو همو شتیك مراجعت
به صاحب امتیاز اکری

محرر کردی و فارسی
علی کمال و م . نوری

بوداخل شهر ولوا بدل آبونه
۳ مانك دو ٦ مانك چوار
سالیکی ۸ روپیه یه

بوخارج اجرت پوسطه
علاوه ده کری

بانگ کردستان

(زمان گورزو وم رابوردو ایستا پالوان علمه)
(سلاح دسته صنعت بارقهٔ تیغ وستان علمه)

علمی ، اجتماعی ، ادبی ، غزته یکی حر و سربست ملی یه
هفته جاریك دردچی

تاریخ نقشلر
۲ آغستوس ۱۹۲۲
سلیمانی

نسخه یکی به ۲ آنه ده فروشری

سال ۱ — ژماره ۱۳ — [جمعه] ۱۲ ربیع الاول ۱۳٤۱ — ۳ تشرین ثانی ۱۹۲۲

﴿ حضرت حکمدار معارف پرور ﴾

له او روژه وه که حضرت حکمدار کردستان تشریفی مبارکی هیناوه ته سلیمانی شو و روژ بو آسایش داخلی و امن و استراحت اهالی سعی فرمووه فقط له هموشت زیاتر چونکه کردستان احتیاجی به معارف و تا ایستا حقیقتاً له محیط سلیمانی دا مکتبیکی موافق و تشکیلاتیکی مناسب نبووه و له اصول تدریسدا تا ایستا کس مشغول نکراوه . حضرت حکمدار وك بو دوایرتر ارادهٔ فرمویو ، بومعارفیش تشکیلاتیکی چاك ومستعجلی اراده کردبو . له سر امه له طرف ریاست معارف کردستانه وه له نفس سلیمانی دا له زیر ادارهٔ مدیر رفیق حلمی افندی که حقیقتاً له اذکیای شبان وطنه مکتبیکی اعدادی حوت صنفی (۳ صنفی رشدیه) به ناو مبارك حضرت حکمدار یعنی (اعدادی محمودی) و مکتب رشدیه یکی جوی به ناوی جناب سپهسالار شیخ عبدالقادر افندی یه وه یعنی (رشدیهٔ قادریه) و دو مکتب ابتدائی به ناوی مخدومان حضرت حکمداره وه (رؤفیه) و (لطیفیه) تشکیل و به و نوعه یش بو تمام زانیان مساعده فرمورا . حقیقتاً ام اراده و همت عالیه بو عموم کردستان موجب شکران و امتنانه و به سبب ام تشکیلات مستحسنه وه له طرف همو معلمان مکتبه کان مضبطه یك تشکر و دعا بو حضرت حکمدار که نیرراوه بو ادارهٔ بانك کردستان عیناً اوا له زیره وه درج کرا . و بانك کردستان به زبان صداقت عرض تشکرات له خذمت حضرت حکمدار معارف پرور دکا .

صورت مضبطه

بو مقام سامی ریاست معارف تقدیم

به واسطهٔ تصدیق تشکیلات تازی معارفه وه حسبیکی علوی که حضرت حکمدار کردستان دام شوکته درحق به مکاتب لطفاً و تنزلا ابرازی فرمووه حقیقت مافوق همو حسیکی عالیه . ایرو له سایهٔ ارادهٔ و فرمان اعلیحضرت حکمداره وه تشکیلات مکاتب موافق

4. 3. بانگی کوردستان

هەلومەرجی دەرچونی

دەرچونی بانگی کوردستان هاوزەمان بو لەگەڵ چەند ڕوداوی گرنگدا. کاربەدەستانی ئینگلیز خۆیان ڕاستەوخۆ کاروباری ناوچەکەیان بەڕێوە ئەبرد، بەڵام تا ئەهات باروخی ناوچەکە زیاتر ئەشێوا و بەرەنگاری چەکدارەکانی کورد زیاری ئەکرد. شەڕ و پێکادان لەگەڵ هێزەکانی ئینگلیز لەملا و ئەولا ئەقەوما و. ئەفسەرانی ئینگلیز ئەکەوتنە بۆسەی پارتیزانەکانی کوردەوە، ئەکوژران و هێزەکانیان ئەشکان. تورک کە داوای ولایەتی موسڵی ئەکردەوە، مەفرەزەیەکی نارد بوە ڕەواندز و خەریکی هاندانی سەرانی کورد بو دژی داگیرکەرانی ئینگلیز. کێشەی گەورەیان بۆ دروست کرد بون.

دەسەڵاتی ئینگلیزی بۆ ئەوەی ناوچەکە ئارام بکاتەوە و بەر لە تەشەنەکردنی نفوزی تورک و کشانی هێزەکانی بگرێ، ئەیویست کورد هێمن بکاتەوە. لەو ماوەیەدا مستەفا پاشای یامڵکی کە جەنەراڵێکی خانەنشینی سپای عوسمانی و یەکێ لە کوردپەروەرە چالاکەکانی ئەستەموڵ بو، تازە گەڕابوەوە کوردستان.

پێشکەوتن لە ژ76 ی 6 ی ئۆکتۆبەری 1921 دا لە ژێر ناوی (هاتنەوە) دا نوسیوێتی: "جەنابی حاجی مستەفا پاشا یەک دو مانگ لەمەوپێش لە ئەستەنبولەوە هاتبوە بەغداد. لە بەغدادیشەوە تەشریفی هاتۆتەوە ئێرە. شەوی 3 شەمە 4 ی مانگ گەیشتە سلێمانی. بە ناوی خۆولاتیەکانەوە بە خێرهاتنی دەکەم. پ"

مستەفا پاشا هەندێ بیر و بۆچونی تازە و هاوچەرخی بۆ پێشخستنی جوڵانەوەی کورد لە سەردا بو. دەسەڵاتی سیاسی ئینگلیز لە سلێمانی ڕێگەیاندا هەم ڕێکخراوێک بە ناوی (جەمعیەتی کوردستان) ەوە دابمەزرێنێ و. هەم ڕۆژنامەیەک لە باتی (پێشکەوتن) بە ناوی (بانگی کوردستان) ەوە دەربکا. بەم بۆنەیەوە پێشکەوتن لە ژ118 ی 27 ی جولای 1922 دا لە ژێر سەردێری: (جەمعیەتی کوردستان- بانگی کوردستان) دا نوسیوێتی:

"لەم ڕۆژانەدا بۆ خزمەتی وڵات و بەرزکردنەوەی مەعاریف جەمعیەتێک بە ناوی جەمعیەتی کوردستانەوە لە سلێمانی تەشەکولی کردوە. بە ناوی بانگی کوردستانەوە ئیمتیازی غەزەتەیەکیش وەرگیراوە، کە ئەم جەمعیەتە ئیدارەی دەکات و، جەنابی حاجی مستەفا پاشا مدیری مەسئولیتی. ئەو غەزەتەیە لەمەولا هەفتەی جارێک دەردەچێت."

1. 1. دەرچونی

بانگی کوردستان 13 ژمارەی لێ دەرچوە.

ژ1 ی لە 2 ی ئابی 1922 دا و

ژ13 ی لە 3 ی تشرینی دوەمی 1922 دا دەرچوە.

هەر بە قەوارەی پێشکەوتن و بە هەمان شێوە، بە 6 لاپەڕە بڵاوکراوەتەوە.

لە ژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نوسراوە:

"زەمانی گورز و ڕم ڕابورد و ئێستا پاڵەوان عیلمە

"سیلاحی دەستە سنعەت باریقەی تیغی سەنان عیلمە

"عیلمی، ئیجتماعی، ئەدەبی، غەزەتەیەکی حوڕ و سەربەستی میللیە.

"هەفتەی جارێک دەردەچێ."

ساحیبی ئیمتیاز و مدیری مەسئول: مستەفا پاشا و، محرری کوردی و فارسی عەلی کەمال و م. نوری و، محرری تورکی ڕەفیق حیلمی بو.

لە ژێر دواستونی دوا لاپەڕەیدا نوسراوە: "لە چاپخانەی حکومەت لە سلێمانی چاپ کرا"

لەو ماوە کورتەدا کە ئەم 13 ژمارەیەی بانگی کوردستان تێدا دەرچوە، 3 گۆڕانی سیاسیی گەورە بە سەر سلێمانیدا هاتوە:

یەکەم:

ئیمتیازی غەزەتەکە لە کاربەدەستانی ئینگلیز وەرگیراوە، چونکە لەو کاتەدا ئەوان سلێمانییان بەڕێوە ئەبرد، ژمارەکانی 1- 5 لە کاتێکدا دەرچون کە هێشتا ئینگلیز لە ناو سلێمانیدا دەسەڵاتدار بو.

دوەم:

سەردەمی کشانەوەی ئینگلیز لە سلێمانی و دروستبونی بۆشایی دەسەڵات تا گەڕانەوەی شێخ مەحمود، ژمارەکانی 6- 8 لەم ماوەیەدا دەرچون.

سێیەم:

ژمارەکانی 9- 13 لە دوای گەڕانەوەی شێخ مەحمود، حوکمداری کوردستان دەرچون.

2. 1. ئامانجی

مستەفا پاشا لەو دواندا کە بە بۆنەی دامەزراندنی جەمعیەتی کوردستانەوە لە مزگەوتی سەید حەسەن داویەتی، ئامانجی جەمعیەتی کوردستان و بانگی کوردستانی بەم جۆرە ڕون کردۆتەوە:

"(السلام و علیکم) ئەی قەومی قەدیمی پەهلەوی! گوێ بگرن لە بانگی کوردستان! ئەم بانگە بۆ خەبەرداری هەمو کوردانە. بۆ هوشیاری شێرانە. بۆ بیستنی باوک و دایکانە. گوێ بگرن ئەم بانگە چی تیایە؟ ئەم هاوارە بۆ چیە؟ هەمو هەفتەیەک گوێی لێ بگرن بزانن ئاخری چیە؟ قسەی پڕوپوچی کۆڵانان، درۆ هەڵبەستنی ڕێژگاوان بەسیە. تەماشای عالەم بکەن لە صنعەت و مەعریفەت دا لە ئێمە پاشکەوتوتر کێ هەیە؟ کاڵایەکمان نیە بۆ سەتری عەورەتمان کافی بێ. دەرزی و دەزویەکمان نیە کە دەستکردی وڵاتمان بێ. نیشانەی عەزەمەت و خانەدانییش کە ئێستا عیبارەت لە شەکر و چایە ئەوانیش هی کوردستان نیە لە جێگایانی تر دێن. پارچە کاغەزێ کە بۆ نوشتەی چەور و شیرینی بێ ئەویش لە فەرەنگستانەوە دێت. لە صەدا چوارمان تیا نیە کە کاغەزێ بۆ کەسوکاری و سرێکی مەحرەمی بۆ عائیلەی خۆی بنوسێ. مشکی و مێزەرمان لە ئێران و فەرەنگستان. گورونی گوڵ ئۆقەییمان لە هندستان. عەبای گەورە گەورەی نازدارمان لە عەرەبستان، کفنی مردومان لە ئەوروپاوە. مەلۆتکەی منداڵمان لە ئەمریقاوە دێت.

"وەلحاصل لە هەمو چشتێک مەحرومین. لە حەوائیسی عالەم بێ خەبەرین. ئەمە هەمو سەبەبی بێ علمی-یە. لە فنونی جیهان بێ بەهرەین. لەگەڵ ئەمەیش دا هەر یەکتری تەنقید و. هەر کەس ئیش بکا لە پێش بەینی نەتیجەی لەبەر جەهل و حەسودی ئەو ئیشە بە خراپی تەئویل دەکەین.

"ئەی برادەرانی کوردان! وەرن گوێ لە بانگی کوردستان بگرن. بزانن چی لێ حاصل دەبێ. چی سەمەرەیەک دەدا. حوسنی نیەت و برادەری سەبەبی سەرفرازییە، نیفاق و غەیبەت باعیسی پەرێشانی و روسیاهیە. گوێ بگرن لە بانگی کوردستان دەڵێ: (زەمانی گورز و رم رابورد...) هەر کەس فکرێکی چاکی هەیە و بۆ ئەولادی وەتەن و میلەت بە خێری دەزانێ بە پیاوەتی ئاشکاری کا تا لە دائیرەی عیلم و ئەدەب دا بخوێنرێتەوە. قسەی پرو پوچی شەوان ببڕێتەوە ئەوا بانگی کوردستان دەست پێ کرا ئەوا پەند و ناصیحی برادەری بە ئاشکاری نوسرا."

عەلی کەمال باپیر ئاغا کە یەکێ بوە لە نوسەرەکانی، لە ژ1 دا لە ژێر سەرنێری (بانگی کوردستان) دا ئەویش هەوڵی رونکردنەوەی ئامانجەکانی داوە. نوسیویێتی:

"لە نەتیجەی سەعی و کۆششێک دا کە لە تەرەف جەنابی رەئیسی جەمعیەتی کوردستانەوە واقیع بوە. حکومەتی سیاسی سلێمانی بۆ نەشری غەزەتەی (بانگی کوردستان) موساعەدەی فەرمو.

"مەقصەد لەم غەزەتەیە چونکە رەهبەری و خزمەت بۆ قەومی کوردانە لەسەر هەمو کوردێک لازمە ئەم غەزەتەیە بخوێنێتەوە و بە دڵ گوێی لێ بگرێ.

"مەعلومە کە هەچ قەومێک غەزەتەیەکی نەبێ نە کەس لە فکر و خەیاڵی ئەو قەومە و نە ئەو لە ئەنجامی کاروباری خۆی تێ دەگا و ئەو وەقتە لەناو قەومانی دنیا بێ نام و نیشان دەمێنێتەوە.

"بینائەن عەلەیهی بۆ سەرفرازی میلەتی کوردستان لە پێش هەمو شتێکا لازمە رەغبەت بەم غەزەتەیە بدرێ. چونکە غەزەتەیەکی میللی و تەرجومانی ئەفکار و خاتیمی قەومی کوردانە."

1. 3. سەرچاوەی دارایی

لای راستی رۆژنامەکە نوسراوە: "ئیعلانات بە دو دێڕ 5 ئانە دەسێنرێت.

لە لای چەپ یشی نوسراوە: "بۆ خاریج بەدەلی ئابونەی 3 مانگی دو 6 مانگی چوار ساڵێکی 8 روپییە" و (نوسخەی بە 2 ئانە) بوە.

ئەم غەزەتەیە ئەهلی بوە. خاوەنەکەی و نوسەرەکانی پارەی چاپیان دابین کردوە. عەلی کەمال لە ژ1 دا نوسیویێتی: " مەصرەفی چاپ کردن و سایرەی ئەوەل نوسخەی ئەم غەزەتەیە لە تەرەف ئەعزایانی دائیمی جەمعیەتی کوردستانەوە تەئمین کرا و. ئەم ئەوەل نوسخەیەی تەبەروکەن و مەجانەن تەوزیع و تەقدیمی برادەرانی وەتەن دەکرێ. فەقەت لەبەر ئەمە کە حکومەت پێشینەن داوای مەصرەفی چاپ کردنی ئەم غەزەتەیە ئەکات رجا و تەمەنا ئەکەین کە حەمیەتمەندانی وەتەن هەر یەکی ئابونەی 3 یا 6 مانگ پێشینەن بنێرن و بۆ قەید کردنی ناویان موراجەعەت بە موحەڕیری غەزەتە شێخ نوری ئەفەندی بفەرمون.

"ئومێد ئەکەین هەمو کوردزبانێک بە ناوی مەحەبەتی وەتەن و زمانی خۆیەوە بە ئابونە قەید بێ و بۆ کڕینی ئەم غەزەتە میللیە رەغبەتی کامیلە بنوێنێ."

جگە لە ئابونە، سەرچاوەیەکی تری دارایی‌یان ئیعلان بوە، بە تایبەتی ئیعلانی دائیرەی ئیجرا و تاپۆ. رەنگە دواتر کە حکومەتی کوردستان دامەزراوە و هەواڵ و ئیرادەکانی حوکمدار لەودا بڵاو کراونەتەوە، حکومەت کورتی بودجەکەی چارە کردبێ.

1. 4. نوسەرەکانی

هەڵبژاردەی ڕۆشنبیرانی ئەو سەردەمەی سلێمانی، بە وتار و شیعر لە نوسینی بانگی کوردستاندا بەشدار بون، لەوانە: شێخ نوری شێخ ساڵح، ڕەفیق حیلمی، عەلی کەمال باپیر، زێوەر، بێخود، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، ئەحمەد موختار جاف، ئەحمەدی فەوزی، عەبدولقادر حیشمەت، زەکی سائیب (مستەفا سائیب).

2. بابەتەکانی

1. 2. سیاسی

لە شیکردنەوەی ناوەرۆکی بابەتە سیاسیەکانیدا چەند شتێ تێبینی ئەکرێ:

1. 1. 2. ڕێبازی سیاسی

بانگی کوردستان ڕێبازێکی سیاسی دیاریکراوی هەبوە. دژی ئەوە بوە کوردستان بنوسێنرێ بە عیراقەوە. هەروەها دژی ئەوە بوە بخرێتەوە ژێر دەستی تورک. لەگەڵ پێکهێنانی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ بوە، بە پشتیوانی و یارمەتی ئینگلیز.

لە ژ2 دا لە ژێر ناونیشانی (ئەڵێن هەیئەتی ناصیحە لە بەغدادەوە دێت) نوسیوێتی:

لەم ڕۆژانەدا شایعەیەک هەیە دەڵێن هەیئەتی ناصیحە لە بەغدادەوە دێت بۆ کوردستان.

1. تێ ناگەین ئەم هەیئەتە بە ئەمری کێ دێت، بە تەنسیبی چ کەسانێ ڕێک خراوە؟

2. نازانین ئەمانە کە دێن نەصیحەتی چیمان دەکەن؟

3. ئەگەر مەقسەدیان ئەمە بێ نەسیحەتمان بکەن تابیعی عیراق بین، وەختی خۆی (لام باش نیە) بێژراوە. وە فکری کوردایەتی هەتا بێت ڕەگ دادەکوتێ و (بانگی کوردستان) لەگەڵ مەعاریف بۆ تەرەقی و تەنویری کوردان سەعی و کۆشش دەکات. "ئینجا لەبەر ئەمە نازانین ئەم هەیئەتی ناصحەیە دێن چی دەڵێن"

لە ژ7 یشدا لەژێر ناونیشانی "مژدە بۆ لام باشەکان" دا نوسیوێتی:

"لەم ڕۆژانەدا شایعەیەکی غەریبی تر هەیە کە لە ئەفواهی خەواص دەوران ئەکات. دەڵێن: لە بەغدادەوە 16 زەوات تەشریف دەهێنن بۆ سلێمانی گۆیا ئیمتیازی بەعزێ مەعادینیان وەرگرتوە یاخود وەری دەگرن و. گۆیا ئەم کەسانە لە سلێمانیەدا چونکە ئوتێل، ڕیستۆران و سائیرە نیە لە ماڵی (لام باشە) کان میهمان دەبن. ئێمە ئێستا بۆ مەراسیمی خۆشنامەدی هیچ نانوسین تا بزانین ڕاستە یا نا. فقەت ئەحوالی کوردستان بەم نەوعە، کەوا دەبینین بە موعەلەقی ماوە، مڵکی ئەم قەومە، مەعادینی مەکشوفەی بە قیمەتی ئەم میلەتە کێ دەیفرۆشێ؟ بە کێ‌ها دەدرێ؟ ئەگەر مەعادین خەڵوز و نەوتە خودا لە دوکەڵی ئەمانە ڕوورەشی بە هیچ لایەک نەدا، ئەگەر زیو و ئاڵتونە (وتکوی بها...) ئەوانەی کە حەزی پێ دەکەن لە حوکمی ئەم ئایەتە کەریمەیە مەحفوز بن!.

ئەمە دوعای بانگە، بۆ ئەو میهمانانە تا سەری ئەم مانگە."

بەکارهێنانی ڕستەکانی لام (باشە) و (لام باش نیە) لەو دو بابەتەدا. ئیشارەتە بۆ ئەو (ئیستیفتا) یەی کاربەدەستانی ئینگلیز لەناو دانیشتوانی سلێمانیدا کردی. بۆ وەرگرتنی ڕەئی خەڵک کە ئاخۆ ئەیانەوێ ناوچەکەیان بخرێتە سەر عیراق یا نا. ئەوانەی ئەیانویست بخرێتە سەر عیراق (لام باشە) و ئەوانەی نەیانئەویست بخرێتە سەر عیراق (لام باش نیە) کە بە چاپ لە سەر کاغەز نوسرابو، ئەخستە ناو سنوقی دەنگدانەوە. لەو (ئیستیفتا) یەدا ژمارەیەکی زۆر کەم نەبێ کە بە قازانجی عیراق دەنگیان دا. ئەوانی کە هەمویان لایان باش نەبو ناوچەکەیان بخرێتە سەر عیراق.

2. 1. 2. سەرلێشێوانی سیاسی

لەو سەردەمەدا بیروبۆچوون و هەڵوێستی سیاسیی رۆشنبیر و سەرانی کورد بەرامبەر تورک و ئینگلیز جیاواز بوە. هەندێکیان پێیان وابوە کە ئینگلیز گەورەترین و پێشکەوتوترین هێزی دنیایە ئەبێ دۆستایەتی لەگەڵ ئەو بکرێ و، هەوڵ بدرێ بە یارمەتی ئەو. کورد دەوڵەتی خۆی دابمەزرێنێ. هەندێکی تر لایان وابوە کە ئینگلیز کافرە و دوژمنی کوردە، ئەبێ پشت بە تورک ببەسترێ و پێوەندی دینی کورد بە تورکەوە ئەبەستێتەوە. بۆ گاڵتە پێ کردن بە لایەنگری تورکیان وتوە (جلخوار). هەندێکی تریش پێیان وابوە ئابوری کوردستان بەستراوە بە بەغدادەوە، لە بەر ئەوە باشتر وایە بخرێتە سەر عیراق.

(جەمعیەتی کوردستان) و (بانگی کوردستان) نەیانتوانیوە رایەکی گشتی یەکگرتو سەبارەت بە مافی نەتەوەیی کورد و هەڵبژاردنی رێگەی بە دەسهێنانی و، دیاریکردنی دۆست و دژوژمنەکانی لە ناو کوردا، یا هیچ نەبێ لە ناوچەی سلێمانیدا، دروست بکەن. جۆرێ لە سەر لێشێوان زاڵ بوە بە سەر بیروڕای خەڵکیدا. ئەم سەر لێشێوانە لەم گفتوگۆیەدا ئەخوێنینەوە کە لە ژ5 دا، لە ژێر سەردێری (موجادەلەی ئەفکار: ئەفکاری موتەنەویعە، حسیاتی موتەلەوینە) دا نوسیوێتی:

"...

ح: کورە نازانم بڵێم چی. ئەڵێن چوار ئەعزا بۆ مەجلیسی لیوا تەعین ئەکەن. ئەم ئەعزایانە. وەکو خەڵق ئەڵێن، ئەمان دەن بە عەرەبەکان. خۆ بە خوا ئەگەر ئەمە راست بێ شتێکی خراپە.

م: گوایە بۆچی خراپە؟

ح: لەمە خراپتر چی تر هەیە. عەرەب خۆی موحتاجی معاوەنەت و ئیرشادی یەکێکی ترە، ئێمە بدرێین بە ئەو چۆن دەبێ؟ ئیستیعارە لە موستەعیر چۆن دروستە؟ سواڵ لە سواڵکەر چۆن قابیلە؟...

م: بە خوا من بزانم بمانەدەن بە عەرەب شتێکی زۆر باشە چونکە خۆت ئەیزانی ئێمە معامەلاتی تیجاریەمان لەگەڵ ئەوانە. هەرچی توتنمان هەیە ئەچێ بۆ ئەوێ. شەکر و چا و کوتاڵیش لەوان ئەکرین."

لەبەشێکی تری ئەم گفتوگۆیەدا نوسیوێتی:

ش: کورە نازانم بە ناخێرم ئەمساڵ ئەمزانی دەستم دایە ئەو خان و دوکانانە کە تەواویان بکەم و ئەجاتم بێ، کەچی لە بەر بەلەدیە نە خشتی سور، نە گەچ، نە قسڵ، دەست ناکەوێ.

م: ئەحا ماڵت وێران بێ! یەکێ داوای عەرەب. یەکێ بەم بستە ئەرزەوە داوای حقوقی میلیەی خۆی ئەکا، یەکێ پرۆپاغەندە بۆ تورک ئەکا، کەچی تۆ هەر لەسەر فاکوفیکی خۆتی."

س: کە هات بێ سەلام فێسەکەی لە سەری داگرت، دانیشت وتی ئەوە باسی چی ئەکەن؟

م: باسی خۆمان ئەکەین.

س: لە پاش موکالەمەیەکی زۆر وتی: باوکی باوکم ئێوە هیچ نازانن هەر لە خۆتانەوە قسە ئەکەن. ئێمە ئیسلامین. تورک دەوڵەتێکی ئیسلامە هەرچی ئەوەی خۆش ئەوێ کافرە. لەسەر ئێمە وا لازمە دایمەن هەر تورکمان بوێ چونکە وەلی نیعمەتی قەدیممانن.

م: ماشەڵڵا ئەی عەرەب ئیسلام نین هەر تورک ئیسلامن خوا کە فەرمویەتی (انما المؤمنین اخوة) هەر مەقسودی تورکە ئەوەڵڵا مەقسەدی عەرەبیشە.

و: لەوێوە رابورد کە گوێی لەم قسانە بو راوەستا.

س: دەوامی لەسەر قسەکانی کرد و ئەیوت: تورک میلەتێکی جەسور و ئازایە بزانە لەم رۆژانەدا چۆن سمکۆی مەحو کردەوە."

ئەم سەر لێشێوانە بەردەوام بوە تا گەڕانەوەی شێخ مەحمود. شێخ مەحمود پێش گەڕانەوەی، لە بەغداد لەگەڵ مەندوبی سامی بریتانی و لەگەڵ مەلیک فەیسەڵ دانیشتوە و گفتوگۆی کردوە. هەرچەندە تا ئێستا ئاگاداریەکی ئەوتۆ لەسەر ئەم گفتوگۆیانە لە بەر دەسدا نیە، بەڵام بێگومان ئینگلیز بۆیە رێگەی بە شێخ مەحمود داوە بگەڕێتەوە کوردستان بۆ ئەوەی ئاسایش بگێڕێتەوە بۆ وڵات. ئەو هێزەی تورک کە لە رەواندز جێگر بوبو و، دەربکا. مێجەر نۆیل لەگەڵ شێخ مەحمود هاتۆتە سلێمانی.

شێخ مەحمود بەسەر ئەو سەر لێشێوانەدا گەڕایەوە. هەردو ئۆرنگای سەر بە ئینگلیز و سەر بە تورک دەوری شێخ مەحمودیان دا، هەر لایەک ئەیویست بە لای خۆیدا رایکێشێ.

2. 1. 3. ئینگلیز و دەوتی کوردستان

پێ ئەچێ تێگەیشتنی سیاسی سەران و رۆشنبیرانی کورد لەو سەردەمەدا سادە و ساکار بوبێ. ئاگاداریەکی زۆر و قوڵیان دەربارەی کاروباری ناوچەیی و جیهانی نەبوە و، ئاگایان لێ نەبوە بریتانیا لە پشتی پەردەوە چ پیلان و تەگبیرێکی گێڕاوە بۆ دیارکردنی چارەنوسی سیاسی کوردستان، بە تایبەتی هی کوردستانی عیراقی ئێستا کە هێشتا بە لێڵی مابوەوە.

مستەفا پاشا کە جەنەراڵێکی سپای تورک و، پیاوێکی دنیادیدە و، رۆشنبیرێکی شارەزا و، ماوەیەکی درێژ لە ئەستەمووڵ ژیا بو، خۆی ئامادە کردبو بۆ ئەوەی لە ژیانی سیاسی کوردا دەورێکی کاریگەر بگێڕێ، لە ژ10 دا لە ژێر سەردێڕی: (ئینگلیس سلێمانی بۆچی دەوێ؟)، بەمجۆرە سیاسەتی بریتانی بەرامبەر بە کورد شی ئەکاتەوە:

"ئەم دەوڵەتە بە سەبەبی موڵکی ئەسڵی ئەوروپایی خۆی کە وەکو جەزایری بریتانیا بێ قەرالیەت بو، یەعنی حوکمدارێکی زۆر نامدار بو. فەقەت بە سەبەبی موستەملەکاتیەوە باخسوس لە سایەی ئیستیلای هندستانەوە کە لە هەموو خسوسەوە لە جیهاندا بە ئەوەڵین قیتعە حسابی دەکرێ، ئیمپراتۆری یەعنی شەهنشاهی بۆ حاصل بوە. ئیستا ئەم ئیمپراتۆریە بۆ محافزەی ئەحواڵ و عەزمەتی خۆی، هەر سیاسەتێ کە لازم بێ، هەر تەشەبوسێ کە موناسیب بێ، مەجبورە بیکا. چونکە تەئمینی محافزەی هیندستان بۆ ئەمە کە ئەکەوێتە ژێر ئیحتیمالی تەهلوکە. ئینگلیز بە گژ هەمو شتێکا دەچێ، هەمو فیداکاریە دەکا. حەتا پێی مومکین بێ هەرچەند دەربەندی کۆهی قاف (کە یەعنی قەفقاسیا) و دەربەندانی شیمال و شەرقی ئەفغانستان وەکو هیرات و سائیرە بێ، هەموی بە عەسکەری ئینگلیس ئیشغال دەکا.

ئەم جێگایانە بۆ ئیحتیاجی پارە و ئینتیفاعی سائیرە نابێ، ئەم ئیحتیمالات و تەصەوراتە هەر بۆ محافزەی عروسی هندستان، یەعنی بۆ بەقای ئیمپراتۆری ئینگلیسانە.

"سلێمانیەیش کە لە کوردستانی جنوبیدا نوقتەیەکی موهیمی سەوقەلجەیشیە، لە نەزەری ئاوروپایی و ئاسیایدا ئەهمیەتی ئینکار ناکرێ."

دوای درێژەپێدانێکی بێ هودە سەبارەت بە رونکردنەوەی گرنگی عیراق لە پاراستنی سەلامەتی رێگەی نێوان بریتانیا و هندستاندا، لە بەشێکی تری وتارەکەیدا ئەڵێ: "ئێستا کە مەعلوم بو و دەزانین تەهدید و محافزەی عیراق بە کوردستانی جنوبیەوەیە چونکە کوردستان لە شاخی ئاگری... هەتا خانەقین، یەعنی نزیک بە جیبالی لورستان، هەمو ئەم شاخ و داخە کە هەمو بە قەومی کوردەوە مەسکونە، لە مەواسیمی دەربەعەدا، هەر مەنتیقەی سلێمانیە کە بۆ عبوری صنوفی سەلاسە موساعید بێ، ئیستیلای یا خود بە هەر ئەوعێکی تر بێ لە ژێر تەئسیری نفوزی ئینگلیس دا بونی بۆ ئەو قەومە لازم بینرا و، ئەغلەبی ئیحتیمال بۆ ئەمە هاتبونە سلێمانی.

"گەرچی کوردستانی جنوبی ئەوی لە دنیادا نیستا بە قیمەتە وەکو مەعادینی نەفت. خەڵوز و سائیرە زۆری هەیە، فەقەت ئەڵبەتە وەکو هندستان، ئوستراليا، ترانسڤال،... عیراق و سائیرە بۆ ئینگلیس فەوائید و مەنفەعەتی مادی و مەعنەوی نابێ. فەقەت لە بەر موتالەعاتی پێشو بۆ تەسبیت و تەحکیمی نفوزیان لە عیراق دا سلێمانی زۆر موهیمە."

ئەگەرچی لە کۆتایی وتارەکەی دا نوسیویێتی (ماویێتی) بەڵام باسەکەی لەو کاتەدا تەواو نەکردوە. لە ژ14 دا کە دوای جیابونەوەی لە شێخ مەحمود دەری کردوە، روونتر بۆچونەکانی دەردەبڕێ و ئەنوسێ: "مەمالیک و موستەملەکەی بریتانیا ئەوەندە زۆرە، ئەوەندە بە ویسعەتە. ئینگلیز ئیحتیاجی ئەمەی نیە کە مەسەلەن بۆ تەرفیهی ئەحوال و بۆ تەفاخوری خۆیان ئیحتیاجی بە ناردنی مەئمورین بێ بۆ کوردستان. یا خود چاوی لە تەقوتۆقی گوێزی هەورامان وە یا حەسرەتکێشی دوکەڵی توتنی خەڵقی بەبان بێت! فەقەت ئەم حکومەتە حەز بە دراوسێ یەک، بە ئاشنایەک دەکا کە بە قسەی بەدخواهانی خۆی فریفتە نەبێ..."

ئەو قسانە نیشانەی ئەوپەڕی بێ ئاگایین لە روداوەکانی ئەو رۆژگارە. لە ساڵانی جەنگ دا بریتانیا و فەرەنسا و روسیا بە نهێنی رێککەوتبون میراتیەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەناو خۆیاندا دابەش بکەن. سایکس (نوێنەری ئینگلیز)، پیکۆ (نوێنەری فەرەنسا)، سازانۆف (نوێنەری روسیا) دوای زنجیرەیەک گفتوگۆی نهێنی گەیشتنە رێککەوتنێک کە لە مێژودا بە (رێککەوتنی سایکس- پیکۆ) ناسراوە. بۆ دابەشکردنی میراتیەکانی دەوڵەتی عوسمانی. لەو دابەشکردنەدا بەشی زۆری کوردستانی تورکیای ئێستا بەر روسیا و، کوردستانی عیراقی ئێستا بەر فەرەنسا و، شام و فەلەستین بەر ئینگلیز کەوت بو.

ساڵی 1917 کە شۆڕشی ئۆکتۆبەر لە روسیا سەرکەوت، هەمو ئەو سەودا و پەیمان و رێککەوتنانەی روسیای قەیسەری بە نهێنی لەگەڵ دەوڵەتانی تر دژی میلەتان کردبونی، لینین ئاشکرای کردن و دەستی لە هەمو دەسکەوتەکانی روسیا هەڵگرت.

لە ناو ئەو رێکەوتنانەدا رێکەوتنی سایکس-_ پیکۆ بو کە لینین ئاشکرای کردو. دەستی لە بەشەکەی روسیا هەڵگرت و، گەلانی دنیای ئاگادار کرد کە دەوڵەتانی ئیمپریالیستی چۆن بە نهێنی پیلانیان لێ ئەگێڕن.

دوای بڕانەوەی جەنگ کە دەوڵەتە براوەکان کۆبونەوە بۆ دابەشکردنی دەسکەوتەکان. لەبەر ئەوەی ئینگلیز گرنگیی نەوتی کوردستانی خواروی ئەزانی، لە کۆبونەوەیەکی هاوبەشی سەرەوەزیرانی فەرەنسی کلیمانسۆ و، سەرەوەزیرانی بریتانی لوید جۆرج دا، لوید جۆرج توانی کلیمانسۆ هەڵخەڵتێنێ. شام و ویلایەتی موسڵیان بە یەک گۆڕیەوە. شام درا بە فەرەنسا، ولایەتی موسڵ یش، کە بەشی زۆری کوردستانی عیراقی ئێستای بە کەرکوکەوە ئەگرتەوە، درا بە ئینگلیز.

لەو کاتەدا کە مستافا پاشا ئەو وتارانەی نوسیوە، ئەم باسانە هیچیان نهێنی نەبون. بەڵکو هەمویان ئاشکرا بون. رۆژنامەکانی ئەو سەردەمە بە ئاشکرا هەرای زۆریان لە سەر داوەتەوە. تەنانەت جەمال پاشا (کە عەرەب بە السفاح ناوی ئەبەن) بۆ ئەوەی شەریف حسێن لە شۆڕش دژی تورک و لە هاوکاری لەگەڵ ئینگلیز پەشیمان بکاتەوە، وێنەیەکی ئەم رێککەوتننامەیەی بۆ ناردوە.

2. 1. 4. ئینگلیز و چارەنوسی کوردستان

لە ئەنجامی شۆڕشی بیست (ثورە العشرين) دا، ئینگلیز هەندێ گۆڕینی لە سیاسەتی خۆیدا کرد. لە جێی کۆلۆنێل ویلسن، حاکمی عامی عیراق، سێر پێرسی کۆکسی نارد. کۆکس، (عبدالرحمن النقیب) ی راسپارد کە وەزارەتێکی خۆماڵی لە کەسایەتیە ناسراوەکانی عیراق پێک بهێنێ. نەقیب وەزارەتەکەی

دامەزراند. سنوری ئەم وەزارەتە هەمو عیراقی نەگرتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی هەلومەرجی سلێمانی ناناسایی بـو، وە لەو ئیستیفتایەدا کە کرا دانیشتوانی سلێمانی بە (لام باش نیە) وەڵامیان دابوەوە، بەڕێوەبردنی کاروبـاری سلێمانی لە ژێر سەرپەرشتیی ڕاستەوخۆی حاکمی عامی عیراق و دواتر مەندوبی سامیدا مایەوە. بە تـایبەتی چونکە لەو کاتەدا پەیمانی سیڤەر هێشتا نە مرد بو.

لە کۆنفرەنسی قاهیرەدا کە کاربەدەستانی ئینگلیز، بۆ بڕیاردانی چارەنوسی ناوچە داگیرکراوەکـان، لە شوباتی 1921 دا بەستیان و، چەرچل وەزیری کاروباری کۆلۆنیەکـان خـۆی سەرپەرشـتی کـرد و نـوێنەری عیراق ئامادەی بو، بڕیـار درا ئەمیـر فەیسـەڵ بکـرێ بە مەلیکـی ئەو عیـراقەی کە لەو کـاتەدا عەبـدوڕەحمان ئەلنەقیب سـەرۆوەزیرانی بـو. ئینگلیـز لە ولایەتەکـانی بەغـداد و بەسـرا و موسـڵ یێکـی هێنـا بـو. هەر لەو کۆنفرەنسەدا بڕیار درا عیراق بۆ پاراستنی خۆی (جەیش) دابمەزرێنێ. ئەگەرچی چارەنوسی کوردیش یەکـێ بو لەو مەسەلانەی باس کـرا، بەڵام بیـروڕای چەرچـل لەگەڵ کـۆکس و کاربەدەسـتە ئینگلیزەکـانی تـر کە لە عیراقەوە چوبون بۆ بەشداری لە گفتوگۆکانی کۆنفرەنس دا یەک نەبو، لە بەر ئەوە چارەنوسی کورد بە لێڵـی مایەوە.

تورک لە سەر ولایەتی موسڵ لەگەڵ ئینگلیز نـاکوک بـو. لەبەر ئەوەی موسـڵ بە شـەڕ و لە سـەردەمی جەنگدا نەگیرابو، بەڵکو ئینگلیز دوای ڕاگرتنـی جـەنگ داگیـری کربـو، تـورک داوای ئەکـرد بـدرێتەوە بە تورکیا. ئینگلیزیش ئەیویست لە دەستی خۆیدا بمێنێتەوە و ببێ بە بەشێ لە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عیراق. کاتێ شـەڕ لە نێـوان شـێخ مەحمـود و ئینگلیـزدا هەڵگیرسـا و شـێخ دور خـرایەوە بـۆ هندسـتان، بەشـێ لە چەکدارەکانی عەشیرەتەکانی کورد خۆیان بە دەستەوە نەدا، درێژەیان دا بە شـەڕی پـارتیزانی دژی ئینگلیـز. تورک ویستی کەڵک لەم ناکۆکیە وەربگرێ. لە سەر داوای هەندێ لە سەرانی عەشایەری کورد، مەفرەزەیەکیـان نارد بۆ ڕەواندز. هاتنی ئەم مەفرەزەیە ورەی دوژمنەکانی ئینگلیزی بەرز کردەوە و، چالاکییان زیـادی کـرد. لە چەند جێگایەک ئەفسەرانی ئینگلیز کوژران. لە چەنـد جێگـایەک لە شـەڕدا شـکان. ئـارامی و ئاسـایش لە ناوچەکەدا نەما. بۆ ئارامکردنەوەی ناوچەکە و دەرکردنی مەفـرەزەکەی تـورک، ئینگلیـز بیـری لە هێنـانەوەی شێخ مەحمود کردەوە.

ئەم کارەیان بە چەند قۆناغێ ئەنجامدا. لە بانگی کوردستاندا ئەمە بە باشی ئەبینرێ. لە پـێشدا شـێخ مەحمودیان لە هیندستانەوە هێنایە کوێت. چەند مانگێ لەوێ گلیان دایەوە. ڕێگەیان بە شێخ قادری برای شـێخ مەحمود دا کە لە بەغداد دەس بەسەر بو، بگەڕێتەوە بۆ کوردستان، لە سەرەتادا بۆ گوندی داریکەلی ئینجا بـۆ سلێمانی. شێخ مەحمودیشیان لە کوێتەوە هێنایە بەغداد.

بانگی کوردستان لە ژ3 دا بە تورکی هەواڵی گەیشتنی شێخ قادری لە بەغدادەوە بۆ گوندی داریکەلی نزیک شاری سلێمانی بڵاو کردۆتەوە.

لە ژ5 دا بە کوردی هەواڵی هاتنی شێخ قادری بۆ شاری سلێمانی نوسیوە.

لە ژ7 دا نوسیوێتی:

"صورەتی تەلغەرافنامەی کە جەنابی شێخ عەبدولکەریم ئەفەندی بۆ خدمەت جەنابی جەلالەتمەئاب شـێخ عەبدولقادر ئەفەندی ناردوە:

" بۆ جەنابی شێخ عەبدولکەریم

"یەومی چوارشەمبە لە کفری 13 ی ئەیلولی 338

ئەمرۆ شێخ مەحمود و شێخ غەریب دەگەنە بەغداد بە ئەوەلین فرصەت بۆ کفری حەرەکەت دەکەن، بەڵام لە پێش بزوتن بۆ بەعزێ ئیش لازمە مەنـدوب ئەلسـامی مشـاوەرەی لەگەڵ بکـات. هەتـا خەبەری ترتـان بـۆ

ئەنێرم ئینتیزاریتان لە کفری پێویستە. هەچ وەختێک شێخ مەحمود بۆ کفری حەرەکەت دەکات. خەبەرتـان بـۆ ئەنێرم. حاکمی سیاسی مێجەر گۆلد سمیس"

لە ژ5 دا هەواڵێکی لە ژێر سەردێڕی: (تەبشیرات، 9 ی موحەرەمی 1341) دا بەمجۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"بۆ موقەرەراتی کوردستان مودەتێکە جەنابی حاکمی سیاسـی سـلێمانی لەگەڵ مەنـدوبی سـامی و. ئەم زاتەیش لەگەڵ لۆندەرە مەشغوڵی موخابەرەن.

جەنابی مەندوبی سامی ئێستا جەنابی گۆلد سمیسی مەئزون و مفەوز فەرموە:

"کە بە عمومی ئەهلی سلێمانی خەبەر بدات عەن قەریب مەیدانیان دەدرێـت بـۆ حەل کردنـی مەسـئەلەی تەشکیل کردنی حکومەتێک بۆ کوردستان. یەعنی بە سەربەستی فکری خۆیان دەرمیان بـکەن و. بـۆ حصـولی ئەم نیەتە خێرە جەنابی مەندوبی سامی لەگەڵ حکومەتی ئینگلتەرە خەریکی موخابەرەیە تاکو تەرتیبێکی باش دابنرێت و لەم رۆژانەدا بە ئەهالی تەبلیغ و تەقدیم دەکرێت.

"جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی لەگەڵ شێخ محەمەد غەریب ئەفەندی لە کـوێتەوە بـۆ بەغـداد نەقلیـان لە تەرەف حکومەتی موفەخەمەی بریتانیاوە موساعەدە کراوە. بانگی کوردستان"

لە ژ6 دا لە ژێر سەردێڕی (ئیعلانی رەسمی) دا شێخ قادر ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

"مەعلومتان بێ کوردستان رۆژی لێ بوەوە. حکومەتی بریتانیـا لە مەمـالیکی خۆیـا ئیعلانـی کـردوە بە قەراری ئەوروپا ئیدارەی موستەقیلەی کوردستان تەودیـع بە جەنـابی شـێخ مەحمودیـان کـردوە و. بە نیـابەت جەنابی شێخ قادر ئەفەندی تەعیین کردوە. وە بۆ تەحکیمی حـدود کە کفـری و کەرکـوک و هەولێـر تەسـبیت کراوە. بۆ ئەمە هەمو کوردێ لازمە شادی و ئیعلانی ئازادی بکا. عەبدولقادر"

لە ژ13 دا لە بەیانێکدا کە (ریاسەتی ئەمنیەتی عومومیە) نوسیوێتی:

"... هەتاکو جەنابی مەنـدوبی سـامی دەوڵەتـی فەخـیمەی بریتانیـا کە لە بەغـدادە، هەروەکـو وەعـدی فەرموە، موافیقی خەریتە عمومی لیوا و قەزایانی کوردستان ئیلحاق نەفەرموێت، ئەوسـا بە ئیـرادەی حەزرەتـی حوکمدار، دامە شەوکەتوهو، لە کەرکوک و ئەربیل و زاخۆ و عەقرە و عەمادیە و دهۆک و سەلاحیە و خانەقین و سایری بیلادی کوردستان، ریجالی موحتەرەمە دەعوەت و تەشکیلاتێکی دایمی ئیجرا ئەکرێ..."

ئەم هەواڵانە کە بۆ کورد خۆش و شادی هێنەر بون. هەندێکیان گەشبینییەکی بێ بناغەیان تێدایە. بۆ نمونە ئەوەی لە بەیانەکەی (ریاسەتی ئەمنیەتی عومومیە) دا باس کـراوە. هەرگیـز و لە هـیچ بەڵگەیەکـی بریتانی‌دا باس نەکراوە. تەنانەت ئەو هەواڵانەی بانگی کوردسـتان بە زمـانی کاربەدەسـتانی ئینگلیـزەوە بـڵاوی کردونـەتەوە، هەمویـان خۆیـان دایـان رشـتونەتەوە. هـیچ کامێکیـان تەرجـومەی وردی دەقە ئینگلیزیەکەی نیە.

2 .2. پەروەردە و فێرکردن

یەکێ لە داواکانی هەمو رۆشنبیرانی ئەو سەردەمە، کردنەوەی خوێندنگە و بڵاوکردنەوەی خوێنـدەواری بوە.

لە ژ2 دا زەکی سائیب (مستەفا سائیب) لەسەر (مەسئەلەی مەکتەب کردنەوە) ی نوسیوە. پێ ئەچـێ لەو کاتەدا تەنیا پۆلی یەکەمی ناوەندی هەبوبێ. لەبەر ئەوە کەسوکاری خوێنـدکارەکان بڕیاریـان داوە بـۆ درێـژە پێدانی خوێندنێ منداڵەکانیان بنێرن بۆ بەغداد. زەکی باسی تەجروبەی خۆی و هاورێکانی ئەکا لە کەرکوک و. بە توندی ئەچێ بە گژ ئەو بیرەدا و. داوا ئەکا حکومەت بە یارمەتی خەڵک لە سلێمانی پۆلی نـوێی ناوەنـدی بکاتەوە. بۆ ئەوەی خەڵک ناچار نەبن منداڵەکانیان بنێرن بۆ شوێنانی دور لە سلێمانی.

لە ژ5 دا عەلی کەمال (تەربیەی ئەولاد) دوای ئەوەی باسی دواکەوتوویی پرۆگرامی خوێندنی مزگەوتەکان ئەکا، گلەیی لەو باوکانە ئەکا کە یارمەتی منالەکانیان نادەن خوێندن تەواو بکەن و بۆ خوێندنی بەرزتر بچنە وڵاتان. لە کۆتایی وتارەکەیدا نوسیویتی:

"لە ئەم مەعروزاتە سونی تەفاهوم حاصل ئەبێ، بەندە هیچ وەقتێ نالێم خوانەخواستە تەحصیلی مزگەوت خراپە. فەقەت لام وایە لە مزگەوتانیش دا بۆ ئەمەی کە تەلەبەکانمان تەحصیلێکی باش و موختەصەر ببینن، ئوصولی جەدیدەیش تەعقیب بکرێ و، وەکو لە میصردا لە جامیعەی ئەزهەریدا تەحصیل ئەکرێ، تەحصیلی ئوصولی عەرەبیە و دینیەیش ئیسان وا تەدریس بکرێ. وە یا خود ساڵی دو سێ فەقێ زیرەک و گەنج بۆ ئیکمالی تەحصیل بۆ میصر بۆ جامیعی ئەزهەری بنێررێ تا لە کوردستان دا عولەمای بافکر و موتەفەنین زۆر بێ."

هەوڵی دڵسۆزانی خوێندن و پەروەردە سەری ئەگرتوە تا شێخ مەحمود گەڕاوەتەوە سلێمانی و کابینەی حکومەتەکەی دروست کردوە، مستەفا پاشا لەو کابینەیەدا بوە بە رەئیسی مەعاریف (وەزیری پەروەردە)، ئەوسا چوار خوێندنگە دامەزرێنراوە.

لە ژ13 دا لە ژێر سەرناوی (حەزرەتی حوکمداری مەعاریفپەروەر) دا نوسیویتی:

"... حەزرەتی حوکمدار وەک بۆ دوایری تر ئیرادەی فەرمو بو، بۆ مەعاریفیش تەشکیلاتێکی چاک و موستەعجلی ئیرادە کرد بو. لەسەر ئەمە لە تەرەف ریاسەتی مەعاریفی کوردستانەوە لە نەفسی سلێمانیدا لە ژێر ئیدارەی مودیر رەفیق حیلمی ئەفەندی، کە حەقیقەتەن لە ئەزکیای شوبانی وەتەنە، مەکتەبێکی ئەعدادی 7 صنفی (3 صنفی روشدیەیە) بە ناوی موبارەکی حەزرەتی حوکمدار یەعنی (ئەعدادی مەحمودی) و مەکتەبی روشدیەیەکی جوێ بە ناوی جەنابی سپەهسالار شێخ عەبدولقادر ئەفەندیەوە یەعنی (روشدیەی قادریە) و دو مەکتەبی ئیبتیدائی بە ناوی مەخدومانی حەزرەتی حوکمدارەوە (رەئوفیە) و (لەتیفیە) تەشکیل و بەو ئەوعەیش بۆ ئام درانیان موساعەدە فەرمورا..."

2. 3. ئەدەبی

بابەتە ئەدەبیەکانی بە زۆری شیعرن.

زێوەر 3 شیعری تێدا بڵاوکردۆتەوە:

لە ژ1 دا (موبارەک بادی) کە پیرۆزباییە لە دەرچونی بانگی کوردستان و،

لە ژ9 دا شیعرە نیشتمانیەکەی (ئەی وەتەن چەند خۆشەویستی رۆحی شیرینی منی) کە کراوە بە سرودی خوێندنگاکان و،

لە ژ11 دا (حیکایەتی مەنزومە) کە باسی گەندەڵی بەڕێوەبەرایەتی سەردەمی عوسمانی و خراپی کاربەدەستەکانیان ئەکا.

رەفیق حیلمی 2 شیعری تێدا بڵاوکردۆتەوە:

لە ژ1 دا بە فارسی پیرۆزبایی دەرچونی بانگی کوردستان ئەکا،

لە ژ2 دا شیعرێکی نیشتمانی بە کوردی بە ناونیشانی (بۆ کوردان) نوسیوە.

ئەحمەد موختار جاف 2 شیعری تێدا بڵاوکردۆتەوە:

لە ژ3 دا بە کوردی و

لە ژ4 دا بە فارسی، هەر دو شیعری بە بۆنەی دەرچونی بانگی کوردستانەوە نوسیوە.

بێخود لە دوای ناڵۆزانی هەلومەرجی سلێمانی چۆتە کەرکوک دانیشتوە. بەلام کە هەواڵی گەڕانەوەی شێخ مەحمود بڵاوئەبێتەوە، ئەگەڕێتەوە سلێمانی.ئەمیش 2 شیعری تێدا بڵاوکردۆتەوە:

لە ژ6 دا شیعرێکی بۆ شێخ مەحمود داناوە کە لەو کاتەدا لە کوێت دەسبەسەر بوە. لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:

عومرێکە سیەهرۆژ و پەرێشانی کووەیتم
ئاشوفتە وەکو تورڕەیی خوبانی کووەیتم
لە جێیەکی تردا ئەڵێ:
خەڵقینە لە بەر گەوهەری تاجی سەری کوردە
قوربانی موحیتی عەرەبستانی کووەیتم
لە ژ8 یش دا شیعرێکی تری بە فارسی لە ستایشی پێغەمبەردا نوسیوە.

م. نوری لە ژ3 دا شیعرێکی بە فارسی بۆ بانگی کوردستان.
فایەق زێوەر لە ژ7 دا لە سەر مەعاریف.
عەلی کەمال لە ژ8 دا شیعرێکی لە ستایشی شێخ قادری حەفیدا.
عەبدولقادر حیشمەت لە ژ2 دا شیعرێکی بۆ پیرۆزبایی بانگی کوردستان.

ئەمیر لە ژ13 دا شیعرێکی تورکی بڵاوکردۆتەوە. جگە لەمانە چەند شیعرێکی تێدایە ناوی شاعیرەکەی نەنوسراوە.

لە ژ8 دا ئەحمەد فەوزی (خوش امدی حضرت شیخ محمود دام اجلاله)، شیعرێکی نوسیوە، لە سەرەتاکەی دا ئەڵێ:

شوکرەن لیللا، مژدە بێ وا نوری ئیمان هاتەوە
ئەرشەدی ئەولادی حەیدەر، شێری یەزدان هاتەوە
لە کۆتاییدا ئەڵێ:
جەژنی کوردستانە قوربان، مەوقعی قوربانیە
چۆن بە قوربانی نەبم وا فەخری کوردان هاتەوە

ناوەڕۆکی ئەم شیعرانە بە گشتی نیشتمانی و پەروەردەیی و، هاندەرانەن. بابەتی زۆریان پیرۆزبایی کردنە لە دەرچونی غەزەتەکە و، دەربڕینی خۆشیە بە بۆنەی گەڕانەوەی شێخ مەحمودەوە. بە کێشی کۆنی کلاسیکی عروز هۆنراونەتەوە. ناوەرۆکەکانیان دوبارەن، پڕن لە وشەی ناقوڵای بێگانە. زۆریان دڕخێکی ئەدەبی ئەوتۆیان نیە. بەلام لە روی سیاسیەوە بە بەشێ لە بانگەوازی هوشیاری نەتەوەیی دائەنرێن.

جگە لەم شاعیرانە، مستەفا پاشا خۆیشی جار و بار شیعرەکانی خۆی تێدا بڵاوکردۆتەوە. شیعرەکانی یامڵکی ئەگەرچی دو بەیتن و بە ناوەرۆک پێشکەوتنخوازن و، بە مەبەستی هاندانی کورد داینـاون، بەلام لە روی هونەریەوە سەرکەوتو نین و، بە زۆری لە دروشمی خۆپیشاندان و کۆبونەوە ئەچن.

2. 4. بابەتی جۆراوجۆر

ئەو چاپخانە پچوکەی کە لە سلێمانیدا هەبوە فریای دابینکردنی هەمو پێویستیە رۆشنبیریەکانی نەکەوتوە. لەبەر ئەوە م. نوری لە ژ3 دا وتارێکی درێژی لەسەر گرنگی (ماکینەی چاپ) نوسیوە و لە کۆتاییدا ئەڵێ:

"لازمە لە تەرەف غیرەتمەندانی موحتەرەمی وەتەنەوە بۆ هێنان و کڕینی ماکینەیەکی چاپ قسور نەکرێ. لە حەمیەتمەندانی ئەهالی موحتەرەمەی کوردستان وا ئومێد ئەکەم بە ناوی مەنفەعەتی میلەتەوە هیمەت بۆ هێنانی ئەم ماکینەیە بکرێ. ئەمەیش تەکلیفێکی ئەوەندە گران نیە کە لە هەمو کەس هەڵنەسێ. بەندە بۆ ئەم ئیشە خێرە دەلالەت و تەشەبوس ئەکەم هەر کەس بە قەدەری ئیقتیدار و هیمەتی خۆی معاوەنەت بفەرمون بە ناوی میلیەت و کوردیەتەوە ئیستیراحام ئەکەم".

ئەم وتارە زەمینەی خۆش کردوە بۆ ئەوەی لە ناو ڕۆشنبیران و بازرگان و پیشەکار و سەرانی خێڵەکاندا، دەس بکەن بە کۆکردنەوەی پیتاک بۆ کڕینی چاپخانەیەکی نوێ و گەورەتر لەوەی هەبوە.

3. نرخی بەڵگەیی

بانگی کوردستان تۆمارێکی باوەڕپێکراو و دەستی یەکەمی چەندین ڕوداوی گرنگ و بەڵگەی مێژوییە، کە سەرچاوەیەکی بە نرخن بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوی کورد و عیراق لەو قوناغەدا. بۆ کەسێ بیەوێ لە مێژوی سیاسی ئەو قۆناغە بکۆڵێتەوە، بەڵگەکانی ناو بانگی کوردستان بۆ بەراورد کردنی لەگەڵ بەڵگەکانی ناو ئارشیفی بریتانیا و ناو ئارشیفی عیراق، تۆمارێکی یەکجار بە سودن. لەوانە:

3. 1. جەمعیەتی کوردستان

لە ژ1 یدا باسی دامەزراندنی جەمعیەتی کوردستان و کۆبونەوە بۆ هەڵبژاردنی دەستەی بەڕێوەبەری، بەم جۆرە تۆمار کردوە:

"جەمعیەتی کوردستان

"لە سەر موراجەعەتی جەنابی سەعادەتمەئاب حاجی مستەفا پاشای میر لیوا ئەرکان حەربی موتەقاعید و. لە سەر مەئزونیەت و موساعەدەی رەسمی حکومەتی سیاسی سلێمانی لە تەرەف بەعزێ ئەربابی حەمیەت و ئەفازیل و منەوەرانەوە قەرار درا کە لە سلێمانی جەمعیەتێکی کورد تەشکیل بکا. بۆ ئەمە چەند ڕۆژ لەمەو پێش ئەسامی عولەما و مەشایخ و ئەشراف و سائیری منەوەران و ئەهلی کەسەبە بە تەرتیبی حروفی هیجا داخلی دەفتەر کرا و ڕۆژی جومعە 21 ی تەموزی 1922 پاش نوێژی نیوەڕۆ لە مزگەوتی سەید حەسەنی مفتیدا گردبونەوە. لە تەرەف جەنابی مستەفا پاشاوە نوتقێکی ئیفتیتاحی دایر بە مەقصەد و غایەی ئەم ئیجتیماعە خوێنرایەوە، سامعین کە بیستیان غایەی ئەم فکرە بۆ تەرەقی و تەعالی میلەت و وەتەنە بە کەمالی ئیفتیخار قبوڵیان فەرمو.

"بڵاوکردنەوەی ئەم فکرەیش بە واسیتەی ئەم غەزەتەیەوە کە حکومەت ئیمتیازی داوە بە جەنابی مستەفا پاشا و ئێستا هەفتەی جارێک دەردەچێ. ئومێد وایە ئینشائەڵا بە واسیتەی هیمەتی ئەربابی حەمیەتەوە تەرەقی بکات زاتەن هەمو شتێک وردە وردە زیاد ئەکات.

"بۆ تەماشاکردنی ئەم غەزەتەیە و سائیری ئوموری ئیداری ئەم جەمعیەتە لە تەرەف حوزوری کیرامەوە لە ژێر ریاسەتی پاشای موشار ئیلەیهیدا 13 کەس بۆ ئەعزایەتی ئینتیخاب کران...

...

"ئیتر ئومێدمان وەهایە کە بۆ تەرەقی و تەعالی وەتەن و میلەت هەمو لایەک تێ بکۆشین و ئەگەر قصورێک ببینرێ بە بێ ئەمەی لەم لاو لەولا بەحس و تەنقید بکرێ پیاوانە خەبەر بە جەمعیەت بدرێ تا وەکو بە پێی ئوصولی جەمعیەت ئەو مەسئەلەیە. فەورەن داخلی موزاکەرە بکرێ و نەتیجە بە واسیتەی غەزەتەوە ئیعلان بکرێ.

"لەم خصوصەوە وا بزانم لەمە زیاتر بەستی مەقال زانیدە ئەمە قانونێکی تەبیعیە کە لە عەصری یازدەهەمی هیجریەوە و یەعنی لەو تاریخەوە کە غەزەتە پەیدا بوە هەر قومێ رەغبەتی بە مەعاریف و بە ئەم واسیتە موقەدەسە کردبێ بە تەدریجی تەرەقی کردوە و ئەگەر وەکو ئێمە مابێتەوە لەناو ئەقوامی موتەمەدینەدا بێ نام و نیشان ماوەتەوە بینائەن عەلەیهی لە سەرمان لازمە کە بۆ تەرەقی و تەعالی کوردستان رەغبەت بەم واسیتەیە بدەین کە بۆ تەرەقی عیلم و مەعاریف فەئلی خێرە.

"باقی تۆفیق لە خودا و معاوەنەت و غیرەت لە ئەربابی حەمیەت تەمەنا دەکەین."

بەم پێیە (بانگی کوردستان) زمانی (جەمعیەتی کوردستان) بوە. بەڵام پێناچێ ئەم جەمعیەتە دەورێکی ئەوتۆی لە ژیانی سیاسی سلێمانیدا گێڕا بێ. جگە لەو کۆبونەوەیەی کە دەستەی بەڕێوەبەری هەڵبژاردوە، هیچ چالاکیەکی تری بە دی ناکرێ. بە تایبەتی لە دوای کشانەوەی ئینگلیز و ئینجا گەڕانەوەی شێخ مەحمود، ئیتر باسی جەمعیەت لە کایەدا نەماوە.

3. 2. کشانەوەی ئینگلیز لە سلێمانی

لە ژ6 ی 18 ی ئەیلولی 1922 و ژ7 ی 22 ی ئەیلولی 1922 دا ریپۆرتاجێکی درێژ لە بارەی کشانەوەی ئینگلیز و پێکهێنانی مەجلیسی میللی لە سلێمانی بەمجۆرە نوسراوە:

"بیدایەتی ئینقلاب و ئینتباه بۆ کوردان

"رۆژی 5 ی ئەیلولی 1922 سبحەینێ زو، جەنابی جەلالەتمەئاب حەفید زادە شێخ عەبدولقادر ئەفەندی، لەگەڵ ئەعزای مەجلیسی لیوا کە عیبارەت بێ لە مستەفا پاشا، حەمە ئاغای عەبدورەحمان ئاغا، عەبدولفەتاح چەلەبی، مەجید ئەفەندی حاجی رەسوڵ ئاغا و، لە ئەشراف ئەحمەد بەگ تۆفیق بەگ، بە تەزکەرە لە تەرەف حاکمی سیاسیەوە بۆ جێگای تەیارەکان کە لە کەنار شارەوە دەعوەت کران. زاتەن رۆژێک لەوە پێش شەش تەیارەی گەورە هاتبو. ئەم زاتانە لە ژێر چادرێکدا گردبونەوە. ئەترافی مەوقیعی تەیارە بە زنجیرەی نۆبەتچی عەسکەری محافەزە کرا بو. لە ئەهالی مەملەکەت بۆ سەیر جەمعێکی غەفیر وەستابون. لە هیچ لایەکەوە بە قەدەر زەرەیەک ئاساری بێ ئەزاکەتی نەبو.

"حاکمی سیاسی مێجەر گۆلد سمیس متەوەجیە بە هەمومان وتی: (بیناء بە ئەمرێک، کە لە بەغدادەوە لە مەندوبی سامی وەرم گرتوە، ئێستا سلێمانی تەخلیە دەکەین. عەسکەر، پۆلیس، ئەسلیحە، جبەخانە، پارە، ئەرزاق و سائیرە، هەمو لە جێی خۆیاندا تەرکمان کرد. بۆ ئیدارەی خۆتان فکر بکەنەوە و، ئەمە کلیلی خەزێنەیە تەسلیم بە کێی بکەم؟) وتی: (کێ بە رەئیسی مەجلیستان ئینتیخاب دەکەن؟) هەمو حازرون وتیان: (جەنابی شێخ قادر ئەفەندی ئێستا موناسیبە، فەقەت لازمە ساعەتی ئەوەل جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی بێتەوە ئێرە، تا ئیدارەی ئومور تەئمین بکرێ.)

"لەسەر ئەمە گەلێ گفتوگۆ بو. لە تەرەف ئەعزاکان بەعزێ سوئال و جواب کرا. حاکمی سیاسی لە جوابی هەمودا ئەمەی وت: (وەقتی قسە نیە ئێمە ئێستا دەڕۆین. ئێوە فکری ئیدارەی خۆتان بکەن. مەجلیستان هەیە. ئەعزاکان حازرن. مادام کە شێخ عەبدولقادر ئەفەندیتان بە رەئیسی مەجلیس قبوڵ کرد و، ئیعتیمادتان پێی هەیە بۆ ئیدارەی هەمو ئومورتان، بۆ محافەزەی ئاسایشتان، بە قەراری مەجلیس ئیش بکەن. ئێمە بە موجیبی ئەمری قەتعی کە وەرمان گرتوە هەرچی مەئموری ئینگلیزە دەبێ سلێمانی تەخلیە بکات.)

لە پاش ئەم قسانە حاکمی سیاسی خۆی و معاون و قوماندانی عەسکەری ئینگلیز لەگەڵ حازرون ویداعیان کرد و، هەیئەت جێی تەیارەی تەرک کرد و، عەودەتیان کردەوە بۆ شار. لە پاش ئەمە مەئمورانی ئینگلیز بە تەیارە دەستیان کرد بە حەرەکەت. ئەم مولاقات و خیتامی رۆیینی ئینگلیزە لە سەعات یەکی

ڕۆژەوە هەتا سەعات شەشی ڕۆژ دەوامی کرد. فەقەت ئەم تەئەخورە بۆ ئینتیزاری هاتنی مێجەر نۆیلی حاکمی سیاسی هەڵەبجە و مەناتیقی جاف بو. کە ئەو نەهات ئەمان حەرەکەتیان کرد. ئەعزاکانی مەجلیس، لە ژێر ڕیاسەتی جەنابی شێخ عەبدولقادر ئەفەندیدا، هەر ئەو ڕۆژە سەعات پێنج لە دائیرەی حکومەت دا گردبونەوە، چونکە ئەمنیەت بە ئینتیزامی عەسکەرەکە بو، لە تەرەف مستەفا پاشاوە تەنبیهات و ئیختاراتی لازمە بە هەیئەتی عەسکەریە کرا. هەمو زابتان و عەسکەر، هەتا تەشەکولی حکومەتێک، لازم بو محافەزەی میلەت و وەتەن و عەلەلخسوس بۆ ئەسلیحە و جبەخانە و خەزێنە، هەمو عەهد و میساقیان کرد. بۆ شەو و ڕۆژ دەوریە و سائیرە تەرتیب کرا. هەمو ئەو ڕۆژە ئینتیزام و هیمەتی عەسکەریە و فەتانەتی زابتەکانیان مەشهودی عامە بو. وە لە داخل و ئەترافی شاردا ئاسایش محافەزە کرا.

"ڕۆژی دوەم هەمەوەند کەریمی فەتاح بەگ، محەمەد ئەمین ئاغای فەقێ قادر، لەگەڵ فەقێ محەمەدی حاجی، کە ڕەئیسی ڕشەوەندە، لەگەڵ کوڕانی کاک عەبدوڵا عەزیز خاڵە و ئەتباعیان، داخلی سلێمانی بون.

"جەنابی سیادەتمەئاب حاکمی سەنگاو، شێخ عەبدلقادری ئەفەندی و مەخدومی موحتەرەمی جەنابی شێخ مستەفا لەگەڵ ئەتباع و ئەعوانیان، لە پێشتر زاتەن واریدی سلێمانی و مەشغولی محافەزەی ئەمن و ئاسایش بوبون.

"ڕۆژی سێیەم، کە ڕۆژی جومعە بو لە بەینی بەعزێ ئەهالی دا و، بە خسوس لە ئەفواهی هەمەوەند، کە لە تەرەف ڕانیەوە هاتبونەوە، هاتنی عەسکەرێکی بێ شوماری تورک لەگەڵ تۆپ و مەترالیۆز و، سوارێکی زۆر کە لە دوکانەوە دێن بۆ سلێمانی، دەورانی دەکرد. گەرچی ئەهالی سلێمانی و هەمو کوردستان، سەبەب بە ڕابیتەی دینیەوە، لە ئاوازەی هاتنی ئۆردوی تورک مەمنون بونیان تەبیعیە، فەقەت شایانی تەعەجوب ئەوانەی لە موقابیلی ئەو خدمەتانە کە بویانە بۆ ئینگلیس، نایلی سەروەت و ئیکرام بون و، لە زەمانی ئینگلیزدا خۆیان بە موقەڕەبین و فیداکارانی حکومەتی بریتانیا نیشان دەدا، ئەو ڕۆژە بۆ سیتری ماسەبەقی ئەحوالی خۆیان لە میلەت، وە یا بۆ ئینتیقام لە موعاریزانیان بو ئەمانە کە ئەگرا حکومەتێکی کوردی یاخود تورکی تەشکیل بکا لەمیش دا بۆ خۆیان جێیەک بگرن. بە دەرمجەیەک خەریک بون، هەر کەس باوەڕی نەکردایە بە هاتنی 8 هەزار مەوجود پیادە و سواری و هەزاران تۆپ و مەترالیۆزی تورکی، وە یاخود بە دڵێکی ساف بیوتایە کوا لە کوێن؟ توخودا با ئێمەیش بیزانین! ئیتر ئەو بەد خواهانە، ئەو دوشمنی هەم وەتەنانە، ئەو مەنفەعەت پەرستانە، بە جوهەلایان دەوت (تەماشا کەن! فلان ئیسلامێتی ناوێ، حەز بە گاور دەکەن، بە هاتنی تورک ناکەن) و هەمفکری خۆیان بۆ ئیختیلال تەشویق دەکرد. لەو وەختەدا بو کە نوێژی جومعە بو بە ئەمری جەنابی شێخ قادر ئەفەندی، وجوهـ و ئەعیان و منەوەرانی مەملەکەت لە دەروژوری دائیرەی سیاسی دا بە ئیزدیحامێکی عەزیم ئیجتیماعیان کردبو. تەزەکوری 3 مەسئەلە دەکرا. کە بۆ ئەم مەسئەلەیە هەر کەس بە ئیجتیهادی خۆی بە نوسین یاخود بە زبان فەقەت ئاشکرا هەر فکرێ بەیان بکا قەتعەن لە یەکتری دڵگیر و دەرحەق بە یەک ئەبەدەن مەغلوبی ئەغرازی شەخسیە نەبن و، هەمو بە قەراری ئەکسەریەت تابیع ببن.. بۆ ئەمە سەد دەفعە بەقورئان و بە ئایات سوێند خورا بو، لە پێش ئەم سوێندەیش دا هەر ئەو ڕۆژە کە ئینگلیزەکان سلێمانیان تەخلیە کرد، بە قەراری مەجلیس کە چەند کەسی تر لە وجوهی مەملەکەت لە خاریجی ئەعزایانی مونەتەخەبەی میلی لە مەسلەحەت ئیحزار کرابون، تەئمینئامەیەکیان نوسی و ئیمزایان کرد، کەس لەگەڵ کەس غەرەزی شەخسی تەعقیب نەکات و صیرف بۆ مەنافیعی میلەت و وەتەن سەعی بکرێ و، لە بەینا هیچ تەحریکاتێ نەبێ.

"لە پێش شروعی ئەم موزاکەرەیەدا، جەنابی شێخ قادر ئەفەندی لەگەڵ ئیعتینا بۆ خەلافەتی ئیسلامیە دایر بە قەومیەت و میللەت، بەعزێ کەلیماتی مەعقولی بەیان فەرمو.

"ئەو 3 مەسئەلەیە کە موزاکەرە کرا ئەمانە بون:

1. تەشکیلی حکومەت بۆ کوردستان.
2. قبول و ئیستیقبال کردنی عەسکەری تورک.
3. هەر کەس دەیەوێ نارەزوکردنی حکومەتی ئینگلیز بە سەراحەت وتن.

"ئەوانە کە لە سوێند و تەئمیناتێ کە زیکرمان کرد موشتەرەک بون. هیچیان بە سەراحەت قسەیەکیان نەدەکرد. فەقەت بۆ ئەمە کە ئەفکاری وجوهـ و منەوەران لە نەزەر یار و ئەغیارا مەعلوم بێ و، ئەکسەریەت بزانرێ لە تەرەف مستەفا پاشاوە دەفتەرێ تەلەب کرا کە هەر کەس فکر و ئیجتیهادی خۆی بنوسێ تا ئیمزاکان مەعلوم و جەمع بکرێ و ئەوی نوسین نازانێ بە واسیتەی مونتەمینانێ سەبتی دەفتەر بکا. ئەم تەکلیفاتە هیچ فائیدەمەند نەبو. حاکمی قەزا، رەزا بەگ کە لە زەمانی ئینگلیزا لە ئینتیساب بە جەمعیەتی کوردستان تەحریری ئیستیعفای کردبو و، لەم رۆژانەدا یەعنی لە پاش رۆینی ئینگلیز. بینا لە سەر شایعەی هاتنی 8 هەزار عەسکەری تورک، لە نەزەری بەعزێ ئەشخاسا، خۆی زۆر بە تەرەفداری تورک خواهیشگەر نیشان دەدا. هەڵسایە سەرپێ وتی: (لەسەر کاغەز بۆچی بنوسین هیچ کەس تەرەفداری هاتنەوەی ئینگلیزە دەس هەڵبڕێ بزانین). نەتیجەیەک حاصڵ نەبو.

"لە پاشا دیسان رەزا بەگ بە ئاوازێکی بڵند وتی: (کێ کوردی دەوێ دەس هەڵبڕێ) غەیری خۆی و چەند کەسێکی مەحدود نەبێ. بە جارێ گەورە و بچوک بە شیدەت دەستیان کرد بە ئەم ئاوازە: (لەگەڵ خەلافەت و ئیسلامیەت مەعلومە. هەر بژی کوردستان، حکومەتی کوردستان) و بە جارێ چەپڵەیان لێ دا و لە حەسرەت دا ئاو لە چاویان دەهات و وتیان: (حکومەتی میللی‌مان دەوێ، حکومەتی کوردستانمان دەوێ) لە پاشا رەزا بەگ وتی: (من هێشتا سوئالم تەواو نەکردوە).

"مستەفا پاشا لەو وەقتەدا چونکە لە مەجلیس دەرچونی لازم بینی بو لە رەئیس موساعدەی تەلەب کرد فکری خۆی بڵێ و وتی: (مادام کە لە سەر کاغەز فکر نانوسرێ، ئەکسەریەت چلۆن مەعلوم دەبێ؟ فکری من لەگەڵ رابیتەی خەلافەت و ئیسلامیەت بۆ سەلامەتی وەتەن، تەشکیلی حکومەتی میللی کوردیە، هەر کەس فکری ئەم مەرکەزەدایە بە ئاشکار بیڵێ وە یا بینوسێ!) لەگەڵ ئەمە هەرچی موعتەبەران و منەوەرانی کوردستان و حازرون بون، غەیری 3 - 4 کەس، هەمو بە جارێک ئەم فکرەیان پەسەند و بە ئاوازەی مەسروریەتیانە دائیرەکەیان پڕ کرد.

"لە سەر ئەمە رەزا بەگ وتی: (ئەمانە منداڵن، بە قسەی ئەمانە چۆن دەبێ؟) مستەفا پاشا لە جوابیدا وتی: (تۆ بۆچی فکری خۆت بە موافیق قەرار نانوسی یاخود بە ئاشکار نایڵێی) دو سێ‌یەکی تریان وتیان ئەمە بە ئاشکاری نابێ بەیان بکرێ و، ئیسمی ئێمە لە سەر دەفتەر و کاغەز نابێ بنوسرێ. جەنابی حەفید زادە سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی هەرچەند کاغەز و دەفتەری هێنایە پێشەوە و تەکلیفی نوسینی فەرمو فایدەی نەبو. لە ئەم ئەسنایەدا کابرایەکی روتەڵە. بە واسیتەی قومیسەر حیلمی ئەفەندیەوە تەقدیم بە مەجلیس کرا و، وتی (قسە لە ئەم پیاوە وەرگرن زۆر موهیمە!) کابراکە وتی: (ئەوا ئێستە لەشکرێکی زۆری تورک‌تاقم تاقم، تابور تابور، پیادە و سواری گەیشتە شیوی ئاودار کە نزیکی شارە، خۆم چاوم پێکەوت. هاتوم خەبەر بدەم).

"لەسەر ئەمە جەمعیەت بڵاوبونەوە و هاتنە دەرەوە هەتا بزانن ئەم لەشکرە چیە. مستەفا پاشا بۆ محافەزەی ئاسایشی مەملەکەت و ئیتیخازی تەرتیبات بە عەسکەرەکان ئەمری کرد لە ژێر قوماندەی زابتەکانی خۆیان دا گرد ببنەوە هەتا مەعلوم بێ چیە. لە ئەم وەختەدا مستەفا پاشا لە تەرەف کەریم بەگی فەتاح بەگ رەئیسی هەمەوەند و ئەعوانیەوە کتوپڕ گیرا و، هەر لەو ئانەدا و لەو جێگەیەدا قۆمیسەر حیلمی ئەفەندی کە لەگەڵ چەند پۆلیسێک نزیکی کەریم بەگ بون، مستەفا پاشایان بەزۆر برد و حەپسیان کرد.

"لەسەر ئەمەی کە مستەفا پاشا حەبس کرا، وە حەبس کردنی ئەم زاتە بێ مەعلوماتی رەئیسی مەجلیسی میللی بو کە ئەسبابی لە نوسخەی ئاتیە دەبێژرێ. هەمو ئەشرافی ساحێب حەمیەت و هەمو منەوەرانی مەملەکەت، کەوتنە تەلاشەوە و، نزیک بو کە گەلێ وقوعاتی غەیر مورزیە روبدا. جەنابی شێخ عەبدولقادر ئەفەندی مودیری سەنگاو، لەگەڵ شێخ مستەفا ئەفەندی مەخدومی، جوهەد و جدی کوللیان کرد. ئەلحەمدولیلا بەبێ ئەمەی کە وقوعاتێ روبدا هەر ئەو رۆژە ئێوارە بەرەڵا بو و، پاشای موشار ئیلەیهی لە بەردەم سەرادا لە تەرەف جەمعی غەفیری منەوەران و وەتەنپەروەران بە شادمانیەکی عەزیم ئیستیقبال کرا. لە پاشا هەر ئەو شەوە لە تەرەف عەسکەری و پۆلیسەوە ئینتیزام و تەرتیبێکی باش دامەزرا. مەملەکەت کەوتە حاڵی ئاسایش و سکونەوە و، ئەلحەمدولیلا ئێستا ئەحواڵ چاکە. ئەم خەبەری مستەفا پاشایە کە گەیشتە روئەسا و بەگزادەکانی جاف و پشدەر بۆ هەمویان موجیبی ئەسەف بو کە ئەمە چە موعەمایەک و چە تەحریکاتێ بوە."

لە ژ7 دا پاشماوەی ئەم ریپۆرتاجە بەمجۆرە تەواو کراوە:

"مابەعدی نوسخەی پێشو

"رۆژی چوارەم، کە رۆژی شەمە بو لە تەرەف جەنابی رەئیسی مەجلیسی میللی جەلالەتمەئاب شێخ عەبدولقادر ئەفەندیەوە بۆ خەبەر وەرگرتن لە جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی، لە بەر ئەوەی کە خەتی تەلەغرافی سلێمانی-چەمچەماڵ و کەرکوک تەخریب کرابو، بە ئوتومبیل جەنابی سەید ئەحمەد ئەفەندی هەنجیرە بۆ کەرکوک رەوانە کرا. ئەم زاتە چونکە لە ئەزەر هەمەوەندیشەوە مەعروف و ناسراو و موحتەرەمە بە سەلامەتی گەیشتە کەرکوک.

"رۆژی شەشەم، جەنابی سەید مەحەمەد ئەفەندی رەئیسی جەباری لەگەڵ ئەتباعی خۆیان لە چەمچەماڵەوە و، جەنابی محەمەد ئاغای کوڕی عەلی ئاغای پشدەر لە قەڵەدزەوە، تەشریفیان هاتە سلێمانی. هەمویان لە تەرەف جەنابی شێخەوە مەزهەری ئیلتیفات و ئیعتزاز بون.

"رۆژی هەفتەم، کە رۆژی دوشەمە بو بەگزادەکانی هەمەوەند بە وەسیلەی ئەو مەئموریەتانەوە کە لە تەرەف جەنابی شێخەوە بۆیان تەخسیس کرابو رۆینەوە بۆ قەزای چەمچەماڵ و سورداش. ئیسم و مەئموریەتیان لە پاشا دەنوسرێ.

"رۆژی هەشتەم، جەنابی سەید ئەحمەد ئەفەندی هەنجیرە لە کەرکوک بە ئوتومبیل گەڕابوەوە بۆ سلێمانی و ئەم خەبەراتەی هێنا:

"رجەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی لە کوێتەوە حەرەکەتی رەسمیەن تەعین کردوە و، ئینگلیسەکانیش کە لە سلێمانی رۆیون لە کەرکوک گردبونەوە و، ئاسایش و ئەمنیەتی کەرکوکی حکایە دەکرد و، ئەو قسانەی کە ئینگلیسەکان لێیان پرسی بو ئەقڵی دەفەرمو."

"جەنابی شێخ عەبدولقادر ئەفەندی، بۆ رێ ئەدان بە ئەحواڵی بێمەعنا و محافەزەی ئینتزامی شار، ئەمری فەرمو بو کە کەس بەسیلاحەوە بەشاردا نەگەڕێ. لەسەر ئەم ئەمرە عەسکەر لە عەشایر و ئەهالی هەر کەسێکیان بە سیلاحەوە بگرتایە سیلاحەکەیان لێ دەسەند و خەنجەریش بوایە یا دەیان شکاند یا دەیان هێنا تەسلیم بە ئامیری خۆیان دەکرد. بەم تەشەبوساتانە حەقیقەتەن ئینتزامی مەملەکەت مەشهود و بۆ بەعزێ مەقاصیدی جاهیلانە راهی فرسەت مەسدود بو.

"ساداتی بەرزنجەیش کە تەشریفیان هاتبو بۆ خزمەت جەنابی شێخ ئەوانەی کە لازم بون هەر یەکێ بە مەئموریەتی تەکلیف و تەعین کران. بۆ محافەزەی کاروان و ڕێگای بەغداد شێخانی تیمار و جەنابی شێخ عەبدورەحمانی دارئاغا مەئمور کران. حەقیقەتەن مەئموریەتی ئەم زاتانە بەجێ و بۆ عموم موجیبی مەسەرەت

بو. ئەم چەند شەوانە بە واسیتەی سوارانی خۆی بۆ محافەزەی ئاسایشی ئەترافی شار هیمەت و غیرەتی جەنابی شێخ مستەفا ئەفەندی کوڕی شێخ عبدولقادر ئەفەندی سەنگاو ئینکار ناکرێ.

"ڕۆژێک لە پاش ڕۆیشتنی ئینگلیسەکان لە سلێمانی، بۆ تەحقیقی شایعەی هاتنی عەسکەری تورک کە بە بعمی چەند کەسێک دا بووەرانی بەکرد، جەلالەتمەئاب شێخ قادر ئەفەندی، عەبدوڵڵا ئاغای موعتەمەدی خۆیان بۆ تەرەفی سورداش و دوکان ناردبو. ڕۆژی 3 شەمبە عەودەتی کردەوە و تەکزیبی ئەو هەمو حەوادیساتە، کە بە مەقسەد، لە تەرەف بەعزێ ئەشخاسەوە تەسنیع و ئەعزام کرابو بەکرد.

"وە بینا لە غەزەتەی ئەنجمە لە کەرکوکەوە و غەزەتەی بەغدادیش تەخلیە کردنی سلێمانی لە تەرەف ئینگلیزەوە مەعلوم بو، کە کوردان وەقتی ئیستیفادەیان و کۆششی ئیستیقلالی میلییان هاتوە. لەبەر ئەمە بە تەنسیبی وجوە و ئەعزایانی مەجلیس وەکو بەیداغێک کە لە پێش وەقعەی جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی دا مەوجود بوە، هەر ئەو نەوعە ئیحزار و لە مەواقیعی لازمەدا هەڵ بدرێ. بەنابەرین ڕۆژی 15ی ئەیلولی 338 پاش نوێژی جومعە لە حەوشی مزگەوتی گەورەدا عەساکیری مەوجودە و شاگردان مەکتەب و ئەشراف و وجوهی ئەهالی مەملەکەت و ڕوئەسای مەوجودەی عەشائیر. سەفبەستەی ئیحترام بون، لەژێر بەیداغەکانی میللی کوردستان کە هەڵکرابون، بەعزێ ئەدعیەی خەیریە و نوتق خوێنرایەوە و، بە ئەو ئیحترامە لەسەر دەوایری حکومەت و قشڵەی عەسکەری بەیداغەکان بە تەعزیماتێکی لازمە نەصب کران. لە پاش سەلام و دوعا جەنابی شێخ دا کەمال تەعزیم و تەفخیم بۆ دەوڵەتخانەی خۆیان کە خانەی موقەدەسی حەزرەتی کاک ئەحمەد (قودس سرە) عەودەتی فەرمو. وە لە سەر ئەمەیش تۆپ ئەنداخت کرا بۆ ئیعلانی مەسروریەت لە ژێر بەیداغەکان دا لە تەرەف عەساکیرەوە، لەگەڵ عەهد و پەیمانی سەداقەت چەند دەسڕێژێکی تفەنگ کرا. خودا لە کوردستانی موبارەک بکات."

3. 3. گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ کوردستان

کە گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی نزیک بۆتەوە، بانگی کوردستان بۆ ئەوەی هەستی هاووڵاتیەکانی بجزوێنێ، لە ژ7 دا نوسیویتی:

"لە وەقتێکدا جەنابی سەعید زەغلول پاشا کە لە مەسئەلەی میللیەت لە میسر گرتیان و بە حەبسی بردیان بە پاشا کە عەودەتی کردەوە عەرەبەکان و ئەهالی میسر عمومەن چون بۆ ئیستیقبالی و بە سەر شان و سەر هەڵیان گرت بە ئەو نەوعە ئیحتیرامە داخڵی شار بو.

"حەزرەتی حوکمدار جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندی کە لە سەر عەینەن مەسەلە گیرا و 3 ساڵ و نیوە حەبسە ئێستا تەشریف هێنانەوەی نزیکە. بزانین میلەتی کورد بە چ نەوعێک ئیستیقبالی ئەکەن؟ ئیحتیرامی ئەگرن؟ و لە حەقی موشار ئیلەیهی بە چ حیس و حورمەتێک خۆیان نیشان ئەدەن؟"

بە بۆنەی گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ سلێمانی ژ9 ی 8 ی تشرینی ئەوەڵی 1922 ئەم ڕیپۆرتاجەی بە بێ ناونیشان نوسیوە:

"ڕۆژی 16ی ئەیلولی 1922 لە ئەفواهی ناس دا دەبیژرا کە لە سلێمانی دا وەکو لە زەمانی ئەوەڵی حوکمداریی حەزرەتی شێخ دا بو، لە موخالیفان جەمعیەتێکی خەفیە کە تەشەکولی کردوە، ئەم بەیداخانە کە هەڵواسراوە دەیهێننە خوارەوە و خۆیان بەیداخێکی مەخصوص لە جێگای ئەوان هەڵواسن و. گۆیا بە واسیتەی قوەتێکەوە کە بێت لە شاردا بەعزێ زەواتی مەعروفە و مەنەوەرە ئیتلاف دەکەن و. عەسکەری تورکیش گۆیا ئالای، فیرقە فیرقە. لە دوکان لە ناوی زێ پەڕیونەوە بۆ بەری سورداش (کە لە سلێمانیەوە 10 سەعات دورە) حەتا جەمعیەتێکی مەخصوصەیش کە لە مێژە مەشغوڵی سنعەتی پروپاگەندە

(یەعنی فڕوفێڵ) بو بۆ ئیستیقبالی قوماندانی عەسکەری تورک کە ناوی خۆی ناوە (ئویزدەمیر پاشا) نێرراوە و، حەتا بۆ سواربونیشی ئەسپێکی زۆر چاک (فەقەت ئەوەکو لە ماڵی موستەقبیلەکان بێ، بە ئەمانەتی لە غەیرە خوازراوە) ڕەوانەکرابو. وە دەیانوت بۆ دەعوەت بەناوی ئەهلی سلێمانیەوە زۆر کاغەز تەسنیع و تەرتیب و بەدزیەوە بۆ جانیبی ئەو ئوزدەمیرە کە لە ئەم کاغەزانە و لە ئەم ئیستیقبال و دەعوەتانە غەیری ئەو کەسانی مەزکورەلئەحوال لە ئەوەڵا کەسی تر خەبەردار نەبو. لە ئەفواهی ناس دا شایعە هەبو گوایە لەگەڵ ئەم ئیستیقبال و دەعوەتە (لیستە) یەعنی دەفتەرێک کە ناوی زۆر کەسانی موستەحەق بەکوشتن یا بە ماڵ تالان کردن یا بە حەبسی پازدە ساڵی مەحکوم کردن تێدا نوسرابو. دەبێژرا ئەم ڕۆژە و ڕۆژی 17ی ئەیلولی 922 بەم نەوعە شایعاتە و، بۆ قسە بردن و درۆ و دەسیسە ڕێکخستن فڕکوهوڕی دایمی ئەو معهودانە بۆ ماڵان وا دەوامی دەکرد کەسێ کە لە قەدیمەوە بەم عادەتە فێر نەبوبێ و ئەی دیبێ غەیرەز ئەمە کە (یا ستار) بخوێنێ شتی تری بە خاتردا نەدەهات.

"لەتەرەف وەزیفەداران و بیلخسوس بە واسیتەی سوارەکانی جەنابی سیادەتمەئاب شێخ مستەفا ئەفەندی مەخدومی شێخ عەبدولقادر ئەفەندی سەنگاو و، ڕەشادەت و سیادەتمەئاب شێخ عەبدولکەریم ئەفەندی زادە شێخ محەمەد ئەفەندی و، جەنابی شێخ عەبدوڕەحمانی دارا ئاغا، ئاسایش داخلی ئەترافی شار محافەزە دەکرا.

"فەقەت لەبەر ئەم تەسنیعانە، یەعنی هەڵبەستنی درۆ و دەسیسە و تەزویراتی مەعلومە لە داخلی شاردا بە خسوس ئەربابی سەروەت ئەمنیەتی دڵیان نەمابو و، بۆ قایم کردنی شتومەکیان بە دزیەوە خەریک بون. فەسوبحانەڵا! لە چ زەمانێکداین؟ بە زاهیری ئیفتیخار بە ئیسلامیەت و مەردی دەکەین، لەبەر ئیختیلافی ئەفکارێکی بێ ئەهمیەت، برای دینی لە برای دینی ئەمنیەتی نەماوە و، لە موقابیل یەکتری مەشغوڵی تەرتیباتی دوشمنانەین.

"شەوی 3 شەمە، 12ی ئەیلولی 922 بینا بە ئیرادەیەک کە لە تەرەفی ئەشرەف جەنابی جەلادەتمەئاب حەزرەتی حکومداری کوردستان، شێخ مەحمود، (دامە شەوکەتوهو) گەیشتبو، حەزرەتی شێخ قادر ئەفەندی، مستەفا پاشا و جەنابان عوسمان پاشا زادە عیزەت بەگ و، عەبدولڕەحمان ئاغا زادە محەمەد ئاغا و، تۆفیق بەگ زادە ئەحمەد بەگی، بۆ مولاقات و ئیستیقبالی حەزرەتی حوکمدار بە ئوتومبیل بە ڕێگای چەمچەماڵ و کەرکوک دا ڕەوانەی کردن بۆ سەلاحیە.

"ئەو جەمعیەتە خەفیەیە کە لەمەوپێش بەحسمان کرد گۆیا لەبەر ئەمە کە خەبەریان بیست حەزرەتی حوکمدار شێخ مەحمود لە بەغداد حەرەکەتی فەرموە و عەنقەریب تشریف ئەهێنێتەوە بۆ سلێمانی، هەرچەند سێ چوار ڕۆژ بێدەنگ بون و لە درۆکردن بە زاهیری فەراغەتیان کرد. فەقەت ڕۆژی 24 ی ئەیلول چونکە حەرەکەت فەرمونی حەزرەتی حوکمدار مەعلوم نەبو و ئەو زەواتانەش بە ئەمر چو بون بۆ سەلاحیە نەهاتنەوە، ئەو جەمعیەتە خەفیەیە دوبارە شایعەیان خستە شارەوە کە گۆیا ئەم هەیئەتە کە لە سلێمانیەوە بۆ مولاقات و ئیستیقبالی حەزرەتی حکومدار چون بۆ کفری، بردویانن بۆ بەغداد و بەعزێ دەیان وت حەبسیان کردون.

"وە بەناو بازاڕدا چەند کاغەزێکیان بڵاوکردەوە کە گۆیا ئەم کاغەزە لە تەرەف قوماندانی عەسکەری تورکەوە بۆ ئەشراف و موعتەبەرانی سلێمانی نوسراوە. کە هیچ خەوف نەکەن هەمو ئیسلامن و تورکیش ئیسلامە بچن ئیستیقبالیان بکەن و مەزبەتەیان بدەنێ بیانهێنن بۆ سلێمانی و لە سورەتی کاغەزێکدا کە ئەو قوماندانی تورکە بۆ جەنابی عەباس ئاغای مەحمود ئاغای ڕەئیسی پشدەری نوسی بو تێی دا بەیان کرا بو کە ئەگەر ئەهالی سلێمانی بە ئیحتیرام عەسکەری تورکیان قبوڵ و ئیستیقبال نەکرد بە واسیتەی قوەتی

پشدەرەوە سەتوەتی حکومەتی تورک نیشانیان بدە و، ئەگەر مستەفا پاشا و هەمپاکانی حەیەن دەر دەست بکرێ روتبەی پاشایی لە مەجلیسی میلی ئەنقەرەدا بۆت ئەستێنم و لە کاغەزێک دا کە (ئوزدەمیر پاشا) بۆ قوماندانی مەفرەزەکەی دوکانی نوسی بو ئەمری دابو کە لە سلێمانی ئیدارەی عورفیە بکات.

"لەبەر ئەمە کە ئەهالی تێگەیشتن تورکەکان هەروەکو پێشو ئەفکاری خوێن رشتن و ئیعدام کردنی کوردانیان لە دەماغ دا ماوە و بەڵکو زیادی کردوە ئەکسەر لە تەرەفدارەکانی تورک لە ترسی رۆح پەشیمان بونەوە بە دزیەوە ئەمجا لە عەلەیهی تورک ئەدوان. فەقەت لە بەر ئەمە کە دەیان وت سەعاتێکی تر دەگەنە شار جورئەتیان نەئەکرد بە ئاشکار لە عەلەیهی‌یان بین.

"رۆژی 25 ی ئەیلولی 922 پاش نیوەرۆ جەنابان: عیزەت بەگی عوسمان پاشا، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ و، محەمەد ئاغای عەبدورەحمان ئاغا کە چو بون بۆ سەلاحیە بە ئوتومبیل گەڕانەوە داخلی سلێمانی بون و، لەگەڵ ئەواندا بەعزێ ئومەرا و زابتانی کورد کە لە بەغداد بون و، ئیسمیان لە نوسخەی پێشودا نوسرا بو، ئەوانیش بە ئەمری حکومدار تەشریفیان هێنایەوە بۆ سلێمانی و خەبەریان دا کە حەزرەتی حکمدار بە سواری ئەسپ لە رێگای قادرکەرەمەوە تەشریفی دەچێ بۆ داریکەلی لەسەر ئەمە دڕۆ و دەلەسەی تازەیشی کوژایەوە.

"ئەمجا تەرەف تەرەف لە هەمو لایەکەوە و حەتا ئەوانەیش کە ئەم دڕۆو دەلەسەیەیان تەرتیب و بڵاونەکردەوە دەستیان کرد بە عەلەیهیداری تورک و ئیزهاری دۆستی بە موخالیفانی خۆیان. وە ئەوانەی کە چون بۆ ئیستیقبالی حەزرەتی حکومدار بە شەرەفی زیارەت و پابۆسی نایل بون.

"لە داخلی شاردا بە ئەمری جەنابی رەئیسی مەجلیسی میلی شێخ عەبدولقادر ئەفەندی بۆ ئیستیقبالی حەزرەتی حوکمدار تەرتیباتی لازمە ئیجرا و، یەکێکی لە بەر دەرگای ماڵی حەزرەتی حوکمدار، یەکێکی لەبەر دەرگای تەلغرافخانە، یەکێکی لەبەر دەرگای مزگەوتی گەورە، یەکێکی لە بەر جادەی وەیس لە خاریجی شارەوە چوار تاقی زەفەر دروست کرا و، بەگوڵ و رەیحانە و ئەنواع شتی جوان تەزیین کرا و، بالای هەمویان بە بەیداخی شیرینی کوردستان رازانرا بو.

"رۆژی شەمبە 30 ی ئەیلولی 922 کە خەبەری حەرەکەت فەرمونی حەزرەتی حکومدار لە داریکەلی یەوە گەیشت، لە ئەمبەر و ئەوبەری ئەم چوار تاقی زەفەرەدا عەسکەری پیادە و شاگردانی مەکتەب، کە ئەم شاگردانە یەکی بەیداخێکی کوردستانیان بەدەستەوە بو، سەفبەستەی ئیحتیرام بون و، هەمو دوکان و بازاڕ داخرا. ئەهالی مەملەکەت و عەشایەرو قەبایل بە سواری و پیادەیی، تا دو سەعات رێگا، کۆمەڵ کۆمەڵ، بە ریزە لەسەر رێ دا وەستابون.

"سەعات شەش و نیوی رۆژ حەزرەتی حکومدار گەیشتە شار. دەرحاڵ تۆپ ئاگر درا و، لە تەرەف عەساکیر و شاگردانی مەکتەبەوە رەسمی سەلام ئیجرا کرا و، شاگردەکانی مەکتەب گۆرانی میلی‌یان دەخوێندەوە. لەسەر بانی ماڵانەوە ژنان و منداڵ هەمو گەڵا و گوڵیان ئەخستە خوارەوە. گوڵبارانی حەزرەتی حکمداریان دەکرد. لە دوایی دا کە تەشریفی گەیشتە دەوڵەتخانە، لەپاش ئەمە کە 10 دەقیقە ئیسراحەتی فەرمو بو، تەشریفی لە دەرگای ئۆدەی مەخسوسی حوکمداریەوە هاتە دەرێ. عمومی سادات و عولەما و ئەشراف و ئەهالی و مەئمورین و سائیرە کە لەو حەوشە واسیعەدا، بە ریز دانیشتبون هەڵسانە سەرپێ. حەزرەتی حوکمدار بەرابەریان وەستا و، بە سەلام ئیزهاری ئیلتیفاتی فەرمو. لەو وەقتەدا جەنابی خەتیب ئەفەندی بۆ دەوامی ئیقبال و موەفەقیەتی حەزرەتی حوکمدار خوتبەیەکی خوێندەوە.

"حەزرەتی حوکمدار دایر بە ئەمە کە بۆ تەرەقی کورد و کوردستان بە هەمو ئەوعێ سەعی ئەفەرموێت و، بۆ خزمەتی میلەت بە جان و دڵ حازرە، نوتقێکی پڕ مەعانی و شیرینی فەرمو. لەپاش ئەمە تەشریفی چووە ئۆتەی مەخسوسی حوکمداری و لە تەرەف بەڵەدیەوە بەعمومی حازرون شەربەت، قەهوە، تەقدیم کرا.

"لەدوای 15 دەقیقە لەپێشا سادات و مەشایخ، لەدوایی دا ئەشراف و موتەحەیزانی مەملەکەت، لەپاشانا تیجاران و دایرە بە دایرە مەئمورین بۆ زیارەتی قبوڵ فەرموران و لەتەرەف تەشریفاتچی مەخسوسەوە تەقدیم کران ئەم زیارەتە هەتا سەعات 9 ی رۆژی دەوامی کرد.

"وە نزیکی هەزار سـواری عەشـایەر کە لە خـزمەت حەزرەتـی حوکمـدار دا لە سـەلاحیەوە هـاتبون بە تەرتیب دەستە دەستە بۆ ئەو جێگایانە کە لە پێشەوە بە ئەمـری جەنـابی جەلالەتمەئـاب شـێخ قـادر ئەفەنـدی بۆیان ئیحزار و مەعلوم کرابو نێران و. ئەسبابی ئیستراحەتیان تەئمین کرا.

"ئەو زاتانەی کە لە سەلاحیەوە، لە گەرمیانی کوردستانەوە لە خزمەت حەزرەتی حوکمـداردا تەشـریفیان هاتوە بۆ سلێمانی ئەمانەن:

"رەئیسی عەشیرەتی جەباری سەید محەمەد.

"رەئیسی عەشیرەتی داودە رەفعەت بەگ و. عەزیز ئاغای عەباس ئاغا و عەلی ئاغا.

"رەئیسی عەشیرەتی زەنگەنە عەلی ئاغای حەسەن ئاغا و. غەفور ئاغای جاسم ئاغاو. حەمە ئاغای کەریم ئاغا.

"رەئیسی عەشیرەتی بەیات سلێمان بەگ و. فارس بەگ و محەمەد حەسون بەگ.

"رەئیسی عەشیرەتی هەمەوەند ئەمین ئاغای رەشید ئاغا و. عەزیز خەسرەو ئاغا، یونس ئاغای مەحمود خزرو، برایشی جەوهەر ئاغا.

"شێخانی قەرە حەسن. شێخ قادری شێخ رەزا و، سەید عەلی و، شێخ ئەمـین و. شـێخ ئەجیـب و سـەید خەلیل ئاغا.

"لە رونەسای عەشیرەتی پشدەر. جەنابی عەباس ئاغای سەلیم ئاغا و. حەسەن ئاغای مودیری قامیش و. محەمەد ئاغای عەلی ئاغا. زاتەن لەمەوپێش هاتبونە سلێمانی ئینتیزاری تەشریف هێنانی حەزرەتی حوکمداریان دەکرد.

"وە رۆژێ لەپاش تەشریف هێنانەوەی حەزرەتی حوکمدار. شـێخ مـحەمەد و. شـێخ سـاڵح، مەخـدومانی مەرحوم شێخ سەعید ئەفەندی گوێتەپە. تەشریفیان هات بۆ سلێمانی و نایلی زیارەتی حەزرەتی حوکمدار بون.

"جەنابی حوکمدار لە بەغداد دا لەگەڵ حەزرەتی مەلیکـی عێـراق و جەنـابی مەنـدوبی سـامی. لە حینـی مولاقاتیا زۆر ئیحتیـرام گیـراوە بەعـزێ زابتـانی کـورد. بینـا بە خواهشـی خۆیـان و موسـاعەدەی جەنـابی حوکمدار. بۆ ئەمە کە لە کوردستان دا خزمەت بکەن، لە بەغدادەوە لە خزمەتیا بۆ سەلاحیە هاتبون.

"حاکمی سیاسی پێشوی ئەلەبجە و جاف جەنابی مـێجەر نۆیـل کە ئەکسـەری عەشـایەری کوردسـتان دەیناسێ و خۆیشی بە خێرخواهی کوردان ناسراوە، بە سیفەتی نومایـندەگی، یەعنـی واسـیتەی موخـابەرە لە بەینی حکومەتی کوردستان و حکومەتی ئینگلیسا بێ. بینا بە تەلەبی جەنابی حوکمدار رەفاقەتی کردەوە. ئەم زاتە لەگەڵ حکـومەتی کوردسـتانا هـیچ مـوناخەلەیەکی نـیە و. عـادەتەن وەکـو قونسلوسـێکی ئەجنەبـییە تـا نەتیجەی موزەکەرە دێت. لێرایە میهمانمـانە. بە واسـیتەی ئەم میهمـانەوە ئومێـد دەکەیـن لە بەینـی ئینگلیـز و عەرەب و کوردا تەوافقێکی چاک حاصل بێ. حەزرەتـی حوکمـدار یەک دو رۆژ کە لە سـەلاحیە دا بـو، لەگەڵ رونەسای بەعزێ موزاکەرەی دەفەرمو و لە ئەسەری ئیلتیفاتی بۆ رونەسـای عەشـایەر و ئەشـرافی کەرکـوک و جێگایانی تر بەعزێ لوتفنامەی تەحریر و ئیرسال فەرمو.

"لە بەگزادانـی جـاف جەنابـان کەریـم بەگـی فەتـاح بەگ و، حەمیـد بەگ و. ئەحـمەد موختـار بەگ، تەشریفیان هاتە سەلاحیە. بە شەرەفی زیارەتی حەزرەتی حکمدار موشەڕەف بون و. بۆ ئەمەی کە لە کەلارەوە لە پاشا بێن بۆ سلێمانی روخسەتیان تەلەب کرد و عەودەتیان فەرمو. لە مودەتی ئیقامەتی حەزرەتـی حوکمـدار

و ئەتباعی لە سەلاحیەدا ئیبرازی خلوس و میهمان نەوازی خانەدانی سەلاحیە وەکو جەنـابی سـەید موحسـین ئاغا و، بابان زادە جەمیل بەگ و، سەید عومەر ئاغا و، سەید قـادر ئاغـا و، حـاجی رەشـید ئاغـا، حەقـیقەتەن شایانی تەقدیر و شوکرانە. خودا ئەم نەوعە خانەوادانە دایمەن زیاد بکات.

"حەزرەتی حوکمدار لەگەڵ کولی ئەتباع و رونەسای عەشایەری موستەقبیلە، کە لە سەلاحیەوە حەرەکەتی فەرمو، ئەوەل شەو لەناو داودە لە دێی عەزیز ئاغا عەباس ئاغـا، شـەوی دوەم لە قـادرکەرەم لە مـاڵی جەنـابی رەشادەتمەئاب شـێخ عەبـدولکەریم ئەفەنـدی دا. شـەوی سـێیەم لە مەمـلەحەدا، شـەوی چـوارەم لە داریکەلـی لە دەوڵەتخـانەی خۆیانـا ئیسـراحەتیان فەرمـو. لە ئەم رێگایـانە، باخسـوس لە داریکەلـی، لە بەر موسـتەقبیلانی سلێمانی و ئەترافی ئیزدیحام گەرچی زۆر بو، فەقەت ئەسبابی ئیسراحەتی هەمو تەئمین کرابو.

"رۆژی شەمبە 30 ی ئەیلولی 338 سبحەینێ پاش هەتـاوکەوتن لە داریکەلـی حەرەکەتـی فەرمـو و، نیـوەڕۆ سـەعات 6 و نیـو هەروەکـو لە سـەرەوە عەرزمـان کـرد (بـالیمن والاجـلال) بە ئیسـتیقبال و ئیحتیرامێکی فایقەوە داخلی سلێمانی بو. لە سـەلاحیەوە تـا سـلێمانی هەمـو رۆژ چەنـد تەیـارەیە دەهـات لەگەڵ جەنابی مێجەر موخابەرەی تەئمین دەکرد. ئێستا لە سلێمانی دا مەجلیسێکی عمومی تەشـکیل کـراوە (رونەسای مەزکورەی عەشایەریش داخڵن) بۆ تەسبیت و تەئمینی بەعزێ خسوساتی ئیستیقلال مـوزاکەرە دەکرێ، کە نەتائیجی موزاکەرات و موقەرەراتی مەجلیس، بە واسیتەی جەنابی مێجەر نۆیل، بۆ بەغـداد بـۆ مەندوبی سامی بنوسرێ و، جوابی وەرگیرێ. جەنابی مێجەر لە موقابیلی دائیرەی پۆلیس، لە خـانویەک دا کە وەقتی ئینگلیسەکان موفەتیشی گومرگی تیا بو، دانیشتوە و، ئەسبابی ئیسراحەت و محافەزەی لە هەمـو خسوسێکەوە بە ئەمری عالی ئەشرەف حوکمدار تەرتیب و تەئمین کـراوە. داخڵـی مەملەکەتـیش ئێسـتا لە ئەلحەمد ئاسودەگیە".

3. 4. دەقی ئیرادەی حوکمداری و ملوکانە

لە ژ10 ی دا دەقی ژمارە 1 و 2 و

لە ژ12 ی دا دەقی ژمارە 3 ی ئیرادە حوکمداریەکـانی حوکمـداری کوردسـتان دەربـارەی پێکهێنـانی یەکەمین کابینەی کوردستان و جۆری بەڕێوەبردنی کاروباری حکومەتی کوردستانی جنوبی، بڵاوکراونەتەوە:

"صورەتی ئیرادەی عەلیەی حەزرەتی حوکمداری

"عەدەد:1

"18ی صەفەرەلخەیری 1341-.9 ی تشرینی ئەوەلی 1922

"لە مەملەکەتی سلێمانی دا نوسرا لە مەحمود ئیبن سەعید بۆ کافەی میلەتی کورد

"لە پاش تەلەبی سەعادەت و مەغفیرەت لە بارەگاهی ئەحەدیەت، بۆ ئەم میلەتە مەزڵـومەی خـۆمە ئـیعلان ئەکەم کە لەبەر بەعزێ ئەسباب و عەواریزی سیاسـیە مـودەتێکە لە خزمەتـی ئەم مـیلەتە صـادقە کـوردە دور و مەهجور مابوم.

ئیمرۆ لە سایەی خودا و روحانیەتی مستەفا (صلعم) و هیمەتی ئەجداد و لە سایەی نیـاز و تەزەروع و قوەتی ئەم میلەتە صادقەوە گەیشتمە ئەم رۆژە موقەدەسەی کە موەفەقەت هاتومەوەو لە ئیمرۆوە دەسـتم کـردوە بە تەدویری پەروانەی حکومەت و محافەزەی مەوجودیەت و ئیستیقلالیەتی کوردستان. ئومێـد و ئـارەزو ئەکەم هەموتان بەیەک غایە و مەسلەک و بێ فاصیلە سەعی بۆ دەوامـی ئەم رۆژە و کۆشـش بـۆ تەعـالی ئەم مـیلەتە ئەکەن. کـورد، وەکـو یەک عـائیلە مـوتەفیقەن و موتەحیـدەن لەگەڵ مـن دا بـۆ تەحکـیم و دەوامـی ئەم حەقە صەریحەیە کە دەستمان کەوتوە لازم و فەرزە سەعی و غیرەت بکەن.

"ئەی میلەتم: ئەمین بن کە زامنــی ســەعادەت و مــوەففەقیەتی ئەقــوام ئیتیحــاد و ئیتیفــاقە و. میلەتــێ کە خوێنی رشتبێ بۆ حەقی خۆی قەتعیەن مەحروم و ئەسیر نــابێ و قەراری عــالەمی مەدەنیەتــیش ئەمەیە کە هەر قەومێ و هەر عونصورێ خۆی بە خۆی ئەبێ ئیدارە بکات. ئەوەلەن ئێمە کە میلەتی کوردین. سـانیەن بـۆ ئەم غایەیە قوربانیەکی زۆرمان دا. بە ئەو شەرتە کە یەک دڵ و یەک زبان و یەک وجود بین بە ئیزنی خودا هــیچ کەس زەفەرمان پێنادا و. منــیش تــا ئــاخر قەتــرە خــوێن و مــاڵی خــۆم و ئەولاد و ئەتبــاعم بــۆ ســەعادەتی ئێوەصەرفم کردبو و تیکرار ئەیکەم.

"هیمەت لە ئێوە موەفەقیەت لەخودا.

حکمداری کوردستان مەحمود"

"صورەتی ئیرادەی عەلیەی حەزرەتی حوکمداری

"عەدەد:2

"19 ی صەفەرەلخەیری 1341.10 ی تشرینی ئەوەلی 1922

"لە مەملەکەتی سلێمانی دا نوسرا.

"بۆ تەشکیلاتی حکومەتی کوردستان نەصب و تەعیینی ئەم زاتانەم لە قابینەی حکومەتدا موناسیب دی.

سپەهسالار — شێخ قادر

رەئیسی داخلیە — شێخ محەمەد غەریب

رەئیسی مالیە — عەبدولکەریم عەلەکە

رەئیسی مەعاریف — میرلیوا مستەفا پاشا

رەئیسی شەرع و عەدل

رەئیسی گومرگ — ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ

رەئیسی نافیعە — محەمەد ئاغای عەبدولرەحمان ئاغا

رەئیسی ئەمنیەتی عومیە — سەید ئەحمەد بەرزنجی

موفەتیشی عومی حکومەتی کوردستان میرلیوا صدیق ئەلقادری پاشا

"هەر کەسە مەقام و وەزیفەی خۆیم پێ سپاردن و ئیرادە ئەکەم دەرحاڵ دەســت بە تەدویــری مــاکینەی حکومەت بکەن.

"ومن الله التوفیق

حوکمداری کوردستان

مەحمود"

...

"ئیرادەی حوکمداری

"عەدەد:3

"24 صفر 1341. 15 تشرین اول 1922

"پایتەختی حکومەتی کوردستان لە سلێمانی دا نوسرا

"ئیرادەم کرد بە ئیفای مەوادی داتیە

1. بیلعموم رووئەسا هەفتەی دوو رۆژ، دوشەنبە و پێنجشەنبە، پاش نیوەرۆ ساعەت لە هەشتەوە تا ساعەت دە ئەبێ لە دائیرەی خصوصی خۆم دا ئیجتیماع بکەن، بۆ عەرز و حەلی مەسائیلی موهیمە و ئوموری حکومەت.

2. لە ئەحوالی فەوقەلعادە و عیندەلحاجە هەر رەئیسێ و لە هەر وەقتێکدا حەقی مولاقاتی لەگەڵ مـن دا هەیە.

3. بیلعموم رووئەسا لە خصوصات داتیەوە ئەبێ تەرتیبات و تەنزیماتی دەوائیـری خۆیـان عەلەلعەجەلە ئیجرا بکەن.

أ. مونتەزەمەن وەکو ماکینە دەوام کردن لەسەر وەزیفە.

ب. حەرەکەت کردن لە هەر جیهەتـێکەوە بە مـوافیقی پرۆغرامێکـی مـونتەزەم بـێ کە رەئیسـی دائیـرە تەرتیبی کردبێ.

ج. تەنسیقات بە موافیقی ئەحوال و واریداتی مەملەکەتەکە.

د. لە هەر دائیرەیەکا ئیلغای وەزیفەی معاونێتی.

هـ. تەرجیحەن ئیستیخدام کردنی ئەربابی صەداقەت و عیفەت و ئیستیقامەت.

"لە پاش تەرتیب و تەشکیلی ئەم نەوعە ئیجراٲاتانە ئەبێ جەداویل و ئەوراقی تەقدیم بکرێ.

4. بە ئینتیخاب و تەرتیبی عمـومی رووئەسـا ئەبـێ بـۆ هەمـو دائیـرەیەک تەرتیبـاتی ثـانیە ئیجـرا و بەعدەهو عەرزی تەصدیقی بکەن و لەپاش تەصدیق ئیعلان بکرێ وەکو قانون:

أ. بۆ عمومی دەوائیری مولکیە و عەسکەریە قانرۆنامەیەکی مونتەزەم موفەصەل.

ب. دروستکردنی لیستەیەکی معاشـاتی عمـومیە کە لە ئەفەرەوە هەتـا نـازر، هەمـو روتەب و وەزائیفـی عەسکەریە و مولکیەی حاوی بێ و بە موجیبی قانرۆکە بکرێ.

ج. لە هەردو جیهەتەکەوە ئەحوالی واریدات و لیاقەتی مەملەکەتەکە ئەساس ئیعتیبار بکرێ.

5. تەقسیمی وەزائیف و دەرەجەی صەلاحیەتی مەقاماتی عالیەی حکومەت بەر وەجهی داتی نوسراوە:

أ. ریاسەت ئەلرووئەسا. حەقی نەزارەتی بەسەر عمومی رووئەساوە هەیە. رووئەسا لە هەر ئەمرێکی مـوهیم دا مجبوری ئیستیشارەی ئەون. ریاسەتی مەجلیسی رووئەسا بە خۆی عائیدە.

ب. سوپەهسالار. بیلعموم مەسائیلی حەربیە و عەسکەریە راجیعی ئەو مەقامەیە.

ج. ریاسەتی داخلیە. بیلعموم موتەصەریف، قائیمقام و مودیریەتەکان و موتەصـریفیەتی مەرکەز، بەلەدیە و تاپۆ، لە ژێر صەلاحیەتی ئەم دائیرەدایە و موەقەتەن دائیرەی صحیە کە عیبارەتە لە خەستەخانە.

د. ریاسـەتی مەعـاریف. بیلجـوملە ئومـوری مەعـاریف و هەرچـی تەرتیبـاتێ کە ئیجـاب بکـات لەم خصوصەوە راجیع بە ریاستی مەعاریفە.

هـ. ریاسەتی نافعیە. توروق و مەعابیر، پۆستە و تەلغراف، موهەندیسـخانە و ئەعمالاتخـانە، اورمـان و زەراعەت، راجیع بە ریاسەتی نافیعەیە.

و. ریاسەتی شەرعیە و عەدلیە. بیلجوملە مەحاکیمی شەرعیە و عەدلـیە، مـەحاکیمی صـوڵح و مەحـاکیمی مونفەریدە، ئیستیناف، تەمیز، دائیرەی ئەوقاف، بە غەیرەز وەقفی ئیتعامی مەساکیین، راجعی ئەم ریاسەتەیە.

ز. ریاسەتی ئەمنیەتی عمومیە. محافەزەی داخلی دەوائیر، پۆلیس و ژاندرمە و دەوائیـری ئیسـتیتلاعات، یەعنی مەرکەز و موڵحەقاتی حکومەتی کوردستان عائیدی ئەم ریاسەتەیە.

ح. موفەتیشی عمومی حکومەت. لە سەر بیلجـوملە دەوائیـرو مەقامـاتی حکـومەت دا مـانگی دەفـعەیەک

حەقی تەفتیش و. لە ئەم خصوصەوە صەلاحیەتی پێ بەخش کراوە و عیندەل ئیقتیزا. بە ئیرادەی عەلیە. لە هەر وەقتێکا حەقی تەفتیشی هەیە.

ط. ریاسەتی مالیە. بیلجوملە ئوموری مالیە. حکومەت و خەزینە. راجیع بە ریاسەتی مالیەیە.

6. لەپاش ئیعلان و تەعمیمی ئەم ئیرادە نامەیە هەرچی ئوصول و تەرتیبات کە لە سابیقەوە مەرعیولئیجرا بوە مەفسوخە.

7. بیلجوملە مەئمورین لە ئەفەرەوە تا ئازر ئەبێ لە هەر جیهەتێکەوە بە قەدەر زەڕەیەک تەکاسول و عیجز لە وەزیفەی خۆیان نەهێنن و ئەدنا خەتایەک وە یا موسامەحەیەک و یاخود بێ قانونیەک لەهەر کەسێکەوە کە زاهیر بو یاخود دەرک بکرێ بیلا تەفریق موبتەلای ئەشەدی جەزای ئەکەم و عیبرەت ئەلعالەمین ئەنواعی موجازاتی شەدید لە حەقیان ئیجرا ئەکەم.

8. هەر مەئمورێ. بیلا تەفریقی دەرەجە و مەقام. ئەبێ خۆیان بە خزمەتکاری میلەت بزانن و لەگەڵ هەر فەردێکی میلەت دا ئەبێ بە حیلم و موسامەت و ئەزاکەت معامەلە بکەن ئەدنا دڵ شکێنیەکی غەیر قانونی موجیبی عیقاب ئەبێ و هەر ئەوعە خدمەت و مولایەمەتێ بۆ جەلب و تەتییبی خاتری ئەفرادی میلەت ئیجرا بکرێ. فەقەت تیکرار ئیقاز ئەکەم کە لە قانون بە دەر نەبێ.

حوکمداری کوردستان

مەحمود".

3. 5. شێخ مەحمود: لە حوکمدارەوە بۆ مەلیکی کوردستان

لە تشرینی دوەمی 1922 ەوە لە نامەکاری و فەرمانەکانیدا لە باتی (حوکمداری کوردستان) ئیتر (مەلیکی کوردستان) ی نوسیوە. بانگی کوردستان هەواڵی ئەم گۆڕینەی باس نەکردوە. سەیر ئەوەیە بۆ یەکەم جار شێخ مەحمود لە ئیعلانێکدا ئەم وشەیەی بەکارهێناوە دەربارەی دزی و راووڕوت دەری کردوە و. لە ژ13 ی 3 ی تشرینی سانی 1922دا بڵاو کراوەتەوە. کەوا وەکو خۆی لێرەدا ئەینوسمەوە:

"ئیعلانی رەسمی

"بۆ عمومی ئاغا و کوێخا و ئەهالی دێهاتی کوردستان

"دزی و جەردەیی و سائیری موعامەلاتی بێ شەرعی و بێ مەعنا لەم رۆژەدا لە هەمو وەختێ زیاتر عەیب و گوناهە. چونکە ئەمڕۆ رۆژی برایەتی و دۆستی و خزمەتی دین و میلەتە. بە تەحقیق بزانن ئەم ئەوعە حەرەکاتە بێ مەعنایە ئەتیجەی هەر ئەدامەت و پەشیمانییە.

"لە حدود و سنوری هەر دێهاتی دزی و جەردەیی و سایرە روبدات بەو دێهاتە تەزمین ئەکرێ و ئەهالی ئەو جێگایانە تەجزیە ئەکرێ. فاعیلەکەشی کە دۆزرایەوە بە ئەوعێ تەجزیە ئەکرێ کە ببێ بە عیبرەت بۆ خۆی و بۆ هەمو عالەم و حەتا تەیارەش سەوق ئەکرێتە سەر ئەم ئەوعە جێگایانە کە بۆمباردمانیان بکات. لەبەر ئەوە ئیتر ئەبێ واز لەم حەرەکات و معامەلاتە بێنن. لازم بو لە پێشەوە بۆتان ئیعلان بکرێ.

29 ی 10 ی 922

مەلیکی کوردستان

مەحمود

4. لە روی هونەری رۆژنامەوانی‌یەوە

4. 1. شێوە و روخساری

قەوارە و شێوە و روخساری وەکو پێشکەوتن وایە. لە هەمان چاپخانەدا چاپ کراوە. هەمو لاپەڕەیەکی دو ستونی تێدا نوسراوە. بە دەگمەن پێڕەوی خاڵبەندی کراوە. بابەتەکانی سەروتار، وتار، هەواڵ، ریپۆرتـاج، شیعر... تێکەڵ و پێکەڵە و بە رێکوپێکی بە سەر لاپەڕەکانی دا دابەش نەکراون.

4. 2. زمانەکەی

بانگی کوردستان بە 3 زمان باس و بابەت و شیعری تێدا نوسراوە، بە کوردی و فارسـی و تـورکی. بابەت و شیعرە فارسی و تـورکی‌یەکانیشـی هەر دەربـارەی کـورد و کـوردایەتین. کـوردی‌یەکەی بە لەهـجەی سلێمانی نوسراوە. شێوەی دارشتن و رێنوسی هەندێ لە هـەواڵ و نوسـینەکانی لاواز و نـاقوڵان. بـۆ نمونـە بروانە دارشتن و رێنوسی ئەم ئاگاداریەی کە لە ژ1 دا بڵاوکراوەتەوە:

"اول روژ جژن قربان پاش نویژی جـژن اعضـایان دائمـی جمعیـت کرسـتان لە مـال جنـاب حـاجی مصطفی پاشادا اجتماع دکن. بو جژنە پیروزی لکل یکتر لـو وەخـتەدا تشـریف فرمـون همـو افـراد جمعیـت کوردستان رجا اکین."

4. 3. هەواڵ

بانگی کوردستان پڕێتی لە هەواڵ و دەنگوباسی ناوخۆ و ناوچەکە و جیهان. سەرچاوەیەکی دەوڵەمەند بۆ ئەوانەی لە مێژوی سیاسی ئەو قۆناغە ئەکۆڵنەوە.

4. 3. 1. هەواڵی ناوخۆ

ژمـارەیەکی زۆری هەواڵـی جۆراوجـۆری نـاوخۆی تێدایـە. بە تـایبەتی هەواڵـی هـاتنی سـەرانی خێـڵ و هۆزەکـانی سـلێمانی و کەرکـوک و گەرمیـان بـۆ سـلێمانی بە تـایبەتی دوای گەڕانەوەی شـێخ مەحمود.

لە ژ3 دا بە ناونیشانی (گەرما) نوسیویێتی:

"حەرارەتی ئەم هاوینە بە شیدەت بو شەوان مێشولە زور بـو و ئێسـتایش وایە ژنێـک و منـداڵێک لە شیدەتی گەرمادا لە کەناری شار مردون لە پیـاوە قەدیمەکانمـان بیسـتوە لەمەوپـێش لە مـودەی گەلێ سـاڵەوە گەرمای وا نەبینراوە. لە کەرکوک و موصل دەرەجەی حەرارەت لە سێبەردا گەیشتوە بە 34 - 44 سـانتیغراد و چەند کەسێک لە ئەو شارانەدا و لە صەلاحیەیش دا لە گەرمادا مردون."

لە ژ8 دا بەمجۆرە هەواڵی گەڕانەوەی ئەفسەرانی کوردی بڵاوکردۆتەوە:

"تەشریف: بیکباشی ئەرکانی حەرب تۆفیق وەهبی بەگ و بیکباشـی خالیـد سـەعید بەگ و یوزباشـی رەشید ئەفەندی و مولازم ئەمین ئەفەندی و مولازم عەزیز حیکمەت ئەفەندی و مولازم عەبدولعەزیز ئەفەنـدی و مولازم رەواندزلی ئەمین ئەفەندی لە بەغدادەوە رۆژی دوشەمبە 25 ی ئەیلـولی 922 تەشـریفیان هێنـاوە بـۆ سلێمانی عەرزی بە خێر هاتنیان ئەکەین. بانگی کوردستان."

لە هەمان ژمارەدا باسی گەیشتنی (جەنابی سەعادەتمەئاب میر لیوا صدیق پاشا) ئەکا.

4. 3. 2. بۆمبارانی کوردستان

دوای گەڕانەوەی شێخ مەحمود تورکخواکان چالاکیان زیادی کردوە. هێزی ئاسمانی بریتانی بۆ چاوترساندنیان پەلاماری زۆر جێگەی داوە. زیانی مادی و گیانی پێ گەیاندون.

لە ژ9 ی 8 ی تشرینی ئەوەلی 1922 دا هەواڵی بۆمبارانی کۆیە و.

لە ژ10 ی 15 ی تشرینی ئەوەلی 1922 دا هەواڵی بۆردومانی ناوچەی شێخ بزەینی و.

لە ژ11 ی 20 ی تشرینی ئەوەلی 1922 دا هەواڵێ بۆردومانی رانیە و.

لە ژ12 ی 27 ی تشرینی ئەوەلی 1922 دا هەواڵی بۆردومانی مەرگە و قەڵادزە و دەوروبەری رانیەی بڵاوکردۆتەوە.

4. 3. 3. هاتوچۆی کاربەدەستانی ئینگلیز

لە ژ6 دا نوسیویتی:

"مەئمورانی ئینگلیز: وەکو بیستومانە مەئموران و هەیئەتی عەسکەری ئینگلیز لە سلێمانیەوە چون بۆ کەرکوک نازانین فکریان چۆنە. بانگی کوردستان"

لە ژ9 دا لە ژێر سەردێڕی (مێجەر نۆیل) دا نوسراوە:

"وەکیلی مەندوبی سامی عیراق کە لە بەغدادەوە لە خزمەت حەزرەتی حکومداری کوردستان دا هات بۆ سلێمانی شەوی جومعە 6 ی تشرینی ئەوەلی 1922 لەگەڵ چەند زاتێ بە ئۆتۆمۆبێل چو بۆ کەرکوک بزانین کەی عەودەت دەکا خودا خێرمان بۆ بکا"

لە ژ10 دا نوسراوە:

"وەکیلی مەندوبی سامی دەوڵەتی فەخیمەی بریتانیا جەنابی مێجەر نۆیل کە لە کەرکوکەوە بە تەیارە تەشریفی بۆ بەغداد چو بو لە مودەتی غەیبوبەتی‌دا کەپتن چەپمەن (حاکمی سابیقی چەمچەماڵ) وەکالەتی دەکرد. رۆژی 9 ی تشرینی ئەوەلی 922 بە تەیارە عەودەتی فەرموەوە بۆ سلێمانی وەکیلەکەی بە تەیارە رۆیشتەوە بۆ کەرکوک."

لە ژ12 دا نوسراوە:

"وەکیلی مەندوبی سامی مێجەر نۆیل 23 ی تشرینی ئەوەلی 338 لە کەرکوکەوە بۆ سلێمانی بە تەیارە عەودەتی کردوە و. لەگەڵ کاپیتان چەپمەن بە شەرەفی زیارەتی حەزرەتی حوکمدار موشەرەف بون و ئێوارە بۆ کەرکوک دیسان بە تەیارە رۆیەوە."

وەک دەرنەکەوێ کاربەدەستانی ئینگلیز چەند جارێ هاتوچۆی سلێمانی و. گفتوگۆیان لەگەڵ شێخ مەحمودیکردوە. بەڵام بانگی کوردستان لە سەر ناوەرۆکی گفتوگۆکان هیچی نەنوسیوە.

لەو ماوەیەدا شێخ مەحمود کابینەی پێک هێنا. لە باتی حوکمدار خۆی بە مەلیکی کوردستان راگەیاند. نەک هەر تورکی لە کوردستان دەرنەکرد. بەڵکو پێوەندی بەهێزی لەگەڵ دامەزراندن و. بە لای ئوردوگای تورکخوازەکاندا دایشکاند. ئینگلیز لە شێخ مەحمود نائومێد بون.

4. 3. 4. هەواڵی جوڵانەوەی سمکۆ

حاجی مستەفا پاشا بەر لەوەی بانگی کوردستان دەربکا، بە نهێنی سەردانی سمکۆی کرد بو لە بارەگاکەی خۆیدا لە چارێ لە ناوچەی ورمێ لە سەر سنوری ئێران - تورکیا.

لەو کاتەدا سمکۆ دەسەلاتێکی زۆر و ناوچەیەکی فراوانی کوردستانی ئێرانی لە بەردەستدا بو. بانگی کوردستان بە کوردی و فارسی هەواڵی جوڵانەوەکەی سمکۆی بڵاوکردۆتەوە و لێدوانی لە سەر نوسیوە و، بۆ پشتیوانی لە سمکۆ بەرپەرچی هەندێ لە رۆژنامەکانی ئێرانی داوەتەوە. ئەشێ وەکو سەرچاوەیەکی باش کەڵکی لێ وەربگیرێ.

4. 3. 5. هەواڵی جیهان

ژمارەیەکی باش دەنگوباسی جیاوازی دنیای تێدا بڵاوکراوەتەوە. رەنگە بۆ ئەوسا بە کەڵک بوبن، بەڵام ئێستا نرخێکی ئەوتۆیان نەماوە.

4. 4. ریپۆرتاج

چەندین ریپۆرتاجی گرنگی تێدا بڵاوکراوەتەوە، لەوانە:

لە ژ1 ی‌دا ریپۆرتاج لە سەر دامەزراندن و کۆبونەوەی جەمعیەتی کوردستان بۆ هەڵبژاردنی بەرپرسەکانی. لە (3. 1.) ی ئەم باسەدا نوسراوەتەوە. لە ژ4 ی‌دا ریپۆرتاج لە سەر ئەحوالی زابتانی کورد لە تورکیا. لە ژ6 دا ریپۆرتاج لەسەر کشانەوەی ئینگلیز لە سلێمانی و دامەزراندنی مەجلیسی میللی و ئەو کێشە و ناکۆکی‌یانەی لەو ماوەیەدا قەوماون. لە (3. 2.) ی ئەم باسەدا نوسراوەتەوە.

لە ژ9 ی‌دا ریپۆرتاج لەسەر گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ کوردستان و، باسی پێشوازی و هاتنی گەورە و سەردارەکانی کورد بۆ سلێمانی. لە (3. 3.) ی ئەم باسەدا نوسراوەتەوە.

5. جێگەی لە رۆژنامەوانیی کوردی‌دا

بانگی کوردستان راستەوخۆ دوای پێشکەوتن دەرچوە. بە هەمان دەزگای چاپ و، بە هەمان قەوارە و، بە هەمان شێوە و روخسار، بەڵام بۆ ئامانجێکی جیاواز و بە ناوەرۆکێکی جیاواز و، لە هەلومەرجێکی سیاسیی جیاوازدا بڵاوکراوەتەوە. زۆری ئەو نوسەر و شاعیرانەی لە پێشکەوتن‌دا بەشداریی نوسینیان کردوە، لە بانگی کوردستان یش‌دا بەشداری‌یان کردوە. ئەتوانین بانگی کوردستان لە هونەری رۆژنامەوانی‌دا بە میراتگرەوەی پێشکەوتن دابنێین.

بانگی کوردستان جگە لەوەی دەورێکی کاریگەری هەبوە لە قوڵکردنەوەی هۆشی نەتەوەیی کوردی‌دا و، لە بڵاوکردنەوەی بیروڕای نوێ‌دا و، لە تۆمارکردنی چەندین بەڵگەی مێژویی‌دا، ئەگەر ئەوە بسەلمێنین کە قوتابخانەی رۆژنامەوانیی سلێمانی، لە مێژوی رۆژنامەوانیی کوردی‌دا، قوتابخانەیەکە خاوەن سیمای تایبەتی خۆیەتی و، دەورێکی گرنگی لە مێژوی سیاسی و ئەدەبی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی کوردا گێڕاوە، ئەوا بانگی کوردستان، بە یەکێ لە پێشەنگە دامەزرێنەرەکانی ئەم قوتابخانەیە دائەنرێ.

تێبینی:

جەمال خەزنەدار ساڵی 1974 هەمو ژمارەکانی (بانگی کوردستان) ی لە بەغداد سەرلەنوێ، بە پێشەکی و ناوەرۆکی ژمارەکانیەوە، چاپ کردۆتەوە.

رۆژی کوردستان

روژکوردستان

4 .4. رۆژی کوردستان

صاحب امتياز و مدير مسئول
م . نورى

محرر
ملى كال

اعلانات بدريك
٣ آنه ده سيغريت

بدل آبونه
٣ مانك يك ٦ مانك دو
سالى چوار روپيه يه

همو شتيك مراجعت
به مدير مسئول اكرى

بو خارج اجرت پوسطه
علاوه ده كرى

روژ كوردستان

تاريخ انتشار
١٥ تشرين ثانى ١٩٢٢
سليمانى
سياسى ، ادبى ، اجتماعى ، غزته يكى رسمى يه
هفتة جاريك دردچى

نسخة به آنه يك
نسخة به آنه يك

سال ١ ژماره ١ [چوارشمه] ٢٥ ربيع الاول ١٣٤١ ١٥ تشرين ثانى ١٩٢٢

بانكك كوردستان — روز كوردستان

صاحب امتياز غزتة بانكك كوردستان جناب حاجى مصطفى باشا اير متخلت وظيفة رسميه استعفاى كرد .

انتشارى ام غزتهيه لواقعا بو كورد و كوردستان فاليكى خيربو يعنى بانك كوردستان نتيجهى روژ بو .

ابر استعفاى موى اليه امتياز و ادارة غزتة روژ كوردستان با ارادة حضرت جلالت ملك كوردستان دام شوكته بم ناوهوه توديى بنده كرا .

بلى نتيجة بانكى كه بو طلوع فجريكى استقبال ادرى روزه .

او بانكه بانكى بو كه بو صبحيكى سعادت اقوا ام روزه روزيكه كه له اخد قوم نجيب كورد له سايهٔ همت و اقدامات خدا پسندانهٔ ملوكانهوه نايل سعادت و استقلاليت خوى بو .

خدا ام روژ و روز كردستان له همو ملى كورد مبارك بكا .

مدير مسئول
م . نورى

غزتة العراق له نسخة ٧٣٨ دا بهعنوانى « منشور حزب الحر العراق » و له ٧٤٣ دا بهعنوانى « مجلس ادارة كردستان » چند شتيكى نوسيبو كوته بر چاومان كويا حزب حر عراق طلب محافظة همو حقوق و حدود طبيعيهى عراق له حكومتى خويان كردوه . كردستانيش به ناوى لواى سليمانى داخل كردوه چونكه مربوطيت تجارت و اقتصادياتى له كل بغداد زوره . وهم مجلس رؤساى كردستانى به ناوى مجلس ادارهٔ كردستان داوهته قلم . ام مطالعاته كه لم غزتهدا درميان كراوه راستى جاى تعجب و تأسفه چونكه به خيالى هيچ اربابى وجدانيكدا نابى كه شخصيكى مور امنده له حق و حد خارج بى . ايمه هيچ اميدمان نه اوكرد كه دراوسى يكى محترم خويان بى لههمو حقوق و مناسبات هزار سالهٔ ام دو حكومت و ملته بى له جياتى — ملاحظة مطر كيانى و ترويج آمال و افكارمان تجاوز حدود و حقوقمان بكات . او كسانه كه ام نوعه قصانه اهكن بى شبهه دشمن وطن و ملت عربيه و حضرت جلالت ملك

سەرمحرر و مدیر مسئول
م . نوری

محرر
علی کمال

روژی کوردستان

اعلانات بدریك
۳ آنه دە سیتریت

بو داخل بدل آبونه
۳ مانك یك روپیه ۶ مانك سه
سالیکی شش روپیه یه

بو همو شتیك مراجعت
به مدیر مسئول اکری

بو خارج
۳ مانك دو شش مانك چوار
سالیکی هشت روپیه یه

تاریخ انتشار
۱۵ تشرین ثانی ۱۹۲۲
سلیمانی
سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، فنی تەیکی رسمی یه
هفته چاریك دردچی

نسخه‌ی به آنه یك — نسخه‌ی به آنه یك

سال ۱ — ژماره ۱۵ — [شمر] — ۱۵ رجب ۱۳٤۱ — ۳ مارت ۱۳۳۹

عبرت

له ماضیاندا چه نوعه حیاتیکمان رابواردوه البته همو ایزانین اثنای حیات ، ترکی سعادت و منافع خومانمان کرد و بو محافظة و منعی تعرض اجانب له حدود و خاکی خاکی به نام دیانەتەوه چند کسانمان به واسطه‌ی ام محافظه و آگاهداری‌یەوه له حرب عمومیدا شهید و فوت بو حال حاضریش هیشتا زورمان لەبر تمزیه تبدیلی قیافتی نکردوه . چند ژن بیوەژن ، و چند منال یتیم ، و چند هزاران خانومان له بناغەوه بەجاریك محو بونەوه . و هر بو واسطه‌یەوه تفیاتی گرانیش له لایك رابوسق . له پاش ام همو فلاکت و مذلته چیمان دست کوت ؟

چند وختیکیش لمویش که صرف اوقاتمان کرد له خوابون و نوستن بولاوه چیمان قازانج کرد ؟.

م دو جهته وکو بوم معلوم بوه له دسی دسی و پاشکوتن زیاتر هیچمان نەدی . و بو خاکی نەیی بو خومان خیریکان نەدایەوه ایستایش حقوقمان نادرتی . امرو

[illegible]

حکومتیکیان بو تشکیل کراوه . کەچی : ایمه لەگل ام روژه مقدسه و ام فرصته گورەیەدا که دستمان کوتوه و وکو مدعی که دعامان بو اکالامان وکو[خرەکورز] وایه . معلومه که ۱۳٤۱ ساله سلالهٔ طاهرهٔ نبویه [صلعم] حرمتیان و اطاعتمان و ناو مبارکیان روژی ده ، باد و تلاوت له سر مسلمانان فرضه .

بالخاصه ، خاندان حضرت [کاك احمد شیخ] قدس سره که له کوردستاندا متوطنن و بو ام قوم کوردەیش مایهٔ فخر و له همو وختیکدا مجبور اطاعتیان واجیب خاندان و مقدساتی کوردستان بون امرو که حفید زاده (حضرت ملك محمود اول) زیده شوکته بو احیای دیانت و بو زیندوبونەوهٔ ناو قومیت له کوردستاندا چند صدمهٔ گورهٔ به مرامات و ایستایش چنده خریکه ؟! تعقیبی ام غایه یش تنیا منفعتی شخصی و تزید شرف عائلەی نیه . چونکه شرف ذاتی خویان نه به سلطنتەوه یه و نه به حکومتەوه یه . مساعیك رابواردنی پیشویان

رۆژی کوردستان

1. هەلومەرجی دەرچونی

رۆژی کوردستان راستەوخۆ بە دوای بانگی کوردستان‌دا دەرچـوە. ئەگەر بـانگی کوردسـتان غەزەتەیەکی (حورِ و سەربەستی میلی) ی کەرتی تایبەتی بوە، ئەوا رۆژی کوردستان زمانی رەسمیی حکـومەتی کوردسـتان بـوە. م. نـوری (شـێخ نـوری شـێخ سـالح) لە سـەروتاری یەکەم ژمـارەی‌دا نوسیویێتی:

"صاحێبی ئیمتیازی غەزەتەی بانگی کوردستان جەنابی حاجی مستەفا پاشا لە بەر مەشغەڵەتی وەزیفەی رەسمیە ئیستیعفای کرد. ئینتیشاری ئەم غەزەتەیە لە واقیعا بۆ کورد و کوردستان فەئلێکی خێـر بـو. یەعنـی بانگی کوردسـتان نەتـیجەی رۆژ بـو. لە بەر ئیسـتیعفای مومـا ئیلەیهـی ئیمتیـاز و ئیـدارەی غەزەتەی رۆژی کوردستان با ئیرادەی حەزرەتی جەلالەتی مەلیکی کوردستان، نامە شـەوکەتوهو، بەم نـاوەوە تەوئیعـی بەنـدە کرا."

مستەفا پاشا لەو کابینەیەدا کە شێخ مەحمود دایمەزراند، کرا بە رەیسی مەعاریـف (وەزیری پەروەردە). بەڵام هۆی ئەم گۆڕینە بە تەنیا (مەشغەڵەتی وەزیفەی رەسمیە) ی مستەفا پاشا نیە. بەڵکو هۆیەکی سیاسـی لە پشتەوە بوە. لەو سەردەمەدا لایەنگرانی شـێخ مەحمـود دابەش بـون بە سـەر دو ئۆردوگـادا، ئۆردوگایەکیـان لایەنگری هاوکاری بون لەگەڵ ئینگلیز و، ئۆردوگایەکیان لایەنگری هاوکاری بون لەگـەڵ تورکیـای کەمـالی کە بۆ گاڵتە پێ کردن بە(جلخوار) ناویان بردون. مستەفا پاشا لەوانە بو کە زۆر بە تۆندی دژی تورکخواکـان و، لایەنگیری هاوکاری بو لەگەڵ ئینگلیز. تەنانەت کاتێ ئینگلیز سلێمانی چۆڵ کرد و بۆشایی دەسەڵات دروست بو، کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند کە دژی ئینگلیز و لایەنگیری تورک بـو، مسـتەفا پاشـای گـرت. ئەگەر هەوڵی زۆری شێخ قادری حەفید و پیاوماقوڵانی سلێمانی نەبوایە، تەسلیمی ئۆزدەمیری ئەکـرد. شـێخ مەحمـود کەوتبوە ژێر کارتێکردنی جلخوارەکـانەوە. بـاوەڕی بە ئینگلیـز و لایەنگرانـی نەمـابو. کەوتبـوە پێوەنـدی و نامەکاری لەگەڵ ئۆزدەمیر لە رەواندز.

مسـتەفا پاشـا رۆشـنبیرێکی هـاوچەرخ بـو. دوای دەیـان سـاڵ دوری لە وڵات گەڕابـوەوە. نە شـێخی تەریقەت و نە سەرۆکی عەشیرەت و نە کوێخای دێ بو. خۆی بە تەنیا بـو دەسـتوپێوەندی نەبـو، لە بەر ئەوە نفوز و دەسەڵاتی نەبو.

بڵاوکردنەوەی ڕۆژی کوردستان هاوزەمان بوو لەگەڵ ڕاگەیاندنی مەلیکایەتی شێخ مەحمود و، تێکچوونەوەی لەگەڵ ئینگلیز و، سەردانی سمکۆ بۆ سلێمانی و، کۆنفرانسی لۆزان و باسی چارەنوسی سیاسیی ولایەتی موسڵ و، بۆردومانی سلێمانی و چۆڵکردنی و، هاتنەوەی ئینگلیز و کاربەدەستانی عیراقی.

دوای گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ کوردستان، ناکۆکی لە نێوان ئەو و ئینگلیزدا سەر لە نوێ دروست بوەوە. ئینگلیز شێخ مەحمودی هێنابوەوە بۆ ئەوەی ناوچەکە هێور بکاتەوە و، نفوز و هێزی تورک دەر بکا و نفوزی ئینگلیز بهێنێتەوە کوردستان و، ناوچەکە ببەستێتەوە بە دەوڵەتی تازە دامەزرێنراوی عیراقەوە. کەچی ئەم مەلیکایەتی کوردستانی ڕاگەیاند و، ئەیویست قەڵەمڕەوەکەی فراوانتر بکا و، بناغەی کوردستانی سەربەخۆ دابنێ و، پێوەندی لەگەڵ تورک دروست ئەکرد و، نامەی بۆ یەکێتی سۆڤێتی، دوژمنی گەورەی دنیای سەرمایەداری، ئەنارد.

1. 1. دەرکردنی

ژ1 ی لە 15 ی تشرینی دوەمی 1922 و

ژ15 ی کە دوا ژمارەیەتی لە 3 ی مارتی 1923 دا دەرچوە.

ساحێبی ئیمتیاز و مدیری مەسئول م. نوری، موحەڕیر عەلی کەمال.

لە ژێر ناوی ڕۆژنامەکەدا نوسراوە:

"تاریخی ئینتیشار 15 ی تشرینی سانی 1922، سلێمانی

"سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعی، غەزەتەیەکی ڕەسمیە

"هەفتەی جارێک دەردەچێ"

بە بۆنەی دەرچونی ئەم ڕۆژنامە نوێیەوە حەمدی ساحێبقران، کە ئەوسا وەزیر بوە لە حکومەتی کوردستاندا، چوارینەیەکی پیرۆزبایی بۆ ناردون، ئەڵێ:

شوکری خودا ئەکەم کە گەیشتینە وەقتی چاک
تا شەو نە ڕۆی، بانگی ئەدا، ئەبوە ڕۆژی پاک
سوبحان بەو زیایەوە سەدی سکەندەری
ئەترافی کوردی گرتوە ئەم ڕۆژە پاکە پاک

غەزەتەکانی پێشکەوتن و بانگی کوردستان کە پێش ئەم دەرچون، ڕۆژی بڵاوبونەوەیان هەمو بە ساڵی زاینی و کۆچی نوسراوە، بانگی کوردستانیش لە ژ1 یدا پێڕەوی ئەم نەریتەی کردوە. بەڵام لە ژ2 بە دواوە، ساڵی کۆچی و لە باتی ساڵی زاینی ساڵی ڕۆمی نوسیوە، کە ئەو سەردەمە تورک بە کاریان هێناوە. دور نیە ئەم گۆڕینە مانایەکی سیاسی هەبوبێ.

1. 2. نوسەرەکانی

جگە لە شێخ نوری کە بەشی زۆری وتارە سیاسیەکانی خۆی نوسیونی، عارف سائیب لە ژمارەکانی سەرەتادا چەند وتارێکی سیاسی بە پێزی تێدا بڵاوکردۆتەوە. بەڵام وەکو لە ژ7 دا لە ژێر ناوی (تەعین) دا نوسراوە: "لە ئەزکیا و ئەربابی ئیقتیدار عارف سائیب ئەفەندی تەعین بوە بە کاتب سانی ئیدارەی تەحریراتی ملوکانە." دوای ئەوە ئیتر لە نوسین دور کەوتۆتەوە. جگە لەم دو نوسەرە، ئەحمەد خواجە (خواجە ئەفەندیزادە)، عەزیز حیکمەت، سەعید زەکی، هەندێ وتاریان تێدا نوسیوە.

بەشێکی گرنگی لاپەڕەکانی رۆژی کوردستان بۆ شیعر تەرخان کراوە.

لە ژمارەکانی 2، 11، 13 دا ئەحمەد فەوزی 3 شیعر و.
لە ژ2 دا حەمدی شیعرێک و
لە ژ3 دا عەلی کەمال شیعرێک و
لە ژ9 دا م. نوری و عەلی کەمال پێکەوە شیعری وا موبەدەل بو و
لە ژ5 دا م. نوری بە کوردی شیعری عەسکەر و
لە ژ8 دا بە فارسی شیعرێکی تر و
لە ژ10 دا بابەعەلی زادە نوری شیعرێک و
لە ژ14 دا ئەحمەد موختار جاف بە سکاڵایەک، بەشدار بون و
لە ژمارەکانی 2 و 3 دا 2 شیعری درێژی تورکیی رەفیق حیلمی و.
لە ژ14 دا شیعرێکی درێژی تورکیی عەبدالقادر قەدری بڵاوکراونەتەوە.

ناوەرۆکی شیعرەکان بە زۆری سیاسی و پەروەردەیی و ستایشی مەلیکی کوردستانە.

1. 3. سەرچاوەی دارایی

یەکێ لە سەرچاوەکانی دارایی غەزەتەکە دابونە بوە. بەڵام هەمو ژمارەکانی ئیعلانی تێدا بڵاوکراوەتەوە کە ئەمیش سەرچاوەیەکی گرنگی پارە پەیدا کردن بوە.

2. بابەتەکانی

2. 1. خولیای سەربەخۆیی

رۆژی کوردستان وەکو لە ژێر ناوەکەیشیدا نوسراوە، رۆژنامەیەکی رەسمی بوە. زمانی حکومەتەکەی شێخ مەحمود و نوێنەرەوەی بیروڕا سیاسیەکانی بزوتنەوەکەی بوە. بۆ داکۆکی لە مافی ئازادیی کورد و سەربەخۆیی کوردستان. بە ئاشکرا نوسیویتی کە ئەوان نایانەوێ کوردستانی جنوبی بخرێتە سەر عیراق و، نایانەوێ لەگەڵ عەرەبدا لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتدا پێکەوە بژین.

ئەوەی لە کوردستاندا روی ئەدا لەگەڵ ویستی کاربەدەستانی ئینگلیز و دەوڵەتی تازە دامەزراوەی عیراق و رۆژنامەکانی بەغداد نە ئەگونجا. لە سەرەتاوە دژی راوەستان و ئەیانویست سلێمانی وەکو (لیوایەک) بخرێتە سەر عیراق. لە ژ1 یدا عارف سائیب بەرپەرچی رۆژنامەی (العراق) و حیزبی حوری عیراقی داوەتەوە و. داکۆکی لە سەربەخۆیی حکومەتی کوردستان و سنوری جوگرافیایی کردوە و. لە سەرەتای وتارەکەیدا نوسیویتی:

"غەزەتەی العراق لە نوسخەی 738 دا بە عینوانی (منشور حزب الحر العراقي) و لە 743 دا بە عینوانی (مەجلیسی ئیدارەی کوردستان) چەند شتێکی نوسی بو. کەوتە بەرچاومان گۆیا حیزبی حوری عیراقی تەلەبی مخافەزەی هەمو حقوق و حدودی تەبیعیەی عیراقی لە حکومەتی خۆیان کردوە. کوردستانیشی بە ناوی لیوای سلێمانی داخل کردوە چونکە مەربوتیەتی تیجارەت و ئیقتیسادیاتی لەگەڵ بەغداد زۆرە. وە هەم مەجلیسی روئەسای کوردستانی بە ناوی مەجلیسی ئیدارەی کوردستان داوەتە قەڵەم."

پاش راگەیاندنی مەلیکایەتی فەیسەڵ، چەند کەس لە سیاسیەکانی عیراق ویستیان حزبی سیاسی دابمەزرێنن. مەلیک فەیسەڵ ئەمەی پێ باش نەبو. وەزارەتی ناوخۆ دەستی پێ نەکردن. بەڵام ئەوان هەر کۆڵیان نەدا. وەزارەتی ناوخۆ هەوڵی دا حیزبێ دروست بێ، یار و نەیاری حکومەتی تێدا کۆ ببێتەوە. ئەمە سەری نەگرت و داواکارانی پێکهێنانی حیزب کۆڵیان نەدا و، بەردەوام داوایان لە وەزارەتی کاروباری ناوخۆ ئەکرد رێگەی دامەزراندنی حیزبیان پێ بدرێ. سەرنجام وەزارەتی ناوخۆ لە 2 ی ئابی 1922 دا رێگەی کارکردنی بە (الحزب الوطني العراقي) و لە 19 ی ئابی 1922 دا رێگەی بە (حزب النهضة العراقية) دا. ئەم دو حیزبە نەیاری حکومەت بون و رەخنەیان لێ ئەگرت. لە بەرامبەر ئەوەدا وەزارەتی ناوخۆ لایەنگرەکانی حکومەتی هاندا ئەوانیش حیزبێ پێک بهێنن. لە 3 ی ئەیلولدا (الحزب الحر العراقي) یان دامەزراند. حیزبەکەی حکومەت لە بەر ئەوەی کەسی ئەوتۆی لێ کۆ نەئەبوەوە، بە پێچەوانەی دو حیزبەکەی ترەوە، لە بەر ئەوە فەرمانیدا بە سەرۆکی دەزگای بەڕێوەبەرایەتی لیواکانی عیراق کە فەرمانبەرانی حکومەت لەم حیزبە کۆ بینەوە.

ژ1 ی جەریدەی (العراق) کە عارف سائیب بەم وتارەی وەڵامی داوەتەوە، لە 1 ی حوزەیرانی 1920 دا لە بەغداد لە جێگەی جەریدەی (العرب) کە دەسەڵاتی ئینگلیز دەری ئەکرد، دەرچوە. ئەگەرچی (رزوق داود غنام) خاوەنی بوە، بەڵام لە هەمان چاپخانەدا چاپ کراوە کە (العرب) ی لێ چاپ کراوە و، ئەویش چاپخانەیەک بوە کە دوای داگیرکردنی بەغداد دەستی بە سەردا گیرا بو. (العراق) تا 1946 بەردەوام بوە.

عارف سائیب لە درێژەی وتارەکەیدا نوسیوێتی:

"ئەم موتالەعاتە کە لەم غەزەتەدا دەرمیان کراوە راستی جای تەعەجوب و تەئەسوفە چونکە بە خەیاڵی هیچ ئەربابی ویجدانێک دا نایە کە شەخسێکی منەوەر ئەمەندە لە حەق و حەد خاریج بێ. ئێمە هیچ ئومێدمان نەئەکرد کە دراوسێیەکی موحتەرەمی خۆمان پێ لە هەمو حقوق و موناسەباتی هەزار ساڵەی ئەم دو حکومەت و میلەتە بنێ. لە باتی راسیمەی موبارەکبایی و تەرویجی ئامال و ئەفکارمان تەجاوزی حدود و حقوقمان بکات. ئەو کەسانە کە ئەم نەوعە قسانە ئەکەن بێ شوبهە دوشمنی وەتەن و میلەتی عەرەبیە و حەزرەتی جەلالەتی مەلیکی عیراقن. چونکە ئەم قسانە لەم رۆژەدا کە مەسئەلەیەکی حەیات و مەمات بە دەستەوە دڵی دۆست و برادەرێکی وەکو ئێمەی پێ رەنجیدە ئەبێ.

"ئەگەر بە نەزرەی ئینصاف تەماشای راست و چەپ و ئیستیقبالی خۆیان بکەن. لێیان مەعلوم ئەبێ کە تەشەکولی حکومەتی کوردستان لە هەمو خصوصێکەوە صەد هەزاران خێر و خۆشی بۆ عیراق تێدایە و بەڵکە دەوامی ئیستیقلال. بەقای مەوجودییەتی عیراق هەر بە واسیتەی بەقای حکومەتی کوردستانەوەیە، لە بەر ئەوە لە سەر هەردو میللەتی ئیسلامیەی مجاویرە کە حقوق و موناسەباتی هەزار ساڵەیان پێکەوە و هەمیشە وەکو برا ژیاون، لازمە بۆ محافەزەی ئیستیقلال و حقوق و حدودی تەبیعییەی یەکتری بە جان و جگەر ئیقداماتی دۆستانە صەرف بکەن.

"تاریخی عالەم و جوغرافیای تەبیعی شایەدێکی عادلە کە میللەتی کورد لە روی زەمین دا هەمو وەختێ نام و نیشانی بوە و، هەمیشە ماددەتەن ئیسپاتی مەوجودییەتی میللیەی خۆی کردوە. هیچ وەختێ لە مەعاریف، صەنایع، تیجارەت، حقوقی بەشەرییەت، لەوازیمی ئینسانییەت، مەدەنییەت، ئەرازی، نفوس و سائیرە لە ئەمسالی خۆی زیاتر نەبوبێ کەمتر نەبوە. ئەگەر ئەزکیای عەرەب تەماشای ئیستاتستیقی ئەم چەند ساڵەیان بکردایە لام وایە ئەمەندە بێ لوتفییان قبوڵ نەدەکرد و بەم نەوعە شوڵیان لێ هەڵ نە دەبڕی. قانون و دەستوری سەربەستی ئەقوام ئەمڕۆ لە دەماغ و رۆحی هەمو فەردێ لە ئەفرادی میللەت دا نەقشی بەستوە.

نیعمەتی حقوق و حدود کە لە مەجلیسی ئەقوام دا بە عەدالەت بەش کراوە، ئیمەیش حیصەمەندین و بۆ دەوام و بەقای ئەم حیصەیە بە مەوجودییەتی مادییە و مەعنەوییەمان لەوازیمی فیداکاری بە جێ دێنین."

هەر عارف سائیب لە ژ3 دا هاتۆتەوە وەڵام و بە ناونیشانی (دیسان حیزبی حوری عیراقی) نوسیویێتی:

"بە تاریخی 8 ی رەبیعەلئەوەل 341 و 316 ژمارە جەریدەی (دیجلە) لە (نجمە) وە ئیقتیباسێکی کردوە..."

ژ1 ی جەریدەی (دیجلە) لە 25 ی حوزەیرانی 1921 دا لە بەغداد دەرچوە. رۆژنامەیەکی رۆژانەی سیاسی بوە. خاوەنەکەی پارێزەر (داود السعدي) و سەرنوسەرەکەی (رشید الهاشمي) بوە. ئەو کاتەی ئینگلیز خەریکی پێکهێنانی دەوڵەتی عیراقی بوە، دیجلە لایەنگری دامەزراندنی رژیمی جمهوری بوە. ئەم جەریدەیە لە ساڵی دوەمی‌دا داخراوە.

(نجمة کرکوک) لە 15 ی کانونی یەکەمی 1918 بە زمانی عەرەبی لە لایەن داگیرکەرانی ئینگلیزەوە لە کەرکوک دەرچوە. پاشان کراوەتە زمانی تورکی و، دوای دامەزراندنی عیراق بۆتە رۆژنامەی رەسمی حکومەت. داوی 10 ساڵ لە دەرچون وەستاوە.

زێوەر لە ژ9 دا لە ژێر سەردێڕی: (کوردستان ماڵی کوردانە) نوسیویێتی:

"ئەم دەستورە لە ئامریقاوە دامەزراوە کە پێی دەڵێن (مونرۆئە) یەعنی ماڵی خۆم هی خۆمە. کەس حەقی تەجاوزی نیە بەو قاعیدەیە هەمو ئەوروپاییەکانیان لە ئامریکا ئیخراج کرد. بەو قاعیدەی (ئامریقا ماڵی ئامریقاییە) صاف خۆیان مانەوە حکومەتیان تەشکیل کرد. سەروەتیان زۆر کرد. تەرەقییاتیان موحەیەرەلعقول بو. ئامریقای دێو و درنج نەبون، جن و شەیاتین نەبون، بەشەر بون، بە سەعی بون، بە ئیقدام بون.

"قاعیدەی موسەلەمەی مەنتیقە کولی ئینسانێ قابیلولعیلمە، کە قابیلی عیلم بێ قابیلی تەرەقیە. مەگەر کورد ئینسان نیە؟ بەشەر نیە؟ جێگای نیە؟ رێگای نیە؟ حاشا هەموی هەیە. ئینسانی عالم و کامیلی زۆرە. مونەوەرانی کورد ئەمرۆ لە شەرق و غەرب مەوجودە. ئێمە لە سەر جێگا لەوەڕێ قبوڵ ناکەین غەیری ساحێبی خۆی حەیوانی لێ بدا. بۆ ئەم هەمو باغ و باغاتە و شاخ و شاخاتە، ئەم مێرگە رەنگینانە، ئەم مێرغوزارە دڵخشینانە، چۆن قبوڵ بکەین غەیرە روی تێ کا و بە هەوەسی خۆی جێگامان پێ ئیحسان بفەرموێ. حاشا ئەوی هۆشی بێ ئەمە قبوڵ ناکا و، دەڵێ: کوردستان ماڵی کوردانە. چونکە ئەم موحیتەی کوردە کە بە قەدەر دەوڵەتی ئیسپانیا دەبێ، هەمو میلەتێکی یەک زبانن، یەک دینن، یەک مەزهەبن، تەشەکولاتی صورەتیشیان یەکە، ئیدیعای حیمایەی ئەقەلیات ناکەین. ئیدیعای مەوجودیەتی کیتلەیەکی عەزیم لە ئیسلام ئەکەین.

"ئێمە وەک هیچ قەومێک نین، لە هەمو شتێک دا یەکین و فەرقێکی غەیرمان لە ناوا نیە. تاق و لۆقە جولەکە یا کلدانیەک بێ لە ئێمە کورترە و، لە ئێمە زیاتر ئیستیقلالیەتی حکومەتی ومتەنی‌یان ئەوێ. کەوابێ کەس حەقی نیە تەجاوزی حەقی مەشروعمان بکات: (کوردستان ماڵی کوردانە، ساحێب ویجدانیش هەموی لە لۆزانە) وەک دین و مەزهەب، دایین و زبانمان یەکە، قسەشمان هەموی وایە: (کوردستان ماڵی کوردانە، حەرامە لە بێگانە)."

لێرەدا دو باس پێویستیان بە ڕونکردنەوە هەیە:

یەکەم:

سەرکۆماری ئەمریکا مۆنرۆ سەرەتایەکی داهێنا کە ئەمریکا دەس نەخاتە کاروباری ئەوروپاوە، لە بەرامبەر ئەوەدا دەوڵەتانی ئەوروپاش دەس وەرنەدەنە کاروباری ئەمریکاوە. لە پێوەندییەکانی ناو دەوڵەتاندا ئەمە بە سەرەتای مۆنرۆ ناسراوە. زێوەر لە (مۆنرۆنە) مەبەستی ئەم سەرەتایە بوە.

دوەم:

روناوەکان پێچەوانەی خۆشباوەڕیەکانی زێوەریان سەلماند، دەریان خست (هەمو ئەوانەی لە لەوزان بون ساحێب ویژدان نەبون) و. کوردیان فەرامۆش و مافەکانیان پێشێل کرد.

رەنگە یەکێ لە بەهێزترینی ئەو وتارانەی کە بۆ داکۆکی لە مافی نەتەوەیی کورد لە ڕۆژی کوردستاندا نوسرابێ، ئەو وتارە بێ کە شێخ نوری لە ژ10 دا لە ژێر سەرناوی (قسەی ناحەق ڕەد ئەکرێتەوە) لە وەڵامی ڕۆژنامەی (العراق) ی عەرەبی بەغدادی و (نجمة) ی کەرکوکیدا نوسیویەتی:

"هەرچەند تێ ئەفکرم و ورد ئەبمەوە لە غەزەتەی دراوسێکانمان دا مەعەلتەئەسوف تەصادوفی مەقالەی هیچ موحەڕیرێکی حەقگۆ و حەقیقەتپەرستم نەکرد کە بێ تەرەفانە بنوسێ و حەقیقەت ئیهمال نەکا.

"بیلعەکس ئەوێ کە حەق و حەقانیەت بێ چاوی لێ ئەقوچێنن و هەرچی بادابـاد ستونی غەزەتە رەش ئەکەنەوە.

"صیرف بۆ تەمەتوعی زاتیە، یا بۆ تەعقیبی غایە و ئامالی واهی ئەیانەوێ موحیت، میلیەت، عیرق، لیسان، ڕاستی مەوجودیەتی کوردستان بە خۆڕایی ئیهمال و پایەماڵ بکەن و، لەم عەسری بەخشایشی حقوقدا ئەم میلەتە قەدیمە بە قسە بێ بەش و مەحروم بکەن. کە ئەمەش زۆر موشکیلە چونکە تاریخ، جوغرافیا، بەو خاصیەتانەی کە لە سەرەوە وتمان کورد و کوردستانی لە میلەل و موحیتی سائیرەی جیا کردۆتەوە، کەچی لەگەڵ ئەمەش دا بەو ڕەنگە کە عەرزتان ئەکەم، ئیهمالی حەقیقەت ئەکرێ.

1. لە غەزەتەیەکی نجمەدا کە تاریخی 5 ی کانونی سانی 339 بو، دیم ئیقتیباسی لە غەزەتەی العراق ەوە کرد بو لە ولایەتی موصل دا کوردستانی تەنها بە سلێمانی داوەتە قەڵەم.

2. وتویەتی لە ولایەتی موصل دا 60 هەزار نفوس عەرەبی تێدایە و جنوبی موصلیش کامیلەن عەرەبە.

3. ئەو تورکمانەی کە لە ولایەتی موصل دایە زۆر کەمن و عەلاقەیان بە کورد و کوردستانەوە نیە و بەڵکو کوردەکانیش ئەصلەن تورکن.

4. سلێمانی کە ئەڵێن بەیعەتی بە مەلیک فەیصەڵ نەکردوە تەکزیبی ئەکەین.

"ئێمە یەعنی هەمو میلەتی کورد بە هەمو مەوجودیەتمانەوە ئەم بەیانەتە هەڵبەستراوە کە ئەسنادی لە بەعزێ پیاوی گەورە و ساحێب ویجدان ئەدەن، بە کولی ڕەد ئەکەینەوە:

1. لە ولایەتی موصل دا کوردستان بە تەنها سلێمانی دراوەتە قەڵەم وانیە بیلعەکس غەیری قەسەبە مولحەقاتی موصل کامیلەن کورد و کوردستانە. عەقرە، زاخۆ، دهۆک، بارزان، عیمادیە، ئەربیل، کەرکوک، کفری و سائیرە و مولحەقاتی ئەمانە و عەشایەری ئەترافیان چین و بە چ زبانێک قسە ئەکەن؟

2. غەیری قەسەبەی موصل کە لە چاو ئەم ولایەتەدا ئەقەلیەت تەشکیل ئەکا، هیچ مەوقیعێکی تر شک نابەم کە کورد نەبێ و غەیری حوریەت و ئیستیقلالیەتی خۆی ئارەزوی تەبەعیەتی هیچ قەومێکی تر بکا.

3. ئەو تورکانەی کە لە ولایەتی موصل دا ساکنن و بە تورک ناو براون عیرقەن، ئەخلاقەن، تەبیعەتەن، کورد و داخلی خەریتەی کوردستانن. لە بەر ئەوەی کە عەلاقە و مەربوتیەتی موحیتەیان لەگەڵ کوردستان دا هەیە هیچ قوەتێ جیای ناکاتەوە.

4. لە وەقتی خۆی دا بۆ تـابیعیەت و عەدەم تـابیعیەتی سلێمانی بە عیـراق لە سـەر ئەوراقـی مەتبـوع رەسمەن لە تەرەف حکـومەتی فەخـیمەی بریتانیـاوە لە هەمـو ئەفـرادی ئەهـالی پرسـیار کـرا هـیچ کەس ئەم بەیعەتەی لا باش نەبو. لە پاشا بۆ ئەم موختاریەتە دو ساڵ مۆڵەت بە سلێمانی درا نیسان لە پاش ئەم مودەتە هەر لامان باش نەبو و ئەم کەیفیەتە لە حکومەتی عیراق مەعلومە زۆر تەعەجوب ئەکەم ئەو مـوحەرِیرانە چـۆن تەکزیبی حەقیقەت و قەڵەمیان ئەم نەوعە شتانە ئەنوسن.

"لە ولایەتی موصل دا لیسان کە تەعەدودی پەیدا کردوە واسیتەی ئەمەیە:

"تاریخەن سابیتە کە ئەم موحیتی کوردستانە بە واسیتەی هجومی غەرب بۆ شەرق و شـەرق بـۆ غەرب، موتەمادیەن مەمەر و مەعبەری ئۆردوی ئەقوامی شەرق و غەرب بوە و تونی مودەت لێـرەدا مـاونەوە، لە مـودەی ئیقامەتیان دا بیلتەبع ئیختیلاتیان لەگەڵ کوردەکان دا کردوە.

"ئەوانەی کە سـاکینی دەشـت و ئەرازییەکـی موسـەتەح بـون لە بەر ئەوەی کە زیـاتر لە مەسـکونی شاخەکان ئیختیلاتیان لەگەڵ کراوە بە مروری زەمان زبانیان تێکەڵاوی یەکتری بوە، فەقەت ئەوانەی کە لە شاخ و داخدا مەسکونن تا ئەمرۆ کامیلەن محافەزەی زبانی خۆیان کردوە.

"عەرەبی‌یش کە قیسمەن لە کوردستان دا موکـالەمەی پـێ ئەکـرێ ئەسـبابی چـیە؟ مەعلـومە کە لە زهوری ئیسلامیەت دا تەعەسـوبی دیـانەت لەنـاو ئیسـلام دا چەنـد زۆر بـو. لەگەڵ ئەوەش دا مەرکەزی خەلافەتی عەباسیەکانیش بەغدا بو کە لەگەڵ کوردستان دا موناسەبەتێکی زۆری ئیقتیسادی و موحیتی-یان هەیە. بەم رەنگە زبانی عەرەبی و تـورکی لە بەغـدادەوە و نـازانم لە کوێـوە وردە وردە سـیرایەتی کـردە کوردسـتان و ئەتـوانم بڵـێم لە شـەرقی دیجـلەوە هەتـا ئـاراس بە ئیعتبـاری ئەسـاس کـورد و کوردستانە.

"کەوابو بۆ ویجدانی ئەو موحەرِیرە، ئەو ساحێب مەعلوماتە موتەئەسیفم کە موقـابیلی بەداهەت خیلافـی حەقیقەت قەڵەم بێنێتە سەر کاغەز.

"ئێمە میلیەتمان ئیدراک و ئیفهام کـردوە لە بەر ئەوە محـافەزەی ئەم حەقە مەشـروعەیە هەر ئەکەیـن و خیلافـی حەق بەیـانەت ئەگەر ببینـین رەدی ئەکەیـنەوە. وە ئەم حەقە لە حکـومەتی فەخـیمەی بریتانیـا داوا ئەکەین."

2. 2. باسی کۆنفرەنسی لۆزان

سەرکەوتنی مستەفا کەمال لە دەرکردنی هێزەکانی یونان و، بە دەسهێنانی دۆستایەتی روسیای سۆڤیَتی و، بێلایەنکردنی ئیتاڵیا و فەرەنسا، دەستگرتنی بە سەر زۆری ولایەتەکانی تورکیادا، بریتانیـای ناچـار کـرد بیر لە پێداچونەوەی سیاسەتی خۆی بکاتەوە بەرامبەر بە تورکیای نوێ. مستەفا کەمال ئامادە نەبو مل بدا بۆ جێبەجێکردنی پەیمانی سـیڤەر. لە 21 ی شـوبات تـا 14 ی ئـازاری 1921 کۆنفرەنسـی لەنـدەن بەسـترا. نوێنەری حکومەتەکەی مستەفا کەمـال کە ئەنـقەرەی کـرد بـو بە پـایەتەختی خـۆی و نـوێنەری حکـومەتەکەی سوڵتان محەمەدی شەشەم کە لە ئەستەموڵ دائەنیشت، بانگ کرا بون بـۆ ئەم کۆنفرەنسـە. بریتانیـا داوای لە نوێنەری حکومەتەکەی مستەفا کەمال کرد کە لەو کاتەدا زۆری قەڵەمرەوی تورکیای هێنا بـوە ژێـر دەسـەڵاتی خۆیەوە، پەیمانەکە ئیمزا بکەن. بەڵام ئەوان ئامادە نەبون ئەمە قبوڵ بـکەن. بەڵـکو تورکیـا داوای گێـرانەوەی موسڵی ئەکرد. کۆنفرەنسی لەندەن بێ ئەوەی بگاتە ئەنجامێکی سەرکەوتو کۆتایی هات. بەڵام لەم کۆنگرەیەدا تورک تێ گەیشـت کە بریتانیـا شـلە بـۆ بەسـتنی پەیمـانێکی نـوێ لە بـاتی پەیمـانی سـیڤەر و بریتانیـاش تێگەیشت کە تورک ئامادەیە بۆ قۆناغێکی نوێی لە یەک گەیشتن.

لە 22 ی تشرینی دوەمی 1922 دا کۆنفرەنسی یەکەمی لۆزان بە ئامادە بونی نوێنەری تورکیای کەمالی دەستی پێ کرد. ئەگەرچی بریتانیا و هاوپەیمانەکانی لەم کۆنفرەنسەدا پەیمانی سیڤەریان بە تەواوی پشت گوێ خست، بەڵام نەگەیشتنە ڕێککەوتن.

لە 23 ی نیسانی 1923 دا کۆنفرەنسی دوەمی لۆزان دەستی پێ کرد. ئەمجارەیان گەیشتنە ڕێککەوتن. پەیمانێکیان بەست کە بە (پەیمانی لۆزان) ناسراوە، بەڵام کێشەی موسڵ بە چارەسەر نەکراوی مایەوە. لەمادەی 2 ی ئەو پەیمانەدا هەردولایان پێکهاتن لە سەر ئەوەی لە گفتوگۆیەکی دو قۆڵی دۆستانەدا کێشەکە بە لایەک دا بخەن. خۆ ئەگەر لە ماوەی 9 مانگ دا نەیانتوانی لە سەر چارەنوسی موسڵ ڕێک بکەون، ئەوا کێشەکە بخەنە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. بۆ ئەوەی ئەو دوا بڕیاری لە سەر بدا.

ڕۆژی کوردستان بایەخێکی تایبەتی داوە بە کۆنفرەنسی لۆزان. هەم هەواڵەکانی کۆنفرەنسەکەی بڵاوکردۆتەوە. هەم لێدوان و وتاری لەسەر نوسیوە. ئەگەر لە کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریس دا جەنەراڵ شەریف پاشا نوێنەرایەتی کوردی ئەکرد. ئەوا ئەم جارەیان لە کۆنفرەنسی ئاشتی لۆزاندا کورد هیچ ئامادەبونێکی نەبوە. سەرچاوەکانی ئاگاداری و زانیاریەکانی (ڕۆژی کوردستان) تەنیا ڕۆژنامەکان، بە تایبەتی ڕۆژنامەکانی عیراق بوە.

ڕۆژی کوردستان فریای کۆنفرەنسی یەکەم کەوتوە، بەڵام فریای هی دوەمی نەکەوتوە، چونکە ژ15 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 3 ی مارتی 1923 دا دەرچوە. واتە پێش دەسپێکردنی کۆنفرەنسی دوەمی لۆزان کە لە 23 ی نیساندا بوە.

لە ژ2 دا کە لە 22 ی تشرینی دوەمدا دەرچوە 2 هەواڵی لە بارەی لۆزانەوە نوسیوە:

یەکەمیان:

لە ژێر سەردێری: (کەمالیەکان قبوڵی مەجلیسی صولحی لوزانیان کردوە) دا ئەڵێ: "ئەستامبول 30 ی تشرینی ئەوەل، کەمالیە(کان) موافەقەتیان کردوە کە مەجلیسی صولح لە لۆزان ئینعیقاد بکا. غەزەتەکان زۆر ئەهمیەت ئەدەن بە قبوڵ بونی رەئفەت پاشا بۆ حزوری شاهانە و موشەرەف بون و زیارەتی بە قەدەر چوار سەعات. وەها یەقین بوە کە نفوزی شەخسی و مەوقیعی زاتی شاهانە زیاتر کەسبی قوەتی کردوە."

دوەمیان:

لە ژێر سەردێری: (فکری ئامریقا لە حەق مەجلیسی لۆزان) دا. ئەڵێ: "پاریس 31 ی تشرینی ئەوەل، لە سەر دەعوەت کراوی ئامریقا بۆ لۆزان سەفارەتی ئامریکا جوابێکی موفەصەلی نوسیوەتەوە لەم جوابەدا بە محافەزەی جەمعیاتی خەیریە و شەعائیری دینیە و بە حیمایەتی ئەقەلیات وەکو حقوقی میلەتە پچکۆلەکان وە یا میلەتێک کە حەسەبەلمەجبوریە لە داخلی حکومەتێکی غەیرەدا مابێتەوە و حوریەتی تامەی تیجارەت و سەربەستی و کۆمەڵەکانی ئەستامبول و سیاسەتی سەربەستی بیحار، ئیقراری کردوە."

لە ژ4 دا ڕایگەیاندوە: "عەسکەری جەعفەر پاشا: عەسکەری جەعفەر پاشا بۆ حەلی بەعزێ مەسائیلی عیراق تا دو مانگ لە لۆندەرە ئەمێنێتەوە." مەبەستی جەعفەر عەسکەری کە لەو کاتەدا وەزیری جەنگی حکومەتی عیراق بوە، لە چونی بۆ لەندەن ئاگاداری و بەشداری بوە لە کۆنفرەسی لۆزاندا. بە تایبەتی بۆ داکۆکی لە کێشەی موسڵ لە بەرامبەر داواکاری تورکیادا.

لە ژ5 دا نوسیوێتی: "حدودی تورک لە ئەوروپا: لوزان 27 ی مینهو، مەجلیسی لۆزان لە زەرفی هەفتەیەک دا حدودی تورکیای لە ئەوروپادا دانا ئەهری مریچ بو بە حدود."

لە ژ6 ی 27 ی کانونی ئەوەلی 1338دا، خاوەنی غەزەتەکە م. نوری لە ژێر سەرنێری (ولایەتی موصل لە لۆزان دا) نوسیویێتی:

"لەم رۆژانەدا لە بەینی مورەخەسی تورک و عەرەب دا لەسەر ولایەتی موصڵ مونازەعە و موناقەشە جەرەیان ئەکا.

"وە دیسان لە مەجلیسی لۆزان دا مومەسیلێک بەناوی ئاسوری و نەستوری لە ویلایەتی موصڵ دا ئیدعای حکومەتێکی موستەقیلە ئەکا.

"ولایەتی موصڵ کە بە ئیعتیباری عمومی کوردن، بە ناوی میلیەتەوە مودافەعە وە یا غەصبی ئەم ولایەتە بۆچی لە تەرەف ئەقوامی سائیرەوە تەلەب بکرێ؟

"ئێمە غافڵ و عاتل و بە وەتەن و موڵکی خۆمان بێگانە تەبیعی عالەمیش چاوی لە وەتەن و مڵکمان بریوە.

"هەتا دوێنێ مەعزەرەتێکی وەهەو نامەقبوڵیش بێ بۆمان، فەقەت ئەمرۆ عەلا مەلئناس خەریکی تەئسیسی حکومەتین و، خەریکین لە بەینی ئەقوام دا ئیسپاتی مەوجودیەت بکەین. نابێ گەورە و بچوک، بەرامبەر بە حقوقی مەشروعەی خۆمان، ئەوەندە لاقەید بین.

"تورک، عەرەب وە یا ئاسوری حەقی دەعوایان لە ولایەتی موصڵ دا مەوجودیەتێکی قەلیلی قەومیەتیانە. یەعنی نە تورک نە عەرەب، لەمەدا مودافەعەی نەفسی وەتەنی خۆیان نیە، بیلعەکس حیرسی جاه وە یا رەفاهی قیسمێکی قەلیلی جنسی خۆیان تەلەب ئەکەن. ئەگەر مەجلیسی ئەقوام ئەم نەوعە موتالەباتە مەشروع بزانێ، ئایا مودافەعەیەکی حقوقی کورد لە تەرەف ئێمە واقیع بێ چۆنی تەلەقی ئەکا؟ ئێمە ناتوانین جوابی ئەمە بدەینەوە چونکە دەرحەق بە موقەرەراتی کوردستان لە فکری مەجلیسی لۆزان بێ خەبەرین. یەعنی ئەو حکومەتانەی کە مورەخەسیان ناردۆتە لۆزان، لە پرۆژەیان دا حکومەت وە یا قەومیەتێکیان بۆ کورد تەسەور کردوە یان نا؟ موحافەزەی ئەقەلیات تەشمیلی کورد کراوە یان نا؟

"ئەڵبەتە خەیر! چونکە ئەم موناقەشاتە لە میلیەت زیاتر لەسەر ئەرازیە کە لە بەینی تورک و عەرەب دا تەرجیحەن لازمە بە کامیان تەسلیم بکرێ. بەحسی محافەزەی ئەقەلیاتیش، دائیر بە تەشکیل حکومەتێکی نەستوریە، ناوی کورد مەعەلتەئەسوف هەر مەوزوعی بەحس نیە. دیارە مەجلیسی لۆزان لەمەدا حەقیەتی؛ چونکە لەسەر ماڵێکی بێ ساحێب و بێ حیس شەڕ بکرێ، دیارە زەرەر و نەفعی ئەو ماڵە تەسەور ناکرێ. ئەگەر لە بەینی مونازعین دا ئیتیلاف حاصل ببێ مەسئەلە حەل ئەکرێ. ئەم نوقتەیە زۆر بە ئەهمیەت ئەخەینە بەر نەزەری زیمامدارانی ئومور و ئیدارەمان. وە ئەم فرسەتە بە ئەهمیەتە عەرزی میلەتی کورد ئەکەین.

"ئەمرۆ کە سوڵح خەریکی تەقەرورە و، میلەتی کوردیش بۆ تەئسیسی حکومەتێک لەگەڵ حکومەتی بریتانیادا خەریکی موزاکەرەیە لازمە ئەم نوقتەی حەیاتیە زۆر بە وزوح حەل و فەسل بکرێ.

"تاکو بە خۆرایی تەفرە نەخۆین و گولە بە سێبەر و خەیاڵەوە نەنێین.

"تەلەبی ئێمە لە مەجلیسی لۆزان موحافەزەی ئەقەلیات نیە، مودافەعەی حەقی حەیاتی میلەتێکی گەورەی سەربەخۆی ساحێب وەتەنە.

"زاتەن دائیر بە تەشکیلی حکومەتێکی کوردیە وەقتی خۆی لەسەر موزەکەرەیەک کە لە تەرەف کورد عەلی پاشا زادە امیق بەگەوە بە مەجلیسی سان ریمۆ تەقدیم کرابو لە مەجلیسی مەزکوردا دور و درێژ ئیستیقلالیەتی کوردستان مەوزوعی بەحس کرابو. مەعەلتەئەسوف لە بەر ئەوەی کە تالعی سولحی عمومیی موساعەدەی نەکرد و، لەو مەجلیسە دا سولح تەقەروری نەکرد لەبەر ئەوە مەسئەلەی کوردستانیش مەسکوت عەنهو مایەوە. ئەمجارە لە مەجلیسی لۆزان ئومێد وا دەکەین کە کوردستانێکی موستەقیل لە

داخلی حدودێکی جوغرافی و تەبیعی دا بۆمان تەشکیل بکـا و، هەمـو نەوعـێ حقـوقی مەشـروعە و حەقـی حەیاتیەمان بداتێ."

هەر لە ژ6 دا م. نوری لە وتارێک دا بە ناونیشانی (ولایەتی موصل لە بەینی 3 دا) نوسیوێتی:

"لە خسوس عەرەبیەت و مەنسوبیەتی موصـڵ بە عیـراق لە تەرەف غەزەتەکـانی بەغـدادەوە تـا ئێسـتا موختەلیف مەقالات نوسراوە.

"لە بەینی مەندوبی تورکیا و مەنـدوبی عیـراق جەعـفەر پاشـای عەسـکەری لە مەجلیسـی لـۆزان دا بەر وەجهی ذاتی موباحەسە جەرەیان ئەکا.

"مەندوبی تورکیا ئەڵێ: لەبەر ئەوەی کە موصڵ و مولحەقاتی عەرەب نیە بیلعەکس ئەکسـەر سـەکەنەیان کوردە ئەبێ ویلایەتی موصڵ بدرێتەوە بە تورکیا.

"مومەسیلێکی ئاسوری ئەڵێت: لە بەر ئەوەی کە موصڵ بە ئیعتیباری ئەساس ولایەتێکی ئاسوریە ئەبـێ حکومەتێکی موستەقیلەی ئاسوری لەوێ دا تەشکیل بکرێ.

"لە جوابی ئەم ئیدیعایانەدا جەعفەر پاشای مەندوبی عیراق ئەڵێت: ئەم ئیدیعایانە ئیـدیعایەکی باتـڵ و بێ دەلیلە. بەڵێ مولحەقاتی ویلایەتی موصڵ کامیلەن موڵکی کورد و میلەتی کوردە. موافیقی موعاهەدەی سیڤەر، کە لە بەینی دوەلی حولـەفادا کـراوە، ئیسـتیقلالیەت و ئیـدارەیەکی سـەربەخۆیی دراوە بە کوردسـتان، ئێسـتا خۆیـان حکـومەتێکی مونتەزەمیـان تەشـکیل کـردوە. "حەتـا حکـومەتی عیـراق کە کوردسـتانی موسـڵی بە جوزئێکی عیراق حساب کردبو، بۆ قبوڵ و عەدەم قبوڵی تابیعەتی عیراق ساڵێک مودەتیان بۆ تەخسیس کرا، لەپاش مروری ئەم مودەتەش کوردستان دیسان تەبعیەتی عراقیان نەکـرد لەبەر ئەمە بە ئیتستیحسـالی حەقـی قەومیەت و میلەتی خۆیان نائیل بون. حاڵی حازر یەک وجود بۆ ئیدامەی حەیاتی موستەقیلەی خۆیان سـەعی و کۆشش ئەکەن.

"ئەڵێن بە حکومەتێکی موستەقیلەی کوردیە ئەناسرێن و مەلیکیان (مەلیک مەحمود ئەوەڵە) ئەمجـا لەبەر ئەمە هیچ حکومەتێک حەقی تەلەب و پایەماڵ کردنی حقوقی ئەم میلەتەی نیە.

"مەسئەلەی نەفسی قەصەبەی موسڵ دەمێنێـتەوە، ئەمـانیش عەرەب و موتەحیـدی حکـومەتی عیـراقن و جوزئێکی غەیر مونفەصیلەی عیراقن و. خۆیان بە بەختیار ئەزانن کە لە ژێر نفوزی مەلیکی عیراق دا بن.

"ئەمجا مەندوبی تورک ئەڵێت: بە نەزەرەی سەوقەلجەیشـی و جوغرافیـاوە ئەم مەنتـیقەیە بـۆ تورکیـا لازمە.

"لەم جوابەدا مەندوبی عیراق ئەڵێت: ئەگەر ئەم ئەحوالی جوغرافیایە بـۆ تورکیـا ئیحتیاجێـک نیشـان بدا، بۆ عیراق زیاتر نیشان ئەدا، کەوا بێ عیـراق لەم خسوسـەوە بـۆچی ئیسـتیفادە نەکـا؟ ئەگەر وەزعیەتـی جوغرافیا مەوزوعی بەحس بکرێ حدودی عیراق لە موسڵیش تەجاوز ئەکا. هەتـا ئەگـاتە مـاوەرای جەزیـرەی ئیبن عومەر و، ئەگەر بە ئینساف تەدقیق بکرێ تاریخیش بۆ ئەمە شاهیدە. لە (العراق) ەوە.

"لەم موباحەسەو موکالەمەیەدا وا دەرئەکەوێ کە لە سورەتی دانیا لەسەر لاکی ئێمە شـەڕە. ئـێمەش کە ساحێب حەقین و موڵکی وەتەنە حەقی مەشـروع و سـەریحی ئـێمەیە، لە عـالەم بـێ خەبەر، بە هـیچ سـورەتێ موداڧەعەی حەقی خۆمان ناکەین.

"ئیستیرحام لە زیمامدارانی ئومور و ئیدارەمان ئەوەیە کە حقـوقی کوردسـتان فەرامـۆش نەکـرێ و لە لۆزان ئەم حەقە داوا بکرێ، چونکە:

"ئەمرۆ رۆژێکە زۆر نازک و فرسەتە، هەمو دانێکی ئەم زەمانە ئەوەنـدە بە قـیمەتە کە جەبـری مافـاتی قابیل نیە.

"ئەمڕۆ رۆژێکە کە موقەڕەراتی هەمو میلەتێکی ساحێب حەق لەو مەجلیسە دا مەوزوعی بەحس ئەکرێ و هەمو قەومێ نائیلی ئامالی موقەددەسەی میلیەتی خۆی ئەبێ.

"ئەمڕۆ رۆژێکە کە ئەگەر بە غەفلەت رابویرین موقـابیلی هەمـو سـانیە یەکـی دەبـێ دە سـاڵ عەزاب و ئەسارەت بکێشین.

"ئەمڕۆ رۆژێکە سبحەینێ هەرچەند بە مازی ناوی ئەبەین بـەڵام بـۆ ئێمـە ئیسـقبالێکی رونـاکی تـێ‌دا تەئمین ئەکرێ.

ئەمرو رۆژێکە کە نایێتەوە، ئەگەر لەم رۆژەدا فەرامۆش بکرێین، ئەبەدیە عەزابێکی لایەتەناهیە.

"ئەمڕۆ رۆژێکە کە بۆ ئیسـتیردادی حەقـی قەومـیەت و میلـیەت، لە هەمـو قەومێکـی سـاحێب ئیـدراک، یەکێک بۆ ئیسپاتی حەقی مەشروعیان موتلەقەن ئەچێتە ئەو مەجلیسەوە، حەتا چێـویش بنێـین بە ورگیـانەوە هەر ئەچن.

"ئەمڕۆ رۆژێکە حەق ئیسپات ئەکرێ و ناحەق قبوڵ ناکرێ.

"کەوا بێ حقوقی خۆمان بۆ دەستی خۆمان ئەدرێ، مەسئەلەیەکی مەشهوری کوردیە تا ماڵ راوەستا بـێ مزگەوت حەرامە. (فانتبهو)."

لە ژ9 دا چەند هەواڵێکی بڵاو کردۆتەوە:

"موصل و تورکیا: ئەو ئیستاتستیقەی کە بریتانیا کە بە نیسـبەت عەدەدی سـوکانی تـورکی موصـڵەوە داویە تەئسیرێکی زۆری کردوە.

"لۆزان 19، مەرەخەسی تورکیا لە نەتیجەی ئەو موزاکەراتە کە لە خسوس موصلەوە جەریانی کـرد بـو، هێشتا جوابی نەداوەتەوە. لێرە ئەم تەئخیرە ئیدیعا لە خسوس موصلەوە زور زەعیف ئەبینرێ.

"تورکیا لە خسـوس ئەقەلیـاتەوە فکـری ئیئتیلافـی قبـوڵ کـردوە: لـۆزان 14 مینهـو، موسـتەئەد بە ئەساساتی ئەو ئیتیفاقەی کە لەگەڵ مجاویرەکانیان کردویە حکومەتی تورکیا قبوڵی فکری دوەلی ئیئتیلافـی کردوە.

"موەفەقیەتی لۆرد کیرزن لە لۆزان: بینا لە سەر موزاهەرەتی مومەسیلی فرەنسـە و ئیتالیـا و لەسـەر سەباتی خۆی لە مەجلیسی لۆزان دا موەفەقیەتی ئیحراز کردوە. عیصمەت پاشـا حـوریەتی ئەقەلیـاتی قبـوڵ ئەکا.

"مەرەخەسی حیجاز لە لـۆزان: مەرەخەسـی مەلیکـی حیجـاز دقتـۆر نـاجی عصـیم گەیشـتۆتە لـۆزان و مـوزەکەرەیەکی داوە بە لـۆرد کیـرزن دەڵـێ مـوڵکی حیجـاز جمهـوریەت نـیە بـیلەعەکس زەمـانی حـوریەت و ئیستیقلالیەتی میلەتی عەرەب حلولی کردوە."

لە ژ14 دا هەواڵی (ئینقیتاعی مەجلیسی لۆزان) ی نوسیوە:

"لـۆزان 4 ی مینهـو: لە بەر ئەمە کە عیصـمەت پاشـا ئیمتیـازاتی حوکـامی ئەجنەبـی رەد کـردۆتەوە موزاکەراتی لۆزان ئینقیتاعی هات. مەرەخسەکان لەگەڵ لۆرد کیرزن بە شەمەندەفەر لە لۆزان جیا بونەوە."

2. 3. هەواڵ

هەواڵەکانی جۆراوجۆرن. هەندێکیان هەواڵـی نـاوخۆ و هەنـدێکی تریـان هـی دەرەوەن. سـەرچاوەی هەواڵەکـانی نـاوخۆ ئەبـێ داوودەزگاکـانی حکـومەتی کوردسـتان و سـەرچاوە تایبەتیەکـانی خۆیـان بـوبن. سەرچاوەی هەواڵەکانی دەرەوەیش بە زۆری (نجمە) بوە، زۆرجاریش ئاماژەی بەمە کردوە.

2. 3. 1. تەبشیر

یەکێ لەو هەواڵە گرنگانەی کە بڵاویکردۆتەوە ئەوەیە کە لە ژ7 ی 30 کانونی ئەوەلی 1338ڕۆمی (1922) دا لە ژێر ناوی (تەبشیر) دا نوسیویێتی:

"بینا بە تەلغرافێ کە لە مەرەخەسی کوردستان لە بەغدادەوە هاتوە جەنابی کەپتان چەپمەن وەکیلی مەندوبی سامی بە ناوی حکومەتی مەتبوعەیەوە تەبریکی ئیستیقلالیەتی کوردستانی کردوە.

"ئێمەیش تەبریک و ئیعلانی ئەم سەعادەتە موبارەکەی قەومی کورد ئەکەین. وە لە موقابیلی ئەو لوتف و مەرحەمەتە کە حکومەتی فەخیمەی بریتانیا دەرحەق بەم میلەتە پچکۆلەی کوردە عەرزی تەشەکورات و مەمنونیەتی حکومەتی فەخیمەی بریتانیا ئەکەین. وە ئومێد و ئیستیرحام ئەکەین کە لەمەولاش لە هەمو خسوسێکەوە بۆ تەرەقی و تەعالی کوردستان هەمراهی و موعاوەنەتمان بفەرموێت.

"30 ی کانونی ئەوەلی 338 مەلیکی کوردستان مەحمود"

لەم هەواڵە مەبەستی ئەو ڕاگەیاندنە هاوبەشەیە کە حکومەتی بریتانیا و عیراقی لە 24 ی کانونی یەکەمی 1922 دا بڵاویان کردۆتەوە و، لە هەندێ سەرچاوەدا لە بەرئەوەی لە کریسمس دا دەرچوە، بە (ڕاگەیاندنی کریسمس) ناویان بردوە. ئەمەیش دەقەکەیەتی:

"حکومەتی خاوەن شکۆی بریتانیا و حکومەتی عیراق، دان بە مافی ئەو کوردانەدا کە لە ناو سنوری عیراق دا ئەژین، بۆ ئەوەی حکومەتێکی کوردی لەو سنورانەدا دابمەزرێنن و، هیوادارن کە تاقمە کوردیە جیاوازەکان، بە زوترین کات، لە ناو خۆیان دا بگەنە ڕێککەوتنێک لەسەر شێوەی ئەو حکومەتەی خۆیان ئارەزوی ئەکەن و لەو سنورەدا کە ئەیانەوێ درێژ ببێتەوە و، دەستەیەکی نوێنەرایەتی بەرپرس بنێرن بۆ بەغداد بۆ باسی پێوەندیە سیاسی و ئابوریەکانیان لەگەڵ حکومەتی خاوەن شکۆی بریتانیا و حکومەتی عیراق."

ئەوەی جێگەی سەرنجە هەواڵەکە دەقی ڕاگەیاندنەکەی نەنوسیوەتەوە. بەڵکو کە ئەم دو دەقە لەگەڵ یەک بەراورد ئەکرێ، هەندێ جیاوازی تێدا ئەبینرێ.

2. 3. 2. هەڵکردنی بەیداخی کوردستان

شێخ مەحمود، بۆ ئەوەی ناوچەکە ببەستێتەوە بە حکومەتی کوردستانەوە، لە دەزگای بەڕێوەبەرایەتی ناوچەکەدا کەوتۆتە ئاڵوگۆڕ. هەندێ لە قایمقامەکانی کە لە سەردەمی ئینگلیزدا دانرا بون گۆڕی بە لایەنگرانی خۆی، بە تایبەتی شێخەکانی خزمی.

بەگزادەکانی جاف لە هەڵەبجە، ئەوانەیان کە عادلە خانم سەرۆکایەتی ئەکردن، ئەگەرچی بە روکەش دۆستایەتی‌یان بۆ شێخ مەحمود دەرئەبڕی، بەڵام لە ناکۆکی نێوان ئینگلیز و شێخ مەحمودا پشتیوانی‌یان لە ئینگلیزد ئەکرد و، نەیانئەویست هەڵەبجە بخرێتە ژێر دەسەڵاتی شێخ مەحمودەوە. ئینگلیز کاتی خۆی ئەحمەد موختار جافی بە قایمقامی هەڵەبجە دانا بو.

لە ژ4 دا هەواڵی هەڵکردنی بەیداخی کوردستانی لە هەڵەبجە بەمجۆرە ڕاگەیاندوە:

"لە کاغەزێ کە لە ئەڵەبجەوە هاتوە: حەزرەتی رەئیسی داخلیەی کوردستان جەنابی شێخ محەمەد غەریب ئەفەندی کە بۆ ڕێکخستنی ئیشوکاری ئەم قەزایە تەشریفی هێنا بو لە پاش مواصەلات فەرمونی بە ئەڵەبجە بەگزادەی جاف و هەورامان و ئەهالی داخل و خاریج بیلعموم حازر بون. بەیداخی موبارەکی ئیستیقلالیەتی کوردستان هەڵکرا و نوتق ئیراد کرا.

"لە سەعادەت و یومینی ئەم ڕۆژە موقەدەسە لە هەمو لایەکەوە ئەسەری شادمانی و سرور ئەبینرا.

"خودا بە دەوامی ئیجلال و شەوکەتی حەزرەتی مەلیکی موعەزەم مەلیک مەحمودی ئەوەل هەمو لایەک موەفەق بیلخێر بکات. ئامین. رۆژی کوردستان"

شێخ مەحمود گومانی لە ئەحمەد موختار کردوە هاوکاری ژێر بە ژێری ئینگلیز بکا، لە بەر ئەوە گرتویانە. لە ژ14 دا پاکانەیەکی بە شیعر بۆ شێخ مەحمود نوسیوە و تکای ئازاد کردنی لێ ئەکا، بەم جۆرە دەستی پێ کردوە:

صەبا عەرزی خلوص و بەندەگیم و هەم دوعاخوانی
بیە بۆ خدمەتی شاهی موحیتی گشت سلێمانی
بڵێ قوربانی تۆ بم، ئەی صەلاحەدینی ئەیوبی!
بە زۆری پەنجە وەک حەیدەر، بە سیما یوسفی سانی
ئەبێ ئەم قەومە ئەمڕۆ شاد و خەندان و سەناگۆ بن
کە چونکە تۆ شەهنشاە و رەئیسی جەمعی کوردانی
لە دەست کافر نەجاتمان بو بیحەمدیلاهی وەلمینەو
لە سایەی دەست و تیغ و هیمەتت تۆ شێری یەزدانی
ئینجا ئەڵێ:
لە پاش ئەم ئیحتیرامەتە بڵێ بەو شاهی دەورانە
چ جورمێکی هەیە ئەحمەد کە کردوتە بە زیندانی
ئەگەر شایەد لە خدمەتتا خرابەی ئەو بوە سابیت
بە لوتفی خۆت عەفوی کە، چونکە هەر خۆت ساحێب ئیحسانی
کە جورمێکی نیە تا کەی لە حەبسا دانیشێ قوربان
لە تەنهایی لە فکری چۆتەوە ئادابی ئینسانی
ئەگەر داوای کەفیلی لێ ئەفەرموی حازرە یا خود
مەلیک تەئمین ئەکا سەد جار بە ئایین و بە ئیمانی
هەتا مردن وەکو بەندە لە خدمەت شاهی کوردستان
حەیاتی خۆی فیدا کا بۆ هەمو ئەمرێک و فەرمانی
من ئەم حەبسەم لە لا فەخرە بە شەرتێ سەروەری کوردان
لە حەق ئەم بەندەیەی خۆیە بمێنێ لوتفی جارانی

بە ئیمزای (ئەحمەد موختار ئەوسا قایمقام ئێستا مەحبوس) کۆتایی بە شیعرەکەی هێناوە.

لە ژ5 یش دا لەسەر چەمچەماڵ نوسیوێتی:

"مەفرەزەی عەسکەریە و پۆلیس کە لە مەرکەزی حکومەتی عەلیەی کوردستانەوە بۆ چەمچەماڵ ئیعزام کرا بون بە سەلامەتی و موەفەقیەت گەیشتونە ئەوێ و بەیداغی موبارەکی کوردستانیان لەوێ هەڵکردوە. ئەمڕۆ ئەم بەیداغە موبارەکە لە ئافاقی بازیانیش دا تەمەوج نمای مەهابەت و حورمەتە.

"خودا ئەم بەیداغە موبارەکەمان بەردەوام ئەکات."

لە ژ7 دا هەواڵی هەڵکردنی بەیداخی کوردستان لە رانیە بەمجۆرە راگەیاندوە:

"ئیعلان: مەفرەزەی عەسکەر و پۆلیس کە لە پایتەختی کوردستانەوە بۆ قەزای رانیە ئیعزام کرا بون. لە پاش ئەوە لە لایەنی عمومی روئەسا و ئەشراف و موعتەبەران و مەئمورینی حکومەتەوە ئیستیقبالێکی زۆر

موحتەشەم کران. بە کەمالی عیزەت و حورمەتەوە داخلی مەرکەزی رانیە بون و. بەیداغی موبارەکی کوردستانیان لەوێ هەڵکردوە. ئەلحەمدولیلا ئەو بەیداغە عەزیزە ئەمڕۆ لە موحیتی رانیە تەمەوج نمای ئورمەت و هەیبەتە."

شێخ محەمەدی کوری شێخ رەزای تاڵەبانی (خالیصی) لەو سەردەمەدا قایمقامی رانیە بوە. شێخ مەحمود قایمقامێکی تازە بۆ رانیە دادەنێ، کە لەشکر قایمقامی نوێ ئەبەن بۆ رانیە دەس بکا بە کار. ماڵی قایمقامی کۆن، واتە ماڵی خالیصی، تاڵان ئەکەن. پاشان شێخ مەحمود کە ئەمە ئەبیستێ ئەنێرێ بە دوای خالیصیدا بۆ ئەوەی دڵنەوایی بکا. خالیصی پۆزش ئەهێنێتەوە لە هاتن. بەڵام شعرێکی بۆ ئەنێرێ کە بە یەکێ لە شاکارەکانی شیعری کوردی دائەنرێ. لە سەرەتاکانیدا ئەڵێ:

لە پاش دامان و پا ماچکردن و عەرزی دوعا خوانی
وەرپین دەس پێ ئەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی
ئەڵێ: بۆچی دەرت کردم؟ ئەگەر پاست ئەکەم بە خوا
هەمو چەڵتوکەکەت ئەخوا بەرازی قوتبی رەبانی

...

لە لای تۆ وەک یەکن، بێ فەرقن لە خزمەت تۆ
شەهێن و حاجی لەقلەق، شێر و رێوی، مورشید و جانی

ئەم شیعرەی خالیصی و شیعرەکەی ئەحمەد موختار جاف لەسەر یەک وەزن و یەک قافیەن.

دور نیە تاڵان کردنی خالیصی لەسەر ئەو شیعرەی بێ کە لە ژ50 ی (پێشکەوتن) دا دژی تەکیە و خانەقا و دەروێشایەتی بڵاوی کردبوەوە، کە تێدا ئەڵێ:

چۆن دەزانم خوا بە راستی حەقە یەک نیوەی دوە
ئەی سلێمانی دەزانم تۆش پەیت پێ بردوە
دەنگی دەف، دوکەی درۆی صۆفی لە تەکیە و خانەقا،
ئیستەکەیش ماوە؟ یاخو داشبەتاڵیان کردوە؟

2. 3. 3. کوژرانی جەمال عیرفان

لەم ماوەیەدا جەمال عیرفان کە رۆشنبیرێکی پێشکەوتنخواز و نوسەرێکی زانا بو، لە ناو شاری سلێمانیدا کوژرا. جەمال عیرفان چەندین وتاری فەلسەفی، دابوری، کۆمەڵایەتی، لە رۆژنامەی (پێشکەوتن) دا بڵاوکردبوەوە. وەکو ئەڵێن بە فیتی یەکێ لە مەلا کۆنەپەرستەکانی سلێمانی لەسەر بیری ئازاد کوژراوە. رۆژی کوردستان لە ژ5 ی دا لە چوارچێوەیەکی رەش و لە ستونی یەکەم و لە لاپەڕەی یەکەمیدا لە ژێر سەرناوی: (ضیاعێکی گەورە) دا نوسیویتی:

لە ئەزکیا و منەوەرانی وەتەن عیرفان زادە جەمال بەگ شەوی چوارشەمەی رابوردو 13/12 ی کانونی ئەوەلی 338 لە تەرەف ئەشخاسی مەجهولەوە دەسترێژێکی لێ کرا دو گوللە ئیصابەتی کرد پاش 3 سەعات وەفاتی کرد. حەقیقەتەن زیاعی ئەم زاتە بۆ کوردستان موجیبی تەئەسور بو. بە ناوی ئەشراف و عمومی ئەهالی مەملەکەتەوە لە عائیلەی موحتەرەمەیان بەیانی تەعزیەت و تەمەنای تەسلیەی ئەکەین."

هەرچەندە شێخ مەحمود ئاگای لەم کارە نەبو. بەڵام چونکە لە بکوژەکانی نەکۆڵیەوە و نەپێچایەوە گلەیی هاتە سەر. زۆر لە رۆشنبیرەکانی کە لە دەوری شێخ مەحمود کۆبوبونەوە، تەرە کرد.

2. 3. 4. جۆراوجۆر

هەندێ لە هەواڵەکانی کە لە ژ1 و 3 دا نوسراوە، بریتیە لە (ئیرادات). باسی ئەو ئیرادانەیە کە شێخ مەحمود مەلیکی کوردستان بۆ تەعینکردنی کاربەدەستانی دەری کردون.

هەندێکی تریشی وەکو لە ژ1 و 6 دا لە ژێر ناوی (تەشریف) دا نوسیویە، باسی گەڕانەوەی ئەفسەرانی کورد و هاتنی سەرانی خێڵەکانە بۆ سلێمانی.

ژمارەیەکی زۆر هەواڵی جیهانی تێدایە، رەنگە بۆ ئەو سەردەمە باش و بە کەڵک بوبن. بەڵام بۆ رۆژگاری ئەمڕۆ نرخێکی ئەوتۆیان نیە.

2. 4. ریپۆرتاج

یەکێ لەو بەڵگە گرنگانەی لەم رۆژنامەیەدایە، وێنەی ئەو بروسکانەیە کە لە نێوان سمکۆ و شێخ مەحمودا ئاڵوگۆڕ کراون، بە تورکی و بە کوردی لە ژ7 دا بڵاوکرونەتەوە.

لە سەرەتاکەیدا نوسراوە:

"بە تاریخی 9 ی رەبیعولئەوەلی 341 و ژمارە 70 ی غەزەتەی ستارەی ایران موخالیفی حەقیقەت بەعزێ نەشریاتی کرد بو، بۆ تەسحیحی ئەفکاری عمومی سەرداران و منەوەرانی کورد مەجبور بوین موخابەراتێ کە لە بەینی حەزرەتی مەلیکی کوردستان و جەنابی سمکۆ و سەید تەها دا جەرەیانی کردوە دەرج و نەشری بکەین..."

بە دوای ئاڵوگۆڕی ئەم بروسکانەدا، سمکۆ سەردانی شێخ مەحمودی کردوە لە سلێمانی. لە ژ8 ی 10 ی کانونی سانی 1338 دا ریپۆرتاجێکی لە سەر ئەم سەردانە نوسیوە. وەکو نمونەیەک لە ریپۆرتاجی ئەو سەردەمە لێرەدا ئەینوسمەوە:

"قەهرەمانی کوردستان

"حەزرەتی ئیسماعیل ئاغای سمکۆ

"هەفتەی لەمەوپێش جەنابی تاهیر ئەفەندی سەرکاتبی حەزرەتی ملوکانە بە قوەتێکی سواری‌یەوە تەشریفی حەرەکەتی کرد بۆ ئیستیقبالی حەزرەتی قەهرەمانی کوردستان جەنابی ئیسماعیل ئاغا.

"رۆژی 7 ی کانونی سانی 39 کە جەنابی ئاغا قۆناغی نزیکی سلێمانی بوەوە حەزرەتی رەئیس ئەلروئەسا جەنابی شێخ قادر ئەفەندی کە لە مەعیەتی موبارەکی دا قومانـدانی تابوری ژاندرمە بە قوەتێکی زورەوە، کولی ئەشرافی مەملەکەت مەوجود بون. بۆ ئیستیقبالی حەرەکەت فەرمابو و. نزیکی مەنزڵی تەشریفی چو بە پیریەوە.

"رۆژی 8 ی کانونی سانی 39 عمومی دەوائیری حکومەت تەعتیل کرا. ئەهالی دوکانیان هەڵگرت. عمومی ساداتی کیرام و مەئمورانی عەسکەری و مولکی و روئەسا و ئەشراف و منەوەران و ئەهالی موحتەرەمە بۆ مەراسیمی ئیستیقبال نزیکی نیو سەعات بە سواری و بە پیادە حەرەکەت و رویان کردە رێگای ئیستیقبال و ئینتیزار.

"جەنابی رەئیسی داخلیە، لەگەڵ جەنابی کاپتن چەپمەن وەکیلی فەخامەتی مەندوبی سامی دا بە ئوتومبیل و، سایری روئەسای حکومەت قیسمەن بە سواری، قیسمەن بە ئوتومبیل. تا ساعەتێ رێگا ئیستیقبالیان کرد. هەرچی روئەسای عەشایەری کە لە سلێمانی حازر بون هەر کەسە بە خۆی و دەستە و دایرەیەوە بە سورەتێکی مونتەزەم و جیاواز داخلی مەراسیمی ئیستیقبال بون.

"لە پـاش تەرتیـب و تەنزیمـی ئەم مەراسـیمە، گەرونەی حەزرەتـی جەلالەتـی مەلیکـی مـوعەزەم (نامە شەوکەتەهو) ساعەت لە شەشی کوردی لە شارەوە نزیکی نیو ساعەت ڕێگا بۆ ئیستیقبالی تەشریفی فەرمـو. وە لە جێگای مەخسوس ئینتیزار و ئیسراحەتیان فەرمو.

"کە تەشریفی موبارەکی حەزرەتی ئاغـای نامـدار نزیـک بـوە لە ڕیاسـەتی قومانـدانی قیـوای ملـی دا، عمومی قەتاعـات سـواری میللـی ملوکـانە سـاعەتێ ڕێگـا لە شـار دور تـا کەنـاری شـار لە هەردو لای ڕێگـادا سەفبەستەی ئیحتیرام و سەلام بون و عەرزی تەعزیمات و تەبریکیەتیان کرد.

"لە پاش قەدرێ کە حەزرەتی ئاغای نامدار لەگەڵ جەنابی ئەحمەد ئاغای بـرای مـوحتەرەمی و سـایری خزمان و مەعیەتی موبارەکی و ڕوئەسای کیرام و زیلنیحتیرامی عەشـیرەتی پشـدەر جەنـابی بـابەکر ئاغـا و جەنابی عەباس ئاغا و سایری ڕوئەسای پشدەر و مەنگوڕ و نوجاغ لە خـزمەت جەنـابی ڕەئـیس ئەلرونەسـا حەزرەتی شێخ قادر ئەفەندیدا بە تەواوی نزیکی مەوقیعـی مەخسوسـی جەلالەتـی حەزرەتـی مەلیـک بـونەوە. ئەوسا گەردونەی حەزرەتی تاجداریش تۆزێ چـوە پێشـەوە. هەر دو تەرەف دابەزیـن. موسـافەحە و بەیـانی خۆشنامەدی و تەبریکات و لەوازیمی موحیبەت و حورمەتی فەوقلعادە لە هەر دو جیهەتەوە بەجێ هێنرا. وە بـا ئیرادەی ملوکانە حەزرەتی ئاغای موحتەرەم لە گەردونەی مەخسوسەی ملوکانەدا ئەخزی مەوقیعی فەرمـو. وە لە خزمەت حەزرەتی مەلیکدا گەڕانەوە بۆ شار.

"ئـومەرا و زابتـان و عەسـاکیری مەنسـورەی کوردسـتانیش کە لە خـاریجی شـاردا بە سـورەتێکی مونتەزەم سەفبەستەی ئیحترام و سەلام بون. ڕاسیمەی تەعزیمات و سەلامیان ئیفا و کولی گۆرانی وەتەنـی خۆشیان خوێندەوە و دوعای تەرەقی و موەفەقیەتی حکومەت و میلەتی کوردیـان کـرد. لەتەرەف جەلالەتـی حەزرەتی مەلیک و حەزرەتی ئاغای نامـدارەوە تەفتیشـی عەسـکەرەکان کـرا و یەکە یەکە مەزهەری سـەلام بون.

"لە دوایی دا بە عمومی عەودەت کرایەوە بۆ خانو و مەوقیعی مەخسوسی حەزرەتی ئاغای مـوحتەرەم و لە بەر دەرگا تەوەقوفیان فەرمو لەوێ دا هەمو شاگردانی مەکتەب بە سورەتێکی ڕێک و پێک لە سەفی حورمەت و ئینتیزاردا ڕاوەستان. کولی گۆرانی و ئەشعاری کوردی وەتەنی بە تەنسیریان خوێندەوە کە دڵـی سـامعینی ئەکرد بە ئاو.

"لە تەرەف یەکێ لە شاگردانی مەکتەبەوە بە موناسەبەتی ئەو ڕۆژە موبارەکە و ئەو زاتە مـوحتەرەمەوە نوتقێکی جوان و ڕەوان خوێنرایەوە، کە عەرزی خۆشنامەدی حەزرەتی ئاغای نامدار، دوعای بەقای موەفەقیەت و تەرەقی حەزرەتی مەلیک و میلەتی کورد بو.

"لەم ئیستیقبالە مونەتەزەمە و لەم مەنزەرە موحتەشـەمە عـادەتەن عـالەمی کـوردیەت و قەومـیەت ئیحیـا بوەوە. لە پاش دا موسافرینی موحتەرەمە لە خزمەت حەزرەتی جەلالەتـی مەلیـک دا تەشـریفیان چـوە مەقـامی خسوسی خۆیان.

"حەقیقەت ئەم ڕۆژە ڕۆژێکی تاریخی و زۆر موقەدەسە. ئێمە ناتوانین دەرکی مەعالی و مەدح و سـەنای و خەدەماتی وەتەن پەروەرانە و ئیقداماتی فیداکارانەی حەزرەتی ئاغای نامدار بکەین. لاکین بە ناوی عمـومی میلەتـی کـوردەوە عەرزی خۆشـنامەدی و تەبریکـاتی حەزرەتـی ئەم قەهرەمـانی کوردسـتانەوە و ڕەفیقـاتی موحتەرەمی ئەکەین و، بە تەشریف هاوردنیان ئیعلانـی مەسـار و ئیفتیخـار و سـەعادەت و مـوەفەقیتی هەمـو قەومی کورد لە بارەگاهی کیبریا ئیستیرحام ئەکەین. (ڕۆژ کوردستان)"

سمکۆ لەو کاتەدا لە هەلومەرجێکی دژواردا بو. دوای ئەوەی لەشکری ئێران هێرشی کرد بوە سەر و شکاند بوی و بارەگاکەی داگیر کرد بو. چوبوە سنوری تورکیا. لەوێش لەشکری تورک هێرشێکی شەوانەیان کرد بوە سەری، بە پەلەپروزێ خۆی دەرباز کرد بو. بەڵام کورەکەی و گەنجینەکەی و کەلوپەلەکانی کەوتبوە دەس تورک. خۆی هات بوە ناو کوردستانی عیراقەوە. پێوەندی لەگەڵ ئینگلیز کرد بو. بۆ بینینی کاربەدەستانی ئینگلیز هات بوە نزیک هەولێر. لەو کاتەدا پێوەندی شێخ مەحمود و ئینگلیز تێک چو بو. ئینگلیز بەڵێنی هیچ هاوکاریەکیان بە سمکۆ نەدابو. بەڵام رایان سپارد بو نفوزی خۆی لە لای شێخ مەحمود بەکاربهێنێ بۆ ئەوەی لە دۆستایەتی تورک دوری بخاتەوە. سمکۆ کە هاتە سلێمانی لە باتی ئەوەی شێخ مەحمود لە دۆستایەتی تورک پەشیمان بکاتەوە، خۆیشی لەگەڵ تورک کەوتە گفتوگۆ بۆ ئەوەی کورەکەی ئازاد بکەن و کەلوپەلە گیراوەکانی بۆ بگێرنەوە. ئینگلیز کەوتە هەرەشە لە شێخ مەحمود و لە خەڵکی سلێمانی و. داوای لە سمکۆ کرد بۆ ئەوەی توشی زەرەر و زیان نەبێ، سلێمانی بە جێ بهێڵێ.

لەو ریپۆرتاجەدا دور و نزیک باسی ئەم هەواڵانەی تێدا نیە. تەنانەت باسی ئەوە ناکا کە سمکۆ بۆچی هاتۆتە سلێمانی و. گفتوگۆکانی لەگەڵ شێخ مەحمود چی بوە و. بۆچی وا بە پەلە سلێمانی بە جێ هێشتوە. لە کاتێک دا هەر لەو ژمارەیەدا کە ئەم ریپۆرتاجانەی تێدا بڵاوکراوەتەوە، سوپاسنامەی سمکۆی بەمجۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"لە سەر دەعوەت و ئیرادەی حەزرەتی جەلالەتمەئاب مەلیکی کوردستان و سەید ئەلسادات، جەنابی مەلیک مەحمودی ئەوەل (دامە شەوکەتەهو) بە کەمالی شەوق و شەتارەتەوە بۆ کەسبی شەرەفی زیارەتی حەزرەتی مەلیکی موعەزەم هاتمە سلێمانی.

"لە هەمو خسوسێکەوە مەزهەری تەوەجوهات و عینایاتی حەزرەتی ملوکانە بوم. لە بەر ئەوە بەهەمو مەوجودیەتمەوە عەرزی تەشەکور و ئیفتیخار ئەکەم و. لە شێوەی ئینسانیەت و حسیاتی قەومیەت پەروەرانەی کە لە مەراسیمی ئیستیقبال دا لە تەرەف جەنابی رەئیسەلرودەسا و ساداتی کیرام و رودەسا و مەئمورانی عەسکەری و مولکی حکومەت و ئەشراف و مەنەوەران و ئەهالی کوردستانەوە دەرحەق بە شەخسی من رەوا بینرابو کولی موتەشەکیر و موفتەخیرم. بەلکو هەر فەلاکەت و ئەزیەتێ کە لە رێگای خزمەتی ئازادی و خەلاسی ئەم میلەتەدا بەسەرما هاتوە لەبیرم چۆتەوە. بە واسیتەی رۆژی کوردستانەوە بەیانی مەمنونیەت و مەسروری لە هەمو برادەرانی کوردی سلێمانی ئەکەم. خودا هەمو لایەکمان موەفەق بکات. سمکۆ"

2. 5. بابەتی جۆراوجۆر

لە ژ8 دا لەسەر گرنگی (ماکینەی چاپ) نوسیویێتی:

"... عەرز و بەیانە میلەتێ مەتبوعاتێکی نەبێ کە بێ بە واسیتەی ئیسپاتی زبان و مەوجودیەتی میلیەی ئەو میلەتە لە ناو میلەل و ئەقوامی سائیرە بۆ ئەوە ناشێ پێی بڵێت میلەت.

"ئەو میلەتە ئەگەر موتەعەدید ماکینەی چاپی بو ئەتوانێ لە هەمو نەوع عیلم و فەنێ تەئلیفات وە یا تەرجومە بکات و چاپ بکرێ، وەلانەقەل لە هەفتەیەک دا 3 دەفعە غەزەتەی پێ دەر بکا..."

لەو ماوەیەدا دەس کراوە بە کۆکردنەوەی پارە بۆ دابینکردنی سەرمایەی کرینی دەزگای چاپ. هەر لەم ژمارەیەدا ناوی بەشێ لەوانەی بڵاوکردۆتەوە کە پارەیان داوە بۆ ئەم مەبەستە.

زێوەریش لە ژ12 دا بۆ پشتیوانی لەم پرۆژەیە بە ناونیشانی (ماکینەی مەتبەعە) وتارێکی نوسیوە. لەگەڵ ئەو پرۆژەیەدا داوای کردنەوەی مەکتەبی صەنایعی کردوە.

عەزیز حیکمەتیش لە ژ14 دا لە ژێر ناوی (صەنایع) دا داوای کردنەوەی مەکتەبی صەنایعی کردوە. هەر دو وتار داوا ئەکەن خەڵک بیکاتەوە.

سەعید زەکی کە مامۆستا بوە لە خوێندنگەی قادری لە ژ11 دا لە سەر (تەربیە و تەدریسی منداڵان) ی نوسیوە و، لە ژ13 یش دا (ئیحتیاجمان چیە).

لەو کاتەدا گفتوگۆی لۆزان لە دارا بوە. تورک داوای هەڵوەشاندنەوەی کاپیلاتسیۆنی کردوە. م. نوری بۆ ڕونکردنەوەی ئەم باسە وتارێکی لە تورکیەوە کردوە بە کوردی لە ژ15 دا بڵاوکراوەتەوە.

3. لە ڕوی هونەری ڕۆژنامەوانییەوە

ڕۆژی کوردستان بە شێوە و قەوارە وەکو پێشکەوتن و بانگی کوردستانە. بە هەمان چاپخانە و بە هەمان حەرف چاپ کراوە. کارکەرانی چاپخانەکە هەر ئەوانەی پێشو بون. زۆری نوسەرەکانیشی هەمان نوسەرانی ڕۆژنامەکانی پێش خۆی بون. گرنگیی ڕۆژی کوردستان لەوەدایە کە درێژەی بە کاری ڕۆژنامەوانی داوە و، نەریتی ڕۆژنامەوانی چەسپاندوە.

4. بۆردومانی سلێمانی و ڕاوەستانی ڕۆژی کوردستان

لە 24 ی شوباتی 1923 دا هێزی ئاسمانی بریتانی، چەند بۆمبایەکی لە نزیک سلێمانی بەردایەوە. هەروەها (ئیعلان)ێکی چاپکراویشی بە ئیمزای (مشاویری کەرکوک) کە مێجەر ئەدمۆنس بوە، بەسەر شاردا بڵاوکردەوە. لە ئیعلانەکەدا نوسیوێتی:

"... لە دڵی حەزرەتی مەندوبی سامیدا نیسبەت بە صەداقەت و ڕاستکاری ئەولیای ئوموری سلێمانی شک پەیدا بوە. لە بەر ئەمە بە واسیتەی ئەم ئیعلانە حەزرەتی مەندوبی سامی ئەمر ئەدات کە لە پاش وصولی ئەم ئیعلانە دەستبەجێ، بە بێ موسامەحە یان ئیعتیزار، شێخ مەحمود ئەفەندی و ئەعزای مەجلیسی لیوا بە ڕێ-ی کەرکوکەوە بێنەوە بەغداد..."

ئینجا کەوتۆتە هەڕەشە و نوسیوێتی:

"ئەگەر لە ئەسنای پێنج ڕۆژ لە تاریخی ئەم ئیعلانەوە شێخ مەحمود ئەفەندی و ئەعزای مەجلیسی لیوای سلێمانی بە عەزمی بەغداد بە کەرکوک نەگەیشتون سەتوەتی حکومەتی بریتانیە ئیزهار و ئیجرا دەکرێت..."

شێخ مەحمود ئامادە نەبوە بچێ بۆ بەغداد. ئینگلیزیش هەڕەشەکەی خۆی جێبەجێ کردوە و کەوتۆتە بۆمبارانی سلێمانی. ڕۆژی 2 و 3 ی مارت فرۆکەکانی هێزی ئاسمانی بریتانی سلێمانییان بۆردومان کرد. لە ژمارە 15 دا کە لە 3 ی مارتی 1923 دا دەرچوە، بەم بۆنەیەوە بە ناونیشانی (تەخلیەی سلێمانی) نوسیوێتی:

"وەقتێ کە حکومەتی ئینگلیس سلێمانی تەخلیە کرد ئەهالی خاریج و داخل لە پاش ئەوەی کە خەبەری ئەو واقیعە کتوپڕەیان زانی تا مانگێکیش کەس نەیئەزانی چیە و لە بەر چی بو وە بۆچی تەخلیە کرا. لەمەدا چ سرێک، چ سیاسەتێک هەیە؟

"بەهەر نەوعێ و هەر تەشەبوسێ بو تا ورود و مواصەلەتی حەزرەتی مەلیک لە تەرەف جەنابی شێخ قادر ئەفەندیەوە ئاسایشی عمومی تەئمین کرا.

"لە پاش مواصەلەتی حەزرەتی مەلیک وەزعییەتی مەملەکەت خرایە شکڵێکی حکومەتیەوە. ئەم شکڵە فەوقەلمەئمولە لە سایەی هیمەتی خودا پەسندانەی حەزرەتی مەلیکەوە ئەمە پێنج شەش مانگە دەوام ئەکا و، لە زەرفی ئەم مودەتەدا بۆ تەرویجی ئامالی حکومەتی ئینگلیز و تەشکیلی حکومەتێکی کوردییە لێرەوە موتەعەدید هەیئەت، مورەخەص بۆ کەرکوک و بۆ بەغداد بۆ موزاکەرە رۆیشتون و هاتون و ئەم موحیتە دائیمەن بۆ رۆژێکی وا، یەعنی بۆ تەشکیلی حکومەتێکی کوردییە. چاوەڕوانی لوتفی حکومەتی ئینگلیز بون و، موتەمادییەن سەعی بۆ ئیدامەی دۆستایەتی حکومەتی ئینگلیز کردوە. کەچی مەعەلتەئەسوف موقابیل بەم دۆستایەتیە حکومەتی ئینگلیز ئەم میللەتە مەزلومە بە بۆمباردومان تەهدید و تەخویف ئەکا. تێناگەین مەعنای چیە و لە بەر چیە؟

"عەجەبا حکومەتی فەخیمە لە تەرەف کوردێکەوە تەهدید کرا کە ئیرەی تەخلیە کرد. یا خود موقابیل بە خۆی هیچ قوەتێ لە کوردستان دا شک ئەبا کە مودافەعەیەک بکا؟

"ئەگەر غەیری حورییەت و ئازادی میللییەی خۆمان، دەعوایەکی ناحەقمان لێ واقیع بوە باشە، وەئیلا ژن، منداڵ، فەقیر و خانوی ئەم میللەتە گوناهی چیە کە بۆمباردومان ئەکرێ؟

"یا خود حکومەتی فەخیمەی ئینگلتەرە لە خوێنڕشتنی ئەم میللەتە چ ئیستیفادەیەک ئەکا؟ تێ ناگەین."

هەلومەرجی سلێمانی بە تەواوی شێوا. شێخ مەحمود بۆ ئەوەی بیانوی ئینگلیز ببڕێ لەگەڵ هێزەکەی بەیانیی زوی رۆژی 4 ی مارت کشایەوە بۆ ناوچەی سورداش. چاپخانەکەیشی گوێزایەوە ئەشکەوتی جاسەنە. ئیتر رۆژی کوردستان لە دەرچون کەوت. ئینگلیز بە تەنیا بە بۆمبارانی سلێمانی دانەکەوت، بەڵکو هێزی زەمینیشی ناردە سەری. رۆژی 28 ی مایسی 1923 هێزی بریتانی چوە ناو شاری سلێمانیەوە.

5. جێگەی لە رۆژنامەوانیی کوردیدا

رۆژی کوردستان جگە لەوەی تۆمارێکی بە نرخی روداوەکانی سەردەمی خۆیەتی، رەنگدانەوەی بیروبۆچونی هەڵبژاردەی کورد و ئاواتەکانیانە لە بواری سەربەخۆیی سیاسی و، پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی و ئابوری و پەروەردەییدا.

ئەمیش، کە سێیەمین رۆژنامەی سلێمانیە، یەکێکە لە پێشەنگە دامەزرێنەرەکانی قوتابخانەی رۆژنامەوانیی سلێمانی.

تێبینی:

جەمال خەزنەدار سەرلەنوێ هەمو ژمارەکانی (رۆژی کوردستان) ی لە بەغداد چاپ کردۆتەوە

بانگی حەق

بانگ حق

4. 5. بانگی حەق

بانك حق

اعلانات به دیریك ٣ آنه صیغرت

بو هوشنیك مراجعت به قرارگاهی عمومی دكریت

تأریخ تأسیسی ٢٨ مارت ١٣٣٩

تاشكی به طوپ و بومبا سر افرازه بانك حق

سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، غزته‌یكی رسمیه له قرارگاهی عمومی اردوی كوردستان طبع دكری

غایه و امليی استحصالی حقوق كوردانه

سال ١ | ژماره ١ | پنجشمبه | ٢٨ مارت ١٣٣٩ | ١١ شبان ١٣٤١

بسم الله الرحمن الرحیم

[انما المؤمنون اخوة]

١ — له بیاننامه‌ی پیشو كه به تأریخ ٨ مارت ١٣٣٩ نوسرابو ، دور و دریژ بیانمان كردبو كه ایمه مقصد و غایه‌مان سعادت و سلامتی اسلام و قوم نجیب كورده ، ایمه به دو رابطه برای یكین ، اولا اسلامین ، ثانیا هموكوردی ، ام دو رابطه‌یه ایمه‌ی وها یكخل و یك امل كردوه كه هیچ كس به هیچ لونی ایمه له یك جوی ناكاته‌وه ، له عزم و مجاهدات ملیه‌ی خومان فراغت ناكین .

٢ — وقتی كه طیاره‌ی انكلیز شاری سلیمانی به بومبا بومباردمانی كرد و مال و منال و عیال بی‌گناه و بی دسته‌لاتی ام ملته معصومه‌ی آگر باران كرد ، ماهیت و معنای مواعید و معاونتی انكلیز به تواوی معلوم بو . ام ظلم و وحشیتی له عصر مدنیت‌دا بو معنای انسانیت و بشریت شایه‌یكی بجیم خونریزانه‌یه . ام بجایه‌ مسئولی ، احتمال بعضی مأمورین انكلیز كه تابع هوا و هوس و سوء اجتهادات سقیمه‌ی خویان بون ، امه البت زمان حسابی ده‌بینی ، ام بجایه‌ كه وا بسر شار

اعلانات به دیریك ۳ آنه مسیغرت

تاریخ تأسیسی

بانگ حق

بو هو شتیك مراجعت به قرارگاه عمومی دكرێت

۸ مارت ۱۳۳۹

ناشكی به طوپ و بومبا سر افرازه بانگ حق

سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، غزته یكی رسمی یه له قرارگاه عمومی اردوی كوردستان طبع دكری

غایه واملی استحصال حقوق كوردانه

سال ۱ زماره ۳ پنجشمبه ۱۲ نیسان ۱۳۳۹ ۲۶ شعبان ۱۳٤۱

تبریك رمضان مبارك

به شرف حلول (شهر رمضان الذی انزل فیه القرآن) [بانگ حق] تبریك همو عالم اسلام دەكا . خوا ملت كورد وكو اقوام سائره له جهل و اسارت سر افراز و به كمال سرور و موفقیت نائل آمال ملیهٔ خوی وحقوق سیاسیه ومدنیه بەمكا . آمین بحرمت سید المرسلین .

بو قوماندان مفرزهٔ هشتم پیاده

۱ — طرف طرف مراجعت به ایمه دكری كه هیئتیكی مدافعهٔ ملیه تشكیل بكن ، لسر آرزو و مراجعات متوالیەی ملت كورد ام هیئته ذاتاً له خوبەوه تأسیس كردوه .

۲ - هتا ایسته له طرف صاحبیكی غیرت و مروت ۷۰۰۰ و له طرف ذاتیكی ترەوه ۳۰۰۰ روبیه و له طرف ذاتیكی ثالث و رابع هر یەكێكی باری شكر به تلوی اوردو و مجاهدین و قوای ملیەی كوردستان تبرع كراوه ام ذواته تشر و اعلاقی تلوی خویان موافق نەبینی ، له طرف ارباب خوبەوه معلومه . اعمال صالحه بی‌مكافات نابێ خوا ام ملته اسلام و كورده بگاته به حق و استقلال خوی .

۳ - بو مجلس وكالت مدافعەی ملیه تعلیماتیك گیرایه قلم صورتی به مجراوەیی روانه كرا . ایمه اساساً بو استراحت و سعادت اسلام و كورد ترجیح همو مشكلاتیكان كردوه لسر ایمه واجبه همو آرزوایكی ملت اسلام و كورد بجی بهێنین لبرامه اڕومیش به موجب ام تعلیماته بكونه فعالیت .

[وما النصر الا من عند الله] .

باش قوماندان و ملك كوردستان

محمود

1. هەلومەرجی دەرچونی

2 ی مارتی 1923 فرۆکەکانی هێزی ئاسمانی بریتانی هاتنە سەر سلێمانی. هەندێ بۆمبیان هاویشت، بەڵام لەبەر خراپیی هەوا نەیانتوانی کارەکانیان بە تەواوی ئەنجام بدەن.

3 ی مارت، هێزی ئاسمانی بریتانیا ناوشاری سلێمانی بۆمباران کرد. لەو رۆژەدا دوا ژمارەی کوردستان دەرچوە.

4 ی مارت، رۆژێک دوای بۆمباران، بەیانی زوو شێخ مەحمود سلێمانی بە جێ هێشت. لەگەڵ هێزەکەی روی کردە ناوچەی سورداش. لەگەڵ خۆی چاپخانەکەی هێنا بو، لە ئەشکەوتی جاسەنە دایمەزراند.

28 ی مارت، ژمارەی یەکەمی (بانگی حەق) لە ئەشکەوتی جاسەنە دەرچو.

2. دەرچونی

لە ژێر ناوی رۆژنامەکەدا نوسراوە:

"ناشکێ بە تۆپ و بۆمبا سەرئەفرازە بانگی حەق

"سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعی، غەزەتەیەکی رەسمیە، لە قەرارگاهی عمومی ئۆردوی کوردستان تەبع دەکرێ

"غایە و ئەمەلی ئیستیحصالی حقوقی کوردانە"

ژ1 ی لە 28 ی مارتی 1339 و

ژ3 ی لە 12 ی نیسانی 1339 لە ئەشکەوتی جاسەنە چاپ کراوە.

ژ1 و 3 هەر یەکەی 2 لاپەڕەن. ژ1 پاشکۆیەکی هەیە دواتر چاپ کراوە. لە ژ3 دا دوبارە کراوەتەوە. ناوەرۆکی هەر دو ژمارە رێنمایی جەنگیە. شێخ مەحمود بۆ هێزەکانی نوسیوە.

3. ناوەڕۆکی

3. 1. ناوەڕۆکی ژمارە 1:

"بسم الله الرحمن الرحيم

"(انما المؤمنون اخوة)

1. لە بەیاننامەی پێشو کە بە تەئریخی 8 ی مارتی 1339 نوسرابو، دوروودرێژ بەیانمان کردبو کە ئێمە مەقسەد و غایەمان سەعادەت و سەلامەتی ئیسلام و قەومی نەجیبی کوردە. ئێمە بە دو رابیتە برای یەکین، ئەوەڵەن ئیسلامین، سانیەن هەمو کوردین. ئەم دو رابیتەیە ئێمەی وەها یەکدڵ و یەک ئەمەل کردوە کە هیچ کەس بە هیچ لەونێ ئێمە لە یەک جوێ ناکاتەوە، لە عەزم و موجاهەداتی میللیەی خۆمان فەراغەت ناکەین.

2. وەقتێ کە تەیارەی ئینگلیز شاری سلێمانی بە بۆمبا بۆمبارەمان کرد و ماڵ و منداڵ و عەیالی بێ گوناە و بێ دەسەڵاتی ئەم میللەتە مەعصومەی ناگربااران کرد، ماهیەت و مەعنای مەواعید و موعاوەنەتی ئینگلیز بە تەواوی مەعلوم بو. ئەم زوڵم و وەحشەتە لەم عەصری مەدەنیەتەدا بۆ مەعنای ئینسانیەت و بەشەریەت شائیبەیەکی فەجیع و خوێنڕێژانەیە. ئەم فەجایعە، مەسئولی ئیحتیمال بەعزێ مەئمورینی ئینگلیز کە تابیعی هەوا و هەوەس و سوئی ئیجتیهاداتی سەقیمەی خۆیان بو، ئەمە ئەڵبەت زەمان حسابی دەبینێ. ئەم فەجایعە کەوا بە سەر شاری (ل2) سلێمانی هاتوە وە ئەم تەجاوزە هێشتا بە سەر نیهاتی ئەم میللەتە هەژارە دەکرێ، ئێمە بۆ نەشر و ئیعلانی فەراغەت ناکەین. حکوماتی موتەمەدینە ئەمە نەگرێتە سەمعی ئیعتیبار ئەڵبەت ڕۆژی (غيرة الله) دێتە غەلەیان، قەهری مونتەقیمی ئیلاهی تەجەللای سەتتاری عەیوبی بەصیرەت و عیبرەت دەبێ. (ولا تحسبن الله غافلا عما يعمل الظالمون).

3. بەڵێ! بەعزێ مەئمورانی ئینگلیز لە خصوص کوردستانی جنوبی سیاسەتێکی زۆر سەقیمیان گرت. مەقسەد و ئەمەلی ئەمانە، ئەم کوردە مەزلومە ئەم عونصوری ئیسلامە، قەهر و تەدمیر (بکەن). حاڵ بوکی کورد، عەزم و ئیمانیان قایمە، لەڕێی ئیسلامیەت و سەعادەتی خۆی لە هیچ فیداکارییەک لانادا. ئەلحەمدولیلا بێ قوەت و بێ قودرەت نین، عەزم و ئیمانی کورد، بە عەون و عینایەتی باری، بەدخواهان و موناففقین مەئیوس و سەرنگون ئەکا (ولا تحزن ان الله معنا).

4. ئەمڕۆ ڕۆژی غیرەتە، ڕۆژی مروەتە، ئوردوی کوردستان بە قوماندان و هەیئەتی زابتان و ئەفرادیەوە ئیلتیحاقی منیان کرد. تەرەف تەرەف موجاهیدینی شار و قیوای میللیەی ئەکراد لە ئیحزاراتێکی متەوالی دا خەریک و مەشغوڵن. ئێمە هەتا ڕوحمان لە بەدەنمان مابێ بۆ ئیستیخلاص و ئیعتیلای ئیسلام و میللەتی کورد بە عەزم و ئیمانێکی تەواو سەرفی ئیجتیهاد و مەقدەرەت ئەکەین. پشتمان بە خوا و ڕوحانیەتی حەزرەتی فەخری کائینات قایمە (حسبنا الله ونعم الوكيل، نعم المولا ونعم النصير).

5. ئەهلی شاری سلێمانی و تەوابیعی و هەمو قەومی کورد ئەمین و موتمەئین بن کە ئێمە لە سەر سەعادەت و خێری ئەوانین. بە قسەی بەعزێ موناففقین و بەدخواهان، ئیسلام و کورد ئیغفال نەبن. هیچ وەختێ ئێمە بۆ میللەتی خۆمان زەرەرمان نابێ. ئەگەر بەعزێ بەدخواهان و خود پەسەندان بە زمانی ئێمەوە مەعلومات فرۆشی و قسەی پڕوپوچیان کرد باوەڕیان پێ مەکەن. ئەم نەوعانە لە خۆتان دور بخەنەوە. ئەمانە کە بەم تەرحە بە ئیفسادات تەعقیبی مەنفەعەتی شەخسیەی خۆیان دەکەن موستەوجیبی نەفرەت و جەزان، لە ئۆردوی کوردستان دا جێی ئەم نەوعانە نیە.

6. وەکو حیسسم کردوە ئەهالی لە تەشکیلاتی چەتەی ئێمە کەوتونەتە شوبهەوە. موجیبی شوبهە و تەرەدود هیچ نیە. ئەم چەتانە بۆ موخالیفین و موتەمەڕیدینی حقوقی کورد تەشکیل کراون. دەکەونە فەعالیەت،

ئەم چەتانە قیسمەن عەیان و قیسمەن مەجهول و پەنهان. غایە و ئامەلی ئەم چەتانە عەینی غایە و ئامەلی ئۆردوی کوردستانە، مەعتوفی سەعادەت و ئیستیخلاصی قەومی کوردانە.

ئینشائەڵلا قەریبەن فەوز و نەصرەتی ئیسلام و کورد خۆی دەنوێنێ. تەوفیقات لە خوداوەندی عالی-یانەوەیە، خوا لەسەر حەق و خێری ئیسلام و کورد لامان نادا و موەفەقمان بکا ئامین!

باش قوماندان و مەلیکی کوردستان

مەحمود*

لەگەڵ ژ1 دا پاشکۆیەکی بڵاوکردۆتەوە بە ناونیشانی (عەلاوەی جەریدەی بانگی حەق ژمارە 1) ئەویش هەر ڕێنمایی شێخ مەحمودە. ئەمە دەقەکەیەتی:

"تەعلیماتە بۆ هەیئەتی مودافەعەی میللیە

1. (تعاونوا على البر و التقوى) صدق الله العظيم

2. هەیئەتی مودافەعەی میللیە مەجهولە. زەواتی ئەم هەیئەتە یەکتریش ناناسن. هەمو میللەتی کورد ئەعزای ئەم هەیئەتەیە.

3. ئەم هەیئەتە مەجلیسێکی وەکالەتی هەیە. ئەم مەجلیسە رەئیسی قەئمملی یوزباشی سەید عەبدورەزاق ئەفەندی، قوماندانی مەفرەزەی هەشتەم. ئەعزاکانی: مستەفا ئەفەندی حاجی حەمە سەعید قۆمیسەر و وەکیلی زابت ئیبراهیم ئەفەندیە، کاتبی ئەم هەیئەتە شوکری ئەفەندی کوری کەریمی عەلەکە ئەفەندیە.

4. ئەصحابی تەبەروع ناو و شوهرەتیان داخڵی دەفتەری تەبەڕوعات ناکرێ. لە دەفتەری تەبەڕوعات ژمارەی موتەسەلسیل وەزع ئەکرێ، تەبەڕوعات لەژێر ئەم ژمارەیەدا قەید و تەسبیت ئەکرێ. ئەوی ئارەزو بکا لەگەڵ ئەم ژمارەدا ناو و شوهرەتی خۆی قەید ئەکا.

5. موقابیلی تەبەڕوعات موتەلەقەن لە تەرەف مەجلیسی وەکالەتی مودافەعەی میللیە مەقبوزێک ئەدرێ. ئەم مەقبوزە ئیسم و شوهرەتی دەنوسرێ و نومروی موتەسەلسیلی دەبێ. ئەم مەقبوزە بە دەست ئەصحابی خێرات و تەبەڕوعاتەوە دەمێنێ بن قوچانی ئەم مەقبوزە کە لە مەجلیس وەکالەت ئەمێنێتەوە ناوو شوهرەتی حاوی نابێ، نومروی موتەسەلسیلی لەسەر دەبێ.

6. بەم صورەتە کە معاملە کرا، ئەسحابی تەبەڕوعات دەرەجەی حەمییەت و مورووەتیان لە ژێر نومروی موتەسەلسیلی خۆیانا عینەلئیجاب نەشر و ئیعلان دەکرێ. کە لەم ئیعلانە ئەسحابی خەیرات ناویان مەعلوم نابێ، لاکین لەخۆی کەیفیەت مەعلوم دەبێ.

7. بۆ ئۆردوی کوردستان و موجاهیدین و قیوای میللیەی ئیسلام و میللەتی کورد هەمو شتێک تەرک و تەبەروع ئەکرێ، وەکو: پارە، ئەسپ، ئێستر، ئەسلیحە، جبەخانە، جامانە، کڵاو، کراس، دەرپێ، قوماشی جل، چاکەت، پانتۆڵ، دولاق، گۆرەوی، کەوش، سوخمە، بەتانیە، کلیم، مسقالی، چیت، دەستەسڕ، هەتا دەرزی، دەزو، شەکر، چایی، کاوڕ، بەرخ، ڕۆن، برنج، ساوەر، نیسک، نۆک، ئارد، جۆ، پاچ، بێڵ، خاکەناز... الخ.

8. تەبەڕوعات لە تەرەف مەجلیسی وەکالەتەوە وەردەگیرێ و دەخرێتە ئەنبار. بە پێنج رۆژ دەفعەیەک مەجلیسی وەکالەت دەفتەرێکی تەبەڕوعات تەنزیم و تەقدیمی مەقامی باش قوماندانی ئۆردوی کوردستان ئەکا.

9. لە تەرەف مەجلیسی وەکالەتەوە دەفتەرێکی مونتەزەمی تەبەڕوعات و. قەیدێکی ئەنبار بێ خەتا و سەهو تەرتیب و تەنزیم ئەکرێ، ئەمە لە ژێر مەسئولییەتی رەئیس و کاتبە، ئەعزاکان لە ئەعزای فەعالە مەعدودە.

10. ئەمڕۆ ڕۆژی غیرەتەڕۆژی موروەتە، چاکە و خراپەی ئەمڕۆ گوم نابێ، لە دنیا و ناخیرەت حسابی دەبینرێ. (فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره ومن یعمل مثقال ذرة شرا یره) صدق الله العظیم

باش قوماندان و مەلیکی کوردستان
مەحمود"

3. 2. ناوەرۆکی ژمارە 3:

12 ی نیسان، ژمارەی سێیەمی (بانگی حەق) هەر لە ئەشکەوتی جاسەنە دەرچو. ژ3، سێ بابەتی تێدایە:

یەکەمیان:

پیرۆزبایییە بە بۆنەی جەژنی ڕەمەزانەوە.

دوەمیان:

ڕێنمایی شێخ مەحمودە بۆ قوماندانی مەفرەزەی هەشتەمی پیادە.

سێیەمیان:

ئەو ڕێنماییانەیە کە لە ژ1 دا وەکو پاشکۆ بڵاوی کردونەتەوە. دیارە لەبەر گرنگی ڕێنماییەکان لێرەدا دوبارە چاپ کراوەتەوە.

"تەبریکی ڕەمەزانی موبارەک

"بەشەرەفی حلولی (شهر الرمضان الذي انزل فیه القرآن) بانگی هەق تەبریکی هەمو عالەمی ئیسلام دەکا. خوا میللەتی کورد وەکو ئەقوامی سائیرە لە جەهل و ئەسارەت سەرئەفراز و بە کەمالی سرور مۆفەقیەت نائیلی ئامالی میللیەی خۆی و حقوقی سیاسیە و مەدەنیە بکا. ئامین بە حورمەتی سەیدولمورسەلین.

"بۆ قوماندانی مەفرەزەی هەشتەمی پیادە

1. تەرەف تەرەف موراجەعەت بە ئێمە دەکرێ کە هەیئەتێکی موبافەعەی میللیە تەشکیل بکەن، لەسەر ئارەزو و موراجەعاتی موتەوالیەی میللەتی کورد ئەم هەیئەتە زاتەن لەخۆیەوە تەئەسوسی کردوە.

2. هەتا ئێستە لە تەرەف ساحێبێکی غیرەت و موروەت 7 هەزار و لە تەرەف زاتێکی ترەوە 3 هەزار ڕوپیە و لەتەرەف زاتێکی سالیس و ڕابیع هەر یەکێ بارێ شەکر بە ناوی نۆردو و موجاهیدین و قیوای میللیەی کوردستان تەبەروع کراوە. ئەم زەواتە نەشر و ئیعلانی ناوی خۆیان موافیق نابینی. لە تەرەف ئەربابی خۆیەوە مەعلومە. ئەعمالی صالیحە بێ موکافات نامێنێ. خوا ئەم میللەتە ئیسلام و کوردە بگەیەنێ بەحەق و ئیستیقلالی خۆی.

3. بۆ مەجلیسی وەکالەتی موبافەعەی میللیە تەعلیماتێک گیرایە قەڵەم، صورەتی بەپێچراوەیی ڕەوانە کرا. ئێمە ئەساسەن بۆ ئیستراحەت و سەعادەتی ئیسلام و کورد تەرجیحی هەمو موشکلاتێکمان کردوە. لەسەر ئێمە واجیبە هەمو ئارەزویەکی میللەتی ئیسلام و کورد بەجێ بهێنین. لەبەر ئەمە ئێوەیش بە موجیبی ئەم تەعلیماتە بکەونە فەعالییەت (وما النصر الا من عند الله).

باش قوماندان و مەلیکی کوردستان
مەحمود"

تـا ئێسـتا ئەم دو ژمـارەیەی دۆزراونەتەوە. هەر یەکەی دو لاپەڕەیە. فەرمـان و ڕێنماییەکـانی (بـاش قوماندان و مەلیکی کوردستان _ مەحمود) ە بۆ خەڵکی کوردستان و بـۆ هێزەکـانی دەربـارەی خـۆڕاگرتن و بەرهەڵستی هێزی داگیرکەر. ئەوە یەکەمین جار بو لە کوردستاندا جـوڵانەوەیەکی شۆڕشـگێڕانە چـاپ بیـاتە شاخ بۆ دەرکردنی ڕۆژنامە. بێگومان ئەمە لە لایەکەوە پێشکەوتنی جـوڵانەوەی کـورد دەردەخـا و، لە لایەکی ترەوە گرنگی ڕۆژنامە لە خەباتی کوردا پیشان ئەدا.

4. کوژرانی عارف سائیب

لەم هەلومەرجە ئاڵۆزاوەدا، یەکێ لەو ئاغایانەی لەگەڵ هێزەکەی شێخدا بو، تەقەی لە عارف سـائیب کـرد و کوشتی. عارف سائیب پیاوێکی ڕۆشـنبیر، شـاعیرێکی کـورد پەروەر و نوسـەرێکی سیاسـی بەتوانـا بـو. سـکرتێری شـێخ مەحمـود و یەکـێ لە باوەڕپێکراوەکـانی بـو. وەکـو ئەڵـێن نامەکـانی شـێخ مەحمـود بـۆ کاربەدەستانی سۆڤیێتی ئەم نوسـیونی. ئەمە دوەمـین ڕۆشـنبیری کـورد بـو لە سـەردەمی حـوکمڕانیی شـێخ مەحمودا بەبێ تاوان بکوژرێ، بێ ئەوەی بکوژ سزا بدرێ.

5. کشانەوەی شێخ مەحمود لە سورداش

ئەو کارانەی شێخ مەحمود لەم قۆنـاغەدا کردنـی: کشـانەوەی خـۆی لە شـار و، ڕێکخسـتنەوەی هێـزە چەکدارەکانی لەسەر بنچینەی دەس پێ کردنی جەنگی پارتیزانی و، پێکهێنانی ڕێکخراوی نهێنی بۆ پشتیوانی ە پارتیزانەکان و، پێوەندی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیێتی و تورکیای کەمـالی، ئەبـو سـاڵی 1919 بیکـردایە. ئەگەر ئەوسا لەباتی ئەوەی بچێ لە دەربەندی بازیان دابمەزرێ و شەڕی (جەبهەیی) لەگەڵ هێزی ئینگلیز بکـا، وەکـو ئێستا ئەم ستراتیجە سیاسی- جەنگی‌یەی دابنایە و، جەنگی پارتیزانی دژی هێزەکانی ئینگلیز بکردایە، لەوانە بو بتوانێ هەندێ لە مەرجەکانی خۆی بەسەر ئینگلیزدا بسەپێنێ و، هەندێ دەسکەوتی سیاسـی بـۆ کـورد بە دەس بهێنێ. بەڵام لەو بارودۆخەدا ئەمە ئیتر درەنـگ بـو. تەرازوی هێـز و هەلـومەرجی نـاوچەکە بە تەواوی گۆڕا بون. سیاسەتی بریتانیا لەسەر ئەوە ساغ بوبوەوە کە دەوڵەتی عیراق دابـمەزرێ و، کوردسـتان بخـرێتە سەری.

6. گێڕانەوەی دەزگای چاپ بۆ سلێمانی

لەو ماوەیەدا فرۆکەی ئینگلیزی بە دوای شێخ مەحمود و هێزەکەیەوە بو. بەردەوام بۆمبارانیان ئەکـردن و، هێزی زەمینی‌یشی خۆی بۆ لەشکرکێشی بۆ گرتنەوەی سلێمانی و ڕەواندز نامـادە ئەکـرد. شـێخ مەحمـود لەژێر گوشاری هێرشی ئاسمانیدا ناچار بو ناوچەکە بەجێبهێڵـێ و ڕوبکـاتە نـاوچە سـنوریەکانی پێنجـوێن. نەیتوانی یا نەیویست چاپخانەکە لەگەڵ خۆی بگوێزێتەوە، لە ئەشکەوتەکەی جاسەنەدا بەجێ ما.

هێزی ئینگلیز گەیشتە ناوچەی سورداش. هێزەکانی شێخ کشانەوە. ئینگلیز ئەشـکەوتەکەی جاسـەنەی داگیر کرد و دەستی گرت بە سەر کەلـوپەلی نـاو ئەشـکەوتەکەدا. چاپخانەکەشـیان گـرتەوە و بردیـانەوە بـۆ سلێمانی.

بانگی کوردستان

بانگ کردستان

خولی دووەم

4. 6. بانگی کوردستان (خولی دوهم)

مدیر مسئول و سرمحرر
مصطفی پاشا

اعلانات بدیریك
۳ آنه ده سینریت

بو هه‌و شتیك مراجعت
به مدیر مسئول دکری

بانگ کردستان

بوداخل شهر و لوابدل آبونه
۳ مانك ۱ روپیه و نیو ۶ مانك
۳ سالیکی ۶ روپیه‌یه

بو خارج اجرت پوسطه
علاوه ده‌کری

(زمان گورز و رم و زنبوردو ایستا پالوان علمه)
(سلاح دسته صنعت بارقهٔ تیغ و سنان علمه)

تاریخ انتشار
۲ آغستوس ۱۹۲۲
سلیمانی

علمی ، سیاسی ، ادبی غزته‌یکی ملیه
هفتهٔ جا یك دردجی

نسخه‌یکی به یك آنه دفروشری

سال ۱ ژماره ١٤ جمعه ۲۳ شوال ۱۳٤۱ ۸ حزیرانه ۱۹۲۳

بانگ کردستان

له‌بر بعض اسباب وموانع له‌پاش نسخه‌ی (۱۳) وامان مناسب زانی بو که تعطیل نشریات بکه‌ین ایستا مستعینا بالله غزته‌ی بانگ کردستان کوته‌وه ساحهٔ انتشار و چونکه له‌م روزان معلومه‌دا له اطرف مطبعه دا .راضبط و انتظام لازم نه‌بو بو له حروفات مطبعه دا نقصان پیدا بو وه تا ته‌واو کردنی او نقصانه مجبوری غزته‌کان هر جوار صحیفه دردچی فقط ا.ه‌یش مترقفه به معاونت و همت حیتمندان وطن .

سلیمانی

ام مملکت بی بخته له‌طرف چند روزیکدا اونده تحولات رنجبیانی چاو پی‌کوت که نوسینی بو قوم کرد چاره که‌سی که ته‌ختی غیرت وطنیه‌ی بوت و خبردار نه اثار مدنیات وله‌طرز کذران اخیار بیت . بی شبهه له‌م احوال ایمه دلخون ده‌بیت چونکه فکر ایمه و حتی هموو کردستان بو سعادت و پیشکه‌وتن کردان بو و بو امه‌یش به زبانیکی متانت به صورتیکی لایق نیاز و تمنا کردن بو

له‌وانه‌ی که حظ به مدنیت ده‌کن و آزادی قومان ده‌ویان ده‌وی به راستی و تو دو ساله هاوار ده‌کم و په‌وانه‌ی که هوشیان هیه ده‌بیژم و درد ده‌ریژم له جهاندا ایستا هر حکومت فخیمهٔ بریتانیایه ، و قوم آزاد انکلیزه که آزادی وخو کرد ژنه‌وه‌ی کوردانی له‌لا پی ویست بی و هر اوه که معاونت زستانی پی بکری و له طرف دو ۳ ساعتدا به امدادی مظلومانی کردانا بکا .

عالك و مستملکه‌ی بریتانیا اونده زوره اونده به وسته انکلیز احتیاجی امه‌ی نیه که مثلا بو ترقیه احوال و بو تفاخر خویان احتیاجی به تاوردنی ملبوین بی بو کردستان یاخود چاوی له تق و توق کوزی هاورامان و یا سرتکش دوکال تونون خاق بیان بیت ! فقط ام حکومت حظ به دراوسه‌یك به آشنایك دکا که به قسه‌ی بدخولهانی خوی فریفته نه‌بن ضرر به سیاست خوی نکا و له نظر یاران و اغیار خویدا بو سطوت و خیرخواهی خوی نه‌نگی نه‌بی ، مثلا امه دوساله که ام هموو هراهی و خیرخواهیه که درحق

1. هەلومەرجی دەرچونی

هێزەکانی ئینگلیز، ئاسمانی و زەمینی بەردەوام بون لە راونانی شێخ مەحمودا. شێخ مەحمود و هێزەکانی لە سورداش کشانەوە. رویان کردە ناوچەی پێنجوین. هەندێ لەوانەی لە پێشتر هاوپەیمان و هاوکاری بون، ململانێیان لەگەڵ ئینگلیز بە شەڕێکی دۆڕاو ئەزانی. وازیان لە شێخ مەحمود هێنا. لەوانە: شێخ قادری حەفید (برای شێخ مەحمود)، مستەفا پاشای یاملکی، سالح زەکی ساحێبقران، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، تۆفیق وەهبی...

8 ی مایسی 1923 فڕۆکەی ئینگلیزی بەیاننامەی بە سەر شاری سلێمانیدا بەردایەوە. خەڵکی ئاگادار کرد کە ئینگلیز هێز ئەنێرێ بۆ سلێمانی و داوای لێ کردن بەرگری نەکەن.

14 ی مایس هێزی زەمینی ئینگلیز لە کەرکوکەوە گەیشتە چەمچەماڵ.

15 ی مایس بە فڕۆکە چەند نامەیەکیان بەردایەوە بە سەر شاری سلێمانیدا. داوایان لە هەندێ لە سەرانی سلێمانی کرد بچنە سەرچنار.

16 ی مایس هێزی زەمینی ئینگلیز گەیشتە سەرچنار. میجەر ئەدمۆنس لەگەڵ پیاوماقوڵانی سلێمانی لە سەرچنارەوە بەرەو سلێمانی بەڕێ کەوتن.

ئەدمۆنس لە سلێمانی، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگی بە سەرپەرشتیاری هەمو دائیرەکانی حکومەت و، شێخ قادری برای شێخ مەحمودی بە لێپرسراوی ئاسایشی گشتی دانا.

29 ی مایس، سەرۆەزیرانی عیراق عەبدولموحسین سەعدون و سەبیح نەشئەت، بە فڕۆکە هاتنە سلێمانی. لەگەڵ ئەشراف و پیاوماقوڵانی سلێمانی کۆبونەوە.

2 ی حوزەیران، مەندوبی سامی بریتانی، هێنری دوبس هاتە سلێمانی.

2. دەرچونی

مستەفا پاشای یاملکی سەرلەنوێ دەستی کردەوە بە بڵاوکردنەوەی بانگی کوردستان. ژ14 ی لە 8 ی حوزەیراندا دەرکرد.

3. بابەتەکانی

لەم ژمارەیەدا باسی سەردانەکەی عەبدولموحسین سەعدون بۆ سلێمانی و، هاتنی مەندوبی سامی، سێر هێنری دوبس ئەکا. هەروەها ریپۆرتاجێکی لەسەر خۆپیشاندانی هێزەکانی ئینگلیز نوسیوە.

4. راوەستانی

ئینگلیز بۆ ئەوەی توشی شەڕ و زەرەری گیانی نەبێ، نەیئەویست هێزی زەمینی لە سلێمانی بهێڵێتەوە. حکومەتی عیراقیش هێشتا هێزێکی ئەوتۆی نەبو بتوانێ لە سلێمانی بمێنێتەوە و بپارێزێ لە هێرشی هێزەکانی شێخ مەحمود.

مەلیک فەیسەڵ و عەبدولموحسین سەعدون، هەوڵێکی زۆریان لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلیز دا بۆ ئەوەی وایان لێ بکەن ماوەیەک لە سلێمانی بمێننەوە تا ئەوان هێزی تەواو پێکەوە ئەنێن. بەڵام ئینگلیز سور بون لە سەر هەڵوێستی خۆیان. رۆژی 17 ی حوزەیران کشانەوە. لەگەڵ ئەوان 2 هەزار کەسێ لە خەڵکی سلێمانی رۆیشتن. لەوانە مستەفا پاشای یامڵکی. بانگی کوردستان لەو ماوەیەدا لە سلێمانی هەر ئەو ژمارەیەی لێ دەرچو.

ئومێدی ئیستیقلال

امید استقلال

4. 7. ئومێدی ئیستیقلال

مدیر مسئول
خواجه افندیزاده
احمد صبری
به دیریك
٣ آنه ده سینوت
وهمو شتیك مراجعت
به مدیر خزنه دکری

امید استقلال

بدل آبونه
به ٣ مانك دو روپیه
به شش مانك ٤ روپیه
هشت روپیه به
اعلانات
به دیریك ٣ آنه ده سینوت

خدایا بمره ابو لا بچی دیجور اضمحلال : طلوعی پی بکه خورشید و روژی استقلال
له کل خولیای هجرت به سرچو عمرشیرینم : دیسا تو بچ وصاله آه . . ای امید استقلال

تأسیس تاریخی
٢٠ ایلول ٣٣٩
سلیمانی

سیاسی ، ادبی ، اجتماعی خزنه یکی رسمیه
هفته جاریك دردچی
اسبوعیکی جاریك آه دار وشری

(سال ١) (ژماره ١) (پنجشنبه) سال ٩ صفر الخیر ٣٤٢ سال ٢٠ ایلول ٣٣٩

سلطان سابق تورکیا عفو اکری

استانبول ٢٢ سنه — له برلمه معاهده نامهٔ (سه ور) یان امضا کردوه سلطان سابق تورکیا له کل صدر اعظم پیشو داماد فرید پاشا له عفوی عمومی که له پاش اکال معاهده نامه اعلان اکری استفاده ناکن و عادل اوان نایی له انقره وه وها خبر دراوه . .

لیمه سا ، ٣ اغستوس و ٨٣ ژماره مواد معاهدهٔ لوزانه ولاحظ کان

اتفاقنامهٔ تخلیهٔ اراضی تورکیا

حدود عراق

پنداه نیلس — له المطلع وه وریگیر اوه له خصوص تخلیهٔ اراضی تورکیا و حدود عراق و وضعیت تازه بو مازهکار له مواد معاهدهٔ لوزان و لاحظه کان ارائه کمعفیده له زیره وه نوسرا . —

او نه که امضایان کردوه مرخص حکومت ایتالیا و فرانسه و بریتانیا (که ایستا به بعض اقسامی اراضی تورکیا له زیر اشغالیانا یه) و مرخص مجلس وطنی انقره که له کل دیت خو یاندا به هم اجلی ابرو زو الی صلح له مرجع بکرى، بو اتفاق له اجرائیه موافقیان کردوه .

تخلیهٔ اراضیهٔ اشغال کراو

١ — له اعتبار او وقته وه که حکومت تورکیا به واسطهٔ او مرخصانه وه که له استانبول تبلیغ حکومت متحده کردوه تا معاهده نامه قبول کراوه و تصدیق کراوه اردوی دول متحده ای دست بکاته تخلیه کردنی او اراضیه که له زیر اشغالیاندایه وام مسئلهٔ تخلیه به شامل جزائر قنب ، بحر مرمره و بوغاز استانبول و مانده ترای عسکریه و بحریهٔ ایتالیا ، فرانسه و انگلتره .

٢ — تخلیه ای له شش هفته دا تواو بکرى .

٣ — له اثنای تخلیه دا او اشیایانه که پیت بوه هی تورکیان وا او اشیای منقوله و غیر منقولهٔ تورکیایه که حال حاضر له دست موظفین اشغالیه وه یه ای تسلیم بکرته وه معاهدهٔ عمومیهٔ تورکیا مسئلهٔ مصادره و وضعیت و انواعی امانه تخو اکات . واو وقته که معاملهٔ وضعیت وقف اکری او خصوصه وه ضبط نامه یك تنظیم اکری او ضبطنامه یه له مقام صندا دیی موظفین اشغالیه او اموال و اشیای تورکیایه که دراوه به شرکت عثمانیه و شخص سانیه به آزاوی اعاده اکته وه او قرض و معاملاته که له بین موظفین اشغالیه و اشخاص عادیه دا کراوه مطابق شرائط خوی تسویه اکری .

اعلانات
به اعتباری
پینج کلمه دیریك
۳ انه ده سیغریت
بو همو شتیك مراجعت
به مطبعه دکری

امید استقلال

بدل ابونه
به ۳ مانك رو پیه و
نیو یك به شش مانك
۳ به سالیك شش رو پیه یه
بو خارج اجرت پوسطه
علاوه دهکری

تاریخ انتشار
۲۰ ایلول ۳۳۹

سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، غزته‌یکی رسمی یه
هفته‌ٔ جاریك دهدرچی

نسخه‌ی یه آنه‌یکه
سالیانی

سال ۱ ژماره ۲۵ (پنجشنبه) ۱۱ شوال ۳۴۲ ۱۵ مایس ۱۳۴۰

له غزته‌ی نجمه‌وه :

تصدیق معاهده‌نامهٔ لوزان

معاهده‌نامهٔ لوزان له‌پاش تصدیق له مجلس عوام و لورده‌کان‌دا له طرف قرالیشه‌وه تصدیق کرا .

فرانسه و یونان

حکومت فرانسه رسماً به جمهوریتی حکومت یونان اعتراف کرد .

خبرات بغداد

سوء قصد

له نزیك عمل اکامتیان له طرف دو شخصی قیافت سویل دستریژیك کراوه شیخ عدای الجریان و شیخ سلیمان البراك مبعوثان عشایر حله له قول و قاچیان‌دا زور خراپ برینـدار بون . اوانهٔ که مظنون بون دهردست کراون .

له پاش تحقیقات بعضاً تخلیـه کراوه و اوانهٔ که مدخلدار نین برلا اکرین .

سیاست پارطیه‌کان و بولشویك

اعضاکانی فرقهٔ وطنی دیموقراط و فرقهٔ ملت له تفلیس دهردست کراون .

له بغداد غزتهٔ «استقلال» و شعب له انتشـار غزته منع کراون .

علماکانی عراق له ایرانه‌وه گیشتنه‌وه بغداد و له طرف رئیس‌الامنا صفوت پاشا و اشراف و علماوه استقبالیان کراوه .

مسئلهٔ موصل

بو مذاکرهٔ موصل له ۳ مایسدا له استامبول عقد و سـهرپرسی کوکس ممثل بریتانیا و بهپی خبر موثوق طه افندی هاشمی به مرخص عراق تعـین کراوه شاینهٔ بستوه .

مفتش اداری کرکوك میجر ادمونس به وعدهٔ شش مانك مأذونیت چوته‌وه بو لونده‌ره .

خبرات داخل

به پی معلومات اهالی له سهر تشبثات و مراجعت احمد بك عثمان پاشای البجه بو محافظه و معتمدی شخصی خوی به هردسایس و حیله بازیك بو مقداریك سواری له حکومت بریتانیا دهطلبو .

به واسطهٔ ام قوتوه تحریکی غدر و تعرضاتی اهالی بو له سهر اوه عموم اهالی اطراف و عشائر مجبوراً قیامیان

1. ئومێدی ئیستیقلال

1. 1. هەلومەرجی دەرکردنی

عەبدولموحسین سەعدون، سەرۆوەزیرانی ئەوسای عیراق، لەسەردانەکەیدا بۆ سلێمانی لەگەڵ نوێنەرانی خەڵک کۆبوەوە. عیراق هێشتا هێزێکی وای پێکەوە نەنابو بتوانێ لە سلێمانیدا بمێنێتەوە و لە هێرشی هێزەکانی شێخ مەحمودی بپارێزێ. سەعدون و مەلیک فەیسەڵ و کاربەدەستانی تری عیراق چەندی تکایان لە کاربەدەستانی ئینگلیز کرد کە لە سلێمانی بمێننەوە کەڵکی نەبو. هێزەکانی ئینگلیز کە سلێمانییان گرت بو، بۆ ئەوەی توشی شەڕو زەرەری گیانی نەبن، ئەیانویست سلێمانی بەجێ بهێڵن و شار تەسلیمی هێزەکانی عیراق بکەن. بەڵام عیراق خۆی هێشتا هێزێکی وای نەبو بتوانێ لە بەرامبەر هێرشی هێزەکانی شێخ دا ڕابوەستێ.

17 ی حوزەیران، هێزی ئینگلیز لە سلێمانی کشایەوە. لەگەڵ ئەوان دو هەزار کەسی خەڵکی سلێمانی شاریان بەجێ هێشت، هەندێکان چونە کەرکوک و هەندێکیشیان بۆ بەغداد رۆیشتن. لەوانە هەندێکیان لە هاوکارانی پێشوی شێخ مەحمود بون.

18 ی حوزەیران، بەرایی هێزەکانی شێخ مەحمود چونەوە ناوشاری سلێمانی.

11 ی تەموز، شێخ مەحمود خۆی هاتەوە ناوشاری سلێمانی و دەسی کرد بە رێکخستنەوەی کاروباری بەڕێوەبەرایەتی. هەر لەو ماوەیەدا دەس کرا بە دەرکردنی ئومێدی ئیستیقلال.

1. 2. دەرکردنی

ژ1 ی لە 20 ی ئەیلولی 1339 رۆمی و

ژ25 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 15 ی مایسی 1340رۆمیدا دەرچوە.

لە ژ1 - 3 مدیری مەسئول ئەحمەد خواجە،

لە ژ4 - 13 سەرنوسەر رەفیق حیلمی،

لە ژ14- 16 حسێن نازم و

لە ژمارە 17- 25 ناوی سەرنوسەرەکەی نەنوسراوە.

ئومێدی ئیستیقلال بەمجۆرە خۆی بەناسین داوە: "سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعی، غەزەتەیەکی رەسمیە، هەفتەی جارێک دەردەچێ"

ناوەکە خۆی لە خۆیدا مەغزایەکی قوڵی هەیە و، لەژێر ناوەکەشیدا ئەم شیعرەی شێخ نوری نوسراوە:

"خودایا بەسیە ئیتر لابەری نەیجوری ئیضمیحلال
طلوعی پێ بکەی خورشیدی ڕۆژی پاکی ئیستیقبال
لەگەڵ خولیای هیجرت بەسەرچو عومری شیرینم
دەسا نۆبەی ویصالە، ئاهـ ئەی ئومێدی ئیستیقلال

1. 3. نوسەرەکانی

کـە ئومێـدی ئیسـتیقلال دەرکـراوە خـواجە ئەفەنـدی زادە ئەحـمەد صـەبری (ئەحـمەد خـواجە) مـودیری مەسـئولی بـوە. بەڵام لە ژ3 دا هەواڵـی گـۆڕینی ئەحـمەد خـواجە بە ڕەفیـق حیلمـی بەم جـۆرە بڵاوکراوەتەوە:

"... کاتبی حەزرەتی ملوکانە ئەحمەد صەبری ئەفەندیش هەرچەند بۆ تەرەقی وەتەن و میللەتـی کـورد سەعی کردوە و فیداکارەو، غایەو ئامالی صیرف بۆ سەعادەتی کوردە مەعەلئەسف لەبەر کوسرەتی مەشـغەلەتی ئەسڵی لە مـودیریەتی غەزەتەکەمـان ئیسـتیعفای کـردوە. لەبەر حەمـیەت و غیرەتـی وەتەنـیەی و ئەهلـیەت و ئیقتیداری بۆ عەلاوەی وەزیفەی ئەسڵیەی مودیریەتی ئومێد ئیستیقلالیش دا ئیرادەی ملوکانە دیسان تەوجیهی موما ئیلەیهی: ڕەفیق حیلمی ئەفەندی کرا و، موباشەرەتیی فەرموە.

"خـوا هەمیشـە مـنەوەران و فیـداکارانی میللەتـی کـوردو خزمەتگـوزارانی لەسـەر خێـر مـوەفەق بکات."

لە ژ14 دوە حسێن نازم جێگەی ڕەفیـق حیلمـی گرتـۆتەوە. لەم بـارەیەوە لەژێـر سـەرناوی (ئیفـادەی مەخصوصە) دا نوسیوێتی:

"ئوموری تەحریریە و مودیریەتی غەزەتەی ئومێدی ئیستیقلال بە ئەمری حەزرەتی ملوکانە تەوجیهـ بە بەندە کرا. موجەڕەد بۆ ئەمەی کە ڕێگەیەکی سـالم و بێتەرەفـی و ئـازادە لە شـەوائیبی مەقاصـید و مەئـاریبی شەخصی تەعقیب بکرێ، بەناوی مەنافیع و سەلامەتی وەتەنیەوە دەرعوهدەم کرد."

بەڵام لە ژ17 دا بەمجۆرە وازهێنانی حسێن نازمی ڕاگەیاندوە:

"لەبەر مەشغەلەتی وەزیفەی ئەسلی خۆی مودیری غەزەتە جەنابی حسێن نازم ئەفەنـدی لە ڕۆژی 20 ی کانونی سانی 39 لە ئیشوکاری غەزەتە ئیستیعفای کرد.

"ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکومەتییە، لە تەرەف هەرچی کەسێکەوە مەقالەیەک کە بۆ وەتەن و میلەت مەنفەعەت بێ بۆ دائیرەی مەتبەعە بنێررێ مەعەلمەمنونیە لەپاش سانسۆری لە تەرەف مەئموری خۆیەوە یا تەبع وە یا ئیعادە ئەکرێتەوە. ئومێدی ئیستیقلال"

2. بابەتەکانی

2. 1. خولیای سەربەخۆیی

ئەگەرچی زێوەر لە حکومەتەکەی شێخ مەحموددا کاربەدەستێکی گەورە نەبوە، بەڵکو تەنیا مامۆسـتایەکی ئاسایی بوە لە یەکێ لە خوێندنگەکانی ئەوسای سلێمانیدا، کەچی لە ژ13 دا وتـارێکی سیاسـی بەناونیشـانی (کـوردیش حەقـی ژیـانی هەیە) بڵاوکـردۆتەوە، بە چـاکی ئامـانجی جـوڵانەوەی کـوردی لەو قۆنـاغەدا ڕون کردۆتەوە. ژیرانە پێشبینی کردوە کە ئەگەر کوردیش مافەکانی نەسەلمێنرێ ئاسایش و ئارامی ناوچەکە تێـک ئەچێ. لەبەر گرنگی وتارەکە لێرەدا هەموی ئەنوسمەوە:

"عەسری حازر کە بە عەنعەناتی تاریخی هەر قەومێ ئیسپاتی مەوجودیەتی خۆی دەکا، دەچێتە ریزەوە، هەوڵ و تەقەلای تەرەقی دەدا، لە مەدەنیەت بەحس دەکا. میلەتە پچوکەکانیش وایان لە خۆیان کردوە (ردەاست هر مگسی خویش را بفر همای).

"لە حەربی عمومی‌دا موتەفەقین و ئیئتیلاف هاواریان دەکرد ئەم شەڕە گەورەیە بۆ نەجاتی میلەتی پچوکە. هەر لە ئەسنای شەڕدا لەهستان ئیستیفادەی کرد، لیتوانیا، ئۆقرانیا نائیلی ئازادی بون. تورکستان، گورجستان، ئەرمەنی حەقی ژیانیان پەیدا کرد. تورک، عەرەب، عەجەم، موسەوی، سەربەستی خۆیان تەئمین کرد. تەنها قەومی کورد مایەوە کە کەس بە چاوی مەرحەمەت تەماشای نەکرد. یەکێ بە ناوی ئیسلامیەتەوە، یەکێ بەناوی تیجارەتەوە دەیەوێ ئەم میلەتە مەزڵومە بخاتە ژێر باری ئەسارەتەوە.

"ئەگەر سوئال لە ئەهلی ویجدان و مەدەنیەت بکرێ کە ئایا کوردیش حەقی ژیانی هەیە یا نییە؟ تەبیعی جوابی ئەم سوئالە هەر ئەوە دەبێ کە بڵێ: کوردیش حەقی ژیانی هەیە! بەڵێ حەقمان هەیە. ئێمەش بەشەرین، حەز بە ئازادی دەکەین، حەز بە حکومەت دەکەین. بۆچ حەقی خۆمان نەدرێتێ؟

"فەرزەن ئێمە هیچ تاریخێکمان نیە، هیچ پیاوی مەشهورمان نیە، هیچ حکومەتمان نەبوە، هیچ ئاساری قەدیمی مان نیە، قەومێکین هەر بە گرمەو ناڵەی رەعدی تۆپی حەربی عمومی وەکو قارچک لەسەر شاخان هەڵتۆقیوین، هاتوینە مەیدان، ئەمڕۆ ئیسپاتی مەوجودیەت دەکەین (ابی الله ان اسمه بام ولا اب) لە ئالی هاشم (مەلیک مەحمودی ئەوەل) پێشەوامانە، فیداکارمانە، زاهیرەن تەنهایە مەعنەن حەوت ملیۆن کورد موعینە و تەماشای سیاسەتی دەوڵەتەکان دەکەن. عەجەبا ئەوەی بەناوی ئیسلامیەتەوە کوردی لازمە، هەر بەو ناوەوە کورد ئیدیعای ئەو بکا و، بە قانونی ئەویش عەمەل بکا، ئایا ئەو دەبێ بە تابیعی کورد؟ حاشا. بە ئیصفی قابینەیشی لە کورد تەشکیل بێ رازی دەبێ؟ حاشا. وە ئەو کەسەی بەناوی تیجارەت و ئیقتیصادەوە مەربوتیەتی کوردستانی دەوێ، هەر بە عەینی ئیدیعا کوردستان مەربوتیەتی ئەو تەلەب بکا قبوڵە؟ حاشا سومە حاشا. کەوابێ مەقسەد هەر ئەوەیە کورد لە ژێر باری ئەسارەتا بمێنێ.

"... نەفعی ئەم برادەرانی دینیەمان لەوەدایە کوردیش بە تەنها حەقی ژیانێکی بێ. ئایا تورک موحارەبەیەکی بێ دو سێ هەزار کلاش لە پێی رەش و روت سەوقی جەبهەی حەرب کاو، هەر چەند کەسێکیان تەسلیمی محەمەد چاوەشێ بکا، ئەوە چاکترە یا دو سێ ئاڵا عەسکەری موجەهەزی...حکومەتێکی ئیسلامیەی کورد بەناوی ئیسلامیەتەوە بۆ معاوەنەتی ئیشتیراکی غەزا بکا؟ سانیەن بۆ قەومی عەرەب، لەباتی تەلەبەی کورد رو بکەنە دارلفنونی عیراق، حەربیەی عیراق، تویبەی عیراق، یا هەر جاهیل بین و... نەفعمان بۆ خۆمان و دراوسێشمان نەبێ، تەبیعی سەربەست بین ئیستیفادەی عیراق زیاترە، چونکە عیراق ئەوروپای ئێمە دەبێ، نەفعی ئیقتیصادی و سیاسی زیاتر دەبێ.

"حالی حازر میلەتی کورد لە صەد یەکێکی لە دنیا تێ گەیشتوە بە ئیستیرحام تەلەبی حەقی میلیەت دەکەن بەرە بەرە ئەم فیکرە تەعمیم دەکا لە صەدی بیێ بە دە ئیستیرحام دەبێ بە ئیختیلال ئەوسا نە تورک، نە ئیران، نە سوریە، نە عیراق ئاسایشی تیا نامێنێ. ئاگری ئیختیلال تەوەسوع دەکا. ئیحتیمالە سیرایەتی ئەم ئاگرە بۆ مەنافیعی سیاسیەی ئەوروپایش زەرەری بێ. بینائەن عەلەیهی وا لازمە ئەمڕۆ کوردیش مەسرور بکرێ، چونکە ئەویش میلەتێکە حەقی ژیانی هەیە."

لە ژ18 دا بە ئیمزای (سلێمانی) بە ناونیشانی (بۆ دور وڵاتیەکان) نوسیوێتی:

"ئەی برادەرانی دور وەتەن!

"مودەتێکە لەبەر ئینقیلابات و تەبادولاتی زەمانە لێم دور کەوتونەوە. من بە شەو و بە ڕۆژ بـۆن ئەکەم و چـاو ئەگێـڕم و گـوێ هەڵ ئەخەم. نە بـۆن و دەنگـی پـێ و نە وجودتـان ئەبیـنم. لە خزمەتـی ئەم وەتەنە موقەدەسەتان دور کەوتونەوە. ئەمڕۆ ڕۆژی میللیەتە لەناو ئەقوام و میلەلی جیهـانـدا نـاوی ئەسـارەت حەک، بە سەربەستی تەبدیل کرا.

"ئەو میللەتە تازە لە ئەسارەت نەجاتی بوە، ئیستیقلالیەت ناشـکورن. هێشـتا بەسـەر میلەلـی سـائیرەدا داوای حاکمیەت ئەکەن. زۆر قەوم کە نە ناوی وەتەن و نە نـاوی میللەتـی خۆیـان بە تەواوی ئەزانـی، ئەمـڕۆ ساحێبی ئیستقلالیەتن.

"چ وەختێ کورد بێ نام و نیشان بوە؟

"ئەگەر فکـر بکەیــنەوە لە مــودەی ئەم 5-6 ســاڵەدا چ شـێلان و گەردابــێکم دی و، ئیســتایش بە بۆمباردومان چەند هەزاران بیرو خەندەقم لێ هەڵکەندرا؟ ئەلبەتە ویجدانتان قبوڵ ناکا هەر لەژێر ئەم ئەسارەت و فەلاکەت و تەخریباتی بۆمباردومانەدا بمێنمەوە. وەتەنی خەلقی بە ئیسـتیقلالیەت و، بەم واسـیتەیە بە بـاغ و باغات و ڕێگەی شەمەندوفەر و تەرەقی تیجارە و تەوسـیعی مەعـاریف تەزینـی ئەکەن. کەچـی ئـێمە دائـیمەن بەبۆمبا تەخریب و بە ناڵەی تۆپ تەهدید و بە بەیاننامەی رەسمی تەخویفمـان ئەکەن. پـارچەی بۆمبـا چەنـد هەزاران تیفلانی مەعصوم و حەیواناتی بێ گوناهی پارچە پارچە کرد؟ چ ویجدانێ قبوڵی ئەم وەقعە جانسـۆزە ئەکات؟ بۆچی داوای ملکانەی ئەملاکی خۆمان بکەین ناحەقی‌یە؟ وەختی راوەستان نیە رجا ئەکەم بۆ ئیدیعای حقوق بە یەک دەنگ هاوار بکەین! سلێمانی".

لە ژ23 دا لەژێر سەردێڕی (جوابی غەزەتەی العراق) دا نوسیوێتی:

"غەزەتەی العراق، سلێمانی بە جوزئی موتەمیمەی عیراق نیشان داوە. مونەیـدی ئەم ئیجتیهـادە ئـێمە هیچمـان بـۆ نادۆزرێتەوە. زۆر ئارەزو ئەکەین العراق موناسەبەتی ئیرتیباتی لە بەینی کورد و عەرەب دا چیە بۆمان ئیزاح بکا.

"واقیعەن هەردولا بەشەرن و هەم هاودینن، فەقەت حاڵەتی عونصوریە و خصوصیەی ئیجتیماعیە زۆر لە یەکی دور خستوینەوە. بەڵێ واقیعەن موناسەبەتی فیتری مان هەیە، لاکین موجانەسەتی ئیجتیماعیە، ئەخلاقیـە، لیسانیەمان نیە. لە صەد یەک لە زبانی یەکتر حاڵی نـابین. لەم حـاڵەدا ئەم موشـارەکەتی حەیاتیەمـان لەگەڵـێ جیهەتەوە ناقابیلی تەئلیفە. حەتا دو سێ ساڵ لەمەوپێش حکومەتی فەخیمەی بریتانی ئەم جیهەتەی خسـتە بەر نەزەرەوە بۆ ئیرتیبات و عەدەم ئیرتیبات ئیستیمزاجی فکری کردین کە ئیلتیحاقمان بکات بە عیراق. بە کـولی جەواب درا (لەلامان باش نیە) و قبوڵ نەکرا. لەسـەر ئەوە حـاکمی سیاسـی مـێجەر گۆڵـد سـمیس بە ئەمـری جەنابی فەخامەتی مەندوب ئەلسامی بۆ محافەزەی قەومیەتی خۆمان وەعدی داینێ. نازانین ئەمڕۆ چ حـاڵەتێکی ئیداری و ئیجتیماعی ئەم حەقی حەیاتی‌یەی ئێمەی ئیسقات کردوە.

"ئەلحال ئەمڕۆ دەستوری ئەوزاعی کەونیە ئەم حەقە لە ئێمە غەصب ناکا مادام قەومیەت و عونصـوریەت رابیتەی میلیەی پچڕاند. ئێمەش قەومێکی سەربەخۆین ئیختیلافی عونصـور و لیسـان و حەیـاتی تاریخیەمـان زۆر چاک دیارە. لەم تەقسیمات و تەوزیعاتی حقوق و حەیاتەدا قبوڵی مەحرومیەت نـاکەین. وە هـیچ سـاحێب ویجدانێکیش ئەم مەحرومیەتی حقوقی میلیەمان قبـوڵ ناکـات. ئەم مەحـرومیەتە راسـت و راسـت تەعەروز بە عیزەتی نەفسی قەومیە و لە خصوص غەصبی حقـوقی صـەریحەی میلیەمـانەوە شـەرەفی حکومـاتی مـوعەزەمە عەلاقەدارەو. زاتەن ئێمە خۆشمان هیچ وەقتێ بۆ محافەزەی حەقی قەومیەت جەبانەت نانوێنین. مادام حکومەتی فەخیمەش لە وەقتی خۆی دا لوتف و وەعدی سەربەخۆی و محافەزەی قەومی‌ی پێ ئیلتیفـات کـردوین، ئەلـبەت ئەمرۆش مەیدان بە غەصبی حقوقی قەومیەمان نادا و نامانخاتە ژێر زنجیری ئەسارەتی قەومێکـی تـرەوە. بـۆ ئەمە لە روی هەمو عالەمی مەدەنیەتا پرۆتستۆی ئەم ئیرتیباتی ناحەقە ئیعلان ئەکرێ."

پێ ئەچێ لەوکاتەدا کەسێکیان نەبوبێ بە عەرەبی وتار بۆ رۆژنامەکەیان بنوسێ، بۆیە بە کوردی وەڵامی رۆژنامەیەکی عەرەبی‌یان داوەتەوە، لەکاتێکدا وەڵامی رۆژنامەی تورکی بە تورکی و، هی فارسی‌یان بە فارسی نوسیوە.

لە ژ14 دا حسێن نازم کە لەو کاتەدا مدیر مەسئول و سەرموحەرریر بوە، لە ژێر سەردێری (بۆ ئەو زەواتانەی کە حائیزی قودرەتی تەحریریەی عەرەبیەن)، ئەم ئاگاداری‌یەی بڵاوکردۆتەوە:

"وەکو لە ئەوەڵەوە لە ئیفادەی مەخصوصەدا بەیانم کردوەکە خۆم لەبەر ئەمە کە ئیقتیداری تەحریریەی عەرەبیەم نی‌یە راجیع بە ئەربابی موقتەدیرەی خۆی ئەکەم لوتفەن لەم خصوصەوە موافیق بە مسەلەکی غەزەتەکەم دریغی معاوەنەت مەفەرمون."

2. 2. داکۆکی لە شێخ مەحمود

زۆر کەس ئەوسا و، ئێستایش هەندێ کەس لۆمەی شێخ مەحمودیان کردوە و ئەکەن لەسەر ئەوەی شێخ مەحمود نەیتوانیوە لەگەڵ ئینگلیز بگاتە رێکەوتن و، وڵات دور بخاتەوە لە بۆردومان و وێرانی. زۆرجار نۆباڵی تێکچونی حکومەتی کوردی‌یان خستۆتە ئەستۆی ئەو. ئومێدی ئیستیقلال بۆ داکۆکی لە شێخ مەحمود و بەدرۆخستنەوەی ئەم قسانە، چەند جارێ وتار و لێدوانی نوسیوە. لە ژ2 دا لەو بارەیەوە نوسیویەتی:

"بۆ تەرەقی و سەعادەتی قەومی کورد حەزرەتی مەلیکی کوردستان، مەلیک مەحمودی ئەوەل (زێدە شەوکەتوهو) توشی چ فەلاکەت و کەشمە کەشێکی زەمانە بو، هەمو کەس ئەیزانی قبوڵی ئەم هەمو مەشەقەتەیش بۆ هیچ مەنفەعەتێکی شەخصی خۆی نیە. ئەتوانم ئیسپاتی بکەم کە لە وەختی سەعادەت دا چ ئیدیعایەکی کردوە لە وەخی ئەسارەت و ناخۆشیش دا عەینی ئیدیعا و ئیسپاتی کوردیەتی وەجانەن و و ماڵەن داوای حقوقی کوردی کردوە و محافەزەی خاکی کوردستانی کردوە و ئەکات. وە ئەم غایە و ئامالەیش لە تەرەف حکومەتی موعەززەمەوە و حەتا میلەلی ئەجنەبیەوە تەقدیر کراوە... موستەقیمەی زۆر وەعدی قەوی دراوەتێ، فەقەت مەعەلئەسەف لە تەرەف بەعزێ زەواتی موحتەرەمەی قەومی خۆمانەوە زۆر خیانەتی دەرحەق کراوە و بون بە باعیسی تەئخیری ئەم خەبەرە. ئومێد ئەکەین کە ئەوانیش بە تەواوی پەشیمان ببنەوە و حکومەتی موعەززەمە ئیتر بە ئیفسادات بێ لوتفی نەفەرموێت و تەئخیری سەعادەتی ئێمە نەکات."

لە ژ5 دا ئەحمەد صەبری لە وتارێکی درێژدا نوسیویەتی:

"وەتەنی کورد لە عەسری حازردا زۆر بەختیارە، ئەمرۆ بۆ رەفاه و سەعادەت و بۆ ئازادی و سەربەستی قەومی کورد حەزرەتی مەلیک مەحمودی ئەوەل کە بە جان و بەماڵ سەعی ئەکاو. بۆ تەرەقی و تەئمینی ئیستیقبال و ئیستیقلالی ئەم میلەتە تێ ئەکۆشێ لە مەنفەعەتی عومومی زیاتر هیچ غایە و مەقسەدێکی نیە بۆ هەمو کوردان مایەی سرور و تەشەکوراتە لە رێی سەعادەتی میلەت و وەتەنی کوردا ئەو سەبات و مەتانەتەی کە ئیبرازی کردوە لە تاریخی عەسری حازردا بە ئاوی ئاڵتون بنوسرێ کەمە. ئیستیقامەتی فکری مەعلومی هەمو کەسە و ئەم فکرە بۆ مەنفەعەتی شەخصی ناکا سەعادەت و شەرەفێکی موەقەتیشی مەتلوب نیە چونکی بۆ تەئمینی سەعادەتی شەخصی ئەملاک و سەروەتی خۆی کافیە. بینائەن عەلەیهی مەعلومە کە غایەو مەقسەدی هەر تەرەقی و تەعالی و تەئمینی ئیستیقبالی میلەتە. ئیمرۆ رۆژی فرسەتە هەمو قەومێ نائیلی ئامالی خۆی بو هەر ئێمە ماوین. لەسەر هەمو برادەران و منەوەرانی کورد فەرزە کە بە یەکدڵ و یەکصەدا هاوار بکەین و بەقەلبێکی صاف و بێ غەش تەعقیبی غایەو مەقسەدی حەزرەتی مەلیکی کوردستان بکەین. فرسەتە ئیمرۆ."

لە ژ16دا لە وتارێکی بێ ناو نیشاندا نوسراوە:

"ئەمڕۆ هەرچی کورد و ساحێب ویجدانە وا ئەزانم لەلایان مەعلوم و موحەققە کە حەزرەتی مەلیکی کوردستان، مەلیک مەحمودی ئەوەل، نە لە جاهـ و ئیقبال و نە لە مال و مەنصەب مەحرومە. ئەساسەن سەوقی حەمیەت و تەعەصوبی میلیەت بە فیدای ماڵ و جاهـ و ئیستیقلال و ئیستیخلاصی ئەم میلەتی نەجیبەیە مەجبوری کردوە. تەئمینات ئەکەم لەم ڕێ یەدا هەر معامەلەیەکی بە سەرهات و بۆ ئەم مەقسەدە هەر فەلاکەتێکی دی بە عەینی سەعادەتی ئەزانی ئومێدەوارین لە ئەزەری هەمو کورد و ساحێب ویجدانێک دا ئەم فیداکاریەی گوم نەبێ و بە شەرەفی ئەم جیهاد و فیداکاریەی ئیفتیخار بکا...

"ئەمڕۆ هەمو قەومێک بۆ رەفاهـ و حقوق و سەعادەتی خۆی سەعی و ئیجتیهاد ئەکا کە رەئی خۆی بگرێتە ژێر دەست و لەژێر ئەسارەت خەلاس ببێ...

"ئێمە لەڕێی حقوق و ئیستیقلالیەتی تامە و سەربەخۆیی کوردو کوردستان بەجان و دڵ سەعی ئەکەین و بە هەمو صورەت و وەسیلەیەک تەشەبوساتمان کردوەو ئەیکەین ئێستایش ئومێدمان قەتع نەبوە. وە لەگەڵ هەمو دراوسێکانمان دەمانەوێ کە بەدۆست و بە خۆشوەقتی و بەخۆشەویستی چاک رابوێرین و بە هەمو ئەوعێ معاوەنەت و حەقی دراوسێتی بەجێ بهێنین. فەقەت بە شەرتێ ئەویش قەدرو قیمەت و حقوقمان بە تەمامی بناسێ و ئیعتیرافمان پێ بکا. چونکی ئێمە میلەتێکین زیلەت قبوڵ ناکەین و بۆ محافەزەی شەرەفمان مەعەلئیفتیخار حەیاتی خۆمان بەخت ئەکەین.

"ئەی برادەرانی عەزیزو جەنگاوەری کورد! حەزرەتی مەلیکی کوردستان (دامە شەوکەتوهو) ئەمە مودەتێکی زۆرە لەسلێمانی بە هەمو عەزم و قودرەت و بەرۆح و بەماڵ بۆ ژیان و وەرگرتنی حقوقی کورد و کوردستان سەعی فەرموە و قەتعیەن قسوری نەکردوە."

زێوەر لە ژ18 دا بە ناونیشانی (دوعای خالیصانەم) شیعرێکی لە ستایشی شێخ مەحمودا نوسیوە کە بەراستی دوعایەکی بەسۆزی دڵسۆزانەی رۆشنبیرێکی دڵپاکە ئەڵێ:

"بمێنێ موئەیەد خودایا، ئیلاهی
بەشەوکەت، بە حورمەت مەلیک نام و جاهی
لەسەر تەختی عالی نەبینم زەوالی
بڵند بێ جەلالی ئیلاهی ئیلاهی
لەهەرچی بەلا بێ لە دڵخۆشی لابێ
ببێتە گوڵستان ڕێی چاهـ راهی
عەدوری جاهی، دوچاری بەلا بێ
هەمیشە موزەفەر بمێنێ سپاهی
مەلەک خەسڵەت، تۆی حەساری هەمو کورد
حەقیقەت لە بۆ میلەت خۆت پەناهی
لە تەعجیزی میلەت و لە عسیانی یەک یەک
مەرحەمەت! ببەخشە گوناهکار گوناهی
لە یەکرەنگ نەخوڵقاوە گوڵزاری عالەم
گوڵی زەردو سورە، جەلایە گیاهی
عەدووت شەرمەسارە چ موسلیم چ کافر

له روتا به دەس تاکو نەکرێ کولاهی
حقوقت نەپرسن ئەگەر ئەوروپایی
بسوتێ بینای مەحکەمەی سولحی لاهی
دەمێ بو بە ئومێدی ئەم رۆژە بوم
ببینم بە کوردی ئەوامیر نەواهی
شوکر دیم ئەوی ویستم، ئەما تەواوی
ببینم، لە بۆ کورد تەواوی رەفاهی

بێگومان زێوەر بۆ دانانی ئەم شیعرەی بەرتیلی لە کەس وەرنەگرتـوە. بەڵکـو ئەمە نمـونەیەکی پـایەی بڵندی شێخ مەحمودە لە دڵ و دەرونـی دڵسـۆزانی کـوردا لەو هەلـومەرجە ئـاڵۆزەی ئەو رۆژانەدا کە ئینگلیـز ئەیویست شێخ مەحمود بشکێنێ و کوردی لێ بتەکێنێتەوە.

لە ژ20 یشدا مـحەمەد عـارف (عـورفی) بە ناونیشـانی (قەسـیدەی مەدحیـات و دوعـای خالیصـانەم) شیعرێکی درێژی لە ستایشی شێخ مەحمودا نوسیوە. سەرەتاکەی بەم جۆرە دەس پێ ئەکا:

لەسایەی مەقدەمی شاهێ کەنوری عیلم و عیرفانە
بەهەشتی عەدنە کوردستان، مەقامی حور و غیلمانە

لەشوێنێکی تریدا ئەڵێ:

مەلیک مەحمود کە زوبدەی نالی ئەحمەد، مەرجەعی ئافاق
شەهی والا نەسەب، نوری دو دیدەی جوملە ئەقرانە
لە بۆ ئیسلامی کوردستان پەناهو پشت و پەرژینە
چراغی مەجلیسی یارانی دین، شەمعی شەبوستانە

2. 3. هەواڵ

2. 3. 1. هەواڵی کوردستان

2. 3. 1. 1. دامەزراندنەوەی دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتیی حکومەتی کوردستان

لە ژ1 دا هەواڵـــی پێکهێنـــانەوەی دەزگـــای بەڕێـــوەبەرایەتیی حکـــومەتی کوردســـتانی بەم جـــۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"تەشکیلاتی تەدویری ئوموری مەملەکەت بەرەئـی مەجلیسـی عمـومی ئەکـرێ. کە ئەم مەجلیسـە لە ژێـر ریاسەتی نائیب ئەلحکومەدا تەشەکول ئەکات وە حەسەب ئەللزوم حەزرەتی مەلیکی موعەزەم لە حـزوری خـۆی دا ئیجتیماعیان پێ ئەکات.

"ئەم مەجلیسە عیبارەتە لە رونەسای دەوائیر و ئەشرافی مەملەکەت کە لە ژێرەوە نوسراوە:

"ئەعزای تەبیعی: رەئیسـی داخلیە شـێخ مـحەمەد غەریـب. رەئیسـی مـالیە و گـومرگ سـەید ئەحـمەد ئەفەندی. رەئیسی مەحکەمە مەعروف ئەفەندی. رەئیسی تیجارەت و مەعـاریف و نـافیعە حـاجی مەلا سـەعید ئەفەندی. قوماندانی عەسکەر رەزا بەگ.

"ئەشراف و مونتەخەبی ئەهالی: حـاجی مەلا سـەعید ئەفەنـدی. مـحەمەد ئاغـای عەبـدورەحمان ئاغـا. محەمەد بەگی قادر پاشا. حاجی ئەحمەدی حاجی کەریم. مەلا حسێن ئەفەندی. حاجی ئیبـراهیم ئاغـا. حـاجی ئەمینی حاجی عەزیز. حاجی رەحیم. حەسەن بنەوشی.

"تەرتیباتی دائیرەی ملوکانە: یاوەر و سەرکاتب جەنابی سەید ئەحمەد ئەفەندی. کاتب جەنابی ئەحمەد صەبری ئەفەندی. زابتی ئامیر جەنابی مڵازم ئەوەل ماجید ئەفەندی. قوماندانی بلوکی مەعیەت جەنابی محەمەد ئەفەندی.

"هەیئەتی ئودەما: لە پاشان ئەکرێ.

"مەئموری مەصاریفاتی دائیرەی ملوکانە: شەریف ئاغا.

"مودیری موسافیرخانە: سەعید ئاغا.

"سەرخەدەمە: شەمسەدین."

هەر لەم ژمارەیەدا بەم بۆنەیەوە بە ئیمزای (کورد) نوسیویتی:

"تەرتیبات و تەشکیلاتی حازرە بۆ محافەزەی حقوقی میللیەیە

"هەر بەم حاڵە بە ئومێدی ئیستیقلال بۆ حەقی حەیات و ئیحیای خاکی پاکی موقەدەسی کوردستان خۆمان فیدا و تا ئاخر ئەفەسمان سەعی و کۆشش ئەکەین.

بە موخاصیمانمان تەبشیر ئەکرێ."

لە ژ19 دا هەواڵی (مەجلیسی مەبعوسانی عیراق) ی بەمجۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"سامەرە، کازمیە، بەغداد، بەعقوبە، ئەربیل و کۆیە، بۆ مەجلیسی مەبعوسانی عیراق ئەعزایان ئینتیخاب کردوە."

بەڵام لە ژ22 دا دەربارەی دانانی چەند کەسێ بە نوێنەری سلێمانی لەو مەجلیسەدا، مەزبەتەیەک بڵاوکراوەتەوە کە ژمارەیەکی زۆر لە: ئەشرافی مەملەکەت، عولەمای کیرام، توجاری مەملەکەت، بازرگان، ساداتی کیرام، موسەوی مەملەکەت، کەوشدروی مەملەکەت، بەقاڵی مەملەکەت، ئاسنگەری مەملەکەت، ئیمزایان کردوە ئەڵێن:

"وەکو لە جەرائیدی ئەلعیراق و سائیری بەغداد دا خوێندراوەتەوە گۆیا بۆ لیوای سلێمانی عیزەت بەگی عوسمان پاشا و، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ و، میرزا فەرەج و، محەممەد بەگی فەتاح بەگی جاف، بیلا ئینتیخاب بە مەبعوس تەعین کراون. ئەمە تەصادوفی غەریبە. بە قەوانینی ئەساسیە مەبعوس بە ئینتیخاب تەعین کردن حقوقی میللییەیە. فەقەت نازانین چۆن ئەم زەواتە بە بێ مەعلوماتی میللەت بە مەبعوس ناسراون وا بزانین ئەمانە بە تەعین مەئموریەتی مەبعوسیان تەوجیه کراوە...

"ئێمە ئەگەر مەبعوس ئینتیخاب بکەین بۆ تەئمینی حقوقی میللیە و ئیکمالی ئەواقیصی داخلیمان لە ناو خۆمان دا لە خۆمان بە ئوصولی ئینتیخاب ئەو کەسانە کە شەرائیتی قانونیەیان تیا مەوجود بێ ئینتیخاب ئەکەین. ئەمڕۆ ئەم وەزیفەیە هەتا ئینکیشافی حەقیقەت و تەسلیمی حقوق و مەوجودییەتمان، تەودیعی مەجلیسی میللیمان کردوە.

"وەکو وتمان چونکە ئەم مەبعوسانە بە ئینتیخابی ئێمە نەکراوە ئیعتیمادیشمان پێیان نیە. لە موقەڕەرات و تەعەهوداتیشیان عەلاقەدار نین."

"ئیعتیزار: لە نوسخەی هەفتەی ڕابوردوی ئومێدی ئیستیقلال دا کە بە تاریخی 10 ی نیسان و ژمارە 22 لە خصوص مەبعوسانی سلێمانی کە بەعس کرا بو لەو میانەدا حەفیدزادە شێخ قادر ئەفەندی لە بەر حاڵەتی ڕەمەزان سەهوەن داخل نەکرا بو."

دوای دانانی فەیسەڵ بە مەلیکی عیراق، لەسەر داوای ئینگلیز دەبو هەڵبژاردن بکرێ بۆ دروستکردنی ئەنجومەنی دامەزرێنەر کە دەبو 3 کار ئەنجام بدا:

یەکەمیان:

قانونی ئەسایی (دەستور) بۆ عیراق دابنێ.

دوەمیان:

پەیماننامەی بریتانی عیراقی پەسەند بکا.

سێیەمیان:

موقەڕەرات قانونی هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجومەنی گەل دابنێ.

لە 27 ی ئازاری 1924 دا ئەنجـومەنی دامەزرێـنەر یەکەمـین کۆبـونەوەی لە بەغـداد کـرد. ئەگەرچـی لە سلێمانی هەڵبژاردن نەکرا بو. چونکە سلێمانی لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی کوردستان و هێزەکانی شـێخ مەحمـودا بـو. نەک حکـومەتی عیـراق و هێزەکـانی مەلیـک فەیسـەڵ. کاربەدەسـتانی ئەو سـەردەمە فێڵێکیـان دۆزیەوە. هەڵبژاردنێکی روکەشیان لە کەرکوک ئەنجام دا و 5 کەسایەتی ناسراوی سلێمانی‌یـان دانـا بە نـوێنەری سـلێمانی. دۆمێدی ئیستیقلال داهەقی نەبوە کە (ئیعتیماد) ی پێ‌یـان نەبـوە و (لە موقـەڕەرات و تەعەهوداتیشـیان عەلاقەدار) نەبوە. چونکە ئەمانە لەو ئەنجومەنەدا هیچ قسەیەکیان بە قازانجی گەلی کورد و مافە نەتەوەییەکانی نەکردوە.

2. 3. 1. 2. لێبوردنی گشتی

لەگەڵ کشانەوەی ئینگلیزدا، خەڵک دابەش بون بە سەر دو بەشدا: ئەوانەی کە شەڕیان لەگەڵ ئینگلیـز پێ باش نەبوە و بە کارێکی دۆڕاویان داناوە و بێزار بون لە بۆردومان و چۆڵکردنی چەند جـارەی سـلێمانی و، ئەوانەی کە لایەنگری شـێخ مەحمـود بـون. کـە ئینگلیـز سـلێمانی چـۆڵ کـردەوە، تـاقمی یەکەم کە وەکـو ئەدمـۆنس ئەڵـێ دو هەزار کەسـێ بـون، بە کـۆمەڵ کوچیـان کـردوە بـۆ کەرکـوک و بەغـداد و تـاقمی دوەم مـاونەتەوە. ئەم روداوە لە دۆمێـدی ئیسـتیقلالدا بـاس کـراوە. سـەرەتا (مەجلیسـی میللـی) داوای لە مەلیکـی کوردستان کردوە لێبوردنی گشتی بۆ ئەوانە دەربکا کە رۆیشتون و، مەلیکیش لە سـەر داوای ئەوان لێبـوردنی بۆ دەرکردون.

لە ژ4 دا نوسیویێتی:

" قەراری مەجلیسی میلی و عەفوی عالی ملوکانە

"بۆ حزوری عەدالەت دەستور شەوکەتمەئاب حەزرەتی مەلیکی کوردستان (دامە ئیجلالەهو)

"ژمارە 5

"قەراری مەجلیسی میلی وایە ئەوانەی لە بەر خەوفی بۆمباردومان وە یا بەعزێ ئیش کە خیلافی حقوقی وەتەن بێ کردویانە موجریمن قیسمەن بە عائیلەوە فیراریان کردوە بۆ کەرکوک و بەغداد و مەواقیعی سـائیرە بۆ ئەمە کە بێنەوە مەسکەن و مەئوای خۆیان حەزرەتی شەوکەتمەئاب عەفوی عومومی صـادر بفەرمـوێ لە سـەر قەراری مەجلیس عەرز کراوە. ئیتر ئەمر ئەمری جەلالەتمەئابە.

فەرمان.

"8 ی تشرینی ئەوەلی 339

"رەئیسی مەجلیسی میلی و رەئیسی داخلیە غەریب"

شێخ مەحمود بەم جۆرە وەڵامی داوەتەوە:

"بۆ جەنابی رەئیسی مەجلیسی میلی

"جوابی 8 ی تشرینی ئەوەلی 338 (راسـتەکەی 339 یە و بە هەڵە نوسـراوە) و ژمـارە 5 ی قەراری مەجلیسە

"ئەوانەی کە لەبەر خەوفی بۆمبارنومان وە یاخود لەبەر نەفعالی خۆیان سوئی زەنیان بۆ حاسل بـوە و بە واهیمە بە ماڵەوە هیجرەتیان کردوە غەیرەز ئەوانە کە لە ئەشکەوتەوە فیرار بون من عەفوم ئیعلان کرد بون لە سەر تەکلیفی ئێوە و غایەی خۆم ئەمجارەیش عەفوەکەیـان تیکـرار ئەکەمەوە چـونکە مەعلـومی جیهـانە ئەم فیداکاریە کە هەتا ئێستا ئیقتیحام کراوە صیرف بـۆ تەرەقـی و سـەعادەتی ئەم مـیلەتەیە غەیـری ئەم جـیهەتە مەشروعە ئەبێ هیچ ئەمەلێکی تر تەعقیب نەکراوە.

"وا لازم ئەکا ئەمانەیش بۆ حاصل بـونی ئەم تەرەقـی و سـەعادەتە و نەجـاتی خۆیـان بە قەدەر ئـێمە سەعی بـکەن و هەمـو بێـنەوە سـەر جـێگە و ڕێـگەی خۆیـان و مەشـغوڵی دۆزیـنەوەی ڕێـگەی سـەعادەت و کەسابەتی خۆیان بن. بەم صورەتە تیکرار ئیعلانی بکەنەوە.

10 ی تشرینی ئەوەلی 339 مەلیکی کوردستان مەحمود

لە ژ 5 دا ڕەفیق حیلمی لە ژێر سەردێڕی (بۆ وەتەن جوداکان) دا نوسیویەتی: لە نوسـخەی پێشـودا قەراری مەجلیسی میللی و عەفوی عالی ملوکانە کە دەرحەق بە بەعـزێ وەتەن جوداکانمـان سـەرەف سـادر بـووە نەشـر کرابـوو ئـێمە بە حسـابی خۆمـان لەم قەرار و ئیـرادەیە زۆر موتەحسـیس بـوین چـونکە مەعلتەئەسوف لە موفادی ئەمانە وا دەردەکەوێ کە ئێمە یەعنی ئەفرادی ئەم میللەتە پاشکەوتوە لە وەزیـفە و حیمیەت و وەتەن پەروەریـدا زۆر ئیهمـال و تەکاسـولمان نوانـدوە. لەفـزی مـلەوەس خیـانەت دەرحەق بە ئەولادی ئەم وەتەنە موقەدەسە ئیسـتعمال نـاکەم، فەقەت مەعەلتەئسـوف گەلـێ ئەحـوال و خسوسـیات بـۆ ئەوانەی کە موفریت بن مەیدان بە ئیستعمالی ئەم لەفزە غەڵتریش ئەدا ئیحتمـالی ئەو وەتەن جودایـانە لەم شائیبەیە بەری بن. مەعسوم و خێری خوای وەتەنی خۆیان بن غایەیان تەرەقـی و تەعـالای مـیللەت بـوبێ لەبەر ئەمە لە پێش ئیعتای حوکم لازمە ویژدانانە موحاکەمەی حەرەکەتەکەیان بکەین. وەکـو لە ئیـرادەکەدا پێیان فەرمواوە ئەوانە ئەگەر لە ترسی بۆمبا ڕایان کردبێ معەلتەئەسوف زۆر حەرەکەتێکی بێ مەعنایـان کردوە چونکە هەر ئەو کەسانە کولی یەکێکیان خزم و کەس و کاریان تا ئەمڕۆ ئەم مەملەکەتەی هەنگـاوێ بەجێ نەهێشتوە لە ڕێی تەحەقوق ئامالی میللەتدا ئیلتیجامی هەموو ئەوعە فەلاکەتێکیان کـردوە، ئەوانـیش ئەگەر هەر شەخسـی خۆیـان مەتڵـوب... ئەگەر لە سـەعادەت و فەلاکەت و مـیللەت و مەملەکەتـی خۆیـان موشتەرەک دەبینی لازم بوو لێرەدا تا تەوەزوحی وەزعیەت... بکردایە ئەگەر مەمـلەکەت مەسـعود بـوو لەو سەعادەتە حیسەی خۆیان ئیـدراک و ئەگەر بەدبەختـیش بـوو مەهمـا ئەمـکەن بـۆ ئیعـادەی سـەعادەت و بەختیاری سەعی و یاخود لەگەڵ میللەتدا موشتەرەکەن فەلاکەت و ئیـدراکی مەملەکەتیـان بکـردایە، ئەگەر لە ترسی بۆمبا و یا تەجاوزاتێکی خارجی ڕایان نەکردوە و داخلی مەملەکەت ناڕازی بـوون بە حەسـەب ئەمە کە خۆیان لە... میللەت عەدا کرد دیسان لازم بوو بە کەمـالی جەسـارەت و... بە سـورەتێک کە لە نەزەر ڕەئـس کارەکـان و... وە بلخاسـە لە نەزەر میللەتـدا حوسـن زەنیـان تەسـدیق بکـرێ تـا دەیـان تـوانی جەرەیانەکە بخەنە دائیرەیەکی مەعقول و مەنتقی مەیدانیان نەدایە بە فەلاکەت و بەدبەختی. ئیحتمـال بـوو ئەمەیش نەفەرمون کە گوێیان لـێ نەگـرتن ئەمەیشـان قبـوڵ نـیە چـونکە قسـەی حەق و حوسن زەن مەوجود و ئاشکار بوو موتلەقەن ڕۆژێک دەبێ کە ئیعتباری پێ بکرێ و سەربکەوێ نیهایەت ئەوەندە هەیە لە حالی ئاوادا ئیسبات و مەتاعبێکی جدی لازمە. سەباتیش بە وجود غایەیەکی موەزەح و مەقبـولەوە قـائمە هەموو بێ سەباتیەک لەبەر نەبونی غایە حاسڵ دەبێ غایەیش کافی نیە تا موەزەح و مەقبـول نەبـێ غـایەی موەزەح مەعنای ئەمەیە تێکەڵ و پێکەڵ نەبێ یەعنی موتەعەلیـق نەبـێ بە ئەحـوال و شـەرائتەوە لە هەمـوو ئەحوالێکدا بیلا قەید و شەرت شکڵ و شەمائلی خۆی بکا چونکە ئەگەر وەکو دارتاشـەکانی خۆمـان تـابع نەشەوا بین ئەو کەرەستەیەی بە دەستمانەوەیە نـاتوانین بە قەتعـی بڵـێین کە چـی لـێ دروسـت ئەکەیـن.

ئەمەیش مەقسەد ئەمەیە کە وەستا ماهر نەبووە ئەو کەرەستەی بە دەستیەوەیە موافقی ئارەزوی خۆی پـێ ی ئیستعمال ناکرێ ئەشوای چونی دارتاشی ئەوەی لێ حاسڵ دەبێ.

سانیەن: وەکو عەرزمـان کـردن ئەو غـایەیە دەبـێ مەقبـولیش بـێ چـونکە لەگەڵا و زەل تەوەسـول بە دروست کردنی سەفینە بکرێ موفەقیەت حاسڵ نابێ. بینـائەن عەلەیهـی غـایە لازمە مەقبـولیش بـێ ئینجـا لەم تەتویل مەقالەدا مەقسەد ئەوەیە ئەو زاتانە کە مەملەکەتیان بەجێ هێشتووە ئەگەر بەم نەوعە ساحێب غـایەیەکی مەقبول بوون بۆچی ڕۆیشتن عەجەبا بە سەباتێکی جوزنی دەقاقی ئەم ڕۆژە مەسعودەیان پـێش نەئەخسـت... موحەقەق هەم پێشیان ئەخست و هەم بەعزێ ئەحـواڵیش کە مەعلەئەسـەف لەبەر سـوء تەفـاهوم حاسـڵ بـووە ڕووی نەئەدا عەلاوەی ئەمانە وەزیفەی وەتەنیە خۆیان ئیکمال و نائل سـەعادەت و شـەرەفێکی گەورە دەبـون. فەقەت مەغرور بە حوسن زەن ئەو دڵشکستانە جەسارەت دەکەم کە بڵـێم ئەوانە کە بەعزێکیـان لـێ ئیستسـنا بکرێ باقیان غایەیەکی موەزەح و مەقبولیان نەبووە و لەبەر ئەمە نە خۆیان پێ مەعلـوم کـراوە و نەتوانیویـانە کە لە مەملەکەتدا ببن بە عامل جەرەیان و ئینقلابات. بینائەن عەلەیهی لە پێش هەموو شـتێکدا لازمە کە نەفسـی خۆیان تەختیەی ئەم قەرار و شناسانەیەی میللەت بە کەمالی ئیفتیخار تەلەقی بـکەن حەزرەتـی مەلیـک دەرحەق بەوان فیلحەقیقە عاتفەتی ئیبراز فەرموە لە... مازیەی خۆیان بە مەسئول بـزانن زۆر حەرەکەتێکـی مەقبـول و مەردانە ئیبراز ئەکەن لە سەر ئیرادەی ملوکانەیش مەملەکەت سینەی حـورمەت و شـەفقەتی بـۆ ئەوانە گوشـاد دەکا بۆ تەلافی ما فات شاب کردنیان موجەب خەشنەوەی میللەت و دەلیـل وەتەن پەروەری ئەوانە. چـونکە ئەم حوسن زەنە کە حەقیان ئیبراز کراوە لازمە حوسن تەفتیش بکرێ ئەلحەمدولیلا ڕۆژی سـەعادەت و سـەلامەتی وەتەن بە تەواوی تەقەرووبی کـردوە لە ڕەغـم ڕەقیبـان مـیللەت نائـل دەبـێ، لەم ڕۆژی سـەعادەتەدا ئەوانەی کە ئیشتراکی فەلاکەتیان نەکردون دیسان لەگەڵ ئێمە موشـتەرەکەن مودەبونیـان موافـق شـان حیمـیەت و وەتەن پەروەری دەبینین.

3. کاروباری دارایی

یەکێ لەو هەواڵانەی بڵاوی کردۆتەوە، هەوڵدانی حکومەتی کوردستان بـوە بـۆ ڕێکخسـتنی کاروبـاری دارایی:

لە ژ19 دا لە ژێر سەرێری (پولی تازەی کوردستان) دا نوسیویێتی:

"ڕیاسەتی مالیە قیمەتی یەک و هەشت ئـانەیی و. بـۆ تـاپۆ پێـنج ڕوپیەیـی. پـولێکی تـازەی ئیحـداس کردوە. ئەم پولانە لە سەر زەمینی سەوز وەکو نمونەی چاپکراوە وەهایە. "لە ژێر ئەم هەواڵەدا وێنەی پولەکەی چاپ کردوە.

لە ژ20 دا نوسیویێتی:

"پولی کوردستان: ئەمڕۆ پولی چوار ڕوپیەیـی و ڕوپـیەو نیـوی و یەک ڕوپیەیـی تەبـع کـرا و خـرایە مەوقیعی تەتبیقەوە."

لە ژ20 دا لە ژێر سەرێری (تەشەبوساتی مالیە) دا نوسیویێتی:

"لە پاش دروستکردنی پول ڕەئیسی مالیە بە جدی خەریکی تەداروکی میقدارێکی زۆر ئاڵتونی سکەدار و بێ سکەیە کە لە سنوق دا بە تەئمینات دای بنێ و بە موقابیلی ئەو ئاڵتونە بەنقەنۆت چاپ بکـات و بیخـاتە مەوقیعی تەتبیقەوە."

2. 3. 1. 4. ڕێوشوێنی پاراستنی ئاسایش

ژ1 "ئیرادە: لە ئەتباع و خزمەتکار و مەئموورانی مـن هەر کەس غەدر وە یـا نـاحەقیەکی کـرد بـێلا تەرەدود بە سەربەستی بێت موراجەعەت بەدیوانی حەرب بکا ئەمرمـان بە دیـوانی حەرب داوە ئەگەر کەسـێک بە ناحەق غەدر لە میلەت و ئەهالی بکات بە جەزای شەدید موجازات بکرێ. مەلیکی کوردستان مەحمود"

ژ1 "ئیعلان: مەئمورانی دەوائیر لەمەودوا ئەبێ لە ساعەتی 1 ی بەیانەوە تا ساعەتی پێنج و لە سـاعەتی 7 ەوە تا ساعەتی دەونیوی ڕۆژ ئەبێ لە دائیرەدا لەسەر وەزیفەی خۆیان ئیفای وەزیـفە بـکەن. هەر مەئمـورێ پێچەوانەی ئەم دەوام و ئیعلانە حەرەکەت بکا قیستەلیەوەی ئەبڕڕێ و حەتا تەجزیەش ئەکرێ.

لە ژ20 دا نوسیویتی:

"ئیعلان: بۆ هەر جێگایەک و لە تەرەف هەر شەخسێکەوە کاغەزێ بنوسـرێ لازمە ئیبتیـدا لە دائیـرەی پۆلیسـخانەدا تەماشـای بکـرێ و پـولی لـێ بـدرێ ئەوجـا ڕەوانە بکـرێ و هەر کەس موخـالیفی ئەم ئەمـرە حەرەکەت بکا جەزای ئەدرێ."

هەر لە ژ20 دا نوسیویتی:

"ئیعلان: لە ئەهالی ئێران و سائیری خاریجی موحیتی سلێمانی لە قیسـمی غورەبـا هەر کەس و لە زیمنـی هەر ئیشـێکا ئەمـڕۆ کە لە وڵاتـی سـلێمانی مـوەققەتەن ئیقـامەتی کـردوە لە زەرفـی هەفتەیەکـدا هەر کەس لازمە موراجەعەت بە موختاری ئەو محەلەیە بکا و ئیسم شوهرەت و صەنعەت و محەلی ئیقامەتی خـۆی بەیـان بکـات و ئەسڵەن خەڵقی کوێشە بۆ موختاری محەلەی بەیان بکات شایەد ئەگەر تەئخیر بێ موجازاتی ئەدرێ. پۆلیسخانە"

لە ژ22 دا نوسیویتی:

"ئیعلان لە تاریخی 16 ی نیسانی 340 ەوە هەتا 10 ڕۆژی تر هەر موهاجیرێک کە هەیە لە سلێمانی بۆ پاس موراجەعەت ئەکات بە پۆلیسخانە لە پاش ئەوە لە تەرەف مەئمورەوە قـۆنترۆڵ دەکـرێ هەر کەسـێک بێ پاس گیرا بە شیدەت تەجزیە دەکرێ. بۆ مەعلومات ئیعلان کرا. دائیرەی پۆلیسخانە."

2. 3. 1. 5. ڕێکخستنەوەی خوێندنگاکان

لە ژ3 دا هەواڵی دانانی ڕەفیق حیلمی بە مودیری ئەعدادی نوسیوە:

"جەنابی ڕەفیق حیلمی ئەفەندی کە مودەتێک لەمەوپێش لەبەر ئەحوالی صحیەی غەیبوبەتی کرد بۆ 20 ڕۆژێکە تەشریفی هاتەوە. هەرچەندە لیاقەت و فیداکاری موما ئیلەیهی بۆ هەمو وەزائیفی مـوهیمە کـافیە. بەڵام لەبەر ئەوەی کە مەکاتیبی مەرکەز لە ئینقلابی ئەخیـر دا یەکجـار پەریشـان و بـێ سـەروپا بـو. بـۆ تەنـزیم و ئیسلاحیان هەمدیسان مودیریەتی مەکتەبی ئیعدادی تەودیع کرا. زاتەن لە پێش ئینقیلاب دا لە سـایەی غیـرەت و هیمەتی ئەم زاتەوە مەکتەبەکەمان حەقیقەتەن واصلی مەرتەبەی کەمال بوبـو. ئومێـد دەکەیـن کە ئەمجـارە بە ئەوعێـک صـەرفی هـیمەت بفەرمـون کە مەعاریفمـان لە حەدی مەتلـوب دا تەرەقـی و ئەم عەیبـی پاشـکەوتنی مەعاریفەیشمان ئەمێنێ."

2. 3. 1. 6. گفتوگۆ لەگەڵ ئینگلیز و عیراق

لە ژ2 دا ئەم نامەیەی (مەجلیسی میلی) کە بۆ شێخ مەحمودی نوسیوە بڵاوکردۆتەوە:

"بۆ حزوری حەزرەتی مەلیکی موعەزەم (نامە شەوکەتوهو)

قەراری مەجلیسی میلی وایە حەزرەتی مەلیک (دامە شەوکەتوهو) بە صورەتێکی عاجیل، بە هەر نەوعێ خۆی تەصویبی ئەفەرموێت، بۆ سەلامەتی وەتەن و میلەت، تەئمینی موخابەرە و موناسەبەت و رابیتەی حیمایە لەگەڵ حکومەتی بریتانیا و دۆستی لەگەڵ حکومەتی عیراق دا بکات.

"ئیتر ئەمر ئەمری ئولولئەمرە فەرمان.

رەئیسی مەجلیسی میلی و رەئیسی داخلیە غەریب"

شێخ مەحمود لە وەڵامی ئەم نامەیەدا نوسیویتی:

"بۆ جەنابی رەئیسی مەجلیسی میلی و رەئیسی داخلیە

"جوابی 22 ی ئەیلولی 339 و 1 ژمارەیە

"لەو رۆژەوە کە هاتومەتەوە بۆ سەلامەتی وەتەن و میلەت تا ئێستا بۆ تەئمینی رابیتە و موناسەبەت لەگەڵ حکومەتی بریتانیا و دۆستی لەگەڵ عیراق دا زۆر موخابەرە جەرەیانی کردوە و لە موخابەرات پاش نەکەوتوین. ئومێد ئەکەم بەم زوانە نەتیجەی خێر و موەفەقیمان دەست کەوێ. مەلیکی کوردستان مەلیک مەحمود"

لە ژێر ئەم نامەکارییەی مەجلیس و شێخ مەحمودا بە ئیمزای (کورد) نوسیویتی:

"قەومی کورد لە غایەی سەربەستی بە واسیتەی حکومەتێکی حەمیەتمەنەوە زیاتر هیچ غایەیەکی تر تەعقیب و ئارەزو ناکات و خصومەت و عاجزی لەگەڵ کەس دا نیە. وە دائیمەن چاوەڕێی لوتف و معاوەنەتی گەورەترمان ئەکەین. فەقەت ئەوانەی کە کوردن و خائینی وەتەنن ئینشائەڵلا پاک ئەکرێنەوە. لە پێش هەمو ئارەزویەکماندا ئومێدمان وایە کە ئەو غایەیەمان و ئەو حقوقی مەشروعەیەمان پێ بەخش بفەرمورێ. ئێمە هەر سەعادەت و سەلامەتی وەتەنمان ئەوێ و ئارەزوی خزمەتکاری ئەکەین."

پێ ناچێ هیچ پێشکەوتنێ لە گفتوگۆی کورد و ئینگلیزدا روی دابێ. بەڵکو بە پێچەوانەوە بۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی شێخ مەحمود و تەسککردنەوەی قەلەمڕەوی، قەزا و ناحیەکانی سلێمانییان لە شاری سلێمانی دابڕیوە. هەڵەبجە و چەمچەماڵ خراونەتە سەر کەرکوک و رانیە خراوەتە سەر هەولێر.

لەو ماوەیەدا هەڵبژاردنی گشتی لە بریتانیا کراوە. دالوگۆڕ لە دەسەڵات دا بوە. (لەیبەر) هەڵبژاردنی بردۆتەوە. بەم بۆنەیەوە (ئومێدی ئیستیقلال) لە ژ17 دا نوسیویتی:

"قابینەی عەمەلە

"مەتبوعاتی دنیا بە موناسەبەتی چونە سەر ئیقتیداری قابینەی عەمەلە لە ئینگلتەرە هەر یەکێ بە نەوعێ تەنقید وە یا بەیانی فکر و بیلخاصە بەعزێ میلەل ئیزهاری ئومێد ئەکەن. بیلخاصە عالەمی شەرق وا ئومێد ئەکا کە بە واسیتەی ئەم قابینەیەوە نائیلی رەفاه و، لە ئیستیبداد هیچ نەبێ نەختێک رستگار ئەبێ. تەصدیق کردنی ئیدارەی بۆلشەویکی لە تەرەف قابینەی تازەوە ئەم ئومێدە تەقویە ئەکا. حاصلی عالەمی جیهان لە قابینەی تازە صولح و سەلامەت و سەعادەت و ئەمنیەت ئومێد ئەکا. عەجەبا ئێمە کە چەنگێ خاک و مشتێ بەشەری بێچارەین ئەتوانین تەمەنا وە ئومێد لە قابینەی تازە بکەین کە هیچ نەبێ ئەگەر لەمەولا بۆمباردومان کراین بە بۆمبای تۆزێ پچوکتر تەلەف بکرێین؟

"ئەم ئومێدە وە یا تەمەنایەمان شایانی تەعەجوب نیە، چونکە پێنج ساڵ زیاترە لە هیچ بەشەرێکەوە، حەتا لە عیرقی و هاوزمانی خۆمانەوە، لە خیانەت و تەجاوز بەو لاوە هیچ حیسی مەرحەمەتێکمان نەدیوە. فەقەت بە نەزەر پرۆغرامی عەمەلە و دەعوای موحیقی ئێمە ئەبێ زۆر ئومێدواری بین لە ئینسانیەتپەروەری قابینەی تازە. ئومێدی ئیستیقلال "

لێرەدا دو شت پێویستی بە ڕونکردنەوە هەیە:

یەکەم:

لە لێدوانی ڕۆژنامەکەدا نوسراوە: "... ئەتوانین تەمەدا وە یا نومێد لە قابینەی تازە بکەین کە هیچ نەبێ ئەگەر لەمەولا بۆمباردومان کراین بە بۆمبای تۆزێ پچوکتر تەلەف بکرێین؟" هێزی ئاسمانی بریتانی. بە شایەتی ئەدمۆنس (ل 313 "کرد و ترک و عرب") کە خۆی لە بۆردومانی کوردستاندا بەشدار بوە. بۆ یەکەمین جار لە مێژوی جەنگدا هەندێ بۆمبای لە کوردستان تاقی کردۆتەوە قورساییەکەی 220 پاوەند بوە، کە قورسترین بۆمبای ئەو سەردەمەی تفاقی جەنگ بوە لە هەمو دنیادا.

دوەم:

چەند وشەیەکی ئەوروپایی بە تورکی کراوی بەکارهێناوە. کە لە زمانی کوردیی ئەم سەردەمەدا ناناشنایە، وەکو: بۆمباردومان. مەبەستی بۆمبارانە.

قابینەی عەمەلە. مەبەستی (لەیبەر کابینێت) واتە ئەنجومەنی وەزیرانی پارتی کار (لەیبەر پارتی) ی بریتانیە.

2. 3. 1. 7. بۆمباردومان

هێزی ئاسمانیی بریتانی بەوپەڕی دڵڕەقیەوە بۆردومانی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی کوردستانیان کردوە. ئەدمۆنس کە یەکێ بوە لە کاربەدەستانی ئەو سەردەمەی ئینگلیز و بارەگاکەی لە کەرکوک بوە. خۆی (ل 306 ی "کرد و ترک و عرب" دا) دان بەوەدا ئەنێ کە لە ڕۆژی 20 ی ئەیلولی 1922 دا گەیشتۆتە کەرکوک، ڕۆژی 26 ی نیسانی 1924 بە ئیجازە بە جێی هێشتوە. لەو 585 شەوەی کە لەو ناوچەیەدا بوە 225 شەوی لە دەرەوەی بارەگا ڕەسمیەکەی کەرکوکی بە سەر بردوە، لەوەیش 43 ڕۆژی بە ئاسمانەوە بوە، خەریکی دۆزینی ناوچەکە و هەڵبژاردنی ئامانجی لێدان و بۆردومان بوە.

ژیانەوە لە ژ8 ی 24 ی تشرینی ئەوەلی 1924 دا نوسیوێتی:

" مەدالیە بۆ حەرەکاتی کوردستان:

"لۆندەر 8 ی مینهو (واتە 8 ی تشرینی ئەوەلی 1924)، مەدالیای خەدەماتی عەمومیە درا بە قواتی مارشاڵ سالمۆند. قوماندانی هەوائی. بۆ حەرەکاتی عەسکەریە کە لە کوردستان لە 19 ی مارتەوە هەتا 18 ی حوزەیرانی ساڵی رابوردو ئیجرای کردوە."

ئومێدی ئیستیقلال هەواڵی هەندێ لەم پەلامارە ئاسمانیانەی فڕۆکەکانی بریتانیای بڵاوکردۆتەوە:

"بۆمباردومان: لە 12 ی مارتدا بە 5 تەیارە ئاوایی حەمەی سان ئەحمەد کە لەو بەر سیروانە بۆمباردومان کراوە. لە تەیارەکان یەکێکیان سقوتی کردوە.

"لە 16 ی مارتدا لە سلێمانیەوە لە ئیستیقامەتی شارەزورەوە تەقینی 20 - 30 بۆمبا بیستراوە و مەحەلی بۆمباردومان هێشتا مەعلوم نەبوە."

لە ژ21 دا نوسیویتی:

"بۆمباردومان: 27 ی مارتی 340 کە موصادیفی ڕۆژی پێنجشەنبە بو 4 تەیارە قەرەچەتان و 4 یش گرنەبۆری لە ساعەتی 3 ی ڕۆژدا سەعاتێک و پێنج دەقیقە بۆمباردومانی کردوە و لە عەینی ڕۆژدا. وە لە عەینی ڕۆژدا ساعەتی هەشت و نیو 3 تەیارەی تر عەوداڵان و ئەو ئەترافەشی بۆمباردومان کردوە."

لە ژ25 دا لە ژێر ناونیشانی (خەبەراتی داخلی) دا نوسیویتی:

"بە بێ مەعلوماتی ئەهالی، لە سەر تەشەبوسات و موراجەعەتی ئەحمەد بەگی عوسمان پاشای ئەلەبجە بۆ محافەزە و مەنفەعەتی شەخسی خۆی. بە هەر دەسایس و حیلەبازیەک بو، میقدارێک سواری لە حکومەتی بریتانیا سەند بو.

"بە واسیتەی ئەم قوەتەوە خەریکی غەدرو تەعەروزاتی ئەهالی بو، لەسەر ئەوە عومومی ئەهالی ئەتراف و عەشائیر مەجبورەن قیامیان کرد و تەعەرزی ئەو قوەتە و ئەحمەد بەگیان کرد بو و تا شاری ئەلەبجە تەعقیبیان کرد بو.

لە پاش ئەم وەقعەیە موفەتیشی کەرکوک مێجەر ئەدمۆنس بە 3 تەیارەوە ئەچێتە ئەلەبجە لە حینی تەیران دا تەیارەکەی کە مێجەر ئەدمۆنسی تیا بوە سقوتی کرد بو. خۆی دەستی شکا بو و ماکینیستەکەی سەری شکا بو بە دو تەیارەکەی تر رۆیشتبونەوە بۆ ئەلەبجە و تەیارەکەی تر بە شکاوی لە ئەلەبجە بە جێ دێڵن. وە خانمی عوسمان پاشا بۆ محافەزەی هەمو شتێکی خۆی جافرستانی (راستەکەی جافرسانە) هێناوە بۆ ئەلەبجە و، زاتەن ئەو قوەتە سوارەیەی کە لە ناو ئەلەبجەدایە سوارەکانیان بە تەمەعی ئولاغ و سیلاحەکانیان لە خۆیان تەقسیم کردوە.

"رۆژێک لە سەر قومار کردن ئەچن بە گژ یەکتریدا لەو شەرەدا دو پیاوی جافرستان برینەدار بون و جافرستان لەگەڵ کورەکانی عاجزی بوە لە سەر ئەوە... ئەفراسیاب بەگ رۆیشتۆتەوە بۆ هەورامان."

ئەدمۆنس لە (ل 340 -341 "کرد و ترک و عرب") دا باسی ئەم سەردانەی هەڵەبجە و شکانی یەکێ لە فرۆکەکانیان ئەکا.

2. 3. 1. 8. پرسە

لە ژ12 دا لە ژێر سەردێڕی (ئیرتیحالی مونسیف) نوسیویتی:

"بەینێکە ون بوە حایسە وا خۆی نواندوە
کانونی سینە ئاگری تێدا گەشاندەوە
دکتۆر حسێن، شەهیدی هونەرپەروەری و ئەدیب
بادی ئەجەل چراغی حەیاتی کوژاندەوە

"دکتور حسێن ئەفەندی باباجان کە حەیاتێکی مەدیدی لە عالەمی تەبابەتدا سەرف و تەقریبەن چل ساڵ بو وجودی وەقفی خزمەتی بەشەریەت کرد بو لەم چەند رۆژانەدا بۆ زیارەت لە کەرکوکەوە حەرەکەت دەکا بۆ سلێمانی لە ئەسنای رێگا بە سائیقەی تەجاوزی سن ئەخۆش ئەکەوێ و شەوی مواصەلەتی لە سلێمانی عازمی داری جینان ئەبێ، حەقیقەتەن وەفاتی بۆ قەومی کورد لە زایعاتی مەعدودە. حەزرەتی باری مەرحوم نائیلی مەغفەرەت و عائیلەی کەدەریدەیشی مەزهەری سەبری جەمیل بفەرموێ."

ئەم پرسەنامەیە پارچەیەکی ئەدەبی جوانە، بەڵام لەبەر بەکارهێنانی وشەگەلی بێگانە، رەنگە لای خوێندەوارانی ئەم زەمانە تامێکی نەبێ.

لە ژ16 شدا هەواڵی کۆچی دوایی یەکێ لە کەسایەتیەکانی شاری سلێمانی بە (زیاعێکی گەورە) بڵاوکردۆتەوە.

2. 3. 2. کێشەی موسڵ

لە ژ3 دا نوسیویتی:

"لە مەجلیسی لۆزان دا مەسئەلەی موصل

"لە مەجلیسی لۆزان دا ئەو موسـائەلەی کە لە بەینـی ئینگلیـز و تورکیـا دا مەوجـود بـو بە مـوافەقەتی تەرەفەین و بە موافەقەتێکی عەزیمی تورک حەل و فەصل کراوە. مەسئەلەی موصل و حـدودی عیـراق لە پـاش ئینفازی مەوادی موعاهەدە بە 9 مانگ لە بەینی هەر دو حکومەتا حەل دەکرێ وەکو لە مەتبوعـاتی ئەجنەبـی‌دا موتالەعە کراوە وا مەعلوم ئەبێ کە سەبەبی موخالەفەت لە سەر نەفسی شاری موصلە کە عەرەب ئیدیعای ئەکات و ئەو ئەرازیەیە کە بە کورد مەسکونە و ئەکسەریەتی عەرەب نیە کە لە بەینـی تـورک و ئینگلیـز دا مـوجیبی نیزاعە و بیلخاصە مەسئەلەی نەوتی موصلە کە تـورک ئیـدیعای حیصـەیەکی ئەکـات وەهـا مەعلـوم ئەکـات کە حکومەتەین هەتا ئێستا لەم جیهەتانەوە فکر و قەراری قەتعی‌یان نەدابێ فەقەت ڕێککەوتنیان زیاتر مەئمولە."

لە ژ6 دا نوسیوێتی:

"میعادی موزاکەرە دەرحەق بە موصل

"ئەزەر بە تەلغرافێک کە جەریدەی البلاغ بە صورەتی خصوصیەوە لە ئەسـتانبوڵ وەری گرتـوە تۆفیـق بەگ میرئالای بوە بە رەئیسی جەمعیەتی ئەو تورکانە کە مەئمورن بۆ موزاکەرەی موصل. لە پاش حازر بونی هەیئەتی ئینگلیز لە 25 ی تشرینی ئەوەل دا موزاکەرە دەست پێ دەکا."

لە ژ10 دا وتاریکی لە غەزەتەی (الامل) ی موسڵ دوە وەرگرتوە، بە ناونیشانی (موسـڵ کلیلـی شـەرقی ئەوسەتە) ئەڵێ:

"غەزەتەی (لازی فرانسز) کە لە پاریس ئینتشار ئەکا نوسیویەتی ولایەتی موسڵ چونکە واقیـع بـوە لە سەر ئەهری دیجلە و سیلسیلەی جیبـالی کوردسـتان، بەرەن و ئەهـرەن بە بەغـداد، هنـد، ئێـران، کوردسـتان، ئەنادۆل و بە سوریە مەربـوتە و، بە واسـیتەیەوە بـۆتە کلیلـی شـەرق ئەوسـەت، تەهلوکەیەکی عەسـکەری کە مومکینە تەهدیدی بیلادی عیراق بکـا لەو شـاخانەوە زهـور ئەکـا، کە ئیمتیـدادی ئەو شـاخانە لەسـەر شـکڵی نیصف دائیرەیەکە لە شیمال و شەرقی سەحرای ولایەتی موسڵ. لە نوقتەی عەسکەریشـەوە موسـڵ نـوقتەیەکی مقاوەمەی مەرکەزیەیە چونکە هەدەفی یەگانەی ئەزەری موهـاجمین بـۆ سـەر شـاری بەغـدا تەشـکیل ئەکـا. لە حەربی عمومی (1915- 1916 میلادی) دا تورکیا و روس و ئینگلیـز مەقسـەدی یەگانەیـان ئەمە بـو کە بە واسیتەی ئەو 3 سیلسلە جیبالەی لە شیمال و شەرقی موسڵ واقیعن، ئەم ولایەتە لە جەبهەی قەفقـاس و تـوران جیا بکاتەوە.

"بە واسـیتەی ئیتیصـالی ئەم ولایەتە بە عەجەم و کوردسـتانەوە و، بە واسیتەی دو ڕێگـای مـوهیم کە عەرەبانەی ئەقلیەی پیا ئەڕوا، وەکو دەربەندی (قوتور) لە تەریقی وان و تەبریز و ڕێگای (زاغرۆس) لە ڕێگـای هەمەدان و بەغدایە. دیسـان ئەم ولایەتە لە نوقـاتی مـوهیمەی سـەوقەلجەیشـی مەعـدودە. فیلواقیـع لەم شـاخە بەرزانەدا گەلێ ڕێگای سەختی تر هەیە کە کاروان و هێستری پیـا ئەڕوا، فەقەت لە مەرمەڕی ڕەوانـدز و شـنۆ بەو لاوە لە هـیچ ڕێگـایەکی دا عەرەبـەی پیـا نـاڕوا. لەبەر ئەمە ئـۆردوی روس و تـورک هەر لەم ڕێگـایەوە هجومیان بۆ یەکتر ئەکرد.

"موتەخەسیس ئەگەر تەماشای خەریتەی ئەم مەوقیعە بکەن، ئەبینن کە هەر کەسێک نارەزوی زەبت کردنـی عیراق و هیندستان بکا، بە هەمە حاڵ ئەبێ ئێران و کوردستان بکا بە ئوسەلحەرەکاتی خۆی. بۆ ئەمەیش شـاری موسـڵ لە پـێش هەمـوو شـتێک دا ئەزەری دیقەتـی ڕیجـالی عەسـکەریە جەلـب ئەکـا. لەبەر ئەمە بـۆ محـافەزەی شارەکانی عیراق لە قیوای هەوائیە و ناریەی دوشـمن موسـڵ یەگـانە مەرکەزی هجـوم و مـودافەعەیە. وە زاتەن لە حەربی عمومی‌یش دا ئەترافی موسڵ بوبـو بە سـەبەبی مـوراقەبە و هجـومی شـەدیدی ئـۆردوی روس و تـورک، چونکە ئەم جێگایە لە بەینی ئێران و کوردستان و مەمالیکی شیمالیەی سائیرەدا مەوقعێکی موهیم بو.

"کە وەقتێکی تورک لە ئێران و کوردستان دا تەقەدومی کرد و، گەیشتبوە ساوجبلاق، روسەکان بۆ حیمایەی مەناتیقی دۆستەکانی خۆیان و، حیمایەی تەبریز، نورومیە و جولفە و ئازەربایجان، لە مەواقیعی موهیمەدا مقاومەت و تەعەروزی قوەتی ساوجبلاقی تورکیان ئەکرد، کە ئەم مەوقیعانەش عیبارەت بو لە ختوتی تەقەروبیەی ولایەتی موسڵ.

"حکومەتێک ئەگەر ولایەتی موسڵی بە دەستەوە بێ خسوسەن ئۆردویەکی مونەزەم و موجەهەزی بێ و، بە پارەی خۆی رێگای شەمەندوفێری بۆ بکا، عمومی شەرقی ئەوسەت ئەگرێتە ژێر دەستی خۆی.

"هەر لەبەر ئەم نوقتە موهیمە چەند دەوڵەتێک بە قەراری (سان ریمۆ) قەراریان دا کە ولایەتی موسڵ نابێ لە عیراق جیا بێتەوە، ئەگەرچی دراوسێیەکانی شیمالیەمان ویستیان نفوز و ناوی سابقیان لە موسڵ مان دا تیکرار ئیعادە بکەنەوە بە حەسەبی ئەوەی کە 6 صەد ساڵە حاکمی بون، بۆ ئەوەیە کە ئینگلیز لە هیندستان دا و فەرەنسزیش لە سوریەدا تەهدید بکەن. وە لە شارەکانی قەفقاس و تاتار و عەجەم دا تەئسیسی نفوزیان بۆ مومکین بێ.

"زاتەن روسیاش بۆ ئەوەی کە تەئسیر لە هندستان بکا دیسان هەر ئارەزوی موسڵی ئەکرد. ئەم دراوسێیەشمان هەر ئەیویست کە بە واسیتەی ئیمتیازی (ئەوتەکەوە) مونازەعەیەکی گەورە بخاتە بەینی حکوماتی غەربیە. فەقەت چونکە حەق و حەقیقەت ئەم مەتالیبە ناحەقەی خستە مەیدانی عەدل و ئینسافەوە، بۆ حکومەتی... نیهایەت مەعلوم بو کە ئەم حەقە بۆ عیراقیەکان مەسئەلەیەکی حەیاتی و سیاسییە، ئێمەش وا دەزانین کە بە حەسەبی جنسیەت و سیاسەت و عەسکەری و ئیقتیصادیاتەوە شاری موسڵ ئیلاماشائەڵا بوە بە جوزئێکی لایەنفەکی عیراق."

2. 3.3. موعاهەدەنامەی لۆزان

لە ژ1 دا هەندێ لە مادەکانی پەیمانی لۆزانی بڵاوکردۆتەوە و نوسیوێتی:

" لۆزان و لاحیقەکانی:

"ئیتفاقنامەی تەخلیەی ئەرازی تورکیا

"حدودی عیراق" بەغداد تایمس، لە المقطم ەوە وەریگرتوە. لە خصوص تەخلیەی ئەرازی تورکیا حدودی عیراق و وەزعیەتی تازەی بوغازەکان لە مەوادی موعاهەدەی لۆزان ولاحیقەکانی، ئەوانەی کە موفیدە لە ژێرەوە نوسراوە:

"ئەوانەی کە ئیمزایان کردوە مورەخەسی حکومەتی ئیتاڵیا و فەرەنسا و بریتانیا (کە ئێستا بەعزێ ئەقسامی ئەرازی تورکیا لەژێر ئیشغالیانایە) و مورەخەسی مەجلیسی وەتەنی ئەنقەرە کە لەگەڵ میلەتی خۆیان دا بە هەمئاهەنگی ئارەزو ئەکەن صولح تەسریع بکرێ بۆ ئیتیخازی تەدابیری ئاتیە موافەقەتیان کردوە.

"تەخلیەی ئەو ئەرازیەی کە ئیشغال کراوە

1. لە ئیعتیباری ئەو وەقتەوە کە حکومەتی تورکیا بە واسیتەی ئەو مورەخەسانەوە کە لە ئەستەنبوڵن تەبلیغی حکومەتی موتەحیدەی کردوە کە موعاهەدەی لۆزان و لاحیقەکانی قبوڵ کراوە، ئۆردوی دوڵەتی موتەحیدە ئەبێ دەست بکا بە تەخلیە کردنی ئەو ئەرازیەی کە لە ژێر ئیشغالیانایە. ئەم مەسئەلەی تەخلیەیە، شامیلی چەناق قەلعە، بەحری مەرمەرە و، بوغازی ئەستانبول و، عائیدی قوای عەسکەریە و بەحریەی ئیتالیا و فەرەنسا و ئینگلتەرەیە.

2. تەخلیە ئەبێ لە شەش هەفتەدا تەواو بکرێ.

3. لە ئەسنای تەخلیەدا، ئەو ئەشیایانە کە سابیت بوە هی تورکیان و ئەو ئەشیای مەنقولە و غیرە مەنقولەی تورکیایە، کە حاڵی حازر بە دەست موەزەفینی ئیئتیلافەوەیە ئەبێ تەسلیم بکرێتەوە. موعاهەدەی عومیەی تورکیا مەسئەلەی موصادەرە و وەزعیەت و ئەنواعی ئەمانە لەغو ئەکات. وە ئەو وەقتە کە معامەلەی وەزعیەت ڕەفع ئەکرێ لەو خسوسەوە زەبتنامەیەک تەنزیم ئەکرێ. ئەو زەبتنامەیە لە مەقامی سەنەدا دەبێ. موەزەفینی ئیشغالیە ئەو ئەموال و ئەشیای تورکیایە کە دراوە بە شیرکەتی عوسمانیە و ئەشخاسی سائیرە بە تەواوی ئیعادە ئەکەنەوە. ئەو قەرز و معامەلاتانە کە لە بەینی موەزەفینی ئیشغالیە و ئەشخاسی مادیە دا کراوە موتابیقی شروتی خۆی تەسویە ئەکرێ.

4. بە موجیبی ئەو موتارەکەی ئیتفاقنامەیە کە لە 30 ی تشرینی یەکەمی 1918 دا لە مودارس عەقد و هەتاوەکو ئێستا مەقبول بوە ئەو وەسائیلی حەربیە یە کە عائید بە حکومەتی عوسمانی بو. وە زرەهلی سوڵتان سەلیمیش داخڵە، هەموی ئەسلیحە و موهیمات و سائیرە بە تەواوی بۆ حکومەتی تورکیا ئیعادە ئەکرێتەوە.

5. مودەتی تەخلیە کە لە دوەم مادەی ئەم ئیتفاقنامەیەدا بەیان کراوە، بۆ ئیتفاقنامەی عەسکەری (مودانیە) کە لە تشرینی ئەوەلی 1922 دا عەقد کراوە مەعمول ئەبێ. موەزەفینی تورک و ئیئتیلاف موشتەرەکەن تەدابیری لازمە ئیتیخاز ئەکەن کە لە زەرفی ئەم مودەتەدا ئیجتیناب بکەن لە هەمو واقیعاتێک کە حدوسی مومکن بێ. لە ئەسنای تەخلیەدا مەسائیلی سائیرە کە وقوعی موحتەمەلە، بە شەرتێ موەزەفینی تورک موافەقەت بکەن، حەل و فەصلی عائیدی موەزەفینی ئیئتیلاف ئەبێ.

6. حکومەتی تورکیا قبوڵی کردوە تەبەعەی ئەو حکومەتانە لە ئەحکام کە ئینتیزاریان ئەکردوە بۆ تەتبیقی موعاهەدەی سوڵح و ئیمزایان کردوە کە ئیستفادە بکەن لە ئەحکامی مادە (69، 77، 72، 91) و ئەو مودەتە موعەیەنەیە کە لە مادەی (72، 91) دایە مولاحەزەی ئەو ناکرێ کە چونکی دەست پێ ئەکراوە خیتامی هاتوە.

"نجمە 3 ی ئەیلولی 339 ژمارە 831

"حکومەتی تورکیا تەعەهود ئەکات کە عائدتی ئەحکامی مادە (137، 138، 140) بکا و ئەم مەوادە لە جێی مەوادی (75، 81، 87، 12، 13، 157) معاهەدەی پێشو دانراوە.

"حدودی عیراق و تورکیا

7. حکومەتی تورکیا، ئینگلیز ئینتزاری ئەمە ئەکەن کە ئەو موعاهەدەیە بخرێتە مەوقیعی تەتبیقەوە و موافیقی مادە (3، 20) تەحدیدی حدود بکرێ.

"لەم خسوسەوە هەردولا تەعەهود دەکەن کە قیامی هیچ حەرەکەتێ ئەکەن کە وەزعیەت تەبەدول بکا. ئەم دو حکومەتە فەقەرەی ئەوەلی مادە (3، 20) کە لە خصوص موزەکەرەی حدودی عیراقەوەیە دەیخەنە نەزەر ئیعتبار و، لە پاش خیتامی تەخلیە بە پێی ئەحکامی فەقەرەی ئەوەل دەست ئەکەن بە موزاکەرە (کە بە موافەقەتی هەردولا خراوەتە نۆ مانگ)."

غەزەتەکە دوای ئەم باسە لێدوانێکی کورتی لە ژێر سەردێڕی (غەرائیب) بەمجۆرە نوسیوە:

"بۆ تەئمینی ئیستقلالیەتی قەومی کورد لە بیدایەتی حەربی عومیەوە تا ئێستا دە هەزار قوربانی دا و، بێ حساب تالانی ڕۆیی. ئێستا بێ مەعلوماتی میللەت ئەم دو حکومەتە مەشغوڵی پیلانی قوت دانن. ئەلبەتە عەدالەت ڕێگەی خۆی ئەدۆزێتەوە. خودا کەریمە."

لە ژ18 دا نوسیویەتی:

"لە مەجلیسی لۆردەکان دا موعاهەدەنامەی لۆزان

"لۆنـدرە 20 ی شـوبات: موعاهەدەنـامەی سـولحی تورکیـا تەصـدیقی لایحەیەکـی ئەمـڕۆ لە تەرەف لۆردەکانەوە قیرائەت و تەصدیق کرا و بـۆ خوێنـدنەوەی دوهەم رۆژی 28 شـوبات وەقتـی مـوعەیەن تەعـین کراوە."

لە ژ19 دا نوسیوێتی:

"موعاهدەی لۆزان

"مەوادی موعاهەدەی لۆزان دەفعەی سانیە تەدقیق و لە مەجلیسی ئەعیانی ئینگلتەرە تەصـدیق کـرا. لەم مەجلیسەدا لۆرد کـورزون گـوتی ئینگلـتەرە لازمە تەماشـای رابـوردو نەکـات و بە نەزەر دۆسـتێکی قەدیـم و موتەفیقێکی تازە هەمو نارەزوی تورک جێبەجێ بکات."

لە ژ20 دا نوسیوێتی:

"موعاهەدەی لۆزان لە مەجلیسی لۆردەکان دا

"لۆندرە 6 ی مینهو: سێهەمین موعاهەدە نامەی لۆزان خوێنراوەتەوە بـۆ تەصـدیق حەواڵەی مەجلیسـی مەبعوسان کراوە."

لە ژ21 دا نوسیوێتی:

"ئیتالیا و موعاهەدەنامەی لۆزان

"رۆما 21 ی مینهو: حکومەتی ئیتالیا موعاهەدەی لۆزانی تەصدیق کرد.

لە ژ25 دا نوسیوێتی:

" لە غەزەتەی نجمەوە:

"تەصدیقی موعاهەدەنامەی لۆزان

"موعاهەدەنـامەی لـۆزان لە پـاش تەصـدیقی لە مەجلیسـی عەوام و لۆردەکـان دا لە تەرەف قەرالیشـەوە تەصدیق کرا."

2. 3. 4. هەواڵی عیراق

لە ژ4 دا نوسیوێتی:

"تەشریف: جەنابی نـوری سـەعید پاشـای وەکیلـی نـازری حەربـیەی عیـراق تەشـریفی هـاتۆتەوە بەغداد."

لە ژ6 دا نوسیوێتی:

"تایمس بەغداد: سەفەری حەزرەتی مەلیکی عیراق

"لە 7 ی ئەم مانگەدا حەزرەتی مەلیکی عیراق لەگەڵ جەنابی ئەمیر زەید و یاوەری ملوکانە و بەعـزێ لە وزەرای فیخام تەشریفی چۆتە موصل."

لە ژ9 دا نوسیوێتی:

"تەنەزوهی مەلیک

"مەلیکی عیراق لەگەڵ ئەمیر زەید و لەگەڵ ئەرکانی مەعیەتی دا چـوە بـۆ تەنەزوهــ. نیەتـی کـردوە کە خەرابەی نەمرود و مەزروعەی حەرف و زیبانیـا و دیـر ئەلخـزر و بەعـزێ قەزای شـیمالیەی موصـڵ زیـارەت بفەرموێ."

لە ژ12 دا نوسیوێتی:

هاشمی و ریاسەتی وزەرا

"الامل: مەحافیلی وەتەنیەی حکومەتی عیراق وەها ئارەزو ئەکەن کە ریاسەتی وزەرا تەوجیهی یاسین پاشا هاشمی بکەن کە ئێستا موما ئیلەیهی نازری مواسەلات و ئیشغالە."

"قابینەی تازەی عیراق

"بۆ تەعینی رەئیسی قابینە هێشتا رەسمەن خەبەرێک وەرنەگیراوە فەقەت بەپێی خەبەرێک کە لە مەنبەعێکی مەوسوقەوە وەرگیراوە پاشای هاشمی و شێخ صالح باش ئەعیان و نەقیب زادە سەید محیدین ئەفەندی نامزەدن بۆ ئەم ریاسەتە."

لە ژ 13 دا نوسیویتی:

"قابینەی تازەی عیراق

"الامل: لە مەنبەعێکی مەوسوقەوە خەبەر وەرگیراوە کە قابینەی عیراق لە زەواتی ئاتیە تەشکیل دەکا:

"رەئیسی وزەرا و نازری حەربیە	جەعفەر پاشای عەسکەری
"وەزیری داخلیە	عەلی جەودەت بەگ
"وەزیری نافیعە	سەبیح نەشئات بەگ
"وەزیری مەعاریف	رەزا ئەلشەبیبی
"وەزیری مالیە	موحسین شلاش
"وەزیری عەدلیە	قازی موصڵ ئەحمەد فەخری ئەفەندی
"وەزیری ئەوقاف	شێخ صالح باش ئەعیان

"وە خەبەر وەرگیراوە کە جەنابی جەعفەر پاشای عەسکەری لە موسلەوە حەرەکەتی کردوە و گەیشتۆتە بەغداد."

لە ژ25 دا نوسیویتی:

"خەبەراتی بەغداد

"سوئی قەسد

"لە نزیک مەحەلی ئیقامەتیان لە تەرەف دو شەخسی قیافەت سەقیل دەسرێژێک کراوە. شێخ عەدای ئەلجەریان و شێخ سلێمان ئەلبەراک، مەبعوسانی عەشایەری حلە لە قۆڵ و قاچیان دا زۆر خراپ بریندار بون. ئەوانەی کە مەزنون بون دەردەست کراون. لە پاش تەحقیقات بەعزەن تەخلیە کراوە و ئەوانەی کە موداخلەدار نین بەرەڵا ئەکرێن."

بایەخی بە هەواڵی رۆشنبیری داوە، سۆراخی رۆژنامەکانی عیراقی کردوە.

لە ژ6 دا نوسیویتی:

"نەشری غەزەتە: شاعیر و فەیلەسوفی شەهیر جەنابی مەعروف ئەلرەصافی ئەفەندی بە ناوی (الامل) هوە لە بەغداد جەریدەیەک نەشر دەکا موەفەقیەتی تەلەب دەکەین."

لە ژ25 یش دا نوسیویتی:

"لە بەغداد غەزەتەی (استقلال) و (شعب) لە ئینتیشاری غەزەتە مەنع کراون."

2 .3 .5. هەواڵی تورکیا

ئومێدی ئیستیقلال چەرەیەکی باش هەواڵی تورکیای بڵاوکردۆتەوە. کەم ژمارەی هەیە کە هەواڵێک یا چەند هەواڵێکی تورکیای تێدا نەبێ. زۆر جار رۆژنامە بۆ کارکردن لە بیروڕای گشتی خەڵک هەواڵ

هەڵنەبژێرێ، ئەمیش هەر وەهای کردوە. زۆری هەواڵەکانی بۆ خۆشناو کردنی ناوی مستەفا کەمال و جوانکردنی تورکیای کەمالیە. لەو کاتەدا مستەفا کەمال وەکو قارەمانی جەنگی رزگای و دامەزرێنەری تورکیای نوێ بە ریزێکی زۆرەوە سەیری کراوە. تەنانەت زۆر لە کوردەکانی تورکیاش هاوکاری زۆر و کاریگەریان کرد. ئەوسا هێشتا روی راستەقینەی بۆ کورد ئاشکرا نەبوبو.

لە ژ1 نوسیوێتی:

"سوڵتانی سابیقی تورکیا عەفو ناکرێ

"ئەستانبوڵ 22 ی مینهو: لە بەر ئەمە موعاهەدنامەی سەڤەریان ئیمزا کردوە، سوڵتانی سابیقی تورکیا لەگەڵ صەدری ئەعزەمی پێشو داماد فەرید پاشا، لە عەفوی عمومی، کە لە پاش ئیکمالی موعاهەدنامە ئیعلان ئەکرێ، ئیستیفادە ناکەن و شامیلی ئەوان نابێ. لە ئەنقەرە وەها خەبەر دراوە."

"رۆیشتنەوەی عەسکەری ئیئتیلاف لە تورکیا

"عەدنان بەگ لە وەکالەتی حکومەتی تورکیاوە تەبلیغی کردوە بە مورەخەسەکانی ئیئتیلاف لە ئەستانبوڵ کە موعاهەدەی لۆزان لە 23 ی ئاغستۆسی 331 دا رەسمەن خیتامیان هاتوە و ئەو رۆژە مەبدەئی مودەتی تەخلیەیە.

"24ی مینهو: بە پێی ئەو تەلغرافە کە لە ئەستەنبوڵەوە هاتوە شەوی 24 ی مینهو هەوەڵ دەفعە 3 پاپۆری ئینگلیز ئەو عەسکەرانە نەقڵ ئەکا کە دەستیان کردوە بە تەخلیە و زو بە زو تەخلیە تەواو ئەکرێ و، بەپێی خەبەرێک کە هەر لەو تاریخەدا لە ماڵتەوە هاتوە درید نۆتی رۆیاڵ سوفرین و پاپۆرەکانی بەحری موحیتی ئەتلەسی چونەوە بۆ لۆندرە."

لە ژ2 دا مشتومرێکی رۆژنامەوانیی نێوان رۆژنامەکانی تورکیا و ئێرانی بڵاوکردۆتەوە. کابرایەکی پان تورکیست باسی تورکایەتی ئازەریەکان ئەکا، ئەوانیش وەڵامی ئەدەنەوە، نوسیویانە:

"... ساڵی رابوردو کە موقارین بو بە فتوحاتی کەمالیەکانەوە دەروبیواری تەهران بە صورەتی کەمال پاشا تەزیین کرا بو، عرێوی هەلهەلە و شادی فارسەکان تا بابی عالی ئەرۆیشت.

"ئەوەل دەوڵەتێ کە بە نامی ئیسلامیەتەوە حکومەتی غەیرە رەسمیی مستەفا کەمال پاشای ناسی ئێران بو. ئەوراق و صەفەحاتی جەرائیدی ئێران بخوێنیتەوە غەیرەز یەک پارچە ئیحساساتی موەدەتئامیز شتێکی تر نابینین. ئێمە ئیتیحادی ئیسلاممان لە نوقتەی ئەزەری مەزهەبیەوە تەلەقی کرد بو بێ عینوانی شیعە و سونەیەتی... ئەمانزانی ئیتیحادی ئیسلام بە ئیتیحادی تورک تەبدیل دەبێ و لە ئەوەل وەهلەدا ئێران ئەکات بە هەدەفی خۆی."

لە ژ3 دا نوسیوێتی:

"بەینی ئێران و تورک: عەسکەری تورک لە ئازەربایجانەوە تەجاوزی حدودی ئێرانیان کردوە. مەتبوعاتی ئێران ئەم حەرەکەتەی تورک تەقبیح ئەکەن هەرچەند بۆ تەخلیەی ئەو نوقاتە ئێران تەلەبی کردوە فەقەت تورک تەخلیەی نەکردوە قومانداری ئازەربایجان چوە بۆ تەهران."

لە ژ4 دا نوسیوێتی:

"ئەو تورکانەی کە لە خاریجی تورکیادان: نازری داخلیە لە حکومەتی محلیە دا ئیعلامی کردوە کە ئەو تورکە موسافیرانەی دەگەڕێنەوە بۆ تورکیا غەیری ئەوانەی کە لە بێروت، سوریە، جەزائیری بەحری سفیدەوە دێنەوە بە بێ ئیزن لە حکومەتی ئەنقەرەوە هاتنەوەیان جائیز نیە."

"حەوادیسی تورکیا و رەعایای ئەجنەبی: حکومەتی تورکیا مەنعی کردوە کە ئەجنەبی داخلی ئەستانبول ئەبن و لەوێوە سەفەر ئەکەن حکوماتی بولغار، رۆمانیا، یۆنان، صرب، ئیسپانیا، بەلچیقایش لە

ئینتیقامی ئەم قەرارە وا مەنعیان کردوە کە رەعیەتی تورک بچێتە ناو مەملەکەتی ئەوان لەبەر ئەمە رەعایای تورکیا مەجبور بون بۆ چونە ئەوروپا بە ئیتالیا وە یا بە فرانسەدا برۆن."

"عەباس حیلمی پاشا لە ئەستانبول دا: ئاستانە. جەریدەی اقدام دەڵێ لە پاش ئەمە کە لە تەرەف دوەلی موتەفیقینەوە ئەستانبول تەخلیە کرا عەباس حیلمی پاشا لە ئەستانبول دا ئیقامەت دەکا."

"شیرکەتی جیستەر و بوساتی لە تورکیا: ئاستانە. لە خصوص سەفەر کردنی مومەسیلی قومپانیای جستر بۆ ئامریقا خەبەرێ گەیشتۆتە ئەنقەرە. ئەم شیرکەتە کە موجیبی مقاولە مەجبورن لە ئەوەلی تشرینی ئەوەل دا موباشەرەتی بە دروستکردنی خەتی شەمەندوفەری بەینی سێواس و سامسۆن بکەن."

لە ژ6 دا نوسیویێتی:

"زیارەتی خەلیفەی ئیسلام

"ئەستانبول 28 ی ئەیلولی 339: ئەمرۆ جەنەرال هارینغتون و لەیدی هارینغتون بۆ ویداع چونە خزمەت خەلیفە و زیارەتیان کردوە.

"خەلیفەی عەزمەتمەئاب قیتعەیەک فوتۆغرافی بە دەستی خۆی ئیمزا و بە لەیدی هارینغتون ئیهدا فەرموە."

"قوماندانەکانی ئیئتیلاف لە ئەستانبول دەرۆن

"ئەستانبول 1 ی تشرینی ئەوەلی 339: ئەو پرۆتۆقۆلەی کە دائیر بە تەخلیەی ئەستانبولە لە تەرەف صەلاحەدین عادل بەگ قوماندانی عەسکەری ئەستانبول و قوماندانەکانی ئیئتیلافەوە ئیمزا و تەخلیە ئیکمال کراوە تورکەکان لە خصوص زو تەخلیە کردنی ئاستانبول و لەبەر ئەوەی لە ئەسنای تەخلیەدا هیچ نەوعە وقوعاتێک روی نەداوە زۆر مەمنون بون قوماندانەکانی ئیئتیلاف لە میان مەراسیمی تەشییعەدا سبحەینێ لە ئەستانبول دەرۆن جەنەرال هارینغتونیش بۆ سەفەر حازر بوە لە ئەسنای حەرەکەت دا دونەمای بریتانیا موشار ئیلەیهی تەشییع دەکا و لە پاشا ئەستانبول بە جێ دەهێڵێ."

"جەنەرال هارینغتون لە ئەستانبول رۆیشت

"ئەستانبول 2 ی مینهو: بە بەیاخی تورکیا و ئیتالیا و فەرەنسە و بریتانیا مەراسیمێکی تەشییعەی زۆر مودەبدەب بۆ جەنەرال هارینغتون ئیجرا کراوە موشار ئیلەیهی لە ئەسنای ویداع دا غەرقی ئیحتیرامات و تەعزیمات بوە.

ئەکابیری ریجالی تورکیا لەو ئەسنایەدا گەلێ دەستە گوڵیان بە حەرەمی جەنەرال لەیدی هارینغتوم ئیهدا کردوە."

"جمهوریەتی تورکیا

"جەریدەکان وایان ئیستیخبار کردوە کە حکومەتی تورکیا مونقەلیب بوە بە جمهوریەت."

لە ژ 7 دا نوسیویێتی:

"خەبەراتی تورکیا

"موازەنەی مالیە

"لە موازەنەی مالیەدا مەصاریفی حکومەتی تورکیا بە 120 ملیۆن لیرە و ئیرادی بە 90 ملیۆن تەقدیر کراوە یەعنی 30 ملیۆن لیرە نوقصانی بوجەی هەیە."

"ئۆردوی تورک

لە میزانیەی حکومەتدا عەدەدی ئۆردوی تورک بە 100 هەزار نەفەر ئیعتبار و ئەمەیش بە 3 قۆڵ ئۆردو تەقسیم کراوە مەرکەزی قۆڵ ئۆردوەکانیش ئەستانبول، ئەدرنە و ئەنقەرە دەبێت."

"تورکەکانی روسیە و خەلیفە
"تورکە موسوڵمانەکانی روسیە جەنابی عەبدولمەجید خانیان بە خەلیفە ناسیوە."

بەحریەی تورکیا: ئەمیرال عارف پاشا لە تەقریرێک دا کە داوێتی 84 زابتی بەحری بۆ تەقاعود و 21 زابتی بۆ تەحدیدی سن سەوق و ئەلەبی دەرەجەیەک تەرفیعی 60 زابتی کردوە."

لە ژ10 دا لە سەر (ئەبدە بۆ عیصمەت پاشا) نوسیوێتی:

"لە غەزەتەی وەتەن: ئەهالی مەلاتیە کە هەمشەهری عیصمەت پاشان قەراریان داوە کە لە ناوەڕاستی شاردا ئەبیدەیەک بۆ عیصمەت پاشا دروست بکەن. میقداری ئیعانە گەیشتۆتە 5790 لیرەی تورک.

"قەزای ئۆتۆمۆبیل
"توحید افکار: ئەستانبول-لە مابەینی ئەستانبول و بێشکتاش لە بەر موصادەمەی دو ئۆتۆمۆبیل بوزباشی سورەیا بەگ و رەئیسی ئەرکانی حەرب ئەمیرال بریستول و قائیمقام مۆرتون کە لە ناو ئۆتۆمۆبیلەکان دا بون موتەئەسیرەن وەفاتیان کردوە مەراسیمی جەنازی کان لە شاری ئەستانبول دا بە صورەتێکی موتەنتەن و فەوقەلعادە ئیجرا کراوە."

"مەدالیەی کەمالیە
"ایلری: مەئمورینی زەربخانەی ئەستانبول مەدالیەیەکی ئاڵتونیان تەقدیمی مستەفا کەمال پاشا کردوە لە روی ئەوەلی رەسمی موشار ئیلەیهی و لە روەکەی تری کەلیمەی مستەفا کەمالیان حەک و تەرسیم کردوە."

یەکێ لەو هەواڵانەی بڵاوی کردۆتەوە نیشانەی بیری فراوان و شارستانییانەی بەڕێوەبەرانی رۆژنامەکەیە سەبارەت بە سەروەریی یاسا. پێئەچێ ئەو هەواڵانەیان بە ئەنقەست بۆ رۆشنکردنەوەی بیری خەڵک بۆ بڵاوکردنەوە هەڵبژاردبێ. لە ژ10 دا لە ژێر سەردێڕی (مستەفا کەمال پاشا لە خوار قانونەوەیە) نوسیوێتی:

"عەلی فکری بەگ مەبعوسی دەرسیم گوتویە: مستەفا کەمال پاشا لە فەوقی قانونەوەیە بینائەن عەلەیهی وا لازم ئەکا کە لە هەردولا ئینتیخاب بکرێ. لە بەر ئەمە غەزەتەی (ایلری) بە سەر لەوحەی (قانون لە فەوقی هەمو کەسێکەوەیە) مەقالەیەکی نەشر کردوە و لە پاش بەست و بەیانێکی زۆر لە خصوص ئەم فکرە بێ مەعنایەی عەلی فکری بەگەوە بەیانی تەئەسوفی کردوە بیلخاصە دەڵێت زور موتەعەجیب بوین کە لە ناو مەبعوسان دا زاتێکی وا هەیە."

لە ژ12 دا نوسیوێتی:

"العراق: عەلاقاتی سیاسیە لە بەینی حکومەتی مەجارستان و حکومەتی تورک تەئسیسی کردوە موسیۆ پۆتی تەعین کرا بە سەفیری تورکیا. سەفیری مومائیلەیهی لە تەرەف حکومەتی اورمەوە قبوڵ کراوە قەریبەن حەرەکەت دەکا بۆ ئەنقەرە.

"العراق: حکومەتی ئەنقەرە لەگەڵ حکومەتی ئامریقا قەریبەن دەست دەکەن بە موزاکەرە لە خصوص مەسائیلی تەبەعەی تورک کە لە ئەسنای حەرب دا لە ئامریقا بون و تەبەعەی ئامریقا کە لە وەقتی حەرب دا لە ئەستانبول بون."

"حەوادیسی تورکیا
"لە موخبیری مەخصوصەوە: جمهوریەتی تورکیا
"تورک جمهوریەتی ئیعلان کرد جەنابی مستەفا کەمال پاشا بە رەئیسی جمهور، عیصمەت پاشا بە رەئیسی هەیئەتی وەکیلە. کازم پاشا بە وەکیلی مودافەعەی میلیە. فەوزی پاشا بە وەکیلی عەمەلە و مەزاهیب. فەرید بەگ بە وەکیلی داخلیە و حەسەن فەهمی بەگ بە وەکیلی مالیە. ئینتیخاب کراون."

"ئەخباراتی تورکیا

"جەرائیدی ئەنقەرە دەڵێن: لە سەر ئیلحاحی وەزیری داخلیە ئەمر صادر بـو بـۆ عەفـوی 25 کەس لەو 150 کەسەی کە لە مەعیەتی سوڵتان وەحیدەدین دایە فەقەت ناوی ئەمانە مەعلوم نەکراوە.

"قانونی ئەساسی تورک

"تەلغرافێک کە لە ئەنقەرەوە بۆ غەزەتەی ناهەنگ هاتوە دەنوسێ جەنـابی مسـتەفا کەمـال پاشـا خـۆی حازر کردوە نوتقێکی درێژ لە مەجلیسی وەتەنیدا بدا دائیر بە تەعـدیلی ئەو مەوادانەی کە مەجلیسـی میلـی لە قانونی ئەساسیدا ئیحداسیان کردوە.

"حدودی تورکیا لە سوریە

"غەزەتەی اقشـام دەڵـێ لە تەرەف قـومیتەی تەحدیـدی حـدود لە جیهەتـی سـوریەوە قەرار دراوە کە لە بەینی تورکیا و فەرەنسەدا خەتی جزیرە و رەئسەلعەین بە حدود قبوڵ بکرێ. یەکـێ لە مـوحەرریرینی العـراق لەگەڵ مسیۆ کوریللی مولاقات و لەم خصوصەوە موما ئیلەیهـی ئیسـتیمزاجی کـردوە مومـا ئیلەیهـی دەڵـێ ئەم حدودە لە تەرەفەینەوە موافیق نەبینراوە چونکە بۆ مەنعی شـەقاوەت بەینـی جزیـرە و رەئسـەلعەین ئـۆردوی هەردو تەرەف لە سەر ئەم خەتە ئیتیحادیان مومکینە."

لە ژ13 نوسیویێتی:

"لە تورکیا ئیتیهامی خیانەت

"توحید افکار دەڵێ: مەجلیسێکی حەربی عەسکەری لە ئیستانبوڵ ئینعیقادی کـردوە لە ئەوەل جەلسـەدا روئیەتی ئەو دەعوایانەی کردوە کە لە عەلەیهی ئەوانەی بەخیانەت موتەهەمن ئیقامە کـراوە. تـا ئێسـتا عەدەدی ئەم موتەهەمانە گەیشتۆتە 150 کەس."

"ئەحواڵی تورکیا

"الامل: لەغو کردنی مەحاکیمی شەرعیە

"جەریدەی یکی کون دەڵێ: مەجلیسی وەتەنی کەبیر لەغو بونی مەحکەمەکانی شەرعیەی تەصدیق کـرد. وەزارەتی عەدلیەیش لە تەعمیمێکدا کە ئیصداری کـردوە جەوازی داوە بە مەحـاکیمی نیـزامیە بـۆ روئیەتـی ئەو دەعوایانەی کە تا ئەمڕۆ لە مەحاکیمی شەرعیەدا روئیەت کراوە."

"موعاهدەی تورک و ئەرمەن

"یکی کون دەڵێ: موزاکەرە بۆ عەقدی موعاهەدەی تـورک و ئەرمەن تەفـویز بە مسـتەفا شـەرەف بەگ کراوە، چونکە بۆ موعاهەدەی بەینی تورک و ئەرمەن لە مەجلیسی لۆزان دا وەقت موساعید نەبوبو."

لە ژ14 دا نوسیویێتی:

"خەبەراتی تورکیا

"غەزەتەی سـتارەی ایـران ئەڵـێ: ئەمە کە ئێـران بە عەجەم ناوبردنیـان بە ئیسـتیخفاف ئەزانـن حکومەتی ئەنقەرە قەراریداوە کە لەمەودوا لە ئیصتیلاحاتی رەسمی و تەعبیراتـی خسوسـیەدا هەر ئێـران و ئێرانی بنوسرێ و ببێژرێ. حکومەتی ئیرانیش لەمەودوا لەجیاتی عوسمانی حکـومەتی تـورک ئیسـتیعمال بکەن."

"لە تورکیادا ئیصتیلاحی موتەسەریفی بو بە والێتی

"غەزەتەی توحید افکار دەڵێ: تەعبیری موتەسەریفیەت لە تورکیـادا لەغـو کـرا لە جیـاتی موتەسـەریف تەعبیری والیەتی ئیستیعمال ئەکرێ."

"سوفەرای ئەجنەبی مەرکەزیان نەقل ئەکرێ بۆ ئەنقەرە

"غەزەتەی العراق ئەڵێ: چونکە ئەنقەرە مەرکەزی حکومەتە لەسەر قەراری حکومەتی ئەنـقەرە سـوفەرای ئەجنەبیش نەقلی ئەنقەرە ئەکرێن و جێگایەکی مەخسوسیان بۆ تەئمین کراوە."

"حکومەتی ئەنقەرە مەحکەمەی ئیستیقلال بۆ ئەستانبوڵ ئەنێرێ

"ئەری سـەعاتەت 9 ی مینهو: مەجلیسـی وەتەنـی بە نـاوی مەحکـمەی ئیسـتیقلالەوە هەیئەتێکـی بـۆ ئەستانبول نـاردوە. ئەم مەحـکەمەیە موتەهەمـانی خیـانەتی وەتەنـی محـاکمە ئەکـا. چـونکە لە ئەسـتانبول لە خسوس مەسئەلەی خەلافە بەعزێ موناقشە وقوعی بوە. لەمەدا وا دەرئەکەوێ حکـومەتی ئەنـقەرە هەر کەس لە مەسئەلەی خەلافەت قسە بکا قەهر و تەدمیری ئەکـا. بە نەزەر خەبەرێکـی ئەخیـرەوە لەم خسوسـەوە غەزەتەی اقدام و تەنین داخراون و موحەرریرەکانیش دەردەست کراون."

لە ژ15 دا نوسیویێتی:

"لە نجمەوە تەلسز تەلغرافی تورکیا

"بۆ رەبت کردنی ئەنقەرە بە ئەستانبوڵ کە ئیحداثی تەلسزیک بکـرێ هەیئەتێکـی ئەڵمـان گەیشـتوەتە ئەنقەرە."

"تورکیا لەگەڵ پۆلۆنیا ئیتیفاق ئەکا

"وارشـۆ: لە خسـوس تیجـارەتەوە تورکیـا و پۆلۆنیـا لە لـوزان دا ئیتیفاقێکیـان واقیـع بـوە. ئەم ئیتیفاقنامەی سەداقەتە مەجلیسی پۆلۆنیاش بە ئیتیفاق تەسدیقیان کردوە."

"لە ستارەی ایران ەوە

"نیهایەتی تەخلیەی ئەستانبول

"ئەنقەرە 16 ی مینهو: ئاخر پاپۆرانی حەربی ئیئتیلافیون لە ئەستانبوڵ چۆتە دەرەوە."

ئیجرائاتی مەحکەمەی ئیستیقلال

"ئەستانبول 14ی مینهو: مەحکەمەی ئیستیقلال لـوتفی فیکـری بەگـی لەگەڵ ئەکـرەم بەگـی یوزباشـی تەوقیف کردوە."

لە ژ17 دا نوسیویێتی:

"موصل

"موصل: لەپاش گەیشتنی یوسف کەمال مومەسیلی تورکیا کە چوە بۆ لۆندەرە تەعلیمـات بە موشـار ئیلەیهـی دراوە کە مەسـئلەی موسـڵ ئەو بەحسـەیە بە 9 مانـگ لەپـاش تەخلـیەی ئەسـتەمول لە قیـوای موتەفیقین."

"سوئی قەصد بە مستەفا کەمال پاشا

"مستەفا کەمال پاشا کە وەختێ لە ئیزمیر لەگەڵ عائیلەی خۆیدا بە ئیسراحەت مەشـغوڵ ئەبـێ یەکێـک تەلەبی مولاقاتی رەئیسی جمهوری تورکیا ئەکا و داخلی ئەو مەوقیعە ئەبێ و غەفڵەتەن بۆمبایەک ئەهاوێتە لای موشار ئیلەیهیەوە. تەصادوفی نەکردوە و ئەو شەخسە فیراری کردوە."

"موعاهەدەی تورک و مەجارستان

"دەوڵەتی تورکیا بە کەمالی عەجەلە لەگەڵ موتەحیدینی سابقیا مەشغوڵی ئیستیقراری رەوابیتی سیاسـی و تیجارەتیە. عەهدنامەی بەینی تورکیا و مەجارستان لە ئەستامبول ئیمزا کراوە. وە سەفیری مەجارسـتان لە عەزیمەتدایە بۆ ئەنقەرە. حەسەن فەهمی بەگ رەئیسی مـالیە ئیسـتیعفای کـردوە. وەهـا دیـارە لەبەر کەسـری بودجە ئیستیعفای کردبێ."

"موعەلمینی فەرانسەوی بۆ عوسمانی

"دەوڵەتی عوسمانی بە حسەین رەقیب سەفیر ئەمری داوە کە بۆ 16 موعەلیمی فەرانسەوی بۆ مەدارسی عوسمانی موزاکەرەیەک بکا. جەریدەی تان ئەم مەوزوعەی حوسنی تەلەقی کردوە کە گۆیا ئەم ئیقدامە بۆ تەحکیمی رشتە مودەتێکە کە فەرانسە و عوسمانلی چوار قەرن پێکەوە مەربوت ئەبن. لە غەزەتەکانی ئێرانەوە"

"لە ئەستانبول مومەسیلی بریتانیا

"لوندەر 31 مینهو: لە تەرەف حکومەتی بریتانیاوە رۆنالد... تەعین بوە بە مومەسیلی ئەستانبول."

لە ژ18 دا نوسیوێتی:

"تورکیا و فەرەنسە

"غەزەتەی ئەستانبول ئەنوسێ لە خسوس تەسدیقی موعاهەدەی لۆزان لە موعامەلە مودەتکارانەی حکومەتی فەرەنسە تورکیا بەیانی مەمنویەتی کردوە. غەزەتەی ایلری، تورکیا و فەرەنسە لەگەڵ یەکترا تەئیمینی سەداقەت بکا و بەڵکو موتەفیق بونیان بە قەلبێکی سەمیمانەوە تەمەنا ئەکەین، نوسیویەتی."

"تورکیا و ناوستریا

"ئەستەمول: موزاکەرەی بەینی تورکیا و ئاوستریا تەواو بوە. ئەو موعاهەدەنامەیە کە لە سەداقەت و مەوەدەت دا تەواو بوە بەم نزیکانە لە تەرەف هەردو حکومەتەوە ئیمزا ئەکرێ."

"مەجلیسی عەسکەری تورکیا

"ئەستانبول 18 ی مینهو: لە ئیزمیر لە ژێر ریاسەتی عیسمەت پاشا لە بەینی قوماندانە گەورەکانی تورکیادا موزاکەرەیەکی خەفی جەرەیانی کردوە. لەم موزاکەرەیەدا بیلجوملە مەسائیلی خارجی و داخلی موزاکەرە کراوە."

"لە بەینی ئەستانبول و پاریس پۆستەی هەوایی

"بۆ هاتوچۆی پۆستەی هەوایی بەینی ئەستانبول و پاریس موزاکەرەی تازە کراوەتەوە. لە نیهایەتی شوبات دا لە بەینی بروکسل و پاریس دا پۆستەی هەوایی دەست بەئیش دەکا.

لە ژ19 دا نوسیوێتی:

"لە تورکیا دا مومەسیلی تازەی بریتانیا

"میستەر لانسسای کە یەکێکە لە معاونانی وەزارەتی خارجیەی ئینگلتەرە مەئمولە تەعین بکرێت بۆ مومەسیلی تورکیا. میستەر لانسسای لە وەقتی خۆی دا لە میسردا وەکیلی نازری مالیە بوە."

"ئەستانبول 26 ی مینهو: لە سەر ئەمە لە تەرەف تورکەوە موداخەلەی مەکاتیبی ئەجنەبیە کراوە کە لە داخلی تورکیا مەوجودە. ئیتالیا، فەرانسا و ئینگلتەرە، موشتەرەکەن ئیعتیرازیان کردوە.

"پولی تازە لە تورکیا

"پولێکی تازە کە رەسمی کەمال پاشا و پردێکی روخاو و رۆژێکی هەڵهاتوی تێدایە لە تورکیا تەبع کراوە. ئەم پولانە قیمەتیان 7 غرۆش و نیوە."

"نوتقی مستەفا کەمال پاشا

"ئەستانبول 1 ی مارت: مستەفا کەمال پاشا ئیمڕۆ نوتقێکی داوە لەم نوتقەدا بەحسی سیاسەتی خاریجی و داخلی کردوە و لزومی تەفریقی سیاسەت و دینی بەیان و زەرورەتی تەوحید و تەنزیمی عەدلیە، ئوسولی تەعلیمی، تەسریح کردوە و ئیزاحی مەنافیعی جمهوریەت و مەنعی موسکیراتی بۆ تورکیا کردوە. لە پاش ئەمە گوتویەتی لەمەولا وەزعیەتی مالیە رۆژ بە رۆژ چاکتر دەبێت و، ئەو ئەحواڵی کە هەتا ئێستا زاهیرەن موبهەم بوە ئیمڕۆ وا ئینکیشافی کرد و. بەیانی لەغوی ریاسەتی ئەرکانی حەربیە و

مەشیەخەتی ئیسلامیەی لە مەجلیسی وکەلادا کرد. ئەم نـوقتە لە تەرەف فیـرقەی ئەحـرارەوە زۆر مەزهەری تەقدیر بو."

"تەبعیدی خانەدانی ئالی عوسمانی

"لە غەزەتەی الاستقلال کە لە بەغداد دەرئەچێت خەبەرێکمان خوێندوەتەوە کە گۆیا حکـومەتی ئەنـقەرە قەراری داوە خانەدانی عالی عوسمان کامیلەن لە مەملەکەتی تورکیا دەربکات. خەلیفەی حازری و وەلـی عەهـدی، داخلی ئەم قەرارەن. الاستقلال دەنوسێت خەلیفە و وەلی عەهد و سائیری ئەعزای خـانەدانی ئـالی عوسـمان... حەرەکەتن فەقەت مەعلوم نیە رو دەکەنە چ لایەک."

لە ژ20 دا نوسیویتی:

"لە بەینی تورکیا و ئەڵمانیا

"بۆ رابیتەی سیاسی لە مابەینی ئەڵمانیا و تورکیا سەفیری ئەڵمانیا (هرفرتباغ) گەیشتوەتە ئەستانبول. ە بەینی تورکیا و ئەڵمانیا ئیتیفاقنامەیەکی سەداقەتی ئیمزا کراوە."

لە ژ21 دا نوسیویتی:

"تەخلیەی مەحبوسینی ئەستانبوڵ

"بە مـوجیبی خەبەراتێـک کە لە ئەسـتانبولەوە دراوە چەنـد کەسـانێک کە لە تەرەف مەحـکەمەی ئیستیقلالەوە حەبس کرابون لە تەرەف مەجلیسی گەورەوە تەخلیە کراون."

"لە ئیزمیردا مەجلیسی عەسکەری

"لە ژێر ریاسەتی مستەفا کەمال پاشادا مەجلیسێکی عەسکەری گەورە دانراوە. لەم مەجلیسەدا لە تورکیا 30 قومانـدانی عەسـکەری ئیشـتیراک ئەکـات. مەقسـەد لە دانـانی ئەم مەجلیسـە، لە زەمـانی رابـردودا ئەو حەرەکـاتی حەربـیە کە کرابـێ تەماشـای ئەکەن قارشـی بەمە بە نەزەر نـوقتەی فەنەوە رەئـی و فیکـر بەیـان ئەکەن."

لە ژ23 دا نوسیویتی:

"لە تورکیا دا چی هەیە

"لوندەر 3 ی مینهو: لە ریاسەتی رەئیس و موفەتیشی قیوای هەوائیەی تورکیـا هەیئەتێکـی تەیـارەچی تورکیا بۆ فێربونی فەنی تەیارەی بریتانیا سەفەریان کردوە بۆ ئینگلـتەرە و، فێربـونی سـەفائین بە جـودا لە ریاسەتی ئیلهامی نـافیز بەگ دا لە لونـدەرەدا بـۆ لای هەیئەتێکی بەحـری کە هەیە. وە لە تەلەغرافێـک کە بە تاریخی 4 ی مینهو کە هاتوە موافیقی قەراری مەجلیسی ئەنقەرە لەسەر ئەو مەقاوەمەتی کە کردویەتی مەعاشـی خەلیفەی سابیق قەتع کراوە.

"لەسەر تەلەبی رەئیسی داخلـیە لە داخلـی خەتـی سامسـون دا و لە مەنتـیقەی شـەرق دا بـۆ خسوسـی شەرائیتی ئیقامەت لە لایحەدا وا بەیان کراوە، عەرەب و گورجیان لە خاریجی ئەستانبول و ئەو مەنتیقـانەی کە واقیع و لە پشت حدودی سوریە و گورجستانە، ئیقامەتیان مەنع کراون. ساکین هەر وڵاتێک بێ لەنـاو تـورک دا لە سەد دە زیاتر نابێ تەجاوز بکات، لاکین کوردەکان لەمە موستەسنان."

"خەلیفە عەبدولمەجید خان موەقەتەن لە سویس دادەنیشێ

"تریتە: سوئال لە عەبدولحەمید خان کـرا کە لەفرانسـە دادەنیشـێ یـا لە ئیتالیـا جـوابی دابـوە کە محەلی ئیقـامەتی خەلـیفە هەتـا لە مەجلیسـی عـالەمی ئیسـلاما تەقریـر ئەکـا ئێسـتا مـوەقەتەن لە سـویس دادەنیشم."

هەواڵەکـانی نومێـدی ئیسـتیقلال لە بـارەی تورکیـاوە. سـەرکەوتنی مسـتەفا کەمـال و دامەزرانـدنی جمهـوریەتی نـوێی تورکیـا و. هەڵوەشـاندنەوەی سـەڵتەنەتی عوسـمانی رون ئەکەنەوە. ئەگەرچـی هێشـتا سەرکوتکردنی ئاشکرای جولانەوەی کورد دەستی پێ نەکردوە. بەڵام مسـتەفا کەمـال کۆتـایی هێنـا بە هەمـو چالاکیەکانی سیاسی. رۆشنبیری. کۆمەڵایەتی... کوردەکانی ئەستەمولْ.

2. 3. 6. هەواڵی ئێران

لە ژ10 دا باسی هاتنی شای ئێرانی نوسیوە:

"شاهی ئێران لە بەغداد

"لە 8 ی مانگی جاری لە سەعات شەشی رۆژا جەلالەتمەئاب شاهی ئێران تەشریفی واصلی بەغداد بـوە. لە عەینی رۆژ لە ساعەت نۆ جەنابی مەندوب ئەلسامی بیلزات لە ئەستاسیۆنی شەمەندوفێر شاهی جەلالەتمەئابی زیارەت کردوە. لە تەرەف مەلیکی عیراقیشەوە جەنابی جەوئەت بەگی سـەریاوەر و، لە ئومەنـا جەنـابی داود بەگی حەیدەری و، بە نـاوی پـایتەختەوە جەنـابی سـەبیح نەشـئەت بەگ ئەمینـی شـەهر زیارەتیـان کـردوە. حەزرەتی شاهـ لە پاش شەوێک ئیستراحەت بە ئوتومبیلی زاتیەی متەوەجیهی سوریە بـوە. قەسـدی زیـارەتی ئەوروپای هەیە. لە ئەسنای حەرەکەتـا دو ئوتـومبیلی زرەهلـی لە عەقەبـیەوە حەرەکەتـی کـردوە. سـەرکاتب و یاوەری فەخامەتی مەندوب ئەلسامی تاوەکو دلێم تەشیعیان کردوە. ئەم مەراسیمی تەشریفیە لە تەرەف جەنـابی قونسلوسی بەغدادی دەوڵەتی عەلیەی ئێرانەوە ئیجرا کراوە."

لە ژ17 دا نوسیوێتی:

"تەیارە لە ئێران

"حکومەتی ئێران لە فابریقەکانی فرانسە شەش تەیارەی کڕیوە و گەیشـتۆتە (بوشـێر) و بـۆ تەعلیمـی زابتانی ئێران چەند تەیارەچیەکیشیان تەرفیق کراوە."

لە ژ19 دا نوسیوێتی:

"جمهوریەتی ئێران

"عمومی غەزەتەکانی ئێران بۆ تەئسیسی جمهوریەت و بۆ خەلعی شـاهـ بە شـیدەت پروپاغانـدە دەکەن. عولەما و موجتەهدینی ئێرانیش بۆ تەئسیسی جمهوریەت تالبن. ئیحتیمالی ئەم مەسـئەلەیە حەواڵەی مەجلیسـی مەبعوسان دەکرێت."

"تاج و مجەوهەراتی ئێران

"حکومەتی ئێـران بـۆ تەمدیـدی خەتـی شـەمەندوفێر قەراری داوە لەگەڵ بەعـزێ ئەشـیای قیمەتـداردا مجەوهەراتی تاجی ئێران بفرۆشێت."

لە ژ20 دا نوسیوێتی:

"حەرەکەتی شای ئێران

پاریس 4 ی مارت: شاهی ئێران گەیشتۆتە پاریس. ئەسبابی چـونی ئەمەیە عەلاقەدارە بە جمهـوریەتی ئێرانەوە."

"جمهوریەتی ئێران

"تەهران 15 ی مێنهو: بۆ مەقسەدی ئیعلان کردنی جمهوریەت ئەمڕۆ ئێـوارێ لە تەهـران دا ئیجتیمـاع کراوە. لە هەمو لایەکی ئێرانەوە بۆ تالب بونی جەمهوریەت تەلەغراف دراوە بە تەهران."

لە ژ21 دا نوسیوێتی:

"ئەحواڵی ئێران

"تەهران 17 ی مینهو: حەرەکەتی جمهوریەت رۆژ بەرۆژ زیاد و بڵاو دەبێتەوە. وە لە مەجلیسی ئێـران دا جەمعیەتی تەرەقی پرۆغرامی داوە بە غەزەتەکان بۆ خەڵعی شاە و ئیعلان کردنی جمهوریەت. (قومیتە) کـان لە عەینی فکردان. روئەسا و نازرە کۆنەکـان لەگەڵ ئەشـراف و ئەعیـان دا مەجلیسـێکی گەورەیـان لە سـەرای شاهی دا تەشکیل کرد. هەمو تالبی جەمهوریەت بـون. وە عائیـد بەم جمهـوریەتە بەیاننـامەیەکی زۆریـان بـڵاو کردۆتەوە."

لە مەجلیسی مەبعوسانی ئێران

"تەهران 17 ی مینهـو: ئەم هەفـتەیە لە مەجلیسـی مەبعوسـان دا بەعـزێ مەبعـوس لە سـەر مەسـئەلەی ئیعتیمادنامە هەرایەکی گەورە و بێ ئینتیزامیەک وقوعی بوە. چـونکە موقـابیلی مومەسـیلی دو پـارتی قسـەی خراپیان بە یەکتری گوتوە."

لە ژ22 دا نوسیویێتی:

"وەلی عەهدی ئێران سەرای خۆی تەرک ئەکات

"تەهران 22 ی مینهو: وەلی عەهـد سـەرای شـاهی تەرک و، لە خـاریجی شـەهر ئیقـامەتی کـردوە. بە موناسەبەی ساڵی نەورۆز ئەمساڵ وەکو ساڵان مەراسیمی سەلاملغ ئیجرا نەکراوە. لە مەعیەتی ئاغـا جەمـال دا لە تەبەقەی عەوام ئەوانی کە موعاریزی جمهوریەتن کۆمەڵێ ئەهالی هجومیان کردۆتە نـاو مەجلیسـی مـیلەت بە زۆر چــونە ژورەوە. بەعــزێ تەرەفــدارانی جەمهــوریەت لە مەبعوســەکانیان داوە (تــادایون) و روفەقــای موتالەعەنامەیەکیان داوە بە مەجلیس. لەم موتالەعەنامەیەدا لە هەمو تەرەفێکی ئێرانەوە وەها تەلغراف نوسـراوە جەمهوریەت ئیدیعا کراوە. ئیعلان ئەکرێ ئیختـیلال دەردەچـێ. موناقەشـەی تەلەب کـراوە و هەروەکـو بەیـان دەکرێ قەرار دراوە:

1. تەبدیلی شکڵی ئیدارە.

2. تەنقیحی قانون و شکڵی ئیدارەی تازەی مـیلەت و، بـۆ ئیـدارەی مـیلەت کە رێـک بـکەوێ وەزعـی قالبێک بکرێ.

3. نەتیجەی فەعالیەتی مەجلیس نەشر بکرێ. وە لە پـاش موناقەشـەیەکی دورودرێـژ لە 22 ی مـارتی 340 دا ئەم موناقەشەیە بخرێتە قەرارەوە."

لە ژ24 دا نوسیویێتی:

"رەئیس نوزاری ئێران رەزا خان

"تەهران 9 ی مینهو: رەئیس نوزاری ئێران هەرچەندێ لە قـابینەی ئێـران ئیسـتیعفای کـردوە. لاکـین تیکرار بە واسیتەی هەیئەتێکەوە بۆ سەر قابینەیەتی بۆ تەهران بانگ کراوەتەوە."

هەواڵەکانی ئێران لە چاو هەواڵەکانی تورکیادا زۆر کەمتـرن. بەڵام ئەمـیش بـاس لە سـەرکەوتنی رەزا خان ئەکا.

2. 3. 7. هەواڵی جۆراوجۆر

لە ژ18 دا لە سەر (عیراق و قابینەی عەمەلە) نوسیویێتی:

لە مەجلیسی ئەعوام دا لە میستەر ماکدونالدیان پرسیوە مەسائلی عیـراق حەل کـرا یـا نەء؟ سیاسـەتی قابینەی تازە و کۆن دەرحەق بە ئێراق یەک ئەبن یا نا؟ مەساریفاتی بریتانیا لە عیراق چەندە؟

"جەواب: بریتانیا لە خسوس تەعەهوداتی ویصایەتەوە نیعتینا ئەکا بۆ حەل کردنی وەزعیەتی عیراق. حکومەتی عەرەبیە تەقویە ئەکا و لەو زەمانەی کە تەعینی کردوە بۆ رشدی عیراق زیاتر لە عیراق دا نامێنێتەوە. ئەمساڵ 3900000 لیرەی ئینگلیزی لە خەزێنەی بریتانیاوە بۆ عیراق سەرف کراوە. فەقەت لە ساڵی ئاتیەدا ئەم مەسرەفە تەنقیص ئەکرێ.

"لە مەجلیسی ئەعوام دا تائیر بە موافەقەتی بریتانیا لە سەنەدی تەعویزات لە ئەڵمانیا بەرامبەر بە سوئالی کە لە میستەر ماکدونالد کراوە هەرچەند موما ئیلەیهی جوابی موافەقەتی داوە بە شیدەت سەدای موخالەفەت و ئیعتیراز واقیع بوە."

لە ژ21 دا لە سەر (مەجلیسی مەبعوسانی بریتانیا) نوسیویتی:

"لۆندرە: ئەمرۆ ئەوەڵ رۆژێکە کە هەیئەتی قابینەی عەمەلە لە حزوری مەجلیس دا ئیزهاری وجود ئەکەن. لاکین لە حەرەکات و ئەوزاعیان دا بە کولی عەلامەتی هەیەجان و ئینقیلاب نەبینراوە. لە ئیبتیدای دەست کردن بە موزاکەرە رەئیسی وزەرا حازر نەبو. بالدروین، لە پێش سەفی موخالفین قەراری گرتبو. وزەرای سابیق کە لە حیزبی لیبرال بون لە ژێر داڵانی هەیئەتی دەولەتەکان مەوجود بون. مورەخەسەکانی عەمەلە لە مەوقعێ کە مەخسوسی جوابدانەوەی وزەرا بۆ هەڵسان ئیزهاری مەسەرەت و شادمانیان ئەکرد.

"تاقمی محافیزکار قیافەتی موخالەفەتیان پۆشی بو دەستبەجێ شروعیان بە سوئالی ئیختیلافئامێز کرد. والیش کە وەزیری مالیەیە، بە مەخسوسی لە تەرەف ئەحرار و موحافیزکاران لە خسوس دەوامی ساحێب مەنسەبان و ئەفرادی سابیق مەعروزی هجوم بە شیدەت بون. لە جواب دا... پرۆفیسۆر بێرت ریتشارت، وەهای ئیزهار کرد کە بۆ جیهەتی خەلاص بونی غاندی شەرائیتی موقەرەرە تەعین کراوە و، وەزیری هیندستان ئیختیاری کامیلەی بە حکومەتی هیندستان داوە. لە پاش ئەمە کە مەشورەت بە حکومەتی بۆمبای وە هەر جیهەتێ ئیجاب ئەکا بکرێ.

"میستەر رامس ماکدونالد، لە میانی نوتقی خۆیا ئیزهاری کرد کە من بە هیچ وەجهێک بە واسیتەی موخالەفەتی موخالفین ئیستیعفا ناکەم. لە پاش ئەمە لە خصوص ئەفکار سولح پەروەرانی عەمەلەوە ئیزهاری منەتداری بە موناسەبەتی گرتنە ژێر دەستی ئیدارەی حکومەتی عەمەلە خۆی لە معامەلاتی موخالیفان ئەپارێزێ".

2. 4. بابەتی جۆراوجۆر

لە ژ9 دا رەفیق حیلمی بە تورکی وەڵامی وتارێکی ژ 855 ی (نجمە) ی داوەتەوە.

لە ژ17 دا بە ناوی رۆژنامەکەوە بە تورکی وەڵامی ژمارەی رۆژی 15 ی شوباتی (نجمە) ی داوەتەوە.

لە ژ20 دا بە فارسی جوابی رۆژنامەی (شفق سرخ) ی ئێرانی داوەتەوە. (شفق سرخ) نوسیویتی کە شێخ مەحمود لە ترسی فرۆکەکانی ئینگلیز، خێزانەکەی رەوانەی سنور کردوە، خۆیشی لە کون شاخ دا خۆی شاردۆتەوە. لە سەر ئەمە لۆمەی رۆژنامەکە ئەکا.

لە ژ23 دا (جوابی غەزەتەی العراق) ی داوەتەوە.

بەرپەرچدانەوەی ئەم رۆژنامەیە، بە زۆری بۆ داکۆکی بوە لە مافی کورد بۆ سەربەخۆیی.

لە ژ8 دا رەفیق حیلمی لە کۆتایی وتارێک دا لە ژێر سەردێڕی (حکومەتی میلیە فائیدەی چیە؟) نوسیویتی:

"... بینائەن عەلەیهی حال هیچ نیە. مەقسەد ئیستیقلالە. لازمە ئەمرۆ لە سلێمانیدا مەتبوعات و ئەفکار فەوقەلعادە سەربەست بێ و هەمو تێگەیشتوانی میلەت بێلا قەید و شەرت سەربەستیان تەئمین بکرێ حەتا لە

تەحتی ریاسەتی جەنابی مەلیک دا بە پرۆغرامێکی قەتعی و فائیدەبەخش جەمعیەتێکی تەحرار تەشەکول بکا بۆ خاتری ئەمەی کە هەم بۆ ئاتی سیلاحی موبافەعەمان بێ و هەم ئیدارەی موتلەقە و موستەبیدانە لە مەملەکەتمانا غەیرە قابیلی تەشەکول بێت..."

3. لە روی هونەری رۆژنامەوانی‌یەوە

3. 1. شێوە و روخسار

ئومێدی ئیستیقلال وەکو غەزەتەکانی پێش خۆی: پێشکەوتن، بانگی کوردستان، رۆژی کوردستان، بە هەمان شێوە و روخسار و بە هەمان دەزگای چاپ و حەرف و، بە هەمان قەوارە دەرچوە. لەگەڵ ئەوان جیاوازیەکی نیە.

3. 2. زمانەکەی

زۆری وتارەکانی ئومێدی ئیستیقلال بە کوردیە، بەڵام هەندێ جار بە زمانی فارسی و تورکیش وتاری بڵاوکردۆتەوە بە تایبەتی بۆ وەڵامدانەوەی هەندێ لەو رۆژنامەنەی بەم دو زمانە دەرچون.
کوردیەکەی تەنها لەهجەی سلێمانیە، بەڵام زۆر جار نارەوان و ناخۆش و وشەگەلی ناقۆڵای عەرەبی تێ ئاخنراوە و، رێنوسەکەی بۆ خوێندنەوە ئاسان نیە. زۆر کەم پێرەوی خاڵبەندی کردوە.

3. 3. گیروگرفتی تەکنیکی

پێئەچێ بە هۆی ئاڵوگۆڕی دەسەڵات و بۆردومانی سلێمانی و چۆڵکردنی، دەزگای چاپەکە خراپ بوبێ و، هێزی ئینگلیز کە سلێمانی بە جێ هێشتوە هەندێ پارچەی لێ دەرهێناوە، لە بەر ئەوە توشی گیروگرفت بون.

لە ژ1 دا نوسیویتی:

"لەم ئینقیلابی ئەخیرەدا لەبەر ئەمەی بەعزێ ئەقسامی ماکینەی چاپ سەقەت کرابو مودەتێکە غەزەتە ئینتیشاری تەعتیل بوبو. ئەمجارە بە واسیتەی سەعی و هیمەتی چەند وەستایەکەوە چاک کرا وە بیمینهو تەعالا موباشەرەتی بە نەشرەی غەزەتە کرایەوە و بە ئارەزوی هەمو برادەرانی کورد هاوارمان بە واسیتەی ئومێدی ئیستیقلالەوە رەفع و ئیعلان ئەکەین. ئومێدی ئیستیقلال لە بەر ئەوەی نەشرەی حەقیقەت و مودەعی حقوقی میلیەی عەرزی ئیفتیقار و بۆ معاوەنەتی هەمو خەبەردار ئەکا لەم خصوصەوە عەرزی تەبشیر ئەکەم.
ئەحمەد صەبری"

لە ژ16 دا نوسیویتی:

"ئیعتیزار: لەم بەینی پێشودا ماکینەی مەتبەعە چەپەڵ بوبو لەبەر ئەوە تەئخیری ئینتیشاری غەزەتە کراو، پاککرایەوە ئەمجارە بیمینهو تەعالا دەست بە ئینتیشار کرا."

لە ژ18 دا نوسیویتی:

"ئیعتیزار: لە بەر کوسرەتی مەشغولیەت ئەمجارە غەزەتەکەمان پێنچەوانە تەبع کراوە. ئیستیرحام ئەکەین لە قارئینی کیرام کە قسورمان عەفو بفەرمون."

4. شوێنی لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

ئومێدی ئیستیقلال لە ڕۆژگارێکدا دەرچوە کە ململانێی سیاسی - چەکدار لە نێوان جوڵانەوەی سەربەخۆییخوازی کورد و، دەسەڵاتی داگیرکەری ئینگلیز و عیراقدا، چوتە قۆناغی شەڕ و پێکدادانەوە. سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر کوردستانی جنوبی ئاشکرا بو کە ئەیەوێ کوردستانی جنوبی بە یەکجاری بخرێتە سەر مەملەکەتی تازە دامەزراوی هاشمی. جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد بە سەرکردایەتی شێخ مەحمود ئەیویست بەرهەڵستی ئەم پێوەلکاندنە بکا. کوردیش لە ناو خۆیدا بوبو بە چەند بەشەوە، بەشێکی گرنگی کە چەندین کەس لە هاوکارانی پێشوی شێخ مەحمودیان تێدا بو. نائومێد بون لەوەی ئینگلیز شتێ بۆ کورد بکا و تێگەیشتن چارەنوسی کوردستان بە عیراقەوە گرێ ئەدرێ، بە لای ئینگلیز و عیراقدا کەوتن.

ئومێدی ئیستیقلال ڕۆژنامەی ڕەسمیی حکومەتی کوردستانی جنوبی بوە، بیروبۆچونی دەستەی سەربەخۆییخوازانی کوردی دەربڕیوە.

جێگیر بونی

نەخشەی سیاسیی ناوچەکە

5. جێگر بونی نەخشەی سیاسیی ناوچەکە

5. 1. تورکیا: دامەزراندنی جمهوریەتی تورکیای کەمالی

حکومەتی تورک هەمو یانە و رۆژنامە کوردیەکانی ئەستەمولی داخست و. هەمو چالاکیەکی سیاسی، کۆمەڵایەتی، رۆشنبیری... کوردی قەدەغە کرد. بەوپەڕی توندوتیژیەوە کەوتنە پەلاماردانی کورد. زنجیرەیەک شۆڕشی خوێناوی 1924 و 1925 و 1927- 1931 و 1936 روی دا. تورک لەم روداوانەدا بە هەزاران کوردی کوشت و بە هەزاران گوندی وێران کرد. چەند ملیۆن کوردی راگواست بۆ دەرەوەی کوردستان و تورکی لە جێگەی ئەوان نیشتەجێ کرد. سیاسەتی رەسمیی حکومەتی تورکی بەرامبەر کورد. تواندنەوەی کورد بو لە ناو نەتەوەی تورکدا. مستەفا کەمال ویستی نەتەوەی دەوڵەت دروست بکا.

لە سالانی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا چاپەمەنی و رۆژنامەوانیی کوردی لە تورکیا رێگەی نەدراوە و نەبوە.

5. 2. ئێران: دامەزراندنی دەوڵەتی شاهنشاهی پەهلەوی

دوای ململانێیەکی زۆر لە نێوان شای قاجار و رەزاخانی سەرداری سپا و مەشروتەخوازان و جمهوریخوازان، سەرەنجام رەزا خان سەرکەوت و بو بە شای ئێران. رژیمێکی دیکتاتۆریی خوێناوی دامەزراند. رەزا شا وشەی (ئێران) ی کرد بە ناوی رەسمی وڵات و دەوڵەت. ئەویش بە چاولێکەری مستەفا کەمال کەوتە هەوڵی دامەزراندنی دەسەڵاتێکی ناوەندی و تواندنەوەی هەمو گەلانی ئێران لە ناو نەتەوەی ئێرانیدا. ویستی نەتەوەی دەوڵەت دروست بکا. بە سەدان کەسایەتی کوردی گرت و دوریخستنەوە بۆ زیندانەکانی دەرەوەی کوردستان. بەکارهێنانی زمان و فەرهەنگی کوردی قەدەغە کرد. زمانی کوردی بە لەهجەیەکی زمانی فارسی دانەنرا، بە زمانێکی سەربەخۆ نەئەناسرا. لە سالانی ئەم لێکۆڵیەوەیەدا چاپەمەنی و رۆژنامەوانیی کوردی لە ئێران رێگەی نەدراوە و نەبوە.

5. 3. عیراق: دامەزراندنی مەلیکایەتی هاشمی

5. 3. 1. پێکهێنانی یەکەم حکومەتی عیراقی (1920)

ساڵی 1920 دەسەڵاتی ئینگلیز لە بەغداد، داوای لە کەسایەتیەکی دینیی عیراق کرد وەزارەتێکی خۆماڵی بۆ حوکمی عیراق پێک بهێنێ. ئەورەحمان نەقیب وەزارەتی پێک هێنا. پاش ماوەیەک ئینگلیز ئەمیر فەیسەڵی کوڕی شەریف حسەینی بانگ کرد بۆ عیراق. وەزارەت بەیعەتی پێ کرد و (ئیستیفتا) یەکی

روکەش بۆ بەیعەت کردنی گشتی بە مەلیکێتی فەیسەڵ لەناو خەڵکدا ساز کرا. لەو کاتەدا جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد لە عیراقدا، بە تایبەتی لە ناوچەکانی سلێمانی و کەرکوکدا بە هێز بو، نەیاندەویست بچنە ژێر حوکمی عیراقەوە، بەڵکو ئەیانویست دەوڵەتێکی کوردییان هەبێ.

ئەم کێشەیە ئەگەرچی ئینگلیز لە لای خۆیەوە بە لایدا خست بو، بەڵام لە لای کورد بە تایبەتی لای شێخ مەحمود و هاوبیرەکانی، هێشتا بە لادا نەکەوت بو. دوای زنجیرەیەک شەڕ و پێکدادان لە نێوان هێزەکانی کورد و ئینگلیز و عیراقدا، هێزەکانی ئینگلیز و عیراق سلێمانییان داگیر کرد. سلێمانی بە رەسمی کرا بە یەکێ لە لیواکانی عیراق و موتەسەریفێکی بۆ دانرا.

ئەگەرچی شێخ مەحمود و هاوکارەکانی هەر لە شۆڕشدا مانەوە و بەرەنگاریی هێزەکانی عیراق و ئینگلیزیان نەکرد، بەڵام ئیتر هەلی پێکهێنانی دەوڵەتی کوردی لە کایەدا نەما بو. چارەنوسی کوردەکانی کوردستانی جنوبی بە یەکجاری بەسترا بە دەوڵەتی تازە دامەزراوی عیراقەوە. ئینگلیز لە عیراقدا ویستی نەتەوەی عیراق (الامة العراقیة) دروست بکا.

5. 3. 2. مافەکانی کورد لە دەوڵەتی تازەدا

ئێران و تورکیا دو دەوڵەتی دێرینی ناوچەکە بون، بەڵام عیراق دەوڵەتێکی تازە دامەزراو بو. ڕێژەی کورد لە چاو دانیشتوانی هەمو ئێران و، ڕێژەی کورد لە چاو دانیشتوانی هەمو تورکیا، ئەگەر بەراورد بکرێ لەگەڵ ڕێژەی کورد لە چاو دانیشتوانی هەمو عیراقدا، دەرئەکەوێ کە ڕێژەی کورد لە عیراقدا زۆر زیاترە. ئەمە سەرەڕای ئەوەی ئەگەر ئەوەش بهێنینە بەرچاو کە زۆرایەتی عەرەبی عیراق بە مەزهەب شیعەو زۆرایەتی کوردی عیراق بە مەزهەب سوننەن و، ئەمیر فەیسەڵ و دەزگای حوکمڕانیەکەیشی سوننە بون. دەرئەکەوێ کە ئەمیر فەیسەڵ تا چ ئەندازەیەک پێویستی بە کورد بوە بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی شیعە- سوننە لە عیراقدا.

جگە لەوەیش، عیراق تا 1931 لە ژێر ئینتیدابی بریتانی دا بو، دەسەڵاتی ئینتیداب بەڵێنی لە عیراق وەرگرت بو لە بەرامبەر ئەوەدا کورد بخرێتە سەر عیراق، عیراق سەرەنجام سەربەخۆیی وەربگرێ، ئەبێ ڕێزی مافەکانی کورد بگرێ.

ئەم دو فاکتەرەی بۆ کوردەکانی عیراق رەخسا بو، بۆ کوردەکانی ئێران و تورکیا و سوریا نەڕەخسا، لە بەر ئەوە کورد لە عیراقدا هەر لە سەرەتاوە هەندێ مافی ڕۆشنبیری (لەوانە مافی ڕۆژنامەوانی و سەلماندنی قانونیی بەکارهێنانی زمانی کوردی لە خوێندنگا، دادگا و دائیرەکان دا) و، مافی بەڕێوەبەری (لەوانە بەشداری لە پارلەمان و وەزارەت و پایە بەرزەکانی دەزگاکانی حکومەتدا) وەرگرت، کوردی پارچەکانی تر لێی بێ بەش بون.

5. 3. 3. گاتنامە کوردیەکانی عیراق

5. 3. 3. 1. لە سلێمانی

5. 3. 3. 1. 1. ژیانەوە (1924 – 1926)

ژ1 ی لە 18 ی ئاغستۆس (ئاب) ی 1924 دا و،

دوا ژمارەی 56 لە 14 ی کانونی سانی 1926 دا دەرچوە.

لە ژ1 یدا بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: "ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکومەتیە هەفتەی جارێک دەردەچێ"

بە 4 لاپەرە لە چاپخانەی بەلەدیە لە سلێمانی دەرچوە.

لەم بەشەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لەسەر (ژیانەوە) نوسراوە.

5. 3. 3. 1. 2. ژیان (1926 – 1938)

ژ1 ی لە 21 ی کانونی دووەمی 1926 دا، واتە راستەوخۆ دوای راگرتنی (ژیانەوە) و وەکو درێژەکێشانی ئەو دەرچوە. لە ژ1 دا بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: "ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعییە، هەفتەی جارێک دەردەچێ" بە 4 لاپەرە لە چاپخانەی شارەوانی چاپ کراوە.

تا ژ81 ی 13 ی 9 ی 1927 محەمەد ئەدیب عەزیز و،

لە ژ82 ی 20 ی 9 ی 1927 تا ژ259 ی 4 ی 9 ی 1930 عەلی عیرفان و،

تا ژ321 ی 30 ی 4 ی 1932 حسەین نازم و،

لە ژ322 ی 19 ی 5 ی 1932 دوە کە حسەین نازم ئەمرێ تا ژ406 ی 14 ی 8 ی 1934 پیرەمێرد بەڕێوەبەر و بەرپرسی بوە. لەم ژمارەیە بە دواوە پیرەمێرد چاپخانەکەی لە شارەوانی بە کرێ گرتوە، ئیمتیازی رۆژنامەکەشی لای حکومەتی بەغداد بۆ خۆی وەرگرتوە.

لە ژ406 ی 14 ی 8 ی 1934 تا ژ553 ی 10 ی 3 ی 1938 پیرەمێرد، بە سەربەخۆیی، بەڕێوەبەر و بەرپرسی ژیان بوە. بەڵام موتەسەریفی ئەوسای سلێمانی بەهانەی بە پیرەمێرد گرتوە و (ژیان) ی داخستوە.

ژیان تا ئەو کاتە بە تەمەنترین رۆژنامەی کوردی بوە.

لە بەرگی دوەمی ئەم کتێبەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ بە ناونیشانی (ژیان... بە تەمەنترین رۆژنامەی کوردی 1926- 1938) بڵاوئەبێتەوە. پێشتر، ساڵی 2002 چاپی یەکەمی بڵاوکراوەتەوە.

5. 3. 3. 1. 3. زبان (1937 – 1941)

رۆژنامەیەکی حەفتانە بوە. شارەوانی سلێمانی دەری کردوە. ساڵح قەفتان بەڕێوەبەر و بەرپرسی بوە.

ژ1 ی لە 11 ی ئەیلولی 1937 دا و

ژ94 ی لە 18 ی کانونی دوەمی 1941 دا دەرچوە.

ئەم رۆژنامەیە لە لایەن شارەوانیەوە دەرکراوە بۆ بەربەرەکانی رۆژنامەی (ژیان) ی پیرەمێرد.

5. 3. 3. 1. 4. زانستی (1938)

گۆڤارێکی زانستی و ئەدەبی و هونەری و مێژوویی و ئابوری بوە. ساڵح قەفتان خاوەن و بەڕێوەبەری بوە. ژ1 ی لە 25 شوباتی 1938 دا دەرچوە.

5. 3. 3. 1. 5. بڵاوکراوەی تر

سلێمانی تەنیا چاپخانەیەکی لێ بوە کە رۆژنامەی ژیانی پێ چاپ کراوە. لە بەر ئەوە توانای لە چاپ دانی کتێب کەم بوە. هەندێ کتێب لە (چاپخانەی ژیان) چاپکراون بە زۆری لە بەرهەمەکانی پیرەمێرد بون.

5. 3. 4. قوتابخانەی رۆژنامەوانیی سلێمانی

سلێمانی لە چاو شارەکانی تری کوردستاندا، شارێکی تازەیە. ساڵی 1784 دروستکراوە. سلێمانی نە مینای دەریایی و، نە سەرە رێگای بازرگانی و، نە ناوەندێکی گرنگی کشتوکاڵ و ئابوری بوە. دروستکردنی سلێمانی بە تایبەتی لەو شوێنەدا زۆرتر هۆی سیاسی و جەنگی لە پشتەوە بوە. سلێمانی هەر زۆر زو بۆتە ناوەندێکی سیاسی و، ناوەندێکی خوێندن و رۆشنبیری. بە دەیان مزگەوتی تێدا کراوەتەوە و بە سەدان مەلا و موددەریسی باشی بۆ هێنراوە.

سەرەتای شیعری کوردی بە لەهجەی کرمانجی خوارو لە 3 کوچکەی قوتابخـانەی بابـان: نـالی، سـالم، کوردی و. نوسینی کوردی بە لەهجەی کرمانجی خوارو لە عەقیدەنامەکەی مەولانـا خالیـد و لە مەولودنـامەکەی شێخ حسێنی قازیەوە دەس پێ ئەکا.

کردنەوەی خوێنـدنگەی دەوڵەتـیی لە دوا چـارەکی قەرنـی نـۆزدەهەمدا. لە پـاڵ مـزگەوت و مەدرەسـە دینیەکاندا، دەروازەیەکی تـری بـۆ خەڵکـی سـلێمانی کـردەوە بە روی رۆشـنبیری نـوێدا. بە رێـکەوت نـیە: یەکەمین سەرنوسەری رۆژنامەی سیاسیی یەکەمـین رێکخـراوی کـوردی لە ئەسـتەموڵ سـلێمانیەلی توفیـق و. خاوەنی گۆڤاری رۆژی کورد عەبدولکەریم سلێمانی و خاوەنی گۆڤاری هەتـاوی کـورد عەبـدولعەزیز بابـان و. یەکەمین دیپلۆمات کە مەسەلەی کوردی خستە بەردەم کۆڕ و کۆمەڵە ناودەوڵەتیەکان شـەریف پاشـای خەنـدان بو. یەکەمین حکومەتی کوردی لە سلێمانی دامەزرا و. یەکەمین چاپخانەی کـوردی لە خـوارووی کوردسـتاندا و یەکەمین رۆژنامەی کوردی لە کوردستاندا لە سلێمانی بڵاوکرایەوە و. یەکەمین لێکۆڵینەوەی زانسـتیی مێـژوی کورد. دوای شەرەفخانی بتلیسی. ئەمین زەکی و. یەکەمین دانەری سـەرف و نەحـوی کـوردی سـەعید صـدقی کابان و دانەری یەکەم رێزمانی کوردی تۆفیق وەهبی بوە.

لە بەر ئەوە شـتێکی سـەیر نەبـو کە سـلێمانی یەکـێ لە ناوەنـدە چالاکەکـانی کـوردایەتی و. یەکـێ لە ناوەندە رۆشنەکانی رۆشنبیری و رۆژنامەوانیی کوردی بێ.

لە سلێمانیدا کاروانێکی بێ پچرانی رۆژنامەوانی لە سەرەتای بیستەکانەوە بە پێشـکەوتن و. دوای ئەو بە ریز بە بانگی کوردستان، رۆژی کوردستان، بانگی حەق، ئومێدی ئیسـتیقلال، ژیـانەوە، ژیـان، زبـان، زانسـتی... دەستی پێ کرد، چوارچێوەی قوتابخانەیەکی تایبەتی رۆژنامەوانی دامەزراند کە تا ئەمرۆیش بەردەوامە.

5. 3. 4. 1. سیماکانی قوتابخانەی سلێمانی

1. بژارکردنی زمانی کوردی لە وشەی بێگانە
2. هەوڵدان بۆ داهێنانی رێنوسی نوێ
3. نوێکردنەوەی شیعر و ئەدەب
4. داواکردنی ئازادیی ئافرەت
5. داوا کردنی مافی نەتەوەیی کورد
6. پشتیوانیی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردیی بەشەکانی تر

5. 3. 3. 2. لە بەغداد

5. 3. 3. 2. 1. دیاریی کوردستان

ژ1 ی لە 11 ی مارتی 1925 دا و

ژ16 کە دوا ژمارەیەتی، لە 11 ی مایسی 1926 دا لە بەغداد بە کوردی و عەرەبی و تورکی، دەرچوە.

خۆی بەمجۆرە بە ناسین داوە: "دیاریی کوردستان جارێ هەتـا جێـژن پـانزە رۆژ جـارێ دەرئەچـێ، رۆژنامەیەکی ئیجتیماعی و ئەدەبی و مصەوەرە، هەفتەی جارێ دەرئەچێ"

ساحێبی ئیمتیاز و سەر موحەرریری ساڵح زەکی ساحێبقران و. نوسەری بەشی عەرەبی خەلەف شـەوقی داودی و. نوسەری بەشی تورکی د. محەمەد شوکری سەگڤان و. مودیری ئیدارەی رەشید شەوقی بوە.

لەم کتێبەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لە سەر (دیاریی کوردستان) نوسراوە.

5. 3. 3. 2. 2. بانگی کوردستان (خولی سێیەم، 1926)

ژ14- 1 ی لە 28 ی کانونی دوەمی 1926 دا و،
ژ14- 2 ی لە 15 ی شوباتی 1926 دا و،
ژ14- 3 ی لە 1 ی نیسانی 1926 دا دەرچوە.

لە ژ14- 1 دا بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: "غەزەتەیەکی سیاسی. ئەدەبی و فەنی‌یە هەفتەی جارێک دەرئەچێت"

موديری مەسئول و سەر موحەڕیر مستەفا پاشای یاملکی و. موحەڕیر مستەفا شەوقی و. مودیری ئیدارە کەریم رۆستەم بوە.

5. 3. 3. 2. 3. بڵاوکراوەی تر

لە بەغداد هەندێ بڵاوکراوەی تر دەرچوە. ئەگەرچی هەندێ لە نوسەران لە ریزی گۆڤاردا ریزیان کردون، بەڵام لە بەر ئەوەی مەرجەکانی کاتنامەیان تێدا نیە ئەوانە بە گۆڤار و رۆژنامە دانانرێن. چونکە خاوەنی ئیمتیاز و سەرنوسەر و ناونیشانی دائیمی شوێنی دەرچونی تێدا نیە، لە دەرچونیش دا کاتی دیاریکراوی رۆژانە و، هەفتانە و، مانگانەیان نەبوە. تەنیا یەک ژمارەیان لێ دەرچوە، ئیتر وەستاون. رەنگە راستتر وابێ ئەم جۆرە بڵاوکراوانە بە (کەشکۆڵ) یان (ئەنتۆلۆجی) ناو ببرێن. چونکە کۆکراوەیەکی تێکەڵاوە لە بابەتی جۆراوجۆر لەوانە:

*** پەیژە**

ساڵی 1927 لە بەغداد دەرچوە. لە ژێر ناوەکەیدا نوسراوە: "ئەدەبی، ئیجتیماعیەیە بە کوردی بۆ کوردایەتی ئەدوێ. دانەری مستەفا شەوقی"

*** یادگاری لاوان**

ساڵی 1933 لاوانی کورد لە بەغداد بڵاویان کردۆتەوە، شیعر و بابەتی ئەدەبی و رۆشنبیریە، 80 لاپەڕەیە.

*** دیاری لاوان**

ساڵی 1934 لاوانی کورد لە بەغداد بڵاویان کردۆتەوە، شیعر وبابەتی ئەدەبی و رۆشنبیریە، 102 لاپەڕەیە.

جگە لەمانە چەندین کتێبی کوردی لە بابەتی جۆراوجۆر لە بەغداد بڵاوکراونەتەوە، لەوانە:

زنجیرەی کتێبەکانی کوردی - مەریوانی، لە ناویاندا دیوانەکانی نالی، کوردی، سالم.

تەرجومەی کوردیی کتێبی دەرسی خوێندنگە سەرەتاییەکانی عیراق بۆ ئەوەی لە خوێندنگە سەرەتاییەکانی کوردستاندا بخوێنرێن.

هەر لەو ساڵانەدا چەند کتێبێ لە بەغداد بڵاوکراونەتەوە کە پێوەندییان بە مێژوی کورد و زمانەکەی و رێزمان و رێنوس و ئەدەبی کوردیەوە هەبوە. ئەمانە دەورێکی گرنگیان هەبوە لە قوڵکردنەوەی هۆشی نەتەوەیی لاوانی کوردا. لەوانە، کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی و، (دەستوری زمانی کوردی) توفیق وەهبی و، (خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان) ی محەمەد ئەمین زەکی کە (نەخشەی کوردستان) یشی لەگەڵ چاپ کراوە.

5. 3. 3. 3. لە ڕەواندز

5. 3. 3. 3. 1. زاری کرمانجی

خاوەن و مدیری سەید حسێن حوزنی موکریانی و، مدیری نیدارە عەبدولرەحمان (گیوی موکریانی) بوە.

گۆڤارەکە بەمجۆرە خۆی بە ناسین داوە: "کۆڤارێکی ئیجتیماعی، تاریخی، فەنی، ئەدەبی، مانگیە"

ژ1 ی لە 25 ی مایسی 1926 دا لە رەواندز لە چاپخانەی زاری کرمانجی بە قەوارەی 28 x 20 سم و، هەندێ ژمارەی بە 20- 24 لاپەڕە و هەندێکی تری بە 12- 16 لاپەڕە، دەرچوە. ئەم گۆڤارە ئەگەرچی ئەبو مانگانە دەربچێ، بەڵام تا ساڵی 1932 بە هەموی 24 ژمارەی لێ دەرچوە. ژ24 ی لە 23 ی تەموزی 1932 دا دەرچوە.

زۆری بابەتەکانی حوزنی موکریانی نوسیونی. تێکەڵاوە لە باسی مێژوی کورد، ئەدەبی، دەنگوباس، شیعر.

تا ساڵی 1932 حکومەتی عیراق هەمان یاسای چاپەمەنی عوسمانی جێبەجێ ئەکرد کە ساڵی 1913 دانرا بو. بەڵام ساڵی 1933 پارلەمانی عیراقی یاسایەکی نوێی چاپەمەنی دانا.

مادەی دوەمی یاسای چاپەمەنی عیراقی ئەڵێ:

"هەمو چاپکراوێ ئەبێ بەڕێوەبەرێکی بەرپرسی هەبێ، ئەم مەرجانەی تێدا بێ:

1. عیراقی بێ.
2. 25 ساڵی تەمەنی تەواو کردبێ.
3. بە تاوانی داسیاسی و گوناحی شەرەف شکێن حوکم نەدرابێ.
4. لە خوێندنگەیەکی بەرز دەرچوبێ، ناوبانگی باش بێ، بۆ چاپکراوی دینیی ئیسلامی ئەبێ ئیجازەی وتنەوەی دەرسی هەبێ.
5. فەرمانبەر نەبێ و ئەندامی ئەنجومەنی گەل نەبێ.
6. شوێنی دانیشتنی هەبێ لەو شوێنەدا چاپکراوەکەی لێ دەرئەچێ دیاری ئەکا."

وەکو ئەدمۆنس لەو بیبلۆگرافیەدا نوسیویێتی کە بۆ چاپکراوی کوردی لە نێوان ساڵانی 1920- 1936 دا کردویەتی ئەڵێ لە بەر ئەوەی حوزنی بڕوانامەی بەرزی نەبو، نەیتوانی ئیمتیازی زاری کرمانجی بە پێی یاسای تازەی عیراقی نوێ بکاتەوە و درێژە بە دەرچونی بدا.

5. 3. 3. 3. 2. بڵاوکراوەی تر

حوزنی بەو چاپخانەیەی لە رەواندز بە ناوی (زار کرمانجی) دوە دایمەزراند بو، چەندین کتێبی مێژویی، ئەدەبی، هونەری چاپ کردوە. لەوانە: کتێبە مێژوییەکانی خۆی دەربارەی کورد و دادرشا، شاهەکانی زەند و، حوکمدارانی بابان و، میرانی سۆران... بڵاوکراوەکانی زاری کرمانجی بەشداریەکی کاریگەریان کردوە لە بڵاوکردنەوە و قوڵکردنەوەی هۆشی نەتەوەیی لاوانی کوردا.

5. 3. 3. 4. لە کەرکوک

5. 3. 3. 4. 1. کەرکوک

عیراق ئەیویست لە ژێر مانداتی بریتانی دەربچێ و سەربەخۆیی وەربگرێ، بۆ ئەوەش ئەبو بۆ کۆمەڵەی گەلانی بسەلمێنێ کە ئەو بەڵێنانەی بە کوردی داوە جێبەجێی کردون. لە هەمان کاتدا پەیمانێکی

خۆی لەگەڵ بریتانیا ببەستێ. ساڵی 1930 کاتێ حکومەتی عیراق دەستی کرد بە گفتوگۆ لەگەڵ ئینگلیز بۆ نوێکردنەوەی پەیمانی عیراقی - بریتانی، چالاکەکانی کورد کەوتنە جوڵان. چونکە عیراق بە تەما نەبو لە پەیمانە تازەکەدا باسی دابینکردنی مافی نەتەوەیی کورد بکا. ئەمە نارەزاییەکی زۆری لە ناو گەلی کوردا خوڵقاند. حکومەتی عیراق بۆ ئەوەی نیاز پاکی خۆی بۆ کورد بسەلمێنێ و جوڵانەوەی نارەزایی کورد خاو بکاتەوە. لەو دەوروبەرەدا هەندێ مافی کوردی سەلماند. لەوانە نیوەی رۆژنامەی حەفتەیی کەرکوکی کرد بە کوردی.

حکومەت کە بە مەبەستی خۆی گەیشت و ترسی لە هەراو هوریای کورد نەما، لە زۆری ئەو هەنگاوانەی بە قازانجی کورد دا بوی، پەشیمان بوەوە. بەشی کوردیی رۆژنامەی کەرکوکیش بە پێی ئەو سیاسەتە داخرا.

تا ئیستا ژمارەکانی کەرکوک لە بەر دەسدا نین. لە بەر ئەوە زانیارییەکی ئەوتۆ لە بەر دەسدا نیە. رەنگە باوەرپێکراوترین سەرچاوە ئەو بیبلۆگرافیایە بێ کە ئێدمۆندس بۆ بڵاوکراوە کوردییەکانی عیراقی دەرکردوە لە نێوان سالانی 1920- 1936 و. لە گۆڤاری (کۆمەڵەی شاهانەی ئاسیای ناوەندی) دا بڵاوی کردۆتەوە. ئێدمۆندس لە ریزی بڵاوکراوەکاندا ژمارە 10ی داوەتێ و نوسیویتی:

"10. کەرکوک (بەخشەی شارەوانی)

کەرکوک. قەبارەی لاپەرەکانی جیاواز بوە. لە ژ302 ی 2 مایسی 1930 تا ژ 354 ی 29 ی دیسی 1931 بە قەبارەی ‎711⁄4 % x‏ ئینچ چاپ کراوە. 53 ژمارەی. بابەتی کوردی ئەوەندەی بابەتی تورکی تێدایە."

5. 3. 3. 4. 2. بڵاوکراوەی تر

هیچ بڵاوکراوەیەکی کوردی لێ چاپ نەکراوە.

5. 3. 3. 5. لە هەولێر

5. 3. 3. 5. 1. روناکی (1935- 1936)

ژ1 ی لە 24 ی 10 ی 1935 دا و

ژ11 کە دوا ژمارەیەتی لە 16 ی 5 ی 1936 دا لە هەولێر دەرچوە.

لە ژ1 دا خۆی بەمجۆرە بە ناسین داوە: "کۆوارێکی هەفتەیی علمی ئیجتیماعی ئەدەبی کوردیە"

مودیری مەسئول محامی محەمەد شیت مستەفا و، سەرنوسەری حسەین حوزنی بوە.

لەم کتێبەدا لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لە سەر (روناکی) نوسراوە.

5. 3. 3. 5. 2. بڵاوکراوەی تر

هیچ بڵاوکراوەیەکی کوردی تری لێ چاپ نەکراوە.

6. شام

دوای تێشکانی شۆرشی 1925 ی کوردەکانی تورکیا. حکومەتی تورکیای کەمالی بەوپەری توندوتیژیەوە کەوتە سەرکوتکردنی جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد. سیاسی و رۆشنبیر و سەرانی عەشیرەتەکانی کورد کەوتنە ژێر گوشارێکی سەختەوە. هەندێکیان لە سێدارە دران، هەندێکیان گیران و، هەندێکیان پەرەوازی وڵاتانی دراوسێ: عیراق، ئێران، سوریا بون.

سوریا ئەوسا لە ژێر ئینتیدابی فەرەنسیدا بو. دەسەڵاتی فەرەنسی چاوپۆشی لە نیشتەجێ بون و، چالاکی هەندێ لەم کوردانە ئەکرد. ساڵی 1927 تێکۆشەرانی کوردی تورکیا لە ناو خۆیاندا کەوتنە پێوەندی و بیرکردنەوە لە ڕێگای ڕزگاری. تا ئەو کاتە تێکۆشەرانی کورد دابەش بوبون بە سەر چەند ڕێکخراوی سیاسیدا.

مەمدوح سەلیم، کە ڕۆشنبیرێکی ناسراو و، خاوەنی گۆڤار و دواتر ڕۆژنامەی تورکی- کوردی (ژین) و، سکرتێری پێشوی پارتی دیمۆکراتی کورد بو، لەگەڵ حیزبی داشناقی ئەرمەنی ڕێک کەوت بو کە کورد و ئەرمەن پێکەوە خەبات دژی تورکیای کەمالی بکەن. هاوکاری یەکتری بکەن بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان.

لە ئەنجامی ئەو پێوەندی و گفتوگۆیانەی کوردەکان لەناو خۆیاندا کردیان، گەیشتنە ئەوەی کە نوێنەرانی هەمو ڕێکخراوە سیاسیەکانی کوردستانی تورکیا و، کەسایەتی ناسراو و، سەرانی عەشایەری کورد، کۆنگرەیەک ببەستن بۆ پێکهێنانی یەک پارتی سیاسی کە هەمو تێکۆشەرانی کورد لە تورکیا کۆبکاتەوە، بۆ دریژەدان بە خەباتی ڕزگاریخوازی. لە تشرینی دوەمی 1927 دا لە ماڵی ڤاهان پاپازیان، کە یەکێ بو لە سەرکردەکانی حیزبی داشناقی ئەرمەنی، لە (بحمدون) لە لوبنان کۆبونەوە.

لەم کۆبونەوەیەدا کۆمەڵێ لە کەسایەتیە سیاسیە ناودارەکانی کورد بەشدار بون، لەوانە: جەلادەت عالی بەدرخان، دکتۆر محەمەد شوکری سەگڤان، مەمدوح سەلیم، حاجۆ ئاغا سەرۆکی عەشیرەتی هەڤێرکان، بوزان شاهین و مستەفا شاهین لە سەرۆکەکانی عەشیرەتی بەرازان، ئەمین ئەحمەد سەرۆکی عەشیرەتی ڕمان. زۆر لەوانەش کە نەیانتوانی لەم کۆبونەوەیەدا بەشدار بن، وەکو عەلی ڕەزای کوڕی شێخ سەعید، ئیحسان نوری، لەگەڵ ئەوان هاودەنگ بون.

پاش 5 ڕۆژ کۆبونەوە و گفتوگۆ بڕیاریاندا هەمو ڕێکخراوەکانی تر هەڵبوەشێننەوە و، حیزبێکی سیاسی بە ناوی (خۆیبون) ەوە دابمەزرێنن. درێژە بدەن بە شۆڕش تا دوا سەربازی تورک لە کوردستان دەرئەکەن. بۆ ئەمەش لە ڕوی سیاسیەوە بڕیاریاندا پێوەندی دۆستایەتی لەگەڵ ئێران و عیراق و سوریا دابمەزرێنن. لە ڕوی جەنگیەوە یەکێ دابنرێ بە سەرکردەی گشتی هێزە چەکدارەکانی شۆڕش. ناوەندی شۆڕش لە یەکێ لە چیاکانی کوردستاندا دابمەزرێنێ.

سەرکردایەتی خۆیبون، ئیحسان نوری کە ئەفسەرێکی هەڵکەوتو بو، هەڵبژارد بە سەرکردەی گشتی هێزەکانی شۆڕش. ئەویش چیای ئاگری (ئارارات) ی هەڵبژارد بۆ بنکەی سەرکردایەتی شۆڕش.

سەرکردایەتی خۆیبون لەناو خۆیاندا وا ڕێککەوتن کاتێ کە شۆڕش لە ڕۆژهەڵاتی تورکیا هەڵگیرسا، ئەمانیش لە سنوری سوریا - تورکیاوە پەلامار بدەن و، شۆڕش لە خواروی‌دا هەڵگیرسێنن.

سەرکردایەتی خۆیبون لە حوزەیرانی 1930 دا لە حەلەب کۆبونەوە بۆ ئەوەی گوشار لە سەر ئاگری کەم بکەنەوە، کە لەو کاتەدا کەوتبوە بەر هێرشێکی زۆر گەورەی ئۆردوی تورک. بڕیاریاندا شەوی 4/3 ی ئاب لە 6 لاوە دەس پێ بکەن. بۆ ئەو مەبەستە ئاگاداری دەسەڵاتی فەرەنسی‌یشیان کرد. ئەو سەرۆک عەشیرەتانەی بەڵێنیان بە خۆیبون دابو هاوکاری‌یان بکەن و بەشداری ڕاپەڕین ببن، پەشیمان بونەوە و، بەڵێنەکەیان بە جێ نەهێنا. لەبەر ئەوە سەرکردەکانی خۆیبون: جەلادەت بەدرخان، ئەکرەم و قەدری جەمیل پاشا، حاجۆ ئاغا، عوسمان سەبری... گەڕانەوە سوریا. دەسەڵاتی فەرەنسی بۆ ئەوەی دوریان بخاتەوە لە سنور، بە دەسبەسەری ناردنی بۆ دیمەشق.

ئێران و یەکێتی سۆڤێت کە هاوسنوری چیای ئاگری بون، بۆ داخستنی ڕێگاوبانەکان هاوکاری تورکیان کرد. شۆڕشی ئاگری بەرگەی هێرشی تورکی نەگرت، تێکشکا و، سەرکردەکەی پەنای بردە بەر ئێران. تورکەکان بە دڕندانەترین شێوە کوژاندیانەوە و کەوتنە سزادانی بە کۆمەڵی خەڵک، بە هەزاران کەسیان کوشت و، بە سەدان ئاواییان کاول کرد.

خۆیبون وەکو رێکخراوێکی سیاسیی نیمچە نهێنی درێژەی بە کاری سیاسی و راگەیاندن دا. بەڵام ئەو جەزرەبە کوشندەیەی تورک لە جوڵانەوەی کوردی سرەواند بو، سەرکردەکانی لەوە نائومێد کردن لەو نزیکانەدا بتوانن شۆرش بکەن، یان بە ئازادی بگەرێنەوە بۆ تورکیا. لەبەر ئەوە شامیان کردە مەڵبەندی خۆیان و، بیریان لە رێگایەکی تری خزمەت بە جوڵانەوەی کورد کردەوە کە ئەویش مەیدانی رۆژنامەوانیی و بڵاوکردنەوە بو.

6 .1. هاوار

میر جەلادەت بەدرخان، سەرۆکی خۆیبون، ئیمتیازی دەرکردنی هاواری وەرگرت. تێکرا 57 ژمارەی بە سێ قۆناغ، لێ دەرچوە. بەم شێوەیە:

ژ1 ی لە 15 ی 5 ی 1932 تا ژ23 ی لە 25 ی 7 ی 1933 دا،
ژ24 ی لە 1 ی 4 ی 1934 تا ژ26 ی لە 18 ی 8 ی 1935 دا،
ژ27 ی لە 15 ی 4 ی 1941 تا ژ57 ی لە 15 ی 8 ی 1943 دا.

هاوار لە سەرەتادا بە حەرفی عەرەبی و لاتینی چاپ کراوە. دوایی هەموی بوە بە لاتینی.

6 .2. بڵاوکراوەی تر

لەپاڵ گۆڤاری هاواردا چەند بڵاوکراوەی تری کوردی لە شام بڵاوکراوەتەوە لە ژێر ناوی (کتێبخانەی هاوار) دا. ئەم کتێبخانەیە وەکو دەزگایەکی پەخش کاری کردوە.

چەند تێبینی‌یەک:

1. دەربارەی ژیان

ژیان لەبەر ئەوەی تا ئەو کاتە بە تەمەنترین رۆژنامەی کوردی بوە، تۆمارێکی گرنگی روداوەکانی ئەو کاتەی کوردستان و عیراق و، باس و بابەتی ئەدەبی، کۆمەڵایەتی، رۆشنبیری، پەروەردەیی، زانستی، کەلەپوری نەتەوەییە...

لێرەدا من خۆم لە قەرەی لێکۆڵینەوەی نادا، چونکە مامۆستایان رەفیق سالح و سدیق سالح کە لە بواری رۆژنامەوانیدا هەردو پسپۆری بە توانان، خەریکی ئامادەکردن و لێکۆڵینەوەین.

بە هیوای تەواوکردنی کارەکانیان.

2. بیبلۆگرافیای ئەدمۆنس:

A BIBLIOGRAPHY OF SOUTHERN KURDISH, 1920 - 1936, BY C. J. EDMONDS, Journal of the Royal Central Asian Society, VOL. XXIV, JULY, 1937, PART III

3. دەربارەی خۆیبون و شۆرشی ئاگری بروانە:

3. 1. محمد ملا احمد، جمعية خويبون و العلاقات الكردية–_ الارمنية، كاوا للنشر والتوزيع، اربيل، 2000.

3. 2. کۆنێ رەش، جمعية خويبون 1927 ووقائع ثورات ارارات 1930، تقديم ومراجعة د.عبدالفتاح البوتاني، مؤسسه موكرياني للطباعة والنشر، مطبعة خەبات دهوک.

3. 3. روهات الاكوم، خويبون وثوره اكرى، مراجعة شكور مصطفى، منشورات كاوا، اربيل، 1999
3. 4. كاوه بيات، شورش كردهاى تركيه و تاثير ان بر روابط خارجى ايران 1307-1310 ش، تهران، نشر تاريخ ايران، 1374.

4. دەربارەی هاوار

4. 1. هاوار لە سوید و هەولێر سەرلەنوێ چاپ کراوەتەوە.

4. 2. ڕۆژنامەڤانی، لە ژ5 ی کۆتایی ئابی 2001 دا، نوسینەیەکی تایبەت بە (هاوار) ی بڵاوکردۆتەوە کە چەندین لێکۆڵینەوەی لەسەر هاوار تێدایە. بۆیە بە پێویستم نەزانی هیچ لێکۆڵینەوەیەکی زیادی لەسەر بنوسم.

کاتنامه کوردیەکان:

لێکۆڵینەوەی تایبەتی

7. کاتنامە کوردییەکان: لێکۆڵینەوەی تایبەتی

7. 1. ژیانەوە

بو هەر شتیك مخابرات بنیری
چاپخانەوە اکری

اعلانات
بە دیریك ٣ انە دەسیرێت

تاریخ انتشار
١٨ اغستوس ١٩٢٤ سالیانی
نسخەی بە آنەیکە

ژیانەوە

ام غزتەیە غزتەیکی حکومتیە
هفتە جاریك دەدەچی

بدل ابونە
بە ٣ مانك روپیە و نیویك
بە شش مانگ ٣ روپیە
بە سالیکی شش روپیە یە
لە ٣ مانگ کمتر ابونە قید ناکری

بو خارج اجرت پوسطە
علاوە دەکری
نسخەی بە آنەیکە

سال ١ زمارە ١ (دوشنبە) ١٧ محرم ١٣٤٣ ١٨ اغستوس ١٩٢٤

لەبعضی خصوصات ناوی غزتەکان تبدیل کرد بە مناسبت احوال و ماجرایك کە بسری هاتوە عنوان م ژیانەوە ە مان بمناسب زانی چونکە حقیقتا انتشار م جارە ژیانەوە یە . امید اکین کە لەلایی هەمو کسیکا وە مظهر قبول بی و انشا الله و تعالی بی و قدم بو هەمو افراد ام ملتە بە خیر و سعادت ابی .

ژیانەوە

چاو بکەنەوە بروانن ام ملتە مظلومە ام چندە زویە ام نوزە کوردەچی دی و چی بە سەر هات و توشی چی بو امە اگر زریف ورد بکرێتەوە هەموی لە ی نکیشتن و نەزانینەوە بو هەری لە روی اوەوە بو کە اوی اینسی اگر هەر هول و تقەلای نفسی خوی بو هەر وای نفسی نفسی بو کس بو کسی ترهولیکی نەادا آخری نتیجە امە گیشتە درجەیك کە وکو درختی وکو گیایك کە بی آو بی لی نەوە و هالاوی گرم بسەریا بچی هەموی حل بروزی حل قرچی تریك وشك بون بی وامان لی هاتوە . ایستا کە وا خوا رحمی کرد . دروی خیرمان لی کراوەتەوە و ریکای روناکمان بی نشان دراوە اجار فرصتە وخت بە قیمتە صا قوربانە نورە هول و تقلایە وختی تی کوشینە بهمو لایك هەر لەهزمسن ام درختە ام گیایە حل بروزاوە بژیتەوە زندو بیتەوە لەودوا هەر کسە بە قدر زانین و توانین خوی اگر هول نەدا و تی نەکوشی لەدەست اروا لە کیس اچی دیسانەوە پارچە پارچە مکرنەوە هەر یکە شوین کلاویکی لار نکەوی اگر ورد بینەوە تی کیشتین لە دنیا چە باسە ام قصە پر و پوچانە ام خیالانە هەمو خاوە هەمو قوربسری و مال ویرانیە هەمو بی نتیجە یە لە آخریشا بەوە بەرەوای لی بێت بجاری هەمو محو ابیتەوە .

اجارەیش عرضتان لە کم بو خطری خوا هەمو چاومان هیە تجربەمان دیوە بس شوین کلاوی لار بکوین هەمو یك بگرین و چیان بو چاك هول بو اوە بدین دیسانەوە عرضتان اکم چیان بو چاکە بو اوە هول بدەین بجاری تی بکوشین واز لەبر و لوبر بینین اوی خراپە بومان لە خومانی دور بخینەوە و خومانی لی لادەین بە هەمو هیز و قوت خومان بلامار شتی چاك بدەین بلکو ان شاء الله بژینەوە سر بکوینەوە و زندو بینەوە .

هەر کس داوا کر آبونەیە لطفا بومان بنوسی تا کو قید بکری هەر نوعە مقالەیك کە لە لایەن هەمو کسیکەوە

بو هموشتیك مخابرات بنیری
اداره خانه‌وه اکری

اعلانات
به دیریك ٦ انه دەسیریت

تاریخ انتشار
۱۸ اغستوس ۱۹۲٤ سالیانی
نسخه‌ی به آنه‌یکه

ژیانەوه

ام غزته‌یه غزته‌یکی سیاسی ، ادبی ، اجتماعی یه
هفته جاریك دردیچی

بدل ابونه
به ۳ مانك روپیه و نیویك
به شش مانك ۳ روپیه
به سالیکی شش روپیه یه
له ۳ مانك کمتر ابونه قید ناکری

بو دره‌وه بدل ابونه
حو روپیه و نیوه
نسخه‌ی به آنه‌یکه

سال ۲ ژماره ٥٦ (پنجشنبه) ۲۸ جمادی الاخر ۱۳٤٤ ۱٤ کانون ثانی ۱۹۲٦

تکایکی — تابیتی —

معلوم همو لایکه ، ژیانه‌وه ، له‌پیش هموشتیکدا خادم افکار ملت کورد ، و مفکوره‌ کوردایتی‌یه . له‌بری ام امله‌دا و بو گیشتن بم غایه مقدسه تصور ناکم له‌هیچ مانعه‌یك صل بکا ، هرچی وظیفه‌یك که ترتب بکاته سه‌ری به گیان خواهش اجرای اکا و کردویتی ، خدمتی هموکوردیکی کردوه بو بلاو کردنه‌وه و نشری اردنکانه‌ی که‌به‌جدی و صمیمی له‌اعماق قلوب کورده‌کانه‌وه بوترق و پیشکرتنمان صدور کردوه ، به گیان افتخار وسائط و دلالتی کردوه ، حاصل ، ژیانه‌وه ، کورده ، بو کورد ورقپاره‌یکی به قیمت ، به‌اهمیت ، و غزته‌یکی بی‌هاوتایه خدمات مه‌بورنه‌ی له‌نظر هرماندا شکرایه ، بناء علیه بو هموکوردیکی حقیق و جدی لازمه و حتی بتوانم لیم واجبه که به دل و به گیان خدمتی بکا ، و بو رواج و دوامی هرچی له‌دستدابی له کردنی قصور نکا .

جا بم مقدمه‌یه‌وه عرض همو محب ژیانه‌وه و کریارانی عزیزی اکم که بو اوه‌ی ام دلیله مان بینن و بتوانی خوی بزینی معارتی بفرمون که معارته‌ که پیش عبارته له‌و سالانه‌یه که‌بوی تخصیص کراوه و اوه‌یش مقداریکی زور جزئی تشکیل اکا . اگر ارزو بکری هموکس اتوانی به‌بی گرانی اوحده‌ پرانی بینه‌علیه‌اوه‌ی که خوی به‌قرضداری ژیانه‌وه ازانی‌وعرض‌کراوه به‌بی وقت فوتاندن بهاوی اداره‌خانه‌وه‌روانه‌ی بفرموی ، بو ژیانه‌وه به معاونت حداکری !...

خبرات محلیه

و حفله یکی تبریکیه له مژدة قرار عصبة الامم له خصوص محافظه کردن حدود ولایت موصل وحقوق کورده

دوینی که ۱۸-۲۱-۲۵ روزجمه بو ، ناکاه له‌آفاق البعیه‌دا غایله یکی سرور علمسا مژده‌یکی خوش نیاو هوای معطری کوردستانا ، بواسطهٔ تلغراف پی‌ئه‌وه شرفورودی کرد . ام مژده‌یه دوایك بو که حیاتیکی تازه وابدی بخشی به‌عموم عراق ، و بالخاصه به ملت کورد . ام مله مظلومه ، کهتا ایستا بدست ظلم‌وتغلب تورکه‌کانه‌وه ای‌تالان ، له‌بریکا خبریکی و اخوش اثری بوبی و ابدی نجات درابی له‌دست تورك وحقوق‌محافظه کرابی ، ولمو غائله عظیمه که سبب فوتاندنی مادی و معنوی ملت‌بو خلاص بوبی ، جیا مژده لمه خوش‌تر میشرتر ایت ؟

1. ژیانەوە

ئەگەرچی هێشتا چارەنوسی ولایەتی موسڵ لەناو کۆمەڵەی گەلاندا بە لایەکدا نەکەوتبو. کۆمەڵەی گەلان، بۆ بە لادادخستنی ئەم کێشەیە، بە تەمای ناردنی دەستەیەکی لێکۆڵینەوە بو بۆ ناوچەکە. بریتانیا بریاری دابو داوودەزگای کوردی بپێچێتەوە و سلێمانی‌یش بکا بە لیوایەکی دەوڵەتی تازە دامەزراوی عیراقی ژێر سایەی عەرشی هاشمی. جەیشی تازە دامەزراوی عیراق بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بریتانیا پەلاماری سلێمانی، پایتەختی حکومەتی کوردستانی جنوبی دا. دوای چەندین جار بۆردومان، مەلیک مەحمود و هێزەکەی بە یەکجاری سلێمانی‌یان چۆڵ کرد. هێزی عیراقی و ئەفسەرانی ئینگلیز رۆژی 18 ی تەموزی 1924 هاتنە سلێمانیەوە. لە دەشتی کانی ئاسکان بارەگای (فەرماندەیی ناوچەی رۆژهەلات: آمرية المنطقة الشرقية) یان دامەزراند. کەوتنە رێکخستنەوەی کاروباری بەرێوەبەرایەتی ناوچەکە و، سلێمانی کرا بە لیوایەکی. دەزگای بەرێوەبەرایەتی تازەی سلێمانی کە لە ژێر چاودێری موفەتیشی ئیداری ئینگلیزیدا کاری ئەکرد، بریاری بڵاوکردنەوەی حەفتەنامەی (ژیانەوە) ی دا.

لە ژێر ناوی رۆژنامەکەدا نوسراوە:

"ئەم غەزەتەیە غەزەتەیەکی حکومەتی‌یە. هەفتەی جارێک دەردەچێ"

بەڵام لە ژ19 ەوە نوسراوە:

"غەزەتەیەکی سیاسی، ئەدەبی، ئیجتیماعی‌یە. هەفتەی دو جار دەردەچێ"

ژ1 ی لە 18 ی ئابی 1924 دا و

ژ56 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 14 ی کانونی دوەمی 1926 دا دەرچوە. ئیتر ناوی رۆژنامەکە گۆڕاوە بۆ ژیان.

سەیر ئەوەیە ژیانەوە خۆی بە درێژەپێدانی رۆژنامەکانی پێش خۆی داناوە. لە بەشی سەرەوەی یەکەم ستونی یەکەم لاپەرەی یەکەم ژمارەیدا نوسیویتی: "لە بەر بەعزێ خصوصات ناوی غەزەتەکەمان تەبدیل کرد بە موناسەبەتی ئەحوال و ماجەرایەک کە بە سەری هاتوە عینوانی (ژیانەوە) مان بە موناسیب زانی چونکە حەقیقەتەن ئینتیشاری ئەم جارە ژیانەوەیە. ئومێد ئەکەین لە لایەنی هەمو کەسێکەوە مەزهەری قبوڵ بێ و ئینشائەڵا و تەعالا پێ و قدومی بۆ هەمو ئەفرادی ئەم میلەتە بە خێر و سەعادەت ئەبێ."

1 . 1 . هۆی بڵاوکردنەوەی

ژیانەوە، حکومەتی سلێمانی کە ئینگلیز ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی کردوە، دەری کردوە. ئەرکی سیاسیی ژیانەوە ئەوە بو کە کورد حاڵی بکا، هیچ قەوارەیەکی سیاسی، بەڕێوەبەرایەتی یا قانونیی تایبەتییان پێ ڕەوا نابینرێ، بەڵکو بەشێک ئەبن لە عیراق و، ئەبێ ببن بە هاووڵاتی عیراقی.

1 . 2 . سەرنوسەر و نوسەرەکانی

لە ژ28 ی 26 ی حوزەیرانی 1925 دا لە ژێر سەرناوی: (بۆ کڕیارە موحتەرەمەکانمان) نوسیوێتی:

"ئەم غەزەتەیە، کە هەتا ئێستا لە بەر بەعزێ ئەسباب و ئەحوال مەوانیع بە ڕێکوپێکی دەرنەئەچو و، لە بڵاوبونەوەدا دەرەنگ و زویی بە سەر ئەهات و، دڵی کڕیارەکانیش لەم ئەحواڵانە عاجز و سەغڵەت ئەبو، هەمو لە بەر ئەوە بو کە ئیدارەیەکی مونتەزەمی نەبو وە لە ژێر ئیدارە و نەزارەتی یەکێک دا بە ڕێکی دەرنەئەچو. لەبەر ئەوە توشی ئەم ئەحواڵانە ئەبو. فەقەت وا لە ئیعتیباری ئەم ژمارەیەوە ئیدارەکەی درایە دەست جەمیل صائیب ئەفەندی. ئەویش مەغرور بە لوتف و فیداکاری هەمو کوردەوارییەک ئیدارەی غەزەتەکەی قبوڵ کردوە. ئەم غەزەتەیە، ئەگەر تەقدیری بکەین، پێ بزانین بۆ ڕابردو ئەو دوای هەموو کورد و کوردستان شتێکی زۆر بە نرخ و بەقیمەتە. وە واسیتەیەکی قازانج و باشە خزمەتی عیلم و مەعریفەت ئەکات، بۆ تیجارەت و صنعەتی ئەم کوردەوارییە هەوڵ ئەدات، ڕێگەی گەورەی بەرزیمان پێ نیشان ئەدات، تەرجومانی هەمو ئەحواڵێکمانە. لەبەرئەوە لە هەمو کوردێک ڕجا ئەکەین کە هەر کەس بە قەدری ئیمکان و تاقەت یارمەتی غەزەتەکە بدات و، غەزەتەکەش بتوانێ خۆی بژێنێ. غەزەتەکەمان بۆ هەمو مەقالەیەک کە عیلمی، فەنی، ئیجتیماعی، ئەخلاقی، ئەدەبی، ئیقتیصادی، صیحی بێ یەعنی تۆزێ بۆنی خزمەتی وڵات و کوردەوارییەکەی لێبێت بە مەمنونی قبوڵ و چاپی ئەکات ڕجامان وایە لە تەرەفی هەمو کوردێکەوە غەزەتەکەمان تەقدیس و تەقدیر بکرێ و یارمەتی بدرێ ئیتر تەشەبوس لە ئێمە و تەوفیقات لە خواوەیە."

لە ژ37 ی 27 ی ئاغستۆسی 1925 دا، جەمیل سائیب لە ژێر سەرناوی (مەعزەرەت) دا نوسیوێتی:

"لە بەر ئەمەی ئەحواڵی صحییەم موساعید نییە مەعەلئەسەف لەمەودوا خزمەتی موبارەکەی غەزەتەی ژیانەوەم پێ بە جێ ناهێنرێ. لەم خصوصەوە زۆر موتەئەسیر و مەحزونم کە تەرکی ئەم وەزیفە موقەدەسەیە ئەکەم. خوا بکا ئەم غەزەتەیەمان هەربژی چونکە ئومێدی زۆرمان بەم غەزەتەیە هەیە. جەمیل صائیب."

لە ژ38 ی 3 ی ئەیلولی 1925 دا م. ئەدیب نوسیوێتی:

"لە بەر موساعید نەبونی ئەحواڵی صحیە دەست کێشانەوەی جەنابی جەمیل صائیب ئەفەندی لە ئوموری تەحریریەی ژیانەوە لە غەزەتەی هەفتەی ڕابوردودا بەیان کرا بو. زۆر موتەئەسیف بوین. جەددەن شایانی تەقدیر و لایەقی سەنایە کە موما ئیلەیهی لەم موددەتەدا بە کەمالی ئیفتیخار و لە دائیرەی ئنتیزام دا ئەم وەزیفە موقەدەسە میللیەی بە جێ هێناوە. ئێمە لە وەتەن و میللیەتپەروەریی جدییەی ئەم زاتە موحتەرەمە ئەمینین. بینائەن عەلەیهی موەفەقیەت و ئیعادەی صیحەت و عافییەتی لە خوا تەمەننا ئەکەین.

"بۆ ئەمەی ژیانەوە لە ئەنزاری خوێندەوارانی کیرام گوم نەبێ و دائیمەن لە ساحەی ئینتیشاردا بێ و، ژیانەوەیەک بێ ڕۆحی میللەت بژێنێتەوە و، خزمەتی ئامال و ئەفکاری میللیەمان بکا مەغرورەن بە لوتفی قاریئینی موحتەرەمەوە ئوموری تەحریرەکەمان دەرعوهدە گرت. ئومێد ئەکەین وەکو چۆن تا ئێستا حەفتە بە حەفتە مونتەزەمەن بڵاوکراوەتەوە لەمەودوایش حەفتە بوێر ئەکات و، لە دەرج و نەشری حەوادیس و خەبەراتی خۆش و موافیق قسور ئەکرێ. ڕجا ئەکەین کە ئەزکیا و پێگەیشتوانی وەتەن بە مەقالاتی موفیدەی خۆیان ژیانەوەمان بڕازێننەوە و فەرامۆشی نەکەن. غایەمان پێشکەوتنە... تەوفیق ڕەفیق بێ. م. ئەدیب ".

م. ئەدیب، محەمەد ئەدیب عەبدولعەزیزە کە لەو کاتەدا لە چاپخانەکەی شارەوانیدا پیت ڕێکخەر بـوە. بەلام لە ئیعـدادیەی عوسـمانی خوێنـدویەتی و خوێنـدەوارێکی بە توانـا بـوە. م. ئەدیـب لە بەڕێـوەبردنی ڕۆژنامەی ژیانەوەدا تا دوا ژمارەی جێگەی جەمیل سائیبی گرتۆتەوە.

ئەم ڕۆژنامەیە ئەگەرچی حکومەت بۆ مەبەستێکی سیاسی دیـاریکراو دەری کـردوە. بەلام هەلبـژاردەی ڕۆشنبیرانی کورد لە سلێمانی ئەم هەلەیـان بە چـاکترین شـێوە قۆسـتۆتەوە بـۆ دەربڕینـی بیروبۆچونەکـانی خۆیان و. لاپەڕەکانی ڕۆژنامەکەیان کردۆتە مەیدانی بلاوکردنەوەی هۆشی سیاسی و. بانگەشـەی یەکگـرتن و خوێندەواری و. پێشخستنی ژیانی ئەدەبی و کـۆمەلایەتی و ڕۆشـنبیری. جـگە لە جەمیـل سـائیب و مـحەمەد ئەدیب، چەندین کەسی کە بەشداری نوسینەکانی بون، لەوانە: م. نـوری (شـێخ نـوری شـێخ سـالح)، مەحمـود جەودەت، ڕەشید نەجیب، عەلی عیرفان، مستەفا شەوقی، زێوەر، فـائیق زێـوەر، کەریـم سـەعید، سـەعید فەوزی، عەبدولواحید مەجید (ع. و. نوری)، چەند کەسێکی تـر بە نـاوی عەبدولمەجیـد، عیـزەت، ڕەوانـدزی، حەسـەن کوردستانی، ئەمین کوردی کە ئێستا ناناسرێنەوە.

مستەفا سائیب، برای جەمیل سائیب، ئەگەرچی ناوی بە ئاشکرا بە هیچ وتارێکەوە نـیە، بەلام وەکـو لە بەرگێکی ژیانەوەدا بە خەتی خۆی هەندێ تێبینی لەسەر تۆمار کـردوە، ئەویـش یەکـێ بـوە لەوانەی چەنـدین وتاری تێدا نوسیوە. هەروەها دیوان شاعیری ئەو سەردەمە.

1 . 3. سەرچاوەی دەرامەتی

ژیانەوە، وەکو لە ژێر نـاوەکەیدا نوسـراوە، ڕۆژنـامەیەکی حکـومەتی بـوە. بـۆ مەبەسـتێکی سیاسـی دەرکـراوە و لە چاپخـانەی حکـومەت، کە دوایـی دراوە بە شـارەوانی، چـاپ کـراوە. نوسـەرەکان و پیـت ڕێکخەرەکانی فەرمانبەری حکومەت بـون و. لە لایەن حکـومەتەوە دانـراون، لە بەر ئەوە ڕۆژنـامەکە بە تەنـگ قازانجەوە نەبوە. لەگەل ئەوەیشدا هەولی داوە بە پـارەی دو سـەرچاوەی ئـابونە و ئـیعلان مەسـرەفی خـۆی دابین بکات.

ئابونە: لە لای چەپی سەروی لاپەڕەی یەکەمی نوسراوە: "بەدەلی ئابونە: بە 3 مانگ ڕوپـیەو نیوێـک، بە شەش مانگ 3 ڕوپیە، بە سالێکی شەش ڕوپـیەیە. لە 3 مانـگ کەمتـر ئـابونە قەیـد نـاکرێ. بـۆ خـاریج ئوجرەتی پۆستەی عەلاوە دەکرێ. نوسخەی بە ئانەیەکە."

ئەوانەی ئابونە بون لە ژیانەوە بە زۆری فەرمانبەرەکانی حکومەت، تاجیرەکان، سەرانی عەشایەر بـون. ئەمانەیش بە دەگمەن تێیاندا بوە بە ئارەزوی خـۆی بـوبێ بە ئـابونە، بەلکـو هەمویـان لەسـەر داوای گەورە کاربەدەستانی سلێمانی بون بە ئابونە. زۆر جار ئابونەکان خۆیان لە دانی پارەی بەشداری بـواردوە، دوایـان خستوە یان هەر نەیان داوە. ڕۆژنامەکە داوای ئابونەکەی لێ کردون.

تیراژی ڕۆژنامەکە کەم بوە، هەرگیز لە هەزار دانە، بگرە لە چەند سەد دانەیەک، تێ نەپەڕیـوە. دوکـانی ڕۆژنامەفرۆشی لەو سەردەمەدا ئەگەر هەیشبوبێ زۆر کەم بوە.

ئیعلانات: لە لای ڕاستی سەروی لاپەڕەی یەکەمی نوسراوە: "ئیعلانات: بە دێرێک 3 ئـانە دەسـێنرێت. "نرخی یەک دانەی ڕۆژنامەکە 1 ئانە بوە، بەلام نرخی 1 دێڕ ئیعلان 3 ئانە، واتە 3 قاتی نرخـی ڕۆژنـامەکە بوە.

ئیعلانەکان هەمویان هی داوودەزگا حکومەتیەکان بون، بە تایبەتی تـاپۆ، دانگـا، فەرمانـدەیی جەنگـی نـاوچەی ڕۆژهەلات. کەم وا بـوە ئیعلانێکـی ئەهلـی تـێدا بـلاو کـرابێتەوە. بـۆ نمـونە هەنـدێکیان لێـرەدا ئەنوسمەوە.

لە ژ21 ی 19 ی مارتی 1925 دا ئەم ئیعلانەی بڵاوکردۆتەوە:

"ئیعلان: بۆ ئیعاشەی عەسکەر و ئالیکی حەیوانات کە لە مەنتیقەی شەرقیە لە سلێمانیدا مەوجودە لە ئیعتیباری ئەوەلی مانگی نیسانەوە هەتاکو شەش مانگ موتەعەهید پێویستە. بە ئەمری وەزارەتی حەربیەی حکومەتی عیراق هەر کەس بۆ ئەم تەعەهودە تالبە لە ئیعتیباری ئەمڕۆوە موراجەعەت بە دائیرەی عەسکەری بکا لە سلێمانی و شەرائیتی تەعەهود تێ بگا. وە موناقەسات دەبێ هەتاکو رۆژی بیست و شەشەمی مانگی مارت تەواو ببێت. هەر کەس تالبە حالەن موراجەعەت بە جیهەتی عەسکەریە بکات. بۆ زانینی هەمو کەس ئیعلان دەکرێ.

ئامێری مەنتیقەی شەرقیە

عەلی رەزا بەگ ئەلعەسکەری"

ئیعلانی دادگا

لە ژ24 ی 9 ی نیسانی 1925 دا نوسراوە:

"ئیعلان: خانویە کە واقیع لە مەحەلەی گۆیژە کە بە تاپۆ مڵکی ئەمین کوڕی کەریم خەڵقی مەحەلەی مەزکورەیە و 3 تەرەفی بە رێگا و تەرەفێکی بە خانوی ئەحمەدە کەچەڵ مەحدودە و موشتەمەلە بە فەوقانی هەیوانێک و پشت هەیوانێک و سیندەرییەک و گەنجینەیەک و تەحتانی دو ئۆتە و سەرتەنور و داڵان و حەوشەیەک. مەحکەمەی شەرعیەی سلێمانی"

لە ژ48 ی 12 ی تشرینی سانی 1925 دا نوسراوە:

"ئیعلان: بۆ ئیزالەی شیوعی ئەو خانوە کە لە مەحەلەی گویژە واقیعە و لە تەرەف مودەعی ئەحمەد کوڕی مارف حاجی سەعیدەوە لە عەلەیهی وارسانی مەعروف مەلیک ئیقامەی دەعوا کراوە لە وارسانی مەرقوم حەمە کوڕی عارف لەبەر ئەمە کە تەحەقوقی کرد مەحەلی ئیقامەتی مەجهولە لە تاریخی ئەم ئیعلانەوە هەتاوەکو 6 ی کانونی ئەوەلی 925 رۆژی یەکشەنبە ئەگەر مەرقوم لە مەحکەمەی صولحی سلێمانی ئیسپاتی وجود نەکات محاکەمە لە حەقی بە غیابی ئیجرا ئەکرێ و لەبەر ئەمە ئەم ئیعلانە واقیع بو.

9 تشرینی سانی 925

مەحکەمەی صولحی سلێمانی"

لە ژ4 ی 15 ی ئەیلولی 1924 دا نوسراوە:

"ئیعلان: دیوانی مەرحوم مەحوی شاعیری مەشهور لە ئیدارەی ژیانەوە مەوجودە نوسخەی بە 1 روپیە ئەفرۆشرێ. ژیانەوە ".

پێئەچێ دیوانەکەی مەحوی کڕیاری کەم بوبێ، چونکە ئەم ئیعلانە لە چەندین ژمارەدا دوبارە بۆتەوە.

ئیعلانێکی تر:

"هەر کەسێ تالبە بە ئابونەی غەزەتەی (نجمە) ی کەرکوک قەید بکرێ لوتفەن موراجەعەت بە ئیدارەی ژیانەوە بکات. ژیانەوە"

ئیعلانی ئەهلی

لە ژ3 ی 1 ی ئەیلولی 1924 دا نوسراوە:

"ئیعلان: پولی مالیە، کاغەزی عەرزوحاڵ و غەزەتەی ژیانەوە ئەفرۆشم. لە قەیسەری نەقیب عەتار حەمە ئاغا"

2. لایەنی سیاسی

ژیانەوە لە پلەی یەکەمدا بۆ مەبەستی سیاسی دەرکراوە. لەبەر ئەوە ئەم لایەنەی زاڵە بەسەر لایەنەکانی تریدا. ژیانەوە سەرچاوەیەکی گرنگی دەستی یەکەمی روداوەکانی ئەو سەردەمەی کوردستانی جنوبی، بە تایبەتی ناوچەی سلێمانییە. چەندین بەڵگە و چەندین هەواڵی گرنگی تێدا بڵاو کراوەتەوە کە یارمەتی مێژونوس ئەدەن بۆ رونکردنەوەی هەوڵی تێکۆشەرانی کورد و، سیاسەتی ئینگلیزی بەرامبەر پرسی کورد. لێرەدا بۆ نمونە بە پۆلێنکراوی هەندێکیان ئەنوسمەوە.

2. 1. داگیر کردن و دەس بە سەراگرتنی سلێمانی

ژیانەوە، لە دوای داگیرکردنی سلێمانی، هەواڵ لە هاتنی گەورە کاربەدەستانی عیراق و بریتانی ئەدا و، چەند دەنگوباس و ریپۆرتاجێکی لەو بارەیەوە بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ4 ی رۆژی 15 ی ئەیلولی 1924 دا ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە: (تەشریف و عەودەت) ی "فەخامەتی وەزیری داخلیەی عیراق عەبدولموحسین سەعدون بەگ و حەزرەتی میجەر یولی موستەشاری داخلیە، رۆژی پێنجشەمە 11 ی ئەیلول، بە تەیارە تەشریفیان هاتە سلێمانی و، رۆژی دوایی بە ئۆتۆمۆبیل عەودەتیان فەرموەوە."

لە ژ6 ی رۆژی 3 ی تشرینی یەکەمی 1924 دا ریپۆرتاجێکی لە سەر (تەشریف) ی وەزیری هێزی ئاسمانیی بریتانی، بە بۆنەی داگیر کردنی سلێمانییەوە بەم جۆرە نوسیوە:

"رۆژی دوشەنبە 29 ی ئەیلول، فەخامەتی وەزیری تەیرانی بریتانیا لۆرد تۆمسن و بەعزێک زەواتی موحتەرەمە بە تەیارە تەشریفیان هات. لە پێش تەشریفی مومادیلەیهیمدا عمومی رونەسای عەشایەر و ئەشراف و مەئمورین و توجاری مەملەکەت لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە قسمێک پۆلیسی سواری و قیتعەیەکی عەسکەرییەی پیادە صەفبەستەی ئیحتیرام و حازری ئیحتیفال بون. لە پشت صەفی ئەم زەواتەوە ئەهالی بە کەمالی سرور و دڵخۆشی گرد بوبونەوە. فەخامەتی لۆرد زۆر بە شاشەت سەلامی لە هەمو خەڵقەکە کرد و بە سواری تەشریفی هاتە شار. دوبارە لە بەر دەرگای سەرا ئەهلی شار بە سرورێکی فەوق ئەل عادە ئیستیقبال و بە خێرهاتنیان کرد. دەرگای سەرا بە داری گوڵ و ڕێحانە و ئەنواعی لقە درەختی میوەدار تەزیین و، هەر لە دەرگای خوارەوە بە دالان و هەیوان و ژورەکانەوە، سەراپا بە فەرش ئەفریش کرا بو. فەخامەتی وەزیر بە ناو ئەم هەمو سرور و خۆشنامەدیەدا تەشریفی سەرکەوتە سەرێ و، دەستە دەستە رونەسا و ئەشراف و مەئمورین و توجاری قبوڵ کرد و، فەوق ئەل عادە بە تەوازع و ئەزاکەت بە نیسبەت مەسلەک و ئەفکاریانەوە لەگەڵ هەمویان گفتوگۆی کرد و دەستی هەمویانی گوشی. لە پاش چەند سەعاتێک ئیستراحەت فەخامەتی وەزیر ئیسان بە ناو خواحافیزی هەمو ئەهالیدا تەشریفی بە تەیارە حەرەکەتی فەرمو.

"لە رونەسای پشدەر جەنابی بابەکر ئاغای سەلیم ئاغا و بایز ئاغا، بابەکر ئاغای هۆمەر ئاغا، عەبدوڵڵا ئاغای عەزیزئاغا، رەسوڵ ئاغای پیرۆت ئاغا، ئەحمەد ئاغای جوامێر ئاغا، خزر ئاغای بابەکر ئاغا و ئەمین بەگ و، لە رونەسای مەنگوڕ سلێمان ئاغا و حەسەن ئاغا و، لە بەگزادەکانی جاف عەبدولکەریم بەگی رەئیسی جاف و لە ئەشراف و توجاری مەملەکەت حاجی سەعید ئاغا و حاجی مەلا محێدین، حاجی ئاغا فەتحوڵڵا، محەمەد ئاغای عەبدولرەحمان ئاغا، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی حاجی سەید حەسەن، ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ، حاجی ئەحمەدی حاجی کەریم و حاجی ئەمین و، عمومی رونەسای دەوائیر و مەئمورین لە مەراسیمی ئیستیقبال و ئیحتیفال دا حازر بون.

"لە ئەسنای مەراسیمی ئیستیقبال و ئیحتیفال دا فەعالییەت و هیمەتی دائیرەی پۆلیس و دائیرەی بەلەدیە زۆر موجیبی شوکران و مەمنونییەت بو.

"شەوێ بە شەرەفی ئەم تەشریفە لە جێگای تەیارەوە شەش حەوت فیشەکی هەوایی بە ئاسماندا هاوێژرا. وەکو ئەستێرە لە ئاسمانا ئەکشا. ئەهالی ئەو شەوە عادەتەن لایان وەکو جەژن وابو."

لە ژ9 ی رۆژی 31 ی تشرینی دوەمی 1924 دا ریپۆرتاجێکی تری دەربارەی (قدوم) ی مەندوبی سامی، بەمجۆرە نوسیوە:

"حەزرەتی ئەشرەف مەندوب ئەل سامی رۆژی یەکشەمە 16 ی تشرینی سانی بە تەیارە تەشریفی هێنایە سلێمانی. لە وەقتی مواصەلەتیدا عومومی ئەشراف و موتەحەیزان و توجار و مەئمورین و قیتعەیەکی گەورەی عەسکەر و قیتعەیەک پۆلیسی سواری و پیادە و عمومی کاسبە و ئەصناف و ئەهالی لە جێگای تەیارە صەفبەستەی ئیستیقبال و ئیحتیرام بون. فەخامەتی مەندوب بە ناو پۆلی ئەهالیدا و بە ناو هەمو سرور و کەیفخۆشی ئەهالیدا تەشریفی بە ئۆتۆمۆبیل هاتە دائیرە. لە بەردەرگای دائیرەکەدا قەڵەباڵغیەکی تر زۆر بە گەرم بە خێر هاتنیان کرد و تەلەبەی مەکتەب بە شیعرێکی زۆر خۆش عەرزی خۆشنامەدییان کرد.

"فەخامەتی مەندوب. لە پاش قەدەرێ ئیسراحەت، بە پێی تەرتیبی خوارەوە زەواتی موحتەرەمەی قبوڵ فەرمو بۆ دیدەنی:

"ئەشراف: جەنابی محەمەد ئاغای عەبدولرەحمان ئاغا. جەنابی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ. جەنابی عیزەت بەگی عوسمان پاشا. جەنابی ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ. جەنابی عەبدولرەحمانی ئاغای ئەحمەد پاشا. جەنابی سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی حاجی سەید حەسەن. جەنابی غەفور ئاغا. جەنابی محەمەد بەگی قادر پاشا.

"توجار: جەنابی حاجی ئاغا فەتحوڵڵا. جەنابی حاجی مەلا محێدین. جەنابی حاجی ئیبراهیم ئاغا. جەنابی حاجیساڵحی خەفاف. جەنابی حاجی ئەمینی کاکەحەمە. جەنابی مەلا سەعیدی شاڵی. جەنابی حاجی قادری خەفاف.

"مەئمورین: عمومی رونەسای دەوائیر. عەسکەرییە.

"عەسکەرییە: جەنابی قوماندانی عەسکەرییە و عمومی ئەرکان و رونەسای عەسکەرییە.

"لە دوایدا جەنابی ئەحمەد موختار بەگ قائیمقامی هەڵەبجە. حەمە سەعید بەگ مودیری خورماڵ و. ئەحمەد بەگی ریشێن و. ئەحمەد بەگی حەمە ساڵح بەگ و. سلێمان خان مدیری تانجەرۆ و. لە دوای ئەوان جەنابی سەید ئەحمەدی حاجی مامەند و. شێخ ئەجیب و. شێخ رەزا و. شێخ محەمەد و. شێخ عەلی. نائیلی زیارەتی فەخامەتی مەندوب بون.

"حەزرەتی ئەشرەف دەستە دەستە زەواتی موحتەرەمەی زۆر بە تەوازع و سرور قبوڵ و. لەگەڵ هەمو دەستەیەک دا فەوق ئەل عادە بە ئەزاکەت و تەئەنی گفتوگۆ و. بەیانی مەمنونییەتی لە حوسنی ئیستیقبال و خزمەتکردنی ئەهلی مەملەکەتەکە فەرمو.

"فەخامەتی مەندوب رۆژی دوایی بە سواریی بە ناو بازاردا گەڕا و زیارەتی خەستەخانە و گومرک و بەلەدیە و مەکتەب و دائیرەی پۆلیس و مەحکەمەی فەرمو.

"وە رۆژی 18 ی تشرینی سانی فەخامەتی مەندوب بە ئیحتیفالێکی گەورە تەشریفی بە تەیارە عەودەتی فەرموەوە."

لە ژ24 ی 9 ی نیسانی 1925 دا ریپۆرتاجێکی لە سەر هاتنی وەزیری موستەعمەرات نوسیوە:

"رۆژی 4 ی نیسانی 925 کە تەصادوفی شەمەی دەکرد زەواتی موحتەرەمەی کە ئیسمیان لە ژێرەوە دەرج کراوە بە تەیارە تەشریفیان فەرموە سلێمانی:

"میستەر ئامری، وەزیری موستەعمەرات
"لیفتننت کۆلۆنێل سێر سامۆئێل هەوەر وەزیری تەیەران
"گروب کاپتن برنەت معاونی مدیری ئیجرائات و ئیستیخباراتی قیوای هەوائیە
"کاپتن والاس سکرتێری خاصی وەزیری موستەعمەرات بۆ مەجلیسی مەبعوسان
"میستەر بلوک سکرتیری خاصی وەزیری طیران
"میستەر اجکومب سکرتێری خاصی وەزیری مستەعمەرات
"بە موناسەبەتی تەشریف هێنانی ئەم زەواتە ئەشراف و رونەسای دەوائر و توجاری موعتەبەری سلێمانی دەعوەت کرابـوون بـۆ چاوپێکەوتنی حەزەراتـی موشـارنیلەیهیم. دەسـتە دەسـتە ئەم خەڵـقە تەشریفیان فەرموە دائیرەی حکومەت و لە تەرەف زەواتی مـوحتەرەمەی بـاڵاوە بە کەمـالی حـورمەت و بەشاشەت قبوڵ کران. لە پاش راسیمەی قبوڵ و قەدەرێک ئیستیراحەت دیسانەوە تەشریفیان فەرمـوەوە و جێگای تەیارە و حەزرەتی موتەسەڕیف و موفەتیشی ئیـداریـیش تـاکو جـێی تەیـارەکە تەشـیعیان فەرمون و سواربون و ڕۆیشتنەوە. سلێمانی بە تەشـریف فەرمـونی ئەم زەواتە موشـەڕەف و دڵ فـرەح بوون."

لە ژ26 ی 14 ی مایسی 1925 دا نوسراوە:

"هاتن: رۆژی جومعەی رابوردو 8 ی مایسی 925 سەعات 4 ی عەرەبی حەزرەتی فەخـامەتی رەئـیس ئەل وزەرا جەنابی یاسین پاشا ئەل هاشمی بە تەیارە تەشریفی فەرمـوە سـلێمانی. هەر ئەو رۆژە سـەعات لە 10 ی عەرەبـی ئەشـراف، عولەمـا، رونەسـای دەوائیـر و توجـارانی مەمـلەکەت لە دائیـرەی حکـومەت لەگەڵ حەزرەتی موشار ئیلەیهی‌دا مولاقاتیان کرد و ئەو شەوە لە ماڵی حەزرەتی موتەسـەڕیف میـوان بـو صبحەینێ بەیانی بە تەیارە تەشریفی عەودەتی کردەوە بۆ بەغداد."

سـەرداني وەزیـری هێـزی ئاسـمانی و وەزیـری موسـتەعمەرات و. مەنـدوبی سـامی بریتـانی و. سەروەزیرانی عیراق، نیشانەی گرنگیی سەرکەوتنی هێزەکانی عیراق و بریتانیایە لە داگیرکردنی سـلێمانی‌دا. مەبەسـتیان لەم هاتوچۆیـانە جێگیرکردنـی دەسـەڵاتی حکـومەتی عیـراق و. سـەپاندنی کاربەدەسـتانی بەڕێوەبەرایەتی تازەی سلێمانی بوە.

شێخ مەحمود بە نهێنی لەگەڵ تورک پێوەندی دامەزراند بو. ئینگلیز بەمەی زانی بـو. بە تـایبەتی دوای ئەوەی پۆستەیەکی نامەکاریی شێخ مەحمود و تورک ئەکەویتە دەستی. تـورک گـرتنەوەی سـلێمانی‌یـان پـێ خۆش ئەبوە. لە ژ1 دا ژیانەوە ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

"وەزعیەتی تورکیا لە خصوص گرتنەوەی سلێمانیەوە
"ئەستەموڵ: حکومەتی ئەنقەرە ئیشـغالی سـلێمانی بە ئیشـێک ئەژمێـرێ کە تەمـاس لەگەڵ ئەحـوالی حازرە ئەکا و لە مەقاماتی سیاسـیەدا حسـیاتێکی وای تەولیـد کـردوە کە ئینگلـتەرە قەت تەرتیبـاتی خـۆی لە خصوص مەسئەلەی موصلەوە ناگۆڕێ و بۆ قایم کردنی جەمعیەتی ئومەم تەشەبوس ئەکا."

2. 2. دوژمنایەتی شێخ مەحمود و جوڵانەوەکەی

شێخ مەحمود کە ئاڵای سەربەخۆیی کوردستانی هەڵگرت بـو. چەنـدین تـاقمی پـارتیزانی سـاز دابـو شەڕیان لەگەڵ هێزەکانی عیراق و بریتانیا ئەکرد. وەکو مەترسیەکی راستەقینە ما بـو. ئەنجـومەنی وەزیرانـی عیراق پارەیەکی زۆری بۆ کوشتنی تەرخان کرد بو. بە هێزی پیادە و بە فڕۆکەیش هەمیشە بە دوایەوە بـون.

ئەیانویست لە ڕوی سیاسیەوە سوکی بکەن و، لەبەر چاوی خەڵک بیشکێنن و، خۆی وەکو ڕێگر و شۆڕشەکەیشی وەکو یاخیبونێکی چەتەیی پیشان بدەن.

لە ژ3 ی 1 ئەیلولی 1924 دا لە ژێر ناوی (ئاخۆ) نوسیویێتی:

"... ئاخۆ بیر بکەینەوە تێ ئەگەین کە فرسەتێ بۆ ئەم میللەتی کوردە هەڵکەت بو هێشتا لە دنیادا بۆ هیچ میللەتێک ئەمە ڕێک نەکەوتبو. هەروا لە پڕێ بوین بە کوڕێ. فەقەت ئێمە چونکە بە پێی خۆی هاتبوە بەردەممان قەدرمان نەزانی و لە خۆمانمان تێک دا و لە خۆمان شێوان. ئەوەتە بەم دەردە چوین کە دیمان.

"ئاخۆ ئەمجارە هیچ چاومان کراوەتەوە و تێ گەیشتین کە ئەمە هەر بۆ خزمەتی فکری بەعزێ زاڵم و بێ ئیصاف ئەم نیعمەتە بە قیمەتە گەورەیەمان لە کیس خۆمان دا، وە ئەم هەمو مصیبەت و فەلاکەتە بە دەستی خۆمان بە سەر خۆمانا هێنا؟

"ئاخۆ ئەمە بۆچی بۆ ئەم ئیشە خۆمان لە خۆمان تێک دا یا نە؟ حکومەتێکی گەورەی وەکو بریتانیا لەو پەڕی دنیاوە خوا بۆی ناردین لە وەختێکی زۆر تەنگوچەڵەمەدا هات گەیشتە فریامان. هەمو هێشتا لە بیرمانە و لەبەر چاومانە کە ئەم خەڵقە هەمو ئەو وەختە لە گیانەڵادا بون. لە پڕێکا خوا ئەم دەلیلە خێرەی بۆ ناردین. ورده ورده بوژاندینیەوە. بەرە بەرە ژیاندینیەوە و، حەقێکی زۆر گەورە و خۆسەویستی دایێ و ڕێگەیشی نیشان داین. فەقەت ئێمە قەدرمان نەزانی ئەوسا لە خۆمان تێک دا. لە پاش بەینێ کەوتینەوە هاوار هاوار و ئەم لا و ئەو لا. وتمان: ئەگەر بێتو خوا ئەمجارە دیسانەوە دەوری خێرمان لێ بکاتەوە ئیتر بە هەمو هێز و تینی خۆمان ئەیگرین و، تا گیانمان تیا بمێنێ بەری نادەین و، بە تەواوی قەدری ئەزانین. خوا کارێکی کرد لە پاش بەینێ ئەو ئاواتە خۆشەویستەمان دیسانەوە هاتەدی. لە ئەوەڵ جار خۆشتر و باشتر درایەوە دستمان. ڕێگەی ڕاستمان پێ نیشان درا. کەوتینەوە خۆشی خۆشی و هەڵقون و داقون و سەربەرزی فەرەحی، کەچی هەر ئەوەندەی پێ نەچو ئەمجارەیش وتمان: گەزی چی و چاوی چی؟ چەند کەسێکی بێ دین، بێ ئینصاف، نەخوێندەوار، تێنەگەیشتو، کەوتنە ناوەوە ئیشەکەیان شێواند. عالەمێکیان بە قڕ دا. خوێنی چەند کەسێکیان بە ڕژان دا. ئەم میللەتە ئەوی لە باپیرە گەورەیەوە بۆی بەجێ مابو لە کیسی چو. عالەمێ تەفر و توانا بون. هەر کەسە پەڕیە قوژبنێکەوە دەربەدەر کەوتنەوە. نە قەدر ما نە حورمەت. ئەوەی بەناز و نیعمەت پەروەردە بوبو جگەر سوتاو و دڵ برژاوی خۆی و ماڵ و منداڵی لە کۆڵانی مەملەکتان سوک و بێقەدر مانەوە. هەمو بەردەل بەرد و توناوتون کەوتن. وار و وێخی خەڵق بە قوڕا چو. چەند بێ گوناه و مەعصوم خوێنی ڕژا. چەند وجودی بە قیمەت بە ناحەق لە ناو چو و، چەند منداڵی نەبەکام لەبار دایکی چو. چەند فەقیر و هەناسە سارد لە ژێر داردا شەت و کوت کرا. یەک بون بە خوێنە خوێی یەکتری. چەند پیاوی دیندار دینی دا بە طاقەوە. چەند شاڵی سەوز و مێزەر و پرچ لەگەڵ گوڵنکەی چەفتە تێکەڵ بو. خەو و خواردنی هەڵگیرا. نەوعێ زوڵم و غەدر بینرا کە لە هیچ تەئریخێک دا کەس ناتوانێ وەکو ئەوەی بدۆزێتەوە.

"ئاخۆ ئەمە بۆچی بو؟ ئەمە بۆ داوای حقوقی ئەم میللەتە قوڕ بە سەرە بو؟ بۆ گەورەیی و بەرزی کورد و کوردایەتی بو؟ بۆ زیندو کردنەوەی دینی ئیسلام بو؟ بۆ خۆشی و ڕەحەتی مەملەکەتەکە بو؟ نە وەڵڵا، نە بیللا، نە تەڵڵا. پیاو لەمانە هەر داوێکی لێ بنێ تەریق ئەبێتەوە.

"ئەمە هەر بۆ لیرەی زۆرگرد کردنەوە بو. ئەمە هەر بۆ گێز و گوڵنکەی چەفتە بو. ئەمە هەر بۆ کەوای گدرونی گوڵ باتمانی حەوت ڕەنگ بو. خوێنی موسڵمانان لەم لاو لەولا کە ئەڕژا هەمو بۆ خەنەی دەست و پەنجە و بۆیەی سەر و سمێڵ بو. ئەم میللەتە قوڕبەسەرە کەی ئەیویست وای بۆ بکرێ تا وای لێ بکرێ. ئەم عالەمە ئەیەوێت لە سایە و پەنای عەدالەت و ڕەحەتیدا بحەسێتەوە. ئەم خەڵقە کە لە دنیادا هەوڵ و تەقەلا ئەدا،

بۆ رەحەتی و خۆشی هەوڵ ئەدا. بـۆ زوڵـم و زۆر تێکۆشـینی نـاوێ کە سـەر و مـاڵ و جـاه و شـەرەف و پیاوەتی چو ئیتر دنیای بۆچیە؟

"ئاخۆ ئەمجارە لەپاش ئەمانەیش چاو ناکەینەوە، عەقڵ ناگرین. هۆش و بیرمان نایەتەوە بە بەرمانا، کە دنیا چ باسە و بۆچی وامان لێ بە سەر هات؟ ئەم میللەتانەی تـر هەمـو بە عەقـڵ و زانـین خەریکـی ژیانـدنی خۆیـانن. هەر یەکە و واسـیتەیەکی باشـیان بـۆ خۆیـان دۆزیـوەتەوە. بەو واسـیتەیە خۆیـان بە رەحەتـی و سەحەتی ئەبەن بەرێوە. هەر ئیشێ کە بۆ خۆیانی ئەکەن بە عەقڵ و تەرتیبی ئەکەن. سەربەخۆ تـێ هەڵـئاچن. باری ئەوانە ئەبینن کە لە لای سەرومانەوە لە ئاسمان هەرچی بیانەوێ ئەیکەن. لە ناو ئاوبا، لە ژێر ئەرزبا، بۆ خۆیان هەڵ ئەسورێن. هەمو ئیشێکی خۆیان پێک ئەهێنن. ئاخۆ ئێمە ئەگەر هەوڵ و تەقەلا بدەین، هیچ ئەبێ ئەتوانین لە سەر ئەم بستە ئەرزە، بە رەحەتی بۆ خۆمان ئیشێکی خۆمـان بکەیـن؟ لە جیـاتی ئەم هەمـو شـتە خراپانە خەریکی ئیشێکی باش بین.

"ئەم دنیایە بە واسیتەی خوێندن و زانینەوە گەیشتونەتە مەقصودی خۆیان. ئێمەش با ئەختێ خەریکی خوێندن و زانین و فێر بونی شتی باش بین. هەوڵ بۆ تیجـارەت و زەراعەت و کەسـابەت و ئەم ئەوعە شـتە چاکانە بەین. شتێ کە زەرەرمان بێ با ئەیکەین و بۆ قازانج و ئەفعی خۆمان بگەڕێین. ئەو شتەی کە باعیسی ئەگبەتی و فەلاکەتی ئەم عالەمەیە هەوڵ بدەین بۆ لەناو بردنی. لاتانی ئەوەی چاکە روی تـێ بکەیـن و پـڕ بە چنگ بیگرین.

"با بزانین لەمەودوا چاومان ئەکەینەوە ئاخۆ؟"

لە ژ5 ی 26 ی ئەیلولی 1924 دا نوسیوێتی:

"هەواڵی جەردەکان: مودەتێک بۆ شێخ مەحمود و جەردەکانی مەعییەتی لە تەعجیزاتی بەعـزێ فەقیـر و فوقەرا و، روتکردنەوەی ڕێبوار و کاروان و تاڵانکردنی کـۆنە ئەلبیسـەی زوراع و شـوان و سـەرو پـۆتەڵاکی ئافرەتی ئاواییەکان و، تەحریکی بەعزێ عەشایەر بۆ جەردەیی و فەساد خەریک بون. فەقەت لە سایەی تەدابیر و هیمەتی حکومەتەوە لە هەمو تەشەبوساتێکدا دوچاری زەربە و خەسارات و یەئس بـون. قیسـمێکی زۆریـان عەرزی دەخالەتیان بە حکومەت کردوە و ئێستایش هەمو رۆژێ پەیدەرپەی بۆ عەرزی ئیتاعەت مـوراجەعەت بە حکومەت ئەکەن. ئومێدی قەوی وایە کە بە ئیزنی خوا حکومەت بەم زوانە رەگ و ریشەیان لە بن دەربهێنێ.

"وامان بیستبو کە بەعزێک لە دەستەی جەردەکـان ئەیـانوت ئـێمە بـۆ چـاوپێکەوتنی ئەهـالی فەقیـر لە ئاسایش و مەحفوزیەتدا هەمو سـەروەت و مەوجودەتمـان فیـدا ئەکەیـن. فەقەت لە موعـامەلەی ئەم جـارانە کە کردیان تـێ نـاگەین مەرامیـان چـی بـو. ئیحتیمـالە ئـێمە بە سـەهو بیسـتومانە. شـائیعە وابـو کە ئەیـانوت وەتەنەکەمان خۆش ئەوێ... عەجایب.

"ئێمە وا فێر کرابوین کە وەتەن خۆشویسـتن مەعنـای موحـافەزە و معـاوەنەتە و ئەفـرەت و عەداوەت موجیبی ماڵوێرانی و موصیبەتە."

لە ژ21 ی 19 ی مارت 1925 دا لە ژێر سەرناوی: (حیشمەتمەئاب مەلیکە درۆزنە) دا بە بـێ ئیمـزای نوسەر، نوسیوێتی:

"بیستومە بەینێک خـۆت خزانـدبوە دێی (کەنـدە سـورە). هەرچەنـد ئەو دێیەم نەدیـوە بەڵام دیـارە کوێستانە. بەفری زۆری لێ باریوە. مەعلومە ئێوەیش وجودی نازکتـان نـاخەنە بەرسـەرما. خـۆت دەکێشـیتە خەڵوەتخانەی ملوکانە. ئومێد ئەکەم لەوێدا کە بە تەنها مابیتەوە، دیـو و جنۆکەکانـت لـێ دورکەوتەوە، سـەرت بخەیتە بەینی هەر دو ئەژنۆتەوە. تۆزێ ئەم ئەحـواڵەی خـۆت و ئەو ئەوزاعەی مـیللەت کە پیشـانت دان لێـک بدەیتەوە. ئەختێ ئەفرەت لە خۆت بکەیت و ئەگەر ویجدانت بـێ هەنێکـیش بگریـت. چـونکە رەنـگە لەوێـدا

بێتەوە بیرت کە میللەتی سلێمانی و حەتا هەمو میللەتی کورد بە کەمالی ئیشتیاق لەژێر ریاسەتی جەنابتانا ئیستیرحامی ئیستقلالیەتیان کرد و. حکومەتی بریتانیش رەحمی بە فریادی میلەت کرد، موجریمێکی وەکو تۆی لە هندستانەوە عەفو کرد و. بە رەئیسی مەجلیسی میللی هێناتیەوە بۆ سلێمانی. ئیستیقبالی میللەتێکی قەدیمی ساحێب شەرەفی تەودیع کردیت. رەنگە لەوێدا بێتەوە بیرت کە هەمو میللەتی کورد بە تەواوی کەیف و روخۆشی هاتن بە پیرتەوە و تاقی زەفەریان بۆ دروست کردیت. کچە مەعسومەکانیان بەو دەست و پەنجە نازکانەیان گوڵبارانیان کردیت.

"رەنگە لەوێدا بێتەوە بیرت هەموو منالآنی بێگوناهی مەکتەب بە گۆرانی حەزین و پارانەوەی گریان هاتن بە پیرتەوە تەمەنای روناکی پاشەڕۆژیان لێ کردیت.

"ئیسان رەنگە لەوێدا لێکی بدەیتەوە کە ئەو پەنجە نازکانەی کە تۆیان پێ گوڵ باران ئەکرد لە سایەی ناوچەوانی تووە کەس نازانێ هەر زەڕە و پارچەیەکی کەوتۆتە کوێ ئەو منالە مەعسومانەی کە تەمەنای ئیستیقبالیان لێ کردیت ئێستا کێ چوزانێ لەناو چ شیوێکا لە برسا مردون.

"ئەو دەنگە بەرزانەی کە بێ پەروا هاواری حقوقیان ئەکرد ئێستا مەعلوم نییە بە گڵی سەفالەتی چ وەلآتێکا نوساون.

"ئەو سیما نەجیبانەی کە پیلانی موەفەقیەتی کوردستانیان رێک ئەخست ئێستا کێ چوزانێ لە چایخانەی کام مەملەکەت سەفیل و پەرێشان کەوتون ئنجا لەو خەڵوەتخانەیەدا کە ئەمانەت لێک دایەوە ئومێد ئەکەم لە پاش میقدارێک گریان و قوڕ پێوان بە ناوی سەلامەتری ئەم میللەتەوە دەمانچە مانهیرەکەت دەربهێنی بە فیشەکێک خۆت بکەیت بە قوربانی ئیستیقبال و ئاسایشی ئەم میللەتە.

"فەقەت هەیهات. ئەو سەویەیە. ئەو عیرفانە. ئەو عالی جەنابییە، لە تۆدا نییە. تۆ ئێستایش واز لەم میللەتە هەژارە ناهێنیت یان بە جەردەیی یان بە دزی یان بە ئەنواعی تەشقەڵە دیسان میللەت ئەروتێنیتەوە. نازانم بە چ سەلاحیەت و ناوی کام دینەوە ئێستایش داوای تەکالیفیان لێئەکەیت.

"توخوا جار بە جار لە دڵی خۆتا هیچ تەریق نابیتەوە لە هەر جێگایەک قاتڵێک، قەرزدارێک، دزێک، حیزێک، هەبو هەموت لە خۆت کۆکردەوە و ناوت نا فیداکار و لە پارەی خەڵقی سلێمانی دەوڵەمەندت کردن و کەچی هەر تێگەیشتویەکی مەملەکەتەکە تۆی سەوقی سەر چاکە بکردایە وەکو مەڕ لە ماڵی خۆیدا سەرت بڕی. توخوا هیچ لێکی ئادەیتەوە چەند سەد هەزار روپیەت لە ماڵی قوڕبەسەرەکان دەرخواردی ئەم و ئەوی ناموبارەک دا کەچی دو رۆژ کە پارەت ئەدانێ بەرەلآیان کردیت و بێ شەرم و حەیا بەناو ئەم میلەتە جەرگبڕاوانەدا دەسورێنەوە ئەمجار بزانە ئەوانەی کە لە دەورتن هەمو وەهان و لەوان خراپترن. ئیتر بەسە تێ بگە واز لەم شێتێتیە بهێنە لە کەلی شەیتان وەرە خوارەوە میللەت کەڵکی پێوە نەماوە لەمە زیاتر مەیان روتێنەرەوە و دەرخواردی دز و حیزەکان یان مەدە. ئیسترحامی عەفو بکە. زاتەن ئەوەندە پارەی فەقیر و هەژارت پێکەوە ناوە وەکو شاە ئەتوانی هەر رۆژێک لە پایتەختی حکومەتێ رابوێری. ئیستیقلالیەتمان لە تۆ ناوێ و شەڕمان لێ لادە. (مرا بخیر تو امید نیست شر مرسان) ئیتر شەقاوەت لەمە زیاتر جینایەت بەسە رێ وشوێنێ کە خوا و پێغەمبەر بۆی داناوی ئەو رێیە بگرە یا خواو پێغەمبەر ئینتیقامی ئەم میللەتە هەژارەت لێ بسێنێ بەسە بەس"

لە ژ36 ی 20 ی ئابی 1925 دا دەمەتەقێیەکی هەڵبەستراوی بە زمانی دو کەس لە پیاوەکانی شێخ مەحمودەوە نوسیوە:

"گفتوگۆیەکی دو پیاوی شێخ مەحمود کە لە شاخی هەورامان کردویانە. بە تەلسزی ڕەشەدا وەرگیراوە. فەقەت چونکە بە کەری بارەدارا هاتوە. درەنگ گەیشتۆتە ئێرە.

ع: خەبەرات چیە؟

م: نازانی عەسکەرەکە گەڕایەوە شار. شار عەسکەرێکی زۆری تیایە. ئیستاسیۆن، بۆ تەیارە، بۆ زرێلی، دروست ئەکەن. لە هەمو لایەکەوە نوقتە دائەنێن. حکومەت لە هەمو خسوسێکەوە خەریکی کاروباری سلێمانی-یە. وا ئەزانم سلێمانی بەم زوانە تەرەقی ئەکات.

ع: کورە تۆ ئەمە شێت بوی؟ ئەڵێی چی دوێنێ شێخ بە هەمو خەڵقەکەی وت و تەئمیناتی دانێ کە ئەمڕۆ سبەینێ حکومەت سلێمانی چۆڵ ئەکات و خۆمان ئەچینەوە ناوی. ئەبێ هەتا 9 ی ئاغستۆسی 1925 سلێمانی چۆڵ بکرێ.

م: بە خوا ئەمزانی ئەمەندە تێنەگەیشتویت. تۆ ئەڵێی لە مەکتەبی حقوق خوێندومە کەچی هیچ تێ ناگەیت. حەیفێکم بۆ ئەو مەصرەفەی لە مەکتەبی تۆدا کراوە. ئاخر ئەسبابی چیە حکومەت سلێمانی چۆڵ بکا؟ بۆچی ئەمە گاڵتەی منالانە؟

ع: بێ قەزا بی چوزانم ئەی دوێنێ شێخ بۆچی وای فەرمو؟

م: پێم ئەگوتی جاهیلی! تێناگەیت ئەی شێخ وا ئەڵێ بە چی خۆی بژێنێ. ئەگەر ئەم کەر و گایە بەم هاش و هوشە ئیغفال ئەکات چۆن شوێنی ئەکەون؟

ع: بە خوا راست ئەڵێی من هەتا ئێستا تێ نەگەیشتبوم. فەقەت نازانم ئەم ئەحوالەی ئێمە نەتیجەی بەچی ئەگات و ئێمە بۆ چە غایەیەک سەعی ئەکەین؟

م: کورە ئەمە مەسەلەیەکی مەعلومە. وەزیفەی ئێمە هەر کەر فراندن و راووڕوتە. نەتیجە لە برسانا لە سەفالەت دا مەحو ئەبینەوە. خۆمان کەر کرد کە بوین بە رەفیقی ئەم پیاوە. ئەو بە ئێمەی وت بۆ کوردایەتی سەعی ئەکەین. میللەتەکەمان سەربەست ئەکەین. ئەیخەینە ئیستراحەتەوە. کەچی کابرای تایەن هەر خەریکە میللەتەکە بروتێنێتەوە و بە هەمو رەنگێ مەحویان بکاتەوە.

ع: بە خوا ئەگەر ئەم هەمو ئەزیەت و مەشەقەتە کە ئەیبینین بۆ کوردایەتی بوایە هەر باش بو.

م: بە خوا بزانم تۆ قەت عاقڵ نابی. ئێمە کە لە ژێر ئیدارەی تورکا بوین. هەتا ئینگلیز ئەهاتبو بۆ ئێرە کاممان فکری کوردایەتی و ئیستیقلالیەتمان لە سەرا بو. هەمو ئینگلیز فێری کردین. ئەمڕۆیش هەر ئەوە بە عمومی بۆ هەمو بەشەر، خسوسەن بەزەیی بە کوردانا بێ و هەمو غایەیەکمان بە واسیتەی ئەوەوە بەتە جێ. کە ئێمە شەڕی لەگەڵ دا بکەین و بچین بە گژیا چۆن موەفەقی ئامالی خۆمان ئەبین. بە دەستی خۆمان ئاگر ئەنێین بە ماڵی خۆمانەوە.

ع: بێ قەزا بی دیسانەوە ئینگلیز ئینگلیزت لێ گرتینەوە. بە خوا وابزانم لەم خسوسەوە فکری شێخ موصیبترە. ئەو خۆی لەگەڵ حکومەتی تورک رێک خستوە، شوکر حکومەتێکی ئیسلامە بەزەیی بە میللەتی ئیسلام دا دێتەوە. بەم زوانە ئیستیقلالیەتمان بۆ تەئمین ئەکات. ئەمانخاتە رەحەتیەوە. ئەوسا بۆ خۆمان حکومەتێکی موستەقیل ئەبین.

م: ترحێو... دیسانەوە دەستت کرد بە قسەی قوڕ و بێ مەعنا. بە چ رو و حەیایەکەوە ناوی تورک ئەهێنی. رەنگە خەبەری کوردستانی شیمالی نەزانی؟ بەر بێ خەبەران کەشکەک صەڵەوات!

ع: بۆچی چ بوە؟ ها وایە راست ئەکەیت دوێنێ شتێکم بیست فەقەت گوێم نەدایە.

م: ئێنجا بزانە کە تۆ هیچ فکرێکت نیە. چۆن ناوی کوردایەتی بێتە پێشەوە ئینسان گوێی ناداتێ و مەراقی ناکا باخسوس ئێمە کە بە درۆی خۆمان گۆیا بۆ کوردایەتی سەعی ئەکەین.

ع: رجا ئەکەم بەسم تەکدیر بکە. ئەم مەسەلەیەی کوردستانی شیمالیەم بۆ بگێڕەرەوە.

م: تورکەکان قەتڵوعامی کوردەکانیان کردوە. لە پەنجا هەزار کەس زیاتر ژن، منداڵ، پیاویان کوشتوە. پیاوی وەکو شێخ عەبدولقادر و کوڕەکەی و چەند هەزار کەسی ناوداریان لە ناو بردوە.

ع: بۆچی وایان لەم کوردانە کردوە؟

م: تەبیعی لە سەر کوردایەتی بوە. ئەڵبەت نـاوی کوردایەتییـان هێنـاوە. لە ڕقانـا وایـان لـێ کـردون. ئێستایش ئەو قەتڵوعامە دەوام ئەکات لافاوی خوێنی هاوجنسەکانمان دیجلە و فوراتی سور کردوە.

ع: چی بە سەر چیەوەیە. ئێمە بە تەماین ئەو ئیستیقلالیەتمان بۆ بسێنێ کەچی مەحرومان ئەکاتەوە.

م: باوکم لە ئەوەڵەوە پێم ئەگوتی کە ئێمە فکرێکی قوڕمان هەیە. ئەمڕۆ لە ئینگلیز زیـاتر کەس بەزەیـی بە ئێمەدا نایەت. بە خوا ئەگەر لە سەر ئەم عەقڵە بمێنیـتەوە دەسـت لە گونـان درێژتـر مەحـو ئەبیـنەوە. ئەگەر درۆ ناکەین و سەعادەتی میللەتەکەمان ئەوێ لازمە شوێن فکرێکی باش بکەویـن. فەقەت جـددەن تەئمینـت دەکەم مـام شێخ نە بۆ کوردایەتی نە بۆ ئیسلامیەت سەعی ئەکا، هەر بۆ زوڵم و ڕوتاندنەوە لە میللەتە فەقیرەکەی ئەکات.

ع: بە خوا ڕاست ئەڵێی. خۆزگە ئەمردمایە لە دەست شێخ و تورک ئەجاتم بوایە.

م: نا خۆزگە تۆوی جلخوار لەم وڵاتە هەڵگیرایە چونکە ئەمە هەموی فەسادی ئەوانە.

هۆزی حسەن مەولانی"

ئەمە تەجروبەیەکە بۆ هەمـو ئەوانەی (موهـاتەرات) ئەکەن و، جنێـو بە سـەرکردەکانی ئیسـتای کـورد ئەدەن و، لە ئەوروپای مەڵبەندی ئازادی و پێشکەوتندا، لە باتی ئەوەی بەشداری بکەن لە ڕەوتـی پێشـکەوتنی ناوەندەزگاکانی حکومەتی کوردستاندا، وتـاری لەم بابەتـانە ئەنوسـن. ئێسـتا شـێخ مەحمـود وەکـو یەکـێ لە گەورەترین و بەرێزترین سەرکردەکانی سەدەی بیسـتەم نـاو ئەبـرێ. ئەوانـیش کە نوسـەر و کـوڕ و ئەوەی نوسەرانی ئەو بابەتانەن، شەرم ئەکەن خۆیان بکەن بە خاوەنی نوسینەکانیان.

لە ژ29 ی 10 ی تەموزی 1925 دا نوسیویتی:

" تەبلیغی رەسمی

"قیوای عەسکەری حکومەتی، کە لە مەعییەتـی کۆلۆنێـل کـامرون دان، وە لە چوارتـا کە مەرکەزی قەزای شارباژێرە، لە ڕۆژی 24 ی مانگـا خەبەریـان زانـی: کە بەعـزێ لەو ئەشـقیایانەی، کە حەز نـاکەن حکـومەت تەئەسوس بکات لەم وڵاتەدا، چونکە مەنعی جەردەیی کـاروان، تەزیقـی فەلاح و جوتیـار و فەقیـر و فـوقەرا و ڕاوڕوتیـان لـێ دەکـرێ، لە دێی کەنـارو و مـڕانە کۆبـونەوە. قیسـمی زۆریـان مەنسـوبی فیـرقەی شـێلانەی عەشیرەتی پشدەر بون و، بەعزێکیشیان مەنسوبی جافەتی چوچانی کۆنە پۆشی و، بەعـزێ عەشـایەری عـادی تر بون، وە بەعزێ جەردەی تر وەکو کەریمی فەتاح بەگ و شێخ مەحمود و سائیرە، ئیلتیحاقی ئەوانیـان کـرد بو. لە ڕۆژی 25 ی مانگا حکومەت لە چوارتاوە قیسمێ لە عەسکەرەکەی نارد کە بزانێ ئەم جەردانە لە کوێن. لە دێی کەنارو دۆزیانەوە و دەریان کـردن لەو دێیە، لە پـاش تەخریبـی دێیەکە... ئەگەڕێـتەوە بـۆ چوارتـا ئەوانیش خۆیان ئازاد کرد و بە هەڵمەت هاتن بۆ نزیک چوارتا بە دوایانا و لەو دەورە کۆبونەوە هەوڵیان دا شەڕ لەگەڵ قوەی حکومەتی بکەن. جەردەکان میقدارێکی زۆریـان جبەخـانە هاویشـت فەقەت تەبیعـی لە پـاش چەند سەعاتێ شکان و ڕایان کرد و عەسکەرەکان بە چاوی خۆیان 25 لاشـەی کوژراویـان زیـاتر دی و لەمە زیاتریان لێ بریندار کراوە.

"بـۆ سـبحەینێ تەیـارە ئەو دێیـانەی کە جەردەکـان پەنایـان بـۆ بردبـو بومباردمـانی کـرد و، هەمـو پشدەریەکان ڕایان کردەوە جێگای خۆیان. چوار کەس لە خانەدانی پشدەریش کوژراوە. عەسکەری حکومەتی دیسان چونەوە کەنارو ئەو جەردانە کە تیا مابو دەریان کردن.

"یەکێ لە جەردەکان کە لە شاری سلێمانی عەسیە و ناوی شێخ مەحمودە لە تەرەف مدیری شیوەکەڵ کە محەمەد رەشید ئاغایە تا حدودی ئێران تەعقیب کرا. ئەڵێن گوایا کەریمی فەتاح بەگ هێشتا لەو کونە شاخانەدا خۆی شاردۆتەوە.

"شایەنی شوکر و زیکرە کە:

"لەگەڵ ئەم هەموو شەڕ و تەعقیبی جەردانەدا تەنها 3 نەفەر عەسکەر و 2 نەفەر چەتە کوژراوە. ئەوانەی کە ئارەزووی ئەمنیەت و ئاسایش دەکەن ئەبێ تەشەکوری ئەم عەسکەرانەی حکومەت بکەن بۆ ئەوەی کە ئەم جەردانەیان لەم حدودە دەرکردوە."

"ژیانەوە ئێمە بە ناوی هەموو میللەتی ئەم وڵاتەوە عەرزی تەشەکورێکی زۆر و بێ ئەندازە تەقدیم و هەموو وەختێ تەمەنای موەفەقیەتی وا و لەمە گەورەتریان ئەکەین و ئینشائەڵا موەفەق ئەبن و ئەم میللەتەیش بە واسیتەی ئازایی و هیمەتی ئەوانەوە لە دەست جەردە و ئەشقیا نەجاتی ئەبێ و بۆ خۆی ئەحەسێتەوە."

لە ژ31 ی 16 ی تەموزی 1925 دا نوسیویێتی:

"لە پاش موەفەقیەتی چوارتا

لە پاش موەفەقیەتی گەورەی شەڕی چوارتا کە لەگەڵ ئەشقیاکاندا کرا عەسکەریەکانی مەعیەتی جەنابی کەرەنێل کامرون بە کەمالی موەفەقیەت حەرەکەتیان کرد بۆ ناحیەی پێنجوێن چەند رۆژێک لەو ناوەدا جەولانیان کرد. لەو رێگە و بانەدا 3 کەس لە ئەشقیاکان کە تەسادوفی عەسکەرەکەیان کردبو کوژرا بون. لەو سنور و حدودەدا لە ئەشقیا ئەسەرێ نەماوە. ئۆردوەکە رۆژی جومعەی رابردو 10 ی مانگ بە کەمالی سام و هەیبەت بە سەر ناحیەی سرۆچک دا هاتنەوە بۆ سلێمانی. یاخوا بەخێر بێنەوە هەر موەفەق بن."

لە ژ36 ی 20 ی ئاغستۆسی 1925 دا نوسیویێتی:

"دەخالەت: لەم رۆژانەدا عەباس ئاغای مەحمود ئاغا دەخالەتی بە حکومەت کرد و تەئمیناتی تەواوی دا کە خۆی و ئەتباعی لەمەولا حازربن بۆ ئیجرای هەموو ئەوامری حکومەتی و لەمەولا ئیتاعەیەکی موتڵەقەیان بێ و قەتعیەن عەلاقە و موناسەبەتیان لەگەڵ ئەشقیا و شێخ محمود نەمێنێ."

لە ژ52 ی 10 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا نوسیویێتی:

"بەیاننامەیە کە لە تەرەف صاحێبی ئیمزای خوارەوە بۆ ئەهالی قەرەداغ نێراوە حەرفیەن تەقدیمی ئەنزاری خوێندەوارانی کیرامی ئەکەین:

"بۆ عمومی کوێخا و ئیختیارانی دێهاتی ناحیەی قەرەداغ عەرز ئەکەم:

"عەزیزان سەلام لە عومتان ئەکەم. لە پاش عەرزی سەلام ئەم دو سێ کەلیمەیە عەرزتان ئەکەم خۆتان مەعلوماتتان هەیە. چوار سەد ساڵ لە زەمانی حەزرەتی شێخ ئیسمائیلی ولیانەوە (قدس سرە) هەموو ناحیەی قەرەداغ بەپیر و موریدی و بە موڵکایەتی و بە حکومەتی لەژێر دەستی ئێمەدا بوە. حەتا حکومەتی تورکیا غەیرەز ماها مەئموری تری لە سەر قەرەداغ تەعین نەکردوە. وەقتێ حەربی عمومی بە موتارەکە ئەم ولایەتی موصلەی تەرک کرد. ناحیەی سەنگاو و قەرەداغی دا بە دەستی ئێمەوە. ئەمە دە ساڵە بۆ دیانەت و موداڧەعەی وەتەن خوێنی خۆمان ئەرژێنین. تا حاڵ دە دەفعە خانەوێران و دەربەدەر بوین. ئەمین بن تا خودا قوەت بدا دەستبەردار نابم. تەوەکول بە خودا. باز ئەمساڵ لەسەر تەحریکات و تەزویراتی بەعزێ نامەرد و موناڧیقاتی ئینگلیز خواهـ ئەم فەلاکەتە عەزیمە بە سەرمانا هات. لە خۆتان مەعلومە حاجەت بە بەیان ناکا غەیرەز دەربەدەری و فەلاکەت. قیمەتی سێ ملیۆن لیرە حکومەتی ئینگلیز زەرەری لە ئێمە داوە و، ئەز خوێشانمان هاکەزا. سەبەب بە حقوقی قەدیم و ئیسلامیەت موداخەلەی ئێوەم نەکرد. وتم مادام خۆمان دوچاری فەلاکەت بوین با ئەم خەڵقە بمێنێتەوە چاکە. خۆتان مەعلوماتتان هەیە هەردو سەرچنار و ئەلەبجە و شارباژێر و

پێنجوین ئەمە پێنج ساڵە هەرچی واریداتێکیان ببێت تەسلیمی ئێمەی ئەکەن. سەری یەک زەرە موخالەفی ئەمری صاحبی جەنابی شێخ مەحمود ئەفەندیان نەکردوە. لە ناوی ئەم میللەتی کوردستانەدا ئێوە ناوی خۆتان ناوە چی؟ لە عەلەم زیاترن؟ نەء. لە عەشیرەتی جاف ساحێب دەست ترن؟ نەء. فیکر و خەڵقی ئەوەل لەسەر دەرکەن تاکە خودا ئیسلامتان بکات. حەیات بمانەد ئینشائەڵڵا ئەم وڵاتە بە ماڵی ئینگلیز و عەرەب نابێ.

"خولاصە بۆ تەحصیلاتی واریداتی عومومی موناسیبم نەزانی کە بە لەشکرێکی زۆرەوە خۆم بێم. ئەوا برادەران و فەرزەندان دا دەفتەری عوشر ڕەوانەم کرد. بیلا خوێنگیری و بە قیل و قال عوشری زەخیرە و شینایی و توتون بە تەواوی تەسلیمی بکەن. شایەد موخالەفەت بکەن وە یا کەسانێ وا بە مەرقەدی پەدەرم تا خودا قوەتمان بدا ئەز مەحوکەردەنش قصور ناکەین و، دێهاتی سادات ئەحواڵێکی بەسەر هاتوە ئینشائەڵڵا دو قات حەق ئەسێنم. ئیتر گوناهی خۆتان بە گەردەنی خۆتان. لازمە تەبلیغی نامەتان عەرز بکەم وە ئەلسەلام.

"ئیدارەی مەئموری قەزای قەرەداغ و قوماندانی عموم سواری... غەریب"

"جواب بۆ کاغەزی شێخ حەمە غەریب کە بۆ هەمو کوێخای دێهاتی قەرەداغی نوسیوە:

"ئەم کاغەزەی سەرەوە هەروەکو لورەی چەقڵێک وایە کە لە خاریجی ئاواییەوە بێت.

"چ وەقتێ حکومەتی تورک وە یا بریتانیا قبوڵی ئەوەی کردوە ناحیەکەی لە تەرەف ئەمانەوە کە ناوی خۆیان ناوە شێخ وا قوت بدرێ و تەزیق بکرێت؟

"لە چ زەمانێکدا شێخان خسوس شێخ حەمە غەریب ساحێبی سێ ملیۆن لیرە بو؟ ئەگەر ئەم میقدارەشیان بوبێت بی شوبهە بە زۆر لە فەقیر و فوقەرایان سەندوە و دیارە ئەم پارەیە حەرامە.

"زۆر چاک مەعلومە کە شێخ مەحمود لە پاش ئەوەی بو بە دز و جەردەیەکی عادی، شەو جەردە بێ حەیاکانی ئەنارد بۆ ئەوەی نانی فەلاح و جوتیارە قوڕ بەسەرەکان بدزن و لە پاشا بە کەرەکانیانەوە رایان ئەکرد بۆ ئێران. ئایا ئەمە شتێکە فەخری پێوە بکرێت؟ ئەمەیە معامەڵەی حاکمێک کە خەرج بسێنێت؟

"لە هەمو کەسەوە مەعلومە کە حکومەتی ئینگلیز نایەوێ لە کوردستاندا هیچ شتێکی خەڵق ببرێت و مەیدانی کەسیش نادا کە دزیان لێ بکات، هی شێخ مەحمودیش.

"ئەما حکومەتی ئینگلیز بە نەوعێکی وەها موحافەزەی حقوق و عادات و دیانەت و لیسانی کوردی کردوە کە لە هیچ مەملەکەتێکی موجاوێرەدا (کە بە کوردی مەسکونە) وەها نەکراوە.

"ئیتر ئەی عەزیز شێخ مەحمود ئەو سەرینە بنێرە ژێر سەری خۆت کە هەمو کەسێ ئەزانێ تۆ لەشکرێکی زۆرت نیە. ئیلا تەنها تاقمێکی بێ دینی قاتیل نەبێت ئەگینا بۆچی وا دورا و دور لە ئێران دانیشتون پەساپۆرتتان نیە بۆ تورکیا بچن. یەعنی بۆ ئەو مەملەکەتە کە وای پیشان ئەدەن معاوەنەتان بکات.

"بۆ چ نازانن دەمێکە تورکەکان دەرکی ئەوەیان کردوە کە سەعادەتی مەملەکەتەکەیان وا مومکینە کە ئەشخاسی وەکو ئێوەو مانانی تیا نەبێت. بینائەن عەلەیهی سلێمانیش ئەتوانێ ئەوە دەرک بکا."

لە ژ56 ی 14 ی کانونی سانی 1926 دا ئەم ئاگاداریە بڵاوکراوەتەوە:

"ئیعلان: مەحمود ئەفەندی ڕەئیسی بەلەدیەی سلێمانی بە صیفەتی مومەسیلی بەلەدیەی سلێمانی لەسەر حەفیدزادە شێخ مەحمود کوڕی شێخ سەعید لە مەحکەمەی بیدایەتی سلێمانی ئیقامەی دەعوای کرد تەڵەبی تەحصیلی 10064 روپیە و 38 لیرەیکرد کە لە وەختی خۆی دا ئەم پارەیە لە تەرەفی ئەهالی سلێمانییەوە بۆ جەلبی ماکینەیەکی تەبع تەبەڕوع کرابو و لە تەرەفی شێخ مەحمودەوە غەصب کراوە لەبەرئەمە کە مودەعی عەلەیهی مەحلی ئیقامەتی مەجهولە بنائەن عەلەیهی بۆ موحاکەمە 30 ی کانونی سانی 1926 رۆژی دوشەمە سەعات پێنجی عەرەبی تەعین کرا. لە وەقتی موعەیەن دا ئەگەر مودەعی عەلەیهی خۆی بیلزات حازر نەبێ وە یا

وەکیلێکی موصەدەق بۆ مەحکەمەی بیدایەتی سلێمانی نەنێرێ. بە پێی دوصول، موحاکەمە لە حەقی بە غیابی ئیجرا دەکرێ. مەحکەمەی بیدایەی سلێمانی."

2. 3. لکاندنی کوردستانی جنوبی بە عیراقەوە

لە ژ20 ی 9 ی مارتی 1925 دا دەربارەی دانانی یەکەمین موتەسەڕیفی عیراق لە سلێمانی نوسراوە:

"رۆژی 7 ی مارتی 1925 لە خانەدانی سلێمانی و لە منەوەران و مەعاریفپەروەرانی کورد جەنابی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ بە موتەسەڕیفی سلێمانی تەعین کرا. بەم موناسەبەتەوە بە حزوری عمومی ئەشراف و رونەسای دەوایر لە تەرەف جەنابی کاپتان چەپمەنەوە ئەم نوتقە جوانە بە کوردی خوێندرایەوە:

"حەزرەتی کیرام!

"ئەمرۆ ئێوە لە تەئریخی خۆتانا گەیشتونە مەرتەبەیەکی موهیم و. من فەوقەلعادە مەسرورم کە وەزائیفی موتەسەڕیفیەت دەور ئەکەمەوە بۆ یەکێ لە عونصوری خۆتان.

"لازم ناکا بۆ من باس لەو ئینقیلاباتە بکەم کە دیوتانە. فەقەت ئومێدم وایە کە ئەهلی لیوای سلێمانی ئێستا لەسەر رێگای روناک بن و مەشەقەت و ئەزیەتی زەمانی رابردوتان ئەناو سەعادەت و ئیستراحەتی ئیستیقبال دا لە فکر بچێتەوە.

"جەنابی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ زۆر چاک ئەناسن و لام وایە کە صورەتی ئینتیخابی جەنابی ئەحمەد بەگ بۆ موتەسەڕیفی، لای کوردانی لیوای سلێمانی موافیق و موصیبە.

"ئەمینم کە حیاتی شەخصیە هەرچی بێ بەرتەرەف ئەکرێ و هەموتان لە ئیدارەدا بە عەینی صەداقەت و راستی کە لە زەمانی بوحران و خەتەردا ئەگەڵ منا کردوتانە معاوەنەت و تەقویەی ئەفەرمون.

"وە ئەمینم کە جەنابی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگیش لە ئیدارە و موعامەلەدا زۆر مونصیف و بێتەرەف ئەبێ و بۆ تەطبیقی عەدالەت دەرحەق بە هەمو کەسێ، سەعی ئەفەرموێ. ئێستا وەختی ئەوە هاتوە کە نیزاعی جوزئی و بێ ئەهمیەت بەرتەرەف و، کوردەکانی لیوای سلێمانی بۆ تەئمینی سەعادەت و ئیستراحەت و ئیستیقبال پێکەوە سەعی بکەن، ئێوە ئێستا ناوێکی چاکتان بۆ خۆتان داناوە کە لازمە زۆر بە دیقەت رای بگرن، کە ئەسلی ئاتی بۆی ئیسپات بێ کە ئێوە بناغەیەکتان بۆ تەئریخی تەرەقی تەئسیس کردوە. بەعزێکتان رەنگە ئەم تەرەقیە زۆر بە سست و هێواشی بزانێ. فەقەت لازمە ئینسان بزانێ ئیمپراتۆری بە رۆژێک تەئسیس ناکرێ.

"موقابیل بەوەی کە ئەمرۆ تەشریفتان هاتوەتە ئێرە تەشەکورتان ئەکەم و بە دڵ تەبریکتان ئەکەم.

"سامعین بە کەمالی مەسروریەت چەپڵەیان لێدا و لە عەقەب ئەوەوە جەنابی موتەسەڕیف ئەحمەد بەگیش نوتقێکی تریدا و لە تەلەبەی مەکتەب عەبدولقادر ئەفەندی نوتقی ئاتی بە حزوری زەواتی موحتەرەمە خوێندەوە صورەتی عەینەن دەرج کرا:

"ئەی زەواتی موحتەرەم!

"لە هەمومانەوە مەعلومە کە لق و پۆپی درەختەکانی باخی وەتەنەکەمان لە ژێر هەرەسی بەفر و سەرما و زوقمی زستانی حادیسات و لافاوی ئینقیلاب و بە میقرۆبی زوڵم و ئیستیبداد بە ئەوعێ وشک ببون ئومێدی ژیانەوە و ئیعادەی حەیاتیان لێ ئەئەکرا. هەتا لوتف و مەرحەمەتی حکومەتی فەخیمە وەک شنە شنی بای وەعدە لەم دەمەو بەهارەدا روی تێ کردن. سەرلەنوێ ژیانەوە و تەراوەتی حەیات کەوتەوە وجودیان. گوڵپکەی سەر پەلیان پشکوت. چونکو لە خانەدان و ئەشرافی وڵاتەکەمان، لە منەوەرانی مەملەکەت. لە وەتەنپەروەرانی کورد جەنابی سەعادەتمەئاب ئەحمەد بەگ (دامە تەوفیقاتوهو) بە موتەسەڕیفی لیواکەمان تەعیین فەرموا. لەو

خصوصەوە باخی ئامالی میللەت و مەملەکەت بەیەک دەفعە زیندو بوەوە. وەمینبەعد ئومێد دەکەیـن لە سـایەی عەدالەتی حکومەتی فەخیمەدا جەنابی موتەسەڕیفی غەیور، تەرەقی بە مەعاریفمان بدا.

"ئیتـر بە نـاوی مەنسـوبینی مەعـاریف شـوکرانی لـوتفی حکـومەتی فەخـیمە و تەبریکـی جەنـابی موتەسەڕیفی ئەکرەمی دەکەین.

"هەر بژی حکومەتی فەخیمە و حکومەتی عیراق!

"هەر بژی موتەسەڕیفی تازەمان!

"بژی میللەتی کورد! تەلەبەی مەکتەبی سلێمانی، عەبدولقادر حیشمەت"

لە ژ 28 ی 26 ی حوزەیرانی1925 دا لە ژێر سەرناوی (ئینتیخابی مەبعوس) دا نوسیویێتی:

"ڕۆژی چوارشەمە 24 ی مانگ ئینتیخابی مەبعوس تەواو بو لە نەتیجەدا: محەمەد ساڵح بەگی مـحەمەد عەلی بەگ بە 145 ڕەئی، میرزا فەرەجی حـاجی شـەریف بە 137 ڕەئـی و، ئەمـین زەکـی بەگـی بیگباشـی ئەرکان حەرب بە 125 ڕەئی، ئەحمەد بەگـی عوسـمان پاشـا بە 110 ڕەئـی، بـۆ مەبعوسـی لیـوای سـلێمانی ئینتیخاب کران و ناردران. ئەم زەواتە موحتەرەمـانە، کەوا بـۆ مەبعوسـی لیواکەمـان هەڵ بژێـرراون، بە نـاوی هەمو میللەتەوە عەرزی تەبریکیان ئەکەین و، بەدڵ و بەگیان دوعای موەفەقیەتیـان تەقـدیم ئەکەیـن. ئومێـدمان وایە کە ئینشائەڵڵا ئەم وڵاتە بە واسیتەی هیمەت و سەعی ئەم زەواتە موحتەرەمەوە زۆر شتی بـاش و چـاکی بۆ بێ و بچێتە ڕیزی وڵاتانەوە. زاتەن ئەمەل و ئومێدی زۆر زلی ئەم وڵاتە بەستراوە بە نەتـیجەی سـەعی و هیمەتی ئەمانەوە. سا خوا تەوفیقیان بدا ئامین."

لە ژ 44 ی 15 ی تشرینی ئەوەلی 1925 دا لە ژێر سەرناوی (هاتن) دا نوسیویێتی:

"لە موقتەدیرینی عەدلیە حقوقپەروەر جەنابی جەمالەدین بەگی بابان بە حـاکمی مونفەریـدی مەحـکەمەی سلێمانی و، جەنابی شێخ مستەفا ئەفەندی قەرەداغی بە قازی و، جەنـابی سـاڵح زەکـی ئەفەنـدی بە باشـکاتبی عەدلیە و، کاتب زادە جەنابی فەتاح ئەفەندی بە کاتبی شەرعیە، تەعین کراون. ڕۆژی چوارشـەمە 14 ی مـانگی جاری بۆ موباشەرەت بەم وەزیـفە تازەیەیـان تەشـریفیان هێنـاوەتە سـلێمانی، لە پـاش عەرزی تەبریـک و بە خێرهاتن تەمەننای موەفەقیەتیان ئەکەین."

لە ژ 45 ی 22 ی تشرینی ئەوەلی 1925 دا لە ژێر سەرناوی (ئیعلان) دا نوسیویێتی:

"ئیعتیبارەن لە ڕۆژی 14 ی تشرینی ئەوەلی 925 ەوە لە لیوای سلێمانیدا مەحکەمە تەشەکولی کردوە. ئەم مەحکەمەیە صەلاحیەتی بینینی هەمو دەعوایەکی (صولح، بیـدایەت، شـەرعیە، جەزا، کـوبرا) ی هەیە. وە بە پێی قانون هەمـو موحاکەمـاتیش بە ئاشـکرایی ئەبینـرێ، هەمـو کەسـێکیش بە کەمـالی سەربەسـتی (بە ئەو شەرتەی کە ڕیعایەت بە ئادابی موحاکەمە بکات) ئەتوانێ لە محـاکەمەت دا حـازر بـێ، وە گـوێ لە محاکەمـات بگرێ. حاکمی مونفەریدی سلێمانی"

لە ژ 53 ی 17 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا نوسیویێتی:

"بۆ ئەوە دائیر بە سیاسەتی سوئی تەفاهوم حاصل نەبێت و بۆ ئەوە هەمو کەس حەقیقەتی لێ مەعلـوم ببێت و بتوانن لەو هەمو درۆ و دەلەسە تەفریقـی بـکەن کە لە تەرەف بەعـزێ ئەشخاصـەوە کە ئەبێـتە مـانعی تەرەقیی وڵاتەکەیان بڵاو ئەکرێتەوە وا لە ژێرەوە عەینەن صورەتی کاغەزی فەخامەتی مەندوب ئەلسـامی دەرج ئەکەین کە لەم بەینەدا بۆ شێخ مەحمود نوسراوە:

"دیوانی فەخامەتی موعتەمیدی عامی عیراق

"بەغداد 4 ی تشرینی سانی 1925

"بۆ شێخ مەحمود

"مـودەتێ لەمەوپـێش کـاغەزێ ئێـوە بە تـاریخی 20 ی ئاغسـتۆس بە واسـیتەی موفەتیشـی ئیـداری سلێمانیەوە گەیشت.

"لە خصوص ئیفاداتی سیاسیەوە کە لەو کاغەزەدا بەیانتان کـرد بـو جـواب هەر ئەمەیە: کە حکـومەتی موعەزەمی بریتانیا قەرار و عەزمی قەتعیی کردوە کە ئەبێ کوردستانی جنوبی لە داخلەی مەملەکەتی عیـراق دا بمێنێتەوە. مەعەهازا بە نەزەری ئەهمیەت تەماشای ئەوە کراوە کە مەئمورینی کوردی بۆ تەعـین بکرێـت و بـۆ معامەلاتی ڕەسـمیـیە و تەدریسـاتی مەکاتیـب زبـانی کـوردی ئیسـتیعمال بکرێـت. کە ئەمە لە ئیستیقبالیشـدا ریـاعەت ئەکرێـت. مەعلـومە کە چ حکـومەتی ئێـران و چ حکـومەتی تورکیـا لە هـیچ زەمانێـک دا ئەم ئەوعە ئیمتیازاتەیان بە کوردەکان نەبەخشیوە. وە لە ئێوەیشـەوە مەعلـومە کە حکـومەتی تورکیـا ئێسـتا دەرحەق بە کوردەکان سیاسەتێکی ئێجگار زاڵمانە و ئیعتیسافکارانە تەتبیق ئەکا و بۆ مەحو پایە مـاڵ کردنـی دیـانەت و زبان و مەنافیعی کوردەکان سەعی ئەکا. ئێستا کوردەکانی عیـراق بە واسـیتەی ئەو ئیلتیفـات و مەرحەمەتەوە کە لە حکومەتەوە دەربارەیان ئەکرێت لە هەمو کوردەکانی سائیری مەمـالیکی تـر مەسـرورتر و خۆشـحاڵترن. لەبەر ئەوە تەحریکاتی ئێوە بۆ عەشائیری کوردی بە زدی حکومەت ئەبێتە باعیسی بەڵای عەزیـم بە سـەریانا. وە تەشەبوساتی ئێوە بەرامبەر بە قوەی حکـومەتی بریتانیـا، کە مونەیـدی عیـراقە، بـێ فایـدە و بـێ عەبەس ئەمێنێتەوە. ئەگەر لە حەرەکاتی ئێستاتانا عیناد و دەوام بکەن، لە نەزەری عالەم دا شەرەفتان زائیـل ئەبێـت و. هەروەکو دزێکی عادی تەماشاتان ئەکرێت و عاقیبەت دوچاری فەلاکەت و مصیبەتی عەزیم ئەبن.

"ئێستایش وەکو جاران حازرم بۆ ئەوەی ئێود قبوڵ بـکەمە بەغـداد و ئیحتیرامـی شـەرەف تەئمینـات ڕابگرم و لە خصوص موستەقبەلەوە موزاکەرەتان لەگەڵ بکەم.

"وە ئەگەر لە پاش هاتن ئارەزوتان کرد بۆ جێگـای خۆتـان عەودەت بـکەنەوە تەعەهـود ئەکەم مـانعی عەودەتتان ئەبم ئەگەر فکـری مولاقـاتی منتـان هەیە ئەبـێ زو بـێن چـونکە ڕۆژی سـێیەمی کـانونی ئەوەل بە روخصەتی 3 مانگ ئەچمەوە بۆ لۆندەر.

هینری دوبس مەندوبی سامیی عیراق"

"بێینەوە سەر بەحسی ئەخلاق و ئەتواری حەقیقی شێخ مەحمود و تاقمە جەردەکەی. وا دیارە فەخامەتی مەندوبی بە هیچ صورەتێ بۆ ئیغفال ئەکراوە. وە ئەخباری فەخامەتی مەندوبی سامی زۆر سادە و بەسیتە.

"عەلاوەتەن ئێمە بە تەواوی مەئزون کراوین بەوەی کە بڵێین شێخ مەحمود دایا ئەم تەکلیفە بە قـیمەتە قبوڵ بکا وە یا تەرجیحی ئەوە بکا کە حەیاتی خۆی لە خەجاڵەتیدا خیتام پێبێنێ؟ یەک شت هەیە کە مەعلـوم و موحەققەقە. ئەوەیش ئەمەیە کە بە قەتعی جـارێکی تـر بە شەخصـێکی وەهـا ئیعتیبـار نـاکرێ کە وەزائیفـی حاکمێک ئیفا بکا. ئەگەر بێت و خۆی وە یا هەر کەسێ لە تەرەفدارەکانی خەیاڵی ئەوە بکەن کە جـارێکی تـر ئەبێتەوە بە حاکمی سلێمانی. دوی کڵاوی بابردو ئەکەون."

زۆر هەبون وایان ئەزانی کە شێخ مەحمـود لە بەر توندڕەوی نـایەنی ئەیتوانیـوە لەگەڵ ئینگلیـز ڕێـک بـکەوێ و، دەوڵەتـی کوردسـتان دابمەزرێنـێ. بریتانیـا سـتراتیجی دانـراوی خـۆی هەبـوە بـۆ کـارکردن لە ناوچەکەدا، نە لەگەڵ ئامانجەکەی شێخ مەحمودا ڕێکەوتوەو نە لە توانای شێخ مەحمودا بوە بیگـۆڕێ. وەڵامـی ڕەسمیی بەرزترین دەسەڵاتی ئینگلیز لە عیراقدا بۆ شـێخ مەحمـودی سـەرکردەی شـۆڕش و داواکـاری مـافی نەتەوەیی کورد، ئەمە بوە:

"لە خصوص ئیفاداتی سیاسیەوە، کە لەو کاغەزەدا بەیانتان کرد بـو، جـواب هەر ئەمەیە: کە حکـومەتی موعەزەمەی بریتانیا قەرار و عەزمی قەتعیی کردوە کە ئەبێ کوردستانی جنوبی لە داخـڵەی مەملەکەتـی عیـراق دا بمێنێتەوە."

2. 4. کێشەی موسڵ

هێزەکانی بریتانیـا دوای ڕاگرتنـی شـەڕ لەگەڵ عوسـمانی، هێشـتا موسـڵیـان داگیـر نەکردبـو. بەڵام پێشڕەوییان کرد تا موسڵیشیان گرت. تورک ئەمەی نەئەسەلماند. کاتێ مستەفا کەمال کاروباری گرتە دەسـت، داوای گەڕانەوەی ولایەتی موسڵی ئەکرد و ئینگلیزیش ئەیویست لەگەڵ ولایەتەکانی بەغداد و بەسرا لێکی بـدا و دەوڵەتی عیراقیان لێ دروست بکا.

ئەم کێشەیە بە چارەسەرنەکراوی مـایەوە. بـە گفتوگـۆی دۆقـۆڵی تـورک و ئینگلیـز نەتـوانرا بە لادا بخرێ. لەبەر ئەوە خرایە بەردەم کۆمەڵەی گەلان. کـۆمەڵەی گەلان دەسـتەیەکی تـێکەڵاوی نـارد بـۆ ئەوەی لە نزیکەوە هەلومەرجی ولایەتی موسڵ ببینن و بیـروڕای دانیشـتوان وەربگـرن و، ئەوانـیش بیـروڕای خۆیـان لەسەر ئەوەی ولایەتی موسڵ بدرێتەوە بە تورکیا یان بخرێتە سەر عیراق، بدەن بە کۆمەڵەی گەلان بـۆ ئەوەی دوا بڕیاری لێ بدا.

زۆری هەڵبژاردەی کورد لەو سەردەمەدا تێگەیشتون کە ئینگلیز ڕێـگەی دامەزرانـدنی دەوڵەتـی کـوردی نادا، لە بەر ئەوە (اهون الشـرین) عیراقیـان پـێ باشـتر بـوە، بە تـایبەتی کە لەو کـاتەدا تورکیـای کەمـالی بە درندانەترین شێوە خەریکی سەرکوتکردنی کوردەکانی تورکیا بوە.

ڕەشید ئەجیب لە ژ 18 دا نوسیویێتی:

"ئەگەر سەرفی ئەزەر لەمانەش بکەین و بێینە سەر باسی میلیەت هەمو کەس دەیزانـێ کە ئەکسـەریەتی ولایەتی موصل کورد و عەرەب تەشکیل ئەکا. ئەوە بـێ شـوبهەیە کە عەرەبەکـانی ولایەتـی موصـل لە عیـراق زیاتر هیچ شتێکی تریان ناوێ. بێینەوە سەر کوردەکانی ئەو ولایەتە، ئەگەر بە پێی ئامالی خۆیان حکـومەتی کوردیە تەشکیل نەکرێ و، کوردستانی سەرەوە کە ئیستا لە ژێر پێی تورکی زاڵمـا ئەنـاڵێنێ نەجـات نەدرێ، بێ شک و شوبهە ئیتیحاد لەگەڵ عیراق دا تەرجـیح دەکـا لە بـونە خزمەتکـاری تـورک. ئەمەیـش لە نـوقتەی ئیقتیصادیات و تیجارەت و محافەزەی مەوجودیەتی میللیەی کورد شتێکی لازم و صـەریحە. وە هـیچ کوردێـک نیە دەفعەیەکی کە بیەوێ بچێتە ژێر بەندی ئەسارەت و ئیستیبدادی تـورکەوە، چـونکە ئەوسـا هەر سـەروەت، ئیقتیصادیات، تیجارەتمان مەحو دابێتەوە، بەڵکە ناموسی میللی، مەوجودیەتی قەومیەمان، ئەکەوێتە تەهلوکەوە و دەفەوتێ."

ژیانەوە بە وردی دوای هەواڵەکانی کێشەی موسڵ کەوتوە. بۆیە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ زانینـی زۆر لە ڕوداوەکانی ئەو سەردەمە.

لەو سەردەمەدا لە موسڵ ڕێکخراوێک دروست کراوە بە ناوی (جمعیتـی مـودافعەی حـدود) هوە بـۆ ئەوەی لای کۆمەڵەی گەلان هەوڵ بدا موسڵ بخرێتە سـەر عیـراق. ئەم هەواڵە لە ژ15 دا بـڵاو کـراوەتەوە. لە پاشکۆی ژ15 دا لە ژێر ناوی: (عەلاوەی غەزەتەی ژمارە 15 ی ژیانەوە) دا نوسیویێتی:

"بـۆ مـودافعەی وەتەنـی مـوعەزەز و موحـافەزەی حـدودی حـازرەی ولایەتـی موصـل تەظـاهرات و تەشەبوساتێکی وەتەن پەروەرانە کە لە تەرەفی عمومی عیراقیەکان و بیلخاصـە لە تەرەف ئەهـالی و جەمعـیەت مودافعەی موصلەوە ئیجرا کراوە موجیبی سرورێکی عەزیم و مەداری تەشەکور و ئیفتیخاری عـومی ئـەهـالی

سلێمانی بـو. بـۆ ئەم وەزیـفە وەتەنـیە و حقـوقی مەشـروعەمان کە مـونافەعەی بکەیـن مـورەکەب لە عمـومی ئەشراف، عولەما، سادات، توجار، زوراع و سائیری صـفوفی ئەهـالی بەنـاوی جەمعیەتـی مـونافەعەی وەتەنەوە جەمعیەتێکی گەورە تەشەکولی کرد غـایە و ئەسـاس مەقصـەدی ئەم جەمعـیەتە موحـافەزەی حـدودی ولایەتـی موصلە کە جوزئێکی لایەنفەکی عیراقە. بۆ تەئمینی ئەم غایە و مەقصدە هەمو نەوعێ سەعی تەشـەبوس کـردن جەمعـیەت بە وەزیفەیەکـی ئەساسـی عەد ئەکـا و لەم خصوصـەوە لە تەرەف هەر جەمعـیەت و هەر فەرێکـی عیراقەوە هەر تەشەبوسات و ئیقداماتێ واقیع بیـێ لە تەرەف جەمعیەتـی ئـێمەوە نـائیلی موظـاهراتی مـوتلەقە ئەبێ."

لە ژ 16 پرۆگرامی جەمعیەتی مونافەعەی وەتەن و ناوی دامەزرێنەرەکانی بەمجۆرە بڵاوکراوەتەوە:

"ئەساسی پرۆغرامی جەمعیەتی مونافەعەی وەتەن لە سلێمانی

مادەی

1. ئەم جەمعیەتە بە ناوی جەمعیەتی مونافەعەی وەتەن تەشەکول ئەکا.

2. ئەسـاس و غـایەی ئەم جەمعـیەتە مـونافەعەی وەتەن و حـدودی حـازری ویلایەتـی موسـڵە کە لە موتەمیماتی عیراق مەعدودە.

3. ئەفرادی ئەم جەمعیەتە خۆی بە کورێکی عیراقی ئەناسێ و وەتەن و مەملەکەتەکەیان لەگەڵ ولایەتی موسڵدا بە جوزئێکی لایەنفەکی عیراق عەد دەکات.

4. بـۆ تەئمینـی ئەم غـایەیە کە لە مەوادی سـەرەوە زیکـر کـراوە و کافیـل و زامـنە بـۆ سـەلامەت و سەعادەتی وەتەنیە و عمومیەمان بە هەمو نەوعێ سەعی و تەشەبوس کـردن و عینـدەل ئیجـاب تەحریـرەن وە شەفاهەن بۆ مەقاماتی رەسـمیە مـوراجەعەت و ئەفکـاری عمـومیە بـۆ نیفـای ئەم مەقسـەدە تەنـویر کـردن بە وەزیفەیەکی ئەساسیە بۆ خۆمان عەد ئەکەین.

5. لە داخڵی ئەم پرۆغرامەدا بۆ نەشری ئەفکار و تەمسـیلی هەیئەتـی عمـومیەی جەمعـیەت و بـۆ عەرز کردنی ئەفکـار و حسـیاتی جەمعیـات بە مەقامـاتی لازمە لە ئەعـزای جەمعـیەت هەیئەتێکـی دائـیمە لە تەرەف ئەفرادی جەمعیەتەوە بە رەئی خەفی و ئەکسەریەتی ئارا ئینتیخاب و تەشکیل کرا.

"لە داخلی ئەم پرۆغرامەدا کە لە سەرەوە نوسراوە ئەعزایەتی ئەم جەمعیەتەمان قبوڵ و دەر عوهدە کرد.

"بە کەمالی مەسروری بەیانی ئەکەین کە ئەم پرۆغرامە و تەشکیل کردنی ئەو جەمعیەتە لە سـلێمانیدا لە تەرەف حکومەتەوە تەسدیق کرا."

لە ژ 17 ی 23 ی شوباتی 1925 دا لە ژێر ناوی (بەیاننامە) دا نوسیویێتی:

"ئێمە کە ئەفرادی ئەم وەتەنەین و لە ئەشراف و موتەحەیزانی کـورد ئەژمێـرێین بە ئیتیفـاقی عمـومی عولەما، سادات، ئەشراف، توجـار، زوراع بـۆ مـونافەعەی وەتەنەکەمـان، بیلئینتیخـاب جەمعیەتێکمـان تەشـکیل کردوە، غایە و مەقصەدی ئەم جەمعیەتە و عمومی تێگەیشتوانی میللەت ئەمەیە: کە ئەم ئەحوال و فەلاکەتانە کە لەمەوپێش چاومان پێی کەوت دەفعەیەکی تر نەیبینینەوە. ئەو زوڵم و موعامەلە بێڕەحمانە کە لە تورکەکانمـان دی، هەمو زۆر چاک ئەیزانین لە حەربی عمومی دا سولس و بەڵـکە نیصـفی میللەتەکەمـان لە برسـانا مـردن و هەزاران لە ئەفرادی میللەتەکەمان بێ گونـاه و بـێ جـورم ئیعـدام کـران. مەزاڵیمـی تـورک ئەمـڕۆ لەگەڵ ئەو وەختەیشدا قیاس ناکرێ. هەزار قات زیادی کردوە.

"ئێمە ئەمانەوێ ئەم میللەتەی ئێمەش، وەکو میللەتانی تر، لەمەولا بە رەحەتـی و ئیسـتیراحەت ئیمـراری حەیات بکا و، تیجارەت و زەراعەت و ئیقتیصادیاتی مونتەزەم و سەربەست جەریان بکا. زاتەن لە عمومیشەوە مەعلومە کە هەمو موعامەلاتی تیجاریە و ئیقتیصادیەی ئێمە، لەبەر ئەوە بەعیراقەوەیە، بێ عیراق ژیانمان نـابێ.

لە ناخلی ئەم فیکر و مەقصەدەدا کە مەنافیعی عمومیەی تێدایە، ئومێد ئەکەین هەمو ئەفرادی میللەت بە کەمالی فیداکاری معاوەنەت و تەعقیبی سلکی ئێمە بکەن و. هەر کەس لە ناخلی ئەم پرۆغرام و غایەیە فیکر و مولاحەزاتێکی باش و جوانی بێ لوتفەن بەیانی بفەرموێ و، ئێمەیش مەعەل مەمنونیە قبولی ئەکەین. هەر کەس غەیری ئەم فیکرەیە غایە و مەقصەدێکی تر تەعقیب بکا لە نەزەر جەمعیەت و عمومی میللەتی کوردا بە خائینی وەتەن و دوشمنی میللەت عەد ئەکرێ.

"19 ی شوباتی 925

جەمعیەتی موداقەعەی وەتەنی سلێمانی"

لە سلێمانی ئەم کۆمەڵە دامەزرا بۆ ئەوەی لە بەردەم کۆمیتەی لێکۆڵینەوەی کۆمەڵەی گەلاندا. هەوڵ بدەن سلێمانی بخرێتە سەر عیراق و نەدرێتەوە بە تورکیا.

یەکێ لەو بابەتە گرنگانەی ژیانەوە بڵاوی کردوەتەوە (صورەتی موتەرجەمەی راپۆری هەیئەتی حدود کە تەقدیمی جەمعیەتی ئەقوام کراوە) دەربارەی (مەسئەلەی حدودی بەینی تورکیا و عیراق بە موجیبی قەراری 30 ی ئەیلول 1924) ئەم راپۆرتەی بە زنجیرە لە ژ42 ەوە تا ژ53 بڵاو کردوەتەوە.

پێش ئەوەی بڵاوکردنەوەی راپۆرتەکە تەواو بێ. بڕیاری کۆمەڵەی گەلان دەرچوە و ناکۆکیەکەی بە قازانجی بریتانیا بە لادا خستوە و ولایەتی موسڵی داوە بە عیراق.

ژیانەوە لە پاشکۆی ژ53 ی 17 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا بڕیارەکەی کۆمەڵەی گەلانی لە ژێر سەرناوی (مولحەقی ژیانەوە ژمارە 53) بەم جۆرە بڵاوکردوتەوە:

"قەراری عیسبەتول ئومەم لە خسوخ مەسئەلەی موصلەوە

لە جنوەوە بۆ فەخامەتی مەندوب ئەلسامی بەغداد

رۆژی 16 ی کانونی ئەوەلی 1925

مەجلیسی عیسبەت ئەل ئومەم ئەم پاش نیوڕۆیە بە ئیجماعی ئارا موافیقی ئاتی قەراری حەلی دا.

مادە:

1.حدودی بەینی تورکیا و عیراق موافیقی خەتی برۆکسل ئەبێت کە لە مەجلیسی برۆکسلدا لە 29 ی تشرینی ئەوەڵی 1924 دا قەرار درابو.

2. مەجلیس، دەعوەتی حکومەتی بریتانیا دەکات کە بە پێی ئەو موعاهەدەیە لەگەڵ عیراق هەیانە و لە تاریخی 27 ی ئەیلولی 1924 دا لە تەرەف مەجلیسەوە تەسدیق کراوە موعاهەدەیەکی تر بکا بۆ دەوامی ئینتیداب بە سەر عیراقدا بۆ بیست و پێنج سالی تر. وە ئەم موعاهەدەیە تەسلیمی عیسبەتول ئومەم بکا.

مەگەر کە لە پێش ئینقازی ئەم مودەتەدا عیراق خۆی لە مەجلیسی عیسبەتول ئومەمدا تەمسیل بکا موافیقی مادەی یەکی قانونی مەجلیسی عیسبەتول ئومەم.

ئەگەر لە زەرفی شەش مانگدا ئیجرای ئەم ئیتیفاقە ئیقتران بە مەعلوماتی عیسبەتول ئومەم بکا ئەو وەقتە مەجلیس ئیعلانی ئەکا کە ئەمە قەتعیە و نیهائیە. ئەو وەقتە ئەو تەدابیرە بەیان ئەکا کە موقتەزیە بۆ تەئمینی خەتی حدودی سائیف و زیکر.

3. حکومەتی بریتانیا دەعوەت ئەکرێ بۆ ئەوەی کە لە ناخلی صەلاحیەتی ئینتیدابی خۆیدا تەئمینی ئاسایشی کوردەکانی عیراق بکا. تەئميناتێک کە لە بابەت ئەو شکلی ئیدارەی محەلیەوەیە کە لە تەرەف لوجنەی تەحقیقاتەوە لە خیتامی راپورتدا تەوصیە کراوە.

4. حکومەتی بریتانیا دەعوەت ئەکرێ کە لە داخلی سەلآحیەتی ئینتیدابی خۆیدا هەتا مومکین ئەبێ ریعایەتی ئەو ئیقتراحانە بکا کە لە تەرەف لوجنەی تەحقیقاتەوە بەیان کراوە لە بابەت تەدابیری تەئمینی تەسهیلات و سەعی بۆ مساوات لە بەینی عمومی عەناسری مەوجودەدا، وە کەزا لە بابەت تەدابیری تیجاریەوە کە لە تەوسیەیەکی مەخسوسەی راپۆرتەکەدا بەیان کراوە."

لە ژ54 دا وتاری لە سەر ئەم باسە نوسیوە و، ریپۆرتاجی درێژی لەسەر ئەو ئاهەنگانە بلآوکردۆتەوە کە بەم بۆنەیەوە کراون.

3. لایەنی ئەدەبی

3. 1. چیرۆک

لە ژ28 ی 26 ی حوزەیرانی 1925 دا لە ژێر سەرناوی (لە خەوما) نوسراوە:

"لە تەرەف شەخصێکەوە خەوێکی زۆر عەجائیب و غەرائیب بینراوە. ئەم خەوە حەیات و ئیدارە و رابواردنی چەند ساڵێکی ئەم ولآتە ئەنوێنێ. گەلێ ئەسراری خوێناوی وەحشیانە دەر ئەخات. زۆر ئەحوالی خصوصی ئەخاتە بەرچاوی ئەم عالەمە. جارێ لە پێشەوە حەفتەی بەعزێک لەو خەوە لەم غەزەتەیەدا دەرج ئەکەین. لە نوسخەی پاش ئەم نوسخەیەوە ئینشائەڵا دەستی پێ ئەکرێ. لە سەر هەمو کەسێ لازمە هەتا دوا کەلیمەی زۆر بە دیقەت بیخوێنێتەوە و هەتا ئەتیجەی وازێ لێ نەهێنێ."

لە ژ29 - بە زنجیرە ئەم نوسینە بلآوکراوەتەوە. ئەو کاتە بێ ئیمزا بلآوکراوەتەوە. بەڵام زانراوە کە نوسەرەکەی جەمیل سائیبە و دوای گۆڕینی ناوی رۆژنامەکەیش بە (ژیان) هەر بەردەوام بوە، بەڵام هەموی بلآونەکراوتەوە.

جەمیل سائیب کە عارف سائیبی برای و جەمال عیرفانی ژنبرای. بە بێ تاوان و بە بێ ئەوەی بکوژەکانیان سزا بدرێن، لەو روداوانەدا کوژرا بون. چیرۆکێکی لە ژێر ناوی (لە خەوما) لەسەر سەردەمی حوکمی شێخ مەحمود بە زنجیرە بلآوکردوە.

لە خەوما بە یەکێ لە هەوڵە سەرەتاییەکان دائەنرێ بۆ نوسینی چیرۆکی هونەری.

3. 2. شیعر

ژیانەوە بایەخێکی زۆری بە شیعر داوە. کەم ژمارە هەیە شیعری تێدا نەبێ. ئەوانەی شیعریان تێدا بلآو کردۆتەوە:

سەعید فەوزی لە ژ3 و 4 و 19 و 25 دا،
ئەحمەد موختار لە ژ6 دا،
مستەفا (وافی) لە ژ6 دا،
عەلی کەمال لە ژ7 و 9 و
هاواری وەتەن لە ژ14 و 18 و لە ژ 25 و 26 و 51 دا.
ع. هادی لە ژ12 دا.
م. نوری (گریەیَ خوسران) لە ژ12 و
کەرکوکی لە ژ43 و 44 و
شینی شەهیدانی کورد لە ژ47 دا.

زێوەر (شەماڵی شاخی شیمال) لە ژ30 دا.
م. ڕاسخ لە ژ25 دا.
محەمەد فەرەج لە ژ32 دا و.
فایەق عەبداللە لە ژ33 دا و.
محەمەد ئەفەندی تەلەبەی مەکتەب لەسەر بڕیاری کۆمەڵەی گەلان لە ژ54 دا شیعری بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ19 ی 2 ی مارتی 1925 دا شیعرە بە ناوبانگەکەی حاجی قادری کۆیی کە دژی داوودەزگای عوسمانی نوسیویتی بڵاوکردۆتەوە:

حاکمی ڕێگری مەعمورەیە، قازیی دزی ڕۆژ
وەزەرای و وکەلای گورگە، ڕەعییەت گەلەیە!

هەروەها لە ژ41 دا شیعرێکی تری بڵاو کردەتەوە.

3. 2. 1. نوێکردنەوەی شیعر

لەو سەردەمەدا چەندین شاعیری بە توانا لە سلێمانی بون، لەوانە: بێخود، حەمدی، زێوەر، عەلی کەمال باپیر. بێخود و حەمدی هیچ شیعرێکیان تێدا بڵاونەکردۆتەوە. لە ناو ئەوانەدا م. نوری ڕێچکەی نوێکردنەوەی شیعری کوردی گرتوە، لە هەندێ لە شیعرەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە. لە ژ12 دا لە (گریەی خوسران) دا ئەڵێ:

بگری! ئەی شاعیری ناتەوان بگری!
مرد لە ڕۆحی منا هەمو ئامال
بێخودانە کفن بە دۆش مەلال
ئەگەڕێ سەرسەری پەری خەیاڵ

لە ژ14 دا لە (هاواری وەتەن) دا ئەڵێ:
دوێ شەو لە خەو دیم کە ژنێ موشفیق و مەعسوم
هاواری کرد: من وەتەنم، مادەری ئێوەم
ئەیفەرمو بە حوزنێکەوە زۆر عاجز و مەغموم
هەم داری سەمەردارم و هەم ئەرزەتی میوەم

3. 2. 2. شیعری سیاسی

بابەتە سیاسیەکانی شیعرەکانی ناو ژیانەوە لە چەند تەوەرێکدا ئەخولێنەوە: خۆشەویستی ڕۆمانسیی نیشتمان، پروپاگاندە بۆ عیراقی بون، دژایەتی شێخ مەحمود، ستایشی حکومەتی بریتانیا و کۆمەڵەی گەلان، هاودەردی لەگەڵ شۆڕشگێرانی کوردستانی تورکیا.

خۆشەویستیی ڕۆمانسیی نیشتمان و ئامۆژگاری بۆ خوێندن و زانین.
عەلی کەمال 6 شیعری لە ژ7 و 9 و 18 و 26 و 51 بڵاوکردۆتەوە. لە ژێر سەردێڕی (هاواری وەتەن) دا شیعرێکی درێژی نوسیوە، لە سەرەتاکانیدا ئەڵێ:

ئەمشەو لە خەوا من بە دیهی وەتەنم دی
زۆر جوان و بەشوش و فەرەح و شۆخ و شەنم دی
مەسرور و تەڕ و تازە، پڕ غەنەج و فەنم دی
خۆش عیشوە وەکو ئاهوی چین و خوتەنم دی
پرسیم چیە ئەم خۆشی و ئەم زەوق و صەفایە
ئەم شادی و شەوق و تەرەبی بێ حەد و غایە؟
فەرموی کە لەمەوپێش منی بێچارە ئەسیر بوم
بەینێ بو بە دەس جەور و جەفای تورکەوە پیر بوم
بێ مایە و بێ سەروەت و بێ حاڵ و فەقیر بوم
مەبهوت و پەرێشان و خەفەتبار و زویر بوم
ئێستا کە خەلاص بوم لە جەفا و وەحشیەتی تورکەکان
نازانم و خۆشوەقت وەکو غونچەی خەندان

ئەم جۆرە شیعرە کە بۆ مەبەستی سیاسی و دەربڕینی هەستی نەتەوایەتی هۆنراوەتەوە، زۆرتر لە شیعری دڵداری ئەچێ تا سیاسی. شاعیر کە باسی نیشتمان ئەکا، وا ئەزانی لەگەڵ ژنێکی راستەقینە ئەدوێ.

لەو شیعرەیدا کە لە ژ51 دا بڵاوی کردۆتەوە ئەڵێ:
"دەڵێن پێم بۆچی هەر بەحسی روخی خوبانە گوفتارت
سەراپا پڕ لە وەصفی دولبەرە دیوانی ئەشعارت
لە میللەت بدوێ‌ا چاکە بکەی تەبدیلی ئەتوارت
(کەمالی) مەگرە گوێ ئەم قەولە، هەر تۆ چاکە رەفتارت
لە میللیەت دەبێ وەختێ بدوم حەقی کەلامم بێ"

م. نوری لە ژ13 و 14 دا دو شیعری بڵاوکردۆتەوە، ئەتوانین بە سەرەتای هەوڵدانی نوێکردنەوەی شیعریان دابنێین لە لایەن شێخ نوریەوە.

دو شیعری نەتەوەیی حاجی قادری کۆیی لە ژ19 و 41 دا بڵاوکراونەتەوە.

سەعید فەوزی لە ژ1 و 4 و 19 و 25 دا 4 شیعری بڵاوکردۆتەوە. لە شیعرەکەی ژ19 دا ئەڵێ:
بۆ ژین ئەگەڕێم، خەڵقە ژیانم لە عیراقە
بێ پەردە ئەڵێم ئەمن و ئەمانم لە عیراق
بەغدایە لە بۆ ئەم وەتەنە بابی مورادە
جێی سەرفی خوری و توتنەکانم لە عیراقە
چی لێ ئەکەی ئەم سەعلەبە، ئەم ماز و کەتیرە
ئەینێریە کوێ؟ شێتەکە نانم لە عیراقە
پرسیم لە ئەمین ئەم جلە جوانانە لە کوێ دێ

شێت نیم، وتی، یاهو من ئەزانم لە عیراقە
خۆ سەروەتی بەغدایی نەبێ ئەمرێ لە برسا
ئەتوانی بڵێی رۆحی رەوانم لە عیراقە
با جنسەکەشم کورد بێ، ئەمما کوردی عیراقم
حامی وەتەن و شاهی زەمانم لە عیراقە
ئەم رابیتەیە مەعنەویە شێتیش ئەزانێ
پیرێکی وەکو غەوسی جیهانم لە عیراقە
فەوزی چیە بەینێکە فۆنۆغرافی خەیاڵت
بێ دەنگە وتی: گیانە قەوانم لە عیراقە

پیرەمێرد کە تازە گەڕابووەوە کوردستان، ئەویش هەروەکو جەمیل سائیب بە هۆی کوشتنی عارفی خوشکەزایەوە دڵبریندار بو، شیعرە بە ناوبانگەکەی کە دژی شێخ مەحمود دایناوە بە بێ ئیمزا بڵاوکراوەتەوە:
"لە گوێم دێ دەنگی لای لایەی وەتەن دایک جگەر سوتاو
دەرێژێنێ بە سەر وێرانەکەی خوێناوییا خوێناو"
تا دەگاتە ئەوەی ئەڵێ:
" شەوێ دەست ئەهرەمەن کەوت خاتەمی موڵکی سلێمانی
کەچی میر و گزیری پێ ئەکرد قەدری وەها زانی"

بەڵام پیرەمێرد زۆر زو هەڵوێستی خۆی لە شێخ مەحمود راست کردۆتەوە. لە تۆڵەی ئەم شیعرەیدا شیعرێکی تری بۆ داناوە کە بە یەکێ لە شاشیعرەکانی دائەنرێ، لە سەرەتاکەیدا ئەڵێ:
"ئەبێ بەخشندە ملکەچ کا لە ئاستی موچەخۆری خۆی
سوراحی سەر فرو دێنێ بۆ پیاڵە کە تێ کا بۆی... تاد"
پیرەمێرد بە درێژایی تەمەنی رێزێکی تایبەتی بۆ شێخ مەحمود هەبوە. هەرچەند لە رۆژنامەکانیدا ناوی هێنا بێ بە رێزێکی زۆرەوە باسی کردوە.

شێخ عەبدولخالقی ئەسیری بە ئیمزای (کەرکوکی) لە ژ43 و 44 و 47 دا 3 شیعری بڵاوکردۆتەوە. دو لەم شیعرانەی بۆ دەربڕینی هاودەردیە لەگەڵ شۆڕشی کوردەکانی تورکیا. لە ژ43 دا لە شیعرێکی بێ ناونیشاندا ئەڵێ:
کوردە وا فتوا دراوە بۆ جەوازی کوشتنت
لە ژ47 دا لە شینی (شەهیدانی کورد) ا ئەڵێ:
یا رەب چ مصیبەتێکە لە کوردانی ئێمە قەوما
لەم میلەتە مەزڵومە نە خۆراک و نە خەو ما

زێوەر بە بێ ئیمزا لە ژ30 دا.
م. راسخ لە ژ25 دا.
محەمەد فەرەج لە ژ32 دا.

ئەحمەد موختار لە ژ6 دا،

ع. هادی لە ژ12 دا و

وافی (مستەفا) لە ژ6 دا، هەر یەکە شیعرێکیان بڵاوکردۆتەوە.

فائیق عەبدوڵا لە مەدرەسەی کولیەی ئەعزەمیە (کە لە بەغداد بوە) لە ژ33 دا شیعرێکی بڵاوکردۆتەوە. ئەم فایەقە، هەمان شاعیرە کە دواتر بە ناوی (فایەق بێکەس) ەوە ناوبانگی دەرکرد. رەنگە ئەمە یەکەمین شیعری بڵاوکراوەی بێ.

وافی (مستەفا) لە ژ6 دا بە شیعرێکی درێژ کەموکوڕی زانستی و پێویستیەکانی وڵات ئەهۆنێتەوە و ئەڵێ:

مەفقودە فنون. دورە لەناو ئێمە کەمالات
بێ هۆش دەمرین ئاخری وەک پیری خەرابات

کوا مەکتەبی تیب، کوانێ حقوق. کوانێ صەنایع
چۆن سەعی بکەم فێری ببم عیلمی فەلەکیات
...
گەر مەکتەبی ئالاتی زەراعەت موتەخەصیص
مەوجود نەبێ چۆن فێری دەبم عیلمی نەباتات

شارێک وەکو ئێرە کە چەند گەورە و زۆرە
یەک مەکتەبی تێدا نیە بۆ نافیعی حاجات

3. 3. پەخشان

لە ژ21 ی 19 ی مارتی 1925 و ژ22 دا مەحمود جەودەت لە ژێر ناوی: (ئینتیباه) دا بابەتێکی نوسیوە، پێشەکی و پاشەکیەکەی هی خۆیەتی و، گۆرانیەکەیشی لە فەرەنسیەوە وەرگێراوە. وەکو نمونەی پەخشان و وەرگێڕانی ئەو سەردەمە لێرەدا ئەینوسمەوە:

"ئینتیباه

"دوێنێ شەو، لە سکونەتی عەمیقەی نیوەشەودا لە ناو ژورەکەما، کە بە رۆشنایی مەنگ نیوە روناک بوبوە و، بە نیەتی نوستن ڕاکشا بوم و، چونکە زۆر هیلاک و ماندو بوم ئەمویست زو خەوم لێ بکەوێ، فەقەت هەرچەندم ئەکرد و ئەکۆشا بە هیچ کلۆجێک خەو نەئەکەوتە چاوم. چونکە خەیاڵ و وەزعیەتی وەتەن و ئارەزوی تەئسیسی ئەمن و ئاسایشی تیادا موخەییلەی بە صورەتێک ئیستیلا کردبو. لە پاش مودەتێکی زۆر کەم ئەوەی کە فکرم لێ ئەکردەوە عادەتەن بەچاو دەمبینی.

"لەم خەیاڵانەدا وا ئەهاتە پێش چاوم کە لە دەشتی وەیس دا ریش سپی، منداڵ، پیاوی قەیرە، ژن، کوڕ، کچ، حاصلی گەورە و بچوک، عەشامەتێکی ئەوەندە گەورە کۆ بوبوەوە، کە تەشبیه کردنی ئەم قەڵەبالغیە بە شارە مێلورەیەک جائیز بو. ئەم خەڵقەش، بە ئیعتیباری ئەکسەریەتەوە، پڕ چەک و سیلاح بون لەم دەشتەدا، کە لەبەر ئینسان وەک بەحرێکی موتەلاتیم وابو، بە دەرەجەیەک سکوت و سکونەت حوکم فەرمابو کە ئینسان عادەتەن گوێی لە وزەی باڵە مێشولە دەبو. منیش لەکن گردەکەی شێخ محێدینەوە لە ناو ئەم عالەمەدا خۆم دەبینی، ناگەهان دەنگ و ئاهەنگ و گۆرانیەکی زۆر موئەسیرم هاتە بەرگوێ.

"لە ژ22 دا بەم جۆرە درێژەی بە باسەکەی داوە:

"گۆرانیەکە مەوزون و گفتەکەشی زۆر موهەیەج بو. چاوم هەڵبڕی کە تەماشام کرد ئەم گۆرانیە چەند سیلاح بەدەستێک کە لەسەر گردەکە بون ئەیانوت و، ئەقەراتی ئەم گۆرانیە بە یەک ئاهەنگ لە تەرەف عمومەوە تیکرار ئەکرایەوە و، لە تەنیشت ئەم سیلاح بە دەستانەوە، چەند دایکێک کە هەریەکە منداڵێک لە باوەش دا. چەند باوکێک کە هەر یەکە دەستی منداڵێک بە دەستەوە، چەند منداڵێکی دە دوانزە ساڵ، چەند ژنێکی مێردار، چەند کچێکی چواردە ساڵ، لە سەر خەتێک بە تەرتیب ڕێک ڕاوەستا بون و، بە سورەتێکی حوزن ئەنگێز، جەسارەت بەخش، دەستە دەستە بە ڕیزە لە سەر ئەم گۆرانیە کە ئەقەراتەکەی لە تەرەف عمومەوە تیکرار ئەکرایەوە دەوامیان ئەکرد.

"گۆرانیەکەم عەینەن لە بیر ئەما فەقەت خوڵاسەی مەئالەکەی ئەمە بو کەوا عەرزی دەکەم

"دەستەی دلاوەرەکان: ئێمە دلاوەرانی کوردان بۆ تەئمینی سەعادەتی میللەت ئەوا هەوەڵ هەنگاومان هاویشت. ئالیهەی زەفەر بە مەسروریەت لە پێشمانەوە ڕەفعی مەوانیعی ئامالمان دەکات. بۆ ئیمحای زوڵم و تەعەسوب لە هەمو کوردستان دا تەپڵی بازی سوارانی جەنگاوەر دەستی کرد بە لێدان. ئەی دوژمنانی کوردستان ئەی زاڵمان و خونخواران بلەرزن. ئەمە میللەتە کە هەڵساوە. ئەی غەداران هەر لە ئێستاوە کفن بۆ خۆتان حازر بکەن.

"ئەقەرات: مادەری وەتەنمان کوردستان ئیستمدادمان لێ دەکا، ئێمە کە ئەولادی ئەوین هاتین بە ئیمدادیەوە و عەزمان کرد کە نەجاتی بدەین و لە ڕێگای نەجاتی ئەودا بمرین.

ئێمە هەر بۆ خزمەتی ئەو دەژین و لە ڕێی ژیانی ئەودا مردن بە ژیان ئەزانین.

"سێ چوار دایک: ئەی دلاوەرانی وەتەن! قەتعیەن زەن مەکەن کە لە دیدەی مادەرانەی ئێمە بە حوزنێکی زەلیلانەوە فرمێسک بێتە خوارێ. چونکە ئێمە ئەزانین کە ئێوە دەستتان دایە تفەنگ، تەوفیق ڕەفیقتانە و، زەفەر یار و یاوەرتانە. لەبەر ئەمە لازمە هەر لە ئێستاوە زاڵمان و دوژمنانی کوردستان ئەشکرێزی مەزەلەت بن. ئەی جەنگاوەران ئێمە ئێوەمان هێنایە دنیاوە، لە بەر ئەمە حەیاتتان هی ئێوە نیە، عائید بە وەتەنە. چونکە لە پێش ئێمەدا مادەر ئەوە.

"ئەقەرات: سێ چوار باوک

"ئەی غەزنەفەران ئێوە کە قەلبتان بە رابیتەی ئەبەوەینەوە زەربان دەکا لە ساحەی جەنگ و جیدال دا ئێمەتان لە بیر ئەچێتەوە. بۆ ئەوەی کە ڕۆحی ئێمە بە موەفەقیەتی ئێوەوە دائیمەن شادمان بێ لە هیچ شتێک سڵ مەکەن و، بە برینداری و شان و شەرەفەوە وەرنەوە سەر باڵینی ئیحتیزاری ئێمە و، بە دەستی خۆتان دیدەی نیگەرانی ئێمە لێک بنێن.

"ئەقەرات: چەند منداڵێک

"نەتیجەی زەفەر کە تەئمینی سەعادەت و مەسەڕەتی دلاوەرانی وەتەنپەروەر دەکا نەتیجەی ئامالی ئێمەیە. مردنێک، کە تەئمینی ژیانی ئەبەدی دڵی میللەتێک بکا یەگانە غایەی موقەدەسی ئێمەیە. ئەو ترسنۆکانەی لە ژێر باری حەیات دا دەناڵێنن لە ژیان نەگەیشتون. ئەوانەی کە لە ڕێی سەعادەت و ڕەفاهی میللەتی خۆیان دا ئیفنای حەیاتیان کردوە. هەر ئەوان ژیاون و ئەژین. هەوەڵ دەرسی ئێمە لە ئاغوشی مادەردا، لە سەر ڕیحلەی مەکتەب، ئەمە بو.

"ئەقەرات: سێ چوار ژنی مێردار

"بڕۆن ئەی ڕەفیقان! دلاوەران! شەڕ جەژنی ئێوەیە. بڕۆن ئەی جەنگاوەران، بڕۆن هەتا بە موزەفەریەت ئەگەڕێنەوە. بۆ گوڵبارانی ئێوە و تەزیینی تاقی زەفەرتان ئێمەیش گوڵ ئەچنینەوە. ئەگەر دەستی

زوڵمی زەمانە چەند وجودێکی عەزیزی ئێوە ئەبەدیەن لە ئێمە جوێ بکاتەوە. ئێمەیش بە زەفەر و غالبیەتی ئێوەوە ئەبەدیەن ئەلاوێنینەوە و. فکری ئینتیقامی ئێوە بە صورەتێک تەلقین ئەو شێربەچانەی، کە لە باوەش و زکماندایە. ئەکەین کە هەر قەترەیەکی خوێنی ئێوە ببێتە دەریایەک کە سەد هەزار زاڵمان غەرق بکات.

"نەقەرات: چەند کچێک

"ئێمە کە خوشکانی قەهرەمانین و هێشتا رابیتەی موقەدەسی ئیزدواج لامان مەجهولە ئەگەر لەگەڵ حەیاتی ئێمەدا نەوجەوانانی وەتەن ئارەزوی ئیشتراک بکەن لازمە بە چەهرەیەکی ئارایش و راویەی زەفەرەوە عەودەت بکەنەوە و بۆ ئیستیحسالی ئەم غایە موقەدەسە لەم شەڕە موبارەکەدا خوێنی خۆیان رژاندبێت.

"نەقەرات: تاقمی جەنگاوەران

"لە ژێر ئەم چەک و سیلاحەدا لە حزوری خوای عالەمیان و ئەم عەشاماتە و دایک و باوک و خوشک و برا و ماڵ و منداڵمان دا سوێند ئەخۆین کە ریشەی زوڵم و زاڵمان بکێشینەوە و ئەمن و ئاسایش لەم کوردستانەدا تەئسیس و تەئمین بکەین.

"بەندە بە جامەیەکی زەرین فرۆشتەنییەوە کە بە ئەمانەت لام بێ ناموێ خود نمایی بکەم بینائەن عەلەیهی دەرحەق ئەم گۆرانیە کە ناوی (گۆرانی عەزیمەتە) ئەختێ عەرزی مەعلومات بەلازم ئەزانم.

"ئەم گۆرانیە لە تەرەف ژنە فرانسزێکەوە کە ناوی (ماری جوزیف شەنی) ە. وتراوە و لەناو فرانسزەکاندا بوە بە گۆرانیەکی زۆر مەرغوب و مەشهوری میللی. بەندە کە خوێندمەوە ئەم مەوزوعەم وەک فەورانی حسیاتی عموم کە لەم موحیتەدا بەرامبەر زوڵم و ئیعتیسافی شێخ مەحمود و تابەعەی وە لە کوردستانی شیمالیدا بەرامبەر ئیستیبداد و وەحشیەتی تورک حاصل بوبێت وا هاتە پێش چاوم. وە فیکری مونەزیمەکەی، کە ئەساس تەشکیل ئەکا، بە نەزەری ئەحوالی روحیە و تەمایولاتی خۆمانەوە ئەختێ هەڵم گێرایەوە و بە موقەدیمەیەکەوە عەرزم کرد لە تەرجومە کردنی غەرەزی ئەسڵیشم ئەگەر یەکێ لە شاعیرەکانمان مەوزوعەکەی لا چاک بو بە زمانی خۆمان نەزمی بفەرموێ تاکو لە تەرەف منداڵەکانی مەکتەبەوە بە گۆرانی بیێژرێ لام وایە ئەم هیمەتە هەمو هاوخوێن و هاوزمانمان خۆش حاڵ ئەکا."

دواتر م. نوری ئەم بابەتەی کردەوە بە شیعر.

مەحمود جەودەت، لە ژ12 ی 9 ی کانونی سانی 1924 دا بە بێ ناونیشان وتارێکی لە کتێبێکی بێگانەوە وەرگرتوە. هەروەها لە ژ26 و 27 دا. (رێگای نەجات: هاوار مەعاریف رێگای نەجات) ی نوسیوە.

مەحمود جەودەت، ئەگەرچی لێرەدا ئەویش دژی شێخ مەحمودی نوسیوە و. بەراوردێکی نابەجێی زوڵم و زۆری شێخ مەحمود و حکومەتی تورکیا ئەکا. بەڵام مەحمود جەودەت ئەفسەرێکی کوردپەروەر و نوسەرو وەرگێڕێکی بە توانا بوە.

ساڵی 1930 دوای روداوی شەشی رەشی ئەیلول، کە شێخ مەحمود دەستی کردوە بە خەباتی چەکدار. ئەم ریزی جەیشی عیراقی بە جێ هێشت و چوە ناو شۆرشەکەوە. لەسەر ئەوەی بەرێوەبەری دائیرەیەک سوکایەتی پێ کرد سەبارەت بەوەی لە شۆرشی کوردا بەشدار بوە. بەرێوەبەرەکەی لەناو دائیرەکەدا کوشت. دادگا بریاری خنکاندنیدا. ساڵی 1937 لە بەغداد ئیعدام کرا و. تەرمەکەیان هێنایەوە بۆ سلێمانی.

4. پشتیوانی لە شۆڕشی 1925ی کوردەکانی تورکیا

4. 1. هەواڵەکانی تورکیا

4. 1. 1. هەواڵی حکومەتی تورکیا

ژیانەوە هەر لە سەرەتای دەرچونیەوە یەکێ لە کارەکانی شێواندنی وێنەی تورکیای کەمالی بوە بۆ ئەوەی لە بەر چاوی کورد رەش و دزێوی بکا. چونکە لەو کاتەدا تورکیا و ئینگلیز لە سەر مەسەلەی ولایەتی موسڵ ناکۆک بون. تورک داوای ولایەتی موسڵی ئەکردەوە، ئینگلیزیش ئەیویست بیخاتە سەر عیراق. بۆ ئەو مەبەستەیش ئیستیفتایەک لە ناو دانیشتوانی ولایەتی موسڵدا لە لایەن کۆمەڵەی گەلانەوە بە دەستەوە بو بۆ ئەوەی دانیشتوانی ناوچەکە رەئی بدەن کە ئاخۆ بخرێنە سەر عیراق یان بدرێنەوە بە تورکیا. سەرەڕای ئەمەش شێخ مەحمود، سەرکردەی جوڵانەوەی کورد لە عیراقدا کە لەو کاتەدا لە شۆڕشدا بو. دژی ئینگلیز و عیراق، پێوەندی لەگەڵ تورک دامەزراند بو. نوێنەریان هاتوچۆی یەکتری و نامەیان ئالوگۆڕ ئەکرد.

بەر لە هەڵگیرسانی شۆڕشی 1925 (ژیانەوە) دەیان هەواڵی لەسەر تورکیای کەمالی بڵاوکردۆتەوە. هەواڵەکانیشی زۆر زیرەکانە هەڵبژاردوە و داڕشتوە بۆ ئەوەی وێنەی کەمالیەکان و، ڕژێمەکەیان لە بەرچاوی خوێندەوارەکانی خراپ بکا. بۆ بزواندنی هەستی دینی و نەتەوەیی کورد چەند هەواڵی بڵاوکردۆتەوە، بۆ نمونە:

لە ژ1 ی 18 ی ئاغستۆسی 1924 دا کە تەنیا 4 لاپەڕە بوە 5 هەواڵی تورکیای نوسیوە:

"لە المفیدەوە هەواڵی تورک

"نوسەرای تورک

"حکومەتی تورک خەریکی ڕێکخستنی هەیئەتێکە بینێرێ بۆ ڕوسیە بۆ تەشەبوس کردنی ئیستیرددی نوسەرای تورک.

"تورکیا و فرۆشتنی ئاساری خولەفا

"وەکیلی مالیە لە ئەنقەرە لە ئیزاحێکدا کە داویتی تـوکزیبی هەمو ئەو شایعانەی کردوە کە ئەیانوت حکومەت نیەتی کردوە ئاساری خەلیفەکان بفرۆشێ و زەنی وا ئەچێ کە لە پاش ئەم ئیزاحە رەسمیە هەمو موناقەشات بە گەرمی لە بابەت ئەم مەسئەلەیەوە نیهایەتی دێ.

"باران و لافاو لە ئەستەموڵ

"لەم ڕۆژانەدا بارانێکی زۆر لە ئەستەموڵ باریوە و تەقریبەن بایی 500 هەزار لیرە زەرەری داوە."

"هەیئەتێک لە ئەستەموڵەوە چوە بۆ مەجارستان و ئەڵمانیا بۆ ئینتیخابی موتەخەصیصینی زەراعەت کە لە وەزارەتی زەراعەت دا ئیستیخدام بکرێن و بۆ کڕینی ئالاتی زەراعەت کە بە سەر فەلاحان دا تەوزیع بکرێ."

"وەکالەتی مەعاریفی ئەنقەرە قەرار و ئەمری داوە کە تەدریساتی مەکتەبەکانی ئیسرائیلیە کە فرانسزی بو، مەنع بکرێ."

لە ژ2 ی ڕۆژی 26 ی ئابی 1924 دا 8 هەواڵی لەسەر تورکیا بڵاوکردۆتەوە یەکێکیان لە ژێر سەردێڕی (ئیلتیجای عەسکەری تورک بۆ عیراق) دا نوسیویتی:

"لە موصڵەوە خەبەر هاتوە کە نزیکی 40 نەفەر عەسکەری تورک لەم ڕۆژانەدا لەبەر پەرێشانی و موزایەقەی ئۆردوی تورک ڕایان کردوە و ئیلتیجایان کردوە بە عیراق. هەرچی ئیحتیاجی پێ دەفع بکرێ دەسیان ئاکەوێ، لەگەڵ ئەوەیشا دائیمەن ڕوت و قوت و پەرێشان بون.

"ئەهالی موصل بە چاوی خۆیان دیبیان کە ئەو عەسکەرە مولتەجیبیانە لە پارچە پەلاسێک زیاتر هیچی تریان لە بەرا نەبوە و هەمو لەشیان بە دەرەوە بوە. زۆر کز و سەفیل بون. هەمو دڵیان بۆیان ئەسوتا. عەسکەرەکان هەمو غەبتە بە ئەهلی عیراق ئەبەن کەوا عومرێکی خۆش رائەبوێرن و خۆیان وتبویان بەم حاڵەوە ئێوە ئەهلی بەهەشتن و ئێمە ئەهلی جەهەنم.

"بە قسەی ئەوان ئەهالی ئەو جێگایانەی کە نزیکی حدودن لە تاوانا هەمو حەز ئەکەن بە تابیعیی عیراق. چونکە ئەو خۆشی و سەعادەتەی عیراق هەیەتی ئەوان نییانە. دایمە ئەخۆشیان ئەهێننە خەستەخانەکانی عیراق کە لە سەر حدودە."

لە ژ3 ی 1 ی ئەیلولی 1924 دا لە ناو هەواڵەکانی تورکیادا نوسیوێتی:

"شەرق لە غەزەتەکانی غەرب دا

"خەتەری ئەحواڵی بەینی تورک و روس

"عەلاقاتی بەینی روس و تورک لە حاڵێکی خراپایە. لەم رۆژانەدا شایعە وا بوە کە حکومەتی مۆسقۆ داوای ولایەتی قارسی کردۆتەوە لە حکومەتی ئەنقەرە ئەساسی ئەم خەبەرە ئەوە بوە گوایە قوماندانی قوەی روسیە لەسەر حدودی قەفقاس بە قوماندانی تورکی وتوە قوەتەکەی تا مەسافەی کیلۆمەترێک بکێشێتە دواوە کە بەم کشانەوەیە جێگای لەوەر و چیمەنەکان کە لەو ناوەدایە بۆیان خاڵی بکرێت. قوماندانی روس هەڕەشەی لە قوماندانی تورک کردوە کە ئەگەر بە قسەی نەکا و نەڕوا دەستی لێ ئەداتە سیلاح و جوابی قوماندانی تورک ئەوە بوە کە هەر کەسێ تەجاوزی حدود بکا تەقەی لێ ئەکرێ."

دەنگوباسێکی کەی ئەم ژمارەیە:

"لە بەینی عەرەب و تورک دا

"لە ئەدەنە لە بەینی عەرەب و تورک دا هەرایەک قەوماوە و چەند کەسێکی تیا بریندار بوە حکومەت موداخەلەی کردوە."

لە ژ4 ی 5 ی ئەیلول دا هەواڵێکی تر:

"لە المفیدەوە: قەزاوقەدەر لە ئەستەموڵ

"ئەستەموڵ 31 ی ئاغستۆس. مەخزەنی باروت لە مەقەڕی کوی ئاگری تێ بەر بوە و 15 کەس تەلەف بوە."

لە ژ5 ی 26 ی ئەیلول دا نوسیوێتی:

"مەکاتیبی یەهودیە

"بێجگە لەوەی تورکیا مەنعی ئەجنەبیەکانی کرد لە تەدریساتی غەیرەز تورکی لەم ئاخریەدا ئەمر کرا کە لە مەکتەبە یەهودیەکان دا تەدریساتی لیسانی عیبرانی نەبێ. هەرچەند ئەو مەکتەبانە هەیئەتێکیان ناردە لای وەزیری مەعاریفی تورکیا بۆ رجای گێڕانەوەی ئەم قەرارە مەجلیسی وزەرا بەحسی ئەم تەڵەبەی کردوە و لە نەتیجەدا قەراری دا کە رەدی بکاتەوە."

لە ژ6 دا 9 هەواڵی جیاجیای تورکیای بڵاوکردۆتەوە. لەوانە:

"ئیختیلال لە تەرابزون

"شیرکەتی ئیتالیا بەیانی کرد کە ئەحواڵ لە تەرابزون زۆر ناخۆشە و شەڕێک لە بەینی پۆلیس و موعاریزەکانی جمهوریەتی تورکی بێ دین دا واقیع بوە."

"والی حەکاری
"لەو وەقتەدا کە والی حەکاری عەلی رەفعەت بەگ و مەعیەتی ئەچون بۆ ئاوایی چال بەعزێک ئەستوری لە کەمین دا بون دەستریژیان لێ کردوە قەریبی 8 ـ 10 کەس بریندار بو. والی و چەند نەفەرێک کوژران."

"قانونی حقوقی عائیلە لە تورکیا
"قومیسیۆنی قانونی عائیلە قەراری دا کە هەر ژنێ مێردەکەی 2 سـاڵ لـێی غائیـب بێـت بە مـوتەلەقە ئیعتیبار بکرێ."

چەند هەواڵێکی کە دەربارەی (تەوسیعی حدودی شیمالی عیـراق) و. (لـۆقەنتەی یەلـدز) کە باسـی ئەوە ئەکا حکومەت ئەم کۆشکە مێژووییەی سولّتانی عوسمانی ساڵی بە 2 ملیۆن لیـرە بە کـرێ داوە بە کۆمپـانیەک تا بیکەن بە ئوتێل. هەروەها باسی خەلیفەی لێخراو ئەکا کە لەبەر دەسکورتی ئەیەوێ بگوێزێتەوە کۆشـکێکی پچوک لە نیس.

لە ژ7 ی 17 ی تشرینی یەکەمی 1924 دا لە ژێر سەردێری: (ئەخباری تورکیا: ئینقیلابێکـی ئـاتی لە تورکیا) نوسیوێتی:

"لە ئەناتۆڵ دا بە دزییەوە تەشەبوسـات هەیە بـۆ مەحـوی جمهـوریەتی تـورکیە و دانـانەوەی خەلافەت وەکو زەمانی پێشو. حکومەتی ئەنقەرە زۆر موقەدیمەی ئەم حەرەکەتەی کەشـف کـردوە و تـێی گەیشـتوە کە سەرکردەی ئەم ئیشە پیاوە گەورەکانی دین و ئۆردون و لە معاونە قەدیمەکانی سولّتانن.

حکومەتی ئەنقەرە زۆر خەریـکە بە تەنبیهـات کە ئەم خەبەرە بڵاونەکـرێتەوە و. تەنبیهـی غەزەتەکـانی کردوە. کە هیچ لەم بەحسە ئەنوسن مەبادا ئەفکاری عمومیە تێک بچێ. ئەسـبابی زهـوری ئەم حەرەکەتە لەغـو کردنەوەی ئوصول و ئادابی دینیەیە لە مەملەکەت دا و. ئێستا پیاوە موتەدەینەکان موقابیل بە سیاسیەکان. بون بە موجیبی ئینقیلاب و. مەسلەکەکانی وەکو نەقشبەندی، مەولەوی، بەکتاشـی بـون بە جمعیـاتی ئینقـیلاب و لە قەتل و فەساد قسور ناکەن.

"هەفتەی رابوردو حکومەت موەفەق بو بۆ دۆزینەوەی بەعزێ مەراکیزی ئەم ئیشـانە و. گەلـێ ئەوراقـی موهیمی دەردەست کرد و. حاڵی بو کە حەرەکەتێکی گەورە بە دەستەوەیە بۆ وەرگێڕانی جمهـوریەت و. رۆژی دوایی زۆر مەشایخی صاحیب تەریقەت و زابتانی ئۆردوی تەوقیف کـرد کە لەم مەسـئەلەیەدا ئـیش بە دەسـت بون. بەعزێ زابتان ئیقراریان بە زۆر ئەسـرار کـرد. وا دیـارە خەیاڵیـان بـوە بە دزیەوە ئـۆردویەکی خەفـی تەشکیل بکەن. لە بەر ئەوە حکومەت تەدابیری موهیمەی ئیتیخاز کرد بۆ مەحوکردنەوەی ئەم تەشەبوسە. بـۆ حکومەت مەعلوم بوە کە ئەم ئیشە دەستی جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی تیا بوە و ئەمری دا کە ئەعزاکـانی ئەم جەمعیەتە تەرد بکرێن، رەئوف بەگ و رەئفەت پاشا داخلن."

هەواڵێکی تری ئەم ژمارەیە:

"تێکشکانی 5 تەیارەی تورک

"گێژەلوکەیەک پەیدا بوە لە مەیـدانی ئەیاسـتفانوس کە جێگـای جـوڵان و نیشـتنەوەی تەیـارەیە و 5 تەیارەی خست ئەمانە سیانیان لە ئیزمیرەوە هاتبون."

لە ژ8 ی 24 ی تشرینی یەکەمی 1924 دا 4 هەواڵی نوسیوە:

"هەواڵی تورک

لە ئەستەموڵ. 11 هەزار زابتانی ئیحتیاتی تـورک جەمعیەتێکیـان تەشـکیل کـردوە و تەرتیباتیـان بـۆ دامەزرانـدنەوەی مەرکەزەکەیـان لە ئەسـتەموڵ دانـاوە و دو شـوعبەیان بـۆ کـردۆتەوە یەکێکیـان لە ئیزمیـر.

مەقصەدی ئەصلی کارێکی وا بکەن لەگەڵ حکومەت کە تەدبیریان بۆ بکا مەعیشەتیان تەئمین بکرێ. حکومەت تەقدیری خزمەتی کرد بون و وەعدەی پێ دابون کە موکافاتیان بداتەوە فەقەت ئیشوکار ئەوەندە زۆر بو حکومەت نەیپەرژایە سەریان و ئیستا ئومێدیان هەیە کە حکومەتی تورک موکافاتیان بداتەوە."

"شەوی پێنجەمی مانگی رابوردو والی ئەستەموڵ نیوەشەو ئەمری دا بە عەسکەر و ژاندرمە کە بە شاری ئەستەموڵ دا بە سلاحەوە بسورێنەوە و هەمو تەجهیزاتی حەربیەیان لەگەڵ خۆیان بگێرن و هاتوچۆی ترامەوای و رێبواریان مەنع کرد. ئەهالی زۆر کەوتە تەلاشەوە. ئەمە 3 سەعات دەوامی کرد. سبحەینێ غەزەتەکان ئینتیشاریان کرد مەعلوم بو کە والی هەر بۆ موناوەرە و تێگەیشتنی حازری ئۆردوەکە ئەمەی کردوە."

هەواڵێکی کەی لە رۆژنامەی الموصل وەرگرتوە و لە ژێر سەردێری: (ئیختاری تورک بۆ سەر کوردە منەوەرەکان) نوسیوێتیەوە:

"حکومەتی تورک کە دائیمەن تەرەصودی کوردە منەوەرەکان ئەکا شیدەتی دا بە موراقەبەی کوردە منەوەرەکانی دیاربەکر و ماردین. ئەڵێ ئێوە خەریکن لە تورکیا جوێ ببنەوە و خۆتان بخەنە سەر کوردەکانی عیراق و. وەکو ئەوان بە ئیستراحەت و حورییەت رابوێرن. حکومەتی دیاربەکر زۆر لە کوردە گەورەکانی نەفی کرد بۆ داخلە ئەناتۆل وەکو نەفی کردنی ئەرمەنی و رۆمەکانی ئەستەموڵ و عەرەبەکانی کلیکیا."

هەواڵێکی تری ئەم ژمارەیە:

"لە بەینی تورک و یۆنان دا

"ئەستەموڵ 13 ی مینهو. ئەمر درا بە 13 هەزار یۆنانی لە ئەستەموڵ دا کە بڕۆنەوە بۆ یۆنانستان. ئەگەر لە پاش تەواوبونی ئەم موددەتە بمێننەوە ئەفرادی پۆلیس دەریان ئەکا. قومیسیۆنی موبادەلی تەبەعەی تورک و یۆنان زۆری پێ ناخۆش بو."

لە ژ9 ی 21 ی تشرینی سانی 1924 دا چەند هەواڵێکی تورکیای نوسیوە. هەندێکیان پێوەندییان بە کێشەی موسڵەوە هەیە و، دویان پێوەندییان بە جوڵانەوەی کوردەوە هەیە. لە یەکێکیاندا هەواڵی هاتنی ئیحسان نوری بۆ بەغداد و ئەوی تریان باسی یاخیبونی کوردەکانی وان ئەکا لە تورک. هەروەها ئەم 2 هەواڵەیشی بڵاوکردۆتەوە:

"زەلزەلە لە ئەرزرۆم

"خەبەری زەلزەلەی ئەرزرۆم وەهایە کە زۆر فەجیع بوە و لە چوار قەزا هیچ ئاواییەک بێ زەرەر نەبوە زۆر لە ئەهالی بێ جێگا ماوە 114 کەس کوژراوە ئەهالی هێشتا هەر ئەترسن و زۆریان چونە سەر شاخەکان."

"ئینتیحار لە ئەستەموڵ

هیچ رۆژێک نیە کە لەبەر زەیقەتی مەعیشەت و بێ دەستی راپۆری دوسێ ئینتیحار لە تەرەف پۆلیسەوە نەدرێ."

لە ژ10 دا هەواڵێکی لە سەر گرژیی نێوانی تورک و ئێران و (سیاحەتی مستەفا کەمال پاشا) و (نەخۆشی عیصمەت پاشا) لەگەڵ ئەوانەدا ئەم دەنگوباسانەشی نوسیوە:

"لەغو کردنەوەی تەدریساتی دینیە لە تورکیا

"وەزارەتی مەعاریفی تورکیا لائیحەیەکی تازەی بۆ دەرسی مەکتەبە ئیبتیدائیەکان تەرتیب کردوە بە پێی ئەو لائیحەیە تەدریساتی دینیە لەغوە."

"دزی

"لە خەزێنەی بانقی عوسمانی لە ئەستەموڵ 40 هەزار لیرە دزراوە."
"وەفات
"زیا گوێک ئالب بەگ کە لە گەورەکانی ریجالی ئینقیلابی تورک بو وەفاتی کرد."
زیا گوێک ئالب بە رێچەڵەک کورد بوە. هەندێ نوسینی بە کوردی هەیە و هەندێ لێکۆڵینەوەی سۆسیۆلۆجی لەسەر کورد نوسیوە. بەڵام دوایی بو بە یەکێ لە تیۆریسیەنەکانی بیروباوەڕی تۆرانیزم.
هەواڵێکی تری ئەم ژمارەیە:
"جەمعیەتێکی خەفی
"پۆلیسی ئەستانبوڵ قۆمیتەیەکی ئەرمەنی و رۆمی کەشف کرد کە ئەصلی مەرکەزەکەی لە ئەتەنەیە و مەقسەدیان کوشتنی مستەفا کەمال پاشایە.
"پێنج ئەرمەنی کە تازە هاتونەتە ئەستەموڵ لەسەر ئەمە گیراون کەشف کراوە کە سیلاح و بۆمباشیان پێ بوە."
لە ژ13 دا نوسیویتی:
"شایعە وایە لە ئەنقەرە کە مستەفا کەمال پاشا نیەتی هەیە ئیستیعفا بکا لە ریاسەتی جمهوریەت و بۆ خاتری ئەوە بێتە مەیدانی سیاسەتەوە لەگەڵ رەقیبەکانی ببێ بە رەئیسی وزەرا و ئومێد ئەکرێ کە فەوزی پاشا ببێ بە رەئیسی جمهور."
"هەواڵی تورک
"قەسرەکانی سوڵتانەکان لە تورکیا
"لە ئەستەموڵ شایعە وایە کە تورکەکان نیەتیان هەیە قەسری سوڵتان مەحمودی خامیس کە مەشهورە بە قەسری دۆلمەباخچە بفرۆشن. ئەم شایعە حسیاتی ئەهالی ئەستەمولی هێناوەتە غەلەیان.
"ئەو شیرکەتە کە ئەڵێن قەسرەکە ئەکرێ ئەیکا بە ئوتێل و باغچە بۆ یاری."
"ئیتیحادچیەکان زیندو ئەبنەوە
"غەزەتەی اقدام مەقالەیەکی درێژی لە بابەت کاروباری جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی خەفی ئەشر کردوە. خولاصەکەی ئەڵێ: ئیتیحادچیەکان بە دزیەوە دائیمەن تەشکیلاتیان زیاد و قایمتر ئەکەن بۆ خاتری هەر وەقتێ وقوعاتێک لە مەملەکەتەدا روی دا فرسەتی لێ بزانن و ئیشی خۆیان بکەن.
"پارتی ئیتحادچیەکان تێ گەیشتون کە پارتی حکومەتپەروەرەکان زۆر زەعیف بون بیلخاصە لە ولایەتی ئیزمیر و تەرەبزون و ئەرزرۆم دا لەبەر ئەوە لەو 3 ولایەتەدا خەریکن تەقویەی جەمعیەتی خۆیان ئەکەن.
"غەزەتەیەکی عصر کە لە ئیزمیر دەرئەچێ ئەڵێ لێرە ئینقیلابێک بە دەستەوەیە کە جەمعیەتی ئیتیحاد و تەرەقی سابیق زیندو بکاتەوە و محافەزەی مەوجودیەت و ئیستیقلال بە چاکی بکا."

لە ژمارەکانی داهاتودا کە ئیتر هەواڵی شۆڕشی کورد بڵاوبۆتەوە، رۆژنامەکە کەمتر بایەخی بە هەواڵی تورکیا و زۆرتر بایەخی بە بڵاوکردنەوەی هەواڵی شۆڕشەکە داوە، وتار و لێدوانی سیاسی درێژی لە سەر نوسیوە.

4. 1. 2. هەڵگیرسانی شۆڕشی کورد

پاش دەرکردنی هێزی یۆنانی لە تورکیا و سەرکەوتنی مستەفا کەمال لە جەنگی سەربەخۆییدا (هاوینی 1922) دەوڵەتانی هاوپەیمان. پەیمانی لۆزانیان لەگەڵ تورکیا ئیمزا کرد. مستەفا کەمال نەک هەر ئەو

بەڵێنانەی کە بە سەرانی کوردی دابو لە بیری خۆی بـردنەوە. بەڵکـو کەوتە دانـانی ڕێوشـوێنی توانـدنەوەی کورد. هەمو ئەو ڕێکخراو و بڵاوکراوانەی کورد دایانمەزراند بون. داخست و. هەمو جۆرە چالاکیەکی کـوردی قەدەغە کرد. سەرانی کورد ئەوەیان بە ئاشکرا بۆ ڕون بوەوە کە مستەفا کەمال فێڵی لێ کردون.

خالید بەگی جبرانی کە سەرۆکی عەشیرەتی جبران و. دەرچوی خوێندنگەی جەنگیی حەمیدی بـو. وە یەکێ بو لە کەسایەتیە ناسراوەکانی کورد. ساڵی 1923 بە هاوکاری یوسف زیا بەگ کە لە میرەکانی بتلـیس و. ئەندامی پێشوی ئەنجومەنی نەتەوەیی گەورەی تـورک بـو. (جەمعیەتـی ئـازادی کورسـتان) ی دامەزرانـد. ئامانجی جەمعیەت سەربەخۆیی کوردستان بو.

هەنگاوەکانی حکومەتی تورک بۆ تواندنەوەی کـورد لە لایەک و. هەوڵـدان بـۆ جیـاکردنەوەی دیـن لە دەوڵەت لە لایەکی ترەوە. زەمینەی پەرەسەندنی جەمعیەتی خۆشتر کرد. شێخ سەعیدی پیران. شێخی تەریقەتی نەقشبەندی کە خاوەنی نفوزێکی زۆر گەورە بو لە ناو کوردەکانی تورکیادا. ئەویش بو بە یەکێ لە هاوکـارانی جەمعیەت.

جەمعیەت کەوتە ئامادەکردنی ڕێوشوێنی شۆڕشی چەکدار.

نەستوریەکانی هەکاری لە حکومەتی تورک یاخی بون. حکومەتی تورک فەرمانی دا بە ئیحسان نـوری کە فەرماندەی هێزێکی سەربازی بو لە (بەیت شەباب) بچێ بۆ دامرکانـدنەوەی ئەم شۆڕشـە. ئیحسـان نـوری پەیامێکی لە یوسف زیاوە پێ ئەگا بەڵام بە هەڵە لێی تێ ئەگا و. فەرمانی جوڵاندنی هێزەکەی بە هەل ئەزانـێ و. لە 4 ی ئەیلولی 1924 دا یاخیبونی هێزەکەی ڕائەگەیـەنـێ و. ئەچێـتە شـاخ. لەبەرئەوەی ئەم کـاتە کـاتی دیاریکراوی دەستپێکردنی شۆڕشـی بڕیـاردراو نەبـو. خـۆی بە تەنیـا ئەمێنێـتەوە و جـوڵانەوەکەی شکسـت ئەخوا. ئیحسان نوری لە پێشدا ئەچێتە سوریا کە ئەوسا لە ژێر ئینتیدابی فەرەنسیدا بو. دواتر پەنا ئەباتـە بەر عیراق. ئەوسا لەژێر ئینتیدامی بەریتانیادا بو. وە لەگەڵ تورکیا سەبارەت بە ولایەتی موسڵ لە نـاکۆکیدا بو.

ژ9 ی 31 ی تشرینی دوەمی 1924 ی ژیانەوە. هەواڵی هاتنی ئیحسان نوری بەم جۆرە نوسیوە:

"ئیحتیفالی کوردەکان بە هاووڵاتیەکانیان

"فوزەلا و منەوەرانی کورد لە ئۆتێلی ئەهیلال بە شەرەفی جەنـابی ئیحسـان بەگ و رەفیقەکـانیەوە کە لەم ئاخرییەدا تەشریفیان هاتوە. زیافەتێکیان دا. لەم زیافەتەدا. ئیعتیرافی سـەعی و جەهـدیان کـرا. کە لە خـزمەت کـوردا بەزلیـان کـردوە موقابیـل بە تورکەکـان. کە دائـیمەن خەریکـن ئەم عونصـورە مەحـو بکەنەوە."

دوای ئەم جوڵانەوەیەی ئیحسان نوری. حکومەتی تورک کەوتوتە پەیجـوری دۆزیـنەوەی چالاکەکـانی کورد. خالید بەگی سەرۆکی جەمعیەتی ئازادی و یوسف زیا و چەند کەسێکی کەی لە کەسایەتیە ناسراوەکانی کوردستان گرتوە. گرتنی سەرکردەکانی جەمعیەت پلانەکەیان تێک ئەدا. لە چەند جێیەک پێکدادان ئەقەمێ. پـێ ئەچـێ تـورک خـۆی ئەو وردە شـەڕانەی دروسـت کردبـێ بـۆ لەبـار بردنـی جـوڵانەوەکەی و. دۆزیـنەوەی سەرەداوەکانی.

دوای گیرانی خالید بەگ. شێخ سەعید ئەبێتە سەرۆکی جەمعیەتی ئازادی. جەمعیەتی ئازادی بڕیار ئەدا لە سەرەتای بەهاری 1925 دا شۆڕش لە کوردستانی تورکیا دەس پێ بکا. پێش ئەو کـاتە تـورک ئەکەوێـتە ڕاونانی تێکۆشەرانی کورد. لە چەند شوێنێ شەڕ و پێکدادان دەس پێ ئەکـا. پـێش ئەوەی خـۆ ئامـادە کردنـی شۆڕشگێڕان تەواو بێ. پێشوەخت شۆڕش دەس پێ ئەکا.

4. 1. 3. هەواڵی شۆڕشی کورد

لەسەر شۆڕشی 1925 ی کوردەکانی تورکیا سەرچاوە زۆر لە بەر دەستدا نیە. لێکۆڵینەوەی تەواوی لەسەر نەکراوە. ژیانەوە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ زانینی دەنگوباسی شۆڕشی 1925 ی کوردەکانی تورکیا و، ئامانجی شۆڕشەکە و سەرکردەکانی و هۆی سەرنەکەوتنی. لەو کاتەدا کە کێشەی موسڵ هێشتا بە لایەک دا نەکەوت بو. ئینگلیز چاوپۆشی لە رۆشنبیرانی کوردی عیراقی کردوە، پشتیوانی گەرم لەم شۆڕشە بکەن. بە مەیش ویستویەتی بە چاکترین شێوە کەڵک لە دەنگوباسەکانی ئەم شۆڕشە وەربگرێ بۆ وروژانـدنی هەستی دوژمنانەی دانیشتوانی کوردستانی جنوبی دژی تورک، بۆ ئەوەی لەو ئیستیفتایەدا کە بە دەستەوە بوە بکرێ بۆ زانینی بیروڕای دانیشتوانی ناوچەکە کە ئاخۆ ئەیانەوێ بخرێنە سەر تورکیا یان عیراق. بە قازانجی عیراق و دژی تورکیا دەنگ بدەن.

ژ9 ی 31 ی تشرینی دوەمی 1924 نوسیوێتی:

"کوردەکانی وان موقابیل بە تورک عصیان ئەکەن

"کوردەکانی ولایەتی وان موقابیلی تورک لە عصیان دان. ئەسبابی ئەمەیش ئەوەیە کە لە خسوس خەلعی خەلیفەوە لە نوقتەی نەزەری دینیەوە رەنجیدە بون. ئەسبابێکی تریش ئەوەیە کە تورک زۆر کۆنە عەسکەری مەرەخەسکراوی هێناوە لە خاکی کوردا لە جێگای ئەرمەنیەکان ئیسکانی کردون."

ژ19 ی 2 ی مارتی 1925 نوسیوێتی:

"ئاژانسی رۆیتەر:

"ئەستەمبول 24 ی 2 ی 25، خەبەرێکی ئەنقەرە بەیان ئەکا کە لە ئەغلەبی قەزاکاندا قیام و عسیانی کوردەکان دەستی پێ کردوە. ئەمەش لەژێر ئیدارەی مەلا سەعید دایە کە تورکەکان ئەڵێن ساحێب تەعەسوبی دینیە و مەقسەدی ئەوەیە کە خەلافەت ئیرجاع بکاتەوە.

"ئەم قیامە زاهیرەن بە پیلانێکی واسیع تەرتیب کراوە و بە مەهارەت و تەشکیلاتێکی باش لەژێر ئیدارەی زەواتی موقتەدیرەدا کراوە.

"ئیدارەی عورفی لە ولایەتەکانی حەکاری، ماردین، وان، بتلیس ئیعلان کراوە. وە ئەمڕۆ خەبەر دراوە کە عاسیەکان خەرپوت، دیاربەکر، دەرسیمیان ئیشغال کردوە.

"ئەم مەلا سەعیدە، کە ئیسمی بەیان کراوە، مەشهور مەلا سەعیدە کە بە لەقەبی (بەدیع ئەلزەمان) مەشهورە ئەم زاتە یەکێکە لە ئەجیلەی ریجال و میللەتپەروەرانی قەومی کورد. زاتێکی زۆر فازیل، موقتەدیر، ساحێب عەزم و نفوزە. ئێستا کە ئەم قیامە عمومیە تەرتیب کراوە ئومێد دەکەین کە ئینشائەڵڵا ببێ بە باعیسی نەجاتی کوردە مەزڵومەکان لە دەست مەزالیمی تورک و هەمومان تەمەنای ئەمە دەکەین کە خوا لەم ئەمەلە موقەدەسەدا کە تەعقیبی ئەکەن موەفەقیان بکا و کوردە مەزڵومەکان لە دەست زوڵمی تورک رزگار بین. ژیانەوە."

ئەم هەواڵە کە ژیانەوە خۆی دایرشتۆتەوە، ئەگەرچی قسەکانی تورکی دوبارە کردۆتەوە، بەڵام هاودەردی لەگەڵ جوڵانەوەکە دەربڕیوە و پشتیوانی لێ کردوە و ستایشی رابەری جوڵانەوەکە ئەکا. دیارە لە سەرەتادا بە هەڵە وایانزانیوە کە رابەری جوڵانەوەکە مەلا سەعیدی بەدیع ئەلزەمانە. پاشان بۆیان دەرکەوتوە کە شێخ سەعیدە نەک مەلا سەعید. لە هەواڵەکانی دواتردا ئەم هەڵەیەیان راست کردۆتەوە.

تورک بۆ ئەوەی بەرگی نەتەوەیی و پێشکەوتوانە لەبەر شۆڕشەکە داماڵێ و، وەکو جوڵانەوەیەکی کۆنەپەرستانە لە بەرچاوی دنیا سوک و بەدناوی بکا. هەوڵی داوە شۆڕشەکە بخاتە قاڵبی ئەوەوە کە ئەمە بۆ

هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی جمهوری و گێڕانەوەی سەڵتەنەتی ئالی عوسمانە. ئەم بوختانەی کەمالیەکان بە شۆڕشەکەیان کردوە، لە پێشدا بە سەر ڕۆژنامەکانی دنیادا، لەوانە بە سەر ژیانەوەیش دا، تێپەڕیوە. سەیری ناوەڕۆکی ئەم هەواڵانە بکەن:

لە ژ20 ی 9 ی مارتی 1925 دا نوسراوە:

"قیامی کوردەکان و تەصریحاتی فەتحی بەگ لەو خصوصەوە

"ئەستانبوڵ: 25 ی شوباتی 1925، فەتحی بەگ، رەئیس وزەرای تورک، دوێشەو لە مەجلیسی میللی دا بەیانی کردوە، کە کوردەکانی شیمالی موباشەرەتییان کرد بە موقابەلەی حکومەت. لە وەختێکا کە مەئمورین و عەسکەری تورک بۆ دەرەدەست کردنی بەعزێ لە ئەتباعی مەلا سەعید ئەچن لە مەوقیعی (غەنج) کوردەکان چەند کەسێک لەو عەسکەرانەیان کوشتوە و قوماندانەکەشیان ئەسیر کردوە. لە پاشا فەتحی بەگ بەیاناتی مەلا سەعیدی لە مەجلیس دا خوێندۆتەوە کە مەزمونی ئەمە بوە: (خەلافەت ئیعادە بکرێتەوە و بە موجیبی شەریعەت عەمەل بکرێ و حکومەتی حازرە کە بە حکومەتێکی مولحید دانراوە لەغو بکرێت).

هەواڵێکی تری هەمان ژمارە ئەڵێ:

"کوڕی سولتان حەمید و تەختی کوردستان

"ئەستانبوڵ: 25 ی شوباتی 1925- لە تەلەغرافێکی ئەخیردا وەها بەیان دەکا کە مەلا سەعید لەوحەیەکی بە دیوارێکی موقابیلی سەرای حکومەتی دیاربەکردا هەڵواسیوە. لەوێ دا نوسراوە کە لە نیەتیانا هەیە یەکێک لە کوڕانی سولتان عەبدولحەمید بێ بە مەلیک بۆ کوردستان و. وەهای بەیان کردوە کە قوەتی کورد لە دیاربەکرەوە دوانزە میل دورە."

لە ژ20 ی 9 ی مارتی 1925 دا نوسیوێتی:

"لە العالم العربی دەوە: گەڕانەوەی عەسکەری تورک

"لە تەلەغرافێکدا کە لە تەرەفی موخابیری شیمالەوە هاتوە وەها بەیان دەکا، کە عمومی ئۆردوەکەی حکومەتی تورک کە لە حدودی تورکیا و عیراقدا مەوجود بو بە موناسەبەتی قیامی کوردەکانی شیمالیەوە هەموی گێڕانەوە بۆ تەرەفی دیاربەکر."

"لە العراق دەوە: قیامی کوردەکان لە عەلەیهی تورکیا

"ئەستانبوڵ، 26 شوبات 1925، کوردەکان کە قیامیان کردوە دیاربەکر، مەلاتیە و ئەرغەنیان ئیستیلا و والی دیاربەکریان ئەسیر کرد.

"لە تەلەغرافێکی تردا کە لە ئەستانبوڵەوە هاتوە بە تەئریخی 26 ی مینهو: حکومەتی تورکیا ئەمریدا بە ئیحزار کردنی قیسمێک لە ئۆردوی ئەناتۆلی. ئەفرادی پێنج ساڵیان دەعوەت کردۆتە ژێر سیلاح. غەزەتەکانی تورکیا دەنوسن کە قیامی ئەم کوردانە بوە بە قیامێکی عمومی بۆ وەرگێڕانی جمهوریەتی تورکیا و ئیعادە کردنەوەی خەلافەت و سەڵتەنەت.

"دیسان لە تەلەغرافێکی تردا کە بە تەئریخی 27 ی مینهو لە ئەستانبوڵەوە هاتوە وا بەیان دەکا کە حکومەتی تورک پێنج سنف ئەربابی ئاستانی رەدیفی ئەوێ کە لەو ویلایەتانەن کە لە موحیتی کوردستانان دەعوەت کردۆتە ژێر سیلاح و وایش ریوایەت دەکرێ کە بۆ تەسکینی ئەم قیامە عیسمەت پاشا و یا کەمالەدین پاشا کە سەفیری تورکیایە لە بەرلین مەئمور بکرێ و ببێ بە قوماندانی ئەو ئۆردوە کە ئەنێرێ بۆ موقابەلەی کوردەکان. ئەربابی قیامەکە لەو بەیاننامانەدا کە تەوزیعیان کردوە بە عمومی ئەهالی دا نوسیویانە: (خەلیفە دینتیزاری ئێوە دەکا. ئیسلام بەبێ خەلیفە نابێ. کوانێ شەریعەت؟ وە حکومەتی حازرەی تورک مقاوەمەتی دین دەکا. وە مولحیدێکیشن کە سەدی مەداریس دەکەن).

هەمان ژمارە ئەم هەواڵەیشی بڵاوکردۆتەوە:

"تەخسیسات بۆ ئۆردوی تورک: ئەستانبوڵ، 1 ی مارتی 1925، مەجلیسی وەتەنی ئەنقەرە تەسدیقی سەرف کردنی 265 هەزار لیرەی کرد بۆ مەساریفی قیسمێک لە ئۆردوی تورک بە موناسەبەتی قیامی کوردەکانەوە."

ژ20 ی 9 ی مارتی 1925 نوسیویێتی:

"لە العراق ەوە: "تورک عاجزە لە دەست شیدەتی قۆمیتەی کورد ناتوانێ تەسکینی بدا و لەشکرەکەی لە حدودی شیمالیدا دەرباز ئەکا.

"لۆندەرە 26 ی مینهو: موحەرریری سیاسی غەزەتەی دەیلی تەلەغراف وتویەتی: تورک حسابی قۆمیتەی کوردی لە مەنتیقەیەکی واسیعدا زۆر بە ئەهمیەت حساب کردوە. لێرە - لۆندەرە - موتەخسیسینی مەحفەلی سیاسی و عەسکەری لە شک و شوبهەدان کە تورک بتوانێ ئەم قوەتی کوردە هەڵکەنێ.

"حکومەتی تورک دو ساڵ لەمەوپێش قوەتێکی زۆری ناردبوە دەروی رەواندوز کە نیرتیبات لە حدودی شیمالی عیراقدا پەیداکا ئەمساڵیش کە لوجنەی عیسبەتول ئومەم هاتە حدودی شیمالی دیسان قوەتێکی لەو حدودەدا لەسەر رێی دوەلی موتەفیقەدا گرد کرد بۆوە ئێستا کە ئەم قوەتەی لە حدود کوردا هەڵدەگرێ وە رادەکەن دەلیلی ئەوەیە کە دەفعی فیتنەی قۆمیتەی کوردی لە مەسئەلەی رەواندوز و هاتنی لوجنەی عیسبەتول ئومەمی لەلا موهیمترە.

"ئیستیلای دیاربەکر: لەپاش ئەمەی کە لە سەرەوە نوسیومانە تەلەغرافێ دیسان لە لۆندەرەوە بە تەئریخی 26 ی مینهو هاتوە دەڵێ: وەکو لە مەنابیعی غەیرە رەسمی خەبەر لە ئەستەمبوڵەوە هاتوە قۆمیتەی کورد شەهری دەرسیم و دیاربەکریان گرتوە، زاتەن لە پێش ئەمەیشدا خەربوتیان گرتبو."

ژ25 ی 30 ی نیسانی 1925 نوسیویێتی:

"لە العالم العربی ەوە: موکافاتی هەزار وە یاخود حەوت سەد لیرەی ئاڵتون بۆ ئەو کەسەی شێخ سەعید بە زیندویی وە یا بە مردویی دەردەست بکا.

"لەندەن 14 ی نیسان، غەزەتەی (دەیلی تەلەغراف) دەنوسێ:

"حکومەتی تورک بۆ ئەو کەسەی کە شێخ سەعید بە زیندویەتی دەردەست بکا 1000 لیرەی ئاڵتون موکافات وەعدەی داوە و، بۆ ئەو کەسەی بە کوژراوی بیگرێ 700 لیرەی ئاڵتونی مکافات داناوە.

"لە العراق ەوە: ئەخباری رۆیتەر

"ئەستانبوڵ 15 ی نیسان، رەسمەن سابیت بو لە ئەنقەرەوە خەبەری دەردەست کردنی شێخ سەعید لە دێیەکا کە لە بەینی موش و فارتودا واقیعە و بە بێ ئەوەی مقاوەمەتێ رو بدا ئیعدام کرا.

"ئەستانبوڵ 15 ی مینهو: حکومەتی تورک ئەو هەزار لیرە موکافاتە کە بۆ گرتنی شێخ سەعید بە زیندویەتی وەعدی دابو تەئدیە کرد."

ژ27 ی 28 ی مایسی 1925 ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:

"دوتقی فوئاد بەگ، دوقتۆری دیاربەکری لە وەقتێکدا تورک لە دیاربەکر هەڵیانواسیوە وتویەتی:

"ئەوەتی من خۆم ناسیوە خەو و خەیاڵم ئەمەیە کە لە رێی وەتەن دا بمرم، وا گەیشتمە ئەو ئارەزو و ئومێدە موبارەکە، بوم بە قوربانی وەتەنەکەم کە کوردستانە. قەومێکم لە دوای خۆمەوە بە جێ هێشتوە موتڵەق و موتڵەق ئینتیقام لە تورک دەسێنن و، لەم شوێنەدا کە منی تیا ئیعدام کرام بەیداخی ئیستیقلال هەڵدەکەن، ئەو وەختە رۆحم لە ئەعماقی ئەرزدا شاد دەبێ.

"ژیانەوە: ئەمردوی ئەی وەتەنپەروەری مەزن لە دڵان دا دەژیت. ئینشائەڵڵا ئارەزوت بە جێ دێ. جێت خاڵی نابێ."

ژ28 ی 1 ی تەموزی 1925 نوسیوێتی:

"هەواڵی حدودی تورک و کورد: شایعەیەک لە حدودەوە هاتوە، کە شێخ عەبدوڵا کوری شێخ عەبدولقادری شەمزینان، فیرقەکانی هەرکی کۆ کردۆتەوە، سەر هاتی مەندان و، خۆجێی سەیدان، لەگەڵ عەشیرەتی گەردی کە قیسمەن لە تورکیادان و قیسمەن لە ئێران و، هجومیان کردۆتە سەر مەفرەزەی تورک کە لە شەمزینان و جولەمێرگ بوە و مەغلوبیان کردون قائمقامێک و دو دقتۆر و چەند زابتێکیان ئەسیر کردوە."

ژ29 ی 1 ی تەموزی 1925 نوسیوێتی:

"خەبەراتی تورکیا

"نوتقێک کە لەم ئاخیرەدا لە تەرەف عیسمەت پاشاوە دراوە بەیاننامەیەک کە لە تەرەف کەمال پاشاوە ئیسدار کراوە بۆ خسوس ئیبتالی سەفەربەری ئۆردوی تورک بەیانی ئەکا کە تورک موقابیل بە تورکەکان و سائیر عەناسیری غەیری تورکیە ئەبێ بە تەمای چ نەوعە حسیات و موعامەلەیەک لە حکومەتی تورک بێ.

"عیسمەت پاشا خیتاب بەو قلوبە کە پێی ئەڵێن قلوبی تەوسیعی مەدەنیەتی تورکیە وتی:

"تورکەکان راستە و راست میللەتپەروەرن و، میللەتپەروەری یەگانە مەسلەکی ئیتیحادی ئێمەیە، عەناسیری سائیرە موقابیل بە ئەکسەریەتی تورک هیچ نفوز و ئیعتیباریان نیە. بەهەمە حاڵ ئێمە ئەبێ دانیشتوانی موڵکی خۆمان بکەین بە تورک، ئەوانەی کە زدی ئێمە و تورکپەروەریە مەحو بکەینەوە. ئەو خزمەتەی ئێمە لە وانەمان ئەوێ کە دانیشتوی موڵکی ئێمەن ئەوەیە کە ببن بە تورک و خەڵقی تریش بکەن بە تورک. ئەوان ئەڵێن ئێمە بۆ دین سەعی ئەکەین. باشە ئێمە ئەوانە مەحو ئەکەینەوە کە بە ناوی دینەوە مەقسەدی خۆیان تەرویج ئەکەن.

"مستەفا کەمال پاشا لە بەیاننامەکەدا دەڵێ ئەو موحاکەمەی مەخسوسە کە بۆ ئەم ئیغتیشاشە تەشکیل کراون دەوام ئەکا لە موحاکەمەی ئەوانە کە ئارەزوی ئیعادەی خەلافەت و تەرزی حکومەتی پێشو ئەکەن عەلاوەی ئیفادەی کردوە کە تەزییقات و تەئدیباتی شەدیدە کە بۆ ئیغتیشاشی کوردەکان ئیستیعمال کراوە بۆ ئەوانەی کە وەکو کوردەکان ئارەزوی جمهوریەتی تورک ناکەن و خیلافی تەرتیباتی حکومەتی تورک، کە بۆ کردنی کوردەکان بە تورک دانراوە، حەرەکەت ئەکەن جەزایەکی باشە.

"تورکەکان لەگەڵ کوردەکانی شیمالی زاخۆ زۆر موستەبیدانە و غەدارانە موعامەلەیان کردوە. هەمو مەلاکان و شێخەکانی عەشیرەتی گۆیانیان تەبعید کردوە و رەئیسی روحانیەکی نەسرانیەکانیان ئیعدام کردوە کە رەعیەتی ئاواییەکی عەشیرەتی گۆیانە.

"ئەمە لەو سیاسەتەیە کەلای سەرەوە عیسمەت پاشا بەیانی کردوە کە ئەڵێ تورکەکان ئەوانەی کە دین بۆ مەقاسیدی خۆیان بە ئالەت ئیستیعمال ئەکەن مەحو ئەکەنەوە."

لە ژ30 ی 10 ی تەموزی 1925 دا نوسیوێتی:

"رۆژی ماتەمی عومومی: تەبلیغاتێ کە لە خسوس شەهادەتی مەرحوم شێخ عەبدولقادر ئەفەندی شێخ عوبەیدولاوە کە لە تەرەف مەرکەزی عومومی جەمعیەتی تەعالی کوردستانەوە کراوە وا بەیان ئەکات کە رۆژی 24 ی ئایاری 1925 بکرێ بە رۆژێکی رەسمی بۆ شەهادەتی مەغفور بۆ هەمو کورد لە عالەمی کوردایەتی دا ناوی ئەو شەهیدە ئەکوژێتەوە.

"ژیانەوە: فیلحەقیقە شەهادەتی فاجیعەی مەرحوم خۆی و کوری و تەبەعەی بەم سورەتی غەدارانە و زاڵمانە کە لە تەرەف تورکی خونخوارەوە کراوە بۆ هەمو عالەمی بەشەریەت و خسوسەن بۆ هەمو کورد و

کوردستان مەسئەلەیەکی یەکجار ناخۆش و نارەحەتە. ئێمەیش بە ناوی هەمو کوردێکەوە ئیشتیراکی ئەم حوزنی ئەلیمە و تەمەنای ئینتیقامی ئەو مەزڵومانە لە عەدالەتی بەشەریەت ئەکەین."

لە ژ31 ی 16 ی تەموزی 1925 نوسیویتی:

"زوڵمێکی تری تورکەکان: لە غەزەتەی الموصل دا نوسراوە کە نافیز بەگ ناوێک کە لەگەڵ مەرحوم سەید عەبدولقادر ئەفەندی ئەعزای مەجلیسی ئەعیانی پێشوی عوسمانی ئەمجارە لە تەرەف تورکەکانەوە ئیعدام کراوە یەکێ لە رەئیسانی عەشیرەتی خۆشناوە، کە لە مابەینی هەولێر و کۆیسنجاق دایە. ئەو زاتە ئەجلی ئیسماعیل خۆرانلیە.. ئەویش لە ئەولادە بە قیمەتەکانی خاکی پاکی کوردستانی عیراقی بوە. بوە بە قوربانی غەدری تورکە خوێنخۆرەکان."

لە ژ38 ی 3 ی ئەیلولی 1925 دا لە ژێر سەردێڕی: (فەزیعەتی تورک) دا نوسیویتی:

"مەحکەمەی ئیستیقلال قەراری ئیعدامی 15 کەسی داوە کە بە عەلەیهی جمهوریەت دوانـدن موتەهەم بون و، بەعزێ کەسانی تر لە بەینی 5 ساڵەوە تا 15 ساڵ بە ئەشغالی شاقە مەحکوم کردوە و 19 کەسی تـر کە هەر لەو روەوە موتەهەم بون بە بەرائەتیان حوکمی داوە."

4. 2. شۆڕش لە زمانی سەرکردەکانیەوە

ژیانەوە 3 بابەتی لە سەر شۆڕشەکە تێدایە کە گرنگیەکی گەورەیان هەیە بـۆ رونکـردنەوەی ئامـانجی شۆڕشەکە و، بە درۆ خستنەوەی بوختانەکانی تورک:

یەکەمیان:

گفتوگۆیەکە کە لەگەڵ شێخ مەهدی برای شێخ سەعیدی پیران کراوە.

دوەمیان:

ریپۆرتاجێکە لەسەر هاتنی شێخ عەبـدوڵڵای کـوڕی شـێخ عەبـدولقادری شـەمزینی و گفتوگـۆی ئە و و موتەسەرریفی ئەوسای سلێمانی.

سێیەمیان:

وتارێکی درێژە کە ئیحسان نوری بە تورکی نوسیویتی و ئەمان کردویانە بە کوردی.

لە بەر بایەخی زۆری ئەم 3 بابەتە وا هەر سێکیان لێرەدا ئەنوسمەوە:

4. 2. 1. وتووێژ لەگەڵ شێخ مەهدی پیران

لە ژ51 ی 3 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا نوسیویتی:

"هـاتن: حەفـتەی رابـردو جەنـابی شـێخ مەهـدی ئەفەنـدی بـرای قەهرەمـانی حەرەکـات و قیـامی میللـی کوردسـتانی شـیمالی جەنـابی شـێخ سـەعید ئەفەنـدی تەشـریفی هێنـاوەتە سـلێمانی. لە تەشـریف هێنـانی زاتێکـی وا مـوحتەرەم و میللەتـپەروەر بە وڵاتەکەمـان جـەدەن مـوفتەخیرین. عەرزی بەخێرهـاتنی ئەکەین.

"دائیر بە وەقعەی مەعلـوم لە نوسـخەی داتیـدا ئیزاحـات تەقـدیمی ئەنـزاری خوێنـەوارانی کیـرام ئەکەین."

دیاریی کوردستان لە ژ13- 14 ی 5 ی مارتی 1926 دا نوسیویتی:

"تەشریف: برای موحتەرەمی شێخ سەعید ئەفەندی رەئیسی قیامی کورد جەنابی شێخ مەهدی ئەفەنـدی و قەهرەمانی میلەت جەنابی سەید تەها ئەفەندی تەشریفیان هێناوەتە بەغداد. لە تەرەف ئەشراف و منەوەرانی میلەتی کورد لازمەی ئیحتیفالات و تەعزیماتی بە جێ هێنرا. عەرزی بەخێرهاتنیان ئەکەین."

لە ژ53 ی 17 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا ئەم گفتوگۆیەی بڵاوکردۆتەوە، کە لە چەند لایەنەوە نرخی مێژویی هەیە:

یەکەمیان:

چونکە قسەی یەکێ لە سەرکردە مەیدانیەکانی جوڵانەوەکە و، برای رابەرەکەیەتی.

دوەمیان:

بە ئاشـکرا ئامـانجی شۆڕشـەکە بـاس ئەکـا کە ئـازادیی کـورد و سـەربەخۆیی کوردسـتانە نەک گێڕانەوەی خەلافەت و سەڵتەنەت و شەریعەت، وەکو کاربەدەستانی تورک ئەیانوت.

سێیەمیان:

باسی دەوری رێکخراوی سیاسی جەمعیەتـی کوردسـتان و رۆشـنبیرانی کـورد ئەکـا لە ئامـادەکردن و بەڕێوەبردنی جوڵانەوەکەدا.

چوارەمیان:

ناوی هەندێ لە بەشدارانی شۆڕشەکە و عەشیرەتەکانیان و ناوچەکانیـان ئەبـا، کە رادەی فراوانـی ئەم جوڵانەوەیە دەر ئەخا.

پێنجەمیان:

زۆر بە ژیرانە هۆیەکانی شکانی شۆڕشەکە باس ئەکا.

شەشەمیان:

سەرەڕای ئەو تێشکانە کارەساتئاسایە، بێ هیوایی و نائومێدی لە پاشەڕۆژی کورد پیشان نادا.

ئەمەیش تەواوی گفتوگۆکەیە:

"دائیر بە قیامی میللی کوردستانی شیمالی

"لە نوسخەی (51) ی رابردودا لە بەخێرهاتنی جەنابی شێخ مەهدی ئەفەندیدا نوسیبومان کە دائیـر بە وەقعەی مەعلوم نـوبزەیەک عەرز ئەکـرێ. لەگەڵ موما ئیلەیهیـدا مولاقـات کـرا لەبەرئەوەی وەختـی خـۆی لەم خسوسەوە دور و درێژ ئیزاحات و تەفسیلات دەرجی ستونی ژیانەوە کراوە، لێرەدا موختەسـەرەن بە دەرجـی ئیکتیفا ئەکەین:

"لە موما ئیلەیهی سەبەبی زهوری ئەم قیام و ئیختلالەمان سوئال کرد جەوابەن فەرموی: کورد قەومێکـی نەجیب و قەدیمە ئازایی و مەردایەتی مەعلومە. بە حسـیەی رەوابتـی دینـیە و ئیسـلامیە چەنـد سـاڵە لە ژێـر ئیدارەی ئیمحاکارانەی تورکدا ئەژین. فەقەت لەم ساڵانەدا کەوا ئەفکار و جەرەیانی میللـی کەوتـۆتە نـاوەوە و زوڵم و غەدری تورکەکانیش لە ئەندازە چوبـوە دەرەوە و لە دیـن لایـان دابـو بـۆ ئەمەی لەژێـر ئیـدارەی ئەم غەدرانەدا دەرچین ئەم قیامە کە دەمێکە لە تەسەوەردایە هاتە وجود. بە واسیتەی جەمعیەتـی کوردسـتانەوە، کە موقەدەراتی میللەتی بە دەستەوەیە، داوای حقوقی میللـیەی خۆمـان کـرد. ئەیدا. بە حەرەکـاتی قیـامەی (بەیـت ئەلشەباب) وە نیسان داوای ئەم حەقەمان کرد هەر ئەیدا. لەبەر ئەمە بە مەجبـوری و لە ناوەخـت ئەم قیـامە و ئیختیلالە دەستی پێ کرا.

"لە موحیتی کوردستان دا چەند کەس و تا کوێ ئیشتیراکی ئەم حەرەکاتەیان کرد؟

"جەنابی شێخ سەعید ئەفەندی کە ئەم وەزیفە موقەدەسەیەی کەوتبوە عوهدەوە و فەرقی کرد کە ئەحواڵ زۆر خراپە ئیتر بە قەرارێکی قەتعی عەزمی کرد و دەستی دایە. لە (لیجە) (قەزایەکە لە شیمالی دیاربەکر) هەڵسا رو بە (پیران) کە شێخ عەبدولرەحیمی برامان لەوێ بو حەرەکەتی کرد. هەمو عەشائیر و قەبائیل لەو ناوەوە، وەکو عەشیرەتی توس ئەلا. دونبول. بۆتین، مەستان. جبران و سائیرە بێ. ئیشتیراکی کرد و قوەتێکی زۆر گربەوەوە. شێخ عەبدول رەحیمی برام لە پیران. خۆم لە سەردی (مولحەقی لیجە) عەلی رەزا ئەفەندی لە مەلازگرد. خنس. بلاتوت. شێخ عەبدولا. شێخ زیائەدینی برام لە (شوشار) ەوە بە خواهیشێکی فەوق ئەلعادە دەستی درایە.

گەلێ لە مەنەوەران و ریجالی کورد بەسەر ئەو قوەتەوە بو. لە مودەتێکی کەمدا ئەو ناوە لە تورکەکان پاک کرایەوە و. بۆ سەر دیاربەکر حەرەکەت کرا. لەو وەختەدا دیاربەکر قوەتێکی گەورەی تورکی تێدا بو وە بە تۆپێکی زۆر تەحکیم کرابو. هەرچەند جەنابی شێخ بە تەواوی موافەقەتی چونی سەر دیاربەکری نەکرد فەقەت لەبەرئەمەی کەوتبوە پشتمانەوە و بۆ ئەمەی ئەویش پاک بکرێتەوە مەجبوریەت حس کرا. مودەتی دە دوانزە رۆژ ئەترافی دیاربەکر موحاسەرە کرا. وەختێ بە چونە ناوشارەکە مۆفەقیەت حاصل بو. فەقەت لەو وەختەدا تورکەکان بۆ کوژانەوەی ئەم قیامە لە ئیستیقامەتی قارس و تەرابزنەوە بە رێگای ناسنی فرانسزدا کتوپڕ قوەتێکی زۆری رژانـدە ئەو ناوە کە ئەم قوەتە نزیکەی 100 هەزار کەس ئەبو. ئێمە هەرچەندە جەمعیەت و پرۆغرامێکی بە ئەساسمان هەبو بەلام چونکە وەکو تورکەکان ئەرکان حەربیە، هەیئەتی قوماندە و لەوازیماتێکی حەربیەی تەواومان نەبو مەجبور بە موحارەباتی چەتەیی بوین. بەرامبەر بە حەرەکاتی قوەتەکانی تورک قیسمێ لە قیوای میللیە کەوتە ئەسارەتەوە لەو میانەدا جەنابی شێخ سەعید ئەفەندی تەسادوفەن لەگەڵ قوەتێکی جوزئی لەگەڵیا ئەبێ لەپاش مقاوەمەتێکی دلێرانە گیرا. منیش لەگەڵ چەند کەسێک و برازایەکم ئیلتیجامان بە حدودی ئێرانەوە کرد.

"ئەم قیام و حەرەکاتە لە ژێر ئیدارەی کێ دابو؟

"بیلتەبع لە ژێر نفوز و ئیدارەی جەنابی شێخ سەعید ئەفەندی دا بو. وە لە رەئیسیکاردا گەلێ مەنەوەر و ریجالی کوردی تێدا بو بیلخاسە فەقێ محەمەد بوتیان بە عەقڵ و دیرایەتی و. محەمەد عەلی بە جەسارەت و فەعالیەتی و. حەیدەر ئاغا رەئیسی عەشیرەتی توس ئەلا، عومەر ئاغا رەئیسی عەشیرەتی بۆتیا. حەسەن ئاغا رەئیسی عەشیرەتی مەستان. شێخ تاهیر ئەفەندی و مەلا مستەفا ئەفەندی خەڵقی لیجە، عەلی رەزا ئەفەندی و سائیرە لە واقیع دا لەرێی ئەم فیکرەدا و لەرێی ئامالی میللیەت دا سەعی و هیمەتێکی گەورەیان ئیبراز فەرموە.

"غایە بۆ ئەم ئیختیلال و قیامە چی بو؟

"میللەتی کورد وەکو عەرزم کردن قەومێکی نەجیب و قەدیمە و میللەتێکی بە عەزم و سەباتە هیچ وەختێ لە قەومی ئەولادی جەنگیزدا لە هیچ خسوسێکەوە حەقی تەفەوق و حاکمیاتیان بەسەرماندا نەنەدی وە با خسوس لەم عەسری حازرەیشدا کە عەسری میللەت و قەومیەتە ئەمان ویست ئێمەش وەکو میلەل و ئەقوامی سائیرە تەمییز و حقوقێکی میللیەمان بێ."

"ئەسبابی عەدەم موەفەقیەتی ئەم ئیخلالە ئەبێ چی بو بێ؟

"ئەگەرچی جەنابی شێخ سەعید ئەفەندی گیرا. وە قیسمێ لە قیوای میللیە کەوتە ئەسارەتەوە فەقەت لەمە مەغلوبیەتی کورد و غەلەبی قەتعی تورکی نابێ لێ ئیستیخراج بکرێ. لە پاش ئەوە ئەتوانم بڵێم لە چاو بێ ئەسبابی دا موەفەقیەت بەلای ئێمەوە بوە. چونکە ئەو قوەتە کە هێنرا بوە کوردستان بە قەدەر ئەو قوەتە ئەبو

کە ئۆردوی مونتەزەمی یۆنانی لە زەرفی پانزدە رۆژدا لە ئەنادۆڵی دەرپەڕانە دەرەوە. وە بەقەدەر ئەو قوەتە نەبو کە لە ساڵی 1920 دا ئۆردوی میللی ئەرمەنی لە مودەتێکی کەم دا مەجبوری گەڕانەوەی کرد. بەم هەمو نوقسانیەت و بێ ئەسبابییەوە هێشتا ئێمە زۆرتر موبافەعە و نیشمان پێ کرا. وە هەرچەند حاڵی حازر ئەم قیامە زاهیرەن نیهایەتی هاتوە و براوەتەوە. فەقەت لەبەرئەوەی ئەم فیکرە موقەدەسە لە دڵی هەمو کوردێک دا تەمەرکوزی کردوە و ئیمان مەعلوم بوە دەفعەیەکی تر کورد و تورک پێکەوە ناژین. ئومێدم هەیە کە لە فرسەتێکدا تازە بکرێتەوە و، لەسەر حقوقی مەشروعەی میللیەی خۆمان موەفەق بین و، لەژێر باری زوڵم و غەدری ئەم لا دینیانە خۆمان دەربهێنین."

4. 2. 2. وتوێژ لەگەڵ سەعید عەبدوڵای شەمزینی

یەکێ لەوانەی کە لەگەڵ شێخ سەعیدا لە مەحکەمەی ئیستیقلالدا بڕیاری خنکاندنی درا. شێخ عەبدولقادری شەمزینی بو. شێخ عەبدولقادر کەسایەتیەکی کوردی بە ناوبانگ و دانیشتوی ئەستەموڵ بوە. لەوێ گرتویانە و هێناویانەتەوە بۆ دیاربەکر بۆ بەردەمی دادگا. لەگەڵ خۆیدا سەید محەمەدی کوڕیشی خنکێنراوە، بەڵام کوڕێکی تری کە سەید عەبدوڵلایە یەکێ بوە لە سەرکردەکانی جوڵانەوەکە. دوای شکانی جوڵانەوەکە روی کردۆتە عیراق.

گۆڤاری دیاریی کوردستان لەم روەوە لە ژ 10 یدا لە (ئەخباری پانزە رۆژ) دا نوسیویتی:

"ئەجلی موکەڕەم سەید عەبدولقادر ئەفەندیی مەرحوم. جەنابی سەید عەبدوڵلا ئەفەندی لە بەغداد میوانی ئەقیب بو، 12 ی تشرین ئەوەل بە رێی ناسنا گەڕایەوە رەواندز. ئەکابیر و ئەعازیمی کورد رەوانەیان کرد. هەتا ئیستاسیۆن و حەرەکەتی شەمەندەفەر هەمو لە خزمەتیا بون."

لە ژ46 ی ژیانەوەدا ریپۆرتاجێکی لە ژێر ناوی: (تەشریف و هاتنەوە) دا دەربارەی سەید عەبدوڵلا نوسیوە، کە ئەویش هەندێ لایەنی شۆڕشەکە و ئامانجەکانی رون ئەکاتەوە:

"رۆژی دوشەمە 5 ی مانگی تشرینی ئەوەلی 1925 موفەتیشی ئیداری سلێمانی جەنابی کەپتان لاین و لە پاش ئەو بە هەفتەیەک سەعادەتمەئاب جەنابی موتەصەریفی سلێمانی بۆ حەل و فەسڵی مەسئەلەی پشدەر بە قافلەی زرەهلی لە سلێمانیەوە بۆ ئەربیل حەرەکەتیان فەرمو. وە رۆژی چوارشەمە 21 ی تشرینی ئەوەل تەشریفیان هاتەوە. موخابیری غەزەتەکەمان بە مولاقاتی سەعادەتی موتەصەریف مەیسەر بوو لە ئەسنای مولاقات دا موشاهەداتی ئەم سەفەرەی لێ ئیستیفسار کرد. بەم ئەوعە مەوادی ئاتی ئیزاح فەرمو کە لەوێ مەسئلەی پشدەر لە حزوری موتەصەریفی سلێمانی و ئەربیل و هەر دو موفەتیشی ئیداریدا پێک هات و حەل کرا.

"جەنابی موتەصەریفی سلێمانی لە ئەربیل لە ئەسنای ئیقامەتیا لەگەڵ ئەجابەتمەئاب سەید عەبدوڵا ئەفەندی کوڕی مەرحوم شێخ عەبدولقادر ئەفەندی شەمدینان دا مولاقاتی بوە. زور ئەجیب و خەلوق و مەنەوەر هاتۆتە پێش چاوی. لە مولاقات و موصاحەبەتی ئەو مودەتەدا موما ئیلەیهی بەیاناتی ئاتی عەرزی موتەصەریف کردوە:

"هەروەکو مەعلومە کوردستانی شیمالی بۆ تەئمینی حقوقی مەشروعەی خۆیان قیامێکی میللیان کرد و، لە گەلێ شوێنی کوردستانا ئیختیلالی میللی بو و. لە بەر بێدادی ئیدارەی تورک ئەو قیامە تا ئەهات شیدەتی ئەسەند. حکومەتی تورک بۆ ئەوەی ئەم مەسئەلەیە تەسکین بکا. لە هەمو تەرەفێکەوە قوەتێکی زۆری تەحشید کرد بۆ سەر کوردەکان. وە ئەو قوەتی تورکە لەو میقدارە زیاتر ئەبو کە لە حەربی ئەخیری یۆنان دا سەوقی

داروحەربی کرد بو. لەگەڵ ئەم زوریەش مەرتەبـاتی عەسـکەریەی و سـیلاح و تەجهیزاتـی لەسـەر سیسـتەم و مۆدەی تازە بو. لەگەڵ ئەمەش دا کورد تا توانی مقاومەتێکی دلێرانەیان کرد.

"حکومەتی تورک هەر بەوە سەرفی نەزەری نەکرد ئەوی ریجالی کورد بو وە مومکین بو گرتی. زۆری لێ ئیعدام کرین. هەر بەو فکرە و بۆ تەسهیلی ئیجرای ئامالی خۆی مەرحوم شێخ عەبدولقادر ئەفەنـدی بـاوکی ئیعدام کرد. چ لە نوقتەی ئینتیقامی ئەم جەبهەتە و چ لە نوقتەی ئیشـتیراک بەو غـایەی عمـومیەیە لە جەبـهەی ئەهریە و شەمدینانەوە سەید عەبـدوڵڵا ئەفەنـدی و تەبەعەی هجومیـان کـردە سـەر تـورک و مەرکەزی قەزای ئیشغال و قایمقامی ئەوێ حسێن نازم خەڵقی سلێمانی لەگەڵ فەتاحی ژنبرای شێخ مەحمود و میقـداری قـوەتی عەسکەریە ئەسیر ئەکا و بیگباشی ئیسماعیل حەقی بەگ ئەکوژێ.

"لەبەرئەوەی قائیمقام حسێن نازم ئەفەندی و مەرقـوم فەتـاح ئەفەنـدی کـورد ئەبـن، زۆر بە رەئـفەت و شەفەقەت معامەلەیان لەگەڵ ئەکا و ئیزنیان ئەدا. فەتاح ئەفەندیش تا حدودی ئێران سلیمەن رەوانەی ئەکـا. لە عەینی حاڵ دا فەتاح ئەفەندی هەر لە سنوری سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی نەجاتی ئەبێ دەست دەکا بە پروپاغاندە دەرحەق بە موما ئیلەیهی و تەرغیبی دوشمنان بۆ سەر ئەوە.

"(ژیانەوە: ئەم خیانەتە نابێ بۆ فەتاح ئەفەندی بە شتێکی غەریب بزانرێت. زیـرا مـوقتەزای تەبیعەتـی ئەو پیاوە دەرحەق بە هەمو میللەتی خۆی خیانەتی ئاشکرایە. بیلخاسە لە لیوای سلێمانیەوە مەعلومە)

"هەروەکو لە سەرەوە بەیان کرا لەبەر ئەوەی قـوەتی تـورک یەکجـار و بـێ ئەنـدازە و زۆر بـو وە بە سیسـتەمی تـازە و مـوکەمەلی عەسـکەریە مـوجەهەز بـو وە کـوردی بـێ چـارە لە هـیچ لایەکەوە ئیسـتیناد و ئیمدادێکی نەبو، تورک خاتیمەی بەو مەسئەلەیە هێنا. وە خۆی لەگەڵ دو سەد ماڵی ئەتبـاعی مەجبـور بـو بـۆ موهاجەرەت بۆ حدودی عیراق.

"ئێستا هەرچی سەروەت و ماڵ و مڵکی هەیە لە تەرەف تورکەوە زەبت و موسادەرە کراوە.

"لە نیهایەتا ئەم چەند بەیاناتەشـی بـو کە کـورد ئەیتـوانی ئیسـتیفادە لە ئیختلالی داخـلەی تـورک و حەربی یۆنان بکا و بەو سورەتە هەمو ئامالی میللیەی بە جێ بهێنێ. فەقەت حەمیەتی بەشەریە و دیـانەت مـانع بو. بیلعەکس زۆر معاوەنەتی تورکیان کرد و تورکیش ئەنواعی وەعدی بە کورد دابو.

"وە ئێستایش هەرچەن کـورد زاهیـرەن لە مقـاوەمەتی میلـیە مەجبـور بـون بە فەراغەت. بەڵام دائـیمەن موتەرەقیبی فرسەتی معاوەنەتێکن و مەعنەن خەریکی ئیستیحزاراتن. هەر ئەوەندە ئیسـتیناکاهێک ببیـنن ئەم مەسئەلەیە تازە ئەکەنەوە. جارێکی کە مومکین نابێ کورد و تورک پێکەوە بـژین. رۆژێـک ئەبـێ ئەم غـایەی موقەدەسەی کوردەواریە تەجەلی بکا و حاصڵ ببێ. "موتەسەریـف زۆر مەمنـون بـو لە دیـدەنی مومـائیلەیهی و. زۆر خۆشحاڵ بو لەگەڵ برایەکی کوردی خـۆی وا عـالی جـەناب 3 رۆژ پێکـەوە لە موهـاجەرەت و ئەم نەوعە موسـیبەتەی کە دیـوە هەرچەن زۆر موتەئەسـیف بـو، بەڵام ئومێـدەوارە کە ئینشـائەڵڵا بە نەتـیجە حقـوقی مەغسوبەی خۆی دەست بکەوێتەوە."

4. 2. 3. لێکۆڵینەوەکەی ئیحسان نوری

ئیحسان نوری کەسایەتیەکی دیار و ناسراوی کوردستانی تورکیـا بـوە. بـۆیە کە پـێش هەڵگیرسـانی شۆڕشی 1925 هاتۆتە عیراق بەرێزەوە پێشوازی لێ کراوە.

پێ ئەچێ ئیحسان نوری دو جار روی کردبێتە عیراق.

جاری یەکەم، پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی 1925 ی کوردەکانی تورکیا.

جاری دوەم، دوای تێشکانی شۆڕشی 1925.

ئیحسان نوری کە هاتۆتە بەغداد، لێکۆڵینەوەیەکی بە تورکی لەسەر شۆڕشەکەی بڵاوکردۆتەوە. گۆڤاری (دیاریی کوردستان) لە ژ10 هەمی دا هەواڵی بڵاوبونەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیەی لە ژێر ناوی (ئیعلان) دا بەمجۆرە نوسیوە:

"لە تەرەف ئیحسان نوری بەگ کە لە تێگەیشتوان و وڵاتپەروەرانی کوردە و ئەشرافی بتلیسە بە ناوی (کورد قیام ملیسی) کتێبێکی زۆر بە قیمەت نوسراوە، لە چاپ دراوە. لەم کتێبەدا ئەسبابی هەڵسانی کوردی شیمالی و ئەهمیەتی عەسکەرییەی بە تورکی بەیان ئەکا. بۆ هەمو کوردێ پێویستە ئەم ئەسەرە بخوێنێتەوە."

هەر ئەوسا لە ژ39 ی 10 ی ئەیلولی 1925 و لە ژمارەکانی 40 و 41 ی (ژیانەوە) دا، ئەم لێکۆڵینەوەیە بە زنجیرە لە ژێر سەرناوی: (قیامی میللی کورد و ئەهمیەتی عەسکەریەی) بە کوردی بڵاوکراوەتەوە.

"کورد کە لەناو سەحائیف و ئەعصاری تەئریخی بەشەر دا بێ دەنگ و بێ هەرا خۆی شاردبوەوە قیامێکی میللی خوێنین و، بە نیسبەت خوێنینەوە، قیامێکی بەشان و شەرەفی خستە ناو حابیساتی ئیجتیماعیە و وەقائیعی سیاسیەی عەصری بیستەمینەوە.

"ئەم قەومی نەجیب و قەدیمە کە بە ئازایی و قەهرەمانی متەوازیعانە، ئیشتیراکی حەیاتی حەشر و نەشری ئەعصاری قەدیمەی کردوە، ئەگەر باسی حاکمیەت و سەڵتەنەتی خۆی نەکا کە وا بە ناوی دراوسێکانیەوە ئەژمێررێ ئەتوانین بڵێین لەگەڵ مەحکومیەتی سیاسیەشی دا، هەتا ئەمڕۆ ئیستیقلالیەتی ویجدانیە و ئیجتیماعیەی خۆی تەسلیمی دەستی تەجاوز و تەحەکومی تورکی نەکردوە. لەم سالانەدا کە وا جەرەیانی میلیەت و قەومیەت کە بەشەر ئەگەیەنێ بە فەیز و فەلاح، رەواجی هەیە کورد ئیتر سەبری نەکرد کە لە ژێر ئیدارەی زاڵمانە و سیاسەتی ئیمحاکارانەی تورکە بێ رەحم و غەدارەکانا بمێنێتەوە.

"ئەو تورکانە کە لەم عەصری میللیەتەدا، کورد لە حەیاتی وەحشیانەی قرونی ئەوەلی دا بژێنن. ئەو تورکانە کە لە مەحکەمەکان دا بە زمانێکی ئەجنەبی کورد موحاکەمە ئەکەن و، لە جیاتی دەرمانێکی شیفا بەخش زەهریان ئەدەنێ. ئەو تورکانە کە بە ناوی بەدەلی رێگاوە بە ملیۆن پارە لە کورد ئەسێنن و، نەک شەمەندەفەر و ئوتومبیل، رێگا و جادەی ئەرابەی عادیشیان بۆ ناکەن. ئەو تورکانە بەزمانی خۆی کورد لە خوێندن و نوسین مەنع ئەکەن، کە حقوقی تەبیعی هەمو میللەتێکە و عامیلێکی گەورەیە بۆ تەرەقی و سەرکەوتنی ئەقوام. ئەو تورکانە کە جیاکردنەوە و بە دەرکردنی رونەساو منەوەرانی کورد میللەت بێ فەهم و بێ ئیدراک ئەهێڵێتەوە. ئەو تورکانە کە بۆ دەوامی حاکمیەتی خۆیان تەفرەقە ئەخەنە ناو عەشایەرەوە و، لە جیاتی تەئمینی ئیستراحەت و خۆشی، بەم صورەتە وەزیفەی ئەصلی خۆیان بە دەنائەت سوئی ئیستعمال ئەکەن. ئەو تورکانە کە بەخۆیان ئەڵێن عونصوری ئەصلی و حاکم و صاحیب ئیمتیاز و، ئەفکاری شەنیعە دەرحەق بە عەناصیری سائیرە پەروەردە ئەکەن. ئەو تورکە خونخۆرانە کە بە ئاشکرا ئەیانەوێ کوردیش وەکو ئەرمەنی ئیمحا بکەنەوە و، لە وڵاتی خۆیان دەریان کەن و هەمو وەختێ ئەڵێن لەو ئەرمەنیانەی کە ئەیان وت (زو) رزگارمان بو، ئینجا مایەوە سەر ئەو کوردانەی کە ئەڵێن (لو). ئەو تورکانە کە لە غەیری تەعەروزی حقوق و سەلامەتی میللی، تەجاوەزی قەناعەت و ئیمانی کوردی ئیسلامیش دەکەن. کورد ئەوسا حسی کرد کە ئەو تەهلوکە و ترسەی لەسەر رێگای سەر کەوتن و پێگەیشتنیانە ئەبێ لای بەرێ و، نیشاندانی مەوجودیەتی میللیەی خۆی تورکێ دەعوەت کردە سەر رێگای عەدالەت و ئیعتیدال.

"ئایا لە حەربی عومیدا، وەیا لە دوای ئەوە لە حەربی تورک و یۆنانا، بە تەشەبوسێکی کەم مومکین بو کورد ئیستقلالیەت و حقوقی میللیەی خۆی بسێنێ؟ بەڵام لەبەر ئەوەی وەعدی درابویە، لە پاش موەفەقیەتی

تورک. ئارەزوی میللی بە جێ بهێنرێ و. لەبەرئەوەی کە کورد خەنجەر لە ئەخۆش و بریندار هەڵکێشان لەگەڵ حسی مەریانەیا قابیلی تەئلیف نەئەبینی. لەو ئانە هەڵکەوتو و ئاسانەدا دەنـگ و قیـامی نەکـرد و. حەتـا زۆر زۆر یارییەی تورکیدا. لە بەر ئەوە کورد حەقی هەبو کە داوای زۆر شـت بکـا لەم حکـومەتە تـازەیە، کە وا بە یاریدەی خۆی بو بەم حکومەتە. کە نفوس و ئەرازی خۆی لەو زیاترە. جەمعیەتی کوردستان کە مەسئولیەت و موقەدەراتی ئیستیقبالی میللەتی بە دەستەوە بـو داوای حقـوقی خـۆی لە حکـومەتی تـورک کـرد نەیـدایە. بە حەرەکەتـی قیـامەی (بەیـت ئەلشـباب) کە زۆر مەعنـا و ئەهمیەتـی هەبـو. داوای ئەم حەقەی کـردەوە. دیسـان حکومەتی دەنییەی تورک بەرامبەر بەم داوا حەقە سونگی و بۆمبای نیشان دا.

لە ژ40 ی 17 ی ئەیلولی 1925 دا دریژەی بە بڵاوکردنەوەی داوە:

"کورد کە سەریعولتەئەسورە و. لە خولقاندنیا درەنـگ قەراری شـتێک ئەدا. وە کە قەراری دا مـوتلەقەن ئیجرای ئەکا. بۆ فیداکردن. ئەو ئەولادە قەهرەمانانەی کە بۆ سەندنەوەی ئامالی خـۆی حـازری کردبـو. ئیتـر تەرەدودی نەکرد. حکومەتی تورک کە لەم حەرەکاتە ئاگەهدار بو بۆ کوژاندنەوەی ئەمە روئەسـا و منەوەرانـی جەمعیەتەکەی گرت. جەنابی شێخ سەعید کە ئیتر ئەم وەزیفە گەورەیە کەوتبوە عوهدەی میللیە و دینیەیەوە، وە لەبەر ئەوەی کە فەرقی کرد حاڵ و ئەحـواڵ زۆر خـراپە، ئیتـر بە عەزمێکـی میللـی و قەتعـیەوە قەراری دا. کە دەنگی تۆپ و تفەنگ و بۆمبای تورکی زاڵم کە لە مەنتیقەی حەسەنانی دەنگی ئەدایەوە بێ دەنگـی ئەکـا و بە زەروری ئەم قیامی میللیە لە پێش وەقتی خۆیا دەستی پێ کرا. ئەو قیام کردنە کـە لـە سـەرچاوەیەکی لاهـوتی فەرزانی وەرئەگرت لەگەڵ ئەو هەمو موقاوەمەت و مودافەعە قینـاویەی لەشـکری نـۆیەمی ئەرزرۆم و هەشـتەمی ئەرزنجان و حەوتەمی دیـاربەکردا. هەرچـی مەنتـیقەیەک کە لـەدەوری ئۆرفـە، سـیوەرک و چیاکـانی قـۆپ و سپیکور بو گرتیان. تورکەکان بە سایەی سیاسـەتی جیاکردنـەوەی کـوردەکانـەوە. کـە زۆر بـە صـورەتێکی سـەگانە و بـە واسـیتەی پرۆپاغانـدەیەکی سـامدارەوە ئیجرایـان ئـەکرد. تـەئمینی عـەدەم نیشـتیراکی، ئـەو عەشایەرەی کە نزیک حدودی جنوب و شەرق بون و میللەت پەروەرەکان گوێیـان ئەدابویـە، کـرد. کوردەکـان لێکیان ئەدابوەوە کە فرانسز کە وا لە ئینقیلابی کەبیردا بـە ئەشـرکردنی قانوننامـەی حقـوقی بەشـەر. فکـری حوریەت و ئەجاتی بڵاوکردەوە و. بەسایەی ئەمەوە بۆ مەهدی حوریەت لـە عەصـری بیسـتەمی ئینسـانیەت دا فریادی مەزڵومان بخنکێنێ و. یاریدەی زاڵمان بدا و. بەم ئەوعە ئیرتیکابی جینایەت بکا.

"حکومەتی ئەنقەرەش ئەم تەجەلیاتی خوندا پەسەندانەی، ئەم دەست دانە سیلاحەی میللەتی کورد کە بـە عەشق و ئیمانێکی میللی هاتبوە وجود. وای نیشانی عالـەم دا. وە قیسـمەن ئـەفکاری عومیـەی ئـەوروپای وا ئیغفال کرد کە ئەمە حەرەکەتێکی موهلیکی دینیە کە زادەی ویجدانێکی بێ شعورە.

بەم چەشنە تورک کە قیسمەن ئەفکاری عومیەی ئەوروپای هەڵخەڵەتان و خستیە عەلەیهی ئـەم قیـامی میللیە و. کە لە ئارای ئەوروپا ئەمین بو هەرچی قوەتێکی لە غەرب و شیمال هەبوە لـە ئیسـتیقامەتی قـارص و تەرەبزون و سیواسەوە بەرێگای ئاسنی فرانسزدا کتـوپر رشـتە کوردسـتان. ئـەم قوەتـە نزیـک 80 -100 هەزار بو.

"کوردەکان هەرچەندە لەداخل دا جەمعیـەت و پرۆغرامێکـی بـە ئەساسـیان هـەبو بـەڵام وەکـو تـورک ساحێبی هەیئەتی قوماندە و ئەرکانی حەربیەیەکی مونتـەزەم نـەبو. لەبەرئـەوە کوردەکـان لـە ئیبتیـدای کـاردا لزومیان نەبینی بو کە جەناحی قوەتەکەیان بخەنە سەرحدودی دو دەوڵەتی بـێ تەرەفـەوە و. لەبەرئەمـە نـەیان توانی بەرامبەر ئەو قوەتە موعەزەم و مونتەزەمەی تورک جەبهە تەشکیل و موحارەباتی مەوزیعی ئیجرا بکـەن و. ئەساسەن بۆ موحارەبەیەکی وەهاش ئەو قودرەتی ئیدارە و ئەو لەوزایماتی حەربییەیان نەبو.

"بۆ ئەوەی ئەتیجەی چاکی دەعوا و حەقەکەیان دەست بکەوێ کوردەکان مەجبوری موحارەباتی چەتە بون، کە ئەساسەن حەرەکاتی تورکیش وای ئیجاب ئەکرد، وا بەم صورەتە جوێ بونەوە بەرامبەر حەرەکاتی چەند قۆڵ ئۆردویەکی بەقوەتی تورک کە لە سەر ختوتێکی موتەقاریبە ئیجرا ئەکرا، قیسمێ لە قیوای میللیە کەوتە ئەسارەتەوە. هەرچەندە ئەشریات و تەبلیغاتی تورکیش جێی باوەڕ نیە. بەڵام بە شایعەی ئەوان تەصادوفەن شێخ سەعیدیش لە پرێک دا گیرا. لای ئەوانەی کە لە حەرب ئەزانن مەعلومە کە موحارەباتی چەتەیەتی هەرچۆنێ بێ وەکو حەربی مونتەزەم نیە. ئەو کەسانەی کە بەم ئەوعە، حەرەکاتی میللیە ئیدارە ئەکەن باخصوص کە هەرچوار لایان گیرا بێ ناتوانن کە لە جێگایەکی وا دانیشن کە وەکو قەرارگای ئۆردویەکی ڕێک و پێک، دەنگی تۆپ و تفەنگی نەگاتێ.

لە ژ41 ی 24 ی ئەیلولی 1925 دا درێژەی بە بڵاوکردنەوەی داوە:

"ئەگەر ئیعدامی شێخ سەعیدی موعەزەم، قەهرەمانی میللی، وەیا ئەسیر بونی راستیش بێ، مەعنای غەلەبەی قەتعیەی تورکی لێ ئیستیخراج ناکرێ. هەرچەندە نامەوێ ئیزاحی ئەم قیامە فەوقولعادەی میللی کوردە، کە دەنگی لە هەمو ئەفکاری بەشەریەت دا بڵاوبۆتەوە، بکەم. بەڵام ئەمەوێ بۆ ئەوەی کەس لەم قیامی میللیە شتی خراپ لێک نەداتەوە، لە بابەت ئەهمیەتی عەسکەریەیەوە چەند قسەیەک بکەم.

"وەکو لە پێشەوە نوسی بوم مەنتیقەی ئیختیلال بەو 3 قۆڵ ئۆردوە دەوری گیرابو وە ئیشغال کرابو. ئەم 3 قۆڵ ئۆردوە کە لە 9 فیرقەی پیادە تەشەکولی ئەکرد، 27 ئالای پیادە و 9 ی تۆپچی و لە تەشکیلاتی سائیرەی عەسکەریە عیبارەت بو. ئەگەر ئەم قوەتە ئەو فیرقە سوارییانەی لە تەرەف قارس، جزیرە، نسێبین و ئەو قەتەعاتی پیادەیەش کە لە ئەیلولی پاردا بە ناوی تەجاوزی موصلەوە بۆ حەوالی سعرد، ماردین و میدیات هێنرا بو عەلاوەی بکرێ، بەقەدەر ئەو ئۆردوە ئەبو کە ئۆردوی یۆنانی بەو هەمو ڕێکی و وەسائیقی خارقولعادەی حەربیەیەوە لە زەرفی پانزدە رۆژدا لە ئەناتۆلی غەربی دەرکرد و هاویشتیە ناو بەحرەوە.

"ئەو قوەتی تورکە کە ئۆردوی میللی ئەرمەنی لە ساڵی 1920 لە تەرەف حکومەتی بە قوەتەوە تەجهیز و تەسلیح کرابو، وە تەیارەی باش و ئۆتۆمۆبیلی زرێهدار و وەسائیتی متەنەویعەی حەربیەی هەبو، لە رۆژێک دا لە صاری قامیش و لە پاش مانگێ ئیستیراحەت بە تەجاوزێکی چوار رۆژی لە ئەلکساندەرپول پەرێشان و مەجبوری رەجعەتی کرد، لە 3 فیرقە پیادە و لیوایەکی سواری زیاتر ئەبو.

"بەم ئەوعە ئیختیلالپەروەرانی کورد بە واسیتەی بە قوەتیی تەشکیلاتی ئیختلالیە و، بە سایەی ئازایی تەبعی خۆیانەوە کە مەشهوری جیهانە، ئەو قوەتی تورکە کە بەقەدەر سێ و چوار ئەوەندەی ئەو قوەتە ئەبو کە پەلاماری ئەرمەنستانی دا و، بەقەدەر ئەو قوەتە ئەبو کە ئۆردوی یۆنانی ڕارفاندە ناو بەحرەوە لە مودەتێکی زۆر کەمدا توانەوە، وە حکومەتی تورکی مەجبور بە ناردنی قوەتێکی 80 - 100 هەزار کەسی کرد. کورد لەو وەقتەدا، لە داخلی موفەتیشیەتی ئۆردوی سێیەم دا، دوانزدە ولایەتی لە تورکەکان گرتبو. مەعلومە نە تەیارەیەکی هەبو کە کەشف و ئەخباری سەوقیات و حەرەکاتی عەسکەریەی بۆ بکا و، نە هەیئەتێکی باشی ئەرکان حەربیە و قوماندەی هەبو، کە پلانی مونتەزەمی بۆ تەرتیب بکا بەرابەر بە حەرەکاتی تەعەروزیە و سەوقیاتی موعەزەمەی ئەرکانی حەربیەی تورک. لە پاش چوار مانگ مقاوەمەت، بڵاوبونەوەیەکی جوزئی میلەتی کورد کە ئەمڕۆیش ئەم میللەتە هەمدیسان لەگەڵ عەینی قوەت دا موجادەلە ئەکات و، کە سەراپا جیدالێکی پڕ لە خاریقەیە، بە ئەزەرێکی سەتحی و نوقسانێتی تەشکیلات وە یا بە ماهیەتی ئیختیلالێکی مەوزیع دا ببینن نیشاندانی ئەم جیدالە، لای من وایە گوناهێکە کە ویجدان، ئینساف و ئینسانیەت لە هەمو شتێ زیاتر تەعزیب ئەکا.

"بۆ ناو ئەو دیوارە ئەستورانەی سوری دیاربەکر کە واسیتەی عەسکەری حازریش لە روخاندن عاجزە و قەرارگاه و قەتەعاتی قۆڵ ئوردەی شاردبوەوە کە هەمو لەوازیماتێکی هەبو. لە بە دەستەو خەنجەر هجوم و لە خۆهاویشتن بۆ ناو پارچەی بۆمبا، بەرامبەر ئاگری پیادە و شەستتیر و ماکینەی هالاوی بە هجومی مەردانەی ئەو قەهرەمانانەی کە لە حالی نیستیحزاردا بە نیدای بژی کورد و کوردستان لە موقابەلەکردنیان گەورەتر بورهانێک بۆ ئیسپاتی علوویەت و قودسیەتی رۆحی میللی، حادیسەیەکی مادی تەسەور ناکەم. بە وەرنەگرتنی دەرس وعیبرەت لە ئیختیلالاتی عەرەب و ئەرناود کە زۆر حوزن ئەنگێز و بە قەدەر حوزن ئەنگێزییان بۆ تورک تەجارییێکی قیمەتدار بون. وە بە ئەدۆزینەوەی چارەیەک بۆ ئەم دەردە ئیجتیماعیە کە زۆر بە سەراحەت دیارە، لە ناقار گەورەیی و موبارەکی جیهادی میللی کوردا کەوا قەت نابڕێتەوە. بێ شوبهە ئەمڕۆ نەبێ سبەینێ، سبەینێ نەبێ دوسبەی، تورکەکان زەرورەتی تەسلیم بون و مل کەچ کردن حیس ئەکەن و. حەقە مەشروعەکەی ئیستا ئەبێ بیدەن بە کورد. ئەو وەقتە بێ ئیختیار ئەیدەن و، بە خیانەتی ئیمحای شەرەفی مازی خۆیان و مەنافیعی موستەقبەلەی سیاسیە و ئیقتیسادیەی تورکی بەدبەختەوە لە کەدار ئەبن و، لەگەڵ خۆیان دا شان و حاکمیەتی تورکیش ئەکوژێتەوە و ئەیمرێنن.

بیگباشی و موجاهیدی حەرەکاتی میللی کوردستانی شیمالی ئیحسان نوری"

دوای تێشکانی شۆڕشی 1925. تێکۆشەرانی کوردستانی تورکیا خۆیان لە رێکخراوی خۆیبوندا رێکخست و بڕیاریاندا کە هەمو رێکخراوە کوردیەکانی تورکیا لەم رێکخراوەدا کۆ ببنەوە بۆ ئەوەی سەرلەنوێ شۆڕشی چەکدار دەس پێ بکەنەوە و، ئیحسان نوری، کە ئەفسەرێکی هەڵکەوتو و ناسراو بو، هەڵبژارد بە سەرکردەی شۆڕشەکە.

ئیحسان نوری چیای ئاگریی کردە بنکەی سەرکردایەتی. ساڵی 1927 جوڵانەوەی چەکداری دەس پێ کرد، تا ساڵی 1931 درێژەی کێشا، بەڵام ئەویش بە تێشکان کۆتایی هات.

4. 3. پشتیوانی ژیانەوە لە شۆڕش

4. 3. 1. وتار و لێدوان

جگە لەو هەواڵانە بە دەیان وتار و لێدوان و ستونی نوسیوە، لەوانە:

لە ژ12 دا عەلی عیرفان (بۆچی بیرمان نەماوە)

لە ژ15 دا عەلی عیرفان (خەیاڵ پڵاو)

هەمان ژمارە کەریم سەعید (بۆچی جلخوارم)

ژ15 و 16 عیزەت (مەزاڵیمی تورکەکان لە بیر نەچێتەوە)

ژ17 عەبدولمەجید (کورد و تورک قەتعیەن پێکەوە ناژین)

ژ17 و 18 عەلی عیرفان (فەرقی ئیستا و ئەوسامان)

ژ18 رەشید نەجیب (ولایەتی موصل) و (تورک - کورد)

ژ19 م. نوری (تورک و کورد - گورگ و مەڕ)

ژ20 بێ ئیمزا (یادداشت)

ژ21 (لە العراقەوە: پشکۆی ئاگر لە تورکیا)

ژ25 (لە العراقەوە: بۆچی جەمعیەتی ئەقوام موداخەلەی موشکیلاتی کوردستان ناکا؟)

ژ26 (لە العالم العربیەوە: هاواری کورد، جەمعیەتی کوردستان و زوڵمی تورک لە ئەزمر قانونی میلەل دا)
ژ29 موصل: رەواندزی (هاوارێک بۆ عالەمی مەدەنیەت)
ژ32 و 33 و 34 لە عەشیرەتی جبرانی ئەمین کوردی (هاوارێکی تر بۆ عالمی مەدەنیەت)
ژ35 موصل: رەواندزی (هاوارێکی تر بۆ شوهەدای کوردستان)
ژ39 و 40 و 41 ئیحسان نوری (قیامی میللی کورد و ئەهمیەتی عەسکەریەی)
ژ42 موصل رەواندزی (کورد و تورک)
ژ49 م. شەوقی (بێ ناونیشان)
ژ53 (دائیر بە قیامی میللی کوردستانی شیمالی)
ژ55 لە رەواندزەوە حەسەن کوردستانی (موهاجیری بێ ئەنصار)
ژ15 و 16 دا عیزەت لە ژێر سەردێری: (مەزاڵیمی تورکەکان لە بیر ناچێتەوە) نوسیوێتی:

"لەوساوە تورکەکان بە ئیغفالات و ئەنواعی حیلە و دەسایس هاتن موڵکەکەیان ئیستیلا کردین و کردینیان بە ئەسیر و تەبەعەی خۆیان، غەیری ئەمە ئیستیفادەیەکمان لێ نەدین و، ئاسارێکی باشیان بۆ بەجێ نەهێشتین و، لە غەیری تاریکی جەهالەت نەبێ روناکیەکمان نەدی. عەجەبا تورکەکان چ زوڵمێک ما لە وەتەنەکەمانا نەیکەن. ئەوەی بە ئێمە یان کرد ئەگەر حساب بکرێ و یەکە یەکە بیهێنمە بەرچاوتان لازم بە تەفصیلاتێکی زۆر ئەکا، لەبەر ئەمە دا واز لە موعامەلەی زەمانی پێشویان بێنین. بەعزێک موعامەلە و حەرەکاتی زەمانی حەربی عمومییان بگێرمەوە.

"وەقتێ حەربی عمومی دەستی پێکرد و، تورکەکان بە جەهالەتی ئیشتیراکیان کرد، لە پێش هەمو شتێکدا دەستبەجێ پەنجەی زوڵم و غەدریان خستە ناو جەرگمانەوە. بە ناوی تەکالیفی حەربەوە هەر وڵاغێک لە مەملەکەتەکەمانا بو، ئەوەک موناصەفە و برابەشی بە کەرەتێ هەمویان لێ سەندین و، بەو وڵاغانە مەزبەتەیەک کە ئێستا لای زۆر کەسمان مەوجودە دایانینێ. بێجگە لەوەیش بەناوی بەدەلی نەقدیەوە چوار جار پارە، بەمەیش ئیکتیفایان نەکرد، لە باتی خزمەتی ئینسان، ئەسپ، ئێستر، ئوشتر، گوێدرێژێک کە لێمان شاردبونەوە، ئەویشیان بەم بیانوەوە لێ سەندین. بەوەیش هەر صابیر بوین تەماعیان کردە پارە نەقدەکانمان. حیلەیەکیشیان بۆ ئەوە دۆزیەوە بانقنۆتێکی کە هیچ موقابیلێکی نەبو لە بانقا، تەبعیان کرد بە زۆر پێیان گۆڕینەوە بە نەقد. بەو نەوعە هەر نەقدێک کە لە وڵاتەکەمانا هەبو دەست والی، قوماندان و ساحێب نفوزەکانی تورک کەوت.

"هەمو ئەیزانین لەبەر زەکات و پێنج شەش دەفعە موبایەعە، هیچ ئەرزاقێک لە موحیتەکەمانا نەما و عالەم سەفیل بو، گرانیەکی بە شیدەت رویدا. لە پاش ئەو هەمو رەزالەتە و بێ ئیدارەییە، قوتێکی لایەموت، بە صورەتی قاچاخ، بە دزییەوە، بە پارەیەکی زۆر لە ئێرانەوە جەلبمان ئەکرد. ئەویشیان پێ رەوا نەئەبینین زەبتیان ئەکرد. غەیری ئەمانە خۆم بیلزات شتێکم دیوە عەرزتان ئەکەم، ژن و مێردێکی لادێی لە دەوری بازیان 3 کوڕیان عەسکەر بو لە جەبهەی حەرب، موحارەبە و موحافەزەی وەتەنی تورکەکانیان دەکرد." ماوێتی...

(هاوارێک بۆ عالەمی مەدەنییەت)

لە ژ34 ی 6 ی ئابی 1925 دا بە ئیمزای لە عەشیرەتی جبرانی ئەمین کوردی لە ژێر سەردێری (هاوارێک بۆ عالەمی مەدەنییەت) دا نوسیوێتی:

"بەناوی مەحکەمەی ئیستیقلالەوە تاقمێ جەلاد و قاتلیان گرێکرێدۆتەوە ناردویانەتە دیاربەکر، لەو وەختەدا کە موحاکەمەی مەنەورەکانی کورد ئەگەر خۆم بیلزات لەناو گوێ گرەکاندا بوم و گوێم لە

موحاکەمەکەیان ئەگرت دکتۆر فوئاد، شێخ ئەیوب، شێخ عەبدولقادر ئەفەنـدی، کـوڕەکەی، کەمـال فەوزی، بەبـێ گوناح و قەباحەت هەروا ئەیان گرتن و ئەیان کوشتن. بە هەڵگرتنی مەحاکیمی شـەرعیە بە بەسـتن و گرتنـی مەداریسی عیلمیە، بە بەرەڵا کردنی ژنان لە ناو پیاوان دا، لە ناو کۆمەڵ و جێگای دانیشـتنی پیـاوان دا ژن و پیاو بەیەکەوە بون، خولاصە بەم نەوعە شتانە کوردیان عاجز کرد و دڵیان شکاندن، تەجاوزی دین و ئاینیـان کردن. کوردیش لەبەر ئەم حاڵەتانە هەستانە سەر پێیان و داوای حقوقی میلیە و دینەکەیان کرد ئەگینـا کـورد هیچ قەباحەتێکی تریان نەبو شێخ عەبدولقادر ئەفەنـدی، حـاجی موسـا بەگ کە لە نەوەی عەلائیـن پاشـا بـو. نفوزێکی زلیان لە کوردستان دا بو و، قوماندانی ئالآکانی جوبرانی خالید بەگ میـرالا، قوماندانێکی گەورەی عەسکەری بو، میللەتی کوردی زۆر خـۆش ئەویسـت. شـێخ سـەعید، شـێخ شەمسـەدین خولاصـە مەشـایەخ و عولەماکانی تر هەمو لەسەر داوای ئەساساتی دین و ئایین بـو کە بە نـاحەق بەم دەردەیـان بـردن و لـەناویان بردن. لەگەڵ ئەمانیش دا کە ئەم هەمو ناحەقیەیان کرد حەقی کورد نـاتوانن مەحـو بـکەنەوە بە کوشـتنی ئەم زاتانە ناوی کوردایەتی کوێر نابێتەوە.

"ئەمین بن بزانن کە لە شەرق دا بۆ هەمو وەختێ ئەبـێ ئەو زاڵمـانە بـۆ حەرەکەتێکـی میللـی و دینـی کورد ئامادە و ڕاوەستاو بن تورک ئەبێ تێبگەن کە هەر لەسەر ئەم زوڵم و وەحشیەتە کە ئاردناویان لێ چوە میصر، سوریا، حیجاز، یەمەن، عیراقیان لێپچڕا کوردیش هەر ئەبێ لەوان بتەکێتەوە و جیا ببێـتەوە لەمە زیـاتر چارەیەکی تر نی‌یە" قسە هەزارە و دوانی بەکارە" کورد و تورک پێکەوە نابن، تێبـگەن ئەگەر زوڵـم تـۆپ و گولەی هەبێ حەقیش قولێکی هەیە ناشکێتەوە رویەکی هەیە ناکرێتەوە.

4. 3. 2. شیعری هاودەردی

لە ژ30 دا شیعری (نەی شیمال) ی زێوەر و،

لە ژ43 دا (کوردە وا فتوا دراوە) و،

لە ژ44 دا شیعرێکی تر و

لە ژ 45 دا (شینی شەهیدان) ئەسیری کەرکوکی بڵاوکردۆتەوە.

5. هونەری ڕۆژنامەوانی

5. 1. لایەنی تەکنیکی

دەزگای چاپی ژیانەوە موڵکی حکومەت بوە. بەڵام لە چاو سەردەمەکەی خۆیدا کۆن و دواکەوتو بـوە. سلێمانی ئەوسا هێشتا کارەبای تێدا نەبوە. بە دەست کار بە دەزگاکە کراوە. پیتی درشـت و ورد و، ئەسـتور و باریکی نەبوە، پیتەکانی هەموی یەک جۆرن، زۆر بە کەمی وا بوە هەنـدێ پیتـی (رقـعە) یـان بەکارهێنـاوە. لاپەڕەکانی مانشێتیان نەبوە. تەنانەت هەندێ لە وتارەکانیشی ناونیشانیان نیە.

وێنەی فۆتۆگراف یان وێنەی دەستی و کاریکاتێر و خەریتەی تێدا نیە.

دابەشکردنی ستونی لاپەڕەکان لە هەمو ژمارەکانیدا وەکو یەکە. هەمو لاپەڕەیەکی بە سـەر دو سـتونی وەکو یەک دا دابەش کراوە. بە دەگمەن پێڕەوی خاڵبەندی کردوە.

گـوێ نەدراوەتە دابەشـکردنی بـابەت و لاپەڕەکـان. وتـار و هەواڵ و ڕیپۆرتـاج و شـیعر تـێکەڵاو کراون. هەواڵەکانیشی چ ناوخۆ و چ هی هەندەران، بـێ گـوێ دانە هـیچ پێـوانەیەک بە دوای یەکـدا ڕیـز کراون.

5. 2. هەواڵ نوسین

5. 2. 1. سەرچاوەکانی

ژیانەوە هەواڵنێر و پەیامنێری تایبەتی خۆی نەبوە. بەڵام سەرچاوەی هەواڵەکانی ژیانەوە لە چاو دواکەوتویی و ئاڵۆزاوی هەلومەرجی ئەو کاتەی سلێمانیدا تا ئەندازەیەک دەوڵەمەن بوە.

سلێمانی بە دەس کاربەدەستانی بریتانییەوە بوە. ئەوانیش راستەوخۆ بەسترابون بە بارەگای مەندوبی سامییەوە لە بەغداد. بە تەلگراف و بە نامە لە هەواڵە گرنگ و پێویستەکانی بریتانیا و دنیا، بە تایبەتی هی کۆمەڵەی گەلان و ئەوەی پێوەندی بە عیراق و کێشەی موسڵەوە هەبوایە، ئاگادار ئەکران و لە رێگەی ئەوانەوە هەندێکی ئەگەیشتە رۆژنامەکە.

بۆ گێڕانەوەی هەندێ هەواڵ ژیانەوە ئیشارەتی بە دەزگای هەواڵنێری رۆیتەر داوە کە ئەوسایش وەکو ئێستا یەکێ لە هەرە گرنگترین دەزگاکانی دەنگوباس بوە. بەڵام پێ ناچێ خۆی راستەوخۆ لە رۆیتەری وەرگرتبێ. بەڵکو پێ ئەچێ لە رۆژنامەکانی تری وەرگرتبێ.

وەکو بە رۆژنامەکەدا دەرئەکەوێ سەرچاوەیەکی تری ژیانەوە رۆژنامەکانی ئەوسای عیراق بوە وەکو: (العراق، الاوقات، البغدادية، العالم العربي المفيد، الموصل، نجمة کە هەواڵ و دەنگوباس و هەندێ جار لێدوانی لێ وەرگرتون. هەروەها شفق سرخ ی ئێرانی.

حکومەتی سلێمانی و دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی و دادگاکانی سەرچاوەیەکی تری هەواڵ و باسەکانی بون.

5. 2. 2. جۆری هەڵبژاردنی هەواڵەکان

ژیانەوە رۆژنامەیەکی ئاراستەکراو بوە، پەیامێکی سیاسیی دیاریکراوی هەبوە. هەواڵەکانی بە گوترە هەڵنەبژێراون و نەنوسراون، بەڵکو بە وریایی و زیرەکانە بۆ خزمەتی ئامانجی رۆژنامەکە هەڵبژێراون. بۆ نمونە:

ئەو هەواڵانەی لەسەر تورکیا بڵاوکراونەتەوە، بە زۆری ئەوانەن کە بۆ ریسوا کردنی تورکیای کەمالی و سوک کردنی لەبەر چاوی خەڵکی کوردستان هەڵبژێراون.

ئەو هەواڵانەی لەسەر شێخ مەحمود و شۆڕشەکەی نوسیویانن، بۆ شکاندنی شێخ مەحمود و زڕاندنی ناوی ئەو و، داماڵینی بەرگی سیاسی- نەتەوەیی لە جوڵانەوەکە و پیشاندانی وەکو یاخیبونی تاقمێ جەردە و رێگر.

ئەو هەواڵانەی لەسەر هاتنی سەرانی خێڵ و هۆزەکانی کورد بۆ سلێمانی نوسیویانن. لە لایەکەوە بۆ پیشاندانی پشتیوانی ئەوانە بوە لە حکومەتی عیراق و، لە لایەکی ترەوە بۆ روخاندنی ورەی لایەنگرانی شێخ مەحمود و شۆڕشەکەی بوە.

5. 2. 3. جۆری داڕشتنی

هەواڵەکان چەند جۆرێکن: هەندێکیان لە رۆژنامەی ترەوە وەرگێراون و کراون بە کوردی، هەندێکیشیان نوسەرانی رۆژنامەکە نوسیویانن و دایانڕشتون. لە داڕشتنی هەواڵەکاندا زۆر جار نوسەر بێلایەنی لە دەس داوە، بە جۆرێ دایڕشتوە کە خزمەتی ئامانجی سیاسی رۆژنامەکە بکا.

5. 2. 4. بابەتەکانی

5. 2. 4. 1. هەواڵی عیراقی

ژیانەوە چەرەیەکی باش هەواڵی دامودەزگاکانی حکومەتی عیراقی بڵاوکردۆتەوە. بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوی ئەو سەردەمە تا ئێستایش نرخیان ماوە.

لە ژ1 ی 18 ی ئاغستۆسی 1924 دا سەبارەت بە یەکەمین وەزارەتی هاشمی (2 ی ئابی 1924- 21 ی حوزەیرانی 1925) کە شەشەمین وەزارەتی عیراق بوە، نوسیویتی:

"لە غەزەتەی (المفید) وە:

"گۆڕانی قابینە

"وەزارەتی جەعفەر ئەلعەسکەری پاشا ئیستیعفایان کردوە ئیرادەی ملوکانە صادر بوە کە وەزارەتی فەخامەتی یاسین ئەلهاشمی بەم رەنگە لە ژێرەوە نوسراوە تەشەکول بکات:

وەزیری داخلیە	عەبدولموحسین سەعدون
وەزیری مالیە	ساسۆن حسقیل
وەزیری ئەوقاف	ئیبراهیم ئەلحەیدەری
وەزیری عەدلیە	رەشید عالی ئەلگەیلانی
وەزیری ئەشغال	موزاحیم ئەمین ئەلپاچەچی
وەزیری مەعاریف	شێخ محەمەد رەزا ئەلشەبیبی
وەکیلی وەزیری دیفاع	رەئیسەلوزەرا یاسین ئەلهاشمی

لە هەمان ژ1 دا بەرنامەی وەزارەتی هاشمی بەمجۆرە بڵاوکردۆتەوە:

"پرۆغرامی وەزارەتی هاشمیە

"تەسریعی قانونی ئەساسی و قانونی ئینتیخابی مەبعوسان و ئیجرا کردنیان و جەمع کردنەوەی ئەعزاکان.

"هەوڵدان لەگەڵ دەوڵەتی حەلیفەی بریتانیا بۆ قبوڵکردنی مەسئولیەت و تێکۆشین بۆ ئیستیفادە لە مەرکەز و ئەهلی خیبرەی بریتانیا بۆ تەرەقی عیراق و تەتبیقی موعاهەدە بە کەمالی دیقەت... تاد"

هەر لە ژ1 دا "**مەجلیسی تەئسیسیی عیراق**

وەکو لە جەرائیدی بەغداد دا خوێنراوەتەوە دەوری ئەمساڵی مەجلیسی تەئسیسی عیراق نیهایەتی هات و ئەعزاکانی هەر کەسە گەڕاوەتەوە بۆ شوێنی خۆی."

لە ژ22 دا دەربارەی بڵاوکردنەوەی دەستوری عیراقی نوسیویتی:

"رۆژی 21 ی مارت کە شەممە بو تەصادوفی رۆژی ئیعلانی دەستوری عیراقی کرد بو. بەم موناسەبەتەوە عولەما و ئەشراف و موتەحەیزانی بەلەدە بە تەزکەرەی مەخصوص لە تەرەف جەنابی موتەصەریف دەعوەت کرا بون و ئەوانیش ئیجابەتیان کرد بو. سەر لە بەیانی سەعات چوار نومەرای عەسکەریە، عومومی ئەشراف، موتەحەیزان و رونەسای دەوائیر لە بەر دائیرەی حکومەت ئیجتیماعیان کرد و تاقمێکی پۆلیسیش صەفبەستەی ئیحتیرام بوبون. تەلەبەی مەکتەبیش لەگەڵ هەیئەتی موحتەرەمەی تەعلیمیەدا دەعوەت کرا بون. لە پاش ئیجتیماع لە تەرەف حەزرەتی موتەصەریفەوە نوتقێکی بەلیغ خوێندرایەوە کە صورەتی لە ژێرەوە دەرج کراوە.

"ئەم قانونی ئەساسیە، هەروەکو بیستوتانە پار لە لایەنی مەجلیسی تەئسیسی عیراقەوە، لە پاش تەصدیقی موعاهەدە، موزاکەرەیەکی زۆر و فکری باشی لێ کرا، مونتەها لە پاش تەعدیلاتێکی تەواو قبوڵ کرا. بیلتەبع مەزمونی ئەم دەستورەش مەعلومتان بوە و ئەبێ

"بێینەوە سەر ئەحواڵی خۆمان، ئێمە کە میلەتی کورد و لە لیوای سلێمانین، لەم قانونی ئەساسیە زۆر چاک ئیستیفادەمان کردوە. لیسانمان، حقوقمان، بە شان و شەرەف مەحفوز و موحتەرەمە، وە خدمەت و موساعەدەیەکی تەواو بۆ ئێمە هەیە. حەتا ئەتوانم بڵێم لە عەرەبی براکانمان زیاترێکە بەشمان وەرگرتوە. لە بەر ئەمە من بە نەفسی خۆم موقابیل بەم لوتفە جدەن تەشەکوری حکومەتی فەخیمەی بریتانیا و عیراق ئەکەم. وە هەر لەم جوملەیە هیمەتی ئەعزایانی مەجلیسیش سزاواری تەقدیر و تەحسینە."

موتەسەڕیفی ئەوسای سلێمانی، کە ئەم وتارەی خوێندۆتەوە، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ بوە. لەو (مەجلیسی تەئسیسی) یەدا کە دەستور (قانون ئەساسی عیراقی) دانراوە، ئەحمەد بەگ خۆی، محەمەد بەگی فەتاح بەگی جاف، عیزەت بەگی عوسمان پاشای جاف، شێخ قادری حەفید، میرزا فەرەجی حاجی شەریف، مەبعوسی سلێمانی بون.

لە ژ28 دا نوسیوێتی:

"ئینتیخابی مەبعوس

"ڕۆژی چوارشەمە 24 ی مانگ ئینتیخابی مەبعوس تەواو بو. لە نەتیجەدا محەمەد صالح بەگ محەمەد عەلی بەگ بە 145 رەئی، میرزا فەرەجی حاجی شەریف بە 137 رەئی و، ئەمین زەکی بەگ بیگباشی ئەرکان حەرب بە 125 رەئی، ئەحمەد بەگ عوسمان پاشا بە 110 رەئی، بە مەبعوسی لیوای سلێمانی ئینتیخاب کران و دانران. ئەم زەواتی موحتەرەمانە کەوا بۆ مەبعوسی لیواکەمان هەڵبژێرراون بە ناوی هەمو میلەتەوە عەرزی تەبریکیان ئەکەین و بە دڵ و بە گیان دوعای موەفەقیەتیان تەقدیم ئەکەین. ئومێدمان وایە کە ئینشائەڵلا ئەم وڵاتە بە واسیتەی هیمەت و سەعی ئەم زەواتی موحتەرەمەوە زۆر شتی باش و چاکی بۆ ببێ و بچێتە ریزەی وڵاتانەوە. زاتەن ئەمەل و ئومێدی زۆر زلی ئەم وڵاتە بەستراوە بە نەتیجەی سەعی و هیمەتی ئەمانەوە سا خوا تەوفیقیان بدا ئامین."

ژ29 ی 1 ی تەموزی 1925 دا دەربارەی دوەمین وەزارەتی سەعدون (26 ی حوزەیرانی 1925-21 ی تشرینی دوەمی 1926) کە حەوتەمین وەزارەتی عیراق بوە، نوسیوێتی:

"گۆڕانی هەیئەتی وزەرا

"بە پێی خەبەرێ کە تازە لە بەغدادەوە هاتوە هەیئەتی وزەرای عیراق گۆڕراوە و هەیئەتی تازە وەکو نوسراوە دانراون:

عەبدولموحسین سەعدون بەگ	رەئیس وزەرا و وەزیری خارجیە
رەشید عالی گەیلانی	وەزیری داخلیە
رەئوف بەگ جادرچی	وەزیری مالیە
ناجی سویدی	وەزیری عەدلیە
صەبیح نەشئەت	وەزیری دیفاع
عەبدولحسین چەلەبی	وەزیری ئەشغال
حیکمەت سلێمان	وەزیری مەعاریف
حەمدی بەگ پاچەچی	وەزیری ئەوقاف

"خوا بکەم پێ و قدومی هەمو لایەکیان بۆ میلەتی عیراق بە خێر و سەعادەت بێ و عەرزی تەبریکات و تەمەنای موەفەقیەتیان ئەکەین. لە ناو ئەم زاتی موحتەرەمانـەدا صـەبیح نەشـئەت بەگ کە یەکێ لە ئەعـازیمی کوردە و مەبعوسی ئەربیلە لە دڵی هەمـو کوردێـک دا جێگـایەکی زۆر بەرز و بە قیمەتـی هەیە ئەمسـاڵ لەگەڵ هەیئەتی عیصبەتولئومەم دا کە بۆتەحدیدی حدودی شیمالی موصل تەشریفیان هاتبو جەنابی صـەبیح نەشـئەت بەگیش لە تەرەف حکومەتی عیراقیەوە مومەسیل بون."

لە ژ31ی 16 ی تەموزی 1925 دا نوسیویێتی:

"کردنەوەی مەجلیسی میلی

"بە پێی خەبەرێ کە لە بەغدادەوە هـاتوە ڕۆژی پێنجشـەمە 16 ی تەمـوزی 925 موصـادیفی 24 ی زیلحیجەی 1343 بە ئیرادەی ملوکـانە مەجلیسـی میللـی عیـراق گوشـاد ئەکـرێ. ئەم ڕۆژە ڕۆژێـکە بنـاغەی سەعادەتی میلەتی عیراق دائەمەزرێنێ و ڕێـگەی فەلاح و صـەلاح نیشـان ئەدا، دڵ فەرەح ئەکـاتەوە، چـاو ڕون ئەبێتەوە، غونچەی ئومێد ئەگەشێنێتەوە. خودا بە گەورەیی خۆی ئەم ڕۆژە موبارەکەمان بۆ بە خێر بگێـرێ و خۆشی و سەعادەتی زۆر بە سەرمانا ببارێنێ ئامین."

تا ئەو کاتە حکومەتی عیراق دراوی تایبەتی خۆی نەبوە، لە بازارەکانیدا بە (ڕوپیە) ی هینـدی سـەودا کراوە.

لە ژ45 دا سەبارەت بە داهێنانی دراوی تایبەت بە عیراق نوسیویێتی:

"داخلی: مەجلیسی مەبعوسان لێدانی سکەیەکی مەخصـوص بـۆ حکـومەتی عیـراق، وە بەعـزێ مەوادی شیرکەتی ئەصفەری موزاکەرە، وە لائیحەی قانونیە کە دائیر بە (نیعتای موکافاتی نەقدیە بۆ عائیلەی ئەفـراد و زابتان کە لە خدمەتی ئوردوی عیراق دا شهید ئەبن) قیرائەت و قبوڵ کراوە."

5. 2. 4. 2. سەردانی سلێمانی

لە ژ17 ی 23 ی شوباتی 1925 دا نوسیویێتی:

"هاتن: ڕۆژی 21 ی شوبات لە ڕوئەسای عەشیرەتی پشدەر جەنابی عەباس ئاغای سەلیم ئاغا و ئەمین بەگ عەزیز ئاغا و حەسەن ئاغای ئەمین بەگ و مەحمود ئاغای عەباس ئاغـا لەگەڵ 40 سـوارێک تەشـریفیان هێنایە سلێمانی بۆ دیدەنی جەنابی موتەسەریف. جەنابی شێخ عەبدولقادر ئەفەندی قائمقـامی قەرەداغ و شـێخ مستەفا و شێخ کەریم کوڕانی لەگەڵ تاقمە سوارێکدا هەر بۆ زیارەتی جەنابی موتەسەریف تەشریفیان هێنایـە سلێمانی، بە ناوی هەمو خۆولاتیەکەوە عەرزی بە خێر هاتنیان دەکەین."

لە ژ18 ی 26 ی شوباتی 1925 دا نوسیویێتی:

"هاتن: ئێوارەی 23 ی شوبات جەنابی حاجی شێخ عارف و شێخ یوسف و شێخ کـاکە حەمەی بـرای شێخ یوسف و شێخ حەمە ڕەزای حاجی شێخ عـارف و لە ڕوئەسـای هەمەوەنـد حەمە ئاغـای کـاک عبـدالله و کوێخا حەسەن حەمە ئەمین و کوێخـا گـدرون گەبە و عەزیـز ئاغـای گـولیجە ڕۆژی 24 لە بەگـزادەی جـاف جەنابی ئەحمەد بەگ قائیمقامی ئەلەبجە و حمید بەگ معاونی قائیمقامی ئەلەبجە و محەمەد بەگی فەتاح بەگ و داود بەگی حەمە سەعید بەگ و عەلی بەگی ئەحمەد بەگ و حەمە سەعید بەگی حەسەن بەگ و لە ساداتی ئەبـا عوبەیدە جەنابی شێخ ڕەشیدی شێخ محەمەد و شێخ ڕەشیدی شێخ مەحمـود و شـێخ عیسـامەدینی عەودالان لە ڕوئەسای عەشائر و بەگ زادەی جاف زەواتێک کە ئیسـمیان لە بـالاوە عەرز کـراوە تەشـریفیان هێنـاوەتەوە سلێمانی. بە ناوی عومەوە عەرزی بە خێرهاتنیان دەکەین. ژیانەوە."

مەبەست لە هاتنی ئەم کەسایەتیە خێڵەکی‌یانە بۆ سلێمانی، جۆرێ بووە لە (بەیعەت) بە دەسەڵاتی سیاسی تازەی سلێمانی.

5. 2. 4. 3. هەواڵی رۆشنبیری

لە ژ14 ی 2 ی شوباتی 1925 دا، هەواڵی گەڕانەوەی حاجی تۆفیق ی کە دواتر بە (پیرەمێرد) ناوی دەرکرد، بەم جۆرە نوسیوە:

"هاتن: جەنابی تۆفیق بەگی مەحمود ئاغا کە 23 ساڵە لە وەتەن دور کەوتۆتەوە شەوی 30 ی کانونی سانی 925 تەشریفی هاتەوە. مەملەکەتەکەمان بە قدومی ئەم زاتە زۆر مەسرور و پێخۆشحاڵە. بە ناوی هەمو خۆوڵاتیکەوە بە خێر هاتنی دەکەین. ژ"

لە ژ18 ی 26 ی شوباتی 1925 دا نوسیوێتی:

"غەزەتەی دیاری کوردستان: لە گەنجە منەوەرەکانی سلێمانی، قائیمقامی پێشوی عەقرە، جەنابی صالح بەگ، ئەمجارە بە ناوی (دیاری کوردستان) ەوە غەزەتەیەکی ئیجتیماعی کوردی لە بەغداد نەشر دەکا. تەمەنناى موەففەقیەت و تەبریکی دەکەین."

لە ژ43 ی 8 ی تشرینی ئەوەلی 1925 دا هەواڵی بڵاوبونەوەی ژمارەی نوێی گۆڤاری دیاریی کوردستان کە لە بەغداد دەرئەچو، نوسیوە:

"دیاریی کوردستان بە کەمالی مەمنونیەت و سرورەوە نوسخەی تازەی دیاری کوردستان کە لەم ئاخرییەدا دەرچوە موتالەعەمان کرد. پڕ لە مەقالاتی موفیدە و حەوادیسی تازەیە. بە ناوی برایەتیەوە دوعای موەففەقیەت و تەمەنناى عومردرێژی ئەکەین. ژ"

لە ژ31 ی 16 ی تەموزی 1925 دا نوسیوێتی:

"مژدەیەکی خۆش وەکو لە غەزەتەکانی عیراقدا خوێندومانەتەوە لەپاش ئەمەی کە حەزرەتی ئەشرەف فەخامەتی مەندوبی سامی زیارەتی لیوای هەولێریان کردبو وایان بە موناسیب زانی بو کە لیوای هەولێر لەمەودوا لیسانی رەسمیەکەی کوردی بێ و بەم رەنگە لە مەجلیسی وزەرایشدا قەراری لەسەر دراوە و تەبلیغاتی رەسمی کراوە. ئێمە ئەوەڵەن خۆمان و دوەمینی لیوای هەولێر تەبریک ئەکەین کە زبانەکەمان لە دو لیوای عیراق دا بە زبانی رەسمی ناسراوە و معامەلە هەر بە زبانەکەی خۆمان ئەبێ ئەمە نیشانەی تەرەقی و سەربەرزی میللەتی کورد و رەفئەت و مەرحەمەتی حکومەتە. لەگەڵ تەشەکوری ئێمە تەمەنا ئەکەین ئەم سەعادەتە بە دەوامی روی لە زیادی بێت."

لە ژ31 ی 16 ی تەموزی 1925 دا نوسیوێتی:

"سینەما: لە تەرەفی جەنابی ئامیری مەنتیقەی شەرقیەی عەلی رەزا بەگ عەسکەریەوە لەم رۆژانەدا سینەمایەکی بچوک هێنراوە بۆ ئێرە و، لە جێگەی قشڵە کۆنەکە مەوقعێکیان بۆ تەرتیب داوە و رێکیان خستوە. حەفتەیەکە بە شەو ئیش ئەکات و، خەڵق ئەچن تەماشا ئەکەن و رائەبوێرن. ئەم زاتە لەگەڵ وەزیفەی موهیمەی عەسکەریشیانا بۆ خزمەتی وڵاتەکە وەکو ئادێ. سینەما کە هەمو ئاساری عیمرانن دریغی هیمەت نافەرمون. سەعی و هیمەتی واقیعەی باعیسی شوکرانە.

"وەکو بیستومانە بەلەدیەی ئێرەش فیکری وایە بنێرێ مەکینەیەکی گەورەی باشی سینەما بێنێ بۆ ئێرە و ئیشی پێ بکات و، لێرەشدا ئەسەرێکی عیمران و مەدەنیەت خۆی نیشان بدا. هەرچەند مەملەکەتەکەمان داخلیەن هێشتا لەپێش ئەوەدا موحتاجی گەلێ شتی ترە، فەقەت چونکە ئەوەیش عەلامەتێکی بەرزی و ئاوەدانیە بۆ مەملەکەتەکەمان، دیسانەوە هەر شتێکی خۆشە. ئومێد ئەکەین کە ئەم فکرە و فکری تری باشیش کە بۆ وڵاتەکە بە کەڵک بێت سەربگرێ و بچێتە سەر."

لە ژ32 یش دا ئەم (ئیعلان) ەی بڵاوکردۆتەوە:

"شەوی یەکشەمە سینەما بۆ مەنفەعەتی مەکتەب ئیش ئەکا. هەمو مەعاریفپەروەر و ساحێب حەمییەتی لازمە کە ئیشتراکی ئەم خەبەرە عەزیمە بکا و. ئەوانەی کە ئیشتراک ئەکەن موراجەعەت بە مەکتەب بکەن بلیت وەربگرن."

5. 2. 4. 4. هەواڵی مردن

لە ژ6 ی 3 ی تشرینی ئەوەلی 1924 دا نوسیویەتی:

"وەفاتی موئسیف: ڕۆژی یەکشەمبە 28 ی ئەیلول خان بەهادور عائلە خانم لە ئەلەبجە بە ئەجەلی مەوعود وەفاتی کرد بە ناوی عمومەوە و زۆر بە ئەسەفەوە بەیانی تەعزیەت لە مەخدومانی موشار ئیلەیها ئەکەین و تەمەننای ڕەحمەت و غیفران لە حەزرەتی باری تەعالا ئەکەین."

لە ژ51 ی 3 ی کانونی ئەوەلی 1925 دا دەربارەی مردنی ناوبارێکی بە تەمەنی سلێمانی نوسیویەتی:

"زیاعێکی گەورە: لە موعتەبەرانی وڵات عەبدولفەتاح چەلەبی کە عومری درێژی بە زوهد و تەقوا و تاعەت رابواردبو بەیانی دو شەممە بە ڕەحمەتی خوا چو. مەرحوم چونکە لە ئەربابی کردەوەی چاکە و خێرات بو. نیاز ئەکەین کە مەزهەری عەفو و مەغفەرەتی ئیلاهی بێت. بۆ ئەفرادی عائیلەیی و بیلخاسە بۆ کوڕانی موحتەرەمی سەبر و سکون تەمەنا، وە فاتیحا بۆ ڕۆحی ئیتحاف ئەکەین."

5. 2. 4. 5. هەواڵی دادگاکان

ژ34 ی 6 ی ئاغستۆسی 1925 هەواڵەکانی دادگاکانی بەمجۆرە نوسیوە:

"موقەرەراتی مەحکەمەی کوبرا:

"سەلیم کوڕی محەمەد ئەمین و فارس کوڕی ئاغا میر ئێرانی عەسکەر لە ڕێگە کە وەستا ساڵح ناوی وەستای خۆیانیان بە خەنجەر و بە تەور کوشتوە هەر یەک پانزە ساڵ ئەشغال شاقە مەحکوم کراون. لەمانە عەلی ڕەحیم ناو کە بەم جورمە موتەهەم بووە تەبریە بووە."

"موقەرەراتی مەحکەمەی جەزای دەرەجە ئولای سلێمانی:

"نوری کوڕی کاکەی ئەنی خەڵقی مەحەڵەی گوێژە بە حاڵەتی سەرخۆشی کە جونەی عەبد کوڕی عرێبی ناوی شەتم کردوە بە پانزە ڕۆژ حەبسی بەسیت و پێنج ڕوپیە جەزای نەقدی مەحکوم کراوە.

"حەمە سور کوڕی صالح خەڵقی مەحەڵەی گوێژە بە حاڵەتی سەرخۆشی لە بازاڕ گەڕاوە بە دە ڕوپیە جەزای نەقدی مەحکوم کراوە.

"عەبدولرەحمان کوڕی مەلا قادر خەڵقی مەحەڵەی دەرگەزێن کە هەڕەشەی لە یوسفی چایچی کردوە بە پانزە ڕۆژ حەپسی بەسیت مەحکوم کراوە.

"لەبەرئەمە کە عارەقی خواردۆتەوە و بەو حاڵەوە لە بازاڕ گەڕاوە محەمەد کوڕی شێخ مستەفا کە بە حەمەی ئێنی مەشهورە بە هەفتەیەک حەبسی مەحکوم کراوە.

"توتنچی ئەحمەد کوڕی سەعید ساکینی محەلەی گوێژە کە بە حاڵەتی سەرخۆشی مونازەعەی کردوە بە پێنج ڕوپیە جەزای نەقدی مەحکوم کراوە.

"عەلی کوڕی ئەمین خەڵقی دێی سەرکان کە لە سەر شاخی تاریدەر بە تفەنگەوە لەسەر ڕێگای عەسکەر دانیشتوە بە سێ مانگ حەبسی شەدید مەحکوم کراوە.

"مەحمود کوڕی فەتاح خەڵقی دێی گێچینە کە لە لای شێخ مەحمودەوە بە تفەنگێکی یانزە تیری ئینگلیسیەوە هاتۆتەوە و خەبەری نەداوە و ئەو تفەنگەی ساڵێک لای خۆی داناوە بە شەش مانگ حەپسی شەدید مەحکوم کراوە.

"سەید محەمەد کوڕی سەید عەبدولکەریم کە ئەشیای ڕەزا کوڕی خەڵەف ناوی بەشەو دزیوە و لێی دەرکەوتوە بە ساڵێک حەپسی شەدید مەحکوم کراوە."

5. 2. 4. 6. ئاڵوگۆڕی فەرمانبەران

لە ژ28 ی 26 ی حوزەیرانی 1925 دا نوسیوێتی:

"تەعین و تەحویل

"**داخیلە**: جەنابی ئەمین بەگی حاجی عەزیز ئاغا بە قایمقامی شارباژێر. حەمە ڕەشید ئاغای ئیسماعیل ئاغا بە مدیری ناحیەی شیوەکەڵ. حەسەن ئاغای ئەمین بەگ بە مدیری ناحیەی ماوەت. محەمەد بەگی قادر پاشا بە مدیری ناحیەی سەرچنار. ئەورەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا بە مدیری تانجەرۆ. حاجی عەبدولحەمید ئەفەندی حسین ئەفەندی بە مدیری ناحیەی سەنگاو تەعین و. حاجی ئاغای حەسەن ئاغا بۆ مدیری ناحیەی قەرەداغ تەحویل کراون.

"**مالیە**: سەعید ئەفەندی مدیر ماڵی قەرەتاغ نەقل کرا بۆ مدیر ماڵی مەرکەزی سلێمانی. محەمەد بەگی حاجی ڕەسول بەگ بە معاونی قائیمقام و مدیر ماڵی شارباژێر تەعین کرا. ئەدهەم ئەفەندی کە مەئموری ئەملاکی مەخسوسە بو بۆ ئەمەی داخلی جەیش بێ لەم چەند ڕۆژانەدا چو بۆ بەغداد. لە جێگەی ئەو ڕەفعەت ئەفەندی مدیرماڵی ئەلەبجە نەقڵ بو. بۆ جێگەی ئەویش صالح ئەفەندی مدیر ماڵی پێشوی دەربەندی ڕانیە تەعین بو. ڕەشید ئەفەندی ئەمین سندوقی ئەلەبجە بۆ مەئمور ماڵی ناحیەی قەرەتاغ تەحویل. لە جێگەی ئەو عارف ئەفەندی ئەمین ئەفەندی تەعین کرا. عەبدولقادر ئەفەندی مەئمور ماڵی قەرەتاغ نەقڵ کرا بۆ مەئمور ماڵی خورماڵ. بەهجەت ئەفەندی مەئمور ماڵی خورماڵ کرا بە مەئمور ماڵی ناحیەی سەنگاو. مستەفا ئەفەندی ئەحمەد ئەفەندی بە مەئمور ماڵی ناحیەی تانجەرۆ. مەحمود ئەفەندی محەمەد ئەفەندی کەریم ئاغا بە مەئمور ماڵی شیوەکەڵ. ڕەشید ئەفەندی حسین ئەفەندی بە مەئمور ماڵی ماوەت تەعین و ئیعزام کران.

"**مەحکەمە**: ئیبراهیم ئەفەندی قازی پێشوی شارباژێر تەعین بو بە قازی بۆ قەزای شارباژێر. شێخ مستەفا ئەفەندی شێخ ئەجیب ئەفەندی بە قازی قەرەداغ. شێخ جەلالی موفتی شارباژێر بە کاتبی مەحکەمەی قەزای شارباژێر تەعین بو. ئەمانە هەمو چونە سەر وەزیفە و دەستیان کردوە بە ئیش خوا لە هەمو موبارەک بکا و موەفەقیان بفەرموێ ئامین."

لە ژ10 ی 28 ی تشرینی سانی 1924 دا نوسیوێتی:

"داخلی:

"عەودەت و تەشریف

"جەنابی مێجەر ئەدمۆنس کە مودەتێک بو تەشریفی بە ڕوخسەت چوبوەوە ئینگلتەرە عەودەتی فەرموەوە و. ڕۆژی 24 ی تشرینی سانی بە تەیارە تەشریفی هاتەوە سلێمانی و لە جێگای تەیارە زۆر بە حورمەت و صەمیمیەت لە تەرەف ئەشراف و مەئمورین و ئەهالیەوە ئیستیقبال کرا و. تەلەبەی مەکتەب بە شیعرێکی جوان بە خێرهاتنەوەیان کرد ڕۆژی 28 ی مینهو عەودەتی فەرموەوە کەرکوک."

لە ژ30 ی 10 ی تەموزی 1925 دا نوسیوێتی:

"هاتن و ڕۆیشتن:

ڕۆژی 3 ی مانگ میستەر جاردین وەکیلی موفەتیشی ئیداری سلێمانی تەشریفیان بە تەیارە چوەوە بۆ موصل خوا حافیزیان بێ. ڕۆژی 5 ی مانگ جەنابی کاپتن لاین کە موفەتیشی ئیداری هەولێرە لە جێگەی ئەو تەشریفیان بە تەیارە هات بۆ ئێرە. ئەم زاتەیەش بە حوسنی ئیدارە و ئیقتیدار و مەهارەتی فەوقلعادە و خۆش خوڵقی و ئیرایەتی زۆر لە هەمو عیراق دا ناسراوە و مەشهور و مەعلومە. ئومێدمان وایە ئینشائەڵلا ئێرەیش لە سایەی ڕەفئەت و هیمەتی ئەم زاتەوە ئیستیفادەیەکی زۆر بکات. بە ناوی هەمو لیواکەوە عەرزی بەخێرهاتنی ئەمیان و خواحافیزی ئەویان ئەکەین. ژ"

5. 2. 4. 7. هەواڵی بۆلشەویک

لە ژ5 ی دا نوسیویتی بۆلشەویک چل سەرکردە ئیعدام ئەکەن

"مۆسکۆ 5 مینهو: حوکمی ئیعدامی 40 سەرکردەی گورجستان بە گولە باران کرا و حوکمەکە فەورەن ئیجرا کرا. هێشتا ئیسمیان مەعلوم نیە. فەقەت ئەڵێن یەکێ لە ئەومەرا (بۆنکۆی) کە سەرکردەی موخالیفینی بۆڵشەویک لە گورجیەکانە داخل بون."

لە ژ7 دا نوسیویتی:

"فرۆشتنی ئاساری ڕوس

"وا زانراوە کە حکومەتی سۆڤیەت تەمایەتی بەعزێک لە ئاساری ڕوس کە لە مۆزەخانەدایە بفرۆشێ. غەزەتەی جۆرنالی ڕیوایەت ئەکا لە غەزەتەی (ئیسڤێستا) وە کە لەگەڵ ئەمینی مۆزەخانەی گەورەی پیترۆغرادا دیدەنی کردوە ئەڵێ سۆڤیەتەکان قەراریان دا دەست بکەین بە فرۆشتنی چل هەزار عەنتیکە. و حکومەت مەزایەدنامەی مەخسوس ئەنێرێ بۆ ئەو ئەوروپاییانە کە مەراقی عەنتیکەیان هەیە و بۆئەو دەوڵەمەندانە کە لە ئەمریقان و تەبلیغیان ئەکا کە حکومەت لە هیچ ئیخراجاتی ئەو عەنتیکانە ڕەسمی گومرک ناسێنێ.

"ئەمینی مۆزەخانەکە لای مەعلومە کە حکومەت بە واسیتەی فرۆشتنی ئەم عەنتیکانەوە چەند ملیۆنێک دۆلار گرد ئەکاتەوە."

5. 2. 4. 8. هەواڵی دەرەوە

ژیانەوە هەندێ هەواڵی گرنگی وڵاتانی دەرەوەی بڵاوکردۆتەوە. ژمارەیەکی زۆر هەواڵی تورکیا و ئێران و ئەفغانستان و میسری نوسیوە.

لە ئێران هەواڵی ناکۆکی ڕەزا خان و شا و. پێکهێنانی وەزارەت و. ڕێکخستنی بودجەی... نوسیوە.

لە میسر بایەخێکی تایبەتی داوە بە جموجوڵی ئازادیخوازی گەورە سەعد زەغلول و ململانێی لەگەڵ ئینگلیز. هەواڵی دورخستنەوەی، گرتنی لایەنگرەکانی، گفتوگۆکانی لەگەڵ کاربەدەستانی ئینگلیز، دەستهەڵگرتنی لە وەزارەت... بڵاوکردۆتەوە.

لە مەراکیش بایەخێکی تایبەتی داوە بە شۆڕشی ڕیف دژی داگیرکەرانی فەرەنسی. هەواڵەکانی شۆڕشەکە و سەرکردەی و شەڕەکانی بڵاوکردۆتەوە. جگە لەوانە چەندیەکی باش هەواڵی دەوڵەتە گەورەکانی بریتانیا، فەرەنسا، ئەڵمانیا، ئەمریکای نوسیوە کە بۆ سەردەمی خۆی گرنگ بون.

5. 2. 4. 9. هەواڵ بۆ خۆشی

ژ6 ی 3 ی تشرینی ئەوەلی 1924

"الموصل کە لە شط العرب ەوە وەری گرتوە

"نەتیجەی سەرخۆشی بە پێی ئیختیلافی جنس

وا مولاحەزە کراوە کە لە وەقتی سەرخۆشی دا فرانسز رەقس ئەکا. ئەڵمان گۆرانی ئەڵێ، ئیسپانیا قومار ئەکا، ئینگلیز خواردن ئەخوا، ئیتالیایی پێی موتەکەبیر ئەبێ. روس عیشق و حوبی پەیدا ئەکا، ئیرلاندەیی شەڕ ئەکا، ئەمریقایی نوتق ئەدا و نۆبی پێی بێدەنگ و مات دەبێ. فەقەت عیراقی ئەوەندە شەڕ و هەرا ئەکا هەتا لە قەرەغولخانە خەوی لێ ئەکەوێ."

ژ8 ی 24 ی تشرینی ئەوەلی 1924

"خەو هەروا ئەبینرێ

"لە غەزەتەکانی ئینگلیزی دا نوسراوە کە میستەر سورنتۆن جۆنس (لە غالی شیمالی) لە خەویدا خۆی خۆی سەرئەبڕی هەر بە دەم خەوەوە هەڵسا لەسەر مێزەکە چەقۆی گرت بەدەستەوە دەستی کرد بە بڕینی ملی خۆی، کە ڕاپەڕی تەماشی کرد هەمو لەشی هەر خوێنە. دەست بە جێ ژنەکەی و کوڕەکەی بانگ کرد خەریک بو قسەیان لەگەڵ بکا تاقەتی ئەما بو دەستی دایە قەڵەمەکەی نوسی کە (لە خەوما خۆم سەبڕی بو، کەچی کە هەڵسام تەماشم کرد حەقیقەت بو) لە پاش هەشتا دەقیقە روحی دەرچو."

لە ژ10 دا نوسیویتی:

"بارانی رەش

"موددەتێک لەوەو پێش لە مەملەکەتێکدا لە ئینگلتەرە بارانی رەش باری بو. تەبیعیون لەمە موتەحەیر مابون. لە ساڵی 1889 یش دا لە نیۆرک چەند سەعاتێک بارانی رەش باری بو.

"بارانی سور

"بەڵام بارانی سور زیاتر واقیع ئەبێ لە ساڵی 1885 دا لە ئیرلەندە لە شاری کاستلی تەرزەیەکی سوری وەکو خوێن باری بو.

"بەفری رەش و سور

"فەقەت بەفری رەش لە شاخەکانی ئالپ زۆر بینراوە لاکین بەفری سور ئەغلەب لە شاخەکانی تیرۆڵ و ئەڵمانیا و مەناتیقی مونجەمیدە واقیع ئەبێ. بەعزێ لە تەبیعیون ئەڵێن سەبەبی رەش بونی بەعزێ بەفری شاخەکانی ئالپ ئەو لم و غوبارەیە کە با لە سەحرای ئەفریقاوە بۆی ئەبا."

"عەجائیب و غەرائیب

"سەگێک لە ترسا توکی سەری سپی بوە

"ئەڵێن لە شاری جلفستد سەگێک کە ناوی (مت) بوە لەگەڵ ساحیبەکەیا لە ئۆتۆمۆبیلێدا بو وا هەڵکەوت ئۆتۆمۆبیلەکە وەرگەڕا. غەیرەز سەگەکە هەرچی تیا بوو مرد لە پاش موددەتێک تەماشایان کرد سەری سەگەکە کە جاران رەش بو ئێستا سپی بوە. ئەمە حەمل ئەکەنە سەر ترس و تەئەسوری سەگەکە."

5. 3. وتار نوسین

وتار یەکێ لە کۆڵەکە سەرەکیەکانی رۆژنامەیە. بە تایبەتی سەروتار. ئەو رۆژنامانەی لە ڕێگەی دەربڕینی رایەکی دیاریکراوەوە ئەیانەوێ کار لە بیروڕای گشتی خەڵک بکەن بە زۆری بە نوسینی وتار بە تایبەتی سەروتار ئەو کارە ئەکەن.

5. 3. 1. بابەتەکانی

زۆری ژمارەکـانی ژیـانەوە وتـاری تێدایـە. وتارەکـانی جۆراوجـۆرن. وتـاری: سیاسـی، ئەدەبـی، کۆمەڵایەتی، زانستی و، باسی کشتوکاڵ و خوێندن و پەروەردەیە.

بۆ نمونە زێوەر لە ژ30 دا دەربارەی خوێندن و پەروەردە نوسیویێتی:

"... ئەمڕۆ مەکتەبی سلیمانی عیبارەت لە 5 صنف 4 ی ئەوەلی و یەکێکـی ئیبتیـدائی مەوجـودی تەلەبە 110 و موعەلیم 6 و خەدەمە 1 و وە وەعدیان فەرموە کە لە ئیبتیدای سەنەی تەدریسات مەکتەبێکی نـاخریش لە سلێمانیا بکرێتەوە. ئومێد ئەکەین کە حکومەتی عیراق لە سەر تەشەبوسات و غیرەتی مەبعوسـانی تازەمـان بمانخاتە ریزەی باقی لیواکانی عیراق. ئەحوالی سابیق فەرامۆش بکرێ. هەرچەند ئەم دو مەکتەبە حاڵی حازر بۆ منداڵەکانمان کافیە فەقەت لازمە کچەکـان و منـداڵە فەقیـرە بـێ بـاوک و دایکەکانیشـمان بـێ خوێنـدن و صنعەت نەمێننەوە وەکو لیواکانی تر مەکتەبێکی دوناس و صەنایع بکرێتەوە."

5. 3. 2. جۆری داڕشتنی

ئەم وتارانە پڕن لە وشەی بێگـانە وەکـو عەرەبـی، فارسـی، تـورکی. هەنـدێ لەو وشـە عەرەبیـانەی بە کارهێنراون، زۆر جار بە مانا فارسی یان تورکیەکەی بەکار هێنراون نەک بە مانا عەرەبی‌یەکەی. تاک و توک وشەی زمانە ئەوروپاییەکانیش بەکارهێنراون.

نوسەرەکانی ئەم وتـارانە ئەوەنـدەی لە توانایـاندا بـو بـێ هەوڵیـان داوە مەبەسـتەکانیان بە ئـایەتی قورئان، حەدیس، قسەی ئەستەق، شیعری فارسی، پەندی پێشینانی کوردی، بسەلمێنن و بە هێزی بـکەن. لەبەر ئەوەی خوێندەوارانی ئەو سەردەمە ئاشنایەتییان بەم زمانانە یان بە هەنـدێکیان هەبـوە، نوسـەری وتارەکـان ئەسڵی رستەکانیان بە بێ وەرگێڕانی کوردی نوسیوە.

لە ژ2 دا لە وتاری (مانـگ گیـران و سـلێمانی) دا، چەنـد ئـایەتێکی بەکارهێنـاوە: (لیس للانسـان الا ماسعی) و، (و کل في فلک یسبحون)

لە ژ7 دا سەعید فەوزی لە وتاری سەرم سوڕماوە ئەمانەی بەکارهێناوە: من جد وجـد. سـاعتا لربـي و ساعتا لقلبي. ئایەت: هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون. حەدیس: لیس الرجل رجل الدنیا ولا الرجـل رجل الاخری بل الرجل رجل الدنیا و الاخری. شفتالو بیا بە گلو.

لە ژ4 دا لە سەروتاری (ئەری) دا، چەند شیعرێکی فارسی بۆ سەلماندنی مەبەستەکەی نوسـیوە: (خـال محبوبان سیاه و دانەی فلفل سیاه هر دو جانسوزند اما این کجا و ان کجا) و، (من انچه شـرط بلاغسـت بـا تو میگویم/تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال).

لە ژ49 دا مستەفا شەوقی لە وتارێکدا کە لەسەر کوردستانی تورکیا نوسیویێتی، لە 3 زمانی جیاوازەوە شتی وەرگرتەوە: ناونیشانی وتارەکەی بەم بەیتە فارسیە دەس پێ ئەکا: (مکن ز غصە شـکایت کە در طریـق طلب/بە راحتی نرسید انکە زحمتی نکشید)، ئینجا لە زمانی عەرەبیەوە پەندی بە ناوبانگی: (فوائـد قـوم عنـد قوم مصائب، ومصائب قوم عند قوم فوائد) وەرئەگرێ و، دوای ئەوە دو پەندی پێشینانی کـوردی تێکهەڵکـێش ئەکا: (ئەوەی پێم ئەکرد خێرە، لێم بو بە گورگ و شێرە) و، (گیا لەسەر بنجی خۆی ئەڕوێ).

4.5. ریپۆرتاج نوسین

ژیانەوە چەندین ریپۆرتاجی پڕ لە زانیاری و پوختی سەرکەوتوی تێدایە، بۆ نمونە ئەو ریپۆرتاجانەی لە (2. 1.) و (2. 3.) ی سەرەوەدا نوسراون.

6. شوێنی لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردیدا

ژیانەوە لە قۆناغێکی سیاسیی گرنگدا دەرچوە. لە قۆناغێکدا کە ئەشێ بە نوقتەی وەرچەرخانی دابنێین لە مێژوی سیاسیی کوردستاندا.

لە کوردستانی عیراق، شێخ مەحمود بە تێکشکاوی کشایەوە شاخ و، هێزەکانی ئینگلیز و عیراق سلێمانییان داگیر کرد. سلێمانی، ئاگردانی داوای سەربەخۆیی کوردستان، نیتر بە یەکجاری خرایە سەر عیراق. ئینگلیز ئاواتی کوردی سەبارەت بە کوردستانی سەربەخۆ خنکاند.

لە کوردستانی تورکیا، شۆڕشی شێخ سەعید بە درندانەترین شێوە دامرکێنرایەوە. تورک پلانی تواندنەوەی کوردی دانا. هەزاران کەس کوژران و دەربەدەر بون و سەدان ئاوایی وێران کرا و، سەدان هەزار کورد ڕاگوێزران.

لە کوردستانی ئێران، سمکۆ ئەگەرچی هێشتا نە کوژرا بو. بەلام جولانەوەی نەتەوەیی کورد شکستێکی وای خوارد بو، لە ئاسۆی نزیکدا تروسکاییەکی جێگەی ئومێدی لێ نەئەبینرا.

ژیانەوە تۆمارێکی گرنگی تێشکانی جولانەوەی نەتەوەیی کورد و بە ئاوات نەگەیشتنی ئەو قۆناغەیە. ڕۆشنبیرانی سلێمانی هەوڵیاندا لەم پەنجەرەیەوە باس و خواستی کوردایەتی جارێکی تر بهێننەوە سەر مێزی لێدوان.

ژیانەوە وەکو ڕۆژنامە سەرەرای کورتیی تەمەنی و سەرەرای دواکەوتویی دەزگای چاپەکەی، بە ناوەرۆک دەوڵەمەن و مەرجەکانی ڕۆژنامەی هاوچەرخی تێدایە. ئەمیش بەشداریەکی کاریگەری کرد لە زیاتر چەسپاندنی نەریتی قوتابخانەی ڕۆژنامەوانیی سلێمانیدا.

چەند تێبینییەک:

1. عەبدولا زەنگەنە هەمو ژمارەکانی ژیانەوەی بە پێشەکی و لێدوانەوە لە هەولێر چاپ کردوتەوە
2. دەربارەی شۆڕشی شێخ سەعید بڕوانە:

Robert Olsen, The Emergence of Kurdish Nationalism, 1880 - 1925, University of Texas Press, 1991

تەرجومەی فارسی:

رابرت اولسن، ترجمە ابراهیم یونسی: قیام شیخ سعید پیران، تهران، انتشارات نگاه، 1377

تەرجومەی کوردی:

ڕۆبێرت ئۆلسن، تەرجومەی ئەبوبەکر خوشناو: شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران، سلێمانی، 2000

3. وتارەکەی ئیحسان نوری کاتی خۆی بە تورکی لە بەغداد چاپ کراوە. جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی لەم ساڵانەی دواییدا جارێکی کە لە تورکیەوە کردویەتی بە کوردی و بلاوی کردوتەوە.

دیاری کوردستان

7. 2. ديارىى كوردستان

سال : ١　　　تاريخ تأسيسى : ١٥ شعبان المعظم ١٣٤٣　　　ژمارە : ١

خذ ما صفا　　　دع ما كدر

تونە مرادی ابن صلاح الدین ایوبی حسب

مرزی ارشادیت کورد لە فخر عرب

دیاری کوردستان

هدیة كوردستان

DIYARI-YI-KOURDISTAN

هفتەی جاری بە کوردی وعربی وتورکی دەر ئەچی

صاحب امتیاز وسر محرر :　صاحبقران زاده

١٥ شعبان المعظم　　　چوارشەمو　　　١١ مارت ١٩٢٥ — ١٣٤٣

مطبعة دار السلام • بغداد

ل : ٢   تاريخ تأسيسی : ٥ ذ شعبان المعظم ١٣٤٣   ژماره؛ ١٦

نونە مردوی ئەی شێخ الجنان تونی نصیب
هەرژی ئەی شایەت کوردو لەتر فخر عرب

دیاری کردستان

هدية كردستان

DIARY KOURDISTAN

صاحب امتیاز: صاحب قران‌زاده   Proprietor & Editor:
S. Z. Sahibgran

طبعت بالمطبعة السريانية الكاثوليكية في بغداد

شوال ١٣٤٤   سە شنبە   ١١ مايس ١٣٤٢ ـ ١٩٢٦

1. دیاریی کوردستان

شێخ مەحمود، دوای ئازاد کردنی لە دیلی کە گەڕایەوە کوردستان. سالح زەکی لە دەزگای حکومەتی عیراقدا کاربەدەست بو. وەزیفەکەی بە جێ هێشت و گەڕایەوە سلێمانی.

ژ1 ی (ڕۆژی کوردستان) بەم جۆرە لە (تەشریف) هێنانەوەی ئەدوێ: "بیکباشی جەنابی صالح زەکی بەگ کە یەکێکە لە ئەزکیا و وەتەنپەروەرانی کورد. لەمەوپێش لە عەقرە قائیمقامی مەلیک بو. مەحزەن بۆ خزمەتی وەتەن و میللەت ئیستیعفای کردوە و هەفتەیەک لەمەوپێش تەشریفی هێناوەتەوە سلێمانی. بەخێر هاتنەوەی دەکەین."

شێخ مەحمود کردی بە (قوماندانی عەسکەری کوردستان)، بەم بۆنەیەوە لە ژ3 ی ڕۆژی کوردستان دا سپاسنامەیەکی وەهای نوسیوە: "لە میژا (دەمێ بو) لە وەتەن و قەوم و برادەرانی عەزیزم دور و مەهجور بوم. شوکری خوا ناتوانم بە جێ بێنم کە منی لەم ڕۆژە پیرۆزەی سەربەخۆیی قەومی کوردا هێنایەوە سلێمانی. لە لوتف و مەرحەمەتی ئەشرافی مەملەکەت و موتەحیزان و برادەرانی وەتەن گەلێ مەسرور و موباهی بوم. لە درەنگ و زویی ئیعادەی زیارەت تەماشای قصورم نەکەن، خوا لە هەمو لایە رازی بێ. بە واسیتەی ڕۆژی کوردستانیش عەرزی تەشەکورات و تەئییدی ئیحتیرامات دەکەم. قوماندانی عەسکەری کوردستان: صاحێبقران زادە صالح زەکی."

لە دوای بۆردومانی سلێمانی و چۆڵکردنی و کشانەوەی هێزەکان بۆ سورداش، شێخ مەحمود گومانی لێ کرد و گرتی. دوای ئازاد کردنی، لە شێخ مەحمود بە ڕەنجاوی جیا بوەوە و ڕۆیشتە بەغداد. ئیمتیازی بڵاوکردنەوەی (دیاریی کوردستان) ی وەرگرت.

2. دەرچونی

دیاریی کوردستان، ژ1 ی لە 11 ی مارتی 1925 و

ژ16 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 11 ی مایسی 1926 دا دەرچوە.

گۆڤارەکە 3 بەشە، لە پێشەوە بەشی کوردی، دوای ئەو بەشی عەرەبی، ئینجا تورکی. بە هەر 16 ژمارەکەی و بە هەر 3 زمانەکەی بە سەر یەکەوە 406 لاپەڕەیە. گۆڤارێکی وێنەدار بوە.

لاپەڕەی یەکەمــی بەرگەکەی خــراوەتە نــاو چوارچێــوەیەکی گەورەوە. لە ســەرەوەی چوارچێــوەکە نوسراوە:

سال: 1 تاریخی تەئسیسی: 15 ی شعبان المعظم 1343 ژمارە: 1

لە ناو چوارچێوەکەدا:

وێنەیەکی صەلاحدینی ئەیوبی کە لە لای ڕاستی نوسراوە: (خذ ما صفا) و، لـە لای چەپـی نوسـراوە: (دع ما کدر) و، لە ژێریدا ئەم بەیتە نوسراوە:

تۆ ئەمردوی ئەی صەلاحەدینی ئەیوبی ئەسەب

هەر بژی ئەی شاهـ بەیتی کورد، ئەی فەخری عەرەب

لە ژێر بەیتەکەدا بە کوردی و بە گەورەیی ناوی گۆڤارەکە (دیاریی کوردستان) و،

لە ژێریدا بە عەرەبی (هدیة کوردستان) و،

لە ژێری ئەویشدا ناوەکەی بە حەرفی لاتینی و،

لە ژێر ئەویشدا نوسراوە: هەفتەی جارێ بە کوردی و تورکی و عەرەبی دەرئەچێ.

ئینجا صاحیبی ئیمتیاز و سەر موحەڕیر: صاحیبقران زادە

لەژێر چوارچێوەکەدا 15ی شعبان المعظم چوار شەمو 11 مارت 1925-1343

مبطعة دارالسلام - بغداد

لە دوا لاپەڕەیشیدا نوسراوە:

"دیاریی کوردستان

"هەفت ڕوژنامەیەکی ئیجتیماعی و ئەدەبی و مصەوەرە. جارێ پانزە ڕۆژ جارێ دەرئەچێ.

"غایە و هەدەفی: تێگەیشتن و پێکەیشتنی میللەت، خدمەتی ئینسانییەتە.

"موخابەرە: بۆ هەمو شتێ موخابەرە لەتەک ئیدارەخانە ئەکرێ.

"مەقالە: ئەوی بۆ خێـرو نــەفعی میلـەتی کـوردو ئینسـانیەت بـێ مەعەل مەمنـونییەت ئەنوسـرێ. ئەوی ئەنوسرا ئەگەر داوا کرا ئەوە ئەدرێتەوە."

لە هەمو ژمارەکانیدا ئەم ڕوخسارە دوبارە بۆتەوە.

ڕەشید شەوقی مدیری ئیدارە و نوسـەری بەشـی کـوردی و، خەلەف شـەوقـی داودی نوسـەری بەشـی عەرەبی و، د. شوکری محەممەد صەگبان نوسەری بەشی تورکی بوە.

3. ئامانجی

خاوەنی گۆڤار لە سەروتاری یەکەمین ژمارەیدا لە ژێر سەردێڕی: (دیباچە) دا نوسیویێتی:

"لە پایتەختی حکومەتی فەخیمەی عیراقدا جەریـدەیەکی سیاسـی و یەومـی لازم بـو کە لیسـانی حـاڵی میللەتــی کــورد بــێ، ئەوەڵەن بــۆ ئیمتیــازی ڕۆژنــامەیەکی سیاسـی و ئیجتیمـاعی و ئەدەبـی و ئیقتیصــادی ئیستیدعایەکم دابو. بە ناوی تەئمینات ملکـم ئـوان بـو. لاکـین قەوانـین و ئەوامیـری حکـومەت بـۆ ئەشـری جەریدەی سیاسی دو هەزار ڕۆپیە ئەقدی دیپۆزیتوی تەڵەب ئەکرد.

"بە ئیستیدعایەکی تر بە ناوی دیـاریی کوردسـتان ئیمتیـازی جەریـدەیەکی ئیجتیمـاعی و ئەدەبـی و مصەوەرم ئیستیرحام کرد، حکومەتی فەخیمە دریغ مەرحەمەتی ئەفەرمو.

"هیچ شتێک نیە کە ئەبێژرا بێ، هەرچی تازە ڕو بدا ئەوەیە کە لێمان گوم بوە لە بیرمان نەماوە...

"(دیاریی کوردستان) دیار دیار ئەگەڕێ، گوڵ و گوڵزار ئەپشکنێ. هەرچی دەست کەوت دەستە دەستە ئەیبەستێ، جستە جستە وەک دەستە گوڵ پێشکەش خوێندەواران و ئاشنایانی خۆی ئەکا.
"(دیاریی کوردستان) کوردی و عەرەبی و تورکی دەرئەچێ. بۆ فارسـیـش مەئـزونە پـڕی بکـاتەوە، ئینشائەڵڵا ئەویش ئەبێ."

سیاسەتی حکومەتی عیراقی لە سەردەمی پاشایەتیدا ئەوە بو نە ڕێگەی دامەزرانـدنی حیزبـی سیاسـی بە کورد بدا، نە ئیمتیازی دەرکردنی ڕۆژنامەی سیاسی بداتێ.

4. بابەتەکانی

4. 1. ژیاننامە

بابەتێکی درێژی بە زنجیرە لەسەر ژیانی سـەلاحەدین بڵاوکـردۆتەوە. یەکـێ لە بـابەتە سـەرەکیەکانی دیاریی کوردستان، نوسـینی ژیاننـامەی گەورەپیـاوانی عیـراق و کـود و بڵاوکـردنەوەی وێنەکانیـانە. لەنـاو کاربەدەست و سیاسیەکانی عیراقدا، بیۆگرافی مەلیک فەیسەڵ، مەندوبی سامی بریتانیا سـێر هـانری دوبـس، مس گێرترۆد بێڵ، یاسین هاشمی، جەعـفەر عەسـکەری، نوسـیوە. لە کۆتـایی بیـۆگرافیەکەی ئەمەی دوایـیندا نوسیویێتی: "جەعفەر پاشا بۆ ئیستیقلالی میللەتی عەرەب و عیراق گەلێ خـدمەت و فیـداکاری بـوە، حەیـاتێکی قەهرەمانانە و وەتەنپەروەرانەی هەیە. کوردییش ئەزانێ، ئەصلەن کوردە، باوکی کە مستەفا بەگی میراڵایەو لە کوردستان و عیراق دا بە مستەفا بەگی پەهلەوان مەشهورە خەڵقی ناحیەی قەڵاسنوکەیە."
لەناو گەورە پیاوانی کوردیشدا ژیاننامەی حسین کەنعان پاشای بەدرخان، ئیبراهیم بەگی حەیـدەری و خانەوادەی حەیدەری، خالید بەگی بابـان، گەورەی هەڵسـانی کـورد: سـەماحەتمەئاب شـێخ سـەعید ئەفەنـدی، محەممەد ئەمین زەکی، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، حازم بەگی ئال شـەمدین، سـەید ئەحـمەدی خانەقـا، ڕەشـید شەوقی، نوسیوە.
لە سەرەتای بیۆگرافی حسێن کەنعاندا نوسیویێتی: "جەنابی حسێن پاشـا... کـوڕی بەدرخـان پاشـای حوکمداری ئەخیری بۆتانە. پایتەختی حکومەتی بۆتان جزیرە بوە، ئێستایش قـوبە و ئەنقاضـی حیشـمەت و دەبدەبەی سەڵتەنەت و حکومەتی بەدرخانیان لە جزیرە، لە کەنـاری ئـاوی دیجـلەدا، لە دامێنـی چیـای جـودی، حەسرەتکێش و ئاواتەخوازی ئەیامی گوزەشتە و سەربەخۆیی میللەتی کوردە."
لە کۆتـایی بیـۆگرافی خالیـد بەگـی بابـان دا نوسـیویێتی: "بە یـادی حەزیـن و مەسـعودی پێشـو، بە ئاواتەخوازی سەربەخۆیی و حکومەتێکی گەورەی کورد سەری ناوەتەوە."

لە ژ13- 14 ی 5 ی مارتی 1926 دا وتارێکی لە ژێر سەردێری: (شێخ سەعد و قیـامی کوردسـتان) دا نوسیوە، لەبەر نرخی مێژویی لێرەدا وەکو خۆی دوبارەی ئەکەمەوە:
"کەس نەماوە ناوبانگی شێخ سەعیدی ڕەئیسی ئیختیلال و قیامی کوردسـتانی نەبیسـتبێ. ئەم خەبەرە ئەوەک هەر لە ئاسیای غەربی، لە ئەقصای غەرب، لە ئەوروپا، لە ئەمریقا، لە هەمو دنیا دەنگی داوەوە.
لە جەرائیدی موختەلیفە ڕەسمی شێخ سەعید کێشرا، لەم ئیختـیلالە بەحـس کـرا.. لاکـین هەتـا ئێسـتا ڕەسمی شێخ سەعید و تەرجـومەی حـاڵی بە تەواوی نیشـان نەدرا. (المصـور) کە یەکە جەریـدەی میصـرە، لە ژمارەیەکیا ڕەسمی (مەلا سەعید ئەفەندی بەدیع ئەل زەمان) ی بە هی (شێخ سەعید) نواند بو. ئەم جارە (شـێخ عەلی ڕەزا ئەفەندی) ی کوڕی (شێخ سەعید ئەفەندی) کە لە عامیلان و ڕوئەسای ئیختلالی کوردە هـاتە بەغـداد.

ئەم ڕەسمە کە لەم ژمارەدا کێشراوە عەینەن ڕەسمی شێخ سەعیدە و تەرجومەی حالیشی بە پێی ئیفادە و مەعلوماتی (شێخ عەلی ڕەزا ئەفەندی) نوسرا و، عەرزی خوێنەوارانی دیاریی کوردستان کرا.

"شێخ سەعید ئەفەندی کوڕی شێخ مەحمود ئەفەندییە. شێخ مەحمود دانیشتوی دێی (کلدار) بوە. ئەوەڵەن لە (کلدار) لە پاش موددەتێ لە (پالو) ئیرشادی فەرموە. کلدار داخلی ناحیەی (مەنش کرد) ە، ئەم ناحیەیە لە تەوابیعی وڵاتەتی (کنج) ە. ئەو دارە هەمو کوردن و کوردزبانن. شێخ مەحمەد ئەفەندیش کوڕی شێخ عەلی ئەفەندییە و شێخ عەلی ئەفەندی لەو دارە بە (السبتی الامدی) مەشهور بوە. لە وەقتی خۆی تەریقەتی نەقشیەی لە حەزرەتی مەولانا خالیدی شەهرەزوری وەرگرتوە. ئیقتیباسی فیوزاتی کردوە و بوە بە یەکە خەلیفەی حەزرەتی مەولانا.

"شێخ سەعید ئەفەندی لە تاریخی 1285 ی هیجری لە پالو قەدەمنیهادەی عالەمی شهود بوە. دایکی کچی شێخ عەبدوڵڵا ئەفەندیی خەلیفەی شێخ عەلی ئەفەندیی باپیریە. لە مەداریسی پالو و موش تەحصیل و ئیکمالی عیلمی کردوە و ئیجازەی وەرگرتوە. لە علومی شەریعەدا ئوستاز و موتەخەصیص بوە. تەریقەتی نەقشیەی لە باوکی وەرگرتوە. هەر لە زەمانی باوکیا خەلیفە بوە و دەستی بە تەدریس و ئیرشادات کردوە و فەزل و عیرفانی مەشهور بوە.

"تەبیعەتی شیعریەیشی هەبوە، بە کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی، ئەشعاری هەیە. شێخ مەحمود ئەفەندی لە تاریخی 1316 لە خنس ئەمری خودای بە جێ هێناوە، مەرقەدی ساعەتێ لە ڕۆژئاوای قەسەبەی خنس زیارەتگاهی خاص و عامە. شێخ سەعید ئەفەندی بە ئارەزو و بەیعەتی موریدان و خولەفا و ڕوئەسای عەشائیر لە جێی باوکی بوە بە پۆستنیشینی تەریقەتی عەلیەی نەقشیە. موددەتی حەیاتی بە ئیرشاد و تەدریس رابواردوە. فەصاحەتی، قوەی عیلمیە و ئیرشادی، عیبادەت و تەقوای، مەوقیعێکی زۆر بڵند و ڕۆحانی پێ بەخشیوە.

"دوانزە موجازی عیلم و 60 هەزار مورید و خەلیفەی بوە. ئەمانە بیلا قەید و شەرت تابیع و مونقادی ئەمر و نەهیی شێخ سەعید بون. خۆی یەکێ بو لە خولەفای باپیری، لە گەڵێ خولەفای تریشەوە موریدان و تەوابیعی شێخ عەلی ئەفەندیی باپیری هەیە، ئەمانەش بە حەسەبی ئەمەی کە جێنشین و پۆستنشینی تەریقەی شێخ سەعید بو، دوبارە تەماشای ئەمر و نەهیی ئەمیان ئەکرد. بەم جۆرە تەقریبەن 140 هەزار نەفس موراجەعەتگاهی دین و دنیایان شێخ سەعید ئەفەندی بو.

"ئەوەل ژنی کچی شێخ ئەحمەد ئەفەندیی (چان) ە. چان دێیەکە لە تەوابیعی (جباقچور). شێخ ئەحمەد ئەفەندی خەلیفەی شێخ عەلی ئەفەندی باپیری شێخ سەعیدە. لەم ژنەی 3 کوڕی: شێخ عەلی ڕەزا، شێخ غیاسەدین، صەلاحەدینی هەیە، هەر سێکیان مەوجودن.

"ژنی دوەمی خوشکی خالید بەگی ڕەئیسی عەشائیری (جبران) ە. خالید بەگ لە مەکتەبی حەربیەی ئەستانبول لە قیسمی عەشائیر دەرچوە، لە تەشکیلاتی حەمیدیە و حەربی عمومی میرئالای (کۆلۆنێل) ی عەسکەری بو. پاش موتارەکە موەزەف بو و گەلێ خدمەتی بو. پێش قیامی شێخ سەعید لە ئەسنای تەوقیفی یوسف زیا بەگی مەبعوسی بتلیس، خالید بەگ لە ئەرزرۆم غەفلەتەن گیراوە و سەوقی بتلیس کراوە، لەوێ لە سەر مەسئەلەی میللیەت و کوردیەت ئەمیش دراوەتەوە بە نیشانەی تفەنگ. ئینشائەڵڵا موستەقبەلەن زیاتر مەعلومات ئەدەین و ڕەسمی ڕیجالی ئیختیلالی کورد و ئەعازیمی میللەت بەرە بەرە عەرز ئەکەین. شێخ سەعید ئەفەندی لەم ژنەی تەنها کوڕێکی بچوکی هەیە.

"ژنی سێیەمی لە خولەفای باپیری کچی (شێخ عەلی ئەفەندی) ی دانیشتوی دێی (حاجی بەگ) ە. دێی حاجی بەگ لە تەوابعی (وارتو) یە. لەم ژنەش هەر کوڕێکی هەیە."

4. 2. باسی ئەدەبی

دیاریی کوردستان بایەخێکی تـایبەتی داوە بە شـیعر. چ هـی شـاعیرانی چەرخـی رابـوردو و چ هـی شاعیرانی هاوچەرخی خۆی. لە زۆری ژمارەکانیدا چەند لاپەڕەیەکی بۆ شیعر تەرخـان کـردوە. تـا ئەو کـاتە دیوانی هیچ کام لە شاعیرە ناسراوەکانی کورد، جگە لە دیوانی مەحـوی کە عەلـی کەمـال بـاپیر لە چاپخـانەی حکومەت لە سلێمانی چاپی کرد بو، بڵاونەکراوەتەوە.

دیاری بایەخێکی تایبەتی بە شیعرە نەتەوەییەکانی حاجی قادری کۆیی داوە:

لە ژ1 و 2 دا بەهارییەکەی و.

لە ژ3 و 7 و 9 یدا شیعرە درێژەکەی سەبارەت بە شاعیرانی کوردستان و.

لە ژ7 یدا لە سەر مێژوی کورد و.

لە ژ11- 12 یدا دو شیعری بە ناونیشانی وجدی میللی و تەوحیدی باری و.

لە ژ13- 14 شیعرێکی تری، بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ1 یدا لە ژێر بەهارییەکەیدا نوسیویتی: "هەرچی فۆتۆگراف وە یا رەسـمی حـاجی قـادری کـۆیی هەیە رجا ئەکەین بە ئەمانەت بۆمان بنێرێ. زنگۆغرافی ئەگرین و لەم مەجموعەدا شکڵ و سیمای پـێ نیشـانی هەمو کورد و موحیبانی ئەدەب ئەدەین. لە پاشا بـۆی ئەنێـرینەوە. یـاخود ئەگەر ویسـتی بە هەرچـی قیمەتـێ رازی بێ لێی ئەکڕین. ئەوی لەم خسوسەوە مەعلوماتی هەیە دوبارە بە دو کەلیمە بۆمان بنوسێ زۆر مەمنـونی ئەبین، گەلێ خێری ئەکا."

لە ژ7 یدا لە سەروی شیعرەکەیدا نوسیویتی: "لە ژمارەی ئەوەل تاریخی میللەتی کوردتان پرسـی بـو، چەند شیعری (حاجی قادری کۆیی) بە دەست هات، لە کن من تاریخ لەوە باشتر نابێ. مەعلومە ئـێمە ئیمانمـان بە قورئان هەیە و، هەر کەسێکیش ئیمانی بە قورئان بـێ ئەم تـاریخە بە تـاریخێکی صـەحیح ئەزانـێ، بـاقی پروپوچە." ئینجا دەس ئەکا بە نوسینەوەی "ئەو رۆژەی بە ئەمری حەییی مەننـان- ئەو عـالەمە پـاکی بـو بە تۆفان"

لە ژ11- 12 یدا نوسیویتی:

"ئەشعاری حاجی قادر: مدیری ئیدارەی دیاریی کوردستان رەشید شەوقی ئەفەندی، هەرچی ئەشعار و مەعلوماتی حاجی قادری کـۆیی لا بـو لەگەڵ هـی عەبـدولرەحمان ئەفەنـدی سـەعید ئەفەنـدی کـردی بە یەک. هەردوکیان خەریکن هەموی لە چاپ ئەدەن. خودا ئەمسالی ئەم نەوعە برادەرانەمان بۆ زیاد بکا."

لە ژ10 یدا لە ژێر ناوی (دیوانی سالم) دا چەند هەواڵێکـی ئەدەبـیی نوسـیوە لەوانە کە عەلی بـاپیر ئاغـا شـیعرەکانی سـالمی کـۆکردۆتەوە و "بە نـاوی (مـولحەقی دیـاریی کوردسـتان) فـۆرمە فـۆرمە لە چـاپ ئەدرێ..." و، "لە پاش دیوانی سالم، ئینشائەڵڵا ئەشعاری مستەفا بەگی کـوردی و نـالی لە چـاپ ئەدەیـن" و، "ئاساری حاجی قادری کۆییش لە تەرەف رەشید شەوقی... قیسمەن کۆکراوە. بۆ تەلەبەیەکی حاجی قادر کە لە ئەستانبوڵ و، لە ماڵیا بە رەحمەتی خوا چوە، لەمەوپێش لە حەق مەتروکات و فوتۆغرافی مەرحوم کاغەزمـان نوسی بو، هێشتا جوابمان وەرنەگرتوە... "

لە ژ16 دا هەواڵی بڵاوبونەوەی (کۆمەڵەی شیعری حاجی قـادری کـۆیی) ئەدا و ئەنوسـێ: "ئەشـعاری حاجی قـادری کـۆییێ لە تەرەف عەبـدولرەحمان ئەفەنـدی سـەعید ئەفەنـدی چـاپکەری بڵاوکـرا 59 لاپەڕەیە. قیمەتی نیو روپییە. بۆ دەرەوە ئانەیە کرێی پۆستەی ئەخرێتە سـەر. بـۆ قوتـابی لە هەمـو جـێ بـێ شـەش ئانەیە."

لە ژ3 دا (غەزەلی مستەفا بەگ):

"چێشتم ئەمڕۆ زەهری مار و ڕۆحی شیرینم نەهات
زەخمی کۆنەم هاتە ژان و مەرهەمی برینم نەهات"
لە بەیتێکی تریدا ئەڵێ:
"گۆی سەرم، چەوگانی میحنەت دایە بەر خۆی رای فڕاند
ئەلعەجەب بۆ شەهسواری خانەیی زینم نەهات؟"

لە ژێـریدا نوسـیویێتی: "غەزەلیـاتی مسـتەفا بەگ زۆر مونەسـیر و مـوحریقە، لە غەرامیـات دا کەس نەگەیشتۆتە کوردی. غەزەلی ئیجتیماعی و میللـیشـی زۆرە و گەلێ خۆشـە. ئاسـاری کـوردی وەک سـینەما تەرزی حەیات و لیباسی حوکمدارانی بابانمان بەنێتە پێش چاو. لەم غەزەلەیدا وەها دەنوێنێ کە ئەو زەمانە لە سلێمانی ئومەرا و زابتانی بابان پۆڵۆیان یـاری کـردوە... تەبیعـی ئەمـان لە ئینگلیزیـان وەرنەگرتـوە. ئەبـێ سەیاحینی ئینگلیز و ئەوروپا لە قەومی کورد پۆڵۆیان ئیقتیباس کردبێ."

لە ژ4 ی دا لە (نمونەی ئەدەبیاتی کورد) ا هەندێ شـیعری کـوردی، نـالی، سـالم، مەولەوی، شـێخ رەزای هەڵبژاردوە و هەریەکەیانی بە چەند دستەیەکی خەست باس کردوە.

وەکو نمونەی شیعری کوردی ئەمەی هەڵبژاردوە:

"لاوی قەدلاولاوی من، گەر بێ بە ناز چاو هەڵبڕێ
وادەزانم شێخ لە من زوتر لە ئیمان وەرگەڕێ!... تاد"

لە ژێریشیدا نوسیویێتی: "کوردی، کوڕی مەحمود بەگی ئەحـمەد بەگـی صـاحێبقرانە. لە پێشـا لەقەبـی هیجری بوە. کوردی لە ئێران گەلێ مەشهورە و ئاساری مەتبوعەی هەیە. مۆری مستەفا بەگی کـوردی فەردێـک بوە بە حسابی ئەبجەد تـاریخی تەوەلـودی دەنـوێنێ، بەم موناسـەبەتەوە مـۆری کـوردی و مـۆری بـاپیری لە خوارەوە عەرزی خوێندەوارانی دیاریی کوردستان کرا:

"احمدم جد و پدر محمود و نامم مصطفی است
عبد معبود بحق و چاکر فخر زمان
شاه ملک نامداران احمد صاحبقران"

لە ژ8 یشدا غەزەلێکی تری نوسیوە کە ئەمە سەرەتاکەیەتی:
"جانا! وەرە لەم جەژنە بە قوربانی سەرت بم!

وەکو نمونەی شیعری نالی ئەمەی هەڵبژاردوە:

"لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانی دا سفیدەی باغی سێوان... تاد"
لە بارەی نالی‌یەوە ئەڵێ:
"نالی، خەڵقی دێی خاکوخۆڵە، خاکوخۆڵ لە شارەزورە.

"نالی تەحسیلی لە قەرەداغ و سلێمانی ئیکمال کردوە. بۆ حەج چۆتە حیجاز لە حەق حەزرەتی فەخـری کائینات (صلی الله علیه وسلم) قەصیدەیەکی مەشهوری هەیە. لەوێوە چۆتە ئەستانبول، لە مەحافیل و مەجالیسـی شوعەرا و ئودەبای ئەوێ گەلێ فەتانەت و مەهارەتی نوانـدوە. لەوێ ئەمـری حەقـی بە جـێ هێنـاوە. مەرقەدی

موبارەکی لە اسکدارە. شیعری نالی زۆر خۆش و ئابدارە، گەلێ سنعەتکارانەیە. لە شامەوە قەصیدەیەکی 33 بەیتی ناردوە بۆسلێمانی. سالم بە 29 بەیت جوابی داوەتەوە. ئەم دو قەصیدەیە ئەحواڵ و وەزعیەتی ئەو زەمانە دەنوێنن، گەلێ بە قیمەتن."

وەکو نمونەی شیعری سالم ئەمەی هەڵبژاردوە:

"ساقی لە پەردە دەرهات جامی شەرابی هێنا

دڵ خیرە ما لە حیرەت، مەە ئافتابی هێنا... تاد"

لە بارەی سالمەوە ئەڵێ:

"سالم ناوی عەبدولرەحمان بەگە، یەکێکە لە ئامۆزایانی مستەفا بەگی کوردی. غەزەلیاتی سالم گەلێ ئەفکاری باکیرەی تێدایە، غەرامیاتی، هەجویاتی، مەشهورە."

لە ژ7 ی‌دا شیعرێکی تری نیشتمانی‌ی لە (مەدحی حەزرەتی عەزیز بەگی بابان) دا و،

لە ژ11- 12 یش‌دا (غەزەلی مەولانا- تەخمیسی سالم) ی بڵاوکردۆتەوە. کە قەسیدەیەکی بە ناوبانگی مەولانا خالیدە لە دیاری غەریبی لە سەفەری هیندستان‌دا بە یادی نیشتمان وتویەتی.

لە بارەی مەولانا خالیدەوە نوسیویێتی:

"حەزرەتی مەولانا زیائەدین شێخ خالید، جافە، لە عەشیرەتی میکائیلی‌یە، میکائیلی سەیارە، لە ئەترافی سلێمانی گەشت و گوزار دەکا.

"حەزرەتی شێخ لە مەداریسی ئەهلی سلێمانی و ئەترافی تەحصیلی بینیوە. تەشریفی چوە بۆ حەج. لە مەکەی موکەڕەمە زاتێک پێی دەڵێ: (بۆ تۆ فەیز و بەرەکەت لە تەرەف هیندستانەوە پەیدا دەبێ). لە پاش گەڕانەوە لە سلێمانی، رۆژێ هندیەیەک یەتە لای. ئەو هندیە شێخ هەڵ دەگرێ، بە سەر مولکی ئێران و ئەفغان دەیدا تا داخلی شاری (دلهی) دەکا.

"حەزرەتی مەولانا، لەوێ لە خدمەت شاە عەبدوڵلا کە یەکێ بوە لە ئەولیای کاملین، تەریقەتی نەقشبەندی وەردەگرێ. لە زەرفی 6 مانگ مەئزون دەبێ بۆ ئیرشاد.

"دەگەڕێتەوە سلێمانی. لاکین لەوێ ئیستراحەت ناکا. دەچێتە بەغداد، لەوێشەوە دەچێتە شام. حەزرەتی مەولانا، لە علومی زاهیر و باتینا بەهرەدار و صاحیب ئیقتیدار دەبێ. مودەتی حەیاتی هەمو سەرفی تەدریس و ئیرشاد فەرموە.

"شیعر نەزم کردنی نەکردوە بە مەسلەک بۆ خۆی. لەگەڵ ئەمەش مەرتەبەی شاعیرێتی لە مەرتەبەی سەعدی و حافز زیاتر نەبێ کەمتر نیە. دیوانێکی زۆر بە قیمەت و موحتەشەمی هەیە، لە وەقتی خۆی بە ئیرادەی سوڵتان عەبدولمەجید خان لە چاپ دراوە، ئەگەر تەدقیق بکرێ صیدقی ئەم ئیفادەیە زاهیر دەبێ.

"حەزرەتی شێخ شیعری کوردی کەم وتوە، مەناقیبی کەشف و کەراماتی زۆرە. صەیت و شوهرەتی لە عالەمی ئیسلاما باهیر و زاهیرە، لە ئاسار و تەواریخی عوسمانی لە بەینی مەشاهری ئیسلام گەلێ دەفعە تەرجومەی حاڵ و مەناقیبی نوسراوە.

"لە شام ئەمری خوای بە جێ هێناوە. لە مەحەللەی صالحیە رۆحی پاکی دەفینی خاکی عەترناکە. ئەلئان ئەحفادی و خولەفا و موریدانی لە شام، لە سلێمانی، لە کوردستان، لە ئێران، لە جیهان خەریکی تەدریس و ئیرشادن."

وەکو نمونەی شیعری مەولەوی ئەمەی هەڵبژاردوە:

"یا خەلیل! دەخیل. کێ عادەت کەردەن؟
توشە وە دەر ماڵ کەریمان بوردەن؟... تاد "

لەبارەی مەولەوییەوە ئەڵێ:

"مەولەوی، ناوی سەید عەبدولڕەحیمە. خەڵقی هەورامـانە. لە مەشـایخی عیزامـی نەقشـبەندیە. خەلـیفەی حەزرەتی شێخ عوسمانی تەوێڵە بوە. زاتێکی بوزورگەوار و موتەقی. شاعیرێکی خۆشزبان و مەشهور بـوە. لە شوعەرای کوردا مەولەوی موقابیلی نیزامییە..."

لە ژ11- 12 دا (کلامی مولوی) و چەند شیعرێکی تری بە لێدوانەوە بڵاوکردۆتەوە.

وەکو نمونەی شیعری شێخ رەزا ئەمەی هەڵبژاردوە:

"میر بە صەد منەت هەناردی ئێسترێکی روت و قوت
چوار پەلی سست و سەقەت. ئەندامی هەروەک عەنکەبوت...تاد"

لە بارەی شێخ رەزاوە ئەڵێ:

"شێخ رەزا لە خانەدانی عەشیرەتی تاڵەبانیە. لە بازیان هاتۆتە دنیا. لە کەرکوک گەورە بـوە. چـوە بـۆ حەج و لەوێوە بۆ ئەسـتانبول. لە ئەسـتانبوڵ لە گەڵـێ مەحافیـل و مەجـالیس دا بە زەکـا و قـودرەت، لیسـانی حازرونی مات و مەبهوت کردوە. یەکێ لەمانە نامیق کەمال بەگی مەشهورە.

"شێخ رەزا کوڕی شێخ عەبدولڕەحمان ئەفەندی تاڵەبانییە. شێخ عەبدولڕەحمان ئەفەندی لە مورشیدینی تەریقەتی قادریە. شێخێکی صاحێب ئەزەر و شاعیرێکی شیرینزبان و پڕ هونەر بوە. شێخ رەزا بە چوار زبان شیعری هەیە. فەصاحەت و بەلاغەتی. زەرافەت و قـودرەتی. خـاریجی تەعـریفە. لە بەغـدا لە سـاڵی 1328 ی هیجریدا وەفاتی کردوە. لە جیواری حەزرەتی غەوس مەدفونە.

لە سەر کێلی قەبرەکەی ئەم دو بەیتە نوسراوە... "

لە ژ10 یدا شیعری "روم کردە بەزمی خاسی... " لە ژێر ناوی: (لەتائیفی شێخ رەزا) بڵاوکردۆتەوە.

زۆری ئەم شیعرانە بۆ یەکەم جار لێرەدا بڵاوکراونەتەوە. ئەو ئاگاداریيانەی لەسەر ژیانی شاعیرەکان و شیعرەکانیان نوسیونی، لە چاو سەردەمی خۆیدا تازە و بەکەڵک بون.

لە بەرهەمی شـاعیرانی هـاوچەرخی خـۆی بـۆ یەکەمـین جـار، لە ژ2 یدا بە ئیمـزای (ش) شـیعرە بە ناوبانگەکەی شوکری فەزڵـی کە بـۆ شـێخ مەحمـودی نوسـیوە، لە ژێـر سـەردێری: (غەزەل: لە وەقتـی خـۆی وتراوە) بڵاوکردۆتەوە:

"ئیش کە روی ئێستە لە هەورازە سەرەولێژی ئەکەی
فیکری دوریشی دەوێ، هەر بە دوعا و نوێژی ئەکەی!
گێرەشێوێنێ کە کای کۆنی بە بادا لە کنت
چاکە هەر لێی خوری سەیری دەم و کاوێژی ئەکەی
سەرەتای ئیش هەمو یەکبونە. ئەویش نابێ هەتا
هەر برینێ کە لە دڵ دا بوە سارێژی ئەکەی
حەیفە چاوێ کە جەفا کۆڵەوژی تێدا شکاند
تۆ بە کلچێوکی وەفا عەینی گەلاوێژی ئەکەی

قەومی بێ سەر نیە ئەمڕۆ لە هەمو عالەم دا
دەتەوێ تاجی سەر بی، بە هەوا گێژی نەکەی
شا، وەکو شایەکی شەترەنجە لە لای خەڵق ئەمڕۆ،
گەورە قانونە، قسەی کورت ئەمەیە درێژی نەکەی!"

ئەم شیعرە یەکێکە لە گەوهەرە ناوازەکانی ئەدەبی کوردی. لە کـاتی بڵاوکـردنەوەی دا شـێخ مەحمـود لە شاخ، لە شۆڕش دا بوە دژی هێزەکانی عیراق و بریتانیا.

هەندێ شیعر کە لە ستایشی گۆڤارەکە و خاوەنەکەی دا وتراون وەکو:

لە ژ6 ی دا سەعید فەوزی لە هەڵەبجەوە و، عەلی رەفیق لە کەرکوکەوە،

لە ژ7 ی دا سەید سلێمان ئەفەندی لە خانەقینەوە.

دەرچـونی دیـاری هاوزەمـان بـوە لەگەڵ تێشـکانی شۆڕشـی کوردەکـانی تورکیـا و، لەسـێدارەدانی سەرکردەکانی و، ئاوارە بونی هەندێکی تریان دا. بۆ شینی شەهیدەکانی، دو شیعری بڵاوکردۆتەوە:

لە ژ7 ی دا شیعرێکی عەلی بەگی (سالار سەعید):

"لەو دەمەی تاقم لە دیداری عەزیزانی وەتەن

دائیمەن جوتم لەگەڵ غەم، هەمدەمی حوزن و میحەن... تاد"

لە ژ9 ی دا شیعرێکی تری 15 بەیتی عەبدوڵڵا لە رەواندزەوە، سەرەتاکەی وا دەس پێ ئەکا:

"ئاسمان حەقە بیلا خوێن بگرێنن بەر زەمین

بۆ قەزایا غەوسی سانی، پیری ئەهری، قوتبی دین..."

دیاری لە ژێری دا نوسیویێتی:

"سەید عەبدولقادر ئەفەندی لە مەشاهیری ریجالی کورد و کیباری میللەتـی ئیسـلام بـو. خـوا صـەبوری هەمو برا و خزمانی بدا و حەقی گوم نەکا هەر کەسێ کوژرا لە پێناوی تەعالی میللەتا

تۆ بە مردوی قەت مەزانە، تا قیامەت زیندوە!"

ئەسیری، لە ژ7 دا شیعری (ویجدانی عەصری) و،

لە ژ10 دا (عیلمە میللەت ژور ئەخا) و،

لە ژ11-12 دا (بە گورجی بجوڵە) ی بڵاوکردۆتەوە.

هەر لە ژ7 ی دا ئەحمەد موختار جاف شیعرێکی نیشتمانیی و، حەمدی غەزەلێکی نوسیوە.

لە ژ13- 14 دا، ئەمیر (کە نازناوی شیعریی سالح زەکی خۆیەتی) (حوبی میللی) و، مـحەمەد تۆفیـق یش شیعرێکی بڵاوکردۆتەوە. ئەم شیعرەی محەمەد تۆفیق بە هی پیرەمێرد ئەچێ، ئەڵێ:

دوێنێ لە سەر چڵێکی گوڵێ بلبلێ گوتی
فەصلی بەهاری کوردە، ئەما رۆژی ئەگبەتی

تا لە کۆتایی دا ئەڵێ:

ئەویان لە عەرشی وەحدەتەوە سەرەفراز و ئەم
شاباشی پایتەختی دەکا ئەقدی هیمەتی
باڵی هوما درێژە بە هەر لایەکا ئەگا
دوبەر، تەواوە، سێبەرەکەی پانە بەسیەتی

4. 3. هەواڵ

4. 3. 1. هەواڵی پارلەمان

مەجلیسی مەبعوسان و ئەعیان. ئینتیخابی مەبعوس (نائیب - مەبعوس - نارراو)

لە ژ2 ی دا لە ژێر سەرناوی (باس و خەبەرات) دا هەواڵێکی لەسەر (جەژن) ی ئیمزاکردنی دەستوری عیراق نوسیوە:

"ڕۆژی شەمو 21 ی مارتی 925 لە بەغدا جەژنێکی گەورە بو. ساعەت نۆ و نیوی زەوالی یەعنی چێشتەنگاو هەیئەتی وزەرا و موحافیز و موتەصەریفی شاری بەغدا و وەکیلی قومانانی عمومیی پۆلیس. بە ئیحتیفالێکی زۆر گەورە لە دائیرەی وەزارەتەوە (قانونی ئەساسیی حکومەتی عیراق) یان برد بۆ مابەینی هومایون. لە گوزەرگاهی ئەم مەوکیبەیە عەسکەر و پۆلیس و قوتابی و کەشافەی مەداریس و ئەهالی صەفبەستەی ئیحتیرام و سەلام بون.

"حەزرەتی جەلالەتی مەلیک لە ساعەت 10 ی زەوالی بە قەڵەمێکی زێڕ قانونی ئەساسیی ئیمزا فەرمو. ئەم قەڵەمە ناررا بۆ موزەخانە. لەوێ هەڵئەگیرێ. ئەبێ بە ئەسەرێکی تاریخی بۆ عیراق.

"لە وەختی ئیمزای حەزرەتی مەلیک 101 تۆپ ئاگر درا.

"جەنابی مەندوبی سامی و ریجالی بریتانیا و کیبار و ئەشرافی مەملەکەت و میللەت هەمو بۆ عەرزی تەبریکات، زیارەتی مابەینی هومایونیان کرد.

"شەویش. ئەماکین و مەحافیل هەمو بە شوعلەی ئەلەکتریق و چرا رازانرایەوە. لە مزگەوتان مەولودی حەزرەتی ئەبەوی خوێنرایەوە."

لە ژ7 ی دا لە ژێرسەردێڕی (ئینتیخابی مەبعوسان) دا نوسیوێتی:

"9 ی حوزەیرانی 1925 _ 1341 ڕۆژی دوشەمو لە بەغدا و لە دەرەوە نوابی عیراق ئینتیخاب کرا. لەم نزیکانە کۆ دەبنەوە و دەست ئەکەن بە ئیش. ئێستە هەر ناویان عەرز دەکەین. ئینشائەڵڵا بەرە بەرە رەسمی هەمویان نیشان ئەدەین. خوا موەفەقیان بکا."

ئینجا بە ریز ناوی نائیبەکانی بەغداد، دیالە، دلیم، حلە، کەربەلا، کوت، ئەل ئیمارە ، دیوانیە، بەسرا، عەمارە، مونتەفیک، موسڵ، کەرکوک و ئەربیلی بڵاوکردۆتەوە. ئەوانەی دوایی بە مجۆرە بون:

"نوابی موصل: ارشد العمری. ضیا بک ال شریف بک، علی الامام، ابراهیم کمال، سعید جلبی الحاج ثابت، ثابت عبدالنور، حازم بک ال شمدین اغا، الشیخ نوری البریفکانی، هیبة الله افندی مفتی عقرة، الخوری یوسف خیاط، رؤف شماس الوس، اسحاق افرایم.

"نوابی کەرکوک: نشات بک. الشیخ حبیب افندی طالبانی. رفیق افندی خادم السجادة. سعید افندی صلاحیە.

"نوابی ئەربیل: صبیح نشات بک. داود بک الحیدری. یوسف ابراهیم افندی. اسماعیل بک. عبدالله مخلص بک."

لە داوێنی ئەم لیستەیەدا وتارێکی لەسەر (نائیب- مەبعوس: نارراو) نوسیوە

"لەبەر ئەمەی کە دیاریی کوردستان سیاسی نیە، لە حەق نەتیجەی ئینتیخابات موتالەعات و ئیجتیهادات ناونوێنین. فەقەت بە ناوی هەیئەتی ئیجتیماعیەوە ئەتوانین ئەختێ بەحس لە حقوقی ئیجتیماعی و ئەدەبی خۆمان بکەین."

بەهۆی هەلومەرجی تایبەتی سلێمانیەوە هەڵبژاردن لەوێ دوا کەوتوە.

لە ژ8 ی دا ناوی (دوابی سلێمانی) یشی بڵاوکردۆتەوە: "رۆژی 24 ی حوزەیرانی 925 لە سلێمانیش مەبعوسان ئینتیخاب کرا. جەنابی محەمەد ساڵح بەگ محەمەد عەلی بەگ بە 145. میرزا فەرەج حاجی شەریف بە 137. محەمەد ئەمین بەگ بیکباشی ئەرکان حەرب بە 125. ئەحمەد موختار بەگ عوسمان پاشا بە 110 رەئی. بون بە مەبعوسی سلێمانی عەرزی تەبریکات دەکەین. لەسەر خێر و نەفعی مەملەکەت و میللەت موەفەق بن."

4. 3. 2. هەواڵی مەدرەسەی عەسکەری

لە ژ3 ی 13 نیسانی 925 دا ریپۆرتاجێکی وردی لەسەر دامەزرانـدنی جەیشی عیراقی لە ژێر سەردێڕی: (مەدرەسەی عەسکەری یاخود دار ئەل تەدریبی عەسکەری) نوسیوە. کە بۆ ئەمرۆش دڕختێکی مێژویی هەیە. ئەڵێ:

"لە ساڵی 1921 هەیئەتێک لە عیراقەوە چو بۆ کۆمەڵ (مونتەمەر) ی شەرقی ئەوسەت کە لە قاهیرەدا کۆبوبوەوە. ئەم هەیئەتە کە گەڕایەوە عیراق بۆ رێکخستنی مەدرەسەیەکی عەسکەری تەڵەبنامەیەکیان دا بە هەیئەتی وزەرا.

"بە پێی پرۆغرامی حەربیەی سانت هێرست بە بەعزێ تەعدیلات پرۆغرامێکی تەدریس گیرایە قەڵەم. دەست کرا بە چاککردنەوەی قشڵەی سواری کە لەو لای قاپی ئیمامی ئەعزەمە.

"لە 1 ی نیسانی 1921 لە 20 زابت کۆمەڵێک دروست کرابو. ئەمانە لە قشڵە لە دائیرەی موشیرییەتی کۆن، هەتا مەدرەسە کرایەوە خەریکی باس و موزاکەرە بون.

"لە 15 ی تەموزی 1921 تەعمیراتی قشڵەی سواری تەواو بو. ئەم 20 زابتە قەیدی دەورەی ئەوەل بون.

"لە 19 ی تەموزی 1821 (بێگومان هەڵەی چاپە ئەبێ 1921 بێ) مەدرەسەی عەسکەریە رەسمەن گۆشاد کرا. ئەوەل دەفعە 7 بیکباشی 26 قەدەملی یوزباشی 17 یوزباشی 34 ملازم ئەوەل 72 ملازم سانی جەمعەن 156 ئومەرا و زابتانی داخلی مەدرەسەی عەسکەری بو.

"لە 1 ی تشرینی ئەوەلی 921 جەیشی عیراقی لزومی 27 زابتی بینی. 13 ی تشرینی ئەوەل 9 زابتی تۆپچی. 1 ی تشرینی سانی 921. 50 زابتی پیادە ئیلتیحاقی جەیشی عیراقی کرد. 13 زابت لە ئیمتیحان دەرنەچو.

"10 ی تشرینی سانی 921 دەورەی دوهەم کرایەوە. 51 زابتی روتبەدار و 50 زابتی بچوک هاتە دەورەی دوەم لە 1 ی کانونی سانی 922 زابتانی موتەباقی دەورەی یەکەمیش دابەشی جەیشی عیراقی کران.

"لە 3 ی کانونی سانی 922. 54 زابتی روتبەدار داخلی مەدرەسە بو. ئینجا تەلەبەی مەدرەسە لەسەر چوار صنف رێک خرا.

صنفی ئەوەل - دو قسم بو. قیسمێکی ئەو ئومەرایانە بون کە 1 ی تشرینی ئەوەلی 921. قیسمێکیشی ئەو ئومەرایانە بون کە کانونی سانی 922 هاتبونە مەدرەسە.

صنفی دوەم - ئەو زابتانە بون کە تشرینی سانی 921 هاتبونە مەدرەسە.

صنفی سێیەم - ئەو زابتانە بون کە تشرینی سانی 921 هاتبونە مەدرەسە.

لە شوبات و مارتی 922 ئوصول تەدریس و تەعلیم چاکتر خرایە کار. لەوانەی تشرینی سانی 921 هاتبونە مەدرەسە 9 زابت درا بە جەیش، 94 زابتی ما. ئەمانیش لە نیهایەتی مارت و نیسانی 922 دابەش کران.

"هەر لەم تاریخەدا دیوانی تەرجومە ئیلحاقی مەدرەسەی عەسکەریە کرا.
لە 3 ی کانونی سانی 927 دەورەی سێیەم کرایەوە. ئەمانە لە 23 ی ئاغستۆسی 922 دابەش کران.
"لە 4 ی نیسانی 922 بۆ ئومەرا و زابتانی قەرار گاهی عمومی دەورەی چوارەم کرایەوە هەتا 31 ی تەموزی 922 دەوامی کرد.
"لە 25 ی تشرینی سانی 922 دەورەی پێنجەم کرایەوە هەتا 27 ی کانونی سانی 923 دەوامی کرد.
"شوبات و مارتی 923 مەدرەسەی عەسکەریە خاڵی ما. مایسی 923 دار ئەل تەدریبی عەسکەری ئیحداس کرا.
"لە 23 ی مایسی 923 دەورەی شەشەم کرایەوە. لە 25 ی ئەیلولی 923 دەرچون.
"لە 3 ی تشرینی ئەوەلی 923 دەورەی حەوتەم کرایەوە هەتا 28 ی کانونی سانی 924 دەوامی کرد.
"لە 15 ی شوباتی 924 دەورەی هەشتەم کرایەوە هەتا 25 ی مایسی 924 دەوامی کرد.
"لە 2 ی حوزەیرانی 924 دەورەی نۆیەم کرایەوە هەتا 25 ی ئەیلولی 924 دەوامی کرد.
"لە 9 ی تشرینی ئەوەلی 924 دەورەی دەیەم کرایەوە لە 6 ی شوباتی 925 دەرچون.
"لێرەدا ئێمە هەر بەحسی ئەدواری پیادەمان کرد. چونکە لە تەک ئەم فۆتۆغرافە هەر پیادە عەلاقەدارە."

لەم ژمارەیەدا وێنەیەکی فۆتۆگرافی بڵاوکردۆتەوە لە ژێریدا نوسیویتی: ئەمە ئەو زابتانەن کە لە دەورەی دەیەمی دار ئەل تەدریب دەرچون. لە ناوەڕاستیان ئامیری دار ئەل تەدریبی عەسکەری و معاونی و موعەلیمەکان دانیشتون."

4. 3. 3. هەواڵی هاتوچۆی پیاوە ناسراوەکانی کورد بۆ بەغداد

هەواڵی هاتوچۆی بازرگان و کەسایەتی سیاسی و دینی و کۆمەڵایەتی کوردی بۆ بەغداد نوسیوە، بەخێرهاتن و خواحافیزی لێ کردون.
لەو کاتەدا تازە شۆڕشەکەی شێخ سەعید، لە کوردستانی تورکیا، شکا بو.
هەندێ لە کەسایەتیە ناسراوەکانی ناوارەی عیراق بون. دیاری، هەواڵی هاتنی نوسیون:
لە ژ7 دا لە ژێر ناوی (بەخێرهاتن) دا نوسیویتی:
"لە منەوەرانی کورد و خانەدانی بتلیس جەنابی مەمدوح سەلیم بەگ تەشریفی هاتۆتە بەغدا میوانی شوکری محەمەد بەگی دوقتۆرە."
لە ژ10 دا لە (ئەخباری پانزە ڕۆژ) دا نوسیویتی:
"ئەجلی موکەرەم سەید عەبدولقادر ئەفەندیی مەرحوم، جەنابی سەید عەبدوڵڵا ئەفەندی لە بەغداد میوانی ئەقیب بو، 12 ی تشرینی ئەوەل بە ڕێی ئاستنا گەڕایەوە ڕەوانەدز. ئەکابیر و ئەعازیمی کورد ڕەوانەیان کرد. هەتا ئێستاسیۆن و حەرەکەتی شەمەندەفەر هەمو لە خزمەتیا بون."
لە هەمان ژمارەدا لە ژێر ناوی (ئیعلان) دا نوسیویتی:
"لە تەرەف ئیحسان نوری بەگ کە لە تێگەیشتوان و وڵاتپەروەرانی کوردە و ئەشرافی بتلیسە بە ناوی (کورد قیام میلسی) کتێبێکی زۆر بە قیمەت نوسراوە، لە چاپدراوە. لەم کتێبەدا ئەسبابی هەڵسانی کوردی شیمالی و ئەهمیەتی عەسکەرییەی بە تورکی بەیان ئەکا. بۆ هەمو کوردێ پێویستە ئەم ئەسەرە بخوێنێتەوە."

هەر ئەوسا لە ژ39 ی 10 ی ئەیلولی 1925 و لە ژمارەکانی 40 و 41 ی (ژیانەوە) ی سلێمانی‌دا ئەم کتێبە بە زنجیرە لە ژێر سەرناوی: (قیامی میللی کورد و ئەهمیەتی عەسکەریەی) کراوە بە کوردی و بڵاوکراوەتەوە.

لە ژ 13- 14 دا لە ژێرناوی (تەشریف) دا نوسیویتی:

"برای موحتەرەمی شێخ سەعید ئەفەندی رەئیسی قیامی کورد، جەنابی شێخ مەهدی ئەفەندی و، قەهرەمانی میللەت جەنابی سەید تەها ئەفەندی، تەشریفیان هێناوەتە بەغداد. لە تەرەف ئەشراف و منەوەرانی میللەتی کورد لازمەی ئیحتیفالات و تەعزیمات بە جێ هێنرا. عەرزی بەخێرهاتنیان ئەکەین."

لە ژ11- 12 دا لە ژێر ناوی (خەبەرێکی ناخۆش) دا نوسیویتی:

"وەک خەبەرمان زانیوە حکومەتی ئێران قوەتێکی ناردۆتە سەر ئەورامان. چەک و سیلاحیان داوا کردوە. ئەوانیش نەیان داوە، بوە بەشەڕ. لەسەر ئەمە بەینی جەعفەر سوڵتان و حکومەتی ئێران تێک چوە. کورد و فورس بران، برایەکی ئیرسی و تاریخین. دڵ نایەوێ بەینی ئەم دو براخاسە تێکچێ و بێ چەک و سیلاح بمێنێ، بە کەڵکی یەک بێن. بۆ یەک زۆر لازمن. ئینشائەڵڵا ئەم خەبەرە ئەصلی دەرناچێ، ئەگەر ئەصلیشی بێ ئینشائەڵڵا حکومەتی عالییەی ئێران برا لەبرا ناکا، ئەم برا بچوکە وەک برایەکی بە ڕەحم و بوزورگەوار ئیدارە ئەکا."

4. 4. خوێندن و خوێندنگە

لەو سەردەمەدا نەخوێندەواری زۆر بڵاو بو. بە دەگمەن خوێندەوار هەبوە. ئەمەیش کاری کردۆتە سەر ئاستی هۆشیاریی سیاسی و کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و نیشتمانیی خەڵک. ڕۆشنبیرانی کورد لەو سەردەمەدا کردنەوەی خوێندنگە و بڵاوکردنەوەی خوێندەوارییان کردوە بە یەکێ لە خواستە هەرە پێویستەکانی ئەو قۆناغە. لەهەر کوێیەک هەلێکیان بۆ هەڵکەوتبێ ئەم داوایەیان دوبارە کردۆتەوە. لە ڕۆژنامەکانی سلێمانی‌دا ئەمەیان بەردەوام نوسیوە. هەر کە یەکێ لە کاربەدەستانیان دیبێ مەسەلەکەیان لەگەڵ باس کردوە. هەندێ لە نائیبە کوردەکانیشی چەند جارێ بە نوسین و زار ئەم داخوازیەیان خستۆتە بەردەم پارلەمانی عیراق.

دیارییش لە چەند ژمارەیەکی‌دا لەم بارەیەوە دواوە.

لە ژ6 ی‌دا لە ژێر سەردێڕی: (مەعاریف و مەکتەب لە سلێمانی) نوسیویتی:

"وەکو تێ گەیشتوین هەتا ئەیلول دەس لە مەکتەب و مەعاریفی سلێمانی نادرێ. فەقەت قەرار وایە کە لە ئەیلول دو مەکتەبی تیا بکرێتەوە. یەکێکی بە ئیعتیباری ئیبتیدائی و ئەوەڵی شەش صنفی دەبێ. یەکێکیشی ئیبتیدائی دەبێ. لە هەڵەبجەیش مەکتەبێکی ئیبتیدائی دەکرێتەوە. پاش دو ساڵی تریش سلێمانی بەڵکوم مەکتەبێکی سانەوی هەڵدەگرێ.

"صەرفی نەزەر لە زەمانی سەربەخۆیی میللەتی کورد و حاکمیەتی بابان حەتا لە وەقتی عوسمانیی‌شدا سلێمانی لە خسوس مەکتەب و مەعاریف ئیستیسنایەکی هەبو. وەقتێ روشدیەی عەسکەریە تەنها کە خاصی چەند ولایەتێک بو، بە حەسەبی ئەهمیەت و لیاقەتەوە سلێمانی نەزەری دیقەتی جەلب کردبو وە بە هیمەت و دەلالەتی سەعید پاشای رەئیسی شورای دەوڵەت مەکتەبێکی روشدیەی عەسکەریەی تیا کرابوەوە. گەلێ زابتانی ئۆردو تەخصیص ئەم مەکتەبە کرا بو وە گەلێ فائیدەی بوبو. لە پاش ئیعلانی مەشروتیەتیش ئیعدادیەکی مولکی هەبو.

"حکومەتی فەخیمەیش لە حەق مەعاریفی سلێمانی ئەلحەق دریغی عاتیفەت و ئەهمیەتی نەفەرموە. فەقەت لە بەدبەختی و کەم موبالاتی خۆمان چەند ساڵێکە لە مەملەکەتەکەمان روناکی عیلم و عیرفان نەما. شاگردانی

پێشو هێلانەیان لێ روخا. هێچیان لە بیر نەما. منداڵەکانی تریش لە بەر بێ مەکتەبی و بێ شوێنی پێیان نەخوێندرا... جێگایانی تریان ئەوا دانیمەن پێش ئەکەون. ئەمانە کە گەورە بون ئەلبەت حەدی موصاحەبە و موقایەسەی ئەمسالیان نابێ. هیچیان دەست ناکەوێ.

"ئۆباڵی ئەم بێ گوناهانە بە ئەستۆی ئێمەیە.

"یاخوا، ئەمڕۆیش سەعید پاشایەکی ترمان تیا هەڵکەوێ و سلێمانی دوبارە سەرکەوێ."

لە ژ15 دا عەبە عەزیز هەولێری لە وتارێکدا بە ناونیشانی (قوتابخانە) ئەڵێ:

"سەربەخۆیی و بەختیاری بە عیلم و عیرفان. عیلم و عیرفانیش بە مەداریسی ئیبتیدائیە پێک یەت. قوتابخانە ئەساسی بەرزبون و رزگاربونی هەمو میللەتێکە. لە مەمالیکی موتەمەدینەدا مەداریسی ئیبتیدائیە گەلێ بە ئەهمیەت گیراوە، هیمەتی بۆ سەرف کراوە. بولغار، مەجار، یۆنان، صرب، بە مەداریسی ئیبتیدائیە تێ گەیی و پێ گەیی. لە فکرو وەتەنیەت و جنسیەت گەیی."

لە ژمارەکانی 5 و 6 و 9 دا پیرۆت لە سلێمانیەوە بە زنجیرە وتارێکی لەسەر: (ئافرەتی کورد: مەوقیعی ئیجتیماعییان) سەبارەت بە ئازادی ئافرەت نوسیوە، داوای کردنەوەی خوێندنگەی فێرکردن و پێگەیاندنی ئافرەت لە وەزیری مەعاریف ئەکا. کۆتایی وتارەکەی بەمە دێنێ:

"ئێستا ئیستیرحام لە حەزرەتی مەعالی وەزیری مەعاریف دەکەین کە هیچ نەبێ بە پێی لیواکانی دراوسێمان تەماشای مەعاریفی ئێمەیش بفەرمون. ئێمە تەشکیلاتێکی واسیعمان ناوێ. ئەمڕۆ مەکتەبێکی ئیبتیدائی مونتەزەمی ئوناس بە ئێمە لازمە. دیسان حەزرەتی وەزیر تەئمین دەکەین ئەگەر بێت و مەکتەبێکی کچان لە سلێمانی دا بکاتەوە، لە ئیستیقبالێکی نزیک دا گەلێ موعەلیماتی مومتازەی کورد بۆ عیراق پێ دەگا و سەمەرەی ئەم ئیشە خێرەی ئیقتیتاف ئەکا."

دیاریی کوردستان لە کۆتایی ئەم وتارەدا لێدوانێکی خۆی لە سەر نوسیوە ئەڵێ:

ئەم مەقالەیە لە مێژە بۆ ئیدارەخانە هاتبو. مەعەل ئەسەف لە بەر پاشکەوتنی ئەم ژمارەیە ئەمیش مابو.

"حەزرەتی فەخری کائینات (علیه اکمل التحیاة) فەرمویەتی: (طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة) صدق رسول الله. یەعنی خوێندن و فێربون، چ پیاو چ ژن بۆ هەمو ئیسلام فەرزە. ئیسلام، ژن و پیاوی بێلا ئیستیسنا دەبێ هەمو خوێندەوار بن.

"هاواری پیرۆت، هاوارێکی زۆر بە جێیە. لە حەق بێ مەعاریفی و مەغدوریەتی کوردستان لە ژمارەکانی پێشویشمان دوا بوین. لە تەرەف ئەمین بەگ مەبعوسی سلێمانی و رەفیقاتی لە حەق مەعاریف و مەداریسی سلێمانی و ئەمسالی تەقریرێ بە ریاسەتی مەبعوسان درا. لە مەجلیسدا واقیفانە و عالمانە مودافەعە کرا. گەلێ غیرەت و هیمەتیان نواند.

"حکومەت قەراری وایە لە سلێمانی مەدرەسەیەکی کچان دانێ. شایانی عیبرەت و تەئەسورە، لە پەیداکردنی دو موعەلیمە توشی موشکیلات دەبن.

ئەگەر کوردستانیش وەک جێیانی تر لە وەقتی خۆی مەدرەسەی کچانی تیا بوایە ئەمڕۆ بۆ دو مەعەلیمە موشکیلات روی نەئەدا.

"لە بەغداد دو مەعەلیمەی کوردییەل ئەصل هەیە. ئەمانە بە مودەتێکی زۆر کەم وەک دەستە خوشکەکانی سلێمانییان کوردی قسە ئەکەن. یەکێکیان کچی سالح ئەفەندی مولازمە، ئەوی دیش لە ئەحفادی موفتی زەهاوی مەرحومە. ئەگەر تەحقیقاتمان واسیعتر بکەین، لەو ئەولادە وەتەن جوبانە کە بە نوری عیلم و مەعریفەتی جێیانی دی بەهرەمەندی شەرەف و حورمەت بون، گەلێ موعەلیمەی تریش پەیدا ئەبێ.

"لە حکومەت رجا ئەکەین، ئەم دو خوشکەمان بە معاشێکی کافی و باش دەرحاڵ نیعزامی سلێمانی بفەرمون.

"لە ئەشراف و خەڵقی سلێمانیش تەمەنا دەکەین کە قەدری ئەم دو ئەولادە گەورە و پێگەیشتوەیان بگرن و ئەولادەکانیان بێ تەربیە بفەرمون و فەرمایشی خوا و پێغەمەرمان بە جێ بهێنن.

"ئەوەک تەنها سلیمانی، هەولێر، کۆیە، رەواندز، بیلخاصە مەحاڵی بادینان بێ گوناه و مەحروم و تکاکارە، هەر بە هاوارە.. دڵمان بە غیرەت و ئەهلیەتی مەبعوسانمان خۆش و قائیمە. ئەوان لە هەمومان باشتر و شارەزاترن. میللەت پشتی وەکیل و براگەورەی خۆی بەر نادا. واز ناهێنێ. ئەویش ئەیەوێ بە قەدەر قەدر و قودرەتی خۆی بکا بە قەدر و قیسمەتی خۆی."

4. 5. گیروگرفتەکانی زمان و رێنوس

چەند کەسێکی شارەزا لە نوسین و لێدوانی ئەم باسەدا بە وتاری جیاواز بەشدار بون، لەوانە: تۆفیق وەهبی بە وتاری: (کوردیەکەمان بە چۆن حروفێک و چۆن بنوسین؟) و، ئیسماعیل حەقی شاوەیس لە کفریەوە بە وتارەکانی (نوسینی کوردی چۆن بێ؟) و، (ئیملای کوردی حروفاتی عەرەبی) و، (لاپەڕەی نوسینی تازە و کوردی پەتی: لەنوسین و شێوەدا سەربەخۆیی) و، حەسەن کوردستانی لە رەواندزەوە بە وتاری: (لە حەق نوسینی تازە).

4. 6. باسی سیاسی

لەبەر ئەوەی دیاریی کوردستان، وەکو خۆی نوسیویتی سیاسی نەبوە، توخنی باسی سیاسی نەکەوتوە، بەڵام لە توێی هەندێ باس دا، تیرێکی هاویشتوە. لە ناواخنی وتارێکدا نوسیویتی:

"مەعلومە کە موعەلیمانی کوردزمان رەوانەی خوارەوە کران، لە جێی ئەوان بۆ کوردستان زمان و حاڵنەزان ناردران..."

لە لێدوانێکی تردا نوسیویتی:

"لەم عەصرەدا، لەم قەرنی مەدەنییەت و کەمالەدا، کوردی هەژار و بێکەس، هێشتا بە گولله، بە بۆمبا، بە تەناف، بە برسێتی، بە رۆتی، بە هەژاری و کوڵەواری، بە ئەنواعی قەهر و ئەلەم دەمرێ، دەکوژێ و دەنێژرێ... وەک شەکری خاو لە ناو سوێراوی عمومی و ئەبکەمیەتی بەشەرییەتی حازرە و موتەمەدینە ئەتوێتەوە، ئەبێ بە بوخار، ئەگەڕێتەوە بەر بارەگاهی عەدل و ئیحتیشامی کردگار."

جگە لەم باسە سەرەکییانە هەندێ وتاری جۆراوجۆری تێدایە لە سەر: سەرفترە، رەمەزان و جەژن، کولارە، مەتەڵ...

5. باری دارایی

سەرچاوەی دارایی دیاریی کوردستان سامانی تایبەتی خاوەنەکەی و پارەی فرۆشتنی ژمارەکانی و ئابونە و ئاگاداری بوە. گۆڤارەکە خۆی لە دوا لاپەڕەی هەمو ژمارەکانیدا بەمجۆرەی نوسیوە:

"کریاری: لە بەغدا ساڵی بە 12، شەش مانگی بە 7. لە دەرەوە ساڵی بە 15، شەش مانگی بە 8 روپیەیە. بۆ قوتابی و فەقێ، لە بەغدا ساڵی بە 10، لە دەرەوە بە 12 روپیەیە.

"بۆ مەمالیکی ئەجنەبیە، ئوجرەتی پۆستەی ئەخرێتە سەر.

"بۆ ئیعلانات، مشتەری لە تەک ئیدارەخانە پێک بێت."

لە ژ14 ی 21 ی تشرینی یەکەمی 1925 دا لە ژێر ناوی (رجا) دا نوسیویێتی:

"دەستگیر و یاریدەدەرمان خزمانە، جێرخواهان و ناشنایانە، هیوامان هەر بە وانە و بە سەعی و غیرەتی خۆمانە. سەرمایەیەکی تر و پشتیوانێکی ترمان نیە. بۆ دەوام و گەورەبونی (دیاریی کوردستان) و نەفعی هەمومان رجا ئەکەین قیمەتی کریاری فەرامۆش نەفەرمون. بە پۆستەدا بینێرن. ئەوانەی کریار نین و جەریدەیان بۆ ناچێ داوابکەن. خۆیان گەورەیەتی بنوێنن، بۆمان بنوسن."

لە ژ16 دا لەژێر سەردێری: (بۆ هەمو برا و خزمان) دا نوسیویێتی:

"دیاریی کوردستان بە حەسەبی وەزعیەت و رەسم و ئەفاسەتی مەسرەفی لە ئەمسالی گەلێ زیاترە. بۆ کەس زەرەری نەبوە. بۆ خێر و نەفعی میللەت و ئەمسالی تەئسیر و خزمەتی بوە. وەک دائیمەن گتومانە ئەمە هی خۆمانە، هیوامان هەر بەخۆمانە و بە غیرەتی برا و خزمانە. حسێن ئەفەنـدی تەحسیلدارمان بە عائیدات بۆ دەرەوە نارد زۆر رجا ئەکەین تەئخیری مەکەن. لە ژێر ژمارەی موتەسەلسیل، موقابیلی مەقبوزی مەتبوع و مەمهور بە ئیمزای صاحیبی ئیمتیاز و مۆری ئیدارەخانە، قیمەتی کریاری پێ کەرەم بفەرمون. ساڵانەی هەزار لاپەرەی بە پانزە رۆپیە زۆر نیە. قەناعەت و فیداکاری تیادایە. گەلێ مەسرەفی لێ کراوە مەسرەفی خۆی دەرنەهێناوە. مەتلەبمان بۆ نەفع و خێری میللەت و مەملەکەتە. مان و گەورە بونی بە بە خێوکردنی وەجیبەی هەمومانە. بۆ ئەمە ئابونە بون و فەرامۆش نەکردنی ساڵانەی کافییە هیچی تری پێ ناوێ. ئەوەی بۆ خودا و خۆ بێ لە کیس ناچێ..."

6. بەشی عەرەبی

ئەهێنێ لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لە سەر بکرێ.

7. بەشی تورکی

ئەهێنێ لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی لە سەر بکرێ.

8. لە روی هونەری رۆژنامەوانییەوە

لە روی ناوەرۆکەوە، گۆڤارەکە دەوڵەمەندە بە باس و بابەتی جۆراوجۆر.

هەواڵی گرنگ و تازەی ئەوکاتە و ریپۆرتاجی ورد و بە نرخ و زانیاری مێژویی و ناگاداریی باشی تێدایە.

لە روی شێوەوە، دیاریی کوردستان خۆی خاوەنی چاپخانە و کارگەی زنگۆگراف نەبوە. ئەو 16 ژمارەیەش 4 چاپخانەی کردوە:

ژمارەکانی 1 و 8 ی لە (مطبعة دارالسلام) و.

ژ3 ی لە (المطبعة العصرية) و.

ژمارەکانی 10 و 11- 12 ی لە (مطبعة الفرات) و.

ژ 13- 14 و 15 و 16 لە (المطبعة السريانية الكاثوليكية في بغداد) چاپ کراون.

هەندێ ژمارەیشی ناوی چاپخانەی بە سەرەوە نیە.

بێگومـان ئەمە خـۆی کۆسـپێکی تەکنیکـی گەورە بـوە. تیپکارەکـانی چاپخـانەیش زمـانی کوردییـان نەزانیوە، ئەمەیش ئـەرکی بەڕێوەبـەرەکانی گۆڤارەکـەی نژوارتـر کـردوە. لەگـەڵ هـەمو ئەوانـەیشدا ناسـتی هونەری هۆڤارەکە نیشانەی شارەزایی و لێزانییانە. ڕوخساری گۆڤارەکە و لاپەڕەکانی جوان ڕێک خـراون و ڕازێنراونەتەوە. وێنەکانی باش هەڵبژێردراون. زۆری لاپەڕەکـانی دوسـونی تـێدا نوسـراوە و کەمێکـی یەک ستون. لە چاو گۆڤارەکانی ئەو سەردەمەی بەغدادا، ئەم لەوان دواکەوتوتر نیە.

9. ڕاوەستانی لە دەرچون

پێنەچـێ دیـاریی کوردسـتان بە هـۆی دامەزرانـی بەڕێوەبەرەکـانی لە دەزگاکـانی حکـومەتدا، یەکـی دەرچونی کەوتبێ.

لە ژ15 دا نوسیویتی:

"موفەتیشی مالیەی کوردستان

موحەڕیری عەرەبی دیاریی کوردستان جەنابی خەلەف شەوقی ئەفەندی لە ڕیاسەتی قەلەمی تەرجومەی سکرتاریەتی واریدات تەرفیعی کرد، کرابە موفەتیشی مالیەی کوردستان. موحەڕیری خۆمان مەدح نـاکەین. بەم ئینتیخاب و تەعینە موصیبە عەلاقە داران تەقدیر و تەبریک ئەکەین."

لە ژ16 ش نوسراوە:

"مدیری ئیدارەی (دیاریی کوردستان) ڕەشید شەوقی ئەفەندی

"ڕەشید شەوقی ئەفەندی کوڕەزای قادر ئەفەندی گەورەیە. (1894 م: 1310 هـ) لە سـلێمانی هـاتۆتە دنیا. لە ڕوشدیەی عەسکەری سلێمانی و ئەعـدادیی عەسـکەریی بەغـداد و حەربـیەی ئەسـتەنبول تەحصـیلی بینیوە. لە ئۆردوی تورکیا لە بلوکی دوەم سواریی ئالای مزراقلی ملازم ئەوەل بوە. غیرەت و مرووەتی میللـیە و وەتەنیە. لە ساڵی 1921 دا لە ویوە هێنایەوە. مودەتێ بێ مەئموریەت و بێ بەش ما. موحیبەتی میللـیەی لـە سلێمانی خستیە ناو تەشـکیلاتی حکومـەتی کـورد. مـودەتێ لـە شـاخ و داخ مـا. لە ئەوەل ژمـارەوە یاریـدەی (هەیئەتی دیاریی کوردستان) ئەدا. حەقی خدمەتی بە سەر میللەتەوە هەیە. ئەمجـارە داخلـی دار ئەل تەدریبـی عەسکەری بو، بە ئیمتیحان ئەهلیەت و کیفایەتی نواند. بۆ سریەی ثالثی نەقلیەی جەیشی عیراقی تەعین کرا.

"(هەیئەتی دیاریی کوردستان) ڕەفیقێکی زۆر خۆشەویسـت و بە غیرەتـی گـوم کـرد. خۆزگـا قەومـی عەزیزی ئێمەش وەک میللەتانی تر ئەهمیەتی مەتبوعاتی فەرامۆش نەفەرموایە. یاریـدەی ئەم جەریـدەیە چـاکتر بدرایە، بەدەلی دابونەی وەک هـی جەرائیـدی تـر پێشـەکی بنێـررایە وە یـا زۆر پـاش نەخـرایە، وە ڕەشـید ئەفەندی بمایە. مومائیلەیهی زابتێکی بە قیمەتە، سینەی حەمییەتی دەلیلی غیرەت و بەسالەتە. ئینشائەڵڵا جەیش و مەملەکەت گەلێ ئیستیفادەی لێ ئەکا."

سـاڵح زەکـی بەگـیش هەر لەو مـاوەیەدا لە دەزگاکـانی حکـومەت دا تەعیـین کـراوە، ئیتـر دەسـتی لە دەرکردنی گۆڤارەکە هەڵگرتوە.

10. بۆ مردنی ساڵح زەکی

ساڵح زەکی لە دەزگاکـانی حکـومەتی عیـراق دا دامەزرا، ئیتـر وازی لە پیشـەی ڕۆژنـامەوانی هێنـا. لە دەزگای بەڕێوەبردندا بەرزبوەوە تا گەیشتە پلەی موتەسەڕیفی لیوا. مـاوەیەک بـو بە موتەسـەڕیفی سـلێمانی. ساڵی 1944 مرد. ساڵح زەکی بەگ پایەیەکی کۆمەڵایەتی بەڕێزی لەناو دۆست و ناسیاوەکانی و، لەناو کـۆڕ

و کۆمەڵە ڕۆشنبیریەکاندا هەبوە. پیرەمێرد بە بۆنەی مردنیەوە لە (ژین. ژ769 ی 28 ی کانونی یەکەمی 1944) دا ئەم هەواڵە کورتەی نوسیوە:

"شیوەن و ماتەم: شیوەنێکی وا کە بە هیچ نەشیەد و گریانێک داخی جۆش دانیشێتەوە و کوڵی گریان دانیشێتەوە. ساڵح زەکی بەگی ساحێبقران ڕۆیی. کۆچی کرد. هەوارگەی خێڵی سلێمانی وێران بو. ئەو شوێنە پڕ دابێتەوە. ئای چ برینێکی بە ئێشە. سەرخۆشی لە هەمو شاری سلێمانی ئەکەین. لە پێش دا خۆم."

هەر پیرەمێرد لە (ژین. ژ772 ی 25 ی کانونی دوەمی 1945) دا لە ژێر سەردێڕی: (نێرگس و یادی ساڵح زەکی بەگ) دا ئەم وتارەی نوسیوە:

"ئەمڕۆ چڵێ نێرگسم دی و ساڵح زەکی بەگم کەوتەوە یاد. ساڵح زەکی بەگ دوایی گوڵی باغی صاحیبقران بو لە زەکادا، لە سەخادا، لە وەفادا. من بەش بە حاڵی خۆم وێنەی ئەوم کەم دیوە. زۆرتر کە پەسندم کرد لە پێش دا رابیتەی نەفسانی بو. ئەو خاوەن خوان و من ئەوسن. کە تێرم خوارد. لە موصاحەباتیا زەوقێکی ڕۆحانیم دی. ئینجا کەوتینە عالەمێکی ڕۆحانیەوە. بە ڕۆح و بەدڵ خۆشم ئەویست.

"کاتێ بە موتەصەریفی هاتە ئێرە ئەو سەردەمە (مەرد مەگرێزەکانی ئێمە) هەمو جومعان ئەچوینە زەڵم و دواوان. جارێکیان ئەویش هات. لە ڕێوە چوینە تومقوت. لەوێوە هاتینەوە بۆ لای پردەکەی زەڵم. ئەو نێرگسە جارەی سەر ڕێگاکەی دی ڕاوەستا. لە ئۆتۆمۆبیلەکە هاتە دەرێ. پەلی من و کورەکانی گرت چوینە ناوەڕاستی ئەو نێرگسانەوە. باقەیەک نێرگسی کرد و لە ناو ئەو نێرگسانەدا ڕاکشا و. بە دەستە نێرگسەکە چاوی خۆی داپۆشی. وتی: "خۆزگە لە ناو ئەم نێرگسانە و لەم سەرەڕێی ئێڵی جافەدا ئەنێژرام." دوای ئەوە سەری هەڵبڕی وتی: "کاکە توخوا تەماشای ئەم چەشم ئەندازە شیرینە و ئەم دەشتە ڕەنگینە بکە. ئەستەمولّ کە بە بەهەشتی ڕوی زەمینی داوئەبەن، لە ناوەڕاستی بیشکتاش و نشانتاش دا کۆشکێکی سولتان عەزیزی تیایە، لە نزیک ئەو باغچەیەکی فولیای تیایە پێی ئەڵێن قولیاترلاسی. بەهاران ئەم هەمو سەیرانکەرەی لێ کۆ ئەبێتەوە لەو چاڵەدا. ئەمە گوایە بۆنی فولیا ئەکەن. ئەیکرن دەسکی ئەکەوێتە مەجیدیەک. دە وەرە ئەمە ببینە و ئەویش بیر بکەرەوە و. ئەم ڕوبارەیش بەم لەنجە و لارە ببینە و وڵاتی خۆت لە پێش چاو شیرین ئەبێ."

"ئەیویست خەمەتی نیشتمانەکەی بکا زۆری لە دڵ بو. لە سەید صادق بەو لاوە دێ یەکی عەصری بینا بکا و فابریقەی شەکری تیا دابنێ. وە دەستی پێ کرد کە شار بگوێزێتەوە بناری گۆیژە. ئەم دیوی گۆیژە بنێژێ بە باغ. ئێستا دەستی ناهەمواری دەوران لە دەمێک دا کە نێرگس چاوی کردەوە، چاوی لێک نا وەک نێرگسەکەی دەوری زەڵم. کوێر بێ ئەو چاوەی بە تۆ ڕون ئەبوەوە و تۆ بە بێ چاوی ئەو چاوت کردەوە. بەڵام تۆ چی بکەی؟ تۆ هەر ئەوەی کە لەو دەشتەی هەزاران ئەردەشێری سەرەتا و ئەرەشێری هەرەدوایی وەک محەمەد پاشات دیوە و بە ڕێ کردوە و لەو چاوە جوانەتەوە فرمێسکێکت دانەڕشتوە. من وا بەو یادەوە ئەگریم. کەوابێ من بە وەفاترم!"

گەلاوێژ لە ژ1 ی ساڵی 6 یدا بە بۆنەی کۆچی دوایی ساڵح زەکی بەگەوە نوسیویتی:

"ئۆف ساڵی 944 چەند ساڵێکی شوم و ناهەموار بو. ئاخی (ناری) شاعیرمان لە دڵ دەرنەچو داخی (ع. و. نوری) ی ئەدیبی هات بە سەرا. دڵەی بێ ئارام ئەوەندەی تر ئاگری تێ بەر بو. کەچی ئەوەندەمان زانی کوتوپڕ خەم و مەینەتی ماڵئاوایی (ساڵح زەکی بەگ) یش بو بە سەر باری. ئیتر دڵ چۆن ئەبێ بە قەقنەس؟

"کوردی بێ چارە توشی دەردێکی وا گران بو کە بە زەحمەت لێی رسگار بێ. ئەویش مردنی سالح زەکی بەگە. کام سالح زەکی بەگ؟ سالح زەکی عەسکەری. سالح زەکی ئیداری. سالح زەکی عالم و ئەدیب. ئەو سالح زەکی بەگە کە ئەوەتی فامی کردبوەوە تا رۆژی کۆچی بە گیان و مال لە پێناوی کوردا هەمو دەمێکە تاقەسوارەی مەیدان بوە. بە عەزم و ئیرادەی پۆلایینی. خۆی لەبەر ئەم هەمو تەنگوچەلەمەی زەمانە دا راگرت و نەیهێشت کەسیش بە دەردی بزانێ. ئەو بە ئێمەی زانی. داخی بە جەرگم ئێمە بەومان نەزانی تا لە دەستمان دەرچو. ئەوەندە هەیە ئەو خۆی رۆیی بەلام قەدری نەرۆیی. چونکە بێجگە لە خزمەتەکانی تری لە پێناوی کوردا، (دیاری کوردستان) ی لە دیاری کوردستانا بانگی دیاربونی سالح زەکی بەگ ئەکا.

ئێستە هەر ئەوەندەمان نوسی کە بە تەواوی تاریخی ژیانیمان وەرگرت. لە ئایندەدا دوردرێژ ئەینوسین."

گەلاوێژ لە ژ3 ی سالی 6 ی مارتی 1945 دا لە ژێر سەرناوی: "ئەدیبی بەناوبانگی کورد سالح زەکی بەگی ساحێبقران" دا ئەم وتارەی نوسیوە:

"کوری حسین بەگ کوری داود بەگ کوری مەحمود بەگی صاحێبقرانە. لە مارتی 1886 ی میلادی لە شاری هەلەبجە هاتۆتە دنیاوە. لە 1894 دا دایکی مردوە. سالێک پاش ئەوە باوکیشی رێی حەقی گرتوە. حاجی عوسمان بەگی مامی دەستی کێشا بەسەریا و بردیە لای خۆی لە سلێمانی. لە عەینی سالی 1894 دا لە سلێمانی چوە مەکتەبی روشدیە. لە 1899 دا قوتابخانەی ئیبتیدائی لە سلێمانی دوایی هێناوە وە بۆ تەواوکردنی خوێندنی چۆتە بەغدا و لەوێ چۆتە ئەعدادیەی عەسکەریەوە. لە 1902 دا ئەو مەکتەبەشی تەواو کردوە. لە پاش گەلێ پارانەوە و تکا کردن لە مام و خزمەکانی توانیویە بیانهێنێتە سەر ئەوە کە بچێتە ئەستەمول بخوێنێت. هەتا بەسەر مەرامەکەی دا سەرکەوت و چوە ئەستەمول و لەوێ چوە مەکتەبی حەربیەوە. لە 1906 دا بە ملازمی دوهەم لە مەکتەب دەرچوە. 1907 دا ئیلتیحاقی فەیلەقی شەشەمی لە عیراقدا کردوە. لە کاتێکا کە مدیری شوعبەی معامەلاتی زاتیەی فیرقە بوە ئیشتیراکی شەری گەورەشی لە جەبهەی عیراقدا کردوە. لەوەختێکا کە یاوەری عەلی بەگ بوە لە شەری شوعەیبەدا برینێکیان لە شانی چەپی کردوە. هەروەها لە ئوردوی عوسمانلی دا ماوەتەوە و سەرکەوتوە هەتا بوە بە بیگ باشی. لە سالی 1921 دا وەزیفەی بە جێ هێشتوە و لە دیاربەکرەوە گەراوەتەوە بۆ عیراق.

"لەسالی 1922 دا لە لایەن حکومەتی عیراقەوە کرا بە قائیمقامی ناکرێ بەلام پاش ماوەیەکی کەم وەزیفەی دایە دواوە و چوەوە بۆ سلێمانی لەوێ ئیلتیحاقی سەورەی کوردی کرد لەگەل شێخ مەحمود وە بو بە وەزیری جەنگی کوردستان. لە 1924 دا لە لایەن حکومەتی عیراقەوە ناچار کرا کە بگەرێتەوە بۆ بەغدا و بێ بە خانەشاری ئەوێ. لە سالی 1925 دا بە سێ زمان: کوردی، تورکی و عارەبی گۆڤاری (دیاری کوردستان) ی دەرهێنا. لە 1926 دا کرا بە مدیری ناحیەی قرانیە لە پاش شەش مانگ بە عەینی وەزیفە نەقلی شارەبان کراوە. لە پاش ماوەیەکی کەم کە شارەبان کرا بە قەزا قائیمقامیەتی ئەوێی درایە. لە پاشان نەقلی قەزای عەفەک و لەوێشەوە بۆ چەمچەمال نێررا. لە 1931 دا کرا بە معاونی یەکەمی مدیری داخلیەی عیراقی. لە 1933 دا کە وەزیفەکەیان هەلگرت کردیان بە قائیمقامی کۆیسنجاق و ناردیان بۆ ئەوێ. لە 1934 دا بە عەینی وەزیفە نێررا بۆ عیمادیە. پاش 6 مانگ لە ئەیاری 935 دا کرا بەموتەسەریفی سلێمانی. لە پاش سالێک و 8 مانگ نەقلی لیوای دیالە کرا. لە 1937 دا کرا بە رەئیسی تەسویە لە کەرکوک لەوێشەوە بە عەینی وەزیفە بۆ موصل لە موصلەوە بۆ تەسویەی ئەعزەمیە لە بەغداد لەوێوە بۆ کوت نەقل کرا. لە 1938 دا بۆ تەسویەی دیوانیە تەعین کرا. لە 1939 دا وەزیفەکەی هەلگیرا. لە پاش 2 مانگ کرا بە موتەسەریفی هەولێر. لە مایسی 1940 دا بە تەقاعودی دەستی لە ئیش کێشرایەوە. لە پاییزی 1942 دا کرا بە موفەتیشی

نیداری لە بەغداد. لەم نیشەدا مایەوە تا لە 13ی کانونی یەکەمی 1944 ی میلادیدا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی ئەعزەمیە لە بەغدا زۆر بە ئیحتیرامەوە نێژرا.

"سالح زەکی بەگی عالم و ئەدیب

"ئەم سالح زەکی بەگەی کە باس کرا سالح زەکی‌یەکی ئیداری بو. بەڵام ئەگەر لاپەڕەی تاریخ هەڵبگێڕینەوە سالح زەکی بەگێکی عالم، ئەدیب، نیشتمان دۆست و شاعیرت بەرچاو ئەکەوێت غەیری پیاوەکەی پێشو. خاوەنی تەرجومە هەرچەند ئاساری چاپکراوی عیلمی زۆر بەرچاو ناکەوێت بەڵام لە کاتێکا کە بهاتایەتە قسەکردن ئەو وەختە دەرئەکەوت کە تا چ دەرەجەیەک لە هەمو ناحیەیەکی عیلمییەوە بەشی وەرگرتوە و ئوستائێکی دانشوەر بوە. لەسەر ئەو هەمو مەینەتی و ناهەمواریە دا کە بە سەری هاتبو هەمو دەمێک حەیاتی موتاڵا و قسەکردن لە مەسائیلی عیلمی‌یەوە بە لایەوە لە هەمو حەیاتێک خۆشتر و بە نرختر بوە، بە تایبەتی لە عیلمی تاریخ و سەرگوزەشتی ڕابوردواندا دەستێکی باڵای بوە.

"ئەگەر یەکێ بیەوێ سالح زەکی ئەدیب بناسێت بەسە بۆ تێگەیشتنی ئەو، ئەدیبی سالح زەکی بەگ سەیرکردنی دیاریی کوردستانی بە عیباراتی دەخشین و ڕەنگینی سێ زمان کوردی، تورکی و عارەبی ئەزانرێ کە تا چ پایەیەک خاوەنی تەرجومە لە ئەدەبیات و پایەی خۆشویستنی ئەدەبیاتا دەستی بوە و چ ڕەنجێکی لە پێناوی ئەدەبیات بە تایبەتی کوردی دا کێشاوە. بێجگە لەمانە بە عیباراتی پڕ مەعنا و نکاتی قیمەتداری هەمو دەمێک دانیشتوانی مەجلیسی خۆی سەرسام کردوە. خاوەنی تەرجومە لە قسەکردنی عارەبی، تورکی، فارسی و فەرەنسزی دا هەمو دەمێک بە کوڕی ئەو زەمانانە ناسراوە. لە پایەی شاعیریشدا بنەماڵەی ساحێبقرانی بە بۆشی نەهێشتۆتەوە. کام بنەماڵە؟ ئەو بنەماڵەیە ئەگەر بوترێ زەوقی شیعر و بیری تیژ و فیکری بەرز لە مەیدانی شاعیریەتیدا لە پاشەڕۆکی ئەوانە هیچ دور نیە و درۆ نیە.

"ڕۆحی نیشتمانپەروەری سالح زەکی بەگ ئەو ڕۆحە بو، کە بیستی وا سەوراتی کوردی لە کوردستانا دەست پێ کراوە ژیانی خۆی و حەیاتی وەزیفەی هەمو خستە لاوە بۆ ئەوە. ئەویش وەکو بەرزتر کوردێک بە ئاواتی خۆی بگا. ئەو سەعاتەی بەلاوە خۆشبەختی بو کە زۆر هیلاک بوبوایە بە شوێن ئیشوکاری کوردیکا کە روی لێ بنایە. کە لێشیان بپرسایە بۆچی وا ئەکەی؟ ئەیوت: خۆ بۆ ئەوی ناکەم. بۆ خۆمی ئەکەم" ئەم قسەیە وامان پیشان ئەدا کە ڕۆحی هەمو کوردێکی بە ڕۆحی خۆی زانیوە.

"خاوەنی تەرجومە لە کاتی قسە کردنا زۆر هێمن و لەسەرخۆ بوە. تا بیری لە قسە نەکردبایەوە نەیئەکرد. پیاوێکی هەتا بڵێیت سەخی تەبع و دڵفراوان و بە نان و خوان بوە. بەڵام هەتا ئەو ڕۆژەی سەری نایەوە هیچ ساتێک نەبو کە بەختی ناموافیقی لەگەڵیا ڕێکەوێت."

تێبینی:

دیاریی کوردستان، ئامادەکردنی ڕەفیق سالح و. لێکۆڵینەوەی ئەوشیروان مستەفا ئەمین و سدیق سالح، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم. لە سلێمانی ساڵی 2001 سەرلەنوێ بڵاوی کردۆتەوە.

روناكی

7. 3. روناکی: یەکەمین بڵاوکراوەی کوردیی شاری هەولێر

هەولێر پێنجشەممە ٢٤ تشرین یەکەم ١٩٣٥ — ٢٦ رجب ١٣٥٤ (ساڵی یەکەم) ژمارە ١

مدیری مسؤل
محامی
جمال شیت مصطفی
بۆ هەموو جێیەک خەبەرە بەناوی
هەولێر خیوی زار کرمانجی
(هەر نسخەیەک دە فلسە)

روناکی

ROONAKI

کووارێکی هەفتەیی علمی اجتماعی ادبی کوردیە

بدل اشتراک پێشەکی بە
ساڵی بە ٧٥٠ فلسە
بۆ دەرەوە اجرتی پوستەی دێتە سەر
اجرتی اعلانات
لەگە ایدارە رێک دەکەوین
«٥»

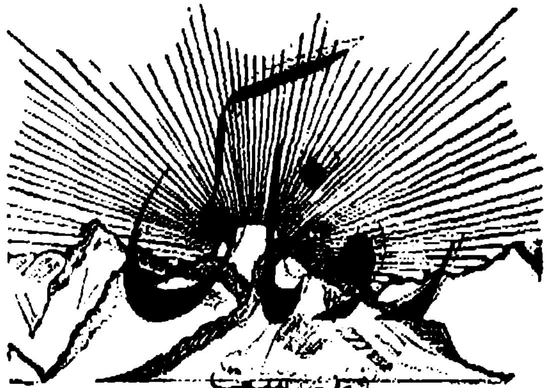
ای روناکی !

ناوەکەت جوانە وباش ئەپیرۆزەو روناکی ئەهیواش هەر روناکی !...

ئەوە ئەمە بەرزی بە بەرزیکی وابیروزەی ئەگەر ردی خرابی ، ئەم وتاریکی نەزانین یارای گە پشتی وەشێشنی نە پیاوان .

بەتەمابن کە بە درەوشینەوەمان ئەوەش نەهێڵن . ژەنگ وزەنگ وتەمەکە (لە نەزانینەوە) دڵ و دماغی داگرتووە بە تیشکی دەرمان وزانست و مال و زاخاوی بدەن ایتر لەخاکی ئەوروان ئەم دەرکە تسات پیروزبی وبو هەموانەمەر بێتی روناکی زانست وژیان !...؟

دڵسۆزیکی ترێک

فهرست

موصل لە چاپخانەی موصل حدیثه چاپ کرا

۲٤ تشرین یکم م ۱۹۳٥

1. روناكي

1. 1. دەرچونی

لە ژێر ناوی (روناکی) دا نوسراوە:

"گۆوارێکی هەفتەیی علمی ئیجتیماعی ئەدەبی کوردیە

"مدیری مەسئول پارێزەر شیت مستەفا

"بۆ هەمو چتێک مخابەرە بە ناوی هەولێر خێوی زاری کرمانجی"

خێوی زاری کرمانجی سەید حسێن حوزنی موکریانی بوە.

ژ1 ی لە 24 ی تشرینی یەکەمی 1935 و

ژ11 ی کە دوا ژمارەیەتی، لە 16 ی مایسی 1936 دا دەرچوە.

هەر ژمارەیەکی 16 لاپەڕەیە. بە سەر یەکەوە هەموی 176 لاپەڕەیە.

ژمارەکانی 1 و 2 لە چاپخانەی (موصل الحدیثة) و،

ژمارەکانی 3-بۆ 7 لە رەواندز و،

ژمارەکانی 8-بۆ 11 ی لە چاپخانە زاری کرمانجی لە هەولێر چاپ کراون.

هەموبابەتەکانی بەکرمانجی خوارو و، بە حەرفی عەرەبی و بە ئیملایەکی تێکەڵاو لە کوردی نوێ و فارسی نوسراوە.

1. 2. ئامانجی

لە سەروتاری یەکەمین ژمارەیدا ئامانجی روناکی لەژێر سەردێری:

(مەجەللەی روناکی و مەتبەعەی زاری کرمانجی) دا بەم جۆرە رون کردۆتەوە:

"ئێمەش بۆ گەیشتنە ئەو ئارەزوە کە خدمەتی علم و فەن و ئیقتیصاد و کۆبونەوە و یەکدی ناسین بکەین. وە وەکو لیواکانی دیکەی حکومەتی عیراق لە لیواکەمان دا مەتبەعەیەک و رۆژنامەیەک دابمەزرێنین. بە هۆ و پشتیوانی مەعاریفپەروەری و خێرخواهی و عیمران و ئاوەدانپەرستی و علم و فەن بەرزویستویی سەعادەتی ئەحمەد بەگ (مەبەستی ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگە کە لەو کاتەدا موتەسەریفی هەولێر بوە)

موتەصەریفی غەیوری خۆشەویستمان و بە یارمەتی نیشتمانخواهە ناودارەکانی کوردەوە موەفەق بوین بە وەرگرتنی ئیمتیازی نەشری مەجەللەی روناکی و دامەزراندنی مەتبەعەی زاری کرمانجی لە مەرکەزی لیوای هەولێر (اربیل). ئومێد دەکەین کە ئەو مەتبەعە و مەجللەیە زۆر چاک خزمەتی یێکەتی عیراق و سەرخستنی ئەدەبیات و ئیجتیماعیاتی میللەت و ئیقتیصاد و بەرزبون و پێویستی لیوا خۆشەویستەکەمان بکا و بۆ نیشتمانەکەمان سودمەند و بەهرەوەر بێ."

لە دوا لاپەڕەی بەرگەکەیدا نوسیویتی:
"روناکی رەوشت و دەستورێکی بەرزی هەیە رابردوی ئێستا دەناسێنێت بە رەهبەرێکی باش
"روناکی بە دڵێکی خاوێن بۆ یێکێتی عیراقی دەکۆشێ
"روناکی ئەدەبیات و زانستی کورد کۆدەکاتەوە
"روناکی بیرەوەری بۆ کورد دەکات
"روناکی رەوشت و خوی کورد تازە دەکاتەوە
"روناکی ناوی ناودارانی کورد بە خێو دەکا
"گۆوارێکە لە ژمارەکانی دا دیوانی ئێستا و رابردو و فەرهەنگ و شێوەی کورد و زانستی ئیجتیماعیات نەشر دەکا."
ئەم دروشمانەی لە هەمو ژمارەکانی دا نوسیوەتەوە.

1. 3. نوسەرەکانی

جگە لە حوزنی. چەند کەسێکی تر بەشداری نوسینیان کردوە. لەوانە: س. ناکام، مەحمود فەهمی هەمەوەند و. چەند قوتابیەک. لەوانە ئیسماعیل عەلی قوتابی حقوق، ف. م.، لە قوتابیانی متەوەسیتەی هەولێر جەمال ئەحمەد و یونس مستەفا عومەر.

روناکی لە هەولێر دەرچوە. ئەوە یەکەمین جار بوە بڵاوکراوەیەک لەو شارە دێرینەدا بە کوردی دەرچێ. کەچی جگە لە چەند کورتە وتارێکی شێت مستەفا کە مدیری مەسئولی گۆڤارەکە بوە، لە ژمارەی یەکەم و دوەمدا بڵاوکراونەتەوە و. پێدەچێ ئەویش حوزنی بۆی تەئلیف کردبێ و. شعرێکی بێ فەڕی کانی، هیچ نوسەر و شاعیرێکی هەولێری لەم گۆڤارەدا بەشداری نوسینیان نەکردوە.

1. 4. زمانی نوسینی

زۆری وتار و بابەتەکانی حوزنی خۆی نوسیونی. ناوی جیاوازی بەکارهێناوە. هەر خۆیشی سەرپەرشتی چاپ و بڵاوکردنەوەی کردوە. لەم روەوە هیمەتێکی بێ وێنەی نواندوە.

ئەوەی بە وردی لە زمانی نوسینی روناکی بڕوانێ، ئەزانێ کە حوزنی ئەگەرچی موکریانی بوە و. هەندێ وشەی موکریانی بەکارهێناوە، بەڵام بە زاری موکریانی نەی نوسیوە. بەڵکو پێڕەوی ئەو زمانی نوسینەی کردوە کە ئەو سەردەمە لە کوردستانی عیراقدا باو بوە.

حوزنی وتارنوسێکی بە توانا بوە. خەریکی یەک بابەتی تایبەتی نەبوە، بەڵکو بابەتی جۆراوجۆری نوسیوە. لە نوسیندا ئوسلوبی تایبەتی خۆی هەبوە.

1. 5. باری دارایی

لە لای چەپی ناوی روناکی نوسراوە:

"بەدەلی ئیشتیراک پێشەکی‌یە. ساڵی بە 750 فلسە. بۆ دەرەوە ئوجرەتی پۆستەی دێتەسەر"

پێنەچێ کێشەی ئابونەیان هەبوبێ، لە ژ10 ی 25 ی نیسانی 1936دا نوسیوێتی:

"پاڕانەوە و تکا و خواهیشت

"لەبەر ئەوە کە ئەم مەجەللە جگە لە دراوی موشتەریکە موحتەرەمەکان چی رێگایەکی دیکەی نیە بۆ خۆژیاندن بە تایبەتی لە بەر موشتەریکە خۆشەویستەکان دەپاڕێینەوە بۆ ئەمە کە ئەم مەجەللە ئیدارە بکرێ و نەکەوێ بەدەلی ئیشتیراکی ساڵانەمان پێ لوتف بفەرمون."

لە ژ11 ی 16 ی مایسی 1936 دا لە وتارێکیدا بەناوی: (فەیلەسوف مەرحوم جەمیل صدقی زەهاوی) دا نوسیوێتی:

"کتێبە چاپکراوەکانی ئێمە ئەمڕۆکە گەیشتۆتە 22 نوسخە و، چاردە جلد کتێبی گەورەم نوسراون و، حازرن و چاپ نەکراون، هەروا ماون. وە لە ئیحتیرام و نان، رۆژی صەد پایە سەرەوژێرم نەک بەرەوژور. کە داوای حەقی نوسخەیەکی کتێب لە گەورەیەکی کورد بکرێ وەدەزانێ سواڵ (دەرۆزە) ی لێ دەکرێ، کە لە گەلێک جێگایان رویداوە. لە هەرە گەورەکانی کورد، لە عاصیمەیە داوای بەدەلی ئابونەی ساڵێکی مەجەللەی روناکی، کە 750 فلسە، لێ کرا بو، فەرمو بویان بە مەرقەدی باوکم فلوسێکم نیە بەڵام مانگ بە مانگ مومکینە بیدەم، ئەگەرچی 50 -60 دینار جیرە وەردەگرێ."

1. 6. داخرانی

د. کوردستان موکریانی، برازای حوزنی، کە سەر لەنوێ روناکی چاپ کردۆتەوە و لێکۆڵینەوەیەکی لە سەر نوسیوە، هەندێ لە یادداشتە دەستنوسەکانی حوزنی بڵاوکردۆتەوە. دەڵێ روناکی بۆیە داخراوە چونکە حوزنی ئامادە نەبوە ببێتە ئەندام لە (حزب الاخوة) ی رەشید عالی گەیلانیدا.

2. بابەتەکانی

2. 1. ئیجتیماعیات

حوزنی لە ژ1 دا لە ژێر سەردێڕی (کۆمەڵەی نەژاد و بنەچەکەی کورد) دا نوسیوێتی:

"قەوم و قەبیلە و میلەتێکی زل و زەلام و رەشید و ئازایەکی کە لە سەر زەوی پان و بەرینی حەوزی عولیای هەردو چۆمی فورات و دیجلە و ئەرازییەکی گەورەی ئێران و کێوی ئارارات و دەوروپشتی ئەو زەوی و خاکانەیان کردۆتە نیشتیمان و خاوەن لەهجە و دراوی یەکەتی و پێکەوەیی و رێکی زبان و شێوە و رەوشت و خو و دەستوری ژیان و مەزهەب و کێش و مەوجودیەتێکی زۆر بەرزن، بە کورد ناو دەبرێن.

"بەڵام موحیتی جوغرافیایی نیشتمانی ئەم میلەتە و بروزی حەوادیسی تاریخی، لە خەصائیصی و سەجایای قەومایەتی ئەوان دا گەلێک تەئسیری بەخشیوە و کاریگەر بوە. جا ئەو تەئسیراتە ئیختیلافی خستۆتە شێوە و لەهجە و خو و دەستور و کیش و ئاینی ئەوانەوە. بەو ئیختیلافاتە شێوە و رەوشتی کورد کەمێک دوچار بە تێکەڵاوی و پشێوی بوە. سەرزەوی و خاکی نیشتمانەکەشیان توشی دەستاودەستی و ئەم دیو و ئەو دیو پێ کردن کراوە. بەڵام جۆشبەختانە لە دوای تەحقیقاتێکی قوڵ و وردبونەوەیەکی زۆری زانا و تێگەیشتوەکانی ئینگلیس و ئەڵمان و فەرەنگساوی و ئەمریکان و بە تەقەلا و تێکۆشینیان. تۆزێ کە کەوتبوە سەر تاریخی نەژادی کورد لابرا و، ئاسمانی دیریکیان لە هەور و دوکەڵی موتەعەصیب پەروەرانی بیانی پاک

کراوە. ڕوی تاریخی نەژادی کورد ڕونـاک بـو و مشـتومالّ کـرا و بە سـەعی و کۆششـی پرۆفیسـۆررەکانی ڕۆژئاوا و بە هیمەت و غیرەتی ئەو زانا و دانشوەرانە دەبانی نەژادی لە ژەنگ و دلو و چلک خاوێن و زاخاو درا، جەوهەری گرانبەهایان ئاشکرا بو."

لە ژ2 و 3 دا دریژەی بە هەمان باس داوە و بیروڕای هەندێ لە ڕۆژئاواییەکانی نوسیوە.

لە ژ5 و 6 دا لە هەمان گۆشەدا نوسیوێتی (پێویستانی ئادەمیزاد چیە؟)

لە ژ9 دا (عەشایەری ڕەندی کورد ئیسکان بن چاکترە یان بە ڕەوەنـدی (رحـالە) بمێنـنەوە؟) حـوزنی نیشتەجێ کردنی عەشایەری پێ باشتر بوە لەوەی کە بە ڕەوەندی بمێننەوە.

جگە لە حوزنی خۆی، چەند کەسێکی تریش لەم گۆشەدا وتاریان نوسیوە.

لە ژ10 دا (گ. م) کە ئەبێ گیو بێ لەسـەر (مێـژوی ئەدەبیـاتی کـورد) و لە ژ11 دا ئیسـماعیل عەلی (کردەوە تێ کۆشین) ی نوسیوە.

2 .2. ئیقتیصادیات

گۆشەیەکی تری گۆڤارەکە تەرخان کراوە بۆ باسی ئابوری.

لە ژ1 دا لە ژێر سەردێری (ئیقتیصادیاتی نیشتمانی کورد) دا نوسیوێتی:

"خاکێ کە نیشتمانی کوردە جێگایەکە جوان و خاوەند حاصلاتێکی زۆر و پیرۆز سەرزەمینێکە شین و خۆش و باصەفا و دڵ گوشاد و، هێنـدێکی زورگ و گـرد و دەشـت و کێـوی پـڕ گیـا و دار و دەوەن و پـڕ لێرەوار و مێشە و جەنگەڵی سودمەنە، چۆم و ڕوبارانی زۆر و شایانی بەهرە لـێ وەرگـرتن و جنسـی خـاکی حاصڵخێز و موقتەزای هێنانە ڕوی فەلاحەتی گۆناگۆن وەکو دانەوێڵە و مەڕداری و ماڵات بەخێوکردن..."

ئینجا ئەڵێ: "بە کەم تەقەلا و ماندوبونێک و مەسرەفێکی سوک واریداتێکی باشمان لەو خـاکە دەسـت دەکەوێت. لە دەشت و جێگا نەرمەکان دا دانەوێڵە و توتون وە لە چیا و کێوەکان دا مەڕ بە خێوکردن و دار و درەخت چەقاندن زۆر زو دێتە دەست.

"چتێکی دیکە کە ئیقتیصادیاتی نیشتمانی کوردی بە دا داوە مەسئەلەی دەست تەنگـی و تەنگەتـاوی و بارگرانیە لە چیاکان دا و ئاویە لە دەشت و زورگەکان دا..."

لە ژ2 دا دریژە بە باسەکەی ئەدا و، باسی (سەلەم) ئەکا کە چۆن جوتیـاری هەژار بە هـۆی ئەبـونیەوە (سەلەم) لە دەوڵەمەن ئەکەن و ئەبن بە ژێر باری قەرزی گرانەوە، بۆ چاری ئەوەیش نوسیوێتی:

"ئەگەر حکومەت چارەیەک لەوانە ئەکات و چتێکی وەکو بانکی زەراعەتیان بـۆ دانەمەزرێنـێ مـیلەت لە قەرزداری ئەوانە ڕزگار نابێ و ئەهالی هەمو مەحو دەبنەوە."

2 .3. ئەدەبیات

2 .3 .1. لێکۆڵینەوەی ئەدەبی

لە ژ1 دا حوزنی لە گۆشەی (ئەدەبیات) دا وتارێکی بە ناونیشانی (بەرزی و ناو) نوسـیوە. ئەحـمەدی خانی و حاجی قادر لەگەڵ شکسپیردا بەراورد ئەکا.

لە ژ5 دا دیسـان حـوزنی لەسـەر (ئەدەبیـات و ئاسـاری ئودەبـای کـورد) ی نوسـیوە. لەم وتـارەدا لە ئەحمەدی خانی و مەم و زین و.

لە ژ6 دا لە عەبدوڵا بەگی ئەدەب و،

لە ژ7 دا لە مەولەوی و،

لە ژ11 دا لە حاجی قادری کۆیی دواوە.

لە ژمارەکـانی 1 و 2 و 3 و 8 و 10 دا چەنـد بەشـێکی لە پێنجیـنە درێـژە بە ناوبـانگەکەی ئەدەب بڵاوکردۆتەوە. لە هەندێ ژمارەدا لاپەرەیەکی تەواوی بۆ تەرخان کردوە. جێگەی پرسـیارە کە بـۆچی حـوزنی لەناو دیوانەکەی ئەدەبدا، ئەم شیعرەی بۆ بڵاوکردنەوە هەڵبـژاردوە؟ لە کاتێـک دا ئەم شـیعرە هەمـوی باسـی (جنس) ە.

لە شاعیرانی ناوداری هاوچەرخی خۆی، شعرێکی هیجری دەدەی کەرکوکی لە ژ8 دا کە بە فارسـی بـۆ شینی ئیسماعیل بەگی رەواندزی و، لە ژ10 دا شـعرێکی بێخـود کە بـۆ پیرۆزبـایی دروسـتکردنی دوکـان و بازاڕ بۆ ئەوقافی کۆیەی داناوە، بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ2 دا شیعرێکی دڵدار کە بۆ روناکی داناوە و رەنگە ئەوە یەکەم شیعری بوبێ و

لە ژ8 دا 2 شیعری هەوری و

لە ژ11 دا پێنجینەیەکی کانی، بڵاوکردۆتەوە.

شیعرەکانی بە گشتی درختێکی ئەدەبی‌یان نیە.

2. 3. 2. لە نێوان پیرەمێرد و حوزنی‌دا

پیرەمێـرد لە (ژیـان، ژ460 ی 9 ی تشـرینی دوەمـی 1935) دا، لەژێـر سـەردێڕی (رونـاکی) دا بەم بۆنەیەوە لە لێدوانێکی کورت دا هەم پیرۆزبایی لێ کردوە و، هەم رەخنەی لێ گرتوە. نوسیوێتی:

"چاوەڕوانی (روناکی) بوین، خوا بیهێڵێ، چاوی رون کردینەوە. لە ژیان دا نوسی بومـان کە شـەوێکی بەهار لە هەڵەبجە دو بلبل بەرابەری یەکدی دەیان خوێند، من ئاواتی دو رۆژنامەم لێ خواستن و وا روناکیمان دانا بەو بلبلە کە لە هەولێرەوە رو بە روی ژیان بخوێنێ، بەڵام لە پەردەی میللی و کـوردی دا، واز لە شکسـپیر و لێرچ و هارتمان و لیسباخ بێنێ، چاپی دروست لە چاپ دانی بکا، چونکو ئەوی سەرپەرشتی دەکا، دەزانـین هێندە بە هونەرە دەتوانێ سنعەتی چاپ ئیجاب بکا، کەوابێ بۆچ غەڵەتی مەتبەعی بێ؟"

پـێ ئەچـێ پیرەمێـرد مەبەسـتی لەو دو وتـارە بـێ کە حـوزنی لە ژ1 دا نوسـیونی. یەکەمیـان، (ئیجتیماعیات: کۆمەڵەی نەژاد و بنەچەکەی کورد) و دوەمیان، (ئەدەبیات: بەرزی و ناو).

پیرەمێرد بە بۆنەی ئەو وتارەوە کە حـوزنی لە ژ7 دا لەسـەر مەولەوی نوسـیوە لە (ژیـان، ژ 476) دا بابەتێکی لە سەر ئەنوسێ.

حوزنی لە ژ11ی 16ی مایسی 1936ی روناکی‌دا لە ژێر سەردێڕی (راسـتەکەی) بە گلەیـیەوە لەسـەر پیرەمێردی نوسیوە:

"نوستازی فازیل، ئەدەبی عاقـل، فەیلەسـوفی گەورە، پیرەمێـردی کامیـل، رەئیسـی جەمعیەتـی زانسـت، رەهبەری لاوان، خاوەند نان و خوان، هەمشانی ماقول، بێ عیزەت و شان، تاقانەی سلێمانی، عـالمی زەمـان، بە پشت و بەهێز، مودیری ژیان، جەنابی حاجی تۆفیق بەگ، ویستم بەم دو کەلیمەیە دڵرەنجـیی خۆمتـان عەرز بکەم:

"ئەو قەوم و میلەتە بەختەوەر و خاوەند ئـیش و کـار و پیشـە و ئیختیراعـات و تەئلیفـاتە گەورانە کە رۆژنامە و مەجەلە و مەتبەعەی رێک کەوتو و چاکی بێ ژماریان هەیە، هەمو بۆ یەکتر پشـت و پەنـا و هێـز و دەست گرن و لە نێوانیان دا کەچی و خواری و ناکۆکی و هەڵمەت و پەلامار و خراپی یەکدی نابینـدرێ. هەر

کەس بە دڵێکی پاکەوە لەگەڵ ئیشوکار و تەئلیفات و تەتبیعاتی خۆی خەریکە و لە یەکتر وەریش نەگرن یەکدی نارەنجێنن و ڕۆحی خۆیان بە چتی پڕوپوچ موتەئەسیر ناکەن و هەمو بە یەکەوە بۆ ئامانجێک چون لە کۆشەوە و تەقەلا دان. هەر یەک بە تەئلیفاتی سودمەندەوە خەریک دەبن و بە مەقالەی بە کار و چاک ڕۆژنامەکەیان پڕ دەکەنەوە.

"ئێمە بە ناشوکر بێ هێشتا نەبوینە خاوەند مەتبەعە و ڕۆژنامەیەک کە وە کەمترین ڕۆژنامە و پیسترین مەتبەعەی میلەتە بێ جێ و ڕێگاکان بچێ و. هێشتا نەمانتوانیوە کتێب وە یا ریسالەیەک وەکو خەلق بێنینە وجود. وە هێشتا نەبوینەتە ساحێبی لاپەڕەیەک کە سودی تێدا بێ. لەبەر نیفاق و خۆخۆری و نەکیشان و حەسودی مەتبەعەکەی ئێوە هێشتا ئەو مەتبەعەیە کە مێجەرسۆن لە سلێمانی دایمەزراند و ماوە. وە مەتبەعەکەی منیش لەوە پتر کە بە نوکی قەڵەمی حەکاکی لە حەڵەب ڕێکم خستبو هیچم لەسەر زیاد نەکردوە و، هەر پەرێشان و بێ ئەساسە و روت و قوتە و بێ حروفات.

"لە بەر یەکتر خستن و پاڵ پێکەوەنان و ئەزیەت دانی یەکتر نەپەرژاوینە سەر تەئلیفات و مەتبوعاتێکی وا بەخیلی بە یەک ببەین و رەقابەتی یەکدی بکەین ئەگەرچی یەک دو ریسالەی بێ سەرو بەریش بڵاو کرابێتەوە لە مەجلیسی زانایان دا روی خۆ نواندنی نیە چی جێگای حەسودی پێ بردن بێ هێشتا ئێمە ڕۆحی زیندومان پێ ڕانەگیراوە چە جای مردو نەڕەنجان. هێشتا نەگەیشتوینەتە پایەیەک بۆ سەرخستنی عیلم و ئەدەب هەڵمەت بەرینە سەر یەکدی و بۆ نەشری چتی بێ سود دڵی یەک ڕەنجێنە بکەین. حسەین حوزنی"

2. 3. 3. چیرۆک

لە ژ3 و 4 دا حوزنی (سەربهورد و مەتەڵ) ی نوسیوە کە باسی دڵداری ناپلیۆن ئەکا.

لە ژ4 ناپلیۆنی ڕەش لە (روز الیوسف) وەرگیراوە.

لە ژمارەکانی 7 و 8 و 9 و 10 و 11 دا، هەر لە بواری ئەدەبیدا داستانی (یەزدان دوخت: شەنگێکی پاکیزەی دلبەری هەولێری) بڵاوکراوەتەوە کە حوزنی لە عەرەبیەوە بە چەند ئەڵقەیەک کردویەتی بە کوردی.

حوزنی بەم پێشەکیە دەستی پێ کردوە:

"کتێبی یەزدان دوخت الشریفە الاربیلیە تەئلیفی ئوستازی فازیل مێژونوسی بەناوبانگ قس سلیمان صایغ موصلی کە ساڵی 1943 لە چاپ دراوە کەوتە بەر چاومان سەربهوردی ئیجتیماعی و میلی ئەو شەریفە هەولێریەمان بە کورتی نوسیوە. چونکە ئەمە یەکەمین مجلە و یەکەمین مەتبەعەیە لە وەتەنی ئەو شەنگ و شۆخە هەولێریەدا چاپ و بەکار براوە. ویستم بە ناوی و ڕەوشت و ڕەگەزی ئەو نازەنینە هەولێریە چەند دێڕێک تەقدیم بە خوێندەوارانی موحتەرەم بکەم و لە شکلی ریوایەتێکی کورت دا بیخەمە بەر چاوان."

لە ژمارەکانی 7 و 9 و 11 دا محەمەد عەلی کوردی بەناوی: (نازدار، یان ژنی کورد لە لادێ) ڕۆمانێکی 100 لاپەڕەیی بە زنجیرە بڵاوکردۆتەوە. بە هۆی ڕاوەستانی گۆڤارەکە، ڕۆمانەکە تەواو نەکراوە.

2. 3. 4. فۆلکلۆر

روناکی بایەخێکی باشی بە فۆلکلۆر داوە. هەندێ سەرگروشتە و چیرۆکی پێشینان کە بە شێوەیەکی نوێ دارێژراون، بڵاوکردۆتەوە لەوانە:

لە ژ3 دا (چیرۆک: فاتم چونکی زاڵم بو، ئاخری ماڵی کاول بو)،

لە ژ10 دا (چیرۆک) ی (هەرچی دەکەی دوامینی رەچاو بکە)،

لە ژ3 دا لە ژێر سەردێری (چیرۆک) دا (بەندی لەشکری) بڵاوکردۆتەوە کە بەیتێکی بەناوبانگی ناوچەی سۆرانە،

لە ژ8 دا (بەیتی ئەورەحمان پاشای بابان) ی عەلی بەردەشانی بڵاوکردۆتەوە،

لە کۆتاییەکەی دا ئەسیوێتی (ماویە) بەڵام تەواوی نەکردوە.

2. 3. 5. وەرگێڕان

روناکی بایەخێکی تایبەتی داوە بە وەرگێڕان. چەند بابەتی جۆراوجۆری ئەدەبی، کۆمەڵایەتی، زانیاریی گشتی وەرگێڕاوە. پێ ئەچێ زۆری ئەمانە لە عەرەبیەوە وەرگیرابن. جگە لەمانە:

لە ژ9 دا (رزگار بو) لە کتێبەکەی کاپتەن های (دو ساڵ لە کوردستان) کە بە ئینگلیزی نوسراوە، بەشێکی کەمی لە ژێر سەردێری (ئەوەل زیارەتم بۆ هەولێر) کردوە بە کوردی. هەرچەند لە کۆتاییەکەی دا نوسراوە (ماویەتی) بەڵام لە ژ11 دا درێژەی پێ نەدراوە و، ئیتر گۆڤارەکە دەرنەچوە.

2. 3. 6. بابەتی جۆراوجۆر

هەندێ بابەتی جۆراوجۆری بڵاوکردۆتەوە کە بۆ زیاد کردنی زانیاری گشتی خوێندەوار، باش و بە کەڵکن، لەوانە:

لە ژ1 دا (لە قەلبی ئەوروپادا دەوڵەتێکی ئیسلام) و (بزرکردنی دڵنیایی)

لە ژ2 دا (لە قەسری حەبەشستان دا ژیان)

لە ژ4 و 5 دا ژیانی مۆسۆلینی، رابەری فاشی ئیتالی، باس ئەکا.

لە ژ5 و 6 دا (ئاگرپەرست) کە باسی ئاینی زەردەشتی ئەکاو،

لە ژ6 و 7 دا زبانانی گێتی (عالم) کە هەردوکیان لە لایەن ب. ج. تەرجومەی کوردی کراون.

لە ژ6 دا (ترسنۆکی مناڵان)

لە ژ7 دا فڕۆک (تەیارە)

لە ژ9 دا (چاپ) و کەشتی (نۆرماندی)

لە ژ10 دا (چەند کەلیمەیەک لە مێژوی وریابونەوەی ئەڵمان)

بە بۆنەی مردنی جەمیل صدقی زەهاوی یەوە دو وتاری نوسیوە:

لە ژ8 دا (سەربهوردی شاعیری فەیلەسوف جەمیل صدقی زەهاوی) و

لە ژ11 دا (فەیلەسوف مەرحوم جەمیل صدقی زەهاوی). وتاری دوەمی تەرخان کردوە بۆ بیرەوەری خۆی لەگەڵ زەهاوی کە لە شام دیویەتی.

لە ژ7 و 9 دا کانی دو مەتەڵی بەناوی (هەڵهێن) بە شیعر هۆنیوەتەوە و،

لە ژ 11 دا محەمەد جەمیل رۆژبەیانی بە شیعر وەڵامی داوەتەوە.

روناکی هەندێ لە پێویستیەکانی هەولێری باس کردوە و. هەندێ داواکاری خستۆتە بەر چاوی کاربەدەستان. بۆنمونە:

لە ژ2 دا لە (زانستی لە شارەکەمان دا بۆچی نەبێ؟) داوا ئەکا خوێندنگەیەکی شەوانە بۆ لە ناوبردنی نەخوێندەواری بکرێتەوە. هەر لەو ژمارەیەدا (موعەلیمێک بۆ مەدرەسەی متەوەسیتە) ی نوسیوە. داوا ئەکا (مەعاریف) مامۆستایەکی دەرسی (تەبیعیات) بۆ ئەو خوێندنگەیە دابمەزرێنێ.

لە ژ5 یشدا لە (ئاغا دڵ رەنجیدە نەبێ حەقی قسەمە) دا، داوای قیرتاوکردنی شەقام و ئاواکردنەوەی باخچەکانی ناو شاری هەولێر ئەکا.

3. هەواڵ

3. 1. مەتبوعاتی تازە

لە ژ1 دا نوسیوێتی:

"ئومەرای سۆران: لە لایەن حسەین حوزنی موکریانی خێوی چاپخانەی زاری کرمانجیەوە کتێبێک بە ناوی (میرانی سۆران) ەوە تازە چاپ کراوە. بە کورتی دیریکی (ئومەرایانی کوردی سۆران) ە نزیک 120 لاپەڕەیەکە، کتێبێکی گەلێک سودمەندە."

"کوردستان: لەلایەن موعەلیمی تاریخ و جوغرافیای دەورەی دومەی مەدرەسەی متەوەسیتەی شوعبەی ئەدەبی مەداریسەکانی خاکی ئێران علی اصغر شمیم همدانی‌یەوە بە فارسی کتێبێکی بە ناوی کوردستان ەوە لە تەورێز چاپ کراوە."

لە ژ2 دا هەواڵی ئەم 3 چاپکراوەی نوسیوە:

"لە چاپخانەی زاری کرمانجی رەواندز بە کورتی تاریخ (دیریک) ی میرانی سۆران چاپ کراوە. تەئلیفی دیرک نویس حسەین حوزنی دانەیەکی بە 30 فلوسە."

"لە تەلەبەی حقوقی بەغدا لاوێکی کوردی بە کۆشەوە و غەیور جەنابی شاکیر فەتاح کتێبێکی بە کوردی بۆ شاگردانی مەکتەبی ئیبتیدائی تەئلیف کردوە وەکو دەبێژن چاپ کراوە."

"موعەلیمی مەدرەسەی کۆیە جەنابی سەعید فەهیم (ئەلف و با) یەکی بە کوردی تەئلیف کرد بو. وابزانم بۆ چاپ و نەشری موافەقەت کراوە و لە چاپ دراوە."

لە ژ7 دا نوسیوێتی:

"لەلایەن جەنابی رەفیق حیلمی بەگ مامۆستای مەکتەبی متوەسیتەی بەغداوە کتێبێکی حساب لەسەر نەفەقەی خۆی چاپ کردوە. بۆ شاگردانی ریزی پێنجەم و شەشەم گەلێک باش و سودمەندە ئومێد ئەکەین بە هەوەس و خۆشی زۆر بیکڕن تاکو یەک دو تەئلیفاتی دیکەش بە دەستەوەیە زوبیخاتە چاپەوە."

"جەنابی فازیل و عالم مەلا محەمەد قزلجی کتێبێکی (چل فەرمودەی پێغەمبەر) ی بە کوردی لە چاپ داوە گەلێک باشە و بە کەڵکە پڕ لە پەند و قسەی چاکە."

3. 2. پرسە

لە ژ7 دا لە ژێر سەردێری (زایعاتێکی گەورە لە هەولێر) دا باسی کۆچی دوایی یەکێ لە کەسایەتیە ناسراوەکانی هەولێر ئەکا. نوسیوێتی: "لە گەورە و ئەشراف و سەرهاتی مەملەکەتەکەمان حاجی سەعید ئاغا کوڕی تەها ئاغای گەورە ئێوارەی شەمە بە یەزدانی خودا شاد بو. بە راستی جێگەی ئەسەف و عاجزیە. خودا

سەبوری و شەکیبایی بدا بە برا و برازا و خزم و کەسوکار و عائیلە و ئەولادی مەرحوم. ئێمە بە دڵێکی پڕ غەمەوە ئیشتیراکی حوزن و ماتەمی کەسوکاری مەرحوم دەکەین."

لە ژ8 دا مەرسیەیەکی هیجری دەدەی کەرکوکی بڵاوکردۆتەوە کە بە فارسی بە بۆنەی کوشتنی ئیسماعیل بەگی رەواندزییەوە دایناوە. ئیسماعیل بەگ لە نەوەی میرانی سۆران و، گەنجێکی کوردپەروەر و، ماوەیەک نائیب بوە لە پارلەمانی عیراقیدا، بە هۆی ناکۆکییەکی عەشائیریەوە لە رێگەی هەولێر رەواندزدا کوژراوە.

3. 3. کۆمەڵایەتی

لە ژ2 دا نوسیوێتی:

"کاسی ئەحمەد چەلەبی دەباغ

"ئەحمەد چەلەبی دەباغ، بۆ موسابەقەی حەرەکاتی ریازە و تەشجیعی روحی ریازە لە زیو کاسیکی دروست کردوە ئەم کۆشەوەی ئەحمەد چەلەبی سوپاسی دەکرێ و شایانی منەتداری و شوکرانەیە ئومێد دەکرێ گەورەکانی هەولێر هەریەک بە روحێکی موقەدەس و خاوێنەوە پشتیوانی ئەو جۆرە مەشروعانە بفەرمون. هەریەک لەگەڵ مەشروعێکی نیشتمانەکەیان دا خەریک بن زوری پێ ناچێت خاکە پیرۆزەکەمان گەلێک سەردەکەوێت و رو لە عیمران دەکات."

لە ژ7 دا نەسیوێتی:

"یانەی صەلاحەدین لە بەغدا دەکرێتەوە

"لە لایەن گەورە داودارەکانی کوردەکانەوە لە بەغدا بۆ کردنەوەی یانەی صەلاحەدین تەقەلا درا و نیزامی ئەساسی ئەو یانەیە لەگەڵ مەزبەتەیەک بە ئیمزای نۆ نائیب و ئەعیانێکەوە رۆژی شەمە 8 ی شوبات تەقدیم بە وەزارەتی داخلیەی جەلیلە کرا و، لەم رۆژانەدا کردنەوەی یانە لەلایەن وەزارەتەوە پەسەند فەرمەوراوە.

"ئەعیان ئەحمەد بەگ عوسمان، نایبی کەرکوک: دارا بەگ، شێخ فایەق تاڵەبانی، داود بەگی جاف، نایبی هەولێر: مەلا حەوێز ئاغا، میرانی قادر بەگ، حسین ئاغا مەلا. نایبی سلێمانی: حامید بەگی جاف، عەلی کەمال بەگ.

"ئەو کوردە موحتەرەمانە ئیمزایان کردو بەهۆی ئەوان و چەند گەورەیەکی دیکەی کوردەوە تەقدیم کرا ئومێد ئەکەین بەتایبەتی کورد و بەعمومی هەمو عیراقیەک لەو یانەیە سودمەند بن و پایەی یەکەمین بێ خۆشەویستی و یەکێتی لەنێوانی برا عیراقیەکاندا.

" هەرچەند بەراستی گەورەکان بۆ ئەو کارە بەخێرە زۆر ماندوبون و تەقەلایان دا. هەتا هاتە وجود بەڵام وائومێد ئەکرێ ئەو گەورە کوردانە لە روی دامەزراندنی یانە پتر تێکۆشن بۆ سەرکەوتن و پێش خستنی ئەو یانەیە و لێی ساردنەبنەوە و هەروەکو لە سەرەتادا بە گەرمە پەلەیان کرد بۆ دامەزراندنی لە کردنەوەشیدا پتر هەست بفەرمون بۆ پایەداری راوەستان و بەردەوامی ئەو یانە پیرۆزە کەوا لەرێدا خۆیان ماندو کردو پارەیان تێدا بەخت فەرمو."

لە ژ7 دا هەواڵی گەڕانەوەی (حەجاج) ی نوسیوە:

"لە ئەهالی لیوامان چەند کەسێک کە چوبونە تەوافی (بەیتولڵاهەلحەرام، زادەهولڵاهو ئەلشەرەف) دەستەیەکیان بە سەلامەتی گەیشتنەوە هەولێر. ئەهالی بە دەف و دائیرە، بەشەرەف و ئیحتیرام پێشوازییان کردن. بە شادمانی و کەیف و سرور گەیاندنیانەوە ماڵی خۆیان. خودا حەجیان قبوڵ کا و، لە نێو ماڵ و منداڵیان دا بە خۆشی رای بوێرن. وە حاجیەکانی لە رێگادان بە ساغی و سەلامەتی بیان گەیننەوە ماڵی خۆیان."

3. 4. ئاوەدانکردنەوە

لە ژ8 دا چەند هەواڵێکی نوسیوە، لەوانە:

"ئایرەی ئەشغاڵی لیواکەمان بۆ قیرەتاو و رێکخستنی رێگاوبان تێ ئەکۆشێ و لە هەمو لایەکەوە خەریکە، ئەگەرچی رێگای نێوانی قوشتەپە و پردێ لە باران و تەرِوتوشی دا رێبوار توشی مانەوبون و کەمێک ناخۆشی ئەزیەتیش بهاتبانایە، بەڵام بەهیمەتی مولاحیزی ئەشغال و غیرەتکەشی موهەندیسەکان چاک کراوە و. شەورۆژ لەبن چاوەدێرییاندایە بۆ پاککردنەوەی تەقەڵا ئەدرێ، رێبوار بەبێ ئەزیەت دێن و دەچن."

"دەشتی قەرەچوخ

"هەروەکو لە هێندێک جێگایانمان زانیوە لە زێ وە ئاو بۆ قەرەچوخ و ئەو خاکە پڕ پێز و حاصلاتخێزە ئاودێری کردنی لە دەست دایە. جۆگەیەکی گەورە لە زێ وە هەڵدەگیرێ دەبرێتە دەشتی قەرەچوخ، ئەو خاکە هەمو ئەکرێتە ئاوی.

خودا بکات وابێ و دەشتی هەولێر و خوارەوەشی بە ئاوی هەردو زێ ئاوەدان و بخرێتە ریزی ئەو خاکانە کە لە چۆمە گەورەکان ئیستیفادەیان کردوە و چۆمێکیان بۆ هەڵبەستراوە."

"چاڵاوی ئیرتیوازی لە هەولێر

"ئەمە چەندێکە موهەندیسی بەتایبەتی خاکناس لە لایەن ئەشغالەوە ناردراوەتە هەولێر. لە شەرقی شیمالی قەڵای هەولێر چاڵاوێکی 130 ی فوت قوڵی هەڵقەندوە و گەیشتوەتە ئاوێکی باش. وەکو بیستومانە ئەگەر توورومپایەکی گەورەی هەبوایە ئەم چاڵاوە لە موددەتی 24 سەعات دا 600 هەزار گاڵۆن ئاوی ئەدا. بەڵام ئەمرۆکە لە 150 کەمتر ئاو نادات و ئێستایش خەریکی هەڵقەندنی چاڵاوێکی دیکەن نزیک 80 فوتیان هەڵقەندوە.

"لە جێگایانی باوەڕ پێ کراومان زانیوە کە 4 چاڵاوی وا هەڵئەقەندرێ تاکو شارەکەمان لە ترسی بێ ئاویی رزگار بێ و، بۆ هەفتەی هاتو لە لایەن پیاوە گەورەکانی حکومەتەوە رەسمی گوشادی ئەو چاڵاوە ئەکرێتەوە و. گەلێک لە گەورە پیاوەکان ئیشتیراکی ئەم رەسمی گوشادە ئەکەن. لەم مەسئەلەیەدا شوکران و سوپاسی ئەو گەورە پیاوەی ئەکەین کە بۆ مەسئەلەی ئاو کۆششی فەرموە."

لە ژ10 دا لەسەر (دوکان و بازاڕی ئەوقاف لە کۆیە) نوسیویەتی:

"لەلایەن سەید هادی مەئموری ئەوقافی کۆیە 64 دوکان و چاپخانەیەک و 4 سەکۆ لە سەر دەستوری تازە بە 475 دینار پێک هێنراوە. لە مانگی رەمەزانی ساڵی 1354 ی هیجری دا کۆتایی هاتوە. شاعیری بە ناوبانگی کورد فەزیلەتی مەلا مەحمود (بێخود) شعرە جوان و شیرینە خۆشەکانی خوارەوەی پێدا هەڵگوتوە..."

4. ریپۆرتاج

4. 1. ئاوی هەولێر

لە ژ2 ی 31 ی تشرینی یەکەمی 1935 دا ریپۆرتاجێکی لەسەر (ئاو و کارێزی هەولێر) نوسیوە:

"ئاو مایەی ژیانی هەمو گیانلەبەر و شینایی و دار و درەخت و خاکە بە جێگا مەعمورەیەک یەعنی (ئاوەدانی) یەک بە کوردی ئاو و دانە سەرەتا ئاویان کردوتە بناغە بۆ (دانە) و دانە (حبوب) پێ ئەگات. کەوا

بو راستە کە ئاو مایەی ژیان و جوانی شار و ئاوایی و زینەتبەخشی دار و درەخت و باغ و باغچەیە و سەبەبی پێ گەیاندنی گیانەوەرانە.

"بەراستی لیواکەمان یەعنی مەرکەزی قەسەبەی هەولێر لە بەر بێ ئاوی جێگای ترس و ئەندێشە و جێگای ئەوە بو لە بیر نەکرێ و هەمو دەمێک خەریکی بین. چونکو هەولێر تەنها کارێزێکی هەیە کە بە کارێزی میری دەناسرێ. ئەو کارێزەش گەیشتبوە ئەوە کە ئەهالی بترسن مەوجودی ئاوی لە هەفتەیەک دا بوبو بە 90 هەزار گالۆن و رو لە مزمی بو. ئەو میقدارەش شلوێ و قوراو بو.

"بەلآم بە کۆشش و تەقەلای خاوەند دیوانی هیمەت بەرزی خۆشەویستمان. بە مودەتێکی کەم ئاوی کارێزەکە 4 میقدار تەزایدی کرد و گەیشتە پایەیەکی وا کە ئیحتیاجمان دەفع بکات و لەترس و لەرزی وشک بونمان بپارێزێ.

"لەپێش ئەوەدا تەشریف بفەرمونە ئەستەمبوڵ و لە کەنار جۆبارە دڵگوشا و دەورەی گوڵ و گوڵزار و شیناوەردیە رەنگاورەنگە ئەخشینەکانی ئەو خاکە دا جامی بلورینی ئەشئە بەخشی پڕ لە ئاوی رون و زەلال لەسەر کەفی پیرۆزی دانێ. هیمەت و غیرەتی فەرمو ئێمەی لە ترسی بێ ئاوی و تینو بون رزگار کرد و گوڵباغ و شیناوەردیەکانی دائی و حەوشەکان لە بێ ئاوی پارازتن و ئەهالیەکەی هەولێری دڵنیا فەرمو ئەوجار بۆ سەفەری خێریان حەرەکەتیان کرد.

"ئەمە هیچ شایانی حیرەت و تەعەجوب نیە کە شارێکی وشکەدێم و بێ ئاوی خاوەند تەنها کارێزێک تینو بمێنێ و لە بەر نەبونی ئاو نیگەرانی بکێشێت.

"بەلآم جێگای ئەسەف و حیرەتە باغچەی بەلەدیەی شارێکی خاوەند 16 کارێزی و کانی لە تینوا وشک بێ و ماڵەکانی نێو شار تەنگانی بێ ئاوی بکێشن و دار و درەختەکانیان گەلآرێزانی تێکەوێ و قرچ هەڵێ و وشکەڵ بێ. ح. ح."

ئەم ریپۆرتاجە لەسەر کێشەیەکی ژیانیی شاری هەولێر. کێشەی کەمئاوی، نوسراوە. بابەتێکی خۆش و بەسودە. جێگەی پەژارە و بایەخ پێ دانی رای گشتیی دانیشتوانە. زمانەکەی رەوان و پاراوە. بەچەند رستەیەکی کەم زانیاریەکی باشی داوە بە خوێندەوار. بەلآم دو کەموکوری تێدا ئەبینرێ:

یەکەمیان:

ستایشی (خاوەند دیوانی هیمەتبەرزی خۆشەویست) یان ئەکا کە پێش ئەوەی بچێ بۆ گەشتی ئەستەموڵ. کێشەکەی بۆ چارەسەر کردون. کەچی ناوی ناهێنێ.

دوەمیان:

باسی شارێکی تر ئەکا کە 16 کارێز و کانی تێدایە کەچی باخچەی شارەوانیەکەیان وشک بوە. دیسان ناوی ئەم شارەش نادا. بۆ خوێندەواری ئەو زەمانە ئەگەر ئەو کەسە ناسراو و ئەو شارەوانیە زانراو بوبێ. ئەوا بۆ خوێندەواری ئێستا کە ئەو ریپۆرتاجە ئەخوێنێتەوە. نەناسراو و نەزانراون.

4. 2. جەژنی خزمەتی وەتەن

لە ژ3 دا لە ژێر سەردێری (جەژنی خزمەتی وەتەن) دا نوسیویتی:

"رۆژی خزمەتی وەتەن

"لە لیوای هەولێر

"رۆژی چواشەمو 30 ی تشرینی یەک مەئموران و ئەشراف و شورتە و جەیش و گەورەکان لە نادی هەولێر کۆبونەوە. کەشافەی مەکتەب و شاگردەکان لە لایەکەوە بەشەرقی وەتەنی گوتن راوەستان و. ئیرادەی

مەلەکی بۆ فەحسی نیهائی خوێندرایەوە. سەعادەتی موتەسەریفی غەیور ئەحمەد بەگ، بۆ خزمەتی عیلم و عیرفان و بۆ بەخێوکردنی وەتەن و بونە جوندی، خوتبەیەکی گەلێک بەرز و بە مەعنای خوێندەوە. ئەو ڕۆژە بۆ هەولێر ڕۆژێکی گەورە و میهر گیان و جەژنێکی زل و خۆشەویست بو.

"کۆی سنجاق

"ڕۆژی پێنجشەمە 31 ی تشرینی یەکەم سەعادەتی موتەسەریفی خۆشەویستمان بۆ ئیشتیراکی جەژنی وەتەنی تەشریفیان چونە کۆیەو لەژێر چاودێریاندا ئیرادەی ملکی دائیر بە فەحسی نیهائی خوێندرایەوە، لەلایەن بەعزێ ئەشخاسەوەش خوتبە خوێنراو نوتق درا."

"رواندز

ڕۆژی شەمە 9 ی تشرینی دوەم سبینە سەعات 10 لەبەر دەرکی مەکتەبی رواندز سەعادەتی قایم مەقام مراد بەگ و سریەک جەیش و دەستەیەک شورتی و ئەشراف و عولەمای شار و مەئمورانی قەزا و منداڵی مەکتەب کۆبونەوە، لە لایەن زابتی تەجنیدەوە ئیرادەی مەلەکی دائیر بە فەحسی نیهائی خوێندرایەوە، لەدوای ئەو سەعادەتی قایم مەقام نوتقێکیدا.

"مدیری مەکتەب فوئاد ئەفەندی خوتبەیەکی خوێندەوە، لەپاش ئەو منداڵێکی شاگردی مەکتەب بە دڵسۆزی نوتقێکی خوێندەوە، لەدوای ئەو مودەریس عەبدولکەریم ئەفەندیش بە عەرەبی خوتبەیەکی دورودرێژی خوێندەوە."

4. 3. سەردانی وەزیری ناوخۆ لە هەولێر

لە ژ4 دا ریپۆرتاجێکی لەسەر (تەشریف هێنانی وەزیری داخلیە بۆ هەولێر) بەمجۆرە نوسیوە:

"ڕۆژی شەمو 14 ی مانگی ئیستا سەعات 11 زەوالی سەعادەتی موتەسەریفی لیوا و ڕونەسای دەوائیر و ئەشراف و عولەما و مەشایخی شار و ڕونەسای عەشایری لیوا لە مەرکەزی لیواوە، بۆ پێشوازی فەخامەتی وەزیر ڕەشید عالی بەگ گەیلانی بۆ پردێ کە مونتەهای لیواکەمانە حەرەکەتیان فەرمو. سەعات دوازدە و نیوی زەوالی فەخامەتمەئابیان لە کەرکوکەوە مواسەڵەتی پردێیان کرد.

زەواتی موحتەرەمینی موستەقبیلین بە کەمالی سرور و فەرحەوە مەراسیمی پێشوازییان بەجێ هێنا. لەبەر ئەوە کە عمومی ئەهالی لیواکەمان ئومێدێکی زۆر قەوییان بە وەزارەتی حازرە هەیە کە بۆ تەرەقی مەعاریف و علوم و ئیقتیسادیات و ئیحتیاجیات و ئاوەدانی کردنەوەی مەملەکەتەکەمان بۆ ئاو هێنان و پێش خستنی تیجارەت و زراعەت لوتف بفەرمون. چونکە ئەم وەزارەتی موحتەرەمە موتەشەکیلە لە چوار زاتی باریزەی دەوڵەت، کە فەخامەتمەئابانی یاسین پاشا هاشمی و نوری پاشا سەعید و جەعفەر پاشا عەسکەری و ڕەشید عالی بەگ گەیلانیین کە هەر چواریان بە ڕەئیس ئەلوەزارەتی خزمەتی حکومەت و میلەتیان بە نیەتێکی خاوێنەوە بەجێ هێناوە و بەتایبەتی فەخامەتی ڕەشید عالی بەگ لە ئەجدادیەوە رابیتەیەکی کولیەی لەگەڵ کوردستان دایە، لە مەرحوم شێخ عەبدولعەزیزی ئاکرەوە خزمەتی ئەم میلەتە نەجیبەیان کردوە.

"میلەتی کورد پتر مەربوتیەتی ڕوحانییان بە عایلەیی موقەدەسی گەیلانییەوەیە، هەروەکو میلەتی کورد پتر مەربوتیەتیان بەو عایلەوەیە و فەخامەتی ڕەشید عالی بەگ گەیلانی کە لەم سولاڵەی پاکەیە ئومێدەوارترن کە بە سونەتی ئاباتو ئەجدادی خۆیان بە دڵێکی خاوێنەوە بۆ بەجێ هێنانی ئیحتیاجات و پێویستی دانیشتوانی ئەم وەتەنە خۆشەویستە کە کوردن هیمەت و جوهد بفەرموێت، بەو ئومێدە عمومی ئەهالی هەولێر

بە ئەسنافی موختەلیفەیەوە دەستە بە دەستە لە شاردا بۆ پێشوازی فەخامەت مەئابیـان ئامـادە و بـە کەمـالی سرورەوە چاوەنۆڕ بون.

"کەشافەی مەکتەب لە خاریجی شارەوە بە ریز بۆ رەسمی بەخێرهاتن بە نەشید خوێندنەوە و کەیـف و سرور ریز بوبون، لە تەرەف ئامری حامیەوە حەرەسی شەرەف لەبەر دەرگای سەرادا راگیرا بون.

"فەخامەتی وەزیر و زەواتی موحتەرەمینی موستەقبیلین لە پردێ وە رو بە هەولێر حەرەکەتیان فەرمو. بە کەیف و شادمانی و سرورەوە گەیشتنە شار تەلەبەی مەکتەب و کەشافە رەسمی بەخێر هاتنیان بەجێ هێنا.

"فەخامەتی وەزیر بە ئەحواڵ پرسینی تەلەبە و ئەهـالی روبەسـەرا چـون. لە هەمـو لایەکەوە ئەهـالی بە دەنگی هەر بژی وەزارەتی حازرە و فەخامەتی وەزیر کەیفیان کرد. لەپاش گەیشتنی فەخامەتی وەزیر بۆ سەرا عمومی عولەما و مەشایخ و ئەشـراف و رونەسـای عەشـایر بە دەسـتە چـونەلای فەخـامەتی وەزیـر و عەرزی بەخێرهاتن و ئیزهاری ئیخلاسمەندیان بۆ وەزارەتی حازرە کرد و گەڕانەوە.

"لەبەر ئەوە کە موتەسەریفی لیوا ئیحتیاجاتی میلەتی لە هەمو کەس چاکتر دەزانی و لە هەمـو شـئونێکا مەسئولە و چاکە و خراپەی وەتەن و میلەت لەو دەناسـرێ و هەمـو مەسـائیلێکی لیوامـان لە عوهـدەی ئەودایە، ئومێدمان وایە بە ویجدانی خاوێن و نیەتێکی پاکەوە فەریزەی زیمەتی بەجێ هێنابێ و. فەخامەتی وەزیـری لە هەمو ئیحتیاجاتێکمان ئاگادار کردبێ و پێی گوتبێ.

"شەوێ لە قەسری موتەسەریف بون. سبەینێ رۆژی یەک شەمە سەعات نۆی زەوالی پێش نیوەڕۆ هەمو ئەشراف و موحتەرەمینی شار و رونەسای عەشایرەکان بۆ بـەڕێ کردنـی فەخامـەتی وەزیـر هـەتا گـوێر بـە بەزوک چون، عەشایرو رونەسای قەزای مەخمور بە دەستورێکی موحتەشـەم بە سـواری لە خـاریجی مەرکەزی ناحیەی گوێر بۆ پێشوازی هەتا سەر زێی ریزیان بەسـتوە، فەخـامەتی وەزیریـان بە کەمـالی سـرورەوە بەڕێ کرد هەتا بە لیوای موصڵیان گەیاند."

5. لە روی هونەری رۆژنامەوانییەوە

ناوی گۆڤارەکە بە خەتێکی جوان، لەسەر زنجیرەیەک شاخ کە خوری لێ هاتوتە دەر، نوسراوە.

لە لاپەڕەی یەکەمی بەرگی هەمو ژمارەکانیدا، فەهرسـتی نـاوەرۆکی گۆڤـارەکە نوسـراوە. لە ژ7 موە لە بری وشەی فەهرست، پێرستی بەکارهێناوە.

هەمو لاپەڕەیەکی 3 ستونی تێدا نوسراوە. سـەردێڕی وتارەکـان بە حەرفـی جیـاواز و درشـت چـاپ کراون. زۆر کەم پێرەوی خاڵبەندی کراوە. وێنەی فۆتۆگراف یا دەسکرد و کاریکاتۆری تێدا نیە. بابەتەکانی تا رادەیەک پۆلێن کراون. هەندێ گۆشەی دوبارە بۆتەوە.

6. شوێنی لە مێژوی رۆژنامەوانیی کوردیدا

ئەگەرچی هەولێر شارێکی زۆر کۆنە کە بە درێژایی زەمان بە ئاوەدانی مـابێتەوە. لە چـاو زۆر شـوێنی دەوروپشتیدا هەمیشـە ئـارام و ئاسایشـی تـێدا بـوە. دانیشـتوانی قەڵاکەی زانـا و رۆشـنبیر و دەوڵەمەن و کاربەدەستیان تـێدا هەڵکەوتـوە، کەچـی هەنـدێ لە نیشـانەکانی شارسـتانێتی و پێشـکەوتن. لەوانە چـاپ و رۆژنامەوانی، درەنگتر گەیشتونەتە ئەوێ.

دانیشتوانی ئەسڵی هەولێر لەو سەردەمەدا بەزۆری بە تورکمانی دەدوان. پێیان وابوە تورکمانی زمـانی ئەریستۆکراتیی پێشکەوتوی شار و، کوردی زمانی کرمانجی دواکەوتوی لادێیـیە. بـۆیە گرنگـی رونـاکی بە تەنیا هەر لەوەدا نیە کە یەکەم گۆڤاری کـوردی یـان یەکەم بڵاوکـراوەی کـوردییە لە نیـوەی یەکەمـی سـەدەی

بیستەمیندا لەشاری هەولێر دا دەردەچوبێ، بەڵکو لەوەدایە لەناو دانیشتوانی هەولێردا (ئیعتیباری) بـۆ زمـانی کوردی، وەکو زمانێکی پێشکەوتوی خوێندن و نوسین، گێڕایەوە.

تێبینی:

د. کوردستان موکریانی وینەی هەمو ژمارەکانی روناکی لە هەولێر بە پێشەکی و لێـدوانەوە سـەرلەنوێ چاپ کردۆتەوە.

بەشی سێیەم:

چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی ڕۆژنامەوانیی کوردی

ڕۆژنامەوانیی نهێنی

1938 –1958

سەرەتا:

بەر لە ئیستا (مەبەست ساڵی 2004 ە) بە چەند مانگێ ئەبو بەرگی سێیەم کە مێژوی ساڵانی 1938- 1958 ی رۆژنامەوانیی کوردی ئەگرێتەوە برۆیشتایەتە ژێر چاپ و رێی بڵاوبونەوەی ناو خەڵکی بگرتایە، بەڵام روداوە سیاسییە دوەلەرزە ئاساکانی ناوچەکە دوبەبڕێی لێ کرد و، دوای خست. دواکەوتنەکە خێری پێوە بو. سەرچاوەی نوێی هاتە سەر و، ئاسۆیەکی فراوانتری بڵاوبونەوەی لە بەردەما کرایەوە.

بەشی یەکەمی بەرگی سێیەم تەرخان کراوە بۆ رۆژنامەوانیی نهێنیی کوردی. رەنگە بە پەرت و بڵاوی لەم رۆژنامە و لەو گۆڤاردا جاروبار لێدوانێ، پەراوێزێ، یا کورتە باسێ سەبارەت بە بڵاوکراوەیەکی نهێنی نوسرا بێ، بەڵام رەنگە ئەمە یەکەمین لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ و فراوان بێ لەم بوارەدا. دڵنیام بێ کەموکوڕی نیە و، لە هەندێ جێگەدا بێتام و خام نیە، بەڵام ئەمە بەشێکە لە مێژوی گەلەکەمان: مێژوی سیاسی، فیکری، رۆشنبیری، کۆمەلایەتی، ئابوری...

ساڵی 1939 لە مێژوی مرۆڤایەتیدا ساڵێکی شوم و سامناکە. هەمو نیشانەکان بەرەو ئەوە ئەچون کە هەلومەرجی سیاسی دنیا ئاڵۆز و تاریک و بە خێرایی بەرەو دۆزەخی جەنگ خلۆر ببێتەوە.

گۆڤاری گەلاوێژ لەو باروдۆخەدا هاتە کایەوە. یەکەمین ژمارەی لە کانونی یەکەمی 1939 دەرچوە و تا ئابی 1949 بەردەوام بوە. هاوزەمانی روداوەکانی جەنگ بوە. لە ژ8 ی س1 ی تەموزی 1940 دا، واتە لە گەرمەی روداوەکانی جەنگەکەدا چیرۆکێکی لە بارەی چاپ و پەخشی رۆژنامەیەکی شۆڕشگێڕ بە نهێنی و دور لە چاوی پۆلیس بڵاوکردۆتەوە.

بە چاکم زانی سەرەتای ئەم کتێبە کە بۆ رۆژنامەوانیی نهێنیی کوردی تەرخان کراوە بەم چیرۆکە دەس پێ بکەم. ئاخۆ مێژوی رۆژنامەوانیی نهێنیی کوردی چەندە سەرگروشتە و چیرۆکی تایبەتی خۆی هەبێ؟

رۆژنامە نهێنییەکەی پلسودسکی

نوسینی: ولیام جونەس

لە رۆژێکی هاوینی 1893 دا کۆمەڵێکی بچوک لە نیشتمان پەرستەکانی پۆلۆنیا زۆر بەدزیەوە لە یەکێ لە بێشە گەورەکانی نزیک ڤیلنادا کۆبونەوە. ئەمانە ئەندامی پارتی سۆسیالیستی یاساغکراوی پولەندە بون. نیازیان لە کۆبونەوە قسە لەسەرکردن و تەگبیری دەرهێنانی رۆژنامەیەکی سۆسیالیستی بو کە بیری سۆسیالیستی پێ بڵاوبکەنەوە لەناو کرێکارە پۆڵەندییەکانا. لەو وەختەدا ئیشێکی وا تا بڵێیت بە ترس و پڕ خەتەر بو. سانسۆری روس زۆر بەتونگی ئیشی ئەکرد و مەیدانی بڵاوکردنەوەی چ رۆژنامەیەکی پۆڵەندەیی نەئەدا و، ئەم چەشنە تەقەلایە جورمێکی زۆر گەورە بو بە پێی قانون. سەرای ئەم هەمو قورتانە یەکێ لە گەنجە شۆڕشگێڕەکان، هاوڕێ ڤیکتۆر، ئەم فرمانە سەختە پڕ مەترسییەی گرتە ئەستۆی خۆی و دای نا کە (روبوتنک- کرێکار) دەربهێنێ.

گورج لە دوای ئەم کۆبونەوەیە هاوڕێ ڤیکتۆر، کە زۆر لە هاوڕێ شۆڕشگێڕەکانی هەر بەم ناوەوە ئەیان ناسی، کەوتە تەقەلای ڕێکخستنی کاروباری دەرهێنانی ڕۆژنامەکە. خەڵکی لە مان ئاگادارتر و شارەزاتر ئەیان زانی کە ناوی فیکتۆر (دابرووسکی) یە. بەڵام هەرگیز ئەیان ئەزانی کە ناوی ڕاستی ئەم بڵاوکەرەوە و، لەچاپدەر و نوسەر و دەرهێنەرە، جوزیف پلسودیسکی‌یە. هەروەها کەسیشیان ئەو مەتەڵەیان هەڵنەهێنا کە چۆن بە قاچاغی مەکینەیەکی چاپی لە سنور پەڕانۆتەوە. هاوڕێی پۆڵەندیی کە لە لەندەن بون چاپێکی سادەی بچوکیان بۆ نارد بو. بەڵام چۆن ئەمە گەیشتە پۆڵۆنیا، تا ئێستە کەس ئەمەی وەرام نەداوەتەوە. چاپەکەیان ئەوەندە بەدڵ نەبو و، شۆڕشگێڕی لەم ئیشانەدا ئالیکاریان بە گومان بون لەوەی ئەم چاپە بە کەڵکی نیاز و ئامانجی ئەمان بێت. بەڵام هاوڕێ ڤیکتۆر لەوانە نەبو هیچ قۆرتێ لە ڕێی خۆی لای بدا.

لە ڤیلنا ناسیاوی لە گەڵ کیمیاگەرێکا پەیا کرد کە ناوی کازمیر پارنیوسکی بو. ئەم پیاوە نیشتمان پەرستێکی زۆر گەرم بو و ئامادە بو کە بەشێکی زۆری دەوڵەتە زۆرەکەی فیدا بکات لەڕێی یارمەتی دۆستەکەیا. پارنیوسکی ئەجزاخانەیەکی، بە ناو، لە دێی بچوکی لینیسکی‌دا دانا، کە نزیکەی 20 میل لە نزیکترین ڕێی ئاسنەوە دور بو. وایان دانا کە ڕۆژنامەکە لێرە لە چاپ بدرێت، چونکە وایان بیر کردەوە کە لە شوێنێکی وا دور لە ئاوەدانی دا کەس ئەوەی بە بیرا نایەت شوێن پێی کارێکی شۆڕشگێڕی هەڵگرێ.

لەپێنج ساڵی نەفی سیبیریادا، پلسودسکی، فێری گەلێ ئیش و کاری بەکەڵک بوبو بەڵام چاپ کردنی ڕۆژنامەیە شارەزاییەکی تەواو و زانینێکی تایبەتی ئەویست، بۆیە بۆ یارمەتی ئالیکارێک وەکو ڕۆژی ڕەش داما بو. کە والدیسلاوە گلوواسکی تایپۆگرافەر (Typographer) ی دۆزیەوە لە ناو خۆیانا دایان نا کە گلوواسکی ئەبێ لە ئەجزاخانەکە بژی.

لە 12 ی تەموزی 1894 دا یەکەم ژمارەی (ڕوبوتنک) دەرچو، بە تایبەتی بچوکیان دەرهێنا بۆ ئەوەی بتوانرێ بە ئاسانی بە دزیەوە بڵاو بکرێتەوە بێ ئەوەی گومانی پۆلیس و جاسوسی زۆری حکومەت بوروژێنن. پلسودسکی سەرەڕای سەرپەرشتی کردن و نوسینی ڕۆژنامەکە کاروباری بڵاوکردنەوەشی گرتبوە ئەستۆی خۆی. لەمەدا پێویستی بە یارمەتی زۆر کەس بو، بەتایبەتی هی ژن کە ئەتوانن ژمارەیەکی زۆر هەڵگرن بێ ئەوەی پێ بزانرێ.

پلسودسکی هەرچەندە زۆر زو ئەهاتە لینیسکی بۆ سەردانی چاپەکەی بەڵام ئەوەندە خەریکی نوسین بو ئەی پەرژا کە هەستی ئەوە بکات کەوا گلووالسکی حەزی لە کارەکەری کابرای کیمیاگەر کردوە و، بە خۆ هەڵکێشانەوە باسی ئەو کارە نهێنی‌یەی بۆ کردوە کە لە ژوری پشت ئەجزاخانەکە دا ئەی بینی. ئەمە کچەی خستبوە سەر هەڵەکە سەمایە کە وەختە بو بەجارێ نەک هەر فرمانەکەی پلسودسکی پەک بخا سەری خۆشی تیا لەناو بەرێت. پلسودسکی لە پاش گەلێ دەردی سەری توانی گلوواسکی لاس بدا کە کچەکە مارە بکات و بیبا بۆ ئۆڕال و بەمە دەمکوتی بکەن.

دوای ئەمە پلسودسکی چاپەکەی گواستەوە بۆ ڤیلنا و لەوێ چوار ساڵ بێ وەستان ڕۆژنامەکەی دەرکرد. قۆرتی هەرە گەورە لە ڕێی هاوڕێ ڤیکتۆردا کاغەز کڕین بو، چونکە هەرچی جەندرمە هەیە ئاگادار کرابون لەوە کە ڕۆژنامەیەکی نهێنی لە پۆڵاندە دەرئەچێ کاغەزێکی زۆر پێویست بو بۆ دەرکردنی (ڕوبوتک) کە لەم دواییەدا 35000 دانەی دوانزە لاپەڕەیی لێ بڵاو ئەکرایەوە. هاوڕێ ڤیکتۆر و هاوکارەکانی ڕۆژی 16 تا 18 سەعات ئیشیان ئەکرد. لە گەڵ ئەوەشا چاپکردنی نوسخەیەک ئیشی نزیکەی دومانگی ئەویست. لە 1899 دا کە زۆر لە یاریدەرەکانی گیران، پلسودسکی چاپەکەی گواستەوە (لودز) بۆ ئەوەی خۆی و فرمانەکەی لە ترس دورتر خاتەوە. کەچی بۆ بەدبەختی، لەم شارە زلە پڕ کارخانە و فابریقەیەدا بو کە پلسودسکی کەوتە داوی پولیسەوە.

ڕۆژێک یەکێ لە یاریدەرە هەرە چاکەکانی هەندێ کاغەز ئەکڕێ، ئەگەرچی میقداریکی کەمیش ئەبێ، جەندرمە دوی ئەکەوێت، تا ئەیکا بە ماڵی پلسودسکی‌دا و لە سەری ڕائەوەستێ تا ئەبینێ بە دەستی بەتاڵ دێتە دەرەوە.

لەپاش سەعاتێ ئەم ئەگیرێ و، شەوێ پلسودسکی و ژنەکەی لە دەنگی پێی پۆلیس و جەندرمە ڕاست ئەبنەوە لەخەو کەوا خەریک ئەبن بێنە ژوری نوستنیانەوە. ڕاکردن لە توانادا نابێت چونکە چەند پۆلیسێک و قۆمیسەرێک بە دەمانچەوە تاقە دەرگای ژورەکەی لێ ئەگرن ئینجا دەستی ئەکەنە کەلەپچەوە و خۆی و چاپەکەی ئەبەنە پۆلیسخانە.

ئەمە داستانی قارەمانی ڕۆژنامەکەیە.

گۆڤاری (گەلاوێژ) کە ئەم بابەتەی بڵاوکردۆتەوە، ئەگونجێ بابەتەکە بە چیرۆکێکی سادە، یان بە وتارێکی ئەدەبی یان بە گێڕانەوەی هەواڵێکی سیاسی ڕاستەقینە دابنرێ. بەڵام بخرێتە خانەی هەر کامێکیانەوە، بۆ خوێندەواری ئەوسای کورد، بە تایبەتی بۆ ئەوانەی خەریک یا بە تەمای خەباتی سیاسی-شۆڕشگێڕانە بون، دەرسێکی گرنگ بوە.

فێربون لە تەجروبەی گەلانەوە هەمیشە سەرچاوەیەکی گرنگ و دەوڵەمەنی فێربونی دەرسی تازە بوە. ئەم وەرگێڕانەی گەلاوێژ یش هەروا ڕێکەوت و بۆ سەرگەرمی نەبوە، بەڵکو ئەبێ مەبەستێکی سیاسی هەبوبێ، ئەگەرچی نە لەو کاتەدا و، نە دواتریش تا ساڵانێکی درێژ، تێکۆشەرانی کورد نەیانتوانی تەجروبەیەکی لەو بابەتە لە بواری ڕۆژنامەوانیی کوردیدا ئەنجام بدەن. بەڵام زۆری نەخایاند ڕۆژی ڕۆژنامەوانیی نهێنیی چاپکراوی کوردی بۆ یەکەم جار لە کوردستانی ئێران هەڵات. بە دوای ئەویشدا لە کوردستانی عیراق سەری دەرهێنا و، ئیبراهیم ئەحمەد خاوەنی ئیمتیازی گەلاوێژ خۆی بو بە یەکێ لە هەرە چالاکەکانی مەیدانی ڕۆژنامەوانیی نهێنی.

دوەمین جەنگی جیهانی و ڕۆژنامەوانیی کوردی

یەکەمین جەنگی جیهانی بە تێشکان و خۆ بەدەستەوەدانی ئەڵمانیا برایەوە. دەوڵەتانی براوەی جەنگ مەرجی قورس و گرانباریان بە سەر ئەڵمانیادا سەپاند. بە تایبەتی سەبارەت بە بژاردنی زیانەکانی جەنگ و کەمکردنەوەی چەک و هێزە چەکدارەکانی.

ساڵی 1929 تەنگوچەڵەمەیەکی سەختی ئابوری سەرانسەری دنیای داگرت. باری ئابوریی زۆر لە وڵاتان خراپتر بو، لەوانە ئەڵمانیا و ئیتالیا. ئەمەش زەمینەی زیاتر خۆش کرد بۆ گەشەکردنی بیروباوەڕی نازی لە ئەڵمانیا و فاشی لە ئیتالیا. لە یابان یش نەزعەی عەسکەری زاڵ بوبو. ئەیویست لەسەر حسابی ئەرزی دراوسێکانی قەڵەمڕەویی دەسەڵاتی فراوان بکات. ئەم دەوڵەتانە بە ئاشکرا دوژمنایەتی کۆمۆنیزم و یەکێتیی سۆڤێتیان ئەکرد کە، دوژمنی هەرە گەورەی وڵاتانی سەرمایەداری بون. لە بەرامبەر ئەوەدا وڵاتانی ئیمپریالیستی چاوپۆشی‌یان لە توندڕەوی و دەستدرێژی‌یەکانیان ئەکرد.

ساڵی 1933 هیتلەر، پێشەوای پارتی نەتەوەیی سۆسیالیست (نازی) لە ئەڵمانیا دەسەڵاتی گرتە دەس و بێ ئەوەی گوێ بداتە بەندەکانی خۆبەدەستەوەدان سەبارەت بە دروستکردنی چەک و دیاریکردنی ژمارەی هێزەکانی، کەوتەوە ڕێکخستنەوەی سپای ئەڵمانی.

ساڵی 1935- 1936 مۆسۆلینی، پێشەوای پارتی فاشی کە، چەند ساڵێ بو لە ئیتالیا دەسەڵاتی گرتبوە دەس، لە ئەفەریقا پەلاماری ئیسیوبیای دا.

ساڵی 1936- 1939 جەنگی ئەهلی لە ئیسپانیا هەڵگیرسا. جەنەراڵ فرانکۆ و فاشییەکان حوکمیان گرتە دەس.

لە ئازاری 1938 دا هیتلەر، کە خۆی بە رێچەڵەک نەمسایی بو، نەمسای گرت و لکاندی بە ئەڵمانیاوە.

لە ئازاری 1939 یشدا چیکۆسلۆفاکیای گرت و ئیتالیا یش ئەلبانیای داگیر کرد.

لەم شەڕانەدا ئەڵمانیا بەهۆی تانک و فڕۆکەوە تاکتیکی نوێی جەنگی بەکارئەهێنا کە بە جەنگی بروسکە ناسا یان بە جەنگی خێرا ناو ئەبرا.

بریتانیا و فەرەنسە بەرامبەر سیاسەتی فراوانخوازانەی ئەڵمانیا کەوتنە سڵەمینەوە و پەژارەوە.

گرژیی نێوان دەوڵەتان تا ئەهات زیادی ئەکرد و قوڵتر ئەبو. رێکخراوی کۆمەڵەی گەلان کە دوای یەکەمین جەنگی جیهانی بۆ بەلادا خستنی کێشەکانی نێوان وڵاتانی دنیا دامەزرابو، نەیتوانی هیچ کام لە کێشەکانی نێوان ئەو وڵاتانە چارەسەر بکا. یەکێتیی سۆڤیێت سەرەڕای هەمو ناکۆکییە ئایدیۆلۆجییەکانی لە گەڵ ئەڵمانیای نازی، بۆ ئەوەی شەڕ لە خۆی دور بخاتەوە، رێکەوتننامەیەکی دەستدرێژی نەکردنە سەر یەکی لە گەڵ مۆر کرد.

لە 1 ی 9 ی 1939 دا ئەڵمانیا پەلاماری پۆڵۆنیای دا و داگیری کرد. ئەمە بو بە سەرەتای هەڵگیرسانی دوەمین جەنگی جیهانی. چونکە ئیتر ئیتالیا و فەرەنسە لەوە زیاتر لە وزەیاندا نەما بێدەنگ، وەکو تەماشاکەری روداوەکان رابوەستن. بۆ راگرتنی پەلهاویشتنی فراوانخوازانەی ئەڵمانیا، جەنگیان لە دژی راگەیاند. بە دوای ئەوانیشدا ئەندامانی کۆمۆن وێڵس.

لە 9 ی 4 ی 1940 دا ئەڵمانیا پەلاماری دانیمارک و نەرویجی دا و لە 10 ی 5 ی 1940 دا پەلاماری لوکسەمبۆرگ و هۆڵەندا و بەلجیکی دا و، هێزەکانی بەرەو دیواری ماجینۆ پێشڕەوییان کرد و، گەیشتنە سەر کانالی ئینگلیزی. ئینگلیز ناچار بو هێزەکانی لە دنکرک بکێشێتەوە. فەرەنسە (هودنە) ی لە گەڵ ئەڵمانیا کرد و مارشاڵ پیتان حکومەتێکی دەستێژی ئەڵمانیای لە پاریس پێکهێنا.

لە 10 ی 6 ی 1940 دا ئیتالیا دایە پاڵ ئەڵمانیا و پێکەوە هێرشیان کردە سەر شوێنەکانی سپای بریتانی لە سەروی ئەفریقا و لە یۆنان.

لە کۆتایی 1940 دا هەنگاریا و رۆمانیا و بولگاریا دایانە پاڵ ئەڵمانیا و، لە 22 ی 6 ی 1941 دا ئەڵمانیا بە یارمەتی ئیتالیا، هەنگاریا، سلۆڤاکیا، فینلەندە هەڵی کوتایە سەر یەکێتیی سۆڤیێت و، یەکێتیی سۆڤیێتیش تێکەڵاوی جەنگەکە بو.

وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا سەرەتا پێڕەوی سیاسەتی بێلایەنی ئەکرد. بەڵام لە لایەکەوە مەترسی هەرەسهێنانی بریتانیا و، لە لایەکی ترەوە هێرشی لە ناکاوی یابان بۆ سەر بنکەی جەنگیی بێرل هاربەری ئەمەریکی، ئەمەریکای خستە ناو جەنگەکەی شەڕەوە.

دەوڵەتانی دنیا ئیتر بە کردەوە دابەش بوبون بەسەر دو بەرەدا. بەرەی هاوپەیمانەکان: بریتانیا، ئەمەریکا، یەکێتیی سۆڤیێت و لایەنگرەکانیان... و، بەرەی تەوەرە: ئەڵمانیا، ئیتالیا، یابان و لایەنگرەکانیان...

هەردو لایەنی جەنگ هەوڵیان ئەدا راگەیاندن وەکو یەکێ لە چەکە کاریگەرەکانی جەنگی سایکۆلۆجی و جەنگی پروپاگەندە بۆ بەرزکردنەوەی ورە (مۆراڵ) ی ریزەکانی ناو خۆی و شکاندنی ورەی هێزەکانی دوژمن و بردنەوەی جەنگ بەکار بهێنن. لەوانە: هەمو هۆیەکانی بیستن و بینن و خوێندن، کە هەندێکیان زۆر لە مێژ نەبو داهێنرابون.

لەم جەنگە جیهانگیرەدا دەوڵەتانی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. بە تایبەتی ئەوانەیان کە بەشێکی نەتەوەی کوردیان تێدا بو، هەڵوێستان جیاواز بو:

عیراق

هەلومەرجی عیراق هەر لە سەرەتای دامەزاندنیەوە لەساڵی 1921 دا جیاواز بوە لە دەوڵەتانی دراوسێی. کورد، بەر لە دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق. حوکمداری کوردستان و دواتر حکومەتی کوردستانی جنوبی دامەزراند و، زمانی کوردی لە بەشێکی کوردستاندا بوبو بە زمانی رەسمی و گۆڤار و ڕۆژنامەی پێ دەر ئەکرا.

بەر لە هەڵگیرسانی دوەمین جەنگی جیهانی، چەندین ڕۆژنامە. گۆڤار و کتێب بە زمانی کوردی دەرچو بون و، لە 1931 وە بە پێی (قانون اللغات المحلية) زمانی کوردی بوبو بە زمانی رەسمیی خوێندن و دادگا و دائیرەکانی حکومەت. لە سلێمانی ڕۆژنامەی (ژین) و. بەر لە جەنگ بە چەند مانگێ لە بەغدا گۆڤاری (گەلاوێژ) دەرئەچو.

بریتانیای گەورە، کە تا ئەودەم گەورەترین زلهێزی دنیا و یەکەم دەسرۆشتوی ناو عیراق بو، ئەو یش کەوتە بەکارهێنانی زمانی کوردی لە بەشێکی گرنگی ڕاگەیاندنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا:

لە بەغدا، بە هاوکاریی تۆفیق وەهبی بەگ و حسێن حوزنی موکریانی کەوتە دەرکردنی گۆڤاری مانگانەی (دەنگی گێتیی تازە).

لە یافا (فەلەستینی ئەوسا)، بە هاوکاریی گۆران، رەفیق چالاک و رەمزی قەزاز کەوتە بڵاوکردنەوەی بەرنامەی کوردی (رادیۆی کوردستان).

دەنگی گێتیی تازە و رادیۆی کوردستان. هەردوکیان بەشێ بون لە دەزگای زەبەلاحی پرۆپاگەندەی جەنگیی دەوڵەتی بریتانیای گەورە. لە گەڵ کۆتایی دوەمین جەنگی جیهانیدا بریتانیا پێویستی پێیان نەما. لە بەر ئەوە هەردوکیانی ڕاگرت.

ئێران

لە دوەمین جەنگی جیهانیدا ئەگەرچی بە رواڵەت بێ لایەنی ڕاگەیاند بەڵام چالاکی بە قازانجی دەوڵەتانی تەوەرە، بە تایبەتی بە قازانجی ئەڵمانیا. لە ناو ئێراندا لە زیادبوندا بو. هاوپەیمانەکان ئەم مەترسیەیان کرد بە بیانو، بۆ ئەوەی ڕێگەی لۆجستیکیی نێوان یەکێتیی سۆڤێت و خەلیج دابین بکەن، لە لای سەرویەوە لەشکری سۆڤێت و لە لای خوارویەوە لەشکری ئینگلیز، پەلاماری ئێرانیان داو بێ بەرگریکردنیان رەزا شا یان ناچار کرد، بە قازانجی محەمەدی کوڕی دەست لە تەختی شایەتی هەڵبگرێ.

لەو ماوەیەدا بواری جۆرێ لە ئازادیی سیاسی و ڕۆژنامەوانیی لەسەرانسەری ئێراندا پەیدابو. لە تاران و هەندێ لە شارەکانی تر دەیان ڕۆژنامەو گۆڤاری ئازاد دەرچون. بەڵام هیچ ڕۆژنامە یا گۆڤار یا بڵاوکراوە نە لە تاران و نە لە هیچ شارێکی تر، بە موافەقەتی حکومەتی ناوەندیی تاران، بە زمانی کوردی دەر نەچوە.

ئەبێ هۆی ئەمە چی بێ؟

ئاخۆ قانونەکانی ئێران ڕێگەی دەرچونی چاپکراویان بە زمانی کوردی نەداوە؟

ئاخۆ هیچ کەس و تاقمێکی کورد، کە بە پێی قانونەکانی ئێران مەرجی پێویستیان تێدا بوبێ، داوای ئیجازەی دەرهێنانی ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردییان کردوە و داواکەیان رەد کرابێتەوە؟

وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە پێویستی بە گەڕان هەیە بە ناو ئارشیفی لایەنە پەیوەندیدارەکانی حوکمەتی ئێراندا.

د. ئیسماعیل ئەردەلان لە تاران ئیجازەی قانونیی دەرهێنانی رۆژنامەیەکی فارسی بەناوی (کوهستان) ە وە وەرگرتوە. لەم رۆژنامەیەدا باس و بابەت و لێکۆڵینەوە لەسەر هەلومەرجی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابوری، رۆشنبیری... کوردستان و، جوڵانەوەی نەتەوەی کورد بە فارسی نوسیوە، جاروبار شیعری کوردی و پەندی پێشینانی بە کوردی بڵاو کردۆتەوە.

رۆژنامەوانێکی بە توانای وەکو سەید حوسەین حوزنی، کە هەمیشە شانازی کردوە بە موکریانی بونی خۆیەوە، لە باتی ئەوەی لە بەغداد بێتە هاوکاری کاربەدەستانی بریتانی بۆ دەرکردنی (دەنگی گێتیی تازە) و، بەو هۆیەوە چەندین ناوونانۆرەی سوکی قبوڵ کردوە، بۆچی نەچۆتە تاران لەوێ هەمان کار ئەنجام بدات؟

یان کەسێکی وەکو عەلادین سوجادی کە ئەویش رۆژنامەوانێکی ناسراو بو بۆچی نەگەڕایەوە سنە یان تاران بۆ ئەوەی کارێکی وەها بکا؟

تۆ بڵێی، لە کاتێکدا هەمو رۆژنامەوانە ناسراوەکانی ئێران بە ئازادی لەو پەڕی چالاکیدا بون، نەمانیان لە سێدارە بدایە؟

یان کاتێ موکریان بوە مەڵبەندێکی گرنگی رۆژنامەوانیی ئازادی کوردی بۆچی ئەمان، کە رۆژنامەوانیی شارەزاو خاوەن تەجروبە بون، هەر لە بەغداد مانەوە و نەگەڕانەوە زێد و نیشتمانەکەی خۆیان لەوێ خزمەت بە رۆژنامەوانیی کوردی بکەن؟

ناوچەی موکریان، وەکو هەرێمێکی بێلایەن، لە نێوان هێزەکانی بریتانیا لە لایەک و هێزەکانی یەکێتیی سۆڤێتدا لە لایەکی کەوە، مایەوە. لەو ناوچەیەدا بۆشایی دەسەڵات دروست بوبو. چالاکەکانی کورد، دوای ساڵانێکی درێژی چەوسانەوەی سەردەمی رەزا شا، کەڵکیان لەم بۆشاییە وەرگرت بۆ گەرمکردنی چالاکیی سیاسی و رۆژنامەوانی.

کۆمەڵەی ژ. ک دامەزرا و، کەوتە دانانی رێوشوێنی نهێنیی (بڵاوکەرەوەی بیر) ی رێکخراوەکە و گۆڤاری (نیشتمان) ی دەرکرد. هەر لەو ساڵانەدا ناوچەکە گۆڕانی بنەڕەتی بە خۆیەوە دی. کۆمەڵەی ژ. ک گۆڕا بۆ حیزبی دیمۆکراتی کوردستان و، حیزبی دیمۆکرات، جمهوریەتی کوردستانی لە مهاباد دامەزراند. ئەم قۆناغە سەرەڕای کورتیی ماوەکەی قۆناغێکی دەوڵەمەندی کاروانی رۆژنامەوانیی کوردییە. لەم ماوە کورتەدا گۆڤاری دیومانگی کوردستان، رۆژنامەی رۆژە نەڕۆژی کوردستان، گۆڤارەکانی هەڵاڵە، هاواری نیشتمان، گڕوگاڵی منداڵانی کورد، دەرچون. بڵاوکراوەکانی ئەم قۆناغە، لەبەر چەندین تایبەتمەندی خۆی، ئەشێ ناوی بنرێ (قوتابخانەی رۆژنامەوانیی موکریان).

تورکیا

کە لە یەکەمین جەنگی جیهانیدا بەشداری کرد و لە ئەنجامی ئەوەدا لەتوپەت بو، پەندی لەوە وەرگرت بو، لەم جەنگەدا لە سەرەتادا کە هێشتا ئەنجامەکەی دیار نەبو، بێلایەن راوەستا. یەکێ لە هۆکانی ئەم بێلایەنییە، وەکو دوایی لە دۆکۆمێنتەکانی ئەڵمانیای نازیدا دەرکەوت، ترسی تورکیا بوە لەوەی یەکێتیی سۆڤێت و دەوڵەتانی هاوپەیمان یارمەتی کورد بدەن، کوردستان لە تورکیا جیا بکاتەوە و دەوڵەتی کوردی دروست بێ.

تورک دانی بە بونی کوردا نەئەنا و بە تورکی شاخاوی دائەنان. کورد بێ بەش بو لە هەمو جۆرە مافێکی سیاسی و رۆشنبیری، لەبەر ئەوە لەناو تورکیا هیچ بڵاوکراوەیەکی کوردی: رۆژنامە، گۆڤار، کتێب... دەرنەچوە.

لەو سەردەمەدا بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد لە تورکیا، دوای ئەو شکستە خوێناوییانەی بە سەری هاتبو، هێشتا لە خامۆشییەکی تەواودا بو. چالاکەکانی کوردستانی تورکیا لە سوریا و لوبنان گیرسابونەوە، کەمتر چالاکیی سیاسی و زۆرتر چالاکیی ڕۆشنبیرییان ئەنواند.

سوریا و لوبنان

هەردو وڵات لە ژێر ئینتیدابی فەرەنسیدا بون. حکومەتی فەرەنسە کەوتبوە ژێر دەستی ئەڵمانیاوە، بەڵام مارشاڵ دیگۆڵ لە حکومەتەکەی پاریس هەڵگەڕایەوە. حکومەتی فەرەنسەی لە تاراوگە (منفی) دامەزراند. چالاکەکانی کورد، بە تایبەتی ئەوانەیان کە لە کوردستانی تورکیاوە چوبونە سوریا و لوبنان (حیزبی خۆیبی بون) یان دامەزراند و، دوای تێشکانی شۆڕشی ئاگری نائومێد بون لەوەی بە خەباتی چەکدار بتوانن ئازادیی کوردستانی تورکیا بە دەس بهێنن، کەوتبونە خەباتی ڕۆشنبیری: بوژاندنەوەی زمانی کوردی، چاککردنی ئەلف و بێ و ڕێنوسەکەی، بڵاوکردنەوەی گۆڤار و ڕۆژنامە و کتێب. سەرانی کورد بەگشتی پێوەندییان لە گەڵ دەسەڵاتی ماندات (انتداب)ی فەرەنسی باش بو. ئەم پێوەندییە باشە یارمەتی دان لە ساڵانی جەنگدا کەڵک لە چاوپۆشی و توانای دەسەڵاتی فەرەنسی وەربگرن بۆ پەرەپێدانی چالاکیی ڕۆشنبیری کورد، بە تایبەتی چالاکیی ڕۆژنامەوانیی.

هاوپەیمانەکان لە ماوەی جەنگدا

لە شام، هاوکاری میر جەلادەت بەدرخان یان کرد بۆ دەرکردنی (ڕۆناهی) و بوژاندنەوەی سەرلەنوێی (هاوار).

لە بێروت، هاوکاری میر کامەران بەدرخان یان کرد بۆ دەرکردنی (ڕۆژانو) و (ستێر) و، بۆ پەخشی رادیۆیی هەندێ پرۆگرامی ئەدەبی و فۆلکلۆری بە کرمانجی.

بڵاوکراوەکانی ئەم قۆناغەی شام و بێروت سەرەڕای کورتی تەمەنیان، لە بەر چەندین تایبەتمەندی خۆی، ئەشێ ناوی بنرێ (قوتابخانەی ڕۆژنامەوانیی بەدرخان).

بەڵام چارەنوسی هەمو ئەمانە لە گەڵ بە لادا کەوتنی چارەنوسی جەنگدا بڕیاری لێ درا و، لە دەرچون کەوتن.

دوای ئەوەی سوریا و لوبنان سەربەخۆییان وەرگرت، ئەو پەراوێزە تەسکەی ئازادی کە لەسەردەمی ماندات (انتداب) دا بۆ کورد ڕەخسابو، لە سەردەمی سەربەخۆییدا لێی سێنرایەوە.

دوەمین جەنگی جیهانی تەواو بو، ئەڵمانیاو ژاپۆن و هاوپەیمانەکانیان بە تێشکاوی خۆیان دا بە دەستەوە. دەوڵەتانی براوەی جەنگ: ئەمەریکا، بریتانیا، یەکێتیی سۆڤێت.. کەوتنە کۆبونەوە بۆ ڕێکخستنەوەی دنیای دوای جەنگ. جەنگی گەرم بڕایەوە. جەنگێکی نوێ، لە نێوان هاوپەیمانەکانی دوێنێدا، دەستی پێ کرد کە لە پێوەندی ناودەوڵەتاندا بە جەنگی سارد ناوی دەرچو. جەنگی سارد، شێوەکانی لە شێوەکانی شەڕی کۆن جیاواز بو، ئەگینا لە توندوتیژی دوژمنایەتیدا ئەگەر گەرمتر نەبوبێ ساردتر نەبو. لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا دیسانەوە دنیا دابەش بوەوە بەسەر دو ئۆردوگادا:

ئوردوگای وڵاتانی سەرمایەداری بە سەرۆکایاتی هێزی تازە پێگەیشتوی ئەمەریکا.

ئوردوگای وڵاتانی سۆسیالیستیی بە سەرۆکایەتی یەکێتیی سۆڤێت.

ناکۆکی ئایدۆلۆجی نێوان ئەم دو ئۆردوگایە لە هەمو مەیدانەکانی ژیانی مرۆڤایەتیدا. لە مەیدانی جەنگی، سیاسی، ئابوری، رۆشنبیری.. تا بە قوڵی ڕەنگی دایەوە و، زۆر وڵاتانی دواکەوتوی جیهانی سێیەم (لەوانە حکومەتی عیراق) بەربەرەکانی کۆمۆنیزمی کردە بیانویەکی قانونی بۆ گەمارۆدانی هەمو جۆرەکانی ئازادی سیاسی: ئازادی دەربڕینی بیروڕا، ئازادی ڕۆژنامەوانی، ئازادی کاری حیزبی...

لە چلەکانی سەدەی بیستەمەوە لە پرۆسەی گەشەکردنی ڕۆژنامەوانی کوردیدا 3 جۆری جیاوازی ڕۆژنامەوانیی پەیدا بون:

1. **ڕۆژنامەوانیی ئەهلی**

کە بە پێی قانونەکانی چاپەمەنی لە لایەن ڕۆژنامەوانی کوردەوە بڵاو کراونەتەوە. ئەم بوارە قانونییە، تەنیا لە عێراقدا بۆ کورد ڕەخساوە. حکومەتەکانی ئێران، تورکیا و سوریا، ڕێگەی قانونییان بە گەشانەوەی ڕۆژنامەوانیی کوردی نەداوە.

2. **ڕۆژنامەوانیی نهێنی**

حیزبە سیاسیەکان کە قانون ڕێگەی چالاکی سیاسی ئاشکرای پێ نەداون، پەنایان بردۆتە بەر پێکهێنانی ڕێکخستنی نهێنی و، بۆ بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕ و، بۆ دەربڕینی هەڵویستی خۆیان لە ڕوداوەکانی ناوخۆ و ناوچەیی و جیهانی، دەزگای چاپی نهێنییان دامەزراندوە. زمانحاڵی حیزب و بەیاننامە و بڵاوکراوەی جۆراوجۆریان پێ دەرکردوە.
ڕۆژنامەوانیی نهێنیی کوردی، لە عێراق بۆتە بەشێکی گرنگی چالاکیی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد و بزوتنەوەی دیموکراتی و بزوتنەوەی کۆمۆنیستی. لە ئێران ناو بە ناو سەری دەرهێناوە. بەڵام لە تورکیا و سوریا زەمینەی پەیدابونی ڕۆژنامەوانیی نهێنیی کوردی نەبوە.

3. **ڕۆژنامەوانیی بیانی**

لە ساڵانی دوەمین جەنگی جیهانیدا بریتانیا و، لە ساڵانی جەنگی سارددا وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا، بۆ مەبەستی سیاسیی خۆیان، بە زمانی کوردی گۆڤار و بڵاوکراوەیان پەخش کردوە.
ئەم جۆرە ڕۆژنامەوانییە هەر لە عیراق ڕێگەی پێ دراوە. حکومەتەکانی ئێران و تورکیاو سوریا ڕێگەیان پێ نەداوە.

(ژ. ک) و

ڕۆژنامەوانیی نهێنی

2. (ژ. ک) و رۆژنامەوانیی نهێنی

2. 1. نیشتمان

بژی سەروك و کورد و کوردستان و هیوا !

کم من فئە قلیلە غلبت فئە کثیرة باذن اللە

J.K

نیشتمـــــــــان

گوواریکی کومەلایەتی ؛ ئەدەبی ؛ خویندەواری و مانگی کوردیە

زمارەی -١ سالی یەکەم پوشپەری ١٣٢٢ جولای ١٩٤٣

آمانجی ایمە

ئەی برای کوردی خوشەویست :

کومەلەی ژ.ك بە پیچەوانەی هەمو بەر هەلستی و کورت و چەلەمەییکی وەکو دوژمنایەتی خوبەخو ؛ دوبەرەکی و خوخوری ؛ پول پەرستی و بیگانە دوستی کەلە ریگای پیش کەوتن و سەر کەوتنی کوردا هەیە بەهەمو هیزو توانای خوی تی ئەکوشیت

بژی کورد و کوردستانی گەورە
J. K
نیشتمان
بڵاوکەرەوەی بیری کۆمەڵەی ژ.ک
سالی یەکەم
بەهاری ١٣٢٣

1. نیشتمان

1. 1. دەرچونی

ژ1 ی ساڵی 1 ی لە پوشپەڕی 1322 ی هەتاوی، بەرامبەر تەموز (جولای) 1943 دەرچوە. 25 لاپەڕەیە.

ژ2 ی خەزەلوەری 1322 ی هەتاوی، بەرامبەر تشرینی دوەم (نۆڤەمبەر) ی 1943 دەرچوە. 25 لاپەڕەیە.

ژ3 - 4 ی سەرماوەز و ڕێبەندانی 1322 ی هەتاوی، بەرامبەر کانونی یەکەم (دێسەمبەر) ی 1943 و کانونی دوەم (جەنیوەری) ی 1944 دەرچوە. 36 لاپەڕەیە.

ژ5 ی ڕێبەندانی 1322 ی هەتاوی، بەرامبەر کانونی دوەمی (جەنیوەر) ی 1944 دەرچوە. 24 لاپەڕەیە.

ژ6 ی ڕەشەمەی 1322 هەتاوی، بەرامبەر مارت (مارچ) ی 1944 دەرچوە. 22 لاپەڕەیە.

ژمارەکانی 7 و 8 و 9 ی کە دوا ژمارەیەتی و بە یەکەوە لە یەک بەرگدان، لە خاکەلێوە و بانەمەڕ و جۆزەردانی 1322 ی هەتاوی بەرامبەر نیسان و مایس و حوزەیران (ئەپریل و مەی و جون) ی 1944 دەرچوە. 32 لاپەڕەیە.

لە ناوچەوانی سەربەرگی ژ1 دا هەردو حەرفی (J. K) ی لاتینی لە ناو بازنەیەکی خڕدا کە چەند تیشکێکی لێ بڵاو بۆتەوە و بە دەوری ئەو بازنەیەدا ئایەتێک و لە سەروی لاجانگی چەپیدا (بژی سەرۆک و کورد و کوردستان و هیوا) و، دینجا لە ژێر وشەی (نیشتمان) دا بەم جۆرە خۆی بە ناسین داوە:

(بڵاوکەرەوەی بیری ژ. ک)

(گۆوارێکی کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، خوێندەواری و مانگی کوردیە)

لە ژ2 دا (بژی سەرۆک و...) دوبارە نەنوسراوەتەوە. بەڵام لە هەر لایەکی ناوچەوانی لاپەڕەی سەربەرگدا بەیتێکی ئەم شیعرە نوسراوە:

بەختیارین، لە هەوەڵ، نێوی مەیان دانا کورد
ساحیبی غیرەتن ئەو قەومە وەکو ڕۆستەمی گورد
هەرکەسێ پەنجە لە پەنجەی مە دەدا، یا ڕەببی

دەست و پەنجەی بشکێ، پیلی لە بن ڕا ببێ ورد

لە ژ3 - 4 دا لە گۆشەی لای چەپدا بە وردی نوسیویتی: (بژی کورد و کوردستان و کۆمەڵەی ژ. ک) ئینجا کلێشەکەی نیشتمان و لە ژێریدا وێنەی سەلاحەدینی ئەیوبی لە سەر بەرگەکەی چاپ کردوە و، لە ژێر وێنەکەدا ئەم شیعرەی شێخ ڕەزای نوسیوە:

عەرەب، ئینکاری فەزڵی ئێوە ناکەم ئەفزەلن ئەمما

سەلاحەدین کە دنیای گرت، لە نەسلی کوردی بابان بو.

ئەم وێنەیەی سەلاحەدین لە گۆڤاری (دیاریی کوردستان) ی بەغدادەوە وەرگیراوە.

لە ژ5 دا وشەی (الله) ی لە تەپڵە سەری لاپەڕەدا نوسیوە و لە گۆشەی چەپدا بژی کورد و کوردستانی گەورە. کلێشەکەی نیشتمان وەکو خۆی و، لە ژێر وێنەکەی سەلاحەدیندا شیعرەکەی سەربەرگی (دیاریی کوردستان) ی نوسیوەتەوە:

تۆ نەمردوی ئەی سەلاحەدینی ئەیوبی نەسەب

هەر بژی ئەی شاهی بەیتی کورد، ئەی فەخری عەرەب

لە ژ6 دا شیعرەکەی بەم جۆرە دەسکاری کردوە:

تۆ نەمردوی ئەی سەلاحەدینی ئەیوبی لەقەب

هەر بژیت ئەی فەخری کورد و حاکمی موڵکی عەرەب

1. 2. ئامانجی

لە ژ1 ی تەموزی 1943 دا لە ژێر سەرناوی (ئامانجی ئێمە) دا نوسیویتی:

"ئەی برای کوردی خۆشەویست!

"کۆمەڵەی ژ. ک بە پێچەوانەی هەمو بەرهەڵست و قۆرت و چەڵەمەیەکی وەکو دوژمنایەتی خۆبەخۆ، دوبەرەکی و خۆخۆری، پولپەرستی و بێگانەدۆستی، کە لە ڕێگەی پێشکەوتن وە سەرکەوتنی کوردا هەیە بە هەمو هێز و توانای خۆی تێ ئەکۆشێت تا زنجیر و کەڵەمەی دیلی و ژێردەستی لە ئەستۆی نەتەوەی کورد دامالێ، وە لەم کوردستانە لەت و کوتەی ئێستا کوردستانێکی گەورە و ڕێکوپێک بێنێتە بەرهەم کە هەمو کوردێک بە سەربەستی تیا بژێت.

"زۆر کەس وا لێک ئەدەنەوە کە ئەبێ نەتەوەی کورد بە زۆر و نیروی چەک لە دیلی ڕزگار بکرێت، بەڵام ئەوانە هەمو بە هەڵە چون و ڕێگای ڕاستیان لێ ون بوە، چونکو چەک و تفاقی شەڕ کە لە چەنگ کوردایە لە بەرانبەر چەک و تفاقی شەڕی ئەمانەی بونە بەرهەڵستی سەربەستی ئێمە کار ناکات ئەبێ کورد بزانێت ئیمڕۆ تفەنگ لە چاو گوللەپڕێن و تۆپ و تانک و فڕۆکە و... و... توقتوقەیەک زیاتر نیە تەنیا ڕێگایەکی ئەبێ کورد بەرەو سەربەستی پێدا بڕوا شەقامی شارستانێتیە، ئەم ڕێگایە ڕاست و ڕەوان ئەچێتە ناو مێرگی ئازادی و سەربەستی.

"کۆمەڵەی ژ. ک بڕیاری داوە بۆ ڕوناک کردنەوەی بیری نەتەوەی کورد و دۆزینەوەی هۆی چارەڕەشی و دواکەوتنی ئەم میلەتە بەستەزمان و بێ دەسەڵاتە لە هیچ فیداکاریەکی ڕو وەرنەگێڕێت ئەوا لە سەر بڕیاری هەینەتی ناوەندی ئەم گۆوارە دەرئەچێت تا بەرە بەرە هەر چەوتی و ناڕەواییەکی لە ژیانی کوردا هەیە پیشانی بدا و ببێتە شارەزای نەتەوەی کورد لە ڕێگای سەربەستی و سەربەخۆیدا."

1. 3. نوسەرەکانی

نیشتمان بە ئاشکرا نـاوی سەرنوسـەر و دەسـتەی نوسـەران و ئەدرەسـی شـوێنی دەرچـون و نـاوی چاپخانەی لە سەر نیە.

بابەتەکانی لە مەهاباد لە لای سەرکردایەتی ژ. ک کۆکراوەتەوە و ئامادە کراوە و ئەورەحمانی زەبیحـی بە دەستی بردویەتی بـۆ تـەوریز لـە چاپخانەیـەک کـە خاوەنەکـەی ئەرمـەنی بـوە چـاپ کـراوە. بـە نهێنـی هێنراوەتەوە بۆ مەهاباد و لەوێوە دابەش کراوە.

لەوانەی لە نیشتماندا بەشداری دیاریان کردوە:

ع. بێژەن (ئەورەحمانی زەبیحی):

بە وتارەکانی (ڕێککەون تا سەرکەون) و. (سەرکەوتن بە زۆر و کەمی نیە) و. (شـاعیری بـە ناوبانـگ وەفایی) لە ژ1 دا و.

(ئێمە و مەردم) لە ژ2 دا و.

(بۆچی نەگریم؟) لە ژ3 دا و.

(کورد لە حەیات ئینسکلۆپیدیاسی تورک دا) و. (فەلسەفەی ژیان) لە ژ5 دا و.

(بۆچی گەورەکانی قورەیش موسوڵمان نەدەبون) لە ژ6 دا و.

(کوردستان قوت نادرێ) لە ژ7- 9 دا بەشداری کردوە.

ع. هەژار (هەژار موکریانی - هەژاری شاعیر):

جگە لەوەی لە هـەمو ژمارەکـانیدا (دەمەتـەقێی دوکەسـیی) نوسـیوە. لـە ژ3- 4 دا شـیعری (مـەرامی کۆمەڵەکەم دینگە) ی بڵاوکردۆتەوە. (نیشتمان) ئەم بەیتەی لەم شیعرە، کە جۆرێکە لە هەڕەشە لـە نـەیارەکانی، وەکو یەکێ لە دروشمەکانی لە سەربەرگی ژ5 و 6 دا نوسیوەتەوە:

لە دەمبڕینی ئەوانەی لە کۆمەڵەم بەدگۆن

لە بار و تیژە، دەمی مو دەکا، مقەست و برینگم

لە ژ5 دا (جوجەڵەی نیشتمان) و.

لە ژ6 دا (دڵی دایک) و.

لە ژ7- 9 دا (دەمەتەقێی دو باز) ی بڵاوکردۆتەوە.

م. ش. هێمن (هێمن موکریانی- هێمنی شاعیر):

هەم وتاری بۆ نیشتمان نوسیوە و هەم شیعری تێدا بڵاوکردۆتەوە.

لە ژ2 دا وتاری (خۆت بناسە) و دوشـیعر (مەحکەمـەی مەنحوسـی ئیسـتیقلال) کـە باسـی شـەهیدانی 1925 ی کوردستانی تورکیا دەکا و (کوردەو) و.

لە ژ3- 4 دا شیعری (ئاخافتنی خوشک و برایان) و.

لە ژ5 دا وتاری (ڕۆژی کارە) و شیعری (قەڵای نیشتمان) و (ئەمن دەیڵێم و بیداکم) و.

لە ژ6 دا وتاری (سکاڵایەک لە گەڵ نیشتمان) و شیعری (دەبێ من چۆن بیم مەسرور و دڵشاد) و.

لە ژ7- 9 وتاری (شێخ یوسف شەمسەدین بورهان) و (کـورد چـی دەوێ؟) و شـیعری (کـوردە گیـان خەونم دیت) ی بڵاکردۆتەوە.

م. نادری (دڵشادی رەسولی):
لە ژ3- 4 دا (بەهەشتی بەختیاری) و،
لە ژ5 دا (پیاوی چاک بە و مەیخوێنەوە) و،
لە ژ6 دا (کوردستان) وەرگێڕانێ لە ڕۆژنامەی اللواء بێروتیەوە و،
لە ژ7- 9 دا (کۆڤاری نیشتمان) و (سەربەستی یا مردن) و (خۆشبەختی) نوسیوە.
دڵشادی رەسولی پەخشاننوسێکی بە توانا بوە. ئەو سەردەمە گەلێ پەخشانی ئەدەبیی جوانی لە گەلاوێژدا بڵاوکردۆتەوە.

جگە لەمان، برای راست (کاک رەحمانی موهتەدی)، ع. ساسان (وەهابی بلوریان)، م. فەرۆخ، م. ناریا (مەنافی کەریمی)، م. بەیان، م. لاو (صدیقی حەیدەری)، م. ش. نازەر (محەمەدی شاپەسەندی)، پشتیوان، ع. راد (عەبدولرەحمانی ئیمامی)، م. ئیرەج، لە نوسینەکانی نیشتماندا بەشدار بون.
جگە لە هێمن و هەژار، چەندین شاعیری تر، شیعری هاندەرانەی سیاسی و کۆمەڵایەتییان تێدا بڵاوکردۆتەوە.
لە شاعیرانی کوردستانی ئێران: م. حەریق (محەمەدی ئەسحابی)، قومری، م. عیشقی...
لە شاعیرانی کوردستانی عیراق: م. م. هۆشەنگ لە ژ1 دا، گیوی موکریانی (نادەم بە فەلەک) لە ژ2 دا، قانع (پایزی نیشتمان) لە ژ3-4 و (چوار) لە ژ5 دا و (ئەگەر مردم) لە ژ6 دا، فانی (حوربەژی) لە ژ2 دا و (دەڵێم بیلێم و ناوێرم) لە ژ3- 4 دا، تەخمیسی مەلا حەسەنی قازی لە سەر شیعری ئەحمەد موختار (ناڵەیی دڵ) لە ژ5 و 6 دا.
چەند شیعرێکیشی بە ناوی (شاعیرێکی بە ناوبانگ) و (بوێژێکی ناودار)، بە بێ ناو بڵاوکردۆتەوە.

نوسەرانی نیشتمان ئاگاداری بزوتنەوەی رۆشنبیریی کوردی بون لە دەرەوەی ئێران.
لە ژ1 دا بڵاوکردنەوەی شیعرێکی مەولەوی کە (پیرەمێردی سلێمانی لە کوردی هەورامانیەوە وەری گێڕاوەتە سەر لەهجەی موکوریانی) و شیعرێکی زێوەر و، راگوێزانی باس و بابەت لە تاریخەکەی ئەمین زەکی و لە کتێبی رەفیق حیلمی و،
لە ژ3- 4 هەواڵی دەرچونی دەنگی گێتیی تازە لە بەغداد و، راگوێزانی بابەت لە (رۆژانو) ی بێروتی... و،
لە ژ5 دا لێدوانی بێژەن لە وتارێکی پشکۆ کە لە گەلاوێژدا بڵاو بۆتەوە و،
لە ژ6 دا (بوێژێکی ناودار) کە ئەڵێ:
لە شەوقی (نیشتمان) و شوعلەی ئەستێرەی (گەلاوێژ) ە
برینی رووح و قەلب و قالبم فیلجوملە سارێژە
لە ژ2 دا هەواڵی کۆچی دوایی (عالمی بە ناوبانگ و نیشتمان پەروەر مەلا محەمەدی کۆیی) و، بڵاوکردنەوەی کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی و مەلا محەمەدی کۆیی و، رازاندنەوەی رۆژژمێرەکانی بە شیعری شاعیرانی کوردستانی عیراق...
ئەمانە هەمویان نیشانەی ئەوەن کە نوسەرانی نیشتمان بە چاکی ئاگاداری بزوتنەوەی رۆشنبیریی کوردی بون. ئەمەیش لەو سەردەمەدا بۆ ئەوان کارێکی دژوار نەبوە:
یەکەم:

بە هۆی ڕێکخراوەکانی ژ. ک لە عیراق و پێوەندی زۆریان لە گەڵ کەسایەتی‌یەکانی کورد.
دوەم:
بە هۆی هەلومەرجی جەنگی جیهانی‌یەوە کورد جۆرێ لـە ئـازادیی هەڵسـوڕان و. تێکـەڵاوی یـەکتری هەبوە.

1 .4. بڵاوکردنەوەی

نیشتمان، هەندێکی بە دەست بە ڕێگای تۆڕی ڕێکخراوەکـانی ژ. ک و. هەنـدێکی بـە پۆسـتە دابـەش کراوە. لـە چـاو خـۆیدا زۆر بـڵاو بۆتـەوە و گەیشـتۆتە زۆر گونـد و شـاری کوردسـتان و. زۆر پایتـەختی دەوڵەتانی دنیا.
(ژین) لە سلێمانی، (گەلاوێژ) لە بەغداد، (ڕوناهی) لە شام، (ڕۆژانو) لە بێروت، کە هاوزەمـانی نیشـتمان بون، بە ستایشەوە هەواڵی بڵاوبونەوەیان نوسیوە.
لە پێش بڵاوبونەوەی هەر ژمارەیەکیدا لە مەهاباد پڕۆپاگاندەی بۆ کراوە و ئاگاداری بە دیواری شوێنە گشتی‌یەکاندا هەڵواسراوە.

1 .5. ڕاگرتنی

لە ژ2 ی نیشتماندا ئەم (ئیعلان) ە بڵاوکراوەتەوە:
"ڕۆژنامەی هەفتەیی (مرۆ- Mirov) لە لایـەن بێـژەن 2 بـەم نێزیکانـە دەرئـەچێت ئابونـە تـەنیا بـۆ ئەندامەکانی کۆمەڵەیە"
پێ ناچێ هەفتەنامەی مرۆڤ دەرچوبێ. نیشتمان یش لە دوای ژ7- 9 کە هەرسێکیان لە یەک بـەرگـدا چاپ کراون ئیتر دەرنەچوە. بـۆچی ڕاوەسـتاوە، لـە کاتێـکدا لـەو ماوەیـەدا ڕێکخراوەکـانی ژ. ک پـەرەیان سەندوە و لقوپۆپی لە زۆر شوێندا بڵاوبۆتەوە و هێز و توانای لە چاو سەرەتادا زۆر زیادی کـردوە و. قـازی محەمەد، کەسایەتی بەڕێز و ناسراوی موکریان، سوێندی ئەندامـەتی خـواردوە و بـە کـردەوە بۆتـە سـەرۆکی ڕێکخراوەکە؟ هێشتا وەڵامی ئەم پرسیارە نەدراوەتەوە.

2. بیروبۆچونەکانی

2 .1. مەرامنامەی کۆمەڵە

کۆمەڵەی ژ. ک ئەگەرچی گۆڤاری نیشتمان و چەند کۆمەڵە شیعر و چەنـد ڕۆژژمێـری بـە چـاپکراوی بڵاوکردۆتەوە، کەچی (مەرامنامـەی کۆمەڵـە)ی لـە ئامیلکەیـەکی سـەربەخۆدا بـە چـاپکراوی بڵاونەکردۆتـەوە. تەنانەت ناوی خۆیشی بە تەواوی نەنوسیوە کە ئاخۆ مەبەستی لە حەرفـەکانی ژ. ک چـی بـوە. مەبەسـتی لـە حەرفی ژ ژیان یا ژیانەوە و لە حەرفی ک کورد یان کوردسـتان بـوە؟ ڕەنگـە بـە ئەنقەسـت بـۆ شـاردنەوەی بیروبۆچونی ڕاستەقینەی خۆی ئەمەی کردبێ. هەندێ لە بەندەکانی بە پچـڕ پچـڕی لـە دوتـوێی نیشـتماندا بڵاوکردۆتەوە:
لە ژ5 دا لە ژێر سەرناوی (لە ناو کۆمەڵەدا) نوسیویێتی:
"بۆ وەڵامی هێندێک لە نەفام و تێ نەگەیشتوەکان بەندێکی مەرامنامەی کۆمەڵە دەنوسین:
"کۆمەڵەی ژ. ک لە سەر 4 کۆڵەکەی ئیسلامەتی، کوردایەتی، مەدەنیەت، سوڵح و ئاشتیخوازی، دانراوە و هەمو قانون و ئیزامنامەکانی لە گەڵ شەریعەتی موقەدەسی ئیسلام تەتبیق ئەکرێ و ئینجا ئەخرێتە کار."

له ژ6 دا له ژێر هەمان ناونیشانی (له ناو کۆمەڵەدا) نوسیوێتی:
چەند بەندێک له مەرامنامەی کۆمەڵه
7. به بۆنەی موتەدەین بونی بەشی زۆری نەتەوەی کورد به دینی ئیسلام کۆمەڵه له کوردستان تەنیا دینی موقەدەسی ئیسلام به رەسمی دەناسێ و بۆ تەرویجی شەریعەتی خاوێنی ئیسلام و به جێ گەیشتنی هەمو رێوشوێنێکی ئیسلامەتی تێ دەکۆشێ و له گەڵ موناڤیقان بەربەرەکانیەکی به شیدەت ئەکا.
8. مەسلەکی کۆمەڵه دیموکراتیه و لەم پێناوەدا بۆ خۆشیی ژیانی بەشەریەت کۆشش ئەکرێت.
11. کۆمەڵه هەمو قەبیله و عەشیرەتەکانی کورد به چاوێک تەماشا دەکا و بۆ برایەتی هەموان کۆشش ئەکا. رەخنەگری و ئینتیقاداتی کۆمەڵه له ئاکاری ئەوان تەنیا له روی دڵسۆزی کوردایەتیەوەیه که حەز به له ناوچونی ئاکاره و رەفتاری ناشیرین له ناو کوردەواریدا دەکا."(نیشتمان، ژ6)
وەکو تێبینی ئەکرێ هیچ بەندێکی بڵاو ئەکرێتەوە بۆچونی کۆمەڵه بەرامبەر رژێمی ئێرانی و حکومەتی تاران و، جۆری چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی کورد له ئێران دا، دەربیرێ.

2. 2. ژ. ک و ئیسلامەتی

نیشتمان له ناوچەوانی سەربەرگی هەمو ژمارەیەکیدا ئایەتێکی قورئانی له دەوری دروشمەکەی ژ. ک دا نوسیوه:
له ژ1 دا (كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله)
له ژ2 دا (ومن يتوكل على الله فهو حسبه)
له ژ3- 4 دا (نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين)
له ژ5 دا (تعاونوا على البر والتقوى)
له ژ6 دا (ان الله يأمر بالعدل والاحسان)
جگه له مانه:
عەورەحمانی زەبیحی (ع. بێژەن) سکرتێری کۆمەڵه و نوسەری سەرەکی نیشتمان، له ژ1 دا له وتاری (سەرکەوتن به زۆری و کەمی نیه) ئایەتی (كم من فئة قليلة) ی کردۆته تەوەری وتارەکەی و، له ژ6 دا له وتاری (بۆچی گەورەکانی قورەیش موسوڵمان نەدەبون؟) نمونەی له ژیانی پێغەمبەر و روداوەکانی سەردەمی دەعوەتی ئیسلامی هێناوەتەوە بۆ سەلماندنی بۆچونەکانی.
دڵشادی رەسولی (م. نادری) یەکێکی که له نوسەرانی سەرەکی نیشتمان و ئەندامی (هەیئەتی ناوەندی) کۆمەڵه له ژ5 دا له وتاری (پیاوی چاک به و مەیخۆرینەوە) ئایەتی (ان مع العسر يسر) کردۆته بەڵگەی قسەکانی.
هێمن له ژ6 دا له وتاری (سکاڵایەک له گەڵ نیشتمان) ئایەتی (هل يستوي الذين يعلمون والذين لايعلمون) ی به شایەت هێناوەتەوه.
له ژ2 دا له وتارێکی بێ ئیمزادا (مایەی رزگارنەبونی ئێمه له زنجیر و کەڵەمەی دوژمن چیه و کێیه؟ بۆچی پێش ناکەوین؟) ئایەتی (الملك يبقى مع الكفر ولايبقى مع الظلم) و.
له ژ3-4 دا له وتاری (ئالکول) ئایەتی (انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه لعلكم تفلحون) ی کردۆته پشتیوانی باسەکانی.

ژ. ک وەکو لە بەندی 7 هەمی مەرامنامەکەیدا نوسیویێتی، لە سەر 4 کۆڵەکە دانـراوە، کـە ئیسـلامەتی یەکەمینیان بوە. ئەمەیش ئەگەڕێتەوە بۆ:

یەکەم:

(موتەدەین بونی بەشی زۆری نەتەوەی کورد بە دینی ئیسلام).

دوەم:

بۆ ئەوەی تۆمەتی شیوعی بون و، لە ئەنجامی ئەوەیشدا تۆمەتی کافری و بێدینی و دژایـەتی ئیسـلام، لە خۆیان دور بخەنەوە.

سێیەم:

زۆری سەرکردەکانی کۆمەڵە و نوسەرەکانی نیشتمان لای مەلا خوێندویانە. دور نیە ئەمە یەکێک بوبێ لە هۆکارەکان.

2. 3. ژ. ک و شیوعێتی

وتار و شیعرەکانی ناو نیشتمان جۆرێ لە لایەنگری بۆ یەکێتی سۆڤێت و، جۆرێ لە خۆشەویستی بـۆ سەرکردەکانی تێدایە:

م. فەڕوخ:

لە ژ1 دا (پەلامارەکەی ئەوسالی ئەڵمان لە روسیا) و،

لە ژ2 دا زنجیرەیەک وتار دەربارەی (ئینقیلابی گەورەی ئۆکتۆبەر) بەم سەرەتایە دەس پێ ئەکا:

"زوڵم و زۆر گەلێ بیری ناگرین ئەخاتە مێشکی مەزڵومان. ئامادەیان ئەکا بـۆ هەڵایسـاندنی هـەرا و شۆڕشێکی وا کە دواییەکی ئەبەدی بەم جەور و ستەمە بێنن. 25 ساڵ لەمەوپێش نەتەوەکانی روسـیا لـە ژێـر چەنگالی بێ عەدالەتی چاردا کەوتبونە حاڵێکی زۆر لە حاڵی ئێمرۆی قەومی کورد خـەراپتر. دەسـتەیەکی کـەم ئاغا و خاوەن سەرمایە بە ئەوعێکی زۆر ستەمکارانە و وەحشیانە خوێنی 200 ملیۆن دانیشتوانی روسـیایان ئەمژی و ئەیانکردە شوشەی نائینسانەتیەوە. هیچ کەس خاوەنی ماڵی خۆی نەبو..."

لە ژ3- 4 و 5 دا درێژەی بەم وتارە داوە.

لە ژ6 دا لاپەڕەیەکی تەواوی تەرخان کردوە بۆ وێنەی لەنین و ئەم شیعرەی لە ژێردا نوسیوە:

باقیە ناوت ئەتۆ، گەرچی دەمێکە مردوی

تا لەنین! ماوی، هەتا ڕۆژی قیامەت زیندوی

لە دەمەتەقێکانی پایز و باپیر یشدا باسی سەرکەوتنەکانی روس بە سەر هیتلەردا دوبارە بۆتەوە.

ئـەو بەنـدەی مەرامنامەکـە و هـەمو ئـەو ئایەتانـەی کۆمەڵـە لـە نیشـتماندا نوسـیونی دادی نـەداون. دوژمنەکانی پرۆپاگاندەی (شیوعێتی) یان لە دژی کردوە. رەنگە بڵاوکردنەوەی ئـەم بابەتانـە یـش بیانویـەک بوبێ بە دەستیانەوە. تۆمەتی شـیوعێتی بـە پـاڵ کۆمەڵـەی ژ. ک دراوە. ع. **بێـژەن** لـە (ئێمـە و مـەردم) دا نوسیویێتی:

"چەند کەسێک لـەم بـێ مێشـکانە کـە کتێبـی دیـاری و ژمـارەی یەکـەمی نیشـتمانیان خوێنـد بـوەوە لایـەنگری و تـەمایلی ئێمـەیان بـە لای حکومـەتی سـۆڤێتیدا دی بـو گوتبویـان ئارمـانی کۆمـەڵی ژ. ک بڵاوکردنەوەی مەسلەک و باوەڕی کۆمۆنیزمە. ئەم قسەیە بێ شک لە سەرچاوەی تەبلیغاتی فاشیستەکانەوە ئاو ئەخواتەوە، دەنا ئێمە کۆمۆنیست نین ئەگەر کۆمۆنیست یش بین جێگای هیچ ئیعتیرازێک بۆ خەڵک نیە. لەم مەوزوعەدا هەیئەتی مەرکەزی کۆمەڵ بەیاننامەی رەسمی دەر ئەکات."

(نیشتمان. ژ2. ل 8 - 9)

بۆ ئەوەی ئەم تۆمەتە لە خۆی دور بخاتەوە ژ. ک لە گۆشەی (لە ناو کۆمەڵەدا) بەم بەیاننامەیە بەرپەرچی داونەتەوە:

"بەیاننامەی ژمارە 322 ی ڕۆژی 25 ی مانگی سەرماوەزی ساڵی 1322

"بە ناوی یەزدانی گەورە و بەرزی بێ هاوتا

"هەمیشە بیروباوەڕی تازە ئەبێتە ئامانجی تیری بەربەرەکانی خاوەندانی بیری کۆن و مێشکە رزیوەکان.

"ڕۆژێکی ئێمە ئەم کۆمەڵەیەمان بنیاد نا دەمان زانی لەم دەستورە گشتی و تەبیعیە ڕزگاربونمان نیە، درەنگ یا زو لە جەنگەی کارکردنا ئەبینە نیشانەی لۆمە و توانجی هێندێک لە کوردە بێ تەعەسوب و کۆنەپەرستەکان. بەڵام ئەمان دەزانی لە چ ڕێگایەکەوە پەلامارمان ئەدەن.

"بڵاوکردنەوەی چاپەکانمان (مەتبوعات) ئەم ئیشکالەی هەڵگرت، هێندێک لە خاوەندانی (مال و مەقام) کە پێشکەوتنی ئێمە و پاشکەوتنی خۆیان لە ڕیزێکدا ئەدیت دەستیان کرد بە پڕۆپاغاندە کە کۆمەڵەی ژ. ک کۆمەڵێکی شیوعی (بۆلشەویکی) ە و بە ناوی کوردایەتیەوە کار ئەکا. بۆ دروستکردنی هەمو چەشنە بەرهەڵستێک لە ڕێگای پێشوەچونی ئێمەدا بە هەمو هێزی خۆیان کۆششتیان کرد بەڵام بێ کەڵک و سود بو، چونکو مەردوم وەک ئەوان لێکیان دابوەوە ئەزان و ناتێگەیشتو ئەبون. ئێمەیان زۆر چاک ئەناسی و ئەیان زانی ئارمانی ئێمە خۆشی ژیانی هەمو کوردێکە.

"لە بەر ئەمە تیری ئەم برا خۆشەویست و کۆنەپەرستانە لە باتی جەرگی کۆمەڵەی ئێمە وە بەردی قبوڵ نەکردنی جامیعە کەوت و گەڕاوە بۆ سینەی پڕ کینەی خۆیان و دەستوپێوەندیان، لە ناو مەردوم دا بێ قەدر و ئیحتیرام بون. ئەمەیە دوایی تالوکە کردن لە کاران دا، ئەمەیە نەتیجەی بێ مێشکی و نەزانی.

"ئەم برا خۆشەویستانە دەبو بزانن کە چۆن هەتاو هەمیشە لە ژێر هەوردا نامێنێتەوە هەروەها درۆ و دەلەسەش لە باریدا نیە کە ڕوی ڕوناکی حەقیقەت و ڕاستی بپۆشێت. ئێمە ئارەزومانە هەرچی لە توانایاندا هەیە بۆ بەربەست کردنی پێشکەوتنی ئێمە کۆششت بکەن تا ئەیروی مەعنەوی کۆمەڵەیان چاو پێ بکەوێت.

"بژی کورد و کوردستان بە سەربەستی و سەربەخۆیی

ا/ل. ب هەیئەتی ناوەندی کۆمەڵەی ژ. ک"

(نیشتمان. ژ3-4)

2. 4. ژ. ک و ئینگلیز

هەڵوێستی ژ. ک لە بریتانیا ئەتوانرێ لەم دو لێدوانەیدا بخوێنرێتەوە کە بە بۆنەی کردنەوەی (ڕادیۆی کوردستان) لە یافا (فەلەستین) و دەرکردنی (دەنگی گێتی تازە) لە بەغداد (عیراق) نوسیونی:

لە ژ3- 4 ی کانونی دوەمی 1944. لە ژێر سەرناوی: (ئیستگەی ڕادیۆی کوردستان) دا نوسیوێتی:

"ئەم چەند خواهیشتەمان لە گەرێنەندە و کاربەدەستانی ئیستگە هەیە و تکای پێکهێنانیان ئەکەین.

"شەپۆلی 37 مەترونیوی چاک کار ناکات بگۆڕدرێ باشە.

"لە بەشی زۆری شارەکانی کوردستانا (بروسکە) بە ڕۆژ کار ناکا بەرنامەکان بخرێنە سەعاتێکی وا کە لە هەمو کوردستانا ڕۆژ ئاوا بوبێت.

"ئەگەر هیچ بەرهەڵست و پێشگرێک نەبێ لە سەرەتای هەمو بەرنامەیەکا، دەنا هەفتەی دو جار مارشی کوردستان لێ بدرێ.

"ڕۆژنامەیەک بە ناوی (ڕۆژنامەی ئیستگەی ڕادیۆی کوردستان) هەفتەی جارێک دەربهێنرێ و بڵاوکراوەکانی هەفتەیی تێدا بنوسرێت.

"مۆسیقای بێ دەنگ و قەوانەکان کە لێ دەدرێن ئارەزوی دڵی هەمو گوێگرەکان پێک ناهێنن. مۆسیقای بە دەنگ و قەوانی لە هەمو ڕەنگیان بۆ لێ بدەن و بەین بەینە قەوانەکان بگۆڕن.

ا/ل. ب ئیدارەخانەی کۆواری نیشتمان"

(نیشتمان، ژ3- 4، ل 3)

هەر لە هەمان ژمارەدا بە بۆنەی دەرچونی (دەنگی گێتیی تازە) وە نوسیویتی:

"ئەستێرەیەکی تازە لە ئاسمانی چاپەکانی کوردیدا

"جوانمێری و مەردوم دۆستی بەریتانیای گەورە

"کورد ماوەیەکی زۆر لە مێژە هەستی بە نەجابەت و مرۆڤ خۆشەویستی بەریتانیا کردوە ئەم حکومەتە گەورەیە بە درێژایی مێژوی ئیمپراتۆریتی خۆی هەمیشە پارێزکاری ئازادی و سەربەخۆیی و پەروێنەر و پێگەهێنەری نەتەوە پچوکەکانی گێتی بوە زۆر جاران وەکو ئەمجارەی ئیستا سەر حەقی نەتەوەیەکی پچوک بەرەنگاری نەتەوەیەکی زل و بێدادگەر و ستەمکار بوە ئاسایشی نەتەوەی خۆی لە پێناو ئاسودەیی مەردوم داوە بە تایبەتی تیشکی ئەم هەتاوە داویە لە کوردی بێچارە و چارەڕەش و ستەمدیتو و حکومەتی بەریتانیا هەر جارە بە چەشنێک بۆتە هۆی پێشکەوتنی گەلی دواکەوتو و مەزڵومی کورد. بە ڕاستی پێویستی خزمایەتی خۆی لە گەڵ ئێمە بە جێ گەیاندوە ئەمجارەش لە بالیوزخانەی بەریتانی تیشکەی ئەستێرەیەکی ڕوناک درەوشا کۆواری دەنگی گێتیی تازەیان بە کوردیەکی زۆر پەتیی بۆ وە دەرخستین. ژمارەی یەکەممان خوێندەوە گەلێ هێژا و بە نرخە یەزدان یارمەتیدەری خۆی و خاوەنی بێت.

"بەڵام هەروەکو زاندراوە کورد تەماعیان زۆرە و بەمانە پڕ نابێت ئێمە لە حکومەتی بەریتانیای گەورە تکا نەکەین هەروەکو لە (یافا) ئیستگەیەکی ڕادیۆی بە ناوی کوردستانەوە بۆ کردوینەوە و لە هەمو کوردستانا دەنگی داوەتەوە هەروەها ڕادیۆی لەندەنیش ڕۆژی سەعاتێک لە بەرنامەی خۆی بۆ زمانی شیرینی کوردی تەرخان بکا.

"بژی ئالاهەڵگری ئازادیی گێتیی بەریتانیای مەزن! نیشتمان"(نیشتمان، ژ3- 4، ل 26- 27)

دانانی ڕادیۆی کوردستان و دەرکردنی دەنگی گێتیی تازە، کە نیشتمان بەو خۆشبینیە زۆرەوە، هەواڵەکانی بڵاو کردونەتەوە، هیچیان لە بەر خاتری (خزمایەتی) کورد و ئینگلیز نەبوە، بەڵکو دو ئامراز بون بۆ (پرۆپاگاندەی جەنگ) و بەشێ بون لە دەزگای زەبەلاحی ڕاگەیاندنی بریتانیای سەردەمی دوەمین جەنگی جیهانی. دوای تەواو بونی جەنگ ئیشیان بەم دو دەزگایە نەماوە. لە بەر ئەوە هەردوکیان پێچاوەتەوە.

2. 5. بۆچونێکی ناکۆک

لە ژ2 دا بە خەتێکی درشت و لە چوارچێوەیەکی دیاردا نوسیویتی:

"ئەم جەنگەی سەرۆکی گەورەی کورد (مەلا مستەفای بارزانی) هەڵیایساندوە ئیختیلالێکی میللی کوردە"

مەبەستی لە ئیختیلالی میللی، شۆڕشی نەتەوەیی یا نیشتمانی بوە. بێگومان ئەمە پێچەوانەی بۆچونەکانی سەروتارەگەی نیشتمانە کە ئەڵێ: "زۆر کەس وا لێک ئەدەنەوە کە ئەبێ نەتەوەی کورد بە زۆر و نیروی چەک لە دیلی ڕزگار بکرێت، بەڵام ئەوانە هەمو بە هەڵە چون و ڕێگای ڕاستیان لێ ون بوە..."

3. بابەتە سیاسیەکانی

نیشتمان بێ ناوی نوسەر بە ناونیشانی (تاران- ئەنکارا) نوسیویێتی:

"بێ گومان هەمو کوردێک ناوی ئەم دو شاربازێڕانەی بیستوە، بەڵام هێزێکی ئەم دو ناوە ئەیکەنە سەر بیر و ڕەوانی نیشتمانپەروەرانی کورد گەلێک دەگەڵ ئەم هەستە فەرقی هەیە کە کوردە (ماڵ و مەقام) دۆستەکان بۆیان پەیدا ئەبێ، لە کاتێکا کە لەم دو شاربازێڕانەی ئێران و تورکیا ئەدوێن: چونکو هەمو کوردێکی دڵسۆز و تێگەیشتو ئەزانێ کە لەم دو شارە زلەدا چلۆن چارەنوسی نەتەوەی بێ کەس و کەس بێگانەی کورد وەکو تۆپی پێ (فوتبۆڵ) یاری پێ ئەکرێت.

"چونکو گەنجە وریا و خوێندەوارەکانی کورد بە پێچەوانەی دراوپەرست و بێگانە دۆستەکان ئەزانن لە حاڵێکا کە تورکەکان ڕەگەزی کورد ئەبەنەوە سەر تورک... وە فارسەکان کە خۆیان دەگەڵ کورد بە یەک ڕەگەز دادەنێن-ئەم داوایەشیان ڕاستە- هێشتا حەقێکی پچوک بۆ ژیانی ئەم خزمە هەژار و لێقەوماوەی خۆیان قائیل نین. باش بیری لێ بکەنەوە. دەبێژن هیچ حەقێکمان بۆ تەسدیق ناکەن ئیستگەی رادیۆی تاران هەر لە بەیانەوە تا ئێوارە بە هەمو زمانێک، تەنانەت زمانی ئاسوری کە لە ئێرانا 20 یا 30 هەزار کەسێک نەبن، دەچرێ بەڵام... لە خۆی قارە ڕۆژی سەعاتێک بە زمانی ئەم کوردانەی پێیان ئەڵێن ئێمە لە یەک ڕەگەزین بناخێوێ. لە ئێرانا ئەرمەنی، ئاسوری، لە دەبستانا بە زمانی خۆیان ئەخوێنن. گۆوار و کتێب و ڕۆژنامە دەردەکەن، بەڵام کورد ڕەگەزی پاکی ئێرانی خزمی کاربەدەستانی شاربازێڕە گەورەکەی تاران حەقی نیە گۆوار و ڕۆژنامەی بێت. نابێ بە کوردی بخوێنێت. کاربەدەستانی ئانکاراش بەڵکو گەلێ زیاتر کوردیان تەنگەتاو کردوە، وەکو بیستومانە هەر لەم دواییانەدا چەند کەسێکیان لە گەورەکانی کورد لە ناو بردوە.

"ئەمانە هەمو نەتیجەی خوار تێگەیشتن یا لە خۆ گۆڕینی کاربەدەستانی تاران- ئەنکارایە کە تێ ناگەن، یا خو باش نیە بزانن، مەسئەلەی کورد تا ساڵی 1919 بە مەسئەلەیەکی (محلی) جێگایی دەزانرا بەڵام لەم ڕۆژەوە کە ژەنەراڵ شەریف پاشای بەدرخانی لایحەی مەشهوری خۆی تەسلیمی کۆنفرانسی ئاشتی کرد و داوای میللی کوردی خستە ئێسکی بەندەکانی 62، 63 و 64 پەیمانی (سیڤەر) ئیتر مەسئەلەی کورد بۆتە پرسیارێکی (بین المللی) و وازی لێ ناهێنرێ.

"چاک نیە تێ بگەن کوردێکی زنجیر پچڕێنەری کە چەند هەزار ساڵە زمانی خۆی ڕاگرتوە و زۆر کەم زمانی بێگانە تێیدا نفوزی کردوە بە تەنگەتاوکردنی ئەوان دەستی لێ هەڵناگرێ و زمانەکەی نابێ بە تورکی یا فارسی ئەگەر بە دزیش بێت لە بن کێوانیش دا بێ گۆوار و ڕۆژنامەی خۆیان دەردەهێنن.

"گۆیا مەسلەحەت نیە چاوێک بە دەستورەکەی ئەتلانتیک، کە لە دو دەرونی وەکو ناوی ئۆکیانوسی ئاتلانتیک ساف و ڕونی سەرەک ڕۆزفێلت و میستەر چەرچل را هاتۆتە سەر کاغەز و مارشاڵ ستالین پێشەوای دلێری سۆڤیەتستانیش تەسدیقی کردوە، دا بخشێنن و حاڵی بین کە حەقی ژیان دراوە بە هەمو نەتەوەیەکی پچوکی گێتی. کوردی دە ملیۆنی وا لەت و کوت نامێنێتەوە و حەقی خۆی داوا دەکا.

"بۆچی ئەبێ بزانن کە نەتەوەی کورد لە چەند ئاغا و سەردار عەشیرەتێک نەهاتوتە بەرهەم کە بە دراو و درۆ هەڵیان خەڵەتێنن و بیانکەن بە گژ گەنجە نیشتماپەروەرەکانا. ئەگەر ئەم کاربەدەستانە تێ ناگەن ئەوا ئێمە بۆمان ئاشکرا کردن. خۆ ئەگەر وەکو ئێمە لێکمان داوەتەوە تێ دەگەن بەڵام لە خۆیان دەگۆڕن ئێمە قاقا پێیان پێ دەکەنین چونکو پیاو شێت نەبێ شت لە خۆ ناگۆڕێ و خۆ فریو نادا.

"ئێمە پارلەمانی تاران و ئانکارا وشیار دەکەینەوە کە بە چاکی لەم نوسراوەی ئێمە ورد ببنەوە و لە ڕۆژنامە و رادیۆدا وەڵاممان بدەنەوە چونکو کاربەدەستانی تاران- ئەنکارا لە خۆیان ئەگۆڕن و خۆشیان و پارلەمان و نەتەوەکانیشیان فریو دەدەن کە پێیان ئەڵێن کوردستانێک لە گێتیدا نایەتە تەشکیل بون."

(نیشتمان، ژ3- 4، ل 30- 33)

لە ژمارەی داهاتوویدا لە درێژەی ئەم باسەدا بە ناونیشانی (بەغدا) نوسیویتی:

"لە ژمارەی پێشودا لە ژێر ناوی تاران- ئانکارا هێندێک لەم جەور و ستەمەی کە لە لایەن تورک و ئێرانیەکانەوە لە کورد کراوە نوسی بومان، داواشمان لێ کرد بون کە لە رادیۆ و رۆژنامەکان دا وەڵاممان بدەنەوە. بەڵام وەکو دیداراتی ئێمە پێیان راگەیاندوین ئەم دو حکومەتە بێداد و ستەمکارانە لە جیاتی بیرکردنەوە لەم داوایەی ئێمە و پێکهێنانی، کەوتونە سەروکاری دیتنەوەی چاپخانەی ژ. ک. ئێمە مژدەیان ئەدەینێ ئەگەر توانییان پێشی بڵاوبونەوەی تیشکی هەتاو بگرن ئینجا دەشتوانن چاپخانەکەی ئێمەش ببیننەوە چونکو کۆمەڵی ژ. ک بە هیمەتی گەنجانی وریای خۆی ئیستا لە بەشی زۆری پارچەکانی کوردستان دەستی دەڕوا و دەتوانێ لە کەمترین وەخت دا گەورەترین شت بۆ دورترین جێگەی کوردوستان رەوانە بکات.

"ئەوا ئەوجارەش حکومەتی بەغدا وشیار دەکەینەوە کە وەکو ئێران و تورکیا ئەکا بزانێ کورد لە 20 ساڵی دواییدا چەندیان بۆ حکومەتی عیراق کەڵک بوە. چاکەیەکی ئێمە تا ئیستا کردومانە ئەم هەمو سەروەت لە بەرانبەر و سەرچاوەی ئابوری وڵاتەکەمان داوەتە دەستیان ئەوتی کەرکوک وەکو لە خاکی عەرەبەکان دا بێ ئیستیفادەی لێ دەکەن خەراپەمان نەدەنەوە داوای کوردەکان بە چاکی تەماشا بکەن و بۆیان پێک بێنن خۆیان نەکەنە نیشانەی تیری ئێمە. ئەگەر ئەوانیش بیانەوێ چاپخانەی ژ. ک ببیننەوە ئەبێ وشترێک بێنن دەستی بە کلکی بگرن رای بکێشن بیگەهێننە زەوی ئینجا ئەگەنە ئامانج.

"دیسان ئێمە دەمانەوێ تاران- ئانکارا و بەغدا وەڵامی ئێمە بدەنەوە بە رادیۆ و رۆژنامە. ئەو کوردانەش کە مەئموری دیتنەوەی جێگای چاپخانەی ئێمەن ئەگەر تا 24 سەعات دوای خوێندنەوەی ئەم ژمارەیە دەست لەم کارە بێ شەرەفانەیەی خۆیان هەڵ نەگرن وێنە (عەکس) و تاریخی ژیانیان چاپ ئەکەین."

(نیشتمان، ژ5، کانونی دوەمی 1944، ل 23- 24)

ئەم دو وتارە و وتاری دواتر تا ئەندازەیەک بیروبۆچونەکانی ژ. ک دەربارەی کێشەی کورد و هەڵوێستی لە حکومەتی ئێران و دەوڵەتانی تری ناوچەکە رون ئەکاتەوە، بەڵام چەند سەرنجێ هەڵئەگرێ:

یەکەم:

کێشەی نەتەوەیی کوردی وەکو کێشەی ئازادی بە کارهێنانی زمان باس کردوە، نەک وەکو کێشەیەکی سیاسی کە جۆری پێوەندی کورد لە گەڵ حکومەتی ناوەندی و بەشی کورد لە حکومەتی ناوەندیدا رون بکاتەوە. ئەم باسە لە بەندە بڵاوکراوەکانی مەرامنامەکەیشیدا دابینرێ.

دوەم:

ئەوە جاری دوەم بوە کە باسی بەندەکانی پەیمانی سیڤەری کردوە، وەکو پەیمانێکی زیندو و کاریگەر لێی دواوە، لە کاتێکدا ئەم پەیمانە هەر زۆر زو مردار بۆتەوە و دوای ئیمزا کردنی پەیمانی لۆزان بە یەکجاری لە گۆڕ نراوە. شەریف پاشا یش بەدرخانی نەبوە. پێ ناچێ نوسەرانی ئەم وتارانە زۆر ئاگاداری وردەکاری روداوەکانی مێژوی کورد بوبن.

سێیەم:

ئەمانیش وەکو زۆر لە چالاکەکانی ئەو سەردەمەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد هیوای گەورەیان لە سەر راگەیاندنی ئەتلانتیک هەڵچنیوە. بۆیە بە خۆشباوەڕییەکی زۆرەوە لەم وتارەدا باسی راگەیاندنی ئەتلانتیک کراوە.

چوارەم:
زمانی نوسینەکەی جۆرێ لە خۆ بایی بون و بە کەم گرتنی حکومەتەکانی ئێران و تورکیا و عیراقی پێوە دیارە.

لە وتارێکی تریشیدا لە ژێر سەردێری (مۆسکوا، واشینگتون، لۆندۆن) دا نوسیویتی:

"ئەوە هاواری هەمو کوردانە بۆ ئەو 3 دەوڵەتە گەورانە کە بۆ رزگاری و خۆشبەختی گێتی بە شەڕ دێن. کوڕ و باب و برای خۆیان بە کوشت (ئەدەن) تا کوڕ و باب و برای نەتەوە پچوکەکان پێک شاد و شوکر بن. زەوی و زاری کێڵدراو و پڕ حاسڵی خۆیان بە سوتان دەدەن و دەیکەنە پێشێل و، ماڵ و منداڵی خۆیان برسی دەکەن، تا دەشت و کێوی بەیار و رەقوتەقی ئەوان ببێتە کێڵگە و پێخوست نەبو کوڕو کاڵیان تێر و تەسەل بن. ئەو هەمو کارخانە گەورە و کۆشک و باڵەخانە رازاوە و ئاوەدانانەی خۆیان دەکەنە نیشانگەی بۆمب و تۆپ و ئاور، وە بە تێکدان و وێرانبونی دەدەن، بە کەم بەرگی و بێ خانویی میلەتی خۆیان رازی دەبن، تا دەزگای جۆلایی و خەرەک و ئاشی ئەوان بە ئارامی بگەڕێ و، جاو و بوزو و ئاردی ورد بۆ بەرگ و خواردەمەنی ئەوان ساز بکا و، بە کۆک و پۆشتەیی و دڵخۆشی دە کوخ و خانوە نەوی و پچوکەکەی خۆیان دا بژین. ئەو رەوشتە لای ژوروی پیاوەتی و ئینسانیەت و بەشەریەتە و، دەبێ ببێتە سەرمەشقی هەمو دەستڕۆییوێک.

"خشڵ و خۆڕازاندنەوەی پیاوان ئاکاری چاکە نەک بگرە و بەردە و زێڕ و زێوەر و دیمەنی چاک و دڵ و دەرونی پیس و خراپ، ئەو 3 دەوڵەتە گەورانە بڕیاریان داوە هەر بە چاوێک تەماشای گشت نەتەوەکان بکەن و نەهێڵن زۆردار بێ زۆر بخوا، هێزدار بێ هێز قوت بدا و، ئازادی و سەربەخۆیی بە تەواوی نەتەوەکان ببەخشن.

"کوردیش کە یەکێک لە گەلانی بەشخوراو و زۆرلێکراوە لە سەر ئەو بڕیارە لە ئازادی و سەربەستی و رزگاری خۆی دڵنیایە، وە هێندی هەمو دنیا بەم بڕیارە دڵخۆشە و شانازی پێوە دەکا، چونکو هیچ میلەتێ وا ژێرچەپۆکە و سوک و چروک و بەشخوراو نەبوە.

"دراوسێکانی ئێمە: تورک، عەرەب و فارس، ئێمەیان لە ناو خۆیان دا بەش کردوە و، بە چاوی دیلی و یەخسیری تەماشامان دەکەن و، هیچ چاکەیەکمان پێ رەوا نابینن و، لە هیچ خراپەیەک دەربارەمان خۆ ناپارێزن.

"بۆ ئەوەی وردە وردە لە ناو خۆیان دا بمانتوێننەوە نایەڵن بە زمانی خۆمان بخوێنین و بنوسین. تەنانەت لە قوتابخانەکان دا دەبێ ئاخاوتنیشمان بە زمانی وان بێ، نایەڵن خۆ بە خۆ رێک بکەوین، ئەگەر دو کەس پێکەوە کۆ ببینەوە بە ناوی سیاسەت دەمانگرن و دەمانکوژن.

"خەریکن لە لای ئێوە کە بڕیاری ژیانی سەربەخۆتان بۆ هەمو نەتەوەیەکی پچوک داوە، رەگەزمان بەرنەوە سەر خۆیان: بە تورک، عەرەب و فارسمان بناسێنن، تا هاوارمان نەگاتە پێشگای عەدالەتی ئێوە.

"خۆ ئێوەش دەزانن، مێژوش گەوایی دەدا، کە کورد نەتەوەیەکی جیاواز و بنەماڵەیەکی سەربەخۆ و پاکە. نە عەرەب، نە تورک و نە فارسە، نەدەشبینە هیچ یەک لەوانە.

"کورد بە هیچ بارێک لەو نەتەوانەی کە دە ژێر سایەی ئێوەدا ئازاد و موستەقیل دەژین کەمتر نین. تکامان وایە ئێمەش لە قەومانی تر هەڵ ناوێرن وە زیاد لەو هەمو نەتەوە گەورە و پچوکانە کوردان دڵشکاو و جەرگبڕاو نەکەن و ئاهونزولەی ئەو هەمو ژن و منداڵە بێکەس و هەژارانە مەهێننە سەر خۆتان. ئەوەندەش بزانن عەرەب و تورک و فارسەکانیش تێ بگەهێنن کە کورد چاویان کراوەتەوە و دەزانن زەمانی یەخسیری و بەندەیی نەماوە. ئەو هەمو شەڕ و کوشتارە لە پێناو وشەی پیرۆزی (رزگاری- ئازادی) یە و، تازە ناچنەوە

ژێر باری ئاغا و نۆکەریی هیچ کەس. هەرکەس بە تەمای داگیرکردنی کوردستان بێ، لازمە سەر و لەشی سەربازانی خۆی و کوردان بکاتە پردەباز و کەشتی، تا لە زەریای خوێنی خۆی و کوردان بپەڕێتەوە بەری کوردستانی گەورە.

"کورد گەلێکی گەورە، دارای وڵاتێکی پڕ خێر و بەرەکەت، کە بە خوێن کڕاوە و پارێزراوە.

"رستەیەکی کوردی هەیە کە هەمو کورد باوەڕیان پێی هەیە و دەڵێن: (ژین وەک لێیان کردۆتە هەرا وا خۆش نیە، مردنیش وەک لێیان کردۆتە هەرا وا ناخۆش نیە)

"پێداویستە عەرەب، تورک و فارسەکان، چاک بیر لە داوای میللی ئێمە (کوردان) بکەنەوە و، چی دیکە خۆمان لێ گێل نەکەن و لێمان نەبنە وشتری داو پەمبو.

"دەستی ئێمە و داوێنی ئێوە، ئەی حکومەتە گەورە و دایەرومەرەکانی گێتی!"

(نیشتمان، ژ7- 9، نیسان - حوزەیرانی 1944، ل 5- 6)

لە وتارێکی تردا کە بێ ئیمزا بە ناونیشانی (مایەی رزگارنەبونی ئێمە لە زنجیر و کەڵەمەی دوژمن چیە و کێیە؟ بۆچی پێش ناکەوین؟) بڵاوکراوەتەوە، هەندێ لە برگەکانی لێ هەڵبژاردوە و بە حەرفی درشت وەکو مانشێت دوبارە نوسیوێتیەوە، کە دەبێ بۆچونەکانی ژ. ک رون بکاتەوە ئەڵێ:

"لە دونیای ئیمڕۆدا ژیان بە یەخسیری و ژێردەستی هیچ ناهێنێ. میلەتێکی ژێردەستی ئەم و ئەو بێت وەک هەتیوی بێ دایک و باب هەمیشە هەناسە سارد و رەنگ زەردە. ئەم هەمو هەرا و شەڕە بۆ ئازادی هەڵایساوە حکومەتی سۆڤێت ئەگەر ئازادی و سەربەستی نەتەوەکانی لە لایەن ئەڵمانەکانەوە نەخرابایە ژێر هەڕەشە و تەهدید هەرگیز شەڕی نەدەکرد و خوێنی لاوە ئازاکانی خۆی بە خۆڕایی بە رژاندن نەدەدا. نرخی هەمو شتێک لەم دونیایەدا مەعلومە مەگەر نرخی ئازادی و سەربەستی.

"سەربەستی گەوهەرێکە بێ هاوتا کە لە بازاڕی جیهان دا بە خوێن تەسعیر کراوە.

"سەربەستی بۆ میلەت لە رادەی نان و ئاو دایە واتا چلۆن ئادەمیزاد بە بێ نان ناژێت هەروەها بە بێ ئازادیش ناتوانێ بژی.

"ئەم زنجیر و کەڵەمەی دیلی کە خراوەتە ئەستۆی نەتەوەی بە شەهامەت و رەشیدی کورد سەتحی ئەخلاقی ئەم قەومە ئازا و نەجیبەی زۆر هێناوەتە خوار.

"میلەتێکی لە گەڕانەوەی دە هەزار نەفەری یۆنانیەکان دا عەشیرەتەکانی بۆ محافەزەی نیشتمانی خۆیان شەڕێکی تاریخی و بە ناویان کرد، میلەتێکی لە تەواوی چەرخەکانی تاریخا بلیمەتی و ئەهمیەتی مەقامی خۆی لە ژێر بەیداغی دلێری و ئازایی‌دا بە هەمو دونیا سابیت کردوە، ئیستا ملی لە بن دیری دوژمنا چەماوەتەوە و عەشیرەتەکانی لە باتی تۆڵەئەستاندنەوە و ئینتیقام لە دوژمن خەریکی کوشتن و تالانی یەکترن، دوژمن بە ئەنواعی درۆ و دەلەسە هەڵی خەڵەتاندون و ئەیانکا بە گژ یەکا. ئەمەیە مایەی پێشنەکەوتنی ئێمە. ئەمەیە هۆی هەرە زلی دواکەوتنی کورد.

"ئەگەر پێتان خۆشە جارێکی تر ژن و منداڵتان توشی نارەحەتی و چارەڕشی نەبن، ئەگەر حەز بە خۆشی ژیانی دوارۆژی خۆتان و قەومی کورد ئەکەن، بە کوردی و بە کورتی ئەگەر ئەتانەوێ دوای جەنگ دیسان داموستان نەخرێتەوە ژێر چەکمەی دوژمنی دینو بە خوێنی کورد. لە باتی کوشتن و تالان کردن خەریکی برایەتی و رێککەوتن بن تا بتوانن هەر شتێکی ببێتە مایەی پێشکەوتنی کاری قەومی کورد هەڵی بگرن. کورد تەنیا بەم رێگەیەدا توانی دەربازبون لە هەمو جۆرە چارەڕشی و نەکبەتیەکی بۆ دێتە بەرهەم وە فریای داواکردنی ئەم حەقە ئەکەوێت کە معاهەدەی سیڤەر بۆی داناوە بە بێ ئەمەی کەسێک بتوانێت ببێتە

بەرهەڵستی ئەم داوا مەشروع و لێ نەپرسراوەمان. بێ شک ئەگەر لەم جەنگەدا کورد، هەروەکو دوژمنانی بە هەمو ئەوعێک بۆ پەست کردنی تێ دەکۆشن. حەول ئەدات و هەر دەستخەرۆی دوژمنی بێ ئینساف و زاڵم بێت، پاشەرۆژێکی تاریکتر بۆ خۆی ئامادە دەکات.

"ئەی رونەسای عەشایری دلێر و غەیوری کورد!

"کەمێک ورد بینەوە و تۆزێک بیر لە حاڵی ئیمرۆ و دوێنێتان لە دوێنێک دا کامتان لە هەموان گەورە و مەزنتر بو بەرانبەر بە مەئمورێکی خوێڕی حکومەت نەدەوێرا قسە بکات و زمانی لێ تێکەڵ دەبو. ئیستا کە خوا بەزەیی بە چارەڕەشی ئێمەدا هاتوە و زنجیری زوڵم و ستەمی دوژمنی لە شان و پیلی کورد لە دو پارچەی کوردستانی داگیرکراوی عیراق و ئێران داماڵیوە کارێکی وا مەکەن هەوری قەهر و غەزەبی خوای گەورە و بەرز گلێرەی نەگبەت و چارەڕەشیمان بە سەردا ببارێنێت چونکو (الملک یبقی مع الکفر ولا یبقی مع الظلم) زوڵم چ دەربارەی بێگانە یا خۆمانە بکرێت خراپەی لێ دەوەشێتەوە. بناغەی کار تێک ئەدا. ئادەمیزاد لە ئاسمانی بەختیاریڕا دەخاتە ناو چاڵی چارەڕەشی و نەگبەتی. پاشەڕۆژتان لە بیر نەچێت دونیای ئیمرۆ و سبەینێ دونیای سەربەستی و ئازادیە. مردن گەلێ لە دیلی و ئێخسیری خۆشترە. تێکۆشن یاخۆ رزگار کەن و سەربەستی بستێنن یا بە جارێک بمرن.

"بژی کورد و کوردستان بە سەربەستی و سەربەخۆیی."

(نیشتمان، ژ2، ل 4- 8)

ع. بێژەن لە (رێک کەون تا سەر کەون) دا نوسیویتی:

"تاریکەشەوی دوای 17 و 18 ی مانگ لە پەنجەرەی ژورەکەما چاوی پێ بڕی بومە ئاسمان. ئاسمانێکی پڕ لە ئەستێرەی سیس و گەش. ئاسمانێکی هەوراوی، ئاسمانێکی شین و رەش و چاوەڕوانی دەرکەوتنی مانگم نەکرد. چاوشارکێی ئەستێرەکان وەک کانێتیزورێکی چالاک لە هۆشی بردم تاریکی و دیمەنی شیرینی ئاسمانیش خستبویانمە حاڵەتێکی بیر و هۆشەوە وام ئەزانی ئەوا من باڵدارێکی بچوکم لە ئاسمانی کوردستانا ئەسوڕێمەوە لە سەر گۆمی وان را بە سەر چیاکانی زاغرۆس دا فڕیمە سەر گۆمی ورمێ لە وێرا بە سەر خاکی موکوریان و ئەردەڵانا چومەوە کرماشان و لوڕستان و... و.. بەڵام لە هەمو شوێنێکی وڵاتەکەمانا هێندەم مەردمی بێگانە دیت سەرم سوڕمابو وتم بەڵکو ئەمانە میوانن تێ فکریم لە خانەخێویش زیاترن ئینجا دوڕدۆنگ بوم بە خۆم گوت رێگام هەڵە کردوە و لە ئاسمانی کوردستان وە دەرکەوتوم سەرم هەڵبڕی چیاکانی تۆرۆس، ئەڵوەند، حەمرین یەک یەک وە بەر چاوم هاتن ئەیانگوت نا! رێگەت هەڵە نەکردوە ئەم ئاسمانەی تۆ تێیا ئەسوڕێیەوە ئاسمانی کوردستانە، ئەم چیا و کێو و دەشت و شیوانەی لە بەر چاوتن هەمو کوردستانە بەڵام ئەم بێگانانەی تۆ ئەیانبینی لە بەر دوبەرەکی و خۆخۆری ئێوە لە هەمو ئەو شتانەی خوا بەخشیویە بە کوردستان کەڵک ئەسێنن ئەگەر پێت ناخۆشە برۆ بە نەتەوەکەی خۆت بڵێ سەرکەوتن لە رێککەوتنایە. رێک کەون تا سەرکەون!"(نیشتمان، ژ1، ل 6-7)

ع. بێژەن کۆتایی وتاری (بۆچی نەگریم؟) بەمە دێنێ:

"نە نە براکان، خۆشەویستەکانم وا گوێم لە ئاهوناڵەی نیشتمانە کە بە کروزانەوە پێم ئەڵێ: رۆڵە گیان گریان کاری پیرێژنانە، تا دەرگای مردن و مراندن لە سەر پشتانە، شیوەن و زاری ئیشی ناپیاو و پەستانە. خۆ ئێمەش خۆمان بە لاوێکی ئازا ئەزانین و مەعنای بەزین نازانین، کەوابو دا بچینە سەر چیا بڵیندەکانی نیشتمانمان، بە گەوایی ئەوان، پەیمانێکی برایەتی ببەستین کە وەکو ئەم چیایانە زەنگین و سەنگین و بە خوێنی جەرگمان رەنگین بێ. بۆ گەلێ هەژاری کورد دوایی هێنی ژیانی ئەنگین بێ، ببێتە یارمەتی دەری ئێمە بۆ مردن و مراندن لە رێگای رزگاریدا."(نیشتمان، ژ3-4، ل 26)

پشتیوان، کە ئەبێ یەکێ لە سەرکردەکانی ژ. ک بێ (تکا لە کوردە ناودارەکانی ئیستا) ئەکا و ئەڵێ:
"ئەی سەردار عەشایر و پێشەوایانی کورد!
"ئەورۆ رۆژێکە سەرومالّ ئەپێناو راگرتنی حقوقی کورد و کوردستانی گەورە ئەرجێکی نیە. مردن لە رێگای ئازادی بە شەرافەت گەلێک خۆشترە لە ژیانی ژێردەستی و ئەسارەت.
"ئیسان لەو کوردانەی کە بونە هۆی دوبەرەکی قەومی کورد و وەکو فریزو رەگیان لە باغ و بێستانی بەختی کورد هاڵاندوە و سیس و بێ بەریان کردوە تکا ئەکەم دەست لەم کارە پەستە هەڵگرن حەیفە دا باغی کوردایەتی وا زەرد و بێ رەنگ ئەبێ. چەنگالی شێری بێشەی لانی کوردستان بۆ دەرهێنانی رەگی خواروخێچی وان زۆر بە هێز و لە بارە."
ئینجا هەڕەشەیان لێ ئەکا و ئەڵێ:
"بە تایبەتی ئەتەوەیەکانی کۆمەڵی ژ. ک وشیار ئەکەمەوە کە رێگا هەتڵە ئەکەن و پێیان وا ئەبێ ئەم کۆمەڵەی ئێمە گاڵتەیە. سەری گۆشتینی خۆیان لە مستی ئاسنینی ئێمە بپارێزن.
"بژی کورد و کوردستانی گەورە و کۆمەڵەی ژ. ک"
(نیشتمان، ژ6، ل 12)

لە وتارێکی بێ ناوی نوسەردا، لە ژێر ناوی (تەماع) دا نوسیویێتی:
"هۆیەکی زلی دواکەوتنی کورد تەماع و پولپەرستیە...
"ئەی ئاغاوات و سەردار عەشیرەتەکانی کورد! ئێوە بن و خودا ئەم تەماعە (کە بە یەقینی رۆژێک ئەبێتە هۆی ماڵوێرانی خۆتان) فرێ دەن تا سەربەخۆیی کوردستان وە دوا نەکەوێت."(نیشتمان، ژ1، ل 3)

لە کورتە وتارێکی تردا بە ناونیشانی (بۆ گەنم کڕ)
"ئەی گەنم کڕ! ئەی مایەی گرانی و تەنگی و چەڵەمەی وڵات. ئەی باعیسی سەختی ژیانی دەسکورت و هەژارەکان. ئەی ئاور تێ بەردەری قەیسەری خەڵک بۆ دەسرۆکەی خۆت. تۆ ئەبێ بزانیت:
"ناهوناڵەی نیوەشەوی داماو و برسیەکان کە بە هۆی گەنم کرینی تۆ کەوتۆتە تەنگانە وەک دوکەڵی چێشت و شیوی تۆ لە هەمو کاتێکا بەرەو دەرگای ئاسمان هەڵ ئەکشێت ئەم ئاهوناڵە بە تین و تاوە هێندە ناکێشێ تاوی هێمنی سەبری خوا دێنێتە جۆش و ئەی کا بە هەڵمێک کە لە بەر ئاسمانی بەخت و ئیقبالت ئەبێتە هەورێکی رەشی بە ترس هەر بەم زوانە لەم هەورە رەشە کە وەکو چارە و بەختی هەژارانە تەرزە و گلێرەی ئەکەوێت و چارەرەشی بە سەر خۆت و ژن و منالّت دا بە وێنەی بارانی بەهاری ئەبارێت لە بلّیندی بەختیاریا ئەتخاتە چاڵی بێ بەختی ئەوسا هەمو کەس تێ ئەگەن کە سکاڵای هەتیوی، بێ دایک و باوکی، برسی و رەشورووت چۆن قەهر و غەزەبی خوا ئەدا بە سەر گەنم کڕا.
"ئەی گەنم کڕ چۆن داماو و بێ دەسەڵاتەکانت توشی برسیتی کرد خوا ماڵ و منالّت بخاتە برسیتی."(نیشتمان، ژ1، ل 17)

زمانی وتارەکانی تەڕ و پاراو و پاکن. دارشتنی رستەکانی جوان و پتەون. هەم رێزمانەکەی و هەم رێنوسەکەی بە گشتی لە ژێر کارتێکردنی ئەو زمانە باوەدا بون کە لەو سەردەمەدا لە عیراق گەلاوێژ و ژین و دەنگی گیتیی تازەیان پێ نوسراوە.

ناوەرۆکی هەندێ لە بابەتەکانیان زۆرتر لە (وەعزی مەلا) و (نەسیحەتی ریشسپی) و (دوعا و پاڕانەوەی پیاوچاکان) ئەچن. بۆ دواندنی هەستی سادە و سۆزی بە جۆشی خوێنەر، تا بە شیکردنەوەی زانستیی دیاردە کۆمەڵایەتیەکان و ئەنجامگیری سیاسی ڕوداوەکانی ناوچەکە و جیهان.

4. گۆشەکانی

4. 1. گەنجینەی ئەدەبیات

نیشتمان بایەخێکی زۆری داوە بە شیعر، بە تایبەتی شیعری سیاسی. ڕەنگە هۆی ئەمەیش ئەوە بێ کە:

یەکەم:

دو کەس لە نوسەرە سەرەکی‌یەکانی شاعیری هەڵکەوتوی بە توانا بون و، زەبیحی خۆیشی جاروبار شیعری داناوە.

دوەم:

ڕادەی نەخوێندەواری لە ناو دانیشتوانی ئەو سەردەمەی کوردستاندا زۆر بەرز بوە. لە ناو کۆمەڵی نەخوێندەواردا شیعر، بە تایبەتی بۆ مەبەستی سیاسی، لە پەخشان ئاسانتر و زوتر بڵاو ئەبێتەوە و لەبەر ئەکرێ.

کاریگەریی شیعرەکانی نیشتمان بۆ قوڵکردنەوەی هۆشی سیاسی نەتەوەیی لە ناو کۆمەڵی کوردەواریدا ئەگەر لە کاریگەریی وتارە سیاسیەکانی زیاتر نەبێ کەمتر نیە. لە بەر ئەوە هەر لێکۆڵینەوەیەکی دەربارەی بیروباوەڕی ژ. ک و گۆڤارەکەی بکرێ، پێویست ئەکا شیعرەکانیش بە بابەتێکی سەرەکی دابنرێ.

(گەنجینەی ئەدەبیات) لە هەمو ژمارەکانی‌دا هەیە و چەندین لاپەڕە بوە. لەم گەنجینەیەدا چەند شیعرێکی سیاسی گرنگی بڵاوکردۆتەوە بێ ئەوەی ناوی شاعیرەکانی هێنا بێ. لە جێی ناوەکەی نوسیوێتی: (شاعیرێکی بە داوبانگ) و (بوێژێکی ناودار).

لە قەسیدەیەکدا بە ناونیشانی: (کۆمەڵی هیوا و حەرفی ژ. ک) ئەڵێ:

ئەی خودایا بۆم بنێری قاسیدێکی سینە ساف
بچتە خزمەت کۆمەڵی هیوا و حەرفی ژێ و کاف
گیر نەبێ، بڕوا، لە قەولی من بچێ پێیان بڵێ:
ئەی مودیری ئیتیحاد و ئەی مەداری ئینتیلاف

ئینجا ئەڵێ:

کەس نیە پێیان بڵێ: ئەی پڕ نیفاقی بێ ویفاق
تا بە کەی تو خودا هەتا کەی ئەو شیقاق و ئیختیلاف
غەیری کوردی بێ تەعەسوب میللەتی دونیا هەمو
بونە ساحیب سەروەت و عیلم و سەواد و موشکاف
ئیختیراعی رادیۆ و تەیارە بۆ مە هاتە رو
چونکی پێیان هیچ نەبو ماشینی زەمینی و تێلگراف
هیمەتو ئەورۆکە بێ، ئەورۆکە رۆژی غیرەتە
دەس بدەینە دەستی یەک، روبکەینە مەیدانی مەساف

ڕەفعی زوڵم و حیفزی ناموس و حقوقی میللەتێ
چاکترە سەد مەرتەبە لە زیاراتی بەیت و تەواف
یا بە ئازادی و بە شادی دەچنە ناو حەلقەی میلەل
یا لە سەر کورسی سەر و مل دەچتە نێو حەلقەی تەناف
(نیشتمان، ژ3-4، ل 20- 21)
لە شیعرێکی تردا بە ناونیشانی (بیکەین بە جمهوری) ئەڵێ:
لە ڕۆژنامەی موبیری کەچ مەداری چەرخی شەفتوری
ئەنوسێ ڕۆژی کورد کەوتە ئەوجی بورجی بێ نوری
بوخار و دوکەڵی بێ ئیتیفاقی و سوئی ئەخلاقی
موجەسەم بو بە هەوری ئەگبەت و ڕۆژ کەوتە مەستوری
لە بەر بێ فکر و نیقدامی ڕەئیسانی عەشایر بو
کە ڕۆژێ بۆتە زوڵماتی شەوی تاریکی دەیجوری
هەمو میلەت گەیشتنە مەنزلی مەقسود و خۆشنودی
فەقەت کوردن بە جێ ماون بە مەحرومی و مەهجوری
عەزیزم ئیفتیخاری خارجی هەم عیلمە هەم سنعەت
بە ملیۆن و بە فرسەخ تۆ لە عیلم و مەعریفەت دوری
تەماشاکە لە بەر شوعلەی چرابەرق و ئەلەتریکی
کورەی ئەرزی هەمو یەکپارچە بۆتە یەک کورەی نوری
مەگەر تۆش هەر بە پشتێندی زل و پێچ و شەدەی هەوری
بنازی بیکەیە ئەسبابی کیبر و فەخر و مەغروری
برا بیری چراییکی بکەن تاریکە شەو دادێ
قیامێکی بکەن تا فرسەتە بیکەن بە جمهوری
(نیشتمان، ژ5، ل 19- 20)

4. 2. دەمەتەقێیەکی دو کەسی

گۆشەیەکی هەمیشەیی نیشتمان بوە بە ناونیشانی (دەردی دەرون). لە ژ1 و 2 دا بە پەخشان و لەوە بە دواوە بە شیعر (دەمەتەقەیێکی دوکەسی لە نێوان بایز و باپیر) دا بە زمانێکی سادە و بە شێوەی گاڵتەجاڕی هەر جارەی بۆ باسێکی ڕۆژ تەرخان کراوە. نمونەی ئەمە هەرچەندە پێشتر بە (پەخشان) لە (پێشکەوتنی سلێمانی) و، لە هەندێ ڕۆژنامەکانی دوای ئەودا هەیە و، لە ئێران یش لە کۆنەوە ئەم بابەتە لە هەندێ گۆڤار و ڕۆژنامەدا باو بوە، بەڵام بڵاوکردنەوەی لەو کاتەدا، بەو شێوەیە بە شیعری ڕەوان و پەتی، داهێنانێکی تازە بوە لە ڕۆژنامەوانیی کوردیدا. ئەو سەردەمە نیشتمان ناوی نوسەری ئەم دەمەتەقێیانەی نەنوسیوە. بەڵام دواتر ئاشکرا بوە کە دانەرەکەی هەژار بوە و، لە شەستەکاندا ئەمەی کردبو بە ڕێچکەیەکی پێرەویکراو لە شیعرە سیاسیەکانیدا، بۆ پەلاماردانی ناحەز و دوژمنەکانی بارزانی. (بۆ کوردستان) هکەی زۆر نمونەی لەم بابەتەی تێ دایە.

دەمەتەقێی ژ1 بە پەخشان نوسراوە باسی کڕینەوەی گەنم لە ئاغاکانی کورد و گرانکردنی ئەکا.(ل 4- 5)
هی ژ2 یش پەخشانە باسی هەواڵی سەرکەوتنی ئۆردوی سورە بە فەرمانی مارشاڵ ستالین بە سەر هیتلەر دا.(ل 9- 10)
هی ژ3- 4 باسی بانگهێشتنی گەورەپیاوانی کورد ئەکا لە لایەن سۆڤێتەوە بۆ باکۆ. تانەی ئەوەیان لێ ئەدا کە لە باتی ئازادی بۆ کوردستان داوای قەند و چاییان لێ کردون بۆ خۆیان(ل 12- 13). لەم ژمارەیەوە دەمەتەقێ ئیتر بە شیعر هۆنراوەتەوە.
هی ژ5 باسی ڕاگەیاندنی ئەتلانتیک و مژدەی ئازادی گەلان ئەکا.(ل 8- 9)
هی ژ6 دیسانەوە چۆتەوە سەر باسی قەند... (ل 9- 10)

4. 3. لە ناو کۆمەڵەدا

لەم گۆشەیەدا هەندێ لە دەنگوباسەکانی کۆمەڵە و چالاکیەکانی و بەندەکانی مەرامنامەی باس کردوە.
لە ژ2 دا ئەم هەواڵەی بڵاوکردۆتەوە:
"جێژنی سەر ساڵی کۆمەڵ
ڕۆژی 25 ی گەلاوێژ جێژنی ساڵانەی کۆمەڵ بە شکۆە و خۆشیەکی زۆرەوە گیرا و گەلێ لە ئەندامەکان مەقالەی باشیان نوسی بو خوێندیانەوە کە لە پاشان چاپیان ئەکەین."

4. 4. بابەتی مێژویی

(میجەر سۆن دەرحەق بە کورد چی ئەڵێ) بەشێکە لە کتێبی (تاریخی کورد و کوردستان)، لە محەمەد ئەمین زەکیەوە وەری گرتوە.
(نیشتمان، ژ1، ل 6- 7)
لە بابەتێکی تریدا بە ناونیشانی (کورد و عیسبەتول ئومەم) نوسیویێتی:
"دوای شەڕەکانی 1914- 1918 کە کۆنفرانسی ئاشتی ساز بو جەنابی (شەریف پاشای بەدرخانی) لایحەیەکی دا بەم کۆنفرانسە کە لە دوایدا بەندی 62 و 63 و 64 ی موعاهەدەی سیڤەری داگیر کرد. ئەوا لە ژێرەوە عەینی ئەم بەندانە کە جەنابی مامۆستا ڕەفیق حیلمی لە کتێبی (عیراق و عیسبەتول ئومەم) ی وەرگرتوە بۆتان دەنوسین."
ئینجا هەر 3 مادەی پەیمانەکەی نوسیوەتەوە. لە کۆتاییدا نوسیویێتی:
"برا خۆشەویستەکانمان ئەمە سەنەدی سەربەخۆیی کوردستان بو بۆمان گێڕانەوە بزانن چەند ساڵە و. چەند و چۆن جەور و ستەم لە کوردی بەستەزمان کراوە. حەقێکی وا مەشروعی ئێمە خراوەتە بەر پێیان هێشتا ئێمە بە خۆمان ئەڵێین زیندو.
"هەی بەڵای لێ دا ژیانی وا بە زەلالەت!"
(نیشتمان، ژ1، ل 17- 19)
لاپەڕەی 11 ی ژ2 ی تەرخان کردوە بۆ وێنەیەکی (جەنابی شێخ عەبدولقادر شەهیدی ڕێگای سەربەستی کورد) و لە لاپەڕەی دوای ئەودا لە ژێر سەرناوی: (مەحکەمەی مەنحوسی ئیستیقلال) دا نوسیویێتی:
"دوای قیامی شێخ سەعید، کە ئیختیلالێکی میللی کورد بو، لە بەر بێ ئیحتیاتی مەجبورەن بێ مەوقیع دەس پێ کرا و نەتیجە بە گیرانی شێخ سەعید ئەفەندی ڕەئیسی ئیختیلال و هەندێک لە مودیرانی، قیام تەواو بو. لە لایەن حکومەتی جمهوری تورکیا مەحکەمەیەکی ئیستیقلال تەشکیل درا و جەنابی شێخ سەعید و شێخ

عەبدولقادر و گیراوەکانی تر لەم مەحکەمەیە دوای محاکەمەیەکی سەرسەری بێ ویجدانانە مەحکوم کران و هەڵوەستران. ئەم پیاوکوژی و جینایاتە هێزێکی تایبەتی کردۆتە سەر مێشکی هەمو کوردێکی نیشتمانپەروەر، هەر کەسە بە جۆرێک:

"مێژونوسەکانمان بە دەرج کردن لە لاپەڕەکانی تاریخ، دەنگخۆش و گۆرانبێژەکان بە بەیت و بەندوباو، بوێژەکان بە هەڵبەستە، ئەم فاجیعەیان بە حروفی ئاگرین لە دڵی ئەتەوەی کوردا نوسیوە. م. ش. هێمن کە یەکێکە لە ئەندامەکانی کۆمەڵە هەڵبەستێکی بە سەرەتایەکی پچوکەوە بۆ ناردوین کە عەینەن لە گەنجینەی ئەدەبیاتمان دا دەرجی ئەکەین."

بە دوای ئەم پێشەکیەدا شیعرێکی هێمنی بڵاو کردۆتەوە.

ژنێکی بوێژی کورد (حەیران خانمی دونبلی) باسی ژیانی ئەم ژنە نەناسراوەی کردوە و شیعرێکی بە نمونە هێناوەتەوە.

(نیشتمان، ژ3- 4، ل 29)

لە (کورد لە حەیات ئینسیکلوپیدیاسی) دا ع. بێژەن بەرپەرچی هەندێ بیروڕای چەوتی تورکی داوەتەوە دەربارەی نفوس و رەچەڵەکی کورد.

(نیشتمان، ژ5، 1- 4)

م. نادری وتارێکی یوسف مەلیکی بە ناونیشانی (کوردستان) لە رۆژنامەی (اللوا) ی لوبنانییەوە لە عەرەبیەوە وەرگێڕاوە بۆ کوردی.

(نیشتمان، ژ6، ل 13)

4. 5. بەشی طبی

نیشتمان گۆشەیەکی بۆ باسی پزیشکی تەرخان کردوە.

لە ژ1 دا (جیگارە چۆن ئەکێشرێت؟) باسی زیانی جگەرە کێشان ئەکا و.

لە ژ3- 4 دا باسی زیانی خواردنەوەی (ئالکول) ئەکا و.

لە ژ6 و 7- 9 دا (ئیرەج) باسی نەخۆشی (تیفوس) ی نوسیوە. لەو ساڵانەدا تیفۆس لە کوردستانی ئێران، بە تایبەتی لە دێهاتەکانیدا، زۆر بڵاو بوە و گەلێ کەسی کوشتوە.

5. شوێنی نیشتمان لە رۆژنامەوانیی کوردیدا

نیشتمان لە دوای تێشکانی جوڵانەوەکەی سمکۆ، لە سەرانسەری کوردستانی ئێراندا، یەکەمین بڵاوکراوەی کوردی بوە، بڵاو بویێتەوە. نیشتمان بڵاوکراوەیەکی ئاسایی نەبوە. بەڵکو زمانی حاڵی رێکخراوێکی نهێنیی خاوەن پەیامی رزگاریخوازیی سیاسی و بیروبۆچونی پێشکەوتنخوازیی کۆمەڵایەتی، ئابوری، رۆشنبیری... بوە. نیشتمان هۆشی نەتەوەیی لە ناو دانیشتوانی موکریاندا قوڵتر کرد و زەمینەی خۆش کرد بۆ دامەزراندنی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان و حکومەتی کوردستان و، رێگەی تەخت کرد بۆ دەرچونی زنجیرەیەک رۆژنامە و گۆڤاری کوردی، لە سەرو هەمویانەوە رۆژنامەی (کوردستان) ی بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیمۆکراتی کوردستان.

دەنگدانەوەی دەرچونی نیشتمان لە گۆڤار و رۆژنامەکانی سەرانسەری کوردستاندا خۆی لە خۆیدا نیشانەی گرنگیی ئەم گۆڤارە و پایەی بەرز و بڵندیتی، نەک هەر لە رۆژنامەوانیی کوردیدا بەڵکو لە جوڵانەوەی رزگاریی نەتەوەیی کوردا. ژین و گەلاوێژ و رۆناهی و رۆژانو لە سەریان نوسیوە.

5. 1. دەنگدانەوەی لە کوردستاندا

گەلاوێژ لە ژ9 ی ساڵی 4 ی ئەیلولی 1943 دا لە ژێر ناونیشانی (نیشتمان) دا نوسیوێتی:

"مژدەیەکی خۆشی کوتوپڕ، دڵی هەمو کوردێکی شاد کرد، هۆشی کوردایەتی پێ بزوت، (ژین) ی ژیانەوە و (گەلاوێژ) یشی پێ گەشایەوە.

"ئەو مژدەیە مژدەی هاتنی گۆڤاری (نیشتمان) بو، مژدانەی گەلاوێژیش سوپاسێکی بێ پایانە بۆ مامۆستا رەفیق حیلمی چونکە مژدانە بەر ئەو کەوت و بە هۆی ئەوەوە ژمارەی یەکەمی ساڵی یەکەمی ئەم گۆڤارەمان چنگ کەوت.

"(نیشتمان) گۆڤارێکی کوردی، مانگی، ئەدەبی، عیلمی، کۆمەڵییە، زۆر سەربەست و ئازادە و جێی هیوایە، بە شێوەی سۆرانی، لاوانی موکریان لە شاری سابڵاغ دەری دێنن. گەلاوێژ بە پەیدابونی دەستە خوشکێکی وای زۆر سەربەرز و دڵشادە و هیوای وایە کە (نیشتمان) ببێتە داردەستی دەستی نیشتمان و بە ناوی هەمو خوێندەوارانیشەوە تکای وایە کە لە خوێندنەوەی ئەم گۆڤارە نازدارە بێ بەش نەبن.

"ئەم یەکەم ژمارەیەی کە لە مانگی تەمموزی ئەم ساڵ دا دەرچوە تا بڵێی پڕ ئاهەنگ و لە هەمە ڕەنگە و، ئەم باسانەی خوارەوەی تیایە:

ئامانجی ئێمە	
ڕێک کەون تا سەرکەون	ع. بێژەن
مێجەر سۆن دەرحەق بە کورد چی ئەڵێ؟	لە کتێبی کورد و کوردستانی ئەمین زەکی بەگەوە
پارچەیە ڕۆحی مەولەوی	پیرەمێرد
شیعر	زێوەر
شاعیری بە ناوبانگ (وەفایی)	ع. بێژەن
کورد و عصبە الامم	لە کتێبی عیراق و عصبە الامم ی مامۆستا رەفیق حیلمییەوە
کوردستان ماڵی کوردە	ع. ساسان
پەلامارەکەی ئەوساڵی ئەڵمان لە روسیادا	م. فەروخ
وە گەلێ باسی بە نرخی تریش	

گەلاوێژ

"وا بۆ پیرۆزیش ئەم باسەی لە گەلاوێژدا ئەنوسین:

"کوردوستان ماڵی کوردە

"بە گوێرەی مێژو، بە گەواهی هەمو مێژونوس و رۆژهەڵات ناسەکان لە 47 چەرخی پێش میلادەوە ئەم چیا و شاخ و کێوانە، ئەم دۆڵ و دەشت و شیوانە، ئەم روبار و گۆم و ئاوانەی کە کورد تیا دانیشتوە و ئاوی لێ ئەخواتەوە و کشتوکاڵی لە بەردا ئەکا لە لایەن باپیرەکانی نەتەوەی کورد داگیر کراوە.

"بەڵێ، ئیمڕۆ 47 چەرخی تەواوە کە کورد لە کوردوستانا دائەنیشن، هەمو کەلێن و قوژبنێک، هەمو دۆڵ و دەرەیەک، هەمو مێرگ و چیمەنێکی ئەم وڵاتەی لە بەرامبەر پەلاماری دراوسێکان بە خوێنی خۆی پاراو و سور کردوە، لاپەڕەکانی مێژو پڕن لە باسی ئەم شەڕانە کە نەتەوەی کورد بۆ پاراستنی نیشتمانەکەی توشی هاتوە.

"ئەم ئاسمان و مانگ و رۆژ و ئەستێرانە لە خاکی کوردستانا شاهیدی گەلێ خوێنڕێژی و شەڕان بون و بە هەزاران لاوی کوردیان دیوە کە لە خوێنا ئەتلێنەوە. بۆچی؟ بۆ پاراستنی وڵاتەکەیان لە پەلاماری پەلاماردەران. خولاصە کورد ئەم کوردستانەی ئێستای بە خوێن لە ئادەمیزاد کڕیوە و هەرگیز بە خۆڕایی لە

دەست خۆی نادا. بەشکردنی کوردستان و بڵاوکردنەوە و لە ناوبردنی کورد جینایەتێکی زلە لە مێژودا نەدیتراوە.

"کورد بە هەمو هێزی خۆی ئەچریکێنێ ئەڵێ: کوردستان ماڵی خۆمە و بە کەسی نادەم. وڵاتی خۆم بۆ کەس بە جێ ناهێڵم. لە کوردستان بوم و لە کوردستان ژیاوم و ئەژیم و. ئەبێ هەر لە کوردستان و لە ڕێگەی کوردستانیشدا بمرم."

ڕۆناهی لە ژ19 ی ساڵی 2 ی 1 ی ئۆکتۆبەری 1943 دا لە ژێر ناونیشانی: "مزگێنی بۆ چاپی کوردی" نوسیویێتی:

"ڕیاسەت بێ سیاسەت گەنجە
ئەمما گەنجی بێ دەربان
سیاسەت بێ ڕیاسەت ڕەنجە
ئەمما ڕەنجی بێ دەرمان
حاجی قادری کۆیی

مزگێنی ئێمە بۆ چاپی کوردی، دەرچونی گۆڤاری نیشتمانە. گۆڤاری نیشتمان گۆڤارێکی کوردییە، بە تیپی عەرەبی دەرئەچێ. لە لاهیجان (مەنتیقەی موکریان -ئیران) لە لایەن گەلێک لاوی بە نرخەوە.

ئەمە ژمارەی یەکەمی نیشتمانە بە دیاری گەیشتە گەلاوێژ، هاوار و ڕۆناهی. تا پێکەوە دەس بکەن بە خەبات بۆ ئازادی کورد و کوردستان. لەو وەختەدا کە هەمو میللەتانی دنیا بۆ سەربەستی دەنوێن و دیمۆکراتی شەڕی بۆ ئەکات. نابێ ئێمەیش لێی بێ بەهرە بین.

ڕۆناهی- ژمارەی پێشوی نیشتمان گەیشتە دەستمان. لە هەمو شتێ پتر کەیفی ئێمە بەوە هات کە لە ئەرزی کوردستانی ژێر حوکمی ئیران دا زمانی ئێمە دێتە نوسین و چاپکردن. بەم جۆرە لە عیراق، ئیران، سوریا و سۆڤێت"

پیرەمێرد لە (ژین، ژ814 ی، 20 ی کانونی یەکەمی 1945 دا) لە ژێر سەردێڕی: (دەمەوبەیان) دا بەم جۆرە لە (نیشتمان) دواوە و نرخاندویەتی:

"حەفتا ساڵ لەمەوبەر، کەوام لێ هات بکەومە ناو کوڕان، ئێواران کە لە قوتابخانە ئەهاتمەوە، پێم لێ پێخاوس ئەکرد و قۆچەقانی قەڵماسکم ئەگرت بە دەستەوە، ئەچومە ئەو قەراخ شارە. دەستەی گەڕەکی خۆمان ئامادە بون بۆ شەڕەگەڕەک، بە شەڕە قۆچەقانی، کارێزی دایکی پاشا (دادین) مان بو. لە گەڵ دەرگەزێنی ئێمە سەرەتای شەڕمان دائەمەزراند. هەروا بەرە بەرە پێوەی دەنیشت تا لە ئێمە گەورەتر دەستیان ئەدایە (دار). ئەم وشەی دارە (گۆچان) ی قەف ئەستور، کە لە پشت چەمەکەیەوە گوڵمێخی ئاسنی لێ درا بو، کە ئێشی زیاتر بێ و سەر و قۆڵ باشتر بشکێنێ. فێری ئەم دەریتی شەڕی ناوخۆمانە بوبوین. پیاوکوشتنمان بە هونەر و ئازایی دەزانی. کە گەورە بوم هەر لە بەر سنگمەوە تا ئەشکنج لە چەرمی گاجوت سفرە و خەنجەر و دەمانچە و بۆندرە و ساچمە و گوللەدان و تەرەقە. ئینجا بو بە دەوری مارتینی. دو ڕیز و سێ ڕیزی فیشەک. هی وامان هەبو ئەیگوت پیاوکوشتنم بۆیە پێ خۆشە لنگەفرتێ ئەکا. پەروەرشێکی وا کە لە خوێن و ڕەگ و پەی مانا جێگیر بوبو. ڕاووڕوتمان بە جیهاد و غەزوە ئەزانی. تا ناو و دانە بردمیە وڵاتێک، وەکو جارێکی تر لە ژیان دا نوسی بوم. لە کۆڵانێک دا باستۆنێکم لە چۆلەکەیەک دا کوشتم. ئافرەتێک لە پەنجەرەی سەر کۆڵانەوە چاوی لێ بو، هاواری کرد: (قاتل وار) کوشندە.

"کە هاتمەوە بە سەر ئاشوب و لەشکر و لەشکرئاراییدا چەندێک رێبەندان لە کەرکوکەوە نەمئەتوانی بێمەوە. ئەمە پەردەیەکی تاریکی نادانی و دەشتەکی و جانەوەری بو. کە لە نەخوێندەواریییەوە پەیدا بوبو. ئاواتم بۆ خوێندەواری و پێگەیشتن و تێگەیشتنی لاوان بو. لە ترێنی رێی ئەستەموڵ دا وتبوم:

"ئومێدم وایە ئەم دەستەی کورانە مەشعەلێ هەڵ کەن

"لە تاریکیی نەزانینا، بە خوێندن، نیشتمان دەر کەن!

"خوا نەیکوشتم تا ئەو هیوایەم هاتە دی. وەکو تاریکەشەوێکی سارد و سەرما کە شارێکی بێ چرا ئەکێشێتە ژێر پەردەی کش و ماتیەوە و دەمەوبەیان، کەناری ئاسمان بە مژدەی شەفەق رون ئەبێتەوە و، لە منارە و هەمو سەربانی مزگەوتێکەوە، دەنگ و ئاوازەی بانگی بەیانی بەرز ئەبێتەوە. وا لە هەمو خاکی کوردستان دا بانگی ئازایی و وشیاری درا. ئەم هەمو گۆڤار و گوڵدەستەی مەتبوعاتە پەیدا بو. وەک گورەی باوە گورگور کە ئەوتی رەشی گڕی گەیشتە دەریای سپی، رۆژهەڵاتی ئێمەیش بە رۆژهەڵاتی هیوای گەل و تیشکی (گەلاوێژ) (گێتی تازە) یان روناک کردەوە. گۆڤارێکی تازەی (نیشتمان) م دی، هەزاران ئافەرینی لێ بێ، بەو شێوەی ئەدەب و ئەدەبیاتەیە پیرەمێردی جوان کردەوە."

تێبینی:

بۆ ئاگاداری زیاتر لە سەر نیشتمان بڕوانە:

جەمال نەبەز:

گۆڤاری نیشتمان: تەموزی 1943- مایسی 1944، بنکەی چاپەمەنی ئازاد - سوید، 1985.

ژ1- 6 ی نیشتمان لە گەڵ ئەم لێکۆڵینەوەیەدا بڵاوکراوەتەوە. پێ ئەچێ ژ7-9 ی لەو کاتەدا لە بەر دەس دا نەبوبێ.

عەلی کەریمی: بەسەرهاتی ژیانی زەبیحی، سوید. ژ7- 9 ی نیشتمان لەم کتێبەدا چاپ کراوەتەوە.

د. هیمدادی حوسێن: رۆژنامەنووسی کوردی سەردەمی کۆماری دیمۆکراتی کوردستان 1942-1947، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم. سلێمانی 2002.

دەربارەی دامەزراندنی کۆمەڵەی ژ. ک و. روداوەکانی ئەو سەردەمەی کوردستانی ئێران بڕوانە:

نەوشیروان مستەفا ئەمین: حکومەتی کوردستان (رێبەندانی 1324- سەرماوەزی 1325) کورد لە گەمەی سۆڤێتیدا، ئوتریخت، 1993.

3. رۆژنامەوانیی نهێنی و شیوعیەکانی کورد

بیری شیوعێتی و کوردی عیراق

کە شۆڕشی ئۆکتۆبەری 1917 بە ڕێبەریی لینین لە روسیا قەوما، سپای روسیا لە سەروی کوردستانی جنوبیدا گەیشتبوە رەواندز و لە رۆژهەڵاتیدا گەیشت بوە خانەقین، خەریک بو لە گەڵ هێزەکانی سپای بریتانیدا، کە گەیشتبونە سەروی بەغداد، یەکی ئەگرتەوە.

راگرتنی جەنگ لە نێوان روسیا و لاکانی تری جەنگدا لەوانە دەوڵەتی عوسمانی و، فەرمانی لینین بۆ کشانەوەی دەسبەجێی هێزەکانی روسیا لە هەمو مەیدانەکانی شەڕ، شیرازەی جەنگیی هێزەکانی روسیای تێک دا و، بە نارێکوپێکییەکی نزیک لە بڵاوە لێ کردن و هەڵاتنەوە، ناوچە داگیرکراوەکانیان چۆڵ کرد.

سپای روس لە هاتنیدا بۆ ناو کوردستان نمونەیەکی باشی بە خەڵک نەدا بو، کوشتنی بە کۆمەڵ و، تاڵانکردنی ماڵ و سامان و، سوتاندنی ئاوایی لە گەڵ خۆی هێنا بو. دەستە چەکدارەکانی ئەرمەن کە پێشەنگی سپای روس بون لە هێرشەکان دا لە هیچ جۆرە خوێنڕێژی و خراپەیەک بەرامبەر دانیشتوانی ناوچەکان نەئەپونگانەوە. تۆڵەی تاوانەکانی ئالا حەمیدیەکانیان لە دانیشتوانی بێ تاوان ئەسەندەوە.

هەواڵی پاشەکشەی سەربازەکانی روسیا و هۆی پاشەکشەیان و، قەومانی شۆڕشی ئۆکتۆبەر، ئەگەر لە زمانی هەندێ لە ئەفسەر و سەربازەکانی سپای روسیایشەوە بوبێ، ئەبێ گەیشتبێتە گوێی خەڵک. بەڵام ئەو وێنە دزێوەی سەربازانی روس لە بیری دانیشتوانی کوردستاندا دروستیان کردبو، ئەبێ خەڵک چاوەڕوانی هیچ جۆرە چاکەیەکیان لێ نەکردبێ. هەر بۆیە بە درێژایی ڕێگای کشانەوەیان لە هەر جێگایەک خەڵک بۆی کرابێ ڕێگەیان پێ گرتون و روتیان کردونەتەوە و، ئەوەندەی ئەوانیش پێیان کرابێ خراپەیان کردوە.

شۆڕشی ئۆکتۆبەری 1917 ی روسیا روی دنیای گۆڕی. سیستەمی سەرمایەداری لە سەرانسەری دنیادا خستە ژێر مەترسییەکی راستەقینەوە. دنیای سەرمایەداری بە سەرکردایەتی بریتانیا، کۆمۆنیزمیان دانا بە دوژمنی ژمارە یەکی خۆیان و، هەمو توانای خۆیان بۆ تێکشکاندنی تەرخان کرد.

دوای هاتنی ئینگلیز بۆ عیراق و بۆ کوردستان، دەزگاکانی راگەیاندنی ئینگلیز، بە تایبەتی ئەو رۆژنامە و بڵاوکراوانەی لە ژێردەستی ئەوان دا بون، ئەوەندەی بۆیان کرابێ هەوڵی زڕاندنی ناوبانگی یەکێتی سۆڤێت و پارتی کۆمۆنیستی روسی و شێواندنی بیروبۆچونەکانیان داون. بە یەکێتی سۆڤێت و بە پارتی کۆمۆنیست ناویان نەبردون، بەڵکو هەر بە بۆلشەویک ناویان هێناون. بەلشەفیک و مەنشەفیک، کە بە زمانی روسی واتای زۆرایەتی و کەمایەتی ئەبەخشن، بوبون بە ناو بۆ باڵی زۆرایەتی و باڵی کەمایەتی ناو سەرکردایەتی پارتی کۆمۆنیستی روسی. ئەو باڵەی ناو پارتی کۆمۆنیستی روسی کە لینین سەرکردایەتی ئەکرد و شۆڕشی بەرپاکرد بو بە بەلشەفیک ناسرا بون. لە بەر ئەوە دوای سەرکەوتنی شۆڕشەکە و دامەزراندنی داوودەزگای حکومەتی سۆڤێتی، هەر بە بۆلشەویک ناویان ئەبردن.

رۆژنامەی (پێشکەوتن) ی سلێمانی (1920- 1922) و، دوای ئەویش رۆژنامە کوردیەکانی سلێمانی، بە تایبەتی ئەوانەی سەردەمی دەسەڵاتی ئینگلیز، کە چەند جارێ هەواڵی (بۆلشەویک) یان بڵاوکردۆتەوە، لە هەڵبژاردنی هەواڵەکاندا، هەمیشە هەواڵی سەلبییان هەڵبژاردوە و، لە جۆری داڕشتن و بڵاوکردنەوەیدا، هەمیشە هەوڵی بەدناوکردنیان داون.

ئەمانە چەند نمونەیەکن:

"تەقویمی تازەی بۆلشەویک

"لە سەر خەبەراتی مۆسقوایە کە: بۆ گۆڕینی تەقویم لە لایەنی ئەهالیەوە ئیقتیراحاتێ بە مەجلیس دراوە. بە پێی ئەم ئیقتیراحە کە تەقدیم کراوە تەنها مانگی تشرینی ئەوەل و شوبات ئەبێ بۆ یاد و لە بیر

ئەچونەوەی ئەو ئینقیلاب و پشێویەی کە لەم دو مانگەدا روی داوە ناگۆڕێ و لە سەر حاڵی خۆی ئەهێڵرێتەوە. باقی ناوی هەمو مانگەکانی تر ئەگۆڕێ. وەکو: لە مانگەکان دا لە جیاتی کانونی سانی: لەنین. لە جیاتی مارت: ستالین و. لە ناو ڕۆژەکانیش دا لە بری دوشەمە: ڕۆژی سۆڤێت. لە باتی سێشەمە: ڕۆژی پشێوی. هەروا بە ناوی پیاوەگەورەکانیان و سائیرەوە ناو نراون و. بۆ ڕۆژی بێ ئیشی لە بری یەکشەمە سێشەمە قبوڵ کراوە."

(ژیان. ژ57. 10 ی مارتی 1927)

"حوکمی مەحکەمەی بۆلشەویک

"مەحکەمەی خوست کە لە ولایەتی فەدغانایە (تورکستان) حوکمی داوە بە سەر دو ئیسلاما بە ئیعدام و دو ئیسلامی تر یەکی بە 5 ساڵ حەبسی لە سەر ئەوە کە موقابەلەی ئەوامیر و مەساعی حکومەتیان کردوە کە ئیجباری کردون ئەبێ هەمو ژنەکانیان بە بێ پەچە بسورێنەوە. لە سەر ئەوە عمومی مەشایخ و عولەما و سایری تەبەقاتی میلەت کۆبونەوە عەکسی ئەم قەرارە فتوای شەرعی‌یان دەرهێناوە و ئیعلانیان کردوە. لە سەر ئەم فتوایە لە بەینی عەسکەر و ئەهالی‌دا هەرا واقیع بوە و دو کەس لە ئیسلامەکان کوژراون."

(ژیان. ژ82. 20 ی ئەیلولی 1927)

"ئیعدام لە روسیە

"وارشوا. حکومەتی بۆلشەویک ئیستایش دەوام ئەکات لە سەر ئیعدام کردنی مەئمورە گەورەکانی زەمانی قەیسەر و تەرەفدارەکانی لە بەر ئەوە زۆریان وەتەنەکەیان بە جێ ئەهێڵن و فیرار ئەکەن."

(ژیان. ژ87، 25 ی تشرینی ئەوەلی 1927)

ڕوی ڕاستی کۆمۆنیستەکانی ڕوسیا و بیروبۆچونەکانیان لای هاوولاتی کورد نەزانراو. بەڵکو شێوێنراو بوە. دوای گەڕانەوەی هەندێ لە دیلەکانی جەنگ ئینجا هەندێ لە هەواڵەکانی شۆڕشی سۆسیالیستی ڕوسیا بە نیوەوناچڵ گەیشتونەتە کوردستان.

شێخ مەحمود. سەرکردەی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد. بە پڕۆپاگانەدەی ئینگلیز باوەڕی نەکردوە. یەکێتی سۆڤێتی بە هێزێکی ئازادیخواز و ڕزگارکەر زانیوە. لە 20 ی 1 ی 1923 دا نامەی بۆ نوسیون. بۆ یارمەتیدانی لە شەڕی نابەرامبەری کورد- بریتانیادا داوای پشتیوانی و یارمەتی لێ کردون.

(تێبینی: یەکەم جار د. سەید عەزیزی شەمزینی ئەم نامەیەی شێخ مەحمودی لە ئارشیفی سۆڤێتی‌دا دۆزیوەتەوە و لە دکتۆرانامەکەی‌دا بڵاوی کردۆتەوە. بڕوانە: (دکتۆر عەزیز شەمزینی: جوڵانەوەی ڕزگاریی نیشتمانی‌ی کوردستان. وەرگێڕانی فەرید ئەسەسەرد. بڵاوکردنەوەی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی‌ی کوردستان. چاپی سێیەم. سلێمانی 1998. ل 162 164).

هەرچەندە لە کۆتایی بیستەکانەوە لە ناوەڕاست و خواروی عیراقدا. بە جۆرێکی ساکار و سەرەتایی‌یش بێ. جۆرێ لە ئاشنایەتی لە گەڵ بیروباوەڕی ئیشتیراکی و شیوعی‌دا پەیدا بوە. لێرە و لەوێ هەندێ شانەی پەراگەندە دروست کراوە و. سەرەنجام لە 1935 دا حیزبی شیوعی عیراق لە دایک بوە. بەڵام ئەو ئاشنایەتی‌یە لە کوردستانی عیراق و لە ناو ڕۆشنبیرانی کورددا. زۆر دوا کەوتوە. لە ناو بڵاوکەرەوەکانی بیری سۆسیالیستی و کۆمۆنیستی و. لە ناو دامەزرێنەران و چالاکەکانی شانە شیوعیەکانی عیراقدا. کەسێکی ناسراوی کورد بەرچاو ناکەوێ.

یەکێتیی تێکۆشین. لە ناوەڕاستی چلەکاندا. بە راشکاوی دانی بەمەدا ناوە. لەم بارەیەوە نوسیویتی:
"ئێمە هەروەکو ئەزانین بزوتنەوەی کۆمیونیزمی لە کوردستانی عیراقدا زۆر تازەیە، بەڵکو وەکو منداڵێکە تازە لە دایک بوبێ و عومری یەکدو ساڵە بێ. چونکە میلەت زۆر لە پاشەوە لە دەوری دەرەبەگی ئەژێت و، صەناعەت زۆر تازەیە. بۆیە حەتمیە بیری کۆمیۆنیستی تازە بێت. وە بەم جۆرە کۆنەپەرست زبانی لێ بکاتەوە. ئەم بیرەش ئەتیجەی تەتەوری ولآت بلاو ئەبێتەوە بە یارمەتی زروفی عالەمی."
(یەکتی تی کوشین. ژ3. ل 13)"

گۆڤاری گەلاوێژ (بەغداد 1939- 1949) هەندێ وتاری لە سەر لینین و کورد لە روسیا نوسیوە. بەڵام ژین بە پێچەوانەوە بە ئاشکرا دژی بۆلشەویکی نوسیوە.
بۆ یەکەمجار لە ناوەڕاستی چلەکاندا لە ناو کوردی عیراقدا شیوعی پەیدا بون. ئەویش لە ناو یەکێتیی تێکۆشین و شۆڕشدا- دو رێکخراوی ناکۆک لە گەڵ حیزبی شیوعی- نەک لە ناو حیزبی شیوعی (رەسمیی) دانپیانراوی یەکێتی سۆڤێتیدا و. لە ناو خوێندکارانی کوردا لە بەغداد نەک لە ناو کرێکارانی کوردستاندا.

یەکێتیی تێکۆشین

ساڵی 1942 فەهد، سکرتێری حیزبی شیوعی عیراق، جارێکی تر چو بۆ یەکێتی سۆڤێت. دیسانەوە حیزبی شیوعی توشی کەرت بون بو. بون بە 3 تاقمی جیاوازەوە. تاقمی مونتەمەریەکان کە (الی الامام) یان دەرئەکرد. تاقمی فەهد کە (القاعدة) یان دەرئەکرد. تاقمی (الشرارة) کە بە ناوە کۆنەکەی زمانی حیزبەوە ئەدوان.
لە مایسی 1943 دا پۆلیسی عیراقی پەلاماری رێکخراوە جیاوازەکانی شیوعیەکانی دا. زۆر لە کادرە سەرەکیەکانیان گرتن. ئەمە بو بە هۆی راوەستانی چالاکیەکانیان، بە تایبەتی چاپی بلاوکراوەکانیان.
لە شوباتی 1944 دا پاشماوەکانی هەردو تاقمی (الشرارة) و (الی الامام) لە رێکخراوێکی نوێدا بە ناوی (الحزب الشیوعي العراقي) یەکیان گرت و، دەستیان کرد بە بلاو کردنەوەی رۆژنامەی (وحدة النضال).
ژمارەیەک لە گەنجەکانی هەولێر کە لە زانستگەکانی بەغداد ئەیانخویند. لەوانە: سالح حەیدەری و جەمال حەیدەری (کە برا بون)، نافیع یونس، لەم رێکخراوەدا بوبون بە ئەندام. لقی کوردیی رێکخراوەکەیان دامەزراند و، دەستیان کرد بە بلاوکردنەوەی پەخشەیەکی دەوریی بە ناوی (یەکێتی تێکۆشین) ەوە. کە تەرجومەی کوردی ناوی عەرەبی (وحدة النضال) بو.
لە نیسانی 1945 دا. دوای ئەوەی حشع مونتەمەری بەست. رێکخراوی (وحدة النضال) نامەیان بۆ فەهد نارد و ئامادەیی خۆیان دەربڕی کە رێکخراوەکەیان هەڵبوەشێننەوە و بگەڕێنەوە ناو حیزب. فەهد وەری گرتنەوە.
سەرانی لقی کوردی (یەکێتی تێکۆشین) لە گەڵ فەهد کەوتنە گفتوگۆ بۆ ئەوەی ئەوان وەکو رێکخراوێک بە کۆمەڵ وەربگیرێن و. لە سەرکردایەتی حیزبەکەدا چەند جێگایەکیان بدرێتێ. فەهد بەمە رازی نەبو. لای وا بو لە بەر ئەوەی ئەسلی رێکخراوەکە خۆی حەل کردوە و. ئەمانیش لقی ئەوەن ئەوا ئەمانیش حەل بون و پێویستە بە تاک بێنە ناو (حشع) ەوە. فەهد و سەرانی لقی کوردی یەکێتی تێکۆشین نەگەیشتنە یەک.

شۆڕش

لقی کوردی یەکێتیی تێکۆشین لە باتی ئەوەی خۆی هەڵبوەشێنێتەوە و ئەندامەکانی بە تاک بچنە ناو (حشع) هوە بڕیاری دا ڕێکخراوەکەی بهێڵێتەوە. بەڵام بە ناوێکی ترەوە کار بکا. (حیزبی شیوعی کوردستانی عیراق) ی دامەزراند. حیزبی شیوعی کوردستان چەند کارێکی گرنگی ئەنجام دا:

1. زمانحاڵی حیزبی بە ناوی (شۆڕش) هوە دەرکرد. هەر لە بەر ئەوەیش ناوی ئەم ڕێکخراوە بە (حیزبی شۆڕش) ڕۆیشتوە. لە کاتێکدا ناوی ڕاستەقینەی (حیزبی شیوعی کوردستان) ە.

2. بە چاولێکەری حیزبە شیوعیەکانی فەرەنسا و یۆنان و یۆغۆسلافیا هەوڵی دا (بەرەی یەکگرتوی کوردستان) دروست بکا. بۆ ئەم مەبەستە حیزبێکی جەماوەریی بە ناوی حیزبی ڕزگاری کوردەوە پێکهێنا و، بۆ ئەوەی کۆمەڵانی خەڵک لە دەوری کۆببنەوە ئەم بەیانەی دەرکرد:

"بەیانی حیزبی شیوعی کوردستانی عیراق

"یەک بگرن بۆ دامەزراندنی حیزبی ڕزگاری کورد!

"تێ بکۆشن بۆ تێکشکاندنی پلانەکانی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی!

"لەم ڕۆژانەدا کە جەنگ، بە سەرکەوتنی سەرەتاکانی ئازادی، نزیکبونەوەی ڕوخانی بناغەی هێزەکانی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی، لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا بڕایەوە، ئەویش بە نەمانی هێزی دەوڵەتانی فاشیستی، هەمو گەلانی پچوک و گەورەی دنیا کە تێکۆشان و خوێنی پاکیان بۆ پێشکەوتن ڕشت، چاوەڕێن و داوای سەربەستی و مافی نەتەوەیی و مافی چارەنوسی خۆیان ئەکەن، بە پێی بارودۆخی تازەی دنیا و ئەو بەڵێننامانەی دەوڵەتانی یەکگرتو ڕایان گەیاندوە.

"پێویستە باش بزانین دەسائیسی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی بە هەمو توانایەکیانەوە کار ئەکەن. لە بەر ئەوە ئازادی ئاسان بە دەس نایە. بەڵکو ئەبێ بە هێزی پشتئەستور بە جەماوەری گەل و نیشتمانپەروەرانی دڵسۆز وەربگیرێ. ئەم بیرەش بە کردەوە لە زۆر وڵاتانی ڕۆژئاوادا جێبەجێ کراوە. بە ناوی (بەرەی بەرگری) لە فەرەنسا و (بەرەی ئەدام) لە یۆنان و (بەرەی ڕزگاری وڵات) لە یۆغۆسلافیا. خەبات دژی هێزەکانی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی دەستی پێ کردوە.

"نەتەوەی کوردی دابەشکراو بە پێی نەخشەکانی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی. ئەبێ تێ بکۆشێ لە پێناو مافی چارەنوس و ڕزگاری کوردستانی گەورەدا. ئەوەیش بە نەهێشتن و بڕینی دەستی ئیستیعماری ئینگلیزی و نۆکەرەکانیان. بە بەکارهێنانی هێزێکی ڕێکخراوی داڕێژراوی لە ناو خۆیدا بە تەواوی یەکگرتو لە هەمو ناوچە کاردیەکاندا.

"لەم ڕۆژانەدا حیزبی هەموان بە ناوی حیزبی ڕزگاری کورد، لە یەکگرتنی زۆر کۆمەڵی کوردی عیراقی پچوک. لە ئەنجامی هەوڵ و کۆششی حیزبی شیوعی کوردستانی عیراق و نیشتمانپەروەرانی تردا، پێکهات.

"لە پاڵ ئەوەدا کە حیزبی شیوعی پارێزگاری قەوارەی خۆی ئەکات. بە هەمو جۆرێ هاوکاری ئەکا بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئیستای. ئەم حیزبە لە پێناوی ڕزگاری وڵات دا تێ کۆشاوە و لە پاشەڕۆژیش دا تێ ئەکۆشێ.

"لە کۆتاییدا. ئێمەی حیزبی شیوعی. بانگ لە جەماهیری گەلی کوردی خۆشەویست ئەکەین لە عیراق دا کار بکەن بۆ پێشخستنی حیزبی ڕزگاری کورد و یارمەتیدانی. بەو پەڕی دەنگمانەوە داوا لە هەمو نیشتمانپەروەران ئەکەین کە دریخی لە هیچ تەقەلایەک نەکەن بۆ بەهێزکردنی حیزبی ڕزگاری کورد.

مەکتەبی سیاسی

حیزبی شیوعی کوردستانی عیراق"

(احمد فوزي. خناجر و جبال. بيروت. 1961. ص 100- 101)

رزگاری

حیزبی رزگاری کورد دوای ئەوەی کەوتۆتە چالاکی، چەند کاری گرنگی ئەنجام داوە:
1. لە بەیانێکی تایبەتی‌دا ئامانجەکانی خۆی رون کردۆتەوە.
2. زمانحاڵی حیزبی بە ناوی (رزگاری) یەوە دەرکردوە.
3. چەند یادداشتێکی دەربارەی کێشەی کورد داوە بە کۆڕ و کۆمەڵە ناودەوڵەتی‌یەکان.

حیزبی رزگاری کورد، لە بەر ئەوەی حیزبێکی جەماوەریی- نیشتمانیی بوە نەک حیزبێکی چینایەتی، خۆی وەکو بەرەی یەکگرتو داناوە. یادداشتەکانی بەم جۆرە ئیمزا کردوە: (اللجنة التنفيذية لحزب رزكاري كورد- حزب الجبهة الوطنية الكردية الموحدة في العراق)

تا ئیستا هیچ ژمارەیەکی (رزگاری) لە بەر دەسدا نیە، تا بخرێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە. بەڵام هەندێ بەڵگەی سیاسی و فکریی گرنگی لە دوا بە جێ ماوە، کە بۆ تێگەیشتن لە بیروبۆچونی حیزبی رزگاری و ناوەرۆکی بڵاوکراوەکانی کەڵکی زۆریان هەیە. لێرەدا، ئەوەندەی لە بەر دەس دایە، دوای وەرگێڕانی لە عەرەبیەوە ئەیان نوسمەوە:

"بەیانی دەستەی دامەزرێنەری حیزبی رزگاری کورد:

1. ئامانجی بەرزمان یەکخستن و رزگارکردنی کوردستانی گەورەیە. لە بەر ئەوەی ناوەندی حیزب لە کوردستانی عیراق دایە تێ ئەکۆشین بۆ رزگارکردنی عیراق لە نفوزی ئیستیعمار و حکومەتە کۆنەپەرستەکان، کە گەورەترین کۆسپی رێگەی پێشکەوتنی عیراقن. بۆ گەیشتن بە ئامانجی گەورە، کە ئازادی و مافی چارەنوسە.
2. تێکۆشان بۆ سەربەخۆیی ئیداری کوردستانی عیراق کە هەنگاوێکی گەورەیە بەرەو مافی چارەنوسی کوردان.
3. تێکۆشان بۆ لابردنی هەمو جۆرەکانی چەوسانەوە و جیاوازی نەتەوەیی کە کورد و کەمایەتی‌یەکانی تر توشی بون.
4. هەوڵدان بۆ دروستکردن و بە هێزکردنی پێوەندی لە گەڵ حیزب و ناوەندە کاریەکانی دەرەوەی عیراق بۆ یەکخستنی هەمو هەوڵەکان بۆ گەیشتن بە ئامانجی بەرز: مافی چارەنوس و رزگاری.
5. هەوڵدان بۆ چاک کردنی گشتلایەنەی هەمو گیروگرفتە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و رۆشنبیری‌یەکان، بە دابینکردنی مافە دیمۆکراتیەکان و، بە بەرزکردنەوەی ئاستی کشتوکاڵ و پیشەسازی و بڵاوکردنەوەی خوێندەواری و ژیاندنەوەی مێژو و ئەدەبی کوردی.
6. بەکارهێنانی زمانی کوردی لە هەمو دائیرەکان و قوتابخانەکانی ناوچە کاریەکان دا.
7. هەوڵدان بۆ رونکردنەوەی پرسی کورد بۆ هەمو گەلان بە تایبەتی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوەراست.
8. هەوڵدان بۆ دروستکردنی پێوەندی و هاوکاری لە گەڵ حیزب و رێکخراوە دیمۆکراتیەکان.
9. هەوڵدان بۆ دروستکردنی پێوەندی سیاسی لە گەڵ دەوڵەتانی دیمۆکراتی‌دا بۆ بەرهەڵستی هەوڵی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی و نۆکەرەکانیان بۆ بوژاندنەوەی میساقی سەعداباد و، بەگژاچونی هەمو گەلەکۆمەکێ ئیستیعماری و کۆنەپەرستی‌یەکان کە تەگەرە لە ئازادیی گشتی، بە تایبەتی ئازادی کورد ئەدەن."

(حمیدي 222/1)

یادداشتی حیزبی رزگاری کورد

بۆ کۆبونەوەی وەزیرانی دەرەوە لە مۆسکۆ بە بۆنەی برانەوەی جەنگەوە:

"مرۆڤایەتی بە خۆشیەوە مژدەی برانــەوەی جــەنگ و ســەرکەوتنی هێزە دیمۆکراتیــەکان و تێشـکانی بزێوترین شێوەکانی ئیستیعمار (فاشیزم) ی لە رۆژئاوا و رۆژهەلات دا وەرگرت. گەلی کـوردی دابەشـکراو و ماف خـوراو، ماوەیـەکی درێـژە لـە ژێـر بـاری زوڵـم و چەوسـانەوەدا ـەناڵێنێ و، لـە ئـەنجامی نەخشـە و قازانجەکانی ئیستیعماری بریتانی و حکومەتە کۆنەپەرستە فاشستیەکانی ئێـران و تورکیـا و عیـراق دا، لـە هەمو مافە مرۆڤایەتی و نەتەوایەتیەکانی بێ بەش کراوە.

"بـە بۆنـەی برانـەوەی جـەنگ و سـەرکەوتنی هاوپەیمانەکانـەوە گـەلی کـورد تکـا ئـەکا، بـە چـاوی دادپەروەری سەیری مەسەلەکەی بکرێ و بێ بەش نەکرێ لە گفتی هاوپەیمانەکان و ئەو بەڵێنانەی بـە گـەلانی پچوک دراوە بۆ ئازادی و مافی چارەنوسیان. ئیستایش کە لە مۆسکۆ وەزیرانی دەرەوەی سێ دەوڵەتە زلەکـە کۆ ئەبنەوە، هیواداریـن بە ئینسافەوە سەیری مەسەلەی گەلان و نەتەوەکان بکەن.

"حیزبی رزگاری کورد پێی خۆشە ئەم چەند نوقتەیەتان بخاتە بەرچاو کە پێوەندیەکی بە هێزیـان بـە مەسەلەی گەلی کورد و ئاشتیی رۆژهەلاتی ناوەراستەوە هەیە:

1. ئێمە لایەنگری ئەکەین لە خەباتی برا کوردەکـانی ئێرانمـان لـە گـەڵ بـرا ئازەربیجانیـەکانیان لـە پێناوی سەربەخۆیی خۆیی (ئیستیقلالی زاتی) و حوکمی دیمـۆکراتی و تێکۆشـان دژی حکومـەتی کۆنەپەرستی و لایەنگرەکانیان.
2. بە گرنگیەوە سەیری بارودۆخی گەلی کورد لـە تورکیـا بکـرێ. حکومـەتی فاشیسـتی تورکیـا بـە شێوەیەکی درندانە رەفتاریان لە گەڵ ئـەکا بـۆ ئـەوەی بـە تـەواوی لـە ناویـان ببـا و بیانکـا بـە تورک.
3. بار و دۆخی گەلی کورد لە عیراق دا تا رادەیەکی زۆر خراپ بوە. لە ئەنجامی وجودی ئیستیعماری بریتانی و حکومەتی کۆنەپەرستی ئیستا و ئوسلوبە فاشستیەکانیدا لە هەمو مافە دەستوریەکانی بێ بەش کراوە. سوتاندنی گوندەکانی بارزانیـەکان و شـوێنە نزیکـەکانیان و راونـان و گرتنـی هاوولاتیان وەکو مەلا مستەفا و لایەنگرەکانی بەڵگەی ئەمەن.

"لە بەر ئەوە داوا ئەکەین خواستە نیشتمانیەکانی کورد لە عیراق دا جێبەجێ بکرێن. بەلام ئێمە لامان وایە ئەوەش ناکرێ بە لە ناوبردنی ئیستیعمار و حکومەتی کۆنەپەرسـتی ئیسـتا و گـۆڕینی بـە حکومـەتێکی دیمۆکراتی راستەقینە نەبێ، کە مافە نەتەوەییەکانی کورد لە عیراق دا دابین بکا.

"وا سەرنجمان راکێشان بۆ ئەم راستیانە بە هیوای ئەوەی بە گیانی مرۆڤایەتی چارەسـەریان بکـەن. چارەسەرکردنیان بە شێوەیەکی واقیعی راست ئەبێتە هۆی گەشانەوەی شارستانێتی و ئاشـتی لـە رۆژهـەلاتی ناوەراست دا.

کۆمیتەی جێبەجێکردنی حیزبی رزگاری کورد"

دوای برانــەوەی جــەنگ وەزیرانــی دەرەوەی دەوڵەتــە گــەورە براوەکــان زنجیرەیــەک کۆبونــەوە و کۆنفرەنسیان بەستوە بۆ باسی پەیماننامـەی رێککـەوتنی ئاشـتی لـە گـەڵ ولاتـانی هاوپـەیمانی ئـەڵمانیا و، دارشتنەوەی نەخشەی دنیای دوای جەنگ:

خولی یەکەمی ئەنجومەنی وەزیرانی دەرەوەی یەکێتی سۆڤێت، ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا، بریتانیا، فەرەنسا و، چین، لە لەندەن لە 11 ی ئەیلول تا 2 ی تشرینی یەکەمی 1945 دا کراوە.

بـە دوای ئـەم کۆبونەوانـەدا کۆبونـەوەی 3 قـۆڵی وەزیرانـی دەرەوەی یـەکێتیی سـۆڤێت و وڵاتـە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا و بریتانیا لە 16 تا 26 ی کانونی یەکەمی (دیسەمبەر) 1945 لە مۆسکۆ بەسترا.

خولی دوەمی ئەنجومەنی وەزیرانی دەرەوە لە پاریس لە 25 ی نیسـان تـا 16 ی مـایس و لـە 15 ی حوزەیران تا 12 ی تەموزی 1946 بەسترا و.

کۆنفرەنسی ئاشتیی پاریس لە 29 ی تـەموز تـا 15 ی تشـرینی یەکـەمی 1946 بـۆ ئامـادەکردنی ڕێککەوتنی ئاشتی لە گەڵ ئیتالیا، مەجەر، ڕۆمانیاو بولغاریا، فینلەندە بەسترا.

خولی سێیەمی ئەنجومەنی وەزیرانی دەرەوە لـە نیۆیـۆرک لـە 4 ی تشـرینی دوەم تـا 11 ی کـانونی یەکەمی 1946 بەسترا. لەم خولەدا ڕێککەوتنەکان تەواو کران.

بروانە: تاريخ السياسة الخارجية للاتحاد السـوفيتي. الجـزء الثـاني (1945-1976)، باشـراف ا. جروميكـو، ب. بونوماريوف، دار التقدم، موسكو، 1980. ل 39 و 841-842)

یاداشتەکەی حیزبی ڕزگاری کورد ڕۆژی نوسین و ناردنی لە سەر نیە. لە بـەر ئـەوە بـۆ دۆزینـەوەی پێوەندی ڕوداوەکان لە گەڵ یەکتری، پێویستە ڕۆژی هەندێ لەو ڕوداوانە بە بیر بهێنرێنەوە:

لە 1945/5/9 دا دوەمین جەنگی جیهانی وەستاوە.

لە 16- 1945/12/26 دا کۆبونەوەی 3 قۆڵی وەزیرانی دەرەوەی سۆڤێت و ئەمەریکا و بریتانیا لـە مۆسکۆ کراوە.

لە 1946/1/22 دا جمهوریەتی کوردستان لە مەهاباد ڕاگەیەنراوە.

ئەم یاداشتانە لە بەغداد بە هۆی سەفارەتەکانی ئەو وڵاتانەوە نێردراون بۆ حکومەتەکانیان. تا ئێسـتا کەسێ سۆراخی نەکردوە کە ئاخۆ ئەم یاداشتانە گەیشتونەتە دەسـتی وەزیرەکـان یـا نـە. بـەڵام ئـەوەی تـا ئێستا دیارە ئەوەیە کە نە لەم کۆبونەوەیەدا و، نە لە هیچ کۆبونەوەیەکی تردا کێشەی کورد باس نەکراوە.

جگە لەم یاداشتە، حیزبی ڕزگاری کورد چەند یاداشتێکی تری ناردوە، لەوانە:

- یاداشتێکی درێژ بۆ کۆبونەوەی نەتەوە یەکگرتوەکان لە لەندەن بۆ ڕونکردنەوەی کێشەی کـورد. (دەقەکەی لە موسوعة دا بڵاوکراوەتەوە).
- یاداشتێک بە هۆی (مفەوەزیەتی میسری لە بەغداد) بۆ دەربڕینی پشتیوانی گـەلی کـورد لـە گـەلی میسر لە خەباتی دا دژی ئیستیعماری ئینگلیزی.

حشع لە: العدد 4، السنة الرابعة، 18 كانون الثاني 1946 (القاعـدة) دا کـە زمانحـاڵی داوەنـدی بـوە، سەبارەت بە حیزبی ڕزگاری کورد نوسیوێتی:"انه يجمع شتات عناصر من حـزب هيـوا الرجعـي ومـن بعـض الكتل والحلقات المختلفة التي كانت تألفت وانحلت دون ان تتـرک أثـرا طيبـا علـى الحركـة الكرديـة." (حميـدي 223/1)

پاش ئەوەی هەمزە عەبدوڵا بە نوێنەرایەتی مەلا مستەفا و ئەفسەرە کـوردە عیراقیـەکانی دامەزرێنـەری پارتی لە مەهابادەوە ئەگەڕێتەوە بۆ عیراق، بە نیازی کۆکردنەوەی هەمو حیزب و تاقمـە کوردیـەکان لـە یـەک پارتی دیمۆکراتی دا و، پرۆگرام و پێڕەوی حیزبەکە لە گەڵ خۆی ئەهێنێ، داوا لە حیزبی ڕزگاری کـورد ئـەکا کە بێنە ناو ئەم پارتیەوە. حیزبی ڕزگاری کورد دەقەکـەی بـەم پێشـەکیەوە بـە سـەر ئەندامـەکانی دا دابـەش کردوە:

"الميثاق القومي والمنهاج والنظام الداخلي للحزب الديمقراطي الكردي (في العراق)

"ملاحظة: ان حزبنا (حزب رزگاری كورد) يناضل مع بعض العناصر الوطنية في سبيل تشكيل حزب وطني ديمقراطي موحد باسم (الحزب الديمقراطي الكردي) من جميع العناصر والمنظمات الموجودة في كردستان العراق. وها اننا نقدم منهاج الحزب ونظامه الداخلي طالبين من اعضاء حزبنا دراسته وارسال اقتراحاتهم وملاحظاتهم حوله الى اللجنة المركزية لحزبنا رزگاري"

دوای ئەمە ڕزگاری کۆنگرەیەکی بەستوە و بە کۆمەڵ چۆتە ناو پارتی دیمۆکراتی کوردەوە و ئۆرگانەکەیشی هەر بە ناوی ڕزگارییەوە ماوەتەوە.

چەند تێبینییەک:

1. دەربارەی مێژوی حیزبی شیوعی عیراق بڕوانە:

1. 1. حنا بطاطو، العراق، الكتاب الاول والثاني والثالث، ترجمة عفيف الرزاز، بيروت، 1992.

1. 2. سمير عبدالكريم، أضواء على الحركة الشيوعية في العراق، 5 اجزاء... هەمان نوسەر ئەم 5 بەرگەی لە یەک بەرگ دا کورت کردۆتەوە:

سمير عبدالكريم، موجز أضواء على الحركة الشيوعية في العراق، مطبعة الاندلس، بيروت.

نوسەرەکەی، کە ناوێکی خواستەمەنی داناوە و ناوێکی وەهمی بۆ چاپخانە و شوێنەکەیشی نوسیوە، ئەگەرچی لە کتێبەکانی دا ئیشارەتی داوە بە سەدان بەڵگەی گرنگی حیزبی شیوعی، لەوانە بەیان و بڵاوکراوە و ڕۆژنامەکانیان، کە لە ئارشیفی دەزگا ئەمنیەکانی عیراق دا هەڵگیراون، بەڵام کتێبەکەی نرخی زانستی نیە چونکە لە لایەن دەزگا ئەمنیەکانی بەعسەوە بۆ مەبەستێکی تایبەتی ئامادە کراوە کە پەلاماردانی حشع و شێواندنی ڕابوردویەتی، نەک لێکۆڵینەوەی مێژویی.

1. 3. بثينة ناجي يوسف، سلام عادل، جزوين، دار المدى، بيروت، 2001.

2. بۆ هەندێ لە بەڵگەکانی حیزبی شیوعی کوردستان و حیزبی ڕزگاری کورد بڕوانە:

2. 1. محمد شيرزاد، نضال الاكراد، کە لە کۆتایی چلەکان دا لە قاهیرە چاپ کراوە.

2. 2. احمد فوزي، قاسم والاكراد - خناجر وجبال، بيروت، 1963. سەرچاوەکەی ئەمیش کتێبەکەی محمد شیرزادە.

2. 3. جلال الطالباني، كردستان والحركة القومية الكردية، من منشورات النور، بغداد، 1969. سەرچاوەکەی ئەم، کتێبەکەی احمد فوزی یە.

3. بە پێی کتێبەکەی: عباس جعفر حميدي، التطورات السياسية في العراق، لە ناو ئارشیفی وەزارەتی کاروباری ناوخۆی عیراق دا (ملفات وزارة الداخلية) فایلێک هەیە بە ناو و ژمارەی: "ملفه بعنوان (حزب رزگاری كورد) الرقم 110/41."

4. د. کەمال مەزهەر، ڕزگاری لە کفری، کتێبی: چەند لاپەڕەیەک لە مێژوی گەلی کورد، بەرگی دوەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2001، ل 381 - 387. سەرچاوەکەی ئەم، فایلێکی وەزارەتی ناوخۆیە.

5. ساڵح حەیدەری، کە یەکێ بوە لە دامەزرێنەر و سەرکردەکانی حیزبی رزگاری کورد، لە وتارێکدا کە لە پاشکۆی عیراق، لە 11 ی 4 ی 1978 دا بە ناونیشانی (بە بۆنەی رۆژی رۆژنامەگەری کوردییەوە رزگاری چۆن چاپ دەکرا؟) نوسیویێتی، باس ئەکا کە لە سەرەتای ساڵی 1945 دا لیژنەی ناوەندی حیزبی رزگاری کورد بریاری داوە ئۆرگانی خۆی بە ناوی (رزگاری) یەوە بە نهێنی چاپ بکا. لە بەر ئەوەی نەیانتوانیوە دەزگای چاپ دابین بکەن ناچار بون بە تایپ و رۆنیۆ چاپ و بڵاوی بکەنەوە. تایپەکەیان لە ئەرزوحاڵنوسێکی هەولێری کریوە و رۆنیۆکەیش لە بەغداد. لە بەغداد لە گەڕەکی ئەعزەمیە لە (راس الحواش) خانویەکیان بە کرێ گرتوە تایپ و رۆنیۆ و کەرەستەی دەرکردنی رزگارییان تێدا داناوە. لە پێش دا هاورێیەکی حیزبییان و، دوای ئەوەی ئەو تاقەتی چوە، خۆی لەو خانوەدا نیشتەجێ بوە. دوای ئەوەی ئەم ماڵە ئەفرۆشرێ دەزگاکان ئەگوێزنەوە خانویەکی تر لە هەمان گەڕەک و هەر لەوێ ئەمێنێتەوە تا دابی 1946 کە حیزبی رزگاری خۆی حەل ئەکا و ئەچێتە ناو پارتی دیمۆکراتی کوردەوە.

حەیدەری لە کۆتایی ئەم باسەدا نوسیویێتی: "ئەم جیهازی چاپە (مەبەستی تایپ و رۆنیۆکەیە. د.م) بێجگە (رزگاری) رۆژنامەی (شۆرش) یشی پێ چاپ دەکرا، ئەم دوانە بە دو زمان کوردی و عەرەبی تێکرا مانگی جارێک دەردەچون و، هەر جار چەند صەد ژمارەیەکیان دەردەچو، بە نهێنی لە ناوچەکانی کوردستان دا لە رێگای رێکخراوە حیزبیەکانەوە بڵاودەکرانەوە.

"سەبارەت بە دەستەی نوسەریش دەزگایەکی حیزبی تایبەتیمان نەبو بەم ناوەوە، ئەوانەی کە خەریکی چاپ و نوسین و گواستنەوە بون هەر ئەوانە بون بەرپرسیار بون لە هەمو شتێک کە پەیوەندی بە چاپ و چاپەمەنییەوە هەبو.. واتە: دەستەی نوسەران دەزگایەکی حیزبی تەسک بو، هەر ئەم تەسکیەش بوە هۆی بەردەوامی کار و پاراستنی."

ئەگەرچی لە شوێنێکی تریدا نوسیویێتی: "هەروەها ئەو هاورێیانە کە کاروباری چاپیان پێ سپێردرا بو لە کاتی دیاریکراودا دەهاتن و کاری خۆیان جێبەجێ دەکرد و دەرۆیشتن" بەڵام هیچ زانیارییەک دەرباری ناوی ئەوانەی کاروباری چاپیان پێ سپێردراوە یان لە نوسینەکانیدا بەشدار بون، بە دەستەوە نادا.

3. 1. یەکێتیی تێکۆشین

مردن بۆ نیشتمان ، و ژیان بۆ ئەوانی سەربەست

یەکیتی تێکۆشین

تێکۆشین بۆ بەهەم کردنی
هەمووی وطنی بۆ آزادی
وسەربەستی کـورد

ـــــــــ

وریا مەبەی ماست لە مەلاسی
استعمار وکۆنە پەرستی

[ژمارە (٢)] (زمانی حالی کۆمەلەی کۆمۆنیستی عراق) [ساڵ (١)]
((لقی کـورد))

« تیکوشین ضدی امتیازی شوفینیەت لە بو گەلی کورد »

یەکیتی تیکوشین

تیکوشین بو بەهیز کردنی	...	وریا بە ئەی ملەت لە
جبهەی وطنی بو نان	...	دسائسی استعمار و کونە
و آزادی ملەتی کورد	—	پەرستی

(سالی ١)   ((زبانی حالی حزبی کومونستی عراق))   ژمارە (٢)

« لقی کورد »   نرخی ژمارە (٥٠) فلس

بو خوینەوارانی خوشەویست :

جلسەی مرکزی کومەلەی برای سوفیتی یانی خوارەوەی دەر کرد بە مناسبەی یەك بونی کومەلی ناوبراو لە گەل کومەلی یەکیتی تیکوشین : (مژدە) کومەلەی برای سوفیتی خوی بە دامە کانی ، خویان بە حقیقی زانی کە شانی بە شانی لە گەل جماوری کوردە کانی یەکیتی تیکوشین دا : آسودەیی ملتی کورد بپەروەن بەرەو وە تەنها کومەلیك یەك یتی لە باشترەوە کە زیانی نیە کە گەیی بەو آسودەییە پیناك تایەت ، چونکە لە مەش کە ملت لە یەك بونی ... کانی تە نکو جلسەی تیکوشانەی زور کار ئەکات . ایتر بە پیشەوە ، بو عمل کردنی بو ای آزادی ! بو رون کردنەوەی هەر دوو ملتی کوردی بی کەس ! ؟   « جلسەی مرکزی کومەلەی برای شوفیتان »

1. یەکێتیی تێکۆشین

1. 1. وەسفی گۆڤارەکە

لە ناوچەوانی سەربەرگی ژ2 دا نوسراوە: "مردن بۆ فاشیست. ژیان بۆ نیشتمانی سەربەست"

ئینجا بە خەتێکی گەورە ناوی گۆڤارەکە: "یکتی تی کوشین"

لە ژێر ناوی گۆڤارەکەدا بە دو ستونی بەرامبەر بە یەک:

لە لای راستی: "تێ کۆشین بۆ بە هێز کردنی جەبهەی وەتەنی بۆ ئازادی و سەربەستی کورد" لە ژێریدا: "ژ2"

لە لای چەپیدا: "وریا بە ئەی میلەت لە دەسانیسی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی" لە ژێریدا: "ساڵ 1"

لە ناوەراستی هەردو ستونەکەدا:

"زبان حالی کۆمەڵەی کۆمیۆنسی عیراقی" و لە ژێریدا: "لقی کورد"

لە ل 1 - 3 وتاری یەکەمی "وریا بە ئەی میلەت"

لە ل 3 - 8 "کورد و ئۆکتۆبەر"

لە ل 8 - 11 "یەکێتیی تێکۆشین بۆ ئازادی نیشتمان"

لە ل 11 - 13 "دەنگوباس"

لە ناوچەوانی سەربەرگی ژ3 دا نوسراوە: "تێکۆشن زدی ئینتیهازیەت و شۆڤێنیەت لە نێو گەنجی کورد"

ئینجا بە خەتێکی گەورە ناوی گۆڤارەکە: "یکتی تی کوشین"

لە ژێر ناوی گۆڤارەکەدا بە دو ستونی بەرامبەر بە یەک:

لە لای راستی: "تێ کۆشین بۆ بەهێزکردنی جەبهەی وەتەنی بۆ نان و ئازادی میللەتی کورد" لە ژێری دا: "ژ3" و لە ژێر ئەویشدا "نرخی ژمارە 50 فلسە"

لە لای چەپیدا: "وریا بە ئەی میلەت لە دەسانیسی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی" لە ژێریدا: "ساڵ 1"

لە ناوەراستی هەردو ستونەکەدا:

"زبان حالی کۆمەڵەی کۆمیونسی عیراقی" و لە ژێریدا: "لقی کورد"

لە ژێر ئەمانەدا:

بۆ خوێندەوارانی خۆشەویست!

کورتە بەیانێکی ڕێکخراوی (کۆمەڵەی برای سۆڤێتستان) ە مژدەی یەککرتنی خۆیانی لە گەڵ یەکێتی تێکۆشین داوە.

لە ل 1 - 5 "دەشتی قەراج پێویستە دوبارە بگەڕێتەوە هەولێر! وە دابەش بکرێتە سەر فەلاحەکان"

لە ل 6 - 17 "بۆ زانینی ڕاستی لە بابەت تەنزیمی لقی کورد لە کوردستانی عیراق دا"

لە ل 17- 25 "گوێ بگرە لە ناڵەی میلەت". دەنگوباسی هەولێر و سلێمانی و هەڵەبجە و کەرکوک و کۆیە دەگێڕێتەوە.

ڕۆژ و مانگ و ساڵی چاپ و بڵاوکردنەوە لە سەر هیچ ژمارەیەکیان نەنوسراوە. لە بەر ئەوە کاتی دەرچونی هەر بە مەزەندە ئەتوانرێ دیاری بکرێ:

یەکەم:

ڕێکخراوەکە لە مانگی شوباتی 1944 دا دامەزراوە و لە نیسانی 1945 دا هەڵوەشاوەتەوە.

دوەم:

لە ژ3 دا ریپۆرتاجێکی لە ژێر سەردێڕی (حەلەبجە دەڵێن و دایکەن) بڵاوکردۆتەوە. سەرەتاکەی بەم جۆرە دەس پێ کردوە: "قەزا و قەدەر وابو لە 945/1/3 دا ڕێگام بە شاری حەلەبجە کەوت بۆ کڕینی هەندێ دەموالی تیجاری..."

بەم پێیە ئەبێ ژ1 و 2 لە دوا مانگەکانی ساڵی 1944 و ژ3 لە مانگەکانی سەرەتای 1945 دا بڵاوبوبێتەوە.

یەکێتیی تێکۆشین تەنیا 2 ژمارەی لە بەر دەس دایە کە ژمارەکانی دوەم و سێیەمە. ڕەنگە هەر ئەو 3 ژمارەیشی لێ دەرچوبێ. تەمەنیشی زۆر کورت و کەم خایەن بوە. بەڵام شیکردنەوەی ناوەرۆکی بابەتەکانی، بۆ لێکۆڵینەوەی ڕەوتی گۆڕان و گەشەکردنی بیری سیاسی و شێوەی کارکردن لە ناو بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردا، گرنگیی تایبەتی هەیە.

2. لە ڕوی ڕۆژنامەوانییەوە

2. 1. لە ڕوی هونەری ڕۆژنامەگەرییەوە

یەکێتیی تێکۆشین بە دەزگای چاپ دەرکراوە. جگە لە ناوی گۆڤارەکە کە بە خەتاتی نوسراوە، ئەویش بە خەتێکی ناشیرین و بە ڕێنوسێکی ناڕاست، ئیتر خەتاتی تێدا بەکار نەهاتوە. لە قەوارەی کتێب دایە و هەمو لاپەڕەکانی یەک ستونی تێدا نوسراوە. وێنە و خەریتە و کاریکاتۆری تێدا نیە. هەڵەی چاپی زۆری تێ دایە. پێ ئەچێ پیتچنەکانی کوردییان نەزانی بێ. زۆر کەم پێڕەوی خاڵبەندی تێدا کراوە و، زۆر جار لە بەکارهێنانیدا بە هەڵەدا چون.

بە گشتی وەکو گۆڤارێکی نهێنی بە کارێکی گەورە دائەنرێ.

2. 2. لە ڕوی هونەری ڕۆژنامەنوسییەوە

یەکێتیی تێکۆشین زبانحاڵی نهێنی حیزبێکی سیاسی نهێنی بوە. نوسەرەکانی دیار و ناشکرا نەبون و، شوێنی چاپ کردن و جۆری بڵاوکردنەوەی نهێنی بوە. ڕەنگە هەر بەرپرسەکانی لقی کوردی حیزبەکە بابەتەکانیشیان نوسی بێ.

پەیامێکی سیاسیی دیاریکراوی هەبوە. وەکو خۆی نوسیویێتی، بۆ چینی کرێکار و جوتیار و بە تایبەتی بۆ خاوەن بیر و خوێندەوارە پێشکەوتنخوازەکان. ویستویەتی سەرنجیان بۆ بیروبۆچونەکانی خۆی رابکێشی و لەو ڕێگایەوە رایان بکێشی بۆ ناو ریزەکانی ڕێکخراوەکەیان و. لە مرۆڤی ئاسایییەوە بیان کا بە تێکۆشەری شۆرشگێر.

3. بابەتەکانی

3. 1. بابەتی ئایدیۆلۆجی

بابەتە ئایدیۆلۆجیەکانی ئامانجی ڕێکخراوەکە و بیروبۆچونەکانی و سروشتی ڕێکخستنەکە و جۆری ڕێکخستنەکە رون ئەکاتەوە.

3. 2. دەنگوباس

دەنگوباسەکانی بریتین لە دەنگوباسی ناوونەزگاکانی حکومەتی عیراق لە شارە جیاوازەکانی کوردستاندا. دەنگوباسەکان هەر گێرانەوە نین، بەڵکو بە لێدوانەوە نوسراون. لایەکی بریتیە لە ئاشکراکردنی گەندەڵیی بەڕێوەبەرایەتی و. لایەکی تری ناواکارییە لە دەزگا بەرزەکانی حکومەت، بە تایبەتی وەزارەتەکان، بۆ ئەوەی لە شکاتی خەڵک بپرسنەوە و. سنورێ بۆ گەندەڵیی ئیداری دابنێن.

بابەتەکانی بە زۆری ئایدیۆلۆجین. مەبەستی قانیع کردنی خوێندەوارەکانێتی و. بە گشتی بابەتەکانی چ ئایدیۆلۆجی و چ هەواڵەکانی هاندەرانەن، بۆ بزواندنی ویژدان و وروژاندنی سۆزی خوێندەوارەکانی.

چ وتارە سیاسیەکانی و چ هەواڵەکانی، بە گشتی لە روی هونەری رۆژنامەوانییەوە، بە ناوەرۆک دەوڵەمەن و سەرنج راکێش و سەرکەوتون و. ئەگەر بە ئاشکرا و بە قانونی ڕێگەی دەرچونی هەبوایە لەو رۆژگارەدا خوێندەواری زۆری پەیدا ئەکرد.

ڕێنوسی گۆڤارەکە و جۆری نارشتنی نوسینەکانی، لە چاو ڕێنوسی کوردی و نارشتنی نوسینی ئەو سەردەمەدا، دواکەوتوتر بوە. لە سەرەتای چلەکانەوە تا کاتی دەرچونی یەکێتیی تێکۆشین چەندین گۆڤار و رۆژنامە دەرچون، لەوانە: رۆژنامەی حەفتانەی ژین لە سلێمانی، گۆڤاری مانگانەی گەلاوێژ و دەنگی گیتیی تازە لە بەغداد، گۆڤاری نیشتمان لە موکریان... لە بەر ئەوە ڕێنوسی کوردی و نارشتنی نوسینی کوردی تا ئەندازەیەکی باش بۆ پێشەوە چو بو، کەچی نارشتنی نوسینەکانی ئەوان بە هێزتر و ڕێنوسی ئەوان ئاسانتر بوە لە هی ئەم.

4. دیاریکردنی ئامانج

یەکێتیی تێکۆشین ئامانجی حیزبەکەیانی بە دیاریکراوی رون کردۆتەوە. لەو بارەیەوە نوسیویێتی:

"ئێمە لەم مەرحەلەیەدا بۆ سەربەستی عیراق هەوڵ ئەدەین. چونکە ئەم سەربەستیە قازانجی کورد و عەرەبە. وە چەند بزوتنەوەی پێشکەوتنی بە هێز بێ بە تایبەتی لە کوردستانی عیراق وە بە گشتی لە عیراق ئەوەندە سودی بۆ کوردی عیراق و گشت کورد ئەبێ. هەروەها ئیستا هەوڵ ئەدەین بۆ باش کردنەوەی ژیانی رەنجبەر و جوتیار و. رزگار کردنیان لە زوڵمی میر و بەگ و ئاغا. هەوڵ ئەدەین بۆ باش کردنی ژیانی کرێکار: ئیشی کەمتر وە کرێی زیاتر. بۆ پارێزگاری کاسب و تیجارەکانی بچوک. بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندن و عیلم و سەقافەت لە نێو میلەتی کورد. بۆ مکافەحەی نەخۆشی. بۆ سەربەخۆیی ئیداری و سەقافی کوردستانی عیراق کە یەکەم هەنگاوە بۆ حەلی مەسەلەی کورد.

"ئەم شتانەی کە ئێمە هەوڵی بۆ ئەدەین سەربەستەکانی عەرەبیش تەئیدی ئەکەن وە بۆی هەوڵ ئـەدەن، وە جێ بە جێ بونی ئەم داخوازیيانە هەر بۆ ئێمە نیە. بێ گومان بۆ میلەتی عـەرەبی عیراقیشـە بـە حـوکمی زروفی موەحەد. چونکە هەردولا لە یەک حکومەت ئەژین وە داخوازیمان لە یەک حکومـەت داوا ئەکـەین بۆیـە خۆشی و سەربەستی بۆ هەردولایە. کەچی ئیستا هەژاری و دەست بە سەری هەردولای داگیر کـردوە. کەواتـە پێویستە کۆمیۆنیستەکانی کورد و عەرەب لە عیراق یەک مینهاجیان هەبێ، وە لە سـەر ئەساسـی یـەک مینهـاج کیفاح بکەن..."(یەکێتی تێ کوشین، ژ2، ل 9-10)

5. دیاریکردنی هێزی جوڵانەوەکە

ی. ت. خۆی بە حیزبی هەمو خەڵک نازانێ، بەڵکو سروشتی چینایەتی حیزبەکـەی بـە رونـی دیـاری کردوە. پێی وایە چینی دەرەبەگ سەنگەری ئیستیعمارە ئـەبێ هـەڵ بتـەکێنرێ. زەوی بـە سـەر جوتیـاراندا دابەش بکرێ. لەم بارەیەوە نوسیویتی:

"کەوابو ئێمە کۆمیۆنیستانی کـورد لـە گـەڵ کۆمیۆنیسـتانی عـەرەب یـەک ئامانجمـان هەیـە ئـەویش: سەربەستی و ئازادی. بە نیسبەت ئێمە سەربەستی و ئازادی میللەتی کورد. وە بە نیسبەت ئەوان سەربەستی و ئازادی میللەتی عەرەب. وە سەربەستی و ئازادی هەردو. پارچەیەکە لە سەربەسـتی و ئـازادی گشـت میللـەتانی گێتی لە ژێر باری ئیستیعمار و کۆنەپەرستی عالەمی.

"وە زدی یەک دوژمن هەوڵ ئـەدەین ئـەویش: ئیسـتیعمار و کۆنەپەرسـتی. کۆنەپەرسـتی کـوردی بـە نیسبەت ئێمە و کۆنەپەرستی عەرەبی بە نیسبەت عەرەب. وە ئیستیعمار بە نیسبەت هەردو لا.

"وە باوەڕ بە یەک بیـر ئەکـەین وە لـە ژێـر رونـاکی یـەک نەزەریـە کیفـاح ئەکـەین ئـەویش: بیـری کۆمیۆنیستی و نەزەریەی مارکسی- لینینی.

"وە تەمسیلی یەک چین ئەکەین کە مەسالیحیان زدی یەکتر نیە ئەویش: چینی رەنجبەر و کرێکـار. بـە نیسبەت ئێمە چینی رەنجبەر و کرێکار و خـاوەن بیـر و هۆشـە پێشـکەوتوەکانی کـورد، وە نیسـبەت ئـەوان رەنجبەر و کرێکار و خاوەن بیر و هۆشە پێشکەوتوەکانی عەرەب..."(یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 10- 11)

"... ئەڵێن: ئەم گۆڤارە گەلی کورد تەمسیل ناکات و چ هێزێک نیە لە پشتی ئـەم گۆڤـارە... بـەڵێ ئـەم گۆڤارە چینانی کۆنپەرست و ئینتیهازی کورد تەمسیل ناکا.."(یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 11)

6. دیاریکردنی ئامرازی خەبات

بۆ بە جێ هێنانی سەربەستی عیراق، پێویستی بە ئەداتێکە ئەو هێزانە رێک بخات، کە قازانجیـان لـەم گۆڕینەدا هەیە، ئەویش حیزبە. حیزبێکی سیاسی کە لە سەر بنچینـەی سـنوری سیاسـی دەوڵـەت دامـەزرابێ، نەک لە سەر بنچینەی نەتەوە. ل 14- 15

پێکهێنانی حیزب و لقەکانی لە عیراقدا ئەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی عوسمانی. کاتێ کە حیزبی ئیتیحـاد و تەرەقی کاروباری گرتە دەس (1908) و لە هەمو ولایەتەکاندا لقی ئاشکرای دامەزراند. لـە بەغـداد و موسـڵ، تەنانەت لە جێگایەکی وەکو سلێمانیش لقی ئیتیحاد و تەرەقی دامەزراوە. دوای ئەو، لقی هەندێ حیزبی تـری (موئافیس) دامەزراوە.

(تێبینی: دەربارەی لقی سلێمانی ئیتیحاد و تەرەقی بڕوانە وتارەکەی کەمال رەئوف محەمەد لە کوردستانی نوێدا).

لە گەڵ دروستکردنی دەوڵەتی عیراق، لە بیستەکاندا، هەندێ لە سیاسیەکانی عیراق هەوڵیاندا ژیانی حیزبایەتی بهێننە عیراقەوە. چەند حیزبێکیان پێکهێنا. بەڵام ڕەوتی ڕوداوەکان بە جۆرێ ڕۆیشتن ئەم حیزبانە نەک هەر نەیان توانی دەورێکی کاریگەر لە ژیانی سیاسیدا بگێرن. بەڵکو حیزبایەتیان لە بەر چاوی خەڵک سوک و قێزەون کرد. ئەم حیزبە عیراقیانە بە درێژایی بیستەکان و سیەکان، هیچ کامیان، نەیانتوانیوە لقی خۆیان لە کوردستانی عیراقدا دابمەزرێنن. تەنانەت لە ناو سیاسیە پیشەییەکانی کوردیشدا بە دەگمەن توانیویانە کەسێک بکەنە هاودەنگی خۆیان.

لە کوردستانی عیراقدا چەند ڕێکخراوێکی ئاشکرا و نهێنی دامەزراون. ئەوانە هەندێکیان سیاسی و هەندێکیان کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری بون. سیاسەتی ئینگلیز، کە ئەو سەردەمە لە عیراقدا دەسەڵاتدار بون، وە سیاسەتی حکومەتی عیراقی ماوەی ئەداون وەکو پێویست گەشە بکەن و، ئەرکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری خۆیان بە جێ بهێنن:

لە تەموزی 1922 دا جەمعیەتی کوردستان لە سلێمانی دامەزرا. لەو کاتەدا هێشتا دەوڵەتی عیراق دروست نە کرا بو.

لە شوباتی 1925 دا جەمعیەتی موئافەعەی وەتەن لە سلێمانی دامەزرا. لەو کاتەدا هێشتا چارەنوسی ولایەتی موسڵ بە لادا نەکەوت بو.

لە نیسانی 1926 دا کۆمەڵی زانستی کوردان لە سلێمانی بە موافقەتی وەزارەتی ناوخۆی عیراق دامەزرا.

لە مایسی 1930 دا یانەی سەرکەوتن لە بەغداد بە موافقەتی وەزارەتی ناوخۆی عیراق دامەزرا.

ساڵی 1929- 1930 هەیئەتی وەتەنیە لە سلێمانی دامەزرا و پەلوپۆی هاویشت بۆ کەرکوک و هەولێر. دوای 6 ی ڕەشی ئەیلولی 1930 بڵاوەیان کردوە.

ئەمانە بە هۆی ئەو تەگەرانەوە کە ئەهێنرایە ڕێگایان، نەیانتوانی هەتا سەر بڕ بکەن.

جگە لە مانە بە نهێنی چەند ڕێکخراوێکیش دامەزراون.

ساڵانی 1919- 1921 پێش گەڕانەوەی شێخ مەحمود چەند ڕێکخراوێکی بچوک دامەزراون.

ساڵی 1926 کۆمەڵی زەردەشتی دامەزرا

ساڵی 1928 لقی کۆمەڵی خۆیبون دامەزرا

ساڵی 1937 کۆمەڵی برایەتی دامەزرا

ساڵی 1939 حیزبی هیوا دامەزرا.

حیزبی هیوا لە ماوەیەکی کورتدا پەرەی سەند و ژمارەیەکی زۆر خوێندکار، دوکاندار، ئەفسەرانی جەیش، ڕۆشنبیر، سەرانی عەشائیری لێ کۆبوەوە. لقی لە زۆری شار و ناوچەکانی کوردستانی عیراقدا دامەزراند. پێوەندیی بەهێزی لە گەڵ تێکۆشەرانی کوردستانی ئێران و سوریا دروستکرد.

ئامانجی سیاسیی حیزبی هیوا ڕزگاریی کوردستان بو. بەڵام بەرنامەیەکی نوسراو و دیاریکراوی نەبوە بۆ ڕێگەی ڕزگاریی کوردستان و، گۆڕینی باری کۆمەڵایەتی، ئابوری، ڕۆشنبیری... کوردستانی عیراق.

لە روی پێکهاتنی چینایەتییەوە، چینەکانی سەرەوەی کۆمەڵی کورد و چینی ناونجی کۆ کردۆتەوە.

لە روی ڕێکخراوەییەوە، نیمچە ئاشکرا بوە. تەلارێکی ڕێکخراوەیی دیاریکراوی نەبوە. ئەگەرچی سەرکردایەتی و کۆمیتەی ناوچەیی هەبوە بەڵام شتێکی رواڵەت بون. هەمو کەس زانیویتی ڕەفیق حیلمی

(سەرۆکی باڵای) حیزبەکەیە و، سەرۆکی باڵا لە زۆری شارەکاندا (موعتەمید: باوەڕپێکراو) ێکی داناوە. ئەندامەکانی حیزب بە زۆری پێوەندییان لە گەڵ ئەم موعتەمیدەدا هەبوە.

ڕێبازێکی دیاریکراوی نەبوە بۆ جۆری تێکۆشان و، دیاری نەکردوە کە ئاخۆ کوردستان چۆن ڕزگار ئەکا: بە شۆڕش و خەباتی چەکدار؟ بە کاری جەماوەریی خۆپیشاندان و مانگرتن و دەربڕینی نارەزایی؟ یان بە ململانێی پارلەمانی و گفتوگۆ...؟

ئۆرگانێکی ڕێکوپێکی چاپکراوی نەبوە بیروبۆچونەکانی بۆ گۆڕان و باش کردنی ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابوری، ڕۆشنبیری... کۆمەڵی کورد و، هەڵوێستی لە ڕوداوەکانی کوردستان و عیراق و ناوچەکە ڕون بکاتەوە. لە بەر ئەوە شوێنەوارێکی فکریی لە دوای خۆی بە جێ نەهێشتوە.

لە ناوەڕاستی چلەکاندا ناکۆکیەکانی ناو حیزبی هیوا، بە تایبەتی ناکۆکی سیاسی لە سەر دو کێشەی سەرەکی تەقیەوە:

یەکەمیان:

ئاخۆ حیزبی هیوا بەشداری جوڵانەوە چەکدارەکەی بارزان بکا یان خۆی لێ بە دور بگرێ؟

دوەمیان:

گەلی کورد لە خەباتی خۆیدا بۆ ئازادی، پشت بە یەکێتی سۆڤێت ببەستێ یان بە بریتانیا؟

هیوا نەیتوانی ئەم ناکۆکیانە چارەسەر بکات. لە ئەنجامی ئەوەدا ساڵی 1945 کەوتە هەڵوەشان و هەڵوەرین و پارچە پارچە بون.

هەڵوەشانی حیزبی هیوا جگە لەوەی بۆشایی سیاسی- ڕێکخراوەیی لە ناو بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردا دروست کرد، بۆشایی فیکرییشی بە جێ هێشت. حیزب و ڕێکخراوی تر پڕیان کردەوە.

تا ناوەڕاستی چلەکان هیچ حیزبێکی عیراقی، چ ئاشکرا و چ نهێنی، نەی توانیوە لقی خۆی لە کوردستانی عیراقدا دابمەزرێنێ. تەنانەت حیزبی شیوعی عیراقی کە لە 1935 دا دامەزرا و، لە زۆری شارەکانی عیراقدا شانە و ڕێکخراوی پێک هێناوە، لە کوردستاندا بنکەیەکی ئەوتۆی نەبوە.

بۆ یەکەمجار حیزبی شیوعی عیراق (گروهی وحدة النضال) لقی حیزبێکی عیراقی لە کوردستاندا دامەزراند و، چەندین (مفاهیم) ی فکری و سیاسی نوێی هێنایە ناو جوڵانەوەی کوردەوە.

لقی کوردی کۆمەڵەی کۆمیۆنیستی کورد، کە ڕێکخراوێکی مارکسی- لینینی بوە، ئەگەرچی لقی حیزبێکی عیراقی بوە، بەڵام زۆری ناتەواوییەکانی لە حیزبی هیوادا هەبون چارەسەر کردوە و، بە ڕونی ستراتیجی کاری خۆی و هێزەکانی و، (ئەدات) ی تێکۆشان و (ئوسلوب) ەکانی دیاری کردوە. هەر ئەمەیش دواتر، ئاشکراتر، ڕەنگی داوەتەوە لە بیروباوەڕ و شێوەی خەباتی بزوتنەوەی نیشتمانی و نەتەوەیی کوردا بە هەردو باڵەکەیەوە: حیزبی شیوعی عیراق و پارتی دیمۆکراتی کورد.

ئامانجی کورد لە عیراقدا چیە و، ڕێگەی بەدیهێنانی کامەیە؟

بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ئەبێ حیزبی تایبەتی خۆی هەبێ یان لقی حیزبێکی عیراقی بێ؟

ئایا کورد بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی ئەبێ خۆی بە تەنیا کار بکا یان لە گەڵ عەرەب پێکەوە؟

لە خەباتی خۆیدا لە ناوەوە پشت بە کێ ببەستێ و لە دەرەوە پشت بە کێ ببەستێ؟

یەکێتیی تێکۆشین وەڵامی ئەم پرسیارانەی داوەتەوە:

ئامانجی کورد لە عیراقدا سەربەستی عیراقە لە دەرەبەگایەتی و نفوزی ئیستیعمار، بە تێکۆشانی هاوبەش لە گەڵ عەرەب لە ناو یەک حیزبی عیراقیدا و، بە پشتیوانی یەکێتی سۆڤێت، بە ڕێگای تێکۆشانی جەماهیری.

یەکێتیی تێکۆشین خۆی تەمەنی کورت بو، بەڵام ئەو (مفاهیم) انەی هێنایە ناو جوڵانەوەکەوە، دواتریش بە چونی ئەندامەکانی بۆ ناو حیزبی شیوعی عیراق و پارتی دیمۆکراتی کورد، بۆ دەیان ساڵ بون بە بنچینەی چەندین کێشە و دروستکەری ناکۆکی بنەڕەتیی فکری، سیاسی، ڕێکخراوەیی... لە ناو جوڵانەوەی کوردا. سەرەنجام حیزبی عیراقی و، برایەتی کوردو عەرەب و، پەرستنی یەکێتی سۆڤێت، لە (وەسیلە) ەوە بۆ بەجێهێنانی ئامانجی سیاسی، خۆیان بون بە ئامانج (غایە).

7. دیاریکردنی شێوەکانی خەبات

لقی کوردی کۆمەڵی کۆمیۆنیستی عیراق، بەرنامەیەکی نوسراو و دیاریکراوی لە بەر دەسدا نیە تا بزانرێ بە چ ڕێگەیەک ویستویەتی باری کۆمەڵایەتی، ئابوری، ڕۆشنبیریی، خۆی گوتەنی (چینانی رەنجبەر) بە باری باشەدا بگۆڕێ. بەڵام لە دو توێی گۆڤارەکەدا هەندێ لایەنی جۆری بیرکردنەوەیان ئەخوێنرێتەوە.

یەکێتیی تێکۆشین، چەکێکی کاریگەری خەباتی حیزبەکە بوە. جگە لەوەی هۆیەکی گرنگی بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕ و بۆچونەکانی بوە، لە هەمان کاتدا هۆیەکی گرنگی ریسواکردنی زوڵموزۆری کۆمەڵایەتی و گەندەڵیی بەڕێوەبەرایەتی و دواکەوتنی وڵات و، لە ئەنجامدا هۆیەکی هاندان (تحریض) و وروژاندنی هەستی مرۆڤدۆستانەی (خاوەن بیر و هۆشە پێشکەوتوەکان) و هەستی چینایەتی (چینانی کرێکار و فەلاح) بوە، بۆ سازدان و ڕێکخستنیان بۆ خەبات بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی حیزب.

یەکێتیی تێکۆشین، داوا لە میلەت ئەکا وریا بێ، بە فرتوفێڵی ئیستیعمار هەڵنەخەڵەتێ و، دەس نەداتە چەک دژی حکومەتی عیراق. لەو کاتەدا دوەمین جەنگی جیهان بەردەوام بوە. لەو جەنگەدا بریتانیا و ئەمەریکا و یەکێتی سۆڤێت لە لایەک بون، ئەڵمانیای نازی و ئیتالیای فاشی لە لایەکی تر بون. سیاسەتی بریتانی و سیاسەتی سۆڤێتی لە عیراقدا ئەوە بو کە هەلومەرجی ناوخۆی عیراق ئارام رابگیرێ. پشێوی و ئاژاوە و شەڕی تێدا نەبێ. حیزبی شیوعی عیراق (بە رابەری فەهد کە دانپیانراوی سۆڤێتی بو) ئەمە ڕێبازی بو. کاربەدەستانی بریتانیایش، کە دەسەڵاتداری راستەقینە بون لە ناو عیراقدا، هەمان شتیان لە مەلا مستەفای بارزانی و سیاسیەکانی کورد داوا ئەکرد.

ئەم داوایەی یەکێتیی تێکۆشین لە گەڵ سیاسەتی بریتانیا و سۆڤێت و، لە گەڵ سیاسەتی حیزبەکەی فەهدا گونجاو بوە.

یەکێتیی تێکۆشین زۆر جار باسی سەربەستیی عیراق و رزگاریی کورد و کوردستان و، روخانی سەنگەری ئیستیعمار و دەرەبەگایەتی کردوە. بەڵام هەمیشە روی دەمی کردۆتە حکومەت و، داوای لەو کردوە زوڵمو زۆر هەڵبگرێ و چارەسەری گەندەڵیی بەڕێوەبردن بکا. لە چەند بۆنەیەکدا ئەمەی دوبارە کردۆتەوە، بۆ نمونە:

سەبارەت بە (بەلەدیەی هەولێر) نوسیویەتی:

"... رەئیسی بەلەدیە هەروەکو بوت لە دائیرەکەی دانیشتوە تا وەخت تەواو ئەبێ، ئومێد وایە حکومەت ئینسانێکی باش و موسەقەف بۆ ئیشوکاری میلەت هەڵبژێرێ." (ییکتی تی کوشین، ژ2، ل 11)

لە سەروتاری ژ3 دا کە لە سەر دەشتی قەراج نوسیویێتی:

"... بەو موناسەبەتە فەزانیجی تەسویە بەرچاو ئەکەین کە چۆن عەرەکان بە ناحەقی درا بە خاوەن نفوزەکان (ئاغا و دەرەبەگ) و کرمانجە بەستەزمانەکان لە حەقی خۆیان بێ بەری کران وە لە ترسی کوشتن و دەربەدەر بون بێ زبان مان و چاو لە حەقی خۆیان پۆشی، بەڵام ئێمە پێشرەوی میلەت ئەم زوڵمە بە هیچ کلۆجێکەوە قبوڵ ناکەین و لە حکومەت داوا ئەکەین دوبارە قەزیەی تەسویە بەرچاو وەرگرێ و سەرلەنوێ بێنێتە کار و کرمانجی بەستەزمان لە حەقی خۆی، لە عەردی خۆی، کە بە نارەقەی نێوچەوانی خۆ و باپیری و بە رەنجی کێڵاوە و چاندراوە بدرێتە دەست خۆی و بەرچاو حکومەت ئەکەین کە دوبارە نەکەوێتە هەڵە لە قەزیەی تەسویە و حەدێک بۆ مەسالیحی دەرەبەگەکان دابنرێ... ئیتر چاوەنۆری کاری حکومەت ئەکەین. ئایە کاریش وەک قەولێتی (مەبەستی قسەکانێتی. نم) وە یا بۆ (وزن الشعر) ئەم وتارانە ئەبات؟" (یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 5)

لە شوێنێکی تردا نوسیویێتی:

"... ئیتر بە جۆشەوە نیشتمانپەروەرە دڵ بێگەردەکانمان بانگ ئەکەین بۆ تێکۆشین بۆ روخاندنی سەنگەری ئیستیعمار لە نێو وڵات کە دەرەبەگییە. وە لە حکومەت داوا ئەکەین ئەمهەندە مل کەچ نەبێت بەرامبەر دەرەبەگەکان کە لە هەر لایەکی وڵات لە فەساد و جەور و زوڵم چ کارێکی تریان نیە..." (یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 19)

دەربارەی خەستەخانەی پێنجوین نوسیویێتی:

"... تکا لە پیاوە مەسئولەکان ئەکەین کە ئیهتیمام بە سیحەتی میلەت بدەن، ئەم ئیهتیمامە حەقێکی تەبیعی میلەتە." (یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 20)

دەربارەی قوتابخانەکانی هەڵەبجە نوسیویێتی:

"... تکا لە دەوائیری مەسئول ئەکەین حەدێک بۆ تەعەدای ئەم گەنجانە لە سەر ئەم میلەتە هەژارە دابنێن." (یەکێتی تێ کوشین، ژ3، ل 22)

8. هەندێ لە وتارەکانی یەکێتیی تێکۆشین:

"وریا بە ئەی میلەت!

"بە وردی سەیری قەزیەی کورد بکەین، ئایە لە بەر چی ئەم هەمو هەوڵ و تەقەلا و خوێنرشتنە تا ئێستا بۆ قەزیەی کورد بێ بەر (ثمرە) بوە؟

"هەروەک ئەزانین کورد میلەتێکە لە دەوری دەرەبەگی ئەژێت، واتا جەماهیری میلەت بە چەند شوێنێکا بەش کراوە، هەر بەشێکی لە ژێر حوکمی دەرەبەگێک ئەژێت، کە وێنەی راستی ئەم حالە لە تەقسیماتی عەشائیری دیارە، کە هەر عەشیرەتێک رەئیسی تایبەتی خۆی بە رێ ئەبات و بەرامبەر عەشیرەتەکانی تر وەک میلەتێکی جیاواز و بێگانە دێتە بەرچاو، بە تایبەتیش ئەو کاتە کە مەسالیحی دو رەئیس عەشیرەت رێک ناکەوێ، هەروەها جاری وا ئەبێ لە ناو یەک عەشیرەت مەسالیحی چەند ئاغا یەک و رێک ناکەوێ، کە (العیاذ باللە) بە سەدان کوشتار و سوتان ئەکەوێتە ناو ماڵی کرمانجە بەستەزمانەکان کە چ گوناهیان نیە غەیری تێکچونی مابەینی دو ئاغا، بەڵێ ئەم کوشتار و تاڵانە زەرەری کرمانجی بێ گوناە ئەبێ کە وەک چارپێن

(ماشیە) بۆ ئاغا. لە بەر ئەم جۆرە ژیانە- دەرەبەگی، جەماهیری میلەتی کورد یەک نەبۆتەوە لە تێ کۆشین بۆ قەزیەی کورد. دیرۆکی (تاریخ) شۆرشەکانی کورد بە روناکی ئەم راستیە دەر ئەخات کە چۆن لە کاتی داگیرسانی شۆرشا مەسلەحەتی چەند دەرەبەگێک رێک نەکەوتوە جا چونەتەوە گژ یەکتر. لە باتی ئەمە کیفاحی زۆردار بکەن پێکرا، بەم بۆنەیە ئاگری شۆرش کوژاوەتەوە (بێگومان بە خێنێکی بێ ژماری کرمانجان دوایی شۆرش هاتۆتەوە) هەروەها ئەم جۆرە ژیانە بۆتەوە چەکێکی بە هێز لە دەست بێگانەی خاوەن مەتامیع لە کوردستان کە یەکی خستونە گژ ئەوی تر وە بە بۆنەی بێ هێز بونیان ئەو جێگیر بۆتەوە، هەروەها ئەم جۆرە ژیانە بۆتەوە دینگەیەکی بەهێزی ئیستیعمار لە کوردستان. دوای جەنگی عالەمی یەکەم لە بێ قابیلیەتی میلەتی کورد لە دامەزراندنی حکومەتێکی کوردستانی سەربەخۆ- لە بەر دەرەبەگایەتی بە هێز- وە ئیجابی مەسلەحەتی ئیستیعمار بۆ جێ قایم کردنی، میلەتی کورد چەند بەشێک کرا تاکو تەگەرەی (مشکلە) ئەقەلیات پەیدا بکرێ لە ناو دەوڵەتانی... وە بە لێک دانی دو میلەت بە دەسائیسی ئیستیعمار بزوتنی ئازادی بێ هێز ئەبێت (ئەمەیە ئامانجی گەورەی ئیستیعمار) (تەبادولی مەناتیقی نفوزیش) لە بەینی موستەعمەرەکان سەبەبێکی بو بۆ دابەشکردنی کوردستان بە چەند جێگا.. لە نەتائیجی ئەم دابەش کردنە حکومەتێکی عیراقی: لە عەرەب و کورد عیبارەت هاتە وجود، ئەمیش لە ژێر نفوزی ئیستیعمار. کە بێ گومان ئیستیعمار نایەوێ مەناتیقی نفوزی لە دەست دەر بچێ، لە بەر ئەمە هەر جۆرە ئەسالیبێک بەکارئەهێنێ بۆ کوشتنی وەعی میلەت بۆ ئازادی و سەربەستی. لە وڵاتی عیراقیش، کە لە دەوری شوبهە دەرەبەگی ئەژێت و تازە بونی صەناعەت لە شارە گەورەکانی بڵاو بۆتەوە، ئەڵێن ئیستیعمار دەرەبەگی بە هێز ئەکا. تاکو تەگەرە بێ لە رێگای تێکۆشینی میلەت بە یەکێتی بۆ ئازادی، هەروەها دو میلەتی عیراق - کورد و عەرەب - ئەخاتە گژ یەکتر بە بڵاوکردنی بیری شۆڤێنی و کەراهیتە لە بەینی هەردو میلەت کە بە میلەتی کورد وا تێ ئەگەیەنێ کە حالی ناخۆشی کورد لەوەیە: کە لە ژێر دەست عەرەبە و لە لایەن ئەوەوە ئیستیعمار کراوە.

"لە نێو میلەتی عەرەبیش بیری خۆهەڵکێشان و حەقی تەسەیتور (تسیطر) بە سەر میلەتی کورد و مەحوی ئەقەلیات بڵاو ئەکات و تەشجیع ئەکات. ئەم بیرە شۆڤێنی‌یانە تەنیا لە لایەن ئیستیعمارەوە بە هێز ناکرێ بەڵکو چەند دەستی تریش هەیە لە گەڵی کە مەسلەحەتیان لە گەڵ ئیستیعمار یەکە، ئەمانیش: دەرەبەگی و کۆنەپەرستی و تیجارانی قەومیەت، کە ئەیانەوێ لە سەر شانی جەماهیری میلەتی کورد بگەنە مەراکیز (مەراتیبی بەرز)

"بەڵام راستی کە وردبون و واقیع فێرمان ئەکات: دەردی هەردو میلەت (کورد و عەرەب) ئیستیعمارە.

"دەرمانی ئەم دەردەش: ئازادییەکی تەواوە کە عەناسیری دیمۆقراتی تەقەدومی بێتە سەر حوکم، بەم جۆرە رێ ئەکرێت لە بەر دەم هەردو میلەت بۆ پێشکەوتن و رێک کەوتنیان بۆ تەقریری مەسیر و ئازادی و بەرزی کورد و عەرەب. پێویستە بەرچاو بکرێ: میلەتی کورد و هەر میلەتێک ئەوسا پێی ئەکرێ بە تەواوی ئازادی کە پێ بکرێ: گوزەرانی حوکمی خۆی بکات، ئەم توانایە ئەوسا جێگیر ئەبێ کە سەنگەری ئیستیعمار و دەرەبەگی بڕوخرێ و ون بکرێ لە نیشتمانی خۆشەویستمان کوردستان تاکو یەکێتی تێکۆشینی جەماهیری کورد بۆ تەقریری مەسیر بێتە کار، کە چ هێزێک لە توانای نابێت بەربەرەکانی بکات و لە پێشی راوەستێ.

"بێ گومان هەست کردن بەم راستی‌یانە لە نێو میلەتی کورد تیرێکە بۆ جەرگی ئیستیعمار، جا ئیستیعمار بۆ ئەوەی راوی خۆی بپارێزێ لەم کاتە وا دور نیە یەک لە ئەسالیبەکانی بە کار بێنێ بۆ بە هێز کردنی سەنگەری خۆی بە بێ هێز بونی بزوتنی نیشتمانی و ئازادی... جا لە بەر ئەمە ئێمە کوڕانی میلەت، شیوعی‌یانی کورد، دەنگمان بەرز ئەکەین میلەت بانگ ئەکەین: کە وریابە ئەی میلەت، وریابە ئەی میلەت، لە دەسائیسی ئیستیعمار، کە دور نیە ئیستا تەشجیعت بکات بۆ ئەوەی شۆڕشێک بکەیت گژ حکومەتی عیراق

هەڵستی جا هەزاران خوێن پاکی ڕۆڵەکانت برژێ هەروەها لە میلەتی عەرەبیشا بە بۆنەی حاق وەرگرتن بەڵام بزانە حەقی هەردو میلەت لە زگ ئیستیعمارە. ئەو سوڵتەیە کە تۆی ئیستیغلال ئەکات عەینی وەقت میلەتە بەستەزمانەکەی عەرەبیشی ئیستیغلال کردوە. ئەم دەسانیسە بۆ ئەوەیە کە هەردولا بێ هێز بکەوێ کەراهیەت زیاد بێ لە ناو هەردو میلەتی خۆشەویست تاکو قەڵای خۆی هەندێکی تر بەردەوام بێت لە نێو وڵاتی هەردو میلەت ئیتر بزانە هەراوهوریایەک خزمەتێکی ئاشکرایە بۆ ئیستیعمار ئەگەر مەسدەری ئیستیعمار بێ. بێ گومان خیانەتێکی گەورەشە بۆ میلەتی کوردی شیرین. ئومێد وایە سەدەمین جار هەڵنەخەڵەتێین بە فرتوفێڵی ئیستیعمار. ئیستا کاتی ئەوەیە دەست بخەینە دەست کورە موخلیسەکانی میلەتی عەرەب بۆ عیراقێکی ئازاد و دیمۆقراتی کە مەجال پەیدا بکرێ بۆ پێشکەوتنی و پێ گەیاندنی هەردو میلەت بۆ ئازادی و تەقریری مەسیر بۆ بەرزی و خۆشی میلەتی عەزیز... ئیتر وریابە وریابە ئەی میلەتی دڵسۆز و خۆشەویست."(یەکێتی تێکۆشین. ژ2، ل 1- 3)

"یەکێتیی تێکۆشین بۆ ئازادی نیشتمان

"ئەگەر ئاوڕێک بۆ پاشەوە بدەینەوە. ئەبینین میلەتی کورد و عەرەب ژێردەستی یەک زۆردار بون ئەویش ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بو. وە هەردولا هەوڵ و تەقەلایان ئەدا بۆ سەربەستی و رزگار بون لە بەر ئەمە وەرگەڕانی (ئینقیلاب) 1908 ی دیمۆقراتی- مەشروتیەت وە یا حەرەکەتی ئیتیحادیەکان- لە هەردولا تەئیدی وەرگرت. بە ئومێدی ژیانێکی باشتر. وە سەربەستییەکی میللی. چونکە شیعاراتی ئیتیحادیەکان هەروەک ئەزانین: سەربەستی، دادرەستی. وە یەکبون بو. بەڵام ئەمانە بە گەیشتنی حوکم. هیچ کامیان پێک ئەهێنا لەم وتانە. وە هەر وەکو پێشوەکان سیاسەتی ئیزتیهادی قەومییان بە کار هێنا. کورد و عەرەب لە دوای جەنگی گەورەی پێشوەوە بۆ تەقریری مەسیر و بۆ سەربەستی هەوڵیان ئەدا. بەڵام بێ هێزی بزوتنەوەی نیشتمانی هەردولا. وە پێک ئەهێنانی دەوڵەتانی سوێندخواران پەیمانیان بۆ میلەتانی رۆژهەڵات. وە خیانەتی ئەحزابی ئومەمیەتی دوەم بۆ شیعاری حەقی تەقریری مەسیری میلەتانی بێ هێز. ئەم دو میلەتەی لە ژێر ئیستیعمار بە جێ هێشت.

"وڵاتانی عەرەب دابەش کران بە سەر چەند مەنتیقەیەکی نفوزی ئیستیعماری. کوردیش دابەش کرا بە 3 جێ.

"کوردی عیراق لە گەڵ میلەتی عەرەبی عیراق ئیستا پێکەوە ئەژین لە ژێر یەک ئیستیعمار. لە بەر ئەمە زروفی سیاسەتی واقیعی وا پێویست ئەکات کە هەوڵ بدەین بۆ ئەوەی مەسئەلەی کورد و عەرەب موشتەرەکەن پێک بێنین. کە بێ گومان یەکبونی دولا هێزێکی گەورەیە بۆ تەحقیقی ئازادی و تەقریری مەسیر و سەربەستی. ئێمە کە شیوعیەکانی کوردین لە عیراقدا پێویستە زۆرترین ئیهتیمام بە موشکیلەی کوردی عیراق بدەین. چونکە بەری هەوڵمان لەم کاتەدا بۆ کوردی عیراق ئەبێت. بەڵام ئەم هەوڵ دانە زۆر بێ هێز ئەبێت گەر تەنها بێت. بێ گومان هێزی ئازادی پەروەرەکانی عەرەب لە عیراق موخلیسترین هێزە بۆ پێکهێنانی مەبەستمان کە قازانجی هەردو میلەتە.

"بەڵام ئەمە مەعنای ئەوە نیە. چاومان ئەپۆشین لە کوردی تورکیا و کوردی ئێران. بەری هەر غەدرێک بکەوێ پێویستە لە سەرمان رەئی گشتی عالەمی ئاگادار کەین. تاکە بزانرێ میلەتێکی مەزلوم و مەغدور هەیە. ژیانێکی ناخۆش ئەژێت. وە حەقی ژیانێکی خۆشی هەیە وەک میلەتانی تر سەربەست لە گێتی. وە پێویستە ئەم حەقەش وەربگیرێ.

"ئێمە لەم مەرحەلەیەدا بۆ سەربەستی عیراق هەوڵ ئەدەین. چونکە ئەم سەربەستیە قازانجی کورد و عەرەبە. وە چەند بزوتنەوەی پێشکەوتنی بە هێز بێ بە تایبەتی لە کوردستانی عیراق وە بە گشتی لە عیراق

ئەوەندە سودی بۆ کوردی عیراق و گشت کورد ئەبێ. هەروەها ئیستا هەوڵ ئەدەین بۆ باش کردنەوەی ژیانی رەنجبەر و جوتیار و، رزگار کردنیان لە زوڵمی میر و بەگ و ئاغا. هەوڵ ئەدەین بۆ باش کردنی ژیانی کرێکار، ئیشی کەمتر وە کرێی زیاتر. بۆ پارێزگاری کاسب و تیجارەکانی بچوک، بۆ بڵاوکردنەوەی خوێندن و عیلم و سەقافەت لە نێو میلەتی کورد، بۆ مکافەحەی نەخۆشی، بۆ سەربەخۆیی ئیداری و سەقافی کوردستانی عیراق کە یەکەم هەنگاوە بۆ حەلی مەسەلەی کورد.

"ئەم شتانەی کە ئێمە هەوڵی بۆ ئەدەین سەربەستەکانی عەرەبیش تەئیدی ئەکەن وە بۆی هەوڵ ئەدەن، وە جێ بە جێ بونی ئەم داخوازییانە هەر بۆ ئێمە نیە، بێ گومان بۆ میلەتی عەرەبی عیراقیشە بە حوکمی زروفی موەحەد، چونکە هەردولا لە یەک حکومەت ئەژین وە داخوازیمان لە یەک حکومەت داوا ئەکەین بۆ بە خۆشی و سەربەستی بۆ هەردولایە کەچی ئیستا هەژاری و دەست بە سەری هەردولای داگیر کردوە. کەواتە پێویستە کۆمیۆنیستەکانی کورد و عەرەب لە عیراق یەک مینهاجیان هەبێ، وە لە سەر ئەساسی یەک مینهاج کیفاح بکەن بەڵام ئەم کیفاحە پێک نایە، وە درخێکی عەمەلی نابێ گەر هەردولا لە یەک حیزب کۆ نەبنەوە، تاکو ببن بە یەک فیکر وە یەک هێز، وە یەک ئیرادە. ئەم حیزبەش کە هەردولا کۆ ئەکاتەوە، حیزبی شیوعی عیراقە، چونکە برا شیوعیەکانی عەرەب وە یا ئێمە شیوعیەکانی کورد وە یا هەر شیوعیەکی عیراق قەزیەی میلەت بە تەواوی ئەزانێ وە عیلاجی ئەکات کە کردەوەیان سودی بۆ هەمو لا ئەبێ، ئەمەش مەعنای ئەوە نیە شیوعیەکانی کورد لە یەک حیزب ئیش کردنیان قەزیەی کوردایەتییان بە جێ هێشتوە. نەء! لە یەک حیزب ئیشکردن مەعنای ئەوەیە کە هێزمان یەک ئەکەین بۆ پێکهێنانی مەسئەلەی هەردولا. کە بێگومان هێزی هەردولا لە توانایەتی تەگەرە زوتر حەل بکات. حیزبی شیوعی عیراقی، حیزبی رەنجبەر و کرێکار و تێگەیشتوەکانی عیراقە، ئەم حیزبە لەوانە وە بۆ ئەوانە. هەروەها ئەم حیزبە لە سەر یەک نیزام ئەڕوا و، شیوعیەکانی کورد لقی تایبەتی خۆیان هەیە، کە مەسئولە لە رواندنی بزوتنەوەی نیشتمانپەروەری لە کوردستانی عیراق.

"هەژاری و دەست بە سەری، تێکۆشین بۆ سەعادەت و سەربەستی، هێزی کورد و عەرەبی یەک کردۆتەوە، لە بەر ئەمە یەکێتیی تێکۆشین بۆ هەردو میلەتە، ئێمە بانگی گەلی کوردی عیراق ئەکەین کە رو بکەنە حیزبی شیوعی عیراق، کە حیزبی هەژار و رەنجبەر و کرێکاری کورد و عەرەبە.

"ئەی برایانی خۆشەویست زۆر باش بزانن کە یەکێتیی تێکۆشین: دەنگی سەربەستی و ئازادییە، دەنگی کوڕانی میلەتە، بۆ نان و سەقافەت و ئازادی میلەتی کورد.

"یەکێتیی تێکۆشین مینبەری میلەتی کوردە وە لە سەر ئەم مینبەرە بانگی گەلی کورد ئەکەین کە وریا بن وە بۆ نان و سەربەستی تێ بکۆشن!"(یەکێتی تی کوشین، ژ2، ل 8 - 11)

"کورد و ئۆکتۆبەر

"لە نێو تاریکی زۆرداری، لە بەینی ئێش و ئازاری مرۆڤی بەندکراو، لە نێو هەناسە ساردی و، فرمێسکی گەرمی پیر و ساوا، لە نێو هەڵمەتی خوێن مژڤپەروەران: تیشکی روناک لە ناو دەستێکی بێ گەرد بەرز بوەوە و شەش یەکی گێتی روناک کردەوە ئەو تاریکیەی کە داگیر کرد بو وەک تەمی بەهار لابەلای کرد بێ گەڕانەوە...

"ئەم تیشکە روناکە حوکمی سۆڤیاتیە، ئەم دەستە بێ گەردە دەستی بۆلشەفیکانە، کە یەکەم وە بە هێزترین سەنگەری زۆرداریان روخاند...

"ئەم تیشکە روناکە هەمیشە دەورە و پشتی روناک ئەکاتەوە، تاکو میلەتان رێ ببیننەوە بۆ چۆن وێران کردنی موغارەی ئێش و ئازار و بەندایەتی...

"مانگی ئۆکتۆبەر بەم تیشکە پیرۆزە بەختیارە. ئەی لە پاش ئەم بەختیارییە چ بەختیارییەک؟

"ڕوسیای قەیسەری وە یا (لینین) گوتەنی: بەندیخانەی میلەتان. لە ژێر جەور و زوڵمی گەلێک میلەتی کۆ نەکرد. لەم میلەتانەش بەشێکی کەم لە کورد هەبو. ئەگەر بە وردی سەیری حالی میلەتانی ڕوسیای قەیسەری بکەین ئەتوانین بڵێین واوەیلایان بو: کە لە هەر شتێک لە دوا بون. وە کاربەدەستەکان میلەت وەک حەیوانات بە کاریان ئەهێنان وە میلەتانەش هەر کات تێک ئەگیرسان وە ماڵی یەکتر هەندی تر وێرانیان ئەکرد لە نەزانی و داخی ناخۆشی ژیان. لەم میلەتانەش میلەتی کورد کە لە حالەتێکی گەلێ موتەئەخیر ئەژیا! دەوری بەداوەت و دەرەبەگی. جەماهیری میلەت لە لایەن ئاغا و مەلا و شێخ و حکومەت ئیستیغلال ئەکرێ. حالەتێکی ئیقتیسادی زۆر نزم. لە هەمو وڵاتا چاو بە دوکەڵی کارخانە ناکەوێ. لە نێو گشت زەویەکان ئالەتێکی زەراعی نابینـدرێ. هاتوچۆ بە کەر و ولاغ. لە هەزاران کەس یەک خوێندەوار نادۆزرێ. لە سەد شوێنا خەستەخانەیەک بەرچاو ناکەوێ. حالەتی ژن لە نزمترین پلەیە. کوشتار و تالان لە هەردولا.. بە کورتی حاڵەتێکی وا کە بە چ ڕویەکەوە لە گەڵ مەزاهیری مەدەنیەتا ناپێورێ. بەڵام وڵاتی ڕوسیا وە ئۆکرانیا هەندێ لە پێش بون کە لە تەنیشت ئیقتاعەوە (دەرەبەگی) کارخانەکان لوتیان بەرز کرد بو وە خوێندەواری هەندێ بڵاو بوبو...

"لە ئیحتیکاکی ئەم تەناقوزاتەوە بیری مارکس بڵێسەی ئەدا: ئەم بڵێسەیە لە تاریکی کارخانەکان وە گەرەک و کوخە تێکەڵاوی کرێکارانیش تیشکی ئەدا. هەروەها لە کون و قوژبنی قوتابخانەکان ئیشی تریاقی دەرەبەگ و قومیسەرەکانی قەیسەر، بەندیخانەکانی سیبیریاش ئەم بڵێسەیان دەرئەخست. ئەم بڵێسەیە پیرۆزە لە هەر لایەکەوە حەلەقاتی مارکسی بڵاو کرد. ئەم حەلەقاتە کە بون بە نواتی حیزبی بۆلشەویک - حیزبی لینین و ستالین - کە بە ڕاستی شەش یەکی دونیای گەڕاندەوە سەر دونیایەکی تازە کە تیشکی لە هەر لایەکی دونیای بۆگەنی بە نیزامی دەرەبەگی و سەرمایەداری ڕێ ڕوناک ئەکاتەوە لە پێش کوڕانی میلەت تاکو عالەم بە گشتی بگەڕێتەوە سەر گێتیی تازە. عالەمی ئازادی و دادرەستی (عدالت) و یەکبون و خۆشی...

"ئەم تیشکە پیرۆزە هەندێ لە وڵاتی کوردیشی ڕزگار کرد. ئەم پارچەیە کوردستانە. کە وێنەی ژیانی بە کورتی بەرچاو کرا. لە ژێر حوکمی سۆڤیاتی - حوکمی کرێکار و فەلاحان - وەک بروسکە ڕێی پێشکەوتنی بڕی. بەڵکو ئەتوانین بڵێین هەرە گەورەترین دەوڵەتی عالەمی لە پاشە خۆی بە جێ هێشت لە نێو تەناقوزاتی دونیای بۆگەنی. بەڵێ بە هۆی حوکمی سۆڤیاتی و موجتەمەعی ئیشتیراکی کە کەس بەری ئیشوکاری یەکی تر نامژێ. هەروەها چ میلەتێک میلەتێکی تر ئیستیغلال ناکات لە ژێر سێبەری ئەم حوکمە و لە ڕوناکی ئەم موجتەمەعە پیرۆزە ئەم چەند سەد هەزار کوردە وەک میلەتانی تری سۆڤیاتی بناغەی بەهێزی مەدەنیەت دروست کرد... موجتەمەعێکی بێ چین (طبقات). کەس یەکی تر ئیستیغلال ناکات. هەر کارێک لە میلەتەوە بۆ گشتی میلەتە. حاڵەتێکی ئیقیسادی زۆر بەرز. لە هەر لایەکەوە کارخانەکان لە گەڵ گەردونا گفتوگۆ ئەکەن. تراکتۆر وە مەکینەکانی تری چاندن لە گەل دەریا لێک ئەدەن - بەڵام بێ گومان سەرکەوتن بۆ مرۆڤە - وڵات وەک تۆڕێکە (شبکە) بە ڕێی ئاسن. لە سەدان کەس یەکی نەخوێندەوار نابینیت. لە هەر کوڕێکی وڵات عیلم و مەعاریف تیشک ئەدات (عەقلی ساغ لە لەشی ساغ) وڵات وەک ئەستێرەی ئاسمان بە خەستەخانە و جێگای منداڵ بون و ڕیازی منداڵان ڕازاوەتەوە. ژن و پیاو لە یەک ڕیزان چونکە هەردوکیان ئینسانن و ئیسپات کرا لە هەر وەزیفەیەکی گەل (مجتمع) ژن لە دوای پیاو نیە ئەگەر پێشەوە نەگرێ.

"لە نێو گشت میلەتانی سۆڤیاتی هەروەها لە نێو میلەتی کوردیش... برایەتی و ئاسایش و خۆشی ویستن لە باتی کوشتن و تاڵان... بەڵێ ئەمەیە حالی چەند سەد هەزار کورد لە دوای شۆڕشی پیرۆزی ئۆکتۆبەر! ئەمەیە حالی کورد لە وێنەی ژورەوەی بە هەندێ لە وەزعی و مەرکەزی بدوێین کە یەکێکە لە میلەتانی سۆڤیاتی.

"لێکدگیری سۆڤیاتی (الاتحاد السوفیاتی) عیبارەتە لە یەکەتی ئەو میلەتانە کە لە روسیای قەیسەر نەژیان وە هەر میلەتێک جمهوریەتێکی ئیشتیراکی سۆڤیاتی یا ئیقلیم وە یا مەنتیقەیەکی ئیشتیراکی هەیە کە کاربەدەستەکانی جمهوریەت یا ئیقلیم و یا مەنتیقە بە هەڵبژاردنی حور هەڵ ئەبژێررێن کە مەسئول ئەبن لە ئیدارەی وڵات هەروەها هەر جمهوریەتێک یا ئیقلیمێک یا مەنتیقەیەک بە گوێرەی.. قەومی لە مەجلیسی سۆڤیاتی ئیتیحاد نێراوی ئەبێت وە بە مساوات هەر جمهوریەتێک مومەسیلی ئەبێت لە مەجلیسی قەومیات کە ژمارەی 25 نێراوە، کە ئەم دو مەجلیسە بەرزترین سوڵتەی یەکدگیری سۆڤیاتە. وە هەر جمهوریەتێک تا حەقی ئینفیسالی هەیە لە یەکدگیری (یێکدگیری سۆڤیات) سۆڤیات وە پێش ساڵێک بە هەر جمهوریەتێک حەق درا بۆ دامەزراندنی وەزارەتی ئیشوکاری دەرەوە وە وەزارەتی پارێزگاری وڵات (دفاع)، پێشان هەمو جمهوریەتەکانی سۆڤیاتی مفەوەزی ئیشوکاری دەرەوەیان هەبو هەروەها یەک وەزیری دیفاعیان هەبو. ئەمە بۆ ئەو میلەتانەی کە زۆرن بەڵام میلەتانی وەک کورد کە لە چەند سەد هەزارێک عیبارەتن: مەسەلەن کورد جمهوریەتێکی ئیشتیراکی خاوەن حوکمی زاتییە بە ناوی نەخچیڤان، لە گەڵ جمهوریەتی قەرەباغی ئازەربایجان خاوەن حوکمی زاتی، یەک جمهوریەتی ئیشتیراکی سۆڤیاتی دائەمەزرێنن بە ناوی جمهوریەتی ئیشتیراکی سۆڤیاتی ئازەربایجان. ئەمجا جمهوریەتی نەخچیڤان خۆی مەجلیسی سۆڤیاتی تایبەتی هەیە کە بە هەڵبژاردنی سەربەستی هەڵبژێراوە و ئەم مەجلیسە بەرزترین سوڵتەیە لە جمهوریەتی نەخچیڤان 11 نێراوی هەیە لە مەجلیسی قەومیات... بەڵێ ئەم حوکمە پیرۆزەیە کە وڵاتی ئەم چەند سەد هەزار کوردەی گەڕاندۆتە بەهەشتی واقیعی هەروەها وڵاتانی هەمو میلەتانی سۆڤێتستان...

"ئەمەیە نەتائیجی ئۆکتۆبەری پیرۆز بۆ کوردەکانی سۆڤێتستان. با هەندێ بڕۆین لە ئەسەری سۆڤێتستان بۆ گشتی کورد وە مەوقیفی لە بەرامبەر هەر میلەتێک، لەم میلەتانەش میلەتی کورد.

"سۆڤێتستان هەر میلەتێک تەئید ئەکات کە بیەوێ لە ژێر ئیستیعمار دەرکەوێ و ئازاد بێ و خۆی چاوی لە بستە عەرزێکی وڵاتانی تر نیە هەر لە بەر ئەمە بو پاش جەنگی گەورەی پێشو لە هەمو ئیمتیازاتی قەیسەری لە ئێران تەنازولی کرد هەروەها تەئیدی بزوتنەوەی ئەمانوڵا خان و لە هەمو تاریخی حوکمی سۆڤێتی بە قەدەر توانای تەئیدی ئازادی میلەتانی کردوە وە گژ ئیستیعمار راوەستاوە. بەڵام ئایە مەوقیفی چە بوە لە قەزیەی کورد وە لە بەر چی چ دەنگێکی نەبوە لەم بابەتە؟

"هەروەک بەرچاو کراوە لە وتارێکی تریش (وریابە ئەی میلەت) کە هۆی فەشەل بونی قەزیەی کورد لە بەر ژیانی دەرەبەگی و دەسائیسی ئیستیعمار بوە. ئەگەر سەیری حەرەکەتی شێخ مەحمود بکەین، لە کاتێ کە ئەیەویست لە ژێر نفوزی ئیستیعمار بە دەرەبەگیاتی کوردستان ئیدارە بکا، لە مەناتیقەکانی تری عیراق دەرەبەگەکان ئەیان وت: (هۆ چۆن ئەبێ شێخ مەحمود مەلیک بێ چما ئەو باووباپیری لە ئێمە گەورەترە؟) لە لایەکی تریشەوە بزوتنی سمکۆ لە ئێران زدی شێخ مەحمود دێتە بیر و هەتا لە ناو پیاوەکانی شێخ مەحمود تێکدانی ئیشوکار لە لایەن بەکرێگیراوەکانی ئیستیعمار بو. کەوابو ئەم دەسائیسە ئیستیعماریە چۆن لە لایەن سۆڤێتستانا تەئیدێک وەرئەگرێ. ئەما شۆڕشی شێخ سەعید لە ساڵی 1925 کە لە تورکیا داگیرسا بەرامبەر زۆرداری کەمالیەکان وە بە جێ نەهێنانیان وەعد و پەیمانەکان کە ئیستیعماریش ئیشی پێک هات بە بەشکردنی کوردستان لە سەر مەناتیقی نفوز جا بۆیە بەربەستی ئەم شۆڕشەی ئەکرد وە یاریدەی کەمالیەکانی ئەدا. ئەما کە لە بەر چی ئەم شۆڕشە تەئیدێکی لە لایەن سۆڤیات وەرنەگرت:

1. حکومەتی تورکیا بە گورجی توانی لە گشتی دنیا سەد جۆرە درۆ و دەلەسە بەم بزوتنە پیرۆزە هەڵبەستی - کە لای هەمومان مەعلوم بو ئەم بزوتنە بۆ ئازادی کوردستان و ژیانێکی خۆشتر بو. لەم درۆ و

دەلەسانەش کە لەم بزوتنەوە بە زەبری ئیستیعمارە، وە بزوتنەوەیەکی دەرویشی و دەرەبەگیەتیە بۆ گەڕاندنەوەی خەلافەتی رجعی.

2. کوردەکان هیچ هەولێکیان نەدا کە راستی قەزیەیان پیشانی ئیتیحادی سۆڤێتی بدەن بەڵکو ئەو کاتە بە تەئسیری درۆ و دەلەسەی ئیستیعمار بە چاوێکی تاریک سەیری حوکمی بۆلشەفیکیان ئەکرد. هەروەها ئیستیعمار توانی زۆر کەس لە وڵات فرۆش و بێ هۆشەکان بە کرێ بگرێ بۆ ئەوەی لە سنوری سۆڤیاتی هێرش بیەنە سەر حوکمی سۆڤیاتی وە تەگەرە پەیدا بکەن. جا لەم بەدبەخت و بیر بۆگەنانە جەنابی صدیق ئەلقادری ئەم زاتە ئاخرشەڕە یەک لەم پاڵەوانانە بو کە ئەیەویست حوکمی بۆلشەفیک بروخێنێ. وە بە هێزترین سیلاحی ئەم عەللامە (صدیق ئەلقادری) موزەکەراتی قادری ناوە... داخی بە جەرگم بۆ ئەم دڵ نەخۆشانە. کە لە لای هەر موخلیسێکی میلەت و مرۆڤ راستی کۆمیۆنیستەکان دەر کەوت.

3. سۆڤێتستان تازە لە حەرەکاتی تەدەخولی بێگانە رزگاری بوبو کە چوار دەوڵەت پەلاماریان ئەبردە سەر ئەم حوکمە فەریک و تازە پێگەیشتوە. کە ئەو خوێنەی لە شۆڕشی ئینقیلاب رژا بو هێشتا وشک نەبوبو. لە لایەکی ترەوە هێشتا دەستە رەشە موفسیدەکان و چینەکانی موستەغیل و پاشماوەکانی قەیسەر جوڵە جوڵی ئەکرد. بەڵێ ئەم ویرانیە کە گەیاندرا بە روسیا بە تایبەتی و گشت وڵاتانی سۆڤیاتی ئیشوکارێکی بێ وەستانی ئەویست. لە لایەکی تریشەوە لە کاتی تازە بو حوکمی سۆڤیات ئەی ئەویست دوژمنی زۆرتر بۆ خۆی بدۆزێ لە بەر ئەمە تەدەخولی بزوتنەوەی داخلی وڵاتانی ئەو کاتەی ئەکرد... بەڵام کە هاتەوە سەر خۆ وڵاتی سۆڤێتستان تەنزیم کرا، هەردەم رەئی عامی عالەمی هوشیار ئەکرد بۆ موساعەدەی میلەتانی بێ هێز و لێقەوماو وە داوای ئیشی فیعلی ئەکرد، وە بێ گومان لەم بابەتەوە سەدان میسال هەیە... ئێمە کە کۆمیۆنیستانی کوردین ئەگەر بەم چاوەش سەیر نەکەین وا وڵاتپەروەرەکانمان وریا ئەکەین لە سیاسەتی دەرەوەی سۆڤێتستان و هەمو کۆمیۆنیستەکانی گێتی هەر بزوتنێکی نازادی تەئید ئەکەن گەر لە لایەن میلەتەوە کرا بۆ ئازادی راست نەک بە دەسانیسی ئیستیعمار کە ئەنجامی بێ هێز کردنی میلەتانە وە بە گژ یەکتر دا هێنانیانە بۆ بە هێز کردن و رەگ دابەستنی نفوزی خۆی... ئەم میلەتانی سۆڤیاتی کە بون بە سەنگەری هەمو میلەتانی گێتی بە هێز و هونەری سپای سور بەرەی پیرۆزی ئۆکتۆبەر سلاف لە هەمو میلەتانی ئازاد بۆ کردەوەیان ئێمەش کە میلەتی کوردی ژێردەست و بێ هێزین بە بەختیاریەوە دەنگمان بەرز ئەکەین و سلاف و گولاف بۆ میلەتانی سۆڤیات، بۆ سپای سور، بۆ سەرداری بەرزی هەمو ئازاپەروەرەکان و میلەتە بێ هێزەکانی گێتی ستالین...

ئیتر بژی هەمو میلەتانی گێتی بە ئازادی و خۆشی لە ژێر سێبەری یەکبون و دادرەستی." (یەکێتی تێ کۆشین، ژ2، ل 3- 8)

پێ ئەچێ نوسەری ئەم وتارە ئاگاداریی زۆری لە سەر روداوەکانی مێژوی نوێی کورد و کاروباری ناودەوڵەتان و جمهوریەتەکانی ناو یەکێتی سۆڤێت و نەتەوەکانی نەبوبێ. باوەڕی بێ ئەندازەی بە کۆمۆنیزم و خۆشەویستی بێ سنوری بۆ یەکێتی سۆڤێت و ستالین، توشی زیندەخەوی کردوە. هەندێ گوڵەی بە تاریکیەوە ناوە:

یەکەم:

ئەو جمهوریەتە کوردیە، یان ئەم بەهەشتەی ئەم باسی کردوە، تەنیا لە خەیاڵی نوسەرەکەیدا هەبوە، ئەگینا لە راستیدا شتی وا لە هیچ قۆناغێکی تەمەنی یەکێتی سۆڤێتدا نەبوە. لە هەندێ قۆناغدا حەفتەنامەی (رێیا تازە) دەرچوە و، لە رادیۆی یەریڤان بەرنامەیەکی کوردی بڵاوکراوەتەوە. ئەویش لە ئەرمەنستان بوە

نەک لە ئازەربایجان. کەمایەتی کورد وەکو دوای هەرەسهێنانی یەکێتی سۆڤێت ئاشکرا بـو، زۆریـان بـە زۆر ڕاگوێزراون بۆ جمهوریەتە دورەکان و بڵاوەیان پێ کراوە.

دوەم:

جوڵانەوەی کورد لە هەمو بەشـەکانیدا پێوەنـدییان لـە گـەڵ یـەکێتی سـۆڤێت کـردوە، هـەوڵیان داوە دۆستایەتی لە گەڵ بکەن:

شێخ مەحمود نامەی بۆ ناردون و داوای هاوکاری و دان پێدانان و یارمەتی لێ کردون.

سمکۆیش پێوەندی لە گەڵ کردون. هەم بە ناوی خۆیەوە و، هەم بە نوێنەرایەتی کوردەکانی تورکیا.

هۆی ئەوەی کە یەکێتی سۆڤێت یارمەتی بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردی نـەداوە نـەوە بـوە، کـە یـەکێتی سۆڤێت بۆ ئەوەی تورکیا و ئێران، کە هاوسنوری لای خواروی بون، نەبن بە بنکەی پیلانگێڕانـی دەوڵـەتانی ئیمپریالیستی دژی ئەو، هەر لە زوەوە پەیماننامەی سیاسی لە گەڵ بەست بون. بـۆ ئـەوەی دالـدەی دوژمنـانی یەکتری نەدەن.

سێیەم:

سمکۆ نەک دژی شێخ مەحمود نەبوە، بـەڵکو دۆسـتێکی نزیکـی بـوە و، کـاتێ کـە خێزانەکـەی شـێخ مەحمود دوای بە دیل گیرانی لێیان قـەوماوە، رویـان کردۆتـە لای سـمکۆ و، لـە سـەردەمی مەلیکایـەتی شـێخ مەحمودیشدا بۆ سەردانی شێخ هاتۆتە سلێمانی.

"بۆ زانینی ڕاستی لە بابەت تەنزیمی لقی کورد لە کوردستانی عیراق

"جوان سەرنج بدەینە ناو لاپەڕانی مێژو و حەوادیسی بەرچاو بکـەین. نـەبینین کـە چـەرخی مێـژوی ئادەمیزاد لە کاتی سوڕانی- ئەو سوڕانەی کە ئادەمیزاد هـەڵ نەقـەنێنێ لـەو زروفـە کـۆن و بـێ سـودەی کـە قۆزاخەیەکی ئاسنی بەستوە لە دەوروپشتی ئەحوالی ئیقیسادی و سیاسی و ئیجتیماعی ئەم کۆمەڵە ئـادەمیزادە لەم کاتە- بۆ قەراغی سەعادەت و ئاسایش. وە بۆ هەڵسوڕانی زروفێکی چـاکتر و پـڕ سـودتر بـۆ زۆرترینـی ئیشکەرانی ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە. وەنەبێ کە ئەم چەرخە بە هێزەی مێـژو ڕێگایـەکی لـوس و بـێ کەنـد و کۆسپەی لە بەر بێت لە کاتی ڕۆیشتنیدا. بەڵکو تەقالید و بیر و هۆش و هەڵسـوڕانی زروفـی کۆنپەرسـتی بـێ سود، هەردەم و لە هەر شوێنێک ئامادەیە بۆ دامەزراندنی گرێ و چەوتی بۆ وەستانی چەرخی مێژو، چ زۆر و چ کەم.

"ئەو چەرخەی کە بازوی زۆرترین لە ئیشکەرانی ئادەمیزادی ئـەم کۆمەڵەیـە ئـەی سـوڕێنێ، بـە سـەر تەقالید و کەلوپەلە چەوتەکەی کەمترین و بێکارەترین... ئەندامانی ئەم گەلە کە دەستی حوکم و گیان مژینیـان گرتۆتە دەست.

بەڵام قوڕ بە سەر ئەم چینە کۆنە، لە هەر شوێنێک وە هەر زەمانێک شلەژاو و شـکاوە لـە ژێـر هێـزی ئەم چەرخە پڕ هێزە وە بە دەنگە.

سەرچاوە:

جــەمال نەبــەز. گۆڤـاری کۆمۆنیســتانەی یــەکێتیی تێکۆشــین (1944- 1945) و ئیــدۆلۆژی هوردەبۆرژوازی مارکسیستی کورد. ستۆکهۆلم. 1988.

4. ڕۆژنامەوانیی نهێنی و حیزبی شیوعیی عیراق

لە عیراقی عەرەبیدا، لە کۆتایی بیستەکانەوە ئاشنایەتی لە گەڵ بیروباوەڕی سۆسیالیستی و کۆمۆنیستی بە جۆرێکی ساکار و سادە لای هەندێ کەس پەیدا بوبو. هەندێ شانەی پەراگەندە لێرە و لەوێ دروست بوبو. یەکێ لە چالاکەکانی ئەم بوارە گەنجێکی مەسیحی بو بە ناوی یوسف سەلمان یوسف (1901- 1949) کە دواتر بە ناوی (فەهد) ەوە ناوبانگی دەرکرد و. ناوی ئەو و ناوی حیزبی شیوعی عیراق تێکەڵاوی یەک بون.

لە مارتی 1935 دا هەندێ لەم شانە پەراگەندانە لە بەغداد یەکیان گرت. ڕێکخراوێکیان بە ناوی (لجنة مکافحة الاستعمار) ەوە دامەزراند و، بەیانێکیان بەم بۆنەیەوە دەرکرد ئامانجەکانی خۆیان تێدا رون کردبوەوە. هەر ئەم ڕێکخراوە بو بە ناوکی پێکهێنانی حیزبی شیوعی عیراق. زۆر زو ئاکۆکی کەوتە ناو دامەزرێنەرەکانیەوە. هەندێکیان لایان وابو کە پێویستە بایەخ بدرێ بە جەماعەتی (ئەهالی) و ڕۆژنامەکەیان، کە جەماعەتێکی پێشکەوتنخواز بون. بە ئاشکرا بە پێی قانونەکانی عیراق کاریان ئەکرد و. هەندێکی تریان بە پێویستیان ئەزانی کۆمۆنیستەکان ڕۆژنامەی تایبەتی خۆیان هەبێ. لەو کاتەدا فەهد لە دەرەوەی عیراق بو. چو بو بۆ یەکێتی سۆڤێت، لەوێ لە (زانکۆی کۆمۆنیستی ڕەنجدەرانی ڕۆژهەلات) ئەیخوێند.

عاسم فلەیح (لە دایکبوی 1905 ی بەغداد)، کە بە پیشە خەیات و. بە ئارەزو نوسەری (ریوایاتی شەعبی) بو. وە ساڵانی 1931- 1934 لە (زانکۆی کۆمۆنیستیی ڕەنجدەرانی ڕۆژهەلات لە مۆسکۆ) خوێند بوی، یەکێ بو لە دامەزرێنەرەکانی (لجنة) و (حیزبی شیوعی). لە تەموزی 1935 دا یەکەم ژمارەی (کفاح الشعب) ی وەکو زمانی (اللجنة المرکزیة للحزب الشیوعي العراقي) بڵاوکردەوە. ئەمە یەکەمین بڵاوکراوەی دەوریی ڕێکوپێک بو کە مانگانە بە نهێنی بە ناوی حیزبی شیوعی‌یەوە لە عیراق دەربچێ.

4. 1. کفاح الشعب

لە ژ3 ی ئابی 1935 ی (کفاح الشعب) دا ئامانجەکانی حیزبی شیوعی رون کراوەتەوە:

مادەی یەکەمی بریتی بو لە "دەرکردنی ئیستیعمار و دابینکردنی ئازادی بۆ گەل و. سەربەخۆیی تەواو بۆ کورد و، مافی ڕۆشنبیری... بۆ هەمو کەمایەتی‌یەکان."

مادەکانی تری دەربارەی "دابەشکردنی زەوی بە سەر جوتیاراندا" و "بەخشینیان لە قەرزی ئەرز و رەهن" و "دەسبەسەراگرتنی مومتەلەکاتی ئیستیعماریەکان وەکو بانک و، مەیدانی نەوت و، هێڵی شەمەنەفەر..." و "دانی دەسەڵات بە کرێکار و جوتیار" و "بەرپاکردنی شۆڕشی کۆمەڵایەتی لە هەمو بوارەکانی ژیاندا" و "رزگارکردنی گەل لە هەمو جۆرەکانی چەوسانەوە."

کفاح الشعب 500 دانەی لێ چاپ ئەکرا.

لە تشرینی یەکەمی 1935 دا پۆلیسی عیراقی، عاسم فلەیحی، دەرهێنەری رۆژنامەکەی گرت. زەکی خەیری، کە ئەندامێکی تری کۆمیتەی ناوەندی حیزبەکە بو، کاروباری رۆژنامەکەی گرتە ئەستۆ. بەڵام ئەویش لە کانونی یەکەمی هەمان ساڵدا گیرا. ئیتر (کفاح الشعب) پاش 5 ژمارە لە دەرچون کەوت. عاسم بەڵێنی بە پۆلیس دا ئیتر دەس لە کاری سیاسی وەرنەدا و بەڵێنەکەی خۆی بەجێهێنا. بەرنامەکەی (کفاح الشعب) یش فەرامۆش کرا.

لەو ساڵانەدا چەند رودواوی گرنگ قەومان. بەکر سدقی (بە رێچەڵەک کورد)، یەکێ لە جەنەراڵەکانی جەیشی عیراقی، ساڵی 1936 کودەتایەکی سەربازی کرد. کاروباری عیراقی گرتە دەست. ئەمە یەکەمین کودەتای سەربازی بو لە هەمو وڵاتانی عەرەبیدا. چەپەکان بە گشتی، لەوانە جەماعەتی (الأهالي)، بە گەرمی پشتیوانی‌یان لەم کودەتایە کرد. نیوەی وەزارەت ئەوان پێکیان هێنا. لەو کاتەدا چەندین رۆژنامەی پێشکەوتنخواز بە عەرەبی دەرئەچون. شیوعیەکان لەباتی دەرکردنی رۆژنامەی نهێنی لەو رۆژنامە قانونی‌یانەدا کاریان ئەکرد و ئەیاننوسی. زۆری نەخایاند بەکر سدقی بە ئاشکرا هێرشێکی توندی کردە سەر شیوعیەکان. بەڵام زۆری پێ نەچو خۆیشی کوژرا و، ئەو داوودەزگایەی ئەم دروستی کردبو هەڵوەشایەوە. هەر لەو ماوەیەدا مەلیک غازی کوژرا.

عەبدوڵا مەسعود (لە دایکبوی 1911 ی گوندێکی بەسرا)، سەرەتا خوێندکاری حقوق و دواتر پارێزەر، سەرلەنوێ رێکخراوەکانی حیزبی شیوعی عیراقی رێک خستەوە.

ساڵی 1938 فەهد لە یەکێتی سۆڤێت گەڕایەوە و، بە دابەدڵی بو بە ئەندامی ئەو کۆمیتە ناوەندی‌یەی کە عەبدوڵا مەسعود پێکی هێنا بو.

4 .2. الشرارة، الى الامام، القاعدة، وحدة النضال

لە کانونی یەکەمی 1940 دا یەکەمین ژمارەی (الشرارة) وەکو زمانی حشع بە نهێنی بڵاوکرایەوە. ئەم ژمارەیەی (الشرارة) لە دائیرەیەکی حکومەتیدا بە رۆنیۆ 90 دانەی لێ چاپ کراوە. لە پاش چەند مانگێ زیادی کردوە بۆ چەند سەد دانەیەک.

لە 1941 دا فەهد بو بە سکرتێری حشع. ساڵی 1942 حشع دەزگای چاپی پەیدا کرد. (الشرارة) هەم بو بە چاپ و هەم زیادی کرد بۆ 2 هەزار دانە.

ناوەرۆکی (کفاح الشعب: یەکەمین رۆژنامەی شیوعی) و (الشرارة: دوەمین رۆژنامەی شیوعی) جیاواز بون. هەرچی کفاح الشعب بو چەپێکی توندڕەو بو. بەڵام الشرارة هەوڵی ئەدا خۆی قورس و سەنگین پیشان بدا. ژمارەکانی بە ئایەتی قورئان و، باسەکانی بە باسی خولەفای راشیدین و ئیمام عەلی ئەڕازانەوە.

لە ساڵانی دوەمین جەنگی جیهانیدا (1939- 1944) تا یەکێتی سۆڤێت تێکەڵاوی جەنگەکە نەبوبو، حشع ئەم شەڕەی بە جەنگێکی نارەوای ئیمپریالیستی دانەنا کە بۆ دابەشکردنی دنیا و ناوچەی نفوزە. بەڵام کە ئەڵمانیا پەلاماری یەکێتی سۆڤێتیدا ئیتر حشع شەڕەکەی بە جەنگی رزگاری دانا و پشتیوانی لە بەرەی دیمۆکراتی ئەکرد.

لە تشرینی دوەمی 1942 دا فەهد لە رێگەی ئێرانەوە جارێکی تر چوەوە بۆ یەکێتی سۆڤێت. لەو ماوەیەدا کە ئەو لە دەرەوەی عیراق بو، حشع توشی تەنگوچەڵەمەیەکی قوڵی رێکخراوەیی بو. بو بە 3 پارچەوە:

یەکەمیان:

گروهێ بون کە دەستیان گرت بو بە سەر داوودەزگای چاپی حیزبەکەدا. بە ناوی حیزبی شیوعی عیراقەوە درێژەیان ئەدا بە دەرکردنی الشرارة. ئەیان ویست فەهد لە سکرتێری بخەن.

دوەمیان:

گروهێکی تر بون کە لە حشع جیابونەوە، بڵاوکراوەیەکیان لە تشرینی دوەمی 1942 دا بە ناوی (الی الامام) ەوە دەرئەکرد. لە بەر ئەوەی ئەم گروهە بۆ رێکخستنی کاروباری حیزب و دانانی پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆ و هەڵبژاردنی کۆمیتەی ناوەندی داوای گرتنی کۆنگرەی حیزبی‌یان ئەکرد پێیان ئەوتن تاقمی موئتەمەر (المؤتمریون).

سێیەمیان:

گروهێک بون کە خۆیان بە دڵسۆزی فەهد دانەنا و بۆ رونکردنەوەی بیروبۆچون و هەڵویستەکانی خۆیان لە کانونی دوەمی 1943 ەوە دەستیان کرد بە دەرکردنی رۆژنامەیەک بە ناوی (القاعدة) ەوە. پێیان ئەوتن تاقمی القاعدة.

لە نیسانی 1943 دا فەهد لە یەکێتی سۆڤێت گەڕایەوە. کەوتە هەوڵدانی رێکخستنەوەی حیزب و کۆتایی هێنان بەو پاشاگەردانیەی تێی کەوت بو. ئیتر حیزبی شیوعی لە سەر دەستی فەهدا بو بە هێزێکی خاوەن نفوزی کاریگەری (نهێنی) ناو مەیدانی جوڵانەوەی سیاسی لە عیراقدا.

لە مایسی 1943 دا پۆلیسی عیراقی شاڵاوی بۆ رێکخراوە شیوعیەکان برد و زۆری لێ گرتن. هەندێ لە سەرکردەی گروپەکانی (الی الامام) و (الشرارة) گیران. ئەمەش کاری لە چالاکیەکانیان، بە تایبەتی چاپی بەخشەکانیان، کرد.

لە شوباتی 1944 دا پاشماوەکانی هەردو گروپی (الشرارة) و (الی الامام) لە رێکخراوێکی نوێدا بە ناوی حیزبی شیوعی عیراق یەکیان گرت و، دەستیان کرد بە بڵاوکردنەوەی رۆژنامەی (وحدة النضال) بە زمانی عەرەبی. ئەمانە لقێکی کوردی‌یشیان پێک هێنا کە (یەکێتی تێکۆشین) ی بە زمانی کوردی دەرئەکرد.

لە مارتی 1944 دا فەهد یەکەمین کۆنفرەنسی حیزبی شیوعی عیراقی بەست. کۆنفرەنس لە بەغداد لە گەڕەکی شێخ عومەر بە ئامادەبونی 18 ئەندام بەسترا. یەکێ لە ئامادەبوان مەلا شەریفی مەلا عوسمان (1925- 1976) بو.

مەلا شەریف کوردێکی هەولێری و بە پیشە چاپچی بو. کوڕە مەلا و خوێندنی دینیی بو. ساڵی 1943 پێوەندی بە حشع ەوە کردبو. لەو کۆنفەرەنسەدا بو بە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی و بە سکرتێری

لقی کوردیی حشع. ئەوە یەکەمین جار بو کوردێک بچێتە دەزگای سەرکردایەتی حشع ەوە. تا ئەو کاتە کـورد لە ریزەکانی حشعدا زۆر کەم بون. ئەوەی هەیش بو لە ریکخراوی (یەکێتی تێکۆشین) کۆ بو بوەوە.

کۆنفرەنس پەیمانی نیشتمانی (المیثاق الوطني) حیزبی پەسەند کرد. لە مادەی 10 دا نوسیوێتی: "تـێ ئەکۆشین لە پێناوی یەکسانی‌یەکی راستەقینەی مافەکانی کەمایەتی نەتەوەیی کورد لە گەڵ موراعـاتی مافـەکانی تاقمە نەتەوەیی و رەگەزییە پچوکەکانی وەکو تورکمان و ئەرمەن و یەزیدی."

لەم کۆنفەرەنسەدا دروشمی (نیشتمانێکی ئازاد و میللـەتێکی بـەختیار) کـە دروشـمی حیزبـی شـیوعی سوریا بو، کرا بە دروشمی حشع و نیتر لە سەروی هەمو بڵاوکراوەکانی‌دا بە عەرەبی و کوردی ئەینوسی.

پاش یەک ساڵ لە بەستنی یەکەمین کۆنفرەنس لە مارتی 1945 دا فەهد یەکەمین موئتەمـەری حیزبـی شیوعی عیراقی بەست. موئتەمەرەکە لە بەغداد لە کەرخ بە ئامادەبونی 27 ئەندام بەسترا. 17 یان لەوانە بـون کە لە کۆنفرەنسی یەکەمی ساڵی پاردا ئامادە بوبون. یەکێکیان هەمان مەلا شەریفی مەلا عوسمان بو.

موئتەمەر بەڵگەکانی حیزب، لەوانە نیزامی داخلی، پەسەند کـرد و، کۆمیتـەی ناوەنـدی هـەڵبژارد. مـەلا شەریف ئەندامی ئەم کۆمیتەیە بو.

بە پێی مادە 27 ی نیزامی داخلی حشع: "کورد و ئەرمەن هەر یەکەیان لقێکی حشع دائەمەزرێنن. هەر یەکێ لەم لقانە پلانی سیاسی و تاکتیکی خۆی ئەبێ. کە نـابێ نـاکۆک بـێ لـە گـەڵ پلانـی گشـتی حیـزب و، نیزامی داخلی تایبەتی خۆی ئەبێ کە بنچینەکانی لەم نیزامەوە هەڵئەهێنجێ بە پێی هەلومـەرجی لقـەکان. هـەر لقە جەریدەی خۆی ئەبێ کە ئەبێتە زمانی حاڵی."

(سەرچاوە: جعفر عباس حمیدي. التطورات السیاسیة في العراق 1941 - 1952. مطبعة النعمان. نجف الاشـرف. 1976. ص 220)

دوای ئەم موئتەمەرە، لقی کـوردیی حشـع بـە سەرپەرشـتی فەهـد کەوتـە دەرکردنـی (ئـازادی). ئـەوە یەکەمین جار بو حیزبی شیوعی عیراق بە کوردی زمانحاڵی خۆی بڵاوبکاتەوە.

4. 3. ئازادی

ژ3 ی ئازادی کە ئیستا وێنەی یەکەم لاپەرەی لە بەر دەس دایە لە حوزەیرانی 1945 دا دەرچوە. بەو پێیەی کە ئازادی لەو ماوەیەدا مانگانە دەرچوە، ئەبێ دوەم ژمارەی لە مایسدا و، یەکـەم ژمـارەی لـە نیسـانی 1945 دا دەرچوبێ.

لە ژمارەی مانگی شوباتی 1945 ی (القاعدة) دا فەهد ئەرکەکانی (ئازادی) بەمجۆرە دیاری کردوە:

"تێکۆشـــان لـــە پێنـــاوی ئـــازادی کـــورد و، ســـیادەی نیشـــتمانی‌ماندا، لـــە پێنـــاوی سەربەســـتی‌یە دیمۆکراتیـەکانیاندا، لـە پێنـاوی دابینکردنـی نـان و جلوبـەرگیاندا، لـە پێنـاوی دۆسـتایەتی و برایـەتی ئارەزومەندانەی کورد و عەرەبدا، بۆ عیراقێکی ئازادی دیمۆکراتی و گـەلێکی رزگـار لـە هـەژاری و نـەزانی و نەخۆشی، لە پێناوی ئەوەدا کە دۆستایەتی عەرەب و کورد رەمزی یەکێتی‌ی نیشتمانی‌مان بێ و، لە پێش هـەمو دروشمەکانمانەوە لە پێناوی نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیاردا."

ئازادی لە سەروتاری ژ1 ی دا نوسیوێتی:

"ئێمە داوا لە گەلی کورد ناکەین لە گەلی عەرەب جیا ببێتەوە، پشـتیوانی لـە جوڵانـەوەی لـەو بابەتـەش ناکەین، چونکە زەرەر لە قازانجی کورد و عەرەب ئەدا بەتایبەتی لە قۆناغی ئیستای جیهـان و عیـراقدا. بـەڵام

بیری گەلەکەمانی نەخەینەوە و داوای لێ ئەکەین، داوا ئەکەین لە رۆڵە هوشیارەکانی گەلەکەمان، داوا ئەکەین لە هەمو کوردێکی دڵسۆز کە گەل و نیشتمانەکەی خۆش ئەوێ، کە گەلەکەی بە رێک نەخراوی و ئامادە نەکراوی بە جێ نەهێڵێ، تێ بکۆشێ لە پێناوی دامەزراندنی حیزب و رێکخـراوی دیمـوکراتیدا بـۆ رێکخسـتنی گـەلی کورد و ئامادەکردن و توانینی بۆ بە کارهێنانی مافی خۆی لە بڕیاردانی چارەنوسـی خـۆیدا، وە بـۆ ئـەوەی یەکێتییەکەی لە گەڵ عەرەب لە عیراقدا یەکێتییەکی ئارەزومەندانەی دامەزراو بێ لە سەر بنچینەی یەکسانی لە هەمو مافەکاندا."

(تێبینی: ئەم دو دەقەی سەرەوە لە ئازادی وەرنەگیراون. لە تەقریرێکی عـەرەبی حشـع وەرگیـراون. تـا دەقی کوردی وتارەکان ئەدۆزرێتەوە، بە ناچاری ئەمە لـە عەرەبییـەوە کراوەتـەوە بـە کـوردی. لـە بـەر ئـەوە بێگومان هەندێ جیاوازی لە وشە و رستە و دارشتنەکانیدا لە گەڵ دەقی ئەسڵیدا ئەبێ).

بڕوانە:

"تقرير اللجنة المركزية للحزب الشيوعي العراقي اذار عام 1962

سياستنا و طريقنا لحل المسألة القومية الكردية في العراق حلا ديمقراطيا عادلا"

رێبازی ئازادی

بۆ تێگەیشتن لە رێبازی ئازادی پێویستە هێڵە گشـتییەکانی سیاسـەتی نـاوەکی و دەرەکـی حشـع رون بکرێنەوە:

دوای تەواوبونی دوەمین جەنگی جیهانی ئیتر جەنگی سارد لە نێوان بەرەی رۆژهەڵات بە سەرۆکایەتی یەکێتی سۆڤێت و بەرەی رۆژئاوا بە سەرۆکایەتی ئەمەریکا دەستی پێ کرد. حیزبی شیوعی، حیزبێکی نهێنـی بوە، بە پێی سەرەتا رێکخراوەییەکانی ستالین رێکخراوە. گوێڕایەڵی هـەمو ئەنـدامانی حیـزب بـۆ کۆمیتـەی ناوەندی و، گوێڕایەڵی کۆمیتەی ناوەنـدی بـۆ حیزبـی شـیوعی سـۆڤێتی. یـەکێ بـوە لـە سـەرەتاکانی هـەمو بیروبۆچون و کارەکانی. حیزبی شیوعی عیراق بە چاوی حیزبی شیوعی سۆڤێتی و یەکێتی سۆڤێتی تەماشای روداوەکانی جیهان و ناوچەکە، تەنانەت تەماشای روداوەکانی ناوخۆی عیراقی کردوە. یەکێتی سۆڤێتیش لـە روانگەی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتەکەی خۆی و ململانێی لە گەڵ ئەمەریکا و وڵاتـە سـەرمایەدارییەکانی تـرەوە سەیری دنیای کردوە.

ستایشی یەکێتیی سۆڤێت و، دژایەتی ئیمپریالیزم و نۆکەرەکانی، لای حشع، سەروی هەمو ئەرکەکانی بوە.

لە مەسەلەی دەسەڵاتی سیاسیدا، جگە لـە ماوەیـەکی کـورتی سـەردەمی سکرتاریەتی باسـم (بـەهائەدین نوری) (1952- 1953)، هەرگیز دروشمی روخاندنی رژێمی پاشایەتی بەرز نەکردۆتـەوە و، هەمیشـە داوای دامەزراندنی رژێمێکی دیمۆکراتی و نیشـتمانی کـردوە، کـە مـافی هـەڵبژاردنی ئـازاد و، دەربڕینـی بیـروڕا و پێکهێنانی حیزب و نەقابە و رێکخراوی پیشەیی دابین بکا.

بۆ چارەسەرکردنی کێشەی زەوی هەوڵی روخاندنی رژێمی دەرەبەگی ئەدا و، داوای لـە جوتیـاران ئـەکرد خەباتی چینایەتی تیژ بکەن و خۆیان رێک بخەن بۆ تێکۆشـان دژی دەرەبەگایـەتی و، لـە پێنـاوی دابەشـکردنی خۆڕایی زەوی و زاردا. بۆ ئەم مەبەستە بەیان و بڵاوکراوەی تایبەتی جیا لە (ئازادی) ی دەرئەکرد.

حشع، کە خۆی بە حیزبی چینی کرێکار و، چینـی کرێکـاری بـە پێشـڕەوی کۆمـەڵ دائـەنا، داوای لـە کرێکـاران ئـەکرد خـەباتی چینایـەتی گـەرم بکـەن و، خۆیـان رێـک بخـەن بـۆ تێکۆشـان دژی دەرەبـەگ و بۆرجوازیی نۆکەری ئیمپریالیزم.

حشع. بە ڕواڵەت مافی نەتەوەیی کوردی لە سەر بنچینەی سەلماندنی ئازادیی بڕیاردانی چارەنوس پەسەند کرد بو. بەڵام لە وردکردنەوەی ئەم دروشمەدا. زۆر بە توندی دژی هەمو جۆرە بیروبۆچونێکی سەربەخۆیی خوازی ئەوەستا و. بە پیلانی ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی دائەنا. هەر لەو ڕوانگەیەوە. بە بیانوی یەکێتیی بەرژەوەندی چینی کرێکاری عیراق و هەمو چین و توێژەکانی ترەوە. دژی پێکهێنانی ڕێکخراوی تایبەتیی کوردستانی بو بۆ کرێکاران. قوتابیان. ئافرەتان. جوتیاران. مامۆستایان...

لە وتاری (شۆڕشی ئۆکتۆبەر و موشکیلەی نەتەوایەتیمان) دا کە لە ژمارە 1 ی سالی 4 ی 7 ی تشرینی دوەمی 945 ی (القاعدة) دا بڵاوی کردۆتەوە. نوسیویێتی:

"وە هەقی تەقریری مەصیر بۆ هەمو نەتەوە و گەلێک لە بیروباوەڕ و ئامانجە بنچینەییەکانی حیزبە شیوعیەکانی جیهان و حیزبە شیوعیە عیراقییەکەمانە.

"ئەمڕۆ لە عیراقدا دو نەتەوەی گەورە هەیە: عەرەب و کورد. وە داگیرکەرە ئینگلیزەکان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ وە ناڕاستەوخۆ ئەم دو گەلەی ژێردەست کردوە. هەروەها دەرەبەگ و خاوەن زەوی و زار و نۆکەرەکانی تری ئیستیعمار لە کورد و عەرەب یاریدەی ئەدەن بۆ دەست بە سەرا گرتن و جێگیر بونی دەسەڵاتی وە چەوساندنەوەی کۆمەڵانی گەل لە کورد و عەرەب.

"ئیستا با زیاتر بچینە باسەکەمانەوە. وتمان هەمو حیزبە شیوعیەکانی جیهان وە لەوانە حیزبە شیوعیە عیراقییەکەمان. باوەڕیان بە هەقی هەمو نەتەوەیەک هەیە لە بڕیاردانی ئەنجامی (مصیر) خۆیاندا هەتا بە هەقی جیابونەوەشیان.

ئەمجا لە داواکردنی جیابونەوەی کوردەکانی عیراق ئەکۆڵێتەوە و ئەڵێت:

"کەواتە هەقی جیابونەوەی هەمو نەتەوەیەک شتێکی جێگیر نیە. کە لە هەمو شوێنێکا سود بدا وە لە هەمو کاتێکا بە کار بێت. چونکە ئەم مەسەلەیەش وەک هەمو مەسەلەیەکی تر بەستراوە بە شوێن و کات و گۆڕانی کۆمەڵەوە وە بەستراوە بە جۆری جیابونەوە وە سود وەرگرتنی هەر چینێک لەمە.

"بەڵام ئایا مەوقیفی حیزبی شیوعی عیراق چیە لە هەقی نەتەوایەتی کورد؟

"حیزبە شیوعیە عیراقییەکەمان حیزبی کرێکاران و فەلاحە. حیزبی هەمو کۆمەڵانی گەلی عیراقی تێکۆشەرە لە پێناوی (نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیار) دا وە تێ ئەکۆشێ لە پێناوی چاکەی عیراق و هەمو گەلی میللەتا. بە عەرەب و کورد و ئەوانی ترەوە. وە تێ ئەکۆشێ لە پێناوی سەربەستی گشتدا. لە پێناوی هەقی خۆڕێکخستندا. وە لە پێناوی ژیانێکی دیمۆکراتیا وە پەیڕەو و دەسەڵاتێکی دیمۆکراتی. تێ ئەکۆشێ بۆ بڵاوکردنەوەی زانستی بۆ هەموان. لە پێناوی خۆشی و کامەرانی هەموان. وە وەکیەکی تەواو لە بەینی هەمو عیراقیەکاندا. بە کورتی تێ ئەکۆشێ لە پێناوی بەختیاری گەلی کوردا. وەکو چۆن تێ ئەکۆشێ لە پێناوی بەختیاری عەرەب و هەمو عیراقیەکانی ترا.

"بەمە ئەو ڕێکخراوە دیمۆکراتیە پێویستانە بۆ گەلی کورد مسۆگەر ئەکات کە توانای ئەوەی پێ بدا کە بیری خۆی دەربڕێ لە مانەوە بە ڕەزامەندی یا جیابونەوە هەر کاتێ عیراق ئازاد بو لە کۆت و پێوەندی ئیستیعمار یا هەر کاتێ ئەو زروفانە هاتنە پێشەوە کە دەست بدات بۆ میللەتی کورد. وە لە چاکەی گەلی زەحمەتکێشدا بێت.

"ئەوەی وتمان دەربارەی داواکەرانی جیابونەوە. ئەیڵێین دەربارەی داواکەرانی حیزبێکی شیوعی کوردی سەربەخۆ وە جیاواز لە حیزبی شیوعی عیراقی. ستالین ئەڵێت: (بە تاقی کردنەوە دەرکەوتوە کە ڕێکخستنی پرۆلیتاریا لە دەوڵەتێکا. بە گوێرەی نەتەوەکەی هیچ ئەنجامێک نابەخشێت. بێجگە لە کوشتنی

بیروباوەڕی یەکگرتنی چینایەتی. لە بەر ئەوە پێویستە هەمو ئەندامانی پرۆلیتاریا لە هەمو نەتەوەکان کەوا لە یەک دەوڵەتا ئەژین لە یەک ڕێکخراودا کۆ بکرێنەوە. لە حیزبێکی پرۆلیتاری گشتیا، هەرگیز دابەش بون نازانێت چیە.) (ستالین مارکسیەت و مەسەلەی نیشتمانی ل 66)"

ئەگەرچی فەهد لە ناوەڕاستی چلەکان دا لە دو سەروتاری (القاعدة) دا کە یەکێکیان بە ناونیشانی (الشعب الكردي بحاجة الى حزب عمل و ليس حزب امل) و ئەوی تریان بە ناونیشانی (الشعب الكردي بين الحانة والمانة) داوای لە تێکۆشەرە هوشیارەکانی کورد کرد بو کە حیزب و ڕێکخراوی تایبەتی خۆیان بۆ ڕێبەرایەتی گەلی کورد دابمەزرێنن و، بەڵێنی پێ دابون حیزبی شیوعی پشتیوانییان بکا. بەڵام سەرکردایەتی حشع نەک ئەم ڕاسپێرییانەی فەهد و ئەم بەڵێنانەی بە جێ نەهێناوە. بەڵکو هەمیشە بە چاوی (هەوێ) یەکی چارەگران سەیری حیزبە کوردیەکانی کردوە و، لە هەندێ قۆناغ دا هێرشی توندی کردۆتە سەریان. تاوانباری کردون بە بورجوازێتی و نەتەوەپەرستی گۆشەگیرانە...

لە وتاری (میللەتی کورد لە بەینی حانە و مانە) دا کە لە ژ5 ی ساڵی 3 ی نیسانی 945 ی (القاعدة) دا بڵاوی کردۆتەوە، نوسیوێتی:

"ئەمرۆ گیانێکی تازە میللەتی کوردی داگرتوە. گیانی ڕزگار بون لە شێوەی دیکتاتۆری و نمونەکانی. گیانێک کە ئاڵای (نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیار) ە وە گەلی کورد یەکێکە لەو گەلانەی کە ئەیەوێ بەرگی کۆن فڕێ بدا، بەرگی نەبونی و نەزانی و نەخۆشی و دوا کەوتن.

"حیزبەکەمان داوا لە هەڵگرانی ئاڵای ئەم گیانە تازەیە ئەکات. لە ڕۆڵە دڵسۆزەکانی گەلی کورد کە یەکتر بناسن و خۆیان کۆکەنەوە، کە گەلی کورد ڕێک بخەن و سەرکردەیان بکەن. بەرەو ئامانجەکانیان.

"حیزبەکەمان هەڵگرانی ئاڵای ئەم گیانە تازەیە بە تاقە هێز ئەزانێ کە بتوانێت گەلی کورد کۆ بکاتەوە، وە بیان هاوێتە کۆڕی تێکۆشانەوە، لە پێناوی داخوازیەکانیان دا.

"ئەی هاونیشتمانیە هوشیارەکان، لە هەمو چینەکانی گەلی کورد، مەسەلەی میللەتەکەتان سپاردەیەکە لە گەردنتان. پێویستیی خۆتان بە جێ بهێنن بەرامبەر گەلەکەتان. سەرکردەیی بکەن بۆ ڕزگار بون لەم بەشێوەیەی ئیستای.

"ڕێکخراوە میللیە کوردیەکەتان بە جۆرێک ڕێک بخەن کە لە گەڵ کات و جێگای گەلی کوردا ڕێک بکەوێ. ڕێکخراوێک کە خزمەتی چاکەی بکات. تێ بکۆشن. ئەو وەختە هەمو یارمەتی و پشتیوانیەک لە حیزبەکەمانەوە وەرئەگرن. ئیتر بۆ پێشەوە!"

(تێبینی: ئەم دو دەقە کوردیە لە ژ1 ساڵی 12 ی تەموزی 1956 ی ئازادی، زمان حاڵی حیزبی شیوعی عیراق لە کوردستان، وەرگیراوە)

لە مەسەلەی فەلەستیندا، کە بۆ بزوتنەوەی نەتەوەیی عەرەب بو، بو بە پێوانە. حشع پشتیوانی کرد لە بڕیاری دابەشکردنی فەلەستین لە نێوان جولەکە و عەرەبدا، چونکە یەکێتیی سۆڤێت لە ناو ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا دەنگی بۆ ئەم بڕیارە دابو.

لە مەسەلەی یەکگرتنەوەی عەرەبدا، کە بو بو بە دروشمی سەرەکی بزوتنەوەی نەتەوەیی عەرەب، ئەمان لایەنگری پاراستنی سنوری سیاسی دەوڵەتەکان و، گەشەکردنی سەربەخۆی هەر یەکێکیان بون بە جیا.

ئازادی، بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم بیروبۆچونانە لە ناو خەڵکی کوردستاندا دەرچوە.

مێژوی ئازادی

مێژوی ئازادی و مێژوی لوجنە مەرکەزیـەکانی حیزبـی شـیوعی تێکـەڵاون. (ئـازادی) زمـانی حیزبـی شیوعی بوە. سەرنجی فەهد لە ژێر چاودێری راستەخۆی خۆیدا و بە پێی ئامۆژگاری و ڕێنماییەکانی ئەو و بە هەمان دەزگای چاپکردنی ئۆرگانی ناوەندی حیزب (القاعدة) چـاپ کـراوە. ئـەم جـۆرە سەرپەرشـتیە دوای فەهدیش بۆتە نەریتێکی پێڕەویکراوی دەرچونی.

رۆژنامەی (ئازادی) کە دوای 14 ی تەموزی 1958 ڕێگەی بڵاوکرانـەوەی قـانونیی درا، لـە ژ1 ی 1 ی ئاياری 1959 دا لەم بارەيەوە نوسيويتی:

"ئازادی:

"ئەو شاپڵیتەیەی، کە چوارده ساڵ لەمەوبەر، دەستەیەک لە خـەبات کـەرانی حیزبـی شـیوعیی عیراقـی پاڵەوان، لە رۆڵە دڵسـۆزەکانی چینـی کرێکـاری عیـراق، لـە لاوە شۆڕشـگێرەکانی کـوردی بـە شـەرەف، بـە سەرۆکایەتی قارەمانی نەمری گەل هاوڕێ فەهد، هـەڵیان کـرد لـە ئاسـمانی کوردسـتانی پـڕ هەورەتریشـقەی زۆرداریدا. ئەوا ئیمڕۆ، لە سایەی جمهوریەتە دیمۆکراتیەکەماندا دێتەوە مەیـدان وەکـو مەشـخەڵێک شـان بـە شانی برا گەورەکەی (اتحاد الشعب) بۆ روناک کردنەوەی ڕێگای گەلی کوردستانی تێکۆشەر."

ژمـارە نهێنیـەکانی ئـازادی هـەموی لـە بـەر دەسدا نـین و، ئەوەنـدەی مـن ئاگـادار بـم، هـیچ لێکۆڵینەوەیەکیشیان لە سەر نەنوسراوە، چەند ژمارەیەکی کەمی دۆزراوەتەوە. ئەوەندەی کەوتونەتە بەردەستم لێرەدا باسیان ئەکەم:

ژمارە 3 ی س1 ی ئازادی

ژ3 ی کە لە حوزەیرانی 1945 دا دەرچـوە، لـە لای چـەپی سـەروی نـاوی (ئـازادی) دا دروشـمە بـە ناوبانگەکەی حشع (نیشتمانێکی سەربەست و میللەتێکی بـەختیار) نوسـراوە و، لـە لای راسـتیدا سـەروتاری رۆژنامەکە (بە قەڵەمی فوئاد، فوئاد ناوی حیزبیی مـەلا شـەریف بـوە) لـە ژێـر سـەردێڕی (میللـەتی کـورد و کۆمەڵی شیوعی عیراق) بڵاوکراوەتەوە. دەقی وتارەکە بەمجۆرەیە:

"تەنها حیزبی شیوعی یەکەم حیزبە لە عیراقدا کە بەرابەر موشکیلەی کورد مەوقیفێکی حازم وەستا بێ و، تەنها حیزبی شیوعیە کە تا ئیستا بە دڵێکی پاک بۆ پاراستنی مەصالیحی کـورد هـەوڵی دابـێ و، لـە گـەڵ دوژمنەکانی کورد و شۆڤێنیەکان و ئینتیهازیەکان کەوتێتە جیدال هەروەکو بۆ پاراستنی میللەتی عەرەب هەوڵ ئەدا کە لە ژێر سەیتەرەتی زوعەمایە ئینتیهازیەکان و پارەپەرستەکان قورتار بێ.

"لە موئتەمەری ساڵی 1944 کە بـە موئتەمـەری پـەیمانی نیشـتمانی نـاو بـرا حیزبـی شـیوعی بـە ئاشـکرا مەوقیفی خۆی بەرابەر میللەتی کورد نیشان دا کە لە ژمارەکانی پێشوی بنکە (القاعدة) ش بەیانی کرد بو و لـە مـادەی 11 لە پەیمانی نیشتمانی کە لە لایەن کۆنفەرەنسەوە قەراری لە سـەر درا داوای مسـاواتێکی تـەواوی کـرد لـە بـەینی کورد و عەرەب لە عیراق دا (ئێ ئەکۆشین بۆ مساواتێکی تەمام بـۆ کـەمێتی قـەومی کـوردی ...) و حیزبـی شـیوعی هیچ دەمێک لە حقوقی میللەتی کورد و لەو مەزالیماتەی کە لێی دەکرێ غافڵ نەبوە و هـەر دەمێـک تەماشـای ئیشـوکار و دەسیسەی خائینەکانی کوردی کردوە و بۆ بە دەرخستنی مەکر و دەسیسەکانیان هەوڵی داوە، مەسەلەن لـەم رۆژانـە کە دیتمان تاقمی میللەت فرۆشەکان وەکو مەعروف جیاووک و عەلی کـەمال و ماجیـد مسـتەفا و ئـەوانیتر لـە یانـەی سەرکەوتن لە بەینی خۆیان سەبەب بە تەصادومی مەصالیحی ئیقتیصادی و شەخصی تێـک ئـاڵا بـون و هـەر کەسـێ

نەیویست کە برێک لە کوردەکان و موسەقەفەکانی کورد لە دەست خۆی بکا بە ئالەت و بە گژ دوژمنی خۆیەوە نەی و لە نەتیجەی تێک بەردانی وان بە خۆی مەرکەزی خۆی قایم بکا و یا پایەکی تر هەوراز بچێ.

"سکرتێری حیزبی شیوعی عیراق برادەر فەهد دەربارەی ئەو مەسەلەیە بەیانێکی دەرخست و نیشانی دا کە ئەو زوعەمایانە بۆ مەصالیحی میللەتی کورد ئیش ناکەن بەڵکو بۆ مەصالیحی بەرکی خۆیان ئیش دەکەن و بە رێگەیەکی واقیعی نیشانی دا کە چۆن پێویستە میللەتی کورد ئەو چەشنە موجریمانە لە خۆی بە دور بخاتەوە و چۆن خۆی رێک بخا و هێزی خۆی لە گەڵ برا عەرەبەکان یەک بکا تاکو بە ئامانجی میللی خۆی دەگا.

"وە دیسان بەیانی کرد کە کۆمەڵی هیوا (امل) کۆمەڵێکی میللی نیە بەڵکو کۆمەڵی ئینتیهازی و ئیستیعمار پەرستەکانە و میللەتی کورد پێویستی بە کۆمەڵی هیوا- امل نیە بەڵکو ئیحتیاجی بە کۆمەڵی کار-عمل هەیە و لە ئاخیردا برادەر (فەهد) تێگەیشتوەکانی کورد بانگ ئەکا بۆ یەکبون و دامەزراندنی کۆمەڵێکی میللی و بە یاریدەدانێکی بێ قسور پەیمانیان لە گەڵ دەکا.

"وە لەم رۆژانەدا کۆمەڵی شیوعی بەیانێکی تری دەربارەی فەلاحی کورد دەرهێنا (برای فەلاح بزانە، کۆمەڵی شیوعی بۆچ تێ ئەکۆشێ؟) ئیتر هەروا حیزبی شیوعی بەرابەر بە دژواریەکانی میللەتی کورد هیچ دەمێک چاوی نەپۆشاوە."

ئازادی و یانەی سەرکەوتن و رۆژنامەی ژین

سەبارەت بەو ناکۆکییەی لە ناو یانەی سەرکەوتندا روی داوە و لەم سەروتارەدا باسی کراوە رۆژنامەی ژین لە ژ 782 دا بە ناونیشانی (یانەی سەرکەوتن) نوسیویتی:

"ئێمە خوا لێمان تێک نەدا لە پایتەختی داروسەلاما یانەیەکی کوردیمان هەیە کە بە رەنج و تەقەلا دامەزراوە. ئینکار ناکرێ سەرەتا مەعروف جیاوک دایمەزراند. بەرامبەر بە هەمو ناحەزی و تەنگەویستی دەروژورو خۆی گرت. وەکو مەبادی ئیسلام بانگیان لە کولەکەی تەردا ئەدا و ئیجتیماعیان لە مالی مەعروف جیاوک دا ئەکرد، تەنانەت ئەو زاتە هەڵسا بە هەمو کوردستان دا گەڕا. سوالی بەربەر و پشتەدری بۆ کرد، منیشی وەک رەسول شایەر لە گەڵ خۆی گەڕاند. ناو و ناوێکی وای پەیدا کرد کە ئەمساڵ ئەوروزی کوردیان لە قاعەی مەلیک فەیسەڵ دا خوێندەوە. ئەمە شەرەفێکی تاریخییە چاوی بەدی لێ کەوتە کار. کەوتنە بەربەرەکانی. ئەوەندەی ئەمابو (یانەوێرانی) بەسەر کوردان دا بێت. وەکو لە غەزەتەی بەغدادا خوێندمانەوە ئیختیلافەکە حەل بوە. بە ئیتیفاق عەلی کەمال بەگ دەرهاوێژراوە. ئێستایش من خۆم سەرم سوڕماوە ئەو زاتە چۆن ئەم ناکۆکیەی رەوا بینیوە؟ ئەنجا دومێندم پەیدا کرد کە زەوالی بەدبەختی بێت کە ئەمە حەدی کەماڵە. خوا خراپتر نەدا."

ژمارە 5 ی س1 ی ئازادی

ژ5 ی تشرینی سانی 1945، 12 لاپەرەی پێوانە (5،22 × 5،17سم) ە. لە ژوور ناوەکەی "نیشتمانێکی سەربەست و میللەتێکی بەختیار" هەیە. لە بابەتەکانی ئەو ژمارەیە:

(کورد و سەورەی ئۆکتۆبەر) بە ئیمزای ئازادی،

(کورد و حکومەتی عیراق) بە ئیمزای جوتیار.

(میللەتی کورد پێخۆشحاڵە لە مەوقیفی حیزبی شیوعی عیراق بەرامبەر مەسئەلەی کورد) بە ئیمزای پۆلا،

(جولانەوەی بارزان جولانەوەیەکی رزگاری کوردە) بە ئیمزای جوتیار.

(بۆ ئاگاداری میللەتی کورد) بە ئیمزای بێ کەس،

(سەورەی ئۆکتۆبەر و مەسئەلەی قەومیمان) بە ئیمزای ج.

لە هەر لایێکەوە: لەم گۆشەیەدا هەواڵی چەند شاری کوردستانی بڵاوکردۆتەوە. هەواڵی سلێمانیە بە ئیمزای ع. هێمن، هاتنی پێشەوا شێخ مەحمود بۆ سلێمانی بە ئیمزای بریندار. هەواڵی پێنجوێن و قەرەدا غ، بە ئیمزای ئازاد. هەواڵی چوارتا بە ئیمزای شوان. هەروەها هەواڵی هەولێر، هەڵەبجە، خورماڵ. ئێران و سەر حدود بە ئیمزای رەنجبەر. نامەی حیزبی شیوعی عیراق.

لە (جولانەوەی بارزان جولانەوەیەکی رزگاری کوردە) دا ئەو بۆچونەی حکومەتی عیراق بەرامبەر بە مەسەلەی کورد رەت کراوەتەوە کە بە فیتی بێگانەی داناوە: "ئەفسوس کە جولانەوەی هۆزی کورد لەلایەن دوژمنەکانیەوە بە چەشنێکی چەوت بڵاوکراوەتەوە. بەڵام رۆژ و حایسیاتی عالەمی دەریخست کە جولانەوەیەکی رزگاریە بۆ ئازادی هۆزی کوردی هەژارە لەژێر دەستی فاشیستی و ئیستعمار و دیلی و رەشوروتی و هەژاریە و، دەرکەوت کە هۆزی کورد نە بە حوکمی فاشیستی عیراق و نە بە ئێران و نە بە تورکیا رازی نیە و نابێ و، ئەیەوێ بە ئازادی بژی لە نیشتمانی خۆیا بە ئاسودەگی. وە هەر دەمێک بۆ پاراستنی حقوقی خۆی تێئەکۆشێ، حکومەتی عیراق وای دائەنێ جولانەوەی بارزان دەسیسەی روسە، حاشا ئەمە هیچ ئەسڵ و ئەساسی نیە چونکە هۆزی کورد چاوی کراوەتەوە و ئەیەوێ خۆی لەژێر چنگی دوژمنەکان دەربهێنێ کە تائێستا ئەویان ئیستیعباد کردوە

"لەبەر ئەمە حیزبی شیوعی عیراق تەئیدی نەک بارزان کە حەرەکەیەکی رزگاری قەومیە بەڵکو هەر حەرەکەیەکی رزگاری بۆ هۆزی کورد ئەکات لە هەر جێگایەک دا روبدات".

لە (سەورەی ئۆکتۆبەر و مەسەلەی قەومیمان) دا حشع پشت بەستو بە کتێبی (مارکسی و مەسەلەی نیشتمانی) بنەمایەکی چەسپیوی بۆ ساڵانێکی درێژی لەوە بە دوای سیاسەتی خۆی داناوە و بەو پێیە مافی جیابونەوە و پێکهێنانی حیزبی شیوعی سەربەخۆی لە کورد سەندۆتەوە و چارەسەری ئەو کێشەیەی یەکجار دور خستۆتەوە کە نوسیویەتی: "هەر میلەتێک بۆی هەیە لەسەر ئەساسی حوکمی خۆیی ژینی خۆی تنظیم بکا بەڵکو بۆی هەیە کە جودا بێتەوە. بەڵام ئەوە مەعنای وا نیە کە هەر میلەتێک لە هەمو ظروفێک ئەو حەقەی بۆ هەبێ و ئەبێ بۆی بچێتە سەر و مەعنای وا نیە کە جودابونەوە و حوکمی زاتی هەر دەمێک باشە بۆ هەر قەومێک کە باشیەکەی بۆ بەشی گەورەی میلەتەکە بێ کە دەکا فەقیر و هەژارەکان... کەواتە شرط نیە انفصالی هەر قەومێک لە هەمو جێگایەک و هەر کاتێک فائیدەی بۆ میللەت هەبێ مثلا لە کوردستانی عیراق ئەگەر هاتو دەرەبەگ و بۆرجوازیەکانی وەکو شێخ رەشید و شێخ رەقیب و نوری باویل و تۆفیق وەهبی و مەعروف جیاوک... هتد، قسەیان یەک کرد و بە سەفیری ئینگلیزەکانیان گوت ئێمەش قەومی کورد تەمثیل ئەکەین و دەبێ بە خێرا خۆتان ئیستیقلالێ بە ئێمەش بدەن و ئەو میللەتە هەژارە لە ظولم و غەدر نەجات بدەن و ئەو وەختە ئیستیعماری ئینگلیزیش گوتی سەرچاوان ئەوا من دڵی ئێوە ناشکێنم حکومەتێکتان بۆ دائەنێم ئێوەش پێویستە چاکەی من لە بیر نەکەن.

"وە بەو جۆرە کوردستانی عیراقیان جودا کردەوە. ئاخۆ لێرانە کێ ئیستیفادە دەکات و ئەم جۆرە حکومەتە فائیدەی بۆ کێ ئەبێت؟ بێگومان چینی روت و رەجاڵەکان زەلیلتر و نیشتماپەروەرەکان زێتر ئەکەونە ناخۆشی. چونکە ئیستیعمار بە واسیطەی ئەو میللەت فرۆشانە چاکتر خوێنی میللەتەکە ئەمژێ و ئەوانیش پشتیان بە ئینگلیز قایم دەبێ و چاکتر نیشتماپەروەرەکان ئەزیەت ئەدەن و میللەتەکە ئیستیغلال دەکەن و ئەیانکەنە دیلی خۆیان چونکە ئەو زاتانە ئەگەر ناوی کوردیش بێنن بۆ ئەوەیە کە میللەتەکە هەر بە خۆیان ئیستیغلال بکەن و چ شەریکی تریان نەبێ. ستالین ئەڵێ: (وا لای هەموان ئاشکرا بو کە هەوڵدانی بۆرجوازی قەومی بۆ ئەوە نیە کە - شەکلی تایبەتی خۆی- لە ئیزتیهادی قەومی قورتار بکا بەڵکو بۆ ئەوەیەتی کە بە سەربەستی قانزاج لە میلەتەکە بکا و سەرمایە و ئیمتیازاتی خۆی بپارێزێ. ستالین..

حزیران ١٩٤٥ — ژمارە (٣) — نرخی ٢٠ فلس

رۆژنامەیەکی سەربەست و دەنگێکی بەختیار

آزادی

مللەتی کورد و کۆمەڵی شیوعی عراق

— مقالی ... —

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

تشرين ثاني ١٩٤٥ — ژماره ٥ — نرخي ١٥ فلس

➤ نیشانه‌ی سه‌ربه‌ستی وه‌ته‌نی به‌ختیار ➤

بژي تێكوشين مله‌تان له رێگاي سه‌ربه‌ستي	**آزادی**	بژي شورشي اكتوبر هه‌ر ده‌مێــــــك

كورد وشورەی اكــــتوبر

— آزادي —

وا له ولاتي يه‌كه‌تي سوفيه‌ت و له هه‌موو دنيادا به‌دلێكي خوش يادي ئه‌و رۆژه ده‌كه‌نه‌وه و تقديسي ئه‌كه‌ن، ئه‌و رۆژه كه لابه‌ره‌ي ظلم و غدر له ولاتي روسيا آوا كرا و ده‌وره‌يكي تازه ده‌ستي پێكرد بو مله‌ته‌كاني يه‌كه‌تي سوفياتي، ئه‌و رۆژه كه ئه‌ستێره‌ي راستي و سه‌ربه‌ستي له ولاتي يه‌كه‌تي سوفيات گه‌ش بوه و روناكي له گشت دنيا بلاو بوه [illegible] باش رابردني بيست و هه‌شت سال له سه‌ر شورشي اكتوبر كه له‌م مدده‌يدا مله‌تاني يه‌كه‌تي سوفياتي و هه‌موو مله‌تاني دنيا چند شه‌ڕێكي گه‌وره پێش كه‌وتون له وه‌رگرتنه‌وه‌ي حقوق و ژينو آزادي و ئه‌ويكه بشتي مه‌عناي سه‌ربه‌ستي، مله‌تي كورديش به دلێكي پڕ له خوشي و امل يادي ام رۆژه ده‌كاته‌وه چونكه ئه‌زاني ئه‌م رۆژه رۆژي شكاندني زنجيري ژێر ده‌ستي و ديلي يه و رۆژي وه‌رگه‌راني تختي ظلم و استبدادي قيصره جانه كه‌يتي.

مله‌تي كورد كه له ناخوشترين و تاريكترين رۆژي خوي رائه‌بري و له ژێرا چنگي دوژمناني وكو استعمار و كونه په‌رستي هه‌ر جوره استبداديك ده‌بيني، مه‌عناي شورشي اكتوبر تێئه‌گا و تقديسي ئه‌كا نوره‌ي اكتوبر نوره مله‌تيك له مله‌تاني يه‌كه‌تي سوفياتي و يا نوره‌ي بياك له طبقه‌كاني مله‌تي سوفياتي ئه‌بو به‌لكو نوره‌ي ١٨٠ مليون نفوس بو كه له ژێر قياده‌تي حزبي كريكار و حزبي شيوعي خوي تنظيم كرد و برابر ئه‌و ظالمانه‌ي كه به هێزي ئه‌وجي تسخيريان كردبو هه‌لسا و له سه‌ر حوكمي لايردن، نوره‌ي كريكاران بو چونكه كريكاراني يه‌كه‌تي سوفياتي له ژێر سه‌رداري كومه‌لي شيوعي بويان كرا نظامي قيصري بروخێنن و به‌خويان ببنه سه‌ر حكم، نوره‌ي فلاحه كێ بيه چونكه فلاحه‌كاني يه‌كه‌تي سوفياتي له سايه‌ي ئه‌و فدا كاريه‌ي كه له گه‌ل برا كريكاره‌كانيان به‌هه‌م يان كه‌ريان [illegible] ده‌ستي حوكمي قيصري به جاريان بو وايستا له دونيايكي تازه به‌خوشي ..

"هەروا بۆمان دەرئەکەوێ کە جودابونەوەی کورد و عەرەب لە عیراق هەمو وەختێک فائیدەی میللەتی تێدا نیە و نابێ ئەو شیعارە بە شتێکی وا دابنێین کە بۆ هەر دەمێک دەس ئەدا لینین لە شیوعی باڵی چەپ ئەڵێ ئەو کەسانەی عیلاجێکی وا نیشان ئەدەن کە لە هەر کاتێک و لە هەمو جێگایەک تطبیق بکرێ یا خەرەفاون یا ناتێگەیشتون.

"یەکەم شەقاو لە پێش میللەتی عیراق لە ناوبردنی ئیستیعمارە.. ستالین ئەڵێ: ئیستا لای هەرکەس زانراوە تاوەکو ئیستعمار نەڕوخێ و بۆرجوازی قەومە مەزڵومەکان وەرنەگێرێ و هەتا حکومەت نەکەوتە دەست گەلی هەژاری میلەتەکان سەربەستی ئەو قەومانە هەر بە خەیالیش دا نایێ.

"... ستالین ئەڵێ: دابەش کردنی تەنزیمی پرۆلیتاریا لە دەوڵەتێک بە گوێرەی قەومیەت دەبێتە سەبەبی تێکدانی یەکێتی تەبەقی لەبەر ئەوەی پێویستە پرۆلیتاریای هەمو قەومەکانی ئەو دەوڵەتە لە یەک مونەزەمە خۆیان کۆبکەنەوە، لە کۆمەڵێکی پرۆلیتاری گشتی کە قابیلی دابەش کردن نەبێ..."

لە نێوان ژین و حشع و ئازادیدا

بڵاوکراوەکانی حشع دەورێکی گرنگیان گێڕاوە لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری سیاسی و چینایەتی و نیشتمانیدا و، لە پەروەردە کردنی هەزاران کەس بە گیانی دوژمنایەتی ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی و، خۆشەویستی یەکێتی سۆڤێتی و ئاشتی و پێشکەوتنخوازی و پەرستنی لینین و ستالین... سەدان کەسی راکێشاوەتە مەیدانی تێکۆشانی سیاسیەوە. بە دەیان کەس لە سەر ئەوەی یەکێ لەم بڵاوکراوانەی پێ گیراوە، گیراون و حوکمی قورس دراون.

پێ ئەچێ حشع لەو ماوەیەدا بەو بەرنامە نوێیە و بەو دروشمانەی بەرزی کردونەتەوە توانیبێتی ژمارەیەکی زۆر لە لاوانی تازەپێگەیشتوی کورد بە لای خۆیدا رابکێشێ و، بەو هێرشانەی کردویەتیە سەر کەسایەتیەیە ناسراوەکانی کورد و، بە بڵاوکردنەوەی هەواڵی گەندەڵی لە دائیرەکانی حکومەتدا، هەرایەکی زۆری نابێتەوە.

لە سەر ئەوە (ژین) بە دەنگ هاتوە. لە لایەکەوە ئامۆژگاری لاوانی کوردی کردوە کە خۆیان لەم کێشەیەوە نەگلێنن و، ئامۆژگاری کاربەدەستانی حیزب و رۆژنامەکەیان کردوە و، لە سەر کەسایەتیەیە ناسراوەکانی کوردی کردۆتەوە. ئەگەرچی ئێمە جگە لە ژمارەی پێنجەم دانەی ترمان لە بەر دەسدا نیە، بەلام بە کاردانەوەی ژیندا هەندێ لە بابەتەکانی تێ ئەگەین.

ژین، ژ754 ی 17 ی ئاغستۆسی 1944 لە ژێر سەرناوی (بۆ لاوە جگەرگۆشەکانمان) دا نوسیویتی:

"رۆڵەکانم!

"هەموتان پیرەمێرد ئەناسن کە کوردە و ئامۆژگاری گۆڕیشی بە کوردیە و بۆ ئەوەیش نیە خۆی پێ بەرێتە پێشەوە و چشتێکی پێ بیچرێ هەر ئەویشە کە بەراستیەتی، ئەو پیرەمێردە هیوای بەرودوای بەلاوانی کوردە، تەنانەت لە ئەستەموڵ هاتوە لە شەمەندوفەردا مەنزومەیەکی نوسیوە ئەڵێ: (نومێدم وایە ئەم دەستەی کوڕانە مەشعەلێ هەڵکەن). بەڵێ دەستەی کۆن کە بە ئیستیلاحی کۆن (صنادید) یان پێ ئەڵێن کوردی خۆیان گرتوە ئیتر دەربەست نێن. ماوەتەوە سەر ئێوە، ئێوەیش لە پێش هەمو چشتێک دا هەرچی ئەکەن ئەبێ بەچرای خوێندەواری بە ڕێ دا بڕۆن تا ڕێ گوم نەکەن، عیلم و فەن میلەتێک سەر دەخا، لە هەمو کارێک دا ئەبێ دو قۆڵتان بێ غایە و دەستور، مەرام و خەتی حەرەکەت، خوێن گەرمی لەشی پیاو ئەکا بە لێر و دومەڵ.

وەکو پێم وتن بزانن چیمان بۆ چاکە و، چۆنمان دەست ئەکەوێ؟ عەیب نیە لە جیهاندیدەکانتان بپرسن. خۆ من ئەگەر عەقلیشم نەبێ تەحصیلێکی بەرزم هەیە کەوا ئەمانەی پێ دەنوسم و تەجروبەیشم هەیە کە لەم مەیدانەدا زیندان و حوکمی ئیعدامم دیوە.

"وەرن بزانم چیتان ئەوێ. ئەگەر مەعقولە منیش لە گەڵتان و، ئەگەر نارەوایە بۆ چ بە خۆڕایی ئەم هەمو لاوانەمان لە باڵی بدرێ؟ لە بیرتان چوەوە کە چەند لاوی نازدارتان لەکەی بەیاننامەچیان پێوەنان و لە مەنفادا لە کەڵک کەوتن؟ بەڵێ کوڕانمان ئەبێ لە ڕێی نیشتمان دا نەبەزن بیشیان کوژن کونیان(!) نەچێ بەڵام مەعقول! و ئەساسەن ئەم نەوعە بەیاناتی دزیەتی‌یە بۆ مەردان عارە کامتان خۆتان بە عیلاقەدار ئەبینن وەرن یەکتری ببینین خوا ئاگای لێ بێ بۆ کارێک کە ڕێی تێ بچێ من دەریغیم نیە و بەم پیریە بەگیرم بەڵام خوا هەڵناگرێ بە هیچ تیا بچن. من اگر کوشتە شوم بهری بکاری باری."

ژین، ژ773 ی 1 ی شوباتی 1945 لە ژێر سەرناوی (شێوەی مەردی) دا نوسیوێتی:

"سەرەتای نیش هەمو یەکبونە ئەویش نابێ هەتا

"هەر برینێک کە لە دڵ دا هەیە سارێژی ئەکەی

"لەم ڕۆژانەدا وەکو تەماشا ئەکەین هەندێ کەس لەڕوی ناکۆکیەکەوە کە لە بەینی ئەوان و مەئموری ئیدارەدا روی داوە کەوتونەتە بەندوباو و بەیاننامە بڵاوکردنەوە کە بەشی زۆری بەشێوەیەک نوسراوە پیاو شەرم ئەکا بیانخوێنێتەوە چونکە سەراپا پڕە لە جنێو و قسەی ناشیرین کە پێویست نیە بە ناوی ئەهلی شارەکەمانەوە یا بە ناوی کوردەوە بڵاوبکرێتەوە و بکەوێتە بەر چاوی دۆست و دوژمن و ئێمە کە نامانەوێ بە هیچ جۆرێک لایەنی هیچ لایەک بگرین بەڵام، یەکەم بە ناوی کوردەوە و دوەم، بە ناوی ئەهلی سلیمانیەوە وامان بە باش زانی کە لە نوسەرانی ئەم جۆرە بەیاننامانە بگەیەنین کە ئەو کارەی ئەوان ئەیکەن لە خراپە و ناو زڕان هیچ سودێکی نیە بۆ ئەو وڵاتە کە بۆی ئەگرین و لەم بەیاننامانەدا ئەوەی لە هەمو ناشیرینتر بو بەدناو کردن و بە سوک ناوبردنی عەشیرەتێکی کوردە لە قینی یەکێ کە لەو عەشیرەتەیە، لامان وایە ئەم ڕێیە ڕێیەکی چەوتە تەنانەت لە دوژمنایەتیش دا ئەگەر گلەییتان لە مەئمورینی ئیدارەدا هەیە مەردانە بچنە لای و گلەیی خۆتانی لا بکەن ئەگەر ئەوەندەش بەخۆتانا ڕاناپەرمون ئەتوانن بە ناشکرا لە هەمو ڕێگایەکی قانونی و مەعقولەوە موراجەعەت و شکایەتی خۆتان بکەن ئەگینا بە بەیاننامەی وا ناشیرین نوسین و جنێو بەخوشک و ژن و دایکی خەڵق دان و بڵاوکردنەوەی بەبێ ناونیشان لامان وایە شێوەی مەردانە و کوردانەی تیا نیە.

"ئیتر هیوامان وایە کە ئەختێ بێنەوە سەر خۆتان، قین و دوژمنایەتی کوێرتان نەکا، لەمە زیاتر ئابڕوی ئەم وڵات و قەومە بێچارەیە نەبرێت بۆ هەمو لایەک چاکتر و بە جێ ترە. دوا تکاشمان ئەمەیە هەمو کوردپەرست بن نەک ئەشخاس پەرست، یەکدڵ و یەکدەم دەست بدەینە دەست یەکتری و لەم وەقتە تەنگوچەڵەمەیەدا خۆمان بە دوژمنایەتی شەخسی و شتی هیچ و پوچەوە خەریک نەکەین ئاگامان لەخۆمان بێت وا خەریکە ڕەنگی دوا ڕۆژمان ئەڕێژرێت. ئەوەندەش بزانن ئەم هەراو هوریایانە هەر لەبنەرەتەوە تا ئێستا ئەوەندەی تۆزێ چاکەی کوردی تیا نیە.

محامی: شێخ ڕەوف شێخ مەحمود. محامی: ئیبراهیم ئەحمەد. محامی: فایەق هوشیار. محامی: مەجید یاوەر. بابا عەلی شێخ مەحمود. فایەق بێکەس. یەکتا بەگ.

ژین، ژ774 ی 17 ی شوباتی 1945 لە ژێر سەرناوی (گوێ رادێری) دا نوسیوێتی:

"ئێمە بەوە خۆمان بە بەختیار ئەزانین کە خەمەتی غەزەتەکەتان ئەکەین و غەزەتەکەش خەمەتی ئێوە دەکا. جارێ بەر لە هەمو شتێک خۆ هیچ نەبێ ئەڵێن کوردستان غەزەتەیەکی هەیە ئەم غەزەتەیەیش کە لە

تارانەوە و لە سنەوە، لە کرماشانەوە، لە میسرەوە، لە شـام و بێروتـەوە، ستایشـی وای بـۆ دێـت کـە دڵ ڕون نەکاتەوە. ڕەشید یاسەمی ئەڵێ چاو ڕون ئەکاتەوە. تاهیر هاشمی ئەڵێ گیان تازە ئەکاتەوە. پیرەمێردێـک ئـەم خزمەتەی گرتوەتە ئەستۆی خۆی بۆ جگەرگۆشە نازدارەکانی وازی لە هەمو جیهان هێنـاوە تـا ئێسـتا لەسـەر ئەمـە سـەد پـەڵی بـە قەبرغـەدا دراوە، کـەوتوە و هەڵسـاوەتەوە، ئەبـەزیوە. دیـارە دنیـا بـۆ بـەڕێوەبردنی جگەرگۆشەکەیەتی و کە کەڵکی ئێلەکەیە، کەوابو ئێوەش گوێ رادێری بکەن.

"خوێندن ئینکار ناکرێ کە قەومێک سەردەخا. بەڵام (ئەخلاق) کردەوە لـەپێش خوێندنەوەیـە. زۆری وا هەیـە خوێنـدەوارە موتەفەنینـە بـەڵام بـە کـرداری هـەموی لـە کـیس داوە. ئێسـتا مـن ئـەم جـارە لـە گـەڵ ئەوجەوانانەکانمە چونکە هیوای زۆرم بەوانە و بارەها وتومە مەگـەر ئـەوان ئـەم قەومـە رزگـار کـەن. ئـەوەڵ چارەیش ئەمەیە شان بدەنە بەر هەیکەلی زۆر و دەستدرێژی زۆردار و تەماعکار بە مەنگەنەی عیلم و ئەدەب و راستەو راست، نەک بە پێچ و پەنا و لەژێر پەچەدا. خوا ڕەوای بینـی وا ڕێگەناسـانی حقـوق و مەعریفـەتتان کەوتوەتە ناو ئەتوانن لە ڕێیەکی مەشروعەوە حەقی خۆتان بپارێزن. بۆ ئەمەیش یەکـدڵی و یـەک وجـودی و نیشتمان پەروەری پێ ئەوێ. کە ئەم سێ سیفەتە ئەساسەن لە مەوالیدی سەلاسـە پەسـەندتر و بـەکارترە. مـن ئەمەم لە ئێوە ئەوێ ئەگەر هیچی ترم لە ئێوە ویست مەم دەنێ."

ژین، ژ798 ی 9 ی ئاغستۆسی 1945 لە ژێر سەرناوی (ئامۆژگاری بۆ لاوان) دا نوسیویتی:

"لەکاروباری جیهانیدا بەراورد کراوە وا دەرکەوتوە رێ بە ئیش بردن بەتێگەیشتنێکە کـەناویان نـاوە (عەقڵ) هۆشیاری، عەقڵیش دو ئەوعە:

"یەکێکیان، ئەوەتە لە سروشت و دروستکردنی ئادەمیزاد ماندرزاد خوا بەتەبیعەت ئەیبەخشـێ و بـەو زەیرەکیە تێ دەگا. ئەمە عەقڵی مەوهوبە.

"دوەمیان، لە گوزارشاتی جیهانیدا هەرچی بەراورد کرابـێ کـە چ ڕەنگێکـی باشـە و بـەکارە ئـەوەیان کردوە بە دەستور و، بەو ڕێیەدا ڕۆیون، ڕێیان لێ ئەگۆڕاوە ئەمەیشە پێی ئەڵێن عەقڵی مەکسوب.

"ئینجا هەرچی عەقڵی خوداداد تێژپـەڕە زۆر (هەڵـە) ی تیایـە. عـەقڵی بـەراوردی کـە تاقیکراوەتـەوە زۆرتری جێی باوەڕە.

"جا بەم دەستورە زانراوە، لە ئیدارەی سیاسەت دا، لەهەر حکومەتێک دا، عەسکەر و تەلەبە تێکـەڵی بـو بن، ئەو ئیدارەیە شێواوە و بەڵکو ئەو حکومەتە فەوتاوە! هێشتا لەبیرمان نەچۆتەوە سەڵتەنەتی عوسمانی کـە ئەورووپای هێنابوە لەرزە لەم دواییەدا سیاسەتی عەسکەر و تەلەبەی مەکتەبی تێکەڵ بو. هەندێ تەلەبە رایـانکرد چونە (پاریس) ناوی خۆیان نا (ژۆن تورک) و هەمیشە لەپەیجۆری ڕوخاندنی شـەکلی ئیمپراتـۆری بـون تـا ڕوخاندیان و عەسکەریش (حەرەکەت ئۆردوسی) یان ڕێک خست و هاتن بەجاری ئەو سەڵتەنەتەیان تێـک دا و، نمونەی ئەمەیش بەحەرەکاتی عەسکەری لە عێراق دا ڕوی دا و چەند ناودارانی بەقیمەتی وڵاتەکەمانی تیا لە ناو چو کە وێنەیان ئەمڕۆ نابێتەوە. خوا پاراستینی هاتینەوە قەوام.

"من بەتەجروبەی خۆم ئەمەم زانیوە کە هـەرچی هەڵسـێ و لەسیاسـەت بـدوێ ئەشـێوێ هـەمو کەسـێ ئەیزانێ من بە ئەفسی خۆم هەرچی ئارەزوی شەخسی بێ نیمە و تا ئێستا کە دواییمە لە عێـراق دا چـاوم لـە موڵک و ماڵ و وەزیفە و مەوقیعی دیوانی نەبوە و نابێ، تەنها بۆ عیلم و تێگەیشتنی قەومەکەم هەوڵ ئـەدەم و وەستا خۆڕاییم و دڵسۆزم کەس ناتوانێ بڵێ ئەوەی برد یا خواردی، کەواتە بەم ئامۆژگاریە دڵسۆزیەم بـاوەڕ بکەن و هەر کەسە لە ئەزمێ لێ ئەدا، وا لەیلەتوقەدری هیوای کوردەواری لـە پێشـەوە مەبنـە کـابرای کـوردە و شوێن ئارەزوی ژنان مەکەون و گروگاڵ لەسیاسەت دا تێ هەڵ نـەقوتێن و سـەر لـە کاربەدەسـتان نەشـێوێنن کەسێ بەیاننامەی بە دزیەوە فرێ دا و پەچە بگرێتەوە ئەبێ چۆن ناوی بەپیاو بەرن؟"

ژین. ژ804 ی 27 ی ئەیلولی 1945 لە ژێر سەرناوی (بۆ حیزبی شیوعی عیراق) دا نوسیوێتی:
"بەیاننامەیەکتان بە عەرەبی و کوردی نەشر کردبو عەرەبییەکەیانم دی..

"باشە و موبارەکە وا حیزبتان تەشکیل کردەوە و. ئیجتیهاد و باوەڕی ئێوە وایە کە ئـەو مەسـلەکە بـۆ وەتەن و قەومیەتتان بە فائیدەیە و. ئەتوانن لەو بەرگـەدا خۆتـان بنـوێنن. ئیجتیهـاد و ئیعتیقـاد لای هـەموان موقەدەسە و. دوعای خێرتان بۆ دەکەم کە ببنە وەسیلەی سەربەرزی و ڕەهایی وڵاتتان و. دوعای پیران گیرایـە ئەخوازەڵا پیرێکی هەشتا ساڵە کە زۆرتری حەیاتی خۆی لـە خدمـەتی وەتـەنیا سـەرف کـردوە و زینـدان و دەربەدەری و دەردی سـەری دیـوە. نەبـەزیوە. بـە قەڵـەمێکی تیـژ و مـودەتێکی دریـژ. لـە هـەمو غەزەتـەکانی ئەستەموڵ و میسر و وڵاتان دا. بە ناڵەی مەنزوم و شیعری وەتەنیەوە لە مەیدان دا بـوە و. خاوەنـدی شـینی شەهیدان و وەفدی کوردستانە و. بەتەنیا غەزەتەیەکتان بیست ساڵە بۆ دەردێنێ. ئەو پیرە ڕجاتان لێ دەکا لـە ڕەهگوزاری مەساعیتان دا غەرەز و خۆخۆری مەکەنە کار. یەکتر مەشکێنن. تۆفیق وەهبی ئەو کەسـەیە کـە لـە سلێمانی خۆی نایـە پێنـاوی ئیـدعای کـوردی. مـردو زنـدوبوەوە. جیـاوکیش بـاوەڕ بـەمن بکـەن کـوردە و کوردپەرستە ئیتر کەیفی خۆتانە."

ژین. ژ813 ی 13 ی کانونی ئەوەلی 1945 لە ژێر سەرناوی (بۆ پارتی ئازادی عیراق) دا نوسیوێتی:

"ئێوە کۆمەڵێکتان بەناوی دەستەی ئازادییەوە لـە بەغـدا ڕێـک خسـتوە. نـاوێکی خـۆش و نیـەتێکی پەسەندە! کە بۆ لە هەموی باشتر ئەمەیە دو میلەت لە مەڵبەندێک دا. دوبرا لەخانویەک دا. خوا یـەکی خسـتون و شەیتان خەریکە بکەوێتە ناویان. ئێوە لەسەر یەکێتی و برایـەتی پـەیمانتان بەسـتوە و ئـەم پیرەمێـردەیش لەهەمو گەردش و ناکۆکیدا لەسەر ئەو ئارەزوە ڕۆیوە. بەمە زۆر دڵشاد و ئازادە. لە خوای ئەوێ تـا سـەربێ. ئەشیا پرس و ڕاتان بەمن بوایە کە ئەم ئەهێشت لەهەندێ چشتا بە سەهو بچن. بەڵێ تەنقیـد بەجێیـە بـەڵام نەک بە نابەجێیی. ئێوە لەمەوبەر ستایشی عیزەت ئەفەندی مودیری پێنجوێنتان کرد بو کـەچی ئـەمجارە لـە سەروگوێلاکی ئەدەن. ئەمە بۆ ئێوە ناشیرینە. من بە نەفسی خۆم عیـزەت بـە مـودیرێکی زۆر بـە خدمـەت و کارئامەد ئەزانم و. ئێوە مەعروف جیاوکیش بە باش نـازانن ئـەوا مـن پێتـان ئـەڵێم و باوەڕیشـم هەیـە کـە باوەڕیشم پێ دەکەن چونکە لە ژێر ئەم قوبەیەدا ترس و پرسم لەکەس نیە و. لـە هـیچ خـوانی یەغماییـەک دا پارویەکم نەناوەتە دەم. پارەیەکیشم وەرنەگرتوە. هەمو ئیکرامێکم ڕەد کردۆتەوە و خدمەتی زۆریشم بوە. جـا بەم سیفەتەوە ئەڵێم: پیاوی وەک جیاوک و موتەسەریفی وەک مەعروف بەگمان زۆر کەمە. بـەڵێ باشـە هـیچ کەس ئەتوانێ بڵێ ئەم پیاوە بەرتیل وەرگرێ و؟ ئینکاری ئەکرێ لە دو مادەی میللیدا کەتێ هەڵچو لـە کـەوتن نەترسا و کوردایەتی خۆی دەرخست؟"

ژین. ژ814 ی 20 ی کانونی ئەوەلی 1945 لە ژێر سەرناوی: (غەزەتەی ئازادی) دا نوسیوێتی:

"لە نوسخەی بەروی ژین دا ئێمە کەمێ لە غەزەتەی ئازادی دوابوین و بەیانی مەمنونێتیمان لەوە کردبـو کە ڕەهنمایی یەککەوتنی دو عونسور ئەکا. تەنقیدیش وەزیفەی مەتبوعاتە. تەنانەت غەزەتەکەی من. بۆی بلـوێ کردەوەی کەچرەوی هەندێک کە دەوی پێیان بێژراوە خوێی چێشتە. ئەدا بەرویانا. بەڵام نەک بە ڕەنگێک کە هەندێ درۆی وای تیابێ ڕاستیەکانیش بخاتە گومانەوە. بـەجیاوک ئـەڵێن: کـە هـاتوە هیچـی نـەبوە. ئێسـتا تەداروکاتی ماڵی بە دە لۆری بارناکرێ. ئاخر جیاوکێ کە بەرتیل نەخوا و هیچ کەسێ نەتوانێ بڵێ ئەوەی لـە فڵان وەرگرت ئەشیا لە کوێ کۆ کاتەوە؟ ئەگەر من سێ ساڵە شێخ حەفسە. خوا لێی بەزیادکا. لیفەیەکی داومـێ پێی ئەنوم. جیاوک ئەگەر بە نیسبەتی نفوسیەوە بەش بکرێ لیفەیەکی پێ نابڕێ. ئەم پیاوە. پیاوە! خراپـەی

زۆری ئەوەیە لە هەمو کاتێک و شوێنێک دا ئەرانەویە وتویە کوردم. وا خوا لێرە دەربازی ئەکا ئەوسا ئەگەرێن لەشوێنی."

"شێخ سەلام و پەڵ پیا دراوێکی تر جوابی خۆیان نوسیوەتەوە عەینەن بۆمان دەرج کردن.

"پاسوخی شێخ سەلام

"بۆ خاوەنی رۆژنامەی ژین

"لەم چەن رۆژانەدا گۆڤارێکی (سرێ) بەناوی (ئازادی) یەوە دەرچوە. بەشی زۆری جنێوە بۆ ئەشخاس. کە لە ئەخباری قەزای چوارتا دا بەشی منیش بە ئیمزای موستەعاری (شوان) ەوە نوسراوە و ئێمەیش ئەزانین دا لە چ کونێکەوە دێ. پێویست بو کە ئەم پاسوخە بنوسمەوە و بەهۆی رۆژنامەکەتانەوە بەرچاوی خوێندەوارانی بەرێز بخرێ و بەڵکو شوان و هاورێکانیشی ببینن. ئیتر ژیان.

"شوان نوسیویەتی: (شێخ سەلام. مەئموری تەموین دەغلی دەرەجە 2 و 3 ی دابەش کرد بە سەر ئەهالیەکەدا بەناوی دەرجە 1 تا ماوەی دزی بۆ چۆڵ بێ. بەلام ئیستیفادەشی لێ نەکرد چونکە نەقڵ کرا. ئێستە فەزڵەی گەنم کە بۆ دزی دایناو 100 تەنە. نازانین حکومەت بۆ سوئالی لێ ناکا کە ئەم فەزڵەیە چیە؟

"پاسوخ: ئەی خوێندەوارەکان تەماشا بفەرمون کە چەن غەرەزی شەخسی و درۆ و دەلەسەی بێ رێ و جێ و بێ مەنتیق لەم نوسینەدا هەیە. کاتبی وا زۆر عەیبە شوان بێ هەر ئەبێ کوڕی باوکی خۆی بێ (فردەوسی: پسر کە ندارد نیشان از پدر/تو بیگانە خوان و مخوانش پسر) بەڵێ ئەبێ (شوان) بۆ تەقەدوم ئەچێ خۆی خەریکی کۆنەپەرستی و کۆنەفرۆشی بێ. کوڕی خزمەتکاری پیاوێکی خائین بێ! زۆر حەیفە کاغەز بۆ نوسینی ئەم جۆرە سەرف بکرێ. وا من بۆ ئێوە نوسینەکانی شوان تەحلیل ئەکەم:

1. من مەئموری مەنتوجاتی شەهربازاڕ بوم نەقل کرام لە سەر عەریزەی خۆم و موافەقەتی موتەسەریفی لیوا لە بەر ئەوە کە موستەخدەم بوم و خەدەماتی تەقاعودی سوتاوم سەوز ببێتەوە ئیعادەی خەدەماتم لە دائیرەی نفوس کردوە.
2. گەنم لە لیواوە بۆ چوارتا رەوانە کراوە مەعلومە کە لە سەر دەرەجات بوە ئەگەر 100 تەن گەنمی دەرجە 1 زیاد بکات پێویستە 100 تەن گەنمی دەرەجە 2 و 3 کەم بکا.
3. 100 تەن گەنم زۆرە باوەڕ مەکەن لە سوچی مەخزەنی چوارتادا شارابێتەوە کە جارێک موفەتیش و دوجار مودەقیق وەزنی مەخزەنیان کردبێ لە زەمانی منا کە 8 مانگ بوە.
4. هیچ وەقتێ موافیقی تەعلیمات من لە مەوجودی زیاد و کەمی دەرەجاتی گەنم مەسئول نەبوم چونکە مەئمور مەخزەن و معاونی مەئمور مەخزەن موستەقیل بوە خۆیان وەریان گرتوە و دابەشیان کردوە تەنها من معامەلاتی حسابیەم تەماشا کردوە و قیمەتەکەم بەسندوق گەیاندوە.
5. ئەی ئەم میقدارە موهیمە قائیمقامی قەزا بەواریداتی فەزڵەی مەخزەن لە سجلی قەیدی کردبێت موحەقەق چاوی لێ ئەپۆشیوە.
6. ئەگەر تەماشای یەومیەی شەهر بازاڕ بکرێ هیچ وەقتێ 190 تەن گەنمی مەوجود نەبوە چ جای فەزلە.
7. شوان ئەڵێ: نازانم بۆچی لەم زیادە ناپرسێتەوە؟ منیش ئەڵێم: نازانم بۆچی؟ چونکە حەقیقەتەن لە 1200 کەس زیادی ئەپرسیەوە کە ئیستیحقاقی 3 مانگی شەکر و کوتاڵیان بۆ وەرگیرا. وەکو تری بن گۆم رۆیی.

"برا کوردەکانم

"مەجەلەی ئازادی تازە پێ ئەگا. ئەمە ژمارە 5 یەتی. تازە بنچینەی بۆ دانەنرێ ئەگەر بەم رەنگە غایە جوێن دان بێ. درۆودەلەسە نوسین بێ. نازانم ئەم ئەساسە لەسەر چی و ئەم بینایە لەچی ئەبێ؟

"لاوەکان! کوردەکان!

"لازمە مەجەلەکەتان بۆ ئازادی هەوڵ بدات. ڕێگەی پێشکەوتن و سەرکەوتن بدۆزێتەوە چرای ڕوناکی هەڵکا. تاریکستانی شەوەزەنگ بەسەر میلەتی هەژاری کوردی داماودا نەهێنێ.

"قەومی کورد پیاوی خۆی ئەناسێ. تاریخی هەیە ئاشکرایە کێ خزمەتی کردوە کێ فیداکاری نوانـدوە کێ سنگی خۆی داوە بە بەر گولەوە ون نەبوە.

"نازانم شوان لەو وەقتەدا لە کوێ بو؟ نوستبو نەی کەرگەلە بزنی گوم بوبو ئەی....

"وەرن ڕێگەی ڕاست و پاک بدۆزنەوە. بەبێ سوچی تاوان درۆ و دەلەسە بۆ ئەمو ئـەو ئەنوسـن. تـو یەزدان خێرخواهی کورد بن. هەر کوردبن بۆ ژیانی کورد بژین.

"برا لاوەکانی حیزبی شیوعی! لە مەجەلەکەتان دا گەلێ بەتانوپۆی هەندێ ئەشخاس دا چوبـون و نـاو بـەناو زۆر لە عەلەیهی کۆمەڵی هیوا - هیوی بون. مەوجودی ئەوانە لە 1250 لە کوردستانی عێـراق دا موتـەجاویز بـوە. لـە حاڵێکدا کە 1250 کەس لە کوردەکانی عیراق جاسوس و خائین بن. جگـە لـە کـوردی خـاریج. تـەنها شـوان. پـۆلا. جوتیار و. خێوی مجەلەی ئازادی خزمەتی میلەتی کوردی داماوی قوربەسەر ئەکا؟ ئەم 1250 کەسە غـەیری ئەوانەیـە کە ئێوە لە مەجەلەکەتان دا جنێویان ئەدەنێ. ڕوم نایە هیچ بە ئێـوە بڵـێم. بـەزەیـیم بـە ئێـوە و کـوردا دێتـەوە. خـوا چارەی هەردولا بکا ئەگینا بە ئێوە چارەی کورد و بەکورد چارەی ئێوە ناکرێ. یەزدانی پاک ئاگاداری هەردولا بـێ. چونکە ئێوەش بێ گوناهن. خواردنی گوناهکاریەکە ناخۆ بەرکێ ئەکەوێ زەمانی عیسا و موسا نییە.

سەلام

"ئێمە ئەمجارە بەناوی مجەلەی ئازادییەوە ئەو حیزبەی کە دەنگی هەیـە و ڕەنگـی نیـە. عالـەم ئـەزانێ حیزبێک بە جۆرێکی مەشروع و ڕێیەکی ڕاست تەشەکول بکا لە حکومەت دا ناو و قەیدی ئەبێ. ئـەم حیزبـە خۆی دەرناخا لە پەناوە ئەم هەمو جنێوە بەم عالەمە ئەدا. گوایە بەم مەسلەکە ناهەموارەوە پێشـەوایی قـەومێک یا دو قەوم ئەکا. ئەگەر ڕاست ئەکەن و ئینسانن بە ئاشکرا حیزب تەشکیل بکەن و پرۆگرامێک نەشر بکـەن کە ئێمە ئەمەین و ئەمەمان ئەوێ. ئەوسا خەڵک تێ ئەفکرێ ئەگەر ئەمانە پیاوێکی بەناموس و ناسراوبن هەمو شوێنیان ئەکەون ئەگینا ئەمەیش بەدبەختی ئەو قەومەیە کە ئەمانە نەسەبی خویـانی ئەدەنـە پـاڵ. ئێمـە دوای هەرکەسێ کەوتین و گرتمانە کۆڵ ئەو ئاورەنگی لێدایین بۆ ڕوتکردنەوەی خەڵکی بۆ خۆی! وا ئێمە کە چەنـد ساڵێکە ڕاووروت و دار و فەلاقە و جەریمە و شەق و مادەمان ئەماوە بۆچی بۆ واز لەخۆمان نـاهێنن. توخـوا پێمان بڵێن بۆ کێی بکەین؟ بەڵێ ئەگەر خوا کردبێتیە عادەت پارچەیـە لـە خاکێـک بەگیانـدار و بـێ گیانـەوە بگوێزێتەوە ئیقلیمێکی تر و ژێر تابیعی دەوڵەتێکی تر. دا ئێمەیش بەرێتە کێوی قاف ئەگینا تا لە عێراقا بـێن ئەبێ عەتابەی بەغداد بخوێنین و بانگمان (الله اکبر) ی خودێ مەزنە لە کولەکەی تەردا ئەبێ."

ژین ئیتر باسی ئازادی نەنوسیوە. ڕەنگە پێیان وت بێ خۆی لێ بێ دەنگ بکا.

بەڵگەیەک لە بەر دەسدا نیـە کـە ئـازادی چەنـد دانـەی لـێ چـاپ کـراوە و. چـۆن و لـە چەنـد جـێ بڵاوکراوەتـەوە. ڕۆژنامـەی (القاعـدة) لـە سـاڵانی 1947- 1949 دا. وەکـو حـەنا بـەتاتو لـە کتێبەکـەیدا خەملاندویەتی. 3 هەزار دانەی لێ چاپ کـراوە و. ژمارەیـەکی زۆر لـەوە زیـاتر خوێندویانەتـەوە. القاعـدة لـە سەرانسەری عیراقدا. هەروەها لە کوردستان دا. بڵاوکراوەتەوە. ئازادی کە هاوشانی القاعدة دەرچوە تەنیا بـۆ

کوردستان و بۆ خوێندەواری کورد بوە، لە بەر ئەوە پێویستی نەکردوە بەو ژمارە زۆرەی ڕۆژنامەیەکی عەرەبی چاپ بکرێ. بەڵام بێگومان ئەمیش لە چاو ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردیەکانی ئەو سەردەمەدا چەرەنەیەکی باشی لێ چاپ و بڵاوکراوەتەوە و بۆ خوێندنەوە دەستاو دەستی کردوە.

فەهد و ڕێکخراوی وحدة النضال

لە نیسانی 1945 دا ڕێکخراوی (وحدة النضال) کە پێیان وابو بە گرتنی کۆنفرەنس و مونتەمەر و. دانانی پەیمانی نیشتمانی و پێڕەوی ناوخۆی حیزب. ئیتر داواکاریەکانیان هاتۆتە جێ و ناکۆکیەکانیان لە گەڵ حیزبەکەی فەهد بە لادا کەوتوە. نامەیان بۆ فەهد نارد و ئامادەیی خۆیان دەربڕی ڕێکخراوەکەی خۆیان هەڵبوەشێننەوە و بگەڕێنەوە ناو حیزب. فەهد وەری گرتنەوە. لقی کوردی (یەکێتیی تێکۆشین) ئەیانویست بە جیا تێکەڵ ببن و لە سەرکردایەتی حیزبەکەدا ئەمانیش نوێنەریان هەبێ. فەهد ئامادە نەبو داواکەیان قبوڵ بکا چونکە حیزبە ئەسڵیەکەیان خۆی هەڵوەشاندبوەوە. ئەمانیش لقی ئەو بون بە هەڵوەشاوە دا ئەنران. ئەندامەکانی لقی کوردی یەکێتیی تێکۆشین ئامادە نەبون وەکو تاک بچنە ناو حشع وە. ڕێکخراوێکی نوێیان بە ناوی حیزبی شیوعی کوردستانەوە دامەزران و دەستیان کرد بە بڵاوکردنەوەی ئۆرگانەکەیان بە ناوی (شۆڕش) وە.

ساڵی 1946 کە گفتوگۆ بۆ دروستکردنی پارتی دیموکراتی کورد دەستی پێ کرد زۆری ئەندامانی حیزبی شیوعی کوردستان (شۆڕش) پاش ئەوەی حیزبەکەی خۆیان هەڵوەشاندەوە، چونە ناو حیزبی شیوعی عیراقەوە. لە ناو ئەندامەکانی شۆڕش دا، خوێندەواری باش و ڕۆشنبیر و تێکۆشەری هۆشیار و ئازایان تێدا بو. بەمەیش لقی کوردیی حشع بە هێزتر بو.

دوای گیرانی فەهد و هاوکارەکانی (1947) ئەگەرچی لوجنەی مەرکەزی لە چەند ئەندامی نوێ ڕێکخرایەوە. بەڵام هەر فەهد لە ژوری زیندانەوە سەرکردایەتی حیزب و چالاکیەکانی ئەکرد. تەنانەت هەندێ لە وتارە گرنگەکانی (القاعدة) یش هەر ئەو ئەینوسین.

بەڵام حشع دوای گیرانی رابەرەکەی توشی تەنگوچەڵەمەیەکی گەورە بو بو. حیزبەکە هەرچەند خۆی ڕێک ئەخستەوە کەچی هەر توشی لێدان و داپڵۆسینی پۆلیسی عیراقی ئەبو. یەک لە دوای یەک سەرکردەکانی ئەگیران. لەوانە شەریفی مەلا عوسمانی سکرتێری لقی کوردی.

دوای بڕانەوەی دوەمین جەنگی جیهانی، جەنگێکی تر دەستی پێ کرد. کە لە مێژوی ناودەوڵەتاندا بە جەنگی سارد ناو ئەبرێ. دنیا دابەش بو بە سەر دو ئۆردوگای ناکۆکدا: ئۆردوگای سەرمایەداری یان وەکو پێیان ئەوت بلۆکی ئیمپریالیستی بە سەرۆکایەتی ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا و. ئۆردوگای سۆسیالیستی یا وەکو پێیان ئەوت بلۆکی کۆمۆنیستی بە سەرۆکایەتی یەکێتیی سۆڤێت. حیزبی شیوعی عیراق، وەکو بەشێ لە ئەرکی ئینتەرناسیۆنالیستی (واجیبی نومەمی) خۆی. پشتیوانی لە یەکێتیی سۆڤێت و دژایەتی بلۆکی ئیمپریالیستی، کرد بو بە فرمانی سەرەکی خۆی. ئەوەیش لە هەمو ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکانیدا ڕەنگی ئەدایەوە.

عیراق کە بە ناو هاوپەیمانی بریتانیا و. بە راستی لە پاشکۆیدا بو. ڕێگەی بە چالاکی شیوعی نەئەدا. بە پێی قانونی عیراقی بیروباوەڕی کۆمۆنیزم و چالاکی کۆمۆنیستی قەدەغە بو. هەر کەس بەم تۆمەتە بگیرایە، بە گوێرەی ئەم مادە قانونیە سزا ئەدرا:

"ذيل قانون العقوبات البغدادي الرقم 51 لسنة 1938

"المادة الاولى: يعاقب بالاشغال الشاقة او الحبس مدة لاتزيد على سبع سنين او بالغرامة او بهما كل من حبذ او روج باحدى وسائل النشر المنصوص عليها في المادة 78 من هذا القانون ايا من المذاهب الاشتراكية

البلشفية (الشيوعية) والفوضويه والاباحية وما يماثلها التي ترمي الى تغيير نظام الحكم والمبادىء والاوضاع السياسية للهيئة الاجتماعية المصونة بالقانون الاساسي"

وەسبەی کانون

ساڵی 1948 لە بەغداد و لە هەندێ لە شارەکانی عیراقدا جوڵانەوەیەکی نارەزایی فراوان سەری هەڵدا، بە تایبەتی دوای ئەوەی نیازی وەزارەتەکەی ساڵح جەبر سەبارەت بە بەستنی پەیمانێکی نوێ لە گەڵ بریتانیا دەرکەوت. لە مانگی کانونی دوەمەوە خۆپیشاندانی گەورە و فراوان دەستی پێ کرد. هەمو حیزب و ڕێکخراوە نیشتمانیەکان، لە وانە پارتی دیموکراتی کورد، بەشدار بون. خۆپیشاندەران داوای ئازادیی سیاسی و چاکردنی گوزەرانی چینە هەژارەکانیان ئەکرد. دژی بەستنی پەیمانی عیراقی- بریتانی پۆرتسماوس بون. حیزبی شیوعی دەورێکی گرنگی هەبو لە سازدان و ڕێکخستن و ڕابەرێکردنی خۆپیشاندانەکاندا. ساڵح جەبر، سەرەوەزیرانی عیراق، هەوڵیدا بە ڕێگەی توندوتیژی جوڵانەوەکە دابمرکێنێتەوە و، کۆتایی بە شەپۆلی خۆپیشاندان بهێنێ. لە زۆر شوێن پێکدادان لە نێوان خۆپیشاندەران و پۆلیسدا قەوما. چەند کەسێ کوژران. ئەگەرچی لایەنگرانی حیزبە کۆنەپارێزەکان لە خۆپیشاندان کشانەوە بەڵام وەسبە (وثبە)، وەکو حیزبی شیوعی ناوی نا بو، کۆتایی نەهات. روخانی وەزارەتی ساڵح جەبر بوبو بە داواکارییەکی گشتی. بۆ هێمنکردنەوەی ناڕازیەکان و ئارامکردنەوەی هەلومەرجی سیاسی عیراق، عەبدولئیلاه، وەصی عەرشی عیراقی، ساڵح جەبری لێ خست و، سەید محەمەد ئەل سەدری ڕاسپارد وەزارەتێکی نوێ پێک بهێنێ.

(بڕوانە: 1. پۆستەی کوردەواری. گەلاوێژ. ژ 3. مارتی 1948. ل 13- 2/23. د. کەمال مەزهەر ئەحمەد. دەربارەی ڕاپەرینە گەورەکەی کانونی دوەمی 1948 و شوێنی گەلی کورد تێیدا. کتێبی: چەند لاپەرەیەک لە مێژووی گەلی کورد. بەشی یەکەم. بەغداد 1985. ل 199- 225)

وەزارەتی نوێ بواری ڕەخسان بۆ هەندێ ئازادیی گشتی. ڕێگە درا بە چەند رۆژنامە و گۆڤاری سیاسی دەربچن، لە ناو ئەوانەدا گۆڤاری عەرەبی- کوردی (نزار). هەندێ لە گیراوەکان بەر دران و، هەندێ لە حیزبە سیاسیە عیراقیەکان مۆڵەتی کاریان پێ درا. هەڵبژاردنی گشتی بۆ مەجلیسی نواب کرا. ژمارەیەکی کەم لە نوێنەرانی موعارەزە دەرچون.

ئەم بارودۆخە زۆری نەخایاند. وەزارەتێکی تازە پێک هات. بە بیانوی شەڕی فەلەستینەوە، ئەوەی وەزارەتی پێشو، لە ئەنجامی وەسبەی کانوندا، دابوی بە خەڵک وەزارەتی نوێ بە زیادەوە لێی وەرگرتنەوە. ئیجازەی قانونی لە حیزبەکان سەندەوە. زیاتر لە 100 رۆژنامە و گۆڤاری داخست، لە ناو ئەوانەدا نزار و گەلاوێژ. بە سەدان چالاکی سیاسی گرت و حەواڵەی دادگای عورفی کردن. بە سەختی لە ڕێکخراوەکانی حیزبی شیوعی دا. هەندێ لە سەرکردە و ئەندامەکانی پارتی دیموکراتی کوردیش بەر ئەم پەلامارە کەوتن.

چوارەمین کۆمیتەی ناوەندی (ئابی 1947- تشرینی یەکەمی 1948) کە فەهد پێکی هێنایەوە و، نافیع یونس (لە دایکبوی 1924 ی هەولێر و پارێزەر و ئەندامی پێشوی شۆڕش) یەکێ لە ئەندامە چالاکەکانی بو، زۆری نەخایاند بەر لێدان کەوت و گیرا. حشع جەزرەبەیەکی سەختی خوارد. زۆری ڕێکخراوە نهێنیەکانی گیران. چاپخانەکەی ئاشکرا بو. رۆژنامەکانی لە دەرچون کەوتن.

کۆمیتەیەکی ناوەندی کە دوای ئەو دامەزرا (تشرینی یەکەمی 1948- حوزەیرانی 1949) عەزیز ئەل حاج ڕێبەریی ئەکرد و، چەند ئەندامێکی کوردی تێدا بو لەوانە: هاشم عەبدولا ئەربیلی، ڕەفیق تۆفیق چالاک،

مەهدی حەمید، حەمید عوسمان، ئەم کۆمیتەیەش گیرا. هەندێکیان بەرگەی ئەشکەنجەیان نەگرت. نەک هەر نهێنیەکانی حیزبیان هەمو درکاند، بەڵکو بونە هاوکاری پۆلیس بۆ راونانی شیوعیەکان و ئەندامانی حیزبەکانی تر.

فەهد و هاورێکانی بە تاوانی (رێبەرایەتی حیزب لە ناو زیندانەوە) درانەوە بە دادگا. لە شوباتی 1949 دا فەهد و زەکی بەسیم و حسێن محەمەد ئەل شەبیبی حوکمی ئیعدام دران و، بەیانیی 14 و 15 ی شوبات هەر سێکیان بە دوای یەک دا لە 3 مەیدانی گشتی بەغداد، فەهد لە ساحەی مەتحەف لە کەرخ و، زەکی بەسیم لە بابەلشەرقی و حسێن شەبیبی لە بابەلموعەزەم هەڵواسران.

پاشماوەکانی حشع ئەوەی بەر دەستی پۆلیس نەکەوت بو پەرش و بڵاو بون. ناوەندێکیان نەمابو کۆیان بکاتەوە. هەندێکیان وازیان هێنا بو. هەندێکیان چونە دەرەوەی عیراق و، ئەوانەی درێژەیان بە کاری نهێنی دا، بوبون بە چەند رێکخراوێکی جیاواز، هەر یەکەیان بە جیا کاری ئەکرد.

لەو بارە نالەبارەدا بەهادین نوری (باسم، لە دایکبوی 1927 ی گوندی تەکیەی قەرەداخی سلێمانی)، کە بەرپرسی ناوچەی سلێمانی بو، کاروباری هەمو حیزبی گرتە دەست و، سەر لە نوێ رێکی خستەوە (حوزەیرانی 1949 - نیسانی 1953). ئەوە یەکەم جار بو کوردێک سکرتاریەتی حیزبی شیوعی بگرێتە دەس. حشع داودەزگای چاپی نەما بو. ژ1 ی ساڵی 8 ی شوباتی 1950 ی (القاعدة)، کە زمانی حیزبەکەیان بو، بە دەسخەت نوسیوە. دواتر کە تایپ و رۆنیۆیان پەیدا کردوە، ئەوسا بە رۆنیۆ چاپیان کردوە.

لە بڵاوکراوە کوردیەکانی ئەم قۆناغە بەیانێکمان لە بەردەس دایە کە لە 21 ی ئابی 1951 دا لە چاپخانەی قاعدە دەرچوە بە ناونیشانی (یەککرە ئەی جەماهیری میللەت بۆ تێکۆشان دژی پیلانی یەکگرتنی عیراق و ئوردون، وە لە پێناوی روخاندنی حکومەتی نوری سەعید و دەرکردنی ئیستیعمارچیەکان لە وڵاتەکەمان، وە لە پێناوی ئاسایش و نان و سەربەستی و ئازادیدا).

ئازادیی سەردەمی بەهادین نوری (باسم)

بە پێی ژ22 ی ساڵی 10 ی کۆتایی ئابی 1952 ی (القاعدة)، لە ئابی هەمان ساڵدا ئازادی کەوتۆتەوە دەرچون.

ژ4 ی ساڵی 8 ی سەرەتای تشرینی دوەمی 1952ی ئازادی سەردەمی باسم 6 لاپەرەی فولسکابە بە تایپ و رۆنیۆ چاپ کراوە. لە سەروی ناوەکەدا هەمان دامانج و دروشمی ژ5 ی تشرینی سانی 1945 دوبارە کراوەتەوە.

لە ناوچەوان و لاجانگی چەپی رۆژنامەکەدا دروشمەکانی ئەو رۆژگارەی حشع نوسراوە:

"ئەی جەماهیری میللەتەکەمان یەک بگرە لە جەبهەیەکی نیشتمانی دا لە رێگەی:

ئاسایش. روخاندنی حوکمی دیکتاتۆری. بەتاڵکردنەوەی پەیمانی 930 وە دەرچونی لەشکری ئینگلیزەکان. گۆرکردنی مەشروعی دیفاع کردن لە رۆژهەڵاتی ناوەراست وە ضدی کردنی وڵاتەکەمان بە بناوانێکی جەنگی بۆ ئیستعماریەکان. بەتاڵکردنەوەی ئیمتیازاتی شەریکەتە ئیستعماریەکان وە دەست بەسەرداگرتنی مومتەلەکات و تەئمیم کردنیان. بەردانی سەربەستیە دیموکراتیەکان و بەردانی حەپسە ئازادیخوازەکان. زۆرکردنی ئیشوکار بۆ بێئیشەکان و دابەشکردنی زەویوزاری ئەمیری و دەرەبەگ و مەللاکە گەورەکان بەسەر فەلاحەکاندا. حەلکردنی موشکیلەی توتن لە شیمالدا.

"بژی تێکۆشان و برایەتی کورد و عەرەب لەپێناوی ئازادکردنی عیراق و حەقی تەقریری مەصیری کوردا".

ئه ی جه ماهیری میلله ته که مان به ئه بگره له جه بهه یه کی ئینتیخابیدا له رێگه ی ئاسایش — رووخاندنی حوکمی دکتاتۆری — به تاڵکردنه وه ی په یمانی ١٩٣٠ و ده رچوونی له شکری ئینگلیزه کان — گۆرکردنی مشروعی داغکردن له بیژه لانی تاو [illegible] ئه ی کردنی وولاته که مان به بناغه یه کی جه نگی بو ئیستعماره کان — به تاڵکردنه وه ی ئیمتیازاتی شه ریکه ئیستعماریه کان وه ده ست به سه ر وه رگرتنی مه نله که تو تامیم کردنیان — به ره واتی سه ره سه ب دیموکراتیه کانو به ره واتی حه ق به سه سیاسیه ئازاد بخوازه کان — زور کردنی ئیشو کار بو بی ئیشه کانو دابه شکردنی زه وی و زاری ئه میریو ده ره به گو مه لاکه له به ر کاز به سه ر فه لاحه کاندا — هه ڵگرتنی مه نگه ی تیوتن له شماڵدا ..

(بژی تیکوشانو برایه تی کوردو عره ب بو [illegible] ئازادکردنی عیراقو حه لی عه شیری به جیرای کرددا) .

ئازادی

زوبانی حزبی شیوعی عیراق — لقی کورد —
ژماره ی ٤ — سالی هه شته م
سه ره تای تشرینی دووه می ١٩٥٢ — نرخی (٢٠) فلس

چه ند بریاریکی لجنه ی فرعی کوردی حزبی شیوعی عیراق
که له کوبوونه وه ی مانگی تشرینی یه که می ١٩٥٢ دا ده رکه وتوه

لجنه ی فرعی کوردی حزبی شیوعی عیراق له مانگی تشرینی یه که می ١٩٥٢ دا کوبوونه وه [illegible] که له لایه ن لجنه ی مرکزیه وه ئیبلاغ کرابوو ، ئیشتراکی کوبوونه وه که ی کرد ، وه باسی ئه م نقطانه کرا که له جه دوه لی ئیش و کوبوونه وه که دا هاتبوو وه گفتوگویان له سه ر کرا ، ئه و بریارانه ی خواره وه ی دا :

١ — نشاطی فرعه که تیکوشاندا له پیناوی ئاسایشدا .

٢ — نشاطی حزبی له ناو هه موو به شیکی جه ماهیردا ، کریکارانی شه ریکه ی نه وتی کرکوک هه روه ها کریکارانی تر ، فه لاحه کان ، ناو قوتابیه کان ، مثقفه کان ، کاسبو صنعتکارو بازرگانه بچووکه کان ، عسکره کان ، ئافره ته کان ... هتد .

٣ — نشاطی به بیناتی ئیشوکار له تیکوشاندا له ده وری مراقبه ت .

٤ — مه سه له ی فه لاحه کانو ده ست کردنی نشاطیان و نشاطی تازه دا ، سوتو شعاراتیه وه جیه بیان .

٥ — مشکله ی که سه ی به ره نگاری تری تنظیمی .

٦ — نشاطی ده ربار ه ی منظماتی دیموکراتیه هه ره حزبیه کان (که نجان ، قوتابیان ، کریکاران ، ... هتد) .

٧ — مه سه له ی کورد بو موقفی حزبه که ده رباره ی ئه و مه سه له یه .

٨ — موقفی حزبه که ده رباره ی پاشماوه ی پارتیه کان ، وه ده رباره ی پاراتی ئه لتماس .

٩ — نشاطی ئه مریکایه کانو ئوکه ره کانیان له پیناوی مشروعی سه ربه خوی کوردستان ، وه موقفی حزبه که ده رباره ی ئه وه .

١٠ — مشکله ی دوعتو ئه نصار .

١١ — مه سه له ی بلاوکردنه وه و ترجمه به زوبانی کوردی بو تورکو ئه وانی تر .

وه هه روه ها باسی جبهه ی نیشتمانی ستراتیجی حزبو تاکتیکی کرا له م قوناغه دا . وه لجنه ئه م بریارانه ی خواره وه ی ده رکرد به کوم — ده رباره ی نشاط له پیناوی ئاسایشدا

له کاتی بلاوبوونه وه ی ده نگ و باسی ئاسایشدا ئه م نشاطه کرا له کرکوک و هه ولیر و سلیمانی ، وه فاتیحه ی به سه ر ئیمزا کردن له سه ر ئاسایش به ئه نبایی ئه وه ی که گه وره ترین مه سه له یه به ره نگاری حزب ده بیت و نشاط له پیناوی ئاسایشدا ، بی جیاوازی و به ی ئه و به رفراوانه بچووک و گه وره که ن ناو شاره کاندا هه یه . وه ئه نجامی زور کو کرا له وه ی بو ده نگدانی ژماره ی ده نگه کانی تازه کراوه (منطقه) وه له سه رکه وتنی مجلسی ئاسایشی دنیادا و ئاوای به هه قی پیوه ندی ئاسایش له کاتی ئه وه دا [illegible] وه فلسطینی که به شی زوری ده نگیان له تیکوشانی ده گاته ئه و ئاسایش وه نشاط له پیناوی به شی ئاسایشی ئه نجامدا کاتی حزب و به ره کانی جه ماهیر وه هاوریکانمان نشاطی خویان به ئیسه هیناوه ته ناو له چوارچیوه یه کی نه سکو ته نگی حزبیه وه له ناو خه لکو له یه کگرتنی هاوریکانمان — مه گه ر له کاتی لجنه ی فرعیش — مه ترسی ئه وه ی باره ئه ندامانی ده ره وه ی له گه ل هه موو ئاسایشخوازه کان کردنی جیاوازی خوی بو بلاوه بوونه وه ی ئه وه ی به هه ی سیاسه ته وه ... وه ئه وه ی ئه وه ی که له هوی منظماته کانه به کیمیه وه له و حیسابه سیاسه ته قه وه ی جوولانه وه به ، وه هه روه ها بی هوی منظمات کانیو خه لکی ئاسایشی خویان هیچی تر ، وه وه ی هه ر دو هه یه وه سه ره وه ی بیان له وه ی که جوولانه وه ی داغکردن له سه ر که وتنه وه یه کی چاکتر پیشکه وتوه له سلیمانی وه له کرکوک و هه ولیر ، به لام هه ر بی هیزو له ناو شاره که دا به ند کرا .

چەند بڕیارێکی لوجنەی فەرعی کوردیی حشع

بابەتی سەرەکی ئەم ژمارەیە بریتییە لە: "چەند بڕیارێکی لوجنەی فەرعی کوردی حیزبی شیوعی عیراق کە لە کۆبونەوەی 19 ی مانگی تشرینی یەکەمیدا دەری کردوە"

"لوجنەی فەرعی کوردی حیزبی شیوعی عیراق. لە مانگی تشرینی یەکەمی 952 دا کۆبوەوە وە ئەندامێکی لوجنەی مەرکەزی حیزبیش، کە لە لایەن لوجنەی مەرکەزیەوە نێررا بو. ئیشتیراکی کۆبونەوەکەی کرد، وە باسی ئەم نوقتانە کرا کە لە جەدوەلی ئیشوکاری کۆبونەوەکەدا هاتوە وە گفتوگۆیان لە سەر کرا. ئەوانیش ئەم نوقتانەی خوارەوەن:

1. نیشاتی فەرع لە تێکۆشاندا لەپێناوی ئاسایش دا.
2. نیشاتی حیزبی لەناو هەمو بەشێکی جەماهیردا، کرێکارانی شەریکەی نەوتی کەرکوک و هەمو کرێکارانی تر، فەلاحەکان، ناو قوتابیەکان، موسەقەفەکان، کاسب و صەنعەتکار و بازرگانە بچوکەکان، عەسکەرەکان، ئافرەتەکان...هتد.
3. نیشات و پێکهێنانی ئیشوکار لە تێکۆشاندا دژی ئیمپریالییەت.
4. مەسئەلەی فەلاحەکان و دەرسکردنی مەشاکیلیان، نیشات لەناویان دا. مەوقیف و شیعارات بەرامبەریان.
5. موشکیلەی کادر و هەندێ مەشاکیلی تری تەنزیمی.
6. نیشات دەربارەی مونەزەماتە دیموکراتیە غەیرە حیزبیەکان (گەنجان، قوتابیان، کرێکاران...هتد)
7. مەسئەلەی کوردی و مەوقیفی حیزب دەربارەی ئەو مەسئەلەیە.
8. مەوقیفی حیزب دەربارەی پاشماوەی پارتیەکان، وە دەربارەی تەیاراتی ئینتیهازی.
9. نیشاتی ئەمریکاییەکان و نۆکەرەکانیان لەپێناوی مەشروعی سەربەخۆیی کوردستان، وە مەوقیفی حیزب دەربارەی ئەوە.
10. موشکیلەی توتن و ئینحیصار.
11. مەسئەلەی بڵاوکردنەوە و تەرجومە بە زوبانی کوردی و تورکی و غەیری ئەمانە".

"حەوتەم، مەسئەلەی کوردی و مەوقیفی حیزب دەربارەی ئەم مەسئەلەیە:

"حیزب ئیعتیراف ئەکات بە حەقی تەقریری مەصیر، بە حەقی جیابونەوەوە بۆ میللەتی کورد، کە ئەمە حەقێکی تەبیعیە بۆ میللەتی کورد کە قەومیەتێکی برایانە پێک ئەهێنێت، لە تێکۆشان دا دژی ئیستیعمار، لە پێناوی ئاسایش و سەربەخۆیی و دیموکراتیەت دا. بەڵام حیزبەکەمان ئەبینێت کە حەقی تەقریری مەصیر بە حەقی جیابونەوەوە، بە میللەتی کورد نادرێت وە هەرگیز جێبەجێ ناکرێت تەنیا لە ژێر سایەی حوکمی چینی کرێکاران دا نەبێت. جا مەوقیفی حیزبەکەمان بەرامبەر مەسئەلەی کوردی ئێستا بەمجۆرەیە: ئیعتیراف کردن بە بێ چەنوچون بە حەقی تەقریری مەصیر، بە حەقی جیابونەوەوە، بۆ میللەتی کورد، وە تێکۆشان لەم وەختەی ئێستادا بۆ بە هێزکردنی گیانی برایەتی و یەکێتی لە تێکۆشان دا لە بەینی میللەتی کورد و عەرەب و هەمو قەومیەتە بچوکەکانی تر لە نیشتمانەکەمان دا. بۆ تێکۆشانێکی یەکگرتو لە دژی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی عیراق لە عەرەب و کوردەکان و غەیری ئەوان، لە ڕێگەی ئاسایش و سەربەخۆیی و دیموکراتیەت دا وە لە ڕێگەی خوڵقاندنی ئەو زروفەدا کە میللەتی کورد حەقی تەقریری مەصیری خۆی تیا وەرئەگرێت، بە حەقی جیابونەوەوە.

"وە حیزبەکەمان بێ وچان تێ ئەکۆشێت لە ژدی هەمو بیروباوەڕێک یا هەمو مەشروعێک کە نیازی سەربەخۆیی کوردستانە، لەم ڕۆژەدا لە ژێر سایەی سەیتەرەتی ئیستعماردا. وە حیزبەکەمان ئەم جۆرە بیروباوەڕە بە شتێک دائەنێت کە لە ژدی مەصڵەحەتی میللەتی کورد و هەمو عیراقیە بەشەرەفەکانە. وە هەر ئیتسعیمارە ئەمریکیەکانن کە ئاوی ئەم بیروباوەڕە ئەدەن لەپێناوی ئامانجە پەرە پێسەندنەکانی خۆیاندا، وە بۆ پچڕینی کوردستانی عێراق لە ژێر چنگی ئیستیعماری ئینگلیزی وە بۆ ئەوەی ئیحتیکاراتی ئەمریکی دەست بکێشێت بەسەر نەوتە زۆرەکەی کوردستانی عیراقدا. وە بۆرجوازیەکان و هەندێک لە دەرەبەگە کوردەکان، ئەمانەش لایەنگری سەربەخۆیی کوردستان ئەکەن وە ئیشی لە پێناودا ئەکەن لەژێر سایەی سەیتەرەتی ئیستیعماردا، ئەمانە دوای ئامانجی چینایەتی و شەخسی خۆیان کەوتون بۆ چەوساندنەوە. وە ئەمانە تەنیا سەربەخۆییان بۆ خۆیان ئەوێت، نەک بۆ میلەتی کورد، نەک بۆ کرێکار و فەلاح و جەماهیری کورد".

"هەشتەم، مەوقیفی حیزب دەربارەی پاشماوەی جەماعەتی پارتەکان و دەربارەی تەیاراتی ئینتیهازی:

کۆمەڵی (پارتی دیموکراتی کورد) بو بەچەند بەشێکەوە. وە پاشماوەکانی لەرابوردو زیاتر لە جەماهیر دور کەوتونەتەوە. وە ئەمەش ئەو دوارۆژە بو کە بۆ پارتی دیمۆکراتی کورد دانرابو. کە نەتیجەیەکی حەتمی رەوشتی سیاسیی و ئینتیهازیانەی بو وە لە بەر سفەتی تەخریبی سەرکردەکەی بو (سەرکردەی حەمزە عەبدولا). وە هەمو عەناسرە بەشەرەفەکانی قەواعیدی پارتی دیموکراتی کورد بە رەوشتی سەرکردەکەی خۆیان زانی جا بۆیە بەجێیان هێشت و رەوشتی ئینتیهازی و تەخریبی‌یان بەجێ هێشت. وە لێرەدا هەندێک عەناسیری ئینتیهازی هەیە لە گەورەکانی پارت دەستبەرداری تاقمەکەی (حەمزە) بون نەک لە دڵسۆزیەکی راستەوە بەڵکو لە بەر دەرکەوتنی ئینتیهازیەت و خیانەتی حەمزە وە لە بەر ئەوەی کە جەماهیر بەتاقمەکەی حەمزەو ئەوانەی لە گەڵین هەڵناخەڵەتێن.

حزبەکەمان لە ژدی ئەو ئینتیهازی و جاسوسانە ئەوەستێت، ئەوانەی کە لە گەورەکانی (پارت) بون وەکو حەمزە عەبدولا و عەونی یوسف، وەلە ژدی مناوەراتەکانیان ئەوەستێت بۆخوڵقاندنی ئیتیسالات بە جەماهیرەوە وە بۆ هەڵخەڵەتاندنی هیچ ئینسانێکی کوردو بە شەرەف. وە لە عەینی وەقتا حیزبەکەمان دەستی یارمەتی درێژ ئەکات بۆ هەمو ئەو نیشتمانپەروەر و دیموکراتیە بەشەرەفانەی کە لە رابردودا لە (پارت) دا بون وە بە تەواوی بەجێیان هێشتوە یا ئەوانەی ئێستاش لە پاشماوەکانی جەماعەتی پارتن، بانگیان ئەکات کە زیاتر دوربکەونەوە لە جاسوسەکان و بڵاوکەرەوەی بیروباوەڕی شۆڤینی، وە بۆ یەکگرتن لە گەڵ شیوعی و هەمو تێکۆشەرەکاندا ژدی ئیستیعمار لە جەبهەیەکی نیشتمانیدا لەپێناوی ئاسایش و داخوازیەکانی میللەتەکەماندا".

"نۆهەم، نەشاتی ئەمریکیەکان و نۆکەرەکانیان لە پێناوی مەشروعی سەربەخۆیی کوردستان، وە مەوقیفی حیزب دەربارەی ئەوە:

لە سەرەوە دەرمان خست کە ئیستیعماری ئەمریکی- بەنیازی پەرە پێ سەندنی دەستەڵاتی- لە گەڵ هەندێک لە دەرەبەگ و بۆرجوازیە کوردەکان بیروباوەڕی "سەربەخۆیی کوردستان" ئاو ئەدەن و ئیشی لە پێناودا ئەکەن لە ژێر سایەی سەیتەرەتی ئیستیعمارا وە ئەم "سەربەخۆییەش" ئەگەر پێک هات ئیستیعماری ئەمریکی پێمان ئەبەخشێت کە ئەیەوێت ئیستیعماری ئینگلیزی شەریکی دەربکا لە هەمو شوێنێکدا- لەکوردستانی عراقیشدا- وە ئەیەوێت جێگەی ئەو بگرێتەوە. وەبە شێوەیەکی تایبەتی هەندێک لەدەرەبەگەکان گورجوگۆڵی ئەنوێنن بە دوای ئەو نیازەدا (وەکو شێخ باباعەلی کوڕی شێخ مەحمود) ئەوانەی کە ئەیانەوێ ببن بە گەورەی حکومەتێکی کوردی لە دەرەبەگەکان لەژێر چاودێری ئیستیعماری ئەمریکیدا، بۆ ئەوەی بتوانن پارێزگاری مەسڵەحەتی خۆیان بکەن وە زەویوزار و سەروەت و سامانی خۆیان زیاتر بکەن. حیزبەکەمان زۆر بەتوندی تێ

ئەکۆشێت لە زنی ئەم پیلانە کە سەری نەگرتوە و سەر ناگرێت. لەلایەکەوە لەبەر بەربەرەکانی میلەتی کورد وە لەلایەکی تریشەوە لەبەر ناکۆکی بەینی ئیستیعماریەکانی ئینگلیز و ئەمریکا وە پێویستە تەقدیرێکی راستی ئەم مناوەراتانە بکرێت. نە بە کەمکردنەوەی خەتورەتیان وە نەبە موبالەغە پێ کردنیان".

..."

میساقی باسم (میثاق باسم)

باسم لە کانونی یەکەمی 1952 دا (میثاق) ێکی نوێی هێنابوە ئاراوە و. لە ئازاری 1953 دا حیزب کردبوی بە بەرنامەی خۆی. لەم بەڵگەیەدا کە بە (میثاق باسم) ناوی دەرکرد. ئاڵوگۆڕی بنەڕەتی لە میساقەکەی فەهد و بیروبۆچونەکانیدا کرا بو. لەوانە: لە باتی "ئیزامێکی دیمۆکراتی" ی میساقی فەهد، دامەزراندنی "جمهوریەتێکی شەعبی دیمۆکراتی نوێنەرەوەی ویستی کرێکاران و جوتیاران و جەماوەری گەل" کرابوە ئامانجی سەرەکی. "هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامە ئیستیعماریەکان" و "سەندنەوەی ئیمتیازات لە کۆمپانیە ئیستیعماریەکان" و "دەسبەسەراگرتنی زەوی و زاری دەرەبەگەکان و ئەرزەکانی ئەمیری و دابەشکردنی بە سەر جوتیاران دا" لە ماددەکانی تری میساقی باسم بون.

سەبارەت بە مافی نەتەوەیی گەلی کوردیش. کە لە (میثاق فهد) ا وەکو کەمایەتی‌یەکی لە بابەتی ئاسوری و یەزیدی باسی کرا بو. مافی نەتەوەیی کوردی سەلمانبدبو لە سەر بنچینەی دانانان بە مافی ئازادی بڕیاردانی چارەنوس. بە مافی جیابونەوەیەوە لە عیراق.

تەقینەوەی ناکۆکیەکان و هەڵتەکینی کۆمیتە ناوەندیەکەی باسم

ئەم ئاڵوگۆڕانە ناکۆکیەکانی ناو حیزبەکەیان تەقاندەوە. چەند پارچەیەکی لێ جیا بوەوە. ساڵی 1953 جەمال حەیدەری رێکخراوێکی شیوعی پێکەوە نا بە قسەی خۆیان بۆ دەرهێنان (انتشال) ی حشع لەو هەلومەرجەی تێ کەوت بو. بە زمانی عەرەبی (رایة الشغیلة) و بە زمانی کوردی (رێگا) ی دەرکرد. عەبدولرەحیم شەریف کە (حزب الوحدة الشیوعیة) ی هەبو ئەویش (النضال) ی دەر ئەکرد. ئەم 3 رێکخراوە هێرشی توندوتیژیان ئەکردە سەر یەکتری و. تۆمەتی جۆراوجۆریان ئەدایە پاڵ یەکتری.

پۆلیس ئەم کۆمیتەی ناوەندی‌یەیشی هەڵتەکاند. باسم و زۆری هاوڕێکانی گیران. کەریم ئەحمەد (نیسانی 1953- حوزەیرانی 1955) ماوەیەک کارەکانی گرتە دەست. بەڵام لە زیندانەوە حەمید عوسمان ئاراستەی ئەکرد. کە حەمید لە زیندان هەڵات. بو بە سکرتێری حیزب (حوزەیرانی 1954- حوزەیرانی 1955). بەیانەکانی بە ناوی خۆیەوە بە ئاشکرا ئیمزا ئەکرد.

حشع لەم قۆناغەدا کەوتەوە چالاکی‌یەکی فراوان. جگە لە رێکخستنی حیزبی. رێکخراوەکانی گەنجان و جوتیارانی ژیاندەوە و. ئۆرگان و بەیان و بڵاوکراوەکانیان پەرەی سەند.

ئازادی‌ی سەردەمی کەریم ئەحمەد و حەمید عوسمان

ژ2 ی ساڵی 10 ی نیهایەتی مارتی 1954ی ئازادی کە بە تایپ و رۆنیو چاپ کراوە لە سەر ناوی رۆژنامەکەدا نوسیوێتی: (نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیار) و لە ژێر ناوەکەیشیدا نوسیوێتی: (زمانی حزبی شیوعی عراق- لقی کورد. نرخی 20 فلسە)

لاپەڕەی یەکەمی دو ستونە. ستونی راستی وتارێکە لە ژێر سەردێڕی: (روی راستی حزبە شیوعیەکەمان) و ستونی چەپی لە ژێر سەردێڕی: (سڵاوی لوجنەی فەرعی کوردی بۆ لوجنەی مەکەزی حیزبەکەمان. بە بۆنەی یادی بیست ساڵەی دامەزراندنی حیزبە شیوعیەکەمان)

نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیار

ئازادی

ڕۆژنامەی حزبی شیوعی عێراق – لقی کورد . نرخی ٢٠ فلس
ژمارە ٢ ساڵی ١٠ ، نیوەی مارتی ١٩٥٤ .

ڕێگای ڕاستی حزبە شیوعیەکەمان

* * * * * * *

دامەزراندنی حزبە شیوعیە عێراقیەکەمان ، وەک ئەو حزبێکی شیوعی تەواو دەستخواز ، ساڵی ١٩٣٤ ، تەنها ئەوە بوو لە خۆیەوە بێ یا لە ڕێکەوتەوە هاتبێ ، بەڵکو ئەنجامی ڕاستەوخۆی پێویستیەکانی جەنگی کرێکار و میللەتی عێراقیەکەمان بوو ، دوای ئەوەی کە دەرکەوت سەرمایەدارەکان نە یانتوانی سەرکردایەتی شۆڕشی تێکۆشانی نیشتمانی بکەن ، بە شێوەیەکی ڕاست و دروست بەرەو سەرکەوتنی دەبەن ، و ڕاستەوخۆ دوای شۆڕشی ١٩٢٠ ، کە ئامانجەکانی خۆی جێبەجێ نەکرد ، جوڵانەوەی میللەتەکەمان پێویستی بە سەرکردایەتی بە جۆرێکی نوێ بوو ، سەرکردایەتیەکی ئەوتۆ دوور بێ لە گیانی سازشکردن و یەکگرتن لە گەڵ دوژمن ، گیانێکی شۆڕشگێڕی ئەوتۆی نەبێت لە هەموو دەمێکا بێ گوێدانە هیچ کەسێ هەر لە سەر ئەنجامدانی تێکۆشانی هەندێ خۆی بڕوات ، و نەتوانێ سەرکردایەتی کردنی گەلی میللەتی تێدا بێ . کە ئەو سەرکردە بە جۆرێکی تازەی چینی کرێکار و حزبە شیوعیەکەی . تا بەم جۆرە لە ٣١ ی مانگی مارتی ١٩٣٤ حزبەکەمان دامەزرا ، لە سەر دەستی سەرکردە مەزنو کۆچ کردوومان ماموستا – فهد – ی ئەمرو دەستی کرد بە ئەنجامدانی تێکۆشان بەرامبەر ئیستیعماری بێگانە و کۆنەپەرستی ناوخۆ ، بەپێی حەلقەی حقوقی کرێکاران و گەلی میللەت . و بەو پەیمانی "ڕزگاری خۆی" تێکۆشانی میللەت" دەرکرد ، بە نیازی دەستنیشان کردنی ئامانجەکانی لە تێکۆشانا . بۆ ئەوەی گەلی میللەت بە ڕێگای ڕاستی جوڵانەوەدا بەرەو لە خەباتی دوژمنکاری ، و شعار و سیاسەتی خۆی بڵاو بکاتەوە لە ناو میللەتا . و خەبات لە پێناوی ئاشتی و شادی بەرز بکاتەوە . بەڵام لە بەر ئەوەی لەو سەردەمەدا جوڵانەوەی ڕێکخراوێکی

– بڕوانە لاپەڕە – ٢ –

سڵاوی لجنەی فەرعی کوردی
بۆ لجنەی مەرکەزی حزبەکەمان ، بە بۆنەی [illegible]
بیست ساڵەی دامەزراندنی حزبە شیوعیەکەمان

. . . .

ماموستایانی خۆشەویست ، لە ئەندامانی لجنەی مەرکەزی حزبەکەمان ئێمە کوردەکانتان بە گەرمترین و بەرزترین سڵاوی برایانەی خۆماتان بۆ دەنێرین ، بە پێشکەشی بە هەموو ئەندامانو لایەنگرو برادەرانی حزبی بکەین ، بە بۆنەی یادی بیست ساڵەی دامەزراندنی حزبە شیوعیە قارەمانەکەمان .

بە ڕاستی دامەزراندنی حزبەکەمان ، ساڵی ١٩٣٤ ، لە سەر دەستی ماموستا – فهد – ی بەرز و کۆچ کردوو ، دانانی بەردی بناغەی مەسەلەی ئازاد بوونی میللەتو وڵاتەکەمان بوو لە ژێر چەپۆکی ئیستیعمار و نۆکەرەکانی . چونکە دامەزراندنی حزبێکی سیاسی نوێنەری چینی کرێکار و میللەت و هەموو نەتەوەکەمان ، حزبێکی ئەوتۆ لە سەر ڕۆشنایی مارکسیەتی – لینینی بڕوات ، و دڵسۆزانە بەیدا کردنی مەسەلەی تێکۆشانی میللەتو جوڵانەوەی نیشتمانیە ئازادیخوازەکەی بڕوات بە ڕێگاو ، و سەرکردەی جوڵانەوەی نیشتمانی میللەت بێ ، بەبێ ئەوەی لە قوربانی گەورە گەورە بسڵەمێتەوە . لە هەمووی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی خائینی ناوخۆ . لە هەموو مەیدانەکانی خەباتی مەسەلەی میللەتەکەمان ، بە شێوەیەکی ڕاست بەرەو سەرکەوتنی دەبات ، تاکو ئەوەی بە دەست خۆیەوە سەرکەوتنی ئەو ڕەوشەی و بەرەو پێشچوونی زنجیری هاوچاخی سەرشان ، بەرامبەر میللەتەکەمانو بە گشتی کرێکاران لە دنیادا .

بەڵی دامەزراندنی حزبەکەمان " سەرەتای دەوری نەجاتی ئیستیعمار بوو " . و سەرکەوتنی بەردەوامی ماناکانی لاپەڕەکانی مێژووی حزبەکەمان بکات ، و لە ڕێگای تێکۆشانە بەرەوکەی ورد بینینەوە . ئەو چاوە ئەزانی دامەزراندنی ئەو حزبە چەند تێکۆشانی پێویستی بە گەلێک بوو بۆ سەرکردایەتی تێکۆشانی ڕاستی شۆڕشگێڕی چینی کرێکار و گەلی میللەتە عێراقیە تێکۆشەرەکەمان .

لەو تێکۆشانی ماموستا – فهد – ی کۆچ کردوومان بە سترانەوە و بە قارەمانیەو تێکۆشانی سەختی حزبەکەمانەوە . چونکە دەرخەر بوو ، لە سەر بنچینەی مارکسیەتی – لەنینی ، ڕێگای ڕاستی تێکۆشانی گرتبوو ، و ئەو شعارە شۆڕشگێڕیانەی بەرز کردەوە ، کە لە ناوەڕۆکی حەلقەی پێویستیەکانی مەسەلەی ڕاستی نیشتمانیمان هەڵبژێردرابوون ، و هەر ئەو بوو بە ڕاستی یادگاری دڵسۆز و سەرکردەی خۆشەویستی حزبەکەمان ، و هۆشیارانە و مێنا بەرامبەر " بە زنجیر زنجیر گیرە شیوعی ئاشتیخوازەکان " لە ژێری حوکمی دەرەوەی ، تا لە مەیدانی سەربەرزی شەڕەفدا ، ژیانی خۆی نایە پێناوی تێکۆشان . لە گەڵ دوو هاوڕێکەی ، حازم و صارم ، و بوونە نموونەی لێبوردنو خۆبەخت کردن لە ڕێگای میللەتو ئامانجە پیرۆزەکانیا ، کە ئاسایشو سەربەخۆیی نیشتمانو بەختیاریە .

ئەو ڕێگایەی حزبەکەمانی پیا ڕۆیشتووە ، لە ماوەی ئەم بیست ساڵەیدا ، لە هەموو جۆرە تێکۆشانێکی قارەمانانە لە ضدی

– بڕوانە لاپەڕە – ٣ –

ئەم ژمارەیە وتارێکی درێژی تێدایە بە قەڵەمی (م) بە ناونیشانی (حیزبەکەمان و مەسئەلەی کـورد) بـۆ تێگەیشتن لە بیروبۆچونی حشع سەبارەت بە مەسەلەی کورد و هەڵوێستی لە رێکخراوە سیاسییە کوردیـەکان خوێندنەوەی ئەم وتارە پێویستە:

"لێ وردبونەوەیـەک لـە سـەر رۆشـنایی بیروبـاوەڕی مارکسـیەتی لینینـی، بـە چـاکی بۆمـان رون دەکاتـەوە کـە مەسـئەلەی کـورد وەک هـەموو مەسـئەلەیەکی تـری کۆمەڵایـەتی، ئەگـەر بـونی، وەک بـوە، پێگەیشتن و بڕانەوەیشی هەیە. هەر بۆیەش دەبینین لـە مـاوەی سـەدەیەک دا (قـەرن) چەنـد گـۆڕینێکی گەورەی بەسەر هاتوە.

"مەسئەلەی کورد کەوتە رو بەشێوەی (مەسئەلەیەکی قەومی) بە پێگەیشتنی بۆرجوازیەتی کورد شان بە شانی بۆرجوازیەتی تورک لە کاتێکدا کە کوردەکان، ئەو بەشانەی نەبێ کە لە ژێر دەستەڵاتی ئێـران و روسیای قەیسەریدا بون، هەمو لە کوردستانی عوسمانیا لە ژیانێکی دەرەبەگی ژێر سایەی ئیمپراتۆریـەتی عوسمانی دەرەبەگیدا ئەژیان، بێ بەش لە هەمو جۆرە ئاوات و هەقێکی قەومی، بە چاوێکی تا بڵێی سـوک و بێ نرخ، وەک میللەتە ژێر دەستەکانی تر، لە لایەن عوسمانیەکانەوە تەماشایان ئەکرا. بەم پێیە مەسئەلەی کوردیش لەو سەردەمەدا، یانی پێش شۆڕشە مەزنەکەی ئۆکتۆبەر، بەشێک بو لە جوڵانەوەی دیموکراتی لـە دنیادا. یانی بەسترا بوەوە بە سەرکەوتنی بە سەر ئیمپراتۆریەتە دەرەبەگیەکەی عوسمانیدا... هەر بۆیەش جوڵانەوەی حیزبی بۆرجوازی بۆرجوازیەتی تورک (اتحاد وترقی) لەو سەردەمەدا ئەیویسـت وڵات بـەپێی دەستورێکی دیموکراتی بڕوات بەڕێگاوە و، سنورێ بۆ دەستەڵاتی دەرەبەگی دابنرێت. لایەنگر و یارمەتی هەمو میللەتە ژێر دەستەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بۆ خۆی وەرگـرت بـو، هـەروەها کوردەکـانیش لـە شوێنیان ئەڕۆیشتن بە سەرکردەیەتی بەدرخانیەکان، بۆئەوەی ئەنجامی ئەو تێکۆشانە تێکڕاییە لە حوکمی ستەمکارانەی سوڵتان و دەرەبەگیەوە بـۆ دەسـتورێکی دیموکراتیانـە، چەنـد حقـوقێکی قـەومییان چنـگ بکەوێ بۆ کوردستان تێکڕا لەژێر سـایەی مەرکـەزی. بـەڵام خیانـەتی حیزبـی (اتحـاد وترقـی) حـوکم و دەستەڵاتی کەوتە دەست، وە بەجێ نەهێنانی بەڵێن و پەیمانەکانی کە بەو میللەتانـەی دابـو، ئەمانـە بونـە هۆی بڕوا نەمان بە تێکۆشانی تێکڕایی، وە هەمو یەکێک لەو میللەتانە بۆ خۆی کەوتە تێکۆشانیش کەوتنە دانانی کۆمەڵە و رێکخستنی جوڵانەوە، ئەمجارە بۆ (لامەرکەزی بـۆ کوردسـتان تێکـڕا) وە گـەلی میللـەتی عەرەبیش لایەنگری و عەتفی دەرئەبڕی بەرامبەر حقوق و ئاواتەکانیان، وەبەچەنـد راپـەڕین و شۆڕشـێک هەڵسان، بەتایبەتی لەکوردستانی تورکیا. بەڵام بێ هێزی سـەرکردەییان کـە لـە بـێ هێـزی بۆرجوازیـەتی کوردەوە هاتبو نەیان ئەتوانی سەرکەوتنی تەواو جێبەجێ بکەن، بـەم رەنگـە جوڵانـەوە دەوامـی کـرد تـا شەڕی یەکەم (سەفەربەلک).

"بەڵام مەسئەلەی کورد شـێوەی (مەسـئەلەیەکی بـەینی دەوڵـەتانی) وەرگـرت، لـەکاتی شـەڕ و لـە دوای شەڕەکە، بە تایبەتی پـاش سـەرکەوتنی شۆڕشـە مەزنەکـەی ئۆکتۆبـەر، ئـەو شۆڕشـە گەورەیـەی دەسـتەڵاتی سەرمایەدار و دەرەبەگەکانی گۆڕبەگۆڕ کرد، وە چینی کرێکار و فەلاحە هـەژارەکانی خسـتە سـەر حـوکم بـە سـەرکردەی حیزبـە شـیوعیە مەزنەکـەیان وە دەوڵـەتی یـەکێتی شـورەوی دامەزرانـد، دوای ئـەوە دەوڵەتـە ئیستعماریەکان، بەتایبەتی بەریتانیا و فەرەنسـا و ئیتالیـا و ئەمـەریکا، پـاش سـەرکەوتنیان لـە شـەڕ، بـەپێی پیلانەکەی (پەیمانی سایکس بیکۆ) ئیمپراتۆریەتی عوسمانییان بە سەر خۆیانـدا دابـەش کـرد، وە هەسـتیان بەوە کرد کە گەورەترین دوشمن و خەتەر بۆ سەر مەصـلەحەتی ئیسـتعماریان بـونی یـەکێتی شـورەوییە لـە نزیک ئەم ناوچەیە، بۆیە کوردستانیان بە ناوچەیەکی گرنگ و ئەهمیەت کەوتە بەرچاو تـا بیکـەن بـە بنکـەو بناوانی شەڕ بۆ دەستدرێژکردن و هەڵکوتانە سەر دەوڵەتی کرێکارو فەلاح و گەورەترین پشتیوانی بەسـۆزی

ملیۆنەها رەنج خوراوانی دنیا، یەکێتی شورەوی. پیلانە پیسەکەی (سیڤەر) کە خەریک بوون کوردستانی مەزن پێک بێنن و بڕیاریشیان بە (سەربەخۆیی کوردستان) دا ئـەم نیـازە شـوم و بۆگەنـەی ئیـستعماریەکانی زۆر چاک بە دەرخست. بەڵام ئەوەندەی پێ نەچوو ئەم پیلانە لە مونتەمەری (لۆزان) گۆڕ کرا، پاش ئەوەی یەکێتی شورەویش بەربەرەکانی کرد.

"گەورەترین گۆڕانێ کە بەسەر ئەم مەسـئەلەیەدا هـات ئـەوە بـوو کـە دوای سـەرکەوتنی شۆڕشـی ئۆکتۆبەر و بڕانەوەی شەڕی یەکەم، مەسئەلەی کورد بـەو شـێوەیەی باسـمان کـرد لـە جەوهـەرو رەنگـدا گۆڕرا.

"جارێ ئەو مەسئەلەیە، وەک هەموو جوڵانەوەیـەکی قـەومی (نیشـتمانی) تـر، ئەبووایـە لـەژێر سـایەی نیزامی دیموکراتی بۆرجوازیا چار بکرێ پێش شۆڕشی ئۆکتۆبەر، بەڵام دوای ئـەو شۆڕشـە ئـەم مەسـئەلەیە، مەسئەلەی کورد، بوو بە بەشێک لە جوڵانەوەو مەسئەلەی سەرکەوتنی ئیشـتراکیەت، سـەرکەوتنی دکتاتۆریـەتی کرێکاران. ئەمڕۆ دیموکراتی میللی، یانی مەسئەلەی قەومی لە هیچ وڵاتێک لە بنچینەوە بە پوختی چـار نـاکرێ لـەژێر سـایەی دیمـوکراتی بۆرجـوازی و دەسـەڵاتی ئـەوانا، بـەڵکو لـەژێر سـایەو دەسـتەڵاتی دکتاتۆریـەتی کرێکـاران و حـوکمی دیمـوکراتی میللیـدا چـار نـەکرێ. ئەمـە روویـەکی مەسـەلەکەیە، رووی ئەساسـی و جەوهەریەتی. رووەکەی تری ئەوەیە دوای بڕانەوەی شەڕی یەکەم بەو رەنگەی کە بـووە، بـەپێی ئـەو سـنورە ئیستعماریانەی دوای شەڕ لەم ناوچەیـەدا دابـەش کـرا. کوردسـتانی عوسـمانیش کـرا بـە چەنـد بەشـێکەوە، بەشێکی کەوتە سەر عێراق و بەشێکی سەر سوریا و بەشی گـەورەی لـە تورکیـا مایـەوە، بـەم رەنگـە ژیـانی میللەتی کورد دوای دابەشکردنی بەسەر ئەو وڵاتانەدا، بەسترایەوە بە ژیانی میللەتانی ئەو شـوێنانەوە، ژیـانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی... هتد. و تەنیا ئەو بەشە بچوکەی کەلە روسـیای قەیسـەری بـوو، ئـەنجامی شۆڕشی ئۆکتۆبەر بە تەواوی ئازاد بوو وە هەموو هەقێکی قەومی خۆی وەرگرت، یانی مەسئەلەی لە بنەڕەتەوە چارکرا. بەشەکانی تری میللەتی کورد لە کوردستانی تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا هەمیشـە لـە ژیـانێکی پڕ لە چەوسانەوەو بەشخوراوی و کەساسیدا ژیاون و ئەژین، شان بەشانی میللەتە بەشخوراوە چەوسـاوەکانی ئەم وڵاتانە، لەژێر چەپۆکی حوکمو دەستەڵاتی ئیستعمارو دەرەبەگی و کۆنەپەرستی، ئەمە بێجگە لـەوە کـە لـە حقوقی قەومی تایبەتی خۆیان بێ بەشن. ئەنجامی ئەو سیاسـەتە ئیسـتعماریە جیاوازیکـاری کـە تـۆزی دڵـی قەومێکی گەورە رائەگرێ لەسەر حسابی قەومە بچوکەکان. بۆنەوەی گیـانی دووبـەرەکی و شـۆڤێنی‌یان لـەناوا بەهێز بکات، وە قەومە گەورەکان بە دوژمنی قەومە بچوکەکان بداتە قەڵەم. لەبەرئەوە مەسـئەلەی هـەر بەشـێک لەو بەشانەی میللەتی کورد بەسترایەوە بە مەسئەلەی گشتی میللەتانی ئەو وڵاتانـەوە، بـە مەسـئەلەی نیشـتمانی ئەو شوێنانە، مەسئەلەی ئەو میللەتانەی لە گەڵیاندا بەژیانێکی تێکراری ئەژین. چونکە ئەم وڵاتانە لەبەرئـەوەی ژێر دەستن یا نیوە ژێر دەستی ئیستعمارن مەسئەلەی نیشتمانی‌یان چار ناکرێـت بەتـەواوی، بـە ئـازادبوونی یـەکجاری، تـا لەدەسـت ئیسـتعمارو کۆنەپەرسـتی رزگاریـان نـەبێ، بـەجیا بوونـەوەی تـەواو لـە جمکرگـای ئیستعماری عالەمی و دامەزراندنی حـوکمی دیمـوکراتی میللـی... بـەم رەنگـە بۆمـان سـاغ بـوەوە کـە چـۆن مەسئەلەی کورد لە رەنگ و جەوهەردا گۆڕرا. جوڵانەوە بەناوی (کوردستانی مەزن) بو بە شـتێکی بـێ کـەڵک بۆ گەلی کورد چونکە جوڵانەوەی هەر وڵاتێک لەم وڵاتانە تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا شێوەی تایبـەتی خۆی وەرگرت، بەپێی وەزعو گۆڕین و پێشکەوتنی خۆی، بەپێی ئامانجو داخوازیەکانیان لەم قۆناغە تاریخیەی ئێستایاندا.

"ئەگەر لەگۆشەی مەصلەحەتی رەنج خوراوانی میللەتی کوردەوە لە عێراق تەماشـای ئـەم مەسـئەلەیە بکرایە ئەبوایە لە زۆر دەمێکەوە ئاڵای تێکۆشـانی تێکڕایـی شۆڕشـگێڕی بـەرز بکرایەتـەوە لـەناو گـەلی

میللەتی کوردا. بەڵام (هەموو سڕ لە ژێر سەری ئەم مەڵامەدایە) بۆرجوازیەت کە (نیشتمان پەروەری لەبازار فێر ئەبێ- ستالین) هەرچاوی لە مەصلەحەتی تەسکی خۆیەتی. بینیمان لە کوردستانی عێراقیش تاقم و کۆمەڵە شۆفینیەکان - دوربینی چاوی بۆرجوازیەتی تازە پێگەیشتووی کورد- کە سەرکردەیەتی جوڵانەوەی قەومی کوردستانی ئەکرد لە شمال هەر بەچاوی کۆن تەماشای مەسئەلەی کوردییان ئەکرد. وەک بلبل حاشا وەک قەل، عاشقی شتێک بوون ناوی (کوردستانی مەزن) بوو. نەک میللەتی کورد. ئەو ناوازە ناشرینەی کە لە هەندێ ناوچەی ئیستعماری‌یەوە بە تایبەتی ئەمەریکا. بەرز ئەبوەوە. ئەگەرچی سەرکردەیەتی وەختی جوڵانەوە لە کوردەواری عێراق بەدەست ئەم تاقم و کۆمەڵە شۆفینیانەوە بوو. بەڵام سەرکردایەتی تاریخی جوڵانەوەی نیشتمانی هەموو میللەتی عێراق تێکڕا کەوتبووە سەر ئەستۆی چینی کرێکاری عێراق. دوای شۆڕشە مەزنەکەی ئۆکتۆبەر. هەر بۆیەش حزبەکەمان. حزبی شیوعی عێراق، لە ساڵی 1934 دا لەناوجەرگەی جووڵانەوەی کرێکارو میللەتا هاتە روو. ئەو حزبەی شەرەفی بەرزی دانان و بەخێوکردن و پێگەیاندنی ئەگەڕێتەوە سەر دانەر و پاسەوانی بەرزی هاوڕێ (فهد) ی نەمر. ڕۆڵەی ئەبەزو سەرکردەی قارەمانی میللەتی عێراق. ئەو حزبەی ئێستا ئێمە 31ی ئەم مانگە یادی بیست ساڵ تێپەڕبوونی ئەکەین بەسەر عومری پڕ لە تێکۆشان و خۆبەختکردنیا لەپێناوی مەصلەحەتی میللەتەکەمانا.

"بەڵێ بەم ڕەنگە ڕەشەبای مەینەت لەم تاقم و کۆمەڵە شۆڤینیانەی هەڵکرد. وەزعی ناوەوە و دەرەوەی عێراق دەستی کرد بە گۆڕین. بە پێگەیشتنو پەرەسەندنی حزبەکەمان. بە تایبەتی لە ساڵی 34- 44 وە دەرکردنی میساقی نیشتمانی حزب کە مەوقفی خۆی لەو کاتەدا بە چاکی و روونی دەرئەخات بەرامبەر مەسئەلەی کورد... لەلایەکەوە هێرشە بێ ڕەزاکانی حزبو هاوڕێ فەهد بۆسەر تاقمو کۆمەڵو بیروباوەڕی شۆڤینی و کۆنە پەرستی. لەلایەکی تریشەوە بەزینی بیروباوەڕی نازیو، ستیو سەرکەوتنی بیرو باوەڕو هێزی دیموکراتی و ئیشتراکیەت. ئەمانە تێکڕا کارێکی گەورەیان کردە سەر جوڵانەوەی لەماڵ (؟) وە وردە وردە ڕەنگی دیموکراتی نیشتمانی وەرئەگرت. بەتایبەتی دوای ئەوەی کە حزبەکەمان توانی ڕەگی خۆی داکوتێ لەناو میللەتی کوردا. جا بەرامبەر بە جوڵانەوەو پەرەسەرەندنی دەستەڵاتی حزبەکەمان، بەرامبەر خۆشەویسبوونی حزبەکەمان لەلایەن گەلی کوردەوە. تاقمو کۆمەڵە شۆفینیەکان نەیانتوانی لەوە زیاتر لەسەر شێوەی کۆن بڕۆن بۆهەڵخەڵەتاندنی میللەت: تاقمەکەی (هیوا)ی کۆنەپەرست و شۆفینی لەژێر چەکوششە کرێکاریەکەی هاوڕێ فەهدا بوو بەچەند کەرتێکەوە چونکە ئەمانە حزبی هیوا بوون نەک حزبی ئیشکردن _فهد. وە ئەوەندەیان پێ نەچوو وەک ئامۆزاکانیان کە تاقمی خۆیبوون- استقلال) بوون ئاش بەتاڵیان لێکردو خۆیان داتەکاند. هەندێکی تریش هەر لە پاشماوەی ئەم تاقم و کۆمەڵانە. وەک تاقمەکەی (میللەت) لە ناوچەی هەولێر کەوتنە گەڕ. ئەم کۆنە ئینتهازیانەی لە دەوری خۆی هەڵاتووی دەستی هاوڕێ فهد بوون. ئەمانە لقێکی کوردیان پێکەوە نابو بۆ تاقمی (وحدة النضال) بەخۆیان و زمانی پیسیان یەکێتی تێکۆشین کەوتنە بەربەرەکانی حزبەکەمان. ئابەم جۆرە شۆڤینی و ئینتهازی یەک کەوتن. (تەیری گول عاشق بەداری زەقنەبوتە) ئەمجا ئەمانە بەناوی شیوعیەت کەوتنە ڕێگا گۆڕین لە میللەتی کورد. بەڵام ئەوەندەی نەخایاند هەتا ئەم تاقمەش بە ڕەحمەت چوو لە دەوری 44 - 45 ەوە حزبە قارەمانەکەمان نەئەبووە حزبێکی خۆشەویست و سەرکردە و جەماهیری لەناو میللەتی کوردا ئەگەر ئەم تاقم و کۆمەڵە شۆڤینی و ئینتهازی‌یانەی بەو دەردە نەبردایە. چەند بەشێکیان لەمانە پەشیمانیەکی زۆریان دەربڕی لەو کردەوە ناهەموارییانەی کردبویان دەربارەی حزبە شیوعیەکەمان و جووڵانەوەی نیشتمانی لە عێراقدا. بەڵام هەیهات. چونکە

"تۆبەی گورگ مەرگە" ئێستاش هەر ئەوانەی کە ئەمڕۆ بەڕێوەبەری (راية الشغيلة) ی ئینتیهازین، بەناوی حزبی شیوعی عێراقیەوە، هەر ئەوەندەی پێ نەچو ئەمانە لە حزب هەڵگەڕانەوە و تاقمێکی تریان ڕێکخست بەناوی حزبی شیوعی لە کوردستانی عێراقدا. زمانە پیس و ناپاکەکەیان لەهاوڕێ فهد و حزب خستە کار، وە دەستیان کرد بە بڵاوکردنەوەی گیانی دووبەرەکی و جیاجیایی لەناو حیزب و جوڵانەوەی نیشتمانیا. کۆنە شۆڤینیەکانی وەک عەونی یوسف و عەلی کاکەخانی دەرەبەگ و ئەحمەدی حەمەدئەمین ئاغاش... هتد کۆمەڵێکیان پێکەوەنا بەناوی کۆمەڵی ڕزگاری. بەم ڕەنگە بە شۆڕش و ڕزگاری ئەیانویست وڵاتی عێراق ئازاد بکەن! بەڵام عەرەب گوتویەتی (ئەگەر قەلەڕەشکە ڕێگا پیشاندەری میللەتێ بێ هەر کەلاوەیان پیشان ئەدات) ئەمانیش وەک تاقمەکانی تر لەبن چەکوش و هێرشی حزبەکەمانا و هاوڕێ فهد روخان و کۆڵیان داو کەوتنە پەشیمان بونەوە و تۆبەکاری! پاش ئەوەی کە میللەتی کورد لێیان ئەسڵەمیەوە وە بە دەست (ئەو ریز تێکدەر و گێرەشێوێن کەرانەی ناو میللەتی کورد، گەلی کورد کەوتبوە بەینی حانە و مانە!! فەهد. تا قەسابخانەکەی (گاورباغی) و قارەمانێتی و ڕێکوپێکی کرێکارانی نەوت بەسەرکردەیەتی حزبە شیوعیەکەمان یەکجاری هەڵی تەکاندن. بەشێکیش لە شۆڤینیەکانی ڕزگاری پاش ئەوەی تاقمەکەی شۆڕش یەکتریان بەردا و دوای حزب کەوتن، دەرکردنی هەمزە عەبدوڵلای کۆنە جاسوسیان لە ئێران بەهەل زانی. هاتن لە گەڵیا تاقمێکیان پێکەوەنا بەناوی (پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق) وە بەناوی جووڵانەوەی دیموکراتی ئێران کەسێکیان بەدرۆ دەلەسە خستە شوێن خۆیان تا لەم ساڵانی دواییەدا ئینسانە بەشەرەف و هەڵخەڵەتاوەکان ڕاستی جاسوسیەتی هەمزە عەبدوڵلایان بۆ دەرکەوت. ئیتر وازیان لێ هێنا و کەوتنە فەزح کردنی خۆی و تاقمەکەی کە دەرەبەگەکانن، وە خۆیان وا پیشان ئەدەن کە لەماوەی جەبهەی نیشتمانیدا چیان لەتوانادا هەبێ ئیش بکەن.

"چاو پیاخشانێکی وا کورت بەسەر گۆڕینی مەسئەلەی کورد بەسەر دەوری حزبە شیوعیەکەمانا، بەپێی ساغکردنەوەی ئەم مەسئەلەیە لەسەر ڕۆشنایی مارکسیەتی- لینینی، تێمان ئەگەیەنێ کە: مەسئەلەی کورد بەشێکە لە مەسئەلەی گشتی نیشتمانی لەعێراقدا. مەسئەلەی بونی ئیستیعمار و شەریکاتە ئیحتیکاریەکانی لەوڵاتمانا. مەسئەلەی مانەوەی پاشماوەی دەرەبەگی و ژیانی دیلێتی گەلی فەلاحەکان. مەسئەلەی ژێردەستی و دواکەوتنمان. لەبەرئەوە نابێ بیر لەهیچ چارکردنێک بکرێت وە ئەچارەش ئەکرێ تەنیا بە ئازادکردنی وڵاتمان ئەبێ لەژێر دەستەڵاتی ئابوری و سیاسی و عەسکەری ئیستیعمار. لە گەڵ گۆڕکردنی حوکمی کۆنەپەرستی و پاشماوەی دەرەبەگی. بەچارکردنی مەسئەلەی فەلاح و دانانی حوکمی دیموکراتی میللی و جیابوونەوەی تەواومان لە لەشکرگای شەڕ و ئیستیعمار و فاشیستی. لە گەڵ چوونە پاڵ لەشکرگای ئاسایش و دیموکراتی و ئیشتراکیەت. بەسەرکردەی یەکێتی شورەوی مەزن. جا ئەو سایە بە چارکردنی ئەم مەسئەلانە، کە مەسئەلەی کوردیش یەکێکە لێیان، مەسئەلەی کورد چار ئەکرێ لە بنەڕەتەوە، وە ئەبێ لە گۆشەی مەصلەحەتی ڕەنجکێشەکانی میللەتی کوردەوە تەماشای چارکردنی بکرێت.

"میللەتی روسیای قەیسەری و چین بە تەجروبەی تایبەتی خۆیان بۆیان دەرکەوت هەژاری و کەساسیيان لەوەوە ئەبوو کە بە سەر یەکەوە بە ژیانێکی تێکڕایی ئەژیان. بەڵکو لەوەوە بو کە حوکم و دەستەڵات بە دەست خۆیان ئەبوو. بە دەست ئیستیعمار و چینە خوێن مژەکانەوە بوو. ئەوەتا ئیستا هەموویان تێکڕا بەسەریەکەوە ئەژین وە وڵاتی یەکێتی شورەوی و چین یان کردوە بە (بەهەشتی بەختیاری).

"گەلی میللەتی کوردیش پاش ئەوەی زۆر تاڵ و سوێری چەشت وە بەتەجروبەی تایبەتی خۆی لە ژیانا بۆی دەرکەوتوە هەر جولانەوەیەک لە ژێر سەرکردەیەتی حیزبی شیوعی عێراقدا نەبێ کارەسات و مەینەتی نەبێ هیچی تری بۆ ناهێنێتە دی، بۆیە ڕۆژ بەرۆژ چاکتر و زۆرتر. بە بڕوایەکی قایمەوە، لە دەوری ئالا بەرزەکەی (فهد) کۆئەبێتەوە پڕ بەدەم هاوار ئەکەن: بژی برایەتی کورد و عەرەب و هەموو گەلی عێراق لە زدی ئیستیعمارو کۆنەپەرستی.

"حیزبە شیوعیەکەمان و گەلی میللەتی کورد لەم ڕۆژە بەرز و پیرۆزەدا، ڕۆژی 31 ی مارت، لەو کاتەدا کە یادی بیست ساڵ تێپەڕبون ئەکەن بە سەر عومری حیزبە قارەمانەکەمانا، حیزبەکەمان بە سەربەرزی و شانازیەکی بێ هاوتاوە پیرۆزبایی لەگەلی میللەتەکەمان ئەکات. وە داوا لە ڕۆڵە تێکۆشەرەکانی میللەتی کورد ئەکات زیاتر دەستی یەکێتی و برایانە بخەنە ناو دەستی هەمو میللەتی عێراقەوە. بۆ تێکۆشانی بێ وچان لە ڕێگای ئازادکردنی وڵات و سەربەخۆیی نیشتمانی و ئاسایش و سەربەستیە دیموکراتیەکان دا.

"هەر بژی یادی بیست ساڵەی دامەزراندنی حیزبە قارەمانەکەمان

"بەرزی و نەمرین بۆ سەرکردە و قارەمانەکانی حیزب فەهد و حازم و صارم"

(ئازادی، ژمارە 2 ساڵی 10 نیهایەتی مارتی 1954)

بڵاوکراوەی تر

حشع جگە لە ئازادی چەند بڵاوکراوەیەکی تری بە کوردی بۆ کرێکاران، جوتیاران، قوتابیان، سەرباز و ئەفسەرانی جەیش، دەرکردوە. لە مارتی 1954 دا شیوعیە کوردەکان چەند پەخشەی تریان دەرکردوە، لەوانە:

4. 4. یەکێتی فەلاح

یەکێتی فەلاح بۆ ئاسایش و زەوی و زار و ئازادی کە ژ2 ی س 1 ی لە مارتی 1954 دا بە تایپ و ڕۆنیۆ چاپ کراوە. ئەمە زمانی (کۆمەڵی ئازادکردنی فلاح) بوە. لە تەنیشت ناوەکەیەوە نوسراوە: (ئەی گەلی فەلاحەکان تێ بکۆشن بۆ: دامەزراندن و بە هێزکردنی کۆمەڵەکەمان کۆمەڵی ئازادکردنی فلاح. دابەشکردنی زەویوزاری ئەمیری بە سەر فەلاحەکانا. کەمکردنەوەی ملکانە. زیادکردنی کرێ و موچەی ڕەنجبەر و هەمو ئیشکەرانی لادێ. تەحدید نەکردنی شوێن و جێگای چاندنی توتن. یاخی بون لە سەرانە و بێگار بۆ دەرەبەگە خوێنمژەکان و حکومەتی خایەن.) سەروتاری ئەم ژمارەیە (کەس لە پرێ ... نابێتە کورێ).

4. 5. گەنجان،

گەنجان یش بڵاوکراوەیەکی زمانی یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی کوردی عێراق بوە. ژ1 ی س 1 ی مارتی 1954 بە چوار لاپەڕە دەرچوە. لە ژور ناوەکەی دروشمی "ئاسایشێکی هەمیشەیی و دوارۆژێکی باشتر" نوسراوە. ناوەرۆکی بریتیە لە: بەرەو یەکێتی، مونتەمەری گەنجە فەلاحەکانی دنیا، کۆبونەوەی لوجنەی بڵندی گەنجە دیموکراتیەکانی عێراق، هەڵبژاردنی مەجلیسی بەلەدیە لە سلێمانی، نەورۆز (ڕۆژی نوێ)، دەنگوباسی گەنجان.

یەکێتی فەلاح

بۆ ئاسایشی زەوی و زارو ئازادی

سالی یەکەم – ژمارە ی ٢ – مارتی ١٩٥٤

ئەی گەلی فلاحەکان تێبکۆشن بۆ :-

داخوازانمان بەجێ کردنی گەلەکەمان * کۆمەلی ئازاد کردنی فلاح *.
دابەش کردنی زەوی و زاری ئەمیری بەسەر فلاحەکانا . کەم کردنەوەی
ملکانە . زیاد کردنی کرێو مووچەی ڕەنجبەرو هەموو ئیشکەرانی
لادێ . تحدید نەکردنی شوێن و جێگەی چاندنی توتن . یاخی بوون
لە سەرانەو بیگار بۆ دەرەبەگە خوێن مژەکانو حکومەتی خایەن .

((کەس لە پێری . . . تا بیتە کوری !))

ئەی برا فەلاحە دڵسۆزو بەشەرەفەکان !

جاری پێشو لەم دیوەی گەزەدا کە ناوی "یەکێتی فەلاح" ە ، ئەم ناملکە بچوکەی کە هەر دێرێکی بە دڵی سەرانەی فەلاحی ناوچەی هەولێرو سلیمانیو کەرکوك ، بگرە بارە بوستانیش ، لێ لەدا ، وە هەر ڕێگاو دەسگایەکی کە بۆ ئازادبوونی ئێمەی ئەنوسی ئەلێ ، نەخشی بەردە لە ڕاستی و دروستیدا ، بەڵێ هەر لەم ناملکە بچوکەدا کە وا زمانی حالی برا دۆستی ئێمەیە ، زمانی حەق و داد پەرستی ئێمەیە لە هیلەی و تەنگانەدا ، زمانی یەکێتی و هەڵوتەکەلا دانی ئێمەیە بۆ ئازادی و بزگاریمان ، بەڵێ هەر لەم ناملکەدا جاری پێشو زۆر چاك بە وردی ڕوونمان کردەوە کە "چۆن دەرەبەگە زیانێکی باش ؟" وە پیشانمان دا کە وا هەر چەندە دوژمنەکانمان زۆر بە هێزن بەلام بە ڕاپەڕین بە یەکێتی و تێکۆشانی ئێمە تێك ئەشکێن ، چونکی دوژمنەکانی خۆمان لە پێش چاوە کە وا ئیستعماری بێگانەو دەرەبەگ زلمەکان و ملاکو سەرمایەداران زەرەرکانن ، وە حکومەتی خایەنیش لەم جالەو داوە پێك هاتووە ، ئەگەر ئەوان یەك بن ئێمە دە زارین ، ئەگەر ئەوان سەد بن ئێمە ملیۆنین ، بەلام ئەمە وا ناگەیێ لە خۆمان بخۆرینو بلی بن بە تەنهایەك ئەبی سەرگەرمو حساب لەگەل ئەم خایەن و دزو جەردانە بیرینەوە ، ئەگەر لە دەستمان بێ لە کرا ئێتر بە ئالی لێبکە بین وە بلیین ئەم ئیشە سەر ناگری ! . ئەم کۆشکو بالەخانانەی وا لە سەدان سالەوە تا ئەمڕۆ لە سەر بەرموزەی پشتو کەللەسەری یاوکسو باپیرمانیان دروست کردوە ، ئەم زەوی وزارو ئەدەو بەداوی کە دەرو پشتێکی بە خەمەنی هەزارەها فلاح آو دراوە بە آسانی بەجێی ناهێلن ، لەمەش تێمان دەگەیەنن ئەم جووڵانەوەی ئێمە بە چاو خوێیجانێك ناچێتەسەر و دەستەلات بکەوێتە دەست خۆمانو خۆمان ببینە حاکمی خۆمان . ئەتان بیستوە پێشوان گوتویانە (کەس لە بەری نابێتە کوری !) . . . لە لایەکی ترەوە ئەبی بە چاوێکی سوك تەماشای ئەم توزە حقولو داخوازیانە نەکەین کە چنگمان دەکەوێ ، بەلکە لەبی پاریزگاری بکەین بۆ ئەوەی لە گیسمان نەچی و هی تری پێوە ببەستینین ، بۆ ئەوەی وەك پەرەی پێ بە پێ سەر بکەوین . وەك چۆن لە پێش چاومانە لە سەرەی گوندەکانی پێرە پیاوان سەرانەو بیگاری دەرەبەگەکانیان نەلگرت ، ئەو دەرەبەگانەی کە پێشتان وەك حەیوانات تەماشای فلاحیان دەکرد ، وا ئەمرۆکە بەداریانە ئەلێن (لە وتی فلاحمان لێراست بوتەو ژنەکانی خوێشمالمان پیمان رازی نین) ، دیسان چۆن حکومەت بەری بۆ فەلاحەکانی قضای مخمور درەواندو وا دەستی کردوە بە زەوی کەمیری دابەش کردن ، هەرچەندە فەلاحەکانیش بەمەندە رازی نین ، وە دیسان چۆن فەلاحەکانی هەلبجە لەم ڕۆژانە حاشا بەگیان راوەستا بۆ ئیوەی حەمسیر مەیدانی بکەن ، وە فەلاحەکانی ئاواچ کە پێشان فتاح ئاغایان ـ کە لەم ڕۆژانە تێی بە آرەلـ دیبابە ئەبوایە جگەرتی لە دەمیان فریدەن . . . بەلام لەم دوایینەدا وەك سەگ تەماشایان ئەکرد . . ئەمە ئەمڕوی لە چی بەوەیە ؟ . .

بێ شك ئەمە ئەمڕوی لە ئەنجامی ئەولو تێکۆشانی خۆمانە ، نابی بە چاوێکی سوك تەماشای ئەم سەرکەوتنانە بکەین ، هەرچەندە کە بچوکن ، بەلکە ئەبی تێی بکوشین شتا شتی گەورەمان دەست کەوێ . وە بۆ ئەوەش کە شارەزایی پەیدا بکەین و هەر لە خۆمانەوە گەورە ڕێگا نەگرین و ڕێگای ڕاست هەلە بکەین ، پێویستە چاو لە برا فەلاحەکانمان بکەین لەو وولاتانەی کە وا ڕزگاربوون و خۆیان گەورەی نەفسی خۆیانن . . وەك وولاتی یەکێتی شورەوی و وولاتی چین . . ئەم وولاتەی کە سی سەد ، تا چوار سەد ملیون فەلاحی تێدا ئازادو ڕزگار بوو ، خۆیان بوون بە حاکمی خۆیان ، چونکی ئەگەر بیتو بە ڕاستی بمانەوی ـ دە شمانەوی ـ بە چاکی و یەکجاری ڕزگارو ئازاد ببین ئەبی دەرسو عبرەت وەرگرین لەم شتانەی کە وا لە دەرەوە یادێیە لە وولاتی خۆمان ویلەدەن ، دەنگە بپرسن چۆن دەرسو عبرەت وەرگرین ؟ دەرسو عبرەت چی یەو چۆن ئەبی ؟ .

کۆمەلەکەمان " کۆمەلی ئازاد کردنی فەلاحەکان " تێمان دەگەیێنی دەرسو عبرەت ئەمەیە :- زیتر گوێ نەگرینە قسەی پڕو پوچی دروجانەو وەکیلو سەرکارانی کە ئەیانەوی فەلاحەکان هەروا زەلیلو کەساس

ئاسایشێکی هەمیشەیی دوا رۆژێکی باشتر

گەنجان

زمانی یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی کوردوعیراق

سوپاس

زۆر بەگەرمی سپاسی یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی عیراق دەکەین . لە و یارمەتیە دلسۆزو برایانەیەی نواندی بە رامبەرمان ، بو دامەزراندنی (یەکێتی) یەکمانو دەرکردنی رۆژنامەو نووسینەکانی ترمان .

- ژمارە - ١ - سالی - ١ - مارتی ١٩٥٤ نرخی (١٠) فلسە

بەرەو یەکێتی

یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی کورد ، وەك یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی عیراق ، لەسەر بیرو باوەری دیموکراتیو لە دروشمەکانی یەکێتی گەنجە دیموکراتیەکانی جیهانەوە ، دامەزراوە ، وەبو جێبەجێ کردنی ئامانجی گەنجە کوردەکان دێتە کایەوە .

بەشی زۆری گەنجانی کورد ، ئەمڕۆ دووچاری هەموو جۆرە ناخۆشیو بێبەشیەك بوون ، وە بە دەستیانەوە ئەنالێنن ، بۆ ئەم مشکلانە بێ چارە سەرکردن ، ئەبنە هۆی ، وەکو ئەم بارە ناخۆشی ژیانی گەنجانو کێ ئەلێت ئەوان ئەبنەوە ترسێکی بێ ئەمەكی گەلەکەیان .

ئەبینین لە هەموو لایەکەوە بەربەستی ئەدەن بەرامبەر بە هەمووژیانی گەنجەکانمان ، ئەمەیان زیندوو ئەکەنەوە ، گەنجەکانمان هێزو توانایان لەبەر ئەبڕن ، وە هەربە گەنجێتی پاڵیان پێوە ئەنێن بەرەو مردن . وە لە ئەوروپا بە ئاگری شەڕ ئەسووتێن ، ئەو شەڕەی کەوا دوژمنانی گەنجان ، بە هەموو هێزێك بۆیان ئەگێڕن ، بە پارەو جبەخانەیانەوە ، بە سەربازی جیاجیا و ، بەبەرنامەی سیاسی کۆنە پەرستیانەوە ، بە دروست کردنی بنکەی جەنگی زۆر لە ناو وڵاتا ، هەروەهادا و ، بە بەستنی پەیمانی شەڕ ، تەنیا بازرگانیانەوە (کە هەموو رۆژێ بە ناویك سەر ئەبڕن) ، بە ئەبخان کردنی پارەیەکی زۆر بۆ دروست کردنی چەکو جبەخانە ، بۆ زیاد کردنی هێزو چەکی دەریاو ئاسمانو وشکانی) ، بە هەموو بڕیارێکی ئەم دروشمانەوە ، بە هەموو توندو تیژیەکەوە ، ئەتوانن بۆ ئەوە سەربازیان هەڵگیرسێنن ، ئاگرەکەی بۆ ئەوەی لە خوێنی گەنجانو میللەتانی هەڵبخەن و لە ئێسقانەکانیان کوشکو تەلاری پاشایەتی لەسەر کۆڵی گەلان دروست بکەن .

بەرامبەر بەم هەڕەشە زلە بەرنامەی ژیانی هەموو گەنجان ، ئەوەیە هەموو گەنجێك گوللەو بۆمبا ، هەرچی کرێکارو فەلاحو قوتابیو خوێندەوارو کاسبو سنعەتکار ، ئەبێ بە ئافرەتو منداڵەوە ، ئاگاداربە تایبەتی ئەوو کە چەکو جبەخانە لە (زیرەو هیدرۆجین) دروست ئەکرێت ، سەرەو رووی بچیای (ئاپالو و گروپ) !

ئەگەر ئەمانە بکۆڵینەوە لە ژیانی گەنجەکان ، لە کوێوە راتو چۆنیەتی ئێستەیان ، لەشساغیو خوێندەواریان ، لە کوێو ژینیان ، بێلایەنی کۆمەڵ کە گرانە دەستیان ، باشتر بۆمان دەرئەکەوێت ، کە شتێکی گەنجانو ئەمانەیان وەك یەك وایە ، بێ گوێ دانەوەی ، ئەگەر کرێکار یا فەلاح ، قوتابیە یا کاسبکار هەستیار هەر وەها بێ گوێ دانەوەی ، ئەو پارتیە پاشایەتیە ، ئەویش یا ئینتسان پەروەر ، ئاشتیخوازە یا ئەویان ئیسلامیە ، ئەمانە هەمویان ، رووبەڕووی ئەو هەموو شتانە تایبەتیانە دەستاون ، کە بەرەو رووی گەنجانی هەموو وڵاتەکانمان ، ئەتوانن بەهێزو شۆرگیانو ئێمەو ئاشتی بسەپێنن .

جا ئەم گەنجانە مادام مشکلەکانیان وەك یەکن ، مادام زۆربەی گەنجانیش بێ دەستە دەست بەیەکە دەستی یەکگرتنیان ، یەکتر بگرن لە تێکۆشانا بۆ چارەکردنی ئەو مشکلانە بۆ جێ بەجێکردنی ئامانجەکانیان .

و یەکێتیەکەمان لەسەر بناغەیێکی ریکوپێکی قایم دامەزراوە ، وە ئەو بیرەو ناونیشانی لەسەری ئەبڕێن ، واجباتی هەموو ئەندامو لیژنەکانی دیموکراسیو مەرکەزیەتی دیموکراتی کردووە بەشتێکی پێویست بو هەڵسوڕاندنی کاروباری یەکێتیەکەمان ، و مافی داوە بە هەموو ئەندامێك بۆ دەربڕینی بیروباوەری خۆی و هاوکاری کردنێکی تەواو بۆ لێکۆڵینەوەی سیاسەتی یەکێتیەکەی ، رێز گرتن لە هەموو کۆمەڵو پەیوەندیو بیرو باوەرێکی ، وەرگرتنی هەموو گەنجە بەشەرەفەکانو ریکوپێکانی تێکۆشانی کە ئامادەی بنە ریزی یەکێتیەکەمانەوە ، بێ ئەوەی ، کە دان بە ئامانجەکانیا ئەنێنو خۆیان بەپەیڕەوی ناوخۆو نیشتمانەوە ، و یەکێتیەکەمان داوا ناکات لەو گەنجانەی کە سەر بەکۆمەڵو حزبی ترن ، دەست لە کۆمەڵو حزبەکانیان هەڵگرن ، بەڵکو داوای ئەوەیان لێ ئەکات بێ ئەوەی کە دێنە یەکێتیەکەوە - کە بەپێی پەیڕەوی ناوخۆو ، واجباتی خۆیان بە دلسۆزانەیی بە جێ بێنن .

یەکێتیەکەمان کە لەسەر ئەم بیروباوەڕە راستو پاکەو لەسەر ئەم ریکوپێکیە ئەڕوات ، داوا لە هەموو ئەندامو لیژنەو لایەنگرەکانی ئەکات ، کە رووی پاکی ئەم بیروباوەڕە و ئەم پەیڕەوە بو هەموو گەنجێکی بەشەرەف دەربخەن ، هەروەها داوا لە ، هەموو گەنجێکی بەشەرەف ئەکات کە بێتە ریزەکانیەوە وشان بەشانی تێکۆشەرەکانی هەوڵ بدات بوجێ بەجێ کردنی ئامانجەکانی بوگەیشتن بە ئاسایشێکی هەمیشەیی دوا رۆژێکی باشتر .

لە حوزەیرانی 1955 دا کۆمیتەی ناوەندی حشع حەمید عوسمانی لادا، دەستی بە سەر چاپخانە و کەلوپەلەکانی حیزبدا گرت و، حسێن ئەحمەد ئەل ڕەزی (سەلام عادل) ی کردە سکرتێری خۆی.

سەلام عادل هەوڵی یەکخستنەوەی ڕێکخراو و باڵە جیاوازەکانی دا. ساڵی 1956 هەر 3 تاقم: تاقمی لوجنەی مەرکەزی (سەلام عادل)، وحدة الشیوعیین (عەبدولڕەحیم شەریف)، رایە الشغیلة (جەمال حەیدەری)، یەکیان گرت.

ئازادیی سەردەمی سەلام عادل

ژ1 ی ساڵی 12 ی تەموزی 1956 (ئازادی زمان حاڵی حیزبی شیوعی عیراق لە کوردستان) کە بە چاپێکی جوان چاپ کراوە. مانشێتی سەرەوەی (بژی برایەتی کورد و عەرەب) و لە ژێر ئەودا سەروتارەکەی لە ژێر سەردێڕی (ئازادی بەردەوامە لە سەر تێکۆشان لە پێناوی حقوقی میللەتی کورد) نوسیویتی:

"پاش چەند مانگ لە بە ناچار دەرنەچونی (ئازادی) وا سەرلەنوێ (ئازادی) زمانی حاڵی حیزبی شیوعی عیراق لە کوردستان، دەستی کردەوە بە دەرچون.

"لەم چەند مانگەدا گەلێ قەوماوی گەورە لە دەرەوە و ناوەوە روی دا.

"تێکچونی پەیرەوی ئیستیعماری عالەمی، وە پەرەسەندنی هێزی ئاسایش و ئازادی دەرکەوت وە ئاشکرا بو لە چەند گۆڕانێک دا لە جوڵانەوەی ئازادی و ئاسایشی عالەمیدا. هەروەها میللەتانی عەرەب بە سەرکەوتویی هاتنە دەرێ لە بەرهەڵستیەکەیانا بەرەنگاری (پەیمانی بەغداد) وە بەرامبەر زۆر لێ کردنی ئیستیعمار، وە هەمو یەکیان گرت لە جوڵانەوەیەکی سەربەخۆیی و ئازادی گەورەدا ... وە هەستی نەتەوایەتی- عەرەبی و کوردی- لە عیراقیش دا پەرەی سەند کە ئەمە بو بە هۆی زیادبونی کۆشەگیری پیسترین تاقمی کۆنەپەرست لە چینی کاربەدەست، تاقمەکەی نوری سەعید و (پەیمانی بەغدا). ئیسان هێزە نیشتمانیکان گەلێک هەنگاوی باشیان نا بۆ نزیک بونەوە لە یەکتر. وە بڕوا بە یەک کردن. پاش کەڵک وەرگرتنیان لە تەجروبە ناخۆشەکانی پێشویان. وە بە هۆی ڕەنج و تەقەللای حیزب وە گشت دڵسۆزان ئەوزاعی دوبەرەکی دوایی پێ هات. بە گەڕانەوەی هاوڕێیانی (رایة الشغیلة) بۆ حیزبەکەیان. وە بە ئینزیمام کردنی (حیزبی یەکێتی شیوعێکان). بە حیزبەکەمان.

"جا لە گەڵ ئەوەدا کە (قاعدە) ڕۆژنامەی مەرکەزی حیزبە شیوعیەکەمان، وە بەیانەکانی تری حیزب، ئەم قەوماوانەی تا رادەیەکی زۆر جوان رون کردەوە. بەڵام بەشێکی زۆر لە گەلی زەحمەتکێشی کوردستان پێویستی بە ئەوپەری یارمەتی بو. لە لایەن (ئازادی) ەوە لە ناراستەی گشتیا.

"ئەم مەسەلەیە جێگای ئیهتیمامی سەرکردەی حزب و کادرەکانی بو بە تایبەتی ئەوانەی لە کوردستان ئیش ئەکەن... وا ئێستا ئەم کۆششە هاتە بەرهەم، وە (ئازادی) خۆشەویست دەرچو لەبەرگێکی جوان و تازەدا، بەگوێرەی مەرامی گەل، وە بە کوێرایی چاوی کۆنەپەرستی عێراق و ئیستیعماری ئاغای.

"مونەزەماتی حزب لە کوردستان، وە ڕۆژنامەکەیان (ئازادی) ئەوپەری هەوڵ و تەقەللا ئەدات بۆ تێگەیشتنی سیاسەتی حزب وە ئیش پێکردنی لەسەر بناغەی گۆڕانە تازەکان. وە هەموو دەم.. وەک هەموو کاتەکانی تری.. بەدڵسۆزی و ئیهتیمامەوە سەیری چاکەو هەستی گەل ئەکات لە کوردستان، وە زمانی حاڵی ئەبێت لە هەستی نەتەوایەتیا بۆ رزگاربونی لە تەوقی ئیستیعمارو کۆنەپەرستی.

"گەلێ قەوماوی دورو نزیک، راستی ئەو ڕێگەیە ساغ ئەکاتەوە کە حزبەکەمان هەموو دەم پێشانی داوە، ڕێگای برایەتی عەرەب و کورد لە تێکۆشانا بەرەنگاری دوشمنی هەردولا. وە لە پێناوی وەرگرتنی سەربەستی و حقوقیانا، وە بەرەنگاری چەوسانەوەی نەتەوایەتی کە بەشێوەیەکی تایبەتی لەسەر میللەتی کوردە. ئەم ڕێگە

ڕاست و ڕەوانە دروست ئەبێت لەسەر بناغەی برایەتی بەینی میللەتان لە تێکۆشانا لەپێناوی ئازادی و حەقی تەقریری مەصیرا. لەپێناوی حقوقێکی وەکو یەکا. لە یەکگرتنێکی پێشکەوتو بەختیارا. بەرەزامەندی.

"بە ئیشارەتێک لە ئیستیعمارەکانی ئینگلیزو ئەمریکاوە. وەلە ژێرسەرپەرشتی ئەوانا (پەیمانی بەغدا) ی تەجاوەزکارانە پێک هات کە شێوەیەکی تازەیە لە شێوەکانی دەست بەسەراگرتنی ئیستیعمار. وە پاش ئەوەی میللەتەکەمان ناگیرکردنی ئاشکراو ئینتیداب و پەیمانی 930 ئو قۆلی قبوڵ نەکرد. ئیستیعمار ناچار بو ئەم ڕێگایە بەکاربهێنێت. ڕێگای پەیمانی گەلەکۆمەکی. بۆ سەر لێشێواندن. بەلام هەتا ئینسانە ساویلکەکانیش هەست بەوە ئەکەن کەئەم پەیمانە هیچ چاکەیەکی نیە بۆ ولاتە بچکۆلە و دواکەوتوەکان. بەقەدەر ئەوەی ڕێگایە بۆ مانەوەی دەست بەسەراگرتن و بەری ڕەنج خواردن لەلایەن دەولەتە ئیستیعماریە گەورەکانەوە. کە ئەم پەیمانە. بەهاندانی ئەوان وەبۆ پاراستنی چاکەی ئەوان پێک هاتوە وەپێک دێت. وەزۆر باش ئەزانن دۆستایەتی گورگو مەڕ گاڵتە ئەبێت هیچی تر نییە.

"سەرەرای ئەمەش (پەیمانی بەغدا) بە شێوەیەکی تایبەتی پیلانێکی گەورەیە بۆ سەر هەموو میللەتی کورد. ئامانجی مانەوەی دیلایەتی و پەرتوبلاوی میللەتی کوردە. بە لەناوبردنی جولانەوەی ئازادیەکەی، وە نەهێشتنی هەموو نیشانەیەکی نەتەوایەتی. وەئەم پەیوەندیە لەبەینی کاربەدەستانی کۆنەپەرستی ئێران و تورکیا و عێراق وە کۆبونەوەیان لە (پەیمانی بەغدا) دا بەم گەرموگوڕیە. بەخۆڕایی نیە.

"جارەها. نوری سعید هەندێ لە وەزیرەکانی تر. وە سەرۆکی وەفدی عەسکەری تورکی کە حازربو لەو مناوەراتە عەسکەریانەی چەند مانگێک لەمەوپێش لەکوردستان کرا. تەصریحیان داوە. کە ئەم اتجاهە خراپە دەرئەخات لە (پەیمانی بەغدا).

"دیسان هێرش بردنە سەر عەشیرەتی جوانڕۆ. وە ڕێکەوتنی کاربەدەستانی ئێران و عێراق بۆ ئاوارەکردن و لەناوبردنی. وەئەو اجرائاتانەی وەرگیرا بەرامبەر شێخ مەحمود و شێخ لەتیف وە عەشیرەتی پشدەرو ئەوانی تر لەسەر ئامۆژگاری سەرۆکی وەفدی تورکی! وەدانانی کاربەدەستێکی عەسکەری تورانی لە سلێمانی وە حەرامکردنی قسە بەناوی کوردو کوردستانەوە. وە دانانی بەرنامەیەکی ئەوتۆ کە زمانی کوردی کز بکات و لەپاشا نەیهێلێ هەتا لە قوتابخانە ئیبتیدائەکانەوە سیاسەتی جیاوازی لە بەینی میللەتانی عێراق دا وە کردنی کوردستان بەیەک پارچە لە بنکەی شەڕو فرۆکەخانەی ئاوی. وە کردنەوەی شەبەکەیەک لە ڕێگای عەسکەری وە گوێ نەدان بەپێشخستنی کشتوکاڵ و پیشەسازی وە گوێ کەڕ کردن لە مەشاکلەکانی ئەمانە هەمووی بەڵگەیەکی ڕون و ئاشکرایە. ئەو ئامانجانە دەرئەخات کە (پەیمانی بەغدا) ئەیەوێت. بەو اعتبارەی پیلانێکی گەورەیە بەرەنگاری میللەتی کورد.

"پاش سازکردنی پەیمان و پیلانەکانی ئیستیعماریەکان دوای شەڕی عالەمی یەکەم. میللەتی کورد پەرت و بڵاوەی پێ کرا بەنیازی لەناوبردنی هەموو گیانێکی نەتەوایەتی. وەسەر دانەواندنی هەموو پارچەیەکی بۆ زوڵم و زۆری کاربەدەستانی کۆنەپەرستی ئەو ولاتەی بەزۆر خراونەتە ژێر چنگیەوە. ئەم واقعە لەدوو سەرەوە ئەرکی خستە سەرشانی جولانەوەی نەتەوایەتی لەهەموو بەشەکانی کوردستانا.

"بەهێزکردنی پەیوەندی تێکۆشانی یەکگرتوو لە گەڵ میللەتانی ئەم ولاتانەدا. وە بەردەوام ترن لەسەر پەیوەندی وە ڕێکخستنی تێکۆشان لە گەڵ هەموو بەشەکانی جولانەوەی کوردیا.

"لەبەرئەوە میللەتی کورد. سەراپا. لە عێراق هەروەها لە ئێران وە لە تورکیا. لەبەردەمی پێویستیەکی مێژوویی-گەورەدان پێویستی ڕاپەڕین بە ئازایانەو قارەمانانە. وە شان بەشانی میللەتەکانی تر لەم ولاتانەدا. بۆ ڕوخاندنی (پەیمانی بەغدا) وە دەرکردنی ئیستیعمار وە لەپێناوی سیاسەتێکی نیشتمانی سەربەخۆدا.

"لەم چەند مانگەدا، بەشێوەیەکی تایبەتی، هەستی نیشتمان پەروەری و نەتەوایەتی لە ولاتە عەرەبەکانا پەرەی سەند. وە جوڵانەوەیەکی ئازادی و سەربەخۆیی گەورە دەستی پێکرد، بەرەنگاری ئیستیعمارو (پەیمانی بەغدا) ئەم ڕاپەڕینە قەومیە ڕوداوێکی زۆر گرنگە لەمێژووی تازەدا، وە هەمو ئەم بەڵگانە پیشانی ئەدات کە پاشماوەی نفوزی ئیستیعمار، هەرەشەی لێ ئەکرێت بەنەمانێکی بێ گەڕانەوە، هیچ گومانیشی تیانیە کە جوڵانەوە نیشتمانیەکەمان لە عێراق بەشێکە جیانابێتەوە ئەم لافاوە گەورەیە، بەرەنگاری ئیستیعمار وە هەرچی هەوڵ دانێک یا بیروباوەڕێک بێتە کایەوە، بۆ جیاکردنەوەی لەم لافاوە مەزنە، بێجگە لە ئیستیعمارو کۆنەپەرستی هیچ کەسێک سودی لێ وەرناگرێت. وە بەڕودوا زەرەر ئەگەیەنێت بەجوڵانەوەی میللەتەکەمان. چ عەرەب چ کورد لەپێناوی سەربەخۆیی و ئازادیدا.

"دیسان ئەم لافاوە زروفێکی باش ئامادە ئەکات نەک تەنها بۆ برایەتی ئەم دوو میللەتە کوردو عەرەب، لەعێراقدا، بەڵکو برایەتی میللەتی کورد سەراپا لە گەڵ هەموو میللەتە عەرەبیەکانا، لەپێناوی دەرکردنی ئیستیعمار لەم ناوچە فراوانە لە عالەمدا، لە پێناوی ئازادی و نەتەوایەتی و دیموکراتیدا.

"ئەمە هەندێک لە ختوتە گشتیەکانی سیاسەتی حزبی شیوعی، کە (ئازادی) لەسەری ئەڕوات لەشێوە تازەکەیدا. وە تادوایی تێ ئەکۆشین لەپێناوی ئازادی و کەرامەت و بەختیاری میللەتدا وە زۆر باش ئەزانێت کە خۆی بە تەنهایی تێ ناکۆشێ لەم ڕێگا پیرۆزەدا، بەڵکو دەست لەناو دەستدا، بەگیانێکی برایانە و پاکەوە لەگەڵ هەمو هێزێکی نیشتمانی و نەتەوایەتیدا لە کوردستان، وە لە جەبهەیەکی نیشتمانی فراوانی یەکگرتودا."

لەم ژمارەیەدا دو بەیاننامەی لوجنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی عیراقی بڵاوکراونەتەوە. لە یەکێکیاندا باسی خۆ هەڵوەشاندنەوەی ڕێکخراوی (راية الشغيلة) و لەوی تریاندا باسی خۆ هەڵوەشاندنەی ڕێکخراوی (وحدة الشيوعيين) ئەکا. لێرەدا هەردوکیان ئەنوسمەوە:

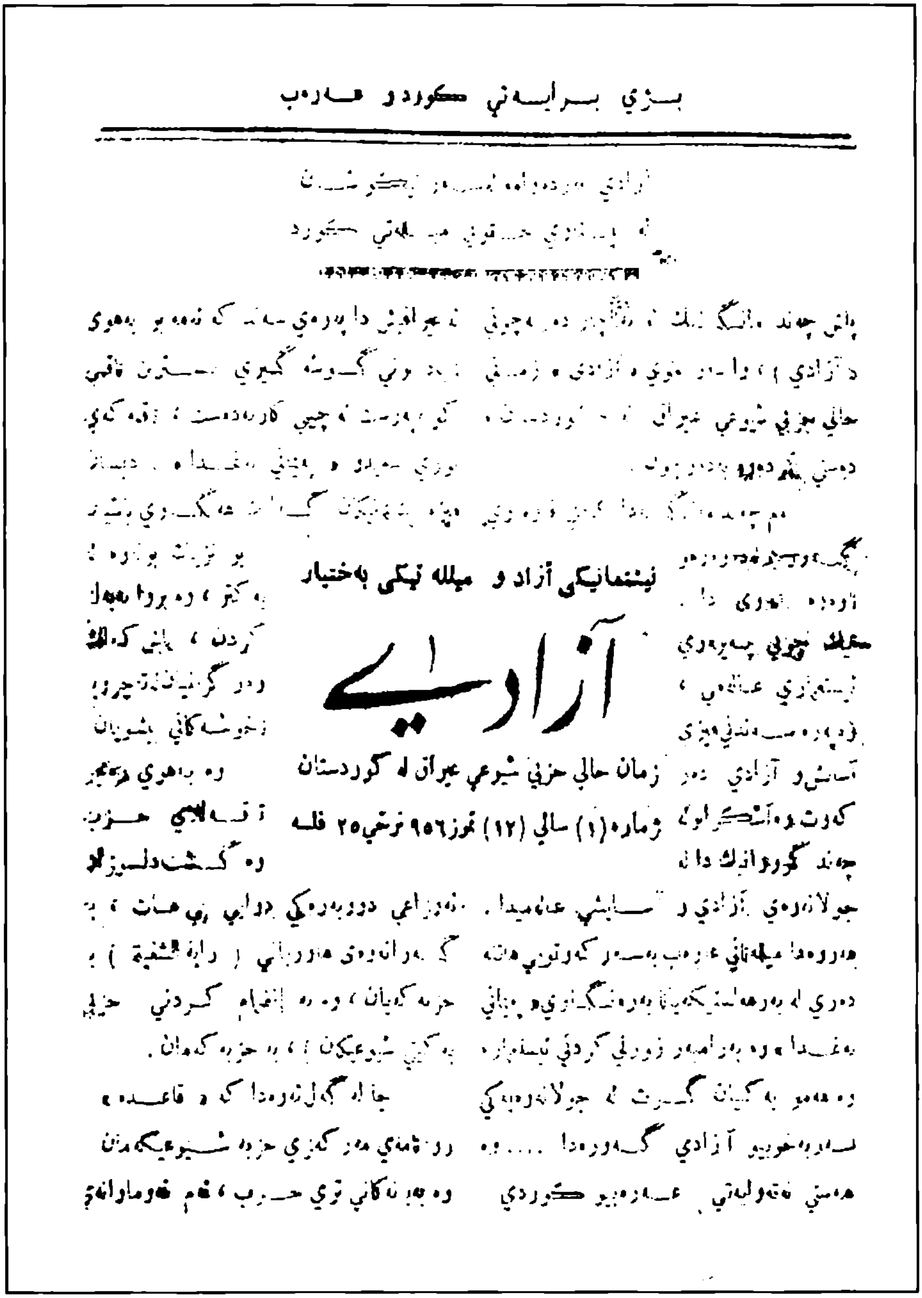
هەر بژی یەکێتی حیزبە شیوعیەکەمان

بەیاننامەی لوجنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی عێراق

لە مانگی کانونی دوەمی 1948 میللەتە عێراقیەکەمان خەباتێکی نەبەردانەی کرد لە ڕوی پیلانی تازە کردنەوەی پەیمانی 1930 ی بەینی بەریتانیا و عێراق. بەم خەباتە میللەتەکەمان پەیمانی پۆرتسموسی، کە بەبێ ئاگاداری میللەت بەسترابوو، لابرد. وە ئەو وەزارەتەی، کە ئەم پەیمانەی بەست، ڕوخاند. وە پەرلەمانی 1946 ی، کە سەعید بەساختەکاری و ناڕەزایی گەل پێکی هێنابو، هەڵوەشاند. وە توانی هێندێک حقوق و سەربەستیەکانی دەستوری دەست خۆی بخات.

بەلام دوژمنانی میللەت، بەپشتیوانی ئیستیعمار، بەهەمو جۆرە شێوەیەکی ناپەسەندانە هەوڵیاندا کە سەرکەوتنەکانی میللەت لە میللەت وەرگرنەوە. وە تۆڵە بسێنن لە ڕاپەڕینی ئازادی بەخشی. وە بە بیانوی جەنگی فەلەستینەوە هێرشیان بردە سەر جوڵانەوەی نیشتمانی میللەت، سەر گشت ئەو حیزب و کۆمەڵانەی کە دوژمنایەتی ئیستیعمار ئەکەن. لەم هێرشە کۆنەپەرستە، سەری ڕم بەرەوڕوی جوڵانەوە و تەنزیمی چینی کرێکار کرا. وە بە تایبەتی بەرەوڕوی حیزبە شیوعیەکەمان کرا. بەبۆنەی گیان و توانای تێکۆشانی یەکجار بەرزی حیزب. ئەو گیانە کە لە هۆشیار کردنەوەی بەشی زۆری گەلی میللەت وە خەبات بۆ مەصلەحەتی بە دەرکەوت چونکە حیزب ڕەنجێکی بە شەرەفی بەخشی لەپێناوی یەکێتی هێزە نیشتمانیەکانا.

ئەگەر جوڵانەوەی نیشتمانی و حیزب بەوێنەیەکی ڕاست تەقدیری ئەهمیەتی یەکێتی هێزەکانی نیشتمانی بکردایە، وە ئەگەر زیاتر وریا بوایە بەرامبەر پیلانەکانی ئیستیعمار و نۆکەرانی وە بەرامبەر بزوتنەوە و پروپاگەندەی صەهیۆنیەت و نۆکەرانی... ئەگەر هاتو ئەمە بقەومایە، جوڵانەوەی نیشتمانی و حیزب ئەیان توانی لە ڕوی هێرشی دوژمن بوەستن و پارێزگاری سەرکەوتنەکانی میللەت بکەن وە بەرەو پێشەوە بیبەن.

بـزي بـرايـەتي كورد و عـەرەب

ئازادي [illegible] كوردستان

[illegible] كورد

[illegible] ئازادي [illegible]

[illegible]

نیشتمانێکی ئازاد و میللەتێکی بەختیار

آزادی

زمان حالی حزبی شیوعی عیراق لە کوردستان

ژمارە (١) سالی (١٢) تموز ٩٥٦ نرخی ٢٥ فلس

[illegible] جولانەوەی ئازادی و [illegible]

[illegible] (رابطة الشغيلة) [illegible]

[illegible] حزبەكەیان [illegible] كردني [illegible]

[illegible] حزبەكەمان .

[illegible] جولانەوەی [illegible] قاعیدە [illegible]

[illegible] ئازادي [illegible] حزبە شیوعیەكەمان

[illegible] كوردي [illegible]

"لەو کاتەی حزب توشی ئەو هێرشە جانەوەرانەیە ئەهات هەندێ کەسی ناوێن پـیس خۆیـان هاویشـتە باوەشی ئیستیعمارو کۆنەپەرست و سەری بۆ زۆردار شۆڕکرد، وەبەم کردەوە پیسترین زیانی گەیاندە چینـی کرێکار و ڕەوشی شۆڕشگێڕانەی گەلی میللەتە عێرەقیەکەمان، کەبەشێوەیەکی نامەردانە حزبی بریندار کرد.

ڕفانـدن و هەڵواسـینی سـەرکردەکانی حزبەکـەمان، لـە بیژنـگ دانـی گشـت ڕوداوەکـانی حـزب وە بەنـدکردنیان بـە حـوکمی قـورس، وە گـرتن و حەپسـکردن و نـەفی کردنـی هـەزاران تێکۆشـەری ئـازا.. یقەوماوێکی زۆر گەورەبو نسبەت بە دەوری سیاسی و جەماهیری حزب لـە وڵاتـدا. ئـەو کارەسـاتەی بەسـەر حزب هات، بەراستی کارەساتی جوڵانەوەی نیشتمانی و گشت میللەتی زەحمەتکێش بو.

بەڵام زۆر ئاشکرایە، کە سەرەرای ناخۆشی زروف و توندی، حزبەکەمان، ئەوسا کارو تـەنزیمی خـۆی پاراست و لە فەعالیەت قەت نەوەستا. شیووعیەکانی عێـراق، توانیـان تـا رادەیـەکی زۆر پەیوەندیـەکی بـەتین بخوڵقێنن، لەبەینی ئیشیان و لەبەینی ئەو پەیمانانەی کەلەسەر خۆیانیان دابڕی بو بەرامبەر بـە گـەلی میللـەت، کە بەبێ وچان بەربـەرەکانی ئیسـتیعمار و کۆنەپەرسـتی بکـەن. بـەم چەشـنە سـەر لـەنوێ ئیسـپاتیان کـرد بەشێوەیەکی نیشتمان پەروەرانە، لەسەر گیانی فیداکاری و خۆبەخشین لەبناری مەصلەحەتی گەل کە ڕەوشێکی مەعلومی هەموو شیوعیەکانە لەهەموو شوێنێکدا.

بەڵام ئـەوزاعی نـاوبراو، لەسـاڵانی نـاوبراو.. زروفێکـی شـازی لەسـەر حـزب فـەرزی کـرد لەبابـەت سەرکردەیی حزب، کە سەرکردەیەکی نەزان (قیادت جاهلە) دەستی بەسەر کاروباری حزبدا نا، وە حزبیان برد بەرێگاوە بەئامانجی بیرۆکراتی مناڵانە، بو بەهۆی ڕودانی ئەوەک خەتاکردنی سیاسی وە تـەنزیمی یـەکجار زل وە تیکرار کردنەوەی هەروەک حزب لەزۆر مناسەبەتدا، گوتویەتی: بەڵکو، بوو بـەهۆی بـێ بـەش کردنـی حزب لەتەجروبەو زانینی هاورێیانی باش باش ئەوانەی بەدڵسۆزی ڕەخنەیان لە حزب گـرت، وە بـە چـەوتی لەحزب دەرکران بەئەنجامی دامرکاندنی ڕەخنەگرتن لە حزبا وەلەم هاورێیانە ئەو هاورێیانـەی کەلە پێشـان لـە (راية الشغيلة) ڕێکخران.

بێگومان ئەوزاعی دووبەرەکی (الأوضاع الانقسامية) لە هەر کاتێکا جوڵانەوەو حزبی توشـی زیـانێکی زۆر گەورە کردوە وە تێکۆشانی گەلی بەرامبەر ئیستیعمارو کۆنەپەرستی و پەیمانی بەغدای دواخسـت، وە بـو بە مەصدەرێک بۆ بڵاوکردنەوەی بەلبەلەو شکوکیەت لە جوڵانەوەدا، وە بو بە چەکێک بەدەست ئـەو کەسـانەی حەز لە زەبت ناکەن وە ئەیانەوێت تەخریب بکەن.

ئەمرۆ پاش رابوردنی زیاتر لە 3 ساڵ، ئەم هاورێیانە، لـە بەیاننامـەی ناوچـەی سـەرکردەیان (المركـز القيادي، راية الشغيلة) کە لە 13ی حوزەیرانی 1956 دەرچوە ئەڵێن (لەسەر ڕوناکی ئەو تەجرەبـە ناخۆشـەی کـە بەسـەر حزبەکـەمان و جوڵانەوەکـەمان دا رابـورد لەسـاڵانی دواییـدا، وە بـەڕوناکی تەجروبـەی یـەکجار دەوڵەمەندی ئومەمی... ئەتوانین تێبگەین کە ئێمە لە وەختی خۆی لـە ڕێگایـەکی دوبـەرەکی تـەخریبی چـەوت ڕۆیشتین، کە تەنزیم و ناوچەیەکی سەربەخۆمان دروستکرد، وە بە ناوی حزبی شیوعی عێراق، لەوکاتـەی کـە حزبە شیوعیەکەمان لە مەیدانا وەستابو، وە نەبەزانە لەسەر خەباتی خۆی ئەرۆیشت)

وە گوتیان کە ئەو هەنگاوەی ناویان نابو (انتشال) هەنگاوێک بو بە پێچەوانـەی مەبـدەئی مارکسـی-لینینی، کە ئەڵێ، ئەبێ یەکێتی حزب بپارێزرێت.)

ئێستا پاش ئەوەی ڕێکخراوەکەی خۆیـان هەڵوەشـاند وە داوایـان کـرد لـە ئەندامـەکانی خۆیـان کـە بگەڕێنەوە بۆ حزبە شیوعیەکەیان بەبێ چەنـدوچون (قيـد أو شـرط). وە حزبـە شـیوعیە عێراقیەکـەمان زۆر دڵشادە بە گەڕانەوەی ئەم هاورێ دڵسۆزانە بۆ باوەشی. هەروەها حزب دڵنیایە کە ئەم هاورێیانە لەم خەتایەیان دەرسێکی گەورە فێربوون، کـە هۆشـیار بـن، هۆشـیاربونێکی شۆڕشـگێری، وە لـە دوا ڕۆژیشـدا، لـەپێناوی

پاراستنی یەکێتی حزب، وە بەربەرەکانی‌کردنی هەرجۆرە هەوڵدانێکی دوژمنانە، کە یـەکێتی حـزب ئـەروخێنێ یـاخود تەهدیـدی ئـەکات بەهـەر بیانوویـەک بێـت). وە تێگەیشـتوون بـەقووڵی ئـەو ڕاسـتیەی کـە ئـەڵێت (مارکسیەتی-لینینیەت هیچ ڕێگایەک نانات غەیرە ڕێگای ڕەخنەو ڕەخنە لەخۆگرتن نەبێت لەسـنوری زەبـت و پەیرەوی ناوخۆیی حزب لەبۆ ڕاست کردنی خەتاو کەموکورتی‌و موشکلەکانی حزب).

بژی حزبی شیوعی عێراق دڵسۆز بۆ مەصلەحەتی چینی کرێکارو میللەتی زەحمەت کێش.

لەژێر ئاڵای مارکسی-لینینی بەرەو سیاسەتێکی نیشتمانی ڕاست.

لجنەی مەرکەزی حزبی شیوعی عێراق

17 ی حوزەیرانی 956

بەیاننامەی لجنەی مەرکەزیی حزبی شیوعیی عێراق

نوێنەری حزبی شیوعی عێراق لە گەڵ نوێنەری حزبی یەکێتی شـیوعیەکان کۆبونـەوە. وە لـە ئـەوزاعی جوڵانەوەی شۆڕشگێری و نیشتمانی ئێستامان دوان لەسەر بناغـەی مارکسـی-لینینـی. وە بـەپێی تەجرەبـەی ئومەمی و نیشتمانی جوڵانەوەی چینی کرێکار و جوڵانەوەی نیشتمانی. وە هـەردولا تاکیـد لەسـەر ئەمانـەی خوارەوە ئەکەن:

1. دامەزراندنی حزبی شیوعی عێراقی، حزبی چینی کرێکارو میللەتی زەحمەت کێش پێویسـتیەکی نیشتمانی و چینایەتیە. وە حزب پێکهێنـراو بـەرەو پێشـەوە ڕۆیشـت لەناوجەرگـەی خـەباتی نیشتمانی پیرۆز بەرەنگاری ئیستیعمارو کۆنەپەرستی، وە بەرەنگاری ئینتیهازیـەت کـە نیـازی وایەو ئەیەوێت تێکۆشانی چینی کرێکار چەوت بکات و ڕووی وەربگێرێت بەشێوەیەکی غەیرە شۆڕشگێری. حزب، مارکسیەتی- لینینی کردوەتە پەیڕەو لە تێکۆشانیا وە لەژیانی ناوخۆیا، وە ڕووی میللی پەرە پێ سەندوەو لەو چەند ساڵە دوورو درێژەی دواییدا کە پڕبوو لـە کارەسـاتو لێ قەومان، نەوەستا ڕۆژێک لەخەبات کردن. وە پاش نەکـەوت لـە بەخشـینی خۆشەویسـترین قوربانی لەپێناوی خزمەتکردنی مەسەلە هەقو ڕاستەکەی میللـەت. بـە جوڵانـەوەو ڕێکخسـتن و سەرکردەی گەل لەو خەباتانـەی کـەوا هەمیشـە پەرەیـەکی ڕونـاکو پرشـنگدارە لـە پـەڕەکانی قارەمانی میللی.
2. هەردوولا بەنرخی ئەزانن خەباتی نیشتمانی ئەو تێکۆشەرانەی کە خۆیان ڕێکخست لەدواییـدا لـە حزبـی یـەکێتی شـیوعیەکاندا وە بـەنرخی ئـەزانن ئـەو قوربانی‌دانـەی ئـەوان لـە تێکۆشـانیانا بەرەنگاری ئیستیعمارو کۆنەپەرستی وە دەوریان لەبڵاوکردنەوەی هۆشی نیشـتمانی و دیمـوکراتی و ڕەنجیان دەربارەی سـەقافەت و بەتایبـەتی سـەقافەتی مارکسـی. لـەکاتی و لـەپێش جوڵانـەوەی حزبی، لەدوای جەنگی عالەمیی ڕابردوو.
3. تەجاربی ئـەو چەنـد سـاڵە، ئـەو تێکۆشـەرانەی کەلە دواییـدا نیشـیان کـرد لـە حزبـی یـەکێتی شیوعیەکان، فێرکرد، کەوا گەلی میللەت هەقی هەیە لە خۆڕێکخستنی سیاسی. وە ئەبێت بەو هەنـدە ڕازی نەبێت کـەوا قـەوانینی ئـەو کاربەدەسـتانەی پاسـەوانی مەصـلەحەتی ئیسـتیعمار ئـەکات وە پارێزگاری نیزامی دەرەبەگی ئەکات ڕێی ئەدا. وەلەکاتی ناوادا زۆر خەتایـە کـەوا بەتـەنیا اعتمـاد بکرێتە سەر فرسەتی قانونی و نیشی ئاشکرایی کـەوا میللـەت دەسـت خـۆی ئـەخات بـەزۆر. وە پێویستە بەدامەزرانـدنی ڕێکخراوەکانمـان و تاکتیکـەکانمان لەسـەر بناغەیـەکی شۆڕشـگێری کـە هێزەکانی میللەت پشت بەستی بێت لەبۆ بەردەوامبون و پێشکەوتنی جوڵانەوە لـە هـەموو چەشـنە

زروفێکدا. لە تەنیشتی چاکە وەرگرتن لە فرسەتە ئاشکراکان بـۆ پێشخسـتنی تێکۆشـانی میللی. لەبەرئەمە ویستیان اسلوبی ئیشکردنیان پێ بخەن بە شێوەیەکی ئـەوتۆ کـە بـەردەوامی خـەباتیان مسۆگەر بکات لە هەموو زروفێکدا.

4. چەنـد فرسـەتێک تێپـەڕبو. ئەبوایـە هەسـتکردن بەرزتربوایـە بـە مەسـئولیەت. وەبـە گـەرمتر و دڵفراوانتر ئیش بکرایە لە پێناوی دواهێنانی ئەم وەزعە. بـەڵام حزبـی شـیوعی لەسـەر سـاردی و مەوقیفی سەلبی خۆی مایەوە بەرامبەر تێکۆشەرەکانی حزبـی یـەکێتی شـیوعیەکان. وە تەقـدیری ئـەوەی نـەکرد کـەوا تـەجرەبی تێکۆشـان هـەر ئـەمو ئـەو ناتوێنێتـەوە بـەڵکو، ڕێکخـراوە تێکۆشـەرەکانیش کـەوا دوژمنایـەتی ئیسـتیعمارو کۆنەپەرسـتی ئەکـەن، ئەتوێنـەوەو تەسـقیف ئەکات.

5. وە سەرەڕای ئەمەش کارێکی خەتا بو هەڵسانی ئەو تێکۆشەرانە بەجۆرێک لـە خـۆ ڕێکخسـتن و ئیش کردنی سەربەخۆ بەناوی (حیزبی شـیوعی عێـراق) یـان لەدواییـدا بـەناوی (حزبـی یـەکێتی شیوعیەکان) مادام حزبی شـیوعی بـەبێ ڕوپـان و جەنگاوەرانـە تـێ ئەکۆشـا. وە ئیسـتیعمار بـە شێوەیەکی جانەوەرانە خەریکی لێدانی حزبـی شـیوعی و گشـت جوڵانـەوەی نیشـتمانی بـو. وە لەبەرئەمـە مەصـلەحەتی میللەتەکـەمان وای داوا ئـەکرد لەهـەموو دڵسـۆزێک کـە ئـیش بکـەن بـۆ بەهێزکردنی یەکێتی جوڵانەوەی نیشتمانی. بەبێ ڕێگادان بە ئەتواری دووبـەرەکی و بەربـەرەکانی کردنی یەکتر.

6. وە پێویستە دان بەوەدا بنێین کەوا ئەتواری شەڕە جنێوو ناووناتۆرەنانی ناهەق لەمو لەو، هەمیشە هیچ سودێک نابەخشێت بە چینی کرێکار و میللەتی زەحمەت کێش.

7. وە بەپێی ئەم ئەنجامانـەی کـە هـەردولا گەیشـتونەتێ. سـەرەڕای ئـەوەش کـەوا حیزبـی یـەکێتی شیوعیەکان بڕوا بە عەینی ئامانجی سیاسی و کۆمەڵایەتی. نزیـک و دور. ئـەکات کـەوا پـەیرەوی حزبی شیوعی عێراقـە لـە تێکۆشـانیدا لـەپێناوی ئاسـایش و، ئـازادی نیشـتمانی و، دیموکراسـی میللیدا. بێجگە لەمەش حزبی یەکێتی شیوعیەکانیش بڕوا بە مارکسی- لینینی ئەکات کـەوا حزبـی شیوعی عێراقیش بە پشتیوانی ئەڕوات بەڕێوە لە خەباتیدا وە لەژیانی ناوخۆییـدا. وە بـە مادیـەتی دیالێکتیکی کەوا بناغەی هەموو بیروباوەڕێکە وە کە ڕۆژ بەڕۆژ ژیان ئیسپاتی ڕاستی و گیانداری ئەکات.

وە بە پێی ئەم روناکیانە، نوێنەری هەردولا ڕێک کـەوتن کـە حیزبـی یـەکێتی شـیوعیەکان دوایـی بـە کاروبار و ڕێکخراوی سەربەخۆ بێنێ. وە ئینزیمام بکات بە حیزبی شیوعی عێراقی.

وە بێ گومانە کە ئەم هەنگاوە لە لایەن هـەمو دڵسـۆزەکان بـۆ مەسـەلەی حزبـی ئـازادی دیموکراسـی نیشتمان. وە ئەوانەی بەربەرەکانی ئیستیعمار و پەیمانە شەڕاویەکانی ئەکەن.

وە نوێنەری هەردو حزب ڕێک کەوتن کە لجنەی مەرکەزی حزبـی شـیوعی عێـراق ئـەم بـەیان نامەیـە دەرکات.

بژی حیزبی شیوعی عێراقی دڵسۆز بۆ مەصلەحەتی چینی کرێکار و میللەتی زەحمەتکێش.
گەشانەوە بۆ مارکسیەتی - لینینیەت ئاڵای سەرکەوتن.
لوجنەی مەرکەزی حیزبی شیوعی عێراق
25 ی نیسانی 956

کۆنفرەنسی دووەمی حشع و دەرکردنی ئازادی کوردستان

لە ئەیلولی 1956 دا حشع دوەمین کۆنفرەنسی بەست.

لەم کۆنفەرەنسەدا هەمو ئەو تاقم و گروپانەی لێی جیا بوبونەوە سەرلەنوێ یەکیان گرتەوە و، لە سەر راپۆرتێک پێکهاتن، کە مافی چارەنوسی بۆ نەتەوەی کورد، لەوانە مافی جیابونەوە و پێکهێنانی دەوڵەتی تایبەتی خۆی، سەلماند. سەلام عادل، کە بو بە سکرتێری حیزب، دەورێکی گرنگی لەم کۆنفەرەنسە و، لە ژیانی حشعدا گێرا. وەکو بەڵگەی یەکگرتنەوەی باڵە جیاوازەکانی حیزب، هەر 3 ئۆرگان: (القاعدة، راية الشغيلة، النضال) کە بۆ بەدناوکردنی یەکتری هێرشی زۆریان کرد بوە سەر یەکتری بە یەکجاری راگیران. لە 22 ی تەموزی 1956 دا (اتحاد الشعب) وەکو زمانحاڵی حشع دەرچو. هەر لەو دەوروبەرەدا لە باتی (ئازادی) کە زمانحاڵی لقی کوردستان بو، دەس کرا بە دەرکردنی (ئازادی کوردستان).

لەم کۆمیتەی ناوەندییە یەکگرتوەدا جەمال حەیدەری، ساڵح حەیدەری، کەریم ئەحمەد، کاکەی فەلاح، بون بە ئەندام. زۆری پێ نەچو ساڵح حەیدەری و، حەمید عوسمان و، چەند کادرێکی لقی کوردستان، حشع یان بە جێ هێشت و چونە ریزی پدک دوە. کاکەی فەلاح یش بە یەکجاری دەستی لە کاری حیزبی و سیاسی هەڵگرت. بەڵام (ئازادی کوردستان) بە رێکوپێکی بە چاپێکی جوان دەرچونی بەردەوام بو تا 14 ی تەموزی 1958.

4. 6. ئازادی کوردستان

ژ1ی ساڵی 14 ی دوایی حوزەیرانی 1957 ی ئازادی کوردستان، 16 لاپەرەی پێوانە (20 × 14سم) ە. بابەتەکانی ئەمانەن: لاچونی نوری سەعید، گۆڕینی مەبەستەکانی ئیستیعمار نییە!، تێکۆشان بۆ وەستاندنی تاقیکردنەوەکانی ئەتۆم و هیدرۆجینی فرمانێکی پێویستی نەتەوەی کوردە، بوێژی بەرزی کوردستان مامۆستا گۆران، داخوازیەکانی لیژنەی بەرزی نیشتمانی، یادی رۆژی شەهیدانی کورد، دەنگوباسی کوردستان: سلەیمانی، کەرکوک، هەولێر، گۆرانی کارگەران، پەتای ئازاڵ و سستی دەزگای حکومەت.

تیراژی ئازادی

بەڵگەیەک لە بەر دەسدا نیە کە ئازادی چەند دانەی لێ چاپ کراوە و، چۆن و لە چەند جێ بڵاوکراوەتەوە. رۆژنامەی (القاعدة) لە ساڵانی 1947- 1949 دا، وەکو حەنا بەتاتو لە کتێبەکەیدا خەملاندویەتی، 3 هەزار دانەی لێ چاپ کراوە و، ژمارەیەکی زۆر لەوە زیاتر خوێندویانەتەوە. القاعدة لە سەرانسەری عیراقدا، هەروەها لە کوردستاندا، بڵاوکراوەتەوە. ئازادی کە هاوشانی القاعدة دەرچوە تەنیا بۆ کوردستان و بۆ خوێندەواری کورد بوە، لە بەر ئەوە پێویستی نەکردوە بەو ژمارە زۆرەی رۆژنامەیەکی عەرەبی چاپ بکرێ، بەڵام بێگومان ئەمیش لە چاو رۆژنامە و گۆڤارە کوردیەکانی ئەو سەردەمەدا چەردەیەکی باشی لێ چاپ و بڵاوکراوەتەوە و بۆ خوێندنەوە دەستاو دەستی کردوە.

نیشتمانێکی ئازادو میللەتێکی بەختیار

ئازادی کوردستان

زمانی حزبی شیوعی عیراق ، لقی کوردستان

ژمارە (١) سالی (١٤) دەوری حەزیران ٩٥٧

نرخی - ٢٥ - فلسە

لاچوونی

نوری سەعید ، گۆڕینی
دەبەستەکانی ئیستیعمار
نیە !!

★

سێ ساڵ لەمەوپێش ، بەپێی پیلانی ئیستیعمار نوری سەعید هاتە سەرکار و دەزبەجێ کەوتە ئیش .

مەجلیسی نوێنەران کە چەند نوێنەرێکی نیشتمانی تیابو هەڵی وەشاند ، حزب و کۆمەڵە و ڕۆژنامەکانی داخست ، پەیوەندی لەگەڵ یەکێتی سوڤیتا بڕی و دوایش پەیمانی ئیستیعماری بەغدای گرێ دا . ئەمانە جگە لەو هەموو مەرسومانەی بۆ پەیوەند کردنی گەل هێنایەدی و خستیە کار .

بەڵێ توانی پەیمانی بەغدا ببەستی ، بەڵام هەرچی کردی نەیتوانی پێشی جووڵانەوەی میللەت بگرێ و ئەو تێکۆشانە بپەستێنێ . چونکە جگە لەوەی میللەت بە کورد و عەرەبەوە بە گژی بەرامبەر بەم پیلانە گڵاوانە هاتە دەست و ڕیزی تێکۆشانی خۆیانیان پتەوتر و پەستیوراوتر کرد ، هەموو میللەتی عەرەب و حکومەتە عەرەبە ئازادیخوازەکانیش پشتیوانیان لی کردن . تەنانەت نوری سەعید بەخۆی و ئەوپەڕی تەقەلای ئاغا ئیستیعمارییەکانیەوە ، نەیتوانی یەکێ لە حکومەتە عەرەبەکان ڕاکێشێتە بەری پەیمانە شەڕانگێزییەکانیەوە .

ئەو مەرسومە کانی سەعیدی و ئەو حوکمە دژی ... کانی عورفی و نە زێڕ پێخستنی هەموو ... کانی دیموکراتی و ڕەوشتی ، هیچی نەیتوانی پێش بە ڕقی تووڕەیی میللەت بگرێ ، بەڵکو [بڕوانە لاپەڕە ١٢]

کاریگەریی ئازادی لەسەر ژیان و بۆچونی خەڵک

ئازادی، وەکو بڵاوکەرەوەی ئایدیۆلۆجی کۆمۆنیستی، کاریگەری لە سەر ژیان و بیروبۆچونی هەزاران کەس هەبوە. بە هۆی ئازادییەوە تێکەڵاوی ژیانی سیاسی بون، توشی گیران و راونان و نانبڕان بون. بەڵام پیاچونەوە بە بەیان و بڵاوکراوە جۆراوجۆرەکانی ئەم قۆناغەی ژیانی حشع و تاووتوێ کردنی ناوەرۆکی نۆرگانەکانی چەند راستیەکی تاڵ دەر ئەخەن:

یەکەم:

دەورێکی گەورەی هەبوە لە چەواشەکردنی بیری رۆشنبیر و سیاسی و تێکۆشەرانی کوردا. دۆست و دوژمنی لێ شێواندون. زۆر جار رێگەی نادروستی تێکۆشانی بۆ هەڵبژاردون. نوکەرایەتی سوڤێتی لە لا کردونەتە ئەرکێکی پیرۆز و فرمانێکی نیشتمانی. هەوڵی داوە بزوتنەوەی رزگاریی کورد بکا بە بەشێ لە جەنگی ساردی نێوان بلۆکی رۆژهەڵات و بلۆکی رۆژئاوا، بێ ئەوەی کورد هیچ قازانجێکی لەوەدا هەبوبێ.

دوەم:

حشع پێی وابوە، ئەوە ئەو لایەنەی، کە ناسنامەی نیشتمانپەروەری بە کەس و رێکخراو و حیزبەکان ئەبەخشێ یان لێیان ئەسێنێتەوە. حشع هەر لە سەرەتاوە دوژمنایەتی رێکخراوە سیاسیەکانی کوردستان، چ ئەوانەی نیشتمانی و نەتەوەیی بون و چ ئەوانەی کۆمۆنیست و مارکسی بون، کردوە بە بەشێکی کاری سیاسی و ئایدیۆلۆجی. لەم بڵاوکراوانەدا زۆر بە توندی و بێ پەروا هێرش ئەکاتە سەر حیزبی هیوا، حیزبی رزگاری، حیزبی شۆڕش، پارتی دیمۆکراتی کورد. بە هەمو توانایەوە هەوڵی داوە ناووناوبانگیان بزڕێنێ، سەرکردە و رەمزەکانیان سوک و چروک بکا.

حشع لە بڵاوکراوەکانیدا پەلاماری زۆر لە کەسایەتییە سیاسی و فەرهەنگیەکانی کوردی داوە و هەوڵی داوە ناووناوبانگیان بشێوێنێ و لە ناو خەڵک دا سوکیان بکا.

حشع یەکێکە لەو حیزبانەی لە مێژوی عیراقدا تێکۆشانی زۆر و قوربانی بێ شوماری داوە، بەڵام سەرەنجام بە هۆی چەوتی رێبازەکەیەوە مایەپوچ و رەنج بە خەسار دەرچوە.

سەرچاوەکان:

1. وێنەی ژ3 ی حوزەیرانی 1945 و 2 ی مارتی 1954 و 1 ی تەموزی 1956 ی (ئازادی) لە (ئارشیفی نەتەوەیی کوردستان) و،
ژ4 ی تشرینی دوەمی 1952 ی (ئازادی) و، ژ1 ی حوزەیرانی 1957 ی (ئازادی کوردستان) لە ژ11 - 12 ی گۆڤاری رۆژنامەڤانی و،
ژ5 ی تشرینی دوەمی 1945 لە ئەرشیفی دکتۆر مارف خەزنەدار وەرگیراوە.
هەمو ئەم سەرچاوانەم لە مامۆستایان رەفیق ساڵح و سدیق ساڵح وەرگرتوە.

2. کۆڤارا ئازادی، گۆڤاری (رۆژا نو)، ژ61، 5 ی چریا پاشینی 1945.
3. سکرتێری نوسین (عەبدوڵا زەنگەنە): رۆژنامە یان گۆڤاری ئازادی؟ گۆڤاری (رۆژنامەڤانی)، ژ5، هەولێر، کۆتایی ئابی 2001. ل 204 - 209.
4.

5. ڕۆژنامەوانیی نهێنی و پارتی دیمۆکراتی کوردستان

شۆڕشی 1943- 1945 ی بارزان پاش چەند شەڕ و پێکدادان کەوتە گفتوگۆ لە گەڵ کاربەدەستانی عیراق. بەڵام گفتوگۆی بارزانی- حکومەتی عیراق سەرنەکەوت. سەرلەنوێ شەڕ هەڵگیرسایەوە. جەیشی عیراق بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بریتانی هێرشی توندی ئاسمانی و زەمینی بۆ سەر ناوچەی بارزان دەس پێ کردەوە.

ناکۆکیەکانی ناو ریزەکانی حیزبی هیوا تەقینەوە. حیزبی هیوا بەرەو پارچە پارچە بون و هەڵوەشان ئەچو. ئەفسەرەکانی کە دابویانە پاڵ شۆڕشی بارزان، لە سەرکردایەتی حیزبی هیوا نائومێد بون. لە شاخ خۆیان بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفا رێکخراوێکی نوێیان بە ناوی (هەیئەتی ئازادی) هوە دامەزراند.

شۆڕشی بارزان نەتەنیەوە بۆ ناوچەکانی تری کوردستانی عیراق. لە ناوچەی بارزاندا قەتیس ما. جەیشی عیراق و جاشی کورد تەنگیان پێ هەڵچنی. توانای بەرگری نەما. رۆژی 11 ی 10 ی 1945 بارزانیەکان بە کۆمەڵ، چەکدار و بێ چەک، بە خاووخێزانەوە، لە رێگەی کێلەشینەوە کشانەوە بۆ کوردستانی ئێران.

لەو کاتەدا لە کوردستانی ئێران، ناوچەی موکریان، ئەگەرچی لە ژێر نفوزی سۆڤیێتیدا بو بەڵام وەکو ناوچەیەکی بێلایەن لە نێوان هێزەکانی ئینگلیز و روسدا دەسەڵاتی راستەقینەی حکومەتی ئێرانی تێدا نەما بو. خەریک بو دەسەڵات ئەکەوتە دەس سەرانی کوردی ناوچەکە.

لە 22 ی 1 ی 1946 دا حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران لە کۆبونەوەیەکی جەماوەریی فراواندا لە مەهاباد، دامەزراندنی حکومەتی کوردستانی راگەیاند. بارزانیەکان و ئەفسەرە کوردەکانی عیراق: عیزەت عەبدولعەزیز، خەیروڵا عەبدولکەریم، مستەفا خۆشناو، محەمەد مەحمود قودسی، بەکر عەبدولکەریم، میرحاج ئەحمەد، نوری ئەحمەد تەها و جەلال ئەمین بەگ، کە لە مەهاباد کۆبوبونەوە، بون بە پێشمەرگە لە ریزی هێزە چەکدارەکانی پارێزگاری ئەم حکومەتەدا.

بیری دامەزراندنی پارتی

کۆتایی هاتنی دوەمین جەنگی جیهانی بە سەرکەوتنی بەرەی دیمۆکراتی و تێشکانی بەرەی فاشیزم و، ئەو بەڵێنانەی هاوپەیمانەکان بە گەلانی ژێردەستە و زۆرلێکراویان دابو، لە ناو کوردیشدا دەنگی دابوەوە.

بیری دیمۆکراتی و ئازادیخوازی لە بڵاوبونەوەدا بو. لە ژێـر کاریگـەری روناوەکـانی دنیـا و بـە چاولێکـەری حیزبی دیمۆکرات. وەکو تاقە حیزب بۆ کوردستانی ئێران و لە ژێر یەک سـەرکردایەتی‌دا. لای نەفسـەرەکانی کە پێشتر (هەیئەتی ئازادی) یان پێک هێنـا بـو. بیـری دامەزرانـدنی یـەک حیزبـی یـەکگرتو لـە ژێـر یـەک سەرکردایەتی‌دا بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفای بارزانی. بۆ کوردستانی عیراق، گەڵاڵە بو. پەیمانی نەتـەوەیی و پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆی حیزبەکەیان ئامادە کرد و هەر لە مەهابادیش چاپ کرا.

هەمزە عەبدوڵا، کە ئەو دەم لە مەهاباد بو. بە نوێنەرایەتی مەلا مستەفا و دەستەی دامەزرێنەری حیزبـی تازە، بۆ گفتوگۆ لە گەڵ هەمو حیزب و ڕێکخراو و گروپە کوردیەکان گەڕایەوە بۆ عیراق. تا هەمویان بە پێی ئەو پەیمانی نەتەوەیی و پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆیەی بە ئامادەکراوی لە گەڵ خۆی لە مەهابادەوە هێنا بونی و. بە پێی ئەو ڕێنماییانەی لە لایەن مەلا مستەفا و هاوڕێکانیەوە کرا بو. لە یەک حیزبدا و لە ژێر باڵی یەک سەرکردایەتی‌دا بە سەرۆکایەتی مەلا مستەفا، یەک بگرن.

هەمزە کەوتە گفتوگۆ لە گەڵ سـەرکردەکانی حیزبـی شـیوعی کوردسـتانی عیـراق (شـۆڕش)، حیزبـی ڕزگاری کورد، لقی کوردستانی عیراقی ژ. ک، پاشماوەکانی حیزبی هیوا.

ئەندامانی سەرکردایەتی حیزبی شیوعی کوردستان ڕازی نەبون بێنـە نـاو ئـەم حیزبـە نوێیـەوە. بـە تایبەتی چونکە مەلا مستەفا کە خۆی سەرۆکی حیزبەکە بو. پێشنیاری کرد بـو شـێخ لـەتیفی حەفیـد و کاکـە زیادی غەفوری، کە دو موڵکداری گەورە بـون. لـە سـەرۆکایەتی حیـزبدا بـبن بـە جێگـری. حیزبـی شـیوعی کوردستان خۆی هەڵوەشاندەوە و زۆری ئەندامەکانی چونە ناو حیزبی شـیوعی عیراقـەوە (بـە سـەرکردایەتی فەهد). بڵاوکراوەکەیشیان (شۆڕش) نەما.

حیزبی ڕزگاری کورد بو بە دو بەشەوە. بەشـی زۆریـان چونـە نـاو حیزبـی تـازە دامـەزراو (پـارتی دیمۆکراتی کورد) ەوە و بەشێکی تریان چونە ناو حیزبی شیوعی عیراقەوە.

لقی کوردستانی عیراقی ژ. ک. لـەو کاتـەدا، کـە هێشـتا حکومـەتی کوردسـتان لـە مـەهاباد مـابو، بـێ وەرگرتنی ڕەزامەندی پێشەوا قازی محەمەد ئامادە نەبو خۆی هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام دوای ڕوخانی حکومـەتی کوردستان ئەویش چوە ناو پارتی‌یەوە.

بەر لە گرتنی کۆنگرە، پەیمانی نەتەوەیی و پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆی پـارتی دیمـۆکراتی کـورد، لـە مەهاباد ئامادە کرا بو. حیزبی ڕزگاری کورد بۆ باس و لێکۆڵینەوە بەسەر ئەندامەکانی خۆی‌دا دابەشی کرد.

لەبەر گرنگی‌یان لێرەدا لە مەتنی عەرەبی‌یەوە، کە لە (موسوعة سرية خاصـة بـالحزب الشـيوعي العراقـي السري، بغداد، 1948) وەرم گرتون. ئەیانکەم بە کوردی:

"پەیمانی نەتەوەیی پارتی دیمۆکراتی کورد

1. بە ڕێگەی خەباتی سیاسی و بە ڕێگـەی تـر تـێ ئەکۆشـین بـۆ پێکهێنـانی دەوڵـەتی کوردسـتانی فیدرالی دیمۆکراتی لە عیراق‌دا کە پێکدێ لە لیواکانی موسڵ و هـەولێر و کـەرکوک و سـلێمانی و خانەقین. دەستورەکەی ئەنجومەنێکی دامەزرێنەر دایئەنێ کە لە لایەن گەلی کوردەوە ڕاستەوخۆ بـە دەنگدانی نهێنی هەڵئەبژێردرێ.
2. دەسـەڵاتەکان لـە دەوڵـەتی کـوردی‌دا لـە گەلـەوە هەڵئـەهێنجرێ، حکومـەت بـە هـۆی پارلـەمانی هەڵبژێردراوی ڕاستەوخۆی گەلەوە وەری ئەگرێ. دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن و قەزا سەربەخۆن.
3. دەوڵەتی کوردستانی فیدرالی دیمۆکراتی ئازادە لە بەستنی هاوپەیمانێتی و پەیمانی دۆسـتایەتی لـە گەڵ حکومەتی (جمهوریەتی کوردستان لە ئێران) و لە گـەڵ حکومـەتی ئازەربایجـان، هـەروەها لـە

بەستنی ڕێککەوتننامەی سیاسی و بازرگانی و ڕۆشنبیری لە گەڵ هەمو دەوڵەتانی دیمۆکراتی تردا.

4. مافە دیمۆکراتیەکانی هاووڵاتی‌یان لە ناو سنوری دەوڵەتدا کە مافی کۆبونەوە و بڵاوکردنەوە و دامەزراندنی حیزبی سیاسی و ئازادیی بە کارهێنانی زمانی نەتەوەیی و ئازادیی باوەڕ و ویژدان پارێزراون، هەروەها ئازادی کەسایەتی.
5. دامەزراندن لە وەزیفەکانی دەوڵەتدا بە پێی لێوەشاوەیی زانستی و ڕۆشنبیری و هونەری ئەبێ. شارەکان و قەزاکان بە ئەنجومەنی بەڕێوەبەرایەتی هەڵبژێردراو لە لایەن خەڵکەکەیەوە بە سەرۆکایەتی کەسێ کە دەسەڵاتی جێبەجێ کردن دای ئەنێ، بە ڕێوە ئەبرێن. بەڕێوەبەرایەتی شارەوانی لە شار و قەزاکاندا بە ئەنجومەنی شارەوانی و سەرۆکی هەڵبژێردراو لە لایەنی خەڵکەکەیەوە بەڕیوە ئەبرێن.
6. ڕێگای ئاسنین و ڕێگای وشکایی و ئاوی و دارستان و کانگا و کارگەکانی چەک و تەقەمەنی جەنگی، بە تەنیا موڵکی دەوڵەتن.
7. دارایی دەوڵەت، گەنجینەیەکی گشتیی ناوەندی بەڕێوەی ئەبا. پێکدێ لە باجی عادلانە بە پێی قانون لە داهاتی گومرگ و مەکوس و کرێی موڵکەکانی. باجی دەرامەت تەساعودی ئەبێ. دامەزراندنی بانکی تایبەتی بۆ کەسان و کۆمپانیا قەدەغەیە و بە تەنیا دەوڵەت بۆی هەیە بانکی ناوەندی دابنێ.
8. قانونی کار مەرجەکانی نێوان کرێکار و خاوەن کار دیاری ئەکا و دەوڵەت دان بە نەقابەکانی کرێکاران و کۆمەڵە هەرەوەزیە بەرهەمهێن و ئیستیهلاکیەکاندا ئەنێ و، هەوڵی بڵاوکردنەوەی فێرکردنی هونەری ئەدا، بە کردنەوەی پەیمانگا بۆ ئەم مەبەستە. وە هەوڵی زیادکردنی پیشەسازی و بڵاوکردنەوەی کشتوکاڵی ماکیناوی ئەدا، لە گەڵ بایەخدان بە گۆڕینی مەرجەکانی نێوان زەویدار و جوتیار بە هی دادپەروەرانە، بە جۆرێ کە ئەو زۆرەی لە چینی بەرهەمهێنەری جوتیار ئەکرێ، لابدا.
9. فێربون لە خوێندنگای سەرەتایی و ناوەندیدا خۆڕایی و ئیلزامیە. پەیمانگای ڕۆشنبیری بە پێی پرۆگرامی پەروەردەیی گشتی دائەنرێ بۆ دابینکردنی پێویستیە ئابوری و سیاسی و جەنگی و بەڕێوەبەرایەتی و دادگایی و هونەری و ئەدەبیەکانی کۆمەڵ.

"پرۆگرام

"ئامانجەکانی حیزب

1. ئامانجە سیاسیەکان

سەربەخۆیی تەواوی کوردستان، بەم ڕێگایانەی خوارەوە ئەیگاتێ:

1. خەبات لە پێناوی دامەزراندنی دەوڵەتێکی فیدرالی لە عیراقدا بە ناوی دەوڵەتی کوردستانی فیدرالی دیمۆکراتی‌یەوە.
2. بنچینەی دامەزراندنی دەوڵەتی فیدرالی کوردستان پەیمانێکی یەککرتنە، نوێنەرانی حکومەتی عیراق و نوێنەرانی سیاسی کورد بەشداری لە بەستنیدا ئەکەن.
3. دەوڵەتی فیدرالی کوردستان ئازادە لە بەستنی پەیمانی یەکێتی و هاوپەیمانی یا دۆستایەتی لە گەڵ حکومەتی جمهوریەتی کوردی لە ئێران.

4. دەوڵەتی کوردستان ئازادە لە بەستنی پەیمانی هاوپەیمانی یا دۆستایەتی لە گەڵ هەر دەوڵەتێکی دیموکراتی بێ پرسی حکومەتی عێراقی.
5. دەوڵەتی فیدرالی کوردستان ئەم شوێنانە ئەگرێتەوە: لیواکانی موسڵ و هەولێر و کەرکوک و سلێمانی و خانەقین.
6. ئەنجومەنی نیشتمانیی دامەزرێنەری هەڵبژێردراوی گەلی کورد لە عێراقدا، بە ڕێگەی هەڵبژاردنی ڕاستەوخۆ و دەنگدانی نهێنی سەرۆکی دەوڵەتی فیدرالی کوردستان هەڵئەبژێرێ و قانونی بنچینەیی بۆ دائەنێ.
7. دەوڵەتی فیدرالی کوردستان، ئیستیعماری دەوڵەتی بێگانە و نیزامی ویصایە و حیمایە، هەرچی چۆنێک و لە هەر دەوڵەتێکەوە بێ، قبوڵ ناکا.
8. دەوڵەتی فیدرالی کوردستان هەوڵ ئەدا بچێتە ناو پەیمانی سەلامەتی بە کۆمەڵی ناودەوڵەتانەوە و کۆنگرەکانی ئاشتی نەتەوە یەکگرتووەکانی دیموکراتی و پەیماننامە ئابوری و ڕۆشنبیری و کرێکاریەکانەوە.

2. ئامانجە ئابوریەکان

أ. حیزب هەوڵ ئەدا دەوڵەت ببێتە خاوەنی موڵکیەتی گشتیی پیشەسازیی جەنگی بە هەمو جۆرەکانیەوە و، بە خاوەنی دارستان و کەنارەکان و ڕێگای وشکایی و ئاوی و ئاسنینەکان و کانگاکان.
ب. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دامەزراندنی بانکێکی ناوەندی بۆ دەوڵەت و بۆ قەدەغە کردنی دامەزراندنی بانک لە لایەن کەس و کۆمپانیاوە.
ج. ڕێگەدان بە دامەزراندنی کۆمپانیای بازرگانی و پیشەسازیی ئازاد.
د. موڵکیەتی فەردیی ئەرز و کەلوپەل پارێزراوە.
هـ. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ نەهێشتنی کۆمپانیای ئیحتیکاریی مەوادی ئیستیهلاکی و کەلوپەل و، ئەو ڕێوشوێنە ئەهلی و حکومەتییانەی (بۆ ئەمە ئەکرێ) بە ڕەوا نەزانێ.

3. کاروباری کار و خزمەتی کۆمەڵایەتی

أ. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دانانی قانون بۆ دیاریکردنی مەرجەکانی گرێبەند لە نێوان خاوەن کار و کرێکاردا.
ب. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دانانی بنچینەیەک بۆ کرێی کرێکارانی پیشەسازی و خەدەماتی حکومەتی و هەمو لقەکانی بەرهەمهێنانی پیشەسازی و کاری گشتی و کرێکارانی کشتوکاڵ، بە جۆرێ کە لایەنی کەمی کرێ بەشی دابینکردنی پێویستیەکانی ژیان بکا.
ج. حیزب خەبات ئەکا بۆ نەقابەی کرێکاران و کۆمەڵەکانیان.
د. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ ئەوەی خزمەت و دامەزراوە تەندروستیەکان گشتی و خۆڕایی بن، بایەخی تایبەتی بە پزیشکیی ویقائی ئەدا.
هـ. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ زیادکردنی کۆمەڵی هەرەوەزیی ئیستیهلاکی و بەرهەمهێنەر.
و. حیزب هەوڵ ئەدا شارەوانی شارەکان بسپێردرێ بە ئەنجومەنی هەڵبژێردراوی شارەکان لە لایەن دانیشتوانیەوە، هەروەها موختاری گوند و لادێکان تابیعی ئەنجومەنی هەڵبژێردراوی گوند بن.
ز. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ یەکسانی ژن لە گەڵ پیاو لە هەمو مافەکان و ئەرکەکاندا.

4. کاروباری ڕۆشنبیری و پەروەردە

أ. کردنی خوێندن لە خوێندنگا سەرەتایی و ناوەندیەکاندا بە خۆڕایی و ئیلزامی.

ب. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دامەزراندنی پەیمانگای زانستی ناوەندی و بەرز لە سەر بنچینەی دابینکردنی پێویستیە ئابوری، سیاسی، جەنگی، بەڕێوەبەرایەتی، قەزائی و هونەریەکانی کۆمەڵ.

ج. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دامەزراندنی یانەی وەرزش و یاری بۆ بەڕێوەبەرایەتی خوێندنگا و پەیمانگای بەرز یا نەقابەی کرێکاری و کۆمەڵی هەرەوەزی.

د. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دامەزراندنی پەیمانگای موسیقا و ئاداب و شانۆ و سینەما.

هـ. حیزب هەوڵ ئەدا بۆ دامەزراندنی باخچەی منالان و پشتیوانی لە بزوتنەوەی ئیدەوانی لە خوێندنگاکان و لە بزوتنەوەی گەشتوگوزار.

5. مادەی جۆراوجۆر

أ. پارتی دیمۆکراتی کورد حیزبێکی گەلیە داکۆکی لە بەرژەوندیەکانی چینی کرێکار و جوتیار و ڕۆشنبیران و خاوەن پیشە و بازرگانەکان ئەکا.

ب. پارتی دیمۆکراتی کورد لە سەر بنچینەی عەلمانیەت دامەزراوە دان ئەنێ بە جیاکردنەوەی سیاسەت لە دین.

ج. پارتی دیمۆکراتی کورد دان ئەنێ بە گۆڕاندا. لە بەر ئەوە گۆڕین لە پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆیدا قبوڵ ئەکا بەو ڕێگەیەی لە پێڕەوی ناوخۆیدا دیاری کراوە."

یەکەمین کۆنگرەی پارتی

لە 16 ی ئابی 1946 دا لە بەغداد یەکەمین کۆنگرەی پارتی دیمۆکراتی کورد لە ماڵی مامۆستایەکی کورد بەسترا. لە بەر ئەوەی زۆری ئەندامەکانی حیزبی رزگاری کورد هاتنە ناو ئەم حیزبە نوێیەوە، لەو کۆنگرەیەدا بڕیاریاندا ناوی ئۆرگانەکەی پارتی دیمۆکراتی کورد بە ناوی (رزگاری) یەوە بمێنێتەوە.

5. 1. رزگاریی ئۆرگانی پارتی (خولی یەکەم)

هەندێ ژمارەی رزگاری ئێستا دۆزراونەتەوە و، پێ ئەچێ لە ناو ئارشیفی دەزگا ئەمنیەکانی عیراقیشدا هەندێ ژمارەی هەڵگیرابێ. هەندێ لێکۆڵەر لە لێکۆڵینەوەکانیاندا کەڵکیان لێ وەرگرتوە و نیشارەتیان بە ژمارەکانی و بە بابەتەکانی داوە، کە دیارە بە عەرەبی نوسراون، لەوانە: جعفر عباس حمیدي، التطورات السياسية في العراق 1941- 1952، النجف 1976.

ژ2 ی س1 کە لە تشرینی یەکەمی 1946 دا دەرچوە، بە تایپ و ڕۆنیۆ چاپ کراوە. لاپەڕەی یەکەم و دوەمی، کە بە عەرەبی ئێستا لە بەر دەس دایە، تەرخان کراوە بۆ سەروتاری بە ناونیشانی "الاتحاد الكردي الارمني". بەڵام بە پێی نوسینەکانی حمیدي لەم ژمارەیەدا پێڕەوی ناوخۆ (نیزامی داخلی) ی پارتی بڵاوکراوەتەوە.

رزگاری

اورگانی پارتی دیموکراتی کورد

ژمارە (١) × سالی (یەکەم)

(سلی تەگەرەی سالی لە عێراقدا)

دولەتی بیە کرتو (الدولة الاتحادیة) بیە لەو نەتەوانەیە کە لەدوو دولەت و یا زیاتر پێک هاتو کە هەر یەکێکیان کیانێکی تایبەتیان هەیە و بەسەریەکی یەک گرتوی گشتی ستوری بەستوەتەوەی پێی. نەتەوانی حقوق و پێ وێستی گشتی هەر نەتەوایەک دابینن. هەر نەتەوەیەک سەربەستە بو بەرێوەبردنی ئیشی دەروونی خوی. ئارزوەکانی هەموو یەکتر کە لایەنی لە بەسەرەوی یەک گیری گشتی دروست کردوون. نەتەوانێک لە یەک نابێتی ... بو یەکگرتنی ... لە گەل بەسەرەوی یەک گیری لەکات. نەتەوانی دولەتی یەک گیری ئەوە لو دولەتە دراوسێیە بانەوە تەوی پێشیان پەیوەندی بە نێویان لە گەل یەک دا و ... لە جیدا دیو ئەمجیبی ئەو ... یەک گرتن بو پاراستنی ئازادیی هەر دووکیان.

نەوەی خوی پێ وێستی بو یەک بمانی دولەتی یەک گیر بون بوو دوو ملەت لە پێشداو ... سیاسی بان بورژووی یا ئیقتصادی تێکەڵی .

مسئلەی ملی زور لەمێژە ... ملەتەکان و ... تاریخێکی زولاوی ... ئیستا روژی لە جیهاندا ... ئێستا ... کراوەتەوە بو لادانی ... ئەم تەگەرە ... دولەتی یەکگرتوون ... ملەتەکانی جیاواز ... لە گەل لەوەشە لانە کە ئەم تەگەرەی ... ئێستا دولەتە یەکگرتنەکانی امریکا کە ... یەکگرتن ... پێکرتنی ... زور ملەتی کوبونەتەوە بە المانی فرنسی و ایتالی ... جار رەگەزی ئەم ملەتانە کوبونەتەوە ... دولەتەکانی یەکگیری سوئیسری ... ملەتەکانی جیاوازی کورد ... بە تەواوی ... تا ... لە گەل ... دولەتی یەکگیری ... یوگوسلاڤیایە ... ملەتەکانی ... زور جار ... دولەتی یەکگیرە .

داری ... لە یوگوسلافیا کە ئێستا پێشکەوتوترین دولەتەکانی دراوسێی لە دروستکردنی دیموکراسی راستەقینە .

بیاری ایمە ... ئاوانەوە بو لێ ... تەگەرەی ملی و ... بە تایبەتی ... لە عێراقدا ئەوەین . ... بە تایبەتی ... ملەتەکانی ... ملەتەکانی تازە ... کوردی عێراقی ... لە عێراقدا لە لەگەل ملەتی عربی عێراقدا ... یەک گرتوو گشتی یەکگیریان ... بیاریزی ... بیاری ... ناکات ... استعمار ... ئازادی ... کورد بە ئازادی ... دراوسێکانی ... ئەم مسئلەیە ... دوای ... (الواقع) .

ایمە ... (...) کون پەیوەستەکانی ... لە ئێستا ... بو یەکگرتن ... کون بەسەرهاتی ... وتنی دوواری .

هەر چەندە ... ملەتی کورد ... لە گەل ... ئازادی ملەتی ... ملەتانی تر ... کورد ... ملەتی ... دولەتی ... ملەتی کورد ... ئەم ... لە ناو ملەتانی تر .

رزگاری

[illegible]

عدد (٢) السنة الاولى [illegible]

الاتحاد الكردي الارمني

عام ١٩١٠ [illegible]

انا قت الشعوب الرازحة تحت حكم السلطان الفردي المطلق في الامبراطورية العثمانية لتجد ان دستورا عنوانه "حرية وعدالة ومساواة" يكاد يمزق ظلاما دامسا ناءت به عقودا بعيدا اورثته ظلال الله في الارض. [illegible] هذه الشعارات الثلاثة بادرت الجمعيات والاحزاب الى اعداد [illegible] من القيود الجامعة العثمانية والاخوة الاسلامية اللتين [illegible] لحكم السلاطين خلفاء الله. [illegible] الاكراد والعرب والارمن [illegible] جمعياتهم واحزابهم [illegible] اعلنت جمعية (تعالي وترقي) الكردية عن نفسها في الاستانة. [illegible] شعوب الدولة [illegible] بالدستور الذي لم تعرفه [illegible] الشعوب كما [illegible] اوروبا [illegible] مبادئ الثورة الفرنسية الكبرى بدأت [illegible] هذا الانقلاب البهلواني [illegible] "الرجل المريض" [illegible] غرورات [illegible] (ويفال) التي [illegible] لم يمثل العهد بالاتحاديين [illegible] عن [illegible] في [illegible] الشعوب [illegible] الشرقية في الدولة [illegible] خمس سنوات عولانوا في التدمير والقتل. والطورانية التي [illegible] لها هي المسؤولة اولا واخيرا عن دماء مليون من الشعب الارمني النبيل قبل الحرب العالمية الاولى وبعدها [illegible] وعن هجرة مئات العائلات من وطنها هربا من سيف الجلاد. وهي المسؤولة [illegible] عن نصب مئات المشانق لابناء كردستان وقتل الآلاف الآمنين وتهجير عشرات الالوف من وطنهم الى الاقاليم الغربية [illegible] السياسة [illegible] كل كيان قومي لغير الاتراك وقد عبر عن ذلك فيما بعد [illegible] الشرق عصمت اينونو في [illegible] الحديث [illegible] سيواس في [illegible] عام ١٩٢٠ [illegible] هذه البلاد جماعاتنا [illegible] كيان قومي ووطني لغير [illegible] التركية" [illegible] وزير [illegible] محمود اسعد في خطبة [illegible] (اوده مش) "ليعلم الصديق والعدو وحتى الجبال ان سيد هذه البلاد هو التركي، فمن لم يكن من دم تركي [illegible] سوى حق واحد هو ان يكون خادما وعبدا"

[illegible] ...

بازاء السياسة [illegible] الطورانية [illegible] الوحيد الضروري وهو الاتحاد [illegible] الارمني الكردي [illegible] العدوان على الرغم من [illegible] ارمينيا وكردستان [illegible] بالقرب من مراكز الاعتداء الرئيسة [illegible] هذا الاتحاد [illegible] التي فرضت نفسها [illegible] المحركات السياسية للارمن والاكراد على السواء [illegible]

وان الجمعية السياسية الكردية (تعالي وترقي) [illegible] اعلان الدستور وسائر [illegible] المتكونة بعد ذلك [illegible] (هيفي) وجمعية "التشكيلات الاجتماعية الكردية" و "حزب الامة الكردية" لم تكن ذات صلة بالشعب الكردي في كردستان، وقد اقتصر نشاطها في الاستانة فقط غير ملتفتة الى انشاء قواعد لها في [illegible] كردستان، [illegible] الصلة بينها وبين الشعب الكردي [illegible] قيادة [illegible] السياسة التركية الشعب الكردي وراءها [illegible] او مقاومة [illegible] مثال على ذلك [illegible] الكردية [illegible] مع الكماليين الطورانيين [illegible] في الاوان والانفراط [illegible] الكماليون الى اكثر من ترديد [illegible] "ان [illegible] من فوق هذا المنبر الى [illegible] التركية والكردية" [illegible] كما صرح به [illegible] رئيس الوفد التركي في مؤتمر [illegible] "[illegible] الاتراك التركية والكردية"

اما الارمن [illegible] التي [illegible] الجمعيات [illegible] الارمني [illegible] كانت [illegible] الشعب الارمني المتقدم [illegible] في الدولة العثمانية [illegible] على اعتاب الوكالات والسفارات للدول الاستعمارية [illegible] الاوروبية [illegible] على [illegible] ارمنيا [illegible] الارمني في [illegible] اميركا [illegible]

٢ — [illegible] بين هذه الجمعيات والشعب [illegible] سياسيا كبيرا سواء [illegible] بالوضع الداخلي للدولة العثمانية او الحالة الدولية العامة . [illegible] الدولة ووجود السلطة ان بلا [illegible] الشعبين الارمني والكردي [illegible] هذه الجمعيات [illegible] المعيق لذكراهم [illegible] حول الخليفة الاعزل [illegible] على تنصلات الدول الاوروبية [illegible] في سبيل الاوطان ! هكذا استطاع الكماليون [illegible] الاكراد في الحرب ليفوزوا [illegible] بدولة تركية [illegible] الشعب الكردي ولنصب المشانق لاولئك الزعماء على السواء . اما مؤتمر الصلح في [illegible] وتصريحات [illegible] فلم يكن ذلك جميعا [illegible]

ژ3 ی س1 ی تشرینی دوەمی 1946. وەکو حمیدي لە (ل226) دا نوسیویتی: زۆری تەرخان کراوە بۆ رونکردنەوەی هۆی دامەزراندنی پارتی دیمۆکراتی کورد و رونکردنەوەی پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆی. بەیانێکی مەلا مستەفای بەو بۆنەیەوە تێدا بڵاوکراوەتەوە.

ژ13 ی س2 ی ئەیلولی 1947. وەکو حمیدي لە (ل230- 231) دا ئەڵێ، ئەو هەڵبژاردنەی ریسوا کردوە کە نوری سەعید لە ئازاری 1947 دا ئەنجامی داوە. لەو بارەیەوە رزگاری نوسیویتی:

"هەڵبژاردنەکە ساختە بو... گەل نائیبەکانی ئەم ئەنجومەنەی هەڵنەبژاردوە بەڵکو لە لایەن نوری سەعیدەوە تەعین کراون.."

سەبارەت بە پەیمانی تورکی- عیراقی یش نوسیویتی:

"پەیماننامەی تورکی- عیراقی، کوردی خستۆتە نێوان چەکوش و دەزگاوە"

هەر ئەم ژمارەیە بەیانێکی پارتی تێدایە، بە بۆنەی لە سێدارەدانی ئەفسەرە کوردەکانەوە دەرکراوە. ئەفسەرەکان: عیزەت عەبدولعەزیز، خەیروڵا عەبدولکەریم، مستەفا خۆشناو، محەمەد مەحمود قودسی، بە هۆی بەشداریانەوە لە شۆڕشی بارزاندا. لە 19ی حوزەیرانی 1947 دا لە بەغداد لە سێدارە دران.

ژمارەکانی 17 و 18 س2 ی کانونی دوەم و شوباتی 1948، کە ئێستا لە بەر دەس دایە، 14 لاپەڕەیە. لە شێوەی کتێبدا بە حەرف چاپ کراوە. لە لاپەڕەی یەکەمیدا بە ناونیشانی (عهد و میثاق) نوسیویتی:

"في اعناقنا لشعبنا الكردي المناضل وللعراق ثم للشرقين الاوسط والادنى وللجبهة الديموقراطية العالمية دين سنوفيه كاملا على هدى ونور ماتضمنته الكلمات التالية لزعيمنا وابطالنا وعد.. (لێرەدا هەندێکی لێ دراوە. ئم)"

دوای ئەمە بەشێ لە بەیانێکی جەنەڕاڵ مستەفا بارزانی نوسیوەتەوە کە ئاڕاستەی گەلی عیراقی کردوە و، وەسێتنامەکەی کە چوار ئەفسەرەکە لە شەوی پێش لە سێدارەدانیاندا بۆ گەلی کوردیان ناردوە.

لە لاپەڕەی 2 دا (تحية الشهداء) سڵاوی ڕێزنانە لە شەهیدان: مستەفا خۆشناو، محەمەد مەحمود قودسی، عیزەت عەبدولعەزیز و خەیروڵا عەبدولکەریم.

ل3 تا 8 و نیوەی ل9 وتارێکی بێ سەردێڕە. باسی ڕاپەڕینی کانونی دوەمی 1948 و هاتنە سەر کاری حکومەتی محەمەد سەدر و هەڵبژاردنی مەجلیسی نیابی ئەکا... لە کێشەی بارزانیەکان و دابڵۆقەدانی ئابوری کوردستان ئەدوێ و باس ئەکا لە باتی ئەوەی ئازاد بکرێن حوکمەکەیان ساڵێکی تر درێژ کراوەتەوە... لە کێشەی توتن ئەدوێ کە بە چارەسەرنەکراوی ماوەتەوە...

لە ناوەراستی ل3 دا ئەم هەواڵەی بڵاو کردۆتەوە:

"موت المؤرخ: فجع الاكراد وكردستان بموت الرائد الاول لتاريخ (الاكراد وكردستان) معالي امين زكي بك فعزاء الامة الكردية فيما خلفه لها من اثار علمية ستحيط اسمه بهالة من نور في ثبت الخالدين الى ابد الدهر. هيئة التحرير".

لە ل9 دا "نعي ژدانوف" پرسەی مردنی ژدانۆفە.

لە ل10 دا "مهزلة الانتخابات: صورة من السليمانية" باسی هەڵبژاردنی پەرلەمانی ئەکا لە سلێمانی کە چۆن فرۆفێڵی تێدا کراوە بۆ ئەوەی پاڵێوراوەکانی حکومەت دەربچن. بە "گاڵتەجاڕی هەڵبژاردن" ناوی ئەبا.

ل11 "امام المجلس العرفي العسكري" باس ئەکا کە حکومەت بە هۆی ڕاگەیاندنی حوکمی عورفیـیـەوە خەڵکانێکی زۆری گرتوە، لەوانە ناوی عەونی یوسف ئەبا کە ئەوکاتە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی بوە.

ل12- 14 "حـول اعـلان وزارة الـدفاع" لـەم وتـارەدا لـەوە ئـەدوێ کـە وەزارەتـی دیفـاع ئیعلانێکـی بڵاوکردۆتەوە داوای شوفێری کردوە بۆ لێخوڕینی ئوتومبیلەکانی جەیش بـۆ ڕۆژهـەڵاتی ئـەردەن بـۆ شـەڕی فەلەستین، بەڵام مەرجی بۆ شۆفێرەکان داناوە کە ئەبێ لەباوکەوە عەرەب بن. ئەپرسێ لەکاتێکا سەدان سەرباز و ئەفسەری کورد راپێچی مەیدانی شەڕ ئەکرێن بـێ ئـەوەی لـە باوکیـان بپرسـن کـەچی کـە دێتـە سـەر بـە کرێگرتنی شۆفێر ئەبێ باوکی عەرەب بێ. ئەمە وەکو نموونەیەکی جیاوازی نەتەوەیی لە عیراقدا باس ئەکا.

ل14 "اخبار من كردستان" هەندێ هەواڵی کوردستانە.

بە پێی نوسینی حمیدی (ل232) ئەبێ لـەم ژمارەیـەدا، بـە بۆنـەی پێکهێنـانی وەزارەتەکـەی محەمـەد سەدرەوە بەیانێکی بڵاوکردبێتەوە داواکاریەکانی ئەو سەردەمەی خەڵکی نوسی بێ کە بریتی بون لە:

1. "هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی 1930 ی عیراقی- بریتانی.
2. هەڵوەشاندنەوەی مەجلیسی نیابی و ئەنجامدانی هـەڵبژاردنێکی ئـازاد بـۆ ئەنجومـەنێکی نوێ.
3. دادگایی کردن و سزادانی ئەوانەی بەرپرسیارن لـە خـوێنی شـەهیدانی گـەل و، دادگـایی کردنی ساڵح جەبر و نوری سەعید و جەمال بابان و سزادانیان.
4. ڕێزگرتنی سەربەستیە دیمۆکراتیەکانی کـە دەسـتور دەسـتەبەری کـردون و مـاوەدان بـە دەربڕینی سیاسی و ژیانی پارتایەتی.
5. چارەسەرکردنی گیروگرفتی خۆراک و پۆشاک و دەسکاری قانونی ئینحیساری توتن بـە قازانجی جوتیارانی کورد.
6. دەسـکاری وەزارەتـی ئیسـتا بـە لابردنـی ئـەو وەزیرانـەی کـە بـە دوژمنایـەتی گـەل و چەوساندنەوەی ناسراون.
7. هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی عیراقی- تورکی و ئوردونی- عیراقی.
8. ئازادکردنی هەمو گیـراوە سیاسـیەکان و تێکـڕای بارزانیـەکان و یارمـەتی دانـی ڕاسـتەقینەی خێزانە ئاوارەکان و، چاکردنی دەزگای حکومەتی و نەهێشتنی بەرتیلخۆری و بەد ڕەفتاری."

لە ژمارەکەی بەردەستی ئێمەدا ئەم بەیانە نیە.

ژ2 ی س3 ی تشرینی یەکەمی 1948، 14 لاپەڕەیە. لە شێوەی کتێبدا بە حـەرف چـاپ کـراوە. لـە لای چەپی ناوەکەیدا نوسراوە: "يا جمـاهير الشـعب الكـردي والعربـي كـافحوا يـدا واحـدة ضـد الاسـتعمار وجيوشه ومشاريعه ومعاهداته ومراكزه وامتيازاته"

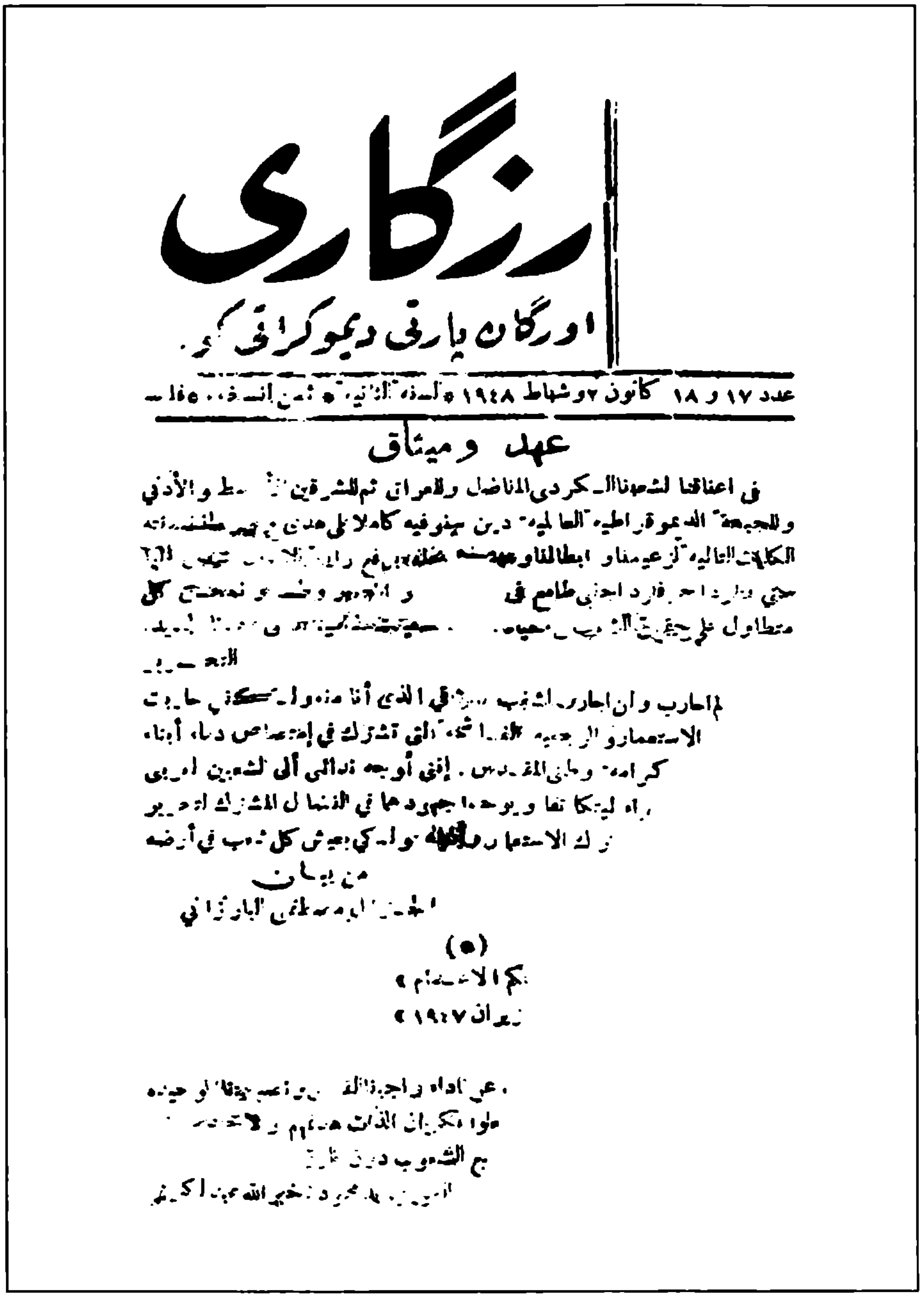
سەروتاری ئەم ژمارەیە پاشماوەی وتارێکی پێشوە بە ناونیشـانی: "فـي سـبيل تحريـر كردسـتان (2) القضـية الكرديـة والاحـزاب العراقيـة" ل1- 4 و ل13- 14 ی گرتۆتـەوە. هەڵوێسـتی خـۆی لـە حیزبـی (الاستقلال) و (الاحرار) ڕون کردۆتەوە.

ل5- 6 (المفوضية السوفياتية والحكومة العراقية)

ل6- 8 (تعليقات محطة راديو الحزب الديموقراطي الاذربايجاني الحرة على الاحداث في كوردستان والعراق)

ل8- 9 (انباء الجهات)

ل10- 12 (رسالة السجن)

رزگاری

ئورگانی پارتی دیموکراتی کورد

عدد ١٧ و ١٨ كانون ٢ وشباط ١٩٤٨

عهد وميثاق

في اعناقنا لشعبنا الكردي المناضل ولعراق ثم للشرقين ... والأدني
وللجبهة الديموقراطية العالمية دين ... كاملا ...
الكلمات التالية زعيمنا وبطلنا ...
حتى ... فارد اجنبي طامع في ... كل
متطاول على ...
...

لم احارب وان احارب ... الذي أنا منه ولكنني ...
الاستعمار ... التي تشترك في إمتصاص دماء أبناء
كرامة وطني المقدس . إنني أوجه ندائي ألى الشعبين ...
... وجهودهما في النضال المشترك ...
... الاستعمار ... وكي يعيش كل شعب في أرضه

من بيان
... مصطفى البارزاني

(٥)
... الاعدام »
... ١٩٤٧ »

. على اداء واجبنا ...
... الذات ...
... الشعوب ...
... محمود ... الله ...

رزگاری

لسان پارتی دیموکراتی کورد عراق

يا عمال الشعب الكردي والعربي كافحوا يداً واحدة ضد الاستعمار وجيوشه ومشاريعه ومعاهداته ومراكزه وامتيازاته

السنة الثالثة العدد (٢) تشرين الاول (١٩٤٨) الثمن (٣٠) فلساً

في سبيل تحرير كوردستان (٢)

القضية الكردية
والاحزاب العراقية

كما مر في العدد الماضي من مجلتنا تحليلاً مفصلاً لسياسة الحكومة العراقية تجاه الاكراد وكردستان من [illegible] وزارة الصدر [illegible] وزارة التخدير والتسكين والوعود الخلابة الفارغة [illegible] بنصب مجلس نيابي اكثريته من ذات طينة مجلس نوري السعيد [illegible] ضغط الارهاب والمجالس العرفية العهد الذي اختتم بخطاب العرش [illegible] التحالف مع بريطانيا على اساس معاهدة ١٩٣٠ الاستعمارية وبشجب [illegible] الشعب [illegible] فما موقف حكومة التعديل السابق [illegible] من شعبنا ووطننا فهو لا يفرق عن موقف الشوفيني المتوفى حمدي الباججي وصالح جبر بطل بورتسموث الخائن. مع زيادة محسوسة [illegible] ونحو العراق باجمعه فالبارزانيون يموتون جوعاً في السجون ولا يمر اسبوع دون اخراج هيكل بارزاني ميت من مستشفى [illegible] قضى عليه السل الرئوي. والامر جديد يدعو [illegible] مواطني كردستان [illegible] في جيش خاص يعد للاعتداء على كردستان مقابل هبة منطقة بارزان لهم. اما العجز المالي في ميزانية الدولة ومعالجته بزيادة نسبة الضرائب فشرها يعم العراق جميعه ولكنها اشد وطأة

لە وتاری (لەپێناوی رزگاری کوردستاندا: کێشەی کـورد و حیزبـە عیراقیـەکان) کـە یەکـەم بەشـی لـە ژمارەی پێشودا بلاّوکراوەتەوە، سیاسەتی حکومەتی عیراقی لە سەردەمی وەزارەتی محەمەد سەدردا بەرامبەر بە کورد و کوردستان رون کراوەتەوە. لەم بەشەدا رەخنەی توند لە حیزبەکانی (الاستقلال) و (الاحرار) گیراوە و وتراوە:

"ئەو حیزبانە چەند بەندێکیان بۆ چارەسەری کێشەی فەلەستین کە رۆژێ لە رۆژان مەسەلەیەکی تایبەت بە عیراق نەبوە، خستۆتە ناو بەرنامەی خۆیانەوە، لەکاتێکدا مەسەلەی کورد و شۆرشـی رزگـاریخوازیی کـورد لەناو کرۆکی سیاسەتی عیراقدایە. ئەوی راستـیبێ حیزبـە عیراقیـە مۆڵـەت پێـدراوەکان خۆیـان لـەوە لاداوە هەڵوێستیان دەرهەق بە کێشە رەواکـەمان ئاشـکرا بکـەن. چونکـە دان نـە بـەم کێشـەیە و نـە بـە شۆرشـی رزگـاریخوازیی کـوردا نـانێن و، لـەروی مەبدەئـەوە پشـتگیری سیاسـەتی چەوسـاندنەوە و زولـم و زۆری پێرەوکراوی حکومەتە یەک لەدوایەکەکانی عیراق ئەکەن".

مام جەلال تاڵەبانی، لە نامەیەکی تایبەتیدا، لە وەڵامی چەند پرسیارێکی مندا کە لە بارەی رزگاریـیـەوە کردبومن، نوسیویەتی و ئەڵێ:

"رزگاری یەکەم ژمارەی لە 2 ی ئـەیلولی 1946 دا بـە زمـانی عـەرەبی دەرچـوە. نوسـەری سـەرەکی سەروتار و مەقالە گرنگەکانی کاک هەمزە عەبـدوڵا بـوە. ناوبـەناو د. جەعفـەریش (جەعفـەر محەمـەد کـەریم) مەقالەی تێدا نوسیوە. موراسیلەکانیش لەشارەکانەوە شتیان تێدا دەنوسی.

"بابەتەکانی زۆرتر لەسەر وەزعی کوردستانی عێراق، جمهوریەتی مهاباد، وەزعـی بارزانیـەکان، کێشـەی شار و شارۆچکەکانی کوردستان و هەندێ روداوی گرنگی نێو دەوڵەتی بوە، جگە لە بیرەوەریەکانی شۆرشـی ئۆکتۆبەر، مردنی ژدانوف و ...هتد.

"کە بە چاپ دەرچو، حروفچنەکانی کاک زەبیحی و کـاک سـەعید قزلجـی بـون. پاشـان کـە مامۆسـتا هەمزە لە گەڵ شێخ لەتیف تێکی دا، ئیتر هەر کاک قزلجی مایەوە.

"بە تایپ و رۆنیۆش، لە سلێمانی، هەر لە ژێر چاودێری مامۆستا هەمزەدا دەردەچو."

بلاّوکراوەی تر

پ. د. ک جگە لە رزگاری وەکو لە نوسینەکانی (حمیدي، ل233) دا دەردەکەوێ، گۆڤارێکی بە کـوردی بە ناوی (مرۆڤ) ەوە دەرکردوە.

هەروەها لە بۆنە گرنگەکاندا بەیان و هەندێ پەخشە و بلاّوکراوەی تریشـی دەرکـردوە. پەخشـەیەکی ئێستا لە بەر دەس دایە، بە تایپ و رۆنیۆ چاپ کراوە. ئەگەرچی مێژوی دەرچونی بە سەرەوە نیـە، بـەلاّم بـە پێی ناوەرۆکەکەی ئەبێ ساڵی 1946 دەر کرابێ. ئەو ساڵەی حکومەتی کوردستان لە مەهاباد پێک هاتوە و، پارتی دیمۆکراتی کورد- عیراق دامەزراوە.

دەقی پەخشەکە بەمجۆرەیە:

"بۆ میللەتی کوردی هەورامان

"حکومەتی کۆنەپەرستـی ئێـران بـە درێـژی حـوکمی رەزا شـاهی پەهلـەوی ناکۆکیـەکی زۆری بـە میللەتی کوردی هەورامان چێشت. فـەلاح و رەنجبـەرانی دێهـات و ناوچـەکانی دەربـەدەر کـرد. باغچـە و پاوانەکانی ئاگر تێ بەردا. لە منداڵ و ژن و پیر کوشتارێکی زۆری کرد. بـەم بۆنەیـەوە ژمارەیـەکی زۆر لەم فامیلیانەی کە تاڵی بێ بەشی و هەژارییان چێشت بو، بـە سـەرگەردانی رویـان کـردە عیـراق. تـاکو

ئیستاش تارمایی ناکۆکی 1934 هەر لە پێش چاوە کە لەشکری ئێران بە پێی فەرمانی شاهانی هێزی هەورامانیان پەرت کرد. هەژاری و ناخۆشی کەوتە ناو میللەت. ژمارەیەکی زۆریان لە برسێتی و دەربەدەری لێ مرد، کە هیچ لە بیر ناچێتەوە.

"ئەی ڕەنجبەر و ڕەوشەنفیکرانی ڕۆڵەی میللەتی کوردی هەورامان!

"هاتنی شەڕی ئەم دواییە کە گشت میللەتە سەربەستەکانی سەرزەمین چونە گێژەڵوکەیەوە بۆ لابردنی فاشیست و وەرگرتنی سەربەستی و ڕزگار بون لە زۆرداره دیکتاتۆریەکان بو. هەر هێزی ئازادخوازەکان بو کە وای لە ڕەزا پەهلەوی کرد لە سەر تەختی زۆرداریتی بێتە خوارەوە. هێزی میللەتی ئازەربایجان و کوردی ئێران و هێزی میللەتانی سەرزەمین. کوردەکانی ئێران لەم ڕۆژەی کەوا هێزی کۆنەپەرستی ئێرانیان لە نیشتمانە خۆشەویستەکەتان دەرکرد حکومەتێکی دیمۆکراسی لە ژێر سەرۆکی پێشەوا جەنابی قازی محەمەد دامەزراند. هەر ئەم حکومەتەیە کە بتوانێ پارێزگاری حقوقی ماڵ و منداڵتان بکات، بۆیە بویتە نیشانگای دەسانیسی حکومەتی کۆنەپەرستی ئێران و عیراق بۆ نەمانی. چونکە دڕکێکە بە چاوی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی لە مەش زیاتر خەنجەرێکە لە پەراسویان چەقیوە. ئەم حکومەتەش جێگەی ئومێدی هەمو کوردێکی کوردستانی مەزنە. هێزی ئیستیعمار و کۆنەپەرستی ناتوانن هیچ کارێکی دەربارە بکەن. وە بە قەڵایەکی سەخت دەمێنێتەوە بۆ سەربەستی کوردستان و گشت گرۆگیفێکی لەشکری ئێران و داوی حکومەتی عیراق و جرتەجرتی ئیستیعمار دەربارەی ئەم حکومەتە، ئەنجامی بێ بەرە.

"جا برایانی هەورامی! پارتی دیمۆکراتی کوردی عیراق بانگتان ئەکات کە ببنە پشتیوانی حکومەتی میللی کوردستان چونکە هەر ئەمەیە کە بتوانێ حقوقی لێ ستاندراوتان بۆ وەرگرێتەوە و تۆڵەی ئەو ناخۆشیانەی کە پەهلەوی لە ساڵی 1934 بە سەری هێنان، بۆتان بستێنێ. هەر ئەم حکومەتەیە حکومەتی دڵسۆزی خۆتان و خۆشیتان پێ ئەگەیەنێ و، برابەشیتان لە نێو بڵاو ئەکاتەوە. هەر ئەمە حکومەتی میللەتی کوردە. جا بە پرۆپاغاندەی ئەم ئاغا بە کرێ گیراوانەی حکومەتە کۆنەپەرستەکان و ئیستیعمار بە هەڵە مەچن و هەڵنەخەڵەتێن. چونکە ئەمانە ئەیانەوێت تاکو مردنتان هەر بە نۆکەری و ژێردەستی بمێننەوە. هەمو شتێکیان لا پەشمە جگە لە پێکهاتنی ناخوازی خۆیان و دەست بە سەردا گرتنی حقوقی ئێوە نەبێت. هەر لەم دواکەوتنەدا بمێننەوە برسێتی و هەژاری بتان کرۆژێت. دوای ئەمە ئەکەون کە لە سەر حسابی دەستبەسەری ئێوە خۆیان بە خۆشی رابوێرن.

"ئەی ئاغاکانی هەورامان پارتیمان لە داونانەوە بۆ حکومەتی میللی کوردستان ئاگادارتان ئەکاتەوە هۆشتان لە خۆ بێت نەکەن فریوی ئیستیعمار و حکومەتی کۆنەپەرستی عیراق بخۆن. خیانەت لە گەڵ میللەتی هەورامان و حکومەتی کوردستان نەکەن چونکە لەم خیانەتە جگە لە زیان و شاربەدەرکردن و ڕوسیایی چی ترتان چنگ ناکەوێ. چونکە حکومەتی میللی کوردستان لە سەر بناغەیەکی ئەوتۆ چەسپاوە کە ڕوخانی بۆ نیە جا یەک بن لە گەڵ میللەتی کورد بۆ وەرگرتنی سەرکەوتن و گێڕانەوەی حقوقتان.

"بژی حکومەتی میللی کوردستان

"بژی پێشەوای خۆشەویست جەنابی قازی محەمەد

"بژی پارتی دیمۆکراتی کورد- عیراق پارێزگارێکی دڵسۆزی میللەتی کورد

"بژی میللەتێ هەورامان پارێدەری حکومەتی میللی دیمۆکراسی کوردستان

پارتی دیمۆکراتی کورد- عیراق"

بۆ میللەتی کوردی هەورامان

حکومەتی کۆنەپەرستی ایران بە درێژی حکمی رضا شاه پهلوی تاکو [illegible] بە میللەتی کوردی هەورامان [illegible]
[illegible] دێهات [illegible] کرد [illegible] لە [illegible]
[illegible] هەورامان [illegible] عێراق ، تاکو
[illegible] ١٩٤١ [illegible] لە [illegible] کە لەشکری ایران [illegible] هەورامانیان [illegible] کرد
[illegible] ملکت [illegible] لە [illegible] .

[illegible] میللەتی کوردی هەورامان [illegible] کە [illegible]
[illegible]
[illegible] رضا پهلوی [illegible]
ایران [illegible] ایران [illegible] ایرانیان لە [illegible]
[illegible] دیموکراسی لە [illegible] . [illegible] حکومەتە [illegible] کە
[illegible] مال [illegible] ، [illegible] حکومەتی کۆنە [illegible] ایران و عێراق [illegible]
[illegible] ، [illegible] استعمار [illegible] . [illegible] حکومەتە
[illegible] کوردستانی [illegible] . [illegible] استعمار [illegible] ایرانی [illegible] .
[illegible] کوردستان [illegible] لەشکری ایران [illegible] حکومەتی عێراقی [illegible]
استعمار [illegible] حکومەتە [illegible] .

[illegible] دیموکراسی کوردی عێراق [illegible] حکومەتی مللی کوردستان چونکە [illegible]
[illegible] ١٩٤٦ [illegible]
[illegible] حکومەتە [illegible] حکومەتی [illegible]
[illegible] حکومەتی میللی کورد ، [illegible] حکومەتە [illegible] استعمار
[illegible]
[illegible] ایران [illegible]
[illegible] .
[illegible] هەورامان [illegible] حکومەتی مللی کوردستان [illegible]
[illegible] استعمار [illegible] عێراق [illegible] ، [illegible] لەگەل میللەتی هەورامان [illegible] حکومەتی کوردستان [illegible]
[illegible] حکومەتی مللی کوردستان [illegible]
[illegible] لەگەل میللەتی کورد [illegible] .

* [illegible] حکومەتی مللی دیموکراسی کوردستان *

* [illegible] *

ساڵی 1948 بە بیانوی شەڕی فەلەستینەوە، لە عیراقدا (ئەحکامی عورفی) ئیعلان کرا. هێزە نیشتمانیەکانی عیراق بە گشتی بەر داپڵۆسین و جەزرەبە کەوتن. ئەم شاڵاوە سەرکردەکانی پارتی دیمۆکراتی کوردیشی گرتەوە. هەندێکیان گیران و حوکم دران. هەندێکیان وازیان هێنا و لە کاروباری پارتی دور کەوتنەوە. هەندێکیشیان (ڕەگەزنامەی عیراقی) یان لێ سەنرایەوە و لە عیراق دەر کران، لەوانە: د. جەعفەر محەمەد کەریم. ژمارەیەکی کەم لە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی بەر ئەم شاڵاوە نەکەوتن، لەوانە: سکرتێری حیزب هەمزە عەبدوڵا. بەڵام ئەویش لە کۆتایی 1949 دا لە سلێمانی گیرا.

بەمجۆرە یەکەمین کۆمیتەی ناوەندی هەڵتەکی. بڵاوکراوەکانی لە دەرچون کەوت. دەزگای چاپەکەیشیان لە ناو چو.

دوای گیرانی هەمزە هەندێ لە ئەندامە چالاکەکانی حیزب کۆنفرەنسێکیان بەست. کۆمیتەیەکی ناوەندی کاتی‌یان پێک هێنا. بەڵام زۆری ئەندامەکانی بەم کۆمیتەیە رازی نەبون و ریزەکانی پارتی پشێوی تێ کەوت، بۆیە بیریان لە بەستنی کۆنگرە کردەوە. بە تایبەتی دوای ئەوەی هەندێ لە گیراوەکان بەربون. هەمزە عەبدوڵاش، لە بەر ئەوەی هیچ بەڵگەیەکی لە سەر نەبو. پاش ماوەیەکی کورت بەر درا. ئەمە لە باتی ئەوەی ببێتە مایەی خۆشحاڵی هاوڕێکانی، گومانی لە لا دروست کردن. بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیەکانی ناوخۆیان بڕیاریان دا کۆنگرە ببەستن.

دوەمین کۆنگرەی پارتی

دوەمین کۆنگرەی پ د ک لە مانگی ئازاری 1951 دا لە بەغداد بەسترا.

لەم کۆنگرەیەدا پرۆگرام و پێڕەوی ناوخۆی حیزبەکە بێ دەسکاری وەکو خۆیان هێڵرانەوە. بەڵام کۆمیتەیەکی ناوەندی نوێ هەڵبژێردرا. ئیبراهیم ئەحمەد کە تازە لە زیندان دەرچو بو. وە تێکەڵاوی ناکۆکیەکانی ناو حیزبەکە نەبوبو، هەڵبژێردرا بە سکرتێری حیزب.

لە زستانی 1951 - 1952 دا سەرکردایەتی نوێی پارتی توانی سەر لە نوێ دەزگای چاپ (تایپ و ڕۆنیۆ) بکڕێ و لە مانگی ئەیلولدا دەستی کرد بە دەرکردنی (ڕزگاری) بە کوردی و دەرکردنی (نداء کوردستان) بە عەرەبی.

ئێستا چەند ژمارەیەکی خولی دوەمی ڕزگاری لە بەر دەس دان.

5. 2. ڕزگاری، خولی دوەم

ژ6 س6 ی مارتی 952. 4 لاپەڕەی فولسکابە. بە تایپ و ڕۆنیۆ چاپ کراوە. هەموی بە کوردی نوسراوە. ناوی ڕزگاری لە نێوان دو ژوری دروشم دا بە قەڵەم لە سەر ڕۆنیۆ نوسراوە.

لە ژوری لای ڕاستدا نوسراوە:

"ئەی گەلی کورد بانگی ئاشتی ئیمزا بکە کەوا حوکمی ئیعدامە گەلانی دنیا بە سەر شەڕ و چەوساندنەوە و ئیمپریالیزمدا داویانە.

"خەباتکردن لە ڕێگەی ئاشتیدا خەباتکردنە لە ڕێگەی ئازادی و سەربەخۆیی نەتەوایەتی کوردا.

"پایەدار بێ برایەتی کورد و عەرەب بۆ ڕزگاری هەردوکیان."

لە ژوری لای چەپدا نوسراوە:
"ئەی کۆمەڵانی گەلی کورد خەبات بکەن!
"بۆ نەهێشتنی پەیمانی 1930 و بنکە و فرۆکخانەکانی ئیمپریالیزم.
"(تأمیم) ی نەوت کە کۆمپانیاکان بە تاڵان ئەیبەن.
"لابردنی حکومەتی بۆگەنی نوری سەعید.
"بەرەڵاکردنی حەبسە سیاسیەکان."
سەروتاری ل1. لە جەژنی نەوروزا - لە ڕێگەی نەورۆزێکی نوێدا
ل2 (ترومان هیتلەری بۆردا لە جانەوەریدا)
ل3 (ئازاردانی گیراو پێچەوانەی هەمو هەقێکی ئینسانە)
ل4 (دەنگوباسی ناوخۆ) ی کەرکوک و بەغدا و هەولێر و کۆیە.

لە (لە ڕێگەی نەورۆزێکی نوێدا) ئەمە تەئکید کراوەتەوە:
"بێگومان یەکیەتی دامەزراو و پارتیە ئازادیخوازە ڕاستەقینە پێشکەوتوەکانی عیراق لەناو خۆیـان دا و یەک کەوتنیان لە گەڵ پارتی دیموکراتی کورد- نوێنەری کوردستانی داگیرکراوی عیراق- لەسەر بناغەیـەکی وەکو ئەوەی کە حیزبی دیموکراتی کوردسـتان و حیزبـی تـودەی ئێـران و فیرقـەی دیمـوکراتی ئـەزربایجان لەسەری یەک کەوتون. هەنگاوێکی زۆر پێویسـت و زۆر گەورەیـە لەرێگـەی نزیـک خسـتنەوەی نـەورۆزێکی نوێدا، لەرێگەی ئەو ڕۆژەدا کە کۆمەڵانی خەڵک بەسەرکردەیی دامـەزراوە پێشـکەوتوەکانی سـەری هـەژدیهای ئیمپریالیزمی تێدا پان کرایەوە و دوا دەزگای زوڵم و زۆری سەرەوژێر ئەکەن"

ژ7 ی س6 ی نیسانی 952. 4 لاپەڕەی فولسکابە. بە تایپ و ڕۆنیۆ چاپ کراوە. هەموی بە کـوردی نوسراوە.

هەمان دروشمەکانی پێشو لە ناوچەوانی لاپەڕەی یەکەمیدا دوبارە کراونەتەوە.
سەروتار. ل1. یادی ڕۆڵەی ئەبەز و پێشەوای نەتەوەی کورد.
ل1- 4 (کورد دوژمـن و دۆسـتی خـۆی بـاش دەناسـێ) لـە سـەر گۆڤـاری ئاگـا و ڕوداوی هەفتـەیی کاروباری ئاڵوگۆڕی ئەمەریکا. 3 لاپەرە بۆ ئەم باسە تەرخان کراوە. هێرش ئەکاتە سـەر ئەمـەریکا و هـەوڵ ئەدا دەوری ئەمەریکا لە دوژمنایەتی کردنی کوردا ڕون بکاتەوە. لەکۆتایی وتارەکەدا نوسیوێتی:
"دۆستایەتی نەتەوەی کورد لە گەڵ گەلانی مەزنی سۆڤێتی و دوژمنایەتیـیان بەرامبەر بـە ئیمپریـالیزمی ئەمەریکی و هەمو هێزێکی ئیمپریالیستی تر وەکو وتمان بـەری تاقیکردنـەوە و کردەوەیـە نـەک دەسـتکردی پروپاگەنـدە و چـاووراو. بۆیـە هـەرگیز نـە پروپاگەنـدەی دامـەزراوی جاسوسـی (کاروبـاری ئـاڵوگۆڕی خوێندەواری ئەمەریکا) و نە قسەی قۆڕی ئەو چەند ڕۆڵـەکوردەی کـە بەتـەمای ئـەوەن لەسـایەی ئەمـەریکاوە بەناوی کوردەوە بێنە پێشێ. هـەرگیز درۆ و دەلەسـەی ئەمانـە کـار لـە گـەلی کـورد ناکـات و هـەرگیز ئـەو ڕاستیـیەیان لەبیر ناباتەوە کە ئەمەریکا سەرەکی جەبهەی شەڕ و ئیمپریالیزم و دنیاداگیرکەرییـە و کـوردیش وەکو نەتەوەیەکی بچوکی بەشـخوراوی داگیرکـراوی خەباتکـەر سـەربەخۆیی و ڕزگـاری و کامـەرانی خـۆی دەستگیر نابێت بە ڕماندنی جەبهەی شەڕ و ئیمپریـالیزم نـەبێ. بـە سـەرکەوتنی بـەرەی ئـازادی و ئاشـتی و وەکیەکی گەلان نەبێ. ئەو بەرەیەی کە یەکیەتی سۆڤێت سەرەک و قەڵا و پشتیوانیەتی. بۆیە بە هەمو هێزیەوە دەچێ بەگژ هەمو پرۆژە و پیلانێکی شەڕهەڵگیرسێنەری و دنیاداگیرکەری ئیمپریالیستەکاندا و خەبات دەکات لە ڕێگەی پاراستنی ئاسایش و ئاشتیدا بۆ دەستخستنی ڕزگاری و ئازادی."

ئەی گەلی کورد بانگی ئاشتی ئیمڕا بێ ئەوا
جەرگی ئیمپەریالیستی گەلانی دنیا بە سەر ئەمرۆ
[illegible] ئیمپەریالیزم دا ئەبانـــــــــــە
خەباتکردن لە رێگای ئاشتی دا خەباتکردنە
لە رێگای ئازادی و سەربەخۆیی نیشتمـــــــــــ
انی کوردا .
پایەدار بێ برایەتی کورد و عەرەب بـــــــــۆ
رزگاری هەردووکیان .

رزگاری

ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کورد ـ عیراق

ئەی کۆمەڵانی گەلی کورد خەبات بکەن بـــــــــۆ
لە هەڵوەشاندنی پەیمانی ١٢٠ و بنکە و فڕۆکخانەکانی
ئیمپەریالیزم
(ئاشتی) ی [illegible] کە [illegible] بخالان ـــ
[illegible]
لابردنی حکومەتی بۆگەنی نوری سەعید .
بەرەڵا کردنی حەبسە سیاسی یەکان .

ژمارە (٦) سـال (١) مارت ١٠٢

لە جەژنی نەورۆزا

لە رێگای نەورۆزێکی نوێ دا

بەپێی ئەفسانە (اسطورە) یەکێ زانراو نەورۆز جەژنی بیرەوەری ئەو رۆژە پیرۆزەیە کە گەلی کورد بەسەرکردەیی کاوەی ئاسنگەر ـ کەللەی سەری ((ضحاک ـ [illegible])) ی زۆردارێ بە چەکوشیان کردەوە و داودە [illegible] زوڵم و زۆری سەر و ژێر کرد و [illegible] ئاگر بڵاوی خۆی سەندەوە .

لەم رۆژەدا کە جەژنی یادگاری رماندنی حەقی زۆرداری و هەڵهاتنی رۆژی ئازادی و سەربەستی و شکانی [illegible] سەرما و سۆڵە و زوڵمی زستان و ژیانەوەی [illegible] و گوڵالەی دەشت و چیایە . نیشتمانی خوێنە وەست و رەنگینی کورد کوت کوت و تیکە تیکە کـــراو لە ژێر سەختترین بار و دڕندانەترین حوکمدایە . هەژارەبەهای ئیمپەریالیزمی خوێنخۆر هەر بەوەوە نەوەستاو کە کوردستانی پارچە پارچە کردووە و داویەتە دەستی چەند دەستە جەلاد و بەباو [illegible] و خوێنی وەکو پیشترین [illegible] ([illegible]) خۆیشی لە [illegible] و [illegible] کشتوکاڵ و دەرهێنراوی کانگاکانی بە تالان ئەبات و گەلی کوردیشی [illegible] هەموو [illegible] لە [illegible] و هەژاری و نەخۆشی بێت . هەر بەوەوە نەوەستاوە کە [illegible] کوردی [illegible] لە [illegible] سادەترین حەقی نەتەوایەتی بگرە لە هەموو حەقێکی مرۆڤایەتیش بێبەش کردووە . هەر بەوەوە نەوەستاوە کە نۆکەرانی نیشتمان فرۆشی عیراقی و فاشیستی [illegible] و [illegible] پەرستانی ئێرانی [illegible] هار بەرداوەتە سەر ماڵ و گیانی . وا خەریکە لە کوردستاندا رێگای جەنگی و پرد و فڕۆکخانە دروست ئەکات بۆ لەشکر و [illegible] تفاق و جبەخانە و [illegible] کانی . ئیمپەریالیستی نیشتمانی کورد بکات بە بنکەیەکی عەسکەری . [illegible] بە پرد و [illegible] بۆ هەڵکوتانە سەر یەکێتی سۆڤیەت و وڵاتی [illegible] ئاشتی و دیموکراسی [illegible] و کە ئازادی پەرستەکانی و [illegible] پشتیوانی گەلی [illegible] کوردی بەشخوراو . ئەیەوێ بیکا بە مەیدانی شەڕی سێیەمی دنیا و خانوبەرەمان بە تەوژمە بیبڕێ . لاوانمان بکات بە ئەلفانی گوللە و چاوگی شەڕ ، [illegible] بکات بە خواکی [illegible] . بە بەهەشتی کوردستان بکا بە جەهەنەمی شەڕ لەرێگای پاراستنی و زیاد کردنی قازانجی پیسی خۆیا .

ئەم وەختە تەنگوچەڵەمەیەدا کە بەسەر گەلی کورداتی ئەمڕێت ، کوا لەلایەکەوە حکومەتانی [illegible] نیشتمانفرۆش و فاشیستی نۆکەرانی ئیمپەریالیزم پیسترین سیاسەتی [illegible] و ئازاردانی لەگەڵ بەکار ئەهێنن ، لە سەرانسەری کوردستاندا [illegible] حوکم ئەکات . و لە لایەکی ترەوە ئیمپەریالیزم خۆی خەریکە کوردستان و عەمر وڵاتانی رۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست بیبەستی بە پاشکۆی بلۆکی رۆژئاوە . کەوا بە تیزترین خێرایی بەرەو [illegible] [illegible] شەڕ ئاوەڵەدەمن . [illegible] [illegible] گەلانی ئەم ناوچەیە و بەپارەستنی حکومەتە پۆلیسی بە نۆکەرەکانی خۆی .

ئەگەر کاتێ ئەمڕۆدا [illegible] گەلی کورد بە تەنیا بگرە [illegible] گەلانی رۆژهەڵاتی نزیک ناوەڕاست لە حاڵێکی بە ساختر و بەسەر لە حاڵی کوردا ـ [illegible] (ضحاک) دا ئەژین بە دەست [illegible] ئیمپەریالیزمی زاڵداری [illegible] بە [illegible] و [illegible] ماری [illegible] لەم رۆژەدا چاکترین و پیرۆزترین ئاهەنگی نەورۆز خەبات کردنە لە رێگای نەورۆزێکی نوێ دا کە گەلان سەری [illegible] ئیمپەریالیزمی تیا پان بکەنەوە .

بە بەرچاوانەوە [illegible] گەلان بە هێزێکی مەردانەوە خەباتێکی [illegible] ئەکەن لە رێگای سەربەخۆیی و ئازادی نیشتمانی خۆیان و ئاشتی دنیادا بەرامبەر بە دوژمنی ئاشتی دنیاو ئازادی بەشەر ، بەرامبەر بە [illegible] ئیمپەریالیزم . گەلی کوردیش هەمیشە [illegible] نەتەوایەتی خۆی بۆ سەربەخۆیی رزگاری هەر لە خەباتدا بووە . [illegible] [illegible] عیراق و ئێران و تورکیا و سوریە بۆ لابردنی حکومەتانی نیشتمان فرۆشی [illegible] ئیمپەریالیزمی [illegible] [illegible] بەڵام [illegible] خەباتی گەلی کورد لە رێگای ئازادی و سەربەخۆییدا ـ لە [illegible] [illegible] لەگەڵ ئیمپەریالیزم [illegible] بزوتنەوەیەکی ئازادیخوازانەی پێشکەوتووی [illegible] دایە کە [illegible] بزوتنەوەی گشتی بکات و بە شێکە لە بزوتنەوەی گشتی بە پێی پێشکەوتنی خۆی . [illegible] ئیمپەریالیزمی کوردستان ـ [illegible] [illegible] زەوڵە لە [illegible] بە [illegible] رۆژهەڵاتی نزیک ناوەڕاست و [illegible] خەباتی نیشتمانی و نەتەوایەتی گەلانـــــ

[illegible]

● ـ [illegible] ـ

ئەو گەلانەی کە لە دنیادا بۆ ئازادی تێ دەکۆشن
حوکمی ئیمەدا لە گەلانی دنیا بە سەرشەڕ و چەوسانەوەی ئیمپریالیزمدا داوایانە خەباتکردن لەڕێگای ئاشتیدا خەباتکردنە لەڕێگای ئازادی و سەربەخۆیی نەتەوایەتی کورددا .
پایەدار بێ برایەتی کورد و هەموو گەلە زۆرلێکراوەکان و ڕزگاری هەموویان .

ڕزگاری

ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردی عێراق

ئەو گەلانەی کە لە کوردەکانی خەبات بۆ بەهێزکردنی ... ئەهێنن بە بەهای ١٩٢٠ و بەکۆمەڵ قوربانیدانە کانی ئیمپریالیزم
(ئاشتی) ی ئەوان کە کوردانیان بە تاڵان بردووە .
لابردنی حکومەتی بێگانە لە ئەویدا .
بەرەڵا کردنی حیزبە سیاسییەکان .

ژمارە (٢)　　　سال (١)　　　نیسان ١٩٥٢

((یادی ڕۆڵەی نەبەزو پێشەوای نەتەوەی کورد))

کە دەبێژی کۆنەپەرستی و دەرەبەگی ئێرانی بە هاندانی ئیمپریالیستەکانی ئەمریکا و ئینگلیز بە هێزی تانک و فڕۆکەوە و چەکەوە ... و کوردستانی داگیرکراوی ئێرانیان داگیر کردەوە کەوتنە پەیڕەوی کردنی سیاسەتێکی تواندنەوەی فاشیستی بێ وێنە لە سەرانسەری کوردستانی داگیرکراوی ئێراندا و بە تایبەتی لە ناوچەی (مەهاباد) دا کە پایتەختی پێشەوا و پێشڕەوی مەرکەزی ئازادی کوردستان بوو .

پاش هەمووکەس یەکێ سەرزاری کە خاوەن بکوژەکانی ئێرانی ئەوپەڕی خوێنخواری و دڕندەیی و بێ ویژدانی و بێ شەرمی یان تیا بەکار هێنا ، بە ئێرانەکان ئەوپەڕی هەرا ... سەرپەرزی یان تیا دەبڕیەوە . بە چەشنێک کە ڕۆژنامە کۆنەپەرستەکانی ئێرانیش یان نەتوانی بە ... . ئەوسا مەکتەبی ... لە سەر ئەمری (جۆرج ئەلەن) سەفیری ئەمریکا لە (تاران) حوکمی ئیعدامی پێشەوای مەزنی کورد قازی محەمەد و هەڤاڵە نیشتمانپەرستە قارەمانەکانی دا و لە بەرەبەیانی ١/٤/١٩٤٧ دا وەکو ... کانیان لە ... بە سێدارەوە . و دەستیان شەرمەزاری ... بەپاوخۆی ئەمریکا و ئینگلیز و کۆنەپەرستان و ناپاکان ... کانی ئێرانی نۆکەران ... بە ... ئەم قارەمانە مەردانە کورد نەترسین ، بە کوشتنی و لە ناوبردنی ژمارەیەکی زۆر لە کوردانی نیشتمانپەروەر ، بە پڕکردنی زیندانەکان و بە ... کان لە ئازادیپەرستانی بێ تاوان دەتوانن ... ئازادی بە ڕەش و نیشتمانپەروەری نەتەوەی کورد بنەبڕ بکەن . بەڵام ڕۆژگار دەری خست کە چەند ... لە پەرت ... زیاتر چونکە گەلی ئەبەدی کورد ، وەکو هەمو گەلانی ئازادیخوازی تری دنیا کە بڕیاری ... داگیرکراوی خۆی دابێ ، سەربەستی ... ، نە هەڕەشە و گوڕەشە و ترساندن ، نە گرتن و ... ئازاردان ، نە ... و کوشتن و بە ... ناتوانن . لە ڕێگای خەباتی خۆی لای نادات ، هەتا بێت بڕوای بە دەست ... ئازادی و سەربەخۆیی و ... بەرز ... لە گەلانی ... دەردی تاڵ و ... خۆی ... دەکات ... زیاتر دەبێت . بۆیە ... قاری محەمەد و هەڤاڵەکانی لە (مەهاباد) ... نەتەوەی کورد ... یان بێ ... . بەڵام ... لە سەری بوون ، ئەو داوا کردنی سەربەخۆیی و ئازادی کوردستان و بە ... کوردی ... لە ... یان نەکرد هەتا ... لە ... و ... داوەتی . ئێستا هەر لە کوردستانی داگیرکراوی ئێراندا نییە بەڵکو لە هەمو ... نیشتمانی کورددا . کوشتنی ... خەڵکی کورد کە کوردستانی داگیرکراوی ئێراندا یا بە ... لە دەوری حیزبی ... مانی دیموکراتی کوردستان حیزبی قازی محەمەدی پێشەوای نەمر ، ... لە عێراقدا ، لە دەوری پارتی دیموکراتی کورد حیزبی قارەمانی ڕزگارکەری کوردستان جەنەراڵ مستەفا بارزانی ... گەلی کورد ... بە خەباتی خۆی و پێشەوانی حیزبی ئاشتی و ئازادیخوازی دنیا ، سەربەخۆیی ... دەست ... ئیمپریالیست و کۆنەپەرست و نیشتمان فرۆشان ... دەکەنەوە .

کورد نابێتەوە ئەسپابی ... ئەمەڕۆ	بە ڕاستی ئە ... ئەوسا
(کورد) ...	... دەست ...

ئیمڕۆی یادی پێشەوای مەزن و قارەمانی نەمری کورد قازی محەمەد ، بۆ حیزبی دیموکراتی کوردستان ، پێشڕەو و ڕابەری نەتەوەی کورد بۆ پارتی دیموکراتی کوردی عێراق .

١/٤/١٩٥٢

((کورد دوژمنی و دەستی ... ناسی))

لە میزە گوتاری (ئاگاو ڕووداوی ...) کە لە لایەن دامەزراوی جاسوسی (گاروباری ئالوگۆڕی ئەمریکا) دا بە کوردی لە ... هاتبوو ٢

ژ10 و 11 و 12 و 13 ی ساڵی 6- 7 ی تەموز و ئاغستوس و ئەیلول و تشرینی یەکەمی 952.
ئەم ژمارانە پێکەوە دەرکراون. 4 لاپەرەی فولسکابە. بە تایپ و رۆنیۆ چاپ کراوە. هەموی بە کوردی نوسراوە.

بۆ رونکردنەوەی هۆی دەرنەچونی رزگاری و دەرچونی چوار ژمارەی پێکەوە، لە پاینی دوا لاپەرەدا نوسیویانە:

"لە بەر ئەمەی کە رۆنیۆ گرفتی تیدا پەیدا بو رزگاری بەینێک دەرنەچو"

دو بابەتی تێدایە:

سەروتارەکەی دەربارەی (کۆنگرەسی نۆزدەمینی پارتی کۆمیۆنیستی سۆڤێتی مەزن) بەیاننامەیەکە پارتی لە 5 ی 10 ی 1952 دا بەو بۆنەیەوە دەری کردوە.

ل1- 4، لە بابەتی (ئەو هەڵبژاردنەی لە پێشمانە) دا، داوای پێکهێنانی بەرەیەکی نیشتمانی یەکگرتوی کردوە بۆ هەڵبژاردنی پەرلەمانی تازە.

مام جەلال لە هەمان نامەدا بۆی نوسیبوم:

"رزگاری دەوری دوەم لە ساڵی 1951 ەوە مامۆستا برایم سەرنوسەر و نوسەری وتارە گرنگەکانی بو. بەکوردی دەردەچو. لە کەرکوک چاپ دەکرا بە رۆنیۆ.

"تایپەکەی، خوالێخۆشبو میرزا فەندی عەبدولکەریم دەیکرد کە باشکاتبی مەحکەمە بو.

"رۆنیۆکەی، شەهید عەلی حەمدی دەیکرد کە موبیری تاپۆ بو لە کەرکوک.

"دابەشکردنەکەی، مام جەلال دەیکرد کە خوێندکار بو لە کەرکوک.

"مام جەلال لە هەندێ کورتە باس بەولاوە هیچی تێدا نە نوسیوە. زۆربەی زۆری نوسینەکان هی مامۆستا برایم ئەحمەد خۆی بو."

سێیەمین کۆنگرەی پارتی

لە 26 ی کانونی دوەمی 1953 دا سێیەمین کۆنگرەی پ د ک لە کەرکوک بەسترا.

لەم کۆنگرەیەدا گۆرینی بنەرەتی لە پرۆگرامی پارتی و دروشمەکانیدا کرا:

- ناوی پارتی دیموکراتی کورد-عیراق کرا بە پارتی دیموکراتی کوردستان.
- بەربەرەکانی دەرەبەگایەتی و ریفۆرمی زەوی و داکۆکی لە جوتیاران.
- تەئمیمی نەوت و پیشەسازیە گرنگەکان.
- داکۆکی لە مافی کرێکاران.
- رەتکردنەوەی بێلایەنی لە کاروباری ناودەوڵەتاندا.
- پشتیوانی لە ئۆردوگای سۆسیالیستی و دوژمنایەتی ئیمپریالیزم.
- هەڵوەشاندنەوەی رێکەوتننامەکانی عیراق و بریتانیا.
- روخاندنی رژیمی پاشایەتی و دامەزراندنی جمهوریەتێکی دیموکراتی گەلی و ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد، خرانە ناو پرۆگرامی نوێی پارتیەوە.

هەر لەم کۆنگرەیەدا بریار درا رێکخراوی تایبەتی بۆ قوتابیان و لاوان و ئافرەتان دروست بکرێ.

ئەی گەلی کورد یانگی ئاشتی ئیمزا بکە کەوا
هێزێکی ئیمجەلە گەلانی دنیا بە سەر شەرو
چەوسانەوەو ئیمپریالیزمدا دادەنـــــە
خەباتکردن لە رێگای ئاشتی دا خەباتکردنە
لە رێگای ئازادی و سەربەخۆیی نەتەوایەتی
کوردا .
پایەدار برایەتی کورد وعەرەب بـــــو
رزگاری هەردوکیان .

رزگاری

ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردی —
عێراق

ئەی کرێکارانی گەلی کورد خەبات بکەن بو —
نەهێشتنی پەیمانی ۱۲۰ و بنکەو فرۆکەخانە
کانی ئیمپریالیزم
(نەتەوەیی) ی نەوتەکە کومپانیاکان بە تالان
دەی بەن .
لابردنی حکومەتی بوگەنی نوری سعید و
سعید جەبر و هەموو چەشنە حکومەتێکی وەها
بەرەلا کردنی حبسە سیاسیەکان .

ژمارە ۱۰ — ۱۱ — ۱۲ — ۱۳ سـال ۱ — ۲ تەموز ئاب ئەیلول تشرین یەکەم ۹۵۲

((کونگرەی نوزدەیەمی پارتی کومونیستی سوڤیەتی))

لەم رۆژەدا کە کونگرەی نوزدەیەمی پارتی کومونیستی سوڤیەتی ، پارتی پێشرەوی گەلان ، پارتی لینین وستالین تیا کـــو دەبێتەوە . نەک هەر پرولیتاری دنیا ، نەک هەر جوتیارانی چەوساوە ، نەک هەر گەلانی ئازادیخوازی دنیای پڕ دەستی ئیمپریالیزم هەمو مروڤایەتی پێشکەوتو لە هەمو کونو قوژبنێکی دنیاوە بە یەکجار چاوی پڕ بزەیکی شادی و شانازی ئەبڕنە موسکو شاری رووناکــی پایتەختی ئاشـــتی .

نەتەوەی دیلو پارچە پارچە کراوی کورد کەوا سالە های سالە ئەبەڕ زانە بەیەود دەچێ بە گــو ئیمپریالیزمی زوردار گرفتار بـــو رێتی ئالەبارەدا دەست رۆژ لە دوای رۆژ باشتر هەستی ئەوە دەکات کە چاکترین وکارێگەرترین بروندەترین چەک بو شـم شەری ژیان و مردنە ئەو دەبێت سەرچاوەکانی (مبادی) مارکس — لینین — ستالین . تاقی کردنەوەی روژانەی خەباتی سات لە سات — زیاتر بوی دەر دەخات کە لە بەر تیشکی ئەم سەرچاوانە نەبێتەوە دەرو چەر گرتن لە گەلان و دەستکەوتو سەرکەوتنی پارتی کومونیستی سوڤیەتی هەزن و پارتی بە هەنگالەکانی رێگەی خەبات روناک نابێتەوە وگە بەشتە ئاگاهی سەرفرازی و ئازادی و کامەرانی پێ نابێت . لـــە بەر ئەمە کە دەبینا دەبێت ژمارەیەکی زور تر لە نەتەوەی کورد بە چاوی ماموستا و رابەرو یاریدەدەر تەماشای پارتی کارەمانی کومونیستی سوڤیەتی دەکەن .

نەتەوەی کورد کە بە تاقی کردنەوە بوی دەرکەوتوە یەکێتی سوڤیەت پشت و پەنای گەلانی ئازادیخوازو پشتیوانی چەوساوەیەو دەزانی سەربەخۆیی و یەکێتی و ئازادی خوی بە توندی بە ستراوە بە پایەداری و سەرکەوتنی بەرەی ئاشتی و دیموکراسیەوە کە یەکێتی سوڤیەت بەرابەری ستالینی مەزن سەرکردایەتی . بویە ئەمو سەرکەوتنێکی یەکێتی سوڤیەت بە دەنگاوێکی گەورە دەزانێت بەرەو رزگاری و سەربەخۆیی خوی .

پارتی دیموکراتی کورد لەم کونگرەیە بە هەموو دڵەوە پیرۆزبایی پێشکەش کردنی هاوی پاکترین تەمای سەرکەوتنی یاریدەدەری بـــە گەلانی مەزنی سوڤیەت .

بژی پارتی کومونیستی سوڤیەتی قارەمان ملکری گەلان و رزگاریو کامەرانی مرۆڤ . بژی ستالینی مەزن دوستو خوشەویستی نەتەوەی دیلی کورد و پەلکەم قارەمانی ئاشتی لە دنیادا .

بروخێ بەرەی شەرو فروشە مزدەکان دوژمنی خوێنخوری سەربەستی گەلان و ئاشتی جیهان .

۵/۱۰/۹

پارتی دیموکراتی کورد — عێراق

ئەو هەڵبژاردنەی لە پێشەمانە

چاوپیا خشاندنێکی پارتی ئاوەوەی عێراق و وەزعی دنیای عەرەب بە تایبەتی وەزعی گشتی ئیمپریالیستە شەر هەڵگیرسێنەکان بە گشتی زور باشتر دەری ئەخات کە ئەو هەڵبژاردنەی مستەفا عەمری دەیەوێ سازی بدات بە فرمانی پێکهێنانی کرتەو کەمتەو . ئەو بارلەماندی ئیمپریالیزم ، بە فرمانی نوری سعید و مەرواندەلالی بەوە ، دایەتی بەرەو بەپیرکردنی بوی دەست بکات فرتانکی یەکدار بـــە لە دەهێنە و دە تا بەرتەسکی دەکرن دەمرادی دیکتاتوری عەسکەری لە ولاتی رۆژهەلاتی ناوەراست نزیکا لە سەر کوتا بیتــــە نیەتی ئەم فرمانەش لە زیاد بونایە .

ئیمپریالیستە شەر هەلگیرسێنەکان زور بە پەرۆشەوە هەرێکی رێ باکردنەوەو شوێن ئامادە کردنن بو ئەوەی بە بەهانەی بارمەگەری بە مانەوەی بو

لە 18 ی شوباتی 1953 دا یەکێتی قوتابیانی کوردستان-عیراق و. هەر لەو دەوروبەرەدا یەکێتی لاوانی دیموکراتی کوردستان- عیراق و. یەکێتی ئافرەتانی دیموکراتی کوردستان دامەزران. ئەم ڕێکخراوانە، کە لە لایەن سەرکردە و کادرە پێشکەوتوەکانی پارتییەوە بەڕێوە ئەبران. بۆ ئەوەی بیرو بۆچونەکانیان بڵاوبکەنەوە و. جەماوەر رابکێشن. هەر بە دەزگای چاپی پارتی کەوتنە بڵاوکردنەوەی بەیان و ئۆرگانی تایبەتی خۆیان. یەکێتی لاوان (خەباتی لاوان) و یەکێتی قوتابیان (دەنگی قوتابیان) یان دەرکرد. ئەگەرچی ڕێکخراوی تایبەتی بۆ جوتیاران دانەمەزراند، بەڵام بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاریی سیاسیی جوتیاران (درکەی جوتیار) ی دەرکرد.

سەرکردایەتی نوێی پارتی، لە دوای کۆنگرەی سێیەم، چەپایەتی کردە ڕێبازی حیزبەکە و. هەوڵی ئەدا بیسەلمێنی کە ئەمان لە شیوعیەکان مارکسیترن و. لە شەڕی ساردی نێوان یەکێتی سۆڤێت و وڵاتانی ڕۆژئاوادا ئەمان گەرمترن.

5. 3. رزگاری، خولی سێیەم

هەندێ ژمارەی رزگاریی خولی سێیەم لە بەر دەس دان.

ژ1 ی س7، مانگ و ساڵی بڵاوبونەوەی لە سەر نیە، بەڵام ئەبێ هی 1953 بێ.

رزگاری، جاران لە ژێر ناوەکەیدا ئەنوسرا:

"ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردی-عیراق"

لەم ژمارەیەوە نوسراوە:

"ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان-عیراق" و. دروشمەکانیشی گۆڕاوە.

لە لای ڕاستیدا نوسراوە:

"ئەی کۆمەڵانی خەڵکی نەبەردی کوردستان خەبات کردنتان لەرێگەی پاراستنی ئاشتیدا خەبات کردنە لە ڕێگەی رزگاری و سەربەستی کوردستاندا.

"پایەدار و سەرکەوتو بێ خەباتی گەلان لەرێگەی پاراستنی ئاشتیدا.

"بروخێ پیلانی شەڕهەڵگیرسێنەری ئیمپریالیستە پیاو خۆرەکان"

لە لای چەپیدا نوسراوە:

"ئەی کۆمەڵانی خەڵکی عێراق! خەبات بکەن بۆ ئەوەی ڕۆژێک زوتر لە بەینی هەمو دوژمنەکانی ئیمپریالیزمدا، لە بەینی کرێکاران و جوتیاران و بیرڕوناکان و کاسەبە و سنعەتکاران و سەرمایەدارانی نیشتمانیدا، بەرەیەکی یەکگرتو پێک بهێنرێت."

سەروتارەکەی بریتییە لە "وێنەی ئەو پرسەنامەیەی پارتی دیموکراتی کوردستان- عیراق بۆ کۆمیتەی ناوەندی پارتی کۆمیۆنیستی سۆڤێتی ناردوە" هەروەها "پرسەی ئەندامان بۆ کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بەبۆنەی کۆچی دوایی سەرکردەی مەزنی مرۆڤایەتی پێشکەوتو ستالینی مەزنەوە"

لاپەرەی 3 تەرخان کراوە بۆ (بەیاننامەی پارتی بە بۆنەی نەورۆزەوە) کە لە 21 ی 3 ی 1953 دا دەرچوە.

ئه ی كومه لانی خه لكی عیراق خه بات بكه ن بۆ خه و ی ڕووخاندنی ... نیمپریالیزمدا ... وجوتیاران و ... بۆ ... پێك بهێنن

رزگاری

((ئۆرگانی پارتی دیموكراتی كوردستان ــ عیراق))

ئه ی كومه لانی خه لكی ئه ی بی كوردستان خه بات بكه ن له ڕیگه ی پاراستنی ئیتحادكه بات گرده نه له ڕیگه ی رزگاری ... كوردستاندا .
ئاپه دا ... له ڕیگه ی پاراستنی ئاشتیدا ... ئیمپریالیسته بیاوخوره كان .

ژماره (۱) ــــــــ سال (۷)

بڕیاره ی ئه و نووسینه ی پارتی دیموكراتی كوردستان ــ عیراق
بۆ كومیته ی ناوه ندی پارتی كومونیستی سوڤیتی ناردوه

هاوڕیمان به ڕیز ئه ندامانی كومیته ی ناوه ندی پارتی كومونیستی یه كیه تی سوڤیتی

به داخێكی زور گران ... [illegible] ... یه كیه تی سوڤیت و سكرتیری ناوه ندی ... ستالین مان وه رگرت . ... دیموكراسی ... كوردی ... ستالین ... ئیمپریالیزم و ... ئاشتی و دیموكراسی ... ستالین ... ئاشتی و دیموكراسی ... [illegible]

... (...) ... [illegible] ... ستالین ... [illegible] ... دیموكراسی ... [illegible] ... ستالین ... له ...

... ناوی ستالین ... ئاشتی و ئازادیدا .

ئه ندامانی پارتی دیموكراتی كوردستان ــ عیراق و ... به ... دنیا به مردنی ستالین ... كورد به هاوڕیاتی به ڕێز كومیته ی ناوه ندی ... سوڤیتی ... [illegible] ... رزگاری ... [illegible]

ئه ندامانی پارتیمان ... ستالین ... [illegible]

... (...) ... ئیمپریالیزم ... [illegible]

... (...) ... [illegible]

ستالین ... [illegible] ... له به رداره ... [illegible] ... دنیا ... سوڤیتی ... [illegible] ... كوردستان ... [illegible]

ژ6 ی س7 ی ئاغستۆسی 1953.

کلێشەکەی گۆڕاوە بۆتە مۆر و جوانتر بوە لە جاران. لە سەری لاپەڕەکە نوسراوە: "ئاشتی- دیمۆکراسی- سەربەخۆیی". دروشمەکەی گۆڕاوە و بۆتە جۆرێ لە پرۆگرامی کاری سیاسی حیزب، نوسیویێتی:

"ئەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی داگیرکراوی عێراق، ئەی کۆمەڵانی خەڵکی بەشەرەفی عێراق!

خەبات بکەن بۆ ئەوەی ڕۆژێک زوتر لە بەینی دوشمنانی ئیمپریالیزمدا، لە بەینی کرێکاران و جوتیاران و بیرڕوناکان و کەسەبە و سنعەتکاران و سەرمایەدارانی نیشتمانیدا بەرەیەکی یەکگرتو پێک بهێنریت بۆ جێبەجێ کردنی ئەم داخوازیانەی ئامانجی ئیمڕۆی هەمو دوشمنانی ئیمپریالیزمن لە عێراقدا:

پاراستنی وڵات لە مەترسی شەڕ بە بەهێزکردنی بزوتنەوەی ئاشتیخوازی و نەهێشتنی هەمو بنکە و فڕۆکەخانەیەکی جەنگی و گشت لەشکر و سوپایەکی بێگانە لە سنوری دەوڵەتی عێراق دا و، بەرهەڵستی کردنی پەیمانی پاراستنە درۆزنەی ڕۆژهەڵاتی کە ئیمپریالستەکان عەودالین، لە ژێر هەر پەردەیەکدا ئەبێ بێ.

ڕمانـدنی ڕێژیمی کۆنەپەرستی و دەرەبەگی و پۆلیسی و دیکتاتۆری بۆگەنی ئێستەی عێراق و دامەزراندنی دەوڵەتێکی دیموکراتی بەدڵی گەل.

دابینکردنی هەمو جۆرە سەربەستیەکی دیموکراسی بۆ گەلی عێراق.

دەستخستنەوەی سەربەخۆیی ڕاستەقینە و تەواوی عێراق بە لابردنی هەمو ئەو پەیمان و ڕێکەوتنە زۆرەدارانەیەی ئیمپریالیزم لە گەڵ نۆکەرە نیشتمانفرۆشە عێراقیەکانی بەستویە.

دەستخستنەوەی سەربەخۆیی ئابوری (اقتصادی) تەواوی عێراق بە نەهێشتنی هەمو ئەو ڕێکەوتن و ئیمتیازانەی سەروەت و سامانی وڵاتیان پێ بە تاڵان دراوە بە کۆمپانیا ئینحیصاریەکانی بێگانە."

لە داتی سەروتار: "بانگی پارتی دیمۆکراتی کوردستان- عیراق و حزب وحدة الشيوعيين في العراق"

"لە ڕێگەی بەرەیەکی نیشتمانی یەکگرتودا"

(لە سەرەتای مایسی 953 دا نوێنەری هەردو پارتی کۆبونەوە...

هەمان ژمارە (بەیاننامەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان بە بۆنەی دامەزراندنی حکومەتی نەتەوایەتی کوردستانەوە) ی بڵاوکردۆتەوە.

ژ2 ی س8 ی مارتی 1954. باسەکانی بریتین لە:

بەیاننامەی 5 ی 3 ی 1954 ی پارتیە بە بۆنەی (بیرەوەری یەکەمینساڵی کۆچکردنی ستالینی مەزن) ەوە.

لەم بەیانەدا ئەڵێ:

"پارتی دیمۆکراتی کوردستان- عیراق لەم ڕۆژەدا کە یادی یەکەمین ساڵی کۆچکردنی ئەم قارەمانە بلیمەتەی دنیا و ئەم باوکە دڵسۆزەی نەتەوەی کوردی چەوساوە و زۆرلێکراو ئەکاتەوە، بانگی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان ئەکا بۆ هەڵگرتنی چەکی لە خەباتدا قاڵبوی مارکسیزم - لینینیزم، ئەو چەکەی قەیسەری لە ڕوسیادا ڕاماڵی و سۆشیالیزمی لە جێ دامەزراند، ئەو چەکەی هێزی پیاوخۆری خوێنمژی هیتلەری لە ناو برد، ئەو چەکەی هێزی یەکگرتوی ئیمپریالیزمی ئەمەریکی و کۆنەپەرستی چینی سەرەونگون کرد، ئەو چەکەی کە بێگومان کوردستانی دیلی پارچە پارچە کراویش بە سەربەخۆیی و یەکێتی و کامەرانی ئەگەیەنێ، پارتی دیموکراتی کوردستان-عیراق بەم بۆنە پڕ داخ و ئازارەوە بەڵێن ئەدا بە کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان کە لە سەر پەیڕەوی تەعالیمی کۆچکردوی ئەمرمان ئاڵای ئاشتی و سەربەخۆیی نیشتمانی و سەربەستی دیموکراسی هەڵگرێ، هەروەکو تا ئێستە هەڵیگرتوە و، دیدا بۆ پێشەوە."

ئاشـــــتی   دیمـــوکـــراســـی   سەربەخـــۆیی

ئەی کومەڵانی خەڵکی کوردستانی داگیرکراوی عێراق ! ئەی کومەڵانی خەڵکی بەشەرەفی عـــێراق !
[illegible] دوژمنانی ئیمپریالیزمدا ! [illegible] کرێکاران وجوتیاران [illegible] ڕووناکان
[illegible] نیشتمانیدا بەرەیەکی یەکگرتوو [illegible]
[illegible] دوژمنانی ئیمپریالیزمن لە عێراقدا • (١) ـ پاراستنی [illegible]
[illegible] ئاشتی [illegible]
لە [illegible] عێراقدا ! [illegible] پاراستنی [illegible] ئیمپریالیـ
[illegible] (٢) ـ [illegible]
[illegible] عێراق [illegible] دیموکراتی [illegible] •(٣) ـ دابین
کردنی [illegible] دیموکراسی [illegible] عێراق • (٤) ـــ
[illegible] عێراق [illegible]
[illegible] ئیمپریالیزم [illegible]
[illegible] •(٥) ـ [illegible]
(الاقتصادية) [illegible] عێراق [illegible]

ڕزگاری

ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عێراق) [illegible] بێگانـــــە •

ژمارە (٦)	ئالسیس ١٩٥٣	ساڵ (٧)

پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عێراق ـ [illegible] في العراق

لە ڕێگەی بەرەیەکی نیشتمانی یەکگرتوودا

(لە سەرەتای مانگی ١٩٥٣ [illegible] دیموکراسی [illegible] عێراق لە [illegible] ئاشتی [illegible] دیموکراسی [illegible] بەرەیەکی نیشتمانی یەکگرتوودا • [illegible] نیشتمانی یەکان •)

[illegible] نیشتمانی [illegible]
[illegible]
[illegible] •

(١) ـــ [illegible]
[illegible] یەکگرتوودا [illegible]
[illegible] •

[illegible] ئیمپریالیزم [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] دیموکراسی [illegible]
[illegible] ١٩٤٦ [illegible]
[illegible] کرێکار •
[illegible] ؟
[illegible] کرێکاران [illegible] ئیمپریالیست [illegible]
[illegible] کرێکاران [illegible]

"لە موحاکەمەی دکتۆر موصەدەقدا دیسانەوە شاهی خائین حوکم ئەدرێ" وتارێکە لە رۆژنامەی "مردم"ی حیزبی تودەی وەرگرتوە.

"پەیام بنێرەوە ئەو شوێنە پیسەی لێی دەرچوە" لە ژێر سەردێڕی وتارەکەدا ئەم پەندەی نوسیوە:

"ئەی گەلی ئەبەزی کورد ئیمپریالیزم سێ سەرە دوشمنتە: دوشمنی خۆتە، دوشمنی دۆستتە، دۆستی دوشمنتە."

ئەم وتارەی بە بۆنەی دەرچونی گۆڤاری (پەیام) ەوە نوسیوە. پەیام لە لایەن (کاروباری ئالوگۆڕی خوێندەواری ئەمەریکا) ی سەفارەتی ئەمەریکی لە بەغداد دەرکراوە.

"رێککەوتنی تورکیا- پاکستان هەڕەشە لە یەکیەتی خەبات و ئاشتی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەکا" وتارێکە لە شێوەی بەیاندا بە ئیمزای پارتیەوە بڵاوکراوەتەوە.

لە ژێر سەردێڕی "دەنگوباس" دا هەندێ هەواڵی سلێمانی و هەڵەبجەی بڵاوکردۆتەوە.

ژ2 ی س9 ی حوزەیرانی 1955. 6 لاپەڕەی فولسکابە. بە تایپ و رۆنیۆ چاپ کراوە.

لە لای راستیەوە نوسراوە:

"ئەی کۆمەڵانی خەڵک تێکۆشن بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی نیشتمانی یەکگرتو لە بەینی هەمو پارتی و دامەزراوە نیشتمانیەکان و هەمو دوژمنەکانی ئیمپریالیزمدا، بۆ لابردنی حکومەتی نوری سەعیدی خاین و هێنانی حکومەتێکی نیشتمانی.

لە لای چەپیەوە نوسراوە:

"ئەی کۆمەڵانی خەڵک خەبات بکەن بۆ هەڵوەشاندنەوەی مەجلیسی داتاشراو، لابردنی مەرسوم و قانونە فاشیستیەکان، بەرەڵڵا کردنی هەمو سەربەستیە دیموکراسیەکان، سەربەستی نوسین و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕ، سەربەستی کۆبونەوە و خۆنواندن، سەربەستی پارتی و کۆمەڵ و نەقابە دانان."

سەروتارەکەی: "بەرەی نیشتمانی یەکگرتو تەنها هێزە بتوانێ ئیمپریالیزم بشکێنێ و پرۆژەکانی ژێر خا". ئەم وتارە لە "نداء کردستان" وەرگیراوە.

بابەتێکی تری، بەیاننامەیەکی پارتیە لە 19 ی 6 ی 1955 دا لە ژێر سەردێڕی: "ئەی گەلی کوردی ئەبەز شەهیدانی رێگەی ئازادیت لەبیرنەچێ!" دەری کردوە بە بۆنەی یادی هەشت ساڵەی لەسێدارەدانی چوار ئەفسەرەکەوە.

لەم بەیانەدا نوسراوە:

"نەتەوەی کورد رێگەی رزگاری و سەربەخۆیی خۆی دۆزیوەتەوە کە ئەویش خەباتکردنی شۆڕشگێڕی و تێکەڵکردنی ئەم خەباتەی خۆیەتی لە گەڵ خەباتی هەمو گەلانی ئازادیخواز و ئاشتیپەرستی دنیا، شوێن سوپێری خۆی دۆزیوەتەوە کەوا لە کامپی ئاشتی و دیموکراسیدا کە سەرکردەکەی دۆستی مەزنی نەتەوەی کورد یەکیەتی سۆڤێتە...... چەکی خۆی دیوەتەوە کە ئەویش چەکی کاریگەری لە تەجروبە دەرچوی مارکسیزم - لینینیزمە"

بۆ یەکەمین جار لەم ژمارەیەدا بێ ناوی دانەر شیعری (دوا تیری کەوان) بڵاوکراوەتەوە. ئەم شیعرە، کە یەکێکە لە شاکارەکانی ئەدەبی بەرەنگاری- کوردی، ئیبراهیم ئەحمەد ساڵی 1948 لە زیندانی ئەبو غرێبدا دایناوە. سەرەتاکەی بەمجۆرە دەس پێ ئەکا:

دوا تیری کەوانی خۆت بهاوێژە هەلە دوژمن

دوا سەرکەوتنی تۆیە دوا نوچی گەلە دوژمن
شەوی ترساندنت سامی نەماوە، تاریک و رونە
بە ئاسۆی نەرخەوانیدا هەتاو لەو دیو کەلە دوژمن

بڵاوکراوەی تر

جگە لە (رزگاری) کە ئۆرگانی ناوەندی بوە، پارتی، بۆ رۆشـنبیریی پارتایـەتی بڵاوکـراوەی (رێگـەی نوێ) و بۆ هوشیارکردنەوەی جوتیاران (نرکەی جوتیار) و چەند پەخشەی تری بڵاوکردۆتەوە:

5. 4. نداء کوردستان

تەنیا یەک ژمارەی لە بەر دەس دایە ئەویش ژ2 ی مایسی 1956 ە، 6 لاپەڕەی فولسکابە. بـە تایـپ و رۆنیۆ چاپ کراوە، هەموی عەرەبی‌یە. بابەتەکانی ئەمانەن:

"لەپێناوی یەکخستنی جوڵانەوەی دیموکراتی شۆڕشگێڕ لـە کوردسـتانی داگیرکـراوی عیراقـدا" باسـی پێویستی و ناچاری یەکخستنەوەی حیزبەکانی کوردستان لە یەک حیزبی یـەکگرتوی پێشـڕەودا نـەکا. ئـەوە ئاماژەیە بۆ یەکگرتنەوەی هەردو باڵی هەمزە عەبدوڵا و ئیبـراهیم ئەحمـەد لـە پـارتی دیمـوکراتی یـەکگرتوی کوردستاندا.

"جوانڕۆ یەکەم قوربانی بو" لە رزگاری‌یەوە وەرگیراوە و تەواوکـەری ژمـارەی پێشـوە. سـەبارەت بـە پەلاماری ئەرتەشی ئێرانە بۆ سەر کوردی ناوچەی جوانڕۆ.

"گەوهەری دیموکراسی میللی" باسێکی تیۆری تەواونەکراوە.

5. 5. نرکەی جوتیار

ژ5 ی س1 ی ئەیلولی 1953 ی نرکەی جوتیار. دەوری ناوەکەی:

لای سەروی لێی نوسراوە: "زەوی بۆ جوتیار".

لای خواروی ئەم وتەیـەی سـتالین هێنراوەتـەوە: "جوڵانـەوەی نیشـتمانی لـە جەوهـەریدا جوڵانـەوەی جوتیارانە".

لای راست نوسـراوە: "برایـانی جوتیـار تێکۆشـن بـۆ لـە رەگوریشـەوە هەڵکەنـدنی شـێوەی ژیـانی دەرەبەگی، بۆ لابردنی دۆنم و سەربەستکردنی هەمو جۆرە کشـتوکاڵێک. بـژی برایـەتی جوتیـار و کرێکـار لەرێی ئاشتی و ئازادیدا"

لای چەپ ئەم شیعرە نوسراوە:
"گەلێ کە مێژوی بە خوێن نەنوسرێ،
چۆن تۆڵەی ژینی دوارۆژ وەرئەگرێ؟
یا کەی سەربەستی بە کەس دراوە؟
کە هەر بە خوێن و خەبات ئەسەنرێ"

دەرد و دەرمانی جوتیاران و دەنگـوباس لە بابەتەکانیەتی.

ژ6 ی س1 ی تشرینی یەکەمی 1953 و ژ7- 8 ی س1 ی تشرینی دوەم و کـانونی یەکـەمی 953 دەرچوە.

ئاشـتي — ديموكراسـي — سەربەخۆيي

ئەي كۆمەلاني خەلكي كوردستاني داگيركراوي عيراق ، ئەي كۆمەلاني خەلكي بەشەرەفي عيراق !
خەبات بكەن بو ئەوەي ڕۆژێك زووتر لە ئیمپەراتی دوژمنانی ئیمپریالیزمدا ، لە ئیمپەراتی كرێكاران وجووتياران و بیرە ڕووناكان و كاسبە و سنعەتكاران وسەرمايەدارانی نیشتمانیدا بەرەيەكی يەكگرتوو پێك بهێنرێت بو جێبەجێ كردنی ئەم داخوازانەی خوارەوەی لە نێوبەردنی هەموو دوژمنانی ئیمپریالیزمی لەعیراقدا " (١) — پاراستنی ولات لەمەترسیی شەڕ بە بەهێزكردنی بزووتنەوەی ئاشتی خوازی ونەهێشتنی هەموو بنكەو فرۆكەخانەيەكی جەنگی وگشت لەشكرو سوپايەكی بێگانە لەسنووری دەولەتی عیراقدا ، وهەلوەشاندنی كردنی پەيمانی پاراستنە دروژمەی ڕۆژهەلاتی ناوەراست كە ئیمپریالیستەكان هەولی بۆ دەدەن ، لەژێر هەر پەردەيەكدا ئەبێ ببێ . (٢) — ڕەواندنی ڕژێمی كۆنەپەرستی وەرەبەگی وپۆلیسی دیكتاتۆری بوگەلی ئیستەی عیراق ودامەزراندنی دەولەتێكی دیموكراتی بەدلی گەل . (٣) — دابین كردنی هەموو جۆرە سەربەستێكی دیموكراسی بو گەلی عیراق . (٤) — دەستخستنەوەی سەربەخۆیی ڕاستەقینەو تەواوی عیراق بەلابردنی هەموو ئەو پەیمان وڕێكەوتنانە زۆرداریەی ئیمپریالیزم لەگەل نوكەرە نیشتمانفرۆشە عیراقیەكانی بەستوویە (٥) — دەستخستنەوەی سەربەخۆیی ئابووری (اقتصادی) تەواوی عیراق بەپێنانی هەموو ئەو ڕێگەوتن و ئیمتیازانەی سەروەتوسامانی ولاتیان پێ بەتالان دەراوە بەكۆمپانیاكی ئینحیصاری بیانی بێـگانـــــە .

ڕزگاری

بلاوكراوەی پارتی دیموكراتی كوردستانی – عیراق

ژمـارە (٢) — مارت ١٩٥٦ — ســال (٨)

بیرەوەری یەكـەمین سـالی

كۆچكردنی (ستالینی مـــــــەزن)

پار لەم ڕۆژەدا مرۆڤایەتی پێشـكەوتوو خەباتگەرێكی نەمر ، چینی پرولیتاری ڕابەرێكی شارەزا وماموستایەكی زانای بەهێز ، گەلانی ئاشتیخواز وئازادی پەرستی دنیا دۆستێكی بەنرخی دلسۆز ، ئاشتی شاسایەر قارەمانێكی مەزن يەكێتی سۆڤیەت وپارتی دلیری كۆمۆنیستی ولاتی سۆڤیەت پێشـوا و ڕێ ـ پیشانـدەرێكی بلیمـــــــەتیـــان لە كیس چوو .

هەڤالی نەمر ئیوسف ڤیساریونوڤیچ ستـالین ، ئەگەرچی بەم كۆچكردنەی بە دیمەن لەناو وون بــووە بەلام تەعالیمی بەرزی ، ئەو سەروەتوسامانە بێ بەهایەی خستوویەتە سەر گەنجینەی بێ بەهای ماركـس ـ ئەنگلس ـ لینـــین ، ئەو گەشـەپێكردن و بوپێشەوە بردنەی لە تەعالیمی زیندووی ماركس ـ ئەنگلس ـ لینین دا پێكی هیناوە وەكوو ئەستێرەیەكی گەشـ وەكوو ڕۆژ ڕێگـەی خەبات بو كۆمەلانـی خەلكی هەمـــوو ولاتانی دنیا ڕووناك ئەكاتەوە لەو خەباتە مەزنە یانـدا كە لە پێناوی ئاشـــتی و دیموكراســـی و سۆشیالیزمـــدا ئەیكەن بەرامبەر بە ئیمپریالیـــزم دوژمـــنی خوێنمژی مرۆڤایەتی .

پارتی دیموكراتی كوردستان ـ عیراق لەم ڕۆژەدا كە یادی یەكەمین سـالی كۆچكردنـــی ئەم قارەمانە بلیمەتەی دنیا وئەم باوكە دلســۆزەی نەتەوەی كورد ئەبوژێتەوە وبەرزكراو ئەكاتەوە بانگی كۆمەلانی خەلكی كوردستان ئەكا بو هەلگرتنی چەكی لە خەباتدا قال بووی ماركسیزم ـ لینینیزم ، ئەو چەكەی تەجرەبەی لە ڕووسیادا ڕاماڵی وسۆشیالیزمی لە جێی دامەزراند ، ئەو چەكەی چەزی پیاوخۆری خوێنمژی هەتلەری لەناو برد ، ئەو چەكەی دەزی ـ یەكگرتووی ئیمپریالیزمی ئەمریكی وكۆنە پەرستی چینی ســەرمونگون كرد ، ئەو چەكەی كە بێ گومان كوردستانـــی دیلی پارچە پارچە كراوش بە سەربەخۆیی و یەكێتی وكامرانی ئەگەیەنێ . پارتی دیموكراتی كوردستان ـ عیراق بەم بونەیەوە دلنیا وشاد بەبەلێن ئەدا بە كۆمەلانی خەلكی كوردستان كە لەسەر ڕێبازی تەعالیمی كۆچكردووی ـ نەمرمان ئالای ئاشـتی وسەربەخۆیی نیشتمانی وسەربەستی دیموكراسی هەلگری ، هەروەكوو تا ئێستە هەلیگرتووە وبیبا بوپێشـەوە .

ئەمرو یادی یەكەمین سالی كۆچكردنی ســتالینی نەمـر
بژی پارتی كۆمۆنیستی یەكێتی سـۆڤیەت ، پارتی قارەمان و نەمرو پەروەردەكراوی لینین و ستالین !
بژی ئاشـــتی بەهێنی گەلان .

٥/٣/١٩٥٦ — (پارتی دیموكراتی كوردستان ـ عیراق)

آشتی — دیموکراسی — سەربەخۆیی

ئەی کۆمەڵانی مەڵەك تێبکۆشن بۆ
پێکهێنانی بەرەیەکی نیشتمانی
یەکگرتو لە بەینی هەمو پارتی
و دامەزراوە نیشتمانییەکان
وە هەمو دوژمنەکانی ئیمپریالیزم
بۆ لابردنی حکومەتی نوری سەعید
خائین و هێنانی حکومەتێکی نیشتمانی

رزگاری

ئۆرگانی پارتی دیموکراتی کوردستان - عیراق

ئەی کۆمەڵانی مەڵەك خەبات بکەن بۆ -
هەڵوەشاندنەوەی مەجلیسی داسەپاو
بردنی مەرسومە قانونە نەلعەتییەکان
بەرەڵلاکردنی هەمو سەربەستییە
دیموکراسییەکان.
سەربەستی نوسین و بڵاوکردنەوە و بەرەڵابە
سەربەستی کۆبونەوەو خۆپیشاندان.
سەربەستی پارتی و کۆمەڵ و نەقابە دانان

زمارە ٢ — حوزەیران ٩٥٥ — ساڵ (٩)

بەرەی نیشتمانی یەکگرتو

تە یا ئەمڕۆ کە بنیاتی ئیمپریالیزم بشکێنن و پرۆژەکانی ژێر خەسا

بەو جەشنەی دەیان پەیمانی تورکیا - عیراق بەسترا. وەلایەن هەردو مە جلیسەوە بە نزیکەی گشتی دەنگ پەسند کرا. دەیام بی شێتو شەپۆری بەسود وەبی عورەمەندی گورینەوە، بەرو بوچ لە هەری ئەم سەر کەوتنە عیراو ئاسانەی ئیمپریالیزم و نوکەرانی بتوێننەوە. هەندێ کەس ئەم سەر کەوتنە بە کەتاتێکی ئەبینی داتەنی سەرەتاو دەست پێ کردن و کوکردنە وەکانی پەیوەندی کە بریتین لە: داتاشینی مە جلیسێکی ساختە کە پڕ بێ لە نوکەرو - داشتەتالی کراوە کان. وە دەر کردنی زنجیرە مەرسومی پوچەڵ بانەی دەستوری عیراق و پەیمانی نەتەوەکانی ئینسان " وە هەڵوەشاندنی هەمو پارتی و کۆمەڵ یانەکان. وە داخستنی هەمو نەقابە کرێکاری یەکان وە هەڵپەسێر گرتنی سەر - کردەکانیان. وە نە هێشتنی ئیمتیازی هەمو گۆڤار و رۆژنامەکان وە ناوە نەدان بەدەر کردنەوەی تەنها چەند ژمارەیە نەبێ گوایا خاوەنەکانیان بە لێنیان داوە بە حکومەت پێ بەرەو رای کار بە دەستان هیچ شتێ نە نوسن: وە (فصل) ماموستایان و مامورانی بە کۆمەڵ ناردنیان بۆ دەورەی (احتیاط). وە دەر کردنی دەیان قوتابی و رابەری کردنیان بۆ عسکری. وە گرتنی سەدان هاو نیشتمانی بلەو بێ وەی بە خوتو بوراتی. وە خستنە ژێر دەست وە سەپاندنی ئەك ئەمر تاسابی سەر بەستی پەکرە چارە نوسو ژیانی مەڵەك بە پلەپیانی بێ وەبچەرو - شەوەخۆوە نە هێشتنی تورەشوشتی ناویان لیناپو " سەر بەخۆیی محکمە سەر بەستی حاکم " وە بلاو کردنەوەی گیانی ترسو تۆقاندن لە سەرانسەری وولاتدا. وە دامەزراندنی حوکمێکی عورفی پۆلیسی بەبێ هیچ لایەکی قانونی یا ویجدانی.

راستە ئەم ناوچە بە سامە بارەتی ئەوەی دا کە پەیمانەکەو ئەوەندە بە سوکو ئاسانی بەستری کە خاوەنەکانیشی بە خەیالیاندا نە ئەهات - بارەت بەو هەمو دوژمنە نوێنی یانەی کار بە دەستانی عیراق پاوە - روانی ئەوەیان لی ئەکردن کە هەرشی تیرنە بهێننە سەر پەیمانەکە وە بەر گری لاسارانەو بەستنی بکەن. بە لەناوەوە جە لە دەرەوەی عیراق. بەڵام یەکێ ئەبینین ئەم لیکدانەوە بە بیمان دەر ئاتات کە بونی نوری سعید توانی وا بە خراپ و فاسانی وە بەبێ بەرنگاری سەر گری یەکێ ریکو پیر ئەم ناوبە بەسامە تورست نا؟ بە تایبەتی لە کاتێکدا کە هەمو ئەو بەلگانەی بە دەوە بون وا بانیشان ئەدا کە زور پەسەریر ئەکەوی. چاری هەرای ئەو هەڵبژاردنەی هەمو پارتی بە نیشتمانی یەکان ی تی چون لە قابینەی ارشد العمری دا - ئەگەر بێ وەکو پێویست بە کاریش نە هێنرا - بە شێکی فراوانی کۆمەڵانی خەڵکی لە ئەوی تورەسیان راست کردبویەوە وە نزیکی خستبویەوە - لە مەیدانی خەبات و هەر وەها ئەو توندی تیژی و ساختەو فێڵەی حکومەت لە هەڵبژاردنەکەدا توانی کۆمەڵانی خەڵکی هێشتر زیر بە رەنگی ئەدەیرواند کە ئامادە بن بو هەمو جێدا کاری بەت لە پەنای رزگار بونا لەو برسێتیو

نداء كوردستان

العدد ٢ مايس سنة ١٩٥٦

في سبيل توحيد الحركة الديمقراطية الثورية في كردستان العراقية الشعبية

ان توحيد حركة الجماهير الديمقراطية الثورية في كردستان العراقية الشعبية كان من اقدس اهداف حزبنا منذ تأسيسه . ليس هذا فحسب بل ان تأسيس حزبنا نفسه من قبل زعيمنا البطل المارشال مصطفى البارزاني كان بقصد صهر كافة اجزاء الحركة الديمقراطية الثورية المجزأة انذاك في كيان حزبنا باعتباره الحزب الطليعي . اذ كان واضحا لدى الزعيم ورفقائه كما كان واضحا لدى الواعين جميعا ان وجود حزب طليعي (نموذجه الحي حزب ديموكراتي كورد ستان المجيد الذي كان قد حرر جزءا من كوردستان الايرانية الشعبية) كان الخطوة الاساسية الاولى لنجاح نضال جماهير كوردستان الجنوبية الشعبية الكادحة المظلومة في سبيل التحرر والسعادة والديمقراطية .

وبالرغم من ان صحة وضرورة وجود مثل هذا الحزب الطليعي (الذي تحتم وجوده مستلزمات تقدم وانتصار نضال جماهير كوردستان كما تحتمه ضرورة التمهيد لتطوير الحياة المادية للجماهير وضرورة او تحتمه ضرورة تاريخية ملحة) كانتا واضحتين للواعين جميعا وبالتالي الى التأييد والانضمام من قبل (حزب شورش) في البداية والتأييد المعنوي الى النهاية من قبل (حزب رزكاري كورد) غير ان من المؤسف كان انحراف جماعة من الشورشيين بدافع الجهل وحب الذات والانتهازية في بداية تأسيس حزبنا عن السبيل السوي وانحيازهم مع تيار القاعدين الطائفي ولذا اعتبروا المسؤولين عن هذه التفرقة الموجودة الى الان والتي ما زالت العناصر الثورية الواعية تعاني منها . ومع ان (كو ر: حزب ديموكراتي كوردستان) قد قام بالاجتماع الالتحاق بحزبنا بعد مرور مدة قصيرة على تأسيسه الا ان وحدة القوى الديمقراطية الثورية في كوردستان - العراقية التي كانت تستهدفها حزبنا وامنية جميع الوطنيين الاكراد الواعين المخلصين لم تتحقق ولذا فان الوحدة الحالية للحركة الديمقراطية الجماهيرية في كوردستان الملحقة بالعراق ناجمة قبل كل شيء من انضمام الحركة الديمقراطية الطليعية لها . وفي رأينا ان السبب الاساسي لعدم تحقق الوحدة طوال هذه المدة منذ تأسيس حزبنا يرجع الى النقائص والاخطاء التي حدثت في ماضينا اذ لولا هذه النواقص والاخطاء لو قام حزب طليعي وتوفرت ضرورة تاريخية مثل حزبنا بواجبه بهمة ونشاط كما كان مفروضا لتغلب حتما على كافة الاخطاء والترسبات والانتهازية والانحرافات جماعة القاعدة اليمينية واليسارية وحقق الوحدة منذ امد بعيد . ومع الاعتراف بهذه الحقيقة يجب التسليم بحقيقة اخرى وهي ان حزبنا ظل يواصل النضال الى الان لتحقيق هذه الوحدة .

والان في الوقت الذي يهدد الاستعمار من الامريكان والانكليز وعملائهم من الاتراك والعرب والعجم هجماتهم علينا لكنانة استعبادهم لنا واستغلالهم ايانا وانقاذهم لجماهير كوردستاننا العزيزة وبقصد جعلها قاعدة حربية لن نتخلص منها على حدود شعبنا الاولى الاتحاد السوفياتي الجبار وبقصد تحويل مدننا وقرانا وربوعنا الى خرائب مهجورة واحراق وطننا في بحر من الدماء والدموع . في الوقت الذي يعلن فيه اعضاء ميثاق بغداد الحربي بصراحة ان مشروعهم الاقليمي الذي عقد الميثاق للقضاء عليه هو الشعب الكردي ليس الا -

زەوی بۆ جووتیار

جووتیار

((جووتیارانی هەموو لایەک یەک بگرن))

ســـال (١)	ئەیلوولی ١٩٥٠	ژمارە (٥)

پوستەی (ترکەی جووتیار)

(ڕێبـــەری ڕزگاری جووتیارانی کوردستان لە ئیمپریالیزم و عیراق)

(١)ــ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

سالی (١) — تشرینی ... ١٩٥ ... — ژمارە (٦)

[illegible]

[illegible]

رەوی سەرجوتیار

نرکەی جوتیار

بەرامبەری جوتیار تێکۆشین بۆ لەرەگۆیشە
هەڵکەندنی شێوەی ژیانی دەرەبەگی
بولاوبردنی ستەم و سەربەستکردنی
هەموو جۆرە کشتوکاڵێك ٠
(بەرزی برابەتی جووتیار و کرێکار
لە رێی ئاشتی و ئازادی یەدا !)

گەلی کە مێژووی بە خوێن نووسی
چون قوڵەی زیندووی دوارۆژ وەرەگری
بناغەی سەربەستی بەگەش دەکا
کە هەر بە خوێن دەخەبات ئەستێنی

((جولانەوەی نیشتمانی لە جەوهەردا جولانەوەی جووتیارانە — ستالین))

سال (١)	شوباتی دووەم — کانوونی یەکەم ٩٥٣	ژمارە (٧ و ٨)

رزگاری لە بەگلرتن و خەباتکردن لەبە

بەرلەهاتنی بەشخوراوی رەنجەروا

لە مێژە لە ژێر نالە بارترین حالەتدا ئەنالێن ! هەزار جۆرە بێبەشی و هەژاری و رووت و قووتی ئەوان وەخوێن کە وێنەیان بەرچاو بەسەر بوکی ئاغا و دەرەبەگ و زوردارەکان و مامورە دروولەبەستەجەردەکانی حکومەتی بەغدا ٠ جگە لەوەیکە زوردارە تالانی تەتان و سامانیان و خوێنتان ئەمژن سەروماڵ و نامووسیشتان هەمیشە لەبەردەمی شالاوی دەرەبەگدا یە بەری مانەوە بوون و ناردەی نیوچەوانی نیوەی ! کە سال دوابەدوای ماندە ! بەبەسەبی و روتی و زوری بەسەرمای زستان مەگەرەماییەکان ! بەشەوبە روزکوت ئەکەن بوئەوەی جەنە دیکاروجووتی رێسم و بەشەجەیە بێنەنی ئاغا و زورداران و شارەن رە بیە کانتانەوە ! وکەوابەرد و قورییەسەری رزارو ماڵبەجێی بۆنیوە بەشەیەوە ٠ ئەوان کوشتلوە لاری بەس دوورستکەن و نیوەش کرخە تان دەستەکەن ئیلی کولەپەرگیانی خۆیانەوە ٠ ئەوان ئەبەدەن بەجل بە رگی ئاوریشم و رەنگاورەنگ و نیوە و خانووخێزانیشیان جاوتان جلک تاکی بەشیی هەموتان ٠ ئەوان ئەبدەن بە عارەق و بەش و نوش و تومار نیوەش تاری پساکژ و نانی جوتیان بیرسکی خوتان دەست ناکەوی ٠

ئەمانە ئەموو بەسەر بەزیوتانی ئاتوریدیت ! بەلام هوی مانەوەی ئەمحالە چیە ؟ هیچ گومانی تیا نیە کە سەرچاوەی دەسەلاتی ئیمپریالیزم و ئاغایانی زوردار لە رووی لەشکرزوری و چیروچیە شیرنیەوە نیە ! رابطەی ئەشیرنی بسەرە ئانە گیایا نیوەی خوتان هەڵبژە ئەشیرەت لە شکری جارانی ئاغابوون ٠ ئەوە هیچ ! خوتەوە جەوەکە ئەمە بەرووانەی بیاوەشی وەکو سەگی ئەمووری وانە بەرگەی پەنیکی نیوە ناگرن ٠ ئەیکە واتە سەرچاوەی هێز هیشت و بەناسی ئاغایەتیەکی بەپشتیوانی ئاغایەتی دەرەبەگی وکوتەورستی ئیستعماری بێگانەیەکەوا راستەوخو بەهوی حکومەتی عیراقی وەکو دەست — نیر بەوە بە دەست بەدل ئاغایەتی وکوتە بەرستی ئووساندووە بەشیوەی رەنگە بیاریست ٠ هەموو جولانەوەیکی حکومەت ! هەرتانوون وقیراهێك کەدای ئەنی ! هەر رێبەیلەیك کارەبە دەستیکی حکومەتی لە ولتکوکی بەکی بەبای شیوە و ئافەسادا ئەیدا ئەم راستیەیە ئاشکرا بە ئاشکرا لەبەر نگریە بەرەوای ئاشکرایە ٠ کردەوەی دەرشتانە و دوروداوانەی حکومەت لە رابەری جووتیاری کانی دەشتی دەرەی دا گرتن وخوکەی جوتیارەکان لە دەروخستەوەی دەرەبەرە رکدنی و خیزانی ئیکو ئاهیری جووتیاران ! پێشوانی کردنی ئاشکرای ئاغا زوردارەکان لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتەوە وەکردەوەتا بیاوانە وکارەی ئەرەقانانەی بەرامبەر بەجووتیارە بەشخوراوەکان کرا دەلیلی ئاشکرای ئەم قسەیەن ئەگەرچی ئەمە راستیەکە ئاشکرادیارە بیروستی بەبەلگە و دەلیل نیە ٠ کەواتە کە ئیمپریالیزم بێگانە و دەرگاو دەزگانی حکومەتی بوگەنی پشتیوانی ئاغایەتی زوردارییەن کە ئەبی دوشمنەی ویمانەی جووتیار لەسەر ردابە شکردنی کەوێ وزەوی بەگشتی ئەگە بەنێن ! کە زورداران وشخوراوان بودەوادان بەزولم و بیدادی و چەوسانەوەی بەسو بن بەیەك بێ جووتیاران ! بەشخوراوان ! رەنجدەرمان ! چەوساوان بولابردنی زولم و بیدادی بو ئەمشەوی خوین مژی چەوسانەوەی ! ییوستە بەتەوە و پاریزگاری بەشی خوداو رەنجی بەدەستەوەی بەکەن ٠ گیرێ ؟ بی گومان بەیەك ئەگرن و یەکی بەستە یەکگرتنی تەمیلا بەکیان لەجیگی دەرەبەگی زوردار وکوتەپەرستی بێگانەی ئیستعماری — خونمژ هەموو یەکیەتی لە بەیەکگرتن ! ئەیك ئەرخیمان بەیەکەوە بوسەرکەوتنمان لەم خەباتەدا کە لەگەڵ — کرێکاران و بیر — روونااکان وسەجە قتلا فکاران وکەسەبەدا ! لەگەڵ هەموود وشمنانی ئیمپریالیزم وکوتەپەرستانی نیشتیمانی دا بەیەك کەون وخەبات بکەین بو دامەزراندنی باشە و ژیانیکی باشتر و بەئازادی خویان ٠

ئیستر بوبەشەوە کاکەی جووتیار بو یەکگرتن و بو خەباتکردن —

((ت ٠ غ ٠))

5. 6. رزگاری، بەرەی پێشکەوتو

هەمزە عەبدوڵا کە لە حیزب دور خرایەوە، بەو سزایە رازی نەبو. دریژەی دا بە چالاکی حیزبی:

لە لایەکەوە، دریژەی بە کاری رێکخراوەیی دا. کەوتە رێکخستنەوەی ئەندامانی لایەنگری خۆی، بە هەمان ناوی پێشویەوە: پارتی دیموکراتی کوردی- عیراق. بەڵام بۆ ئەوەی لە باڵەکەی تری حیزب جیا بکرێتەوە، بە کوردی (بەرەی پێشکەوتو) و بە عەرەبی (الجناح التقدمي) خستە سەر ناوەکەی.

لە لایەکی ترەوە، کەوتە دەرکردنەوەی رزگاری بە کوردی و عەرەبی.

هەندێ ژمارەی ئەم خولەی رزگاری، کە هەمزە دەری کردوە، لە بەر دەس دان. هەمان ریزی ژمارە و ساڵی رزگاری بۆ دانراوە. پێ ئەچێ مانگانە دو ژمارەی لێ دەرچوبێ. ژمارەیەکی بە کوردی و ژمارەیەکی بە عەرەبی. بەڵام وتارەکانی بە هەردو زمان هەمان بابەتن و تەرجومە کراون.

ژ3 ی س8 ی کانونی یەکەمی 1953. 15 لاپەرەی نیو فولسکابە لە شێوەی گۆڤاردا. بە تایپ و رۆنیۆ چاپ کراوە. دروشمە سیاسیەکانی لە سەروی ناوی رزگارییەوە نوسیوە:

"لە پێشرەوی گەلی کوردا خەبات ئەکەین:

1. بۆ رزگارکردنی عیراق رزگارییەکی سیاسی و ئابوری و ئایدیۆلۆجی لە ئیمپریالیزمی ئەنگلۆ- ئەمریکا و چینی کۆنەپەرستان.
2. بۆ رزگارکردنی چینی جوتیاران لە دەرەبەگ بە نابوتکردنی سیستەمی فیۆدالی لە زەویدا وە دابەشکردنی زەوی بە سەر جوتیاران.
3. بۆ پێکهێنانی حوکمێکی زاتی لە کوردستانی عیراق دا.
4. لە پێناوی ئاشتی و دیموکراتیدا."

سەروتار: "بەرەی پارتی و دەستە دیموکراتیە نیشتمانییەکان پێویستیەکی زۆر بە پەلەیە." ئەم وتارە پرۆگرامی پێشنیار کراوی بەرەی پێشکەوتوە بۆ هەمو هێزەکانی عیراق کە لە بەرەیەکی یەکگرتودا کۆ ببنەوە.

لە پاینی دوا لاپەرەیدا نوسیوێتی: "لە لایەن بەرەی پێشکەوتوی پارتی دیموکراتی کورد- عیراقەوە دەر ئەچێت.

ژ3 بە عەرەبی، هەمان بابەت و بە هەمان قەوارە و شێوە چاپ کراوە. لە پاینی دوا لاپەرەی عەرەبییەکەیدا نوسراوە: "صادرة عن الجناح التقدمي لبارتي ديموكراتي كورد- عراق".

ژ4 ی س8 ی کانونی دوەمی 1954، 12 لاپەرەی هەمان قەبارەیە. لە بابەتەکانی:

نامەی شێخێک،

پرۆژەی قەلاچۆکردنی مێشولەی لەرزوتا لە سلێمانی،

یادی لینین،

بێریای خائین،

یادی راپەرینەکەی کانونی دوەمی 1948 کە بەیاننامەیەکی 27 ی 1 ی 1954ی ئەو باڵەی پارتییە.

ئەم دو ژمارەیەی دوایی بە هەمان بابەت و مێژوەوە بە عەرەبی دەرکراون.

له پیش ره وی گه لي کوردا خه بات ئه که ین

١ ــ بو رزگار کردني عراق رزگاری یه کي سیاسي و ئابوری و ئایدولوجي له امپریالیزمي ئه نگلو ــ ئه مریکا وچیني کونه په رستان •

٢ ــ بو رزگار کردني چیني جووتیاران له ده ره به گ به نابووت کردني سیسته مي فیودالي له ره وتیا و دابه ش کردني زه وی به سه رجووتیاران •

٣ ــ بو پیك هیناني حکمیکي زاتي له کوردستاني عراقدا •

رزگاری

ئورگاني پارتي دیموکراتي کورد
عـــــــراق

ژماره (٣) کانوني (١) ١٩٥٣ سالي (٨)

٤ ــ له پیناوی ئاشـــــــــتیو دیموکراتیـــدا •

((نرخي ٢٠ فلسه))

نناضل في طليعة الشعب الكردي [illegible] :

١ ـ لتحرير العراق سياسيا واقتصاديا وايدولوجيا من الاستعمار الانكلو ـ امريكي ومن حكم الطبقات الرجعية

٢ ـ لتحرير الفلاحين من ظلم الاقطاعيين وكبار المالكين بالغاء نظام التملك الاقطاعي للارض واعطاء الارض للفلاحين

رزگاری

٤ ـ في سبيل السلم والديموقراطية

لسان پارتي ديموكراتي كورد ـ عراق

العدد (٣) كانون الاول ٩٥٣ السنة (٨)

٣ ـ من اجل ممارسة الشعب الكردي لحقوق الحكم الذاتي على كوردستان العراقية

ئه پیش ره وی گه لی کورد ا خه بات ئه که ین ؛

١ ــ بو رزگارکردنی عراق رزگاریه کی سیاسی و ئابوری و ئایدیولوجی له امپریالزمی ئنگلو ــ ئه مریکا و جینی کونه په رستان •

٢ ــ بو رزگارکردنی جینی جوتیاران له ده ره به گ به نابــوت کردنی سیستمی فیودالی له زه ویا و دابه ش کردنی زه وی به ســـه ر جوتیاران •

٣ ــ بو پیک هینانی حکمیکی زاتی له کورد ســتانی عراقدا •

٤ ــ له بیناوی ئاشـــتیی دیموکراتیدا •

رزگاری

ئورگانی پارتی دیموکراتی کورد ــ عراق

ژماره (٤) کانونی دوم ١٩٥٤ سالی (٨)

((نرخی ٢٠ فلسه))

ژ5 ی س8 ی مـارتی 1954، 16 لاپەڕەیـە و ئەمـە لەسـەر بەرگەکـەی زیـادکراوە: "تێکۆشـن بـۆ پوچەڵکردنەوەی پـڕۆژەی هاوپـەیمانی لـە گـەڵ پاکسـتان- تورکیـادا و، دژی خۆبەسـتنەوە بـە ئیسـتیعماری ئەمریکی و بریتانی".

ناوەڕۆکەکەی ئاوایە:

"لەنێوان پەیمانی سەعداباد و ئیتیحادی عەرەبی و پەیمانی عەسکەری تورکیا- پاکستان دا"

"یادی ستالین" بەیاننامەیەکی 5 ی 3 ی 1954 ی بەرەی پێشکەوتوی پارتییە و، لەبارەیەوە نوسراوە:

"ئەی رۆڵە ئازادیخوازەکانی میللەتەکەمان! بـۆ پیـرۆز راگرتنـی یـادی سـتالینی نـەمر و بـەجێهێنانی رێنوێنیە شۆرشگێڕیە بەزەبرەکانی، داواتان لێ ئەکەین پێوەندیتان بە حیزبەکەمانەوە کـە بـە رێگـەی لینـین- ستالین دا ئەڕوا پتەو بکەن و، زیاتر و زیاتر لە دەوری جەنەراڵ مستەفا بارزانیی پێشەوامان و قوتابییـەکی ستالین خڕبنەوە"

"مەبەستی خۆپیشاندانە جەماوەریەکان لە سلێمانی" و "هەندێ هەواڵ".

ژ6 ی س8 ی نیسانی 1954، 12 لاپەڕەیە. باسەکانی بریتین لە:

مەینەتی بارزانیەکان،

ئەگبەتی لافاو،

گۆڕانکاریەکانی سیاسەتی ناودەوڵەتان.

ژ7 ی س9 ی تشرینی دوەمی 1954، 8 لاپەڕەیە، بە یەک وتاری تایبەت بە "ئەو هێزانەی کارئەکـەن لەپەنا کارەساتەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا" پڕکراوەتەوە.

بـەرەی پێشـکەوتو بەیانیشـی دەرکـردوە، لـەوانـە: بـەیانێک لـە 16 ی 12 ی 1953 دا کـە داوای پێکهێنانی حکومەتێکی نیشتمانی دیمۆکراتی و، بەردانی زیندانیە سیاسیەکان و پێکهێنانی بـەرەی یـەکگرتوی کردوە و، پشتیوانی لە مانگرتنەکانی کرێکاران و راپەڕینی جوتیاران ئەکا.

5. 7. خەباتی کوردستان، ئۆرگانی پارتی دیمۆکراتی یەکگرتوی کوردستان

لـە هـاوینی 1956 دا هـەردو باڵەکـەی پـارتی: پـارتی دیمـۆکراتی کـورد- بـەرەی پێشـکەوتو بـە سەرکردایەتی هەمزە عەبدوڵا و، پـارتی دیمـۆکراتی کوردسـتان بـە سـەرکردایەتی ئیبـراهیم ئەحمـەد یـەکیان گرتەوە (پارتی دیمۆکراتی یەکگرتوی کوردستان) یان پێک هێنا و، لە باتی رزگاری (خەباتی کوردستان) یـان کرد بە ئۆرگانی ناوەندی. خەباتی کوردستان بە عەرەبی نوسراوە.

هەندێ لە ژمارەکانی لە بەر دەس دان، لەوانە:

ژ3 ی س1 ی مایسی 1957، لە سەری لاپەڕەکەدا نوسراوە: "نناضل من اجل حق شعبنا الكردي فـي تقرير مصيره بنفسه"

لە ژێر ئەویش دا: "السلام - الديمقراطية- الاستقلال"

لە تەنیشت ناوی گۆڤارەکەوە نوسراوە: "نناضل من اجل:

التحرر من الاستعمار وحلف بغداد، حكومة وطنية، الظفـر بالحريـات والحقـوق الديموقراطيـة للشـعبين الكوردي والعربي"

تناضل في طليعة الشعب الكوردي :

١ ـ لتحرير العراق سياسيا واقتصاديا وآيديولوجيا من الاستعمار الانكلو ـ امريكي ومن حكم الطبقات الرجعيـــة .

٢ ـ لتحرير الفلاحين من الاقطاعيين وكبار الملاكين بالغاء التملك الاقطاعي للأرض واعطاء الارض للفـــلاحيـــن .

٣ ـ من اجل ممارسة الشعب الكوردي لحقوق الحكم الذاتي على كوردستان العراقيـــة .

٤ ـ في الســـلم والديموقراطيـــة

رزگاری

پارتی دیموکراتی کورد - عراق

العدد (٥) مارت ١٩٥٤ السنة الثامنة

ناضلوا لاحباط مشروع التحالف مع باكستان ـ تركيا . ضد الارتباط مع الاستعمار الامريكي والبريطاني .

الثمن (٢٠) فلسا

((صادرة عن الجناح التقدمي ـ پارتي ديموكراتي كورد عراق))

نناضل في طليعة الشعب الكردي :

١ ـ لتحرير العراق سياسيا واقتصاديا وآيديولوجيا من الاستعمار الانكلو ـ امريكي ومن حكم الطبقات الرجعية

٢ ـ لتحرير الفلاحين من الاقطاعيين وكبار الملاكين بالغاء التملك الاقطاعي للارض واعطاء الارض للفلاحين

٣ ـ من اجل ممارسة الشعب الكردي لحقوق الحكم الذاتي على كردستان العراقية

٤ ـ في سبيل السلم والديموقراطية

رزگاری

لسان پارتی دیموکراتی کوردستان ـ عراق

العدد (٦) نيسان ١٩٥٤ السنة الثامنة الثمن (٢٠) فلسا

ناضلوا لاحباط مشروع التحالف مع پاكستان ـ تركيا وضد الارتباط مع الاستعمار الامريكي البريطاني

سەروتارەکەی ل1- 4: (الکورد والعرب) و نوسراوە: مترجمة عن الکوردیة. سەرلەوحەی ئەم وتارە بانگەکەی مستەفا بارزانییە: "انني اوجه ندائي هنا الی الشعبین..."

ل4. عید العمال والکادحین الاممي

ل5. لتحیا ذکری شهداء 29 مایس

ل5- 6. الشعب الکوردي یؤید نضال الجزائر الباسلة

ل6 الاصوات ترتفع في کل مکان للمطالبة بوقف التجارب النوویة وتحریم اسلحة الإبادة الجماعیة

ل7- 8. کوردستان والنظام الدیمقراطي في العراق

ل8- 10. ان تجهل فاعلم

ل10- 12. سیاسة الحکومة وحقوق الشعب الدیمقراطیة

مام جەلال لە نامەی گۆڕینا نوسیویتی:

"کە رزگاری بو بە کوردی ئیتر پێویستیان بە گۆڤارێکی عەرەبیش هەبو، هەم بۆ بادینان و برا فەیلیەکانی بەغدا و تا رادەیەکیش بۆ خوێنەوارانی هەولێر، کە ئەوسا زۆر ئاشنای کوردی نەبون، هەم بۆ برا عەرەبەکانیش.

"وا پەسەند کرا کە جگە لە (رزگاری) ئۆرگانێکی تر هەبێت. لەسەر پێشنیاری مام جەلال (خەباتی کوردستان) پەسەند کرا. پێشتر پارتی لە ساڵی 1949- 1950 دا لە بەغدا لە لایەن لقی بەغداوە، گۆڤارێکی بە عەرەبی بەناوی (خەباتمان) چاپ دەکرد کە زۆربەی مەقالەکانی شەهید عەلی حەمدی و مامۆستا ساڵح روشدی دەیان نوسی.

"ناوی (خەبات) لەو گۆڤارەوە هات بە بیرا (کوردستان) یشی خرایە سەر.

"ئەو گۆڤارە بە عەرەبی دەردەچو زۆربەی مەقالەکانی مامۆستا برایم و مام جەلال دەیان نوسی. چاپەکەی بە رۆنیۆ بو. تایپ و رۆنیۆکەی مام جەلال دەیکرد بەهاوکاری خورشید شێرە و مەرحوم ساڵح شێرە کە مام جەلال لە ماڵەکەی وەکری پارتی دا دانیشتبو. خورشید نائیب زابت کاتب بو، تایپی دەزانی. بۆیە کەڵکمان لێ وەردەگرت.

"بڵاوکردنەوەکەی بە شارەکان دا زۆرتر کاکە (مەبەستی خوالێخۆشبو عومەر مستەفایە) پێی هەڵدەستا. ئەوە ماوەی کەرکوک.

"پاشان کە مام جەلال گوازرایەوە بۆ سلێمانی، تایپ و رۆنیۆکەش هێنرا بۆ ئەو ماڵەی کە ئەو لێی موختەفی بو، ماڵەکە هی باوکی خولە کۆمەڵە بو. خانوەکەش هی خوالێخۆشبو قادر تەگەرانی بو. ئەوسا زۆر لە دەرەوەی شار بو.

"لە سلێمانی زۆربەی نوسینەکان و تایپ و رۆنیۆکەی مام جەلال دەیکرد. ناوبەناو کاک هەمزە وتارێکی بۆ دەنارد، هەروەها مامۆستا برایم و کاک حیلمی.."

پێ ئەچێ هەندێ لە ژمارەکانی خەباتی کوردستان لە ئارشیفی دەزگاکانی ئاسایشی عێراقدا هەڵگیرابن. چونکە هەندێ لێکۆڵەر لە باسەکانیاندا ئیشارەتیان بە بابەتی هەندێ لە ژمارەکانی داوە.

حمیدي (ل230) نوسیویتی: ژمارەی کانونی دوەمی 1957 دژی سیاسەتی نوری سەعید و پەیمانی بەغدادی نوسیوە. رونی کردۆتەوە کە ئەو پەیمانە بە شێوەیەکی سەرەکی دژی جوڵانەوەی کورد بەستراوە لە عێراق و تورکیا و ئێران و، هەڕەشە لە ئاسایش و سەربەخۆیی گەلان ئەکا چونکە "دوژمنی کورد و عەرەب و ئاشتیخوازان و هەمو گەلانی دنیایە"

نناضل من اجل حق شعبنا الكردي في تقرير مصيره بنفسه

السلم الديمقراطية الاستقلال

نناضل من اجل :
التحرر من الاستعمار وحلف بغداد
... وطنية ...
الحريات والحقوق الديمقراطية
للشعبين الكردي والعربي

خەباتی کوردستان

للحزب الديمقراطي الموحد لكردستان

العدد (٣) السنة (١) مايس ١٩٥٧ الثمن (٣٠) فلسا

> انني اوجه ندائي هذا الى الشعبين الكردي والعربي على السواء لينكاتفا ويوحدا جهودهما في النضال المشترك ضد العدو المشترك وهو الاستعمار واذنابه ولكي ... ار ... مصطفى البارزاني

الكرد والعرب

مترجمة عن الكردية

روابط الكرد والعرب معا

اوثق ... الروابط التي ... منذ امد طويل ومنذ انتشار الاسلام في كردستان فقد عاشا فترة طويلة ... تحت لوائها راية الخلافة الاسلامية واشتركت ... الذين ذادوا عن الديار الاسلامية ... الصليبيين ... في الحروب الصليبية التي ... الكرد ... اخوانهم العرب ... الاوربيين ... كردية عزيزة ... الهزيمة بالمعتدين على يدي ... الكرد ... الدين ... فلسطين المقدسة من ... الغاصبين .

ثم ان الكرد ... الثقافة العربية ... وادباؤهم من ... ابن ...) الى ...) ... على انماء الثروة الادبية والعلمية والتاريخية العربية ... العالم ... خدمات ...

وفي الفترة المظلمة التي كان فيها الكرد والعرب ... تحت الكابوس التركي ... في سبيل حريتهما واستقلالهما كانت علاقاتهما ... ... العداء ... علاقاتهما

خلال المدة الطويلة التي عاشا ... والتي لم ... فيها ... او ...

هەر لەم ژمارەیەدا وتارێکی لە سەر پشتیوانیی جەماوەری کورد دژی دەستدرێژی بۆ سەر میسر نوسیوە، دایناوە بە دەستدرێژی بۆ سەر گەلی کورد چونکە سەرکەوتنی دوژمنانی گەلی میسری تا ئەندازەیەکی زۆر گەورەترین زەرەر لە مەسەلەی رزگاریی کوردستان و گەلی کورد نەدا.

هەر حمیدي (ل258) نوسیوێتی: ژمارەی شوباتی 1958 بروسکەی پیرۆزبایی نوسیوە بۆ سەرۆکەکانی میسر و سوریا بە بۆنەی یەکگرتنی سوریا و میسرەوە. بەڵام لە بەیانێکی تردا دژی یەکگرتنی عیراق و ئوردون وەستاوە و داوای دابینکردنی مافی نەتەوەیی کوردی کردوە لەم یەکێتییەدا.(حمیدي، ل261)

سەرچاوەکان:

رزگاری، خەباتمان، نداءکوردستان، خەباتی کوردستان، دەرکەی جوتیار. هەمو ئەم بڵاوکراوانەم لە مامۆستایان رەفیق ساڵح و سدیق ساڵح وەرگرتوە.

موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي، ستة اجزاء. بغداد، مطبعة الحكومة. 1948- 1949. کە لە ئارشیفی نەتەوەیی کوردستاندا هەڵگیراوە.

د. جعفر عباس حميدي، التطورات السياسية في العراق 1941- 1952.

د. جعفر عباس حميدي، التطورات السياسية في العراق 1953- 1958.

دەربارەی دامەزراندنی پارتی و گفتوگۆی نێوان حیزبە کوردییەکانی ناوەڕاستی چلەکان بڕوانە:

جلال الطالباني، كردستان والحركة القومية الكردية. من منشورات النور. بغداد، 1969. هەمان کتێب بۆ جاری دووەم لە لایەن (دار الطليعة) ەوە لە بێروت چاپ کراوەتەوە.

صالح حیدری، یادداشتێک دەربارەی حیزبی رزگاری کورد کە لە ساڵی 1945 لە کوردستانی عیراقدا دامەزرا، دەفتەری کوردەواری، ژ1، کانونی دووەمی 1970. ل47 - 55.

د. کەمال مەزهەر: رزگاری لە کفری، کتێبی: چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد. بەرگی دووەم. ئامادەکردنی عەبدوڵڵا زەنگەنە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی. هەولێر 2001. ل381 - 387.

کۆمەڵێک ژمارەی (رزگاری) و (نداء کوردستان) و (دەرکەی جوتیار) لە ئەرشیفی کاک محەمەدی مەلا کەریم وەرگیراوە.

بەیاننامەکانی پارتی لە (ئەرشیفی نەتەوەیی کوردستان) وەرگیراوە.

پاشكۆ:

1 – قانونی چاپەمەنیی عوسمانی 1865

2 – قانونی مافی دانانی عوسمانی (قانون حق التألیف العثماني) 1910

3 – قانونی چاپەمەنیی عیراق 1933

قانونی چاپەمەنیی عوسمانی 1865

بەشی یەکەم
بابەتی گشتی

مادەی 1:

رۆژنامە و سایرە کە بابەتی سیاسی و حکومەتی بڵاو ئەکاتەوە، بە هەر زمانێ بێ، چ بە رێکوپێکی لە کاتی دیاری کراودا دەربچێ و چ بەش بەش لە کاتی دیاری نەکراودا، بە بێ ئیجازە ناتوانێ بڵاو بکرێتەوە.

داواکارانی ئیمتیازی ئەم پەخشە و رۆژنامانە ئەگەر رەعیەتی دەوڵەتی بەرز بن عەریزە ئەدەن بە وەزارەتی علوم و، ئەگەر رەعیەتی بێگانە بن بە وەزارەتی کاروباری دەرەوە، بۆ ئەوەی ئیجازەی پێویستیان بدرێتێ لە لایەن ئەو دو وەزارەتەوە، مادەی سێیەم دەرحەق خاوەن عەریزەکان جێبەجێ ئەکرێ، بەڵام ئیجازەنامەیان ئەبێ لە لایەن ئیدارەی ئینتیباعاتەوە بدرێتێ.

مادەی 2:

ئەو کەسانەی لە ولایاتی شاهانەدا ئیمتیازی ئەم جۆرە رۆژنامە و پەخشانە ئەخوازن ئەبێ عەریزە بدەن بە حاکمی ولایەت. ئەگەر رەعیەتی دەوڵەتی بەرز بێ بۆ وەزارەتی علوم ئەنوسێ و ئاگاداریان ئەکا. ئەگەر رەعیەتی بێگانە بێ بۆ وەزارەتی شکۆداری کاروباری دەرەوە ئەنوسێ. ئەگەر مەرجەکانی م3 یان تێدا بێ ئیجازەنامەکەیان بۆ حاکم بۆ ئەنێرێ.

مادەی 3:

کەسێ کە ئەیەوێ رۆژنامە دابمەزرێنێ، ئەگەر رەعیەتی دەوڵەتی بەرز بێ، ئەبێ تەمەنی لە 30 ساڵ کەمتر نەبێ و، بە تاوانی جنحە و جنایت سزا نەدرابێ و، خاوەنی مافی تەواوی کەسایەتی خۆی بێ، لەم حالەتەدا ئەتوانێ ئیجازە وەربگرێ.

ئەگەر رەعیەتی بێگانە بێ، ئەبێ وەکو رەعیەتی دەوڵەتی بەرز پێڕەوی مەرجەکانی ئەم قانونە بکا، لە کاتی روودانی تاوانی چاپەمەنیدا رەفتارێ کە لە گەڵ رەعیەتی دەوڵەتی بەرز لە دیوانخانە و دادگادا ئەکرێ بە هەمان تەرتیب و ئوسوڵ بەرامبەر بەویش ئەکرێ. ئەگەر ئەم مەرجانەی قبوڵ کرد، ئیجازە بەویش ئەدرێ.

مادەی 4:

لە گەڵ عەریزەیەکدا کە لە م1 دا باس کرا توغراسەنەدێ بە مۆر و ئیمزاکراوی باسی ناوی رۆژنامە و ناوی چاپخانە و بەڕێوەبەری بەرپرسی و رۆژانی چاپی، کە چەن رۆژ لە مانگێکدا چاپ ئەکرێ، ئەبێ پێشکەش بکا. بەڕێوەبەری رۆژنامە بە قەڵەمی خۆی دانەیەک ئیمزا ئەکا و ئەینێرێ بۆ ئینتیباعات دوای ئەوە نسخەکانی تر بە ئیمزای خۆی چاپ ئەکا. لە ولایەتەکاندا پێشکەش بە حاکمی ولایەتی ئەکا.

ماددەی 5:

کاتێ کە خاوەن و بەڕێوەبەری ڕۆژنامە و بڵاوکراوە ئیجازەکەی خۆیان بدەن بە کەسێکی تر، ئەبێ ئاگاداری مەرجەع بکەن. هەمان کەس ئەبێ بە پێی ماددەکانی 1 و 2 و 3 ئیجازە وەربگرێ. ئەگەر ڕۆژینامەکە و چاپخانەش بگۆڕێن ئەبێ ئاگاداری مەرجەع بکەن.

ماددەی 6:

ڕۆژنامەی سیاسی کە ئێستا لە ئەستەموڵ و مەمالیکی شاهانەدا دەرئەچن لەم ئیجازە ڕەسمییە بەخشراون و حوکمی ئیختار و ئیعلان دەربارەیان هەڵوەشێنراوەتەوە، بەڵام دوای ئەوە ئەبێ هەموویان پێڕەوی ڕێنماییەکانی ئەم قانونە بکەن.

ماددەی 7:

لە پایینی هەر وتارێ یا باسێکا کە لە لایەن یەکێکی ترەوە لە ڕۆژنامەکەدا بڵاو ئەکرێتەوە ئیمزا ئەکرابێ، ئۆباڵی ئەوە لە ئەستۆی هەمان ڕۆژنامەنوس دایە کە ئیمزای کردوە. ئەگەر ئیمزای نوسراو بە پێچەوانەی ئەم قانونەوە بێ، خاوەنی ڕۆژنامە و نوسەری وتار هەردو لە بەرپرسیارێتیدا بەشدارن.

ماددەی 8:

ئەگەر لە سەرۆکایەتی ئینتیباعاتەوە لە ئەستەموڵ و لە لایەن حاکمی ولایەتەکانەوە نوسینی ڕەسمییان بۆ بنێردرێ، بە بێ داوای پارەی نرخەکەی ئەبێ لە چاپی یەکەم و دوەمی ڕۆژنامەدا بنوسرێ. ئەگەر لە ڕۆژنامەدا ناوی کەسێکی بەڕێز بە ئاشکرا یان بە کینایە ببرێ و ئەو کەسە وەڵامنامەیان بۆ بنێرێ ئەبێ لە چاپی یەکەم و دوەمدا بێ پارە بڵاوی بکەنەوە، بەو مەرجەی لە دو ئەوەندەی وتارەکەی پێشو درێژتر نەبێ.

ماددەی 9:

ڕۆژنامە و بڵاوکراوەی تر کە بابەتی سیاسی و جیاوازی تێ دایە و بەدگۆیی بەرامبەر دەوڵەتی بەرز کردوە و بیری دوژمنایەتی هەیە و، لە مەمالیکی دەرەوەدا چاپ ئەکرێ، گەیشتنی بە مەمالیکی پارێزراو قەدەغەیە.

بەشی دوەم
دەربارەی سزادان

ماددەی 10:

هەرکەس بە بێ ئیجازەی دەوڵەتی بەرز، واتە پێچەوانەی ئەم قانونە، ڕۆژنامە یا پەخشە دابمەزرێنێ و بڵاو بکاتەوە بۆ هەر نسخەیەک یا جزوەیەک 10 لیرەی زێڕ تاوانەی لێ ئەسێنرێ. ڕۆژنامەکەشی دائەخرێ.

ماددەی 11:

هەرکەس بە حوکمی م4 ی ئەم قانونە نسخەیەکی ئیمزاکراو بۆ مەرجەعەکەی خۆی یا بە بێ ئیمزا بڵاو بکاتەوە 10 لیرەی زێڕ تاوانەی لێ ئەسێنرێ.

ماددەی 12:

ئەگەر رۆژنامەنوس لە بڵاوکردنەوەی ئـەو نوسـینە رەسـمییانەی کـە لـە م8 دا وتـراوە کـە لـە لایـەن حکومەتەوە ئەنێردرێ سەرپێچی بکا بە 2 تا 25 لیرە تاوانە سزا ئەدرێ. یا وەڵامنامەیـەک کـە لـە یـەکێ لـە خەڵکەوە بۆی ئەنێردرێ نەنوسێ. لە 2 تا 25 لیرە تاوانەی لێ ئەسێنرێ.

لە سەر وتاری تر کە ئەهێنێ شکاتی لێ بکرێ، بە جیا حوکم ئەدرێ.

ماددەی 13:

هەروەک لە بەشی دوەمی قانونەکەدا رون کراوەتەوە، هەرکەس بە هۆی رۆژنامەوە هەنـدێ کـەس هـان بدا بۆ فەسادێ کە ئاسایشی ناوخۆی دەوڵـەتی بـەرز و ئاسایشـی مـەمالیکی پـارێزراو تێـک بـدا، سـزادانی هاوبەش کە دەرحەق کەسێکی وا بە دەرەجەی جنح و جنایە بێ. کەسی هاندەر و رۆژنامەنوس شایانی هەمان سزان. چاپی ئەو رۆژنامەیەش بۆ ماوەیەک یا بە یەکجاری قەدەغە ئەکرێ.

ماددەی 14:

هەر رۆژنامەنوسێ پێچەوانەی ئادابی گشـتی و محاسـن اخلاقـی میلـەتی شـتێ بنوسـێ یـا بـە هـۆی رۆژنامەوە سوکایەتی بە یەکێ لە دینە باوەکان بکا لە 1 لیرە تا 25 لیـرە تاوانـەی لـێ ئەسـێنرێ یـان لـە 1 حەفتە تا 3 مانگ بەند ئەکرێ.

ماددەی 15:

ئەگەر رۆژنامەنوس دەرحەق سەڵتەنەتی بەرز و خانەوادەی سەڵتەنەتی قسـە و دەربڕینـی نـەگونجاوی بەکارهێنا یان دژی حکومەتی ئەعلاحەزرەتی هومایون پڕکێشیی کرد. لە 6 مانگ تا 3 ساڵ گرتن و یا لە 25 لیرە تا 150 لیرە تاوانەی لێ ئەسێنرێ.

ماددەی 16:

ئەگەر نوسینێ ئـابروی وەزیرەکـانی دەوڵـەت و سـەرۆکەکانی ولایەتـە سـەربەخۆکان و مومتازەکـان بشکێنێ، نوسەر لە 1 مانگ تا 1 ساڵ گرتن یا 5 لیرە تا 100 لیرە تاوانە سزا ئەدرێ.

ماددەی 17:

ئەگەر قسە و دەربڕینێ دژی پاشایانی هاوپەیمانی دەوڵەتی بەرز بنوسرێ لە 3 مانگ تا 1 ساڵ گرتن یا لە 5 لیرە تا 100 لیرە تاوانە سزا ئەدرێ.

ماددەی 18:

زەم، ئەوەیە کە کاری تایبەتی کەسێ یا دەزگایەک بنوسرێ ببێتە هـۆی ئـەتکی نـاموس و شـکانی نرخی.

قەدح، ئەوەیە بێ ئەوەی کاری تایبەتی‌یان باس کرابێ سوکایەتی‌یان پێ کرا بـێ یـا جنێویـان پـێ درا بێ.

ماددەی 19:

ئەگەر زەم و قەدح بەرامبەر هەیئەتێکی مجلس و دادگا یا کۆمیسیۆن بکرێ پڕکێشیکەر بە 15 ڕۆژ تـا 1 ساڵ یا لە 2 لیرە تا 50 لیرە تاوانە سزا ئەدرێ.

ماددەی 20:

ئەگەر زەم دەرحەق مامورین و کارمەندانی دەوڵەت بێ لە 10 ڕۆژ تا 10 مانگ گرتن و لە 1 لیـرە تـا 20 لیرە تاوانە ئەسێنرێ.

ماددەی 21:

زەم دەرحەق سەفیری گـەورە و وەزیـری موختـار و مەسـڵەحەتگوزار و کارمەنـدانی تـری دەوڵـەتانی بێگانەی نیشتەجێی دەوڵەتی بەرز بنوسرێ. پڕکێشیکەر بە 8 ڕۆژ تا 8 مانـگ گـرتن و لـە 1 لیـرە تـا 30 لیرە تاوانە سزا ئەدرێ.

ماددەی 22:

زەم دەرحەق کەسانی ئاسایی ڕۆژنامەنوس لە 50 قرۆش تا 50 لیرە تاوانە یا لە 5 ڕۆژ تـا 50 ڕۆژ گرتن سزا ئەدرێ.

ماددەی 23:

زەم دەرحەق کارمەندێکی دەوڵەتی بنوسرێ سزای پێشو ئەدرێ وە ئەگەر لـە کـاتی ڕاپەڕانـدنی کـاردا زەم دەرحەق کارمەند بنوسرێ ئەگەر لە دادگادا سابیت کرا نوسەر سزا نادرێ و. ئەگەر کارمەند قەدح کرا بو. تەنیا سزای قەدحەکە ئەدرێ.

ماددەی 24:

دەرحـەق کارمەنـدانی دەوڵـەتانی دۆسـت و دەوڵـەتی بـەرز وەکـو لـە ماددەکـانی 20 و 21 دا ڕون کراوەتەوە قەدح روبدا، پڕکێشیکەر بە 5 ڕۆژ تا 5 مانگ گرتن و لـە 50 قـرۆش تـا 15 لیـرە تاوانـە سـزا ئەدرێ.

ماددەی 25:

قەدح دەرحەق کەسانی ئاسایی، پڕکێشیکەر لە 2 ڕۆژ تا 2 مانگ گرتن و لە 30 قرۆش تـا 50 لیـرە تاوانە ئەسێنرێ.

ماددەی 26:

ئەگەر ڕۆژنامەنوس بە ئەنقەست هەواڵی درۆ و بەڵگەی ساختە بە نیازی خراپ بنوسێ یان ئەم جـۆرە هەواڵانە لە ڕۆژنامەی ترەوە رابگوێزێ. لە 1 مانگ تـا 1 سـاڵ گـرتن یـا لـە 10 لیـرە تـا 50 لیـرە تاوانـە ئەسێنرێ.

مادەی 27:

ئەو سزایانەی دەرحەق رۆژنامەنوسان بە پێی مادەکانی 15 و 16 و 17 و 21 ئەبێ بدرێ، لە لایەن حکومەتەوە ئەشێ لابرێ. ماوەی 1 مانگ ئەتوانرێ قەدەغە بکرێ ئەگەر پێویستی کرد.

مادەی 28:

وێنەی حوکمێ دەربـارەی چـاپی قەدەغـەی رۆژنامـە کـە دەرئـەچێ رۆژنامـەنوس ئـەبێ لـە یـەکێ لـە ژمارەکانی رۆژنامەکەیدا کە تا 1 مانگ چاپ ئەکرێ بڵاو بکاتـەوە. پـارەی چـاپی ئـەم بڕیـارە بـە ئەسـتۆی سزادراو ئەبێ. ئەتوانێ حکم بدا لە چەند رۆژنامەی تریشدا بڵاو بکرێتەوە.

مادەی 29:

ئەگەر لە ماوەی 2 ساڵدا بە پێی ئەم قانونە رۆژنامە یا پەخشە 3 جار حکم درا، حکومەت ئەتوانێ بە یەکجاری یان بۆ ماوەیەک قەدەغەی بکات.

مادەی 30:

ئەگەر بەڕێوەبەر یا خاوەنی بەرپرسی رۆژنامە بە جنحە یا جنایەت بەنـد کـرا رۆژنامەکـەی بـە هـۆی بەڕێوەبەرێکی کاتیەوە ئەتوانێ چاپ بکرێ، بەڵام ئەبێ پێڕەوی ئەم قانونە بکا.

مادەی 31:

ئەگەر لە رۆژنامەکەدا جنحەیەک رویدا هەرکەس بگرێتەوە... دادگایی دەکرێ...

بەڵام بەدنوسی کرا بەرامبەر سەڵتەنەتی هومایون و خانەوادەی سەڵتەنەت و حکومـەتی ئەعلاحـەزرەتی هومایونی و وەزیرانی دەوڵەتی بەرز یا پێچەوانەی دابابی گشـتی و محاسـن اخلاقـی میلـەتی بـێ، حکومـەت مدعی ئەبێ.

ئەگەر بە دینی باو و مەزهەبە باوەکان سوکایەتی کرا تا کارمەندانی ئەو دین و مەزهەبـە داوا نەکـەن لـە لایەن حکومەتەوە دەعوا نابینرێ.

مادەی 32:

ئەگەر لە رۆژنامەدا جنحە رویدا و دوای ئەوە تا 6 مانگ حکومەت یا هیچ کەسـێ مـدعی نـەبو، دوای تێپەڕینی ئەو ماوەیە هەرکەس ئیدیعا بکا گوێی لی ناگیرێ.

مادەی 33:

لە کاتی دوبارەبونەوەی جنحە و جنایتدا ئەگەر لە لایـەن حکومەتـەوە بڕیـار درا بـێ یـان لـە لایـەن دادگاوە بڕیار درا بێ، سزا ئەبێتە دو بەرامبەر.

مادەی 34:

لـە بـارەی جنحـە و جنایـت کـە لـە مادەکـانی 15 و 16 و 17 و 19 و 20 و 21 و 24 دا رون کراونەتەوە کۆمیسیۆنێکی 5 کەسی لە بابی عالی کۆ ئەبێتەوە، پاش لێکۆڵینەوە راپۆرت بۆ دیوانخانەی عـالی

ئەنوسێ. لەوێ حکمی سزادان دەرئەچێ و، جنحە و جنایت کە لە مادەکانی تردا نوسراون لـە دادگـای ئەزمیـە بڕیار ئەدرێ.

مادەی 35:
ئەم قانونە لە 2 ی شەعبانی 1281 ەوە کاری پێ ئەکرێ.

قانونی مافی دانانی عوسمانی

(قانون حق التأليف العثماني)*

ئەم قانونە لە 9 ی مایسی 1326 ی رۆمی، بەرامبەر 9 ی مایسی 1910 ی زاینی دەرچوە.

مادەی 1:

هەمو جۆرە بەرهەمێکی فکری و قەڵەمی مافێکی خاوەنەکەیی بە سەرەوەیە کە پێی ئەوترێ "مافی دانان".

مادەی 2:

بەرهەمەکانی فکر و قەڵەم بریتی‌یە لە هەمو جۆرەکانی کتێب، دانراو، رەسم، تابلۆ، خەت، مەسکۆکات، پەیکەر، پلان، نەخشە، موسەتەح، موجەسەماتی میعماری و جوگرافی و تۆبۆگرافی، هەمو موسەتەحێک و موجەسەمێکی هونەری، تەرانیم و نۆتەی مۆسیقی.

مادەی 3:

مافی دانان ئەمانە لە خۆ ئەگرێ: چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکان، بازرگانی پێوەکردنیان، گۆرینیان بۆ زبانێکی تر، یان کردنیان بە چیرۆکێکی تەمسیلی. هەروەها دەرس و مەوعیزە و خوتبە و ئەوانەش ئەگرێتەوە کە لە پێناوی فێربون و پەروەردە و فوکاهەدا ئەوترێنەوە. بەڵام ئەو نوتقانەی لە ئەنجومەنەکانی مەبعوسان و ئەعیان، دادگاکان، کۆبونەوە گشتییەکان ئەدرێن، هەمو کەسێ ئەتوانێ زەبت و بڵاویان بکاتەوە. بەڵام کۆکردنەوەی خوتبەی خەتیبێک یان دەرسی مامۆستایەک و تەدوین کردن و چاپ کردنی مافێکە لە مافەکانی خاوەنەکەی.

مادەی 4:

ئەو وتار و رەسمانەی لە رۆژنامە رۆژانەکان و کاتی‌یەکاندا بڵاوئەکرێنەوە، ئەگەر بە عیبارەتی "مافی پارێزراوە" و "بڵاوکردنەوەی بۆ خاوەنەکەی ئەبێ قەدەغەیە" بەسرابونەوە. مافی بڵاوکردنەوەیان پارێزراوە. بەڵام ئەو وتار و رەسم و هەواڵانەی بەو شێوەیە نەبەسراونەتەوە مافی دانانیان تیا نیە، بە مەرجێک لە کاتی بەکارهێنانیدا ناوی سەرچاوەکەیان بنوسرێ.

مادەی 5:

نابێ هیچ کەسێ ناوی رۆژنامەکان و تاقمەکان و نامەکان و کتێبە بڵاوکراوەکان لە دانراوەکانی بنێ، بەڵکو هەمو کەسێ ئەبێ ناو و ناونیشانی گشتی لە دانراوەکانی بنێ.

ماددەی 6:

مافی دانان هی دانەرە ئەگەر لە ژیانا بێ. بەڵام دوای مردنی ئەگەڕێتەوە بۆ:

یەکەم: منداڵەکانی و هاوسەرەکانی بۆ ماوەی 30 ساڵ لە دوای مردنی.

دوەم: بۆ باوکەکانی و دایکەکانی

سێیەم: بۆ نەوەکانی بە یەکسانی. وە لەو ماوەیەدا کەس ناتوانێ. بێجگە لە دانەرەکەی و وەرەسەکانی، ئەو دانراوانە چاپ و بڵاو بکاتەوە یان بیانگۆڕێ بۆ زبانێکی تر.

ماددەی 7:

مافی دانانی تابلۆ، خەت، نەقش، رەسم، شکڵ، نەخشە و هەمو جۆرە موجەسەماتێکی میعماری و جوگرافی و تۆبۆگرافی دوای مردن، 18 ساڵە. بەڵام مافی دانانی تەرانیم و نۆتەی مۆسیقی وەکو کتێب و دانراوەکان 30 ساڵە.

ماددەی 8:

قانونەکان و نیزامەکان و فەرمانەکان و تەعلیماتی رەسمی و ئیعلاناتی بازرگانی و پیشەسازی مافی دانانیان تیا نیە، بەڵام ئەوانەی تەعلیقیان لێ ئەدەن و شەرحیان ئەکەن مافیان لە تەعلیق و شەرحەکانا پارێزراوە.

ماددەی 9:

مافی دانان بۆ بەرهەمێ کە دوای مردنی خاوەنەکەی بڵاوئەبێتەوە، لە مێژوی بڵاوکردنەوەیەوە دەس پێ ئەکا.

ماددەی 10:

تەمسیلکردنی ڕۆمانێکی پەخشان سیفەت یان مەنزوم، یاخود تەمسیلکردنی بەشێکی، بە بێ ئیزنی دانەرەکەی نابێ و، مافی چاپکردن و بڵاوکردنەوەی ئەم بەرهەمانە خۆ بە خۆ مافی تەمسیلکردنیشیان ناگرێتەوە.

ماددەی 11:

تەمسیلکردنی ڕۆمانی پەخشان سیفەت و مەنزوم یش. لەو جێگایانەدا کە مەکاتیب و کۆمەڵە تایبەتەکان بە بێ مەبەستی دەسکەوتنی قازانج ئەیکەن، مافی دانان نای گرێتەوە.

ماددەی 12:

ئەشێ هەندێ پارچە لە هەر بەرهەمێ وەربگیرێ بۆ پێویستی یان سودی بەرهەمی ئەدەبی و عیلمی و کتێبی تایبەت بە قوتابخانە و بۆ رەخنەش، بە مەرجێ ناوی دانەرەکەی بهێنرێ.

ماددەی 13:

نوسراوەکان بە بێ ئیزنی خاوەنەکانیان، ئەگەر زیندو بون، یان وەرەسەکانیان، ئەگەر مرد بون، بڵاو ناکرێنەوە.

مادەی 14:

ئەشێ بەرهەمێ لە بەرهەمەکان لە چوارچێوەی حوکمی ئەم قانونەدا لە لایەن موتەرجیمێ یان زیاترەوە تەرجومە بکرێ، وە مافی هەر موتەرجیمێ لە تەرجومە کراوەکەی وەکو مافی دانانە لە دوای مردنی موتەرجیمەکەوە.

مادەی 15:

مافی دانانی ئەو بەرهەمانەی فەرمانگە رەسمیەکان و کۆمەڵە رەسمی و ناسراوەکانی لای حکومەت بڵاویان ئەکەنەوە، ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو فەرمانگە و کۆمەڵانە.

مادەی 16:

ئەگەر بە بێ ڕێکەوتنی پێش وەخت بەرهەمێ لە لایەن ژمارەیەک کەسەوە دانرا یان تەرجومە کرا، ئەوا مافی دانان یان تەرجومە بە شێوەیەکی یەکسان هی هەموویانە. وە ئەگەر یەکێ لە شەریکەکان مرد، ئەوا مافی کەڵک وەرگرتن لەو بەشانەی کە لە ژیانیا بڵاوی کردونەتەوە و لەو دەستخەتانەی کە ئامادە کراون بۆ بڵاوکردنەوە ئەگوێزێتەوە بۆ وەرەسەکەی. لەم حاڵەتەدا مافی دانان بریتییە لە 30 ساڵ و هی تەرجومە 15 ساڵ لە ئیعتباری ڕۆژی مردنی ئاخر دانەری شەریکەوە. خۆ ئەگەر ڕێکەوتنێک لە نێوان شەریکەکانا هەبوبێ ئەوا بە حوکمی ئەو ڕێکەوتنە ئەکرێ، وە ئەگەر خیلاف کەوتە نێوانیان پەنا بۆ دادگا ئەبرێ.

مادەی 17:

ئەگەر بەرهەمێ خاوەنەکەی ئەما، خاوەنەکەی مرد و وەرەسەیشی نەبو، یاخود ماوەی وەرەسەیی تێپەڕی بو، یان وەرەسەیی پچڕا یان هەر هۆیەکی تر، ئەوا هەمو کەسێ مافی چاپکردن و تەرجومەکردنی ئەو بەرهەمەی هەیە.

مادەی 18:

هەمو کەسێ ئەتوانێ ئەو بەرهەمە چاپکراوانەی پێشتر چاپکراون و خاوەنیان نەماوە، وەکو لە مادەی پێشودا باسکرا، چاپ بکاتەوە. بەڵام ئەوانەی ئەیانەوێ بەرهەمێ چاپ بکەن کە پێشتر چاپ نەکراوە، ئەوا لەسەر داوایان لە لایەن وەزارەتی مەعاریفەوە مافی ئیمتیازیان ئەدرێتێ بۆ ماوەی 10 تا 15 ساڵ. لەو حاڵەتەدا بێجگە لە خاوەنی ئیمتیاز و وەرەسەکەی کەسی تر بۆی نیە لەو ماوەیەدا ئەو بەرهەمە چاپ بکا. خۆ ئەگەر لە ماوەی ساڵێکدا ئەو بەرهەمە چاپ نەکرا، یان دوای دەسکردن بە چاپکردنی ساڵێک دوا کەوت، ئەوا مافی ئیمتیازەکەی وەکو ئەبوی لێ ئەدرێ.

مادەی 19:

ئەگەر لە دوای مردنی دانەرەوە بەرهەمێ لەو بەرهەمانەی کەڵکی عام ئەگرن لە بازاڕا نەما و بە هەر هۆیەک بو نە توانرا چاپ بکرێتەوە، وەکو دەسکورتیی وەرەسەی دانەر و ئیهمالییان یان ڕێنەکەوتنیان لەسەر لە چاپدانەوەی، ئەوا وەزارەتی مەعاریف هەلومەرجی لە چاپدانەوەی ئەڕەخسێنێ، لەگەڵ موراعاتکردنی مافی وەرەسە.

مادەی 20:

لەسەر دانەرانی بەرهەمەکان پێویستە 3 دانەی چاپکراو لە بەرهەمەکانیان بدەن بە وەزارەتی مەعاریف لە ئاستانە و بە بەڕێوەبەرێتی مەعاریف لە دەرەوە. وە قەید و تۆماری ئەکەن بۆ ئەوەی مافی دانانی بپارێزن. بەڵام ئەو بەرهەمانەی کە لە یەک نوسخە زیاتریان نیە، وەکو تابلۆ و پەیکەر و هەڵواسراو (مەدالیا)، لەم مامەڵەیە دەرهاوێژراون.

مادەی 21:

لەو دەفتەرە تایبەتی‌یانەدا کە لە وەزارەتی مەعاریف و بەڕێوەبەرێتی‌یەکانیدا بۆ مافی دانان رێکئەخرێن، ماهیەتی دانەر و ناوی بەرهەمەکە و بابەتەکەی و مێژوەکەی و شوێنی چاپکردنی و ژمارەی لاپەرەکانی قەید ئەکرێن و ژمارەیەکیشی بە ریز ئەدرێتێ. دوایی لە لایەن خاوەنی بەرهەمەکە یان وەکیلەکەیەوە ئیمزا ئەکرێ.

مادەی 22:

لە فەرمانگەکانی محاسەباتی مەعاریف تەنیا چارەکە لیرەیەک وەکو خەرجی قەید و تۆمار وەرئەگیرێ. لە بەرامبەرا وەزارەتی مەعاریف یان بەڕێوەبەرێتی‌یەکانی عیلم و خەبەرێک ئەدەن کە جێگەی سەنەد ئەگرێتەوە و کاری پێ ئەکرێ تا لە دادگایی‌یەکا پێچەوانەی ئەسەلمێنرێ.

مادەی 23:

مامەڵەی قەیدی مەتبوعاتی کاتی هەمو کۆتایی ساڵێک ئەکرێ. لە کاتی بینینی ئەو نوسخانەی بڵاوکراونەتەوە و، تۆمارکردنیان.

مادەی 24:

گوێ لە داوای مافی دانانی ئەو بەرهەمانە ناگیرێ کە تۆمار نەکراون. تا تۆمار ئەکرێن. لە کۆتایی هەمو ساڵێکا لە رێگەی رۆژنامەکانەوە ئەو بەرهەمانە و ناوی دانەرەکانیان بە رەسمی رائەگەیەنرێن کە لە ماوەی ئەو ساڵەدا قەید و تۆمار کراون.

مادەی 25:

خاوەنی بەرهەم یان موتەرجیم یان خاوەنی ئیمتیاز یان وەرەسەکانیان ئەتوانن لە ماوەی کاتی نیزامی‌دا مافی دانان یان ئیمتیاز بە یەکجاری یان بە موەقەت بفرۆشن یا واز لێ بێنن؛ یاخود ژمارەی نوسخەی فرۆشراو دیاری بکەن بە گوێرەی رێکەوتنێک بەرامبەر پارە یان بێ بەرامبەر. ئەو کاتە کڕیار یان وەرگر بە مەرج جێگەی خاوەنەکەی ئەگرێتەوە. تەنانەت ئەگەر کڕیار یان وەرگر پێش تەواو بونی ماوەی دیاریکراو مرد، وەرەسەکەی لە باقی ماوەکەدا ئەتوانێ تەسەڕوفی پێوە بکا.

مادەی 26:

پێویستە بەڵێننامەی فرۆشتن یان وازلێهێنان لە وەزارەتی مەعاریف لە ئاستانە و لە بەڕێوەبەرێتی‌یەکانی لە دەرەوە، تۆمار بکرێ. بۆ ئەوە نیو لیرەی عوسمانی خەرجی قەید، وەرئەگیرێ. وە لە

دانگاکان له کاتی پیشاندانی هەر بەڵێننامەیەکدا کە بەم شێوەیە قەید نەکرابێ، وەرنەگیرێ و نەنێردرێ بۆ سنوقی مەعاریف.

مادەی 27:

نوسەران و ئەسحابی سەناعەت، ئەوانەی بۆ کەسانی تر کار نەکەن، ئیعتبار نەکرێن بەوەی مافی دانانیان فرۆشتوە، ئەگەر ڕێکەوتنێکی تایبەتی لە نێوانیاندا نەبێ.

مادەی 28:

چاپکەر ناتوانێ بە بێ ئیزنی نوسەر دەسکاری بەرهەمەکەی بکا. ئەگەر شتی وەها کرا، لە ڕێگەی دادگاوە بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکە قەدەغە نەکرێ و وێنەیەکی بڕیارەکە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاونەکرێتەوە و چاپکەرەکەش ناتوانێ ئەو کرێیە لە نوسەرەکە وەربگرێتەوە کە داویەتێ.

مادەی 29:

چاپکردنی کتێبێک و تەمسیلکردنی لە ماوەی حقوقیدا بە بێ ئیزنی خاوەنەکەی بە لاسایی کردنەوە دائەنرێ، هەروەها تەمسیلکردنی چیرۆکێکی پەخشان سیفەت یان مەنزوم لە ماوەی حقوقیدا بە بێ ئیزنی خاوەنەکەی وە چاپکردنی نۆتەی مۆسیقا و لەبەرگرتنەوەی نەخشە و تابلۆ و ڕەسم و جۆرەکانی خەت بە فۆتۆگراف یان بە ئامرازی تر و دروستکردنی چوارچێوە بۆ بەرهەمی قەڵەم و مۆسیقا بە ئامرازی سەناعی، حوکمی لاسایی کردنەوەیان لەسەرە. لاسایی کەرەوان بە گوێرەی مادەی 32 ی ئەم قانونە سزا ئەدرێن.

مادەی 30:

نرخی بەرهەمی دانراو و هونەری دانسقە بۆ غەیری خاوەنەکەی بێ، بە ئینتیحال لە قەڵەم ئەدرێ. هەروەها هەرکەس عیباراتی ناو کتێبێ یان سروودێکی مۆسیقی پاش و پێش پێ کرد یاخود لە سود لێ وەرگرتندا هەموی بەشێوەیەک تەحریف کرد کە ڕێچەڵەکەکەی بناسرێتەوە، بەڵام کردی بەهی خۆی، حسابی مونتەحیل (خۆ بە کەسێی کە کەر) ی بۆ ئەکرێ.

تێبینی:

گومانم هەیە وشەیەک، عیبارەتێک لەم مادەیەدا کەوتبێ. سەرچاوەیەکی کەشم لە بەردەست نەبو بۆ بەراورد. لە بەر ئەوە بۆ ئەمانەت، لێرەدا دەقەکەی بە عەرەبی یش ئەنوسمەوە:

ان قيمة الآثار في التاليف والفنون النفيسة لغير اصحابها يعد انتحالا وكذلك من قدم واخر عبارات كتاب او اناشيد موسيقية او طرز افادتها كله بصورة يفهم منها الاصل واسندها لنفسه يعد بحكم منتحل.

مادەی 31:

ڕەخنە و شەرح و پەراوێز نوسین بە ئینتیحال حساب ناکرێن. هەروەها ئەگەر دانەر هەندێ رستەو بڕگەی لە بەرهەمێکی ترەوە بۆ بەرهەمەکەی گواستەوە و ئاماژەی پێدا کە لە شوێنێکی کەی وەرگرتون، نابێ بە مونتەحیل.

مادەی 32:

کەسێ بەرهەمێکی چاپ کرد کە مافی دانانی لەسەر بێ و پرسی بە خاوەنەکەی نەکردبێ. یـان بـوە هۆی لە چاپدانی، یاخود چیرۆکێکی پەخشان سیفەت یـان مـەنزومی کـرد بـە تەمسـیل، لـە 25 تـا 100 لیرەی عوسمانی تاوانەی لێ ئەسێنرێ و لە هەفتەیەکیشەوە بۆ دو مانگ حەپس ئەکرێ و بەرهەمەکەش لـە دەرەوە دەسی بە سەرا ئەگیرێ. ئەو کەسەشی داخڵی مەمالیکەکانی عوسمانی کـردوە تاوانەیـەکی نەقـدی لێ ئەسەنرێ کە بریتی‌یـە لـە 25 تـا 101 لیـرەی عوسـمانی. ئەوانەشـی ئـەم چاپکراوانـە ئەفرۆشـن و چیرۆکەکەی ئەزانن یاخود دایئەنێن بـۆ فرۆشـتن. لـە 5 تـا 25 لیـرەی عوسـمانی تاوانـەی نەقـدیان لـێ ئەسێنرێ.

مادەی 33:

ئەگەر دەعوایـەکی زەرەر و خەسـارەت لـە لایـەن خـاوەنێکی زەرەر لـێ کـەوتوی بەرهەمێکـەوە برایـە دادگایەک، بە گوێرەی دەعواکە هەمان دادگا بڕیارێکی بۆ دەرئەکا.

مادەی 34:

ئەو چاپکەرانەی ژمارەی زیاتر لەوە چاپ ئەکەن کە لەگەڵ دانەرەکەی لەسەری ڕێککەوتون، مامەڵەی ئەو کەسانەیان لەگەڵ ئەکرێ کە ئەمانەتیان نـە پاراسـتوە و دەس بەسـەر نوسـخە زیادەکـان و ئـەو پارانـەشدا ئەگیرێ کە لە فرۆشتنیان دەستی کەوتوە و هەمویان ئەدرێنەوە بە خاوەنی بەرهەمەکە.

مادەی 35:

حوکمەکانی مادەی 32 بە سەر لاسایی کەران و مونتەحیلەکان یشدا جێبەجێ ئەبن.

مادەی 36:

خاوەنـەکانی دانـراوی هاوبـەش نـەتوانن بـە تـاک (بـە جیـا) موراجەعـەی دادگـا بکـەن و داوای قەرەبوی ئەو زەرەر و خەسارەیە بکەن کە بە هۆی پامالکردنی مافی تەسەڕوف لە لایەن کەسـانی تـرەوە، لێیان کەوتوە.

مادەی 37:

خاوەن قەرز ناتوانی بەرهەمی لە چاپ نەدراوی دانەر لە داتی قەرز حیجز بکا، وە ئەگەر بڕیاری دادگـا دەرچو بۆ فرۆشـتی ئـەو بەرهـەم و دانراوانـەی حیجزیـان لەسـەر دانـراوە. بایـەخی زۆر بـە پاراسـتنیان و خستنەڕو بۆ فرۆشتنیان و پاراستنی خاوەنەکەی لە غەدر، ئەدرێ.

مادەی 38:

ئەو نیزامەی پەیوەندی بە چاپی کتێبەوە هەیە و لە 8 ی ڕەجەبی سـاڵی 30/289 ئـابی سـاڵی 289 دەرچوە. بەم قانونە خۆی و بڕگە هاوپێچەکانی بەتاڵ ئەبنەوە.

ماددەی 39:

ئەوانەی پێش دەرچونی ئەم قانونە بە بێ پرس و رەزای خاوەنەکەی یان وەرەسەکەی بەرهەمێتکیان لە چاپداوە. لەسەریانە موراجەعەی خاوەنەکەی یان وەرەسەکەی بکەن و رەزامەندییان وەرگرن. ئەگەر بە بێ رەزامەندی خاوەنەکەی دریژەیان بە فرۆشتنی بەرهەمەکە دا، ئەوا بە گوێرەی ئەم قانونە سزا ئەدرێن.

ماددەی 40:

جێبەجێکردنی حوکمی قانون لەسەر ئەو تاوانانەی لەم قانونەدا ناویان هاتوە. وەستاوەتە سەر شکاتی شەخسی.

ماددەی 41:

مافی دانانی ئەو بەرهەمەی بە بێ ئیمزا یان بە ئیمزای خواستراو بڵاوکراوەتەوە. هی بڵاوکەرەوەکەیەتی تا ئەو کاتەی خاوەنەکەی خۆی دەر ئەخا.

ماددەی 42:

وەزیرانی مەعاریف و عەدلیە بەرپرسن لە جێبەجێکردنی ئەم قانونە.

10 ی جەمادی ئەوەل ساڵی 1328: 9 ی مایسی ساڵی 1326 ی شەرقی

* ئەم قانونە مەحمود رەزا ئەمین لە عەرەبییەوە کردویتی بە کوردی

قانونی مەتبوعات

ژ 57 ی ساڵی 1933

دوای سەیرکردنی مادەی ژمارە 23 ی هەموارکراوی قانونی بنچینەیی و پشت ئەستور بەو دەسەڵاتەی خاوەن شکۆ مەلیک فەیسەڵی یەکەم پێی داوم، وە بە رەزامەندی هەردو مەجلسی ئەعیان و نواب، لە باتی خاوەن شکۆ فەرمانم دەرکرد بۆ دانانی ئەم قانونەی خوارێ:

بەشی یەکەم
مەرجەکانی مەتبوع

مادەی 1:

لەم قانونەدا مەبەست لە تەعبیری مەتبوع هەمو رۆژنامە و گۆڤار و رسالەیە یا پەخشەیەکە کە لە کاتێکی دیاریکراو یا جیاوازدا دەربکرێ. پەخشەی بازرگانی و خێری لەمە هەڵاوێردراون.

مادەی 2:

هەمو مەتبوعێ ئەبێ بەرێوەبەری بەرپرسی هەبێ و مەرجە ئەبێ:

1. عیراقی بێ.
2. 25 ساڵی تەمەنی تەواو کردبێ.
3. حوکم نەدرابێ بە گوناهێکی نەسیاسی کە شەرەف لەکەدار بکا یا بە گوناهێ لەکە لە شەرەفی بدا.
4. لە خوێندنگەیەکی بەرز دەر چوبێ. ناوبانگی باش بێ، بۆ مەتبوعی دینی ئیسلامی ئیجازەی دەرسی هەبێ.
5. کارمەند نەبێ و ئەندامی ئەنجومەنی گەل نەبێ.
6. شوێنی دانیشتینی لەو شوێنە بێ کە مەتبوعەکەی لێ چاپ ئەکرێ.
7. خاوەن مەتبوع ئەتوانێ بەرێوەبەری بەرپرسی مەتبوعەکەی بێ ئەگەر ئەو مەرجانەی تێدا بێ کە لەم مادەیەدا نوسراون.

مادەی 3:

ئەوی بیەوێ مەتبوعێ دەربکا ئەبێ خواستێ پێشکەش بە وەزارەتی ناوخۆ بکا بۆ وەرگرتنی ئیجازەی دەرچونی مەتبوع. ئەم رونکردنەوانەی خوارێی تێدا بێ:

1. ناوی داواکار و ناوبانگی و تەمەنی و شوێنی دانیشتنی و رەگەزنامەکەی.
2. ناوی مەتبوع و ئەو زمانەی پێی دەرئەچێ.

3. شوێنی دەرچون و نوسینگەی بەڕێوەبردنی.
4. جۆری بابەتەکانی ئەدەبی یا هونەری یا زانستی یا سیاسییە.
5. کاتی بڵاوکردنەوەی.
6. ناوی بەڕێوەبەری بەرپرس و ناوبانگی و پلەی زانستی و تەمەنی و شوێنی دانیشتنی و ڕەگەزنامەکەی.
7. ئەگەر بەڕێوەبەرانی مەتبوع کۆمپانیایەکی هاوبەش بێ ئەبێ بەڵگەی تۆمارکرین و وێنەیەک لە گرێبەستی کۆمپانیاکە و پێڕەوی ناوخۆ لە گەڵ ناوی نوێنەرەکەی یا بەڕێوەبەری بەرپرسی کاروبارەکانی و، ئەندامانی بەڕێوەبەرایەتیەکەی و تەمەنیان و شوێنی دانیشتنیان و ڕەگەزنامەیان و پیشەکانیان. بەیان بکرێ.
8. ئەگەر مەتبوع هی کۆمەڵە بێ. ئەبێ ناوی ئەندامەکانی دەستەی بەڕێوەبەرایەتی و سەرۆکی بەرپرسی کاروبارەکانی، تەمەنیان و شوێنی دانیشتن و ڕەگەزنامە و پیشەکانیان بەیان بکرێ.

مادەی 4:

1. خاوەن مەتبوع، دوای وەرگرتنی ئیجازە، لە ڕۆژی پێشکەش کردنی خواستەکەیەوە تا ماوەی مانگێ ئەبێ بارمتە بە دراو بەمجۆرەی خوارێ، دابنێ:
أ. ئەگەر مەتبوع لە هەر 15 ڕۆژدا جارێ زیاتر دەرنەچێ بارمتەکە 30 دینار ئەبێ.
ب. ئەگەر مەتبوع لە هەفتەیەکدا جارێ زیاتر دەرنەچێ بارمتەکە 75 دینار ئەبێ.
ج. ئەگەر مەتبوع لە هەفتەیەکدا جارێ زیاتر دەربچێ بارمتەکە 100 دینار ئەبێ.
د. مەتبوعاتی دینی و زانستی و هونەری و ئەدەبی لە بارمتە ئەبەخشرێن.
2. خاوەنی مەتبوع ئەشێ چەرەدی بارمتەکە لە بانکێکدا دابنێ بە ناوی وەزارەتی ناوخۆوە بۆ ئەوەی سود لە قازانجەکەی وەربگرێ. بەڵام بۆی ئەبێ بێ موافەقەتی وەزارەتی ناوخۆ دەسکاری بکا.
3. هەر مەتبوعێ ماوەی 6 مانگ دەرنەچو لە کاتی دانانی بارمتەکەوە، لەغو ئەکرێ.

مادەی 5:

ئەحکامی ئەم مادەیە ئەو مەتبوعانە ناگرێتەوە کە دائیرەکانی حکومەت یا شارەوانییەکان دەری ئەکەن.

مادەی 6:

1. مەتبوع موڵکی خاوەنەکەیەتی. ئەشێ ببێ بە موڵکی یەکێکی تر بەو مەرجەی وەزیری ناوخۆی لێ ئاگادار بکرێ.
2. ئەگەر خاوەن مەتبوع مرد مەتبوع ئەبێتە موڵکی وەرەسەکەی بە پێی قانونی پێڕەوی کراو.
3. ئەگەر خاوەن مەتبوع ئەرکی بەڕێوەبەری بەرپرسی گرتە ئەستۆ، لە کاتی مردنیدا ئەتوانێ بەردەوام بێ لە سەر بڵاوکردنەوە بەو مەرجەی بەڕێوەبەرێکی بەرپرس دابنێن مەرجە قانونییەکانی تێدا بێ.

مادەی 7:

جگە لە خاوەنی مەتبوع کەسی کە بۆی نیە ناوی هەمان مەتبوع یا بە جۆرێ سەرلێتێکدانی تێدا بێ، بە کار بهێنێ.

مادەی 8:

1. ئەگەر خاوەن مەتبوع ویستی گۆڕینێ لە زانیارییەکانی ناو ئەو خواستەدا بکا، کە لە م3 دا رون کراوەتەوە، ئەبێ وەزیری ناوخۆ لەو گۆڕینە ئاگادار بکا. بەڵام ئەگەر ویستی کاتی بڵاوکردنەوەی بگۆڕێ ئەبێ بە پێی م4 ی ئەم قانونە بارمتەکەی تەواو بکا.

2. ئەگەر یەکێ لە مەرجەکانی بەڕێوەبەری بەرپرس نەما، ئەبێ دەسبەجێ مەتبوع رابوەستێ و، وەزیری ناوخۆی لێ ئاگادار بکرێ.

3. خاوەن مەتبوع بۆی نیە پاشکۆ بۆ مەتبوعەکەی دەر بکا بێ موافەقەتی وەزیری ناوخۆ، مەگەر مەتبوعەکەی هەفتەی لە جارێ زیاتر دەربچێ.

4. خاوەن مەتبوع ئەبێ لە پایتەخت وەزیری ناوخۆ یا موتەسەریف لە لیواکاندا، لە هەر گۆڕانێکی بە سەر حاڵەتە باسکراوەکانی برگەکانی 7 و 8 ی م3 ی ئەم قانونەدا دێ، لە ماوەی 3 رۆژدا لە رودانی گۆڕانەکە ئاگادار بکا.

مادەی 9:

ئەگەر خاوەن مەتبوع ویستی دەس لە مافی خۆی لە مەتبوعەکە هەڵبگرێ، ئەبێ وەزیری ناوخۆ لەوە ئاگادار بکا، ئەوسا مەتبوعەکە لەغو ئەکرێ و، بە پێی م15 ی ئەم قانونە بارمتەکەی بۆ ئەگێڕدرێتەوە، ئەگەر کۆسپێ لە گێڕانەوەیدا نەبێ.

مادەی 10:

1. بەڕێوەبەری بەرپرس ئەبێ ناوی خۆی و ناوی ئەو چاپخانەیەی لێی چاپ ئەکرێ، لە سەروی مەتبوعەکەدا یا لە خوارویدا بنوسێ.

2. لە هەمو ژمارەیەک 2 دانە بنێرێ بۆ هەر یەک لە وەزیری ناوخۆ و داواکاری گشتی یا جێگرەکەی لە پایتەخت. وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە بڕیار بدا، کە لە 5 دانە زیاتر نەبێ، بۆ ئەو فەرمانبەرانەی دانراون بۆ چاودێری مەتبوعەکان.

مادەی 11:

فرۆشیاری مەتبوع ئەبێ بەڕێوەبەری پۆلیسی ناوچەکە لە شوێنی و ناسنامە و شوێنی دانیشتنی ئاگادار بکا بۆ ئەوەی لە دەفتەری تایبەتیدا تۆماری بکا و، بەیانێکی دەربارەی بە خۆڕایی بداتێ. فرۆشیار بۆی نیە جگە لە ناوی ئەو مەتبوعەی ئەیفرۆشێ هاواری تر بکا.

بەشی دوەم
راگرتن و ئیلغا

مادەی 12:

وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە هۆشیاری بدا بە بەرێوەبەری بەرپرس ئەگەر مەتبوعەکەی شتێ بلاو بکاتەوە:

1. ئاسایشی ناوەکی یا دەرەکی دەوڵەت تێک بدا.
2. ببێتە هۆی رق و کینە لە ناو ریزەکانی گەل و چینەکانیدا بە جۆرێ ئاسایش بشێوێنێ.
3. کار لە پێوەندی دۆستانەی عیراق و دەولەتانی بێگانە بکا.
4. ئاداب و رەوشتی گشتی بشێوێنێ.
5. راستی بشێوێنێ بە نیازی وروژاندنی رای گشتی.

مادەی 13:

أ. ئەگەر بە پێی مادەی پێشو بەرێوەبەری بەرپرس بۆ یەکەم جار هۆشیار کرایەوە، بەلام بۆ جاری دوەم هەمان شتی بلاوکردەوە کە لە مادەی ناوبراودا رون کراوەتەوە، لە ماوەی 30 رۆژدا لە رۆژی ئاگادار کردنی هۆشیاریەکەوە، وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە بریاری راگرتنی (تەعتیل) بدا بۆ ماوەیەک لە 10 رۆژ زیاتر نەبێ.

ب. ئەگەر لە مەتبوعەدا شتێ بلاوکرایەوە کەرامەتی کەسانێ بگرێتەوە، یا ناوبانگیان، بێ ئەوەی سەرپێچییەکی قانونییان درابێتە پاڵ، یا بێ ئەوەی رەخنەی لە کارێکی دیاریکراویان گرتبێ، یا ئەگەر کارمەند بون-بێ ئەوەی لە مەتبوعەکەدا شتێ نوسرا بێ پێوەندی بە رەفتاریان یا نیشەکانیان لە دەوڵەتدا هەبێ، وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە مەتبوع بۆ ماوەی 10 رۆژ رابگرێ بێ هۆشیارکردنەوەی پێشەکی.

ج. ئەگەر مەتبوع بە پێی برگەی (أ) راگیرا دیسان شتی بلاوکردەوە وەکو لە مادەی پێشودا باس کراوە پاش تەواو بونی ماوەی راگرتنی بە ماوەی کەمتر لە ساڵێ، وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە پرسەکە بخاتە بەردەم ئەنجومەنی وەزیران. ئەنجومەن بۆی هەیە بریاری راگرتنی بدا بۆ ماوەیەک لە 1 مانگ تێ نە پەرێ.

مادەی 14:

ئەگەر مەتبوع بە بریاری ئەنجومەنی وەزیران راگیرا دوای تەواو بونی راگیرانەکەی شتی بلاوکردەوە کە لە مادە 12 دا باس کراوە، وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە پرسەکە بە دادگا بسپێرێ. دادگا بۆی هەیە بریاری راگرتنی بدا بۆ ماەیەکی کاتی یان هەمیشەیی.

مادەی 15:

1. ئەگەر مەتبوعێ بۆ ماوەیەکی کاتی راگیرا، خاوەنەکەی بۆی نیە داوای گێرانەوەی بارمتەکەی یا حەوالەکردنی بۆ کەسێکی کە بکا لە ماوەی راگیرانیدا.
2. ئەگەر مەتبوعێ بە بریاری دادگا لەغو کرا، خاوەنەکەی بۆی نیە داوای گێرانەوەی بارمتەکەی یا حەوالەکردنی بۆ کەسێکی کە بکا، مەگەر پاش تێپەرینی مانگێ بە سەر رۆژی لەغوکردنیدا.
3. ئەگەر لەسەر ناوەرۆکی مەتبوعەکە دەعوا لە سەر بەرێوەبەری بەرپرس کرا، دادگا بۆی هەیە فەرمانی حیجزی بارمتەی مەتبوعەکە بدا.

بەشی سێیەم
بەخشینی ئیجازە بە بێگانە

ماددەی 16:

بێگانە ئەتوانێ خاوەنی مەتبوع بێ بە بڕیاری ئەنجومەنی وەزیران. بەو مەرجەی هاووڵاتی یەکێ لە دەوڵەتانی دۆستی عیراق بێ و، لەوەدا پێڕەوی ڕەفتاری بەرامبەری ناودەوڵەتانی تێدا بکرێ. ئەحکامی ئەم قانونە و ئەوەی لەم فەسڵەدا دێ بە سەریدا جێبەجێ ئەکرێ.

ماددەی 17:

بێگانەی خاوەن مەتبوع ئەبێ:

1. لەسەر ژیننامەی و ڕەفتاری بەڵگە لە لایەن نوێنەری سیاسی حکومەتەکەی یا کۆنسوڵی حکومەتەکەیەوە بهێنێ.
2. مەتبوعەکەی نەکا بە زمانی حاڵی یەکێ لە حیزبە سیاسیەکانی عیراق.
3. بەڕێوەبەرێکی بەرپرسی عیراقی دابنێ مەرجەکانی ماددەی 2 ی ئەم قانونەی تێدا بێ.
4. بارمتە بە دراو لەلای وەزارەتی ناوخۆ دابنێ کە 75 دینارە.

ماددەی 18:

وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە مەتبوعی بێگانە بۆ ماوەیەک رابگرێ لە 3 مانگ تێ نە پەڕێ ئەگەر:

أ. پشتیوانی یا دژایەتی یەکێ لە حیزبە سیاسیەکانی کرد.
ب. بەرهەڵستیی سیاسەتی حکومەتی عیراقی کرد.
ج. شتێکی بڵاوکردەوە کەرامەتی عیراق یا گەلی عیراق بگرێتەوە.
د. شتێکی بڵاوکردەوە کە لە م12 ی ئەم قانونەدایە.

ماددەی 19:

ئەنجومەنی وەزیران، لە سەر پێشنیاری وەزیری ناوخۆ، بۆی هەیە مەتبوعی بێگانە ئیلغا بکا لە هەلومەرجێکی تایبەتیدا کە، ئیلغاکردنەکەی لە بەرژەوەندی گشتی بێ.

بەشی چوارەم
سەرپێچی و سزا

ماددەی 20:

1. سزا ئەدرێ بە تاوانە کە لە 5 دینار زیاتر نەبێ و، ئەگەر دوبارەی کردەوە لە 10 دینار زیاتر نەبێ، یا بە گرتن لە مانگێ زیاتر نەبێ، هەرکەسێ مەتبوعات دەر بکا:

أ. پێش دانانی بارمتەی قانونی و وەرگرتنی ئیجازە، یا پاش ئیلغای یا لە کاتی ڕاگرتنیدا یان

ب. پێچەوانەی ئەوە بجوڵێتەوە کە لە ماددەکانی 3 و 8 ی ئەم قانونەدا نوسراون. وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە فەرمان دەر بکا بۆ دەستبەسەرداگرتنی مەتبوع یا ڕاگرتنی بڵاوکردنەوەی.

2. سزادان بە پێی ئەم مادەیە ڕێ ناگرێ لە سەپاندنی سزادانی قانونیی تر ئەگەر لە مەتبوعەکەدا شتێ هەبو پێویستی بەمە کرد.

مادەی 21:

بە تاوانەیەک سزا ئەدرێ لە 3 دینار زیاتر نەبێ:

1. بەڕێوەبەری بەرپرس، ئەگەر سەرپێچی لە ئەحکامی م10 ی ئەم قانونە کرد.

2. فرۆشیار، ئەگەر سەرپێچی لە ئەحکامی م11 ی ئەم قانونە کرد.

مادەی 22:

1. دانگایی و گفتوگۆی ناو ئەنجومەنی قانون دانان و ئەنجومەنەکانی کارگێڕی و شارەوانی و ئەنجومەنە ڕەسمییەکانی تر، ئەشێ بڵاوبکرێنەوە.

2. کۆنوسی دانگا یا دەزگایەکی ڕەسمی کە بە نهێنی بە پێی قانون کۆبونەتەوە، یا هەر معاملەیەک دانگا بڕیاری بڵاونەکردنەوەی هەموی یا هەندێکی دابێ، ناشێ بڵاوبکرێنەوە.

3. ناشێ شکات و ئەو دانگاییانەی پێوەندییان بە کێشەی ناوزڕاندن و بەدگۆییەوە هەیە کە ناشێ بە قانون ئیسپات بکرێن، بڵاوبکرێنەوە. هەر کەس سەرپێچی ئەمە بکا بە تاوانەیەک سزا ئەدرێ کە لە 15 دینار زیاتر نەبێ.

مادەی 23:

بڵاوکردنەوەی قانون و نیزام پێش ئەوەی لە جەریدەی ڕەسمیدا بڵاوبکرێتەوە، نابێ. ئەوی سەرپێچی بکا بە تاوانەیەک کە لە 7 دینار زیاتر نەبێ سزا ئەدرێ. بەڵام لەم مادەیەدا ڕێگرێک نیە بۆ بڵاوکردنەوەی لائیحەی قانونی.

مادەی 24:

ناشێ ئەو جۆرە دەنگوباس و کاروباری ڕۆژنامەیەی م4 ی قانونی مافی دانانی عوسمانیی 9 ی مایسی 1326 ڕێگەی بڵاوکردنەوەی داون، بە مەرجێ سەرچاوەیان ڕون بکرێتەوە، بڵاوبکرێنەوە، ئەگەر بە لایەنی کەمەوە 24 سەعات بە سەر بڵاوبونەوەیدا تێنەپەڕی بێ. ئەوی سەرپێچی بکا بە تاوانەیەک سزا ئەدرێ لە 7 دینار زیاتر نەبێ.

تێبینی:

مادەی 4 ی قانونی دانانی عوسمانی (قانون التأليف العثماني):

ئەو وتار و ڕەسمانەی لە ڕۆژنامە ڕوژنامەکان و کاتییەکانا بڵاونەکرێنەوە، ئەگەر بە عیبارەتی "مافی پارێزراوە" و "بڵاوکردنەوەی بۆ خاوەنەکەی نەبێ قەدەغەیە" بەستڕابونەوە، مافی بڵاوکرانەوەیان پارێزراوە. بەڵام ئەو وتار و ڕەسم و هەواڵانەی بەم شێوەیە نەبەستڕابنەوە مافی دانانیان تیا نیە، بە مەرجێ لە کاتی بەکارهێنانیاندا ناوی سەرچاوەکەیان بنوسرێ.

ماددەی 25:

1. سزا ئەدرێ بە بەندی بۆ ماوەیەک لە 3 ساڵ تێ نە پەڕێ یا بە تاوانەیەک لە 200 دینار زیاتر نەبێ، یان بە هەردوکیان، هەرکەسێ لە مەتبوعێکا شتێ بڵاوبکاتەوە هەستی نادڵسۆزی بۆ شا بهروژێنێ یا سوکایەتی تێدا بێ بۆ زاتی شاهانە یا شاژن، یا وەلیعەهد، یا نائیبی شا.

2. بەڵام ئەگەر سوکایەتی بە ئەندامێکی بنەماڵەی شاهانە کرا بو کە لە قانونا دیاری کرابێ، یا بە یەکێ لە شاکانی دەوڵەتانی دۆستی عیراق، یا سەرۆکی حکومەتەکەی، بە بەندی بۆ ماوەیەک کە لە 1 ساڵ تێ نە پەڕێ یا بە تاوانەیەک کە لە 75 دینار زیاتر نەبێ سزا ئەدرێ.

ماددەی 26:

سزا ئەدرێ بە ماوەیەک گرتن لە 6 مانگ تێ نە پەڕێ یا بە تاوانەیەک کە لە 50 دینار زیاتر نەبێ، هەرکەسێ لە مەتبوعێکا سوکایەتی بە نوسین یا بە وێنە بە دەستەی وەزیران، مجلسی امە، یا بە یەکێ لە ئەندامەکانی بکا، یا بە جەیش یا بە دەزگایەکی رەسمی، یا بە یەکێ لە کارمەندانی حکومەت، یا بە هەندێکیان بە هۆی بە جێ هێنانی ئەرکەکانیانەوە، بێ ئەوەی ناو ببا، یا ماددەیەک تەرخان بکا، بە جۆرێ کە شەرەفیان یا شەرەفی هەندێکیان بگرێتەوە.

ماددەی 27:

سزا ئەدرێ بە ماوەیەک کە لە 3 مانگ زیاتر نەبێ یا بە تاوانەیەک کە لە 25 دینار زیاتر نەبێ، هەرکەسێ شتێ لە مەتبوعێکا بڵاوبکاتەوە ئیهانە بێ بۆ کەسێ یا نهێنییەک بدرکێنێ بە بڵاوکراوە تەعەروز بێ بۆ کەرامەتی کەسێ یا شەرەفی یا زەرەر بدا لە ناوبانگی یا سامانەکەی، یا بە جۆرێکی تر شتێکی بڵاوکردەوە تەعەروز بە شەرەفی یا ناوبانگی بێ یا بە نیازی هەڕەشە لێ کردنی بۆ کێشانەوەی پارە، یا کرێی ئیعلانی بڵاوکراوە لە مەتبوعەکەیدا پێچەوانەی کرێی بڕیار دراو، یا ئەوەندەی ئەو، یا دەسکەوتی لەم بابەتە بۆ خۆی یا بۆ یەکێکی تر. بەڵام قەزف و سەب بڵاوکەرەوەکانیان بە پێی قانونی عقوبات سزا ئەدرێن.

ماددەی 28:

سزا ئەدرێ بە گرتن بۆ ماوەیەک لە 1 ساڵ زیاتر نەبێ یا بە تاوانەیەک کە لە 75 دینار زیاتر نەبێ هەرکەسێ لە مەتبوعێکا شتێکی رەسمیی بڵاوبکاتەوە پێوەندی بە لەشکرکێشی جەیش یا هەر کارێکی سەربازی یا مدنییەوە هەبێ، کە بزانێ ناگادار بونی لەوانە بە جۆرێکی نارەوا بوە، یا بە هۆی درکاندنییەوە بوە لە کەسێکی تر بە جۆرێکی ناقانونی، یا سوکایەتی بە جەیش، وە ئەگەر بزانێ بڵاوکردنەوەی زەرەر بە بەرژەوەندی دەوڵەت ئەگەیەنێ، یا ئەبێ بە هۆی ئەوە، سزا ئەدرێ بە بەندی بۆ ماوەیەک لە 3 ساڵ تێ نە پەڕێ یا بە تاوانەیەک لە 200 دینار زیاتر نەبێ.

ماددەی 29:

1. لە سەر خاوەن مەتبوع پێویستە بە خێرایی لە هەمان شوێنا کە قەزف یا ئیهانەی بەرامبەر کەسێ تێدا نوسراوە، ئەو وەڵامە بڵاوبکاتەوە کە لە هەمان کەسەوە، یا لە وەکیلەکەیەوە، یا لە یەکێ لە کوڕ و نەوەکانیەوە، ئەگەر بڵاوکراوەکە قەزفی مردو بو، بڵاوبکاتەوە. بەو مەرجەی وەڵامەکە بە قەوارە گونجاو بێ لە گەڵ بڵاوکراوەکە.

2. ئەبێ وەڵامدانەوەکانی کە حکومەت ئەیاننێرێ لە وەڵامی ئەو بڵاوکراوانەدا کە بە پێچەوانەی ڕاستییان ئەزانێ، بڵاوبکرێنەوە.

3. خاوەنی مەتبوعێ کە دادگایی تایبەت بە یەکێکی بڵاوکردەوە ئەبێ ئەو بڕیارەش بڵاوبکاتەوە کە لە ئەنجامی دادگاکەدا دەرچوە، ئەگەر ئەو کەسە داوای کرد.

4. خاوەن مەتبوع ئەبێ ئەوەی لە بڕگەکانی 1 و 2 و 3 ی ئەم مادەیەدا باس کران بڵاوبکاتەوە بە هەمان تیپ و لە هەمان ستوندا، لە یەکەم ژمارەی مەتبوعەکەیدا. ئەوی سەرپێچی ئەمە بکا سزا ئەدرێ بە تاوانەیەک لە 20 دینار زیاتر ئەبێ.

مادەی 30:

1. هەر یەکێ لەوکەسانەی لە خوارێ ناوبراون بە پێی ئەم قانونە بە ناشر دائەنرێن:

بەڕێوەبەری بەرپرس لە هەمو حاڵەتێکا و، خاوەنی وتاری شایانی سزادان ئەگەر ئیمزای هەبو، خاوەن چاپخانە و فرۆشیار لە کاتی نەناسین یا نەدۆزینەوەی بەڕێوەبەری بەرپرس و خاوەنی وتاردا.

2. بەڵام دابینکردنی زەرەری ئەدەبی و مادی ئەکەوێتە سەر خاوەن وتار، ئەگەر هەبو، وە سەر بەڕێوەبەری بەرپرس و خاوەن مەتبوع پێکەوە.

مادەی 31:

داواکاری گشتی ئەو دەعوایانە بەرز ئەکاتەوە کە پێکدێ لە سەرپێچی مادەکانی ئەم قانونە و دەعواکانی ئیهانە بە پێی مادەکانی 25 و 26 و بە پێی م29 ئەگەر ئیهانە یا قەزف و سەبی سەفیر، یا نوێنەری یەکێ لە دەوڵەتانی مەوجود لە عیراق کرا بو، بەڵام ئیهانە و قەزف و سەبی یەکێکی تر، مدعی شەخسی، یا وەرەسەکەی ئەیکا، ئەگەر مرد بو.

مادەی 32:

وەزیری ناوخۆ بۆی هەیە فەرمان دەر بکا بە موسادەرەی ژمارەکانی مەتبوع لەم حاڵەتانەدا:

1. ئەگەر شتێکی تێدا بو پێویستی بە جێبەجێ کردنی مادەکانی فەسڵی دوەمی ئەم قانونە کرد.

2. ئەگەر ئیهانە و قەزف و سەبی تێدا بو ئەرکی داواکاری گشتییە بە پێی ئەم قانونە دەعوایان لە سەر بکا.

3. ئەگەر پێچەوانەی م20 ی ئەم قانونە دەرچو.

مادەی 33:

1. ئەوەی خۆی بە زەرەرمەندی مادی یا مەعنەوی دابنێ لە بڵاوکراوەکانی مەتبوعێکا، مراجعەی دادگا بکا و دەعوا لە سەر کەسانی بەرپرس تۆمار بکا بە پێی م30 و بۆی هەیە داوای زیان و بژاردن بکا. دادگا بۆی هەیە بڕیاری بژاردنی گونجاو بدا سەرەڕای حوکمدان بە سزای گرتن و تاوانە یا ڕاگرتنی مەتبوع، بە پێی ئەم قانونە و قانونەکانی تر.

2. بەڕێوەبەری بەرپرس ئەبێ بڕیاری دەرچوی دادگا بە پێی بڕگەی 1، لە ژمارەی یەکەمی مەتبوعەکەیدا دوای پێ ڕاگەیاندنی، بڵاوبکاتەوە. ئەگەر نەتوانرا لە ژمارەی دوەمیدا. ئەگەر سەرپێچی کرد سزا ئەدرێ بە تاوانەیەک لە 20 دینار زیاتر ئەبێ.

3. دادگا بۆی هەیە بریارەکەی لە مەتبوعێکی تردا بلاوبکاتەوە بەو مەرجەی حوکمدراو پارەی بلاوکردنەوەکەی بدا. ئەگەر نەتوانرا لە هەمان مەتبوعدا بلاوبکرێتەوە.

ماددەی 34:

1. گوێ لە دەعوای تاوانی مەتبوعات ناگیرێ ئەگەر لە ماوەی 3 مانگدا لە رۆژی بلاو کردنەوەیەوە بەرز نەکرێتەوە، بێ گوێ دانە رۆژی ئاگادار بون.

2. دەعواکە پوچ ئەبێتەوە ئەگەر 3 مانگ پاش بەرزکردنەوەی وازی لێ هێنرا.

ماددەی 35:

هەمو ئینزار و موخابەراتێ کە لە دائیرەکانی حکومەتەوە بە گوێرەی نوسولّ ئەنێردرێن بۆ تەبلیغی نوسینگەی بەرێوەبردنی مەتبوع، وا دائەنرێ کە بەشێوەیەکی قانونی تەبلیغ کراوە.

ماددەی 36:

حکومەت بۆی هەیە نیزام دەر بکا بۆ چۆنیەتی دامەزراندنی نەقابەی مەتبوعات.

ماددەی 37:

قانونی مەتبوعاتی ژمارە 82 ی ساڵی 1931 و و تعدیلی ژمارە 56 ی ساڵی 1932 ی لەغو ئەکرێن.

ماددەی 38:

ئەم قانونە لە رۆژی بلاوکردنەوەیەوە لە جەریدەی رەسمیدا جێبەجێ ئەکرێ.

ماددەی 39:

وەزیری ناوخۆ و داد پێویستە ئەم قانونە جێبەجێ بکەن.

لە رۆژی 16 ی رەبیع لئەوەل ی ساڵی 1356. بەرامبەر 9 ی تەموزی 1933 لە بەغدا نوسرا.

غازی
نائیبی مەلیک

محەمەد زەکی	**حیکمەت سلێمان**	**رەشید عالی**
وەزیری عەدلیە	**وەزیری ناوخۆ**	**سەروەزیر**

(لە وەقائیعی عیراقی ژ1280 لە 1933/8/3 دا بلاوکراوەتەوە)